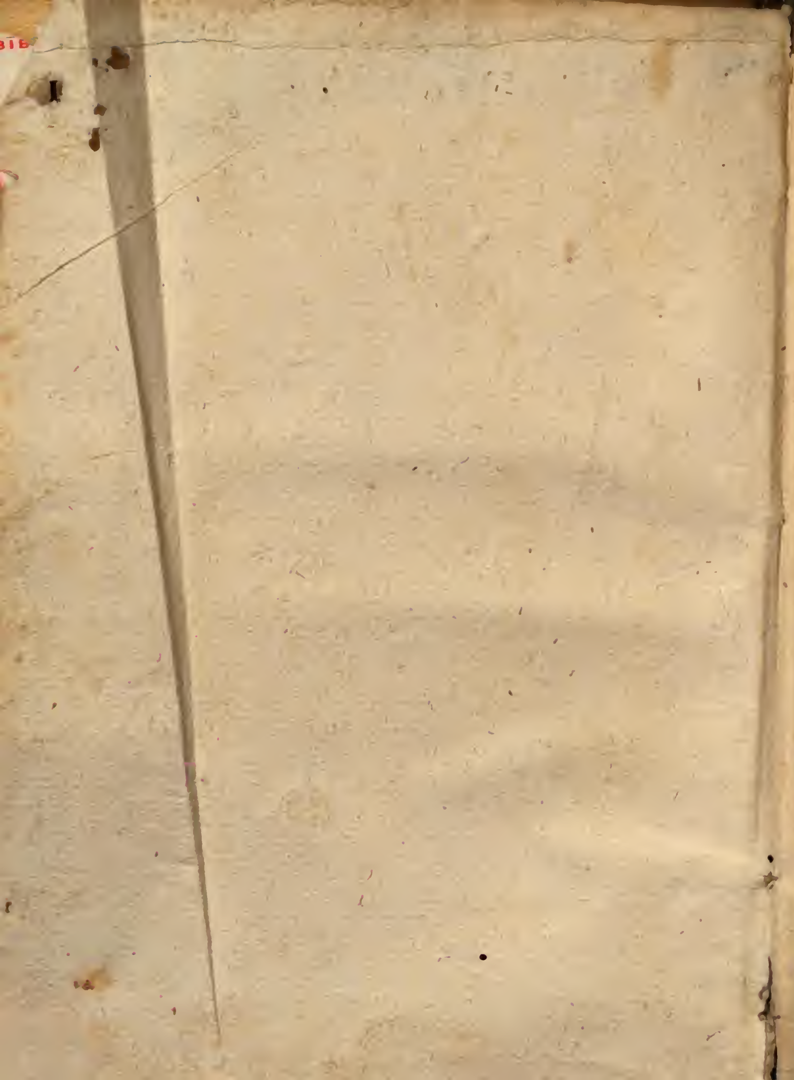

inquũt ipsum respectu cuiuscũqȝ predic
que vniũtur. sunt tamẽ formalia pncip
us significata vniuntur. Ideo tales m
nt falsitatẽ quãdo sunt circa idẽ signi
lba. nõ quando sunt circa diuersa. vt

F. HECTORIS PINTI, LVSITANI, HIERONYMIANI,

SACRAE THEOLOGIAE DOCT. & in Academia Conimbricensi sanctæ Scripturæ professoris,

IN DANIELEM, LAMENTATIONES Hieremiæ, & Nahum diuinos vates, Commentarii.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Cum licentia Superiorum.

Pertinet ad Conventum S. Mariæ Carmeli Terræ S. Anthimi

VENETIIS,

Apud Ioannem Variscum, & Socios.

M D LXXXIII.

ILLVSTRISS. VIRO AC DOMINO GEORGIO SYLVIO,

Eruditionis ornamentis exculto, omni nobilitate & virtute longè præstantissimo,

Frater Hector Pintus Doctor Theologus salutem, & æternam felicitatem.

IROS Excellenti ingenio præditos dicere solitos legimus nobilissimè vir, nunquam se minus otiosos esse, quàm cùm otiosi, nec minus solos, quàm cùm soli essent. Duæ res quæ desidia & inertia solent animos inficere, illos ad præclara facta, & ad statuenda posteris illustria monimenta excitabant, otium, & solitudo. Quicquid poterant habere temporis, relictis omnibus & publicis & priuatis actionibus, in studio veritatis inquirendæ consumebant. Sed inter omnes illi eminent, qui virtutum præsidio muniti in diuinarum literarum studium incubuerunt, quò possent excelsa Dei mysteria, sole ipso splendidiora, mentis oculis intueri. Est enim scientia sacræ scripturæ cœlestis illa Philosophia, qua animi recreantur, & ad æternitatem aluntur. Hæc est virtutum indagatrix, expultrixque vitiorum, quæ medetur animis, inanes solicitudines detrahit, impiis cupiditatibus liberat, vitæ tranquillitatem largitur. Quare vitæ cursus bene, & ex præceptis eius confectus, est vniuersæ mundi prosperitati anteponendus. Id animo perspiciens diuinus ac regius vates, eum Ps. 18.
beatum ait, qui in lege Domini meditatur die atque nocte. Psal. 1.

Nam vt idem alio loco testatur: Lex domini est immaculata conuertens animas: testimonium domini fidele, sapientiam præstans paruulis. Ea est enim diuinæ legis præstantia, vt animos à praua consuetudine ad honestam viuendi rationem conuertat; & errantibus ac vagis hominibus viam ostendat ad gloriam immortalem consequendam. Hac ratione quondam ductus, etsi videbam ingenii mei tarditatem, decreui tamen omnem meam curam & operam in diuinas literas conferre: & sperabam, non esse intermittendam studiorum meorum continuationem & perpetuitatem. Sed spem hanc mearum cogitationum varii casus fefellerunt. Nam qui locus quietis & securitatis plenissimus fore videbatur, in eo permultæ curæ & molestiæ extiterunt, quæ me ab instituto meo retardarunt. Sed diuina ope effectum est, vt me ad pristina ac dulcia studia referrem. Illis deditus explanaui Danielem diuinum vatem, qui multis in locis prædixit fore, vt filius Dei ex cœli fastigio descendens humanam assumeret naturam, essetque verus Deus, & verus homo: sed Deus absconditus propter assumptam hu-
Esai.45. manitatem. Id intuens Esaias mentis oculis diuino lumine il-
Esai.9. lustratis, has ad illum voces emisit: Verè tu es Deus absconditus. Et alibi de illo loquens: Vocabitur, inquit, nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus, fortis: vbi pro admirabile est in Hebræo פלא, quod nomen vtrunque significat & absconditum, & admirabile. Quam ob causam graues authores aiunt, posse etiam verti locum illum: Vocabitur nomen eius, ab-
Haba 3. sconditus. &c. Ac Habacuc significans nomine fortitudinis diuinitatem: Ibi, inquit, abscondita est fortitudo eius. Et
Psal.9. Dauid in Psalmo nono: inscriptione: Pro occultis filii. Hoc est, pro filio Dei abscondito. Id voluit diuus Paulus in Epi-
j.Cor.2. stola priore ad Corinthios significare, cùm dixit: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est. Hæc Dei sapientia abscondita in mysterio, est Dei filius, Christus Iesus verus Deus, absconditus in humanitate. De illo idem Apostolus interpretatus est verba illa: Ignoto Deo, quæ inuenit Athenis in ara quadam, vt proditum est memoriæ a diuo Luca
Act. 17. in Actis Apostolorum Deus ille est dulcissimus Iesus, de quo ait pater cœlestis apud diuinum Ioannem in Apocalypsi. Vin-

centi

centi dabo manna abſconditum. Eam ob cauſam ipſe Chri-
ſtus dominus apud Matthæum cum theſauro abſcondito ſe Apoc. 2. Mat. 13.
comparauit, cùm dixit: Simile eſt regnum cœlorum theſau- Hieron.
ro abſcondito. Vbi iuxta diui Hieronymi ſententiam per re-
gnum cœlorum Chriſtus abſconditus in carne ſignificatur.
Hoc eius myſterium, illiuſque tempus & hebdomadas prædi-
xit Daniel: ſed verbis excellis & difficilibus: ad quorum intel
ligentiam magna cura opus eſt. At iuxta Solonis apophtheg- Solon.
ma à Platone in Cratylo, & in libro quarto: de republica vſur Plato.
patum δυσκολὰ τὰ καλά; Hoc eſt, difficilia quæ pulchra. Multa
tamen apertè dicit aduerſus hæreticos, & Iudæos à fide aliena
tos: quæ illi nolunt intelligere: nam ſimul atque editi in lu-
cem & ſuſcepti ſunt, ita variis imbuntur erroribus & corrupte
lis, vt opinionum peruerſionem & impia flagitia penè cum la
cte nutricis ſuxiſſe videantur. Horum perfidiam in his Com-
mentariis perſpicuè redarguo, & conuinco. Cum autem quæ
rerem, cui eos dedicarem, tu ſtatim vnus occurriſti vir clariſ-
ſimè, qui veram ſapientiam, eximiamque virtutem cum ge-
neris nobilitate coniungis. Qui eleemoſynis, benignitate,
magnificentia, & cæterarum virtutum ornamentis conſecu-
tus es, tametſi ad id haudquaquam reſpexeris, ſummam nomi
nis celebritatem & amplitudiuem. Qui ad ſedes æternas men
tium beatarum, ad illam cœleſtem gloriam aſpiras, vbi bea-
ti admirabilibus gaudiis affecti, bonorum omnium copia cu-
mulantur, & Deo æuo ſempiterno fruuntur. Quare tibi de-
bentur hæc ſcripta mea: præſertim cùm ea ediderim in hoc
tuo inſigni ordinis noſtri monaſterio diui Marci, à maioribus
tuis illuſtriſſimis conſtructo, & poſſeſſionibus vectigalibuſ-
que amplificato: vbi ſunt eorum ſepulchra & elogia. In eo
apparent paſſim nobiliſſima & antiquiſſima Syluiorum inſi-
gnia & ſtemmata, qui ab antiquo Syluio rege Latii inuictiſſi-
mo, principio nobilitatis tuæ originem ducunt. Fateor ve-
rum decus conſiſtere in rectè factis: nam vt diuus ait Hierony- Hieron.
mus, nobilitas hominis apud Deum eſt, clarum eſſe virtuti- Similitudo.
bus: quemadmodum enim ſol erigit vapores terreſtres, eoſ-
que extollit ad cœlum: ſic eximia vitæ integritas homines
humili, atque obſcuro loco natos effert in ſublimè, euo-

cans è tenebris in lucem, ignobilem familiam. At generis nobilitas magnum secum affert splendorem: & non parum conducit ad animos ad res clarissimas & pulcherrimas excitandos. Et quoniam illa quanto est illustrior, tanto est humanior & benignior, spero fore, vt hoc nostrum exiguum munus, quod in tuo nomine apparet, hilari animo suscipias.

Vale.

PROOEMIVM ad Lectorem.

VM ordinis nostri muneribus, in quibus ego meas curas, & cogitationes figebam atque locabam, essem aliquando liberatus, retuli me candide Lector ad diuinæ philosophiæ studium, quod retentum animo, aliquantulum remissum, interuallo quodam intermissum reuocaui. Ac cùm Esaiam & Ezechielem explanauissem, dedi operam, vt Commentarios in Danielem literis mandarem, & in lucem proferrem, tibiq; eius vitam & propositum, meumq; in eo explanando institutum aperirem. Diuinus hic vates Daniel fuit ex tribu Iuda, nobilissima familia natus, spiritu vaticinationis, & nominis amplitudine illustris, omnibusq; sapientiæ & virtutum ornamentis excultus. Fuit ineunte ætate à Iudæa Babylonem abductus, vbi obses, vocatus nomine mutato Baltassar, epulas delicatas & exquisitas sibi oblatas respuit: abstinentiam coluit, & legem Dei sui mirabiliter seruauit. Non in rebus humanis spem posuit rerum suarum, sed dedit operam, vt vera virtus ipsum traheret ad amplissimum decus, ne animum in quo est veræ nobilitatis sedes, aliquibus flagitijs deformaret. Eas opes quæsiuit, quas nec casus posset eripere, nec inuidia labefactare, nec vetustas vlla consumere: eas autem contempsit, quæ solent esse quietis expultrices, quæ nec certæ sunt, nec perennes, nec in rebus expetendis habendæ, ad quas plerique mortales auiditate inflammati rapiuntur. At etsi eas fugiebat, Similitudo. *illæ tamen instar vmbræ eum fugientem sequebantur. Fuit enim ad excelsos dignitatum gradus euectus, & à regibus Babyloniorum, & Persarum diuitiarum affluentia, & eximijs honoribus affectus, illustribusq; laudibus celebratus. Dedit ei Deus sapientiam, vt intelligeret somnia, & futura mentis oculis diuino lumine illustratis inspiceret. Vaticinatus est de euersione Babylonis, de reditu Hebræorum ex Babylonica seruitute, de quatuor imperijs, Babylonico, Persico, Græco, Romano, & de bellis exitiosis inter Assyrios & Aegyptios. Sed præcipuum eius institutum est prædicere redemptionis humanæ mysteria per Christum Deum nostrum. Vaticinatur de Aduentu eius in mun-*

dum, de eius sacerdotio & regno sempiterno, & morte acerbissima: de veteris legis abrogatione, & euangelio per vniuersas terrarum oras longè lateq́; propagando: de Iudæorum obstinatione & perfidia, de Antichristo, de mortuorum reditu ad vitam, & de vltimo atque supremo iudicio. Et quia in Hebræorum codicibus non reperitur hymnus trium puerorum, nec historia Susannæ, nec Belis & draconis, existimarunt nonnulli, non esse hæc tria inter sacras & canonicas scri-

Theod. *pturas numeranda. At longè opinione falluntur. Theodotio enim hæc tria transtulit ex Hebræo, aut Chaldæo, vt credibile est, quemadmodum alia. Et quamuis in libris Hebraicis qui modò extant, hæc tria non inueniantur, satis tamen est inueniri Græcè in translatione Theodotionis, & Latinè in nostra uulgata editione, illisq́; semper vsam esse ecclesiam catholicam, fuisseq́; perpetuò à patribus recepta, & à viris illis comprobata, & literis illustrata, qui fidei, cæterarumq́; virtutum præstantia nomen suum immortalitati commendarunt, & fon-*

Athana. *tes vtriusque philosophiæ aperuerunt. Diuus Athanasius in Synopsi docet omnia hæc tria ab ipso Daniele scripta esse, & inter canonicas*

Origen. *scripturas recepta. Origenes tractatione 31, in Matthæum testatur esse hæc in ecclesia à principio summa cum veneratione retenta. In*

Hieron. *eadem sententia est diuus Hieronymus in quadam aduersus Rufinum*

August. *apologia. Diuus Augustinus historiam Susannæ exponit tractatione 36. in Euangelium Ioannis: & sermone 242. Tomi 10. Diuus Ioan-*

Chryso. *nes Chrysostomus duabus homilijs trium puerorum hymnum mirabiliter explanat. Diuus Ignatius martyr qui fuit tempore apostolorum*

Ignat. *in epistola ad Magnesianos, & diuus Cyrillus Alexandrinus laudant*

Cyrill. *& tuentur historiam Susannæ: & Rufinus Aquileiensis libro secun-*

Rufin. *do in Stridonensem, ait hymnum trium puerorum ab exordio nascentis ecclesiæ semper fuisse in conuentibus fidelium decantatum. Eum approbat & recipit quartum concilium Toletanum, quem ait à tota catholica ecclesia celebrari. Et modò sanctum concilium Tridentinum Danielem integrum cum omnibus suis partibus, vt in ecclesia catholica legi solet, & in vetere vulgata Latina editione habetur, pro sacro & canonico suscepit, & approbauit. Aduersus hunc Danielis*

Porphy. *librum scripsit impius Porphyrius: sed eius calumniis Apollinarius,*

Apolli. Euseb. *Eusebius Cæsariensis, & Methodius grauiter & sapienter responde-*

Metho. *runt. Itaque diuinus noster vates Daniel, quæ eum Spiritus sanctus*

Dan.6. *docuit, perpetuis monimentis consignauit. Ac qui in maxima cele-*

Dan.14 *britate,*

britate, in oculis omnium quondam vixerat, fuit bis opera sceleratorum, quibus omnia redundabant, in foueam leonum crudeliter coniectus. Sed tam admirabili religione, & eximia sanctitate cursum vitæ conficiebat, vt crudeles illæ bestiæ eum tangere non auderent: sed illis liberatus incolumis euasit. Volens Deus tres summos viros in exemplum proponere, quorum vita quasi lumen quoddam splendidissimum eluxisset, apud Ezechielem capite decimoquarto Danielem nominauit, & Noe, & Iob Et Christus Deus noster eiusdem Danielis vaticinationem de abominatione desolationis in Euangelio citauit. Aspicis huius diuini vatis præstantiam diuinissimis testimonijs, clarissimisq́ monimentis testatam. Quare nemo debet velle eius dignitatem labefactare, quin potius veritati obedire. Quemadmodum enim necesse est lancem in libra pondere imposito deprimi, sic animum perspicuæ, atque præponderanti cedere veritati. Excessit è vita Daniel in Babylonica regione, vbi honorificè sepultus est, cuius diu extitit monimentum omnibus notissimum. Omnia hæc sunt deprompta ex eiusdem libro, & ex Epiphanio in eius vita, ac præter loca supra citata ex Hieronymo, & Theodoreto in Commentariis in eundem prophetam, ex Origene in caput trigesimumprimum Numerorum, ex Augustino libro secundo de mirabilibus sacræ scripturæ, ex Gregorio libro primo Moralium, ex Chrysostomo homilia tertia de incomprehensibili Dei natura, ex Iosepho libro decimo Antiquitatum. Sed de diuini vatis vita, & interitu, & scriptis hactenus. Meum verò institutum in eo explicando est, sensum in primis historicum & literalem exponere, & apertum orationis argumentum elucidare, vt possit lector veram sententiam, & prophetæ mentem intelligere, atque in purissimo fonte imaginem veritatis intueri. Sed aliquando dogmata ecclesiæ contra hæreticos ex eadem litera, alijsq́ diuinarum literarum locis deprompta ostendo: & conceptus quos ipse sensus literalis parit, dilato, & diuinis humanisq́ scriptis amplifico, ad multa loca explicatu difficilia enarranda, & ad animos à vitijs abducendos, atque ad verum decus excitandos. Sequor versionem communem ab ecclesia catholica approbatam: quæ nitore veritatis, grauitate, authoritate & magnificentia est omnibus alijs illustrior & præstantior, quamquam verborum elegantiam haudquaquam affectet. Vt enim in nummo non spectatur pulchritudo imaginis, sed pondus ac materia: sic ad veritatem intelligendam non magni refert, quàm elegans sit

Ezec. 14 Mat. 24 Mar. 13. Luc. 21.

Similitudo.

Epipha. Hieron. Theod. Origen. Gregor. Chryso. Ioseph.

Similitudo.

oratio,

Altera similitudo.

oratio, sed quàm grauis, & vtilis. Quemadmodum draconites admirabis gemma, nec perpolitur, nec artem admittit, alioquin pulchra, ac perlucida: sic diuina scriptura, nec puerili verborum elegantia ornatur, nec humanæ rethoricæ artificium admittit: alioquin sua maiestate, & proprio nitore concinna, & præclara. Ad finem vniuscuiusque capitis adijcio ex Hebræo, Chaldæo, & Græco nonnullas obseruationes, quibus multi nodi difficilès expediuntur, & Hebraismi, atque schemata sanctæ scripturæ explanantur. Quo in negocio opus mihi fuit multos, ac varios scriptores non solùm Latinos, sed Græcos & Hebræos diligenter euoluere, eandem incudem die noctuq; tundere, atque in locutionibus diuinarum literarum inuestigandis, & perpendendis vehementer laborare. Habes piè Lector explicatam rationem meorum laborum, quos velim pro humanitate tua benignè suscipias. Vale.

AVTHORES IN HIS Commentarijs citati.

Augustinus,
Ambrosius,
Athanasius Alexandrinus,
Anacletus,
Arnobius,
Anselmus Cantuariensis,
Anselmus Laudunensis,
Antoninus,
Anastasius Nicenus,
Alexander Papa,
Apollinarius,
Albertus Magnus,
Alanus,
Alanus Anglus,
Antonius Sabellicus,
Alphonsus Abulensis,
Aretas,
Antonius Marinarius,
Augustinus Eugubinus,
Aquila,
Ado historicus,
Aristeas,
Albinus,
Antonius Zantanus,
Aben Vaasia,
Aurelius Victor,
Angelomus Monachus,
Apuleius,
Athenæus,
Aristobolus,
Aristoteles,
Aulus Gellius,
Aelianus,
Auicebron,
Antonius Panormitanus,
Agesilaus,
Acusilaus,
Antigenes,
Amphilochius,
Antonius Flaminius,
Antonius in Melissa,
Alexander ab Alexandro,
Apollonius,
Appianus Alexandrinus,
Ausonius,
Aemilius Platonicus,
Alcuinus,
Ammonius,
Ammianus,
Aeschilus,
Alfagranus,
Agapetus,
Anacharsis,
Aristides Christianus,
Aristoxenus,
Aeneas Syluius,
Aeneas Vicus,
Alexander Aphrodiseus,
Aratus,
Anaxarchus,
Aelius Spartianus,
Albricus,
Auicenna,
Algazeles,
Albumasar,
Alcinous Platonicus,
Architas Tarentinus,
Accatius,
Andreas Cæsariensis,
Alphonsus à Castro,
Aristophanes,
Basilius Magnus,
Beda,
Bernardus,

Baptista

Fenestella,

Feneſtella,
Franciſcus Petrarcha,
Florianus à Campo,
Fulgentius,
Franciſcus Rueus,
Gregorius Papa,
Gregorius Nazianzenus,
Gregorius Nyſenus,
Gregorius II.Papa,
Gregorius III.Papa,
Gregorius Turonenſis,
Gratianus,
Gaſpar Contarenus,
Gennadius,
Galenus,
Guilelmus Spirenſis,
Gregorius VII.Papa,
Georgius Vuicelius,
Garetius,
Galfridus,
Gelaſius Papa,
Georgius Ederus,
Georgius Venetus,
Gerſon,
Gœuſchelius Vitod,
Gillius Albinenſis,
Gemma Phriſius,
Gloſſa ordinaria,
Guido Carmelita,
Geneſius Sepulueda,
Hieronymus,
Hilarius,
Hadrianus I.Papa,
Hugo Cardinalis,
Hugo de S.Victore.
Hoſius,
Hecatæus,
Hieronymus ab Oleaſtro,
Homerus,
Hipocras,
Hiſtrus,
Hubertus Herbipolita,
Hellanicus,
Herodianus,
Hyſingelus,
Haymo,
Horatius,
Honorius Hiſtoricus,
Horus,
Heraclitus,
Heliodorus,
Hippolitus,
Herodotus,
Heſtiæus,
Hamerus Noueſianus,
Heſiodus,
Hali,
Hiſtoria Tripartita,
Ireneus, Ignatius,
Ioannes Chryſoſtomus,
Iuſtinus Martyr,
Iuſtinus Hiſtoricus,
Ioannes Eccius,
Ioannes Monachus,
Ioannes Benedictus,
Ioannes Annius,
Ioannes Theſſalonicenſis,
Ioannes Nouiomagus,
Ioannes Arboreus,
Ioannes Soarius,
Ioannes Reuchlinus,
Ioannes Damaſcenus,
Ioannes Picus Mirand.
Iuſtinianus Imperator,
Iacobus Chriſtopolitanus,
Iulius Pollux,
Iamblicus Platonicus,
Ioſephus Gorionides,
Ionatham Chaldæus,
Innocentius III.Papa.
Iginus,
Idacius,
Iunilius,
Ioſephus Flauius,
Iſidorus Hiſpalenſis,
Iſidorus Brixianus,

Iſichius

Petrus

Petrus Galatinus,
Ptolemæus Euergetes,
Ptolemęus Aſtrologus,
Plinius,
Pythagoras,
Petrus Comeſtor,
Plato,
Photius,
Porphyrius,
Petrus Rauenas,
Pierius Valerianus,
Procopius Gazæus,
Phocilides,
Pherecides,
Polybius,
Pyrrho Academicus,
Primaſius Epiſcopus,
Palephatus,
Phornutus,
Polychronius,
Pſelus,
Pomponius Mella,
Pontianus,
Petrus Lombardus,
Petrus de Natalibus.
Platyna.
Quadratus,
Quintilianus,
Quintus Curtius,
Rodulphus Flauiacenſis,
Rabanus Maurus,
Ruelius.
Rupertus abbas.
Rufinus Aquileienſis,
Robertus Stephanus,
Ricardus de S. Victore.
Remigius Altiſidorenſis,
Raimundus.
Raphael Volaterranus,
Raynerius,
Rabbi Dauid Chimbi,
R. Abraham,
R. Hardaſan.
R. Channa,
R. Iudas,
R. Simon,
R. Simeon.
R. Ionathas,
R. Marinos,
R. Iaacob.
R. Salomon,
R. Selomoh,
R. Leui Benierſon,
R. Barachias,
R. Moſes Barnahaman,
R. Ioſeph,
R. Samuel,
R. Moſes Aegyptius,
R. Moſes Gerundenſis,
R. Cebedias,
R. Ramon,
R. Iodan.
R. Hannina,
R. Saadias,
R. Iſchach.
R. Menachem,
R. Elias,
Septuaginta interpres,
Seuerianus, Stephanus,
Stephanus Papa,
Symmachus,
Sazomenus,
Sulpitius,
Socrates Chriſtianus,
Socrates Philoſophus,
Sophronius,
Salicetus,
Stephanus Geographus,
Salluſtius,
Seneca,
Suctorius,
Strabus,
Strabo,
Sixtus Senenſis,
Serenus abbas,
Suetonius Tranquillus,

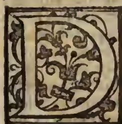
Seſtius,

Sestius,
Sophocles,
Soranus,
Sibyllæ,
Solinus,
Serapion,
Theodorus Lector,
Theodoretus,
Theophilactus,
Theodosius Imperator,
Trogus Pompeius,
Thelesphorus Papa,
Theodorenus Antiochenus,
Terentius,
Thalmud,
Tharghum,
Timæus,
Theodorus Gaza,
Theophilus Alexandrinus,
Thalus Historicus,
Trebellius Pollio,
Theocritus,
Theognis,
Thomas Aquinas,
Thomas Caietanus,
Theodorus Heracleensis,
Titus Liuius,
Titianus,
Theodotio,
Trismegistus,
Thales Milesius,
Thraseas Petus,
Theramenes,
Titelmannus,
Theophrastus,
Theodorus Mopsuhestiæ
Thomas Vualdensis,
Tyrius Maximus,
Valerius Maximus,
Victor Papa,
Valentinianus Imperator,
Victorinus,
Vatablus,
Vergilius,
Vitruuius,
Vegetius,
Xiphilinus,
Xenophon,
Xantes Pagninus,
Xenocrates,
Xenophanes,
Xistus Pythagoricus,
Zepherinus Papa,
Zaeles,
Zeno Philosophus.

FINIS.

PROPHETIA DANIELIS.

Argumentum Primi Capitis.

ESCRIBIT Diuinus vates Ioacimi Iudęorum regis calamitatem, vt eorum mentionem faciat, qui fuerũt eius tempore à Iudæa in Chaldæam abducti. Inter quos fuit ipse Daniel cum Azaria Anania & Misaele, qui eximiæ pulchritudinis & doctrinæ ornamentis exculti, fuerunt iussu regis Nabuchodonosoris electi, vt Chaldaicis literis erudirentur. Cùm autem se ab epulis regis abstinerent, temperantiam omnium motionum moderatricem diligerent, & ad diuinum numen aspirarent, fuerunt ab eo admirabilem sapientiam consecuti. Inter eos primę sine controuersia deferebantur Danieli, qui visionum ac somniorum intelligentia non solùm ætatis illius viros, sed etiam antiquitatis memoriam superauit.

Caput Primum.

A ANNO *tertio regni Ioacim Regis Iuda venit Nabuchodonosor Rex Babylonis Ierusalem, & obsedit eam. Et tradidit dominus in manu eius Ioacim regem Iuda, & partem vasorum domus Dei: & asportauit ea in terram Sennaar in domum Dei sui, & vasa intulit in domum thesauri Dei sui. Et ait Rex Asphenez præposito eunuchorum, vt introduceret de filiis Israel, & de semine regio & tyrannorum pueros, in quibus nulla esset macula, decoros forma, & eruditos omni sapientia, cautos scientia, & doctos disciplina, & qui possent stare in palatio regis: vt doceret eos literas & linguam Chaldæorum. Et constituit eis Rex annonam per singulos dies de cibis suis, & vino, vnde bibebat ipse: vt enutriti tribus annis postea starent in conspectu regis.*

Explanatio.

ANNO *tertio*. Gubernante Romam Tullo Hostilio tertio Romanorum rege, & Phaorte Medorum sexto eorum Imperij gubernaculum tenente, anno à mundi exordio 3295. iuxta Hebræorum rationem ac seriem, & 4556. iuxta Græcorum ad calculos reuocationem, teste Eusebio Cæsariensi in annaliũ monimentis, obtinuit Iudææ regnum magnus ille Iosias, qui insigni in deum fide munitus, singulari iustitia præditus, admirabilibus virtutum ornamentis decoratus nomen suum æternitati commendauit. Tenuit principatum annis triginta & vno, & occisus est in Magedo, sepultusq; Hierosolymæ. Post eius è vita decessum regnauit filius eius Ioachaz tribus mensibus: post quem tenuit clauum regni frater eius Ioacim, qui antea Eliacim vocabatur, & vndecim annis præfuit regno. Hi duo filij Iosiæ à paterna gloria desciuerunt, seseque turpi dedecore macularũt. Cùm Ioacim subiectus & tributarius fuisset Pharaoni Aegyptiorum regi, obsessus est à Nabuchodonosore Babyloniorũ principe, ab eoque superatus: fuitque regni eius gloria ablata, & splendor extinctus. Lege quartum librum Regum, & secundum Paralipomenon, & Ieremiæ vaticinationem, & decimum Iosephi librũ Antiquitatum Iudaicarum, quibus in locis hanc veritatis lucem literæ diuinæ & humanæ memoriæ prodiderunt. Elapsus erat annus tertius regni Ioacim, cùm Na-

[Margin: Euseb. — 4. Reg. 22. 24. & 25. — 2. Paral. 34. 35. 36. — Iere. 1. & 25.]

Ioseph. 10. buchodonor obsedit Hierosolymã, atque de illa victoriam reportauit. Et imposito tributo Ioacim, secum asportauit in Chaldæam nonnulla vasa ex illis, quæ in templo Salomonis fuerant diuinis vsibus dedicata: & multos pueros duxit generis claritate præstantes, quos ei Ioacim obsides dederat, inter quos erat Daniel cum sociis suis. Hoc voluit ille significare verbis his, quæ principio huius capitis mandauit. Postea cùm Ioacim impositum tributum non persolueret, venit iterum Nabuchodonosor Hierosolymam copiis comparatis, eaque expugnata occisus est Ioacim: pro quo fuit in regia dignitate constitutus filius eius Ioachin, quem Ieremias capite. 22. & Matthæus 1. Iechoniam vocant. (Iere. 22. Matt. 1.) Solebant enim homines illi variis nominibus appellari. Hic cùm rempublicam tribus mensibus gubernandam gereret, fuit de dignitatis gradu deiectus, & Babylonem cum Ezechiele, aliisque multis abductus. Post quem regnauit Sedechias patruus eius, tertius Iosiæ filius, qui cùm esset sceleribus etiam imbutus, nihilque opis reipublicæ occidenti attulisset, fuit immaniter occisus, & Hierosolyma funditus euersa, & templum Salomonium flammis expositum, & Hebræi incredibilibus calamitatibus oppressi: oculi enim augebant dolorem, qui quæ cæteri audiebant, intueri cogebantur. Ac ita fuerunt in Babylonicam seruitutem translati anno à mundi creatione 4611. secundum Græcos authore Eusebio Cæsariensi, olympiade 47. & principio 48. vt Clemens Alexandrinus in primo stromate, & Cyrillus aduersus Iulianum testãtur. (Eusebi. Clemẽs Cyrillus) Iuerit necne Ioacim Babylonem, postquam fuit captus tertio regni sui anno vertitur in controuersiã: ex authoribus enim alij astruunt, alij negant. Doctioribus placet, eum datis Nabuchodonosori obsidibus in regno suo mansisse, donec postea graui tributi onere depressus à Babyloniis defecit. Quam ob causam fuit ab illis iterum expugnatus, atque vndecimo regni sui anno interfectus. (August.) Hæc est diui Augustini sententia in tractatione de mirabilibus. sacræ scripturæ, in qua videtur esse Theodoretus in commentariis in hunc locum. (Theod.) Nec obstat locus secundi Paralipomenon capite 36. cuius ad literam hęc sunt verba: (2. Paral. 36.) Contra hunc, nimirum Ioacim, ascendit Nabuchodonosor, & vinctum catenis duxit Babylonem. Nã hoc intelligitur non de prima, sed de secunda expugnatione. Deinde asserunt viri ingenij perspicacitate insignes, nec in secunda regẽ Ioacim Babylonem peruenisse. Etsi enim fuit è carcere ablatus, vt vinctus catenis duceretur Babylonem, non tamen illuc peruenit: verùm in itinere interemptus est, & extra ciuitatem iacuit insepultus, quemadmodum Ieremias capite 22. prædixerat. (Iere. 22.) Dicens enim sepeliendum eum esse in asini sepulchro, significare voluit fore, vt non sepeliretur, sed instar animalis rationis expertis careret sepultura, & à bestiis auibusque laceraretur. At diuinus noster vates loquitur hic de primo bello, quod anno regni eius tertio ei intulit Babylonius. Sed dices: Qui fieri potest, vt hoc fuerit anno tertio Ioacim, vt ait hoc loco Daniel, cùm dicat Ieremias ca. 25. fuisse anno eius quarto? (Iere. 25.) Si volueris altè perpendere, atque ad veritatem reuocare rationem, videbis apertè, nullam esse inter hos duos diuinos vates discrepantiam. Id enim quod factum est inter annum tertium & quartum, rectè dicitur factum anno tertio, nimirùm elapso, & anno quarto, scilicet incœpto. Eodem modo conciliabis Euangelistas de hora loquentes, qua Christus seruator noster fuit cruci affixus. Marcus enim capite 15. ait: (Mar. 15.) Erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum. Lucas verò 23. (Luc. 23.) Erat autẽ ferè hora sexta. Et Ioannes narrans quo tempore Pilatus tradidit Iesum Iudæis crucifigendum: (Ioã. 19.) Erat, inquit, parasceue hora quasi sexta. Soliti erant antiqui, diem qui vulgò dicitur artificialis, in quinque partes, quas horas vocabant, diuidere, in primam, tertiam, sextam, nonam, duodecimam siue vesperam. Prima semper incipiebat à solis ortu, duodecima seu vespera erat in solis occasu, sexta erat meridiana, tertia erat media inter primam & sextam, nona autem inter sextam & duodecimam, quando

do incipiebant vesperæ. Cùm autem seruator noster fuerit cruci affixus interuallo illo, quod est inter tertiam & sextam, re-
Mar. 15. ctè ait Marcus fuisse hora tertia crucifi-
Luc. 23. xum, & rectè Lucas & Ioannes, qui illud
Ioã. 19. fuisse dicunt hora ferè sexta: interuallum enim solet ab extremis denominari. Ac
Gene. 3. non caret mysterio fuisse dominum Iesũ hora ferè sexta crucifixum, nam eadem hora primus noster parens incidit in crimen, quando funestas illas epulas comedit, ad quas eum Heua inuitauerat, vt ex sancta scriptura colligi videtur: ita enim
Gene. 3. ait capite Genesis 3. Cùm audissent vocẽ domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem, absconderunt se. Et paulo post fuerunt ex horto voluptatis eiecti. Meridie hoc est hora sexta peccauerũt, & post meridiem fuerunt ex horto amœnissimo expulsi, qua hora Chri-
Luc. 23. stus promisit latroni gloriam mentium beatarum. Eadem hora qua primus Adã arborem præuaricationis tetigerat, secundus Adã in arborem redemptionis ascendit. Et qua hora Deus præuaricatorem paradiso expulerat, eadem pœnitenti promisit se illum in paradisum secum ducturum. Non me fugit alias esse huius nodi solutiones circa horarum narrationem à uiris doctis literis mandatas: sed ego inter multas eam semper eligere soleo, quę mihi videtur germanior, literæ congruentior, & ad institutum scripturæ accommodatior: etiamsi alias nõ contemnam, quas interpretes catholici monimentis prodiderunt.

¶ *Regni Ioacim*. Hic Ioacim de quo hic loquitur Daniel, nõ est ille, de quo in exor-
Ezech. 1. dio suarũ visionum locutus est Ezechiel: hic enim habet cim in vltima syllaba, ille chin: hic fuit pater, ille eius filius: Ioacim idem est quod domini resurrectio, Ioachin verò idem quod domini preparatio.

¶ *Regis Iuda*. Hoc est duarum tribuum, Iuda & Beniamin. Hebræorum regnum
3. Reg. 12. fuit tempore Roboam Salomonis filii in duas partes diuisum, duæ tribus nimi-
2. Par. 10 rum Iuda & Beniamin adhæserunt regi Roboam, aliç autem secutę sunt Ieroboã, quem regem constituerunt. Regnum Roboam & eorum, qui ab eo originem ducebant, dictum fuit regnum Iuda, regnum Beniamin, regnum Hierosolymæ: alterum autem appellatũ fuit regnum Israel, Samaria, Ephraim, decem tribus. Hæ decem tribus fuerunt debellatæ à Salmana- 4. Re. 17.
sare Assyriorum rege, & in Assyriam translatæ, duæ autem postea a Nabuchodono- 4. Reg. 25.
sore, & in Babyloniam abductæ. Decem tribus nunquam redierunt, duę autem cũ 1. Esd. 1.
multis hominibus aliarum quæ ad has duas confugerant, redierũt. Iudas fuit Ia- Gen. 29
cobi patriarchę filius, cuius posteri appellati sunt tribus Iuda, & filij Iudæ, vt pau- Nu. 24.
lo post hoc eodem capite: quo nomine Iudæi gloriantur. At verè Christiani filij sunt Dei, de quorum generatione ex Deo ait capite 53. Esaias: Generationem eius Esa. 53.
quis enarrabit? Acsi dicat: Quis poterit numerare eorum multitudinẽ, qui sunt sanguine Christi generãdi? Id vult sponsa capite primo Canticorum significare, cùm Cant. 1.
ait: Lectulus noster floridus: arbores enim florentes solent fructus vberes ferre. Sensus illorũ verborum est: Tua opera Christe sanctè propagantur in ecclesia fideles filij tui. Id animo percipiens diuus Ioan- 1. Ioã. 3.
nes ait capite tertio epistolæ suæ primæ: Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur, & simus. Et capite primo Euangelij de Christo lo- Ioan. 1.
quens: Quotquot autem, inquit, receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Vbi per sanguines intelligit naturalem propagationem, qua non nascimur filij Dei, quin potius, vt ait diuus Paulus capite secundo Epistolæ ad Ephesios, filij Ephe. 2.
iræ: per voluntatem verò carnis intelligit appetentiam mulieris, ideo ait: Nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri. Fœmina appellatur caro, quia de illa dixit Adam capite Genesis secundo: Os ex ossi- Gen. 2.
bus meis, & caro de carne mea. Et quia, vt in homine caro debet spiritui parere, sic vxor viro suo. Domus illa rectè atque sapienter gubernatur, vbi fœmina obtemperante vir principatum habet, vbi caro

seruit, spiritus imperat. Sunt igitur viri iusti ex Deo spiritualiter nati, & filij. Quòd si filij, vt verbis vtar apostoli ad Galatas
Gala. 4. quarto, & hæredes: Heredes Dei, vt ipse
Rom. 8. ait capite octauo Epistolæ ad Romanos, cohæredes autem Christi. Iudæi autem filij Iuda & Iacob filij sunt alieni, iuxta id
Psal. 17. quod de illis ait Deus Psal. 17. Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt. Quod de illis intelligitur, qui obstinati permanent in perfidia sua, non de illis, qui etsi natione sunt Iudęi, professione tamen sunt veri Christiani.

¶ *Venit Nabuchodonosor*. Hic Nabuchodonosor fuit huius nominis primus, qui habuit filium eodem nomine appellatũ,
Berosus de quo meminit Berosus libro tertio historiæ Chaldæorũ, quem vocat Nabuchodonosorem nomine à patre accepto. Huius secundi Nabuchodonosoris meminit
Megast. Megasthenes Græcus libro historiarum In
Philost. dicarũ quarto, Philostratus in annalibus,
Dioclés. Diocles libro coloniarum. Horum duorum patris & filij eodem nomine appella
Metast. torum mentionem facit Metasthenes Per
Ioseph. sa libro de iudicio temporum, Flauius Iosephus libro Iudaicarum antiquitatũ de-
Volater. cimo, Raphael Volaterranus vndecimo geographiæ. Est etiam obseruandum, neutrum ex his duobus eum fuisse, de quo lo
Iudith. 1 quitur diuina scriptura in libro Iudith. Ille enim Nabuchodonosor qui misit Holophernem ad terram deuastandam, fuit post reditum Israelitarum à Babylonica
Iudith. 5 seruitute, quando accidit historia Iudith, vt ex eius libro capite quinto constare videtur. Ille quoque Nabuchodonosor, qui Tyrum euertit eo tempore, quo Hierosolyma fuit per Hebræos à Chaldæa in Iudæam reuersos instaurata, de quo memi-
Ezec. 26. nit Ezechiel capite 26. non fuit hic, qui Hierosolymam obsedit, de quo loquitur hoc loco Daniel, nec filius eius, Imò fuit Cyrus, qui Iudæos restituit, & ad pristinã dignitatem reuocauit. Aut, vt alijs placet, Alexander Magnus. Vnde obseruabis, omnes Babyloniorum reges solitos fuisse Nabuchodonosores nomine à primo deducto appellari. Eodem modo Latinorum reges Syluij à Syluio Aeneæ filio cognominabantur, vt ait libro de Ciuitate Dei.
August. 18. diuus Augustinus: sicut postea Romanorum Imperatores Cæsares à Iulio Cæ
Manet. sare appellati fuere: Manethon in additione ad Berosum Romanos Imperatores ait vocatos etiam fuisse Augustos ab Augusto Octauiano: sicut Aegyptiorum reges Pharaones à primo Pharaone. Id qđ
Euseb. apertè asserit Eusebius in monumentis annalium, quæ chronica temporum verbis vsitatioribus nominantur. Ita reges Palæstinæ vocabantur quondam Abimelech,
Gene. 31 vt ex libro Genesis depromit Lippoma-
Lippo. nus vicesimum primum eius caput explanans. Quod etiam obseruauit Matthæus
Aurog. Aurogallus in libro de Hebræis locorum nominibus. Eodem modo reges Persarũ Arsacidæ, & Atheniensium Cecropidæ olim cognominabantur. Erat igitur Nabuchodonosor non personæ nomen, primum semper excipio, sed regiæ dignitatis nomenclatio.

¶ *Rex Babylonis*. Post vniuersam eluuionem terrarum, vt in libro Genesis scriptũ
Gene. 11 legimus, cõdiderunt nonnulli in terra Sennaar, quæ est in Chaldæa, ciuitatem & turrim: in quarum ędificatione Deus eorum linguas confudit. Quam ob causam vocata est ciuitas illa Babel, hoc est confusio, & postea Babylon & Babylonia. Ciuitas propriè dicitur Babylon, & regio Babylonia: quamuis hæc nomina aliquando confundantur. Huius ciuitatis regnum occu-
Gen. 10. pauit Nemrod, aut vt alij nominant, Nembroth: de quo ita ait diuina scriptura: Ipse cœpit potens esse in terra: & erat robustus venator coram domino. Fuit autem principium regni eius Babylon. Hæc ibi. Per venatorem intelligunt interpretes tyrannum, de venatione hominum quos in
Caieta. star venatoris opprimebat, hunc locum explanantes, quod Caietanus obseruauit. Illud est aduertendum fuisse principium regni eius Babylonem, quia caput primi regni fuit confusio, nam regnandi appeti-
Hieron. tio omnia confundit. Diuus Hieronymus in libro quæstionum Hebraicarum in Genesim hunc locum explanans: Nemrod, inquit, arripuit insuetam primus in populo tyrannidem. Hic fuit post diluuium primus

mus Rex, & regia eius Babylon. De eo,
Auguſt. eiuſque ciuitate vide diuum Auguſtinum
libro 16. de Ciuitate Dei capite quarto, &
Ioſeph⁹. Ioſephum libro primo antiquitatum, vbi
ſibyllam citat, quæ hiſtoriam hanc moni
mentis conſignauit. Hunc Nemrod appel
Beroſus lat Beroſus libro de temporibus quarto,
& quinto Saturnum Babylonium, & regē
Babylonis, quam ipſe cum alijs ædifica-
Hieron. uit. Hieronymus in cōmētariis in Oſeā
ait, Semiramidem Nini regis vxorem mu
ros Babylonis extruxiſſe. Id aſſerit etiam
Solinus. Iulius Solinus capite ſeptuageſimo, vbi aſ
ſerit fuiſſe ciuitatem illam à Semiramide
Diodo. conditam. In ea ſententia ſunt Diodorus
Iuſtinus Siculus, Iuſtinus, Strabo, & Ouidius. Con
Strabo trà verò Ioſephus Flauius, Euſebius Cæ-
Ouidi. ſarienſis, Marcellinus, & alij à nepotibus
Ioſeph⁹. Noe eam aſſerunt fuiſſe ædificatā. At nul-
Euſebi. la eſt inter eos repugnantia: fuit enim à ne
Marcel. potibus Noe extructa tempore Nemrod,
poſtea à Semiramide aucta, mœnibus in-
expugnabilibus cincta: & ab aliis dein-
ceps mirum in modum amplificata. Pote
ris de eius amplitudine & celebritate, plu
Herod. ra videre apud Herodotum libro primo,
Plinius. Plinium libro naturalis hiſtoriæ ſexto, &
Ptolem. Ptolemæum libro quinto. Quando regnū
Aſſyriorum erat à Babylonico diuiſum,
erat Babylon regni Chaldæorum regia,
& caput, quemadmodum Niniue Aſſyrio
rum. Sed poſtea fuerunt Chaldæi vtriuſ-
que regni potiti, & Niniue ampliſſimæ
ac ſuperbiſſimæ Babyloni ſubiecta. At
quid eſt in mundo tam firmum & ſtabile
quod non ruat? quod non intereat? quod
non poſſit caſus aliquis de ſuo ſtatu deii-
cere? Hæc tam celebris ciuitas fuit à Cy-
ro Perſarum rege capta, & funditus euer
Iere. 16. ſa, vt de illa Ieremias, Eſaias, & alij diuini
& 25. vates prædixerant. In ea fuerunt Hebræi
Eſai. 13. exules & peregrini annis ſeptuaginta, q-
14. 37. bus elapſis ad dulcem patriam redierūt.
Pſa. 136. Patria noſtra cœlum eſt, à qua exules ſu-
mus, mundus Babylonia, vbi peregrina-
mur. Hoc intelligens Iacob interroganti
Pharaoni quot annos natus eſſet, reſpon-
Gen. 47. dit: Dies peregrinationis vitæ meæ centū
& triginta annorum ſunt parui & mali,
& non peruenerunt ad dies patrum meo

rum, quibus peregrinati ſunt. Et diuinus
pſaltes: Cantabiles mihi erant iuſtificatio Pſa. 118.
nes tuæ in loco peregrinationis meæ. Et
alibi: Aduena ſum ego apud te & peregri Pſal. 38.
nus, ſicut omnes patres mei. Alludit ad
Abraham, & alios patres, de quibus ita
ait Apoſtolus Paulus in Epiſtola ad He-
bræos: Iuxta fidem defuncti ſunt omnes Heb. 11.
iſti non acceptis repromiſſionibus, ſed à
longe eas aſpicentes & ſalutantes, & con
fitentes, quia peregrini ſunt & hoſpites ſu
per terram. Et in Epiſtola ad Corinthios 2. Cor. 5
poſteriore capite quinto: Dum ſumus, in-
quit, in corpore, peregrinamur à domi-
no. Et apoſtolorum princeps in ſua prima 1. Pet. 2.
canonica: Obſecro, inquit, vos tanquam
aduenas & peregrinos. Eā ob cauſam ap-
paruit Dominus Ieſus in ſpecie peregri-
ni diſcipulis euntibus in Caſtellum Em-
maus, vt nos peregrinationis noſtræ ad- Luc. 24.
moneret: cui diſcipuli dixerunt: Tu ſolus
peregrinus es in Ieruſalem, & nō cogno
uiſti, quæ facta ſunt in illa his diebus? In
terra vt exules & peregrini ætatē agimus
tanquam in diuerſorio, non tanquam in
domicilio, propediem ad mortem diſceſ
ſuri. Nec caret myſterio exilium illud Ba-
bylonicum annos duraſſe ſeptuaginta, ſi
quidem eo annorum numero vita huma
na ſignificatur, iuxta id quod ait pſalmo-
graphus: Dies annorum noſtrorum, in ip Pſal. 89.
ſis ſeptuaginta anni. Si autem in potenta-
tibus octoginta anni, & amplius eorum
labor & dolor. Vel vt verti etiam poteſt
ex Hebræo: Et præcipuum eorum, &c. Ac
ſi dicat: Durat communiter vita humana
annos ſeptuaginta, & ad ſummum octo-
ginta in viris robuſtis: ac præcipuum to-
tius huius ætatis plenum eſt moleſtiis, ca
lamitatibus, & doloribus. In hac vita no-
bis ſuadere nituntur hoſtes animæ, vt mū
di voluptatibus dediti ſecurè canamus, &
cœleſtis Hieroſolymæ obliti peſtilenti-
bus deliciis oblectemur. At nos debemus Pſ. 136.
illis cum exulibus Iſraeliticis reſponde-
re: Quomodo cantabimus canticum dn̄i
in terra aliena? Imò ſuper flumina Baby
lonis illic ſedentes in lamentis verſemur,
& habētes in memoria æternā Sionē vim
lachrymarum profundamus. Beati enim Matt. 5.

qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Sed vt verbis vtar apostoli in Epistola ad Galatas. Hæc sunt per allegoriam dicta. At quemadmodum ad inueniendam pretiosam gemmam in obscuris ædibus latẽtem, opus est lucerna: sic ad inueniẽdam allegoriam opus est sensu literali, qui est inter alios præcipuus. Illud est hoc loco aduertendum, præter Babyloniam sitam in Chaldæa esse alteram in Aegypto, vel ei ꝓpinquam in finibus Arabiæ, quæ fuit Soltani quondam sedes, modò vocata Cayro, de qua loquitur Raphael Volaterranus libro 12. in tractatione de Aegypto, & Iosephus libro 2. antiquitatum.

Galat 4. Similitudo. Valater. Ioseph.

¶ *Ierusalem*. Hæc ciuitas appellata fuit prius Salem, cuius Rex fuit Melchisedec, de quo Moses Genesis 14. Melchisedec, inquit, Rex Salem protulit panem & vinũ, erat enim sacerdos Dei altissimi. Quibus verbis significat, eum Deo immolasse panem & vinũ. Reddens enim causam, cur Melchisedech panem & vinum offerret Deo, ait: erat enim sacerdos Dei altissimi: nimirum cuius munus erat Deo sacrificare. Ex quo colliges, eos in errore versari, qui aiunt Melchisedech panẽ tunc non Deo, sed Abrahamo obtulisse. De eo & ciuitate Salẽ meminit apostolus capite septimo Epistolæ ad Hebræos. Augustinus in commentariis in Psalmum 33. ait Hierosolymam fuisse prius vocatam Salem. Idem asserit Hieronymus in epitaphio Paulæ, & in explanatione in caput Ezechielis nonum: & in Epistola ad Euagriũ, cuius hæc sunt verba: Verti me ad Hippolitum, Irenæum, Eusebium Cæsariẽsem, & Emisenum, Apollinariũ, & Eustathiũ, & deprehendi horum omnium opiniones diuersis argumentationibus ac diuerticulis ad vnum compitum peruenisse, vt dicerent Melchisedech hominem fuisse Chananæum, regem vrbis Hierosolimæ, quæ primo Salem, postea Iebus, ad extremum Ierusalem appellata sit. Idem ait Eucherius in tractatione locorũ Hebreorũm ad Salonium. Egesippus etiam asserit appellatam eam fuisse Salem siue Solymam: & apertius Iosephus libro septimo antiquitatum capite 18. Hoc dilucidè indicat paraphrastes Chaldæus capite 14. Genesis ita habens: Et Melchisedech Rex Ierusalem. Et quoniam Salem idem est qđ pax, appellatus fuit Melchisedech rex pacis. Vnde psalmo 75. pro Salem verterunt septuaginta pacem dicentes: Et factus est in pace locus eius. Pro quo Hieronymus vertit: Et factum est in Salem tabernaculum eius. Vbi per tabernaculum Dei intelligitur arca testamenti, aut domus, vbi illa erat. Pagninus quoque & Isidorus Brixianus verterunt Salem. At paraphrasis Chaldaica habet: Et fuit in Ierusalẽ domus sanctuarij eius. Postea fuit vrbs hæc appellata Iebus à Iebusæis, vt in libro Iosue capite decimo octauo diuinæ literę memoriæ prodiderunt. Id intelligẽs diuus Paulus capite quarto Epistolæ ad Galatas ait: Sina mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalẽ. Quod non tam intelligitur de coniunctione locorum, cùm longè distent, quàm de similitudine, quia vt in Sina lata est lex Mosaica, sic Hierosolymæ euangelica. Ac ideo ait: Quæ nunc est Ierusalem, vt significet eam olim aliis nominibus fuisse appellatam. Eá ob causam ait Hieronymus in caput nonum Ezechielis, fuisse ciuitatem illam trinominiam, nempe Salem, Iebus, & Ierusalem siue Hierosolymam vocatam. Accipitur aliquando pro ecclesia catholica, vt capite 2. Ioelis: In Ierusalem erit saluatio: & capite 4. epistolæ ad Galatas: Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra. Interdum verò pro ecclesia in cœlis triumphante, vt Psal. 124. Non commouebitur in æternum, qui habitat in Ierusalem. Et capite 12. Epistolæ ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem, & ciuitatem dei viuentis Iesuralem cœlestem, multorum milliũ angelorum frequentiam. Hoc autem Danielis loco sumitur pro ciuitate terrena.

Gen. 14. Hebr, 7. August. Hieron. Hippol. Irenæ. Eusebi. Emisen. Apolli. Eustath. Eucher. Egesip. Ioseph. Gen. 14. Psal. 75. Hieron. Pagnin. Brixia. Iosue 18 Gal. 4. Hieron. Ioel 2. Galat. 4. Psa. 124 Heb. 12.

¶ *Et obsedit eam*. Idest, & oppugnauit eã tenens illam militibus, fossa, & vallo septam. Hic Nabuchodonosor qui exercitũ in Iudæam conduxit, erat infidelis, incultus, immanitate barbarus. Nihilominus tamen populum dei vicit, ærumnis affecit, & vrbem, in qua erat templum diuino

ho cultui dedicatum, expugnauit. Permi-
sit illud Deus ob nefaria Iudæorum sce-
lera. Et si erant inter illos nonnulli fide &
pietate præcellentes, plerique tamen erāt
vitiis irretiti & contaminati, qui diuino
cultu contempto, & veri Dei fide relicta,
falsos ac commentitios Gentium deos sæ
penumero colebant. Punit Deus eos ali-
quando, quos vidit flagitiis inquinatos,
vt ea agnoscant & relinquant, atque ad
diuinum numen cōuertantur. Filij Iacob
Gen. 42. in Aegypto fuerunt in vincula cōiecti iuf
su fratris sui Ioseph, quem impiè vendi-
derant, & tunc in celebri dignitate consti
tutum minimè cognoscebant. Cùm autē
ab eo cogerentur fratrem suum minimū
adducere, dixerunt vicissim: Meritò hæc
patimur, quia peccauimus in fratrem no
strum. Tunc scelus suum agnouerunt, cū
se viderunt mœrore afflictos, & calamita
te oppressos. Israelitæ in deserto cùm Mo
Nu. 21. sem pium, iustum, & sapientem ducē suū
maledictis vulnerarent, Deumque graui-
ter offenderent, eamque ob causam ab
ipso Deo punirentur immissis in eos ser-
pentibus ignitis, crimina sua confessi sūt,
seque ad preces quibus diuinum numen
2. Paral. placarent, contulerunt. Manasse Rex Iu-
33. dæorum cum esset teterrimus, scelerum-
que maculis notatissimus, fuit ab Assyriis
Deo ita permittente superatus, & in car-
cerem coniectus. At reuersus ad seipsum
perpendens animo in calamitates illas
meritò incidisse, pœnitentia ductus impia
facinora sua acerbo dolore deleuit, Deū
ardenter inuocauit, & vim lachrymarū
profudit. Vide prosperarum, & aduersarū
rerum discrimen. Rebus prosperis & ad
voluntatem fluentibus oblitus fuit Dei,
iisque flagitiis se cōtaminauit, quibus ob-
cæcatus in Deo offendendo & republica
violanda fraudes teterrimas concepit. At
reflante vento, angoribus grauissimis im-
plicatus, terribili iactatus tempestate, ad
portum diuinæ misericordiæ confugit,
qua adiutus fuit à contagione impurita-
tis abstractus, & ad pristinam dignitatem
restitutus. Saul priusquam regnum ade-
1. Reg. 9 ptus esset, erat virtutibus, vt mœnibus se-
ptus. De eo ait libro primo Regū in hunc
modum diuina scriptura: Erat ei filius vo
cabulo Saul electus & bonus, & non erat
vir de filiis Israel melior illo. Et iterum:
Filius vnius anni erat Saul, cùm regnare 1. Reg.
cœpisset. Hoc est innocens instar infantis 13.
nullo scelere polluti. Ita paraphrasis Chal
daica hunc locum interpretatur. At post-
quam regnauit, abusus est intemperanter,
regno & licentia. Inuidia motus & furiis
exagitatus voluit sæpe occidere Dauidē 1. Reg.
fide & innocētia præstantem. Non sat exi- 18. 19.
stimauit innocentem patriæ finibus eie- 22. 24.
cisse, sed ét eū eiectum, egentem, syluas
abstrusas & deserta loca peragrantem in-
tolerabili odio prosequebatur, & ad cru-
dele exitium quærebat. Nullum faciebat
finem furoris, donec eius sanguine satura
retur. Quid plura? Ipse Dauid qui mole-
stiis afflictus dum vitam priuatam ageret
hosti suo Sauli pepercerat, postea in regia 1. Reg.
dignitate collocatus amico suo Vriæ vi- 24.
ro fortitudine cæterisque virtutibus mu- 2. Reg.
nito necem iniustissimā machinatus est. 11.
Quam ob causam fuit à Deo punitus, &
in calamitate ad ipsum Deum cōuersus.
Id quod ipse testatur Psalmo 31. cùm ait. Psal. 31.
Conuersus sum in ærumna mea, dum cō
figitur spina. Ac si dicat: In molestiis meis
conuerti me domine ad numen tuum, dū
mœror instar spinæ, quæ gutturi figitur,
animum meum affligeret. Eam ob causā
calamitatibus oblectabatur. Id indicat ille
dicens in Psalmo: Mihi autem nimis ho- Psa. 138
norificati sunt amici tui Deus. Vox hæc
reagh, pro qua Latinus noster interpres
vertit amicum, afflictionem significat &
amicum. Quare possunt etiam verba illa
ita conuerti: Mihi aūt valde pretiosæ sūt
afflictiones tuæ Deus. Eas diligebat diui
nus vates vt instrumentum diuinas leges
discendi, quemadmodum ipse ait in Psal. Psa. 118
Bonum mihi quia humiliasti me, vt discā
iustificationes tuas. Pro quo poteris verte
re: Vtile mihi fuit, quòd afflixisti me, vt di
scam legem tuam. Lex enim Dei nomine
iustificationum significatur: vt eodē Psal.
Inclinaui cor meum ad faciendas iustifi-
cationes tuas in æternum propter retribu
tionem Pro quo Hieronymus transtulit: Hieron.
Propter æternam retributionē. Cùm Da-

 uid

uid affluentia rerum secundarum potiretur, poterat preces remittere, aut illis frigidè vti, & Dei aliquando obliuisci: at calamitate oppressus statim ad Deum preces ardentissimas fundebat. Ad dominum, inquit ille, cùm tribularer clamaui, & exaudiuit me. Et alibi: Tribulationem & dolorem inueni, & nomen domini inuocaui. Inuenimus, quod quærimus, reperimus, quod casu se offert. Quærebat pius vir afflictionē, qua pro Deo lata oblectabatur. Eius vero vtilitatem exprimit, dicens: Et nomē domini inuocaui. Aliud est inuenire calamitatem, aliud ab ea inueniri. Ipse enim ait: Tribulatio & angustia inuenerunt me. Sed in vtroque auxilium Dei implorabat. Respice, inquit ille, in me, & miserere mei, quia vnicus & pauper sū ego. Vel vt rectè etiam transferri potest ex Hebræo: quia solus & afflictus sum ego. Videns se omni hominum auxilio destitutum, & ærumnis vndique cinctum, Deū obsecrabat, vt eas placidis oculis intueretur, sibique misericordiam tribueret. Præsidio humano orbatus ad diuinum aspirabat. Vt auis in terra aucupibus & canibus circuncincta non habet melius refugiū, quàm volare vehementer, seque ferre in sublime, & in altum leuare: sic vir pius calamitatibus exagitatus, & mœroribus obsessus ad animi volatum confugit, flens suspicit in cęlum, & pietatis alis ad Deū ascendit, hocque salutari remedio vitæ suæ subueniendum putat. Id intelligens Esaias aiebat: Domine in angustia requisierunt te. Et apud Oseam ait Deus. In tribulatione sua manè consurgent ad me. Nec solùm homines vitiis implicatos solet Deus affligere, vt se ad meliorem frugem recipiant, sed innocentes interdum, vt eius gloria in eorum liberatione refulgeat: iuxta id quod ipse dixit apud Ioannem: Nec hic peccauit, nec parētes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo. Interdum etiam viros iustos & pios calamitatibus affici permittit, vt rerum humanarum tolerātia muniti, & admirabili in virtute cōstantia roborati prębeant aliis exēpla salutaria, sibique maiorem comparēt gloriam, atque ampliorem nominis celebritatem. Nihil enim magis conducit ad eximiæ virtutis gloriam illustrādam, quā calamitas pro Deo æquo animo tolerata. Solet Deus viros religione insignes, omniumque virtutum ornamentis decoratos per varios casus plerūque, & per acerbas ærumnarum angustias ad vitam ducere immortalem, vbi Deo ipso æuo sempiterno fruantur. Sunt enim calamitates gradus scalæ Iacob ad cœlum ascendentes: & vt verbis vtar Gregorij Nysseni, afflictiones piorum virorum flores sūt fructuum, qui expectantur. Id animo perspiciens diuus Paulus in Epistola ad Romanos: Gloriamur, inquit, in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit. Vide orationis gradationē, & admirabilem apostoli elegantiam. Et Christus in Euangelio authore Matthæo: Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cęlorum. In Apocalypsi diui Ioannis de iis qui in æterna gloria & cœlesti securitate quiescunt, scriptum est: Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Mœror fluit & euanescit, & in æternam voluptatem redigitur: iuxta id Seruatoris nostri: Tristitia vestra conuertetur in gaudium. Vt. n. oliuæ quæ in anno vno fructus non edūt, in altero eos ferunt vberrimos atque præstantissimos: sic viri iusti qui in anno fluxo huius vitæ sunt voluptatibus mundi priuati, in annò æterno alterius vitæ admirabilibus oblectationibus perfunduntur, bonorumque omnium copia cumulantur. Aspicis igitur esse calamitatem potius in bonis, quàm in malis numerandam. Quare non est mirandum, voluisse Deum Hebręos affligere per Nabuchodonosorem, de quo hoc loco loquitur Daniel.

¶*Et tradidit Dominus*. Ostendit Daniel fuisse Babylonios victoriam hanc potius voluntate Dei, quàm suis armis consecutos, id Iudęorum peccatis exigentibus. Id voluit Esaias ostendere in exitio Samariæ per regem Assyriorum, quem capite decimo virgam furoris Dei vocat. Et ne vastitatem illam Assyrius sibi tribueret, non Deo,

Marginalia (left): Psa. 119; Psa. 114; Psa. 118; Psal. 24.; Similitudo.; Esai. 26.; Ose. 6.; Ioan. 9.
Marginalia (right): Gen. 28.; Nyssen.; Rom. 5.; Matt. 5.; Apoc. 7.; Ioan. 16; Similitudo.; Esa. 10.

Deo, adiecit: Nunquid gloriabitur securis
contra eum, qui secat in ea? Comparat eũ
securi, qua Deus erat Iudæos occisurus.
Eodem modo Turcicus exercitus Chri-
stianos aliquando oppugnat & vincit:
quia nõ tam armis suis quàm sceleribus
nostris nobiscum pugnat. Cessent scelera
nostra, & barbarorum aduersus nos sequ
Simili- victoriæ cessabunt. Vt enim ignis ab incẽ
tudo. dio desistit ablata materia: sic infidelium
triumphi de nobis reportati ablatis no-
stris flagitiis finem facient. Poteris hoc lo
co accipere tradere pro permittere tradi,
quemadmodum apud Paulum capite pri
Rom. 1. mo Epistolæ ad Romanos: Tradidit illos
Deus in desideria cordis eorum: Hoc est
tradi permisit, dimittens illos: iuxta illud
Psal. 80. diuini Psaltis: Dimisit eos secundum desi-
deria cordis eorum, ibunt in adinuentio
nibus suis. Magno quidem supplicio eos
Deus afficit, qui ipsius salutaria monita
contemnunt, quando eos dimittit, vt ap-
petitionibus suis obtemperent, quibus si-
Rom. 1. bi pestem ac perniciem machinantur. Ita
illud apostoli eodẽ loco intelligitur: Tra-
didit illos Deus in reprobum sensum.

¶ *In manu eius*. Tradi in manu alicuius
est in eius potestatem & seruitutem inci-
Deu. 1. dere: vt Deuteronomij primo: Odit nos
dominus: idcirco eduxit nos de terra Ae-
gypti, vt traderet nos in manu Amorrhei.
Iudi. 4. Iudicum quarto: Tradidit illos dominus
in manus Iabin regis Chanaam. Et Iere-
Iere. 37. miæ 37. In manu regis Babylonis trade-
ris. Vocabulum hoc, manus, in diuinis li-
teris multas habet acceptiones, quarum
nonnullas citabo ad multa loca intelle-
ctu difficilia intelligenda. In primis signi
ficat periculum: vnde ponere animam in
manu, est exponere vitam periculis. Ita
intelliguntur verba Iephtæ in libro Iudi-
Iudi. 12 cum: Posui animam meam in manibus
meis. Volẽs Ionathas reuocare in memo
riam patri suo Sauli periculum illud, qđ
Dauid susceperat, quando Goliam singu-
1. Reg. lari certamine trucidauit, dixit: Posuit ani
17. mam suam in manu sua. Eodem modo il
1. Reg. lud diuini atque regij vatis intelligitur:
19. Anima mea in manibus meis semper, &
Ps. 118. legem tuam non sum oblitus. Ac si dicat:

Et si fuerim calamitatibus cinctus, & pe-
riculis expositus, nunquam tamen Deus
sancte tui legis tuæ oblitus. Et illud Iob Iob. 13.
capite 13. Quare lacero carnes meas den
tibus meis, & animã meam porto in ma-
nibus meis? Non me fugit esse nonnullos
qui existiment, hoc loco Iob portare ani-
mam in manibus esse propositum cordis
in operibus ostẽdere. Sed vt mea fert opi
nio, his verbis querelarum plenis osten-
dit vir sanctus dolorem, quo angebatur:
Ac si dicat: Cur tanto mœrore conficior,
vt cogar lacerare carnem meam, variaq;
pericula subire? Manus etiam fœdus si-
gnificat, & pactum, ac concordiam. Vnde
manus dare significat pacisci, vt quarti
Regum decimo: Da mihi manum tuam: 4. Reg.
qui dedit ei manum suam. Et Ezechielis 10.
decimo septimo: Ecce dedit manum suã. Ezec. 17
Hoc schemate vtitur Pythagoras, dicens, Pytha.
non esse cuique manum porrigendam: vt
ait in eius vita Laertius. Ac si diceret: non Laerti.
esse quempiam in familiaritatem facilè
recipiendum. Illud affert Plutarchus in Plutarc.
tractatione de multorum amicitia. Signi-
ficat quoque operationem & ministeriũ,
vt Exodi 35. Obtulerunt donaria, vt face- Exo. 35.
rent opera, quæ iusserat dominus per ma
num Mosi. Et quarti Regum decimo se- 4. Reg.
ptimo: Sicut locutus fuerat in manu ser- 17.
uorũ suorum prophetarum. Et Esaiæ 20. Esai. 20.
Locutus est dominus in manu Esaiæ. Et
Malachiæ primo: Onus verbi domini ad Mala. 1.
Israel in manu Malachiæ. Hoc est, incipit
prophetia cõminatoria, quam Deus ver-
bo suo locutus est populo Israelitico mi-
nisterio & operatione Malachiæ. Præterea
significat auxilium & fauorem, vt primo 1. Reg.
Regum 22. Interficite, inquit Saul, sacer- 22.
dotes domini, nam manus eorum cũ Da- 2. Re. 3.
uid est. Et secundi Regum 3. Erit manus
mea tecũ, aiebat Abner Dauidi, & addu-
cam ad te vniuersum Israel. Vnde aperi-
re alicui manum, est ei eleemosynam lar-
giri, vt Prouerbiorum 31. Manum suam Pro. 31.
aperuit inopi. Et manũ alicui dare, est ei
opem ferre, eumque iacentem leuare &
dirigere, vt Actorum tertio decimo: Cir- Act. 13.
cuens quærebat, qui ei manum daret. Ma
num agitare est minari, vt apud Esaiã de- Esai. 10.
cimo:

cimo: Agitabit manum suam super montem filiæ Sion. Manum contrahere est ab incepto desistere, vt Iosue octavo: Iosue verò nō contraxit manū. Manū extollere est preces ad deum fundere, vt Psal. 133. In noctibus extollite manus vestras ad sācta. Hoc est, in calamitatibus vestris ad eā templi partem precationes vestras dirigite, vbi est sacrarium in sanctis sanctorū. Manus lauare est in eam curam toto pectore incumbere, vt actiones nostras ab omni impuritate abstractas exhibeamus: vt Psalmo 25. Lauabo inter innocentes manus meas. Et psalmo 57. Lætabitur iustus, cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sāguine peccatoris. Vbi sanguis pro diuina in nefarios homines vltione accipitur. Viri enim pij cautiores fiunt, cū impios vident suppliciis affectos suorum scelerum debitas pœnas persoluere: & tunc enixius contendunt omnem labē ex animo eluere. Manus ad os applicare seu conuertere est comedere; vt capite quartodecimo libri primi Regum: Apparuit fluens mel, nullusque applicuit manum ad os suum. Et paulo post: Conuertit manum suam ad os suum. Aliquando verò est silere, vt Iob trigesimo nono: Manum meam ponam super os meum. Manus consilij idem est quod liberum arbitrium, vt Ecclesiastici quintodecimo: Reliquit eum in manu consilij sui. Manus accipitur pro sinu, vt Psalmo 103. Hoc mare magnum, & spatiosum manibus, hoc est sinibus brachiis & littoribus. Accipitur pro functione & negotio, ad quod gerendum vnusquisque tenetur: vt Esaiç primo: Manus vestræ sanguine plenæ sunt. Ac si dicat: Omnia negotia vestra ad crudelitatem tendunt. Non exercetis munus vestrum, sed ferarum; non humanitatem, sed immanitatem diligitis. Id etiam quod ait apostolus in epistola ad Thessalonicenses: Rogamus vos fratres, vt vestrum negotium agatis, vt operemini manibus vestris: non solùm de corporis, sed etiam de animi actionibus intelligitur, hoc est de officio, ad quod vnusquisque tenetur. Monet eos, vt negotiationes viris Christiana pietate & religione præstantib. dignas administrent, & vnusquisq; officiū suū exequatur. Id intelligens Rex Dauid aiebat: Deum exquisiui manibus meis nocte cōtra eum. Verum id potest ad preces referri. Oppressus enim pius ac iustus Rex calamitatibus & mœroribus manus suas ad dominum efferebat, eum obsecrans, vt vulneribus suis congruentem adhiberet medicinam. Huic explanationi fauet versio Symmachi ita habens: Manus mea nocte extensa fuit sine intermissione. Elata manu aliquid facere est illud superbè cōmittere. Vnde Numerorum quinto decimo, vbi editio vulgata habet: Anima verò quæ per superbiam aliquid commiserit, &c. est in Hebræo: Anima autem quæ elata manu aliquid fecerit. Tangere aliquem manu, extendere aut aggrauare illum manu est eum percutere, & castigare; vt Iob 7. Manus domini tetigit me. Exodi tertio: Extendam manum meam, & percutiam Aegyptū. Et primi Regum quinto: Aggrauata est manus domini sup Azotios. Postremo per manum filius Dei significatur, quòd per illum omnia facta sint. Ita intelligunt nonnulli illud diuini psaltis: Fiat manus tua, vt saluet me. Cùm igitur manus tam æquiuocè & variè accipiatur, in eam sumitur significationem, quæ fuerit ad literam accommodatior. Ex quo effectum est, vt hoc Danielis loco pro potestate & seruitute accipiatur.

Iosue 8. Psa. 133 Psal. 25. Psal. 57. 1. Re. 14 Iob. 39. Eccl. 13 Psa. 103 Esai. 1. Thess. 4. Psal. 76. Symm. Nu. 15. Iob. 7. Exod. 3. 1. Re. 5. Psa. 118

¶ *Regem Iudæ.* Paulo antè appellatus fuit Rex Iuda, nunc Rex Iudæ. Et in versione Latina differentia est in verbis, in Græca tamen & Hebræa nulla est. Quare idē est Rex Iuda, & Rex Iudæ. Sonat autē Iuda laudationem & cōfessionem. Iuda est tribus, Iudæa verò tota regio in Asia maiore, quæ terra promissionis nuncupatur.

¶ *Et partem vasorum.* Erant in templo Salomonis multa vasa, quibus vtebantur sacerdotes & leuitæ in sacrificiis peragendis, quorum aliquot Rex Babylonius cepit, secumque asportauit. Constructo tēplo translata sunt illuc omnia vasa sanctuarij, quæ fuerant in tabernaculo, vt libro tertio Regum proditum est. Præterea fecit Salomon alia multa, quæ posuit in templo, & Rex Ioas similiter, vt multis in locis

3. Reg. 8 2. Reg. 8 3. Reg. 7

locis literæ diuinæ testantur. In sacra scri-
2.Par.4. & 24. ptura suppellectilia, arma, monilia, instru
menta dicuntur vasa. Ezechielis duodeci
Ezec. 12 mo: Efferes foras vasa tua: hoc est suppel-
Iere.21. lectilem tuam. Vasa belli apud Ieremiam
Iud. 16. capite 21. & in libro Iudith capite 16. pro
armis bellicis accipiuntur. Apud psalmo
Psal. 7. graphum vasa mortis sunt sagittæ in ar-
Ezech.9. cu ad occidendum paratæ. Apud Ezechie
lem capite 9 vas interfectionis gladius est
aut securis. Vas etiam cymbam significat:
vt apud Esaiam capite 18. In vasis papyri
Esai. 18. super aquas. Solebant enim antiqui Aegy
Plinius. ptii teste Plinio libro tertiodecimo, naui-
culas ex papyro construere: est enim pa-
pyrus arbor in Aegypti palustribus na-
scens. Et Actorum 27. Submisso vase sic fe
Act. 27. rebantur. Idest scapha submissa ita naui-
gabant. Nomine Vasis ecclesia militans si
gnificatur: vt Actorum 10. Vidit, nimirũ
Act. 10. Petrus, cęlum apertum, & descendens vas
quoddam velut linteum magnum qua-
tuor angulis submitti de cęlo in terram:
in quo erant omnia quadrupedia & ser-
pentes terræ, & volatilia cęli. Hoc magnũ
vas de cęlo descendens ecclesia catholi-
ca est à Deo constituta, quatuor habens
angulos, nimirũ ortum & occasum, aqui-
lonem & meridiem. Animalia iuxta vete
Leui.11 rem legem immunda gentes erant idolo
rũ cultui antea deditę, sed postea ad Chri
sti legem pietatis plenissimam conuersæ.
Illas præcipiebat Deus diuo Petro vica-
rio suo, & apostolorum principi, vt occi-
deret quo ad vitia & impietates, easque
comederet, hoc est sibi & ecclesiæ incor-
poraret. Significatur quoque vasorum no
Matt.13 mine ecclesia triumphans, vt apud Mat-
thæũ in parabola de sagena missa in ma-
re, piscium multitudinem ex omni gene-
re attrahente: per quam ecclesia militans
significatur, in qua sunt varia hominum
genera: sed impleta ea boni feruntur in va
sa, mali autem foras proiiciuntur. Hoc est
viri iusti qui se integros in vita, castosque
seruarunt, ad sedes beatissimas, æternam-
que felicitatem transferētur, vbi nullo do
lore affecti, quin potius omni oblectatio-
ne perfusi in æternum requiescent. Impij
verò qui fuerunt stimulis cupiditatis & li
bidinis concitati, cęterisque vitiis irretiti,
in ęternum exitium præcipites rapientur.
Aspicis igitur capite Actorum 10. vas ec-
clesiam militantem significare, apud Mat Matt.13
thæum verò capite 13. triumphantem. Ac
cipitur vas pro regno: vt Prouerbiorum Pro. 25.
25. Aufer rubiginem de argento, & egre-
dietur vas purissimum. Acsi dicat: Auferā-
tur impij à conspectu regis, & erit regnũ
iustissimum. Vas purissimũ appellat scri-
ptura regnum, vbi iustitia viget, vt ex con
sequentibus colligitur. Accipitur vas pro
machina: vt Ecclesiastici 43. Sol in aspe- Eccl.43
ctu annuntians in exitu, vas admirabile,
opus excelsi. Hoc est Sol splendorem in
ortu suo ostendens est machina admirabi
lis, ac opus altissimi. Vrbes munitæ appel
lantur vasa munitionis 1. Machabæorum j.Mach.
libro, capite 14. & monilia pulchra vasa 14.
gloriæ Ezechielis 23. & milites ad fune- Ezec.23
stum bellum parati vasa furoris Dei, capi
te Esaiæ 13. Diuus Paulus capite Actorũ Esai.13.
nono vas electionis dicitur, hoc est in- Act.9.
strumētum electum, quo Deus uti voluit
ad nomen suum longè lateque propagan
dum, & ad gentes ab idolorum cultu re
uocandas, atque ad seipsum conuerten-
das. Citharæ, psalteria, lyræ, cęteraq; mu
sica instrumenta appellantur vasa psalmi
atque cantici: vt psalmo 70. Confitebor ti Psal.70.
bi in vasis psalmi veritatem tuam Deus.
Acsi dicat: Ego in laudem tuam Deus san
cte celebrabo veritatem tuam in musi-
cis instrumentis, canens te esse veracem,
qui exhibere soleas, quæ promittis. Vnde Amos 6
Amos vaticinans aduersus Iudæorũ ma-
gnates deliciis deditos: Sicut Dauid, in-
quit, putauerunt se habere vasa cantici.
Excogitauerunt enim musicæ instrumen
ta, pinde ac Dauid facere solitus fuerat,
sed proposito diuerso: ille vt Dei laudes
carminibus celebraret, isti vt voluptati-
bus diffluerent, & delicatè ac molliter vi
uerent. Habet pręterea vas alias significa
tiones, quas longum esset numerare. Hoc
aũt Danielis loco vasorum nomine signi-
ficantur phialæ, pelues, disci, ollę, lebetes,
vrcei, scyphi, amulæ, amphoræ, conchæ,
anclię, cacabi, calices, capedines, acerræ,
capulę, catini, crateræ, cymbriæ, guttur-
nia,

nia, hydriæ, lagenæ, malluuia, patinæ, vrnę, luteres, mensæ, candelabra, lampades, forcipes, fuscinulæ, thuribula, simpulla, aut alia huiusmodi. Horum aut similium vasorum pars fuit in Babyloniam asportata. De vasorum significationibus vide Hieronymum in Esaiam 11. & 66. Isichiũ in Leuiticum 11. Hilarium in Matthæum canone 27. Cassianum lib. 2. cap. 3. Augu. lib. 2. de doctrina Christiana, Cyrillum de adoratione in Spiritum Sanctum, Basilium in psalmum septimum.

Hieron. Isichius Hilari. Cassia. August. Cyrill. Basil.

¶ *Et asportauit ea*. Nimirum vasa. Sed quoniam statim sequitur: Et vasa intulit in domum thesauri Dei sui, quasi de rebus aliis loquens, non deest, qui existimet, particulam, ea, referri ad regem, & ad alios captiuos. At vtrunque potest ad vasa referri: nam primo obtulit ea Deo suo in templo, postea iussit ea in domo thesauri templi seruari. Vel accipitur, &, pro idest, vt vnum sit explanatio alterius. Potest particula, &, accipi pro quia, vt sit sensus: Eam ob causam dico eum vasa illa posuisse in templo, quia posuerat ea in domo thesauri Dei sui. Accipi particulã, &, pro quia indicat versus ille psalmi 59. Da nobis auxilium de tribulatione, & vana salus hominis. Pro quo nonnulli codices habent: quia vana salus hominis. Et Esaias capite 64. Tu iratus es, & peccauimus. Et illud Elisabethæ apud Lucam capite 1. Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Ita locum illum Theophilactus interpretatur. Ita illud intelligitur apud eundem Lucam capite 2. Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus. Sed dices fortasse: Cur peccantibus hominibus vasa Deo dicata fuerunt tradita impiis Babyloniis? Quid mali fecerunt vasa illa? Forsitam illud ob eam causam permisit Deus, vt intelligerent Iudæi, eum nulla eorum re prorsus indigere. Non enim vt egens accipit, quæ sibi ab hominibus offeruntur, sed vt eorum voluntates & officia remuneret. Voluit persuadere Iudæis eorum sacrificia accepisse, vt se eorum imbecillitati accõmodaret, in eosque beneficia amplissima conferret. At postquam illi se intoleradis flagitiis contaminarunt, permisit, vt vasa templi ab impiis Babyloniis raperentur, innuens, quò ad vitia non esse inter eos & Iudæos discrimen, cùm æquè vtrique se in flagitia ingurgitarent. Itaque profuit illa vasorum ablatio Iudæis, vt & Deum, & seipsos agnoscerent. Babyloniis etiam vtilitatem attulit, vt vasorum diuino cultui dedicatorum virtutem intelligerent. Quandiu enim ea habuerunt in honore, & ad humanos vsus nõ adhibuerunt, nullo fuerunt exitio oppressi. At vbi Baltassar Rex illis ausus est in profano conuiuio vti, statim fuit à Deo punitus: atque suis sceleribus debitas pœnas persoluit: suoq; supplicio docuit, quantus honor illis deberetur. Hoc itidem euenit circa arcam fęderis a barbaris Philisthæis in pręlio captã. Qua in re ostendere Deus voluit, non esse sibi opus illa, sed Hebręis: ac quia peruertebant fundamẽta iustitię, & iura diuina & humana violabant, arcam illam testimonij non mereri. Sed ne gentes illæ Palæstinæ falsorum Deorum cultrices superbia elatæ gloriarentur, quod de arca Dei triumphassent, effecit Deus, vt idolũ earum Dagon ante arcam cadens contereretur, & ipsæ supplicio afficerentur, donec eam redderent, & munera diuinam castigationem testantia Deo dicarent, & ita vim illius arcæ sentirent. Aspicis igitur & vasorum & arcæ asportationem, Iudæis & gentibus vtilitatem attulisse.

Psal. 99. Esai. 64. Luc. 1. Theop. Luc. 2.

Dani. 5. 1. Re. 4. 1. Re. 5. 1. Re. 6.

¶ *In terram Sennaar*. Sennaar regio est Babyloniæ, in qua regnauit Nemrod, vt in libro Genesis memoriæ proditum est. Eius meminit Esaias capite 11. Facit de illa mentionem Berosus libro 4. de antiquitatibus orbis, & Iosephus 1. de antiquitatibus Iudaicis, & Hestiæus historicus, quem citat Hieronymus de locis Hebraicis, & Petrus Comestor in historia ecclesiastica. Sennaar authore Hieronymo idẽ est quod fœtor eorum. Inter Babylonios inanium deorum cultores, in eorum fœtore sunt vasa sancta, hoc est nonnulla documenta philosophica salutaria, in eorũ libris contenta, quæ ex illis depromere debemus. Pythagoras iustitiæ æquitatem efferens dixit stateram non esse transiliendam,

Gen. 10 Esai. 11. Berosus Ioseph. Hestiæ. Hieron. Comest. Hieron.

dam, nec iniussu Dei de præsidio ac sta-
Socrat. tione vitæ decedendum. Socrates duas esse vias asseruit, duplicesque cursus animorum è corpore exeuntium. Nam qui se flagitiis contaminassent, & libidinibus dedissent, iis deuium quoddam iter esse seclusum à concilio beatorum: qui verò se puros integrosque seruassent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, iis ad domicilium cœlitum, ad gloriam sempiternam viā patere. Plato eius
Plato. discipulus & Platonici omnes asseruerūt Deum esse orbis creatorem & moderatorem, eius prouidentia & numine mundū regi, cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque cōseruari. Eam esse Dei vitam, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluētius cogitari posset. Archit. Architas Tarentinus docuit nullam esse capitaliorem pestem corporis voluptate: ex illa patriæ proditiones, & vrbium euersiones oriri, nullū flagitium esse, nullum pestilens facinus, ad quod non excitet turpis voluptas: ac illecebris dominantibus temperantię locum nō esse, nec in voluptatis regno posse virtutem consistere. Multa itaque de virtute disseruerunt gentium philosophi, & perpetuis monimentis consignarunt, in quibus partem vasorum domus Dei, quæ est ecclesia catholica, possumus inuenire. Sed quia in multis erroribus versati ob fidei defectum, multa vana & commentitia cum veritate copularunt, non omnia vasa, sed partem eorum habere memorātur.
Emped. Empedocles animam esse censet cordi suffusum sanguinem. Vide hominis
Zeno. ignorationē. Zenoni Stoico anima ignis
Aristox. videtur. Aristoxenus harmoniam esse eā existimauit: & ex totius corporis natura & figura varios motus cieri tanquam in
Xenoc. cantu sonos. Xenocrates animam numerum esse dixit, cuius vis, vt iam antea Py-
Pythag. thagoræ visum erat, in natura maxima cō
Critias. sisteret. Critias sanguinem eam esse dixit: Hippo aquam. Ac alij alias huiusmodi vanitates literis mandarunt, quas refutat
Nyssen. Gregorius Nyssenus in libro suo de anima, vbi planè ostendit, fuisse eos in erroribus intolerabilibus versatos. Et quia quæ bene ac sapienter dixerūt, sunt ex diuinis literis deprompta, dicuntur fuisse à templo Dei asportata.

¶ *In domum Dei sui*. Vt ei ob victoriam gratias ageret. Domum Dei sui appellat statim domum thesauri Dei, quoniam in ea erat reconditus thesaurus in turribus nonnullis. Solebant enim quondam principes thesauros in turribus reponere, iuxta illud diuini citharœdi: Fiat pax in virtute tua, & abundātia in turribus tuis. Do- Ps. 121.
mus hæc appellatur 2. Paralipomenon capite 36. templum, aut vt ex Hebræo transferri potest, aula: quia regis palatium continebat Dei tēplum, & ædes thesauri. Fortasse voluit impius Rex vehi curru triūphi statim ad deorum fanum, vt religionē simularet, qua populi animos deuinciret. Erat enim Gentibus persuasum Deos esse omnium dominos, eaque quæ gerantur, eorum geri ditione ac numine, eosq; optimè de hominū genere mereri, eamque ob causam coli debere à mortalibus. Quare fingebat Nabuchodonosor religionem, vt oculi omnium in eum coniicerentur. Sed quemadmodum magnę arcis vmbra non est arx ipsa, sed vana eius imago: sic simulata virtus quam hypocrisim vocant, non est virtus, sed eius inane simulachrum. Vera virtus solida est, radices agit, atque etiam propagatur. ficta oīa tanquam flosculi decidunt, nec simulatū potest aliquid permanere. Videte ridiculam tyranni religionem: obtulit Deo suo vasa, quæ iniustè rapuerat. Huiusmodi sūt qui ex malè acquisitis eleemosynam aliquam facientes, existimant animum expiare, & liberalitatis nomen obtinere: quos ego aquilis similes esse existimo. Vt aquilæ ex rapinis victum sibi comparantes magnificæ à nonnullis vocātur, quòd prædam quam vi rapuerunt, inter alias aues distribuant: sic illi ex cruentis spoliis viuentes, quòd opes ex aliorum patrimonio crudeliter captas fautoribus suis impartiant, liberalitatis præstantia insignes prædicantur. At Salomon in prouerbiis: Honora, inquit, dominum de tua substantia. Non de aliena inquit, sed de tua. Et Tobias: De substantia tua fac eleemosynam,

2. Pa. 36 · Similitudo. · Similitudo. · Prou. 3. · Tob. 4.

&

& noli auertere faciem tuam ab vllo pau-
Luc. 19. pere. Et Zachæus apud Lucam; Ecce, inquit, dimidium bonorum meorum do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum. At Nabuchodonosor Iudæorum spolia Deo suo offerebat.

¶*Et ait Rex*. Subauditur Nabuchodonosor huius nominis primus. Asphenez Hebraicè scribitur Aspenaz, Græcè autem Asphanaz.

¶*Præposito eunuchorum*. Hoc est magistro aut præfecto famulorum domus regiæ. Id hominis genus adhibebatur olim seruandis cubilibus regum. Vnde effectũ est, vt postea temporum successione omnes principum famuli appellarentur eunuchi, tametsi castrati non essent. Eodem
Gen. 39. modo Putiphar capite 39. Genesis dicitur eunuchus Pharaonis regis Aegypti,
Hieron. cùm vxorem haberet. Diuus Hieronymus libro de quæstionibus Hebraicis asserit eum fuisse patrem vxoris Ioseph. Hac
Diodo. ratione moti Diodorus & Gennadius il-
Genna. lum aiunt non fuisse spadonem, sed regis famulũ. Idem dicit de duobus eunuchis Pharaonis in carcerem cõiectis Thomas
Caieta. de Vio Caietanus in explanatione in ca-
Gen. 40 put 40. Genesis. Id dici potest etiam de
Esa. 39. eunuchis, de quibus loquitur Esaias capite 39. & de eunucho Reginæ Cãdacis in
Actis 8. Actis apostolorum capite 8. quem bapti-
Mat. 10. zauit Philippus, non apostolus ille, quem
Mar. 3. euangelistæ inter apostolos numerãt, sed
Luc. 6. vnus ex septuaginta duobus discipulis, vt
Hippol. ait Hippolitus & Dorotheus: de quo lo-
Dorot. quitur Lucas in Actis capite 6. Itaque idẽ
Act. 6. est hoc loco præpositus eunchorũ, qđ pfectus aulicorum, seu famulorum regis.

¶*Vt introduceret*. Subaudi in regiam & metropolim, quæ Babylon vocabatur: erant enim in terra Sennaar per regionẽ dispersi. Vel vt introduceret eos in aulam, vbi erant ædes famulis regis deputatæ.

¶*De filiis Israel*. Hoc est, de Hebræis. Pe-
Gen. 38 riphrasis Iudæorũ est, qui ideo filii Israelis vocantur, quia à Iacob, qui Israel postea vocatus fuit, genus suum ducunt. Ita
Psal. 67. intelligitur illud psalmographi: In ecclesiis benedicite Deo domino de fontibus Israel. Pro quo vertere etiam poteris: de fonte Israelis. Inducit diuinus ac regius vates cantores his verbis populum hortantes ad hymnos in Dei laudem concinendos. Acsi dicant: In hominum cœtu nomen Dei cantibus celebrate vos, qui progeniem ducitis à Iacob vocato Israele, ex quo tanquam è fonte dimanastis. Hoc schemate vsus est Esaias capite 48. Esai. 48.
dicens: Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel, qui de aquis Iuda existis. Idest, qui à Iuda tanquã riui à fonte deriuati estis. Fons enim pro origine accipitur: vt Prouerbiorum 14. Timor domi- Pro. 14.
ni fons vitæ. Ita intelligitur illud Deutero- Deu. 33.
nomij: Habitabit Israel confidenter, & solus oculus Iacob. Vbi pro oculo in Hebreo est hain, quę vox oculum significat & fontẽ: quo tropo vtimur nos Lusitani, qui scaturientem fontem appellamus olhodagoa. Igitur loco illo oculus non accipitur pro oculo faciei, sed pro oculo aquæ, hoc est pro fonte & principio, ut sit sensus: Tunc habitabit populus Israeliticus securus, non admistus infidelibus, cuius populi origo & fons est Iacob, à quo ille deducitur. Eodem modo Zacharias Zach. 9.
oculum accipit pro fonte, cum ait: Dominus est oculus hominis. Hoc est, Deus est fons, à quo bona cuncta homini dimanant. Hęc est ratio, quare Israel dicitur Iudeorum fons, & illi filij Israelis.

¶*De semine regio & tyrannorum*. Hoc est de progenie regum & virorum claritate generis pręstantium. Reges quondam vocabantur tyranni ob fortitudinem, teste Trogo Pompeio. Postea verò tyranni Trogus
nomen illis solùm tribuebatur, qui principatus viribus insolenter & intemperãter abutebantur: qui armis oppressos crudeli dominatu coercebant. Hoc loco, aut ait Albertus Magnus in huius loci explana- Albert.
tione, nõ ab immanitate, sed à fortitudine tyranni vocantur. Igitur noĩe tyrannorũ intellige principes, & magnates, & viros strenuos, generis ac dignitatis nobilitate pręcellentes. Videtur diuinus vates voluisse innuere Nabuchodonosoris superbiã, qui hoc faciebat ad magnificentiam regni sui ostendendam, & ad gloriam victoriarum suarum illustrandam. Vel fortasse quòd

quòd intelligeret, non parum conducere ad virtutis, & sapientiæ cumulum generis nobilitatem. Erant illi capti & abiecti, & in ærumnis ob seruitutem qua opprimebantur, versati: at voluit eos Rex efferre, & honoris insignibus ac ornamentis illustrare. Vt enim sol eleuat vapores à terra: sic Rex eos, qui ob infestū casum abiectam vitam degunt, cùm sint virtute, & nobilitate præditi, debet ferre in sublime, & honoribus decorare, & in consiliū adhibere. At cùm contrà fieri videamus, opus est fateri, priuati nomen non hominum indignitatem, sed principum infelicitatem sæpe numero significare.

Simili-tudo.

¶ *In quibus nulla esset macula*. Hoc est, qui nulla essent deformitate notati, nullo mēbrorū defectu. Colliges ex hoc loco Danielem & socios eius nō fuisse castratos: eosque longè falli opinione, qui eos aiunt fuisse exectos, vereque eunuchos.

¶ *Decoros forma*. Idest præditos corporis pulchritudine, quæ est apta figura membrorum cum quadam coloris suauitate. Sed addit statim: Eruditos omni sapiētia. Nam corporis pulchritudo plus obest, q̄ prodest, si est cum leuitate & insipientia coniuncta. Vnde Salomon capite prouerbiorum 11. Monile, inquit, aureum in naribus porci est mulier formosa, quæ destituitur iudicio rationis. Vt monile pretiosum seu armilla aurea pulchris gemmis distincta in rostro porci plus ei afferet detrimenti quàm commodi, quòd eum comederè non sinat: ita forma egregia solet mulieribus vanis & impudentibus exitiū afferre: & hominibus leuibus & insipientibus ad superbiam, inanem gloriam, & amatorias vanitates incitare.

Pro. 11.

Simili-tudo.

¶ *Eruditos omni sapientia*. Quò ad philosophiam rationalem, quæ comprehendit grammaticam, dialecticam, rhetoricam, & cautos scientia quo ad naturalem, quæ coercet physicam, metaphysicam, mathematicam: & doctos disciplina quo ad moralem, quæ continet ethicam, politicam œconomicam. Sed dices: Cùm pueri essent, cùm ex metis adolescentiæ non excessissent, qui fieri potuit, vt tot scientias consequi potuissent. Existimo non intelligi hunc locum de scientiis perfectis, quæ in teneram ætatem non cadunt, sed de earum principiis. Erant enim hi pueri his doctrinarum generibus & si non consummatè, aliquo tamen modo instructi: ita vt potius de aptitudine, quàm de actu locus hic intelligatur. Potest verti tota hæc oratio: Erudibiles omni sapientia, aptos sciētiæ, & dociles disciplina. Et ita nulla erit controuersia. Hi pueri quærebantur, qui pollerent ingenio perspicaci & facundo, essentque ad vtranque philosophiā apti, tam ad eam quæ in actione, quàm quæ in contemplatione consistit.

¶ *Qui possent stare in palatio regis*. Idest, qui possent regi in aula seruire: qui apti essent, vt regi ministrarent. Stare in palatio regis, & stare in conspectu regis idem est. His duobus tropis vtitur Daniel hoc capite. Nam paulo pòst inquit: Postea starēt in conspectu regis. Metaphora est à famulis desumpta, qui solent coram dominis stare, vt illis seruiant, & famulentur: qua vtitur scriptura multis in locis. Genesis cā pite 14. Triginta annorum erat Ioseph, cùm stetit in conspectu regis: vt scilicet ei somnium interpretaretur, eique operam nauaret. Quarti Regum 3. dixit Eliseus: Viuit dominus exercituum, in cuius conspectu sto: idest, cui seruio. Et idem postea: Viuit dominus, ante quem sto. Et 2. Paralipomenon 5. Steterunt coram patre eius Salomone. Verbum hoc stares varias habet acceptiones, quarum nonnullas quas existimo ad diuinarum literarum difficiles locos intelligendos conducere, explanabo. Stare in medio aliquorum est fieri illis familiarem, in eorumque domestica communicatione versari: Id existimo voluisse significare Euangelistas, cùm dixerunt: Stetit Iesus in medio discipulorum suorum. Et Ioannes à Iudæis interrogatus cur baptizaret, ad Christum sermonē retulit, dicens: Medius vestrum stetit, quē vos nescitis. Ac si diceret: Vobiscum familiariter viuit, & communicat factus homo Messias vester, quem vos ob superbiā vestram, & humilitatem eius contemnitis: ad cuius baptismum baptismus meus est præparatio quædam. Alludere videtur

Gen. 14.

4. Reg. 3

4. Reg. 5

2. Par. 5.

Luc. 24.

Ioā. 20.

Ioan. 1.

Ioannes

Ioannes ad id quod populo Israelitico di
xit. Moses de Christo vaticinans capite
Deu. 28 Deuteronomij 28. Prophetam de gente
tua, & de fratribus tuis sicut me suscitabit
tibi dominus Deus tuus. Vbi illud, de gen
te, potest verti ex Hebræo: De medio tui:
vt sit sensus: Messias tunc versabitur tecũ
humanitate assumpta: nam cùm sit Deus
naturam induet humanam, & erit de co-
gnatione tua ex genere Abrahæ, sicut ego
sum. Multum quidem refert ad regni vti-
litatem & præstantiam habere regem ex
eadem gente & natione, qui se populo
suo benignum & familiarem præbeat.
Stare super pedes est firmum esse, & opti
mè constitutum. Hac orationis exornatio
Ezec. 2. ne vtitur Ezechiel cap. 2. & Ioannes cap.
Apo. 11 11. Apocalypsis. Præterea stare idem est
Iosue 3. quod cessare, & non moueri: vt Iosue 3.
Steteruntq; Sol & Luna, donec vlciscere
tur gens de inimicis suis: & Matthæi 20.
Matt. 20 Quid statis hic tota die ociosi? Postremo
stare accipitur pro permanere: vt Eccle-
Eccle. 2. siastici 2. Sta in iustitia & timore: & Psal-
Psal. 1. mo 1. Et in via peccatorum non stetit.
Peccatorum via est flagitiosus viuẽdi mo
dus, in quo tunc non stamus, cum in sce-
lere non manemus, sed ad rectam vitæ ra
tionem redimus: cum à flagitijs diuino
adiuti fauore animum expiamus, eumq;
à corporis contagione seuocatũ ad Chri
sti imitationem conferimus. Cum igitur
stare tam variè sumatur, hoc Danielis lo
co accipitur pro seruire & ministrare.
¶*Vt doceret eos literas & linguam Chal
dæorum.* Hinc colliges diuersam esse lin-
guam Hebræam à Chaldæa: & deceptum
Philo. fuisse Philonem virum alioquin eruditũ,
qui contrarium putauit. Prima omnium
Hieron. linguarum fuit Hebræa teste Hieronymo
August. in primum caput Sophoniæ, & Augusti-
no libro 16. de ciuitate Dei. Hæc in con-
fusione linguarum mansit in domo He-
ber, à quo deriuata est vsque ad Abrahã,
eiusque filios & posteros. Ea scripsit Mo-
ses Pentateuchum, & Iosue librum suũ.
Nec obstat fuisse Abrahã natum in Chal-
dæa, vbi linguam didicit Chaldæorum:
nam duas callebat linguas, nimirũ Chal-
dæam & Hebræã, & postquàm ex Chal-
dæorum exiuit regione, lingua Hebræa
vsus est, quam docuit filium suum Isaac,
& in posteros longè propagauit. Hac lin-
gua locutus est Adam, & Noe, & Heber, à
quo nominati sunt Hebręi, vt Augustinus August.
libro de ciuitate Dei 16. & Iosephus pri- Ioseph.
mo Antiquitatum, Acacius in Genesim, Acacius
capite quartodecimo, Lyranus in eundẽ Lyran.
librum capite 10. memoriæ prodiderunt.
¶*Et constituit eis Rex annonam*. Hoc
est, illisque Rex cotidianum victum de
suis epulis decreuit. Vide regis erga fa-
mulos & captiuos benignitatem & mu-
nificentiam, qui eos iisdem epulis, quas
ipse sumebat, nutriri præciperet. Hinc di-
scant Principes & magnates, ne abiectos
quidem homines despicere. Vt caprificus Simili-
vilis arbor ingentia ac dura machinarum tudo.
marmora findit atque dirumpit: sic con-
temptus aliquando homo, nulla æstima-
tione iudicio popularium dignus, poten-
tes viros, diuitiis affluentes, nominis cele
britate præstantes lædit aliquando, eisque
insperatam necem ac perniciem machi-
natur. Et vt est in contrito vetustate pro-
uerbio: capillus vnus habet vmbram suã.
Vide quàm vtilis sit regi benignitas & cle
mẽtia. Id intelligebat sapientissimus Rex,
cùm diceret in Prouerbiis: Misericordia Prouer.
& veritas custodiunt regem, & roboratur 20.
clementia thronus eius. Vbi per veritatẽ
intelligitur fides promissorum: de qua ita
ait Cicero Officiorum primo: Fundamẽ- Cicero.
tum iustitiæ est fides, id est dictorum con-
uentorumque constantia & veritas. Et de
iusto rege ait Esaias: Præparabitur in mi- Esai. 16.
sericordia solium. Tanti faciebant veteres
Romani clementiam, vt ei templum de-
dicarent, authore Plutarcho, quem refert Plutarc.
Aeneas Vicus in commentariis in vetera Vicus.
numismata. Quanto principes sunt supe-
riores, tanto se summissius gerere debent.
Opus est illis superbiam, arrogantiam &
immanitatem fugere: contrà verò beni-
gnitatem, placabilitatem, & clementiam
amplexari: non enim sunt tyranni, sed pa
stores. Vnde רעה Rahah apud Hebręos,
& ποιμαίνω apud Græcos regere signifi-
cant & pascere. Hac ratione ductus Iere- Iere. 2.
mias cap. 2. de regibus & principibus lo-
quens

quens ait: Pastores præuaricati sũt in me. Et Homerus libro Iliadis 1. regem Agamenonem vocat pastorem populorum. Illud psalmographi: Dominus regit me, nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit: vertunt nonnulli: Dominus pascit me. Nec solum pascere est victum præbere, sed oblectare iuxta illud Vergilij libro primo Aeneidos: Atque animum pictura pascit inani.

Homer. Psal. 22. Virgili.

¶ *Postea starent in conspectu regis.* Id est, exactis illis tribus annis regi seruirent, & ministrarent. Schema est tritum apud Hebræos, de quo paulo antè differui.

B *Fuerunt ergo inter eos de filiis Iudæ Daniel, Ananias, Misael, & Azarias. Et imposuit eis præpositus eunuchorum nomina, Danieli Baltassar, Ananiæ Sidrach, Misaeli Misach, & Azariæ Abdenago. Proposuit autem Daniel in corde suo, ne pollueretur de mensa regis, nec de vino potus eius: & rogauit eunuchorum præpositum, ne contaminaretur. Dedit autem Deus Danieli gratiam & misericordiam in conspectu Principis eunuchorum. Et ait Princeps eunuchorum ad Danielem: timeo ego Dominum meum regem, qui constituit vobis cibum & potum: qui si viderit vultus vestros macilentiores præ cæteris adolescentibus coæuis vestris, condemnabitis caput* C *meum regi. Et dixit Daniel ad Malassar, quem constituerat Princeps eunuchorum super Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam: Tenta nos obsecro seruos tuos diebus decem: & dentur nobis legumina ad vescendum, & aqua ad bibendum: & contemplare vultus nostros, & vultus puerorum, qui vescuntur cibo regio: & sicut videris, facies cum seruis tuis. Qui audito sermone huiuscemodi, tentauit eos diebus decem.*

¶ *Fuerunt ergo inter eos.* Hoc est, inter eos autem qui ex diuersis nationibus electi sunt, fuerunt quatuor pueri Hebræi, quorum hic nomina exprimũtur. Et quoniam dicuntur esse de filiis Iuda, existimant nonnulli, eos fuisse de tribu Iuda, & ex regia progenie. Certè de Daniele illud astruunt Hieronymus, Epiphanius, & Iosephus.

Hieron. Epipha. Ioseph.

¶ *Et imposuit eis præpositus eunuchorum nomina.* Hoc ideo fecit, quia Babylonij nomina Hebraica detestabantur. Putauit præpositus incommodum esse nominibus odiosis & execrandis appellari, qui regi in aula ministrarent. Eam ob causam vetera illis nomina abstulit, & noua imposuit. Fortasse hoc præcepit Rex, vt dominatum suum ostentaret: erat enim hoc ius dominij in more apud multas nationes: vt intelligentes serui esse se libertate priuos dominis parerent, & seruitutem suam agnoscerent. Hæc est Theodoreti explanatio. Esse quippe potestatis atque dominij signum nomina rebus imponere, indicauit Adam appellans animalia nominibus suis, vt in libro Genesis memoriæ proditum est, quo se illorum dominũ a Deo constitutum significauit. Voluit Deus esse hominem huic medio mundi globo præpositum: eiusque dominatui permisit non solum terrenas sed aerias animantes, & quæ aquis occultabantur. Ac quod præstantius est, cœlum ipsum & admirabiles syderum fulgores, globos æthereos monimenta manuum suarum æterna ad commoditates hominis creauit. Fortasse eam ob causam Rex illis nomina mutauit vt eos fauore prosequeretur. Ait enim Alexander ab Alexandro libro 4. Genialium dierum, eos qui olim in numero ciuium Romanorum erant asciti, & ciuitate donati, in memoriam accepti beneficij solitos fuisse propria nomina explodere, & alia vsurpare. Et libro secundo ait, seruos, quando manumittebantur aut prætoriis ornamentis decorabantur, explosis veteribus nominibus ingenuorum ac nobilium nominibus appellari. Itaque qui aliquem in dignitate aliqua constituebat, ei nomen mutabat. Id in 4. libro Regum scriptũ legimus, vbi Pharao Rex Aegyptiorum cõstituens regem

Theod. Alexan. 4.Re.23

Eliacim vertit nomen eius Ioacim. Et Nabuchodonosor Babyloniorũ Rex cũ in regia dignitate collocaret Matthaciam
4.Re.24 imposuit ei nomen Sedechiæ. Sed omissis regibus mortalibus de rege sempiterno, cuius numine mundus regitur, loquamur. Deus ille qui homines quasi spectatores superarum rerum ac cœlestiũ creauit, eis nomina noua imposuit, quos præcipuos sub obsequio ascribebat, quibus singularem amorem ostendebat, quorum
Gen.17. virtutes & res præclarè gestas ad memo-
Gen.17. riam posteritatis æternam propagabat. In
Gen.32. vetere testamento Abram vocatus est
Gen.41. Abraham, Sarra Sarah, Iacob Israel, Ioseph Saluator mundi: in nouo autem Simon vocatus est Petrus, Saulus Paulus, &
Ioan.1. filij Zebedæi Boanerges, hoc est filij tonitrui. Summi etiam Pontifices solent in
Act. 13. Mar.3. creatione nomina noua suscipere. Cęlius
Cęlius. Rhodiginus libro tertiodecimo lectionũ antiquarum id ob eam causam fuisse existimat, quia Sergius secundus Põtifex maximus, qui primus nomen mutauit, nomine indecoro antea vocabatur. Id quod videtur fuisse à Platina depromptum. Ego
Platina. verò existimo consuetudinis huius originem ad diuum Petrum primum Pontificem Maximum respexisse, cui Dominus nomẽ mutauit, dicens: Tu es Simon filius Ioanna: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. Verba sunt Euangelij au-
Ioan. 1. thore Ioanne capite primo. Voluit Euangelista vocabulum interpretari, cùm Græcè Euangelium scriberet: quia Cephas non Græca est vox, sed Chaldaica, siue Sy-
Hieron. riaca, vt rectè Hieronymus obseruauit. Idem est Cephas quod lapis magnus: qđ Deus nomine Petri voluit significare. Po-
Matt.16 stea nanque ei dixit: Tu es Petrus, & super hanc petram ędificabo ecclesiam meam. Est enim ecclesia fundata super Petrum, & Petrus super Christum: & ita primum fundamentum Christus est: de quo Pau-
1.Cor.3 lus in epistola 1. ad Corinthios: Fundamẽtũ, inquit, aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Aspicis igitur, principem Apostolorum, cui nomen antea fuerat Simon, fuisse Cepham & Petrum vocatum. Nec solum ipse, sed vnus etiam ex septuaginta duobus discipulis fuit Cephas appellatus, ob amicitiam fortasse, qua Petrũ apostolum comprehenderat, quem singulari amore prosequebatur. Lege Dorotheum
& Hippolytum antiquos authores nomina septuaginta duorum discipulorum literis mandantes, inter quos inuenies Cepham, quem episcopum fuisse asserunt. Dorot. Hyppo.
Oecumenius etiam in acta Apostolorũ, Oecu.
quem refert & sequitur Georgius Ederus Ederus.
in œconomia, nonnullos ex septuaginta duobus recenset, inter quos nominat Cepham cognomine Petri. Syxtus quoq; Se- Sixtus.
nensis lib. 2. Bibliotecæ sanctæ ait Cephã fuisse vnum ex septuaginta duobus Christi discipulis. Hunc Cepham credibile est eum fuisse, quem Paulus Apostolus palã reprehendit. Cùm enim esset Antiochiæ, cibis in lege vetere ꝓhibitis vescebatur. At venientibus Iudæis ad fidem conuer- Gala. 2.
sis à Gentium mensa se subtrahebat, ne Iudæos illos offenderet, qui quòd nondũ essent in Euangelio perfectè docti, nec gẽtium consociationem, nec ciborum in lege prohibitorum esum ferebant. At gentes simulatione Cephę offendebantur. Qua de re diuus Paulus in epistola ad Galatas ita ait: Cùm autem venisset Cephas Gala. 2.
Antiochiam, in facie ei restiti, quia reprehensibilis erat. Itaque Cephas hic à Paulo increpatus non fuit Petrus ille Apostolorum Princeps, Christique vicarius, sed vnus ex septuaginta duobus discipulis.
Hæc est Clemẽtis sententia, quam refert, Clem.
vt veram, Eusebius Cæsariensis libro pri- Euseb.
mo historiæ ecclesiasticæ capite 14. Eam tuetur Oecumenius in collectaneis epistolæ ad Galatas: & refert Theophilactus Oecu. Theop.
in commẽtariis in eandem epistolam. Et nostra hac ætate eius patrocinium suscepit Bartholomæus Camerarius in tracta- Camer.
tione de ieiunio, capite 6. Est quidem illa probabilis, & pia, & magnorum virorum authoritate & antiquitate roborata. Non enim videtur verissimile post aduentum Spiritus Sancti in Apostolos, in crimen illud incidisse ecclesiæ columnam, & in re graui ad fidem pertinente, nempe de cessatione legali um, eum peccasse, cui Chri- Ioan.21
stus

ſtus eccleſiam ſuam commiſerat, quem paſtorem vniuerſalem atque fidelium doctorem & magiſtrum conſtituerat, & vicarium ſuum in terra reliquerat: cui dixerat: Ego rogaui pro te, vt non deficiat fides tua. Inſuper cùm ille ſe iam excuſaſſet, atque defendiſſet à culpa, quã ei obiiciebant Iudæi, quòd cum Cornelio homine gentili comederet & communicaret: quam ille diluit docens, illud ex Dei præcepto feciſſe, vt in actis Apoſtolorum ſcriptum legimus, qui fieri poterat, vt ſe à gentium conſortio & cibis abſtraheret? Præterea nõ videbatur æquum, à Paulo Pontificem maximum apoſtolorumq; Principem publicè & acerbè increpari. Hinc Porphyrius hoſtis Chriſtianæ religionis ſumpſit anſam eos reprehendendi, vocans Petrum ſimulatorem & mendacem, & Paulum inurbanum & ſuperbum. Non inueheretur tam durè in duos illos præcipuos Euangelij doctores & propagatores, ſi in veritate fuiſſet inſtructus. Nec eam ob cauſam dicendum eſt, eum qui fuit à Paulo reprehenſus, non fuiſſe Cepham diſcipulum illum, ſed Apoſtolũ, quòd dicat Paulus: Cùm autem veniſſet Petrus Antiochiam, in facie ei reſtiti. Nã quædam exemplaria Græca habent ὅτε δὲ ἦλθεν κηφᾶ. Hoc eſt, cum veniſſet autem Cephas. Et eodem modo paulo poſt: Dixi Cephæ coram omnibus. Sed nihil refert. κηφᾶς enim, pro quo nos dicimus, Cephas, idẽ eſt quod πέτρος, hoc eſt Petrus, vt iam diximus. Et diſcipulus ille Cephas etiã Petrus vocabatur. Non me fugit diuũ Auguſtinum exiſtimaſſe, eum fuiſſe Petrũ Apoſtolum, & in crimen incidiſſe: in eiuſque ſentẽtia eſſe alios propè infinitos, inter quos ſunt nonnulli magni nominis & authoritatis viri. Diuus Hieronymus ait cum diuo Auguſtino eum fuiſſe Apoſtolorum Principem: ſed in hoc ab eo diſſidet & diſſentit, quòd aſſerat eum nullum in crimen incidiſſe: ſed hos duos inſignes Apoſtolos ſimulato diſſidio ob aliorum vtilitatem, ſumma animi concordia contendiſſe: vt dum Petrus à Paulo obiurgatus ſilentio vteretur, hi qui legalia putabant ſeruanda, ab eorum obſeruatione deſiſterent. Et admonitus hac de re à diuo Auguſtino nunquam fuit à ſententia deiectus. Sed nec ipſe potuit eundem Auguſtinum à ſententia mouere. Secutus eſt Hieronymus in quæſtione hac Græcos authores, quemadmodum multis in aliis, aliquando vt interpretes, aliquando vt ex eorum fontibus iudicio arbitrioque ſuo quãtum quoque modo videretur, hauriret. Qui autem ex illis aiunt diuum Petrũ in illa ſimulatione in crimen non incidere, ſunt infraſcripti patres. Origenes in commentariis in epiſtolam Pauli ad Galatas, & in decimo Stromatum libro, Theodoretus in expoſitione in epiſtolam ad Galatas, Euſebius Emiſenus in eandem epiſtolam, Didymus Alexandrinus in explanatione in eandem, Apolinarius Laudiceæ epiſcopus in commentariis in eandem epiſtolam, Ioannes Chryſoſtomus in eandem epiſtolam, & in libro 1. de ſacerdotio, Theodorus Eracleæ epiſcopus in explicatione epiſtolæ ad Galatas, Theophilactes in eandem, Oecumenius in collectaneis explanationum in eandem epiſtolam, Ioannes Caſſianus libro collationũ 17. Hi ſunt in eadem ſententia cum Hieronymo: magni quidem viri, & admirabili ſapientia præditi, qui ſibi nominis celebritatem & amplitudinem meritò compararunt. Sed vtra harum opinionum vera ſit, alij viderint. Illud volui pcipue admonere, fuiſſe quẽdã ex ſeptuaginta duobus diſcipulis vocatũ Cepham, qui forſitam fuit ille, quẽ Paulus obiurgauit. Hũc exiſtimo eſſe Cephã illum, de quo in eadem epiſtola ad Gal. dixit Paulus Apoſtolus, Iacobus & Cephas & Ioannes qui videbantur columnæ eſſe, dexteras dederũt mihi & Barnabę ſocietatis. Si enim loqueretur de apoſtolorũ Principe, prius eũ nominaret, quàm Iacobũ. Imò Ioannes ille de quo hic loquitur, non fuit ille, qui euãgelium ſcripſit, vt mea fert opinio ſed alter ex ſeptuaginta duobus diſcipulis. Hippolitus enim & Dorothæus inter eos Ioannem quendam numerant, quem epiſcopum aiunt fuiſſe Bibliapolenſem. Qui fieri poteſt fuiſſe illum Ioannem Apoſtolum, cum idem Paulus in eadem epiſtola aſſerat,

Ioan. 21 — Act. 11. — Porph. — Gala. 2. — Auguſt. — Origen. — Theod. — Euſeb. — Didym. — Apolli. — Chryſo. — Theod. — Theop. — Oecu. — Caſſian. — Gala. 1. — Hippol. — Dorot. — Gala. 1.

afferat, post Petrum nullum apostolum vidisse, nisi Iacobum fratrem Domini? Si verba Pauli perpendere volueris, & ordinem literæ limato iudicio obseruaueris, eum Cepham, qui dedit Paulo manus societatis, videbis aperte Apostolū non fuisse. Loquitur enim Paulus ibi de Petro apostolorum Principe, & de Cepha, vt de viris diuersis. Ita enim ait: Cum vidissent, quòd creditum est mihi euangelium præputij, sicut Petro circuncisionis, qui enim operatus est Petro in apostolatu circuncisionis, operatus est & mihi inter Gentes. Et cum cognouissent gratiam, quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Ioannes qui videbantur columnæ esse, dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Aduerte. Cū vidissent, inquit in tertia persona, quòd creditum est mihi euangelium, sicut & Petro, Iacobus Cephas & Ioannes dederunt mihi dexteras. Nonne ostendit hæc oratio Cepham hunc alterum à Petro fuisse, quēadmodum Iacobus & Ioannes alii à Petro erant? Quæ enim esset cōstructio hæc? quæ verborum collocatio? quæ sensus conuenientia? quæ farrago loquendi, si Petrus apostolus & hic Cephas qui Paulo dedit manum idem essent? Germanus sensus est. Cum Iacobus apostolus & Cephas atque Ioannes discipuli Christi vidissent delegatam mihi esse prouinciam prædicandi euangelium apud gētes, quemadmodum Petro apostolo apud Iudæos, dederunt mihi dexteras, quod ęst simbolum societatis. Nonne vides nullū horum trium esse apostolorum Principem, sed illos esse cum eo & fide, & amicitia cōiunctos? Erat quidem Cephas hic vir magnus, & episcopus, & vnus ex septuaginta Christi discipulis: sed propter imprudentem simulationem incidit in errem, in quem non arbitror apostolorum principem incidisse. Sed omnia hæc, & q̄cunque dixero, iudicio & correctioni sanctæ Romanæ ecclesiæ catholicæ subiicio. Illud certissimum est, nomen nouum Simoni impositum esse à Deo, qui Danieli idem fieri voluit.

Gála. 2.

¶ *Danieli Baltassar.* Daniel sonat iudiciū Dei: Ananias idem est quod nubes domini. Misael, quis postulans? Vel abstulit Deus: Azarias, auxilium domini: Bal assar, scrutator thesauri: Sidrach, ager delicatus: Misach, prolongans: Abdenago, seruus anxius. Etsi magna in his nominibus inueniri potest philosophia: tamen eam silentio prætereo, satis esse existimans significationes eorum explicare. Multi fuerunt electi, vt regi ministrarent, sed de Israelitarū tantummodo nominibus hoc loco fit mētio. Solum enim viri pij & iusti nomen habere merentur. Loquens dominus apud Lucam de paupere virtutibus ornato, & de diuitę epulis dedito, pauperis nomen nimirum Lazarum expressit, diuitis autē silentio præteriuit. Quamuis impij nominentur, illud est in terra, non autem in cœlo, iuxta id quod apostolis suis dixit Christus: Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cęlis. Et de improbis ait Dauid: Vocauerunt nomina sua in terris. Et iterum: Deleantur de libro vitæ, & cum iustis nō scribantur. Et Ecclesiasticus: Nomen, inquit, impiorum delebitur. Et Salomon in Prouerbiis: Memoria iusti cum laudibus: nomen impiorum putrescet. Eos dicitur Deus cognoscere ex noīe, quos diligit. vt Exodi 33. Noui te ex nomine. Quæ verba Deus dixit Mosi, vt ei amorem quo eū prosequebatur, significaret. Diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Philippenses, & diuus Ioānes capite 17. Apocalypsis aiūt, horum esse nomina in libro vitæ, qui sunt ad æternam gloriam prædestinati.

Luc. 16.
Luc. 10.
Psal. 48.
Psal. 68.
Eccl. 41.
Pro. 10.
Exo. 33.
Phil. 4.
Apo. 17.

Proposuit autem Daniel. Decreuerat Daniel sobriè atque parcè viuere, & nullatenus se cibis in lege prohibitis polluere. In exilio non obliuiscebatur Dei sui, propter quem epulas mensę regię respuebat. Explicat diuinus vates suam, suorumque sociorum abstinentiam & philosophiam non gloriæ cupiditate, sed vt aliis salutare præbeat exemplum. Victum ad corporis valetudinem referendum putabant, non ad voluptatem. Sciebant perturbationum fontem esse intemperantiam, quæ est à recta ratione defectio. Quia primi nostri parentes se ab esu fructus prohibiti non abstinuerunt, fuerunt gratia priuati, & ab horto amenissimo expulsi: qui si in illo sta

Gene. 3.

tu permanerent, essent sine dubio felices, & egregia quadam laude cumulati. Sed quia Deo non paruerunt, animi præstantiam nefario dedecore commacularunt. Vide, quid secum detrimenti attulerit cibi
Gen. 25. appetitio. Esau pro lenticulæ epulio vendidit primogenita. Et populus Israeliticus, vt verbis vtar sanctæ scripturæ, sedit manducare & bibere, & surrexerunt lu-
Exo. 32. dere. Vbi ludere idem existimo esse quod idolum colere. Ille fuit effectus repletionis, Dei obliuio, & vituli cultus. Ideo di-
Deut. 6. cebat ei Deus capite sexto Deuteronomii. Cùm comederis, & saturatus fueris, caue diligenter, ne obliuiscaris domini
Ose. 13. Dei tui. Et capite 13. Oseæ de ipsis Iudęis aiebat: Saturati sunt, & eleuauerunt cor suum, & obliti sunt mei. Volens diuina scriptura detrimentum voluptatis ciborũ significare, Philisthæos adducit in exemplum capite libri Iudicum 16. quibus
Iudi. 16. epulantibus, seque lætitia efferentibus cecidit domus, quæ illos interfecit. Contra verò frugalitatis & abstinentię ciborum
Eccl. 37. vtilitatem multis in locis commendat. Ecclesiasticus capite 37. Noli, inquit, auidus esse in omni epulatione, & non te effun-
Ioel 1. das super omnem escam. Et Ioel capite primo: Sanctificate ieiunium, vocate cœtum. Hoc est, indicite & promulgate ieiunium vos o sacerdotes, & vocate conuentum. Vel sanctificate ieiunium, hoc est,
Ioel 2. ostendite sanctum esse. Et postea capite secundo inducit Deum ita loquentem: Conuertimini ad me in toto corde vestro in ieiunio, fletu, & planctu. Diuus Pau-
Ro. 13. lus capite 13. epistolę ad Romanos: Sicut, inquit, in die honestè ambulemus: nõ in comessationibus & ebrietatibus. Et ad
Phili. 3. Philippenses 3. increpans eos, qui se intẽperanter in cibos ingurgitant, eosque vt deos colunt, Quorum, inquit, Deus venter est, & gloria in confusione ipsorum. Contra verò sobriis & abstinentibus ait
Luc. 6. apud Lucam capite 6. Christus Deus noster: Beati qui esuritis, quia saturabimini. Solent viri temperantia muniti corpus suum rationi subiicere, ideo frugalitate
Similitudo. vtuntur. Vt enim indomitum animal subtractione cibi mitescit, & domino patet, sic caro ieiunio & abstinentia nutrita domatur, & spiritui subiicitur. Id intelligens diabolus homines excitat ad ieiunium frangendum. Nec mirum cùm etiam hac in re Christum Deum nostrum tentauerit, cùm ei dixit: Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant. Acsi diceret: Muta hos lapides in panes, & comede. Vbi obiter aduerte, in prima illa tentatione propositum dæmonis fuisse Christum ad mutationem & nouitatẽ excitare: solet enim tentator nouitates & rerum vicissitudines inducere, quibus nobis perniciem machinetur. Non enim dixit: Quoniam hic panem non habes, affer illum ex alio loco, & manduca. Sed, conuerte hos lapides in panes, & comede. Non solùm dæmon, sed eius serui nouitatibus delectantur. Duplici ex capite poteris hinc ieiunii excellentiam colligere, & quòd Christus eo vsus sit, & quòd dæmõ illud frangere conatus fuerit. Hieronymus in epistola ad Demetriadem: Ieiunium, inquit, est cæterarum virtutum fundamentum. Chrysostomus in Genesim: Ieiunium est alimentum animæ. Basilius in homilia de laudibus ieiunii: Ieiunium similitudo est hominum cum angelis, iustorum contubernalis, vitæ sobrietas. Athanasius in tractatione de virginitate: Vide quid faciat ieiunium, morbos sanat, destillationes exiccat, dæmones fugat, malas cogitationes expellit, mentem reddit nitidiorem, cor purgatius, & corpus salubrius. Augustinus in quodam sermone: Ieiunium purga mentem, subleuat sensum, carnem spiritui subiicit, cor facit contritum & humiliatum, concupiscentiæ nebulas dispergit, libidinum ardores extinguit, castitatis lumen accendit. Ambrosius in sermone de Elia: Ieiunium est mors culpæ, excidiũ delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum castitatis. Petrus Rauenas in sermone de ieiunio: Ieiunium scimus esse Dei arcem, Christi castrum, murum Spiritus Sancti, vexillum fidei, castitatis signum, sanctitatis trophæum. Quoniam, vt verbis vtar Gregorii Magni, à Paradisi gaudio per cibum cecidimus, quantum possumus, per abstinentiam resurga-

Marginalia (right column): Matt. 4. Luc. 4. — Hieron. — Chryso. — Basilius. — Athana. — August. — Ambro. — Rauen. — Grego.

surgamus. Terreat nos diuitis epulis dediti exemplum, quē vita in deliciis acta ęterno tradidit incendio: demus operam, ne nimio ciborum onere obruamur. Quēadmodum nauis modicis sarcinis temperata, & ad cursum expedita, quæ facilè supe rat vndarum impetum, melius seruatur à naufragio, quàm quæ est redundante pōderis magnitudine onusta, quæ quacūque procella demergitur: sic homo ieiuniis deditus, tenui alimento nutritus, & modicorum ciborum temperantia educatus melius effugit nymbos, turbines, cęterasque tentationū tempestates, promptiusque superat vehemētes perturbationum fluctus in altum surgentes, quā qui epularū onere grauatus facilè prosternitur ac succumbit. Nemo quippe est, quem fugiat, vitæ nostræ nauim fluitare in alto tempestatibus voluptatum, seditionum, discordiarū, cæterorumq; flagitiorum exagitatā. Quare opus est, ne eam epularum onere grauemus: sed abstinentiam amplectamur, quam viri sapientia & virtute præstantes seruarunt, summisque laudibus extulerunt. Diuus Petrus apostolorum princeps quotidie ieiunabat, & vt Clemens discipulus eius testatur libro primo recognitionum, pane & oleis sponte vescebatur. Lege historias Pauli primi eremitæ, Antonii, Hilarionis, quas Hieronymus scripsit, & videbis admirabilem ciborum abstinentiam. Monachum vidi, inquit Hieronymus, qui triginta annos inclusus hordeaceo pane, & lutulenta aqua viuebat. Alter in cisterna vetere quinque caricis in die sustentabatur. Cœnobitæ, vt ipse ait, & historia tripartita testatur, perpetuò ieiunabant, aquam bibentes, & solùm panem cum leguminibus & oleribus manducantes. Id quod in historia ecclesiastica asserit Eusebius Cæsariensis libro secundo, capite 17. & post illum Marulus libro tertio exemplorum. Non solū Christiani, sed etiam Gētium philosophi ciborum abstinentiam celebrarunt, quorū præconia literis momimentisq; consignata nulla vetustas obruet, nulla vnquam delebit obliuio. Socrates eū qui ad virtutem aspirabat, horrabatur, vt abstinentiam colleret, & delicias veluti sirenes respueret. Ita apud Stobæum in sermonibus scriptum legimus. Et interrogatus quo nam ab aliis hominibus differret, respondisse fertur: Alii viuunt, vt edāt, ego verò edo, vt viuā. Author est Maximus Monachus in sermonibus. Vbi etiam tradit Democritum hac similitudine vsum fuisse. Quēadmodum medicina non quæ suauis, aut longa est, bona dicitur, sed quæ ægritudini medetur: ita cibus non qui dulcis, aut multus est, cēsendus est bonus, sed qui valetudinem tuetur. Demosthenes, teste Fauorino, temperantiam appellat sapientiæ fundamentum. Apollonius frugalitatem & in cibis sumēdis temperantiam laudibus extollebat, asserens illa augeri animi altitudinem. Isæus Assyrius interrogatus, quæ essent epulæ suauissimæ, respondit, vt refert Philostratus, Ista curare desii. Non solùm frugalitatem & abstinentiam laudabat, sed in seipso seruare studebat. Nec abstinentiam cibi tantū sed potus etiam velim existimes seruandam esse: ait enim Plinius, vinum esse cicutā hominis: & Seneca, ebrietatem vocat insaniam voluntariam. Longa ieiunia, ac diuturnæ sitis tolerantiam per camelum antiqui significabant: quòd nullum animal tanta magnitudine insigne tā exigui cibi & potus paucitate sustētetur. Quam ob causam illum inter hieroglyphica, vt Pierius ait Valerianus, honorificè collocarunt: quòd ieiuniū coluerint, quo pestilentium voluptatum ardor extinguitur. Est enim aduertendum ieiuni hominis sputum posse occidere serpētem, si in eius os inciderit, atque ad interiora penetrauerit, vt Aristoteles, Plinius, Alexander Aphrodiseus, & alii rerum naturalium indagatores memoriæ prodiderunt. Qua in re videtur natura tacitè submonuisse, posse effrenatam libidinem ieiunio restingui aut sedari. Quis serpens est pestilentior turpi voluptate, rationi inimica, honestatis expultrice, animorum exagitatrice, tranquillitatis peste, iliade malorum? Eorum animi, qui se illi dediderunt, atque illecebrarum ministros præbuerunt, Dei & hominum iura violarunt. Pertubat enim iudicium voluptas, nec

Similitudo. Clemēs. Hieron. Euseb. Marul. Socrat. Stobę. Maxim. Democ. Demosth. Fauori. Apollo. Isæus. Philost. Plinius. Seneca. Pierius. Aristot. Plinius. Apro.

nec habet vllum cum virtute commercium. Id intelligentes Aegyptii epulis pretiosis neglectis, herbis solùm, & arborum fructibus vescebantur: vt testatur
Chære. Chæremon Stoicus. Et Dicæarcus asserit,
Dicæar. veteres Græcos carnes non comedisse. Cibi quondam Argæorum erant pyra, Atheniensium ficus, Mæoticorum milium, Medorum amygdalę, Aetiopum locustæ, Nomadum lac. Ciborum affluentium & delicias veluti inuitamenta malorum respuebant. Multi oleribus leguminibusque contenti documenta frugalitatis dederunt, & insignem abstinentiæ memoriam posteritati propagarunt. Et quia Romani epulis exquisitis vti cœperunt, sanciuit senatus leges ad cohibēdum lautiora obsonia atq; epularum delicias &
Aelian. sumptus. Aelianus de Atheniensium & Arcadum abstinentia multa narrat propè in
Alexan. credibilia. Et Alexander ab Alexandro de variarum nationum frugalitate miranda
Liuius. commemorat. Et Titus Liuius ait, Romanos ieiunia Cereri constituisse. Veteres illi qui nondum fidei splendore fuerāt illustrati, sed solùm lumine naturæ instructi, coluerunt ieiunia, & ciborum abstinētiā: & audent nostri temporis hæretici rem tam salutarem contemnere, & damnare.
Matt. 4. Christus magister cœlestis ieiunauit: & ie
Mar. 1. iunanti asseruit reddendam esse à Deo,
Luc. 4. qui videt in abscondito, mercedem: & cō
Matt. 5. stat ex Actis apostolorum sanctos apostolos
Act. 13. & 15. los & ecclesiam cum illis post Christi in cęlum ascensum ieiunasse. Et ait diuus
2. Cor. 6 Paulus capite 6. epistolę 2. ad Corinthios: Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in vigiliis, in ieiu-
2. Co. 11. niis. Et capite 11. eiusdem epistolæ inter labores & virtutes, quibus vitæ suæ cursum conficiebat, numerat ieiunia, quibus corpus domabat, & in seruitutem spiritus redigebat. Et non verentur hæretici ieiunia aspernari. Hæreditatē nobis ieiunii Christus reliquit, cùm quadraginta dies ieiunauit. Cùm autem apostoli fuissent ab illo instructi, & Spiritu Sancto pleni, inter cæteros canones quos à Christianis seruari præceperunt, vnus est de ieiunio quadragesimæ, in ordine sexagesimus octauus, qui in constitutionum apostolicarum libro quinto à diuo Clemente his verbis citatur: Seruandum est à nobis ieiunium Clemēs
quadragesimæ continens memoriā cōuersationis & legislationis domini. Quem canonem diuus Ignatius apostolorum di- Ignati.
scipulus in epistola ad Philippenses iisdem refert verbis: Quadragesimam nolite pro nihilo habere, imitationem enim continet Dei conuersationis. Quomodo autem veteres christiani ieiunauerint, docet Clemens libro quinto cōstitutionum Clemēs
apostolicarum, qui se à vino & carnibus abstinebant. Id quod docet concilium Laodicense canone 50. & Augustinus li- August.
bro 30. contra Faustum, & sermone 28. ad fratres solitudinem colentes. Vides quàm antiquum sit ecclesiæ dogma de quadragesimali ieiunio. Si plura circa ieiunii antiquitatem & præstantiam scire volueris, præter citatos authore lege Ori- Origen.
genem homilia decima in Leuiticum, & libro tertio in Iob, Chrysostomum homi Chrisost.
lia prima in Genesim, Hieronimū in Eze- Hieron.
chielis caput vigesimum nonum, & contra Iouinianum, Ambrosium in caput Ambro.
quartum Lucæ, Augustinum semone pri- August.
mæ dominicæ quadragesimæ, Cassianum Cassia.
collatione 21. cōcilium Nicenum primū canone quinto, concilium Trullense canone 56. Agatense canone 12. Elibertinense canone 23. Gangrense canone 18. & 19. Sed his nō mouentur Lutherani, quòd sint in perfidia sua obstinati. Et audent nihilominus dicere, se ecclesiam reformasse, cùm non ecclesiæ, sed sectæ Epicureæ sint reformatores. O contumaciam intolerabilem: ò cęcitatem deplorandā: Irrident ieiunia, & ciborum abstinētiam, cum apostoli ex Dei iussu eam praeceperint, & pius ac sanctus Daniel, vt constat ex hoc loco se regis cibis abstinuerit, fueritque frugalitatem mirum in modum amplexatus, & admirabilem ob id sapientiam consecutus.

¶ *Rogauit eunuchorum præpositum, ne cōtaminaretur.* Hoc est, ne eum cogeret ad epulas regias comedendas. Cumprimum illam habuit à Deo inspirationem seruandi abstinentiam, statim se firmo proposito

muniuit, diuinis monitis acquieuit, & paruit, eaque opere implere firmiter statuit. Non eam distulit in tempus aliud, nō moram interposuit, sed confestim executioni mandauit. Accedit ad præpositum eunuchorum ab eo magnopere petens, ne ipsum compelleret ad epulas mensę regis sumendas. Hinc disces, quàm celeriter te debes prępare ad diuina monita explenda. Noë promptè Deo obediuit in omnibus, quę ei Deus instante vniuersa eluuione terrarum facienda prę cepit. Et Abraham Dei præceptum sine mora exequi voluit circa filii immolationem: quò suā ergà Deum obedientiā ostēderet. De Noë scriptum est: In articulo diei illius ingressus est Noë. Pro quo Pagninus vertit: In ipsomet d e. De Abrahā autē: Abraham de nocte cōsurgens, &c. Graue Dei prę ceptum sine dilatione perficere voluit, noctu Dei iussum accipiens, summo mane nondū orto sole illū implere proposuit: surgēs statim abiit ad filii sacrificiū, quem admirabili amore prosequebatur, tanquā ad exquisitarū epularum cōuiuium inuitatus. Vide etiam promptū apostolorum obsequium: qui diuinis monitis instructi, Christo eos vocanti statim paruerunt: & vt verbis vtar euangelii, continuò relictis retibus secuti sunt eum. Non in aliud tempus distulerunt, sed cōtinuò obtemperarunt. Eodem modo Saulus in terra prostratus audiens Dei verbum dixit ilico: Domine quid me vis facere? Et nulla interposita mora Dei verba opere impleuit. Nam vt qui fundit æs ad conflandum vas, non debet opus differre, ne æs frigescat, & induretur, & ineptum fiat ad conflationem: sic qui in animo diuinam habet monitionē ad honestum aliquod efficiendum, non debet eam prorogare, sed confestim exequi, & cōflare opus, ne ob gelidi animi dilationem amittatur. Id intelligens Ecclesiasticus capite 5. Ne tardes, inquit, conuerti ad dominum, & ne differas de die in diem. Israelitę in terram promissam tendentes pascha suum comedebāt festinantes, vt ex capite Exodi duodecimo liquet. Et nos vt verbis vtar diui Pauli in epistola ad Hebræos, festinemus ingredi in illam requiem. Et acceptis diuinis monitis operemur cum festinatione. De sanctissima Dei genitrice Maria scriptum legimus capite primo euangelii authore Luca: Surgens Maria abiit in montana cum festinatione. Et de pastoribus Dei claritate circumfusis, & angelica monitione illustratis capite secundo eiusdem euangelii: Venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in præsepio. Est nihilominus obseruandum, debere festinationem nostram esse maturam, cum consilio & prudentia copulatam: vt non præcipitanter atque inconsideratè, sed cunctanter & sapienter negotium aggrediamur, iuxta illud vetus laudatumque prouerbium: Festina lente: quo Imperator Octauianus Augustus adeò delectabatur, authore Aulo Gellio in noctibus Atticis, & Macrobio in Saturnalibus, vt non solùm in communi colloquio, sed in epistolis etiam eo vteretur. Nam in sigillo suo scriptum habebat papilionem cum cancro: quibus duobus bestiolis prouerbii sententiā hieroglyphicè significabat: per papilionem vermiculum alatum & velocem innuebat celeritatem, per cācrum verò qui motu retrogrado & tardo fertur, moram & cunctationem. Eodem prouerbio oblectabatur etiā Titus Vespasianus, qui in numismate sculptum habebat delphinum ancora inuolutum, quod ego depictum vidi in libro veterum numismatum Aeneæ Vici. Vbi per delphinum velocitas, per ancorā tarditas intelligitur, cum his literis: Festina lentè: Est igitur festinandum, sed cum prudētia & consilio: nā festinationis absq; illis comites sunt error plerunq; & dolor. De huiusmodi temeraria festinatione ait Esaias capite 28. Qui crediderit, non festinet. Pro quo septuaginta interpretes habent: qui crediderit, non confundetur. Et iuxta eorum versionem citat testimoniū hoc Paulus capite nono & decimo epistolę ad Romanos: & Petrus capite secundo primæ suæ canonicæ. Vbi vides temerè festinationem esse quod confundi.

¶*Dedit autem Deus Danieli gratiam & misericordiam in conspectu.* Hoc est, effece-

Marginalia (left): Gene.7. Ge.22. Gene.7. Pagnin. Gen.22. Matt.4. Mar.1. Luc.5. Act.9. Similitudo. Eccle.5. Exo.12. Hebr.4.
Marginalia (right): Luc.1. Luc.2. Gellius. Macro. Vicus. Esai.28. Rom.9. & 10. 1.Pet.2.

effecerat enim Deus, vt Daniel esset gratiosus & charus magistro palatii, inueniretque apud eum fauorem & beneuolentiam. Eodem scemate & verborum ornamento vtitur Moses Genesis 39. capite dicens: Dedit dominus gratiam Ioseph in conspectu principis carceris. De Tobia scriptũ legimus: Dedit ei gratiam Deus in conspectu Salmanasar regis. Gratia his in locis non accipitur pro gratia gratum faciẽte, quæ est, vt verbis vtar diui Thomę, quædam participatio diuinæ naturæ, de qua ait apostolus in epistola ad Romanos: iustificati gratis per gratiam ipsius. Nec pro gratia illa gratis data, quę ordinat hominem ad quædam præparatoria vltimi finis: sed pro fauore & benignitate, & beneuolentia. Pro eo quod nos dicimus: Effecit Deus, vt quidam esset in gratia apud principem, vt esset ei gratus, & eum beneuolũ & munificum sentiret: dicunt Hebræi: Dedit Deus gratiam cuidã in conspectu regis. In hanc significationẽ accipitur gratia apud Ciceronem, cũ his locutionibus vtitur: Redire in gratiam, aucupari gratiam, & aliis huiusmodi. Eodẽ modo sumitur gratia capite Genesis 18. cum Abraham Deo sibi apparenti dixit: Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum tuum. Acsi diceret: Si tibi domine gratus sum, si apud te fauorem inuenero, vtere quæso hac benignitate erga me, vt maneas in hospicio meo. Et decimonono: Inuenit seruus tuus gratiam coram te. Et Hebræorum quarto, vbi Paulus apostolus loquens de Pontifice nostro Christo ait: Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ eius. Hoc est, ad sedem Pontificis clementissimi, ad cathedram beneuolentię, ad soliũ benignitatis. Acsi diceret: ad cathedram Pontificis legalis accedebant homines cum timore ob legis seueritatem: at ad cathedram Christi, qui è cœli fastigio ad terram descendens humanam induit formam, vt nobis faueret, & pro nobis mortem subiret, quò nos ad vitam duceret immortalem, accedendum est cum fiducia, quoniam solium eius thronus est gratiæ, & lex eius est euangelium, amoris & pie

Ge.39.
Tob.1.
Thom.
Rom.3.
Cicero.
Gen.18.
Gen.19.
Hebr.4.

tatis plenissimum. Vbi illud est aduertendum voluisse apostolum innuere, pontificem nostrum Iesum regẽ esse, quia thronus, vt obseruauit Euthymius, est regis symbolum & significatio: fuit enim Christus rex & sacerdos, in Melchisedech adumbratus, qui fuit rex Salem & sacerdos altissimi, iuxta illud diuini vatis: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech: quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Eius thronus est amoris & beneuolentiæ significatę nomine gratiæ: in quam significationem accipienda est gratia hoc Danielis loco.

Euthy.
Gen.14.
Psa.109
Hebr.6. & 7.

¶*Qui constituit vobis cibum & potum.* Diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Hebræos accipit cibum pro doctrina excelsa & perfecta ad viros prouectos pertinente, lac autem pro doctrina facili & simplici, quæ ad illos pertinet, qui adhuc non sunt altissimorum mysteriorum capaces. Ita enim ait: Facti estis, quibus lacte opus sit, nõ solido cibo. Perfecti enim mentis acie perpurgata oculos ad cęlum tollentes cœlestia mysteria contemplantur: imperfecti verò in splendorem rerum tam excelsarum aciem mentis intendere non valent. Eodem modo capite tertio epistolę prioris ad Corinthios: Tanquam paruulis, inquit, in Christo lac vobis potum dedi, non escam, nondum enim poteratis. At hoc Danielis loco cibus & potus accipiũtur pro corporis epulis, & vino: & vt aliis dicã verbis pro quotidiano victu, quem rex illis constituerat.

Hebr.5.
1.Cor.3

¶*Cœuis vestris.* Ex Hebræo verti possunt verba hæc: qui sunt iuxta similitudinem vestram: hoc est, vobis simile ætate & conditione.

¶*Condemnabitis caput meum.* Hoc est, eritis causa, vt ego ex regis sñia plectar capite: efficietis, vt cæde mea luam pœnas meæ perfidiæ, quòd regio edicto non obediã. Cõdẽnare caput alicuius est illũ morte mulctare. Putabat solo ciborũ alimẽto corpora nutriri, atq; florescere: ad diuinã autẽ potentiã oculos nõ extollebat. Quãquam esset regi gratus, timebat tamen, ne mutaretur rex ipse, & dissidio illo alienatus

tus & offensus in eum perniciem molire-
Similitudo. tur. Vt enim cera candelæ ignem alit, at si deorsum feratur, illum extinguit: sic princeps qui aulicum fauore prosequitur, ab eo facilè animum alienat, si eius obsequium putat deficere: & qui in illum conferebat beneficia, ei exitium crudelissimũ parat. Nemo fiduciam suam à Deo habeat seclusam, & in homine collocatam.
Iere.17. Audiat Ieremiam dicentem: Maledictus
Psa.177 homo qui confidit in homine. Et Dauidem: Bonum est sperare in domino, quã sperare in principibus. Et Salomonem in
Pro.16. Prouerbiis: Qui sperat in domino, beatus est. Felix ille, qui omnem spem suam in Deo figit & locat, quoniam ipse est fons omnium bonorum: ipse est verax, & homo mendax: ipse non deserit eos, qui ad ipsum tanquam ad arcem tutissimam cõfugiunt: at homo illos facillimo negotio derelinquit, quos antea amicitia comprehendebat. Id sentiens Dauid aiebat:
Psa.176 Credidi, propter quod locutus sum, ego autem humiliatus sum nimis: Ego dixi in excessu meo, omnis homo mendax. Acsi diceret: Deus mihi promisit esse me è periculis meis erepturum, cuius promissionibus fidem adhibui certissimam. Proptere a hæc dico: Incidi in acerbas calamitates, versatus sum in luctu & mœrore, fugi è ciuitate, vt euaderem immanitatem impij Saulis me ad exitium crudelissimum vocantis, & vidi me derelictum, humanoque auxilio orbatum, nam qui mihi polliciti erant effusuros se esse sanguinem suũ pro me, se fugæ mandarunt, meque dereliquerunt. Quare dixi in illa fuga mea: omnis homo mendax, non inueni in hominibus veritatem, solus Deus me consolatur, & incolumen conseruat. Accipitur excessus pro exitu siue fuga. Hæc est germana meo quidem iudicio huius loci explanatio, qua ostendit diuinus vates esse fiduciã in Deo, non in hominibus ponendam.

¶ *Et dixit Daniel*. Elapso tempore aliquo. Asphenez aut quia abiit è palatio, aut quia erat negotio aliquo impeditus substituit pro se Malasarem, qui Danieli, eiusque sociis præesset. Cùm autem Daniel non impetrauisset ab Asphenez, quod ipsi erat in optatis, profectus est ad Malasarem eum obsecrans, ne ipsum coerceret, & compelleret ad epulas regias edendas, quoniã non solùm ipse, sed socij eius decreuerant illis abstinere. Magna se illis offerebat difficultas ex parte præpositi; at illi non destiterunt à proposito, sed alterñ medium quærentes difficultatem superarunt. Vix bonum aliquod aggrederis, qđ non labatur in aliquam difficultatem, sed debes eam exorbere, & vltrà progredi, & in excellentis operis proposito constanter permanere. Ideo dicebat Ecclesiasticus: Fi- Eccl. 2.
li accedens ad seruitutem Dei sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem. Cùm Israelitæ à Babylonica seruitute reuersi tẽplum Dei instau- 1.Esd.4.
rarent, fuerunt ab hostibus impedimenta Neem 4
illis inferentibus vexati, & sæpenumero & 6.
afflicti, sed non à sententia deiecti. Fere- Matt. 9.
bant quidam homines, vt ait Marcus capite secundo, paralyticum ad Iesum, vt illi Mar. 2.
mederetur, sed non poterant accedere ꝓpter turbam. Bonum opus incipiebãt, sed Luc. 5.
statim se obtulit impedimentum. At vide hominum constantiam: nudauerunt tectum domus, quo demiserunt grabatũ in quo paraliticus decũbebat. Cùm Chri- Luc. 18.
stus appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat secus viam mendicans, qui cum audiret turbam prætereuntem, ex eaque intelligeret transire Christum, clamauit, vt ait Lucas capite decimooctauo, Iesu fili Dauid miserere mei, & qui præibant, increpabant eum, vt taceret. Vide impedimentum. At ille multo magis clamabat. Vide hominis constantiam. Et statim fuit sanitatem consecutus. Ibant piæ mulieres ad Christi monumentum Luc. 24.
cum aromatibus, vt vngerẽt eum, at oblata est illis difficultas. Quare dicebant, vt Mar. 16.
Marcus vltimo capite ait: Quis reuoluet Ioã. 20.
nobis lapidem ab ostio monimenti? Sed perseuerantes inuenerunt illud reuolutũ. Quare in rebus arduis aggrediendis danda opera est, vt difficultas vi constantiæ superetur. Nam vt Plato in Hippia maio- Plato.
re, & in Cratylo, & in libro quarto de republica ait, difficilia quæ pulchra, quod ita peruulgatum est, vt iam prouerbij locum

cum obtineat. Nec quicquam tritius eo, quod ait libro Moralium Nicomachio-
Aristot. rum secundo Aristoteles: Ars & virtus in difficilibus versantur. Eodem pertinet li-
Pytha. tera Pythagoræ discrimine secta bicorni,
Matt. 7. & euangelium illud de via arcta, quæ dū
Luc. 13. cit ad vitam, quæ constantia perficitur. Vt
Similitudo. ingentes fluctus in rupem firmissimam impetum facientes, volentes eum frangere franguntur, ipso immobili permanente, sic molesta impedimenta virum stabilem tentātia, in eumquè incursionibus grauissimis irruentia comminuuntur, cùm ille in proposita firmitudine rebus aduersantibus constans perseueret. Id animo percipiens princeps quidam Italus constantia roboratus pro insigni ferebat ingentem petram fluctibus concussam cum litera hac: Conantia frangere
Nazian. frangit. Et Gregorius Nazianzenus pro constantia salamandram ponit, quæ in medio igne omnia domante non solùm viuit, & lætatur, sed illum penitus extinguit. Daniel & eius socij decreuerunt abstinentiam seruare, sed obtulit se illis impedimentum, & Asphenezi repugnantia, at in sancti propositi constantia manentes obtinuerunt à Malasare id, quo nihil tunc erat illis antiquius, nimirum ne illos ad regis epulas compelleret.

¶*Tenta nos obsecro.* Hoc est, fac periculum in nobis decem diebus: experire, possimus necne aqua & leguminibus absque macie, & formæ defectu sustentari, & vultuum pulchritudinem tueri.

¶*Et sicut videris, facies cum seruis tuis.* Vt conspexeris se habere vultus nostros, ita nobiscum facies. Hæc dixit Daniel admirabilis fidei magnitudine roboratus: Malasar autem eius precibus assensum præbuit.

D *Post dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores, & corpulentiores præ omnibus pueris, qui vescebantur cibo regio. Porrò Malasar tollebat cibaria & vinum potus eorum, dabatque eis legumina. Pueris autem his dedit Deus scientiam & disciplinam in omni libro & sapientia: Danieli autem intelligentiam omnium visionum & somniorum. Completis itaque diebus, post quos dixerat Rex, vt introducerentur, introduxit eos præpositus eunuchorum in conspectu Nabuchodonosor. Cumque eis locutus fuisset rex, non sunt inuenti tales de vniuersis, vt Daniel, Ananias, Misael, & Azarias. Et steterunt in conspectu regis. Et omne verbum sapientiæ & intellectus quod sciscitatus est ab eis rex, inuenit in eis decuplum super cunctos ariolos & magos, qui erant in vniuerso regno eius. Fuit autem Daniel vsque ad annum primum Cyri regis.*

¶*Post dies autem decem.* Exactis decem diebus quibus pueri Hebræi vsi sunt leguminibus & aqua, visi sunt vultus eorū lætiores, & obesiores carne, & pulchriores iis, qui regis epulis potiti fuerant. Cōsidera, quanti ponderis sit fiducia in Deū cum virtute coniuncta: & perpende abstinentiæ præstantiam & amplitudinem.

¶*Porro Malasar tollebat cibaria.* Hoc est portionem cibi & potus, eamquè domum suam asportabat.

¶*Pueris autem his dedit Deus scientiam.* Quia ciborum abstinentiam amplexati sunt. Est enim frugalitas ad scientiam cōparandam vtilissima.

¶*In omni libro & sapientia.* Hoc est, in omni literatura tam Hebræa, quàm Chaldæa, & in omni genere doctrinæ & eruditionis. Aduerte, non ait: Adepti sunt hi pueri scientiam in omni libro & sapientia, sed dedit illis Deus scientiam. Nam vt ait Ecclesiasticus capite primo: Omnis sapientia à domino Deo est. Eam Eccle. 1.
ob causam ei debemus illam attribuere. etiamsi in studium literarum toto pectore incumbamus. Illud etiam obserua, licere viris piis exemplo Danielis Gentium scientiam discere. Id intelligens diuus Hieronymus. Qui, inquit, de Hieron.
mensa regis, & de vino potus eius non vult comedere, ne polluatur, vtique si sciret

sciret ipsam scientiam ac doctrinam Babyloniorum esse peccatum, nunquam acquiesceret discere, quod non licebat. Discunt autem, non vt sequantur, sed vt iudicent, & conuincant. Hæc eius verba sunt in sacros canones relata distin. 37.c. Qui de mensa. Non inficior esse diuinarum literarum scientiam aliis excellentiorem; ea enim nos ad Dei cultum, ad modestiam, magnitudinemque animi instruit, atque ab animo tãquam ab oculis caliginem dispellit. Hęc medetur animis, vanitates detrahit, cupiditatibus liberat, pellit noxios timores: est enim virtutum indagatrix, expultrix flagitiorum, tranquillitatis largitrix, magistra morum & disciplinarum. Ea instructi viri magni, sapientia & pietate præstantes in admirabilem splendorem diuinorum mysteriorum mentis aciem dirigunt, & arcana cœlestia omnem fulgorem superantia intuentur. Hinc efficitur, vt cœlesti ambrosia oblectati Deum ipsum suspicientes, amore immortalitatis flagrantes ad gloriam aspirent sempiternam, mundi autem diuitias & dignitates ad quas plerique mortales desiderio incensi rapiuntur, contemnant, & pro nihilo putent. Sed tametsi hæc diuina scientia sit aliis illustrior & pręstantior, non ideo tamen sunt aliæ reiiciendæ. Vt vtilis planta non solùm pulchrorum fructuum abundantiam fert, sed etiam frondibus amœnis ornatur: ita anima nõ tantùm theologicis præceptis & documentis veluti pręcellentibus fructibus debet abundare, verumetiam philosophorum disciplinis instrui, quæ veluti folia aspectu iucunda ornamentum præbeant. At si in Gentilium libris improba aliqua contineantur, indigna lectu, quamuis iucunda & elegantia, vitanda tamen sunt: & huiusmodi libri aut penitus vitandi, aut cautè legendi, tanquam qui venena cum melle concinnant, atque occultant: ne eorum elegantiæ suauitate deliniti pestiferum aliquid sumamus. Oportet his obstruere aures, non minus quàm Vlissem ad cantus Syrenarum fecisse, ipsorum poetæ fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Et vt in hortis

Similitudo.

Similitudo.

amœnis rosas collegimus, spinas vitamus: sic in huiusmodi libris salutaria carpamus, noxia vitemus. At libri sacri nihil habent noxii, nihil inutile. Sumus tamẽ memoria repetita consideraturi, librorum sanctorum volumen esse montem illum, ad quod si quis accedat i figura humana mores gerens belluæ, lapidibus interficitur. Nam vnde salutem & animi tranquillitatem petere debuit, inde exitium sibi machinatur. Qui inflatur superbia, etiamsi diuinam legat scripturam, nullam tamen consequitur veram ac solidam sapientiam, quia est cum humilitate coniuncta. Id intelligens Psalmographus ait: Testimonium domini fidele sapientiam præstans paruulis. Hoc est, lex domini neminem fallit, sed solis humilibus suppeditat sapientiam. Appellatur diuina lex testimoniũ, quòd testificetur Deus in illa, q̃d velit à nobis. Et viris piis se submissè gerentibus, qui hic paruuli dicuntur, sapientiam tradit: superbi autem omnes stulti sunt. Et psalmo 118. Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectũ dat paruulis: Non superbis, sed humilibus. Vbi pro declaratione vertit Hieronymus ostium. Non solùm enim scientia prouectis, & altè penetrantibus, solet diuina scriptura lumen ferre, sed incipientibus, dummodo humilitatem amplectantut. Vnde ait Salomon in prouerbiis: Vbi humilitas, ibi sapientia. Et Christus Deus noster capite vndecimo euangelii Matthæi: Confiteor tibi pater, domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Hoc est humilitate munitis. Quod est non de ficta & simulata, sed de vera & solida humilitate intelligendum. Nam vt palestritæ corpus humiliant, non vt se, sed aduersarios deiiciant: sic nonnulli se demittunt & vituperant, non vt seipsos deponant, & prosternant, sed vt alios decipientes & deiicientes ipsi efferantur. Est igitur sapientia solida in diuinis literis cum vera humilitate quærenda. Sed non eam impedit Gentilium scriptorum disciplina, imò adiuuat aliquando: Nam diuus Paulus citat

Exo. 19.
Psal. 18.
Psa. 118
Hieron.
Prou. 11
Similitudo.

citat eorum sententias: in epistola enim
Tit. 1. ad Titũ vtitur versiculo Epimenidis poe-
Epime. tæ, cuius heroici hemistichiũ postea Cal-
Callim. limachus vsurpauit. Capite 15. prioris ad
1. Co. 15 Corinthios Menandri ponit versiculum.
Act. 17. Et Athenis vt refert in Actis apostolorum
Aratus. Lucas, Aratũ citat. Fuit quippe alter Da-
1. Re. 17 uid, qui de manu Goliæ gladiũ arripuit,
vt illo eius caput amputaret. Legerat e-
Deu. 21 nim in Deuteronomio radendum caput
mulieris in bello captæ, pilos & vngues
amputandos: & ita posse illam in coniu-
gio haberi. Mulier illa est scientia secula
ris, ex qua sumus amputaturi noxia & su
peruacanea, & ex captiua Israeliticam fa
Cyrill. cturis. Idem fecit Cyrillus Alexandrinus
Orig. aduersus Iulianum, Origenes Adaman-
Metho. tius aduersus Celsum, Methodius aduer
Hieron. sus Porphyrium, Hieronymus aduersus
Quadr. Iouinianum, Quadratus episcopus Athe
Aristid. niensis & Aristides Christianus philoso-
phus libros quos Imperatori Adriano in
nostræ fidei defensionem dedicarunt, infi
nitis Gentium philosophorum authorita
Iustin. tibus repleuerunt. Idẽ fecit Iustinus mar
Tatian. tyr in libro cõtra Gẽtes, Tacianus in ope-
Hippol. ribus suis, Hippolitus, Apollonius, Iulius
Apolli. Aphricanus, Eusebius Cæsariensis, Eusta
Iulius. chius Antiochenus, Eusebius Emissenus,
Euseb. Basilius Magnus, Septimius Tertullian⁹,
Basilius Arnobius, Augustinus, Lactantius Firmia
Tertull. nus. Hi omnes inter diuinarum literarũ
Arnobi. scientiã, humanam eruditionẽ, & philo-
Dacian. sophorum gentilium sententias inserue-
runt. Quare non sunt literæ humanæ dã-
nandæ, cùm constet ex hoc Danielis lo-
co, eum & socios eius viros pietate præ-
stantes illis operam dedisse.

¶*Omnium visionum & somniorum.* Intellige de veris, & a Deo immissis, non de vanis insomniis. Cernebat Daniel mẽtis oculis à Deo illustratis significationẽ visionum & somniorum, quibus per symbola & ænigmata futura mostrabantur. Habebat enim scientiam non solùm acquisitam, sed etiam infusam. Docemur hoc loco, Deum potius ad pietatem & re
ligionis studium respicere, quàm ad tem
1. Re. 3. poris ætatem. Vides enim Danielẽ mul-
Gen. 37. tis maioribus antepositum. Id quod Samueli, & Ioseph, & aliis multis euenisse literæ diuinæ testantur.

¶*Completus itaque diebus.* Exactis autem diebus post quos præceperat rex, vt ad se adducerentur pueri, adduxit eos palatij
magister corã rege. Dies regis apud Oseã Ose. 7.
cap. 7. est dies Natalis eius: & apud Mala- Mala. 3.
chiã cap. 3. dies seculi idẽ est quod olim.
Dies domini apud Paulum cap. 3. prioris
ad Corinthios est dies vltimi iudicij. No 1. Cor. 3.
mine diei intelligitur prosperitas, vt Psal Psal. 41.
mo 41. In die mãdauit dñs misericordiã
suã. Accipitur aliquando pro vita præsen Ioan. 9.
ti, vt apud Ioãnem cap 9. Me oportet ope
rari opera eius, qui misit me, donec dies
est. In diebus illis dicunt Hebræi pro re-
gnante illo, vt apud Esa. 7. Et factum est in Esa. 7.
diebus Achaz: & apud Matth. 2. In diebus Mat. 2.
Herodis regis. Dies annorum sunt anni.
Hoc schemate vsus est Iacob, cùm dixit,
cap. 47. Genesis: Dies annorum peregri- Gen. 47.
nationis meæ, &c. Accipitur & dies pro
quocunque tpe: vt Genesis. 2. Quocũque Gene. 2.
die comederis ex eo, morte morieris. Ali-
quando pro anno. In quam significatio- Ezec. 4.
nem accipitur hoc Danielis loco: nã paulo ante dixerat Daniel, præcepisse regem vt ipsi pueri enutriri tribus annis cibis regiis postea coram seipso starent. Vel cõpletis diebus, hoc est completo tempore.
Ait enim August. lib. 2. contra Manichęos August.
nomine diei omne tempus significari.

Cumque ei locutus fuisset Rex. Subaudi, & ipsi regi responderent. Nam multis verbis citro vltroq; habitis fuit eorum scientia perspecta, & explorata.

¶ *Non sunt inuenti tales de vniuersis.* Collata scientia puerorum Hebræorum cum aliorum sciẽtia, qui ad munus illud electi sunt, fuerunt primę delatæ Hebręis inter omnes. Pręclarè fecit Rex, qui vt cu
iuscunque eruditionem cognosceret, om
nes inter seipsos cõparauit. Nam quem- Similitu
admodum gemmæ, atque margaritæ vt do.
agnoscantur, & earum excellentia perspiciatur & vis, oportet eas cum aliis conferre: tunc enim gradus præstantiæ vniuscuiusque planè apparent, ita vt videas, quæ sunt lucidiores, quæ subobscuriores: sic vt homines rectè cognoscantur,

opus

opus est eos cum aliis comparare,& ope ra vniuscuiusque limato iudicio perpendere: & ita qui sint illustres, qui tenebris obfusi,qui doctrina exculti, & literis perpoliti,qui indocti, & disciplina destituti, quot gradus scientiæ & elegantiæ, inscitiæ & barbariæ vnusquisque habeat,facilè

Similia. intueberis. In studio literarum quidam velut aues se conferunt ad contemplationem naturæ,& philosophiæ vtilitatem & celsitatem, quidam verò veluti canes ad sosphismatum rixas & iurgia, & inanes controuersias. Illud est hoc loco obseruandum, eos cum quibus pueri Hebræi comparati sunt, & qui illos comparauit, fuisse idolorum cultores, aut omnes, aut plerosque. Ex quo religionis firmitudinem & in virtute constantiam horũ quatuor Hebræorum poteris colligere: qui inter improbos habitantes nunquam à fidei & honestatis gradu fuerunt deiecti. Polluerant se homines pestilentibus sceleribus, & vt verbis vtar diuinæ scripturæ,omnis caro corruperat viam suam,nihilominus tamen dixit Deus Noe,vt in li

Gene.7. bro Genesis testatur Moses, Te vidi iustũ

Gen.13. corã me in generatione hac. Iustus Loth

Gen.39. habitauit in medio Sodomorum. Ioseph in Aegypto fidem seruauit & castitatem.

1. Re.4. Samuel inter sceleratos filios Heli in ani

Tob.1. mi candore perseuerauit. Pius Tobias in

Iob.1. ter impios Assyrios morabatur. Iob rerum tolerantia munitus inter Husitas secundis rebus insolentes, & aduersis confractos calamitates suas ęquo animo fe-

Ezech.2 rebat. Ezechiel cui Deus dixit: Increduli & subuersores sunt tecum, & cum scorpionibus habitas: nunquam à virtute discessit. Inter Capharnaitas vitam degebat Cẽturio, cui Christus dixit apud Mat

Mat.13. thæum capite 13. Non inueni tantam fidem in Israel. Nicodemus Iudæorum illorum familiaritate vtens,qui Christi verbis fidem nullam adhibebant,dixit Chri-

Ioan 3. sto apud Ioannem capite 3.Rabi scimus, quòd à Deo venisti magister. Itaque inter impios sceleribus contaminatos possunt viri pij virtuti præditi vitam agere sanctimoniæ plenissimam. Nõ me fugit, non parum conducere virorum sapientia & honestate præstantium cõsuetudinem ad animos à flagitiis abducendos, & ad verum decus excitandos. Nam volens Gen.11.

Deus in Abraham ingentia conferre be- & 13.

neficia,eum deduxit à Chaldæis. Eodem Gen.13.

modo Loth extraxit a Sodomis. Isaac se- & 17.

parauit ab Ismaele,& Iacob ab Esau. Is- Gen.11.

raelitis dixit Deus,vt capite Numerorum Gen.33.

16.memoriæ proditum est: Recedite à ta Nu.10.

bernaculis hominum impiorum,& nolite tangere, quæ ad eos pertinent,ne inuoluamini in peccatis eorum. Aedificãtibus Iudęis templum postreditum à seruitute Babylonica veniebãt cultores idolorum, vt eos in opere iuuarent: at illi vt capite

tertio libri sui primi mãdauit Esdras, eos 1.Esd.5.

diuino consilio instructi reiecerũt. Quid Mat.26.

plura? Quandiu Petrus fuit cum Aposto- Mar.14.

lis,firmus permansit,cùm autem in atrio principis cum ministris illius se miscuit,

dominum negauit. At Daniel,Ananias, Luc. 22.

Misael,Azarias,exules in Babylonica seruitute constituti nec Deum reliquerunt,

nec fuerunt ab eo relicti. Sciebant,quan- Ioã. 18.

ti ponderis sit virtus, quæ in tempestate quieta est,& lucet in tenebris,pulsaq; loco manet tamen, atque hæret in patria, floretq; per sese semper, nec alienis vnquam maculis obsolescit.

¶ *Et steterunt in conspectu Regis*. Hoc est, & seruierunt Regi. De hoc Hebraismo supra disserui.

¶ *Super cunctos ariolos & magos*. Inuenit eos decies doctiores, hoc est multo eruditiores & præstantiores, aliis sapientibus, qui arioli & magi dicebantur. Ponitur numerus certus pro incerto. Magi ac arioli Babylonis multa dicebant, sed superuacanea, Hebræi autem pauca, sed

certa. Vt insignes artifices iaculandi sta- Similitu

tim petunt scopum: sic viri perspicaces, do.

& prudentes pauca loquuntur, sed ad rẽ.

Vt non ęquè volat aquila & pernix: sic nõ Similitu

ęquali animi acumine valent, qui in stu- do.

dia incumbunt literarum. Arioli sunt futurorum diuinatores, magi verò arte magica instructi. At hoc loco, & multis aliis per ariolos significantur rerum naturalium & abstrusarum indagatores & philosophi, præsertim astrologi: per magos

verò

verò sapientes, præsertim mathematici. Magus vox est Persica: & vt viri aiunt docti, idem est magus apud Persas, quod philosophus apud Græcos, & Gynnosophista apud Indos. Et quia olim Reges Orientis erant philosophi, vocabantur magi. Vnde magi illi qui ex Oriente Hierosolymam venerunt, & puerum Iesum Deum nostrum in Bethlehemitico præsepio coluerunt, vt Matthæus capite secundo testatur, reges erant. (Matt. 2.) Sed eos magos vocauit, quia ad religionis Christianæ amplitudinem magis cōducit Christum à sapientibus, quàm a regibus quæri: reges enim incidunt sæpenumero in errores, sapiētes autem haud quaquam. Fuisse autem magos illos reges asserit Athanasius in quæstione quadam, (Athana.) Cyprianus martyr in sermone de baptismo Christi, (Cypria.) Chrysostomus in prima vigintiseptē homiliarum in Matthæum, (Chryso.) Isidorus in præfatione missæ, quæ appellatur mozarabis, (Isidorus) Claudianus in quadam epigrammate, (Claud.) Hieronymus in psalmum 71. (Hieron.) Augustinus in sermone 43. ad fratres solitudinis, (August.) Tertullianus in tractatione contra Iudæos. (Tertull.) Vide quam antiquos & graues authores tibi cito, & quanta sapientia, & sanctitate munitos: Omnes hi & alij propè infiniti hanc veritatem testantur. Et hæc est ecclesię sāctæ catholicæ traditio. Quare nullo modo audiendi sunt hæretici nostri temporis, qui hos sanctos magos reges non fuisse asseueranter, sed falso & impudenter affirmant. Aspicis sapientes Babylonios vocari magos, quos pij pueri Hebræi sapientia superarunt. Etsi Malasar intelligere poterat, pueros illos fuisse sapientiam consecutos ob admirabilem abstinentiæ vim, & singularem erga diuinum numen pietatem & religionem, tamen alij id non intelligebāt. Verùm credibile est, eos apud regem sapientiam suam, in Deum retulisse, cùm nihil esset illis magis in optatis, quàm Dei sui notitiam Babiloniis exhibere, omneque ingenium, ac studium conferre ad ipsius Dei gloriam laudemque celebrandam.

¶*Vsque ad annum primum Cyri.* Subaudi, in aula minister, vt videre licet in fine sexti capitis. Nam postea vixit vsque ad annum tertium Cyri, vt infra patebit capite decimo. (Infra 6. Infra 10) Hoc adiecit, vt suarum vaticinationum tempora indicaret. Vt limites ac termini non ferunt agros permisceri & conturbari: sic tempora historias distingunt, nec sinunt eas confundi, nec lucem veritatis amitti. (Similitudo.) Hunc Cyrum vaticinatus est Esaias remissurum esse Iudæos in terram promissionis, eosque in pristinam dignitatem restituturos: eiusque nomen multo antequam nasceretur scriptum reliquit: vt ex capite quadragesimoquarto & quadragesimoquinto vaticinationum eius cognoscimus. (Esa. 44. & 45.) Aiunt Regem illum Cyrum cùm nomen suum in antiqua illa Esaiæ scriptura, quæ ante eius ortum facta fuerat, videret, obstupuisse: eamque ob causam Iudæos in pristinam dignitatem reuocasse. Quo modo autem fuerint ab eo restituti, docet scriptura libro secundo Paralipomenon, & primo, ac tertio Esdræ. (2.Pa.36. 1.Esd.1. 3.Esd.2.) Hāc Iudæorum reductionem prædixerat non solùm Esaias, vt paulo ante ostendimus, sed Ieremias capite quinquagesimo, Ezech. 40. diuinus, ac regius citharœdus psal. 136. & alij diuini vates. (Iere.50. Exec. 40 Ps. 136.) Cæterùm hæc Danielis verba possunt ita verti: Fuit autem Daniel vsque ad annum ipsum Cyri Regis. Hoc est, vsque ad tempus Cyri.

ANNOTATIONES ex Hebræo in primum caput.

PARTEM *vasorum domus Dei.* Pro, domus Dei, est in Hebræos: בֵּית הָאֱלֹהִים Beth Ha Elohim. Vocabulum Beth est secūda litera alphabeti Hebræi, sed prima legis diuinæ: liber enim Genesis ab hac litera incipit dicens: Berexith bara, &c. Nec immeritò, nam litera hæc ex vna parte clausa est, ex altera aperta: ita enim scribitur: ב. Voluit Moses innuere, quærendum nobis esse, quid factum fuerit à principio, & deinceps omnia ad animæ salutem inquirenda, quoniam eamus

poterimus in diuinis literis inuenire, nā litera hæc patēs est ex hac parte. At quid fuerit, priusquam mundus esset, non esse illic inquirendum, id enim non explicat Moses: & litera hæc clausa est ex parte illa. Vox hæc Beth pro qua noster interpres rectè vertit domum, significat etiam familiam, genus, & prosapiam: vt capite
Exod. 1. primo Exodi vbi scriptum legimus, Deū propter obstetricum pietatem ædificasse illis domos. Domos illis ædificare est dare eis filios, & posteros, & progeniem, & familiam. Vnde apud Hebræos ædificari
Gen. 16. idē est quod filios habere. Capite 16. Genesis vbi editio vulgata habet: Dixit Sarah marito suo: Ecce cōclusit me dominus ne parerem: ingredere ad ancillam meam, si fortè saltem ex illa suscipiam filios: habet litera Hebræa; Si fortè saltem ex illa ædificer. Pro quo Septuaginta habent· τεκνοποιήσωμαι: idest filios gignam.
Deu. 25 Capite vigesimoquinto Deuteronomij præcepit Deus vt frater defuncti, qui absque liberis excessisset è vita, eam duceret vxorem, quæ nupserat fratri suo. Si autem noluisset, debebat mulier tollere calciamentum de pede eius, eique spuere in faciem, atque dicere: Sic fiat homini, qui non ædificat domū fratris sui. Hoc est, qui non gignit filios ex vxore fratris sui. Accipi domum pro gente & familia est in diuinis literis vsitatissimum.
2. Re. 3. Secundo Regum capite tertio: Facta est longa concertatio inter domum Dauid,
Ps. 113. & domum Saulis. Psalmo 113. In exitu Israel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro. Et paulo post: Benedixit domui Israel, benedixit domui Aaron.
Esa. 5. Esaiæ quinto: Vinea domini exercituum
Luc. 1. domus Israel est. Lucæ primo: Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui: Acsi diceret: Erexit potentiam salutarem per Christum, qui est è fami-
Iere. 22. lia & progenie Dauidis serui sui. Ieremias capite vigesimosecūdo: aulam, seu domum amplam appellat domum mensurarum, pro quo noster interpres vertit
Amos 7 domum latam. Capite 7. Amos vbi nos habemus: Non stillabis super domū idoli: pro idolo est in Hebræo ישחק Iixchac, quod risum significat. Vnde poteris vertere: Non vaticinaberis super domū risus, seu ridiculum. Ita appellat diuinus vates phanum idolorum. Quare rectè vertit interpres noster, sensum aperiēs scripturæ. Sepulchra etiam domus perpetuę vo-
cantur: iuxta illud psalmographi: Sepul- Psal. 48.
chra eorum domus eorum in æternum. Verùm totum hoc potest ita verti: Cogitationes eorum sunt domos suas fore in ęternum. Ac si diceret: Existimant vani homines familias & prosapias suas nulla posse vetustate consumi, nullo periculo labefactari, nulla obliuione deleri. Accipitur etiam domus pro loco habitationis locis propè infinitis. At hoc Da-
nielis loco accipitur pro templo Salo- 3. Re. 6.
monis, quod appellatur domus Dei. Fuit templum illud ad diuinum cultum fabricatum, quemadmodum antea taberna-
culum Mosis, & postea ecclesiæ Christia- Exo. 25.
norum: quæ ideo constructæ sunt, vt in & 26.
illis sacrificia missarum celebrarentur, ad quas fideles conuenirent, vt mysteriis assisterent, preces funderent, verbum Dei audirent, sacramenta reciperent, & de rebus diuinis sermones conferrent. Templū Salomonis appellauit Deus do-
mum suam apud Esaiam: de quo Chri- Esa. 56.
stus dixit ementibus, & vendentibus: Mat. 21.
Scriptum est: domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum. Tempore Apostolorum cœperunt ecclesiæ ædificari: nam Paulus & Barnabas, vt constat ex Actis
Apostolorum capite quartodecimo, con- Act. 14.
stituerunt presbyteros per singulas ecclesias, in quibus Paulus præcepit mulieribus, vt tacerent. Et capite vndecimo
epistolæ prioris ad Corinthios eos repre 1. Co. 11
hendit, qui in ecclesiis comedebant. Diuus Ioannes Euangelista priusquam è vita migraret, iussit se ferri in ecclesiam, vt
ait Hieronymus in epistolam diui Pauli Hieron.
ad Galathas. Aspicis igitur, quam antiquum sit in ecclesia catholica templa, & domos orationis ædificare. Possumus
quidem in omni loco ad dominum, qui Iob. 2.
vbiq; est, pias fundere precationes. Id fe- Dan. 6.
cit Iob in sterquilinio, Daniel in lacu leo- & 14.
num,

2.Par. num, Manasses in vinculis Babylonis, tres
Dani.3. pueri in camino ignis ardentis, Ionas in
Ion.2. ventre ceti, Christus in monte. Et aposto-
Mar.1. lus ait in epistola 1. ad Timotheum capi-
1.Tim.2 te 2. Volo vos orare in oī loco. Sed nul-
lus est conueniētior ecclesiis ac tēplis ad
id constructis, vbi preces publicè fundun
tur. Cæterùm de domus acceptionibus
Hieron. vide Hieronymum in Esaiam 22. & 42. &
August. in psalmum 30. & 47. Augustinum lib. 1.
de sermone domini in monte, & epi. 107.
Basili. Basilium in Psal. 48. Philonem in lib. de
Philon. Cherubim, & lib. 2. allegoriarum, Arno-
Arnob. bium in Psalmum 35. & 67. Cyprianum
Cyprie. contra Nouatianum, Chrysostomum in
Chryso. Psa. 22. Bernardum serm. 2. assumptionis.
Bernar. ¶*Præposito eunuchorum*. Pro præposito
est in Hebræo רַב Rab quod vocabulum
præpositum significat, præfectum, magi-
strum, magnatem, inclytum & præclarū.
Septuaginta habent: τῷ ἀρχιευνούχῳ, hoc
est principi eunuchorum: quos sequitur
Pagnin. Pagninus. Quidam vertunt, magistro pa-
Esther.1 latij. Capite primo Esther vbi nos habe-
mus: Sicut Rex statuerat, præponens men
sis singulos de principibus, pro de princi-
pibus est in Hebræo hoc idem nomē רַב
Rab. Significat etiam propugnatorem, vt
Esai.19. capite Esaiæ nono: Mittet eis saluatorem
& propugnatorem. Pro quo poteris verte
re magistrum, aut principem, aut inclytū
dominum. Præterea significat multum, vt
Eccle.1. capite primo Ecclesiastis: Eo quòd in mul-
ta sapientia, multa sit indignatio. Qui
enim sapientiam consecuti sunt, id non
potuerunt sine labore ad iram excitante
obtinere. Vel ideo hoc ait, quia quanto
quis melius intelligit, quæ fieri debent,
tanto acerbiore dolore afficitur, & incita
tiore ira in animo agitatur, cùm contra-
Prouer. rium fieri intuetur. Vtitur Salomon ver-
15. bo hoc Prouerbiorum quintodecimo,
pro quo interpres noster Latinus posuit
plurima, dicens: Domus iusti plurima
fortitudo. Quæ verba poterunt etiam
ita conuerti: Domus iusti magnus the-
saurus. Vocabulum significans pluri-
mum, significat etiam magnum, & quod
significat fortitudine, significat quoque
thesaurum. In domo iusti magna est for-
titudo, & magnus thesaurus, vir iustitia
munitus magnis opibus abundat, quæ
animum amplificant, & diuitem faciūt,
ex quibus vera gloria redundat, & efflo-
rescit. Impij omnes paupertate labo-
rant, & in medio diuitiarum inopia cru-
ciantur. At qui virtute sunt præditi, soli
sunt diuites. Mundi opes quoniam in-
certæ sunt, & in casu sitæ, amitti pos-
sunt, virtutum autem thesaurus nec eri-
pi, nec surripi potest, nec naufragio nec
incendio committitur, nec temporum
varietate mutatur.
¶*De semine regio*. Pro regio est in He-
braico מְלוּכָה Melucah, quod vocabu-
lum regnum significat. Quare poterat
verti: De semine regni. Ita habet Theo-
dotio, τῆς βασιλείας. Hoc est regni, quē Theod.
sequitur Pagninus. Sed hunc Hebrais-
mum dillucidè transtulit Latinus noster Pagnin.
interpres. Deducitur à verbo מָלַךְ Ma-
lac, quod significat regnare, vt Psalm. 92. Psal.92.
Dominus regnauit, exultet terra, læten-
tur insulæ multæ. Sed ibi regnare accipi-
tur pro vincere, & præualere. Vel prædi-
xit diuinus vates admirabile Christi re-
gnum longè lateque propagandum fuis-
se, non solum in terra continente, sed
etiam in abstrusis insulis, vbi nationes an
tea incultæ spirituali gaudio afficiendæ
erant, & ad verum Dei cultum reuocan-
dæ. Hinc vox melecheth reginam signifi-
cat, vt apud Ieremiam capite septimo, Ierem.7
Vt faciant placentas reginæ cœli. Hoc
est, lunæ, quam deceptæ Gētes idolorum
cultrices reginā cœli vocabant. Indicauit
diuinus vates studium, quo impij Iudæi
flagrabant idola colendi, cùm lunæ offer
rent placentas, idest panes absque fermē-
to cum oleo & melle decoctos, quos Gē-
tes idolis immolabant. Sed quoniam vo-
cabulum hoc significat etiam opus, verti
possunt verba illa, Vt faciant placentas
opere cœli, hoc est rotundas, & stellulis
quibusdam sigyllatas. Potest quoq; trans-
ferri, operi cœli, acsi diceret, machinæ
cœlesti, vt per eam intelligatur astrorum
omnium exercitus. Id intelligentes Se-

C ptuaginta

ptuaginta transtulerunt: Vt faciant placentas militiæ Cœli. Præclarè tamen Latinus interpres vertit, nam nomen hoc propriè reginam significat, quemadmodum melucah regnum, quo hoc loco vtitur Daniel.

¶ *Et doctos disciplina.* Pro disciplina est in Hebræo מַדָּע Maddagh: quod vocabulum disciplinam significat, scientiam, conscientiam, & cogitationem. Potest etiam verti: intelligentes cogitationem. Nam ex signis exterioribus adhibito iudicio, diuino fauore illustrati cogitationes cordium sæpe percipiebant. In hanc significationem accipitur ab Ecclesiaste capite decimo: In cogitatione tua regi ne detrahas. Pro quo etiam rectè Septuaginta habent ἐν συνειδήσει σου. Hoc est, in conscientia tua ne detrahas de rege. Deducitur à verbo iadagh, quod significat cognoscere, scire, cogitare, conterere. Primo Exodi capite vbi nos habemus: Surrexit Rex nouus in Aegypto, qui ignorabat Ioseph: est in Hebræo verbū hoc cū negatione. Quare poterat verti: Qui non cognoscebat Ioseph. Non enim perpendebat, nec mente amplectebatur immortalia beneficia, quæ Ioseph quondam in Aegyptios contulerat. Vaticinans Esaias de Christo cruci affixo capite 53. vocauit eum virum dolorum, scientem infirmitatem: nimirum experientia. Poteris vertere: notum infirmitate. Cùm enim se in monte Caluariæ hostiam constituisset, vt sanguine suo animos nostros expiaret, omnes videbant eum esse vulneratum. Apud Ezechielem capite decimonono vbi nos habemus: Didicit viduas facere: pro didicit est in Hebræo hoc idem verbum. Ideo potest verti: Contriuit viduas, vel viduas calamitatibus oppressit, vel cognouit viduas. Acsi dicat. Non solùm viros interfecit, sed cum eorum vxoribus rem habuit. Illud psalmographi: Domine quid est homo, quia innotuisti ei? potest verti, quòd agnouisti eum. Idest, quòd significatione ostenderis, te illius curam agere. Capite sexto Exodi ita scriptū legimus: Locutus est dominus ad Mose dicens: Ego sum dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum adonai non indicaui eis. Pro adonai est in Hebræo Iehouah, quod nomen Iudæi ob reuerentiam nominare non audent. Pro non indicaui eis, est verbum nostrum Iadagh. Quam ob causam poteris hæc vltima verba ita conuertere: Et nomine meo Iehouah non sum cognitus illis. Nomen Dei Iehouah deriuatur à verbo Hauah, vel Haiah, quod idem est: & est verbum substantiuum significās esse. Aut vt subtilius aiunt nonnulli, verbum esse ab hoc Dei nomine deducitur. Significat enim Deū in sua essentia, vt theologi loquūtur, qua ratione est, & complet, quæ promittit, datque esse omnibus, quæ sunt. Sensus est: Ego sum Deus ille, qui Abraham, Isaac, & Iacob apparui promittens posteris illorum terram frugiferam & fertilē, sed id opere impletum non viderunt. Agnouerunt quidem me sub nomine omnipotentis, quoniam illos diuites feci, & è periculis multis eripui: verùm opere tunc non perfeci, quod illis pollicitus sū. Ideo in nomine sadai fui illis notus, sadai enim idem est quod omnipotens, nūc autem notus ero in nomine Iehouah, videbis enim me facere, quod nomen meum sonat, nempe facientem esse, & promissa præstantem. Nunc enim sum Hebræos ab Aegyptia seruitute mirabiliter erepturus, eisque promissam terram daturus. Hoc verbo vtitur Salomon Prouerbiorum decimo, cùm ait: Qui deprauat vias suas, manifestus erit, vel notus erit. Potest verti: Qui corrumpit vias suas, conteretur. Nam impius qui sceleribus pascitur, ab aliis affligitur & frangitur: sin autem non ab aliis, certè à seipso. Peccatum quippe secum fert dolorem & pœnam. Quæ maior potest esse pœna, quam peccasse? Quanquam improbi homines se diuites putent & florentes, mœroribus tamen & ærumnis premuntur, libidinibus & cupiditatibus torquentur, atque dies noctesque cruciantur. Stimulant eos conscientiæ flagitiorum, quæ eos quiescere non sinunt. Cùm itaque verbum hoc variè accipiatur, variè etiam nomen Maddagh

Marginal notes: Eccl. 10 — Exod. 1. — Esai. 53. — Ezec. 19 — Ps. 143. — Exod. 6. — Prouer. 10.

dagh accipitur, ac rectè hoc Danielis loco pro disciplina vsurpatur.

¶*Et de vino vnde bibebat ipse*. In Hebræo est: Et de vino potuum suorum. In plurali dixit, quòd variis potuum generibus vtantur reges & magnates.

¶*Pueris autem his dedit Deus scientiã*. Ex Hebræo potest hæc oratio ita verti: Et pueris his quatuor dedit Deus cognitionem. Græca editio habet: Quatuor pueris: & dedit eis Deus intelligentiam. Pro Deo est in Hebræo אֱלֹהִים Elohim, quod
Gene. 1. nomen Deum significat, vt Genesis 1. In principio creauit Deus cęlum & terram.
Exo. 21. Aliquando iudices: vt Exodi 21. Offerat eum dominus diis. Loquitur de seruo iudicibus offerendo. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Applicabit eum dominus eius coram iudicibus. Et capite 22.
Exo. 22. Diis non detrahes. Vbi paraphrasis Chaldaica pro diis iudices etiam habet. Aliquando vertitur per numerum singularem, vt hoc Danielis loco: aliquãdo per
Psal. 49. pluralem, vt Psal. 49. Deus deorum dominus locutus est. Pro quo in Hebræo est אֵל אֱלֹהִים יְהוָה דִּבֶּר. El Elohim Iehouah Diber. Quæ verba ex Hebræo ita possunt rectissimè verti: Deus Deus Deus locutus est. Voluit illis diuinus vates sanctissimæ Trinitatis mysterium innuere. Ad personarum distinctionem ostendendam ter Deum nominauit, ad naturæ autem vnitatem significãdam singulari vsus est, non plurali dicens: locutus est: non locu
Exo. 20. ti sunt. Capite vigesimo Exodi proditum est dixisse Hebræos Mosi: Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Deus, ne forte moriamur. Pro Deo est in Hebręo Elohim: pro quo ibi paraphrasis Chaldaica habet verbum. Verbum
Ioan. 1. autem Christus est: de quo ait Ioannes: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Etiam hodie Iudæi nolunt Christum audire, ne moriantur: & infelices homines ob id in peccato moriuntur, quia Christum Dei filium audire nolunt. Videte hominum cæcitatem: voluit Mosem audire, non Deum. Ac nec Christum intelligunt, nec Mosem. Moses enim ponebat velamen super faciem suam, vt non intenderent Exo. 12.
filij Israelis in faciem eius. Et vt verbis vtar diui Pauli in priore ad Corinthios: 2. Cor. 3
obtusi sunt sensus eorum. Vsque in hodiernam enim diem ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non reuelatum. Cùm legitur Moses, velamen positum est super cor eorum. Accipitur aliquando Elohim pro Angelis, vt Psal. 70. Psal. 70.
Adorate eum omnes Angeli eius. Et Psal. 137. Ps. 137. In conspectu angelorum psallã tibi. Quibus in locis pro Angelis est in Hebræo Elohim. Similiter Psal. 8. Minui Psal. 8.
sti eum paulo minus ab Angelis. Quod de Christo quatenus homo est, diuus Paulus in epistola ad Hebræos interpretatur. Heb. 2.
Nam esse angelorum naturam præstantiorem humana, nemo est, qui dubitet. Est quidem homo admirabilis: cũ enim Deus cætera animalia abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, & ad cœli fastigium quasi ad domicilij cõspectum excitauit. Atsi ad cœlestium illarum mentium, quas spiritus vocamus, & angelos, naturam respexerimus, intelligemus eam esse excellẽtiorem humana, quamuis humana sit aliis cæterorum animantium illustrior & præstantior.

¶*Dedit Deus scientiam, & disciplinam in omni libro & sapientia*. Quidam vertunt: In omni libro, & sapientiam. Vt sit sensus, Deum dedisse Danieli, eiusque sociis scientiam & disciplinam & sapientiam in omni literatura. At in Græco est: ἐν πάσῃ γραμματικῇ καὶ σοφίᾳ. Hoc est, in omni Grammatica & sapientia. Pro libro est in Hebręo: סֵפֶר Sepher, à verbo Saphar, quod significat numerare: vnde siphra dicitur notula numerorum, quæ cùm nihil valeat, efficit, vt aliæ plus valeant. Significat etiam narrare, recensere, nuntiare. Vnde deducitur Sepher, quod nomen librum significat, quòd in eo multa narrentur. Verbo hoc Saphar pro nunciare vtitur psalmographus, cùm ait: Vitam meam nuntiaui tibi. Pro quo poteris vertere: narraui tibi. Pro, vitam Psal. 55.
meam, est in Hebraico, נֹדִי Nodhi. Vox

est Nodh, quæ reipsa significat fugam, à verbo Nadhad, quod significat fugere, & migrare. Pagninus habet: Migrationes meas numerasti. Isidorus Brixianus: Fugas meas tu numerasti. Flaminius: Fugas meas dinumeratas habes. Sed diuus Hieronymus vertit: Secretiora mea dinumerasti. Acsi diceret Dauid: Tu domine nosti numerum omnium mearum cogitationum. Potest rectissimè verti versiculus hic: Fugam meam narraui tibi. Vt sit sensus. Non te latet domine me periculis cinctum fugisse impetum Saulis. Hoc ei dulcem ferebat oblectationem, esse calamitates suas notas Deo, quem sibi piũ patrem esse non dubitabat. Potest hoc referri ad amorem solitudinis, quo tenebatur. Acsi diceret: Nosti domine Deus, quoties me ab hominum cœtu separauerim, vt de te aptius cogitarem, te excelsius contemplarer, & in diuinam philosophiam ardentius incumberem. Requiescens enim Rex ille à negotiis humanis otium sibi sumebat aliquando, & ab hominum familiaritate frequentiaq; interdum tanquam in portum se in solitudinẽ recipiebat. Fortasse retulit verba hæc ad fugam sui ipsius in Deum: debemus enim à nobis discedere, & in diuinum numen proficisci, ad illudq; tanquam ad arcem tutissimam confugere. Homo ille euangelicus qui inuenit thesaurum absconditum, præ gaudio illius abiit, vt illum possideret. Nam vt Christum incomparabilem inexhaustumq; thesaurum, summumq; bonorum omnium aceruũ consequamur, summa ope niti decet à nobis ad ipsum confugere. Vt Israelitæ expugnarent ciuitatem Hai, se fugæ mandarunt, & ait diuina scriptura capite 8. Iosue, fuisse Iosue cum fugientibus: bonus nanque Iesus quem ille Iosue adumbrabat, nobiscum erit, si coniecerimus nos in fugam, quam dæmon intercludere conatur. Præterea possunt Dauidis verba ad vitæ breuitatem referri: pro quibus Septuaginta transtulerunt. τὴν ζωήν μου ἐξηγγειλα σοι. Hoc est: Vitam meam nuntiaui tibi. Et ita fideliter vertit Latinus noster interpres. Sed dices: Si in Hebræo est

Pagnin. Brixia. Flamin. Hieron. Mat. 13. Iosue 8.

Nodh, quod fugam significat, quare Septuaginta posuerunt vitam? Rectè quidem: nempè vt nobis quid illa esset, significarent. Quid aliud est vita nostra, quàm fuga? Nam vt ait sanctus Iob capite tertiodecimo: Homo fugit velut vmbra. Et vt verbis vtar Ciceronis in prima quæstione Tusculana: Volat enim ætas. Et Seneca in epistola ad Lucillum: Quicquid vides, inquit, fugit cum tempore. Si velimus vitæ celeritatem intueri, in nullis præmiis humanis spem ponemus rerum nostrarum: quin potius studebimus, vt ipsa virtus nos trahat ad verum decus. A verbo hoc Saphar deriuatur nomen Sopher, pro quo noster interpres vertit literatum & doctorem, capite 33. Esaiæ, cuius hæc sunt verba. Cor tuum meditabitur timorem. Vbi est literatus? Vbi legis verba ponderans? Vbi est doctor paruulorum? Potest etiam hæc oratio ita verti ex Hebræo: Cor tuum cogitabit de timore præterito: dices enim: Vbi est numerans? vbi ponderans? vbi censor oppidorum? Sensus est. Cùm è corporis vinculis admirabili gaudio affectus in splẽdidissimum, ac pulcherrimum beatorum cœtũ euolaueris, teque liberum ab omni tyrannorum oppressione conspexeris, recordaberis terroris, quo in mundo angebaris, cùm ad ferendum tributa, & exactiones cotidie cogereris, & dices: Vbi est, qui numerat ciues & habitatores? qui ponderat eorum opes? qui censet per æs & libram, vt omnes ad tributa soluẽda cotidie coerceat? Vbi sunt, qui nobis noua & crudelia vectigalia ponebant? Hoc ideo dices, quia beatis erit gaudium singulare præteritarum calamitatum meminisse. Nam vt canit Latinus poeta: Experti reuocate animos, mœstumque timorem mittite: forsan & hæc olim meminisse iuuabit. Sopher igitur deducitur à Saphar, quemadmodum Sepher, quod librum significat, & enumerationem, & numerum, & narrationem. Vox est frequens in sacra scriptura. Ea vtitur Ieremias capite trigesimosecundo: Et scripsi in libro: & signaui. Capite quinto Genesis vbi nos habemus: Hic est liber generationis Adam: pro libro

Iob. 13. Cicero. Seneca. Esa. 33. Vergil. Iere. 32. Gene. 5.

bro est in Hebræo Sepher. Quare poteris ita orationem illam vertere: Hæc est enumeratio generationis hominis. Describit enim ibi Moses catalogum filiorũ primi hominis. Pro eodem fortasse accipi-
Matth.1 tur apud Matthæum dicentem: Liber generationis Iesu Christi: Vt sit sensus: incipit enumeratio eorum, è quibus Iesus Christus genus suum ducit secũdùm carnem. Et tunc incipit ab Abraham vsque ad Ioseph & virginem sacratissimam. Inuenies nomen hoc Sepher capite vigesimo primo Numerorum, cuius hæc sunt verba: Vnde dicitur in libro bellorum homini: Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet in torrentibus Arnon. Qui sit liber hic bellorum domini non est facile explicatu. Quidam aiunt esse librum, qui non extat, a Mose conscriptum, in quo bella tã tùm narrabantur, è quibus Iudæi de hostibus victoriam reportauerant. Sed cum nec authoritatem, nec rationem adducãt, videntur potius diuinare, quàm docere. Alii existimant esse eundem librum Nu-
Nu.21. merorũ: moti nomine hoc Sepher, quod librum significat, & numerum. Vt sit sensus: Vnde dicitur in Numero, hoc est, in codice hoc, qui appellatur Numerus. Alij putant esse totum Pentateuchum. Sed quia Sepher narrationem significat, fortasse in eam significationem hoc loco accipitur: non pro volumine aliquo, sed pro narratione rerum gestarum Hebræorum, quæ communi ore narrabantur. Vt sit sensus: Hinc efficietur, vt cùm narrata fuerint bella, quæ dominus gessit pro Israelitarum populo, dicatur eos mirabiliter liberasse in torrentibus Arnon, quemadmodum fecerat in mari Rubro. Vbi Sepher pro rerum gestarum commemoratione accipitur: sed hoc Danielis loco pro libro & literatura.

¶*Omne verbum sapientiæ.* Pro verbo est in Hebræo דבר Dabar, quod præter verbum significat rem, quæstionem, disceptationem, quidquam. Pro verbo & sermone
Iere.1. accipitur primo capite Ieremiæ: Verba Ieremiæ filii Elchiæ: Pro re secunda Re-
2.Reg.3 gum tertio: Vnam rem peto à te. Et quar-
4.Re.20 ti Regum vigesimo: Non fuit verbum, quod non ostenderet ei Ezechias in domo sua. Et Lucæ secundo: Videamus hoc Luc.2.
verbum, quod factum est nobis. Et Matthæi quarto: Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de Matth.4
ore Dei. Hoc est, quacunque re Deus eũ Luc.4.
alere voluerit. Sunt verba illa ex capite octauo Deuteronomii deprompta. Pro disceptatione capite Exodi decimooctauo, Deut. 8. Exo.18.
vbi dixit Moses: Cumque acciderit eis aliqua disceptatio, veniunt ad me. Vbi disceptatio accipitur pro quæstione & controuersia. Pro quoquam accipitur capite Genesis decimooctauo: Nunquid Deo quicquam est difficile? Pro quo Septuaginta habent: Nunquid impossibile est Gen.18.
apud Deum verbum? Hoc schemate & Hebraismo vsus est angelus Lucæ primo, dicens sacratissimę virgini: Quia non Luc.1.
est impossibile apud Deum omne verbum. Acsi diceret: Non est quicquam apud Deum impossibile. Accipitur quoque pro sermone, vt psalm.111. Iucundus Psa.111
homo, qui miseretur & commodat, dispo nit sermones suos in iudicio. Acsi diceret: Iucundus & liberalis est homo, qui confert beneficia, & dat mutuò, sermonesque suos iudicio & prudentia moderatur. Sed quoniam Dabar & sermonem significat & rem, potest verti versiculus hic: Disponit res suas cum iudicio: Vel vt transtulit Symmachus, Dispensabit res suas cum Symm.
iudicio. Et ita cohærent omnia huius uersus uerba: ut sit sensus: Ille est vir munificus, dulcis & benignus, qui opibus suis egentium inopiam leuat: sed debet in distribuendo iudicium & prudentiam adhibere: multi enim sunt, qui largiuntur, sed pauci, qui sciant largiri. Cum igitur Dabar tot habeat significationes, poterat locus hic Danielis ita trãsferri: Omnem quæstionem quæ attinet ad cognitionem sapientiæ sciscitatus est ab eis rex. Vel sic: In omni re sapientiæ quam ab illis quæsiuit rex, eos inuenit multo peritiores ariolis & magis, qui in regno eius commorabantur.

¶*Super cunctos ariolos & magos.* Græca editio habet: præter omnes incantatores & magos. Pagninus: Super omnes gene- Pagnin.

 thliacos,

thliacos, astrologos. Pro super est in Hebraico עַל, quòd aliquando significat sitũ
Gene. 1. desuper, vt Genesis primo: Tenebræ erãt
Gene. 7. super faciem abyssi. Et septimo: Arca ferebatur super aquas. Aliquando situm
Ps. 136. ad latus: vt psalmo 136. Super flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus, dũ
Pagnin. recordaremur tui Sion. Vbi Pagninus &
Flamin. Flaminius habent: Iuxta flumina Babylonis. Non enim erant tum Hebræi super fluminibus, sed iuxta illa, vbi vim lachrymarum fundẽtes in salicibus in medio terræ musica instrumenta suspendebant, vt cõnstat ex eodem psalmo. In li-
Nee. 3. bro Neemiæ capite 3. vbi nos habemus: Iuxta eum ædificauerunt: pro iuxta est in Hebraico hæc eadẽ particula עַל. Sed hac in re deceptus est, vt mea fert opinio
Proco. Procopius Gazęus vir alioquin eruditus. Existimauit enim עַל, pro quo noster interpres vertit super multis in locis, situm desuper significare: cùm tamen aliquãdo situm ad latus, aliquando exuperãtiam, aliquando alia significet Hac opinione ductus asseruit totam terram sitã esse super mare, nullamque esse subter nos, quã incolant antipodes. Id constanter affirmauit motus authoritate psalmographi
Psal. 23. aientis: Domini est terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & vniuersi, qui habitant in eo. Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit
Ps. 135. eum. Et alibi: Qui firmauit terram super aquas. Quid amplius quæritis? inquit ille. Nonne videtis esse terram super mare fundatam & firmatam? Hæc sunt duo loca, quibus probari putat propositum suum. At longè fallitur opinione. Nam particula, super, pro qua in Hebræo est עַל in illis duobus locis citatis idẽ est quod iuxta. Constabiliuit Deus terram prope mare, iuxta quod iecit eius fundamenta. Vult diuinus vates indicare domini esse globum terræ, & quicquid eo continetur: esseque sapientiam eius admirabilem, qui illum separauit à mari, iuxta quod ipsum proximè constituit: quo extaret monumentum suæ bonitatis & sapientiæ sempiternum. Possumus etiam dicere particulam, super, duobus illis locis à Procopio citatis exuperantiam & superationem significare: vt sit sensus, Deum firmasse aquas, sed multo magis terram: firmioribus fundamentis terram constituisse, quàm mare. Fundauit terram super aquas, hoc est magis quam illas. Accipi autem super in hanc significationem indicat Daniel hoc nostro loco dicens: Inuenit in eis decuplum super cũctos ariolos & magos. Hoc est, inuenit eos multo peritiores ariolis, & magis, deprehẽdit eos plus sapientes esse quàm omnes philosophos. Solet sępe scriptura per, super, comparationem significare, vt apud Ieremiam quinto capite: In- Iere. 5.
durauerunt facies suas super petram. Et Threnorum quarto: Denigrata est super Thre. 4.
carbones facies eorum. Et psalmo 118. Ps. 118.
Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argenti. Et Canticorum 4. Odor vnguentorum tuorũ super omnia aromata. Cant. 4.
Aspicis igitur Procopij sententiam labefactatam, atque conuulsam. Existimauit vir ille totum globum terræ eminentem è mari fixum esse super aquas in medio mundi loco, vna tantùm facie & regione habitabilem & cultum: torridam autem zonam penitus incultam: quòd vratur calore: eamque ob causam nullã nobis omnino posse esse viam ad alterum hemisphærium subter nos, nullum transitum. Cùm autem omnes homines originem ducãt ab Adam, & nullus ad oras illas peruenisse potuisset ob torridę zonę inaccessum, apertè concludere existimauit, non esse subter nos gentes vllas, imò nec terram: esseq; merum commentum asserere esse deorsum alterum hemisphęrium, & antipodum habitationem, qui è regione nobis è contraria parte terræ aduersis vestigiis stẽt cõtra vestigia nostra. Duo principia ad astruẽdam opinionem suam sumebat, vnum ex diuina scriptura ab eo perperam intellecta, vt ostẽdimus, alterum ex deceptis mathematicis antiquis, asserentibus torridam zonam sub æquinoctali linea esse omnino inhabitabilem & inaccessibilem tã in terra, quàm in mari: quorum errore nostra hac, & patrum

patrum nostrorum memoria Lusitani nostri apertissimè ostenderunt. Nauigantes enim ex hac nostra Lusitania transierunt torridam zonam, ac penetrarũt vsque ad Gangem & Indum maximos fluuios, ditissimos & odoriferos Orientalium Indiarum campos alluentes, & vsque ad vltimum orbis terrarum Oceani immensitate traiecta, totumque mundum circumierunt in orbem, vbi alia sydera, alios coelos, alia maria, alias regiones absconditas & inauditas inuenerunt, ad quas Christi Dei nostri crucem signum nostrarũ victoriarum perduxerunt, eiusque sanctũ euangelium longè lateque propagarunt. Imò sub linea æquinoctiali, quo veteres putabant nullum esse accessum, est fertilissima diui Thomæ insula à nostris hominibus inuenta, & habitata: qui ad continentẽ se conferunt sæpenumero, vbi cum incolis ditissimis, purissimo auro abundantibus, sub linea æquinoctiali degentibus, cõmercium habent. At non est mirum, Procopiũ in hoc errore fuisse versatũ, cùm ante eũ
August. diuus August. omni eruditione & sapiẽtia præditus in lib. 16. de Ciuitate Dei dicat, nulla ratione credendũ esse, antipodes inueniri. Imò ante eũ fuit in eadẽ opinione
Firmia. eloquẽtissimus Lactantius Firmianus lib. 3. diuinarũ institutionũ. Sed excusandi sũt tanti tamq; graues viri pp principiũ assertione veterũ scriptorũ confirmatũ, quo nitebãtur: nimirum inter polũ arcticũ & antarcticũ, quẽ Græci vocãt antaxona, interfundi immensũ & intransibilẽ Oceanũ, & inhabitabilẽ impenetrabilemq; zonã. Nec audiendus est Procopius in explanatione duorum locorũ psalmographi, vbi, super, non significat sicũ desup, sed ad latus, cùm accipiatur ꝓ iuxta: aut exuperantiã designet & superlationẽ. Significat ẽt
Psa. 109 ſm, vt Psa. 109. Tu es sacerdos in æternum
Hebr. 7. ſm ordinẽ Melchisedech. Quẽ locũ diuus Paulus in epist. ad Hebręos de Christo interpretať. Sed qm hęc vox על pro qua noster interpres vertit ſm, significat ẽt sup, vt ostendimus, põt rectè conuerti versiculus hic: Tu es sacerdos in æternũ supra ordinẽ Melchisedech. Acsi diceret: Ille fuit figura, tu es substantia: ille vmbra, tu res solida: ille purus homo, tu Deus & homo: ille creatura, tu creator: ille rex Salẽ, Gen. 14
tu Rex cęli & terræ: ille populũ suũ rerũ salutarium scientia instruebat, tu cunctis nationibus viã ad consequendã gloriam immortalẽ muniuisti, admirabilia mysteria rerũ sanctissimarũ aperuisti, & scelera nostra sanguine tuo in crucis ara diffuso expiasti: ille panẽ & vinũ obtulit, tu teipsum sub panis & vini speciebus in admirabili ac sacrosancto Eucharistiæ sacro. Gen. 14. Mat. 26.
Tu es igitur sacerdos supra ordinem Melchisedech. Septuaginta habent. κατὰ τὴν τάξιν. Hoc est ſm ordinem κατὰ .n. cũ accusatiuo significat ſm, τάξις verò ordinẽ, modũ, officium, munus, institutũ, quę oĩa huic loco conueniunt. Quare rectè vertit ex Græco noster interpres Latinus. Mar. 14. Luc. 22. 1. Cor. 11. Sed si ad fontem accesseris, & Hebraicũ consulueris, videbis perspicuè, posse ita verti locum hunc: Tu es sacerdos in æternũ sup ordinem Melchisedech. Qui dicit, super, comprehendit, ſm, & plus vltrà. Si claris oculis hanc nostram interpretationẽ aspexeris, & candido animo perpenderis, fortasse non tibi displicebit noster labor. Sumitur aliquando super pro ad: vt psal. 54. Veniat mors super illos, & descendant in fernum viuentes: Hoc est, veniat mors ad illos. Pro veniat est in Hebraico verbum Naxah, quod significat etiam tributum exigere, & obliuisci. Quare potest quoque verti locus ille: Exigat tributum mors ab illis. Corruptio enim corporis & excessus è vita tributum est, quod omnes sumus persoluturi. Vel sic: Obliuio mortis super illos: & descendant in infernum viuentes. Et ita cohærẽt magnopere verba hęc: nã mortis obliuio via est ad suplicia ęterna. Sumitur demum vox hęc, super, pro de, vt apud Esaiam capite 22. Nolite incũ- Esa. 22.
bere, vt consolemini me super vastitate filiæ populi mei. Acsi dicat: Nolite dare operam, vt me mœrore leuetis, quo angor super euersione Hierosolymæ patriæ meæ. Vbi, super, accipitur pro de cum ablatiuo, vt apud Vergilium, Multa super Priamo, rogitans super Hectore multa. Vergili. Hoc autem Danielis loco superationem significat.

ARGVMENTVM secundi capitis.

PRODIT Memoriæ diuinus vates admirabile Nabuchodonosoris somniũ. Cùm ille cubitum discessisset, cumque arctus somnus complexus esset, incidit in visum somnij ex reliquiis inhærentibus earum rerum, quas vigilans cogitauerat. Sed somno solutus non potuit in memoriam reducere, quid somniauerat. Et accersitis coniectoribus quærebat ab eis somnium, eiusque interpretationem: qui responderunt, se posse somniũ interpretatione explicare, si ipse illud ad seipsos referret: sin autem non referret, nullam esse mentis aciem tam perspicacem, quæ illud posset intueri. Quare ira incensus sanxit edicto, vt omnes Babylonij sapientes occiderentur. At Daniel diuino luminè illustratus indicat ei somnium, eiusque significationem. Explicat rerum humanarum imbecillitatem, varietatem, & interitum, omnia mundi regna caduca esse, incerta, mobilia, & exitio subiecta: solum Christi regnum firmum esse & æternum, quod nec vetustate consumitur, nec hominum interitu obruitur, nec vlla obliuione posteritatis extinguitur.

Caput secundum.

A *IN secundo anno regni Nabuchodosor vidit Nabuchodonosor somnium, & conteritus est spiritus eius: & somnium effugit ab eo. Præcepit ergo Rex, vt conuocarentur arioli, & magi, & Chaldæi, & malefici, vt indicarent regi somnia sua. Qui cùm venissent, steterunt coram rege. E dixit ad eos Rex. Vidi somnium, & mente confusus ignoro, quid viderim. Responderuntque Chaldæi regi Syriacè: Rex in sempiternum viue: dic somnium seruis tuis, & interpretationem eius indicabimus. Et respondens Rex ait Chaldæis: Sermo recessit à me. Nisi indicaueritis mihi somnium, & coniecturam eius, peribitis vos: & domus vestræ publicabuntur. Si autem somnium & coniecturam eius narraueritis, præmia, & dona, & honorem multum accipietis à me.*

Explanatio.

IN secundo anno Regni Nabuchodonosor. Incipienti mihi hoc secundum caput explanare, difficilis quædam occurrit dubitatio. Qui fieri potest, vt somnium hoc acciderit anno secundo regni Nabuchodonosoris, cùm constet ex capite superiore, pueros Hebræos exactis tribus annis ingressos ad regem in conspectu eius stitisse? Quando illi fuerunt è Iudæa Babylonem abducti, tenebat clauũ regni Nabuchodonosor, vt capite 1. testatus est Daniel: & tribus annis dederunt operam literis Chaldaicis: quibus elapsis inuenti sunt sapientissimi. Ac postea accidit somnium, quod Daniel huic secũdo capiti mãdauit. Si hoc factum fuit post annum tertium, præter tempus quo Nabuchodonosor regnauerat, quomodo ait Daniel factum fuisse anno secundo? Huic obiectioni respondere poteris, hunc Nabuchodonosorem non esse eum, qui Danielem secum duxit ex Iudæa, sed filium eius, qui etiã vocatus est Nabuchodonosor. Huius Nabuchodonosoris huius nominis secundi meminit Berosus libro 3. historiæ Chaldæorum, Megasthenes Græcus libro quarto historiarum Indicarum, Metasthenes Persa libro de iudicio temporum, Iosephus libro decimo Antiquitatum Iudaicarum, Philostratus in annalibus, & Diocles in libro Coloniarum. Omnes enim Babyloniorum reges præter nomen natiuum Nabuchodonosores appellabantur, vt in explanatione in primum caput explicaui. Theodoretus tamen ait, nondum fuisse elapsos tres annos, & hunc esse primum Nabuchodonosorem, & secundum annum regni eius.

Dani. 1.
Berosus
Megas.
Megas.
Ioseph.
Philost.
Diocle.
Theod.

eius. Quæ autem dicta sunt primo capite, fuisse per recapitulationẽ, quæ Græcè dicitur anacephalæosis, figura in diuinis literis vsitata. Possumus dicere hunc Nabuchodonosorem fuisse huius nominis primum, de quo Daniel 1. capite locutus est, hunc autem annum secundum numerari non à principio Regni eius in Chaldæa, sed à principio dominationis, quã monarchiam vocant, postquàm Ammonitas, Moabitas, & Aegyptios superauit, & in ditionem suam redegit, & rex maximus appellari decreuit. Hæc est diui Hie-
Hieron. ronymi sententia, in qua videtur fuisse Fla-
Ioseph. uius Iosephus libro Antiquitatum Iudaicarum decimo, cuius hæc sunt verba: post annum secundum Aegyptiacæ vastitatis Rex Nabuchodonosor vidit somniũ valde admirabile. Quare hæc verba intelligenda sunt de secundo anno nimirum transacto imperij primi Nabuchodonosoris, quando ipse de Aegyptiis superbè triũphauit, eorumque veteres & illibatas diuitias in profundum cupiditatum suarum gurgitem profudit.

¶ *Et conterritus est spiritus eius.* Propter insolitum visum dormienti obiectum. Spiritus corporeus vehit species, quæ aspiciũtur in somnio, si verò ille terrore cõfunditur, formæ illæ delentur, & euanescunt.

¶ *Et somnium eius fugit ab eo.* Hoc est, & oblitus est insomnij. Reminiscebatur somniasse, sed exciderat è memoria quid somniauerat. Voluit hoc Deus, vt diuina virtus ostenderetur, & Daniel, eiusque socij essent in honore constituti, nominisque amplitudinem & celebritatem consequerentur. Eodem modo in Aegypto
Gen. 41. ob interpretationem somnij Pharaonis fuit Ioseph illustrem dignitatem adeptus, & magnificis laudibus celebratus. Omnes hi in exilio detinebantur, abducti ex dulci patria, sed sapientia & honestate muniti vitæ cursum feliciter confecerũt.
Similitudo. Vt peritus ac prudens gubernator etiam scisso velo, & fracto malo, nauigat tamen sæuiente procella reliquias naugij accommodans ad cursum: sic viri sapientes & iusti amputatis vitæ commodis, eiecti in exilium in mediis calamitatibus & procellis ita nauigium vitæ gubernant, vt ad quietis portum perueniant. Solent illi interdum in ærumnis versari, sed cùm ad Deum confugiunt, admirabilem sentiunt oblectationem, quia Deus eos qui ad ipsum aspirant, in medio calamitatum consolatur. Apparuit Iacob fugien- Gen. 31.
ti, iram fratris sui declinanti, eique perfugium & solatium præbuit. Reliquerat Exod. 1.
Moses patriam suam propter Deum, & cùm in terra Madian pasceret oues soceri sui, venit ad montem Dei Oreb, vbi ei Exod. 1.
dominus apparuit, quem singulari consolatione leniuit. Consolatus est Dauidem 1. Reg.
in spelunca, Eliam in monte, tres pue- 22.
ros in camino ignis ardentis, Danielem 3. Reg.
in lacu leonum, Ionam in ventre ceti; 17. & 19
Ioannem in insula Pathmos, Petrum in Dani. 3.
carcere, Paulum in profundo mari, & Dani. 6.
alios propè infinitos, quos silentio prætereo, Ion. 2.
ne oratione mea infinita esse videa- Apoc. 1.
tur. Ad Deum in acerbitatibus versati ani- Act. 12.
mum tollebãt, eum cogitabant, in eo spẽ & cogitationem locantes, & ad eius misericordiam admirabili amore inflammati confugientes. Hoc intuens pius mise- 2. Cori.
ricordiæ pater illos ærumnis leuauit, quo- 11.
niam non eos destituit, qui fauore ipsius nituntur. Non fugiebat id pium Tobiam, Tob. 3.
cùm has voces emitteret: Hoc pro certo habet omnis, qui te colit, quia vita eius si in probatione fuerit, coronabitur, si autem in tribulatione, liberabitur, & si in correptione, ad misericordiã tuã venire licebit. Non enim delectaris in perditionibus nostris: quia post tẽpestatem trãquillũ facis, & post lachrymas & fletũ exultationẽ infundis. Hæc ille. Quantùm eum calamitates angebant, tantùm diuina solatia recreabãt. Id de seipso testabatur Dauid di- Psal. 93.
cens: Secũdum multitudinẽ dolorũ meorum in corde meo consolationes tuæ lætificauerunt animam meam. Eodem modo apostolus capite primo epistolæ poste- 2. Cor. 1
rioris ad Corinthios: Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christũ abundat consolatio nostra. Sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis. Et Deus apud Esaiam capite 51. Ego, inquit, Esai. 51.
ego ipse consolabor vos. Et apud Ieremiã Iere. 31.
capite

capite 31. Conuertam luctum eorum in gaudium, & consolabor eos, & lætificabo à dolore suo. Et diuus Paulus in epistola
2.Cor.1 posteriore ad Corinthios capite primo de Deo loquens: Pater, inquit, misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra. Non sat existimauit vocare eum patrem misericordiæ, sed misericordiarum, nec Deum consolationis, sed totius cõsolationis. Verùm cùm videamus aliquãdo viros virtute pręcellentes, & omni sapientia & nobilitate præstantes cruciatibus angi, indignissimis iniuriis affici, crudelissimis męroribus torqueri, plorantes, afflictos, exules, omni humano auxilio destitutos, insultantibus in eos hominibus impiis & sceleratis, impellimur cum diuino
Psal.9. ac regio vate has voces emittere: Vt quid domine recessisti longè, despicis in opportunitatibus, in tribulatione? Vel vt verti etiam potest: Abscondis te in tempore afflictionis: Causa huius admirationis est summa Dei bonitas & clementia. Acsi dicat Dauid: Cùm tu domine sis summe clemens, cur me derelinquis in ærumnis meis? Versor in gemitu, fundo ad te pias preces, imploro auxilium tuum, & tu domine auertis à me faciem tuam, & abscõdis te, tempore mearum calamitatũ. Vbi est clementia tua antiqua? Vbi est pietas tua omnibus te in afflictione inuocantibus multis in locis perspecta & explorata? At si altè perpendamus, si cogitationem à sensibus abducamus, & mentis aciem ad intelligentiam reuocemus, videbimus apertè magnam viris piis ac iustis vtilitatem ex vulneribus, doloribus, cõtumeliis, tormentis, calamitatibus oriri. Cognoscitur eorũ patiẽtia. & in virtutibus cõstantia, ex quibus vera gloria efflorescit & redundat: & illustrior illis corona merito
Similitudo. rum conficitur. Quemadmodum arcula cùm sit plena monilibus aureis, & splendidis margaritis, quandiu clausa est, parui penditur tamen ab ijs, qui quid intus habeat, ignorant: sic vir tolerantia rerum humanarum munitus, & virtutum firmitudine roboratus in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus est veluti clausus & incognitus, & ob eã causam contẽptus. Et vt arcula vbi aperitur, & apparet inæstimabilis thesaurus, in magno pretio habetur: sic vir pius cùm vulneratur, vlceribus calamitatum agitatur, & iniuriis opprimitur, & ita veluti apertus ostendit pretiosos suarum virtutum thesauros, præconiis celebratur. aliis exempla præbet salutaria, sibique nominis amplitudinem comparat, & illustrem dignitatẽ. Aspicis igitur Deũ in calamitatibus nostris vti pietate, etiam cùm in nos iram exercere videtur. Id intelligens Habacuch dicebat: Cùm iratus fueris, misericordię recordaberis. Vbi pro Haba.3. misericordia est in Hebraico Racham, quod etiam significat amorem. Quare poterat verti locus ille: In ira recordaberis amoris, eius nimirũ, quo eos qui tibi animum tradunt, teq; vnicè diligunt, prosequeris. Quanti æstimanda sit afflictio, indicat Deus apud Ieremiã capite 6. iis verbis: Erudire Ierusalẽ, ne fortè recedat anima mea à te. Pro quo Septuaginta habẽt: Ière.6. Dolore & flagello erudieris Hierosolyma, ne discedat anima mea à te. Multos ex Israelitis fide & religione præcellentes voluit Deus ad Gentes vanarum superstitionum cultrices transferri captiuos, non vt eos perderet, qui solet afflictis opitulari, & innocentes suscipere defendendo: sed vt eos prostratos & abiectos, subleuaret, & per varias calamitatum angustias ad gloriam duceret sempiternam: & vt illi ipsius Dei fidem & religionem inter barbaras nationes prædicarent. Id intuens animo Tobias omni sapientia & decore præstante, aiebat capite tertiodecimo: Confitemini domino filii Israelis, quoniam ideo dispersit vos inter Gentes, Tob.12. quæ ignorant Deum, vt enarretis mirabilia eius, & faciatis scire eos, non esse alium Deum præter illum. Id Danieli inter alios, eiusque tribus sociis euenisse ex hoc loco percipimus, qui in exilium Babylonicum coniecti omne studium ac ingenium contulerunt, ad veri Dei laudem gloriamque celebrandam: quos Deus extulit ad veram dignitatem, de quibus nulla vnquam obmute-

mutescet vetustas. Ea enim reliquerunt monimenta, quæ vigebunt memoria omnium sæculorum, quæ posteritas celebrabit, quæ ipsa perpetuitas semper intuebitur.

¶ *Arioli, & magi, & malefici, & Chaldæi*. Quod discrimen sit inter hos Babylonios sapiētes indicat Hieronymus his verbis. (Hieron.) Arioli sunt, qui verbis rem peragunt: magi, qui de singulis philosophantur: malefici, qui sanguine vtuntur & victimis, & corporibus mortuorum: Chaldæi, quos vulgus mathematicos vocat. Vt autem hæc radicitus intelligantur, mandabo iis literis, quæ à variis authoribus sunt monimentis consignata. Arioli qui ab Hebræis Chartummim, à Septuaginta Epaoidi, & vulgo incantatores dicuntur, ducunt originem, vt Augustinus, Plinius, Iustinus, & alij aiunt, à Zoroastre Bactrianorum rege, qui solus inter mortales vbi natus est, statim risit. (August. Plinius. Iustinus) Fuit illud prognosticum futuræ eius stultitiæ, qui veterum astrologiam, quæ syderum consideratione, & rationibus naturalibus nitebatur, primus ad pestilentem dæmonum communicationem, & incātationum portenta deriuauit. Magi qui ab Hebræis asaphim, à Septuaginta magi vocantur, erant illi, qui sapientiæ studio concitati de causis rerum omnium disserebant. Hi, vt Origenes existimat, incęperunt a Balaham, quem Rex Moab accersiuit, vt maledictis, & dirarum enunciatione filios Israelis execraretur. (Orig. Nu. 22.) Diogenes Laertius horum principium refert in Zoroastre Persa, de quo meminit Eusebius Cæsariensis libro primo de Pręparatione euangelica. (Laert. Euseb.) Philo in libro de specialibus legibus: Magiam, inquit, veram, quæ est speculatrix scientia, vt honestam expetendamque non plebeij solùm, sed reges etiam Persæ sectantur. (Philo.) Immo regnare nemo apud illos potest, nisi sit magus, aut cum magis versatus. Malefici qui ab Hebræis mecasphim, à Septuaginta pharmaci, vulgo venefici, & necromantici appellantur, sunt, qui præstigiis homines seducunt, & extis, ac cadaueribus futura diuinare gloriantur, & manes inuocant, atque animas mortuorum. Hi dicuntur habuisse Cham præceptorem, vt ait Ciccus Asculanus in Commentariis in Spæram, & Serenus abbas apud Ioannem Cassianum in octaua collatione. (Ciccus. Serenus Cassia.) Petrus etiam Comestor in historia ecclesiastica, ait hunc Cham filium Noe fuisse magicæ artis inuentorē. (Comest.) Chaldæi qui ab Hebræis Chasddim, a Septuaginta Chaldæi dicuntur, sunt astronomi, & qui ex hora natiuitatis vniuscuiusque successum prædicunt. Hi authore Plinio initium sumpserunt à Belo Ioue primo astrorum scientiæ inuentore: cuius meminit Philo in libro de Abraham, & Hieronymus in Commentariis in epistola ad Hebræos. (Plinius. Philo. Hieron.) Hæ artes aliquid habebant boni, multa verò mala. Asserit Iustinus martyr in libro quæstionū a Gentibus obiectarum, nunquam his artibus vsum fuisse Danielem, nisi in rebus illis, quæ â fide & religione nō abhorrebant, quatenus ratione nitebantur, non quatenus mali aliquid continebant. (Iustinus)

¶ *Somnia sua*. Quorum oblitus fuerat, & quæ in memoriam reuocare non poterat.

¶ *Et mente confusus ignoro, quid viderim*. Hoc est, & memoria conturbatus dum conor reminisci somnij, quod excidit, non possum illud in memoriam reducere.

¶ *Responderuntq́; Chaldæi Regi Syriacè*. Hoc est, sermone Babylonico, seu Chaldaico. Hucusque scripsit Daniel sermone Hebræo. Sed ab hoc loco vsq; ad visionem tertij anni Regis Baltassaris, quam vidit Susis, lingua Chaldaica scripsit, quam Syriacam vocant, sed literis Hebraicis. Visio autem illa incipit capite octauo, quod iam scribitur Hebraicè.

¶ *Rex in sempiternum viue*. His blanditiis vtuntur ad beneuolentiam regis captandam & colligendam. Precabantur ei vitam longissimam in hoc sæculo, quæ nunquam clauderet diem suum. Vel loquuntur de vita æterna in altero sæculo. Nam multi ex iis qui falsos, ac commētitios Deos colebant, & idola venerabantur,

tur, immortalitatem in altera vita viris iu
stis reseruari putabant. Loquens Antio-
chus idolorum cultor de patre suo, qui
2. Ma. 11 ex hac vita migrauerat, vt 2. Machabęo-
rum libro proditum est capite 11. ait, pa-
trem suum fuisse inter Deos translatum.
Et Romani veteres in exequiis funeris Im
peratoris de republica benemeriti, in illa
vltimi diei celebritate tabernaculum con
struebant, in quo erat aquila, cui suppone
bant ignem, quo illa exagitata volabat in
sublime, animam defuncti, vt ipsi crede-
bant, in cœlum adductura, vbi æternita-
tem adepta ęuo sempiterno frueretur.
Herod. Author est Herodianus, quem citat Blon
Blondus dus libro 2. Romæ triumphantis. Hanc
funebrem magnificentiam aliqua ex par
te celebrasse Troianos tradit 11. Aenei-
Vergil. dos Vergilius. Trismegistus in epistola ad
Trisme. Esculapium apertè asserit animam ratio-
nis participem esse immortalem. E in 1.
Pymandri dialogo vbi se huius immorta
litatis facit assertorem, loquens de sepa-
ratione animæ à corpore: Tunc animus,
inquit, harmoniæ motione exutus ad o-
ptatam naturam reuertitur, vim propriã
Pythag. habens, atque vnà cum his, quę illic sunt,
Thales. patrem laudibus effert. Pythagoras &
Laerti. Thales Milesius, vt Laertius ait, fuerunt
immortalitatis animæ acerrimi vindices
& assertores. Euripides asseueranter af-
firmat cœlos esse ęterna domicilia ani-
Euripi. marum beatarum. Plutarchus in ora-
tione consolatoria pulchra affert de æter
Plutarc. nis pręmiis & suppliciis in altera vita, qui
bus animorum æternitas comprobatur.
Seneca. Similiter Seneca poeta in multis Trage-
Seneca. diis: & alter Seneca philosophus in libro
de morte immatura, & in libro naturaliũ
Anaxar. quæstionum, & in multis epistolis. Ana-
Philo. xarcus, vt refert Philo in libro, quod om-
Bruso. nis probus liber est, & post eum Bruso-
nius Contursinus in libro facetiarum, &
exemplorum. 2. cum à Necocreonte Cy
pri tyranno tunderetur, ac verberaretur,
Cæde, inquit, cæde Anaxarchi corpus,
nam Anaxarcum non vulneras. Sensit
vir egregius animam immortalem non
cædi, etiamsi corpus verberibus cædere-
Xiphil. tur. Idem narrat Xiphilinus de Thrasea
Petro, qui suæ ætatis Romanos fortitudi Petrus.
ne, & rerum tolerantia superabat. Nam
cùm ei Nero ferrum flammamque mini
taretur, Nero, inquit, occidere corpus
meum potest, me autem lædere non po-
test. Aelianus in libro tertiodecimo va- Aelia.
riæ historiæ scriptum reliquit, interroga-
tum Cercidam Megapolitanum, qui mor
bo laborabat, num libenter migraret è
vita, respondisse: Quid ni? Delector
separatione animæ à corpore, quoniam
ad eas oras ascendam, vbi videbo ex phi-
losophis Pythagoram, ex poetis Home-
rum, ex musicis Olimpum, & alios viros
in omni scientiarum genere præstantissi-
mos, qui literarum monimentis nomen
sibi immortale pepererunt. Prodidit Ni- Niceph.
cephorus Callistus memoriæ libro 11. hi
storiæ ecclesiasticæ, fuisse quẽdam Aegy
ptium, qui se ab hominum cœtu in soli-
tudinem receperat, huius veritatis adeò
assertorem, vt cùm ei quidam nuntiaret
patris mortem, responderet. Noli deli-
rare: desine impiè loqui: pater enim meus
immortalis est. Manilius libro quarto Manil.
animas asserit immortalitate muniri.
Idem astruit Phocilides, quem ad hoc ci Phocili.
tat Dominicus Mirabeltius. Zoroastres Mirabi.
quem refert Ioannes Picus Mirandula- Mirad.
nus, animas aiebat aligeras esse, & ad cę
lum solutas corpore volare. Iamblicus Iambli.
in vltimo capite de mysteriis eandem se-
quitur sententiam: in qua etiam est Pro- Proclus.
clus Platonicus in libro de anima & an-
gelo, ita dicens: Non est naturale ani-
mis vnà cum corporibus semper vitam
degere, & in generatione versari: immo
separata vita, immaterialis & incorporea
magis est animis consentanea. Et pau-
lopost: Sicut in cœlo sunt animæ iustæ,
in tartaro autem impiæ: sic in generatio-
ne plures quidem prauæ sunt, paucæ au-
tem probæ. Sallustius in Bello Catilina- Sallust.
rio has voces literis mandauit: Natura
diuitiarum & formæ gloria fluxa, ac fra-
gilis est: virtus clara æternaque habetur.
Et alibi: Ingenij præclara facinora vti
anima immortalia sunt. Vergilius in se- Vergil.
xto Aeneidos animas à corpore separatas
viuere affirmat. Eodem modo Ouidius Ouid.

in quinto Metamorphoseos. Sed prius id dixit Homerus, qui animam Patrocli ad inferos iuisse asseuerat: cuius sententiam alij poetæ secuti campos Elisios excogitarunt. Academici philosophi, & multo certius & firmius Stoici, vt ex eorum munimentis colligimus, aliam esse vitam aiebant, alias sedes, alias mansiones, alia domicilia, vbi vnusquisque iuxta opera, ac merita sua, aut præmio, aut pœna afficiebatur. Si in hac vita legibus, & præmia proposita sunt virtutibus, & supplicia vitiis à viris, qui rempublicam gubernandam suscipiunt, quãto magis in altera vita à Deo iustissimo, cuius numine, æquitate, & prouidentia mundus gubernatur? Ac cùm hic multi viri sapientia, & virtute præstantes opprimantur, & in gemitibus, angoribus, iniuriis, & variis calamitatibus versentur, contra verò multi flagitiis irretiti, omniumque scælerum maculis imbuti affluant diuitiis, honoribus, & dignitatibus, rebusque vtantur secundis, & ad voluntatem fluentibus: non esse dubium, aiebant illi, quin esset mundus alter, vbi viri pietate præcellentes ęternis prœmiis afficerentur, & admirabili splendore immortalitatis plenissimo decorati, cœlesti gloria, bonorumq; omnium abundantia cumularentur: & vbi improbi vitiis maculati suorum flagitiorum pœnas luerent, qui hic virtutum ornamentis nudati in scæleribus volutantur. Cùm philosophi intelligerent Deum esse iustissimum iudicem, rerum omnium moderatorem, cuius ditione, ac numine omnia gerantur, eumque qualisquisque sit, quid agat, & cogitet intueri, piorumque & impiorum habere rationem, absque vlla controuersia asserebant, eum vnicuique tributurum esse, quod meretur. Cùm autem id fieri in hac vita minimè aliquando viderent, alteram esse dicebant, in qua id fieret: ex quo animorum immortalitatem rectè quidem, & præclarè colligebant. Hac eorum ratione ductus Mahometus homo alioquin seductor, & pestilens suis sectatoribus præmia sempiterna proposuit, animarumque immortalitatis se præbuit assertorem. Id ait apertè Pius Secundus Pontifex Maximus, Aeneas Syluius antea vocatus in epistola, quam ad Principem Turcorum misit pietatis, ac eruditionis plenissimam. Empedocles authore Aristotele in libro de vegetabilibus felicissimum dixit appetitum æternæ fœlicitatis: cuius amore se in pyram proiecit, vt dum corpus flammis expositum redigeretur in cineres, anima volaret in cœlum, vbi immortalitate potiretur. Non me fugit dixisse nonnullos, illum eam ob causam in ardentis Aetnæ specum nocte intempesta se iniecisse, vt in cœlum abiisse crederent, qui illum amplius non aspicerent. Socrates authore Cicerone in prima quæstione Tusculana admirabilem se ostendit immortalitatis animorum vindicem, & defensorem: duplices enim vias eorum è corpore migrantium asseruit esse. Nam qui se vitiis polluerunt, & iura diuina, atque humana violarunt, iis deuium quoddam iter esse à concilio beatorum. Qui autem se integros castosq; seruarunt, suntque in hoc sæculo vitam cœlitum imitati, his ad sedes beatissimas, ad domicilia ęterna reditum patere affirmabat. Is vt Plato testatum reliquit, cùm se morte mulctatum aspiceret, Magna me, inquit, spes tenet ò iudices, bene mihi euenire, quòd mittar ad mortem. Et rogatus ab amico Critone quemadmodum sepeliri vellet: Multam, inquit, operam ò amici cõsumpsi, quoniam Critoni non persuasi, me hinc auolaturum. Et priusquam venenum sumeret, has voces emisit. Quanti æstimatis colloqui in altera vita cum Orphæo, Musæo, Homero, Hesiodo viris omni sapientia, & nobilitate præstantibus: E quidem sæpe excedere è vita, si fieri posset, vellem, vt quæ dico, possem inuenire Quãta voluptate perfundar, cùm Palamedem, cùm Aiacem, cum alios iudicio iniquorum damnatos conueniam? Qui multas eius de contemptione mortis, & de animi immortalitate sententias scire voluerit, legat eius apologiam, & dia-

Home. Aeneas. Sylua. Emped. Aristot. Socrat. Cicero Plato.

Plato. Xenop. Thera. & dialogos Platonis, & librum Xenophōtis de dictis & factis Socratis. Cùm Theramentes vir egregia laude cumulatus coniectus in carcerem iussu tyrannorum venenum vt sitiens obduxisset, reliquum ita è scypho proiecit, vt sonum redderet: quo effecto arridens: Propino, inquit, hoc Critiæ. Erat enim Critias ille, qui eum incredibili odio prosecutus, cædem illi fuerat machinatus. Soliti enim erant Græci inter epulas eum nominare, cui erant poculum porrecturi. Non luderet vir illustris amplissimis constantiæ ornamentis decoratus, cùm ad exitum vitæ vocaretur, cū iam præcordiis conceptam mortem contineret, nisi esse animam immortalem intelligeret. Plato. Quid dicam de Platone illo nō solum intelligendi, sed etiam dicendi authore grauissimo, cuius opera sunt & sententiarum amplitudine, & maiestate verborum plenissima? Is in dialogis suis præsertim in eo, qui inscribitur Phædo, siue de animi immortalitate, multis eam rationibus comprobauit. Tantus fuit huius immortalitatis amor, quo multi flagrarunt, tanto studio eius assequendæ exarserunt, vt irruerent in interitum voluntarium. Tanquam enim essent in cęlum statim migraturi, seipsos occidebant: vt Cleantes, Chrysippus, Zeno, & ex Romanis Cato Vticensis Socraticæ traditionis imitator. Plutarc. Ait enim Plutarchus in eius vita, illū priusquàm sibi manus intulisset, perlegisse Platonis librum de immortalitate animę, & ad cędem sui ipsius philosophi authoritate impulsum esse. Id fecisse quoque Lactan. Ambraciotem ait Lactantius Firmianus magni nominis scriptor in tertio diuinarum institutionum: qui eodem libro perlecto præcipitem se dedit, vt animæ æternitate frueretur. Incidebant illi in errorem intolerabilem, & inexpiabilem culpam, quoniam vetat dominans ille in nobis Deus iniussu hinc nos suo demigrare. Graue scelus est occidere se hominem, sed mortem æquo animo tolerare laudabile est, & appetendum. Debemus animū in custodia corporis retinere, nec iniussu eius à quo est creatus, est nobis ex hominum vita migrandum, ne munus assignatum à Deo defugisse videamur. At si opus fuerit, debemus pro fide, & religione, & honore Christi sanguinem fundere, ac magis gloriam eius, quàm vitam nostram æstimare. Sed etsi illi in errore versabantur, quod irruerent in cædem voluntariā, res tamen de animi immortalitate eos nō fallebat. Xenophon in Pædia inducit Cyrum morti proximum ita filiis suis loquētem: Xenop. Nolite existimare filii, quos admirabili prosequor amore, me, cùm ab hac vita migrauero, nusquam aut nullum fore. Nam nec dum vobiscum communicabā, animum meum intuebamini, sed corpus hoc esse eius domisilium intelligebatis. Eundem eum esse creditote, etiamsi modò separetur è corpore. Marcus ille Tullius, M.Tul. Latinorum decus, qui eloquentia & philosophia non solùm homines sui temporis, sed etiam Romanorum omnium memoriam superauit, in sexto libro de republica Scipionem Africanum maiorē, qui iam excesserat è vita, in hunc modum loquentem facit: Sic habeto, omnibus qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo ac definitū locum, vbi beati æuo sempiterno fruantur. Et interrogatus viueret ne ipse, & alii, qui putabantur extincti: Imò verò, inquit, hi viuunt, qui ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerunt. Vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Idem in oratione pro Sestio: Corpus, inquit, hoc est mortale, animi verò motus sempiterni. Et in libro de Vniuersitate: Qui rectè & honestè curriculum viuendi a natura datum confecerit, ad astra facilè reuertetur: non qui aut immoderatè, aut intemperanter vixerit. Et in libro de legibus secundo: Omniū animi sunt immortales, sed bonorum fortiumque diuini. In hac fuerunt sententia omnes magni philosophi: qui autem ab ea discreparunt, semper apud viros sapientes in silentio iacuerunt. Credebant viri illi virtutem esse immortalem: cum autem virtus sit habitus in anima, aiebant fieri non posse, quin anima esset immortalis. Deinde, Omne quod est incorruptibile, vt eorum vtar ratiocinationibus, est immortale: atqui anima est incorruptibilis,

est

est ergo immortalis. Huius argumentationis propositionem notam per se esse aiunt, assumptionem autem ita probant. Omne quod est corruptibile, aut est corpus aut accidens, quæ possunt propter cõtrarietatem corrumpi: cùm autem anima nec corpus sit, nec accidẽs, sed natura incorporea nulli contrarietati subiecta, apertè concludunt, eam esse incorruptibilem, & ex consequente immortalem. Huc accedit locus seu cẽtrum, in quo omnia quiescunt: cùm autem anima nostra non quiescat in hac vita, fatendum est, esse alteram vbi illa quiescat: alioquin esset aliis creaturis infelicior. Præterea anima cum corpore copulata ab eo in vehemente rerum cœlestium contemplatione quasi separatur, & superans corporis statum diuina spectat, ad quæ rapitur & aspirat: & mysteria altissima intuetur, & gaudium contemplatur æternum, cuius desiderio exardescit. Quid potest cogitare immortalia, nisi ipsum sit immortale? Et quid potest ea cõcupiscere, nisi ea possit cum diuino fauore adipisci? His & aliis multis rationibus
Pythag. motus Pythagoras, Pherecides, & infiniti
Pherec. alii philosophi, qui ad veritatis lucem mẽtis oculos reuocarunt, affirmarunt animã esse immortalem: & hanc doctrinam longè lateque propagauerunt. Hac causa inducti veteres Romani in sepulchris literas sculpebãt deorum honori dedicatas, quibus animorum immortalitatem significabant. Vidi ego hoc multis in locis, præsertim Romæ, vbi cùm essem ordinis nostri aduocatus, epitaphia, antiquitates, inscriptiones vetustatis, & veterum monimenta cõquirerem & inuestigarẽ. Quid illæ sepulchrorum extructiones? quid testamentorum diligentia? quid propagatio nominis? quid mortis despicientia? quid elogia hominum significabant, nisi eos futura cogitare, & immortalitate animorũ commoueri? Hæc concitauit Marcum Curtium, vt pro salute patriæ ad mortem curreret certissimam: & duos Decios, vt se hostium telis obiicerent: & non solùm duces, sed ipsos etiam exercitus, vt illustrem mortem ignominiosæ vitæ anteponere non dubitarent. Hæc mihi occurrerunt, quæ de animarum ratione participũ immortalitate dicerem, ad eos conuincendos, qui Gentium philosophorum authoritate ducuntur. Sed ne aliquis dicat me relictis literis diuinis cõfugere ad humanas, probabo id paucis quibusdam locis: dies enim me deficeret, si omnia vellem citare, quibus hæc animi immortalitas comprobatur. Capite tertio Exodi se Exod.3.
vocat dominus Deum Abraham, Isaac, & Iacob. Atqui non est Deus mortuorum, sed viuentium: ergo illi post mortem viuunt. Hoc argumẽto vsus est Christus dominus apud Matthæum capite 22. Tertio Mat.22.
libro Regum capite 27. scriptum legimus 2.Re.27
dixisse Eliam, cum suscitare vellet filium hospitę suę: Domine Deus meus reuertatur obsecro anima huius pueri in viscera eius. Ergo anima illa à corpore separata viuebat. Iustus Tobias verba hęc emi Tob.2.
sit, quæ sunt in secundo eius capite literis mãdata: Filii sanctorum sumus, & vitam illam expectamus, quam Deus daturus est iis, qui fidem suam nunquam mutant ab eo. Et Salomon capite vltimo Ecclesiasti- Eccl.vl.
ci: Reuertatur puluis in terram suam, vnde erat, & spiritus redeat ad Deum, qui dedit illũ. In libro Sapientiæ ostenditur aper Sapiẽ.5.
tè tam iustos quàm impios in altera vita esse, ex longa illa oratione, capiti 5. mandata, qua ibi damnati vtuntur. Christus Iesus discipulis suis dicebat capite decimo euangelii authore Matthæo: Nolite time- Mat.10.
re illos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius timete eum, qui postquam occidit, habet potestatem mittendi in gehẽnam. Et apud Lucam capite 16. Facite vobis amicos de Luc.16.
mamona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. Diuus Paulus in epistola posteriore ad Co- 2.Co.15
rinthios: Scimus, inquit, quoniam si terrestris domus dissoluatur, quòd ædificationem habemus ex Deo domum non manu factam, sed ęternam in cœlis. Et in epistola ad Philippenses: Cupio dissolui, & Phili.1.
esse cum Christo. Sanctorũ doctorum authoritates non cito ob earum infinitatem: pleni earum sunt libri, plena est recentiũ memoria, & antiquorũ vetustas. Omnes enim

enim id asseruerunt, qui nomen suum ęternitati commendarunt. Sed quid mirũ id Christianos non solùm fateri, sed profiteri, cùm etiam Gentes à fide alienatæ id senserint, quemadmodum ex hoc Danielis loco colligitur.

¶*Sermo recessit à me.* Hoc est, res ipsa mihi excidit ex memoria. Accipi sermonem & verbum pro re ostendimus capite superiore in annotationibus ex Hebræo, verba illa explanantes: Omne verbum sapientiæ. Eudoxus ita explanat: Memoriam visionis non habeo: nec narrare possum.

Eudox.

¶*Somnium et coniecturam eius.* Hoc est, visum in insomniis, eiusque interpretationem & explanationem.

¶*Peribitis, & domus vestra publicabuntur.* Interficiemini, & bona vestra proscribentur. Dura profecto aduersus coniectores, & iniusta lex, atque inhumana cõminatio, deducta non à ratione, qua rex erat alienatus, sed ab ira, qua erat incensus. Qui fieri poterat, vt scientia humana possent illi consequi, quid ille somniauerat? Et tamen non solùm interpretationem somnii, sed ipsum somnium ab ipsis perquirebat.

B *Somnium igitur, & interpretationem eius indicate mihi. Responderunt secundò, atque dixerunt. Rex somnium dicat seruis suis, & interpretationem illius indicabimus. Responditque rex, & ait: Certè noui, quòd tempus redimitis, scientes quòd recesserit à me sermo. Si ergo somnium nõ indicaueritis mihi, vna est de vobis sententia, quòd interpretationem quoque fallacem, & deceptione plenam composueritis, vt loquamini mihi, donec tempus pertranseat. Somnium itaque dicite mihi, vt sciam, quòd interpretationem quoque eius loquamini. Respondentes ergo Chaldæi coram rege dixerunt: Non est homo super terram, qui sermonem tuum ò rex possit implere. Sed nec regum quisquam magnus & potens verbum huiuscemodi sciscitatur ab omni ariolo, et magno & Chaldæo. Sermo enim, quem tu quæris rex, grauis est, nec reperietur quisquam, qui indicet illum in conspectu regis, exceptis diis, quorum non est cum hominibus conuersatio. Quo audito rex in furore, & in ira magna præcepit, vt perirent omnes sapientes Babylonis. Et egressa sententia sapientes interficiebantur: quęrebanturque Daniel & socii eius, vt perirent. Tunc Daniel requisiuit de lege ac sententia ab Arioch principe militiæ regis, qui ingressus fuerat ad interficiendos sapientes Babylonis. Et interrogauit eum, qui à rege potestatem acceperat, quam ob causam tam crudelis sententia à facie regis esset egressa. Cum ergo rem indicasset Arioch Danieli, Daniel, ingressus rogauit regem, vt tempus daret sibi ad solutionem indicandam regi. Et ingressus est domum suam, Ananiæque, & Misaeli, & Azariæ sociis suis indicauit negotium, vt quęrerent misericordiam à facie Dei cœli super sacramento isto: & non perirent Daniel & socii eius cum cæteris sapientibus Babylonis. Tunc Danieli mysteriũ per visionem nocte reuelatum est. Et benedixit Daniel Deum cœli: & locum ait: Sit nomen domini benedictum à seculo, & vsque in seculum, quia sapientia & fortitudo eius sunt. Et ipse mutat tempora & ætates: transfert regna, atque constituit: dat sapientiam sapientibus, & scientiam intelligentibus disciplinam. Ipse reuelat profunda & abscondita, & nouit in tenebris constituta, & lux cum eo est. Tibi Deus patrum nostrorum confiteor, teque laudo, quia sapientiam & fortitudinem dedisti mihi. Et nunc ostendisti mihi, quæ rogauimus te, quia sermonem regis aperuisti nobis.* C

¶Som-

¶ *Somnium igitur*. Vrgebat eos acriter rex tyrannum potius agens quàm regem. A iustitia recedebat, nulla æquitate vtebatur, nulla lenitate, nulla misericordia, nulla ratione. Quare rex dici nullo modo merebatur. Saul cùm regnaret multis
1.Reg. annis, vt ex primo libro Regum constat
Act. 13. & ex capite 13. Actorum apostolicorum, duobus tamen solùm dicitur regnasse ca-
1.Re.13 pite 13. primi Regum. Nam illis tantùm iustis legibus & sanctis institutionibus rempublicam administrauit: non solùm hostes, sed seipsum vicit, & in pristina virtute permansit. At cùm se amplissimis officiorum ornamentis spoliaret, & flagitiis irretiret, atque innocentem Dauidem ad ferrum flammamq; vocaret, nomen regis meritò amisit. Fuerant hi sapientes regi gratissimi, & vide, quam exigua causa eos ad perniciem vocet. Obtinuerant diuitias, honores, authoritatem, nominis amplitudinem: & hęc diu, & multo labore quæsita vna eripiebat hora. Aman qui summa gratia apud regem Assuerum
Ester 6. valebat, eodem die quo fuit ab Ester ad
& 7. splendidum conuiuium cum eodem rege vocatus, fuit ab eo occisus, & ligno su-
Gen. 39 spensus. Aegyptius qui emerat Ioseph, quem magno fauore prosequebatur, eum ob coniugis dolum in carcerem coniecit. Serenitas hyemis, aura æstiua, quies maris, lunæ status, fauor principum, omnia hęc paria sunt. Alexander Magnus Parmenionem, Philiolam, Clitum, & Callisthenem, quos ardenter amabat, in quos bene meritos quidé incredibilia beneficia côtulerat, ita ab amicitia sua disiunxit, vt nunquam postea potuerint cum eo in gratiã reduci: imò fuerunt ab eo vita priuati. Le-
Q.Cur. ge Quintum Curtium, Plutarchum, Pau-
Plutarç. lum Orosium, qui hęc literis mandarunt.
Orosius Nihil est voluntate principum mutabilius, nihil inconstantius. Nulla molendinaria, nulla figuli aut currus rota est mobilior. Non plures habet colorum varietates mensis Martius, quàm mutationũ principum voluntas. Quare non in illis qui sunt instabiles, sed in Deo, qui ait
Mala. 3. apud Malachiam: Ego dominus, & non mutor, est fiducia nostra collocanda.

¶ *Certè noui, quod tempus redimitis*. Hoc est: verè scio vos tempus extendere, & deducere verborum anfractibus, vt à manibus meis eripiamini. Vel sic: Planè intelligo vos emere opportunitatem euadendi mortis periculum. Redimere tẽpus apud Paulum capite quinto epistolæ ad Ephesios est quærere & sumere occasionẽ eua- Ephe. 5.
dendi à periculis: ita enim ait: Videte fratres, quomodo cautè ambuletis, nõ quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tẽpus, quoniam dies mali sunt. Quibus verbis docet esse nobis cautè ambulandũ instar sapientium viatorum, qui diebus periculosis vel propter aeris perturbationẽ, vel propter hominum insidias iter facientes quærunt & veluti emunt opportunitatem euitandi pericula. Non expectant, vt sibi occasio occurat, sed ipsi eam emunt, vt in via proficiant. Itaque & apud apostolum, & hoc loco redimere tempus est occasionem quærere declinandi pericula.

¶ *Non est homo super terram*. Acsi dicant: Humana à nobis require, non diuina: quę naturaliter dici possunt, non quæ sunt supra naturam, quæ humanam superant sapientiam. Non est in hac vita, qui quod postulas, valeat implere.

¶ *Exceptis diis*. Fatentur sapientes Babylonii solius Dei esse præscientiam futurorum. Etsi in multitudine deorum errabãt, Deum tamen esse credebant omnia prętérita, præsentia, futura cognoscentem. Nemo est tam immanis & incultus, cuius animũ non imbuerit alicuius Dei opinio.

¶ *Rex in furore & ira magna precepit*. Hoc est, cum impetu, & vehemente indignatione. Accipitur in pro cum, vt capite sexto epistolæ Pauli ad Romanos: Rom. 6.
Stipendia enim pecati mors: gratia autem Dei vita ęterna in Christo Iesu domino nostro. Acsi dicat: Proemium peccati est mors æterna: præmium autem gratiæ est vita æterna cum Christo Deo nostro. Vel sic: Stipendium peccati est exitium æternum: sed vita æterna datur nobis ex gratia per Christum Iesum: nostra enim opera sine gratia vitam ęternam non merentur. Vbi particula, in, accipitur pro per:
vt capite primo ad Galatas: In me clari- Galat. 1.

Hebr.1. ficabant Deum. Et capite primo ad Hebræos: Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio. Hoc est, antiquis locutus est per prophetas, nobis autem per filium. Ita intel-
Gene.1. ligunt nonnulli illud Genesis capite primo: In principio creauit Deus cœlum & terram. Hoc est per principium: quod
Ioan.8. est Christus. Ipse enim apud Ioannem capite octauo interrogatus quis esset: Principium, inquit, qui loquor vobis. Poterit igitur hoc Danielis loco particula in accipi pro cum, & proper.

¶*Præcepit, vt perirent.* Intolerabilis ira profectò: cùm regem nihil minus deceat.
Similitu eo. Vt grandines & procellæ sunt in parte aeris terræ proxima ac citima: in suprema autem non inueniuntur: ibi enim summa viget serenitas & placabilitas: sic furor & ira & cæteræ huiusmodi tempestates etsi perturbant aliquando subditos, in dignitate tamen regia non debent inueniri, sed securitas & tranquillitas. Cùm Christus ingredi vellet Hierosolymam mansuetu-
Mat.21. Zach. dine septus, ait Matthæus capite 21. impletam fuisse hanc Zachariæ vaticinationẽ: Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi mansuetus. Castitas, abstinentia, cæteręq; huiusmodi virtutes regi quatenus homo est, quemadmodum aliis congruũt hominibus: at mansuetudo cum iustitia coniuncta conuenit illi, quatenus rex est. Ideo non ait: Ecce rex tuus venit tibi castus, & abstinens, sed mansuetus.
Similitu do. Quemadmodum Saturnus qui ex stellis errantibus summum tenet locum, motu naturali tardissimè agitur in orbem: sic qui est in excelsa dignitate constitutus, nulla debet esse insana iracundia concitatus, sed leni animo ac remisso ad seueritatem moueri, ne in re graui immanitate ducatur, & temere pręcipite-
Prou.27 tur. Nam vt ait in Prouerbiis Salomon: Ira non habet misericordiam, nec erum-
Eccle.7. pens furor. Et in Ecclesiaste: Ne sis velox
Similitu do. ad irascendum. Vt musicus citharœdus chordas dissonantes non statim resecat, & abiicit, sed sensim intendens aut remittens ad concentus temperantiam adducit: sic qui rempublicam gubernandam suscepit, leniter debet eos corrigere, qui in crimen inciderunt, non intemperanter punire, & protinus de medio tollere: nisi aliter exigat iustitia, cuius habenda est ratio, vt respublica conseruetur. Aliquando enim seueritate opus est. Sed debet princeps reos audire, & eum implorantibus aures præbere: Id quod nos habemus in Psalmo 19. Domine saluum fac re Psal.19.
gem, & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te: potest rectè verti ex Hebræo: Domine saluum fac regem, qui exaudiat nos, quacunque die inuocauerimus eum. Petebat populus à Deo regem, qui eos placatè exaudiret.

¶*Egressa sententia sapientes interficiebantur.* Pro sententia est in Chaldęo lex. Voluit impius tyrannus, vt eius sententia pro lege haberetur. Sed videte, qualis fuerit sententia: crudelissima, & ex intolerabili superbia & iracundia deprompta. Solet principatus secum ferre aliquando superbiam, insolentiam, immanitatem, & alias huiusmodi pestes, iis pręsertim, qui se existimant esse ad omnia summa natos. His morbis obcæcati nonnulli principes non solùm ipsi in tenebris versantur, sed aliis ipsas tenebras offundunt: iacent omnia apud illos crassa ac tetra caligine circunfusa. Promittens Deus fore regem Hierosolymæ ex progenie Daui- 3.Reg.11.
dis, hæc protulit verba capiti vndecimo libri tertii Regum mandata. Vt maneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus coram me in Ierusalem. Lucernam appellat reges, quòd & ipsi illuminati esse debeant, & alios sapientia, iustitia, virtute & exemplo illuminare. Ad eos illud potest accommodari, quod Deus ecclesiasti cis dixit pontificibus: Vos estis lux mun- Matt. 5.
di. At illi non lux, sed caligo dici merentur. qui effrenati sibique præfidentes peruertunt iura diuina atque humana, propter eum quem sibiipsi opinionis errore finxerunt principatum. Hinc efficitur, vt eorum decreta non leges aliquando, sed monstra & portenta dici mereantur. Lex domini, vt ait diuinus psaltes, est Psal. 18.
immaculata conuertens animas. Vel vt

poteſt ex Hebræo transferri: Lex Dei eſt omnibus numeris abſoluta tranquillas reddens animas. Et ab ea omnes aliæ iuſtæ leges deriuantur, vt ait diuus Au-
August. guſtinus libro primo de libero arbitrio.
Pſ. 118. Illud pſalmi 118. Iniquos odio habui, & legem tuam dilexi: poteſt rectiſſimè verti ex Hebræo: Ramos odio habui, & legem tuam dilexi. Nomen hoc ſeaphim quo ibi vtitur pſalmographus, iniquos ſignificat, & ramos. Leges humanas ramos appellat, quòd à diuina lege tanquam rami ab arbore præcidantur. Sed quia Gentes idolorum cultrices ſolebant legibus ſuis multa miſcere execranda, ab omni ratione abhorrentia, aiebat diuinus vates ſe eas odiſſe, legem autem Dei amore proſecutum eſſe. Non oderat legem humanam iuſtam, quæ eſt rationis diſpoſitio, & præceptio in bonum commune à republica lata, vel ab eo, qui eam gerendam curauit, ſed eas, quæ ſunt à ratione diſcrepantes, & à lege diuina abhorrentes. Ac quoniam à Dei lege debent deduci, oportet eſſe legiſlatores ſapientes. Lex enim iuſta quæ in ſapientia nititur, eſt origo, à qua ciuitatis ſalus dimanat,
Pro. 13. iuxta id quod ait capite Prouerbiorum decimotertio Salomon: Lex ſapiētis fons vitæ. Huiuſmodi leges ſunt reipublicæ
Pſal. 10. fundamenta. Id volens pſalmographus ſignificare, inducit amicos ſuos ita loquētes: Quoniam quæ perfeciſti, deſtruxerunt. Pro quo poteris vertere: Quoniam fundamenta deſtruxerunt. Id intuens ani-
Symm. mo Symmachus tranſtulit, quoniam leges deſtructæ ſunt: quam tranſlationem
Heſich. refert Heſichius, & poſt eum Flaminius.
Flamin. Et eodem modo tranſtulit Hieronymus.
Hieron. Vocabulum Hebræum ſignificat fundamenta, ſed quoniam per ea ſignificantur leges, potius ad ſenſum quàm ad verbum
Similitudo. reſpicientes, leges poſuerunt. Vt ædificia ſtabiliuntur firmis fundamentis, ita reſpublicæ iuſtis legibus. Non erunt autem iuſtæ, niſi ab illa ſapientia deriuen-
Prou. 8. tur, quæ dicit capite Prouerbiorum octauo: Per me reges regnant, & legum conditores iuſta decernunt. Ac quia lex Dei omnes alias leges facilè ſuperat, narrat diuina ſcriptura capite vndecimo libri quarti Regum fuiſſe principem Ioas 4. Reg.
productum in medium populi à ſacer- 11.
dote, qui poſuit ſuper eum diadema & teſtimonium, & fuit illic in regia dignitate conſtitutus. Diadema erat corona regia, & teſtimonium liber diuinæ legis. Quo die filius regis gubernaculum regni accepit, fuit corona regia redimitus, ſuper quam erat liber legis diuinæ. Intuere obſecro admirabilem illam religionis cerimoniam, cùm Princeps in ſolio collocabatur regio, ponebat ei ſacerdos in capite diadema, quod erat inſigne regni, & ſuper illud librum diuinæ legis, vt intelligeret, quanti eam deberet æſtimare, quæ ſuper diadema collocabatur in capite, vbi eſt ſedes memoriæ, ex qua illa nunquam ei excideret, quin potius
ille iuxta eam gubernaret. Et vt clemen- 1. Reg.
tiam amplecteretur, oleo vngebatur, 10.
quo tranquillitas & miſericordia ſignificantur, vt literæ diuinæ multis in lo-
cis prodiderunt. Volentes veteres Ae- 4. Reg.
gyptij innuere eſſe clemētiam à rege mi- 9.
rum in modum colendam, & immanitatem reiiciendam, & ab ea ſuperandam, ſceptrum regium habebant inſignitum in ſummitate capite ciconiæ, per quam intelligebant pietatem, & in imo pede hippotami, per quem acerbitatem & crudelitatem ſignificabant. Quoddam huiuſmodi ſceptrum fuiſſe Romæ ſculptum in tabula ænea antiqua aſſerit
in Hieroglyphicis Pierius Valerianus. Pierius.
Sed quorſum quærimus ſymbola & obſcura Hieroglyphica, cùm apertè dicat Prouer.
in Prouerbiis diuina ſcriptura capite 20. 20.
Miſericordia & veritas cuſtodiunt regē, & roboratur clementia thronus eius. Et
capite vndecimo: Clementia præparat Prouer.
vitam. De iuſto rege ait Eſaias capite 16. 11.
Præparabitur in miſericordia ſolium, & Eſai. 16.
ſedebit ſuper eo. Vbi miſericordia refertur ad regem, etiam ſi poſſit ad Deum referri, vt ſit ſenſus. Ob Dei miſericordiam præparabitur & ſtabilietur regnum Dauidis. Iuſti qui miſericordiam ſibi ante oculos ponunt cum iuſtitia coniunctam, non ferunt iniuſta decreta, ſed impij, quibus

Esai.10. Esaias capite decimo his verbis perpetuã perniciem minatur: Væ illis, qui condunt leges iniquas. Infelices illi sunt, qui iracundia inflammati promulgãt leges aspe ras, sanguine humano scriptas, & sententias ferunt crudelitate plenas, cuiusmodi fuit hæc Nabuchodonosoris, vt ait hoc loco Daniel.

¶ *Quærebaturq; Daniel, & socij eius, vt perirent*. Nimirum Ananias, Azarias, & Misael: Omnes enim hi in numero sapiẽtium habebantur. Tanta erat perturbatio in aula regia, tam sæua in ciuitate, & tam repentina tempestas, vt omnes qui sapientes habebantur, ad cædem sine culpa vlla quærerentur. Vt accidit aliquando, vt cœlo maximè tranquillo sæua subitò & inexpectata oriatur procella, sic in rebus mirum in modum secundis, & ad voluntatem fluentibus grauissima interdum & inopinata incidit rerum perturbatio. Similitudo.

¶ *Tunc Daniel requisiuit de lege ac sententia*. Hoc est de decreto interficiendi omnes sapientes. Cùm enim non adesset cum aliis sapientibus, quando rex de eorum cæde tulit sententiam, voluit totam causam intelligere. Quare interrogauit Arioch Principem carnificum, qui à rege iussus ingressus fuerat ad occidendos sapientes, qua in re eam ob causam fortasse non multam adhibebat diligentiam & festinationem, quia inuitus exequebatur regis præceptum, cuius insanã aspiciebat immanitatem. Sed quæres, quare Daniel & socij eius non fuerint ingressi ad regem cum aliis sapientibus, & lata sententia iubebatur cum cæteris ad exitiũ vocari. Existimo fuisse totũ hoc Chaldæorum inuidia conflatum. Audientes enim omnes sapientes à rege vocari, eisque præmia proponi, si somnium interpretarentur, timuerunt, ne Daniel, cuius sapientiam videbant, eos superaret, essetque ei palma in interpretatione somnij reseruata. Et postea ob inuidiam fuit in fo- Infra 6. ueam leonum coniectus. Aspice illorum hominum maleuolentiam, & inuidiæ vim. Ac illum, quem ad præmium non vocarunt, ad mortem iniustam vocari volebant. Est inter mortales labes hæc & macula virtuti, sapientiæ, prosperitati inuidere, & benefactorum florem infringere. Est enim inuidia ægritudo, & dolor ex aliorum rebus secundis animũ crucians & transfigens. Quemadmodum lignum intra se gignit tineam, quæ illud lædit & corrumpit, sic maleuolus in animo suo inuidentiam alit, quæ illum cõficit, & exedit. Similitudo. Dum vir clarus multis laudibus admirandus ob egregias virtutes & rerum gestarum gloriam, & insignia eruditionis monumenta in hominum cœtu celebratur, improbus inuidia motus ardet, & tabescit, & ad scelera nefaria incitatur. Nihil est, quod vehemẽtius cõcitet ad impia facinora committẽda, quàm inuidia. Ea exagitatus diabolus, vt capite tertio Genesis memoriæ proditum est, aggres- Gene.3. sus est Heuam in horto amœnissimo, eique persuasit, vt prohibitum fructum comederet, funestum illum quidem, atque ærumnarum nostrarum principium, & fontem, ad quem illa Adamum primum nostrum parentum inuitauit. Excitata tentationis tempestate obtemperauit statim eorum voluntas appetentiæ, corruit gratia, orta est mors, & admirabilia virtutum ornamenta ceciderunt. Id voluit diuina scriptura capite secundo libri Sapientiæ Sap.2. significare dicens: Inuidia diaboli introiuit mors in orbem terrarum. Inuidia exagitatus Cain fratri suo Abel innocentia insigni exitium crudelissimum parauit. Eum appellat iustum Christus apud Mat Mat.23. thæum capite 23. & diuus Ioannes capite 1.Ioã.3. tertio primæ suæ epistolæ opera eius appellat iusta. Et Iudas Thadæus in canoni- Iud.1. ca sua: Væ illis, inquit, q in via Cain abierunt. Filij Iacob fratrem suũ Ioseph virtute præditum, atque diuinis muneribus cumulatum, inuidia ducti vendiderunt, qui ob honestatem qua erat munitus, fuit in Aegypto in carcerem coniectus. In his Gen.37 calamitatibus versatus, cùm esset muni- Gen.39 tus magnitudine animi, contemptione voluptatum, tolerantia rerum humanarum, virtutibus denique omnibus vt mœnibus septus, nunquam fuit expugnatus, nec à gradu firmitudinis deiectus. De illo

Ps. 104. lo ait Psalmo 104. diuinus citharœdus: Humiliauerunt in cōpedibus pedes eius, ferrum pertransiit animam eius. Acsi dicat: Fuerunt pedes eius vincti catenis ferreis, quorum dolor vsque ad animum eius penetrauit. Vel ferrum hoc est catena ferrea pertrāsiit: animam eius, hoc est ipsum Ioseph, solet enim lingua Hebræa animam accipere pro animante. Et in libro Sapientiæ de illo scriptum legimus: Sap. 10. Hæc, nimirum sapientia, venditum iustū, non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum, descenditque cum illo in foueam, & in vinculis non dereliquit illum. Cùm Dauid diuino auxilio fretus superbum Goliam in singulari certamine occidisset, & de eo honorificè triumpharet, tāta inuidia incēsus est Rex Saul, vt de eius cęde, qui pro ipsius vita se morti obiecisset, cogitaret: præsertim cum mulieres Hierosolimitanas vidisset ob eius triumphum lætitia exultantes, eumque in gloria militari sibiipsi præferentes. 1. Reg. 17. 2. Reg. 18. Videntes scribæ & pharisæi & principes sacerdotum magnificum Christi introitum in ciuitatem sanctam, audientesque pueros, eius gloriam concinētes, clamantes. Ossana filio Dauidis, non potuerunt eius gloriam æquo animo tolerare. Mat. 21. Luc. 19. Aspiciētes illustria eius miracula diuinitatem ipsius testificantia, tanto ardebant odio, tanta inflammabantur inuidia, vt eū eam ob causam decernerent interficere, ob quam summa obseruantia eum colere deberent. Et colligentes concilium dicebant: Quid facimus, q̄a hic homo multa signa facit? Ideo euangelista hæc verba literis mandauit. Ioan. 11 Sciebat Pilatus, quòd p̄ inuidiam tradidissent eum. Mar. 15. Quantò virtus alicuius est illustrior, tantò in illum vehementiore flamma ardet inuidia. Simile. Vt fulmen altiora petit fastigia, quæ feriat: sic inuidia sublimiorem gloriam insectatur, vt eam deiiciat. Hac concitati improbi homines sanctos Christi apostolos & martyres fide, religione, omnique virtutum genere excellentes variis suppliciis affecerunt. Hæc apostolorum imitatores Athanasium, Chrysostomum, Hilarium, & multos alios omni sapientia, & nobilitate præstantes eiecit in exilium. Magnorum virorum virtutē imitatione dignam, non inuidia, inuidi homines odio prosequebātur. Nec solùm post Euangelium, sed etiam vigente vetere lege. Vnde apostolus capite vndecimo epistolæ ad Hebræos: Alij, inquit, ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt. Heb. 11 Circuierunt in melotis in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus. Hæc ille. At viri illi calamitatibus illis affecti nec ærumnosi erant, nec infelices. Nam non magnitudo animi eorum torquebatur, non fides, non religio, non constantia, non denique animi ipsi cruciabantur, qui bene factorum rerumque præclarè gestarum præsidio muniti, cùm corpora expugnarentur, expugnari profectò ipsi nunquam potuerunt. Iactas ab impiis nefarias in seipsos iniurias intelligebant, peruenisse ad seipsos nunquam putarunt. Si voluerimus ad monumenta vetustatis respicere, & humanarum historiarum repetere memoriam, videbimus eiectos fuisse in exilium ex Romanis Scipionem Africanum, Marcum Tullium, Anneum Senecam Cordubensem, quorum primus fuit decus rei militaris, alter eloquentiæ, tertius philosophiæ. Athenienses expulerunt patria Themistoclem, & Aristidem duo lumina Græciæ. Lacedæmones Demarathum, & Licurgum, alterum strenuum ducem, alterum insignem legislatorem. Ex Sicilia fuerunt relegati Philistius historicus, & Dion Siracusanus Philosophus, magni nominis authores. Lege Plutarchum, Titum Liuium, Suetonium Tranquillum, Dionem Cassium, Aelium Spartianum, Iulium Capitolinum, Trebelium Pollionem, Blauium Syracusanum, Polybiū, Appianum Alexandrinum, & alios historicos, & inuenies infinitos viros de republica benemeritos, honestate, eruditione, & rerum gestarum gloria præstantes, fuisse à suis ciuibus contumeliis incre-

Plutarc. Liuius. Sueton. Dion. Cassi. Spartia. Capito. Trebel. Flauius. Polybi. Appian.

incredibilibus affectos, & patria pulsos. Dies me deficeret, si eos omnes vellem numerare, qui ob rectè facta fuerunt per improborum inuidiam intolerandis calamitatibus oppressi. Legimus hoc in libris, & aspicimus illud oculis nostris mœrorem augentibus, qui quæ alii audiunt, ipsi intueri coguntur. Est sine dubitatione vitæ præstantis status multis inuidiæ telis expositus, & innumeris aliquando ærumnis afflictus. Hoc intelligebant veteres Romani, qui victores in triumphis gestabant monile quoddam, cordis habens effigiē: in quo remedia includebant, quæ aduersus inuidiā valere putabant: vt ait in Hieroglyphicis Pierius Valerianus. Appellabatur bulla monile illud inuentum à Pythagora, vt asserit Ausonius. Magna profectò pestis est inuidia, quæ dum alii damnum inferre conatur, possessorem suum interficit, cum illum rebus aliorum secūdis tabescere facit. Vt qui lippitudine & oculorū morbo laborant, lucem respuūt, tenebris autem oblectantur: sic inuidi prosperitatem aliorum nolūt intueri, eorum verò calamitatibus exultant, O insaniam intolerādam: Quid potest insipientius excogitari homine inuido? Alit amens in corde rabidos inuidiæ motus, qui eum dilaniant, similis Actæoni, qui à canibus quos alebat, fuit dilaceratus, vt viri docti fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Qua de re poteris videre Fulgētium in Mythologiis, & Apollonium libro 4. Dm crocodilus in Nili littore somno sopitus dormit, habet os apertum. cùm autem sit animal vastum, ingreditur bestiola quædam per os eius, vt Plinius testatur, quæ ipsius viscera consumit, & transfigit. Ita dum homo odio torpescit, ingreditur in cor eius inuidia, quæ illum lacerat, & corrodit. Ex quo eum maiore pœna dignum poteris iudicare, quàm crocodilum: nam hic damnum suum admittit dormiens, ille verò vigilans. Nisi dicas, crocodilum esse somno corporis captum, inuidum verò sopore ignorantiæ sopitum. Sed non rectè potest dici dormiens, qui ad aliorum vigilat perniciem, & seipsum cruciat. Alia vitia possunt aliquam voluptatem secum ferre, inuidia nullam. Quare nullam habet excusationem. In epistola ad Demetriadem ait ita diuus Hieronymus. Oro te, quid inuido delectationis præstet inuidia, quem secretis quibusdam conscientiæ vngulis liuor ipse discerpit, & alienam felicitatem tormentum facit? Magnus Basilius inuidum cum vipera comparauit; vt enim illa concipit prolem, quæ vt aiūt, sibi ventrem abrumpit, vt exeat: sic inuidus inuidiam gignit, quæ cor sibi corrodit, & exulcerat. Chrysostomus virum beneuolum confert cum columna recta, inuidum verò cum obliqua ruinam minante. Nam quemadmodùm columna recta pondere confirmatur, obliqua verò eo vadit ad latus, & concidit: sic benignus & pius homo aliorum benefactis roboratur, quibus inuidus tabescit, & ruinam parat in seipsum. Alanus in libro de planctu naturæ his verbis inuidiam definit: Ea est erroneæ cæcitatis abyssus, humanę mētis infernus, contentionis stimulus, corruptionis aculeus. Menander inuidum hostem sui ipsius vocat, Socrates inuidiam animi serram appellat: alii venenum pestiferum multis nascens in locis. Nam vt Plutarchus ait, etsi possumus inuenire regionem, vbi non nascantur venena, non tamen regionem, quæ non alat inuidiam. At nos detestemur illam: nam vt capite decimoseptimo Prouerbiorum ait Salomon, qui ruina lætatur alterius, non erit impunitus. Et capite vigesimotertio: Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. Et diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Galatas: Non efficiamini, inquit, inanis glorię cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidētes. Et diuus Petrus secundo capite prioris suæ canonicæ: Deponite omnem malitiam, & inuidias, & omnes detractiones, sicut modò geniti infantes. Execremur igitur hanc pestem, hanc hydram multorum capitum, hāc Lernam malorum. Et charitatem amplexantes nulla vi labefactandam, demus operam, ne animum in quo est veræ nobilitatis sedes & domicilium, inuidentia & maleuolentia deformemus.

¶ *Tam crudelis sententia à facie regis esset*

Marginalia: Pierius. Ausoni. Similitudo. Fulgen. Apollo. Similitudo. Plinius. Hieron. Basilius. Similitudo. Chryso. Similitudo. Alanus. Menan. Socrat. Plutarc. Dissim. Prou. 17 Prou. 23 Gal. 5. 1. Pet. 2. Psal. 37.

set egressa. Hoc est, à præsentia eius. Accipi faciem pro præsentia indicat psalmographus, cum ait; Non est sanitas in carne mea à facie iræ tuæ. Hoc est, propter præsentiam iræ tuæ. Et statim: Non est pax ossibus meis à facie peccatorũ meorum. Et paulo post: Putruerunt, & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ. Cicatrices appellat pestilentes affectiones, quas cùm sanatas esse putamus, ita sæpe corruptas inuenimus propter inscitiam nostram, vt peiore loco videamus esse nostram salutem, quam antea. Vel accipitur hoc Danielis loco facies pro ira. Interrogauit enim Daniel principem carnificum, cur tam immane decretum ab ira regis egressum esset. Accipi autem faciem pro ira indicat scriptu-
Gen. 16. ra multis in locis. Cùm Agar affligeretur à Sarai, coniecit se in fugam: & interrogata ab Angelo vnde veniret: A facie, inquit Sarai domine meæ ego fugio. Hoc est, ab
Leu. 20. ira eius declino. Eodem modo Leuit. 20. Ego ponam faciem meam contra illum,
1. Re. 21 ait dominus. Et cap. 21. libri 1. Regum; Fu-
Psal. 50. git in die illa Dauid a facie Sauli. Et Psal. 50. Auerte faciem tuam à peccatis meis.
Ion. 1. Et Ionæ 1. Surrexit Ionas, vt fugeret in Tharsis à facie domini. Vbi facies accipitur pro ira. Aut fortasse pro præsentia, & dominus pro propitiatorio in arca Dei, vt sit sensus: Surrexit Ionas, vt fugeret à terra sancta, vbi conspiciebatur propitia-
Iob. 23. torium in arca Dei. Vel à facie regis, hoc est ab eius animo: pro eo enim accipitur aliquando facies: vt apud Iob capite 23. Nec faciem meam operuit caligo: Hoc est, nec tenebræ cooperuerunt animum meum. Et Psal. 9. Auferuntur iudicia tua à facie eius. Et paulò post: Auertit faciem suam, ne videat in finem. Impij enim tenebris circumfusi animum auer-
Iere. 3. tunt à luce propter mundi potentiam, & voluptatem, quibus elati perpetuam sibi fœlicitatem pollicentur. Et Ieremias capite quinto: Indurauerunt, inquit, facies suas supra petram. Hoc est corda sua saxis duriora reddiderunt. Potest hoc Danielis loco sumi facies pro ore, vt sit sensus. Quare tam aspera & inhumana sententia exit ab ore Regis? Ita accipitur primo cap. Esther, vbi Mamucham dixit Regi Assuero: Si tibi placet, egrediatur edi- Esther 1
ctum à facie tua.

¶ *Daniel ingressus*. Subaudi ad Regem Nabuchodonosorem, à quo petiit, vt daret sibi tempus ad solutionem somnij aperiendam. Fisus Diuinæ misericordiæ tempus postulauit: non quòd crederet, se ingenij acumine, mentisque perspicacitate somnium regis, eiusque interpretationem inuenturum, sed vt pias, ac ardẽtes preces funderet ad Deũ, cuius pietate nitebatur. Omnem namq; spẽ, mentẽ & cogitationẽ in Deo figebat ac locabat.

¶ *Ad solutionẽ indicandam*. Ad somniũ eiusque interpretationem exponendum.

¶ *Ingressus est domum suam*. Vt scilicet totũ negotium sociis suis indicaret, eosq; ad preces ad dominum emittendas hortaretur, & vt ipse aptius Deum oraret, ardẽtiores preces in cœlum profunderet, altissimę contemplationi quietius se dederet, & inanis glorię rumusculos effugeret. Ait enim dominus Iesus Christus in euange- Mat. 6.
lio: Cùm oraueris, intra in cubiculũ tuũ, & clauso ostio ora patrem tuũ in abscondito. Cũ nos viderimus periculis cinctos, & in ærumnis versatos, statim est nobis ad obsecrationes confugiendum, quibus diuinum numen scæleribus nostris violatum placare conemur. Magna est precationum vis: ait enim dominus apud Ioannem capite 16. Si quid petieritis patrem Io. 16.
in nomine meo, dabit vobis. Et apud Matthæum 7. Petite, & dabitur vobis: om- Mat. 7.
nis enim qui petit, accipit, & qui quærit, inuenit; & pulsanti aperietur. Et capi. 21. Mat. 21.
Omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis. Et Psalmo 49. Psal. 49.
Inuoca me in die tribulationis, eruam te. Et Psalmo 80. In tribulatione inuoca Psal. 80.
sti me, & liberaui te. Et paulo post: Dilata os tuum, & implebo illud. Hoc est, pete, & dabo tibi. Cùm Iacob ad exitum vitæ vocaretur, in hunc modum filium suum Ioseph allocutus est, vt capite Gene- Gen. 48.
sis 48. memorię proditum est, Do tibi partem vnam extra fratres tuos, quã tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo.

Nusquam legimus nisi hoc loco hũc sanctum patriarcham bellum gessisse, fortasse quia arma quibus partem illam nimirum Sichimam abstulit de manu Amorrhæorum, fuerunt obtestationes & preces. Nam paraphrasis Chaldaica difficilium explanatrix locorum habet: Quã tuli de manu Amorrhæi oratione mea & deprecatione mea, Arma fortissima quibus hostes & animæ & corporis superamus, sunt piç & ardentes precationes. Quod ferrum, qui gladii, quæ tela, quæ machinæ bellicæ possunt cum his armis comparari? Hæc non solùm res creatas, sed ipsum creatorem quodammodo vincere videntur. Vtebatur Moses armis, obsecrans Deum, vt populo Israelitico
Exo.32. delicta condonaret: cui Deus dixit: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra eos. Nonne vides esse Deum quasi deuinctum precibus Mosis? Explanans
Hieron. verba hæc Hieronymus in epistola ad Gaudentium. Quando, inquit, Deus dicit: Dimitte me, ostendit se teneri posse, ne faciat, quod minatus est. Dei potentiam serui preces impediebant. Hactenus ille. Eodem modo angelus qui iam cum Iacob luctabatur, de quo ait
Gen.32. scriptura Genesis 32. Ecce vir luctabatur cum eo vsque mane, dixit ei: Dimitte me, iam enim ascendit aurora. Cui Iacob: Non dimittam, inquit, te: nisi benedixeris mihi. Qui benedixit ei. Et dixit Iacob: Vidi Deum facie ad faciem. Quæ lucta est hæc, quæ palestra cum Deo, nisi continua & vehemens deprecatio? Hæc ita Deum tenet, vt dicat ipse: Dimitte me, quia ascendit aurora. Illud velim tibi persuadeas, vim hanc obsecrationis de illa esse intelligendam, quam humiles & supplices homines
Iudit.9. emittunt. Loquens Iudith cum Deo aiebat: Humilium & mansuetorum semper tibi placuit deprecatio. Et diuinus
Psa.101 psaltes: Respexit Deus in orationem humilium, & non spreuit preces eorum.
Ecc.35. Et Ecclesiasticus: Oratio humiliantis se nubes penetrabit, & donec propinquet, non quiescet: & non discedet, donec altis-
Psal.21. simus aspiciat. Illud psalmographi: Non spreuit, nec despexit deprecationem pauperis: potest verti. Non contempsit, nec aspernatus est preces humilis. Vocabulum enim Hebræum & pauperem significat, & humilem. Sed huiusmodi preces debent esse non solùm ore prolatæ, sed ex intimo cordis depromptæ. Id intelligens diuinus ac regius vates aiebat: Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo. Et iterum: Clamaui in toto corde meo, exaudi me domine. Illorum preces qui se sceleribus contaminant, qui effrenati sibique præsidentes nolunt in gyrum duci rationis, sed permanent in flagitiis obstinati, non vult dominus exaudire. Ipse enim ait apud Esaiam primo capite: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos a vobis. Hoc est cùm preces fuderitis: solent enim Deum obsecrantes manus extollere ad cœlum. Et statim veluti seipsum explicans: Et cùm multiplicaueritis, inquit, orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Hoc est, quia opera vestra sunt scelere inquinata. Et Ieremias in populi flagitiis contaminati persona cum Deo loquens: Opposuisti, inquit, nubem, ne transeat oratio. Peccatum nostrum nubes est impediens obsecrationis effectum, cohibens ingressum eius in cęlum. Aliquando etiam ideo non exaudimur, quia quæ nobis minimè conueniũt, postulamus iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum 20. Nescitis, quid petatis. Et illud Iacobi apostoli: Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis. De iustis verò qui iusta, honesta, & vtilia petunt, ait Dauid Psalmo trigesimotertio. Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos. Sed dices. Quid? Nonne ipse Dauid iustus erat? Nonne petebat à Deo, vt eum à calamitatibus eriperet? Quis dubitat? Et tamen multis annis in illis versatus has lamentabiles voces ex magnitudine cruciatuum deprómptas Psalmo 87. exprimebat. Super me cõ firmatus est furor tuus: & omnes fluctus tuos induxisti sup me. Vbi per fluctus acerbas

Margin notes (right column): Psa.118 (beside "gius vates aiebat"); Esai.1. (beside "enim ait apud Esaiam"); Thre.3. (beside "Deo loquens"); Mat.20. (beside "apud Matthæum"); Iaco.4. (beside "tis. Et illud Iacobi"); Psal.33. (beside "tunt, ait Dauid"); Psal.87. (beside "ptas Psalmo 87").

bas intelligit calamitates. Et videns se vndis & procellis rerum aduersarum penè obrutum, & à propriis amicis derelictum aiebat: Longè fecisti notos meos à me, posuerunt me abominationem sibi. Cernebat se in gemitu, luctu, & piis querelis versatum, nullumque suarum precum optatum effectum consecutum: quà ob causam nulla interposita consolatione dicebat: Vt quid domine repellis orationē meam? Auertis faciem tuam à me. Pauper sum ego, & in laboribus à iuuentute mea: exaltatus aūt, humiliatus sū, & conturbatus. In me transierunt iræ tuæ, & terrores tui conturbauerunt me. His verbis exaggerabat pius, ac mœstus vir suarum calamitatum magnitudinem, quarum leuamen non intuebatur. Ad id peruenit ærumnarum, vt qui mala sibi vellent precari, diceret: Si hoc fecero, incidam in calamitates Dauidis. Intuere animo insignem pietate & magnitudine animi virum, qui ob incredibiles afflictiones & aduersarum rerum angustias traducebatur in fabulam. Id voluit ipse significare Psalmo 110. cum dixit: Tota die ex
Psa.101 probabant mihi inimici mei, & insultantes mihi per me iurabant. Pro quo nostra editio vulgata, & rectè etiam habet. Et qui me laudabant, aduersum me iurabāt. Vt coniuratio in ipsum significetur. Iob singulari virtute prædicus in tot incidit miserias, tot, tantisque fuit tormentorum ictibus vulneratus, vt plenus lamentis & querimoniis has flebiles voces ad domi-
Iob.13. num profunderet. Cur faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuū? Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Multos alios viros præclaros vitam ad certam rationis normam dirigentes, & momenta officiorum ponderantes videmus calamitatibus pressos ad Deum pios & vehementes clamores tollere, & ab eo haud quaquam exaudiri, quò ad suarum obsecrationum desideratum effectum obtinendum. Eos quorum continentiam, fortitudinem, ieiunia, suspiria, ardentis charitatis officia, studium diuinarum literarum, pias lachrymas, admirabilem virtutem, & singularem constantiam admiramur, aspicimus abiectos aliquando, tenebris calamitatum circumfusos, & procellarum vndis exagitatos: qui cum tempus in assiduis precibus pro sua aliorumque liberatione die àc nocte consumant: earum effectum nequaquam intuentur. Nonne hoc verum est? Verum quidem. At altè spectare si voles, intueberis, Deum illis aut largiri, quòd petunt, aut aliud melius, illisque ad animi tranquillitatem vtilius, & ad gloriam sempiternam consequendam accommodatius. Si eis non aufert calamitates, impertit illis gratiam, firmitudinem, patientiam, rerum humanarum tolerantiam: quod est multo illustrius & præstantius. Quid significabat rubus ille, quem vidit Mo- Exod.3.
ses, qui ardebat, & non comburebatur, quia Deus erat in illo, nisi virum pietate & religione præstantem, qui flammis & spinis afflictionum expositus non comburitur, nec læditur, quia Deum habet adiutorem? Imò ipsis ærumnarum flammis redditur multo clarior, illustrior, & constantior. Filii Israelis, vt capite primo Exodi scriptum legimus, Exod.1.
quanto magis oppressi erant, tanto magis propagabantur: quia quò duriores sunt acerbitates virorum iustorum, eò eorum virtutes & plures & ampliores redduntur. Eam ob causam non debent cadere animo, quamuis in afflictionibus constituti non videant liberationem. Expectent, Deum inuocent, eum vrgere precibus non intermittant, nec in summa desperatione desperent: sed diuina oblectentur cōsolatione: nam Deus eos eripiet; quemadmodum Ioseph, Dauidem & Iob eripuit, & ad veram dignitatem adducet. Id docebat idem Dauid Psalmo trigesimosexto iis verbis: Delectare in domino, & dabit tibi petitiones cordis sui. Si autem id statim non videris, ne tibi adhibeas desperationem. Vide quid statim dicat idem diuinus psaltes: Reuela domino viam tuam, & spera in eo, & ipse faciet. Et educet quasi lumen iustitiam tuam, & iudicium tuum

tanquam

tanquam meridiem. Acsi diceret: Commenda & te, & omnia tua Deo, implora misericordiam eius, confer in illum spe, cogitationemque tuam, pende totus ex illo, & ipse cùm opus fuerit, tibi subueniet & opitulabitur, & non solùm tibi gratiã tribuet, sed etiam apud homines claram illustremque reddet vitam tuam. Vnum sic habeto, obsecrationem iusti nũquam inanem esse, nam aut confestim impetrat quod vult, aut postea tempore conueniẽtiore, aut assequitur aliud melius & præstabilius. Differt aliquando Deus, quod petimus, quoniam scit ita nobis conducere. Sed qui differt, non aufert. Et si aufert, ideo est, quia quid ægro vtilius sit, melius nouit medicus, quàm æger. Nos aliquando non audit Deus ad voluntatem, vt audiat ad salutem. Et vt verbis vtar diui Au-
August. gustini: Oratio si casta est, cœlos penetrãs vacua non redibit. Itaque piæ obsecrationis nunquam fructum amittimus: etiam si quod quærimus, non inueniamus. Id vo-
Psal.34. luit Psalmo 34. significare diuinus acregius vates iis verbis: Oratio mea in sinum meum conuertetur. Quemadmodum quod perit, in ventum dicitur abire, ita quod fructum affert, dicitur in sinum conuerti.

¶ *Vt quærerent misericordiam*. Vt pias preces ad Deum funderent, cuius misericordiam & fauorem implorarent. Daniel socios suos in obsecratione sibi coniunxit, ne solus suo merito fidere videretur, & quia id quod vnus non consequitur, multi aliquando consequuntur.

¶ *A facie Dei cæli*. Hoc est, à fauore Dei, qui habitat in cœlo. Quærere misericordiam à facie Dei est eius inquirere, & postulare fauorem, & gratiam, & beneuolentiam. Nam faciem placidam ostendere alicui est illum prosequi fauo-
Psal.30. re. Vnde psalmographus: Illustra, inquit, faciem tuam super seruum tuum, saluum me fac in misericordia tua. Acsi dicat: Ostende domine lucidam faciem tuam seruo tuo, respice in illum placido ac beneuolo vultu: serua me propter mi-
Psa.118 sericordiam tuam. Et alibi: Faciem tuam illumina super seruum tuum. Hoc est, intuere seruum tuum oculis lætis ac fulgentibus, te illi exhibe propitium & beneuolum. Ita intelligendum puto versiculũ Psal.4.
illum: Signatum est super nos lumen vultus tui domine, dedisti lætitiam in corde meo. Vt sit sensus: Vultu tuo domine splendido nos aspexisti, facie tua placida atque hilari nobis fauorem ac gratiam ostendisti, & animum meum gaudio cumulasti. Lumen vultus appellat vultum lucidum & alacrem, quo fauor significatur. Vnde Dei facies seu vultus pro diuina sumitur misericordia, vt capite 13. libri Regum 3. Deprecare faciem domini 3.Re.13
Dei tui. Et paulo post: Orauitque vir Dei faciem domini. Et primo Paralipomenon capite 16. Quærite faciem eius sem- 1.Pa.16
per. Et psalmo sexagesimooctauo. Non Psal.68.
auertas faciem tuam à puero tuo. Et Zachariæ octauo: Eamus, & deprecemur Zach.8.
faciem domini.

¶ *Super sacramento hoc*. Hoc est super hoc arcano, vt scilicet nobis aperiat regis somnium, & eius interpretationem.

¶ *Et non perirent Daniel & socij eius*. Nã ex eorum vita cæterorum Hebræorũ captiuorum vita pendebat.

¶ *Cum cæteris sapientibus*. Id est, vt non occiderentur, quemadmodum cæteri sapientes peribant. Vel vt Daniel & socij eius, ac Babylonis sapientes non perirẽt. Hoc secundo modo interpretatur hunc locum Hieronymus. Ex quo Danielis Hieron.
charitatem poteris perspicere, qui pro illis orabat, qui in eum inuidiam & calumniam exercebant. Illud euangelij iam implebat: Diligite inimicos vestros, bene- Matt. 5.
facite his, qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos.

¶ *Tunc Danieli mysterium per visionem nocte reuelatum est*. Per mysterium intellige arcanum illud à sapientibus absconditum, quod Danieli per Angelum fuit patefactũ. Ait enim Dionysius Areo- Diony.
pagita diuinus theologus, huiusmodi reuelationes solitas fuisse fieri per Angelos. Qualis autem fuerit hæc ostensio, non liquet ex cõtextu. Diuus Hierony. ait fuis- Hieron.
se in somnio: quem sequitur Lyranus. Lyran.
At Albertus Magnus ait id fuisse in vigi- Albert.
lia

lia per apertam rei demonstrationem. Nobis satis est scire, fuisse ei arcanum illud indicatum, quod hic appellatur mysterium. Quæstiones inutiles quantum valeo, euito. Ea quæ sunt obscura, abstrusa, explicatu difficilia, appellantur mysteria. Vnde quæ attinent ad generis humani liberationem per Christum Deum nostrũ, cuiusmodi sunt eius e cœli fastigio descensus, humanæ naturæ assumptio, virtus crucis, & alia huiusmodi appellamus mysteria redemptionis humanæ. Imò corporum reditus ad vitam, euangelica prædicatio, & Christi doctrina mysteria dicuntur. Discipulis suis dixit Christus in euangelio: Vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis non est. Et apostolus capite secundo epistolæ prioris ad Corinthios Christum appellat absconditũ in mysterio, quia erat eius diuinitas in eius humanitate abscondita dicens: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est. Dei sapientia est filius eius ob mysterium incarnationis absconditus in natura humana, de quo dixit Esaias capite 45. Verè tu es Deus absconditus. Seuerianus tamen in illo apostoli loco per mysterium intelligit prædicationem secũdum Christum. In eadem epistola: Ecce, inquit apostolus, mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed nõ omnes immutabimur. Et capite sexto ad Ephesios vocat mysterium euangelij id, quod prædicabat. Hæc mysteria seculi sapientibus, qui opinionibus inflati in vanitatibus & erroribus versabantur, incognita, indicauit Deus viris piis & humilibus, iuxta id quod ait Christus dominus capite vndecimo Matthæi: Confiteor tibi pater, domine cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. His ostendũtur cœlestia, qui in Christo cogitationem suam figunt, ex eo pendent, & in eo conquiescunt. Id voluit diuina scriptura significare capite vigesimooctauo Genesis, vbi ait, tũc Iacob vidisse scalã ab imo terræ ad cœli fastigium productam, cùm dormiens haberet caput super petram. Quid per caput nisi mens? & quid per petram nisi Christus significatur? De eo ait capite decimo prioris ad Corinthios apostolus: Petra autem erat Christus. Constituamus mentem super Christum, conferamus in eum omnes nostras cogitationes; quiescamus in illo, humiliter de nobis sentiamus, & ita nobis arcana cœlestia pandentur. Sed opus est, vt ad preces fundendas cum Daniele nostro confugiamus.

Mat. 15. Mar. 4. Luc. 8. 1. Cor. 2 Esai. 45. Seueria. 1. Cori. 15. Ephe. 6. Mat. 11. Gen. 28 1. Cori. 10.

¶ *Et benedixit Daniel Deum cæli.* Hoc est, laudauit Deum verum, eique gratias egit pro accepto beneficio. Deum cœli eum vocat ad differẽtiam idolorum, qui non in cœlo, sed in terra coluntur. Vel Deum cœli, vt subaudias creatorem. Vel Deum habitatorem cœli. Quanquam Deus vbique sit, in cœlo tamen singulari quodam modo esse dicitur, iuxta id quod ipse ait apud Esaiam capite 66. Cęlum sedes mea est. Loquens Moses cum Deo aiebat capite 26. Deuteronomij: Respice de sanctuario tuo, & de excelso cęlorum habitaculo. Et Dauid Psalmo secundo: Qui habitat in cęlis, irridebit eos. Hunc Deum qui habitat in cęlis, benedixit Daniel. Benedicere si referatur ad Deum, vt ipse homines benedicat, idem est quod amplificare, & diuitias, fęcunditatem, ac bona largiri: Vt Genesis primo: Masculũ & fęminam creauit eos, benedixitque illis, & ait: crescite, & multiplicamini. Et Genesis 12. dixit Deus Abrahę: Faciã te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum. Et Genes. 26. Benedixit ei dominus, & locupletatus est. Et apostolus 1. ad Ephesi. Benedixit nos in omni benedictione spirituali. Cũ apud Deum idem sit dicere quod facere, ipse. n. dixit, & facta sunt, consequens est, vt idẽ sit apud illum benedicere & benefacere. Si autẽ benedicere referatur ad homines erga homines, idem est quod bene precari, bene optare, & implorare, vt res illis faustè feliciterq; eueniant. Capite 24. Genesis vbi nos habemus: Dimiserunt Rebeccam, & nutricem eius Deboram, seruumq; Abraham, & comites eius, imprecantes prospera sorori suæ. Pro imprecantes prospera, est in Hebręo benedicentes.

Esai. 66. Deu. 26 Psal. 2. Gene. 1. Gen. 12. Gen. 26. Ephes. 1 Psal. 32. Gen. 24 Gen. 37

Eodem

Eodem modo accipitur cap. 27. vbi Isaac dixit Esau: Affer, vt comedam, & benedicat tibi anima mea. Et benedixit Iacob, & postea Esau. Sed benedictio Iacob Deo ita disponente incoepit à prosperitate coeli & terræ, benedictio autem Esau è contrario à prosperitate terræ & coeli. Electi enim præferunt cęlum terræ, improbi verò terram coelo. Mulier illa sancta amicta
Apo. 12. Sole, quam vidit Ioannes capite 12. Apocalypsis, in capite habebat stellas, quibus cęlestia intelliguntur, sub pedibus autem Lunam ob eius mutationes inconstantē, qua terrena significâtur. Contra verò qui sese sceleribus contaminant, stellas sub pedibus, Lunam super caput imponunt. At benedictiones illæ fuerunt rerum secun-
Ios. 22. darum precationes. Eodem modo Iosue
Ro. 12. 22. Benedixit eis Iosue, & dimisit eos. Et Paulus Rom. 12. Benedicite, inquit, persequentibus vos. Si verò benedicere referatur ad homines erga Deum, idem est quod laudare, gratias agere, hymnis, & laudibus nomen eius celebrare: vt hym-
Dan. 3. no trium puerorum cap. 3. Danielis mandato: Benedicite omnia opera domini domino, laudate, & superexaltate eum in sæ-
Psal. 33. cula. Et Psal. 33. Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore
Ps. 102. meo. Et Psal. 102. Benedic anima mea domino, & noli obliuisci omnes retributiones eius. Schemate linguæ Hebrææ retributiones appellabat Dauid beneficia, quę Deus in illum contulerat, pro quibus ei gratias agebat, celebrās hoc hymno suauissimo immensam eius erga ipsum clementiā. In hunc modum accipitur hoc Danielis loco, vbi voluit diuinus noster vates gratum animum erga Deum ostendere, memoréq; se accepti beneficij præ-
Exo. 1. bere. Quoniam Aegiptij fuerāt in Ioseph
Gen. 41. ingrati, qui in eos immortalia contulerat
Exo. 14. beneficia, voluit Deus, vt in mari Rubro perirēt: & tumulus ille frigidus & inquietus qui eorum corpora contegebat, eorū
Similitudo. etiam gloriam obrueret. Quemadmodū Luna accipit lumen à Sole, & ipsa eum obscurat, & eclypsat: sic ingratus eum, à quo beneficiis cumulatus fuit, odio prosequitur, eius nomini splendorem eripiēs, & tenebras obfundens. Pestilētes sine dubitatione sunt homines ingrati: qui in eos, quos deberent laudibus celebrare, & relatis gratiis ingenti obseruantia colere, ventos excitant, inuidiamque conflant, eos maledictis vulnerantes, & odio prosequentes. Et quamuis eis nulla inferant detrimenta, nonne scælus est nefarium esse beneficiorum acceptorū penitus immemores? Vt sturni cateruatim volantes Similitudo.
tendunt in olivueta, vbi eorum fructu alūtur: sed finitis & consumptis oleis ipsi statim discedunt, & olivueta relinquunt, eorum obliti quorum pabulo fuerant sustētati: sic ingrati homines dum ope fauoreque aliquorum egent, eos visunt, & obseruant: & acceptis optatis muneribus, quorum memoria illis statim excidit ex animo, recedunt, eosque quos perpetua obseruantia deberent venerari, contemnunt, & aspernantur. Volens Apostolus capite tertio posterioris ad Timotheum 2. Tim. 3.
ostendere, fore, vt homines essent perditissimi, ait: Erunt ingrati, scælesti, sine affectione. Malum medicum, quòd à nonnullis appellatur aurantia, à Lusitanis laranja, defertur honorificè ad mēsam ma- Similitudo.
gnatis, vt eius succo nonnulli cibi condiantur: at extracto succo proiicitur in solum: Similimè multi cùm succū habent, cùm prosperè vitam degunt, magni æstimantur: at vbi carent succo, postquàm in calamitates incidūt, etiam ab his in quos beneficia contulerānt, deiiciuntur, & pro nihilo putantur. Vide ingratorum hominum impietātē. Si erga homines sumus gratum animum ostensuri, quanto magis erga Deum? Qui Dei beneficiorum obliuiscitur, non solùm ingratus, quod ipsum graue est, sed etiam impius appellatur. Id intuens animo Apostolus capite quinto ad Ephesios: Gratias, inquit, agen Ephe. 5.
tes semper pro omnibus: Et tertio ad Co Colo. 3.
lossenses: Grati estote. Et quinto prioris ad Thessalonicenses: In omnibus gratias 1. The. 5.
agite. Id quod Danielem fecisse hoc eius loco videmus.

Sit nomen domini benedictum. Hoc est honorificè prędicetur. Verba sunt ex Psal Ps. 110.
mo 110. desumpta.

¶Quia

¶*Quia sapientia, & fortitudo eius sunt.* Idest, quia ipse est sapiẽtiæ & fortitudinis
Prou.2. largitor: iuxta illud Prouerb. 2. Dominus dat sapientiã, & ex ore eius prudentia &
Eccl. 1. scientia. Vnde Ecclesia. 1. Omnis, inquit, sapientia à domino Deo est. Et iterum:
Eccl.1. Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis. Et
3.Esd.4. Esdras capite quarto libri tertij: Abs te est
Iaco.1. domine sapientia & claritas. Et Iacobus Apostolus primo capite canonicæ suæ: Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter: & non improperat: & dabitur ei. Sed parum valet sapientia, nisi fuerit cum fortitudine coniuncta. Quid tibi proderit sapientia, si quamuis intelligas, quid facturus sis, quidq; te agere oporteat, non habeas tamen fortitudinem ad illud faciendum? Ac quemadmodum sapiẽtia à Deo
Iob. 12. est, ita fortitudo. Ideo ait Iob capite 12. Apud ipsum est sapientia, & fortitudo. Hoc est, ipse est, qui sapientiam tribuit, & fortitudinem.

¶*Ipse mutat tempus & ætates.* Diuersa diuersis temporibus fiũt iuxta Dei dispositionem. Qui hodie est abiectus & infamia notatus, cras consequetur admirabilem nominis amplitudinem & celebritatem. Contra verò qui hodie est in honore constitutus, in quem sunt omnium oculi coniecti, cras coniicietur in carcerem, & in dedecore & ignominia versabitur ex alto illustris gloriæ gradu præcipitatus. Qui heri affluebant diuitiis, hodie laborant egestate. Qui hodie seruus erat, cras regnum obtinebit. Qui modò erumnis opprimitur, postea gaudio perfundetur. Qui nunc rident, postea plorabunt: qui modò plorant, postea ridebunt. Qui laudibus celebrantur, in silentio iacebunt: qui iacent in silentio, laudibus ce
Similia. lebrabuntur. Sunt æstus maris, modò pleni, modò vacui: sunt lunæ, quæ nunc crescunt, nũc minuuntur. Quemadmodum ostrea & conchilia cum luna crescunt, pariter & decrescunt: sic homines cum temporum mutatione modò augentur, modò extenuantur. Sed non miremur, si quãdo aspexerimus, & reges regibus, & regna regnis succedere, quoniam mutabilia sunt hæc, & diuino numine & prouidentia gubernãtur. Scala enim Iacob quę Genes.
terram ac cœlum tangebat, est vt Theodoretus ait, diuina prouidentia cœlum & Theod.
terram cõiungens: omnia enim in cœlo, & in terra Dei prouidentia reguntur. Ille qui omnia nouit, in cuius potestate sunt omnia, qui temperat rerum vices, scit, quid cuique tempori conueniat. Et vt ait Ecclesiastes: Omnia tempus habent, & Eccle.3.
suis spatiis transeunt omnia sub cœlo. Et Ecclesiast. cap. 17. A mane vsque ad ve- Eccl.18.
speram immutabitur tempus: Et liber Sapientiæ cap. 2. Vmbræ transitus est tẽpus Sap.2.
nostrum. Illud est aduertendum voluisse iis verbis Danielem ostendere, somnium Nabuchodonosoris fuisse de regnorum mutatione & successione. alludit enim ad statuam ex variis metallis cõflãtam, quæ subitò ruit, & periit.

¶*Ipse reuelat profunda, & abscondita.* Ipse docet & aperit excelsa, & difficilia, humanum intellectum superantia. Vnde Iob ca. 12. Reuelat profunda de tenebris, Iob. 12.
& producit in lucem vmbram mortis. Et Apostolus cap. 2. prioris ad Corinthios: 1.Cor.2
Nobis autem reuelauit Deus per spiritũ suum. Potest quidem abscondita indicare, quia ea cognoscit. Ideo sequitur: Et nouit in tenebris constituta. Hoc est, nihil eum latet etiam difficilimum intellectu, & hominibus omnino occultum. Per occultum intellige tenebras inscientiæ, vel locum caliginosum tenebris offusum. Tãta ingenij hebetudine laborabant nõnulli, vt existimarent Deum non videre ea, quæ tenebris occultabantur. His veluti respondens psalmographus ait: Forsitan Ps. 138.
tenebræ conculcabunt me: subaudi, ita vt non videar à Deo? Profectò fallar, si hoc cogitauero: nã nox illuminatio mea, hoc est, quia nox vertetur in diem: & quæ nocte fiunt, apud Deum ita aperta sunt, ac si fierent meridie.

¶*Et lux cum eo est.* Hoc est, ipse est fons lucis, omnia cognoscens, & quæ vult indicans, cui nihil est absconditum. Omnia videt tam occulta, quàm perspicua, tam præterita, quàm præsentia, quàm futura. Vbi est, lux est: nam vt verbis vtar Apostoli ca-

1.Tim.6 li capite 6.in priore ad Timotheum: Lucem inhabitat inaccessibilem. Ideo eam inaccessibilem appellat, quia Deum nemo potest comprehēdere. Lux accipitur Iob. 17. aliquando pro lætitia, vt capite 17. Iob. Post tenebras spero lucem. Hoc est, post luctum expecto gaudium. Aliquādo pro splendore & exemplo rectè factorum, vt Mat. 5. capite quinto Euāgelij authore Matthęo. Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona,& glorificēt patrem vestrum,qui in cœlis est. Aliquando pro aurora,vt Psal. 126. Vanum est vobis ante lucem surgere. Hoc est, Admoneo vos,qui victum summa cum solicitudine comparatis,frustra surgere diluculo ad labores obeundos,nisi vobis Deus tulerit opem, nisi vos dominus adiuuerit. Aliquādo accipitur pro Christo: vt apud Ioannem 8. Ego sum lux mundi. De quo ait capite primo ad Hebræos diuus Paulus. Qui cùm sit splendor gloriæ,& figura substantiæ eius. Hoc est, qui cùm sit splendor patris,& eiusdem cum eo naturæ,eiq; æqualis. Voluit Apostolus significare esse Christum lucem sempiternam à patre procedentem, vt Photius inquit. Vt enim splendor procedit à Sole, ita filius à patre. Et vt nunquam fuit Sol sine luce, ita nunquam pater sine filio. Vnde Cyrillus coęternitatem cum patre hoc loco per splendorem significari ait. Et quia splendor iuxta humanam rationem non dicit substantiam, ne illum paternæ naturæ expertem putares, adiecit: Et figura substantiæ eius: vbi figura vt Gregorius ait Nyssenus, significat ęqualitatem substantiæ,quam substantiam idem Apostolus formam Dei capite 2. ad Philippēses vocauit. Est igitur Christus splendor paternæ gloriæ,& lux vera, quæ vt Ioannes capite 1. ait, illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Aliquando accipitur pro iustis, vt apud Matthæum quinto. Vos estis lux mundi. Aliquando pro vera doctrina, vt apud Ecclesiasticū 24. Qui mittit disciplinam sicut lucem. Aliquando pro vita,vt apud Ioānem 12. Ambulate,dum lucem habetis: Hoc est, date operam virtuti, dum viuitis. Metaphora est à viatoribus sumpta, quibus opus est ambulare, dum dies est, priusquam veniat noctis caligo. Aliquando pro prosperitate, vt Prouerbiorum 12. Lux iustorum lætificat, lucerna impiorū extinguetur. Ac si dicat: Prosperitas virorum virtute pręditorum secum affert oblectationem, prosperitas autem scæleratorum mœrorem. Vel accipitur loco illo lux pro sapientia,extinctio autē lucernæ pro stultitia. Vbi Salomon sapientes appellat iustos,stultos autem impios: omnes enim viri virtutibus septi sunt sapientes,omnes verò maleficiis polluti ignorātes. Aliquando accipitur lux pro beatitudine, vt apud Esaiam 60. Erit tibi dominus in lucem sempiternam. Aliquando pro claritate & manifestatione, vt apud Iob 3. Abscondita produxit in lucem. Et apud Ioannem tertio: Omnis qui male agit,odit lucem. Et in hanc vltimam significationem accipitur hoc Danielis loco, vt sit sensus: In Deo, qui omnia scit, est lux, & arcanorum apertio & reseratio. Sed dices: Si Deus est lux, si lux est cum illo, si inhabitat lucem, quare eum diuinus,ac regius vates describit caligine circunfusum? Ita enim ait Psalmo 17. Posuit tenebras latibulum suum, in circuitu eius tabernaculum eius: tenebrosa aqua in nubibus aeris. At si diligenter perspexeris, nullam in his locis inuenies discrepantiam. Per tabernaculum Dei hoc loco intelligitur lux, in qua Deus habitat, ita Theodoretus & Theodorus Antiochenus illud interpretantur. Sed huic tabernaculo, huic luci ideo Deus dicitur tenebras circumfundere,quia vult significare nullam mentis aciem esse tam perspicacem,tanto acumine perpolitam,quæ possit ipsum Deum penitus intueri, & comprehendere. Hinc effectum est, vt cùm sermones conferret cum Mose legem laturus populo suo, totus mons Orebus esset nube densissima obductus. Et cum Salomon templum suum celebraret, fuit illud nebula impletum, vt literæ diuinæ libro tertio Regum memoriæ prodiderunt. Ipse tamen Deus lux est: imò vt pulchrè obseruauit Basilius, prima vox Dei

Margin notes (left column): Psa. 126; Ioan.8.; Hebr. 1.; Photius; Cyrill.; Nyssen.; Phil. 2.; Ioan.1.; Matt. 5.; Ioan. 12

Margin notes (right column): Pro. 13.; Esa. 60.; Iob 3.; Ioan. 3.; Psal. 17.; Theod.; Theod.; Exo. 16.; 3. Re. 8.; Basilius.

Dei lucis naturam creauit. In mundi prin
Gene. 1. cipio dixit Deus. Fiat lux, & facta est lux: & vidit Deus lucem, quòd esset bona. Lege totam sacram scripturam, nullam Dei vocem inuenies priorem hac. Et praeclarè quidem. Vnde enim vox Dei qui est ipsa lux, debuit in scripturis incipere, nisi à luce? Vnde debuit mundi ornatus exordium sumere nisi a claritate?
Similitudo. Quemadmodum si pulchra, ac nitida tabula admirabili artificio picta in spelunca quadam sit collocata, vbi nulla vnquā sit lux, immo summa tenebrarum obductio, nihil vtilitatis afferret, nihil iucunditatis: ita si mundi machina tāta creaturarum varietate depicta, tot pulcherrimarum rerum ornamentis decorata, esset omni lumine penitus destituta, ac tetris tenebris operta, quid commodi secum haberet? quid fructus? quid oblectationis? Philosophi nonnulli nimis subtiles hanc inter lucem & lumen differentiam constituerunt, vt lucem dicerent luminis matrem, ac procreatricem, lumē vero id,
Alber. quod ab ea dimanat: vt ait Albertus Ma-
Eugub. gnus, & post eum Augustinus Eugubinus in recognitione veteris testamenti. At graues Theologi, antiqui patres indifferenter his duabus vocibus vtuntur. Ali-
Gene. 1. quando aiunt dixisse Deum: Fiat lux, aliquando: Fiat lumen. Et quoniam mundus ille incoepit a luce, aequum erat, vt alter mundus statim in principio luce decoraretur. Est enim ecclesia mūdus nouus,
Esa. 43. de quo ait Christus apud Esaiam 43. Ecce ego facio noua. Et diuus Paulus in po
2. Cor. 5 steriore ad Corinthios 5. Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Fuit autem lux noui mundi apostolorum cętus,
Matt. 5. quibus dixit Christus apud Matthaeum 5.
Similitudo. Vos estis lux mundi. Velut se maximè cōmunicat, se ab Oriente in Occasum subitò diffundens: sic Apostoli communicationem sui vniuerso orbi terrarum breuiter praebuerunt: iuxta id, quod praedixerat
Psal. 18. diuinus vates Psalmo 18. In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis
Ro. 10. terrae verba eorum, quod diuus Paulus in epistola ad Romanos de Apostolis interpretatur. Quod fuit tanta celeritate factum, tanta firmitudine, vt nulla ferè sit natio, ad quam eorum non accederet notitia. Et vt lux profundum penetrat terrę, in qua aera & lapides praetiosos gignit: Similia.
sic illi in intima hominum corda penetrabant, vbi diuino fauore adiuti admirabiles virtutes imprimebant. Et vt illa elementa inter se repugnantia in vna mistione conciliat: ita illi varios hominum ritus, varias sectas & factiones inter se discrepantes abstulerunt, ad vnam fidem redegerunt, ad vnam rectè viuendi rationem reuocarunt. Nam qui erant diuersis locis dispersi, fuerunt in vna ecclesia congregati. Sunt quidem illi lux, sed per participationem, Deus verò est lux per se, lux sempiterna, lux lucis largitrix, lux quę homines illustrat lumine gratiae, & sapientiae, lux arcanorum ac mysteriorum indicatrix, quae Danieli abstrusum Dei consilium in regis somnio aperuit, & demonstrauit.

¶ *Tibi Deus patrum nostrorum cōfiteor.* In diuinis literis confiteri idem est saepe, quod gratias agere, & laudibus efferre: vt capite vndecimo Matthaei: Confiteor ti- Mat. 11.
bi pater domine coeli & terrae. Et Psal- Psal. 7.
mo 7. Confitebor domino secundum iustitiam eius. Vbi secundum accipitur pro propter, vt sit sensus: Ego periculis liberatus immortales Deo gratias agam propter ipsius iustitiam & bonitatem. Et capite 38. Esaias: Viuens viuens ipse confite Esa. 38.
bitur tibi. Solent viri pij pro acceptis beneficiis gratias agere Deo, eumque elogiis & monimentis celebrare. Quam ob causam Deus in eos alia maiora confert beneficia. Vt ignis quanto aptiorem in- Similitu
uenit materiam, tanto altius flammam do.
immittit, & illustriorem splendorem efficit: sic Deus de quo scriptum est Deuteronomij quarto: Deus noster ignis con Deut. 4.
sumens est: quanto animum inuenit gra- Heb. 12.
tiorem, in cuius memoria tenacius insedit accepti muneris repetita recordatio, tanto ardentiorem flammam in eo accēdit diuini amoris, & tanto clariorem efficit radio diuinae gratiae: atque tanto ampliora & illustriora in eo collocat beneficia. Meminit Daniel in hac gratiarum

actione patrum suorum, nimirum Abraham, Isaac, Iacob, & aliorum virorum illustrium, à quibus originem ducebat, ne videretur sibi soli tribuere, quod à Deo impetrauerat, sed potius illorũ insigniũ virorum meritis & iustitiæ, ac Dei veritati, qui eorum posterorum in illa Babylonica seruitute etiam miserebatur.

¶*Quæ rogauimus te.* Ego scilicet, & socij mei. Sociorum precibus quoque tribuit apertionem somnij, vt arrogantiam fugeret, quam penitus vitare cupiebat.

¶ *Quia sermonem regis aperuisti nobis.* Hoc est, negotium somnii regis. Vocabulum Chaldæum Milath quo hic vtitur Daniel, sermonem significat, & negotium, & rem. Nec mirum si Deus hæc
Amos 3 Danieli reserauerit, cum dicat Amos capite tertio: Non faciet dominus verbum, nisi secretum suum reuelauerit ad seruos suos prophetas.

D *Post hæc Daniel ingressus ad Arioch, quem constituerat Rex, vt perderet sapientes Babylonis, sic ei locutus est. Sapientes Babylonis ne perdas. Introduc me in conspectum regis, & solutionem regi narrabo. Tunc Arioch festinus introduxit Danielem ad regem, & dixit ei. Inueni hominem de filiis transmigrationis Iudæ, qui solutionem regi annuntiet. Respondit Rex, & dixit Danieli, cuius nomen erat Baltassar: putas ne verè, potes mihi indicare somnium, quod vidi, & interpretationem eius? Et respondens Daniel coram rege ait: Mysterium quod rex interrogat, sapientes, magi, & arioli, & aruspices nequeunt indicare regi. Sed est Deus in cælo reuelans mysteria, qui indica-*
E *bit tibi Rex Nabuchodonosor, quæ ventura sunt in nouissimis temporibus. Somnium & visiones tuæ in cubili tuo huiusmodi sunt. Tu rex cogitare cæpisti in stratu tuo, quid esset futurum post te: & qui reuelat mysteria ostendit tibi, quæ ventura sunt. Mihi quoque non in sapientia, quæ est in me plusquam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est: sed vt interpretatio regi manifesta fieret, & cogitationes mentis tuæ scires. Tu Rex videbas, & ecce quasi statua vna grandis, statua illa magna, & statua sublimis stabat contra te: & intuitus eius erat terribilis. Huius statuæ caput ex auro optimo erat: pectus autem & brachia de argento: porrò venter & femora ex ære: tibiæ autem ferreæ: pedum quædam pars erat ferrea, quædam autem fictilis. Videbas ita, donec abscissus est lapis de monte sine manibus, & percussit statuam in pedibus eius ferreis & fictilibus, & comminuit eos. Tunc contrita sunt pariter ferrum, testa, æs, argentum, & aurum, & redacta quasi in fauillam æstiuæ areæ, quæ rapta sunt vento, nullusque locus inuentus est eis. Lapis autem qui percussit statuam, factus est mons magnus, & impleuit vniuersam terram. Hoc est somnium. Interpretationem quoque eius dicemus coram te Rex.*

¶*Post hæc.* Postquàm Deus ei aperuit arcanum, illeque ei gratias egit. Tertullia- Tertul.
nus Septimius in libro contra Psichicos ait Danielem postulasse triduum à rege, seque spatio illo cum suis sociis dedisse, ieiuniis, & precibus, donec Deus illi misterium ostendit. Vnde effectum est, vt Deus laudibus efferretur, & ipse cũ aliis in vita seruarentur.

¶*Ingressus ad Arioch.* Cùm posset ingredi ad regem, obsecrauit tamen Arioch, vt ipsum introduceret. Volebat omnem arrogantiam, insolentiam, & ostentationem vitare. Erat hic Arioch princeps militiæ regis, cui commissa fuerat cura interficiendorum sapientium.

¶*Sapientes Babylonis ne perdas.* Non se tantùm & socios suos voluit eripere à morte, sed etiam Babylonis sapientes. Erga

ga omnes vtebatur omni officio, ac potius pietate: vt illo ingente, & inopinato beneficio Babylonios sibi deuinciret, & ad Deũ verum mundi creatorem & conseruatorem conuerteret. Quid illis poterat esse vtilius, quid præstantius, quàm contemptis idolis summum illum cœli moderatorem nutu omnia gubernãtem colere, illam sempiternam pulchritudinem animo intueri, eaq; in cœlesti patria fruendi desiderio inflammari? Aspice eximiam Danielis charitatem, pro illorum vita precatur, quorũ causa ille suam erat amissurus. Eius doctrinam iam sequebatur, qui venturus erat, & venit, vt homines qui in errorum tenebris versabãtur, illustraret, eisq; viam muniret ad gloriã immortalem consequendam. Ille enim dixit capite 5. Euãgelij authore Matthæo:
Matt. 5. Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui vos oderunt: orate pro persequentibus, & calumniantibus vos. De eo vaticinatus fuerat Esaias capite 53. Pro per- Esa. 53.
secutoribus exorauit. Et patibulo suspensus, vulneribus sauciatus, acerbissimis doloribus affectus has voces ad patrẽ pietate plenissimas emisit: Pater dimitte illis, non enim sciunt, quid faciunt. Quas
Luc. 23. Lucas capiti vigesimotertio Euangelij sui mandauit.

¶*Tunc Arioch festinus introduxit*. Existimabat hoc lato nuntio se esse regis gratiam aucupaturum. Credidit autem statim Danieli, quia eius honestatem, abstinẽtiam, moderationem, & sapientiam fortasse expertus erat. Sed præcipua causa fuit Dei voluntas, qui negotium illud ordinabat.

¶*Et dixit ei: inueni hominem*. Arioch militiæ princeps dixit regi se inuenisse virum inter captiuos Iudæos, qui ei interpretationem somnij exponeret. Hac in re fallebat regem, & orationis vanitatẽ adhibebat, quòd diceret, se inuenisse Danielem. Non enim ipse eum inuenerat, imò Daniel se illi obtulerat. Quærebat quidẽ eum ad illum occidendum, nõ autem ad somnium indicãdum. Sed hæc est aulicorum consuetudo, sibi ea tribuere, quibus vident principes delectari.

¶*De filiis transmigrationis Iudæ*. Id est, de Hebræis, qui fuerũt in seruitutem Babylonicam coniecti. Fortasse ideo meminit Iudæ, ꝙ audisset de Tribu illa fuisse multos diuinos vates, qui in Iudea floruerunt, cum quibus Deus magna & abstrusa mysteria communicauit.

¶*Respondit Rex, & dixit Danieli*. Hoc est, alloquens Rex Danielem dixit ei. Respondere hoc loco, & multis aliis apud Hebræos idem est quod loqui nemine interrogante. Capite 3. Iob vbi nos habe- Iob 3.
mus: Maledixit Iob diei suo, & locutus est: Pereat dies, in qua natus sum: habet litera Hebræa: Maledixit Iob diei suo, & respondẽs dixit: Pereat dies, &c. Hoc Hebraismo vtuntur sæpe euangelistæ. Mat- Matt. 11
thæus capite 11. In illo, inquit tempore respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater domine cœli & terræ. Nemo eum interrogabat, imò alii silebant, & tamen ait Euangelista, eum respondentem gratias Deo patri egisse. Aspicis loco illo idem esse respondere quod incipere loqui. Eo- Mar. 14.
dem modo Marcus cap. 14. Ecce, inquit, homo quidam hydropicus erat ante illũ: Et respondens Iesus dixit ad legis peritos & pharisæos dicẽs: Si licet sabbato curare? Tu autem obiter aduerte. Nabuchodonosor videns nõ posse veritatem somnij in Babyloniis sapientibus inuenire, se ad Danielem diuinum vatem conuertit. Id quod Pharaoni accidisse diuinæ literæ ca- Gen. 41.
pite Gen. 41. memoriæ prodiderũt. Aegyptiis sapientibus repudiatis accersiuit Ioseph, qui ei somnia explanauit. Nos cùm videamus, quã inutilis & infrugifera nobis sit ad gloriam immortalem adipiscẽdam huiusmodi scientia, q̃ diuus Paulus in priore ad Corinthios, cap. 3. vocat stul- 1. Cor. 3
titiã apud Deum, reiecta illa profana confugiamus ad diuinam: à puro fonte potius hauriamus, quàm turbidos riuos cõsectemur.

¶*Sapientes, magi, arioli, & aruspices*. Aruspices sunt augures, & coniectores. De aliis nominibus poteris videre, quæ in principio huius capitis obseruauimus. Huiusmodi sapientes illi erant, qni à Pharaone accersiti prodigia ad resisten-

dum Mosi faciebant: vt ipse Moses capite
Exod. 7. septimo Exodi monimentis consignauit,
Quorũ duo præcipui Iannes, & Iambres
vocabantur. De quibus in hoc modum
2.Tim.3 ait capite tertio posterioris ad Timotheũ
apostolus: Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati. Pro Iambres habent nõnulli codices Mambres. Hæc duo nomina inueniuntur in libro Exodi. Imo vt ait
Origen. Origenes tractatione trigesimasecunda, in Matthæum, nec in publicis scripturis: sed in quodam secreto libro, qui inscribi-
Ambro. tur Iannes & Mambres. Diuus Ambrosius in explanatione illius epistolæ ad Timotheum existimat fuisse testimonium illud à libro quodam apocrypho deprom-
Gelasi. ptum: quem Gelasius summus pontifex, vt habetur in decretis distinctione quintadecima, inter apocryphos numerauit.
Numẽ. Numenius Apamæus Gentilis in tertio libro de bono: Iannes, inquit, & Iambres Mosæo Iudæorum duci viro Deo coniunctissimo soli resistere posse à cunctis Aegy-
Euseb. ptiis iudicati sunt. Hæc Numenii Pythagorici verba sunt ab Eusebio Cæsariensi
Chryso. in nonum euangelicæ præparationis librum relata. Chrysostomus ait eos fuisse Aegyptiorum magos, qui certarunt cum Mose, quorum nomina Paulus nouit vel ex traditione, vel reuelatione Spiritus Sancti. Existimo equidem esse nomina hęc in in libro aliquo scripta, qui fortasse erat apocryphus: sed fuisse à Deo diuo Paulo indicata. Fieri enim potest, vt historia aliqua verissima sit in librum aliquem apocryphum relata.

¶ *Nequeunt indicare regi.* Non possunt tibi explanare. Hoc ait ad Dei potentiam, sapientiam, & bonitatem extollendam. Vbi deest remedium humanum, solet accurrere diuinum.

¶ *Sed est Deus in cælo reuelans mysteria.* Reuocare contendit regem à cultu multorum deorum ad vnum solùm Deum, qui omnia scit: qui aperit, quę vult. Ad illum diuinus ac regius vates has voces effundit: Reuela oculos meos, & considera-
Simile. bo mirabilia de lege tua. Vt solem absq; eius lumine intueri non possumus: sic nec cognitionem rerum diuinarum habere sine Dei luce. Ad cœlestia mysteria intelligenda opus est reuelatione. Nemo scit, inquit Christus apud Lucam 10. quis sit pa Luc.10.
ter, nisi filius, & cui filius voluerit reuelare. Loquens diuus Paulus capite 2. prioris ad Corinthios de arcanis nostræ redem- 1.Cor.2
ptionis: Nobis, inquit, reuelauit Deus. Et capite 1. ad Galatas: Nec enim ego ab ho- Galat.1.
mine accepi euangelium, nec didici: sed per reuelationẽ Iesu Christi. Iacob amouit lapidem, quo puteus claudebatur, & aperuit puteum, vt biberent greges: & Christus redemptor noster, quem ille adũ Gen.19.
brabat, aperuit scripturam, vt aqua doctrinæ homines recrearentur. Accipi autem aquam pro sapientia docet Ecclesiasticus Eccl.15.
capite 15. cùm ait: Aqua sapientiæ salutaris potabit illum. Et Esaias 12. Haurie- Esai.12.
tis aquas in gaudio de fontibus saluatoris. Eodem modo Ioseph in Aegypto ape- Gen.41.
ruit horrea, vt homines pane aleret & nutriret: & Christus cuius ille imaginem gerebat, aperuit diuinas literas, vt nos pane doctrinæ sustentaret. Accipi autem panem pro diuina doctrina indicat iis verbis Ecclesiasticus: Cibauit eum pane vitæ & Eccl.15
intellectus. Et Ieremias capite vndecimo, Iere.11.
cùm inducit pharisæos & scribas ita aduersum Christum loquentes: Mittamus lignum in panem eius. Hoc est, mittamus venenum in eius doctrinam. Dabant enim operam Iudæi illi, vt Christi doctrinam labefactarent & corrumperent, dicentes eam cum lege Dei non cohærere: imò ab illa discrepare: quò redemptori nostro conflarent odium, eique machinarentur. Ideo eam deprauabant, quantum in ipsis erat: & cùm esset salutaris atque diuina, eam pestilentem prophanamque prędicabant. Miscebant cum illa falsitates, quò ab illa homines auerterent. Lignum quod mittere conabantur in illam, erat taxus. cui inest lethale venenum. Hác arborem ait Sestius appellari Græcè smilacem, esseque in Arcadia tam pręsentis ve- Sestius.
neni, vt si quis sub ea dormiat, statim moriatur. Ex taxo fit taxicum quod alii toxicũ vocant pestiferum venenum, eiusque lignum est venenatum, vnde per lignum

hoc

hoc loco venenum significatur. At nihil profecerunt inuidia & maleuolentia sua. Christus enim in Iacob & Ioseph figuratus aperuit puteum & horrea, vt nos cęlesti pabulo reficeret. Id quidem est, qđ
Luc.24. ait Lucas capite 24. eum aperuisse discipulis scripturas, qui dicebant: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Et paulo post ait stetisse eum in medio discipulorum, & aperuisse illis sensum, vt intelligerent scripturas. Ipse est,
Apoc.3. de quo ait Ioãnes capite 3. Apocalypsis: Qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Hanc clauem dedit pater filio, quatenus ille homo est: de qua dixerat apud Esa-
Esa. 22. iam 22. Dabo clauem Dauid super humerũ eius: aperiet, & nõ erit, qui claudat, claudet & nõ erit, qui aperiat. Clauis illa est potestas & authoritas aperiendi scripturas. Qua de re vide Irenæum libro 4.
Irenæ. hæresum capite 37. Hac claue aperiebat Christus librum, & signacula eius soluebat, hoc est difficultates diuinarum literarum enodabat. Sed non omnibus aperit scripturas, sed se ad id præparantibus,
Exo. 34. & disponentibus. Impij Iudæi in pertinacia manentes vident Mosem velo coopertum, hoc est legem tectam, quam nullatenus intelligunt. Nam vt verbis vtar diui Pauli capite tertio posterioris
2.Cor.3 ad Corinthios: Ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non reuelatum. Habent legem in membranis, sed inuolutam, nam verus intellectus recessit ab illis. Id ait iis verbis Ioannes capi
Apoc. 6 te 6. Apocalypsis: Et cęlum recessit sicut liber inuolutus. Per coelum diuina scriptura intelligitur, quæ clausa vt liber inuolutus abiit a Iudęis quo ad veram intelligentiam: vident enim quod foris apparet, mysteria autem intus inclusa minimè percipiunt. Nolunt enim se ad ea intelli-
Ambro. genda præparare. Ita diuus Ambrosius
Similitudo. locum illum explanat. Vt conchilia marina se aperiunt ad suscipiendum rorem coelestem, ex quo fulgentes gemmas con
Aristot. ficiunt, vt ait Aristoteles, & post illum
Isidor. Isidorus: aquam verò amaram euitant: sic nos debemus ad diuinam sapientiam, veramque doctrinam adipiscendam animos aperire, ex qua clarissimas eruditionis margaritas concipiamus: mundi verò scientiam quam Apostolus in priore ad Corinthios stultitiam vocat, quæ cum 1.Cor.3 turbida, ac amara aqua comparatur, contemnamus, & ad diuinum numen, ad coelestem sapientiam tota mente aspiremus.

¶*In nouissimis diebus*. Hoc est, in vltima mundi ætate, quæ ab Aduentu Christi vsque ad mundi finem continetur. Tempus Messiæ in diuinis literis nouissimum appellatur. Cùm Iacob ad exitum vitæ Gen.49. vocaretur, accersiuit filios suos, quos ita allocutus est: Congregamini, vt annunciem, quæ ventura sunt vobis in diebus nouissimis. Dies nouissimos vocauit tempus Messiæ, de quo ibi multa prædixit. Eodem modo Esaias vaticinans de primo Christi Aduentu capite 2. Erit, inquit, in Esa.2. nouissimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium. Et Michæas quarto: Erit in nouissimo dierum, Mich.4. &c. Hanc vltimam ætatem appellat Za- Zach.10 charias decimo tempus serotinum. Et Ioannes in prima canonica capite secundo: Filioli nouissima hora est. Et Paulus 4. ad Galatas: Cùm venit plenitudo tem Galat.4. poris, misit Deus filium suum. Et cap. 10. prioris ad Corinthios: Nos sumus, in 1.Co.10 quos fines sæculorum deuenerunt. Et primo ad Hebræos: Nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem fecit hæredem vniuersorum, per quem fecit & sæcula. Fortasse intellexit Daniel hoc loco per tempora nouissima posteritatẽ, & tempora, quæ post Nabuchodonosorem ventura erant.

¶*Visiones capitis tuis in cubili tuo*. Hoc est visa mentis tuæ in lecto tuo. Caput accipitur pro magistratu, vt Hoseæ Hose.1. primo: Congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum. Hoc est omnes Iudæi qui fuerint ad fidem conuersi tam ex Tribu Iuda, & Beniamim, quàm ex decem tribubus, recipient Christum in principem. Pro quo Septuaginta habent, principatum vnum.

1. Reg. 15. Capite 15. libri 1. Regum dixit Samuel Sauli: Nonne cùm paruulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israel factus es? Vbi caput pro rege accipitur. Sumitur aliquando pro acie, nam capite primo Iob (Iob 1.) vbi nos habemus: Chaldæi fecerunt tres turmas, in Hebraico est: Chaldæi fecerũt tria capita. Aliquando pro principio, vt (Psal. 39.) Psalmo 39. In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Hoc est in principio libri. Verba sunt filij Dei (Heb. 10) cum patre loquentis, vt ait capite decimo epistolæ ad Hebræos diuus Paulus. Inducit regius ac diuinus vates Dei filium se Deo patri offerentem ad naturam humanam sumendam, vt se pro nobis in crucis ara hostiam deuoueret ac constitueret. Et quoniam hoc erat in literis diuinis prædictum, ait: In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Erat enim Dei patris voluntas, vt legis veteris sacrificia cessarent, & esset Christus nostrum sacrificium. At quis nam sit hic liber, in cuius capite & principio hoc est scriptum de Christo, versatur in controuersia: (Hieron.) Hieronymus in libro quæstionum Hebraicarum per caput huius libri intelligit primum caput Genesis, vbi statim (August.) Moses loquitur de Dei filio. Augustinus libro 1. de Genesi contra Manichæos, & libro primo de Genesi ad literam, & libro contra aduersarium legis & prophetarũ, & in commentariis in psalmum trigesimum nonum hunc locum de primo etiã capite Genesis interpretatur. In eadem (Origen.) sententia fuerunt Origenes in Genesim, (Tertul.) Tertullianus contra Praxeam, Hilarius in (Hilari⁹.) expositione in psalmos. Hi patres in sen(Hamer.)tentiam suam adduxerunt Hamerum Nouesianum, & alios, qui idem asseueranter affirmant. Cùm enim dicat scrip(Gene. 1.)tura: In principio creauit Deus cœlum & terram, per principium filium intelli(Ioan. 8.)gunt, qui capite octauo apud Ioannem ait: Principium, qui loquor vobis. Acsi dicat: Ego qui vobiscum sermones con(Prou. 8.)sero, sum rerũ omnium principium. Capite octauo Prouerbiorum loquitur in hunc modum Dei filius, qui ibi Dei sapientia vocatur. Dominus possedit me in initio viarum suarum. Pro quo rectè poteris vertere. Dominus possedit me initium viarum suarum. Quibus verbis Dei filius se principium illud vocat, de quo dicitur: In principio creauit Deus (Gene. 1.) cœlum & terram. Vbi particula in, accipitur pro per, aut cum, quemadmodum aliis locis diuinarum literarum, vt ostendi verba illa paulo antea explanans: Rex in furore & ira magna. Alij per caput libri intelligunt principium libri psalmorum, hoc est primum psalmum ita incipientem: Beatus vir, qui non abiit in (Psal. 1.) consilio impiorum. Intelligi psalmum hunc de Christo Saluatore nostro asserũt Augustinus, Hieronymus, Arnobius, (August. Hieron. Arnobi. Remig.) Remigius. Sequitur enim: Et erit tanquam lignum, pro quo paraphrasis Chaldaica habet arborem vitæ. Quem locum Hieronymus & Chrysostomus de Christo interpretantur. Ille enim est arbor vi(Psal. 1. Hieron. Chryso.)tæ, de quo ait in Prouerbiis Salomon capite tertio: Lignum vitæ est iis, qui apprehenderint eum. Et Deus capite secundo (Prou. 3.) Apocalypsis: Vincenti dabo edere de li(Apoc. 2.)gno vitæ. Esse autem Christum hoc lignũ vitæ asserit Gregorius Nyssenus in libro (Nyssen.) de creatione hominis. Alij per hunc librum intelligunt prædestinationem, vt sit sensus. In capite libri æternæ prædestinationis de me tanquam de primogenito in multis fratribus, tanquam de præcipuo omnium electorum, in primo ac nobilissimo loco scriptum est. De libro hoc ait capite duodecimo Daniel: Omnis qui (Dan. 12) fuerit inuentus scriptus in libro vitę. Et apostolus capite quarto epistolę ad Phi(Phili. 4.)lippenses: Quorum nomina sunt in libro vitę. Et Ioãnes capite 21. Apocalypsis: Nõ (Apo. 21.) intrabunt in ciuitatem ęternã, nisi qui scripti sunt in libro vitę agni. Et Christus Deus noster apud Lucam 10. Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cœlis. At hęc nondum complent aures meas. (Luc. 10. Gene. 1. Psal. 1.) Nam principiũ Genesis loquitur de mundi creatione, primus psalmus de hominis felicitate, liber vitæ est prędestinatio, in hoc autem psalmo 39. loquitur Christus de sacrificio, & de seipso immolãdo. Quare congruentius videtur, vt per hunc librum

Leuit. 1. brum intelligatur Leuiticus, qui est liber
sacrificiorum, & per caput eius principium.
Psal. 39. Cùm enim Dei filius vnigena loqueretur in Psalmo illo cum patre de se ipso sacrificium offerendo, & liber Leuiticus agat de sacrificiis, de illo videtur illud intelligi: In capite libri scriptum est
Leuit. 1. de me, vt facerem volũtatem tuam. Nam primo capite Leuitici agitur de vitulo ꝑ mundi peccato immolando, per quem
Leui. 16. Christus significabatur. Vitulus ille, vt ex eodem libro constat capite 16. cremabatur extra castra, & Christus occisus est ex-
Heb. 13 tra ciuitatem. Ad id alludit Apostolus capite 13. Epistolæ ad Hebræos, cùm ait: Propter quod Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra castra passus est: exeamus nos ad eum improperium eius portantes. Hoc voluit Christus significare, cùm id quod futurum erat, de
Mat. 21. se ipso prædixit in Euangelio: Eiecerunt
Mar. 13. eum extra vineam, & occiderunt. Vbi no-
Luc. 11. mine vineæ intelligitur Hierosolyma, extra quam eiectus fuit, & in monte Caluariæ occisus & immolatus. Alij per hunc librum intelligunt totam sacram scripturam, & per caput eius intelligũt eius epitomen & compendium, in quo capita & summæ rerum omnium præcipuarũ con-
Theod. tinentur. Ita hunc locum explanat Theo-
Flamin. doretus, & post eũ Antonius Flaminius. Et est admirabilis explanatio, ac omnium meo quidem iudicio præstantissima. Tota enim lex & diuinorum vatum oracula, tota denique sancta scriptura testatum reliquit in vetere testamento, fore vt vnigena Dei filius è cœlo in terram descenderet, ac hominum genus morte sua à morte liberaret. Huic explanationi fauet
Aquila. versiones Aquilæ, & Symmachi, quæ ha-
Symm. bent: In inuolucro libri, vt sit sensus. Assumatur totum vetus testamentum, & redigatur in summam, iungantur omnia præcipua, quæ in eo scripta sunt, & in volumine seu inuolucro summatim scribantur, totum hoc de Christo venturo & immo-
Hieron. lando loquitur. Diuus Hieronymus vertit ex Hebræo: In volumine libri scriptum
Pagni. est de me. Pagninus: In libro libri. Paraphrasis Chaldaica: In volumine libri legis. Quæ omnia in idem recidunt. Septuaginta habent: ἐν κεφαλίδι βιβλίου: Hoc est, in capite libri, vbi per caput volumen intelligunt summarum. In Hebraico est: במגלת ספר Bimgilath Sepher. Nomen Megilah deriuatur à verbo Galal, quod significat inuoluere, quòd in eo multa, quæ aliis in locis dispersa erãt, sint summatim inuoluta. Aspicis igitur totum vetus instrumentum de Christo lo- Ioan. 5.
qui. Id significauit idem Christus apud Ioannem capite quinto, cùm dixit: Scrutamini scripturas, quia ipsæ sunt, quæ testimonium perhibent de me. Et apparẽs duobus discipulis euntibus in castellum Emaüs, vt Lucas ait capite 24. dixit illis:
O stulti & tardi corde ad credendum in Luc. 24.
omnibus, quæ locuti sunt prophetę. Nonne hęc oportuit pati Christũ, & ita intrare in gloriam suam? Et incipiens a Mose, & omnibus prophetis interpretabatur illis in oĩbus scripturis, quæ de ipso erant. Id indicat Petrus apostolorum Princeps capite tertio Actorum apostolorum, ita
dicens: Deus autem qui prænuntiauit per Act. 3.
os omnium prophetarum pati Christum
suum, sic impleuit. Et capite 10. Huic Act. 10.
omnes prophetæ testimonium perhibẽt remissionem peccatorum accipere per nomen eius, omnes qui credunt in eum. Hoc voluit Deus significare in transfiguratione, cum esset inter Mosem & Eliam de exitu eius loquentes, quem completu-
rus erat Hierosolymæ. Hoc est de morte, Mat. 17.
quam erat passurus. Nam lex & prophetæ de Christo loquuntur, scopus enim totius scripturæ Christus est. Per Mosem
intelligitur lex, per Eliam verò prophe- Luc. 9.
tia: hæc autem duo Christum habent in medio ad illum respicientia. Idem est esse Christum inter Mosem & Eliam, ac esse propiciatorium inter duos cherubinos, vt capite 25. Exodi scriptum legi-
mus. Per propiciatoriũ intelligitur Chri- Exo. 25.
stus, quem vt ait diuus Paulus Romano-
rum tertio, proposuit Deus propiciatorẽ Rom. 3.
per fidem in sanguine ipsius. Et vt ait in prima epistola sua diuus Ioannes, ipse
est ꝓpitiatio nostra. Per duos cherubinos 1. Ioã. 2
lex & prophetia, quæ Christum intuen-

tur, de quo loquuntur. Aspicis igitur librũ illum de quo loquitur Christus Psalmo trigesimo nono, esse totum vetus testamẽtum, vbi ipsius Christi Dei nostri mysteria sunt æternis consignata monimentis. Vbi per caput intelligitur summa & compendium: & iuxta aliorum sententiam per caput principium significatur. Hoc autem Danielis loco accipitur caput pro mente, cogitatione, & imaginatione: quemadmodum Psalmo vigesimosecũdo. Impinguasti in oleo caput meum. Vbi Didymus ait caput pro mente appellatum esse, oleum pro afflatu Spiritus Sancti. Vt enim oleũ lucem nutrit, laborem leuat, faciem exhilarat: sic ille animi lumen fouet, mentem recreat, cor afficit voluptate: quã ob causam oleum lætitiæ vocatur: dicente diuino psalte Psalmo 44. Vnxit te Deus Deus tuus oleo lętitiæ præ consortibus tuis.

Psal.22. Didym. Psal.44.

¶*Tu rex cogitare cœpisti.* Non solũ somnium, sed quid ante illud cogitauerat, indicat, vt maiorem rei adhibeat certitudinem, ordinem seruet, & regi maiorem faciat admirabilitatem.

¶*Non in sapientia quæ est in me, plusquã in cunctis viuentibus.* Id est, non quod sim aliis hominibus sapientior. Legendũ erat: non in sapientia, quæ non est in me plusquam in cunctis viuentibus. Sed prima negatio cadit super totã hãc orationẽ habens vim duarum negationũ. Quod est apud Hebræos frequens. Capite decimonono Leuitici: vbi nos habemus: Nõ periurabis in nomine meo, nec polluęs nomen Dei tui: litera Hebraica non habet nisi vnam negationem, quæ tamen duarum habet vim: ita enim habet: Non iurabis in nomine meo mendaciter, & pollues nomen Dei tui. Eodem modo illud explanãdum existimo, quod est capiti 33. Deuteronomii mandatum. Viuat Ruben, & non moriatur, & sit paruus in numero: Pro quo legendum erat: nec sit paruus in numero, nisi prima negatio totam comprehẽderet orationem. Est enim horum verborũ sensus: Viuat Ruben in hoc seculo, & non moriatur morte immatura, nec sit paruus in numero posterorum, sed propaget progeniem, & posteritatem suam.

Leui.19 Deu.33.

¶*Sacramentum hoc.* Idest arcanum hoc. Quasi dicat: Non humana scientia apertũ est mysterium hoc: sed fuit mihi à Deo prolatum & ostensum, vt tu scires, quæ vẽtura sunt. Euitat arrogantiam & ostentationem: & regem afficit honore, propter quẽ facta fuit illa somnii apertio & reuelatio.

¶*Tu rex videbas.* Nimirum visione imaginaria in somnio. Erat statua illa magna, quia regna quæ magna hominibus videntur, significabat. Erat intuitus eius terribilis propter regnorum bella & controuersas successiones, quæ non sine infinita hominum cæde & periculo efficiuntur.

¶*Sine manibus.* Hoc est, sine industria humana. Et lapis hic ita omnia contriuit, vt redigerentur in fauillam, quæ rapitur à vẽto, cum repurgatur triticum in area.

¶*Hoc est somnium.* Hoc est, quod somniasti. Rex prudenter omnia audi veritatem recognoscens.

Tu rex regum es: & Deus cœli regnum & fortitudinem & imperium, & gloriam dedit tibi: & omnia in quibus habitant filii hominum, & bestiæ agri: volucres quoque cœli dedit in manu tua: & sub ditione tua omnia constituit. Tu es ergo caput aureum. Et post te consurget regnum aliud minus te argẽteum. Et regnum tertium aliud æreũ, quod imperabit vniuersę terræ. Et regnum quartum erit velut ferreum: quomodo ferrum comminuit & domat omnia: sic comminuet et conteret omnia hæc. Porrò: quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli, & partem ferream, regnum diuisum erit: quod tamen de plantario ferri orietur, secundum quod vidisti ferrum mistum testæ ex luto. Et digitos pedum ex parte ferreos, & ex parte fictiles: ex parte regnum erit solidum, & ex parte contritum. Quòd autem vidisti ferrum mistum testæ ex luto: commiscebuntur quidem humano semine, sed non adhærebunt sibi, sicuti ferrum misceri non potest testæ. In F

diebus

diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non dissipabitur, & regnum eius alteri populo non tradetur: comminuet autem & consumet vniuersa regna hæc, & ipsum stabit in æternum, Secundum quod vidisti quòd de monte abscissus est lapis sine manibus, & comminuit testam, ferrum, & æs, & argentum, & aurum, Deus magnus ostendit regi, quæ ventura sunt postea. Et verum est somnium, & fidelis interpretatio eius.

¶*Tu rex regum.* Vocat eum, quemadmodum illum alii vocabant. Vocabatur autē rex regum, quia multos reges debellauerat, & vicerat. Ita etiam appellatur apud
Ezec. 26. Ezechielem capite 26.

¶*Deus cœli regnum, & fortitudinem, & imperium & gloriam dedit tibi.* Vult significare omnia Dei esse, & ab eo bona cuncta procedere, cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Ac illum esse, qui dat regna, & alia tam corporis quam
Gen. 28. animi bona. Id significabat scala quam vidit Iacob à cœlo ad terram venientem, per cuius gradus à Deo bona omnia de-
Iaco. 1. scendunt. Vnde Iacobus apostolus capite 1. canonicæ suæ: Omne datum optimū, inquit, & omne donum perfectum desursum est descendens à patre luminum. Id aliquo modo intelligebat Cyrus, qui vt
1. Esd. 1. Esdras capiti primo mandauit: Omnia, inquit, regna terrę dedit mihi Deus cœli.

¶*Et omnia.* Subaudi loca, in quibus habitant homines, & feræ, & volucres, dedit tibi Deus: omnia sunt potestati ac ditioni tuæ subiecta. Nihil est, quod tibi non pareat, quod tibi peruium non sit. Vtitur Daniel ea orationis exornatione, quam rethores Græci hyperbolem, Latini superlationem vocant. Vult significare esse Nabuchodonosorem admodum potentem: ideo hac vtitur figura ad eius potentiam exprimendam, & verbis amplificandam. Sed nec Nabuchodonosoris principatus, nec vllus alius ita vniuerso orbi præfuit, vt nullam prouinciam relinqueret indomitam. Testantur hoc aræ Alexandri Magni, columnæ Herculis, Ctesiphon Romani imperii ad Orientem limes. Vtitur Dauid hoc hyperbolico sermone, cùm ait
Psalmo decimoseptimo terribiles extitisse Psal. 17.
motus, & desidente terra intimas ac profundas aquarum venas apparuisse, & retecta fuisse fundamenta orbis terrarum. Eodem ferè modo Deus apud Esaiam capi- Esai. 13.
te tertiodecimo: Cœlum, inquit, turbabo, & conquassabitur terra propter indignationem domini exercituum. In quorum
verborum explanatione diuus Hieronymus: Hieron.
Hæc est, inquit, superlatio, qua vehementissimam iram Dei vates sanctus
exaggerat. In eundem modum Ioel ad Ioel 1.
amplificandam oratione hostium multitudinem & feritatem: Gens, inquit, ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis, dentes eius vt dentes leonis, & molares eius vt catuli leonis. Ita id existimo intelligi, quod capite sexto apud
Matthæum Christus ait, Te autem facien- Matt. 6.
te eleemosynam nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.

¶*Tu es ergo caput aureum.* Hoc est, caput aureū statuę te designat, regnumque tuum significat. Vt aurum aliis metallis illustrius est, ita regnum Nabuchodonosoris fuit aliis præstantius. Fortasse ideo cum auro comparatur, quia victis inimicis magna pace & misericordia erga indigētes vtebatur. Nam oleum misericordiā significat, aurum autem sumitur pro oleo vel ob colorem, vel ob puritatem. Vnde
verba illa Zachariæ capite quarto: Quid Zach. 4.
sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro? possunt ita verti, Quid sunt rami oliuarum, qui sunt iuxta duo rostra aurea, quæ effundunt ex se aurum. Hoc est, quid sibi volunt hi duo ramuli oliuarum, qui sunt inter duas ampullas aureas, quæ effundunt ex se oleum in candelabrum? Hoc candelabrū aureū omnia illuminās Christus est, duo rami oliuarū sunt Zorababel & Iosue filius Iosedech, de quibus illic Zacharias loquebatur, per quos intelligebatur sacerdotiū & regnum, nā sacerdos & rex oleo vngebantur. Christus autē

eos illustrat, quia regum & sacerdotũ lumen à Christo est. Aspicies illo in loco effundere aurum in candelabrum idem esse quod oleum effundere. Accipitur et aurum pro aeris nitore & tranquillitate; Iob. 37. vt cap. 37. Iob: Ab aquilone aurum veniet. Pro quo quidam vertunt: Venit à Septentrione serenitas auro similis. Ventus enim aquilo dissipat nubes, & affert serenitatẽ, & splendorem instar coloris auri. Igitur propter misericordiam & placabilitatem in pace forsitan regnũ Chaldæorum per aurũ significabatur. Vel propter diuitias, quibus affluebat. Dicitur autem caput, quia aliis regnis dignitate excellebat, & principatu: & quia inter quatuor regna hic designata ipsum primum erat. Immo omnium regnorum primum fuit Babylonicum, cuius clauum tenuit Nemroch, vt Gen. 10. constat cap. 10. Geneseos.

¶*Et post te consurget regnum aliud minus te argenteum.* Hoc est regnum Medorum & Persarum, quod ideo designatur per duo brachia, quia duo quondã regna fuerunt: quæ postea copulata in vnum redacta sunt, cuius Rex fuit Cyrus, qui materno genere à Medis, paterno à Persis du Theod. cebatur. Et vt ait Theodoretus, per dexteram paternum genus, per sinistram maternum significatur.

¶*Regnum aliud tertium æreum.* Siue æneum. Hoc fuit regnum Græcorum, præsertim tempore Alexandri Magni, quãdo non solùm in re militari, sed etiam in eloquentia & philosophia magni nominis viri floruerunt. Signatum est autẽ ære propter Græcorũ eloquentiam, quòd latius, ac longius sonuerit, quam Babiloniorum & Persarum.

¶*Regnum quartum erit velut ferreum.* Siue ferrum. Hoc fuit Romanorum Imperium, quòd instar ferri alia conterẽtis, cętera regna domuit, atque contriuit. Est autem signatũ duabus tibiis propter imperij partitionem in Constantinopolitanum & Germanicum, siue Orientale, & Occidentale. Vnde insigne imperiale est aquila duorũ capitum. Quid enim auium regina bicipite significatur, nisi duorum imperiorum diuisio? Itaque per quatuor partes præcipuas statuæ, quatuor mundi regna, siue imperia intelliguntur, nempè Babylonicum, Persicum, Gręcum, Romanum. Ita Hieronymus, Theodoretus, & Hieron. alij hunc locum explanant. Tametsi Pau- Theod. lus Orosius per hæc quatuor regna intel Orosius ligit Babylonicum ad Orientem, Macedonicum ad Septentrionẽ, Punicum ad Meridiem, Romanum ad Occidentem.

¶*Porrò quia vidisti pedum, & digitorum partem testeam figuli.* Per digitos intellige digitos pedem: qui pedes partẽ habebant luteam, partem verò ferreã: quædam pars erat ex ferro, quædam ex terra. Quo significabatur Romani imperij diuersitas: nam in principio fuit ferreum, hoc est fortissimum, postea verò luteum, hoc est fragile & debile. Hæc autem fragilitas orta est ex diuisione propter bella ciuilia & intimas Romanorum discordias, & acerbas diuturnasq; contentiones, atq; crudelia exitiosaque dissidia. Cùm enim ambitione ducti honores quærerent, alij aliis nefaria bella gerebant: & ita vim imperij labefactabant. Et quoniam diuisio hæc ex imperij dimanabat fortitudine, ait Daniel: Quod tamen de plantario ferri oriebatur: hoc est de planta pedis statuæ, quæ ferrea erat. Sensus est: Quæ diuisio Romanorum originem habebat à ferro plantæ pedis, per quòd fortitudo & diuitiarum abundantia significabantur. Accipitur itaque plantarium pro plãta pedis. Sed quia plantarium est locus, vbi arbores sunt insitę teste Plinio lib. 17. possunt Plinius. hæc verba hunc habere sensum: Quæ diuisio oriebatur in loco, vbi plãtata fuerat fortitudo, vt per hunc locum intelligatur Roma, quæ erat veluti pomarium quoddam insitum arboribus non pomorũ, sed virium. Vel accipitur plantarium pro firmitate, vt significaret imperium diuidendum, quod tamen aliquid de firmitate ferri haberet. Regnum Romæ cœpit à fratricidio, deinde plerunque seditionibus laborauit, & diuisionibus: quæ hoc loco significantur. Sed meo quidem iudicio præcipuè hic loquitur Daniel de discordia inter Iulium Cæsarem, & magnũ Pompeium.

¶Quod

¶ *Quod autem vidisti ferrum mistum testa ex luto, commiscebuntur.* Hæc mistio fuit per contactum, ideo non fuit propria. Non enim ferrum & lutum ita miscentur, vt ex illis duobus vnum formaliter fiat. Vult generaliter vna comprehensione significare Romanorum connubia quibus genus suum propagabant, & amicitia coniungebantur. Sed non adhęrebāt sibi per sincerum amorem, & veram charitatem propter intestinas & domesticas discordias: quemadmodum ferrum non potest cum testa nisi superficialiter, vt ita dicam, commisceri. Præcipuè tamē significat matrimonium inter Pompeium & Iuliam filiam Iulij Cæsaris, quod conflatum fuit, vt inter hos duos principes amicitiam conciliaret, quam conciliare non potuit. Lege Suetonium, Tranquillū, Plutarchum, Lucium Florum, & alios historicos, vbi hæc poteris videre. Insuper intueberis Romanorum in omni ferè ętate dissidia. Ex quo effectum est, vt vrbs illa Roma à Romulo, vt aiunt, appellata, illustrissimum orbis terrarum monumētum, arx totius mundi, domus fortitudinis, imperij, & dignitatis, terror vniuersi, triumphorum gloria, quæ alias vrbes expugnabat, ab aliis expugnaretur. Sed modò nobilior est quàm olim propter fidē, & summi pontificis, Christi Vicarij, assistentiam & principatum. At si ad antiqua & magnifica ædificia respicias, videbis nōnulla deserta, alia partim diruta, prim penitus euersa. Nec mirum, nam omnia hæc regna terrenos habēt pedes in statua & lutea fundamēta. Hic est sæculi status, hæc est mundi conditio: nulla est in eo firmitas, nulla perpetuitas, nulla constantia. Intuere animo hanc statuam tā amplam & eximiam ex auro, argento, ęre, & ferro conflatam, qua mundi regina, nominis celebritas, diuitiæ & dignitates significatæ sunt, videbis eam fictilem in pedibus, fragilem & caducam, quæ ruit, fluxit, & euanuit, & fuit in minutissimas fauillas redacta, quę raptæ à vento amplius non apparuerunt. Id mentis oculis perspiciebat Salomon, cùm diceret: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Huiusmodi sunt ea, ad quæ insipientes mortales desiderio flagrātes rapiuntur. Cùm se tibi ante oculos obtulerint mundi opes & honores, & magnum quippiam ac gloriosum tibi visum fuerit harum rerum decus, caue ne decipiaris. Quæ in summo à pretiosa incipiūt materia, detrimentis cursum conficiunt, & tādem in vilissimam materiam finiūtur. Si huiusmodi res tibi ante oculos principium proposuerint, respice ad earū finem, videbis eas in luto finiri & terminari, incertasq; esse, instabiles, & in casu stas. Earum fundamentum lutum est caducum, & finis interitus. Quanquam in lætitia auri exordiri videantur, in mœrorē tamen terræ desinunt, & in nihilum rediguntur. Sed id nolunt perpēdere, qui eas concupiscunt, summis infinitæ cupiditatis stimulis concitati. Fluctus maris se in altum extollentes, sonitum horribilem edentes, longè latèque spumantes cùm attingunt terram litoris, statim extenuantur & consumuntur. Eodem modo sublimes mundi status, ac splendidi tituli qui in mari huius mundi multos rauco vanitatis sonitu terrebant, cùm attingunt terram sepulchri, confestim desinunt esse, & finem faciunt: & eorum principum, & magnatum potētia eodem sepulchro obruitur, quo corpus: eorumq; nomen sensim obscuratur, & euanescit. Hæc enim vana potius simulachra sunt, quàm solidæ res. Non vidit Babylonius princeps mundi regna & diuitias nisi in imagine: quia hæc nō tam res, quàm imagines possunt rectè appellari. Statua erat id, quod vidit, non res solida: figura erat, non natura. Eam ob causam ait Apostolus capite 7: prioris ad Corinthios: Præterit figura huius mundi. Non naturam ait prætérire, quam philosophi substantiam vocant, sed figuram. Vt figura in pariete picta qualibet aquæ gutta deletur: sic mundi potentia qualibet mutatione amittitur. Ea ratione dictus diuinus vates eam Psalmo 72. imaginem vocat, cùm ait: In ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Ac si dicat: Tu Deus qui in cœlesti ciuitate tua habitas, vanorum hominum imagines, vt pote opes & dignitates,

Marginalia: Tranq. Plutarc. Florus. — Eccle. 4. — Similitudo. — 1. Cor. 7 — Similitudo. — Psal. 73.

tates, & nominis claritatem & amplitudinem euertes & consumes. Ostendens ludibria esse, & nihil ea, quibus ipsi inflantur, cùm nihil aliud sint, quam vanitas & vmbra. Vt ædificium in imo solo extructum nec fulmine concutitur, nec hiatu absorbetur, sic abiectus vitæ status non est maximis ærumnis expositus. At res secundæ in fastigio dignitatis seculi collocatæ multis sunt obnoxiæ ruinis & calamitatibus. Imagines sunt fallaces quolibet periculo deletæ. Nec mireris si hæc audias imagines vocari, cùm homo ipse imago quædam sit. De eo ait idem psalmographus psalmo 38. In imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur. Acsi dicat: Cùm homo vitam pertranseat tanquam imago adumbrata, nihil habēs expressi, tanta tamen ducitur vanitate & amentia, vt nesciat pusillum illud, quod habet vitæ, in tranquillitate & quiete traducere, sed turbulentis ac effrenatis animi perturbationibus concitatur, ad illa aspirans, quæ mobilia sunt, fugacia, caduca, sine securitate, quæ nunquam perennia fuerunt, sed aut statim decidunt, aut obruūtur hominum interitu, aut obliuione posteritatis extinguuntur. Nihilominus ea ardenter optamus, non attendentes nobisipsis perniciem machinari. Papiliones vermiculi aligeri quia lucernæ delectantur splendore, ad illam proximè accedunt in medio flammæ volitantes, ex quo efficitur, vt mortem sibi consciscant. Non ita morerentur, nisi ad lucem intus accederent, non accederent, nisi illa oblectarentur. Ita plerique mortales inani mundi gloria delectati eam ambitiosè quærunt, & amplectuntur, ex quo eorùm conflatur exitium, nam falsi honoris specie decepti vnde eum consequi putant, inde eorum dedecus dimanat, & pro breui gloria in perpetua ignominia volutantur. Vidi, inquit diuinus citharœdus, impium superexaltatum, & eleuatū sicut cedros Libani, & transiui, & ecce nō erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Viderat eos, qui scelere & maleficio pascebantur, rerum secūdarum potitos. At reflante vento aspexit eos ex illustri & florente rerum statu in acerbas calamitates, illasque perpetuas præcipitatos, eorumque nomen æterna obliuione deletum. Mundi status est veluti lingula stateræ aurificis, quæ quolibet pondere mouetur. Quid mobilius, quid incertius, quid inconstantius? Vt sydera errantia quæ deprimuntur in signo vno, extolluntur in altero, & è contrario, ita qui hodie sunt abiecti nulla illustri laude celebrati, cras erunt magnis affecti honoribus, & in præclara dignitate constituti. Contrà verò qui modo in ore hominum cū gloria & celebritate versātur, paulo post omnibus honorum ornamentis spoliabuntur. Conspiciamus rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiam: eorumque casus & ærumnas, qui cum opibus affluerent, & lætitia gestirēt, in medio cursu ceciderunt, in memoriā reuocemus. O falsam spem, ò variam volucremque mundi commutationem: O cæcam nostram cupiditatem: O amentiam deplorādam, quàm cito nostra gaudia in lachrymas conuertuntur: Illud est hoc loco aduertendum, non solùm diuinum nostrum vatem vocasse mundi regna statuam aut imaginem, sed etiam affirmasse eam in somniis visam fuisse. Qui vident vitæ labores & ærumnas, vigilant, qui autem eius gloriam & potentiam, dormiunt. Somnium est seculi huius gloria, & opum affluentia, & qui ad res illas ardenter aspirat, vt somnium euanescit. Ita enim capite 20. Iob scriptum legimus: Velut somnium aduolans non inuenietur, transibit sicut visio nocturna. Acsi dicat: Euanescit omnis homo, qui diuitiis affluit, & rerum secundarum potitur, transibit eius felicitas tanquam somnium inane, atque instar visi nocturni fugiet, & peribit. Et diuinus psaltes mortalium vanitatem, humanæ prosperitatis incertitudinem, & lamentabilium casuū miserias animo perspiciens has ad dominum voces effudit, Deiecisti eos, dum alleuarentur. Qūo facti sunt in desolationē: Subitò defecerunt: perierunt pp iniquitatem suā. Velut somniū surgentiū dñe, &c. Et Ps. 89. Id quod nos habemus: Quę pro nihilo

Margin notes (left column): Similitudo. — Psa. 38. — Similitudo. — Psal. 36.
Margin notes (right column): Similitudo. — Similitudo. — Iob. 20. — Psal. 72. — Psal. 89.

nihilo habentur, eorum anni erunt: potest verti ex Hebræo: Quæ pro nihilo habentur, ea somnium sunt. Pro quo Diuus Hieronymus transtulit: vt somnium erunt. Alij vertunt: Inundas eos, somniũ sunt. Vt sit sensus: Immissa inundatione rapis eos domine subitò de vita, & veluti somnium perpetuæ traduntur obliuioni: Non parcis hac in re Deus plebeis, nec principibus. Ideo idem psalmographus Deum vocat terribilem, qui aufert spiritum principum: Vel vt potest verti ex Hebræo: Qui vindemiat vitam principum. Et Ecclesiasticus capite 34. Somnia, inquit, extollunt imprudentes. Mundi gaudia, & fallaces diuitias quibus homines inflantur, somnia vocauit: Et statim addidit: Qui apprehendit vmbram, & persequitur ventos: sic qui attendit ad visa mendacia. Pestilentes voluptates & inanes diuitias appellauit visa mẽdacia. Non sat esse existimauit vocare illa mendacia, sed visa, aperta, & manifesta mendacia Et confestim adiecit. Hoc secundum hoc visio somniorum. Quorũ verborum hic est sensus. Hoc quod non est vera fęlicitas, etiã si id videatur esse: quod non est hoc, quod non est solida res, sed secundum hoc, hoc est, sed inane simulachrum: profectò est somnium transiens. Plato inanem spem fugacis prosperitatis somnium appellabat vigilantis. Ipsa vita nostra somnium est. Quid fragilius illa, quid fugacius, quid inanius? Homerus libro sexto Iliadis homines comparat cũ arborum foliis, quæ modò virescunt, modò arescunt: nunc pulchritudine decorantur, nunc à vento rapiuntur. Qua sententia oblectabatur Pyrrho Academicus authore Laertio. Menander apud Plutarchum in libello consolatorio ad Apollonium: Nullum, inquit, animal est, quod crebrius, ac velocius modò surgat, modò cadat, quàm homo: nullum debilius, & inconstantius. Euripides huius sæculi foelicitatem vnum tantùm diem durare dixit. Qua in re fuit à Demetrio Phalereo omnium illius ætatis philosophorũ politissimo non immeritò reprehensus, quòd non integrum diem, sed temporis punctum dicere debuisset. Pindarus hominẽ vocauit vmbræ somnium. Aduerte, obsecro, Non solùm somnium, sed somnium vmbræ illum vocauit. Aeschilus apud Stobæum vitam humanam cum vmbra fumi comparabat. Sophocles in Aiace nihil aliud ait esse hominem, quàm vmbram & ventum. Hinc ortum est tritum illud vetustate prouerbiũ: Homo bulla. Est autem bulla tumor ille inanis apparens in aquis, qui eodem ferè instãti quo nascitur, euanescit. Sed quorsum cito philosophos, cùm habeamus perspicua diuinarum literarum loca idipsum asserẽtia. Homo, inquit capite quartodecimo Iob, natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis: qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet. Dauid psalmo 28. Vniuersa, inquit, vanitas omnis homo viuens. Et Psal. 102. Defecerunt sicut fumus dies mei. Et paulo post: Dies mei sicut vmbra declinauerunt; & ego sicut foenum arui. Et Iacobus Apostolus capite quarto epistola suæ: Quæ est vita vestra? Vapor ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Est igitur vita nostra somnium, & mũdi prosperitas somnium, & statim visa in somniis, quæ in fragili luto finitur, per quam opes, diuitiæ, magistratus, & imperia significantur. De quibus diuinæ literæ capite quinto Sapientiæ hæc verba monimentis consignarunt. Omnia illa transierunt sicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens; & tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cùm præterierit, non potest vestigium inueniri, nec semita carinæ illius in fluctibus. Cur igitur tam ardẽter quærimus, quod tam parum durat? Præsertim cùm nemo possit duobus dominis seruire, Deo & diuitiis, vt ipse Deus capite sexto apud Matthæum testatur. Ioseph in Aegypto elegit Deo æterno potius seruire, quàm impudicæ Aegiptiæ, & reliquit pallium, vt honestatem conseruaret. Elisæus reliquit boues & aratra, vt sequeretur Eliam. Ipse Elias reliquit amictum, vt ascenderet in coelum. Nos relinquamus mundi

opes

Marginal notes: Hieron. — Psal. 73. — Eccl. 34. — Plato. — Homer. — Pyrrho. — Laert. — Menãd. — Plutarc. — Eurripi. — Phaler. — Pindar. — Aeschi. — Stobæ. — Sopho. — Iob. 14. — Psal. 28. — Ps. 101. — Iaco. 4. — Sap. 5. — Matt. 6. — Gen. 39. — 3. Re. 19 — 4. Reg. 2

opes mobiles & fluxas, ac illas quæramus, quæ animum amplificent, quibus illi qui Deum amore amplectūtur, sine dubitatione cumulantur. Eos imitemur, qui diuitias mundi pro nihilo putarunt, qui animos è corporum contagione seuocarunt, & ad Christi imitationem contulerunt. Eos fugiamus qui ad eas toto animo

Similitudo. aspirant. Vt in argento viuo omnia natant præter aurum, quod in illud ingreditur: sic in corde auari nihil insidet nisi aurum & lucrum: nam virtutes, bonæ disciplinę, & cætera huiusmodi fluitant in summo, animum autem haud quaquam ingrediūtur. Alii amore diuitiarum flagrant, vt illis intemperanter abutantur. Filius pro-

Luc. 15. digus apud Lucam capite quintodecimo dum afflueret diuitiis, recessit à patre, & à seipso, dum autem inopia laboraret, rediit ad illum, & ad se. Ita enim ait Lucas. In se reuersus dixit, Quanti mercenarii, &c. Qui ad se reuertitur, extra se va-

Exod. gabatur. Misit Deus Mosem ad Aegyptū nec ei diuitias dedit, nec corporis voluptates, sed virgam, qua munitus ederet mirabilia. Amplectamur virgam illam, per quam crux Christi erat adumbrata, portemus crucem domini, & diuitias, delicias, voluptates, magistratus, potentiam, honores, & alia huiusmodi quæ eximia plerisque & præclara videntur, parua ducamus, eaque ratione stabili firmaque contemnamus, & lutum, inanem imaginem, & Babylonicam statuam caducam & intus vanam, & vmbram atq; somnium existimemus.

¶ *In diebus autem regnorum illorum*. Hoc est, decursus temporibus regnorum, de quibus facta fuit mentio, durante regno seu imperio Romano. Vel multo rectius per regna illa in plurali non quatuor illa, quorum meminit, sed solùm Romanum intelligit imperium, quod omnia regna illa contineret. Tunc natus est Christus Deus noster imperii gubernaculum tenente Augusto Cęsare Octauiano. Tunc enim vt ait capite secundo euangelii di-

Luc. 2. uus Lucas, exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis. Hàc existimo esse germanam huius loci explanationem. Ex qua habes validum aduersus Iudæos argumentum ad ostendendū venisse Christum. Quoniam venturus erat, vt constat ex hoc loco, quando regnum Babylonicum, & Persicum, & Græcum essent imperio Romano subiecta: quemadmodum fuerunt tempore Augusti Octauiani. Nunc autem nullum horum regnorum imperio paret Romano: Nam Medi & Persæ subiecti sunt regi Sophio, Babylonii & Græci Turcarum principi: qui duo principes sunt imperii Romani hostes, & acerrimi aduersarii.

¶ *Regnum quod in æternum non dissipabitur*. Hoc est regnum æternum. Intelligi hoc de regno Christi, non solùm Christiani, sed etiam Iudæi fatentur. Hac in re solùm differimus, quòd nos Christum venisse profitemur, illi non venisse, sed venturum esse existimant, adhibentes huic existimationi pestilentem contumaciam non à magnitudine animi inductam, qua carent, sed à perfidia & amentia, quibus abundant. Imitantur stulti homines hac in re Britanos, quos vulgus appellat Inglesios, qui regē suum Arturum ridiculè expectant, qui eos diuites, potentes, ac felices faciat. Qui rex iam venit, & multis abhinc annis excessit è vita: & tamen ab illis èxpectatur. De hoc Christi regno ait Psalmo 96. diuinus citharœdus, Domi- Psal. 96. nus regnauit, exultet terra, lætentur insulæ multæ. Tametsi loco illo regnare potest accipi pro vincere & præualere.

¶ *Et regnum eius alteri populo non tradetur*. Hoc est, nunquam ab hostibus penitus extinguetur. Id quidem est Christi regnum in ecclesia catholica, quod semper durabit vsque ad finem seculi, deinde in cœlis perficietur. In ecclesia militante inchoatur, in triumphante verò ęuo sempiterno permanebit. Duplex est gubernatio regni Christi, altera spiritualis, altera secularis. Christus per suos vicarios, per principes ac pontifices regnat in Christianis seculariter, vt ita dicam, in quorum animis regnat spiritualiter, in viris iustis per gratiam in via, & per gloriam in patria: Ac quoniam ecclesia catholica semper est duratura, iuxta id quod ait apud

Mat.16. apud Matthæum capite sextodecimo seruator noster: Portæ inferi non præualebunt aduersus eam: ait Daniel eam non esse alteri populo tradendam. Oppugnatur quidem, & oppugnabitur: sed non expugnabitur, nec vnquam euertetur. Si in vna regione defecerint Christiani, in altera propagabuntur. Semper erunt veri Christiani: quibus Christus Deus noster
Mat.28. ait apud Matthæum capite vltimo: Ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad cōsumationem seculi Alij referunt hæc Danielis verba ad ecclesiam triumphantem, vbi ciues sunt immortales. Prior expositio placet doctioribus.

¶ *Et ipsum stabit in æternum.* Alia regna habebunt finem, Christi vero regnum erit ęternum. Id prędixit diuinus ac regius
Psa.144 vates his verbis Psalmo 144. Regnum tuum regnum omnium seculorum: & dominatio tua in omni generatione & ge
Psal.88. nerationem. Et Psalmo 88. Inducit Deum patrem ita loquentem: Aedificabo in generatione & generationem sedem tuam. Et quia hæc erant admiranda, alloquitur statim ipse Dauid Christum venturum, cuius regnum æternum fore præuidebat: Confitebuntur cœli mirabilia tua domine: etenim veritatem tuam in ecclesia san
Psal.88. ctorum. Veritatem Dei appellat eius promissa. Et paulo post inducit patrem has voces mittentem: In æternum seruabo illi misericordiam meam: & testamentum meum fidele ipsi. Et ponam in seculum seculi semen eius, & thronum eius sicut dies Cœli. Et thronus eius sicut sol in cōspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cœlo fidelis. Vocat Christum semen Dauidis, quia ab eo quatenus homo originem ducebat, iuxta id quod
Matt.1. ait Matthæus: Liber generationis Iesu Christi filii Dauid, filii Abraham. Qui Christus regnat in æternum in ecclesia, quæ in omne tempus vigebit, atque æuo sempiterno Deo in cœlo fruetur. Dixit autem thronum Christi duraturum sicut dies cœli, hoc est quandiu durauerit cœlum: & sicut sol & luna, hoc est, quandiu sol & luna durauerint, quæ astra sunt testes perpetuitatis regni Christi, vt ipsum æternum esse significaret. Non posse autem hæc Dauidi conuenire indicat id, quod dicitur in eodem Psalmo: Nihil pro Psal.88.
ficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei. Est enim nobis satis perspectum & exploratum, Dauidē 2.Re.24
in scelera incidisse, quando populum inflato animo numerauit: & quando adulrium commisit, & cædem Vriæ machinatus est. Quibus in flagitiis inimicus pro- 2.Re.11
fecit in eo, & filius iniquitatis apposuit, vt læderet illum. Præterea qui fieri potest, vt regni perpetuitatem Deus polliceretur Dauidi super Hierosolymam terrenam, cum in ea nullum sit regnum Iudæorum, sed subiecta sit impiis Turcis Iudæorum & Christianorum acerrimis inimicis? Nullo modo hæc vera esse possunt, nisi referantur ad Christum, qui natus in familia Dauidis perpetuò regnat. Nec in aliam sententiam explanari debet illa Esaiæ va- Esai.9.
ticinatio capiti nono mandata: Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis. Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, & corroboret à modò, & vsque in sempiternum. Et illud Michææ capite quarto. Re- Mich.4.
gnabit super eos in monte Sion ex hoc nunc & vsque in seculum. Id intuebatur mentis oculis spiritu prophetico illustratis noster Daniel, cùm diceret capite septi Dani.7.
mo: Potestas eius potestas æterna, quæ nō auferetur, & regnū eius quod nō corrūpetur. Et hoc loco: Suscitabit Deus cęli regnū, quod in ęternū nō dissipabitur: & regnū eius alteri populo nō tradetur: cōminuet autem & consumet vniuersa regna hęc, & ipsum stabit in æternū. Hęc omnia oracula explanauit de Christo Gabriel angelus, Dei interpres & nuntius, cùm capite primo apud Lucam his verbis. virgi- Luc.1.
nem Mariam sanctissimam affatus est: Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur. Et dabit illi dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob ī æternū, & regni eius non erit finis. Esse Christum regem, asserit ipse dicens secundo Psal- Psal.2.
mo: Ego autem constitutus sum rex ab

eo

eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius. Non conuenire autem hæc Dauidi authori psalmi indicant, quæ statim sequuntur: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te. Quem locum diuus Paulus capite

Hebr. 1. 1. epistolæ ad Hebræos in Christo interpretatur, probans esse eum Angelis præstantiorem, à patre cœlesti genitum, de

Ambro. Chryso. Theop. Primas. ipsius essentia. Ita Ambrosius, Chrysostomus, Theophilactus, Primasius, & alij locum illum explanant. Dicẽs Deus pater: Ego hodie genui te, significat eum esse filium suum natura. Quemadmodum ens, siue qui est, nomen Dei est, quia in eo nihil est præteritum aut futurum, sed omnia præsentia, ita hoc loco: Ego hodie genui te, hoc vox hodie non tempus significat, sed ęternitatẽ, vt sit sensus: Ego ab ęterno genui te.

Athana. Athanasius tamen ait, verba hæc: Filius meus es tu, ad diuinitatem referri, illa autem: Ego hodie genui te, ad humanitatẽ.

Theod. Hilari. Theodorus autem & Hilarius asserunt Dauidem hoc versiculo prædixisse Christi reditum ad vitam. Imò ipse Paulus, qui in epistola ad Hebræos hoc

Hebr. 1. de Christi generatione interpretari videtur, in oratione quam habuit, à Luca in

Act. 13. Actis apostolorum literis mandata, ostendit vocabulum, hodie, tempus illud significare, quo Christus ab inferis resurrexit.

Psal. 2. Ita enim ait de patre loquens: Resuscitãs Iesum, sicut in Psal. 2. scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Sed non est mirandum, cùm certissimum sit, vnũ atque eundem locum diuinæ scripturæ multos posse habere sensus etiam literales. Sed vt vnde digressa est, reuertatur oratio: Christus Deus noster Rex verus est.

Psal. 73. De illo enim ait psalmographus Psal. 73. Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ. Vbi per medium ter-

Basilius ræ Basilius intelligit Hierosolymam. Poteris tamen interpretari, in medio terræ, hoc est palam, & coram mortalibus tanquam id in theatro spectantibus. Et Psal

Ps. 149. mo 149. Lætetur Israel in eo, qui fecit eum, & filiæ Sion exultent in rege suo: Et

Esai. 32. Esaias capite 32. Ecce, inquit, regnabit rex in iustitia, & principes eius in iudicio

præerunt. Et capite 33. Dominus iudex noster, dominus legifer noster, dominus rex noster, ipse saluabit nos. Audi Ieremiam Esai. 33.

Iere. 23. Deum patrem id prædixisse asserentem: Ecce dies venient, dicit dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit rex, & sapiens erit. Et faciet iudicium & iustitiam in terra. In diebus illis saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidenter, & hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus iustus noster. Hunc locum non solùm catholici, sed etiam Hebræi intelligunt de Messia, quem Deus appellat germen, siue semen, siue fructum Dauidis, quia ex eo secundum carnem duxit genus suum. Vocabulum Dauid est in datiuo tam in Hebræo, quàm in Græco. Et vocabulum Hebræum significans germẽ significat etiam Orientem. Qua ratione ducti septuaginta interpretes verterunt: Et suscitabo Dauidi Orientem iustum. Oriens enim Christus appellatur, vt apud Zachariam capite 3. Adducam seruum Zach. 3.

meum Orientem. Et capite 6. Ecce vir Zach. 6.

Oriens nomen eius. Et vbi nos habemus: Hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus iustus noster, pro domino est in Hebræo Iehouah, quod nomen Deum significat, & nemini nisi Deo tribuitur. Cõstat igitur ex hoc Ieremiæ loco, Christũ esse ex familia Dauidis, & esse regem, & verum Deum. Et Sophonias capite 3. Lætare, inquit, & exulta in omni corde filia Soph. 3.

Ierusalem: abstulit dominus iudicium tuum, auertit inimicos tuos, rex Israel dominus in medio tui. Vbi pro domino est in Hebræo Iehouah nomen Dei ineffabile. Aspicis apertè hunc diuinum vatem asserere Messiam regem esse atque Deum. Ideo vocatur Iesus Christus, hoc est Saluator & vnctus, solus Deus est verus Saluator, & ipse est verus rex, olim enim rex vngebatur. Vnde volens Matthæus significare eum esse Deum & regem dixit: Matt. 1.

Liber generationis Iesu Christi. Id quod diuini vates prædixerant. At tanta est Iudæorum cæcitas, tam tetris tenebris operiuntur, vt expectent Messiam purum hominem, magnas illis ac multas diuitias terrę allaturum. Nihil se extollunt è terra. Eorum

Zach.9. rum caliginem oſtēdit ipſorum vates Zacharias, cùm ait capite nono: Exulta ſatis filia Sion, iubila filia Ieruſalem, ecce Rex tuus veniet tibi iuſtus & ſaluator, ipſe pauper aſcendens ſuper aſinam, & ſuper pul-
Mat.21. lum filium aſinæ. Quem locum Matthę. capite 21. de Chriſto Deo noſtro in ingreſſu Hieroſolymę interpretatur. Hic eſt Rex ille, quem magi Oriētales quærebāt
Matt. 2. dicentes, vt refert Matthæus capite 2. Vbi eſt, qui natus Rex Iudæorum? Vidimus enim ſtellam eius in Oriente, & venimus cum muneribus adorare eum. Nullus Rex natus eſt Rex præter Chriſtum. Ideo diuino ſpiritu afflati non dicunt: Vbi eſt puer, qui natus eſt? Sed vbi eſt Rex, qui natus eſt Rex? Hunc alloquens Nathanael verus Iſraelita dixit, vt ait 1. capite ſui euā-
Ioan.1. gelij Ioannes: Rabbi tu es filius Dei, tu es Rex Iſrael. Et ingrediente illo Hieroſolymam honorificè dicebant turbæ, vt ait
Luc.19. Lucas capite 19. Benedictus q venit Rex in nomine Dñi. Et Pilatus ſuper crucem Hebraicis Græcis ac Latinis literis hūc titulū inſcribi in tabula præcepit: Ieſus Nazarenus Rex Iudæorum, vt Ioannes ait ca-
Ioan.19 pite 19. quem titulum vetuſtate ferè conſumptum vidi ego Romæ, & manibus tenui. Aſpicis igitur, Chriſtum eſſe regem, eiuſque regnum æternum eſſe, quod nulla vetuſtate delebitur, nulla vnquam obliuione labefactabitur. Sed quia hæc legentibus illa poterit occurrere dubitatio, qualе fuerit illud Chriſti regnum, complectar breui, quid ſentiam. Sunt, qui dicant, fuiſſe Chriſtum temporalem Iudæorum regem, regnumque illud ad eum deueniſſe iure hæreditario, quoniam erat ex familia Dauidis, à quo linea recta per regiam ꝓſapiam genus ſuum ducebat, quod ex pri-
Matt. 1. mo Matthæi capite probare contendunt. At ſi verba euangeliſtæ perpendant, qui Ioſephi genealogiam deſcribit, qui pater Chriſti non fuit niſi putatiuus, videbunt Chriſtum dominum deſcendiſſe quidem ex Dauide, ſed non liquidò conſtare id
Matt. 1. eſſe per lineam rectā. Fateor diuum Matthæum Chriſti ſeruatoris progeniem per patres naturales deſcripſiſſe, diuum verò
Luc.3. Lucam per legales, vt ait Africanus fidelis hiſtoricus in tractatione Harmoniæ euangelicæ, quem refert Euſebius Cæſa- Africa.
rienſis lib. 1. hiſtoriæ eccleſiaſticæ. In hac Euſebi.
ſententia ſunt Hieronymus in primum Hieron.
Matthęi caput, Chryſoſtomus homilia 2. Chryſ.
in Matthæum, Auguſtinus libro 2. de con Auguſt.
ſenſu euangeliſtarum, Damaſcenus lib. Damaſ.
4. fidei orthodoxæ, & alij patres ſapientia & ſanctimonia admirandi. Sed etſi Matthæus recenſet parentes naturales Ioſephi, non ſtatim ſequitur, Chriſtū qui Mariæ virginis filius eſt, non Ioſephi, ex Dauide per rectam lineam deſcendiſſe. Erāt quidem ex eadem familia Ioſeph & Maria, ſed Matthæus non Mariæ, ſed Ioſephi patres iuxta ſcripturarum morem recenſet. Sed eſto, do illis deſcenſum hūc per lineam rectam extitiſſe. Vnde ſequitur eum iure hæreditario regnum Iudæorum habuiſſe? Multi enim filij regis, & nepotes regis, & poſteri regum per rectū ductum, reges non ſunt, quia ſolùm maior natu iure hęreditario regnum adeptus eſt, interueniente populi conſenſu, qui illum principem in regem iurauit. Vnde conſtabat eſſe Chriſtum vltimo Hieroſolymæ regi omnibus aliis ex genere Dauidis ſanguine propinquiorem? Vbi factus eſt conuentus, vbi eum Iudæa pro rege
ſuo acceperit, & iurauerit? Imo Iudæi di- Ioā 19.
cebant: Non habemus regem niſi Cæſarem. Qui fieri poterat, vt iure hæreditario ſuccederet in regnum, quod multo antè nimirum in tranſmigratione Babylonis
extinctum fuerat? Nam inter captiuitatē 4. Reg.
Sedechiæ vltimi Iudæorum regis & Chri vltim.
ſti aduentum ſexcenti & quindecim anni interfluxerūt. Quare longè quidē meo iudicio falluntur opinione. Vltimus Iu-
dæorum Rex ex familia Dauidis fuit Se- 4. Reg.
dechias, cuius filij fuerunt coram eo in- 24.
terfecti, & ipſe oculis priuatus, vt talis eſſet eius vultus, qualis erat animus. Ergo ab eo Chriſtus non deſcendit. Sed antea fuerat Iechonias in regia dignitate conſtitutus, qui abductus in Chaldæam fuit in carcerem coniectus. Ac poſt mortem
Sedechiæ etiam ſuperſtes, ſed regno ſpo- 4. Reg.
liatus vitam degebat. Hic filios habuit, & vltim.
ab eo Chriſtus dominus duxit genus ſuū.

At

Iere.22. At Ieremias capi.22. de illo hæc verba literis mandauit. Nec erit de semine eius vir,qui sedeat super solium Dauid,& potestatem habeat vltrà in Iuda.Qua vaticinatione prædixit fore,vt nullus ex eorum posteris in Iudæa temporaliter regnaret. Ex quo concludo,Christum Iesum qui ex eo secundum carnem progeniem ducebat, non regnasse temporaliter Hierosolymæ. Fuit quidem in Babylonica seruitute sceptrum & dominium quoddam in tribu Iuda,sed nõ regnum. Imò postea in libertatem pristinam reducti Iudæi non reges, sed gubernatores habuerunt vsque ad Herodem Ascalonitam, qui cum Iudæus non esset, regnum obtinuit, cuius clauum impiè & tyrannicè tenuit. Quare perspicuum est Christum Deum nostrũ non adeptum esse iure hæreditario Iudęorum regnum. Quin potius, vt ego mihi statuo, nunquam fuit rex temporalis Iudæorum, eo modo quo sunt reges terræ: non quòd non posset, siquidẽ Deus erat: sed nec voluit,nec eum decebat,nec cum eius cõueniebat instituto.Descendit enim è cœli fastigio in terram, vt diuinam legẽ doceret, animos hominum qui in tenebris versabantur, diuino lumine illustraret,& à peccatis eriperet.Induit humanã naturam, vt fuso pro nobis sanguine suo mentes nostras expiaret,eisque viam muniret ad immortalem beatitudinem consequendam. Non igitur venit, vt regnum temporale obtineret, sed vt nos morte sua redimeret, & in animi humilitate rectaque viuendi ratione non solùm verbis sed factis etiam instrueret.Ipse sciens venturam esse turbam, vt eum regem constitueret propter miracula, quæ edebat omnem naturæ vim superãtia, se in fugam
Ioan.6. coniecit,vt diuus Ioannes capite sexto sui euangelii testatum reliquit.Et vt ait diuus
Mat.22. Matthæus capite 22. discipulis suis dixit: Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare,& dare animam suam redemptionem pro multis. Sed dices:Erat rex temporalis, sed non vtebatur potestate, nec munera regis exercebat.Quorsum tale regnum?Quid conferebat in illum? Si rex huiusmodi erat, quare regni munera non obibat? Si non obiturus erat, quorsum rex erat? Qui fieri potuit, vt ille regnum obtineret,qui paupertatem dilexit, qui inopiam elegit,qui mundi opes & honores contempsit,qui nos docuit res illas spernere,quæ illustres & præclaræ mortalibus videntur, ad quas plerique stimulis concitati rapiuntur? Deinde cum ipse Christus sit splendor gloriæ,& figura substantiæ eius,vt verbis vtar diui Pauli capite 1.ad Hebræos, cum sit verbum apud Hebr.1.
Deum, & Deus sit verbum, vt diuus ait Iannes in euangelii sui principio,cum sit Ioan.1.
verus Deus, & vt verbis vtar Apocalypsis capite 19. cùm sit rex regum & dominus Apo.19.
dominantium,cùm sit dominus ac rex cęli & terræ, eiusque regnum atq; dominiũ sit æternum, vt ostendimus apertissimè, quæ illi gloria cumulabatur, si esset temporalis Iudæorum rex in angulo mundi, in parte quadam Palæstinæ? Nullum regnum temporale terminatum est ęternũ: atqui Christi regnum est æternum, ergo Christi regnum non est temporale terminatum.Tum sic,regnum Iudęorum fuit tẽporale terminatum, atqui regnum Christi non fuit temporale terminatum, ergo regnum Christi non est regnum Iudæorum,& ex consequente Christus non fuit rex temporalis Iudæorum. Fuit quidem, & est semper rex, sed spiritualis & æternus, nunc in ecclesia militante, & postea in cœlum translata triumphante. Vt autem huius assertionis veritas maneat perspecta ac perspicua,nonnulla afferam loca ex diuinis literis hoc ipsum indicantia. Christus secundo Psalmo ita loquens in- Psal.2.
ducitur, Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.Vbi per montem Sion ecclesia intelligitur,vt ibi asserit Augustinus.Hilarius etiam eundem expla- August, Hilar.
nans locum apertè asserit,montem illum sanctum Sionem non esse terrenæ ciuitatis homicidę, quam dominus plorauit. Rufinus,Aquileiensis,Raynerius,Titelmanus,glossa interlinearis, & Antonius Marinarius in sua consonantia de ecclesia catholica locum illum interpretantur.Vt autem Christus officium suum ostenderet, Rufinus Rayna. Titelm. Marina.
adiecit:

adiecit: prædicans præceptum eius. Ad hoc enim venit in mundum, vt ait diuus
Ioan.8. Ioannes capite 18. vt testimonium perhiberet veritati. Nonne vides, quàm diuersum opus à munere regum temporalium? Non ait: exercens arma, oppugnãs ciuitates: sed Dei legem prædicans, & veram ac salutarem cœlestemque doctrinã
Zach.9. annuntians. Audi Zachariam diuinum vatem dicentem capite 9. Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam, & super pullũ filium asinæ. Vbi est pompa regis temralis? Vbi militum & equitum comparatus exercitus? Vbi armatorum copia? Vbi principis huius seculi ornamenta? Vbi equi phaleris pulchris ornati, propter crebras præliorum contentiones ferocitate exultantes? Vbi curres triumphales? Vbi arma bellica? Vbi vestes sericæ gemmis distinctæ clarissimis? Vbi magnificentia regii apparatus? Vbi aureum diadema splendidis ac fulgentibus margaritis decoratum? Si diuinus vates mentis oculis aspexisset fore Christum temporalem regem, qui Hebræos esset opibus amplificaturus, & à dispersione corporali, ac Romana seruitute erepturus, dixisset: Ecce rex tuus veniet tibi diuitiis affluens, potentia roboratus, militibus septus, equo pulcherrimo vectus, fortibus armis munitus. At nihil horum dixit, sed descripsit regem spiritualem, omnemque eius apparatum spirituali regi congruentem. Illud velim consideres, consuetudinem esse ciuitatum, recipere regem sub pretioso quodam operimento serico eleuato, quod pullum vocant. Cum sint reges terræ, non autem cœli, detegunt illis terram, & cooperiunt cœlum. Contrà verò
Mat. 21. Christo Deo nostro in illo ingressu Hierosolymæ operuerunt terram ramis ac vestibus, cœlum autem omni operimento nudatum reliquerunt, quoniam rex erat cœli sempiternus, rex autem terræ tẽporalis non erat. voluit hæc fieri, vt intelligeremus, regiam ipsius dignitatem non esse terrenam, & redemptionem nostram per illum animarũ esse, quas à contagione impuritatis abstractas ad æternam beatitudine perduceret. Ita illũ expectabãt antiqui patres, ita de eius aduentu vaticinati sunt diuini vates, nimirum spiritualem regẽ, & animarum redemptorẽ, cuius sanguine erant mundi maculæ abluendæ, & iniquitates expiandæ. Diuinus citharœdus eius redemptionis vim & rationẽ iis verbis explicauit. Ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius. Dicẽs, ex omni- Psa. 109
bus iniquitatibus, apertè indicauit, Christum fore animarũ redemptorẽ. Hoc testificatur idem Messias apud Esaiam capite 44. Cùm ait, Deleui vt nubẽ peccata tua, Esai.44.
& quasi nebulas iniquitates tuas, reuertere ad me, quoniam redemi te. Eam ob causam idem vates gladium huius regis spiritualem fore iis verbis capitis quadragesi Esai.49.
minoni significauit, Posui os meum vt gladium acutum. De quo ait Dauid Psalmo 44. Accingere gladio tuo super femur Psal.44.
tuum potentissimè. De quo proximè dixerat. Speciosus forma præ filiis hominum, &c. Pro quo paraphrastes Chaldæus habet, Pulchritudo tua rex Messias. Deinde si Christus fuisset rex temporalis, fuisset oleo vnctus temporali instar aliorũ regũ Iudææ. Solebant enim qui regis honore afficiebantur, oleo quodam vngi corporeo, vt multis in locis literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. Cùm autem non temporali, 1.Re.15
sed spirituali oleo vnctus fuerit, perspi- & 16.
cuum est, eum non temporalem, sed spiritualem regem extitisse. Fuisse aũt vnctũ 2.Reg.2
oleo illo spirituali copiosè probat Euse- Eusebi.
bius Cæsariensis lib. 4. de demonstratione euangelica. Sed quid dico? Ipse Christus hoc asserit, cùm ait apud Esaiã capite. 16. Esai.61.
Spiritus domini super me, eo quòd vnxerit me, ad annuntiandum mansuetis me misit, vt mederer contritis corde. Et diuinus psaltes eum alloquens, Vnxit te Deus Psal.44.
Deus tuus oleò lætitiæ præ consortibus tuis. Vocabulum Deus priore loco in vocatiuo est, posteriore verò in nominatiuo vt Aquilæ versio apertissimè ostendit. Ac Aquila.
si dicat, Te o Deus immẽse, ò Christe sancte vnxit Deus tuus pretioso oleo spirituali longè vberius, quàm cæteros, qui sunt tui consortes. Oleũ lætitiæ interpretatur diuus Petrus capite decimo Actorũ apo- Act.10.

F stolo-

stolorum esse Spiritum Sanctum, cùm ait de Christo loquens: Quem vnxit Deus Spiritu Sancto. Quod additur: præ consortibus tuis: explicatur à diuo Ioanne capite
Ioan. 3. 3. euangelii, vbi Christus describitur accepisse spiritum non ad mensuram, quem credimus fuisse ad mensuram datum viris sanctis, qui hic consortes eius dicuntur. Nec possumus dicere non intelligi hunc locum de Christo, siquidem de illo
Hebr. 1. diuus Paulus capite 1. epistolæ ad Hebreos illud interpretatur. Hoc spirituale & diuinum Christi regnum eluxit mirabiliter die paschatis, quo ipse ad vitam rediit, sanctosque patres qui in Limbo detinebantur, ad vitam claritate micantes reuocauit. Id intuēs animo Dauid, illum al-
Psa. 109 loquens concinebat: Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorū. Pro principio habent Septuaginta, archi, quod & principium significat, & principatum, siue regnum. Vnde potest ita verti locus ille: Tecum principatus in die resurrectionis tuæ inter splendores sanctorum: eorū scilicet qui cum Christo ad vitā
Psal. 92. reuertebantur. De die illo recinit idem vates: Dominus regnauit, decorem indutus est. Hic est dies, de quo dixit Chistus
Ioan. 8. capite octauo euangelii Ioannis: Abrahā pater vester exultauit, vt videret diem
Io. 18. meum: vidit, & gauisus est. Præterea interrogatus Christus à Pilato an rex esset, interrogauit eum vicissim, vtrum illud à seipso diceret, an alii dixissent de illo. Acsi quæreret, de quo regno id intelligeret, de seculari & terreno, an de spirituali & cœlesti. Et vrgente illum Pilato respondit, se esse regem, sed regnum suum non esse de hoc modo, hoc est non esse illius generis, cuius sunt regna temporalia & caduca. Quid apertius dici poterat? Quid clarius? Ob eam causam titulus regni eius non ad ipsius pedes, sed ad caput fuit positus, quia regnum eius non temporale est, nec abiectum, nec terrenum, sed spirituale, altum, & cœleste. Nonne aspicis hoc eius responsioni conuenire? Nonne intueris, Christum asseruisse se esse regem, sed nō temporalem? Nec obstat Iudęorum obiectio dicentium diuinos vates firmis consignasse monimentis Christum regnaturum Hierosolymæ, & in monte sancto Sion. Nam non de vrbe illa vaticinationes intelliguntur, quæ erat diuinorum vatum interfectrix, quam scimus esse euersam, & in cineres redactam: sed de ecclesia sancta catholica. Hæc est ciuitas Dei viuis ex lapidibus constructa, qui sunt veri Israelitæ secundum spiritum, vt ait capite nono epistolæ ad Romanos apostolus. In- Rom. 9.
stant nihilominus tamen multi asserentes fuisse Iudæorum regnum ablatum, & per Christum restitutum. Ad cuius probationem locum illum citant patriarchæ Iacob capite 39. Genesis: Non auferetur sce- Gen. 49.
ptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est: & ipse erit expectatio Gentium. Nam pro, qui mittendus est, habet paraphasis Chaldaica: Mescias. Cùm autem Messias idem sit quod Christus, & Christus idem quod vnctus, & per vnctum rex intelligatur, existimant concludere, dixisse Iacob, tunc esse regnum Iudæis restituendum & confirmandum, cùm venturus esset eorū rex, nimirum Messias expectatus. At vbi facit mentionem locus ille de rege temporali? Nusquam quidem. Intelligi locum illum de Christo fateor: nam pręter paraphrasis Chaldaicæ authoritatem eum de Christo
interpretatur Chrysostomus, Theodore- Chryso.
tus, Diodorus, Eucherius, Albinus, & alii Theod.
magni nominis authores. Sed nullus ex Diodor.
his talem ex eo infert cōsecutionem. Imò Eucher.
ego ex eodem loco contrarium probari Albin.
contendo. Nam si Christus futurus fuisset rex temporalis, dixisset vtique sanctus ille vates & patriarcha, restituendum & confirmandum esse sceptrum in Iuda, quando Messias veniret. At ille tantùm abest, vt dicat esse confirmandum, vt potius asserat esse tunc auferēdum. Insuper si in Iudæa regnaturus erat temporaliter, quorsum diceret Iacob: Et ipse erit expe-
ctatio Gentium? Dicturus enim erat: Et Gen. 49.
ipse erit expectatio Iudæorum, Cùm autem dixerit, fore eum Gentium expectationem, aperte voluit significare eum futurum esse regem spiritualem in ecclesia non solùm ex Iudęis, sed etiam ex Gentibus

bus congregata:eiusque sanctum euange lium longè inter Gentes lateque propagandum. Nec mireris, eum cùm sit rex credentium, vocari Iudæorum regem: id enim eam ob causam effectum est, quia natus fuit in Iudæa ex Iudęorum familia, ad quos præsentia corporali in persona propria missus fuit. Ideo eorum peculiariter rex dicebatur. Dicitur etiam rex Iudæorum, quia Iudæi idem sunt quod confitentes & laudantes: omnes enim veri Christiani Christum confitentur, & laudibus efferunt. Ablato à Iudęis dominio temporali venit spirituale: cessante sceptro caduco venit æternum: dempto regno terræ venit regnum cœli, de quo
Mat.12. Christus dixit capite Matthæi 12. Peruenit in vos regnum Dei. Postremò confirmatur hæc veritas patrum testimonio sapientia & authoritate præstantium: hi Christi regnum spirituale esse in ecclesia asseueranter affirmant. Hi sunt Origenes homilia 30. in Lucam: Hieronymus in commentariis in primum caput Ecclesiastis, & in caput vigesimumprimū Ezechielis, & in caput vigesimumseptimū Matthęi, & in caput 1. Prouerbiorum: Augustinus tractatione 51. in Ioanne, & tractatione 117. & in libro octoginta trium quæstionum: Gregorius Nyssenus in libro de oratione: Epiphanius libro primo contra hæreses: Finus Hadrianus capite decimo libri 5. flagelli Iudæorū: & multi alii authores illustribus laudibus celebrati. Aspicis igitur, Christum regem esse, sed non temporalem instar aliorum regum, esseque regnum eius æternum, iuxta id quod hoc loco Daniel perpetuis monimentis consignauit.

(Origen. Hieron. August. Nyssen. Epipha. Finus.)

¶ *De mōte abscissus est lapis sine manibus.* Mons hic est virgo sanctissima Maria. Ita hunc locum interpretātur Hieronymus, Theodorus, Lyranus, Dionysius Carthusianus, & glossa interlinearis, tametsi alteram etiam ponat interpretationem. Dicitur Christus abscisus de monte sine manibus, quia de altissima virgine, quę ob excellsarum virtutum eminentiam & firmitatem mons appellatur, natus est sine operatione humana, sine virili complexu, sed Spiritus Sancti gratia & virtute. Aspicis locum, vbi virginitas Mariæ Dei genitricis prædicta fuit. Hunc admirabilem Christi ortum ex virgine purissima, prædixerat his verbis Esaias capite septimo: Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomē eius Emmanuel, quod sonat nobiscum Deus. De ea vaticinatus est Ezechiel capite 44. sub figura portæ Orientalis clausæ in æternum, per quam Deus egressus est: qua de sanctissima Maria perpetuæ virginitati consecrata natus est mūdi saluator. Hanc perpetuam Dei genitricis virginitatem adumbrauit pura illa & veluti virginea terra, ex qua primus Adā typus futuri fuit mirabiliter formatus. Fuit etiam adumbrata, vt ait diuus Bernardus, in rubo, qui ardebat, & non comburebatur. Et in virga Aaronis, quæ absque naturali virtute fructum produxit. Capite quadragesimonono Genesis vbi nos habemus: Donec veniat, qui mittendus est: habet litera Hebræa: Donec veniat Siloh: quod vocabulum potest deriuari à Salach, quod est mittere, & à Sil, quod est filius. Primam deriuationem secutus est noster interpres: secundam sequuntur alii, vertentes: Donec veniat filius suus, vel filius sui. Quis est hic, qui est filius sui, nisi Christus, qui est filius Dei? Cùm autem in terra patrem non habuerit, sed matrem, est necessario dicendum, esse illam virginitate præditam. Ipse Deus ædificauit sibi humanitatem iuxta illud capitis noni Prouerbiorum: Sapientia ædificauit sibi domum. Deinde capite trigesimo eorundem Prouerbiorum ait ita Salomon: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: via aquilæ in cœlo, via colubri super petram, via nauis in medio maris, & via viri in adolescētula. Pro quo in codicibus minimè correctis est: & via viri in adolescentia. Sed in codicibus emendatis & puris nō est adolescentia, sed adolescētula: pro qua in Hebraico est Halma, quæ vox virginē adolescētulam significat. Pro quo noster interpres apud Esaiā capite 7. vertit virginem dicens: Ecce virgo concipiet. Vbi etiam Septuaginta virginem transtulerunt.

(Hieron. Theod. Diony. Esai. 7. Eze. 44. Gene. 1. Exod. 3. Nu. 17. Gen. 49. Prou. 9. Prou. 30 Esai. 7.)

lerunt. Hæc via viri in virgine est conceptio Christi in vtero virginali, quam Salomon admirabatur. Et quoniam sacratissima Dei genitrix Maria fuit semper uirgo, appellatur in Canticis hortus conclusus, & fons signatus. Quatuor sunt ortus, primo fuit hominis absque uiro & fœmina, nimirum procreatio Adæ ex limo terræ: secundus ex uiro absque fęmina, nẽpe procreatio Heuæ ex Adam: tertius ex viro & fęmina, qui est communis hominum: quartus ex fęmina absque uiro, qui est Christus ex virgine gloriosa Maria. Hæc est quarta illa generatio, de qua illud potest intelligi, quod Deus dixit Abrahæ, fore, ut generatione quarta reuerterentur eius filij ad terram promissionis, hoc est ad cęlestem patriam, ad gloriam sempiternam, ad quam nemo ingrediebatur ante aduentum Christi. At postquam ille natus est ex Virgine, ingressuri erant illuc filij Abrahæ secundum spiritum, qui sunt veri Christiani. Diuus enim Paulus capite quarto epistolæ ad Romanos uocat Abraham patrem omnium credentium. Et capite tertio ad Galatas: Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus. Et paulo pòst: Vt promissio, inquit, ex fide Iesu Christi daretur credentibus. Omnes enim qui in Christi fide charitate formata decedunt è vita, ad cęlestem patriam veram promissionis terram, aut confestim si nihil habent, quod purgent, aut si habent, perpurgati ingrediuntur. Aspicis igitur montem hunc ex quo excissus est lapis sine manibus esse sanctissimam Dei genitricem Mariam semper virginẽ. Diuus Augustinus tractatione nona in Ioannem hunc locum explanans. De quo, inquit, monte præciditur hic lapis, nisi de regno Iudæorũ, vnde Dñs Iesus Christus secundum carnem natus est? Idem etiã ait tractatione prima in epistolam primam diui Ioannis. Diuus Ambrosius sermone 70. Mons, inquit, de monte sine manibus concidentium est filius de patre absq; vllius creationis accessu. Hippolitus hoc ad secundum Iesu Christi aduentum referẽdum putat. Et per illud, sine manibus, intelligit repentè & inopinato. Acsi dicat: Non vehetur Christus per manus paulatim, sed in ictu oculi veniet mundum iudicaturus. Alij per verba hæc, sine manibus, interpretantur, sine nostris operibus & meritis, sed misericordia sua, iuxta illud Apostoli ad Titum cap. 3. Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri Dei: non ex operib. iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secũdum suam misericordiam saluos nos fecit. Oẽs has expositiones admittit hic locus, sed prima meo iudicio inter omnes vna eminet, aliis communior, & præstantior, & ad literæ institutũ accõmodatior Ea est Hesychij Hierosolymitani & multorum aliorum insigniũ authorum.

Cant. 4. Gene. 1. Gene. 2. Gen. 15. Rom. 4. Galat. 3. Augusti. Ambr. Hippol. Tit. 3. Hesych.

¶ *Lapis sine manibus.* Hic lapis est Christus, de quo ait diuinus psaltes: Lapidem quæ reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. Nam ille quẽ scribæ & pharisæi tanquã lapidẽ inutilẽ, nulliq; loco aptum abiecerant, collocatus fuit in potiore & digniore ecclesię loco; est enim eius caput & rex. Hũc locũ interpretatur de seipso Christus Iesus apud Matthæum cap. 21. Et de eodem Christo diuus Petrus. 2. prioris suæ canonicæ. Et diuus Paulus cap. 2. ad Ephesios. Eundem appellat etiã Esaias lapidem cap. 8. dicens. Erit vobis in sanctificationem, in lapidem aũt offensionis & petram scandali duabus domib. Israel. Et 18. Ecce ego mitto in fundamentũ Sion lapidem, lapidem angularem, probatum, pretiosum, in fundamento positum. Qui in eum crediderit, non confundetur. Appellatur fundamentum Sionis, quia super illum fundata est Ecclesia noĩe Sionis significata; & angularis, quia totum continet ædificiũ ecclesiæ, & duos parietes in vno angulo coniunxit, Hebręos scilicet & Gẽtiles, religione antea ac moribus discrepantes, quos in corpus vnum coagmẽtauit. De eo ait capite 3. Zacharias: Ecce lapis, quem dedi vobis, & super lapidẽ vnũ septem oculi sunt. Hoc est, septem dona Spiritus Sancti. Vel vt ait venerabilis Beda, super Christum vniuersitas scientiæ spiritualis inhabitat. Poteris per septẽ intelligere multos, & per oculos fontes; solemus enim fontes oculos aquæ appellare.

Ps. 117. Mat. 21. 1. Pet. 2. Ephes. 2. Esa. 8. Esa. 18. Zach. 3. Beda.

re. Est enim Christus plenus fontibus misericordiæ. Fuit etiam Christus adumbratus in lapide, qui virga percussus vim a-
Exo. 17. quarum profudit, de quo ait apostolus ca
Nu. 20. pite 10. epistolæ 1. ad Corinthios: Petra
1.Co.10 autem erat Christus. Et in lapide, super
Gen. 28. quo Iacob posuit caput, quem vnxit, &
Cyrill. erexit in titulum. Ita locum illum interpretatur Cyrillus Alexandrinus dicens: Lapis à patriarcha vnctus Christus est: erectus est autem, quia à mortuis resurgens
Grego. super cœlos ascendit. Et Gregorius primo Regum. Hic est lapis, quem Paulus in laudem fidelium prædicat, dicens: Aedificati super fundamentum apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide
Isidor. Christo Iesu. Similiter Isidorus, & Rupertus,
Rupert. interpretatur.

¶ *Et comminuit testam & ferrum*. Hoc est, euertit totam statuam, per quam quatuor regna significabantur: Ratio autem quare Daniel de his tantùm quatuor regnis seu imperiis mentionem facit, est propter eorum potentiam & præstantiã; & quia ab illis erant Iudæi diuersis temporibus affligendi.

¶ *Deus magnus*. Hic est, quem montem magnum paulo antea vocauit. Christus enim Deus noster est Rex regum, vt ver-
Apocal. 19. bis vtar Apocalypsis Ioannis, & dominus dominantium. De eo ait capite secundo
Esai. 2. Esaias: Erit in nouissimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium, & eleuabitur super colles, & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi. Ad Christum enim alij eunt paulatim diuitiis onusti, alii vehementer & festinanter vacui curis seculi & opibus, qui instar fluuiorum rapidorum ad Christũ
Psal. 33. fluunt. Illud Psalmi 33. Accedite ad eũ, & illuminamini, potest verti ex Hebræo: Accedite ad illum, & fluite. De hoc monte magno qui terram impleuit, & ingentia edidit miracula ait Dauid Psalmo 71. Benedictus dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus, & benedictum nomen maiestatis eius in æternum; & replebitur maiestate eius omnis terra, fiat, fiat. Et ip-
Mala. 1. se apud Malachiam capite primo: A solis, inquit, ortu vsque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus. Et in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda. Appellatur Deus magnus ad falsorum deorum differentiam, qui parui sunt: eius autem magnitudinis non est finis.

Tunc Rex Nabucodonosor cecidit in faciem suam, & Danielem adorauit, & hostias & incensum præcepit, vt sacrificarent ei. Loquens ergo Rex ait Danieli. Verè Deus vester Deus deorum est, & dominus regum, & reuelans mysteria, quoniam tu potuisti aperire hoc sacramẽtum. Tunc Rex Danielem in sublime extulit, & munera multa & magna dedit ei, & constituit eum principem super omnes prouincias Babylonis, & præfectum & magistratum super cunctos sapientes Babylonis. Daniel autem postulauit à rege, & constituit super opera prouinciæ Babylonis Sidrach, Misach, & Abdenago. Ipse autem Daniel erat in foribus regis. H

¶ *Tunc Rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam.* Tanta admiratione obstupefactus est ob diuinam maiestatem; quam in admirabili Danielis sapientia perpendebat, vt se abiecerit coram Deo, ruens in faciem suam.

¶ *Et Danielem adorauit.* Non vt Deum, sed vt Dei seruum. Ac non tam Danielem, quàm in Daniele Deum coluit, qui ei arcana somnij aperuerat. Vide, quanta sit Dei potentia, qui effecit, vt ille qui reges domuerat, & magnam orbis terrarũ partem suo imperio subiecerat, qui superbia inflatus omnia contemnebat, eum supplex animo humili veneraretur, & coleret, quem captiuum ex Iudæa secũ duxerat. Porphyrius homo pestilens & audax, & acerrimus nostræ religionis hostis Porphi.
uehitur in Danielem, quem vocat in crimen, eius splendorem maculare contendens, quòd à rege potentissimo se cõli pateretur: Imò asserit esse totum hoc commentitium, nunquamque euenisse.

Non intelligebat impius homo cultum hunc non Danieli, sed Deo in illo exhibitum, ac tributum fuisse. Ipse enim Daniel ei dixerat, Deum cœli sibi mysteriũ illud indicasse. Quare statim Rex: Verè, inquit, Deus vester Deus deorum est. Ac eum coluit in diuino illo vate. Id quod Alexandrum Magnũ fecisse in pontifice Ioiada Iosephus libro antiquitatum 11. testatur. Appellat autem Nabuchodonosor Deum cœli Deum deorum, quia ei ea patefacit, quæ dij Babyloniorum patefacere nõ potuerunt. Aut accipit Deos pro regibus, optimatibus, & iudicib. Quemadmodum psalmographus, cùm ait Psalmo 49. Deus deorum dominus locutus est. Dionysius tamen Areopagita in libro de diuinis nominibus, deos aliquo modo vocari ait mentes illas cœlestes à materiæ concretione separatas, quas Latini Theologi Græco vocabulo Angelos appellant. Et Plato asseruit inter Deum, ac homines medias quasdam esse potestates interstitas, quæ ab aliquibus mentes, ab aliis genii, ab aliis spiritus, à nostris Angeli vocantur.

Ioseph. Psal. 49. Dionys. Plato.

¶ *Reuelans mysteria.* Idest patefaciẽs occulta iis, quos diligit. Volẽs Dauid ostendere fuisse Deo charum, eum alloquens aiebat: Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.

Psal. 50.

¶ *Tunc rex Danielem in sublime extulit.* Hoc est, tunc Nabuchodonosor magnis Danielem affecit honoribus, & è tenebris in lucem reuocauit. Suscepit Daniel amplissimos dignitatis gradus, vt illis Deo seruiret, & exules Hebræos mœrore leuaret. Quod in Mardochæo apud Asuerum factũ esse diuinæ literæ in libro Ester memoriæ prodiderunt.

Esther 8

¶ *Daniel autem postulauit à rege.* Noluit solus splẽdorem dignitatis obtinere: sed pro sociis orauit, cuius precibus fuerunt in honore, ac decore constituti. Non obliuiscitur eorum, cum quibus ad Deũ pias fuderat precationes, & qui secũ fuerant in discrimen capitis vocati. Eos voluit suæ prosperitatis efficere consortes, qui suæ calamitatis fuerant participes. Cum eorum virtutem haberet multis in locis perspectam & exploratam, ea nixus confidebat, nullum illis detrimẽtum honores illos allaturos esse. Vt ignis vehemens ligna in se conuertit: sic flamma diuini amoris opes & dignitates ĩ suos vsus transfert. Et vt ille sarmentis augetur, & ascendit in sublime: sic illa diuitiis & honoribus accrescit, & propagatur. Intuẽs hoc Salomon: Redemptio, inquit, animæ viri diuitiæ sunt. Et iterũ: Corona sapientium diuitiæ eorum. Ideo Deus Abrahamum, & alios quos charos habebat, multarum rerum affluentibus copiis ditauit. At plerumque diuitiæ damnum inferunt possidentibus: & viri iusti qui animum à contagione corporis segregarũt, semper in diuitiis graue pondus senserunt. Vbi de ipso Abrahamo ait scriptura capite tertiodecimo Genesis: Erat autem diues valde in possessione auri & argenti: habet alia versio: Erat autem grauis vehementer: Diuitiarum põdere grauabatur. Cùm enim opes sæculi sint, viro pio diuinæ philosophiæ dedito graues sunt. Et Ecclesiasticus capite octauo ait: Multos perdidit aurum & argentum, cordaque regum peruertit. Et diuus Paulus capite primo prioris ad Timotheum: Qui volũt diuites fieri, incidunt in tentationem, & in laqueum diaboli. Vt rota cùm mouetur, quanto sublimius eleuatur à parte posteriore, tanto magis deprimitur ab anteriore: sic qui ad mundi honores, diuitias, & dignitates ascendit, quãto altius effertur a parte rerum prosperarum, tãto plerunque velocius cadit à parte virtutum: Itaque prosperitate alij meliores efficiuntur, alij peiores. Quemadmodum sole liquescit cera, durescit lutum: ita rerũ humanarum splendore & fœlicitate vir pius benignior efficitur, impius autem insolẽtior redditur. Illud velim perpendas, & iterum, ac iterum memoria repetas, tantam esse in rebus humanis varietatem, tantam inconstantiam, vt nemo sit, qui debeat in illis spem, ac fiduciam collocare. Sapientes Babylonis illustri laude celebrati in puncto temporis iubentur occidi: & in summum capitis periculum accersiti intercessione Danielis liberantur.

Similia. Pro. 13. Pro. 14. Gen. 13. Gen. 14 Eccle. 8. 1. Tim. 1 Similitudo. Similitudo.

Da-

Daniel eiusque socij, qui in silentio iace bant, captiui, afflicti, neglecti, subitò eriguntur, & in excelso dignitatis gradu collocantur. Vide Dei potentiam, de quo ait
Ps. 112. diuinus citharœdus Psal. 112. Suscitans à terra inopem, & de stercore erigẽs pauperem, vt collocet eum cũ principibus, cum principibus populi sui.
Similitudo. Vt ligna in profundum gurgitis proiecta non diu ita latent, quin ad summum ascendant, & appareant in sublimi: sic viri humiles, & pii virtutibus septi non possunt diu abscõdi: nam Deus eos operiri non sinit: quin potius eorum merita ita Deo ordinante eos extollunt, vt in omni hominum cętu celebrentur. Sed intuere quot bona ex impia regis crudelitate dimanarunt. Erat aduersus sapientes inflammatus furore, spumabat ex ore scælus, anhelans immanitatẽ, ardebant oculi, toto ex vultu crudelitas emicabat: ac ex hac ira intolerabili deduxit Deus admirabilia commoda. Daniel orauit pro inimicis, fudit ad Deũ pias preces, fuit ei patefactum somnium Regis, ipse Rex immanitatem deposuit, cognouit Dei sapientiam & bonitatem, coluit illum, intellexit mũdi varietatem, & Danielem, eiusq; socios debitis diuitiis ac honoribus amplificauit.

¶ *Ipse autem Daniel erat in foribus regis.* Hoc est, custodiebat aulam. Vel sedebat in porta regis, vt scilicet redderet ius. Ac si dicat: Erat iudex. Solebant enim iudices in portis vrbium sedere, & iudicia
Deu. 17 agitare. Vnde capite Deuteronomij decimoseptimo ait Deus: Si iudicum inter portas tuas videris verba variari, &c. Et
Deu. 21 capite 21, loquens de filio contumace, patri suo non obtemperante: Apprehendent, inquit, eum, & ducent ad seniores
Ps. 125. ciuitatis illius, & ad portam iudicij. Dauid Psalmo 125 loquẽs de viro iusto, qui nulla afficitur ignominia, cùm in iudicio disceptat: Non confundetur, inquit, cùm loquetur inimicis suis in porta. Eodem
Amos 9 modo accipitur capite 5. Amos, cùm diuinus ille vates iudices eos reprehendit, qui aduersus pauperes sentẽtiam iniustè ferebat, dicens: Pauperes deprimentes
Zach. 8. in porta. Et capite octauo Zachariæ dicentis: Veritatem & iudicium pacis iudicate in portis vestris. Et quia portæ vrbis erant loca publica, accipitur aliquando porta pro illis, vt apud psalmographum Psalmo 68. Aduersum me loquebantur, Psal. 68. qui sedebant in porta. Hoc est in locis publicis. Et apud Amos quinto: Odio habuerunt corripientem in porta. Amos 5 Hoc est concionatorem vitia publicè reprehendentem. Et quia in portis ciuitatum erãt arma & munitiones, accipiuntur portæ pro omnibus machinis, & instrumentis bellicis, & copiis militũ armatorum. Ad id alludere videtur Christus dominus apud Matthæum capite sextodecimo, Mat. 16. cùm ait: Super hanc petram ædificabo ecclesiam meam: & portæ inferi non prę ualebunt aduersus eam. Cùm infernus sit veluti vrbs, cuius princeps est Lucifer, per portas eius intelliguntur arma dęmonum, cõsilia, artes & munitiones, quibus tyranni, & hæretici, & tetri homines scælerũ maculis notati, armati bella inferũt ecclesiæ catholicæ, quam semper oppugnant, sed nunquam expugnabunt. Fortasse portas inferorũ appellat homines impios, à quibus alij pendere videntur, qui non solum obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiã quòd alios corrumpunt, plus interdum exemplo, quàm peccato nocentes Eam ob causam portæ tartari appellãtur, quia per eos multi illuc ingrediũtur. Apostolos portas cœli appellamus, quòd eorũ doctrina, vita, miraculis, exẽplo, & intercessione multi intrent in cœlũ, vbi Deo fruũtur. Ita enim ait capite 21. Apocalypsis beatus Ioannes: Apo. 21. Habebat ciuitas, nimirum cœlestis, portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Cognitũ est enim & perspectum per duodecim tribus duodecim Apostolos significari. Preterea porta mortis idem est quod periculum capitis. Tunc aliquis dicitur in porta interitus esse, cùm discriminibus expositus in summo periculo mortis versatur. Ita intelligitur versus ille psalmi noni. Qui Psal. 9. exaltas me de portis mortis, vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis fi-

 liæ

liæ Sion. Acsi dicat: Tu Deus sancte me eripis ab imminentibus periculis, à Saulis insidiis, à cæde, quam mihi minitatur, vt te laudibus celebrem in locis publicis Hierosolymæ. Vocatur etiam porta mortis, & exitij vita contaminata, & flagitiis irretita: contra verò porta vitę dicitur vita seiuncta ab impuritate scelerum, & in virtute, & constantia, & recta viuendi ratione constituta. Ad id respexit

Matt.7. dominus Iesus, cùm dixit capite Matthęi septimo: Intrate per angustam portam: quia lata porta & spaciosa via est, quæ ducit ad perditionem: & multi sunt, qui intrant per eam. Quoniam angusta porta, & arcta via est, quę ducit ad vitam: & pauci sunt, qui inueniunt eam. De hac porta

Ps. 117. scriptum est Psal. 117. Hæc porta domini, iusti intrabunt per eam. Et Psalmo 86. Psal.86.

Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Vbi iuxta Hiero-

Hieron. nymi sententiam non loquitur Dauid de Sione terrena, nec de portis illius vrbis in monte illo sitæ, quas scimus esse in puluerem conuersas: sed de vita beneacta, de fide, spe, & charitate, cæterisque virtutibus, quibus patet aditus ad cœlestem Sionem, ad ęternam Hierosolymam, vbi sancti admirabili splendore fulgentes requiescunt.

ANNOTATIONES EX Hebræo in caput secundum.

ET *conterritus est spiritus eius.* In Hebraico est: וַתִּתְפָּעֶם רוּחוֹ Vatithpahem Rucho. Verbũ est פעם Paham, quod significat conterrere, conterere, cõtundere, palpitare, agitare, turbare, confundere.

Pagnin. Pagninus vertit: Contritus est spiritus eius. Alij: Agitatus est spiritus eius.

Gen.41. Eodem modo habet litera Hebræa Genesis quadragesimoprimo, vbi loquens de Pharaone somniis turbato ait: Facto mane pauore perterritus. Quæ verba possunt ita verti: Facto mane conterritus est spiritus eius. Reuchlinus in vocabulario vertit: Palpitauit spiritus eius. (Reuch. Onche.)

Alij: Palpitauit cor eius. Paraphrasis Chaldaica habet: Conturbatum est cor eius. Vatablus: Consternatum est cor eius. Quibus modis hic Danielis locus transferri potest. Ita etiam verba illa quę paulo post protulit Nabuchodonosor. Et mente confusus: possunt verti: Et conturbatus est, vel conterritus est, vel confusus est spiritus meus. Eodem verbo vtitur psalmographus Psalmo septuagesimosexto cùm ait: Turbatus sum, & non sum locutus. Acsi dicat: Tanto pauore conterritus sum, vt loqui non potuerim. Ab hoc verbo deriuatur Paham, quod significat pedem, quod conterit terram. Significat etiam maleum, quo aliquid contuditur, & teritur: & manum quæ terit & contundit. Hoc vocabulum numero multitudinis affert Dauid Psalmo septuagesimotertio, pro quo Septuaginta transtulerunt χεῖρας: quos secutus noster interpres vertit manus, dicens: Leua manus tuas in superbias eorum. Vt sit sensus: Castiga domine asperè impiorum superbiam: Qui enim vult aliquem duriter verberare, manus extollit, vt vehementius inferat flagellũ. Potest locus ille ita verti: Leua pedes tuos in superbias eorum in finem. Hoc est, cõculca, & contunde scæleratorum insolentiam & arrogantiam vsque ad extremum. Vel: extolle maleos tuos: vel terrores tuos in dissipationem eorum in perpetuum. Significat quoque Paham vicem, & Pahamim in numero duali bis: vt Numerorum 20. Percutiens virga bis silicem egressæ sunt aquæ largissimæ, ita vt populus biberet, & iumenta. Dixitque dominus ad Mosem, & Aaron: Quia non credidistis mihi, vt sanctificaretis me coram filiis Israelis, non introducetis hos populos in terram, quàm dedi eis: Hæc ibi. Ex quibus colliges Mosem, & Aaronem illic in crimen incidisse, propter quod Deus eos puniuit. Sed quoniam in hunc incidi locum, non puto incommodum esse explicare, in quo viri illi peccauerunt. Chrysostomus homilia sexta de pœnitentia ait peccatum illud fuisse ingrati animi crimen. Sed nescio

(Margin: Vatabl. — Psal.76. — Psal.73. — Nu.20. — Chryso.)

Auguſt. ſcio qua in re obliuio illa beneficii conſiſtebat: nec ipſe illud explicat. Auguſtinus contra Fauſtum Manichæum ait peccatum illud fuiſſe fidei titubationem. Ac vt Moſes petram percutiens virga de Dei virtute dubitauit: ita populus Iudaicus Chriſtum ligno crucis affigens, eum virtutem Dei eſſe non credidit. Sed ſicut ex percuſſa petra fluxit ſitientibus aqua: ſic plaga dominicæ paſſionis effecta eſt vita credentibus. Nam vt ait in priore ad Corinthios apoſtolos: Petra autem erat Chriſtus. Et explicans idem Auguſtinus locum illum Pſalmi 105. irritauerunt eum ad aquam contradictionis: & vexatus eſt Moſes propter eos, quia exacerbauerunt Spiritum eius: & diſtinxit in labiis ſuis. Quid eſt, inquit, diſtinxit? Dubitanter petram virga percuſſit: ideo hoc miraculum diſtinxit à cæteris miraculis, in quibus non dubitauerat. In tractatione vna de vtilitate pœnitentiæ, & homilia vigeſima ſeptima tomo decimo attribuit idem Auguſtinus Moſi dubitationem in fide. Lyranus etiam explicans locum illum Numerorum ait Moſem dubitaſſe, non de Dei potentia, ſed de effectu ob ſcelera Iudæorũ. Ideo aquas primo ictu non exiuiſſe propter Moſis dubitationem, exiuiſſe autem ſecundo, vt verbum Dei impleretur. Ait enim ſcriptura Moſem bis petram virga percuſiſſe. Aſpicis doctores hos in ea eſſe ſententia, vt exiſtiment, Moſis & Aaronis peccatum in fidei dubitatione extitiſſe. Id videntur indicare verba, quibus Deus eos reprehendit dicens: Quia non credidiſtis mihi, vt ſanctificaretis me corã filiis Iſrael. At durum aliquantulum videtur dicere, hos duos viros Moſem & Aaronẽ tanta ſapientia & fide præcellentes, tanta ſanctitate & nobilitate præſtantes, in fide illius Dei cuius perſpicua miracula & admiranda prodigia viderant, dubitaſſe. Ego exiſtimo eorum peccatum in fractione obedientiæ fuiſſe, non in fidei dubitatione. Peccauerunt enim, quòd non allocuti ſunt petram, ſicut eis præceperat Deus, qui dixerat illis: Loquimini ad petram coram eis, & ipſa dabit aquas. At ipſi non allocuti fuerunt illam, ſed bis eam percuſſerunt. Iam petra virga percuſſa dederat aquas coram populo, vt capite 17. Exodi diuinæ literæ memoriæ prodiderunt, Et fuiſſet nouum miraculum, quo Dei nomen ſanctificaretur, ſi coram populo ad præſentiam virgæ Moſes & Aaron præciperent petræ in Dei nomine & illa ſine virgæ percuſſione, ſed Dei verbo obediens vim aquarum profunderet. Poterant enim tunc Hebræos reprehendere, quòd præceptis Dei non obtẽperarent rationis participes, cùm lapis ſenſu carens ſine vlla percuſſione verbo Dei obediens copiam emitteret aquarum. Nec obſtat, quod ſequitur: Quia non credidiſtis mihi, accipitur enim verbum credere pro obedire: vt Pſalmo 118. Bonitatem, & diſciplinam, & ſcientiam doce me: quia mandatis tuis credidi. Paremus enim præceptis, & præcipienti credimus. Aut accipitur credere pro perſeuerare, ſeu permanere, aut ſtabiliri. Verbum enim Aman quod eſt in Hebræo, non ſolùm credere ſignificat, ſed firmum, ſtabilem, & permanentem eſſe, vt Xantes Pagninus in Theſauro teſtatur. Vnde quod nos habemus Pſalmo 77. Nec fideles habiti ſunt in teſtamento eius: poteſt verti: Nec firmi, aut ſtabiles, aut conſtantes fuerunt in pacto eius. Illud etiam ſecundi Regum 7. Fidelis erit domus tua, & regnum tuum vſque in æternum: poteſt verti; Permanebit, ſtabilietur, vel firmabitur domus tua, ſeu familia tua, &c. Quare verba illa: Quia non credidiſtis mihi: poterunt etiam ita verti: Quia non fuiſtis firmi: qui promiſeratis mihi eſſe omnibus præceptis meis obtemperaturos, quod nunc minimè fecíſtis. Peccauerunt igitur, vt mea fert opinio, quia petram non fuerunt allocuti. At ſi diui Auguſtini ſententiam ſequi males, non errabis: eſt enim probabilis, & à viro ſapientiſſimo ad omnia ſumma nato multis in locis aſſerta. Ego autem quò me coniectura duceret, expoſui: quod cũ omnibus aliis quæ dixero, ſanctæ matris eccleſiæ Romanæ, & catholicorum doctorum correctioni ſubiicio.

Marginal notes: Cor. 10. — Pſa. 105 — Auguſt. — Lyran. — Nu. 20. — Nu. 20. — Exo. 17. — Pſa. 118 — Pagnin. — Pſal. 77. — 2. Reg. 7

¶*Spiritus*

¶*Spiritus eius.* Pro ſpiritu eſt in Hebræo רוח Ruach, quæ vox ſpiritum ſignificat, mentem, animam, iram, ventum, angelum, ſuperbiam, partem, ſeu plagam. Pro
Eccl. 12 anima accipit ab Eccleſiaſte capite duodecimo: Reuertatur puluis in terram ſuã vnde erat: & ſpiritus redeat ad Deum, qui dedit illum. Et Pſalmo 103. Auferes ſpiri-
Pſa. 103 tum eorum, & deficient, & in puluerem ſuum reuertentur. Et Pſalmo 75. Terribi-
Pſal. 75. li, & ei qui aufert ſpiritum principum. Pro quo potes vertere: Terribili, & vindemiãti ſpiritum principum. Pro auferre eſt in Hebræo verbum בצר Batſar, quod vindemiare etiam ſignificat. Domus ac familia regia eſt vinea quædam, quam dominus vindemiat, cùm vult, eripiẽs principibus vitam. Sed quoniam ſpiritus ſignificat ventum, & accipitur pro vanitate, &
Iob 15. inſolentia, & elatione, vt apud Iob capite quintodecimo: Quid tumet cõtra Deum
Pro. 16. ſpiritus tuus? Et capite Prouerbiorũ ſextodecimo: Contritionem præcedit ſuperbia, & ante ruinam exaltatur ſpiritus: poteris verſiculũ illũ Pſalmographi ita trãsferre: Terribili, & frangenti ſuperbiã principum. Solet enim Deus aliquando ſuperborum conatus infringere, qui vanis opinionibus inflati alios contemnunt: & omnia excelſa ſibi ſumentes & arrogantes in magnis erroribus verſantur. Sumitur aliquando ſpiritus pro Spiritu Sancto:
Iudi. 3. vt Iudicum tertio: Fuit in eo ſpiritus
1. Re. 16 domini. Et primi Regum ſextodecimo: Spiritus autẽ domini receſſit à Saul.
Eſai. 48. Et Eſaiæ quadrageſimooctauo: Nunc dominus meus miſit me, & ſpiritus eius. Et
Gene. 1. Geneſis primo: Spiritus domini ferebatur ſuper aquas. Exiſtimant nonnulli per ſpiritum hoc loco intelligi ventum: ideoque appellari ſpiritum domini, quòd fuerit a domino miſſus: & quòd ea quæ magna ſunt, appellantur Dei, vt mõtes Dei,
Exod. 3. cedri Dei, ciuitas Dei. Sed cùm ventus ſit
Pſal. 79. aer motus propter terræ exhalationes, vt
Pſal. 45. aiunt philoſophi, & prima die creationis mundi, quãdo ſpiritus domini ferebatur ſuper aquas, adhuc non eſſet aer, nec exhalatio, imò nec terra, perſpicuum eſt, nec ventũ fuiſſe. Quare debet intelligi locus ille de Spiritu Sãcto. Et pro ferebatur eſt in Hebręo Merachepheth, a verbo Rachaph, quod ſignificat etiam incubare, & confouere. Incubabat enim ſpiritus Sanctus ſuper molem illam nomine aquarũ ſignificatam, eamque confouebat inſtar volucris ouis calore vitam largientis. Ipſe enim eſt, qui vitam dat. Si autem viuificator eſt, vt ita loquar, conſequenter conditor & creator. Quòd ſi conditor & creator, ergo Deus: tertia ſanctiſſimæ trinitatis perſona: quæ ſolet mitti a patre. Vnde Pſa. 103
eum alloquẽs diuinus vates Pſalmo 103. aiebat: Emitte ſpiritum tuum, & creabuntur. Cum enim miſſio in ſui ratione importet proceſſionem ab alio, & in diuinis ſecundum originem, vt verbis vtar diui Thomæ articulo quarto quæſtionis qua- Thom.
drageſimę, tertiæ partis, pater autem non ſit ab alio: nullo modo conuenit ei mitti: ſed ſolum filio, & Spiritui Sancto, quibus conuenit eſſe ab alio. Et Spiritui Sancto tribuitur viuificatio. Quare de eo locus ille Geneſis intelligitur. Magnus Baſilius primam tangit opinionem: ſed ſta- Baſilius.
tim ait in hũc modum. Siue quod verius eſt, & a maioribus noſtris probatum, Spiritus Sanctus Spiritus Dei ſit dictus: proterea quòd obſeruatum eſt talem de illo peculiari modo ſcripturam præcipueque facere mentionem: & nihil aliud ſpiritum Dei appellare, quàm ipſum Spiritum Sanctum, qui diuinæ beatæque trinitatis numerum complet. Hactenus ille. Et affert ſtatim in medium ſententiam cuiuſdam Syri in ſcientia rerum diuinarum inſtructiſſimi, aſſerentis verbum Rachaph, pro quo nos habemus ferebatur, fouere etiam ſignificare: vt intelligeremus Spiritum Sanctum vitalem fœcunditatem aquis illis ſeu materiæ illi, aquarum nomine ſignificatę, prębuiſſe ad effigiem auis vitalem vim ouis imprimen- Hieron.
tem. In eadem ſententia eſt Hieronymus Nyſſen.
in quæſtionibus Hebraicis in Geneſim, Auguſt.
Gregorius Nyſſenus in libro, qui inſcri- Diodo.
bitur, Selecta teſtimonia ex vetere teſta- Iulinius
mento contra Iudæos, Auguſtinus, Dio- Rubert.
dorus, Iunilius, Rupertus, Eucherius, Eucher.
Cyril-

Cyrillus Ambro. Cyrillus, & Ambrosius, qui non solũ ait intelligi locum illum de Spiritu Sancto, tertia sanctissimæ Trinitatis persona, sed etiam hanc esse sanctorum & fideliũ sententiam. Id videtur ecclesia significare in missali in prosa quadam solennitatis Spiritus Sancti, vbi eum ita alloquitur. Quãdo machinam per verbum suum fecit Deus cœli terræ marium, tu super aquas foturus eas lumen tuum expandisti spiritus. Id quod Moses appellat aquas, appellat Hesiod. Hesiodus Chaos, & qđ ille vocat spiritum domini, vocat hic amorem, vt constat ex eius carmine ab Augustino Eugubino in Cosmo poeta citato. Eugubi. Per amorem autem Spiritus Sanctus intelligitur. Etiã nonnulli ex gentilibus dicebant esse in diuinis Spiritum Sanctum. Id existimo voluisse Plato. Platonem significare libro decimo de legibus, cùm dixit, esse quandam mentem optimam omnia regentem, & vt, ita dicam, viuificantem, quam animam mundi vocauit, fortè quia legerat eam in principio mundi latam super aquas, numinis sui potentiam in rerum conditarum creatione ostendisse. Ex illis enim aquis à Deo primo die creatis, ex mole illa & machina factæ sunt visibiles creaturæ, iuxta Sapi. 11. id capitis vndecimi libri Sapientiæ: Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa. Vel vt potest rectissimè ex Græco verti, ex materia informi. Ideò ex aquis creatæ sunt visibiles creaturę, vt earum instabilitatem, vissitudinem, & inconHomer. stantiam cognosceremus. Id voluit significare Homerus, cùm dixit, omnia fuisse ab aquis Oceani creata, quæ vltro citroque fluunt, ac refluunt, & nunquam subsistũt. Xenop. Vnde Xenophanes: Nos omnes, inquit, aqua sumus: hoc est instabiles & inconstãtes, conditi ex aquis. Hoc referebant ad aquas illas, super quas in mundi principio spiritus domini ferebatur. Pro quo Tharghum Hierosolymitanũ habet: Spiritus misericordiarum & gratiæ flabat super facies aquarum. Vbi vides spiritum domini loco illo esse Spiritum Sanctum. Veteres Hebræi aiunt spiritum illum, qui ferebatur super aquas, esse spiritum Messiæ, vt refert Eugubinus in Psalmum 103. Theodoretus tamen, & nostra hac memoria Hieronymus ab Oleastro pro spiritũ domini intelligũt ventum. Theod. Oleast. Caietanus intelligit angelicum spiritum ministrum Dei, qui machinam illam velocissimè mouebat. Caieta. Omnes hæ opiniones sunt probabiles, sed quæ per spiritum domini interpretatur Spiritum Sanctum, est meo quidem iudicio multo illustrior & præstãtior. Insuper Spiritus Sanctus appellatur etiam spiritus principalis, vt psalmo quinquagesimo. Psal. 50. Spiritu principali confirma me. Vbi pro principali in Græca versione ἡγεμονικός, hoc est regius, principalis, munificus, quòd sit liberalis, & munerũ largitor. In Hebræo est נְדִיבָה Nedhibah, quæ vox præter alias significationes significat voluntarium. Petebat à Deo Dauid, vt sibi spiritum confirmaret, quo sponte & alacriter ei seruiret, & libenter cupiditatibus & perturbationibus imperaret. Accipitur enim spiritus pro angelo, vt Psal. 103. Ps. 103. Qui facis Angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem. Hoc est, q̃ mentes illas beatas, quas cęlestes spiritus vocamus, facis nuntias, & ministras tuæ voluntatis. Angelus enim idem est quod nuntius: Vnde apostolus Hebræorum primo: Hebr. 1. Nonne, inquit, omnes sunt administratorij spiritus in ministerium missi, ꝓpter eos qui hæreditatem capiunt salutis? Hos spiritus vocat psalmographus Angelos & ignem vrentem, ad celeritatem, & vim eorum significandam. Ita locum illũ Theodoretus & Euthymius explanant. Theod. Euthy. Accipitur etiam pro dęmone, vt primi Regum capite sextodecimo: 1. Re. 16 Exagitabat eum spiritus nequam. Et tertii Regum vigesimosecundo appellatur spiritus, & paulo post spiritus mendax. 4. Re. 22 Fortasse de illo intelligitur id, quod dominus Iesus dicebat discipulis suis Matthæi vigesimosexto: Mat. 26. Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem, spiritus quidem promptus est, caro autem infirma. Acsi diceret: Vigilias agentes attendite, & preces fundite, ne vos tẽtator expugnet, ille enim dęmõ est, & spiritus promptus ad tentandum, vos autem infirmi: Quare oportet, vt vigiliis & obsecratio-

crationibus armemini aduersus illum. Su
mitur etiam spiritus pro lege noua, vt in
2.Co.3. epistola posteriore ad Corinthios capite
tertio: Litera occidit, spiritus autem viui-
ficat. Litera est lex vetus cum suis cerimo
niis, & iudiciis, & sacrificiis, spiritus autē
euangelium. Accipitur quoque spiritus ꝑ
Ps. 118. vera & spirituali intelligentia, vt Psalmo
118. Os meum aperui, & attraxi spiritū.
Quibus verbis diuinus vates animum mi
steriorum diuinorum cupidum, & prę de
siderio cœlestis scientiæ anhelantem, &
Eccl.39 voti compotem ostendit. Et capite Eccle-
siastici 39. Spiritu intelligentiæ replebit il
lum. Præterea accipitur pro inspiratione,
Ezech.3 vt Ezechielis tertio: Ingressus est in me spi
ritus. Postremò accipitur pro apparitione
vt aiunt nonnulli, in quam significationē
accipiendum putant spiritum hoc Danie
lis loco. Et conterritus est spiritus eius.
Hoc est, & hæc eius apparitio in somniis
dissoluta est quasi ventus, instar visionis
quæ statim euanescit. Plerique tamen spi-
ritum pro animo accipiunt, qui viget, qui
intelligit, qui meminit, qui præuidet, qui
corpus moderatur, qui si excelsus est &
erectus & firmus, non discedit à virtute.
Si autem abiectus est, imbecillus, incon-
stans, à gradu honestatis facilè deiicitur:
modò tumet, modò frangitur, & turbulē-
tis perturbationibus concitatus nec cohi-
bere se potest, nec quo loco vult, insistere.
Similitudo. Huiusmodi fuit spiritus Nabuchodono-
soris, qui fuit somnij oblitus, & stupore
turbatus instar aquæ quæ cùm imaginem
rei oppositæ repræsentaret, turbata fuit, &
exagitata imaginem non reddidit, & tran
quillitatem amisit. Ex quo effectum est, vt
ea quæreret à sapientibus, quæ illi nulla
humana ratione consequi valebant.

¶ *Et somnium eius ab eo.* In Hebræo est:
ושנתו נהיתה עליו Vxenatho Niheie-
thah Halau. Prima vox significat somnū,
& somnium, secunda est verbum substan
tiuum, & significat esse, fieri, frangit, teri,
fugere, reputare. Septuaginta habent. Som
nium eius fugit ab eo. Hoc est ortum est
ab eo, quod cogitauerat. Vel fuit ab eo ni-
Pagnin. mirum separatū. Pagninus vertit: Et som-
nus eius fractus est ei. Vt sit sensus: In-
terruptus est somnus eius, ita vt amplius
dormire non posset. Illud capitis tertij-
decimi Prouerbiorum: Desiderium si cō- Pro. 13.
pleatur, delectat animam, potest verti: De
siderium si frangatur, vel si fugit, aut eua-
nescat, oblectat animam. Cùm rerum in-
utilium desiderio tenemur, affligimur, at
si illud relinquimus, oblectamur. Magno
enim gaudio afficitur animus, cùm ab eo
noxa discedunt desideria. Capite primo 3.Re. 1.
libri Regum tertij in oratione quam ha-
buit Bethsabee apud Dauidem, petens ab
eo, vt Salomon eius filius acciperet clauū
regni, non autem Adonias, ita eum fuit al
locutus. Cùm dormierit dominus meus
rex cū patribus suis, erimus ego, & filius
meus Salomon peccatores. Vbi pro eri-
mus est hoc idem verbum היה Haiah,
quod vt diximus, esse significat, & reputa
re. Quare potest verti locus ille, reputabi-
mur ego & filius meus Salomon peccato
res. Dicet enim populus eum non potuis-
se regnum obtinere propter flagitia no-
stra. Sed quoniam vocabulum significans
peccatorem significat etiam errantem, po
teris reddere: Erimus aberrantes scilicet
à scopo, hoc est omni spe frustrati. Ac quā
to maiore spe regni tenebamur, tanto ma
iorem dolorem nobis afferet frustratio.
Fortasse per peccatores intelligit pecca-
ta. Et tunc erit sensus. Si filius meus non
regnauerit, vt mihi promisisti, ambo occi
demur, ego & ille morte plectemur: Eri-
mus peccata, hoc est pœna & sacrificiū
pro peccato. Sumitur enim aliquādo pec-
catum pro pœna peccati, vt Genesis quar Gen. 4.
to: Si male egeris, statim in foribus pecca
tum tuum aderit. Hoc est, si peccaueris,
confestim punieris, erit punitio tua in fo
ribus, idest præstò aderit. Et secundi Re-
gum duodecimo: Dominus transtulit pec 2.Re. 12
catum tuum, hoc est pęnam, quam pro
peccato merebaris. Et capite quarto
Oseæ: Peccata populi mei comedent sa- Ose. 4.
cerdotes, hoc est victimas, & sacrificia
oblata pro peccato. Vnde diuus Paulus
appellat Christum Iesum peccatum, hoc
est hostiam & sacrificium pro peccato.
Ita illud intelligitur Romanorum octa- Rom. 8.
ui: Deus filium suum misit in similitudi-

nem

nem carnis peccati, & de peccato dānauit peccatū. Acsi dicat. Et per Iesum Christum factum sacrificiū pro peccato, ipsū peccatū damnauit. Et in posteriore ad Co-
2.Cor.5 rinthios cap.5. Eum, inquit, qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso. Ac si dicat. Deus pater constituit victimam, & hostiam pro peccato nostro filium suum, qui nullum fecerat peccatum, vt nos iustificaremur ab eo per ipsum Christum filium eius. Id quidem est, quod ait
1.Pet.2. in priore canonica diuus Petrus cap. 2. de Christo loquens, Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignū. Tulit enim pœnam nostrorum scelerum pēdens in cruce. Id prædixerat capite 53. his
Esai.53. verbis Esaias. Verè langores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Aspicis igitur peccatum accipi aliquando pro sacrificio & punitione, & verbum Haiah quod significat esse, significare etiam frangere, & fugere, in quas significationes hoc Danielis loco accipitur à Latinis interpretibus.

¶ *Rex in sempiternum viue.* Pro in sempiternum est in Chaldæo, לְעָלְמִין Lehalmin. Pro quo Hebræi dicunt עוֹלָם Holam, & לְעוֹלָם Leholam. Holam significat seculum, perpetuum, sempiternum. Leholam significat in seculum, in perpetuum, in sempiternum. Itaque significat durationem iuxta subiectam materiam, de ætate ad quam accommodatur.
Exo. 21. Illud Exodi 21. Erit ei seruus in seculum.
Deu. 15 Et illud Deuteronomii 15. Seruiet tibi vsque in æternum, intelliguntur vsque ad
Gen.13. iubilæum. Illud autem Genesis 13. Omnē terram quam conspicis, tibi dabo, & semi-
Gen.17 ni tuo vsque in sempiternum. Et illud Genesis 17. Dabo tibi, & semini tuo post te omnem terram Chanaam in possessionē æternam, non intelligebantur, nisi vsque ad euangelij promulgationem, & legem
Gen.17 nouam latam per Christum mundo nunciatam. Quemadmodum de circuncisione eodem capite. Erit pactum meum in carne vestra in fœdus perpetuum. Pro viue est in Chaldæo חְיִי Cheij. Pro quo toto Septuaginta transtulerunt, Rex in secula viue. Verbum est חָיָה Chaiach, quod significat viuere, & viuificare, vt ita dicā, vt apud Habacuch 3. Domine opus tuū, Haba.3
in medio annorum viuifica illud. Acsi dicat: Hominū genus ò Deus sancte opus tuum est, ideo ob immensam bonitatem tuam in medio annorū, hoc est, priusquā mundus finiatur, mitte ad illud filiū tuū vnigenam, qui vita est, vt illi vitam largiatur. A verbo hoc deriuatur Chaiah, quod significat viuens, vt psalmo 54. Descendāt Psal.54.
in infernum viuentes. Pro quo noster interpres vertit aliquando ferā, aliquando bestiam, vt Genes. 37. Fera pessima comedit eum. Gen.37.
Et Psal. 73. Ne tradas bestiis animam confitentem tibi. Psal.73.
Sed quoniam idē vocabulum feram & bestiam significans significat etiam congregationem, & vocabulum pro quo Septuaginta verterunt confitentes, significat turturem, & legem, transtulit beatus Hieronymus. Ne Hieron.
tradas bestiis animam eruditam in lege tua. Et Pagninus. Ne tradas congrega- Pagnin.
tioni inimicorum animam turturis tuæ. Acsi dicat: Ne tradas domine vitam gentis Hebrææ exercitui hostium suorum. Gentem illam appellat turturem ob imbecillitatem & mœstitiam, qua opprimebatur, quòd se cinctam ab inimicis intueretur. Et quia populus ille Deum laudibus efferebat, appellant illum Septuaginta confitentem Deo, idem est confiteri, quod laudare, & Hieronymus, eruditū in Hieron.
lege Dei. Potest verti: Ne tradas cœtui hominum animā turturis tuę. Vt sit sensus. Cupio domine ab hominum cœtu ac frequentia discedere, meque in solitudinem recipere instar turturis loca solitaria quærentis, vt aptius possim in diuinam philosophiam incumbere, & cœlestia mysteria contemplari. Quapropter te obsecro & obtestor, ne me turturi similem tradas turbulentis negotiis, & hominum congregationi ac frequentiæ. Ab hoc verbo Chaiah deriuatur hoc nomē Chaiim, quod vitam significat, vt psalmo vi- Psal.29.
gesimonono. Ira in indignatione eius,

&

& vita in voluntate eius. Poteſt verti: Momentum in indignatione eius, & vita in beneuolentia eius. Hierou. Pro quo Hieronymus vertit: Ad momentum eſt ira eius, & vita in repropitiatione eius. Pro ira eſt in Hebræo רגע Regach, quod momentum etiã significat, Thre. 4. vt Threnorũ quarto: Quæ ſubuerſa eſt in momento. Pagninus habet: Pagnin. Momentum eſt in furore eius, vita in voluntate eius. Paraphraſis Chaldaica habet: Vna hora indignatio eius, vita æterna bona voluntas eius. Vult diuinus vates ſignificare, parum durare iram Dei aduerſus homines, vitam autem quam eis largiri deſiderat, æternam eſſe. Si à ſceleribus noſtris ad ipſum conuertimur, facilè placatur. Quocunque enim die ingemuerit vera contritione peccator, amplius eius flagitiorum, vt ipſe Deus ait apud Ezec. 18 Ezechielem, non recordabitur.

¶ *Non eſt homo ſuper terram, qui ſermonem tuum rex poſſit implere.* In Chaldæo non eſt pronomen, tuum. Poteſt verti. Non eſt homo ſuper terram, qui negotium regis poſſit indicare. Sed idem eſt ſenſus. Septuaginta habent: Non eſt homo in arida, qui poſſit verbum regis notum facere. Pro homine eſt in Chaldæo אנש Anax, q Hebraicè dicitur אנוש Enux. Vnde Anox ſignificat dolorem, afflictionem, & calamitatem, quòd homo his plenus ſit. Pſal. 9. Ideo ait Pſalmographus 9. pſalmo: Sciant gentes, quoniam homines ſũt. Id intelligens Menãder: Hæc duo, inquit, inſeparabilia ſunt, viuere & dolere. Anux ſignificat violentum, & plenum dolore, Iob 34. vt Iob 34. Violenta ſagitta mea abſque vllo peccato. Acſi dicat. Vulnus meum plenum eſt doloribus, quod Deus mihi inflixit abſque vllo ſcelere meo.

¶ *Sermo enim quem tu quæris rex, grauis eſt.* Septuaginta habent: Sermo quem rex interrogat, grauis eſt. Poteſt verti: rarus eſt, aut inuentu difficilis. Nã in Chaldæo eſt: יקירה Iaccirah. Verbum Hebraicum eſt יקר Iacar, quod ſignificat rarum eſſe, pretioſum eſſe, honorabile eſſe, æſtimare, & pretium ponere: vt Eſaiæ 43. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis. Quod poteſt verti: Ex quo pretioſus factus es. Pro æſtimare, quod alij dicunt appretiare accipitur capi. Zachariæ 11. Decorum pretium, quo appretiatus ſum à vobis. Verba ſunt Chriſti decorum pretium ironicè vocantis triginta illos numos argenteos, quibus Iudæi illum emerunt. Verba Zachariæ ſunt: Appenderunt mercedem meam triginta argenteis. Et dixit dominus ad me, proiice illud ad ſtatuarium, decorum pretium, quo appretiatus ſum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domum domini ad ſtatuarium. Zac. 11. Quorum verborum hic eſt ſenſus. Emerunt me, ait Chriſtus, triginta argenteis. Et ait Zacharias: Dixit dominus ad me, fac in viſione prophetica, quod facturus eſt Iudas proditor, proiice mercedem illam, hoc eſt triginta illos argẽteos ad figulum ſeu ſtatuarium, qui ex argilla ſtatuas facit, & alia opera. Ideſt, vt ex illis ematur ager figuli. Proiice, inquit, magnificum & decorum pretium illud, quo me appenderunt. Tunc ego, ait diuinus vates, in viſione illa imaginaria tuli triginta illos argenteos, & proieci illos in templũ ad emẽdum agrum figuli. Hæc eſt huius orationis explanatio. Diuus Matthæus Mat. 27. vbi literis mandauit Iudæ deſperationẽ, & argenteorum quibus dominum vendiderat, proiectionem in templum, quibus emptus eſt ager figuli in peregrinorum ſepulturam, adiecit: Tunc impletum eſt, qđ dictum eſt per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Iſrael, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi dominus. Hęc verba aliquam habent ſimilitudinem cũ verbis Zachariæ. Sed mirum eſt videre, quam diuersè ea citauerit Euangeliſta. Sunt, qui exiſtiment, non eſſe Zacharię teſtimonium illud citatum, nam euangeliſta ait: Quod dictum eſt per Ieremiã prophetam, Zachariæ verò non meminit. Iere. 32. Et aiunt locum citatum ab euangeliſta eſſe apud Ieremiam capite trigeſimo ſecundo, vbi ita ait: Intellexi autem, quòd verbum domini eſſet: & emi agrum ab Hana-

Hanameel filio patrui mei, qui est in Anathoth. Et appendi ei argentum septem stateres, & decem argenteos. Hæc Ieremias. Per septem stateres & decem argenteos intelligunt pretium triginta illorum numorum argenti, quibus venditus fuit Saluator noster. Diuus Augustinus libro tertio de consensu euangelistarum existimat euangelistam sumpsisse vaticinationem illam, quam affert, partim à Ieremia, partim à Zacharia: sed nominasse solùm Ieremiam ob maiorē eius nominis celebritatem. Et nonnullis in codicibus non esse Ieremiam, sed solùm prophetam, hoc modo: Tunc impletum est, quod dictum est per prophetam dicentem: Et acceperunt, &c. Origenes in Commentariis in Matthæū suspicatur fuisse id librarij, seu scriptoris alicuius erratum, qui pro Zacharia posuit Ieremiam: aut desumptam esse authoritatem hanc ex aliquo Ieremiæ libro, qui modò non extat. Perspicuum est enim multos huiusmodi libros desiderari, vt liber bellorum domini, cuius fit mētio Numerorum 5. & liber iustorum, cuius meminit scriptura 10. Iosue: & 2. Regum primo. Quem librum Theodoretus Cyrensis episcopus in quæstionibus in Iesum Naue existimat fuisse vetustissimum Commentarium, ex quo historia libri Iosue collecta fuerit. Et libri alij non extant, quos scriptura refert, vt ex libris Regum & Paralipomenon constare videmus. Esse autem locum illum ex aliquo Ieremiæ libro, quem modò nō habemus, desumptum, est satis probabile. Nec solùm Origenes in ea est sententia, sed etiam Euthymius in Matthæum, Eusebius Cæsariensis libro decimo de demonstratione euangelica, Nicolaus Zegerus in scoliis in locos difficiles, Isidorus Brixianus in Matthæum, Finus Hadrianus libro septimo flagelli Iudæorū, & alij. Sed quod me mirum in modum mouet, vt in hanc sententiam adducar, est diuus Hieronymus in Commentariis in illum Matthæi locum, cuius ad literā hæc sunt verba: Legi nuper in quodam Hebraico volumine, quod Nazarenæ secta mihi Hebræus obtulit, Ieremiæ apocryphū: in quo hæc quæ citat Matthæus, ad verbum scripta reperi. Hæc ille. Quā quam librum illum vocat apocryphum, tamen verus erat. Et fuit Euangelista diuinitus instructus sanctum vatem Ieremiam verba illa literis mandasse, quæ in libro illo scripta erant. Nam locus Ieremiæ quem habemus, à verbis à Matthæo citatis longè distare videtur. Scripsisse autem Ieremiam libros alios, præter eos quos habemus asserit Syxtus Senensis libro secundo Bibliothecæ sanctæ, in qua admirabilem suam ostendit eruditionem.

(Margin: August. — Origen. — Num. 5 — Iosu. 10. — 2.Re. 1. — Theod. — Euthy. — Euseb. — Zeger. — Brixian. — Finus. — Hieron. — Sixtus.)

¶ *Requisiuit de lege, atque sententia ab Arioch principe militiæ regis.* Pro militia est in Chaldæo טַבָּחַיָּא Tabbachaia. Verbum Hebræū est טָבַח Tabach, quod significat occidere, & immolare. Vnde Tabbach significat carnificem, lanium, coquum, quòd animalia occidat. Septuaginta verterunt: principem coquorum. Pagninus: principem occidentium. Alij: præfectum rerum capitalium. Eodem modo Genesis 37. capite vbi communis editio habet: Vendiderunt Ioseph in Aegypto Putiphari Eunucho Pharaonis, magistro militum. Pro magistro militum habent Septuaginta: magistro coquorum. Alij: magistro laniorum. Alij: præfecto carnificum: Paraphrasis Chaldaica Oncheli habet: magistro militum: cum editione vulgata.

(Margin: Pagnin. — Gen. 37 — Onche.)

¶ *Est Deus in cælo reuelans mysteria.* Pagninus vertit: Est Deus in cœlo, qui reuelat secreta. Alij: Existit in cœlo Deus aperiens arcana. Quæ in idem recidunt. Hoc capite arcanum, secretum, mysterium pro eodem accipiuntur. Verbum גְּלָה Galah, pro quo Latinus noster interpres vertit reuelare, significat indicare, illustrare, aperire, migrare, excedere, captiuum ducere, transferre. Quarto capite primi Regum vbi nos habemus: Translata est gloria domini de Israel, eò quòd capta est arca Dei: pro translata est, verbum est Galah. Ideo poterat verti: Captiua ducta est gloria domini

(Margin: Pagnin. — 1. Re. 4.)

domini ex Israel. Hoc verbo vtitur A-
Amos 3 mos capite tertio pro indicare & reuela-
re: Non facit dominus Deus verbum, nisi reuelauerit secretum suum seruis
Ezec.39 suis. Et pro capi, Ezechiel capite trigesimonono: In iniquitate sua capta est domus Israel. Potest verti: In iniquitate sua aperta est domus Israelis. Metaphora sumpta a domo, quæ si aperta est, prædæ patet, & direptioni committitur. Vt sit sensus: Populus Iudaicus amplissimis olim virtutum ornamentis locupletatus aperuit ostia vndique hostibus animorum, qui in eum irruentes illum spoliarunt, & cuncta quæ in bonis poterant numerari, illis abstulerunt. Et quoniam verbum hoc Galah significat indicare, dicuntur specula Gelonim, quòd in illis oppositorum imagines apertè, ac perspicuè appareant, atque proferantur, vultusque intuentium sibiipsis indicentur. Et quoniam in Deo animæ sanctæ multa vident, appellatur Deus capite septimo Sapientiæ speculum sine macula.
Sap.3. Melius enim mentes separatæ diuina visione in cœlo fruentes vident solem, & Lunam, & reliqua sydera, monimenta manuum diuinarum sempiterna, in diuina essentia, quam cùm in corporibus versabantur. Id voluit diuinus, ac regius
Psal.8. vates significare, cùm dixit psalmo octauo: Quoniam videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum, lunam & stellas, quæ tu fundasti. Acsi diceret: Cùm animus meus è corporis vinculis euolauerit, & ingente gaudio affectus in sedes illas cœlestes, ac pulcherrimas, & splendidissimas oras tuas peruenerit, admirabilem tui numinis, cæterarumque rerum scientiã obtinebit. Tunc enim Deus sanctè intuebor cœlos tuos, altissimum illud domicilium, præclarumq; opus manuum tuarum: atque lunæ, & stellarum candorem, quæ globosæ & rotundæ circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quamdiu enim animus in terra corpore circunfunditur, à perfecta cognitione non tantùm numinis tui, sed aliarum etiam rerum longè abest, quòd eius acies tenebris impedita hæc in terris non valeat perfectè intueri. In hunc modum locum hunc interpretatur Gre- Nazian.
gorius Nazianzenus, qui ob admirabilem Theologiæ eruditionem fuit ab antiquis Theologus nuncupatus. Sed dices: Quare in hoc Psalmo faciens Dauid mẽtionem cœli, lunæ, & stellarum, non meminit solis? Nescio equidem: sed suspicor Dauidem hoc poema nocte condidisse, ac cecinisse, cùm esset in solitudine, & rura peragrans in medio campi constitisset, vnde cœlum pulcherrimum, ac serenissimum, luna & stellis summe decoratum intuebatur: quod clarius sperabat in Deo speculo purissimo visurum esse.

¶ *Et cogitationes mentis tuæ scires.* Septuaginta habent: Vt cogitationes cordis tui scias. Pro cogitationibus est in Chaldæo רַעְיוֹנַי Raheione, à verbo רְעָה Rahah, quod significat cogitare, pascere, continere, affligere, velle, amare, coniungere. Hinc רֵעַ Reagh significat amicum, voluntatem, cogitationem, vt Psal-
mo 138. Intellexisti cogitationem meã Ps. 138.
de longe. Quod poterat verti: Intellexisti voluntatem meam à longè. Hoc est, cùm adhuc ab opere longè abesset. Il-
lud Canticorum quinto: Talis est dile- Cant.5.
ctus meus: & ipse est amicus meus, potest verti: Et ipse est cogitatio mea, vel voluntas mea, vel amor meus, vel pastus meus. Id enim quod vnicè diligimus, solet esse pastus animi nostri. Potest etiam verti: Et ipse est afflictio mea: nam dilectio animo sæpenumero anxietatem
affert, & dolorem. Illud etiam Ecclesia- Eccle.1.
stis capite primo: Ecce omnia vanitas, & afflictio spiritus: potest Latinè reddi: Ecce omnia vanitas, & cogitatio venti. Nam pro spiritu in Hebraico est Ruach, quod spiritum significat & ventum. Potest quoque transferri: Ecce omnia vanitas, & pastus venti. Hoc est, & cibus inanis, & pastus vanitatis, qui nec satiat, nec sustentat: sed amittitur, & euanescit. Ille animus vento pascitur, qui vanitate delectatur; ille autem pascit ventum, qui perdit oleum & operam, qui res aggreditur

ditur & molitur vanas,nulliusq; vtilitatis. Ita intelligitur illud Oseæ c. 12. Ephraim pascit ventũ. Pro quo alij vertũt: Ephraim pascit ventus: iuxta id quod ait cap. 22. Ieremias: Omnes pastores tuos pascet ventus. Quod ita etiam transferri potest: Pastores tuos affliget ventus. Vel gubernatores tuos cõsumet ventus, seu vanitas. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Omnes rectores tui dispergentur in omnem ventum. Potest etiam verti. Omnes pontifices tui cogitabunt ventũ. Vel omnium præsulum tuorum cogitationes sunt vanitas. Vnde hic locus Danielis poterat verti: Et pastus cordis tui cognosceres.

Ose. 12. Iere. 22.

¶ *Et cogitationes mentis tuæ.* Pro mente est in versione Græca Theodotionis καρδία, quod propriè significat cor. In Chaldæo est Libbac. Hebræum est לבב Lebab, quod etiam cor significat. Sed plerunque mens & cor pro eodem accipiuntur. Hoc nomine vtitur Ecclesiastes cap. 10. cũ ait: Cor sapientis in dextera eius. Vbi cor accipitur pro sapiẽtia, quę est in corde, iuxta illud capitis 14. Prouerbiorum: In corde prudentis requiescit sapiẽtia. Vt sit sensus: Sapientia iusti est cum bonis operib. coniuncta: opera enim per manus intelliguntur: & opera bona per dexteram. Vel sic: Cor sapientis est ei præparatum ad intelligendum & diligendũ, vt dextera ad operandum, quæ semper est apta ad efficiendum opus. Et quoniam cor est in medio corporis, accipitur pro medio cuiuslibet rei, vt Ps. 45. Transferentur montes in cor maris. Et cap. 27. Ezechielis: In corde maris sita. Hoc est, in medio maris, vel intra mare. Et Matthæi 12. In corde terræ. Hoc est, intra terram. Illud Psalmi 85. Lætetur cor meum, vt timeat nomen tuum. potest verti ex Hebræo; Vni siue congrega cor meum, vt timeat nomen tuum. Vel vt Hieronymus transtulit: Vnicũ fac cor meum. In Hebræo est Iachedh, quod significat vnire, & in vnum conducere: Septuaginta autẽ posuerunt: εὐφρανθήτω, hoc est lætetur. Sed dices: Si in Hebræo est, vniatur cor meum: quare Septuaginta verterunt. Lætatur cor meum? Rectè quidem: intellexerunt enim pacem & concordiam, & spiritus vnitatem esse veram lætitiam, & admirabilem cordis oblectationem. Hoc eodem vocabulo Lebab vtitur sponsus, Canticorum 4. dicens: Vulnerasti cor meum soror mea sponsa: vulnerasti cor meum in vno oculorum tuorũ, & in vno crine colli tui. Vel vt potest verti: & in vno torque colli tui. Pro crine enim Septuaginta, & post eos Pagninus, & alij torquem transtulerunt. Loquitur Deus cum anima pij hominis, qui piis lachrymis & virtutum ornamentis Deum ipsum mouet: & more humano significat se his rebus sauciari. Sed quoniam verbũ significans vulnerare, significat etiam rapere, potest verti locus hic: Rapuisti, vel abstulisti cor meum. Qui enim vult significare alicui ardentem amorem, quo illũ prosequitur, huiusmodi vtitur verbis, vt perspectam erga illum sed tamẽ dulcem & anxiam charitatem præ se ferat. Fortasse alludit his verbis dominus Iesus ad vulnus lateris, quo in cruce confectus, ac saucius quanto nos amore prosequeretur ostendit. Eam ob causam dicit: Vulnerasti cor meum, vt lateris vulnus significaret. Et quia nomen hoc significat cor, poterat verti locus hic Danielis: Et cogitationes cordis tui.

Theod. Eccl. 10. Pro. 14. Psal. 45. Ezec. 27 Matt. 12 Psal. 85. Hieron. Cant. 4. Pagnin.

¶ *Tu Rex videbas.* Pro videre est in Chaldęo חזי Chaze, quod significat videre. Vnde Chazon significat visionem, & vaticinationem, vt Esaiæ 1. Visio Esaię filij Amos. Et Nahum primo: Liber visionis Nahum. Vnde videns idem est q̃d diuinus vates, vt primi Regum nono: Nam hic est videns? Et eodem capite: Qui propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns. Et 2. Paralipomenon 9. In visione quoque Addo videntis. Et 26. In diebus Zachariæ videntis. Et trigesimotertio: Verba quoque videntium qui loquebantur. Videns dicitur Hebraicè Chozai, vel Hozai. Vnde id quod est capite 33. secundi Paralipomenon: Scripta sunt in sermonibus Hozai: potest verti: Scripta sunt in sermonibus videntis. Vel scripta sunt in Commentariis diuinorum vatum: vt sit singulare pro plurali more Hebræorum. Fortasse erat Hozai

Esa. 1. Nahũ 1. 1. Reg. 9. 2. Par. 9. 2. Pa. 26. 2. Pa. 33. 2. Pa. 33.

G nomen

nomē proprium alicuius historici, cuius liber non extat: in quo res gestæ regis Manassis erant monimentis consignatæ.

¶ *De monte abscissus est lapis sine manibus.* Potest verti, sine operationibus, nimirū humanis. Manus enim quæ Hebraicè dicitur יד Iadh, operationem significat, vt 1. capite ostendimus. Pro lapide est in Chaldæo אבן Eben, quod vocabulū præter alia significat perpendiculum, quo vtūtur architecti & ędificatores. Pro quo noster interpres apud Zachariam cap. 4. lapidem stanneum vertit. Et Prouerb. 20. pondus, dicens: Pondus & pondus, mēsura & mensura, vtrunque abominabile est apud Deum. Detestatur enim duo pondera inęqualia, quando affectu ducti duob. idem merentibus diuersa largimur præmia, ęqualitatem in qua iustitia consistit, nō obseruantes. Metaphora est à dolosis mercatoribus sumpta, qui duo habēt pōdera, vtraque falsa, alterum, quo emunt, alterum, quo vendunt. Hoc eodem vocabulo, Eben, vtitur Iacob Gen. 49. cùm benedicens filium suum Ioseph: Dissoluta, inquit, sunt vincula brachiorū & manuū illius per manus potentis Iacob: inde pastor egressus est lapis Israel. Hieronymus ab Oleastro in suis eruditis in Genesim commētariis hunc locū interpretatur de tribu & familia Iosephi, in qua fuerūt excellentes sagittarij, qui arcui dediti sagittis hostes configebant, & roborantes, ac extendentes brachia manuum suarū tendebant arcum de manu Dei, qui est fortitudo Iacob: ex qua tribu est Ioseph, qui fuit pastor Iacob citando eum, & lapis, id est fortitudo Israel defendendo ipsum. Pulchra quidem expositio, & satis liberalis. Diuus Hieronymus explicans verba illa: Inde pastor egressus est lapis Israel. Ex semine inquit, Ioseph tribus nascetur Ephraim fortis, & stabilis instar lapidis purioris inuicta, imperans quoq; decem tribubus Israel. Hoc ideo ait, quia Ieroboam Rex Israelis fuit ex tribu Ephraim, qui a Ioseph genus ducebat. Idem ferè ait Rupertus abbas. Vera profectò sententia, nulloq; modo improbāda. Ego existimo loqui Iacobum de vinculis, in quæ Ioseph fuit coniectus, quando eum libidinosa illius domina turbulentis flagitiorum stimulis concitata apud Putipharē ad periculū capitis vocauit. Vincula illa, & ea quibus eum fratres ligauerāt, fuerunt à Deo mirabiliter soluta. Id quidem est, quod ait: Per manus potentis Iacob: hoc est operatione Dei, qui dedit fortitudinē Iacobo. Id aūt quod sequitur: Inde pastor egressus est lapis Israel: hanc meo quidem iudicio habet intelligentiam. A quo forti Deo Iacobi, à quo Deo est fortitudo Iacobi, egressus est Christus, qui est pastor, & firmissimus lapis, ac fundamentū ecclesiæ. Duplex est filij Dei egressus, alter ab ęterno: de quo ait Michæas ca. 5. Egressus eius ab initio, à diebus æternitatis: alter in tpe: de quo ait Psal. 18. Dauid: A summo cęlo egressio eius; & occursus eius vsque ad summū eius. Id est, quod ait lib. 3. Damascenus: Confitemur duas Christi natiuitates, vnam æternam, quæ est ex patre, & alteram, quæ est in vltimis tpibus pp nos. Ipse enim ait Io. 10. Exiui à patre, & veni in mūdum. Igitur per particulā, inde, intellige à patre, qui est Deus Iacobi fortitudo. Vel inde. i. à quo Iacobo egressus est Christus secundum carnem, qui est pastor, & fundamentum ecclesiæ. Ipse enim ait Ioā. 10. Ego sum pastor bonus. Et de se apud Matthæum 21. locum illum Psal. 117. explanat: Lapidem quem reprobauerunt ędificantes, hic factus est in caput anguli. Sed quia Eben non solū lapidem significat, sed totum, potest etiā verti locus ille: Inde egressus est pastor totius Israelis. Aspicis locum, vbi Christus pastor & lapis appellatur. Ipse est lapis angularis, & diuinus pastor, qui vltro oblatus est morti, vt nos ab incursibus & rapinis diaboli tueretur. Ipse nos non solùm cibo corporeo, sed etiam spirituali sustentat: qui eis quos diligit, tantum roboris largitur, vt nec rerum aduersarum fulminibus terreantur, nec impiorum hominū oppugnationibus debilitentur. Itaq; lapis ille, de quo loquitur cap. 39. Genesis Iacob, est ille, de quo hic loquitur Daniel, nimirum Christus Deus noster.

[Margin notes: Zach. 4. — Pro. 20. — Gen. 49. — Oleastr. — Hieron. — ert. — Gen. 39. — Mich. 5. — Psal. 18. — Damas. — Ioan. 10. — Ioan. 10 — Mat. 21. — Ps. 117. — Gen. 39.]

AR-

ARGVMENTVM capitis tertij.

Abuchodonosor Rex Babylonius tetris, ac crassis tenebris circunfusus, cęca temeritateque amentia commotus statuam auream in loco celebri collocauit, præcipiens vt omnes ei cultũ Deo debitum exhiberẽt. Cumq; alij eam summam colerẽt religione, tres Hebræi Ananias, Azarias, Misael diuini numinis fide & amore incitati eã colere recusarunt. Maluerunt enim vitam in discrimen adducere, quàm religionem labefactare. Quam ob causam fuerunt in summum capitis periculum vocati, & ab impio rege superbia inflato, ac ira inimica consilio incenso damnati, & in ignem camini ardentis coniecti. At flammis expositi nullum ab illis acceperunt detrimentum: quin potius intacti in medio deambulabant, Deum summis laudibus efferentes, hymnisque suauissimis celebrantes. Id intuẽs Nabuchodonosor eos iubet educi è fornace, & miraculo vim naturæ superãte explorato, ac planè perspecto, veri Dei potentiam confitetur, cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Illud est aduertendum, huius capitis historiam aliquid habere vaticinationis, cùm in ea scriptum sit aperuisse filium Dei, vt patres pueros eriperet a flãmis: venturus enim erat Christus hominum genus liberaturus.

Caput Tertium.

A *Nabuchodonosor Rex fecit statuam auream altitudine cubitorum sexaginta, latitudine cubitorum sex: & statuit eam in campo Duran Prouinciæ Babylonis. Itaque Nabucodonosor Rex misit ad congregandos satrapas, magistratus & iudices, duces & tyrannos, & præfectos, omnesque principes regionum, vt conuenirent ad dedicationem statuæ quã erexerat Nabucodonosor Rex. Tũc congregati sunt satrapæ, magistratus, & iudices, duces, & tyranni, & optimates, qui erant in potestatibus constituti: & vniuersi principes regionum, vt conuenirent ad dedicationem statuæ, quam erexerat Nabuchodonosor Rex. Stabant autem in conspectu statuæ, quam posuerat Nabucodonosor Rex: & præco clamabat valenter. Vobis dicitur populis, tribubus, & linguis, in hora qua audieritis sonum tubæ, & fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterii, & simphoniæ, & vniuersi generis musicorum, cadentes adorate statuam auream, quam constituit Nabuchodonosor rex. Siquis autem non prostratus adorauerit, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis. Post hæc igitur statim vt audierunt omnes populi sonitum tubæ, fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterii, symphoniæ, et omnis generis musicorum, cadentes omnes populi, tribus & linguæ adorauerunt statuam auream, quam constituerat Nabuchodonosor rex. Statimque in ipso tempore accedentes viri Chaldæi accusauerunt Iudæos. Dixeruntque Nabuchodonosor regi. Rex in æternum viue.* Sap. 2. a. Inf. b. b. *Tu Rex posuisti decretũ, vt omnis homo, qui audierit sonium tubæ, fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterii, & simphonię, & vniuersi generis musicorum, prosternat se, & adoret statuam auream: siquis autem non procidens adorauerit, mittatur in fornacem ignis ardentis. Sunt ergo viri Iudæi, quos constituisti super opera regionis Babyloniæ Sidrach, Misach, & Abdenago, viri isti contempserunt Rex decretum tuum. Deos tuos non colunt, & statuam auream quam erexisti, non adorant.*

Explanatio.

Nabuchodonosor. Magna est hominũ mutabilitas, incredibilis varietas,

longè lateque patens animorum inconstantia. Rex ille Babylonius qui supplex ad Danielem accesserat, in quo verum Deum coluerat, vt in fine capitis superioris explanauimus: nunc vanitatem colit, & superbiam veræ gloriæ expultricem: cui nullus aditus referatur ad æternas sedes mentium beatarum. Ait enim David

Psal.37. Psalmo 23. Quis ascendet in montem domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam. Quæ vltima verba possunt verti ex Hebræo: Qui non extulit in vanitatem animam suam. Hic autem vanitate elatus statuam aureã sibi statuit, vt in ea coleretur, & cultum diuino numini tribuẽdum arroganter vsurparet. Detestabilis quidem, & execrabilis veritatis obliuio. Paulo ante propriam fragilitatem & imbecillitatem cognoscens se coram Daniele prostrauerat, verique Dei potentiam prædicauerat; modò harum rerum oblitus diuinitatem sibi arrogat & vsurpat. Cùm exiguum nobis vitæ curriculum natura circunscribat, magna sibi & immortalia, sed vana, atq; inania spe falsa inductus pollicetur. perpende principum cæcitatem, & eorum quos ipse singulari amore prosequitur, adulationem. Holophernes princeps militiæ Nabuchodonosoris, non huius, sed alterius, qui multo post regnauit, ægrè ferẽs Achioris verba, quibus veri Dei potentiam prædicabat, non esse alium Deum dixit, prẹter re-

Iudit. 6. gẽ Nabuchodonosorem, vt cap. 6. Iudith

Exec. 28 scriptura commemorat. Describens Ezechiel capite 28. regis Tyri superbiam: Eleuatum est, inquit, cor tuum, & dixisti: Deus ego sum. Ille apertè dixit se esse Deum, hic autem statuam sibi ponens colendam, diuinitatem sibi tribui desiderabat. Huic similis fuit Caius Caligula Romanorum Imperator, qui simulachrum sibi fecit statui, prẹcipiens, vt ab omnibus coleretur, vt ait libro 18. antiquitatũ Flauius Iosephus.

Ioseph.

¶ *Statuam auream.* Ex auro eam conflari iussit superbissimus Rex ad maiorem diuitiarum suarum ostentationem, inanẽ gloriam, & insolentem vanitatem. Fortasse ideo ita instituit, vt qui eum colere recusarẽt, saltem colerent aurum ipsum. Aurum quo Rex famulos suos alere deberet, pauperes reficere, tẽpla vero Deo construere, & regnum suum in pace, & iustitia continere & sustentare, in fabricãda vasta statua suę vanitatis demonstratrice consumebat. Quærebat gloriam, sed falsam, & inanem. Vera, ac solida gloria est virtutis splendor, consentiens laus bonorum, incorrupta vox benè iudicantium de excellente honestate. Huius gloriæ studio plerique trahuntur mortales: nam etiam philosophi in libris quos de contemnenda gloria scripserunt, nomen suum literis consignarunt. In eo ipso in quo laudem nobilitatemq; despiciebant, se laudari desiderabant. At vera & grauis gloria in falsę & leuis gloriæ contemptione, ac despicientia consistit. Id non intelligens Nabuchodonosor statuam sibi auream statuit, quæ ab omnibus summopere coleretur.

¶ *Altitudine cubitorum sexaginta.* Ingens profectò simulachri aurei magnitudo. Cubitus est curuatura brachij, & accipitur pro genere quodã mensuræ, quod pro diuersitate regionum variam habet longitudinem. Vitruuius libro 3. ait cubitum constare ex sex palmis, hoc est digitis vigintiquatuor: palmus enim de quo loquitur, quatuor habet digitos. Idem asserit Petrus Apianus, & post eũ Gemma Phrysius in libro cosmographico. Sunt etiam alij cubiti maiores, authore Herodoto, de quibus fortasse intelligitur hic Danielis locus. Vitruui. Apian. Gemm. Herod.

¶ *Et statuit eam.* Posuit eam in campo magno, vbi ab omnibus videretur, & coleretur. Sed quid mirum hominem idolorum cultorem id fecisse, cùm Hebræi in lege diuina instructi aurũ suum in statuis idolorum conflandis profunderent. Hoc obiiciebat illis Deus iis verbis apud Oseam capite secundo: Argentum multiplicaui eis, & aurum, quæ fecerũt Baal. Ose. 2.
Acsi diceret: Contuli in eos multas opes: at illi multiplicatum argentum & aurum quo eos amplificaueram, in cõflandis ac ornan-

ornandis idolis Baal consumpserunt. Et capite octauo: Aurum suum & argentum suum fecerunt idola sibi. Et apud Ezechielem septimo: Ornamentum monilium suorum in superbiam posuerunt, & imagines abominationum suarum & simulachrorum fecerunt ex eo. Quid quæris? Egressi ab Aegypto per mare Rubrum, vbi eos Deus insignibus prodigiis eius vim numenque sanctissimum declarantibus liberauerat, ipso Deo repudiato fecerunt vitulum ex auro, quem pro Deo coluerunt. Vide quàm citò obliti fuerunt immortalium illorum beneficiorum, quę paulo antè Deus in eos contulerat. Hi sunt fructus auri & argenti, cęterarumq; diuitiarum, quando possessores maculis scelerum notati eius muneris obliuiscuntur, cuius efficiendi causa eis Deus naturam compotem rationis & cognitionis impertiuit. Si homines ex auro non conflant statuas, certè multi ex illis ipsum aurum colunt, & vnicè diligunt. Id intelligens Ecclesiasticus capite octauo: Multos, inquit, perdit aurum & argentum, & vsque ad cor regum extendit, atque conuertit. Vel vt alii vertunt: Et corda regum peruertit. Et capite trigesimoprimo: Qui aurum diligit, non iustificabitur, & qui insequitur cōsumptionem, replebitur ea. Multi dati sunt in auri casus, & facta est in specie ipsius perditio eorum. Lignum offensionis est aurum sacrificantium: væ, illis, qui sequuntur illud, & omnis imprudens peribit in illo. Hæc ibi. Aurum sacrificantium vocat, quia illud tanquam idolum illi colunt, qui cęcæ cupiditatis animorum dominatricis stimulis concitantur. Huiusmodi hominibus dicebat Ieremias capite sextodecimo, Seruietis diis alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem. Acsi diceret, Dabitis operam diuitiis, illis ministrabitis, quibus veluti diis cultum exhibebitis. Ideo diuus Paulus capite tertio epistolæ ad Colossenses: Mortificate, inquit, auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus. Et in epistola ad Ephesios quinto eandem repetit sententiam. Infima est profectò, & nunc irridenda, nūc miseranda auarorum conditio, qui ex auro, & diuitiis non habent nisi laborem, dolorem, curas, anxietates, & ærumnas. Perierunt, ait Sophonias, omnes inuoluti argento. Vbi pro, inuoluti, est in Hebreo nętile, quod vocabulum baiulos significat. Vt sit sensus. Peribunt ignibus æternis, descendent ad cruciatus nullum finem habituros ii, qui diuitias cupidè & auarè cumulant, & retinent: qui velut baiuli alienorum ponderum pręmuntur labore, & sudant, nullum inde, aut exiguum lucrum reportantes. Paraphrasis Chaldaica pro, inuoluti argento, vertit diuites: & rectè quidem: diuites enim auaritia laborantes non diuitiarum domini, sed baiuli tantum sunt. Nescio, cur homines tot tantisque conflictētur incommodis propter pecuniæ cupiditatem, quæ nunquam expletur: nunquam enim satiatur diuitiarū sitis. Nam cupidi non solùm auiditate augendi, quæ habent, cruciantur, sed etiam amittendi metu. Nihil est tam abiecti animi, tamque demissi, quàm diuitiarum stimulis agitari, & vinci, nihil illustrius præstantiusque, quàm diuitias contemnere, si non habeas, si habeas ad beneficentiam & virtutis opera conferre. Fateor equidē, diuitias per se malas non esse: nam vt rectè obseruauit beatus Ambrosius, non in facultatibus crimen est, sed in abusu. Vt enim diuitiæ impedimenta sunt flagitiosis: ita viris iustis sunt virtutis adiumentum. At considerata imbecillitate & deprauatione nostra periculosę sunt, & metuendæ. Vt amigdalæ authore Plinio libro 23. homines nutriunt, eorumque variis morbis medentur, vulpes autem interficiunt: sic diuitiæ quæ aliis vtiles sunt, & fructuosæ, aliis detrimētum ferūt. Aliis medicamentum sunt, aliis venenum. Sed plerunque noxiæ quidē sunt. Sed id perspicere nolunt diuites, qui quanto plus habent, tanto amplius desiderant. Et vt ait Iuuenalis: crescit amor numi, quantum ipsa pecunia crescit. Vt enim ille quem momorderit situla animal venenatum, statim sitit, & quanto magis bibit, tanto ardentiore appetitione bibendi flagrat, vt aiunt: sic ille quem cupiditas vulnerauerit,

[Marginal notes: Ezec. 7. — Exo. 14. — Exod. 3. — Eccle. 8. — Eccl. 31. — Iere. 16. — Colos. 3 — Ephe. 5. — Sopho. — Ambro. — Similitudo. — Plinius. — Iuuena. — Similitudo.]

rit, siti diuitiarum incenditur: & quanto ampliores comparat opes, tanto ardentius earum auiditas accrescit. Quare diues appellari non debet: nam vt diuus ait Chrysostomus, si vis fieri diues non augeas diuitias, sed tolle cupiditatem. Et Seneca: Diues est, non qui plus habet, sed qui minus cupit. Idem sentiebat Democritus, qui interrogatus quomodo quis diues fieri posset: Si, inquit, cupiditatum pauper fuerit. Ita hoc refert in sermonibus Maximus. Id quod etiam Cleanti attribuit Stobæus. Ex quo efficitur, vt diues paupertate laboret: est enim simul & diues & pauper. Eam ob causam aiebat in Apocalypsi diuus Ioannes: Dicis: diuestum, & locupletatus, & nullius egeo. Et nescis, quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Cur igitur diuitias concupiscimus, quarum affluentia est plena inopia, quarum desiderium est insatiabile, quarum possessio affert secum paupertatem? Sunt quidem illæ contemnendæ, quod anxiæ sint, vanæ, fluxæ, incertæ, & in casu sitæ. De eo qui in illis spem fixit ac locauit, ait ita diuinus psaltes: Sperauit in multitudine diuitiarum suarum: & præualuit in vanitate sua: Vel vt potest ex Hebræo traduci: & nixus est in vanitate. Qui in vano nititur, decidit, & corruit. Non in diuitiis, sed in virtute, & fiducia in Deum nitendum nobis est ad spem beatè viuendi. Hæc permanent altis defixa radicibus: at in mundi opibus nulla est constantia, nulla firmitudo, nihil solidi & certi. Vnde apostolus capite sexto epistolæ prioris ad Timotheum: Diuitibus, inquit, huius seculi præcipite, non sperare in incerto diuitiarum. Quid incertius diuitiis? quid fallacius? quid vanius? Apud Matthæum capite tertiodecimo ait Christus dominus: Fallacia diuitiarum suffocat verbum. Ecce Ecclesiastes capite secundo: Coaceruaui mihi argentum & aurum. Et paulo post: Cùm me conuertissem ad vniuersa opera, quæ fecerant manus meæ, & ad labores, in quibus frustra sudaueram, vidi in omnibus vanitatem, & afflictionem, & nihil permanere sub sole. Et hæc diuitiarum vanitas secum solet afferre insolentiam & superbiam. Id intelligens Ezechiel aiebat capite vigesimonono: Acquisiuisti aurum & argentum in thesauris tuis. Et paucis adiectis, Eleuatum est cor tuum in robore tuo. Hic est diuitiarum fructus, funestus ille quidem & venenatus. Beatus Gregorius ait, abundantiam rerum temporalium esse superbiæ vicinam. Et diuus Augustinus: Morbus, inquit, diuitiarum est superbia. Quam ob causam mundi opes non sunt in bonis numerandæ: sed potius despiciendæ: præsertim quia ingressum impediunt cœlestis patriæ, & ostium ad æternam beatitudinem intercludunt. Achan quòd auream regulam Iericho acceperit, fuit morte mulctatus: & quiete terræ promissionis minimè potitus. Iericho est mundus hic, regula aurea est eius potentia, & diuitiarum copia: propter quam nobis aditus ad gloriam sempiternam, quæ est vera terra promissionis quietis plenissima, interdicitur. Id quod est capiti decimo Prouerbiorum mandatum: Non affliget dominus fame animam iusti, & insidias impiorum subuertet: ait Pagninus in Thesauro posse verti: Et propter diuitias impios subuertet. Ex quo colliges esse plerunque diuitias causam exitii multorum, & æternarum sedium impedimentum. Eam ob causam seruator noster: Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Et iterum: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra. Et rursum: Non potestis Deo seruire, & mamonæ. Et rursum: Nolite possidere aurum & argentum, nec pecuniam in Zonis vestris. Et tandem: Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cœlorum. Vbi diues cupidus cum camelo comparatur pondere sarcinæ oppresso: qui opibus onustus non intrat per foramē acus, hoc est per viam arctam ad cœlestia domicilia. Vt camelus non facile caput sursum effert: ita diues difficilè mentem extollit ad cœlum. Et vt camelus authore Plinio priusquam bibat, perturbat aquam, aliter potu nō gaudet: ita cupidus nulla animi tranquillitate oblectatur, sed turbu-

Marginalia: Chryso. | Seneca. | Demo. | Maxim. | Stobæ. | Apoc.3. | Psal.51. | 1.Tim.6 | Mat.13. | Eccle.2. | Ezec.29 | Grego. | August. | Iosue.7. | Pro. 10. | Pagnin. | Matt.5. | Luc.6. | Matt. 6. | Matt. 6. | Mat.10. | Luc.9. | Mat.19. | Mar.10. | Luc.18. | Similia. | Plinius.

turbulentis perturbationibus, & vitæ sor dibus ducitur, & gaudet. Theophilactus per camelum intelligit funem, seu ruden tem nauticum: cuius opinio fuit iucunda & plausibilis, & à iunioribus approbata. Eam sequuntur Ioannes Gagnæius, Franciscus Titelmanus, Ioannes Ferus, Ioannes Soarius, & alij. Non enim videtur tā apta similitudo ingressus animalis per so ramen acus instrumēti sutorij, quàm funis, seu rudentis. In Græco est κάμηλος, quod vocabulum & animal significat, & funem nauticum, cui anchora solet alligari, à similitudine, vt mea fert opinio, cameli animalis tortuosi. Funis ille ex se in seger & contortus fieri non potest, vt per foramen acus introeat: at si illum disiunxeris, & in fila dissolueris, ingredietur filum vnum, & postea alterum, & singula vsque ad vltimū, & ingressis illis omnibus totus funis ingreditur. Eodem modo diues dum fuerit cum diuitiis colligatus & coniunctus, earumq; cæca cupiditate irretitus & implicatus, in cœlum haudquaquam penetrabit: ac si eas diuiserit, si fila quædam inter pauperes distribuerit, quædam inter peregrinos, quædam inter viduas, quædam in captiuorum redemptionem erogauerit, quædam in templorum sacrorum, & diuini cultus ornamenta, & alia huiusmodi munera pietatis, ac charitatis plenissima contulerit, poterit in æternas cœlorum sedes introire. Sed veteres authores camelum pro animali tortuoso sarcinis apto in illo euangelij lo co intelligendum ducunt. Hi sunt Hieronymus in caput sexagesimum Esaiæ, Augustinus in libro quæstionum euāgelicarum, Chrysostomus, & Euthymius in Matthæum: & ante eos Origenes Adamantius. Fortasse erat in muris Hierosolymæ arcta quædam porta vocata foramen acus: qua etiamsi animalia ingredi possent, camelus tamen onustus ob magnitudinem & flexuosum dorsum ingredi non poterat, nisi onus deposuisset. Sed hac in re coniectura tantùm ducor ad suspicandum. Sed siue loco illo euangelico accipiatur camelus pro animali, siue pro fune, vtroq; modo ostendit, diuites in cœlestem beatitudinem difficulter introire, nisi onus deposuerint, aut in fila eleemosynæ diuitias distribuerint. Eleemosyna enim munit viam ad gloriam sempiternam. Quemadmodum aquæ descendunt ad loca ima eorum plantas nutrientes, humoreque vitali educantes: sic diuitiæ debent ad pauperes abiectosque homines delabi, quos leuent inopia & calamitate, atque beneficiis recreent & reficiāt. Hi enim in causa sunt, vt diuites benigni, eleemosynis dediti recipiantur in cęlum. Ideo ait illis dominus: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in ęterna tabernacula. Nec solùm eleemosyna obtinetur cęlum in vita altera, sed etiam in hac ipsæ opes augentur. Ait enim Salomon capite Prouerbiorū 19. Fœneratur Deo, qui pauperis miseretur. Et capite 28. Qui dat pauperibus, non indigebit. Et Christus dominus Matthæi decimonono: Centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit. Liberalis, & benignus erga pauperes domum sibi præparat in cœlo, & in hac vita amplificatur: & diues auarus hic eget, & postea in inferis sepelitur. Vt enim vermiculus sericus gignit ex se fila quædam, ex quibus conficit folliculum, in quo reconditus moritur: ita diues cupiditate & auaritia ductus ex suis opibus sepulchrum sibi in inferno construit & parat. Et impletur id, quod est apud Lucam capite 16. Mortuus est autem diues, & sepultus in inferno. Magna ex diuitiarum cupiditate damna oriuntur. Ea Giezium famulum Elisæi lepra percussit: Ananiam & Sapphiram perdidit: Iudam ad nefariam proditionem duxit: & Iudæos ad crudelissimam Christi necem excitauit. Id intuens ait Apostolus capite sexto epistolæ prioris ad Timotheū: Radix omnium malorum est cupiditas. Et vt infelicitatum prima est diuitiarum cupiditas: ita beatitudinū prima est paupertas. Enarrans enim illas seruator noster incipit à paupertate dicens: Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Si vis excellentem paupertatem videre, omnibus numeris absolutam, intuere

[Marginalia, left column: Theop. — Gagnæi. — Titelm. — Ferus. — Soarius. — Simile. — Hieron. — August. — Chryso. — Euthy. — Origen.]

[Marginalia, right column: Similitudo. — Luc. 16. — Pro. 19. — Pro. 28. — Mat. 19. — Similitudo. — Luc. 16. — 4. Reg. 5 — Act. 5. — Mat. 26. & 27. — Ioan. 11 — 1. Tim. 6 — Mat. 5. — Luc. 6.]

tuere Christi Dei nostri ortum, vitæ cursum, & interitum. Natus est in alieno & abiecto domicilio, vbi virgo Dei genitrix Maria, vt ait diuus Lucas secundo capite, eum reclinauit in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio. Ille cuius est cœlum & terra, non habuit in diuersorio locum, quam ob causam ĩ vili iacuit præsepio. Quis vnquam hoc cogitauerat? O pretiosum præsepium, ò felix domicilium, ò ciuitas Bethlehemitica admiranda, quàm gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei: In illa paupertate nasci voluit totius vniuersi Imperator, qui totum mundum continet & coercet, vt nos doceret, esse Christianam diuinamq; philosophiã in paupertate, & diuitiarum, ac vanitatum contemptione constitutam. Perpende, ac memoria repete eius vitam, inuenies eã ortui respondere. Ipse enim ait capite 9. Euangelij authore Luca: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet. Quid dicã de eius morte? Nudus, vestibus spoliatus, in summa inopia constitutus excessit è vita. Qui terram herbarum viriditate, florumque pulchritudine, variarumque plantarum ornamentis vestit, ac tegit, qui cœlos fulgentissimis stellis, splendidissima luna, & clarissimo sole reliquorum astrorũ principe, omniaque sua luce complente induit, & ornat, nudus animam efflauit. Quæ res vnquam fuit mirabilior? quæ gloriosior? quæ commẽdatior hominum memoriæ sempiternæ? Cùm esset diues, pp nos egenus factus est, vt ait Apostolus in posteriore ad Corinthios, vt illius inopia nos diuites essemus. Qui erunt homines tam inculti & agrestes, qui nõ videãt hunc tam admirabilem diuini amoris effectũ? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ hanc paupertatem pro nobis susceptã nõ immortalitatis memoria prosequantur? Eam imitati eius Apostoli dicebant apud Matthæum: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Eam nos imitemur, & veram dignitatem in huiusmodi imitatione collocantes, omnem nostram curam, & cogitationem ad comparandas animi diuitias conferamus. Quid profuit Nabuchodonosori Babyloniorum regi aurum suum, ex quo statuam sibi fecit superbiæ & vanitatis significatricem, quibus ipse ducebatur? Vtilius ei fuisset diuitiis carere, quàm illis tam intemperanter abuti. Motus auaritia congregabat diuitias, & motus impia vanitate eas in rebus impiis, & vanis consumebat. Perpende eius superbiam. Ostenderat ei Deus in somniis statuam ex auro, argento, ære, ferro, & luto: ipse autem tãquam Deo se opponens statuam sibi facit non ex iis materiis, sed ex auro tantummodo totam conflatam, vt sibi soli per caput aureũ in alia statua significato diuitias, & altitudinem, & supremam dignitatem tribueret, & diuinitatem arrogaret.

(Luc. 2. — Psal. 86. — Luc. 9. — Mat. 27 — Mar. 15. — Luc. 23. — Io. 19. — 2. Co. 8. — Mat. 19.)

¶ *In campo Duran*. Ita vocabatur locus planus, in quo simulachrum illud collocatum fuit. Fortasse eã ob causam illud non in valle statuit, sed in campo plano, ne ab aliquo in monte constituto superari posset, sed ipsa omnes superaret.

¶ *Misit ad congregandos*. Nimirũ vt statuam colerent cultu latriæ, hoc est veneratione diuino numini debita. Non contentus plebeiorum hominum cultu conuocauit omnes principes, & optimates, & in dignitate constitutos, vt statuam sibi dedicatam supplices venerarentur: & per eos seduceretur populus, qui solet principum facta imitari. Nam vt ait Eclesiasticus capite 10. Qualis rector est ciuitatis, tales & habitantes in ea. Id intelligens diuus Matthæus capite secundo: Turbatus est, inquit, Herodes, & omnis Hierosolyma cum illo. Regis turbatio secum populum duxit. Sunt hæc animaduertenda in ciuitate, quæ sunt apud Platonem grauiter scripta. Quales ĩ republica sunt principes, tales reliquos solere esse ciues. Sanctus Ezechiel capite 1. & 10. dixit esse rotas, quæ veluti animalium pedibus voluerentur: quia per animalia illa possunt intelligi principes, & Pontifices, qui pede vno, vt aiunt, solẽt rotas, hoc est subditos mouere. Fateor esse nonnullos subditos tot scæleribus imbutos

(Eccl. 10 — Mat. 2. — Plato. — Ezech. 1 & 10.)

bûtos, tanta contumacia effrenatos, vt quanto nobiliores, iustiores, doctiores, & præstantiores vident esse præsules, tanto maiorem illis inuidiam conflant, & tanto crudeliore odio aduersus eos concitantur. Sed ego de illis loquor, qui solent imitari principes & pontifices, & speculorũ instar quicquid obiicitur, imitantur. Ait

Panor. Antonius Panormitanus libro 2. de rebus gestis Alphonsi Aragonum regis dixisse eundem regem, principibus non modò sua causa à sceleribus abstinendum esse, sed etiam ne vitia sua in ciues suos infun-

Similitudo. dantur. Et veluti ad solis motum heliotropium: sic populum in principis mores verti ac formari asserebat.

Simile. ¶*Satrapas.* Vocabulum est Persicum: significans præfectum prouinciæ, & virum inclytum, ac potentem.

¶*Tyrannos.* Tyranni dicebantur quondam reges: postea solùm illi ita appellabãtur, qui dominatum occupabant, & oppressam seruitute tenebant prouinciam, & vi ac imperio subiectos coercebant. At tyrannorum nomine hoc loco ii significãtur, qui tributa regis & vectigalia exigebant, aut qui ærarii & publicæ pecuniæ erant præfecti, qui quondam prouincias sortiebantur. Hi fortasse sunt, quos Romani appellabant Quæstores, & modò Lusitani almoxarifxs vocant.

¶*Ad dedicationem statuæ.* Hoc est, ad erectionem & consecrationẽ simulachri. Voluit rex, vt quo die erigeretur statua, adessent principes & magnates, eamque cum solennitate venerarentur.

Simile. ¶*Quam erexerat rex.* Nempe sibi ipsi. Vt quidam qui epulis oblectari solebant, eas postea ob morbum & sensus stuporem respuunt: sic Nabuchodonosor qui Dei potentiam, & Danielis virtutem & sapiẽtiam in somnii interpretatione admiratus est, postea amentiæ & superbiæ ægritudine confectus, & diuinum remedium, & Danielis doctrinam paruipendit. Quare statuam admirandæ magnitudinis sibi posuit, ad cuius cultum magnates & prin-

Similitudo. cipes accersiuit. Et quemadmodum statua illa quanto maior erat, tanto maiori periculo erat subiecta, ita homines quanto altius ascendunt, tanto citius corrunt. Fulminibus durius percutiuntur, & procellis vehementius exagitantur.

¶*Sonitum tubæ, & fistulæ, & citharæ.* Tuba est musicum instrumentum incuruũ, ex ære conflatum, cuius sonitu non solũ milites in bello, sed etiam equi ad prœliũ excitantur. Vnde mori in sonitu & clangore tubæ, est in prælio perire: vt Amos capite secundo: Morietur in sonitu Moab in clangore tubæ. Hoc est, rex Moabitarum vocatus Moab prælio dimicans in certamine ipso interficietur. Quondam quemadmodum nunc nonnullis in locis solebant magistratus vti tubis ad populum congregandum, vt ex capite decimo libri Numerorum constare videmus. Ait Iosephus Flauius libro tertio Antiquitatum, fecisse Mosem duas tubas, quarum altera plebs congregabatur ad concionem, altera optimates ad consultandum de republica conuocabantur. Fistula est instrumentum ligneum multis foraminibus distinctum, flatu ac digitis dulcem sonum edens. Cithara est parua lyra: est etiam aliud genus citharæ, quæ vulgo dicitur harpa: quæ est lignea, plena cordis, quæ ex vtraque parte conspectæ manibus pulsantur. Sambuca olim vocabatur instrumentum quoddam ferreum aut æreum triangulare, quod virgula ferrea pulsabatur: & solebat leuiori carminum generi adhiberi. Psalterium est quadratum decem plerunque habens cordas crassitudine inæquales. Simphonia est ex ligno conflata, tota foris tabulis elaboratis cooperta, quæ ferro quodam in orbem manu traducto agitatur, & sonum suum efficit. Vsus est Nabuchodonosor musicis instrumentis in erectione statuæ, vt homines ad eius honorem & venerationem excitaret. Idem fecisse Dauidem, sed multo diuerso proposito, nimirum ad veri Dei gloriam, cùm arcam fœderis de domo Abinadab transferret, literæ diuinę libro secundo Regum memoriæ prodiderunt.

Amos 2 — Nu. 10 — Ioseph. — 2. Reg. 6

¶*Cadentes adorate statuam.* Hoc erat signum apud Gentes diuini cultus, quem theologi vocãt latriam, seu adorationem

latriç

August. latriæ, quæ soli Deo debetur, vt Augustinus ait lib. 10. de Ciuitate Dei. Ideo dicebat dæmon Christo domino nostro apud Matth. 4. Luc. 4. Matthæum 4. Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me. Qui diabolum colunt cadere dicuntur. Magna profectò ruina est, infelix casus, pestilens calamitas dæmoniis obsequium præbere, & idolis cultum soli Deo debitum tribuere. Idola autem sunt non solùm falsorum deorum simulachra, sed omnia illa, quæ contempto vero Deo summè diligimus, in quibus summam felicitatem collocamus. Viri fide muniti, & charitate præditi Deum colentes in faciem suam cadebant, vt summam erga illum reuerentiam demonstrarent. Gen. 17. Abraham enim, vt capite Genesis 17. scriptum legimus, viso Deo cecidit pronus in faciem suam. In eo enim diuinũ quoddam fidei lumen priscis illis temporibus mirabiliter eluxit. Et Ezechiel sapiẽtiæ ac virtutum ornamentis excultus qui omne studium ad Dei gloriam celebrandam cõferebat, cùm Deum in animalium visione intueretur, cecidit in faciem suam, vt Ezec. 2. ipse secundo capite testificatur. Eodem modo visa gloria domini capite 44. Et Magi Orientales inuenientes puerum Iesũ Eze. 44. cum Maria matre eius procidentes adorauerunt eum. Inuenerunt illum, quia eum Matt. 2. piè & ex toto animo quæsierunt. Reliquerunt enim terram suam ab Oriente venientes. Nos quærimus eum, sed non inuenimus, quia non relinquimus terram nostram, hoc est deprauatam nostram voluntatem. De hac terra intelligi potest id, Gen. 12 quod dixit dominus Abrahę: Egredere de terra tua, & de cognatione tua. Et Ecclesiasticus: A voluntate tua auertere. Itaque Eccl. 16. ideo Deum non inuenimus, quia illum nõ ad eius modum, sed ad nostrum quærimus. Quærimus illum per superbiam, ille autem inuenitur humilitate, quęrimus eum per cupiditatem diuitiarum, cùm ille paupertate inueniatur. Eam ob causam non inuenimus eum, nec procidentes toto corde veneramur.

¶ *Vt audierunt omnes populi sonitum tubæ.* Hoc est, omnes qui aderant ex populis diuersarum regionum, non enim adesse simul poterant omnes nationes. Forsitan per principes & magistratus veluti per populorum capita omnes populos intelligit. Nabuchodonosor erexit in regione Babylonica statuam, quam omnes colerent, & diabolus erigit in mundo vanitatem, quam omnes venerentur.

¶ *Adorauerunt statuam.* Qua in re grauiter errarunt, non est enim in rebus pestilentibus regi parendũ. Sed non habuit rex ille hominem, qui illum à tam insana voluntate, & detestabili furore reuocaret. Non veros habebat amicos, sed adulatores, qui etiamsi libertatem monendi habere ostendant, nihil tamen minus faciunt. In Menandri comedia inducitur commẽ Simile. titius Hercules clauam portans non ro- Menãd. bustam & grauem, sed inanem ac leuem. Sic adulatores libertatem præ se ferunt, non solidam quidem & rectam, sed blandam & flexibilem: cùm enim obiurgare, aut hortari videntur, tum maximè blandiuntur. Fortasse aliquis ei veritatem dixit, & de insolentia illa monuit eum, sed obsurdescebat, & veritatem audire recusabat. Nullis itaque monitis eius aures patebant. Existimo non adesse tunc Danielem, aut fuisse morbo aliquo impeditum. Omnes igitur qui aderant, statuam coluerunt, quæ vocabatur Nabuchodonosor, August. ait enim Augustinus lib. 2. de mirabilibus sacræ scripturæ, præcepisse impium regẽ, vt simulachrum illud proprio nomine diuino cultu consecraretur. Ipse rex statua erat & idolum suiipsius, quoniam oculos habens non videbat, caput habens nõ intelligebat, nec de pernicie sua cogitabat. Similes illis fiunt, qui faciunt ea, vt verbis vtar psalmographi, & omnes, qui confi- Ps. 114. dunt in eis. Impius princeps seu præsul nisi refrenet libidinem, contemnat voluptates, coerceat auaritiam, cęterasque animæ labes repellat, statua potest rectè ap- Zac. 11. pellari. Eam ob causam Zacharias diuinus vates cum huiusmodi rectore loquẽs capite 11. O pastor, inquit, ò idolum. Est enim foris aureus intus vanus. Oportet bonum magistratum ne respublica labefactetur, ferre opem patriæ, propriam salutem posteriorem salute communi ducere,

re, intercludere omnes seditionum vias, castigare improbos, tueri bonos, hortari omnes ad decus, reuocare à flagitiis, seruare iustitiam & clemētiam, amplecti humanitatem & temperantiam, muniri labore in negotiis, fortitudine in periculis, industria in agendo, celeritate in conficiēdo, sapientia in consultando. Sed ò infelices conditiones administrandarum prouinciarum, in quibus seueritas est apud homines periculosa, liberalitas ingrata, in quibus à multis iustitia appellatur crudelitas, religionis obseruantia asperitas, sapientia stultitia, in quibus denique boni præsulis virtutes à nefariis subditis crimini tribuuntur. Poteris per musicæ dulcedinem proprias laudes intelligere, & adulationes teipsum decipiētes. Hæ sunt dulces sed pestilentes syrenarum cantiones, de quibus capite 1. Prouerbiorum ait Salomon: Fili si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Et Esaias capite 3. Propule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipāt. Nulla est musica dulcior adulatione, qui eam audiunt, eique aures libenter præbēt cadentes colunt propriæ vanitatis simulachrum. Poteris per Nabuchodonosorem hæresiarcam aliquem intelligere, veluti Lutherum, aut Caluinum, homines detestabiles, Babylonicos, Nabuchodonosore pestilentiores. Hi statuam inanem conflarunt, perniciosam & funestam, nimirum libertatem carnis, & Mahumeticam licētiam, quam decepti homines venerātur. Et audientes sonū hæresum humana eloquentia delinitorum cadētes colunt simulachrum falsitatis.

Prou. 1.

Esai. 3.

¶ *Accusauerunt Iudæos.* Nempe Ananiam, Azariam, Misaelem. Chaldæi inuidia commoti, quòd rex viros illos Hebræos pietate & sapientia præstantes operibus prouinciæ præfecisset, eis odiū inuidiamque conflare decreuerunt. Illos apud regem crimine defectionis, & contemptæ religionis deferre non dubitarūt. Vertebant illis crimini, quod obedientiā abiicerent, & statuam colere recusarent. At in iis quæ diuinis præceptis repugnāt, nō debemus principibus obedire. Primū præceptū decalogi est: Non habebis deos alienos, non facies tibi sculptile, non adorabis ea, nec coles. Quod est capiti 20. Exodi mandatum. Et capite 6. Deuteronomij ait Deus: Dominum Deum tuū adorabis, & illi soli seruies. Quæ verba Christus attulit apud Matthæum capite 4. ad diaboli tentationem refutandam. Vbi adorare & seruire intelliguntur de obsequio & seruitute, quam theologi latriā vocāt. Et quoniam quæ Nabuchodonosor præcipiebat, cum Dei præcepto non cohærebant, imò ab eo maximè discrepabāt, maluerunt tres illi Hebræi mori, quàm impio regi obedire. Illis terribilis est mors, quorum cum vita extinguuntur gaudia, non his, quorum laus emori non potest, quibus etsi exiguum vitæ curriculum natura circunscripsit, tribuit tamē Deus gloriam pro rectè factis immortalem. Sed improbi Chaldæi inuidentia ducti virtutum nomina vitiis tribuebant. Tres pueros illustribus præconiis dignos eam ob causam vituperabant, propter quam illos summis laudibus efferre debuissent.

Exo. 20.
Deut. 6.
Matt. 4.
Luc. 4.

¶ *Rex in æternum viue.* De hoc schemate disseruimus capite superiore.

¶ *Quos constituisti.* Reuocant ei in memoriam honorem, ad quem eos euexerat, vt illum prouocent ad iram. Acsi dicant: Vide qua te afficiant contumelia hi, quos tu in dignitate constituisti.

¶ *Sidrac, Misach, & Abdenago.* Hæc nomina posita sunt eis in Chaldæa ablatis ac deletis propriis nominibus Hebrǽis vt primo capite ostensum fuit, inter se tamen propria nomina retinebant.

Sup. 1.

¶ *Deos tuos non colunt, & statuam auream quam erexisti, non adorant.* Quidā per statuam deos intelligūt, idem esse existimantes nòn colere statuam, quod non colere deos. At non idem est, vt mea fert opinio. Præter statuam enim illam habebat rex ille deos, quos instar aliarum gentium colebat. Ad id dementiæ deuenerūt gentes, vt infinitos deos haberent, quibus diffidia, odia, homicidia, fraudes, iniusta bella, adulteria, infames ortus & interitus, absurdas querelas & lamētationes, effusas in omni intemperantia libidines, & alia

alia detestanda flagitia tribuebant. Quæ tetrior cæcitas esse poterat, quàm pro diis colere homines pestilentes, qui in ea crimina incidebant, quæ iustis legibus prohibentur, pro quibus homines grauiter puniuntur? Si de commentitiorum deorum factis, quæ historici, & poetæ literis mādarunt, cogitaueris, stupesces, & videbis statim deos illos, quos immortales vocabant, nō deos, sed mortales fuisse, mortalium omnium teterrimos, scelerumque maculis notatissimos. Omissis aliis de Ioue solùm quem præcipuè colebant, memoriam faciam. Hic patrem suum per insidias & summum scelus in vincula coniecit, & euirauit, & cū Iunone sorore sua turpem habuit congressum, & libidinis stimulis concitatus rapuit Ganymedem, & violauit Danaem, & nefariis aliis criminibus & inexpiabilibus labibus se contaminauit. Qui hæc de eo quem summū Deum appellabant, fatentur, quid de aliis quos inferiores putabant, fatebuntur? Sed nō solùm homines, verum etiam animalia rationis expertia pro diis colebant. Ait Eusebius Cæsariensis de præparatione euangelica, & post illum Blondus de Roma triumphante, solitos fuisse Aegyptios duces in bello ferre in galeis sculptas bestiarum imagines, quas parta victoria in numina referebant, ac deos vocabāt. Nec solùm animantibus, sed lapidibus, & lignis, & aliis huiusmodi rebus sensus expertibus cultum diuinum tribuebant. Hesiodus asserit gentes triginta millia deorum coluisse. Idem testatur Enomaus in libro, quem edidit de falsitate oraculorum gentilium, & Blondus libro 1. de Roma triumphante, vbi citat Hesiodum idē testificantem, & Cœlius Rhodiginus libro 12 lectionum antiquarum. Tertullianus Septimius in Apologetico ait gentes habuisse triginta deos Ioues appellatos, ad cuius probationem adducit Marcum Varronem idipsum asserentem. Quemadmodum qui solem nolūt videre, sed eius lumen refugiunt, & auersantur, per multa inuia circunferuntur, & cadunt, sic qui verum Deum despiciunt, eiusque claritatem respuunt, in foueas ignorationis præcipites ruunt, & in erroribus intolerabilibus volutantur. Erat illis in profundo veritas demersa, ducti falsis opinionibus in caligine iacebant, quia erant illis omnia tenebris circunfusa. Sunt quædam specula ita ex partibus compacta & coniuncta, vt multas imagines vnius solius rei repræsentent. Cùm corpus speculo oppositum vnum sit, ipsum tamen speculum multa corporis spectra & simulacra ostēdit. Huiusmodi speculo similis erat vana gentiū religio, quæ illis multos deos esse asserebat, cùm sit solus vnus, & hic sempiternus. Fides nostra verū est speculum, vnū Deum verè repræsentans, & docens: De deorum vanitate & varietate multa literis mandarunt obseruatu dignissima Iustinus martyr in sermone exhortatorio ad gentes, & in libro de vnius principatu, & in apologiis pro Christianis, Athanasius in oratione aduersus idola: Eusebius Cæsariensis in libro de præparatione euangelica: Lactantius Firmianus in libris de diuinis institutionibus: Blondus in libris de Roma triumphante: Alexander ab Alexādro in vltimo capite dierum genialium: Fulgentius in Mythologiis: Palæphatus in libro de non credendis fabulis: Albricus de deorū imaginibus: Phornutus de natura deorum: Nigidius Figulus: Soranus: Diodorus Siculus: Macrobius, & alij ex quorum scriptis impiam gentium superstitionem, & deplorandam cæcitatem cognoscimus. Sed quamuis illi infinitam deorum colerent multitudinem, qui tamen inter illos sapientia & acumine ingenij præstabant, vnum solum Deum esse constanter asserebant. Id fatetur Trismegistus, cuius in libro de cognitione rerum diuinarū hæc sunt verba: Deus vnus est, vnus autem nomine non eget, est enim qui est sine nomine. Et in quarto dialogo Pymandri: Vniuersum, inquit, mundum verbo non manibus fabricatus est opifex: tu verò cogita illum præsentem semper, agentem omnia, Deum vnicum, voluntate sua cuncta continentem. Et iterū: Deus est monas, idest vnitas, omnium principiū, radix, & origo. Et paulo post: Vnitas ergo Deus est omnem numerum continens,

Eusebi. Blōdus. Hesiod. Enoma. Blōdus. Hesiod. Cœlius Tertull. Varron. Simile.

Similitudo. Iustinus Athanā. Eusebi. Lactan. Blōdus. Alexan. Fulgen. Palæp. Albric. Phorn. Nigidi. Soran. Diodo. Macro. Trisme.

nens, à nullo contenta. Antiqui gentium poetæ quamuis deos carminibus celebrauerint, sæpe tamen vi veritatis coacti fatentur omnia vnius Dei nutu gubernari & contineri. Tanta est enim veritatis vis, vt nemo sit tam stupidus, tam cæcus, qui non intueatur aliquo modo ingerentem se oculis diuinam claritatem. Orpheus poetarum vetustissimus verum Deum appellat protogonon, quòd ante ipsum nihil sit genitū, sed ab ipso sint omnia creata. Natura & ratione ductus modo quodā intellexit esse Deum spiritum, aut mentem quandam, cœli ac terræ conditricem. Iustinus martyr citat hæc eius verba: Vnus est per se genitus: ab eo cuncta prognata sunt. Et in eis ipse superat, nec eum quisquam mortalium videt, at ipse omnes videt. Et Paulo pòst: Vnus Deus in omnibus, quid tibi singula hæc eloquor? Citat etiam hæc sibyllæ carmina: Vnus Deus solus est, præmagnus, ingenitus, omnipotens, inuisibilis, videns ipse omnia. Lactantius in primo diuinarum institutionum ait veteres Romanos misisse legatos Erythras, qui carmina sibyllæ conquisita Romam deportarent: qua de re scripsisse Fenestellam ait. Et in his versibus quos legati attulerunt, ait esse sententiam hanc: Vnus est Deus, qui solus principatur, isque amplissimus, increatus. Et rursum: Solus Deus vnus eminentissimus, qui fecit cœlum solemque, & stellas, fructiferamque terram. Et Vergilius Latinorum poetarū princeps, Deū vocat spiritum & mentem, & creatorem, Aeneidos sexto, cùm ait.

Orphe. Iustin. Sibylla. Lactan. Fenest. Vergili.

Principio cœlum, ac terras, camposq; liquentes,
Lucentemq; globum lunæ titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molē, et magno se corpore miscet.

Sopho. ¶Sophocles philosophus & poeta vnum Deum canit mundi creatorem dicens: Vnus verè, vnus Deus est, qui cœlum condidit, amplamque terram. Thales Milesius inter septem Græciæ sapientes numeratus, asseruit Deum esse mentem, quæ ex aqua cuncta formauerit. Pythagoras Deum dixit esse spiritum, qui per vniuersas mundi partes, omnemque naturam commeans ac diffusus omnia creat. Chrysippus Deum dixit esse vim naturalem ac diuinam. Socrates quem Cicero ait philosophiam deuocasse è cœlo, & in vrbibus collocasse, vnum esse verum Deum affirmabat. Quapropter ab Anyto & Melito delatus coniectus fuit in carcerem, & mortem subiit. Hæc fuit eius cædis causa, vt Iustinus philosophus, & Apuleius, & Aulus Gellius testantur. Veritate fretus, & patientia munitus nec patronum quæsiuit, nec supplex ad iudices accessit: quin potius adhibuit liberam constantiam à magnitudine animi inductam, non à superbia. Eius discipulus Plato vir eloquentia clarus, & philosophia admirandus in Timæo vnum esse Deum ait, mundi opificem, quemadmodum mundus vnus est. Et clarius in epistola quadam ad Dionysium. Aristoteles longè omnibus aliis philosophis, Platonem semper excipio, præstans ingenio, diligentia, & rerum naturalium cognitione, quamuis secum aliquando dissideat, vnum tamen spiritum mundo præesse asseueranter affirmat. Ac sententiam illam Homeri, non esse bonam principum multitudinem, sed præstare vnum esse, qui totius reipublicæ teneat clauum, videtur amplecti: nam libro metaphysicorum duodecimo ab humano ad diuinum principatum ascendens conficit & colligit vnitatem principis diuini: sicut & humani, qui diuini imaginem gerit. Vbi Alexander Aphrodiseus verba Aristotelis interpretans ita ait. Nec enim multorum principatus bonus est: sed princeps vnus, vnumque principium, quod quidem Deus est. Nam vagantium sphærarum causæ sunt illæ quidem mentes, sed participatione & voluntate à primo eodemque beatissimo intellectu pendentes. Hæc ille. Quemadmodum in alueario inter apes vna obtinet principatum: & grues vnum sequuntur ordine litterario formā trianguli efficientes: & in bello vnus est summus imperator: in naui vnus gubernator: in ciuitate

Thales. Pythag. Chrysi. Socrat. Cicero. Iustin. Apulei. Gellius. Plato. Aristot. Homer. Alexan. Similia.

vnus prætor, in corpore vnum caput, in regno vnus rex, in ecclesia vnus Pontifex Maximus, ita in mundi fabrica & gubernatione vnus est opifex, vnus moderator, vnus rector, vnus denique Deus, à quo rerum omnium principia ducuntur, qui omnia creauit, omnibus consulit, non solùm vniuersis, verumetiam singulis, qui qualisqualisque sit, quid agat, quidve cogitet, intuetur, qui piorum impiorumq; habet rationem, cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Ideo Proclus & Nicomachus, & cæteri magni nominis philosophi eum primam causam appellarunt. Ac sunt, qui dicant, Aristotelē cùm vocaretur ad exitum vitæ, has voces emisisse: Causa causarum miserere mei. Iamblicus in libro de anima & Angelo hæc verba scripta reliquit. Quemadmodum per intellectum nostrum diuinum attingimus intellectum, sic & primum vnū, à quo omnibus inest vnio per vnū, & tanquam essentiæ nostræ florem attingere licet, per quod sanè nostrum vnum diuino maximè iungimur. His aut aliis huiusmodi authoritatibus motus Plinius dixit, socordiā esse multos existimare Deos. Et rectè quidem, nam cùm Deus sit infinitus & immensus, fieri non potest, vt sit alius Deus: infinitum enim aliud infinitum secum non patitur, similiter & immensum. Vna est per se summa bonitas, vna summa veritas, vnus Deus infinitus. Id intuentes antiqui illi Aegyptij, qui cæteros sapientia & solertia anteibant, Deū totius vniuersitatis creatorem pulcherrimo hieroglyphico ostendebant. Aiebant eum esse veste cœrulea indutum, & manu vna tenere zonam, altera sceptrum, & in capite pennam, vt testatur Eusebius libro tertio de præparatione euangelica, & Coelius Augustinus in hieroglyphicis. Per vestem cœruleam cuius coloris cœlum esse videtur, significabant Deum esse cœli habitatorem, eiusdemque naturam à nostra vt cœlum à terra distare. Sceptro significare volebant summam eius potentiam, & regiam dignitatem, zona vero siue cingulo admirabilem eius prouidentiam, qua cœlum colligat & terrā,

Procl.
Nicom.
Aristo.
Iambli.
Plinius.
Eusebi.
Cęlius.

& cuncta continet, & regit. Penna in capite significat Dei celsitatem, non solùm sensuum, sed etiam intelligentiæ nostræ capacitatem superantem. In ore huius Dei ouum pingebant ab eo productum, vt significarent mundum oualem figuram habentem fuisse ore eius creatum, iuxta id quod Psalmo 32. ait diuinus vates: Ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt. Hunc solum Deum colendum esse asserebant, non plebeij & insipientes, sed qui inter eos ingenio eminebant, & sapientia præstabant. Hunc dicebant esse spiritum liberum, solutum, sempiternum, segregatum ab omni concretione mortis, qui omnia mouet, cùm ipse non moueatur. Eius vitam esse astruebant, qua nihil beatius, nihil omnino bonis affluentius cogitari potest. Itaque eū, & perfectum, & infinitum, & omnibus numeris absolutum prædicabant. Ex hac fortasse sapientium illorum doctrina accepit Pythagoras cerimoniam illam, quā postea tradidit nempe esse Deum circūactu corporis colendum, quod fuit etiam Numæ Pompilij institutum, authore in hieroglyphicis Pierio Valeriano. Præcipiebant enim, vt priusquam aliquis Deū coleret, verteret se in orbem, & facto circulo cultum Deo exhiberet, quia illum venerabatur, qui per circulum figuram perfectam, nec principium habentem, nec finem, erat significatus. Trismegistus enim & Empedocles Deum asseruerunt esse sphæram sempiternam, cuius centrum est vbique, & circunferentia nusquam. Ideo homines illi Deum colentes sphæram quandam motu corporis efficiebant. Quemadmodum à riuis ducimur ad fontem, ita gentiles illi à creaturarum contemplatione ad Dei vnius cognitionē, qui solus creator est, duci q̄dē poterant. Cùm in homine cohærentē membrorum coagmentationem & compositionem videmus, & tam congruentem concordiam & structuram, vt non solùm membra ipsa inter se non pugnent, quin potius maximè cohæreant, & sibi vltra citroque tribuant adiumentum, statim intelligimus esse animam in corpore, quæ omnia

Psal. 32.
Pytha.
Pierius.
Trisme.
Emped.
Similitudo.

omnia hæc moderatur & regit, etiamsi illa oculis non pateat. Similimè viso admirabili totius huius vniuersitatis ordine, perspecta cœli & terræ apta dispositione & excellente pulchritudine, si aduerterimus, confestim intelligemus esse vnum Deum, qui totam hanc mundi machinā regit, continet, sustentat, & coercet. Inuisibilia enim Dei, authore Paulo in epistola ad Romanos, à creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur. Vt per occultam lunæ influentiam mare mouetur, & regitur: ita per Dei prouidētiam mundus disponitur, & gubernatur. Sed hanc Dei vnitatem ex diuinis literis ostendamus. In libro Exodi capite tertio scriptum legimus dixisse Deum Mosi: Ego sum. Pro quo Septuaginta habent ἐγώ εἰμι ὁ ὤν: Hoc est, ego sum illud ens, Et paulo pòst vbi nos habemus: Qui est, me misit ad vos: habent illi: Illud ens me misit ad vos. Deus est ens per se, & independens, vt ita dicam, omnia autem alia quæ entis nomine gaudent, sunt entia dependentia, & participatione. Cùm autem iuxta veram philosophorum sententiam ens & vnum conuertantur, quod est per se ens, erit per se vnum. Cùm autem Deus sit ens per se, & ex sua natura, perspicuum est, eum esse vnum per se. Hoc est vnum illud, de quo ipse dicebat apud Lucam. Porrò vnum est necessarium. Est autem Deus vnus, non solùm quia vna est eius natura, sed etiam quia eos vnit, & secum coniungit, quos diligit, & à quibus summè diligitur. Nam ipse est amor increatus & sempiternus: amoris autem natura est coniungere, & ex multis vnū efficere. De eo ait diuus Ioannes capite quarto primæ suæ canonicę: Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus ī eo. Vnitas enim est symbolum amoris & mutuæ charitatis imago. Sed vt vnitas potest esse sine numeris, numeri autem sine illa esse non possunt: sic Deus potest esse sine creaturis, illę autem sine eo nullo modo. Id quod sacer Dionysius Areopagita in libro de diuinis nominibus obseruauit. Et vt ait Cassiodorus in primum psalmum: ab vnitate ita numeri egrediuntur, vt in eam reuocentur. Capite sexto Deuteronomii sunt hæc verba: Audi Israel: dominus Deus noster Deus vnus est. Et paulo pòst, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies. Et capite trigesimosecundo. Vide te, quòd ego sum solus: & non est alius Deus præter me. Et Dauid Psalmo decimoseptimo: Quis Deus, inquit, præter dominum? aut quis Deus pręter Deum nostrum? Et Psalmo 85. Magnus es tu, & faciens mirabilia: tu es Deus solus. Esaias capite quadragesimoquinto ita Deum loquentem inducit. Ego dominus, & non est alius amplius: extra me non est Deus. Et quadragesimoquarto: Ego primus, & ego nouissimus: & absque me non est Deus. Paulus capite tertio epistolæ ad Galatas: Deus autem, inquit, vnus est. Et ad Ephesios quarto: Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma. Et Christus Deus noster apud Ioannem decimo: Ego & pater vnum sumus. Dicens vnum, significauit vnitatem naturæ, dicens, sumus, distinctionem personarum. Etsi in literis diuinis dii nominantur, tamen illud est, quod per deos viri significentur illustri quadam laude aut dignitate celebrati. Ita intelligitur locus ille psalmographi: Ego dixi: dii estis, & filii excelsi omnes. Deos vocat illos, qui ob muneris & dignitatis excellentiam digni erant honore: & filios Dei adoptione quadam, quoniam ad eos verbum Dei factum erat. Hunc locum adducit Christus dominus ad impios Iudæos conuincendos, qui ipsum lapidibus obruere volebant, quia se Deum faciebat, dicens apud Ioannem decimo: Nonne scriptum est in lege vestra: Quia ego dixi: Dii estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura: quem pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemat, quia dixit: filius Dei sum? Acsi diceret: Si illi appellantur dii, ad quos factum est Dei verbum, quanto magis ego, qui sum Dei verbum, per quod omnia facta sunt, & quem pater sanctum genuit, & misit in mundum, vt eum saluum efficiam? Ita hunc locum

Cyrillus

Marginalia: Rom. 1. — Simile. — Exod. 3. — Luc. 10. — 1. Ioan. 4 — Simile. — Dionys. — Cassio. — Deut. 6. — Deu. 32. — Psal. 17. — Psal. 85. — Esai. 45. — Esai. 44. — Galat. 3. — Ephe. 4 — Ioan. 10 — Psal. 81. — Ioan. 10

Cyrill. Cyrilluss interpretat. Aspicis igitur Deos sumi pro magnatibus,& iudicibus,& ma
Exod.22 gistratibus. Eodem modo Exodi 22. Dominus domus applicabitur ad deos. Hoc est ad iudices. Ac si dicat: Vocabit in ius. Et paulo post: Ad deos vtriusque causa perueniet. Et rursus eodem capite: Diis non detrahes. Quibus in locis per Deos iudices significantur. Ita intelligunt nonnulli
Psa. 46. illud Psal. 46. Quoniã dij fortes terræ vehementer eleuati sunt. Potest tamen verti ex Hebræo: Quoniã Deo fortes terræ vehementer eleuati sunt. Vel sic: Quoniam Deo scuta terræ adhæserunt, vehementer eleuatus est. Vt sit sensus: Quoniam reges & principes qui clypei terræ dicuntur, propterea, quod debeant populum protegere & sustentare, Dei fidem receperunt, eleuatus est & propagatus diuinus cultus. Il
Psal.49. lud etiam Psal. 49. Deus deorum dominus locutus est, potest intelligi de iudicibus & principatum tenentibus, vel de an
Diony. gelis, ait enim beatus Dionysius in libro de diuinis nominibus, spiritus illos cœlestes quos angelos vocamus, deos etiã suo modo vocari. Nominat etiam sacra scriptura deos commentitios, vt eos detestemur,
Exo.20. vt capite 20. Exodi: Nõ habebit deos alienos coram me. De quibus ait diuinus
Psa.95. vates: Omñes dij gentium dæmonia. Cũ igitur Deus accipiatur pro vero Deo, & pro principe & iudice, & pro dæmone & idolo, non debet coli nisi verus Deus adoratione latriæ. Id docuit Christus Deus
Matt. 4. noster, cùm dixit Matthæi 4. & Lucæ etiã
Luc.4. quarto: Dominum Deũ tuum adorabis, & illi soli seruies. Ac summa eius doctrinæ huc tendit, vt verum Deum colamus, qui ad significandam immensam bonitatem suam, cęlum & terram, & cætera omnia, quæ amplissimo cœli complexu continentur, condidit, ei seruiamus, eum contemplemur, & summo amore prosequamur. Et ita perpetua in recta viuendi ratione constantia muniti cęlestem obtinebimus beatitudinem, vbi Deo æuo sempiterno fruemur. At Nabuchodonosor vera fide destitutus deos multos colebat, quibus vt hoc loco ait Daniel, tres pueri Hebræi diuinum cultum noluerunt tribuere, vnum solum Deum esse credentes, eumque summo amore venerantes.

Tunc Nabucodonosor in furore & ira præcepit, vt adducerentur Sidrach, Misach, & Abdenago: qui confestim adducti sunt in conspectum regis. Pronuntiasque Nabuchodonosor rex ait eis: Vere ne Sidrac, Misach, & Abdenago deos meos non colitis, & statuam auream quam constitui, non adoratis? Nunc ergo si estis parati, quacunque hora audieritis sonum tubæ, fistulę, citharæ, sambucæ, & psalterii, et symphoniæ, omnisq; generis musicorum, prosternite vos, & adorate statuam, quam feci. Quod si non adoraueritis, eadem hora mittemini in fornacem ignis ardentis. Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea? Respondentes Sidrach Misach & Abdenago dixerunt regi Nabuchodonosor. Non oportet nos de hac re respondere tibi. Ecce enim Deus noster quem colimus, potest eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis ò rex liberare. Quòd si noluerit, notum sit tibi rex, quia deos tuos non colimus, & statuam auream quam erexisti, non adoramus. Tunc Nabuchodonosor repletus est furore, & aspectus faciei illius immutatus est super Sidrach Misach & Abdenago. Et præcepit, vt succẽderetur fornax septuplum quàm succendi consueuerat. Et viris fortissimis de exercitu suo iussit, vt ligatis pedibus Sidrach Misach & Abdenago mitterent eos in fornacẽ ignis ardentis. Et confestim viri illi vincti cum braccis suis, & tiaris, & calceamentis, & vestibus missi sunt in medium fornacis ignis ardentis. Nam iussio regis vrgebat: fornax autem succensa erat nimis. Porro viros illos qui miserunt Sidrach Misach & Abdenago, interfecit flãma ignis. Viri autem hi tres idest Sidrach Misach & Abdenago ceciderunt

B (margin, beside "Tunc Nabucodonosor") — C (margin, beside "iussio regis")

tiderunt in medio camino ignis ardentis colligati.

¶*Tunc Nabuchodonosor in furore, & ira.* Furibundus, & appetitione vltionis inflammatus Hebræos iussit accersiri. Noluit eos ex solo auditu damnare, sed dedit eis locus respondendi. Iudex enim priusquam ferat sentẽtiam, debet partes audire. Id intelligens Festus dicebat, vt
Act. 25. ait capite Actorum 25. diuus Lucas: Nõ est Romanis consuetudo damnare aliquem hominem, priusquam is qui accusatur, præsentes habeat accusatores, locumq; defendendi accipiat, ad abluenda crimina, quæ ei obiiciuntur. Pro damnare legunt nonnulli donare, sed idem est in sensu. Qui enim morti damnabatur, solebat accusatoribus dari, vt ipsi eum vita priuarent. Si gentiles neminem damnabant nisi auditum, quanto magis Christiani id agere tenentur? Ita euangelicus paterfamiliç villico apud se accusato ait: Quid hoc audio de te? Redde rationem
Luc. 16. villicationis tuæ. Lucæ 16.

¶*Qui confestim adducti sunt.* Nimirũ à ministris iustitiæ, vel ab aliquo regis famulo, vel ab ipsis accusatoribus, quod est probabilius. Perpende accusatorum diligentiam.

¶*Verène.* Interrogat eos Rex, vt veritatem cognoscat.

¶*Nunc ergo si estis parati.* Etsi furore cõcitatus pceperat adduci hos tres viros Hebræos, tñ spacium illis tribuit pçnitendi. Vt si prostrati statuã cõlant, condonetur illis præteritum crimen, & prior culpa veniam cõsequatur. Sin autem colere neglexerint, in fornacem ignis mittãtur.

¶*Quod si non adoraueritis.* Hi tres adolescentes erant regi grati propter Danielem, quem singulari beneuolentia comprehendebat, & ob ipsorum sapientiã & venustatem. Ideo eis primum delictum cõdonabat, qđ nullum erat: imò virtutis actio. At tanti põderis erat iracundia, qua concitabatur, vt eis mortem terribilem minitaretur, nisi eius colerent statuam.

¶ *Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea?* Magna profectò cæcitas, & amentia detestanda à superbia & furore inducta: nam capite præcedente ostẽsum est, eum veri Dei potentiam cognouisse, eumq; regum dominum, ac deorũ Deũ vocasse. Vide subitam obliuionem, & in Sap. 2. tolerabilem insaniam. Eadẽ raptus Rabsaces Babylonius dux pio Ezechię Iudęorum Regi dicebat: Non te decipiat Deus tuus, in quo confidis, non enim te poterit liberare. Vide Esaiam capite 37. & 4. lib. Esa. 37
Regum 18. 4. Re. 18

¶*Potest eripere nos.* Sensus est. Tu Rex interrogas, quis Deus nos poterit à te eripere, quasi dicas, nullus. At lõgè falleris opinione. Nos cõstanter respondemus, Deũ nostrum posse nos liberare, si voluerit. Vnde tyrannus existimabat esse viris illis timorem illaturum, inde eis materiã fortitudinis nasci videbat. Eum enim Deum nominauit illis, quem illi colebant, qui solet eis opitulari, qui ad ipsum tanquam ad arcem tutissimã confugiunt. Ad illum viri pietate, animiq; altitudine præstãtes supplices accedunt, eiusq; clemẽtiam implorant. Et rebus afflictis ad capitis periculum accersiti, ab acerrimis hostibus vndique pugnati, nulli calamitatum oneri succumbentes, sed fiducia cęlestis præsidiis seipsos excitãtes, audacter exclamãt cum diuino vate: Dominus illuminatio Psal. 26.
mea, & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meç à quo trepidabo? Quemadmodum in literis diuinis calamitates, & afflictiones dicuntur tenebræ: ita Deus earum depulsor dicitur illuminatio, quo implorato viri iusti adducti in maximum periculum, & extremum discrimen placida tranquillaq; mente consistunt. Habent enim Deum, qui si eis expediat, eripiet eos à periculis, hostes àcerrimis repellet, eosq; in libertatem vindicabit. Ipse iustum Noe omni sapiẽtia, Gene. 7.
& nobilitate præstantem ab immensa vi aquarum, totiusq; terræ eluuione liberauit. Abraham illustribus laudibus cele Gen. 11.
bratum, quem nulla potuerũt pericula a Gen. 13.
virtute abducere, nec ab incępto honesta Gen. 14.
tis cursu retardare, a Chaldęis, Aegyptiis, Gen. 22.
& Chananæis mirabiliter eripuit. Ac vt Gen. 28.
multa strictim attinguam, & breui com-

plectar:ipse Deus liberauit ab immolatio ne Isaac, quem eius pater hostiam ad sa-
Gen.37 crificandum præbuerat: Iacob de manu
Gen.41 Esau:Ioseph à mortis faucibus,& a vincu lis,in quæ eius domina stimulis libidinis
Exo.14. concitata coniecerat:Mosem, & Aaronē, & populum Israeliticum ex ore abstulit Pharaonis:ac extorquens ex Aegyptiaca seruitute per medium maris admirabili-
1.Re.17 bus prodigiis traduxit Dauidem liberauit
1.Re.18 de manu Goliæ:& postea Saulis, qui ei
Iudit.13 perniciem sæpe fuit machinatus: Iudith
Dani.6. de manu Holofernis: Danielem à lacu
Dan.13 leonum:Susannam à falso crimine in pu-
4.Re.19 rissimam & castissimam vitam collato.Ip
Ion.2. se liberauit Ezechiam à Sennacheribo, Io
Esdr.1. nam à ventre ceti,Hebræos à Babylonica
Act.12. seruitute. Ipse eripuit Petrum à carcere vindice nefariorum scelerum, in quem vir omni sanctitate præditus, amplissimis virtutum ornamentis decoratus fuerat in
2.Co.11 iustissime coniectus: & Paulum à naufra gio, & infinitis periculis vindicauit, qui mentem abducebat à sensibus aliquando, & cogitationem à rebus caducis separabat,& ad cœlestium rerum contemplatio nem vir virtutibus omnibus septus rapiebatur. Huius præpotentis Dei fiducia roborati viri iusti periculis expositi non cadunt animo,nec vllos inimicorum impetus ita extimescunt,vt à constantiæ gradu deiiciantur. Ea quæ præclara mortalibus & egregia videntur,parua ducunt:firmaque ratione despiciunt: ea verò quæ acerba videntur, periculis & calamitatibus plena,quæ multa & varia in hominum vita versantur,ita tolerant,vt nihil à summa ratione insita in natura discedant, nihil à sapientium dignitate. Ac mortem potius subibunt,quàm veram Dei fidem relinquant. Hac fortitudine muniti tres iuuenes Hebræi magno & erecto animo regi responderunt.

¶*Quòd si noluerit.* Non dicunt: quòd si non potuerit:sed si noluerit.Quasi dicant: Si nos non liberauerit,non erit, quòd non possit:sed quia ita nobis expedire videbit: iusta enim sunt, sed nobis aliquando occulta iudicia eius.

¶*Deos tuos non colimus.* O singularem fidem,ò egregiam animi fortitudinem,& admirabilem constātiam: Non timuerūt tyrannum, nec maximum illum rogum minacibus verbis ad terrorem constructum.Sed pro fide, pro veritate,pro honore Dei sui se morti obtulerunt. Tenemur enim potius mortem eligere, quàm fidem repudiare,& animam scelere polluere. Quemadmodum armenius mus animal paruum albi coloris, appellatum à Lusitanis arminho adeò munditiam diligit,vt velit potius mori, quàm fœdari,ita vt illito sordibus ostio foueę aut caueæ capi potius à venatoribus, quā pollui patiatur:sic vir verè Christianus tanti æstimare debet animi cādorem, vt velit potius pro Christo mortem oppetere, quàm fidem relinquere. Inuenies huius animalis naturam apud Pierium Valerianum libro tertiodecimo hieroglyphicorum: & apud Franciscum Petrarcham,q illud carminibus celebrauit. Diuus Cyprianus incidēs in hūc Danielis locum lib.4.epistolarum ita ait. Cùm se crederent, & pro fide sua scirent, posse etiam de præsenti supplicio liberari,iactare hoc tamē,& vendicare sibi noluerunt: docentes quòd non eis minor esset confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, se tamen non in hoc fidere, vt liberari in præsenti vellent,si illam libertatis & securitatis æternæ gloriam cogitarent.

(Marginal notes: Simile. Pieri. Petrarc. Cypria.)

¶*Immutatus est.* Hoc dicit,qa animi perturbatio in facie sępenumero apparet.

¶*Cum braccis suis,et tiaris.* Braccę vestes sunt,quib.crura tegūtur. Sed ita etiā vocātur vestes fluxę intonsæ, ac varii coloris, quibus olim vtebantur Galli Narbonēsis prouinciæ cultores authore Diodoro Siculo lib 6. qui eam ob causam Braccati vocabantur. Hi mari Mediterraneo in Hispaniam vlteriorem nauigarunt, vt referunt Florianus à Campo & Ioannes Vasæus, & in prouincia inter Durium & Minium condiderunt vrbem, quæ Latinè Braccara, Lusitanè verò Braga appellatur. Tiara est genus pilei teste Hieronymo, quo Chaldæorum & Persarum gens vti solebāt: cuius meminit Ezechiel dicens

(Marginal notes: Diodo. Floria. Vasae. Hieron. Eze.23.)

cens capite 23. Cùm vidissent viros depictos, & tiaras in capitibus eorum.

¶*Nam iussio regis vrgebat.* Reddit causam, quare viri illi Hebręi non fuerunt vestimentis spoliati, sed illis induti missi sunt in fornacem, & flammis expositi: quia tam effrenata erat vltionis auiditas apud regem, vt spatium non permitteret eos nudandi.

¶*Interfecit flamma ignis.* Hi viri qui in flammas cõiecerũt innocentes Hebręos, erant viribus muniti, sed immanes & barbari. Quare voluit Deus, vt essent flãmis absumpti, quibus tres pueri fuerunt liberati. Amisit Nabuchodonosor viros non imbecillos, sed viribus pollentes, vt non solũ ille miraculo deterreretur, sed exercitus eius detrimentum acciperet. Fortasse illi qui flammis flagrauerunt, persuaserunt regi, vt eam fornacem, & incẽdium illud pararet ad exitium Hebræorum. At
Psal. 56. ita diuina iustitia exigente foderunt foueam, vt verbis vtar Dauidis psalmo 56. & inciderunt in eam. Quod ẽt de Aman
Esth. 6. in Mardochæum capite 6. Esther scriptũ legimus, suspensus est enim in patibulo, quod ei per summum scelus parauerat. Solent enim impij in perniciem illã incidere, quam aliis machinantur. Vnde Da-
Psal. 7. uid psalmo 7. Lacum, inquit, aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fe-
Psal. 9. cit. Et Psalmo 9. In operibus manuũ suarum comprehensus est peccator. Et Salo-
Ecc. 10. mon capite Ecclesiastis 10. Qui fodit foueam, incidet in eam. Et Prouerbiorum
Pro. 22. vigesimosecundo: Qui seminat iniquitatem, metet malum, & virga iræ suæ consummabitur. Hoc est finem habebit eius impia dominatio. Vel vt alij vertunt, & virga iræ suæ perdet illum.

Theod. ¶*Viri autem hi tres.* Iuuenes erant Hebræi illi, vt ait Theodoretus, veluti in flore ætatis. Quare aliquando pueri vocantur, aliquando viri, vt hoc loco, quia iuuenilem degebant ætatem. Sed pueri erant propter innocentiam, viri propter animi fortitudinem. Vir enim interdum hominem fortem, magnique animi significat, vt capite quarto primi Regum: Confor-
1. Re. 4. tamini, & estote viri. Vnde viriliter agere, est forti & erecto animo incumbere in virtutem, vt capite 16. epistolæ prioris ad 1. Cori.
Corinthios: Vigilate, state in fide, viriliter 16.
agite. Hęc est causa, cur viri tres Hebræi appellantur. Quanto amplius crescebant ętate, tanto magis augebantur virtute. Nã vt diuus ait Gregorius, nemo repentè fit Gregor.
summus. Quemadmodum pingendi ars Simile.
incępit à lineis, vt Plinius ait libro 35. de- Plinius.
inde singulis coloribus imitata est rerum imagines, postea accessit lumen, & vmbra, & oleum cum colorum varietate, donec ad summam perueniret admirationem, sic virtus in hominibus non statim perfecta est, omnibusque numeris absoluta, sed sensim augetur, donec ad fastigium perducitur. Tu verò perpende. In Babylonica regione colebantur statuæ aureæ, viri autem innocentes in flammas ignium coniieciebãtur. Eodem modo in mundo sępe tyranni & vani homines coluntur, iusti autem igne calamitatum vexantur.

¶*Ceciderunt.* Explanat modum, quo eiecti sunt in caminum. Mittuntur ligati in fornacẽ, & ferreis vinculis astricti, & cadunt in medium incendij, & flamma timens non tangit eos. Arserunt vincula ferrea, & vinctorum corpora non lædebãtur. Subitò cessauit ignis, & refrigerationẽ flammæ dederunt. Magnum profectò miraculum, & perpetua dignum memoria. Hucusque legunt Hebręi, media quę sequuntur vsque ad finem hymni triũ puerorum, in Hebraico non habentur.

Quę sequũtur, in Hebræis voluminib. nõ reperi
Qua de re vide præfationẽ nostrã ad lectorẽ.

Et ambulabant in medio flammæ laudantes Deum, & benedicentes domino. Stans autem Azarias orauit sic, aperiẽsque os suum in medio ignis ait: Benedictus es domine Deus patrum nostrorum, & laudabile & gloriosum nomen tuum in secula. Quia iustus es in omnibus, quæ fecisti nobis: & vniuersa opera tua vera, & viæ tuæ rectæ, et omnia iudicia tua vera. Iudicia enim vera fecisti iuxta omnia, D

quæ induxisti super nos, & super ciuitatem sanctam patrum nostrorum Ierusalem, quia in veritate & in indicio induxisti omnia hæc propter peccata nostra. Peccauimus enim, & iniquè egimus recedentes à te, & deliquimus in omnibus: & præcepta tua non audiuimus, nec obseruauimus, nec fecimus, sicut præceperas nobis, vt bene nobis esset. Omnia ergo quæ induxisti super nos, & vniuersa quę fecisti nobis, vero iudicio fecisti. Et tradidisti nos in manibus inimicorum, præuaricatorumque, & regi iniusto, & pessimo vltra omnem terram. Et nunc non possumus aperire os: confusio & opprobrium facti sumus seruis tuis, & his, qui colebant te. Ne quæsumus tradas nos in perpetuum propter nomen tuum Et ne dissipes testamentum tuum, nec auferas misericordiã tuam à nobis propter Abraham dilectũ tuum, & Israel sanctum tuum: quibus locutus es pollicens, quod multiplicares semen eorum sicut stellas cœli, & sicut arenam, quæ est in littore maris: quia domine imminuti sumus plusquam omnes gentes: sumusque humiles in vniuersa terra hodie propter peccata nostra. Et non est in tempore hoc princeps, & dux, & propheta: nec holocaustum, nec sacrificium, nec oblatio, nec incẽsum, nec locus primitiarum coram te, vt possimus inuenire misericordiam tuam. Sed in anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiamur.

¶ *Et ambulabant in medio flammæ.* Non enim in os fornacis missi sunt, sed intus in medium flammarum, vt citius comburerentur.

¶ *Laudantes Deum.* Liberatorem suum. Erat tyrannus incensus furore, & fornax incensa igne. Sed quanto incẽdium vehementius erat, tanto amplius virtus sanctorum iuuenum veluti aurum in igne approbabatur. Quanto magis crescebant flammę, tanto viris iustis ampliorũ laudũ materiam præbebant. Quãto enim ardentiorẽ iniuriarũ & suppliciorum ignẽ impii aduersus pios componunt, tanto ipsis nec opinati parãt clarioris gloriæ syluã, & illustriorẽ nominis amplitudinẽ. Vt aurea corona non conflatur & perficitur sine igne, & multis ictibus, quibus tũditur aurum, sic vera gloria nõ obtinetur sine labore, & multis calamitatibus, quibus viri iusti premuntur. Qui verò viros pios charitate munitos vexant, similes sunt aurificibus coronas aureas efficiẽtibus, quibus nõ ipsi, sed alii decorãtur. Considera nũc Hebræorum coronam à Chaldæis impiè conflatam, & sertum per contraria cõtextum: ac factos trophæi testes ipsos inimicos. Nisi Ioseph à fratribus venderetur, non esset in excelsa dignitate constitutus. Ea via adeptus est illustres honores, & amplam famæ celebritatem, qua ei inuidia concitati fratres ignominiã, & perpetuã nominis obliuionem parare putauerunt. Sæuiebat aduersus tres iuuenes Babylonius tyrannus natione & immanitate barbarus: sed nesciebat, quid faceret: nõ enim viris iustis veri Dei fiducia roboratis, sed sibi, & militibus suis dedecus & perniciẽ moliebatur. Sæuiebat, non vt crescerent Hebræorum cruciatus, sed vt cunctis ostẽderetur diuina potestas. Parabat incẽdiũ, exaggerabat flammas ipse iracundia incẽsus, & immanitate inflammatus. Misit in rogum viros pietate, religione, sapientia præstantes. Sed perpende Dei bonitatẽ & potẽtiam. Fugiunt flammæ, cedunt ignes, incendia expauescunt, ardor ipse in refrigerationem conuertitur. Rogus discedit à viris sanctis iustè, qui fuerãt damnati iniustè, & eorũ hostes meritò cõsumit, iustis obsequium præstat, iniustis interitũ administrat. Ergo innocentes ostendit, quos tyrãnus dignos supplicio putabat, eos verò iudicio maleficii conuincit, quos ille censebat merita in cœlum vocasse. Ignis absoluit, quos condemnat rex crudelis, & in eos animaduertit, quos ipse laudibus iudicabat efferendos. Itaque Nabuchodonosor aspicit suorum mulctam ac pœnam, & Hebræorum incolumitatem ad gloriam.

Similitudu. Similitudo. Gen. 37 Gen. 41

gloriam. Quid hoc spectaculo notabilius? quid hac victoria illustrius? quid hoc trophæo præstantius? Sed quid miraris? Non solum ignis, sed omnia alia elementa diuino numini obediunt. Tres autem pueri videntes admirabile Dei iudicium eũ laudibus gaudio affecti efferebant. Ita faciunt animæ Deo deuotæ in similibus euentibus, iuxta id psalmi nonagesimisexti: Exultauerunt filiæ Iudæ propter iudicia tua domine.

¶*Stans autem Azarias*. Azarias idem est quod auxilium Dei. Eius auxilio stabat fide & fortitudine roboratus.

¶*Aperiensq́ os suum*. Quasi sapientiæ
Mat. 13. & virtutum thesaurũ. De Christo thesau-
Matt. 5. ro abscondito dictum est Matthæi 5. Aperiens os suum docebat eos. Multi os aperiunt, vt fallãt, ille vt doceret, & viã ad cõsequendã æternã beatitudinẽ ostenderet.

¶*Deus patrum nostrorum*. Meminit antiquorum patrum, in quibus priscis temporibus fides quæ per charitatem operatur, mirabiliter splenduit, & refulsit: vt eius obsecratio grata Deo esset. Eodem modo
Exo. 32. fecit Moses capite 32. Exodi in precibus, quas fudit ad Deum ad eius iram in vituli conflatione placandam.

¶*Et vniuersa opera tua vera*. Cùm veritas non operibus, sed verbis tribuatur, posset quæri, cur hoc loco Dei opera dicantur vera? Sed in promptu est responsio: nam apud homines opera differunt à verbis: apud deum autem idem est dicere &
Psal. 32. facere: iuxta illud psalmigraphi: Ipse di-
Mat. 20. xit, & facta sunt. Vnde mater filiorum Zebedæi dominum Iesum alloquens, Dic, inquit, vt hi duo filii mei sedeant, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram
Matt. 8. in regno tuo. Et centurio, Dic verbo, & sa-
Luc. 7. nabitur puer meus. Vel dicuntur Dei opera vera ad differentiam operum hominũ, quorum multa speciem habentia bonitatis, mala tamen sunt, Eamq; ob causam falsa sunt, quia simulata & ficta foris apparent bona, intus autem plena sunt dolis & fallaciis. Hæc simulatio vitiosa est, & è vita tollenda: aufert enim iudicium veri, idque adulterat. Qui autem huiusmodi simulatione, & inani ostentatione, fictis non modò verbis, sed factis stabilem gloriam se consequi posse existimant, longè quidem opinione fallũtur. At Dei opera vera sunt, quia sincera sunt, & diuinæ sapientiæ, quę nec fallit, nec fallitur, respondent. Veritas enim sumitur aliquando pro sincera bonitate. Nã cùm rex Ezechias ægrotatione laboraret, has voces emisit: Obsecro domine, memento quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate. Hoc est candidè, & sincerè, sine simulatione, sine fuco. Vide Esaiam capite Esai. 38.
34. & 4. Regum 20. Sensus est: Nosti do- 4. Re. 20
mine, dedisse me operam, vt seruarem integrè mandata tua. Ita in epistola tertia diui Ioannis: Sicut tu in veritate ambulas. 3. Ioan.
Aspicis veritatem his locis non tam ad intelligentiam, quàm ad voluntatem referri, non tam ad sermones, quàm ad facta, & idem esse veritatem & bonitatẽ. Eodẽ modo intelligi potest id, quod ait capite primo ad Romanos diuus Paulus: Qui Rom. 1.
veritatem Dei in iniustitia detinent. Hoc est, curreret Dei bonitas & benignitas, nisi impii ei suis obsisterent sceleribus. Vel sumitur ibi veritas pro vera rerum intelligentia, vt sit sensus, Qui verũ intelligũt. sed non id efficiunt, quod animo percipiunt faciendum esse. Habent quidẽ aquã veritatis, sed non fluit: nec illis affert vtilitatem, quia est in palude hypocrisis detenta atque conclusa. Vel accipitur ibi veritas pro cognitione, quæ ex rebus naturalibus percipi potest de Deo: & iniustitia pro idolorum cultu, vt sit sensus: Qui cùm ex rerum creatarũ consideratione deueniant in creatoris notitiam, colunt tamen idola, cultum illis soli Deo debitum tribuentes. Hanc existimo esse germanam huius loci explanationem. Accipitur aliquando veritas pro iustitia, vt Psalmo vigesimo- Psal. 24.
quarto, Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Et Prouerbiorum vigesi- Pro. 20.
mo, Misericordia & veritas custodiunt regem. Ac vt veritas accipitur pro bonitate & iustitia, ita verum accipitur pro bono, iusto, & æquo; vt Deuteronomii Deu. 25.
vigesimoquinto, Pondus habebis iustum & verum. Et Psalmo decimooctauo, Iudi Psal. 18.
cia domini vera, iustificata in semetipsa.

Quare verba hæc Azariæ: Vniuersa opera tua vera, hunc possunt habere sensum. Omnia opera tua domine sunt bona, iusta, & æqua.

¶*Super ciuitatem sanctam.* Circuitio est Hierosolymæ, quam alij circunlocutionem vocant: Græci verò periphrasim au-
Quinti. thore Quintiliano capite sexto libri octa-
Matt. 4. ui. Diuus Matthæus capite 4. Hierosolymam appellat ciuitatem sanctam, cùm ait: Assumpsit eum diabolus in ciuitatem
Matt. 27 sanctam. Et capite 27. Exeūtes de monumentis post resurrectionem eius venerūt in sanctam ciuitatem. Ita appellabatur, quia erat in ea templū Dei, & verus eius cultus, & quia ibi Christus Deus noster euāgelium docuit, & magna redemptionis nostræ mysteria peregit.

¶*Quia in veritate & iudicio.* Hoc est,
Psa. 118 in iustitia & æquitate. Vel in vero & ęquo iudicio, iuxta illud diuini psaltis Psalmo 118. Iustus es domine, & rectum iudiciū tuum.

¶*Peccauimus.* Quoniam variis affligimur calamitatibus, peccata nostra cognoscimus, & iusta esse iudicia tua fatemur. Vide obsecrationem fidei & humilitatis plenissimam. Innocentes erant, nullas pestilentes labes in animo habebant, & tamen sibi populi attribuunt peccata, propter quæ in ærumnis meritò versari confitentur. Et sapienter quidem, nam apud iustum iudicem qui se accusat, excusat. Ideo subdit: Recedentes à te. Emphasim habent verba hæc. A te, qui es summum & incommutabile bonum, qui nos crea-
Gene. 1. sti, qui ab Aegyptiorum seruitute libera-
Exo. 14. sti, qui per mare Rubrum mirabiliter eduxisti, & qui in nos cotidie immortalia cōfers beneficia. Ac cùm te seq deberemus, recessimus à te, & deliquimus in oībus.

¶*Et præcepta tua non audiuimus.* Hoc est, non obediuimus eis. Accipitur audire
Exo. 18. pro obtemperare, vt Exodi 18. Audi ver-
Deut. 5. ba mea, atque consilia. Deuteronomij 5. Audi Israel cerimonias ac iudicia. Mat-
Mat. 18. thęi 18. Si te audierit, lucratus es fratrem
Ioā. 10. tuum. Et Ioannis 10. Oues meæ vocem meam audient. Vel præcepta tua non solùm non seruauimus, sed ne audire quidem voluimus. Audiuit te mare, quando Exo. 14.
vt populus tuus transiret, se mirabiliter di
uisit. Audiuit te lapis, quando populo si- Psal. 65.
tienti vim aquarum produxit. Audiuit Exo. 17.
te Iordanis rapidissimus fluuius, quando ad transitum Hebręorum te iubente conuersus est retrorsum. Audiuit te sol, quan
do in medio cęli immobilis stetit. Audie- Nu. 20.
runt te venti, quando imperasti ventis, &
mari, & facta est tranquillitas magna. Au- Psal. 77.
dierunt te mortui, quando dixisti Lazaro Iosue 3.
iam sepulto: Lazare exi foras, & filio vi- Iosu. 10
duæ ciuitatis Naim: Adolescens tibi dico: Matt. 8.
Surge. & filiæ principis synagogę: Puella Mar. 4.
surge. Mortui te audiunt, & viui tē audire Luc. 8.
recusant. Audiunt te res omni sensu desti Ioā. 11.
tutæ, & nos quos tu compotes rationis ad Luc. 7.
imaginem & similitudinem tuam fecisti, Matt. 6.
te audire renuimus. O surditatem nostrā Mar. 5.
miserrimam, ò contumaciam deploran- Luc. 8.
dam: Quid Deo respondebimus in die iudicij? Audimus mundum, cùm nos vocat ad blandas, sed pestilentes voluptates, vt nos capiat, & occidat, tibi autem qui nos aliquando terres timore supplicij sempiterni, vt vitia fugiamus, & virtuti operam
demus, nolumus aures prębere. Vt blan- Similitudo.
da aucupis vox aues vocantis, & modulantis illis est perniciosa, non autem soni tus villici deterrentis, sic mundi blanditię & illecebrę quibus nos vult delinire, & irretire, exitiosę sunt, non autem Dei verba & monita, quibus nobis iniicit terrorem ad animos à vitiis abducendos, &
ad virtutem excitandos. Ac sępe nos beni Mat. 11.
gnè vocat dicens: Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Sed nos obsurdescimus, & illum fugimus. Prębemus aures mundi dolis, diuina autem ac salutaria pręcepta audire recusamus.

¶*Vt bene nobis esset.* Non solùm quò ad corpus, sed etiam quò ad animum. Ex toto cursu veteris testamenti patet, fuisse Hebręorum res secundas, & ad eorum voluntatem fluentes, dum Dei pręcepta seruarent.

¶*Et tradidisti nos in manibus inimicorum nostrorum.* De hoc schemate disseruimus primo capite. Sensus est: Nunquā Babylo-

Babilonij impij, scælerumque maculis notati nos superassent, nisi tu Deus voluisses, qui propter flagitia nostra nos illis tradidisti. Sequitur. Et nunc non possumus aperire os: Nimirum contra iustitiam tuam, quoniam iustè nos castigasti. Vel contra inimicos nostros: tanta est enim tyranni crudelitas, vt loqui non audeamus: statim enim in eos animaduertit, qui verbum aliquod faciunt aduersus illum. Aperire, seu dilatare os est etiã
Psal. 81. petere, vt Psalmo 81. Dilata os tuum, & implebo illud. Hoc est, pete quicquid voles, ait Deus, & impetrabis. Est etiam
Exech. 2 obedire, vt Ezechielis secundo: Aperi os tuum, & comede, quæcunque ego do
Polych. tibi. Id est obtempera, vt ibi Polychronius interpretatur. Est etiam mortem alicui minitari, instar leonis qui videns prædam aperit os ad illam deuorandam. In hanc significationem accipitur illud
Psal. 21. psalmi vigesimiprimi. Aperuerunt super me os suum sicut Leo rapiens & rugiẽs. Hoc autem Danielis loco accipitur pro loqui.

¶ *Confusio, & opprobrium facti sumus seruis tuis*. Nam illis obiiciunt hostes nominis tui calamitates nostras, qui te eadem fide colimus cum illis. Cur, aiunt illi, Deum vestrum toto animo veneramini, qui non potuit eos liberare, qui illum more vestro coluerunt. Angebatur vir pius, & iustus calamitatibus fidelium, quòd illis impij idolorum cultores insultarent, & verum Deum despicerent.

¶ *Ne quæso tradas nos in perpetuum propter nomen tuum*. Idest, ne nos obsecro perpetuò tradas inimicis nostris, sed libera nos, vt nomen tuum gloriosius refulgeat. Afficient te iniqui contumeliis, si nos viderint semper abiectos, & in mœrore & ignominia versatos. Plus iniuriam Deo illatam, quàm sibi dolebat. Maiorem vim lachrymarum ob Dei contemplationem, quàm ob proprias ærumnas profundebat. Non sibi, sed Deo nominis celebritatem mirabiliter optabat. Eodem modo diui-
Ps. 113. nus psaltes Psalmo 113. Non nobis, inquit, domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam. Super misericordia tua, & veritate tua, ne quando dicant gentes: vbi est Deus eorum? Acsi dicat: Non nomini nostri causa à te domine petimus liberationẽ, sed ne sanctum nomen tuum ludibrio sit gentibus à fide alienatis, quæ illud nefariè execrantur: ne nobis obiiciant te non esse Deum. Eripe nos propter misericordiam tuam, & veritatem tuam, vt clemens appareas, & verax in promissis, non vt nos ex eo nominis claritatem, & amplitudinem consequamur, sed vt nomen tuum illustrius reddatur. Ea ratione ductus Moses dicebat Deo populum Israeliticum ob vituli peccatum delere volenti: Ne Exo. 32.
quando dicant Aegyptij, callidè eduxit eos, vt interficeret in montibus, & deleret è terra. Quiescat ira tua, & esto placabilis super nequitia populi tui. Id quod nos habemus in psalmo citato: Ps. 113.
Super misericordia tua, & veritate tua: vertunt ex Hebræo Hieronymus, & Fe- Hieron.
lix: Propter misericordiam tuam, & ve- Felix.
ritatem tuam. Et id quidem est, quod hic ait statim Azarias: Ne dissipes testamentum tuum, nec auferas misericordiam tuam à nobis. Hoc est, ne frangas fœdus, quod cum antiquis patribus nostris sancire voluisti, promittens eis te esse eorum posteritatem, & familiam propagaturum, & cùm ad te toto pectore confugissent, erepturum, & misericordiam tuam nobis tribue supplicibus. Ne dissipes testamentum, seu pactum tuum, idem est quod propter veritatem tuam, & ne auferas misericordiam tuam à nobis, idem est quod propter misericordiam tuam. Sed dices: Quid est: Ne tradas nos in perpetuum propter nomen tuum? Quod nomen Dei est hoc? Nomen Dei accipitur hoc loco pro eius gloria, ac fama, vt Ioannis decimoseptimo. Manifestaui nomen tuum homini- Ioan. 17
bus. Et Sapientiæ decimo. Decantaue- Sap. 10.
runt domine nomen sanctum tuum. Accipitur etiam nomen domini pro ipso Deo, vt capite Esaiæ trigesimo. Ecce no- Esa. 30.
men domini venit de longinquo. Hoc

est, ecce Christus veniet de coelo. Et Iere-
Iere. 50. miæ 59. Speret in nomine domini. Igitur hæc verba Azariæ: Ne tradas nos in perpetuum propter nomen tuum, hunc etiam possunt habere sensum: Ne nos perpetuò affligas: quod à te petimus propter teipsum.

¶*Sicut stellas cœli, & sicut arenam, quæ*
Gen. 13 *est in litore maris*. Capite tertiodecimo Genesis dixit Deus Abrahæ: Faciam semen tuum sicut puluerem terræ. Et quin-
Gen. 15 todecimo: Suspice cœlum, & numera stellas, si potes: sic erit semen tuum.
August. Augustinus libro sextodecimo de Ciuitate Dei existimat locutionem hanc hyperbolicam esse. Duplex posteritas ducit ab Abraham genus suum, altera secundum carnem tantùm, altera secundum spiritum. Filij Abrahæ tantùm secundum carnem Hebræi illi sunt, qui fidem non habent, nec opera Abrahæ imitantur: & hi sunt cum puluere terræ, & arena maris comparati, terreni, aridi, virtutis actionibus infœcundi. Filij autem Abrahæ secundum spiritum sunt omnes fideles, siue Iudæi sint, siue Gentiles. Hæc est eius posteritas cœlesti fœlicitate sublimis, lumine resurrectionis fulgens, secundum quam Abraham dictus est pater multarum gentium capite Ge-
Gen. 17. nesis decimoseptimo, quem Apostolus
Rom. 4. capite quarto ad Romanos patrem omnium credentium vocauit. Qui fide charitate formata credunt, quæ vt verbis
Galat. 5. vtar Apostoli ad Galatas quinto, per charitatem operâtur, Abrahæ filij sunt, & altitudine, & claritate cum syderibus cœli comparati.

¶ *Non est in tempore hoc Princeps, & Dux, & Propheta*. Iam enim Rex Sedechias captus fuerat à Babyloniis cum omnibus ducibus exercituum Hierosolymæ. Et quamuis in Chaldæa essent insignes illi duo vates Ezechiel, & Daniel, actu tamen tunc non vaticinabantur.

¶*In anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiamur*. Hoc est, loco sacrificij suscipe domine animos nostros contritos, & abiectos, & rerum humanarum tolerantia munitos. Eodem modò Da-
uid Psalmo quinquagesimo: Sacrifi- Psal. 50.
cium Deo spiritus contribulatus: cor contritum, & humiliatum Deus non despicies. Erat eius animus propter cognitionem sceleris, eiusque acerbam recordationem fractus, prostratus, afflictus, & anxius: eumque ita affectum appellat victimam Deo acceptam, & gratam. Vel accipitur hoc Danielis loco anima pro vita: quæ ideo dicitur contrita, quia erat calamitate percussa. Perspicuum est enim accipi animam pro
vita, vt Psalmo 141. Periit fuga à me: Ps. 141.
& non est, qui requirat animam meam. Acsi diceret Dauid cùm à Saule affligeretur: Non possum fugere Saulem: fuga mihi intercepta est, & refugium præclusum, atque non est qui desideret vitam meam. Et Christus dominus apud
Ioannem decimo: Bonus pastor animam Ioã. 10.
suam ponit pro ouibus suis. Et multis aliis in locis.

Sicut in holocausto arietum, & taurorum, & sicut in millibus agnorum pinguium: sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo hodie, vt placeat tibi: quoniam non est confusio confidentibus in te. Et nunc sequimur te in toto corde, & timemus te, & quærimus faciem tuam. Non confundas nos, sed fac nobiscum iuxta mansuetudinem tuã, & secundum multitudinem misericordiæ tuæ: & erue nos in mirabilibus tuis, & da gloriam nomini tuo domine, & confundantur omnes, qui ostendunt seruis tuis mala. Confundantur in omnipotentia tua, & robur eorum conteratur, & sciant, quia tu es dominus Deus solus, & gloriosus super orbem terrarum. Et non cessabant, qui miserant eos ministri regis succendere fornacem naphtha & stupa, & pice, & malleolis. Et effundebatur flamma super fornacem cubitis quadraginta nouem, & erupit, & incendit, quos reperit iuxta fornacem de Chal-

Chaldæis. Angelus autem Domini descendit cum Azaria, & sociis eius in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi ventum roris flantem, & non tetigit eos omnino ignis, nec contristauit, nec quicquam molestiæ intulit. Tunc hi tres quasi ex vno ore laudabant, & glorificabant, ac benedicebant Deum in fornace, dicentes.

¶*Sicut in holocausto.* Suscipe domine affectionem animi nostri contriti, & abiecti, sicut solebas Hierosolymæ holocaustum & arietum & taurorum suscipere. Holocaustum dicebatur victima, quæ tota cremabatur. Solebant sacrificia fieri solùm Hierosolymę: extra illam autem nō erant accepta: quia futurum erat, vt extra ecclesiam veri sacrificij locus non esset. In diuinis enim literis per Ierusalem ec-
2.Pa.33 clesia catholica sæpe significatur. 2. Para.
33. cap. In Ierusalem, inquit Deus, erit no-
Ps. 136. men meum in ęternum. Psal. 146. Aedificans Ierusalem dominus dispersiones Is-
Ioel. 2. rael congregabit. Cap. 2. Ioelis: In Ierusa-
Zac. 14. lem erit saluatio. 14. Zachariæ: Exibunt aquæ viuę de Ierusalem. 12. epistolę Pau-
Heb. 12 li ad Hebræos: Accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem. Eam prædixerant diuini vates
Psal. 50. ędificandā, & de ea illud psalmographi intelligitur. Benignè fac domine in bona voluntate tua Sion, vt ędificentur muri Ierusalem. Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta, &c. Habet enim ecclesia catholica sacrificia sua longè diuersa ab iis, quæ fuerunt in lege vetere instituta, sed Deo longè acceptiora.

¶*Sic fiat sacrificium nostrum.* Animos calamitatibus pressos, peccatiq; recordatione afflictos, dolorem toleranter ferentes, & diuinum præsidium inuocantes sacrificium vocat. Affligebat eos Deus, & ex ipsorum ore ne vnū quidem verbum excidebat aduersus illū, quin potius peccatis suis supplicia sua tribuebāt. Magna profectò & admirabilis patientia, eorum ostendens doctrinam: nam vt ait capite

Prouerb. 19. Salomon: Doctrina viri per patientiam noscitur. Hæc tum clarius apparet, cùm qui ea sunt præditi, graui rerū aduersarum vulnere percutiuntur. Vt enim silex semper continet ignem, sed illum tunc perspicuè ostendit, cùm percutitur: sic viri pij & iusti semper patiētiam in animo habent: sed tunc illam euidentius ostendunt, cùm calamitatum ictibus feriuntur. Vt enim stellæ noctu micant radiis, & claritate, ac luce sua aerem illustrant: sic viri sapientia, & pietate præstantes nocte ęrumnarum cùm admouentur faces dolorum, admirabilem tolerantiæ, cæterarumq; virtutum indicant splendorem. Est enim patientiæ proprium omnia humana ęquo animo ferre, aduersę fortunæ, vt vulgus ineptè loquitur, vulneribus non terreri, nec animo cadere: sed ad Deum tanquam ad arcem tutissimam cōfugere, nihilque quod homini accidere possit, intolerandum putare: & in ipsis procellis animi magnitudinem, & rerum arduarum, atque difficilium volontariam perpessionem ostendere. Id animo percipiens Iob ęrumnis vndique obsessus, Si bona, inquit, suscepimus de manu domini, mala quare non sustineamus? Et Tobias in exilium eiectus, & luce oculorū orbatus dicebat capite tertio: Deus castigauit nos propter iniquitates nostras: & ipse saluabit nos propter misericordiam suam. Vnde Ecclesiasticus capite secundo: In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino afflictionis. Huiusmodi patientia illi erant muniti, qui vt verbis vtar Apostoli vndecimo ad Hebræos, ludibria & verbera experti sunt, insuper & vincula & carceres, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus nō erat mundus. Sed quorsum alios referimus, cùm habeamus in promptu admirabilem illam, ac inter omnes eminentem Christi Dei nostri patientiam? De eo prædixerat Esaias: Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Et paulo pòst. Et pro transgressoribus orauit. Cùm enim penderet

Pro. 19.
Similitudo.
Similitudo.
Iob. 2.
Tob. 3.
Eccl. 2.
Heb. 11
Esa. 53.

deret in cruce vulneribus saucius, duris clauis transfixus, summis iniuriis affe-ctus, acerbissimis cruciatibus percussus ad cœlestem patrem voces illas emisit pa tientia & pietate plenissimas: Pater di-mitte illis, quia nesciunt, quid faciunt.
Mar.15. Exibant ex recentibus ac grauibus vulne-ribus flumina sanguinis: & pius pater pro
Luc.22. illis qui ea sibi infligebant, orabat. Id per-pendens diuus Paulus capite duodecimo
Heb. 12 epistolæ ad Hebræos: Nos, inquit, per pa tientiam curramus ad propositum nobis certamen aspicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confusione contempta. Propositum sibi gaudium ait,
Nazian. vt inquit Nazianzenus, quia cùm sibi lice ret paternis frui oblectationibus, & non mori, voluit tamen ignominia contempta crucem sustinere.

¶ *Non est confusio confidentibus in te.* Ait
Eccle.2. enim Ecclesiasticus capite secundo: Nul-lus sperauit in domino, & confusus est.
Rom.5. Et apostolus quinto ad Romanos: Spes autem non confundit.

¶ *Et non sequimur te in toto corde.* Fu-gimus te aliquando: nunc autem ad te conuertimur. Declinauimus quondam à te: modò verò non fictè, sed toto animo te sequimur affectione, amore, desiderio, pietate. Aspicis ærumnarum commo-dum. Quemadmodum conuenerunt ad Dauidem omnes, qui in afflictionibus ver
1.Re.22 sabantur, vt libro primo Regum capite 22. diuina narrat historia: ita hi tres iuuẽ nes cùm se vidissent in graue discrimen incidisse, ad Deum toto animo confuge-runt. Nos calamitatibus pressi quem secu
Eccl.23. turi sumus nisi Christum verum Deum nostrum? Nam vt Ecclesiasticus ait capi-te vigesimotertio. Gloria magna est sequi
Io. 12. dominum. Et ipse Christus apud Ioannẽ duodecimo. Qui sequitur me, non ambu-lat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Eum semper quæramus, eius præsidium
Similia. petamus, eius auxilium imploremus. Vt oues sequuntur pastorem, filii patrem, mi lites ducem: ita nos dominum Iesum se-qui debemus. Ipse enim est pastor ille, qui
Io.10. de se ait apud Ioannem decimo: Ego sum pastor bonus: quem Apostolus capi-te tertiodecimo epistolæ ad Hebræos pa- Heb.13.
storem magnum vocat. Ipse est pater, ad quem Esaias capite 63. hæc verba facit: Esai. 63.
Tu domine pater noster, redemptor no-ster. Et Christus ipse de se loquens Mat- Matt.6.
thæi sexto: Pater, inquit, vester cœlestis pascit illa. Ipse est dux, de quo vaticina-tus est Michæus quinto: Et tu Bethlehem Mich.5.
terra Iuda nequaquam minima es in prin Matt.2.
cipibus Iuda, ex te enim exibit dux, qui re get populum meũ Israel. De eo ait Deus pater apud Esaiam quinquagesimoquin- Esai.55.
to: Ecce testẽ populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus. Eum secuti apostoli dicebant apud Matthæum deci- Mat.19.
monono: Ecce nos reliquimus omnia & se cuti sumus te. Vt ferrum sequitur adamã Similitu
tem, ita nos sumus Christum secuturi. Ma do.
gnes ferrum trahit vt adamas: at si hi duo lapides simul adsint, ferrum sequitur ada-mantem, & fugiens magnetem ab eo se abstrahit, & abducit. Deus est adamas cœlestis, diabolus magnes, homines fer-rum. Vterque nos vocat, Deus ad gloriam cœlestem per virtutes, diabolus ad crucia tus æternos per vitia. At nos dæmonem declinantes, qui nos inuitat & allicit: ad Christum nos attrahere & adducere vo-lentem confugere debemus, ipse enim ait: Sequere me: & dimitte mortuos sepeli Matt.9.
re mortuos suos. Et diuus Petrus in pri- 1.Pet.2.
ma canonica sua, Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, vt se-quamini vestigia eius. Eos imitemur, de quibus ait Matthæus quarto, At illi conti Matt.4.
nuò relictis retibus secuti sunt eum. Sunt qui videntur sequi Christum, qui propter eum, vt ipsi aiũt, opes aliquas relinquunt, sed retia non relinquunt, ea retinent, vt il-lis piscentur, & multo plures & maiores diuitias adipiscantur. Alii sequuntur Chri stum, sed in calamitatibus tantùm, & ve-luti coacti. nempe cùm se vident discrimi nibus expositos, à quibus intelligunt non posse ope humana liberari. Corpus illud Similitu
cœleste extimum & supremum quod phi do.
losophi appellant primum mobile, reli-quos omnes globos cœlestes complecti-tur & continet, qui quamuis naturaliter

retro versentur contrario motu ac extimum cœlum, ab ipso tamen rapti ipsum sequuntur, sed motu coactu ac violento. Eodem modo multi voluntate propria à Deo recedunt, sed procellis ac tempestatibus iactati, quæ multæ variæque in vita versantur, vndique cincti, quasi compulsi Christum sequuntur. At nos voluntario impetu ad illum curramus, iuxta id quod
Psal.33. ait Dauid Psalmo 33. Accedite ad eum, & illuminamini: Vel vt Hieronymus vertit
Hieron. ex Hebræo: Et confluite. Nam vt fluuij ex mari dimanantes ad ipsum mare impetu fluunt & festinanter, sic nos ad Deum, à quo conditi sumus, debemus impetu & conatu animi cōfluere instar fluuiorum ad altum tendentium. Verbum enim Hebræum fluere etiam significat. Sunt alij, qui libenter & ardente voluntate sequuntur
Similitudo. Christum, sed qualibet causa etiam leuissima desistunt ab incœpto, similes canibus venaticis, sed ignobilibus, abiectaque ortis & obscura stirpe, qui quamuis vehemente impetu aggrediuntur prędā, eam tamen inuento cadauere statim relinquunt, sic illi alacri & prompto animo incipiunt dare operam virtuti, & Christum sequi, sed interposito quocunq; impedimento etiam futilissimo de sententia discedunt. Non permanent in proposito susceptoque consilio, nisi quandiu prospero vtuntur flatu in virtutis cursu, à quo quacunque tentatione deflectunt, nā blandis voluptatibus ducuntur, obstricti cupiditatibus tenentur, terrore calamitatū debilitantur.
Eccl. 5. At Ecclesiasticus capite 5. Esto, inquit, firmus in via domini, & in veritate sensus tui & scientia. Et diuus Paulus capite 5. epistolæ ad Galatas: Currebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire?
Galat.5.
Mat.10. Et Christus Iesus apud Matthæum 10. Qui perseuerauerit vsque ad finē, hic saluus erit.
Similitudo. At viri iusti constantia muniti veluti venatici & generosi canes currunt ad prædam vsque ad finem, & charitate inflammati cœlestem in terris vitam imitātur,
Apo.14. & vt ait capite Apocalypsis 14. diuus Ioannes: Sequuntur agnum, quocunque ierit. Hi possunt dicere cum tribus pueris: In toto corde te sequimur.

¶*Et timemus te.* Timore filiali. Est quidā timor, quem theologi scholastici appellāt mundanum, quando homo propter mala, quæ timet, recedit à Deo: & hic malus est. De illo ait dominus Iesus apud Matthæum 10. Nolite timere eos, qui occidūt Mat.10.
corpus. Alter est seruilis quatenus seruilis, & quatenus solùm pœnā timet, & hic Luc.12.
repugnat charitati. De eo ait apostolus capite 8. ad Romanos: Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, Rom.8.
in quo clamamus, abba pater. Et capite 1. posterioris ad Timotheum: Non dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis. 2.Tim.1
Alius est timor seruilis, qui bonus est, nam timet Deum, & est dispositio ad peccati detestationem & ad cōuersionem ad summum bonum. De eo ait diuinus psaltes psalmo 110. Initium sapientiæ timor domini. Ps.110.
Id quod & ait Sapiens 1. Prouerbiorum. Et Ecclesiasticus similiter. De eo scriptum est Prouerbiorū 15. Per timorem domini declinat omnis à malitia. Prou.1. Eccle.1 Pro.15.
Et in sancto concilio Tridentino sessione sexta sunt hæc verba literis consignata. Si quis dixerit gehennę metum per quem ad misericordiam Dei de peccatis dolendo confugimus, vel à peccando abstinemus, peccatum esse, aut peccatores peiores facere, anathema sit. Et sessione 14. Hoc enim timore vtiliter concussi Niniuitæ ad Ionæ prædicationē plenam terroribus pœnitentiam egerunt, & misericordiam à domino impetrarunt. Alius est timor dictus filialis, qui diuiditur in initialem & perfectum, qui non differunt secundum substantiam, sed secundum perfectum & imperfectum, nam timor initialis est in statu incipiētium, perfectus autem statui conuenit perfectorū. Hic timor initialis est cum charitate coniunctus, sed non cum perfecta charitate, ideo ait diuus Ioānes capite 4. primę suę canonicæ. Perfecta charitas foras mittit timorē. 1.Ioā.4.
De timore filiali perfecto ait Deus capite trigesimo Leuitici. Time dominū Deum tuum. Leui.30.
Et capite 10. Iosue: Timete dominum, & seruite ei in corde perfecto. Iosue.2. Psal.10.
Et Psalmo 2. Seruite domino in timore

Ro.11. Et apoſtolus capite vndecimo epiſtolæ ad Romanos: Noli altum ſapere, ſed time. Timor ſeruilis timet pœnam, timor filialis culpam. Bonus timor tam debitus eſt Deo, vt ipſe Deus timor virorum iuſtorum appelletur. Id oſtendit diuina ſcriptura
Gen.31. capite trigeſimoprimo Geneſis, vbi loquens Iacob cum Labam: Niſi Deus, inquit, patris mei Abraham, & timor Iſaac affuiſſet mihi, forſitan nudum me dimiſiſſes. Hoc eſt, omnibus me ſpoliaſſes, niſi mihi opitularetur dominus ille, qui eſt Deus Abraham, & timor Iſaac, quẽ Iſaac reuerentiali timore veneratur. Et paulo pòſt iurauit per timorem patris ſui Iſaac: ideſt per Deum, quem Iſaac timebat. De
Eſai.8. eo ait capite octauo Eſaias: Dominum exercituum ſanctificate: ipſe timor veſter, & ipſe tremor veſter. Eam ob cauſam pius Simeon, quia Deum filiali timo
Luc.2. rè venerabatur, à diuo Luca capite ſecũdo appellatur iuſtus & timoratus. Ac Deus Græcè dicitur θεός, timor autem δέος: quaſi nomen Dei à timore deriuetur: vel timor à nomine Dei. Vnde Deus Latinè à nomine δέος, vt viris placet eruditis, deducitur, hoc eſt à timore filiali, quo illum ſumus culturi.

¶ *Et quærimus faciem tuam.* Hoc eſt gratiam tuam, & fauorem, quo nos ad te clamantes proſequeris. Accipitur aliquando facies pro fauore, miſericordia, gratia, &
3.Re.13 benignitate: vt tertii Regum capite tertiodecimo: Deprecare faciem domini
Pſal.12. Dei tui. Et pſalmo duodecimo: Vſquequo auertis faciem tuam à me? Et vigeſi-
Pſal.29. moſexto: Tibi dixit cor meum: quæſiuit te facies mea, faciem tuam domine requiram. Senſus eſt. Enixe te domine obſecro & obteſtor, vt me audias: nam tibi hoc precatus eſt animus meus, non inani vocum ſono ſine attentione preces fundo: ſed tota animi cura & cogitatione. Vultus meus ad te conuerſus non ab alio auxiliũ petit, ſed à te ſolũ. Semper enim domine faciem tuam, hoc eſt fauorem tuum requiram. In priore parte accipitur facies pro vultu, in poſteriore pro gratia & benignitate. Vel in vtraque gratiam & fauorem ſignificat: vt ſit ſenſus. Te obſecrat cor meum, quod quęſiuit te ò facies mea, ò Deus qui es facies mea, refugium meũ, & miſericordia mea: quam ego ſemper conquiram. Vel accipitur ſecundo loco facies Dei pro ipſo Deo in viſione beatum faciente, acſi dicat diuinus pſaltes: Quæſiuit vultus meus vultum tuum in gloria ſempiterna, ardentiſſimè cupiens te videre. Quomodo etiam accipi poteſt hoc Danielis loco.

¶ *Et ſecundum multitudinem miſericordiæ tuæ.* Non merita ſua in medium afferũt: ſed ad portum diuinæ miſericordiæ ſapienter confugiunt. Et quia deficiebat eos humanum præſidium, recurrunt ad miraculum dicentes: Erue nos in mirabilibus tuis. Ac quia miraculis ſolet Dei gloria illuſtrari, addunt: Et da gloriam nomini tuo domine. Vt videntes idolorum cultores prodigium, ac potentiam Dei, illum cognoſcerent, & laudibus efferrent.

¶ *Et confundantur.* Loquitur de confuſione per pœnitentiam. Vel petit à Deo, vt impios puniat, non appetitione vltionis, ſed iuſtitiæ ductus, vt ſciant homines eum eſſe verum Deum. Ita intelligitur illud pſalmi quinquageſimiſeptimi: Lætabitur iuſtus, cùm viderit vindictam, manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris. Pſal.57.
Non quòd iuſtus calamitoſi hominis ſuppliciis inſultet: ſed quòd intelligat illuſtrari nomen Dei, & homines vitiis nuntium remittere, cùm ſcelerati à Deo caſtigantur, & inſigni aliquo ſupplicio afficiũtur. Animi hominum tum magnopere excitantur ad religionem, cùm Deus ſeueritatem iuſtitiæ ſuæ in homines nefarios oſtendit, & præclara aliqua atque conſpicienda pœna declarat, ſe bonis conſulere, improbos vlciſci. Hac ratione ductus petebat à Deo pius Dauid, vt de impiis hoſtibus ſuis ſumeret pœnas, cùm diceret pſalmo ſeptimo: Exurge domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorũ meorum. Pſal.7.
Exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandaſti, & ſynagoga populorum circundabit te. Acſi diceret, Noli domine quaſi dormiens diſſimulare, & differre ſupplicium: ſed fiat illuſtris tua potentia

tentia monimento aliquo insigni iustitiæ tuæ aduersus inimicos meos in circuitu. Et quoniam principibus præcepisti, vt eos qui scelere pascuntur, suppliciis coercerent, & innocentes liberarent, præsta, quod aliis faciendum præcepisti, vt populus hoc videns te vereretur, numen tuũ sanctissimum timeat, & ad diuinum cultũ reuertatur. Vnde ipse dominus apud
Ezec. 7. Ezechielem septimo: Scietis, inquit, quòd ego sum dominus percutiens. Castigat Deus vnum virga seueritatis, vt alij corrigantur, & ex pœna illa dulces ferantur
Nu. 17. fructus. Hæc est virga Aaronis, quæ percutiebat, sed flores tulit & amygdalas,
Simile. hæc est aucupis sagitta, qua columba vna percutitur, sed cæteræ terrentur.

¶ *Et non cessabant, qui miserant eos.* Hoc est, qui eos proiecerant in fornacem. Poteris allegoricè per ignium nutrimenta intelligere cupiditatum, ac voluptatum, cæterorumque flagitiorum incitamenta, quibus mundus, diabolus, & caro homines excitant ad peccandum, à quibus viri charitate & constantia muniti, diuino adiuti fauore non offenduntur.

¶ *Naphtha*. Genus est bituminis circa Babylonẽ copiosè prouenientis authore
Plinius. Plinio libro 2. quo ignis maximè nutritur & incenditur. Malleoli sunt noui palmites vitis, qui pro sarmentis aliquando accipiuntur. Hoc autem loco sumuntur pro fasciculis ex pice, sulphure, aliisque huiusmodi incendij nutrimentis confecti, ad flammæ propagationem accommodati. In hanc significationem accipitur hoc
Cicero. vocabulum à Cicerone in oratione pro Milone, cùm ait: Domus in cliuo capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad vrbis incendia comparatorum.

¶ *Et incendit, quos reperit.* Magnum profectò miraculum, dignumque quod homines tenerent stupidos, & admirantes, magnosque clamores tollentes. Eos ignis non tangit, qui sunt in medium eius coniecti, eos verò comburit, qui illum innocentibus parabant. Huiusmodi sunt, qui viris integritate vitæ ac meritum præditis conflant inuidiam ac infamiam, & vulnera infligunt, in eos iaciunt contumelias, eos opprimere calamitatibus conantur. Nam hi occiduntur crimine mortifero, aliorũ autem gloria illustratur. Sibi æternam infligunt ignominiam, aliis aũt nec opinati nominis comparant amplitudinẽ immortalem. Ita illis accidit, qui Danieli diem dixerunt, eique perniciem ma- Dani. 6.
chinati statuerunt, vt in foueam leonum
mitteretur. At illi Daniele liberato fue- Dan. 14
runt in eundem lacum eiecti, & à leonibus lacerati. Id illis euenit, quod Perillo insigni fabro, qui cùm taurum in quo homines subiectis ignibus torquerentur, ex ære fabricasset, illumque Phalaridi tyrannorum crudelissimo, qui nouis cruciatuũ generibus oblectabatur, obtulisset, munus ab eo pro inuento postulauit. At tyrannus iussit & meritò quidem, vt ipse in taurum illum inferretur, & primus experiretur pœnam, quam aliis pararat, qui inclusus in illo fuit incendio commissus, &
iustè combustus. Testis est Plinius libro Plinius.
34. Et postea idem Phalaris fuit à suis in taurum illum coniectus, & ibi crematus,
vt ait Ouidius in Ibin. Tandem taurus il- Ouidi.
le fuit ab Agrigentinis proiectus in mare,
vt narrat Timæus, ne vlla sæui tyrãni me- Timæ.
moria remaneret. Id viderunt illi, qui eorum immanitatem experti fuerant, iuxta
illud Psalmi 90. Et retributionem pecca- Psa. 90.
torum videbis. Narrat capite 16. Numero- Nu. 16.
rum diuina scriptura egressum esse ignẽ à Domino, eosque interfecisse, qui per seditionẽ incensum offerebãt. Erupit ignis è thuribulis, quo impij fuerunt consũpti, & proprio igne quem accenderãt, flagrarũt. Itaque proprio gladio iugulati sunt.
Impletũ est illud psalmi 36. Gladius eo- Psal. 36.
rum intret in corda ipsorum.

¶ *Angelus autem domini.* Vbi deest auxilium humanum, solet Deus viris iustis opitulari diuino. Eodem modo misit angelum, qui Isaac à cæde, ne immolaretur,
eriperet, & Petrum apostolorum princi- Gen. 22.
pem è carcere liberaret. Act. 12.

¶ *Excussit flammam ignis de fornace.* Ita diuino auxilio flamma vitiorũ nostrorum extinguitur in nobis, si Dei misericordiam toto animo imploramus, & virtuti ac veræ laudi studemus.

attributo prædicare, prçter illum eum vo cant laudabilẽ, hoc est dignum laudibus
Psal.47. çternis. Ita Dauid Ps.47. Magnus, inquit dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate
Ps. 147. Dei nostri. Et Psal. 147. Magnus dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non est finis. Et statim eum gloriosum vo cant, hoc est plenum gloria, maiestate, ex cellentia, & præstãtia. Et superexaltatum, hoc est omnibus incomparabiliter altiorem, quoniam finiti ad infinitum non est comparatio: eius excelsitas intelligentiæ nostræ vim superat, atque notionem. Id quod sequitur, in secula, ad omnia
Damas. hæc refertur. Quanquam Damascenus asserat seculum variè sumi, hoc tamẽ loco sumitur pro hoc seculo, & pro altero, quod immutabili çternitate continetur.

¶ *Et benedictum nomen gloriæ tuæ.* Nomen accipitur aliquando pro re nominata. Vnde nomen Christi accipitur pro ipso Christo. Ita intelligitur illud eiusdem
Ioã. 16. Christi apud Ioannem 16. Si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis. Hoc est, si petieritis aliquid propter me à patre, ille vobis illud impertiet. Et quod statim sequitur. Vsque modò non petistis quicquam in nomine meo. Petierant quidẽ Iacobus & Ioannes filij Zebedçi mun
Mat. 20. di diuitias, gloriam & dignitatem, quæ intelligebantur verbis illis, nimirum sedere
Mar. 10. ad dexteram, & ad sinistram. Sed non petierãt propter ipsum Christum. Vel ideo illis ait: Vsque modo non petistis quicquam: quia ea quæ petierant, nihil erant: mundi enim opes nihil sunt. Accipitur ẽt nomen pro gloria, fama, & celebritate. Vnde petere in noĩe Christi, est ob gloriam ipsius aliquid postulare. In hanc si-
Gen. 11. gnificationem accipitur Genesis 11. Cele
Eccl. 41. bremus nomen nostrum. Et Ecclesia. 41.
Cant. 1. Curam habe de bono nomine. Et Canticorum 1. Oleum effusum nomen tuum.
Simile. Vt enim oleum tuum reddit præcipuum odorem, cùm diffunditur: ita Iesu Christi nomen, cùm prædicatur. Sed hoc loco põt accipi nomen domini pro ipso Christo, quæ sponsa comparat cum leni oleo propter eius misericordiam & benignita
Ro. 10. tem. Interpretans diuus Paulus cap. 10. ad Romanos locum illum Ioelis capi. 2.
Omnis qui inuocauerit nomen domini, Ioel. 2.
saluus erit: per nomen domini Christum explanat seruatorem nostrum. Similiter
& diuus Petrus 2. cap. Actorum apostoli- Act. 2.
corum. Accipitur etiam nomen pro inuo
catione, vt Genesis 2. Nomẽ vni Phison. Gen. 2.
Et paulo post: Et nomen fluuij secundi
Geon. Et Matthæi 9. Vidit hominem se- Matt. 9.
dentem in thelonio Matthæum nomine. Et hoc modo accipitur hoc Danielis loco pro nomine Dei tetragrammatõ ineffabili, quod est Iehouah, inter omnia Dei
nomina præcipuũ. De eo ait Dauid Ps. 8. Psal. 8.
Domine dominus noster quàm admirabile est nomen tuũ in vniuersa terra. Vbi enim nos habemus, domine est ĩ Hebrço Iehouah. De quo nomine nos in Commentariis nostris in Esaiam cap. 52. & in Ezechielem vltimo copiosè disseruimus. Potest nihilominus nomen hoc Danielis loco accipi aliis significationibus à nobis commemoratis.

¶ *In templo sancto gloriæ tuæ.* Hoc est, in templo Hierosolymæ sancto & glorioso, vbi gloriam tuam indicasti, & ad eam declarandam çdificari voluisti. Etsi templum illud iam euersum erat, fuerat tamen Deus in illo celebratus: & poterat iterum instaurari, quemadmodũ instauratum fuit. Alij de cœlo interpretantur. Alij de viris iustitia & pietate præstantibus: de quibus ait Apostolus 3. cap. prio-
ris ad Corinthios: Templum Dei sanctũ 1. Co. 3.
est, quod estis vos. Et cap. 6. posterioris: 2. Co. 6.
Vos estis templum Dei viui. In illis enim manet Deus per gratiam & charitatem, iuxta illud diui Ioannis in prima epistola
sua capite quarto. Qui manet in chari- 1. Io. 4.
tate, in Deo manet, & Deus in illo. Non solùm Christiani, sed exteri philosophi asseruerunt Deũ in viris inesse. Id docet
Plato in Ioue, & in Parmenide: Mercu- Plato.
rius Trismegistus in Pymandro, & Xi- Trisme.
stus Pythagoricus, cùm ait hominem es- Xistus.
se Dei templum, Deum autem eius hospitem.

¶ *In throno regni tui.* Hoc est in cçlo, vel in solio cçlesti. Accipi thronum pro Dei sede in cçlo, siue pro ipso cœlo asserit do

minus

Mat.23. minus Iesus apud Matthæum 23.dicens: Qui iurat in cœlo, iurat in throno Dei.
Mat.5. Et capite 5. Nolite iurare per cœlũ, quia thronus Dei est. Poteris per thronum regni Christi animam iusti intelligere, in qua ipse regnat per gratiam. Vel ordinẽ Angelorum, eorum præsertim, qui vocãtur throni ab habitatione aut sede Dei au
Dionys. thore Dionysio Areopagita libro de cęlesti hierarchia. Huic expositioni fauet Au
August. gustini sententia libro 3. de Trinitate agẽtis, Deum in angelicis spiritibus summa amicitia copulatis tanquam in excelsa & sancta sede residere. De qua scriptum le
Apo.19. gimus Apocalypsis 19. Adorauerunt Deũ sedentem super thronum.

¶*Qui intueris abyssos*. Hoc est, res profundas, reconditas, & penitus abstrusas intelligis, & penetras: cui nihil est abscon ditum, nihil occultum. Id ait diuus Pau-
Heb.4. lus cap.4.ad Hebræos: Non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius. Omnia autem nuda sunt, & aperta oculis illius.
Iob 42. Et Iob 42. Scio, quia omnia potes, & nulla te latet cogitatio. Diuina scriptura au-
Hilar. thore diuo Hilario immẽsam vastitatem
Eccl.1. vocat aliquando abyssum, vt Ecclesiast.1. Profundum abyssi quis dimensus est? Ac
Eccl.42. cipitur abyssus pro corde, vt Ecclesia.42. Abyssum & cor hominum inuestigauit. Vbi, &c. accipitur pro idest. Et hoc modo potest accipi abyssus hoc loco. Propriè autem abyssus significat vim, & copiam
Gen.8. aquarum, vt Gene.8. Clausi sunt fontes
Exo.15. abyssi. Et 15. Exodi. Abyssi operuerunt eos. Et quia aquarum nomine calamita-
Psal.68. tes significãtur, iuxta illud psalmographi: Intrauerunt aquæ vsque ad animã meã: inde efficitur, vt per abyssum acerba calamitatũ magnitudo magnificetur, vt Psal.
Psal.41. 41. Abyssus abyssum inuocat in voce cataractarum tuarum, omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt. Acsi diceret diuinus psaltes: Calamitas vna alterã trahit: pluit super me ærumnarum multitudo: nullum aspicio finem afflictionũ mearum, nullam acerbitatum intermissionem. Omnia excelsa tua, hoc est omnia tonitrua & fulmina tempestatum, & aquę omnes procellarũ in me irruerunt. Quemadmodum cęlum fulminibus, fragoribus, tonitruis, flãmis inter nubes coruscantibus immensa vi grandinis, atque imbrium segetes virescẽtes euertit, ita tu domine incredibili rerum aduersarũ tẽpestate me miserum obruisti. Hanc acceptionem potest hoc loco habere abyssus, vt sit sensus. Benedictus es domine, qui intueris eorum ęrumnas, qui ad te toto animo cõfugiunt, vt eos eripias, quemadmodum nobis fecisti, qui nos mirabiliter liberasti. Harum explanationum primã esse rectiorem existimo.

¶*Qui sedes super Cherubim*. In singulari dicitur Cherub, ĩ plurali Cherubim. Cherub idem est quod quasi magister, vel sciẽtiæ plenitudo. Vnde sedere super Cherubim est omnem scientiam superare. Acsi dicat. Non est mirum te intueri abyssos, & profunda cognoscere, quoniam sedes super Cherubim: hoc est, quoniam summam ac infinitam habes sapientiam. Fortasse alludit ad arcam fœderis, & propitiatorium, vbi erant duo Cherubim ex vtraque parte oraculi, vnde Deus loquebatur, vt diuinæ literæ capite 25. Exodi, & Exo.25.
primi libri Regum cap.4. & alij in locis 1.Re.4.
testantur. Dauid etiam Psalm.17. inducit 3.Re.6.
Deum volantem alis ventorum, & pen- Psal.79.
nigeris cœlitibus insidentem, vt eius vim Hebr.9.
& cęleritatem omnia cœlo, terra, mariq; Psal.17.
lustrantem significet, cùm ait: Ascendit super pennas ventorum.

G *Benedicite omnia opera domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite angeli domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite cœli domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlo sunt, domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnes virtutes domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite sol & luna domino, laudate, et superexaltate eum in secula. Benedicite stellæ cœli domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite*

omnis

omnis Spiritus Dei domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite ignis & æstus domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite frigus & æstas domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite rores et pruina domino, laudate, et superexaltate eum in secula. Benedicite gelu & frigus domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite glacies & niues domino, laudate, & superexaltate eum in secula.
H *Benedicite noctes & dies domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite lux & tenebræ domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite fulgura & nubes domino, laudate & superexaltate eum in secula. Benedicat terra dominum, laudet, & superexaltet eum in secula. Benedicite montes & colles domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite vniuersa germinantia in terra domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite fontes domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite maria et flumina domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite cete, & omnia, quæ mouentur in aquis domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnes volucres cœli domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite omnes bestiæ & pecora domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite filii hominum domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicat Israel dominum, laudet, & superexaltet eum in secula. Benedicite sacerdotes domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite serui domini domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite spiritus et animæ iustorũ domino, laudate, et superexaltate eũ in secula. Benedicite sancti & humiles corde domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Benedicite Anania, Azaria, & Misael domino, laudate, & superexaltate eum in secula. Quia eruit nos de inferno, & saluos fecit de manu mortis, & liberauit de medio ardentis flammæ, & de medio ignis eruit nos. Confitemini domino, quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia eius. Benedicite omnes religiosi domino Deo deorum, laudate, & confitemini ei, quia in omnia secula misericordia eius.*

Hucusq; in Hebræo non habentur, & quæ possumus, De Theodotionis editione translata sunt. Sunt tamen vera, & à Sancta ecclesia catholica approbata.

¶*Benedicite omnia opera domini domino.* Hoc est, omnia quæcũque fecit Deus, ipsum benedicite, & laudate, ei gratias agentes, & gloriam eius celebrantes. Quò quis ardentiore amore aliquem amplectitur, eò vehementiore impetu alios ad eius laudes concinendas inuitat, & allicit. Hi tres pueri amore erga Deum inflammati omne studium conferebant ad eius bonitatem gloriamque celebrandam. Eam ob causam omnes res creatas generaliter, deinde vnamquanque præcipuè ad diuinarum laudum præconium vocant. Illud est hoc loco aduertendum, duplicem esse benedictionem, vnam, qua munus vel beneficium aliquod confertur vel in re, vel in voto; alteram, laudis & gratiarum actionis. Prima benedicit Deus rebus creatis, & homo etiam homini. Propterea dixi, vel in re, propter Deum, vel in voto, propter hominem. De hac loquitur scriptura Genesis nono dicens, Deum benedixisse Noe: & Genesis quartodecimo, cùm ait, Melchisedech benedixisse Abrahamo. De ea ait apostolus septimo ad Hebræos: Sine vlla contradictione quod minus est à meliore be- Gen.9. Gen.14. Hebr.7.

nedicitur. De secūda intelligitur id, quod
Psal.33. ait psalmographus: Benedicam dominū in omni tempore, semper laus eius in ore meo. Hoc est laudabo, & gratias agam. Hac Simeon Deum benedixit capite se-
Luc.2. cundo apud Lucam. De qua agitur hoc loco. Sed dices: Qui fieri potest, vt creaturæ rationis expertes possint Deum laudibus efferre? Ad hanc dubitationem re-
Hieron. spondet in hunc modum diuus Hieronymus. Omnis creatura etsi non voce, opere tamen laudat Deum: quia ex creaturis consequenter creator intelligitur, & in singulis operibus, & effectibus magnificentia Dei demonstratur. Hæc ille, & sapienter quidem, vt solet. Nam pri-
Sap.1. mo capite libri Sapientiæ ita scriptum legimus: Hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. Hoc est, hæc mundi machina quæ omnia visibilia cōtinet & coercet, scit suo modo Deum lau-
Sap.13. dibus efferre. Et capite decimotertio: Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei, & de his quæ videntur bona, nō potuerunt intelligere eum, qui est, nec operibus attendentes agnouerunt, quis esset artifex. Et paulo post. A magnitudine speciei, & creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum vide-
Esa.5. ri. Ideo Esaias capite quinto. Væ, inquit, qui opus Dei non respicitis, & opera manuum eius non consideratis. Id indicat apertè diuus Paulus capite primo ad Ro-
Rom.1. manos his verbis: Inuisibilia Dei à creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur. Dei bonitatem, sapientiam, potentiam, & similia inuisibilia vocat, quæ ex operibus eius intellecta cernuntur, à creatura mundi, idest, à mundi creatione, ex quo mundus fuit conditus. Vel per creaturam mundi hominem intelligit. Vt enim litera Latina, ita Græca ad vtrunq; referri potest: ita enim habet ἀπὸ τῆς κτίσεως. Deus qui inuisibilis est nostris oculis corporeis, iuxta id quod ait
Ioan. 1. capite primo Ioannes: Deum nemo vidit vnquam. Et Paulus primo prioris ad
1.Tim.1 Timotheum: Regi seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria: conspicitur tamen intelligentia, relucens ac refulgens tanquam in speculo in hoc mundo mirabiliter condito, & administrato. Scala quā in somniis vidit Iacob, Gen.28.
est mundi machina, eius celsus vertex est cœlū, vbi præcipuo quodam modo est Deus, eius gradus sunt creaturæ, quibus contemplatione, & intelligentia ad ipsum ascendimus. Ea est rerum naturalium pulchritudo, tam insignis ordo, tā conspicienda collocatio, vt nemo sit tam agrestis & incultus, qui earum præstantiam, & huius vniuersitatis machinam contemplans non possit ad notitiam Dei cogitatione perduci. Quid potest esse tā apertum & perspicuum, cùm sidera clarissima viderimus, cùm solem cæterorū luminum facilè principē omnia suo splēdore illustrantem, globosque ipsos cœlestes admirabili conuersione & celeritate concitatos, & fulgentibus astris ornatos & distinctos suspexerimus, quàm esse diuinum quoddam numen præstanti intelligentiæ acumine, immensaque bonitate & potentia præditum, à quo hæc fuerint condita, & à quo sustententur, & regantur. Id intuens animo Dauid Psalmo de- Psal.18.
cimooctauo has voces emisit: Cœli enarrāt gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Nec solùm cœli, sed dierum ac noctium vicissitudines, ac certus ordo, & perpetua cōstantia indicant esse vnum Deum harum rerum conseruatorem & moderatorem præstātissimum. Id voluit idem diuinus vates his verbis quæ statim adiecit, ostendere: Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Acsi diceret: Dies succedentes diebus loquuntur nobis sciētiam Dei, similiter & noctes: ipsorum alterna accretio & diminutio, mirandaq; continuatio, & seriei perpetuitas, & immutabilis firmitas testantur tam admirabilium operum laudem non esse temeritati, sed summo Deo tribuendum, qui hæc ab initio constituit, & perpetuis sæculorum ætatibus conseruauit. Deinde si te ad terram conuerteris, videbis eam herbis viridibus, odoriferis, & amœnis indutam, quarum vtilitates vsus & periclitatione percipimus. Diffundit enim com-

complexu suo semen tepefactum, & elicit herbescentem ex eo viriditatem. Videbis campos nitidissimos suauissimis floribus coopertos, agros frugiferos, arborum fructiferarum proceritates, nemorum ac syluarum varietates, & plantarum diuersarum pulchritudinem, quarum aliæ semper virent, aliæ hyeme nudatæ verno tempore frondescunt. Quid dicā de fontibus, de fluuiis, de metallis, de mari, de gemmis & margaritis, de initiis illis, quæ elementa dicuntur, & de concretis ex illis, quæ corpora mista appellantur? Omnia hæc & alia diuinæ sapientiæ monimenta nos ea intuentes, & contemplantes ad Dei notitiam suo modo perducunt. Sunt enim omnia in numero, & mensura, & pondere à Deo di-
Sap. 11. sposita, vt capite 11. libri Sapientiæ literæ diuinæ testātur. Sunt etiam in rebus creatis quædam diuinitatis vestigia, quorum contemplatione ad ipsius cognitionem poterimus peruenire. Pueri & imperiti homines videntes literas auro ornatas, variisque coloribus depictas, illic detinentur, nec vlterius ad earum intelligen-
Similitudo. tiam progrediuntur. Res creatæ sunt pulchræ literæ, qui autem solùm earum intuentur pulchritudinem, intelligentiam non curantes, cum pueris & hominibus omnino indoctis comparantur. Lege eas, quoniam ipsæ te docebunt, summum, optimum, pulcherrimum, & sapiētissimum esse earum creatorem, quem debes toto animo colere, & diligere, & summa obseruantia venerari. Ipsæ te ducent ad tantæ pulchritudinis authorem.
Similitudo. Vt lineæ in circulo & extremitate, quam vocant circunferentiam, nos ducunt ad punctum, quod centrum vocatur, à quo deducuntur: sic creaturæ in hoc mundi globo nos proferunt ad Deum, a quo veluti à centro dimanant. Et quoniam antiqui sapientes per centrum significabāt Deum, qui est simplicissimus, & actus purissimus, & per circulum mundi fabricam creaturarum forma, ac dignitate ornatam, aiebant, bonitatem esse in centro, pulchritudinem autem in circunferentia: species enim & pulchritudo rerum creatarum à Dei bonitate tanquam à fonte fluit, atque delabitur. Ac vt radij solis oculos nostros ad ipsum solem pos- Similitudo.
sunt protrahere: sic res creatæ animos nostros ad Deum cogitatione, & cognitione perducere. Omnia enim illa quorum proprium est ab alio deduci, docent esse aliquid, à quo ipsa sunt, & illud tandem à nullo, ne in infinitum fiat progressus. Hæc intelligens Eusebius Cæsariensis libro quarto euangelicæ demonstrationis: Ex creaturis, inquit, ille qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus apparet. Idem multis & amplis verbis ostendit Athanasius in oratione aduersus idola, & Chrysostomus in primum Genesis caput. In explanatione in psalmum vigesimumsextū ait ita Augustinus: Circumi cœlos vsque ad terram, nihil relinquas: vndique tibi omnia resonant conditorem. Ipsæ species creaturarum voces sunt quædam creatorem laudantes. Homilia prima in Hexameron ait in hunc modum Basilius: Mūdi machina erudiendis hominibus officina est sine dubitatione accommodatissima, & iisdem ad cognitionem Dei prouehendis totius eruditionis domicilium appositissimum. Et homilia vndecima eiusdem operis: Vniuersa, inquit, hæc mundi moles perinde est, ac liber literis exaratus palàm contestans, ac prædicans gloriam Dei, illiusque amplissimam maiestatem alioquin absconditam, & inuisibilem. Nec solùm Theologi Christiani, sed etiam gentium philosophi hoc asseruerunt. Plato longè omnium philosophorum & copia dicēdi, & grauitate sententiarum, & eruditionis præstantia princeps hæc verba in libris legum scripta reliquit. Terra, sol, sydera, ipsa vniuersitas, temporum quoque varietas ornatissima, annis, mensibusque distincta Deum esse ostendunt. Galenus in libro de historia philosophi: Dei, inquit, notionem habemus ex operum illius pulchritudine, & excellentia. Euripides: Stellæ in cœlo varietates sunt fabri sapientis. Marcus Tullius de responsis aruspicum. Quis est tā vecors, qui cùm suspexerit in cœlum,

[Margin: Euseb. Athana. Chryso. August. Basilius Plato. Galen. Euripi. Tullius.]

Deum esse non sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt, vt vix quisquam arte vlla ordinem rerum, ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? Sapientes illi externi qui alios eruditione anteire putabantur, ex rerum creatarum contemplatione vnum esse Deum asserebant, qui eas gubernabat, qui cursus astrorum, qui mutationes temporum, qui rerum vicissitudines, ordinesque conseruabat, & mundi fabricam pulchritudine ornatam tuebatur. Vnde mũdus Grecè dicitur cosmos, hoc est ornatus, & pulcher. Mercurius Trismegistus eum ait ita appellari ob varietatem ortus, quæ omnia exornat. Pythagoras, & post eum Eustathius ob absolutam fabricæ eius admirabilemque seriem. Plinius quem ad hoc citat Cęlius Rhodiginus libro quarto lectionum antiquarum, ob perfectam elegantiam. Eius verba libro primo naturalis historiæ hæc sunt. Quem κόσμον Græci nomine ornamenti appellauerunt, eum nos à perfecta absolutaque elegantia mundum. At omnis eius venustas à Deo dimanat: & ipse Dei laudes prædicat, nosque docet religionem colere & pietatem, & vim diuinam admirari, ipsumque Deum rerum omnium effectorem, ac opificem cognoscere. Vt numeri nos ducunt ad vnitatem, vnde fluũt, ita res creatæ ad Deum, à quo dimanant. Est enim Deus vnitas, vt ait in libro numerorum Pselus. Eam ob causam Christus Deus noster ad creaturarum contemplationem nos mittit, cùm ai. capite sexto Euangelij authore Matthæo: Respicite volatilia cœli. Et paulo post: Considerate lilia agri. Si opera naturæ nos ad Dei ferũt notitiam, quanto magis opera gratiæ? Si id efficiũt creationis monimenta, quanto magis redemptionis? Ex parte nostra magis est, vt ait Augustinus, vnum impium iustificare, quàm totum mundum constituere. Quid igitur dicemus verbis illis auditis: Dimittuntur tibi peccata tua. quibus Iesus Christus paralyticum allocutus eius animum expiauit, eique scælera omnia dimisit? Ac vt hoc crederent scribę dicẽtes solùm Deum posse dimittere peccata, dixit illis, vt sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, attendite. Et ait Paralytico: Tibi dico: Surge: Tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam. Et statim ita factum est. Quid, nonne Lazarum, & alios, qui è vita migrauerant, palàm suscitauit, & ante oculos omnium viuos posuit, ac incolumes, eisque reditum ad vitam perspicuè restituit? Nonne hæc Christi opera nos ad eius diuinitatem credendam alliciunt? Nonne diuini numinis potentiam, & bonitatem prædicant, & clamant? Hæc sunt mirabilia, quæ ad memoriam, & immortalitatem consecrantur. Sed hæc non viderant tres illi pueri, qui fuerant in fornacem ardentem coniecti. At cùm erga Deum amore flagrarent, res omnes creatas ad laudes eius concinendas inuitant. Eodem modo psalmographus dicens: Benedicite domino omnia opera eius, in omni loco dominationis eius.

Margin notes (left column): Trisme. Pythag. Eustat. Plinius. Cęlius. Similitudo. Pselus. Mat.6. August. Mar.10. Mat.9. Luc.5. (right column): Ioan. 2. Luc.7. Luc.8. Ps. 102.

¶ *Benedicite angeli domini domino.* Cœlites beatos inuitant, vt secum vnà Deũ celebrent. Acsi dicant: Cantate nobiscum sanctissimo numini laudes vos ò nuntij, & ministri eius, quibus nihil est sanctius & antiquius, quàm creatorem vestrum laudare, eiusque mandatis obedire. Eodem modo diuinus psaltes: Benedicite domino omnes angeli eius, potentes virtute, ad faciendum verbum illius, ad audiendam vocem sermonum eius. Acsi dicat: Hymnos Deo cantate omnes spiritus cœlestes, qui polletis fortitudine, qui impiorum copias aliquando ad internecioné occidistis, qui verbum Dei, eiusque negotia exequimini, vt homines obediãt voci dictorum eius. Et addit statim: Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius. Spiritus illos cœlestes quos angelos vocarat, vocat nunc virtutes siue exercitus, quoniam sunt multi ordines eorum. Qua de re poteris videre Dionysiũ Areopagitã de cęlesti hierarchia. Hos alloquitur diuinus idẽ citharędus, cũ ait: Laudate eum omnes angelis eius, laudate eum omnes virtutes eius. Illud est aduertendũ, angelum esse aliquando nomẽ

Margin notes: Ps. 102. Dionys. Ps. 148.

cœleſtis ſpiritus infimi chori, interdum vero accipi pro omni ſpiritu cœleſti, vt hoc Danielis loco.

¶*Laudate, & ſuperexaltate eum in ſecula*. Indicant verba hæc vim amoris erga Deum, & vehementis deſiderij magnitudinem. Illnd, in ſecula, intelligitur de iugi, ac perenni laudatione, nò ſolùm in hac vita, ſed in omni ęternitate, quam nulla metitur temporis circumſcriptio. Sed quæres, cur inuitantes tres pueri omnes creaturas ad diuinas laudes concinendas, ab Angelis incœperint? Ratio eſt, quia natura angelica eſt aliis creaturis illuſtrior, & ipſam naturam humanam ſuperat. Sed vt torques ex auro minus puro vincit interdum alium torquem ex puriſſimo auro omnibus gradibus, ac numeris abſolutiſſimo, non auri natura, & perfectione, ſed quòd gemmam habeat incluſam fulgentiſſimam, magnique valoris: ſic quamuis natura angelica ſi ad naturarum præſtantiam reſpicias, ſuperet humanam, eam tamen humana in hoc vincit, quòd eſt aſſumpta à verbo, & cum diuinitate coniũcta. Nam vnigenitus Dei filius a cœli faſtigio ad terram deſcendens humanam induit naturam, vt homines qui in caligine verſabantur, illuſtraret. Nuſquam, inquit apoſtolus capite ſecundo ad Hebræos, angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehendit. Hoc eſt, non naturam aſſumpſit angelicam, ſed humanam. Et rectè quidem ait, apprehendit, vt pote fugientem: cùm enim eum fugeremus, noſtram aſſumpſit humanitatem, vt nos vinculis attraheret charitatis. Sed vnio verbi incarnati, vt verbis vtar diui Thomæ, non eſt facta in natura, ſed in perſona: ſunt enim in Chriſto duæ naturæ, ſed vna perſona. Ita nanque eſt in concilio Calcedonenſi decretum. Confitemur in nouiſſimis diebus filium Dei vnigenitũ in duabus naturis inconfuſè, immutabiliter, indiſcretè, inſeparabiliter agnoſcendũ, nunquam ſublata differentia naturarum propter vnionem. Hæc ibi. Et quia natura angelica abſolutè excellentior eſt, ab ea mèritò incipit hic hymnus.

Similitudo. Hebr. 1. Th. p. 3.

¶*Benedicite cœli dominò*. Omnes cœli ſtellarum cum primo mobili, & cœlo chryſtallino appellantur à Chryſoſtomo vnum cœlum, cęlum autem empyrium à Baſilio, Beda, & Strabo vnum etiam cęlum ſupremum dicitur. Cùm autem aer cœlum etiam vocetur, iuxta illud capitis ſeptimi Geneſis: Tam reptile, quàm volucres cœli, & illud Pſalmi 8. Volucres cœli, & piſces maris, & illud Euangelij cap. 8. apud Matthæum: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos, apertè oſtenditur, tres eſſe cœlos, nempe aereũ, quod primum cœlum vocatur, & medium cœlum cum omnibus globis, ſiue ſphęris cęleſtibus, quod dicitur ſecũdum cęlum, & cęlum empyrium, quod eſt tertium: de quo illud diui Pauli intelligitur in epiſtola poſteriore ad Corinthios cap. 12. Scio hominem in Chriſto ante annos quatuordecim raptum huiuſmodi vſque ad tertium cœlum. Hoc eſt raptum per Chriſtum vſque ad ſedem beatorum. Et quoniam omnis res eandem habet naturam ambigẽdi, de qua quæri & diſceptari poteſt, fuit quondam in quæſtione verſatum, eſſent nec ne ſphæræ cœleſtes, earumq; ſtellæ animatæ. Veteres Aegyptij cœlos ipſos & aſtra omnia deos eſſe exiſtimabant, illisq; animas tribuebant. Plato in Cratylo ait priſcos Græcos pro diis habuiſſe Solẽ, Lunam, & ſtellas: & ipſum ſtelliferum cœlum, quod ex omni parte patens, ac apertum intuebantur. De impio Manaſſe Iudæorum Rege ita ſcriptũ legimus cap. 33. ſecundi Paralipomenõ. Adorauit omnem militiam cęli, & coluit eam. Et paulo poſt. Aedificauit autem altaria cuncto exercitui cœli. Vbi per cœli militiam & exercitum, ſydera intelliguntur. Nec ſolùm Manaſſes, ſed multi ex filiis Iſraelis in idem crimen inciderunt. De illis ait in hunc modum libro 4. Regum capite 17. diuina ſcriptura: Adorauerunt vniuerſam militiam cœli, ſeruieruntque Baal. Cùm gentes fide deſtitutæ globos colerent cœleſtes, & animatos eſſe putarent, multos ex Hebræis in errorẽ ſuum adduxerunt. Platonici ſine controuerſia corporibus cœleſtibus animas tri-

Chryſo. Baſilius. Beda. Strabus. Gene. 7 Pſal. 8. Mat. 8. 2. Co. 12 Plato. 2. Pa. 33. 4. Re. 17

Tullius. buebant. Eos ſecutus Marcus Tullius in
ſexto libro de republica: Hominibus, in-
quit, animus datus eſt ex illis ſempiternis
ignibus, quæ ſydera, & ſtellas vocatis,
quæ globoſæ & rotũdæ diuinis animatæ
mentibus circulos ſuos orbesque confi-
ciunt celeritate mirabili. Platonicus Phi
Philo. lo Iudæus in libro de ſomniis, & in libro
de opificio ſex dierum, ſtellas ait eſſe ra-
tionis participes & diuinas. Non ſolùm
Platonici, ſed etiam Peripatetici ad ip-
Ariſtot. ſum fatentur. Nam eorum princeps Ari
ſtoteles libro ſecundo de cœlo loquens
de aſtris: Oportet, inquit, ipſa viuen-
tia eſſe exiſtimare, atque actionem habe-
re. Idem etiam ait ſeptimo & octauo na
Theop. turalium. In eadem ſententia eſt Theo-
Ptolem. phraſtus in libro de cœlo, & Ptolemęus,
qui apertè aſſerit cœleſtia corpora viue-
Alexan. re, & animata eſſe: & Alexander Aphro-
diſeus in Commentariis in duodecimum
librum primæ philoſophiæ. Eandẽ ſen-
Auicen. tentiam ſecuti ſunt Auicena, Algazeles,
Algazel. Zaeles, Albumaſar, Hali, Aratus, Mani-
Zaeles. lius. Qui omnes irrident eos, qui cœle
Album. ſtibus globis denegant vitam. Athenien-
Hali. ſes authore beato Auguſtino libro octa-
Aratus. uo de Ciuitate Dei damnarunt Anaxago
Manil. ram philoſophum inſignem, quòd ſolẽ
Auguſt. negaret eſſe Deum, aut aliquid animatũ.
Piaculum magnum eſſe putabant, & in-
expiabile ſcælus, non aſſerere eſſe ſolem
animæ intellectualis participem. Sed
quid mirum, cùm nonnulli ex Chriſtia-
nis magni nominis authores dicant cor-
pora cœleſtia eſſe animata, inter quos
Origen. eſt Origenes, cuius opinionem videtur ſe
Hieron. qui diuus Hieronymus explanans illud
Eccleſiaſtis: Luſtrans vniuerſa per cir-
Auguſt. cuitum pergit ſpiritus. Diuus Auguſti-
nus in ſecundo in Geneſim ad literam, &
in Enchiridion quęſtionem hanc ſub du-
bitatione relinquit, neutram partem aſſe
uerans: diſtrahebatur enim in deliberan-
do animus afferens ancipitem curam co-
Baſilius. gitandi. At magnus Baſilius homilia ter-
tia de opificio ſex dierum aſſeueranter af
firmat cœleſtia corpora non eſſe anima-
ta. Id quod cum eo conſtanter aſſerit do-
Damaſ. ctus Damaſcenus libro 2. de fide ortho-
doxa. Eos ſequitur diuus Thomas prima
parte, quæſtione 70. articulo 3. Nicolaus Thom.
de Lyra in caput 10. Ieremiæ: Auguſti- Lyra.
nus Eugubinus in Pſalmum decimum- Eugub.
octauum. Sixtus Senenſis libro octauo Bi
bliothecæ ſanctæ cum infinitis aliis ex- Sixtus.
cellentibus ſcriptoribus, qui cœlos non
eſſe animatos omni aſſeueratione teſtan-
tur. Nec credendum eſt diuum Hierony
mum aliter ſentire: nam ſi verba eius in
Eccleſiaſtem attentè, ac diligenter per-
ſpexeris, videbis eum non dicere eſſe cę
los anima prędi tos: immo ſecus credere,
& quippiam longè diuerſum voluiſſe ſi-
gnificare. Nam in epiſtola ad Auitũ inter Hieron.
errores quos in libris Periarchon Orige-
nis caueri admonet, aſſertionẽ de ſtellis
anima rationis compote præditis enume
rat. Et c. 45. in Eſaiam eos irridet, qui ani-
mam tribuũt ſyderibus. Et diuus Auguſt. Auguſt.
planè aſſeuerat nõ poſſe eſſe animam vi-
uam in corpore ſenſus experte, vt videre
licet in libro quęſtionum in Exodũ, cuius
verba ſunt in ſacros canones relata. 32. q.
2. Quod verò non formatũ. Atqui apertũ
perſpicuumq; eſt cœlos ſenſum non ha-
bere. Quare ex ipſius Auguſtini ſententia
concludimus, non eſſe illos anima prædi
tos rationis participe. Ac tametſi diuus
Thomas in 2. contra gentiles cap. 7. velit Thom.
cęlum ex Ariſtotelis opinione eſſe anima
tum, non tamen in illa fuit ſententia, vt
conſtat ex iis, quæ prima ſummæ theolo
giæ parte aſſeruit quæſtio. 70. Sed contra
gentiles attulit Ariſtotelis opinionem, in
partibus verò ſuam propriam. Mouẽtur
quidem cęli ab intelligentiis, quas quidã
mentes cœleſtes, quidam formas, quidã
angelos, quidam ſpiritus vocant. Hi ſpiri
tus coniunguntur cum cœlis, quibus aſ-
ſiſtunt, ſed non tanquam formæ informã
tes, vt ita dicam, ſed vt mouentia mobili-
bus. Quare non eſt dicendum globos cę
leſtes eſſe animatos, ſed animæ expertes.
Ratio aũt quã afferunt nonnulli ad probã
dum cęlos eſſe animatos, quoniã hoc Da
nielis loco ad Dei laudes inuitantur, ridi
cula eſt: quia in eodem cantico ad id ẽt in
uitantur imber, ros, ignis, æſtus, gelu, fri-
gus, mõtes, colles, & alia huiuſmodi ſine
con-

controuersia non animata. Est enim figura in diuinis vsitata literis, quæ Hebraicè Mashal, Græcè autem prosopopeia dicitur, quoties rebus inanimatis vocem, aut spiritum, aut sensum tribuimus. Sunt autem vndecim cœli, scilicet empyrium, quod in diuinis literis appellatur cœlum cœli, deinde primum mobile, cœlum crystallinum, cœlum stellarum fixarum, cœlum Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ. Itaque vltimum cęlum si à supremo & altissimo incipias numerare, est sedes Lunæ, quæ citima terris luce micat aliena. Nam in orbe seu globo infimo radiis solis accensa conuertitur. Infra autem sunt elementa, quorũ infimum vocatur terra, in quam omnia suo nutu pondera feruntur. Et quoniam hæc immobilis est, decebat ad venustatẽ, ordinem, pulchritudinem, & complemẽtum vniuersi, vt cęlum supremum esset immobile, vt inter hæc duo immobilia tota huius templi natura cõtineretur. Appellatur supremum cęlum empyrium à pyr vocabulo Græco, quod ignem significat authore Isidoro, non ab ardore, sed à splendore, quòd sit splendissimum, candore fulgentissimo decoratum. Ibi est sanctorum domicilium, & æterna sedes mentium beatarum. Ibi illi cum Christo Deo nostro requiescunt, qui iustitiam coluerunt & pietatem, qui nec se dediderũt sermonibus vulgi, nec in præmiis humanis spem posuerunt rerum suarum, sed virtutum ornamentis exculti ad Deum ardentissimè aspirarunt, quo in gloria cęlesti fruuntur, vbi bonorum omnium copia cumulantur. Isidor.

¶*Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlos sunt*. Origenes existimat has aquas esse spirituales, & cęlestes quasdam mentes. At plerique doctorum aiunt nomine harum aquarum intelligi nonum cęlum, quod aqueum & chrystallinum vocant. Hæ sunt aquæ, de quibus in 1. Genesis capite scriptũ est: Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum, & diuidat aquas ab aquis. Et fecit Deus firmamentum, diuisitque aquas, quæ erant sub firmamento ab iis, quæ erant super firmamentum, & vocauit Deus firmamentum cęlum. Primo die creauit Deus materiã quandam, quam Moses terram vocat dicens: In principio creauit Deus cęlum & terram. Per cęlum intelligit empyrium cum angelis, per terram verò molẽ quandam, ex qua visibilia creauit. Explicans enim quæ esset terra illa, de qua loquebatur, dixit: Terra autem erat inanis & vacua, hoc est materia quædam informis. Et statim eam vocat abyssum, & aquas. Nam terra elementaris facta postea fuit die tertio, vt ipse eodem capite testatur. Creasse Deum primo die materiam illã incompositam, ex qua alia fecit, sententia est diui Augustini libro primo de Genesi ad literam imperfecto, diui Ambrosij in tractatione de operibus sex dierum, magni Basilij, Strabi, Bedæ, Eucherij. In hac sententia sunt etiam ex gentibus Trismegistus, Alcinous Platonicus, Euripides, & ante eos Hesiodus. Quid pluribus? In sacra scriptura habemus hanc veritatem assertam capite 11. libri Sapientiæ, cuius ad literam hæc sunt verba: Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa. Vbi pro, inuisa, est in Græco: ἀμόρφου, hoc est sine forma. Si enim nomine terræ inanis & vacuæ non intelligeretur materia illa incomposita, ex qua Deus cęlum & terrã, aliasque corporeas naturas creauit, videretur profectò Moses diminutus, qui loquens de creatione volens ostendere esse Deum rerum omnium creatorem nullam faceret mentionem illius machinæ & molis rudis & informis. Ex quo videretur dare ansam aliquibus errandi, & dicendi, eam fuisse sempiternam, & nullo modo creatam. Materia illa & machina vasta quæ ab antiquis vocatur Chaos, & moles indigesta, est terra illa, de qua ait Moses: In principio creauit Deus cęlum & terram, terra autem erat inanis & vacua. Pro quo Symmachus vertit: Terra autem erat quippiam ociosum & vastum. Et Theodotio: Erat quippiã inane ac nihil. Ac si dicerent: Terra illa quã Deus in principio creauit statim primo [illegible] non fuit terra hęc, quam colimus, sed materia quę-

Margin notes: Origen. Gene. 1. Gene. 1. August. Ambro. Basilius Strabus Beda. Eucher. Trisme. Alcino. Euripi. Hesiod. Sap. 11. Symm. Theod.

dam rudis,& inculta,ex qua mūdum postea condidit. Et quoniam quę fuerunt ex materia illa creata, erant in illa virtualiter,vt ita dicam, & fuerunt illic virtualiter creata, ait Ecclesiasticus cap. 18. Qui viuit in æternum,creauit omnia simul. Ex illa mole,& indigesta materia quam primo die creauit, fecit secundo die cœlum admirabili eminentia & soliditate conspicuum,& super ipsum constituit aquas ex materia magis tenui,perspicua,subtili, ac fluida ex eadem mole. Vnde aquæ illæ quæ super cęlos sunt, non sunt elementares, sed aqueæ quædam naturæ ex indigesta illa mole desumptæ ad cęlos cooperiendos. Id indicat iis verbis psalmographus:Extendens cęlum sicut pellem, qui tegis aquis superiora eius. De illis ait idē diuinus psaltes:Laudate eum cęli cęlorū, & aquæ oēs, quæ super cęlos sunt. Has aquas appellant nonnulli cęlum aqueū, alij crystallinum,cęlum autem stellarum dicitur firmamentum, quod cùm sit ex fluxa solubilique materia,factum est solidissimum. Hanc rationem affert Theodoretus,quam sequuntur Gennadius & Iunilius.Sed cùm cęlum crystallinum sit ex natura multo magis fluida, meritò nomine aquarum significatur, de quibus hoc loco loquitur Daniel.

Eccl.18. Ps. 103. Ps. 148. Theod. Genna. Iunilius

¶ *Benedicite omnes virtutes domini domino.* Poteris per has virtutes intelligere stellas,iuxta illud diuini citharędi psalmo 32.Verbo domini cęli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et illud Genesis 2.Perfecti sunt cęli, & terra, & omnis virtus eorum. Seu vt nostra habet editio,& omnis ornatus eorum.Sydera enim errantia admirabilem fulgorem mittentia cum cæteris stellis, quibus cęli species vndique ornatur,virtutes & ornatus cęli vocantur, quòd insatiabile spectaculum mortalibus præbeant. Poteris etiam per has virtutes angelos intelligere, iuxta illud diuini psaltis: Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ. Et iuxta illud Euangelij: Virtutes cęlorum mouebuntur. Quidam hoc loco per has virtutes cę[...]m intelligunt eorum motores, quos [...] vocant Angelos, alij spiritus, alij intelligentias. De quibus illud Psalmi 102.intelligendum putant:Benedicite domino omnes virtutes eius,ministri eius,qui facitis voluntatem eius.Quidam de virtutibus seu viribus stellarum, quas vocant influentias, hunc locum explanant. Nam non solùm iuxta philosophos, sed etiam iuxta magnum Dionysium capite 4.de diuinis nominibus globi cęlestes per huiusmodi virtutes sunt instrumentaliter causa motuum his inferioribus. Et Albertus Magnus ait in orbibus cęlorum virtutes esse naturam rerum inferiorum mouentes, & instaurantes. Nihilominus tamen arbitrium nostrum liberum est.

Psal.32. Gene.2. Psal.23. Mat.24. Mar.13. Luc.21. Ps. 102. Diony. Albert.

¶ *Benedicite sol & luna domino.* Hæc sunt duo lumina splendidissima, de quibus capite primo Genesis scriptum legimus: Fecit Deus duo luminaria magna. Et Ecclesiast.43. Species cęli in visione gloriæ, sol in aspectu annuntians in exitu,vas admirabile opus excelsi. Et paulo post:Magnus dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius festinauit iter.Et luna in omnibus in tempore suo ostensio temporis.Ambrosius de operibus sex dierum verba hæc literis mandauit: Sol oculus est mundi,iucunditas diei,cœli pulchritudo,naturæ gratia præstantia creaturę.Sed quando hunc vides,authorem eius considera,quando hunc miraris,lauda prius ipsius creatorem.Hæc ille.Dionysius Areopagita capite quarto de diuinis nominibus:Sol,inquit, visibilis imago est euidēs diuinæ bonitatis. Didymus ait,ideo hæc duo lumina fuisse creata quarto die,quia quaternarius numerus honorabilis est. Seuerianus tamen eam ob causam illud ait effectum esse, ne quis putaret fructus terræ editos esse vi ac natura horum duorum luminum, ne crederent homines, non posse plantas frondescere, & fructus ferre sine sole & luna, ex quo caperent ansam illa duo lumina pro diis colendi. Nam tertio die creatæ sunt arbores cum fructibus, quarto autem die creatus est sol cum luna & cæteris syderibus. In hac Seueriani sententia est Chrysostomus in Genesim. Sunt duo hæc astra candore suo

Gene.1. Eccl.43. Ambro. Diony. Didym. Seueria. Chryso.

suo splendidissima, tanta pulchritudine ornata, vt incredibili quadam voluptate & oblectatione omnium animantiũ oculos ad se conuertant. Præsertim sol, qui tenebras expellit, rebus salutarem calorem affert, mundi molem exhilarat, qui orbe vno ac singulari circuitu diem conficit naturalem; nunc excelsus pulcherrimos radios nobis ostendens, nunc ab oculis nostris oblitescens alias regiones à nobis lõgè distantes occupat, & lustrat. Et quia pulcherrimus est, & incredibili celeritate conficit circulos suos, comparatur à diuino vate cum sponso propter venustatem, & cum gigante propter incitationem, cùm ait Psalmo decimo-
Psa. 18. octauo: In sole posuit tabernaculum suum, & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo. Exultauit vt gigas ad currendam viam, à summo cœlo egressio eius, & occursus eius vsque ad summum eius. Vel vt potest etiam verti ex Hebræo: Soli posuit tabernaculum
Hieron. Pagnin. in eis, vt Hieronymus & Pagninus transtulerunt. Vt sit sensus: In cœlis posuit Deus sedem ac domicilium ipsi soli, qui cum pulchro sponso, & alacri gigante cursore comparatur. Est enim in quarto cœlo, mediam stellarum errantium obtinens regionem, Dux, & Princeps, & moderator luminum reliquorum. Et quia sol per quatuor anni tempora vertitur, ideo quadrigas ei antiqui iungebant, siue currus quatuor equorum. Horum vnus equus prassinus erat viridi colore, propter vernum tempus, quo herbæ virescunt, & terra diffundit herbescentem viriditatem. Alter erat croceus propter æstatem, quando cuncta flauescunt. Tertius venetus colore ceruleo propter autumnum, quando pluuiæ sunt crebræ. Quartus albus propter hyemem, quòd tunc glacie & frigore omnia canescant. Et quia sol vnus est, & splendidissimus, ideo non solùm ab externis philosophis, sed etiam à theologis nostræ pietatis interpretibus Dei hieroglyphicum perhibetur, quemadmodum luna naturæ humanæ propter eius varietatem & inconstantiam. Vt enim luna modò cum sole coniungitur, modò ab eo recedit, sic homo nunc Deo per diuinum amorem adhæresćit, nunc se ab eo per funestum scelus separat & abiungit. Et quemadmodum luna ea parte conspicua est & illustris, qua aspicit solem; obscura verò & inanis, qua diuertit ab eo, sic homo qua parte se conuertit ad Deum, velut alter Moses micantibus illustratur radiis, ab eo verò abductus & auersus tetris est ac turbulentis tenebris coopertus, & obscura peccatorum ac errorum caligine vndique circunfusus. Similitudo. Similitudo. Exo. 34.

¶ *Benedicite stellæ cœli domino.* Magnificentiam & præstantiam creatoris pulchritudine, ordine, motione, effectu repræsentant stellæ. Cum eis viri iustitia & sapientia præstantes comparantur. Id indicat Dauiel, cùm ait duodecimo capite: Qui ad iustitiam erudiunt multos, Dan. 12 quasi stellæ in perpetuas æternitates. Et diuus Paulus capite secundo ad Philipenses: Omnia facite sine murmuratio- Philip. 2 nibus & hæsitationibus, vt sitis sine querela, & simplices filij Dei sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo. Et vt stellæ cùm magnæ sint, Similia. paruæ tamen videntur, sic viri pij & iusti cùm sint magnitudine insignes ob meritorum cumulum, apparent tamen minimi ob virtutum occultationem. Et vt stellæ videntur maiores in occasu, quàm in medio cursu, sic illorum bonitas, & virtutum magnitudo, & rerum præclarè gestarum laudes magis in morte apparent, quàm in vita. Minus laudantur in curriculo viuendi à natura circunscripto, quàm in interitu in migratione illa in eas oras, quas illi incolunt, qui è vita charitate muniti excesserunt.

¶ *Benedicite imber & ros domino.* Hæ duæ impressiones ad fructus terræ ferendos fiunt in aere, in quo venti etiam coguntur. Ideo subdit. Benedicite omnes spiritus Dei domino. Magnum ventum appellat spiritum Dei, vt suprà ostendimus. Imber est pluuia, ros est humor ille, qui sereno cœlo fit nocti-

bus

bus, quem aurora remittit. Spiritus est
Gene.8. ventus: vt capite Genesis octauo: Adduxit spiritum super terram. Et Psalmo decimo: Spiritus procellarum pars
Psal.10.
Psal.47. calicis eorum. Et Psalmo 47. In spiritu vehemente conteres naues Tharsis. Et
Act.2. Actorum secundo: Tanquam aduenientis spiritus vehementis, &c.

¶ *Benedicite ignis & aestus domino.* Ignis est supremum elementum, quod in loco suo sustentatur. Ignis terreuus sine materia extinguitur: at ille qui est inter aerem & coelum lunae, ideo nunquam extinguitur, quia est in loco suo, vbi conseruatur.
Similitudo. Qui se conseruare voluerit, se in suo loco constituat. Aestus est ipsius ignis effectus. In diuinis literis per ignem intelligitur
Deut.4. Deus. Nam capite quarto Deuteronomii scriptum est: Dominus Deus ignis consumens est. Acsi dicat: Noli Deum offendere, quoniam iustus est, & poterit te instar ignis omnia deuorantis perdere. Hunc locum affert apostolus capite duodecimo
Heb.12 epistolae ad Hebraeos dicens: Per gratiam seruiamus placentes Deo cum metu & reuerentia, etenim Deus noster ignis cõsumens est. Vel vt potest verti ex Hebręo: Ignis comedens est. Vt sit sensus. Suscipit in se amicos suos, & tanquam cibos per charitatem ita in se commutat, vt in eo maneant, vt ait in prima sua epistola di-
1.Io.1. uus Ioãnes, & ipse Deus in illis. De Chri
Malac. sto domino ait Malachias tertio: Ipse enim quasi ignis conflans. Significatur
Exod.3. etiam charitas per ignem. Hic est ignis ille, quam vidit Moses in medio rubi: qui illuminat, & inflammat, sed non comburit nec perdit. Hic est ignis currus Eliae, quo
4.Reg.2 vehimur in coelum. Hic est ignis, quem
Leuit.6. Deus in Leuitico praecipiebat esse iugiter in altari: quoniam in cordis ara eum debemus habere perpetuò. Hic est ignis, de
Iere.20. quo ait Ieremias vigesimo: Factus est in corde meo quasi ignis. De quo ait dominus Iesus capite duodecimo euangelii au
Luc.12. thore Luca: Ignem veni mittere in terrã: & quid volo, nisi vt accendatur? Eo inflãmati duo discipuli euntes in castellum
Luc.24. Emaus dixerunt: Nonne cor nostrum erat ardens in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas? Hoc diuino igne incensus Christus seruator noster affixus cruci veluti positus in ara fudit sanguinem pro nobis, seseque hostiam deuouit, ac constituit. Et ibi, vt verbis vtar
Esaiae capite quinquagesimotertio, Verè Esai.53.
langores nostros ipse tulit. Vel vt potest etiam transferri ex Hebraeo: Verè langores nostros ipse combussit: nimirum igne sui amoris, quo foenix illa vnica cremabatur. Verbum enim nasa, quo illic vtitur diuinus vates ferre significat, & dimittere, & comburere. Nec solùm ignis diuinum amorem significat, sed humanum: nõ tãtùm honestum, sed profanum quoque. Id
intelligens Ecclesiasticus capite nono, Eccle.9.
Propter speciem, inquit, mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit. Hac ratione adducti Aegyptii faces ignis Cupidini dicarunt. Et
Portius Licinius hominem amore captũ Portius.
ignitum esse dicebat, imò ipsum ignem.
Et Hesiodus quarto loco amorem geni- Hesiod.
tum esse dixit, per quem ignem intelligebat. Nam cùm terram, aquam, aerem à Deo creatos posuisset, volens significare ignis elementum, amorem nominauit. Vnde Latinus poeta volens descibere magnum illum & anxium amorem, quo Dido Aeneam complectebatur, hos condidit versus, At regina graui iamdudum saucia cura, vulnus alit venis, & caeco carpitur igne. Et iterum, Vritur infelix Dido,
&c. Accipitur etiam ignis pro ira, vt Deu- Deu.32.
teronomii 32. Ignis succẽsus est in furore
meo. Et Psalmo decimoseptimo, Ignis à Psal.17.
facie eius exarsit. Praeterea accipitur pro
calamitate, vt Psalmo sextodecimo, Igne Psal.16.
me examinasti. Acsi dicat Dauid. Rerum aduersarum ictibus me explorasti, & animum meum facibus aerumnarum incen
disti. Vnde Moses quarto capite Deutero- Deut.4
nomii Aegyptiacam seruitutem vocauit
fornacem ferream. Similiter & Ieremias Iere.11.
capite vndecimo suarũ vaticinationum. Ac quamuis has, & alias significationes habeat ignis, hoc tamen loco pro igni naturali accipitur, & aestus pro feruore aeris ab igne effectus. Est enim aestus feruor & agitatio aeris, & motus fluctuum. Potest

Albert. test tamen hoc loco accipi iuxta Alberti Magni sententiam pro regione aeris proxima igni, ab eo inflammata.

¶*Benedicite frigus & æstas domino.* Sumitur frigus pro vi, qua frigemus, & æstas pro calore. Vel frigus pro tempore frigido, æstas uerò pro calido.

Benedicite noctes & dies domino. Nomine noctis significatur peccati & erroris caligo, & vmbra Mosaicarum ceremoniarũ, nomine autem diei gratia & euangelium,
Ro.13. iuxta illud apostoli capite 13. ad Romanos, Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Accipitur etiam dies pro felicitate, nox autem pro ærumnis, iuxta illud
Psal.1. primi Psalmi, In lege eius meditabitur die ac nocte. Vel die ac nocte, hoc est iugiter. Sed hoc loco dies capitur pro latione solis super terram, nox autem pro solis
Psal.64. absentia. Illud Psalmi 64. Exitus matutini & vesperæ delectabis, potest verti, Exitibus matutini & vesperæ laudaberis. Hoc est dies ac noctes te laudabunt.

¶*Benedicat terra dominum.* Terra est infimum elementum, & veluti centrum mũdi. Accipitur ꝓ amore & affectione erga res terræ, nempe erga opes incertas & in casu sitas, & mundi gloriam, non illam quæ est meritorum fama, cõsentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute, fructus ac splẽdor rectè factorum, sed erga illam, quæ est inanis, vitiorum plerunque laudatrix, non vera nec solida, sed quæ in vana ostẽtatione consistit, & populi rumusculos aucupatur. In hanc significationem accipi-
Exo.15. tur capite Exodi quintodecimo, vbi Moses Dei bonitatem celebrans, & perniciẽ Aegyptiorum in mari Rubro, ait: Deuorauit eos terra. Hoc est rerum terrenarũ appetitio & affectio. Non enim videtur terra, sed mare eos absorbuisse. Eodem mo-
Psal.16. do capitur Psalmo sextodecimo, Oculos suos statuerunt declinare in teram. Hoc est, omnem curam & cogitationem suam decreuerunt in amore rerum caducarum locare. Nisi vertas, Oculos suos statuerũt ad prosternendum me in terram. Acsi dicat, In hoc figunt omnem mentem & curam suam, vt me deiiciant, & præcipitẽt, & immaniter affligant. Accipitur etiam terra pro toto orbe terrarum, vt capite sextodecimo Iob, Terra ne operias sangui- Iob. 16.
nem meum, nec inueniat in te locum latendi clamor meus. Vt sit sensus. Optarim esse calamitatem meam & querelam meam omnibus perspectam & cognitam. Est mihi in optatis, nullum esse locum in toto orbe terrarum, vbi meæ afflictiones & querelæ, quas ob illas profundo, occultentur. At hoc Danielis loco accipitur pro terra ab aquis disiuncta, nã postea subditur. Benedicite fontes domine, Benedicite maria, & flumina domino. Non deest, qui per terram hoc loco hominem intelligat, est enim in diuinis literis hæc terræ significatio vsitata, vt Genesis Gene.6.
sexto, Corrupta est terra coram Deo, & repleta iniquitate. Et Psalmo nonagesi- Psal.96.
mosexto, Illuxerunt fulgura eius orbi terræ, vidit, & commota est terra. Vbi per fulgura siue lumina intelliguntur apostoli, qui veluti splendida sydera terram illuminarunt, hoc est homines terram incolentes illustrarunt, & prodigiorum magnitudine terruerunt. Videntes enim perspicua miracula cum magnarum virtutum ac cęlestis doctrinæ splendore coniuncta commouebantur homines, & fidem recipiebant. Id quidem est, quod ait: Vidit, & commota est terra. Et Psalmo 45. Dedit Psal.45.
vocem suam, & commota est terra. Cùm enim vox euangelii intonuisset, & miraculorum fulgura coruscassent, reliquerunt homines idola, & pestilentes superstitiones, seque ad Christi fidem conuerterunt. Et Psalmo 32. Timeat dominum Psal.32.
omnis terra. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet, habitatores totius terræ. Vnde ingredi viam vniuersæ terrę est excedere è vita: quod est omnibus hominibus commune. Quid latius patet, quid communius tam probis quàm improbis, quã mori? Hoc schemate vtitur diuina scriptura capite vigesimotertio Iosue, & se- Iosu.32
cundo libri tertij Regum. Accipitur etiam 3.Re.2.
terra pro homine capite quinto Matthæi: Matt.5.
Vos estis sal terræ: vt ibi ait Augustinus: & capite octauo Lucę, vbi semen quod ce- Luc 8.
cidit in terram, est verbũ Dei hominibus nuntia-

nnntiatum. Vnde esse in terra idē est quod
Psal.84. esse inter homines: vt Psalmo 84. Prope timentes eum salutare ipsius: vt inhabitet gloria in terra nostra. Hoc est, præsto erit remedium Dei timentibus illud, in promtu erit eius auxilium iis, qui numen eius sanctissimum verentur: vt habitet Christus in terra nostra: hoc est inter homines: seque videndum mortalibus prębeat.
Ioan. 1. Id quod diuus Ioānes his verbis testatur: Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis. Sed etsi terra his, & aliis locis pro homine accipiatur, hoc tamen apud Danielem pro terra sumitur elementari:
Gene. 1. de qua Genesis primo dictum est: Vocauit Deus aridam terram. Nam paulo pòst inuitat homines ad Dei laudes canendas, cùm ait: Benedicite filii hominum domino. Itaque terra ad Dei præconium inuitatur: vt
Psal.95. Psalmo 95. Cantate domino omnis terra.

¶ *Benedicite maria.* In plurali: quia iuxta Hebraicæ linguæ proprietatem quælibet aquarum congregatio mare appellatur,
Gene.1. iuxta id quod capite Genesis primo Moses scriptum reliquit: Congregationes aquarum vocauit maria. Ex quo effectum
Luc.5. est, vt lacus ille, quem diuus Lucas capite quinto vocat stagnum Genesaret, vocet
Matt.4. diuus Matthæus capite quarto mare Galilææ.
Nu. 13. De lacu illo ait ita scriptura Numerorum tertiodecimo: Chananæus morabatur iuxta mare. Mare Mediterraneum vocatur magnum mare capite trigesimo-
Nu. 34. quarto Numerorum. Mare autem Oceanum dicitur mare maximum: quod variis nominibus appellatur, prout diuersas terras ac oras attingit & alluit: Atlanticum, Aethiopicum, Arabicum, Persicum, Indicum. Accipitur mare pro acerba clami-
Psal.68. tate: vt Psalmo sexagesimooctauo: Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me. Vel vt verti etiam potest, & fluctus
Psal.87. obruit me. Et Psalmo 87. Super me confirmatus est furor tuus, & omnes fluctus tuos induxisti super me. Horribili ærumnarum procella iactatus diuinus vates voluit per mare & fluctus vim ac magnitudine periculorum, in quibus versabatur, significare. Sed ad Deum confugit, quem esse iratum videt: & in rerum humanarū desperatione non desperat, sed in eo figit spem, quem etsi sibi censet inimicum, credit tamen esse misericordem. Accipitur etiam mare pro homine improbo turbulentis flagitiis concitato: iuxta illud Esaiæ Esai.57
57. Impii autem quasi mare feruēs, quod quiescere non potest. Cùm enim mare moueatur à luna, quæ mobilis & instabilis est, nunquam quiescens, consequens est, vt ipsum nullam habeat firmitudinē, nullam quietem. Eodem modo homo sceleratus cùm mundum sequatur, qui semper mouetur, & veluti impulsu agitatur, ac perpetua inconstantia inuertitur, ipse vt ex perspicua conficitur consecutione, nō erit quietus, nec stabilis, nec firmus, sed varius, inconstans, & in perpetua volubilitate & perturbatione versatus. Nulla tranquilla mente consistet, nulla animi securitate vitam traducet. Et quemadmodum mare aquis fluminum nō redundat, quia vt ait Ecclesiastes capite primo: ad locum Eccl. 1.
vnde exeunt flumina, reuertuntur: & quia à sole & vento exhauriuntur, & siccātur: sic flagitiosus homo nuuquam diuitiis impletur, quia cum sint à mundò ad ipsum redeunt: & quia eas consumit sol superbiæ, & ventus vanitatis. Ac vt aquæ postquàm sunt in mari non solùm non sedant sitim, verum etiam augent: ita mūdi opes ab homine cupiditatis ac auaritiæ stimulis concitato possessæ tantum abest, vt sui desiderium extinguant, vt etiam augeant.

Simile. Simile. Simile.

¶ *Benedicite cete, & omnia, quæ mouentur in aquis.* Cete sunt pisces ingentis magnitudinis: de quibus ait scriptura capite primo Genesis: Creauitque Deus cete grandia: Locum illum explanans Basilius: Hi pisces, inquit, cùm ad summa maris efferuntur, insularum sæpenumero sensionem conspicientibus præstant. Magni pisces dracones in Psalmo 148. dicuntur, qui cum omnibus aliis Deum laudare iubentur.
Gene. 1. Basili. Ps. 148.

¶ *Benedicite omnes volucres cœli.* Cōsuetudo est scripturæ, vt inquit Damascenus libro secundo, per cęlum aerem significare. Vnde volucres cœli idem est quod
Damas.

aeris

aëris volatilia Postea inuitãtur ad Dei lau des omnes bestiæ tam syluestres, quã domesticæ: tam cicures, quàm indomitæ.

¶ *Benedicite filii hominum domino.* Hoc est homines. Vsitatum est in literis diuinis homines appellari filios hominum,
Psal. 13. vt Psalmo tertiodecimo, Dominus de cœlo prospexit super filios hominum. Et
Psal. 44. quadragesimoquarto. Speciosus forma
Prou. 8. præ filiis hominum. Capite octauo Prouerbiorum, Vox mea ad filios hominum.
Ioel. 1. Et Ioelis primo: Confusum est gaudium à filiis hominum.

¶ *Benedicat Israel dominum.* Vbi homines generatim ad Dei laudes excitauit, descendit peculiari quodam modo ad Israelitas, vt quod in vniuerso sit dictum, id in parte dicatur. Fit Israelitici populi mẽtio, quia in eo erat Dei fides, & vnicus Deus in eo cognoscebatur, iuxta illud re-
Psal. 75. gii ac diuini vatis Psalmo 75. Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius.
Deut. 4. Capite quarto Deuteronomii ait ita Moses: Non est alia natio tam grandis, quæ habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationib.
Psa. 147 nostris: Et diuinus Psaltes Psal. 147. Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel, non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. De Iudæorum populo ait sapientia ca
Eccl. 24. pite 24. Ecclesiastici, Radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hæreditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea. At postquam gens illa Christum ad cædem crudelissimam vocauit, & in pertinacia permansit, effecta est abiecta, vilis, sordida, contempta, intolerabiliũ errorum ac scelerum maculis contaminata. Iudæi obstinati vocantur Israel secundum carnem, Israel autem secundum spiritum sunt verè Christiani siue ex Gentibus, siue ex Iudæis. At hoc Danielis loco per Israelem intelligitur populus Israeliticus genus ducens ab Israele, Iacob autem fuit a Deo vocatus Israel, hoc est fortis cum Deo, vel præualens Deo, vel
Hieron. vt diuus ait Hieronymus in quæstionibus in Genesim, princeps cum Deo. Ita enim
Gen. 32. ait scriptura capite trigesimosecundo Genesis, Mansit Iacob solus, & vir luctabatur cum eo vsque manè. Qui cũ videret quod eum superare non posset, tetigit neruum femoris eius, & statim emarcuit. Dixitque ad eum, Dimitte me, iã enim ascendit aurora. Respondit, non dimittã te, nisi benedixeris mihi. Ait ergo, nimirum angelus, Quod nomen est tibi? Respondit, Iacob. At ille nequaquam, inquit, Iacob appellabitur nomẽ tuum, sed Israel, quia si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines præualebis? Capi
te autem 35. ait in hunc modum scriptura. Apparuit autem Deus iterum Iacob, postquam reuersus est de Mesopotamia Siriæ, & venit in Bethel, Benedixitque ei dicens, Non vocaberis vltra Iacob, sed Israel erit nomen tuum. Capite trigesimosecundo videtur promissum fuisse illi hoc nomen, & capite trigesimoquinto editum. Simile huic habemus de diuo Petro Gen. 35.
in euangelio, nam Ioannis primo dixit ei Ioan. 1.
dominus, Tu vocaberis Cephas, quod idem est ac Petrus, Et postea capite sextodecimo Matthæi, Tu es, inquit, Petrus, & Mat. 16.
super hanc petram ædificabo ecclesiam meam. Sed dices, Qui fieri potest, vt verum sit, quod ait Moses, dixisse Deum, Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel, cùm in eodem capite
35. Genesis paulo pòst appelletur Iacob, Gen. 35.
& deinceps sæpenumero? At tam capite trigesimosecundo quàm trigesimoquinto Genesis est in Hebræo Hodh, pro quo Latinus noster interpres capite 32. nihil posuit, capite autem 35. vertit vltrà. Id enim
significat, vt Esaiæ 5. Quid est, quod de- Esai. 5.
bui vltrà facere vineæ meæ? Significat
etiam adhuc, vt capite 25. Genesis, Ad- Gen. 25.
huc pater meus viuit? Præterea significat duntaxat, siue solùm, vt his locis iuxta virorum doctorum sententiam, vbi de nomine agitur Israelis, vt sit eorum sensus, virum illum non solùm vocandum esse Iacob, sed etiàm Israelem. At si tibi non placet, accipi vocem Hodh pro solùm, siue duxtaxat, certè supplendum videtur vocabulum aliquod idem significans. De huius nominis Israel interpretatione & etymologia est inter multos

contro-

Chryſo. cõtrouerſia. Quidam cum Chryſoſtomo
aiunt idem eſſe Iſrael quod mens videns
Auguſt. Deum. Alii cum Auguſtino, videns Deũ.
Ioſeph. Alii cum Ioſepho, reluctans cum angelo
ſacro. Sed notationem vocabuli, quam
etymologiam vocant, ipſe explanat, qui
Gen.32. nomen impoſuit. Ita enim ait, Nequaquã
Iacob appellabitur nomen tuum: ſed
Iſrael, quia ſi contra Deum fortis fuiſti,
quanto magis contra homines præuale-
bis? Vel vt verti etiam poteſt ex Hebręo:
Non ſolùm Iacob appellabitur poſthac
nomen tuum, ſed etiam Iſrael: quia ſi cũ
Deo fortis fuiſti, quanto magis aduerſus
homines ſuperior euades? Vt ſit ſenſus:
Non tantum ſupplantator deinceps voca
beris, verum etiam fortis cum Deo. Quã
ob cauſam non debes Eſau formidare: nã
ſi cum Deo luctans euaſiſti victor, quan-
tomagis homines ſuperabis? Voluit Deus
oſtendere fuiſſe ſe luctatione illa ſupera-
tum, vt ſignificaret ſe vehementis obſecra
tionis vi quodammodo vinci. Hæc eſt
vera & germana, vt mea fert opinio, hu-
ius nominis interpretatio. Etſi enim ma-
gni nominis authores quorũ vmbra nos
opprimit, alias afferant deriuationes &
explanationes, quarum nullam improba-
mus, eam tamen amplectimus, quę nobis
videtur rationi conuenientior, literæ accõ
modatior, & in ſenſu præſtantior. Huic
noſtræ interpretationi fauent interpretes
Aquila. Græci, nam Aquila interpretatur: ὅτι
ἦρξας μετὰ θεοῦ. Hoc eſt, quoniam prin-
ceps fuiſti cum Deo, Vel quia regnaſti
Symm. cum Deo. Symmachus: ὅτι ἦρξω ἰσχύι πρὸς
θεόν. Ideſt, quoniam regnaſti robore ad-
Theod. ſus Deum. Theodotio cum Septuaginta,
ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ: Hoc eſt, quoniam
inualuiſti cum Deo. Hoc nomen fuit im-
poſitum viro illi miris laudibus celebra-
to, à quo totus Hebræorum populus ap-
Exo.17. pellatus fuit Iſrael, vt Exodi decimoſepti
mo, Cùm leuaret Moſes manus, vincebat
Pſa.113 Iſrael. pſalmo centeſimotertiodecimo, In
exitu Iſrael de Aegypto, domus Iacob de
Matt.8. populo barbaro. Matthæi octauo, Non in-
Luc.1. ueni tantum fidem in Iſrael. Lucę primo,
Suſcepit Iſrael puerum ſuum. Hoc eſt, ſu
ſcepit Deus in cœleſtem hæreditatem ad-
ducens Iſraeliticum populum ſeruũ ſuũ.
Puer enim hoc loco, vt ait Euthymius, ac Euthy.
cipitur pro ſeruo, quem Deus ſuſcepit in-
ſtar auxiliãtis, & manum porrigentis. No
mine autem Iſraelis eos intellige, qui ex
Iudæis Chriſtum receperunt. De qui-
bus illud intelligitur, quod de ipſo Chri-
ſto ait Simeon Lucæ ſecundo, Lumen Luc.2.
ad reuelationem gentium, & gloriam
plebis tuæ Iſrael. Gentes quæ in tene-
bris verſabantur, fidei & gratiæ lumine
illuſtrauit, qui eſt lux vera illuminans Ioan.1.
omnem hominem, populum verò Iſrae
liticum glorioſum reddidit, quia ſecun-
dum carnem ex illo duxit genus, & quia
multi ex Iudæis fuerunt fide & charitate
præditi, inter quos fuerunt apoſtoli,
qui mundum ad veram fidem conuer-
terunt, & euangelicam doctrinam lon-
gè lateque propagarunt. Vel ideo dici-
tur Chriſtus gloria plebis ſuæ Iſrael, quia
vt ait Athanaſius, voluit Simeon allu- Athana.
dere ad antiquam hiſtoriam, cùm Moſes
dominum allocutus faciem retulit glo-
rioſam. Vt eodem modo Iſraelitæ di-
uinam Chriſti lucem, & glorioſæ eius
humanitatis decus pertingentes vetus
abiicientes velamen in eandem imaginẽ
transformentur de gloria in gloriam. Et
quoniam in his duobus locis, & in aliis
accipitur Iſrael pro his, qui virtutum or-
namentis exculti, fide, ſpe, & charitate
ſepti Deo ſeruierunt, poteſt hoc Danie-
lis loco pro viris piis etiam accipi, ea
præditis virtute, quæ in tempeſtate tran-
quilla eſt, in tenebris coruſcat, & nullis
ſordibus abſoleſcit.

¶ *Benedicite ſacerdotes domini domino.* Sacerdotes præcipuè nominantur, quia il
lis erant maxima beneficia conceſſa, &
ad legis obſeruantiam præcipuò quodam
modo tenebantur. Et adiecit, Benedicite
ſerui domini domino. Quod de leuitis
intelligitur, & de ſacerdotum mini-
ſtris. Vel de omnibus Dei famulis ge-
neratim.

¶ *Benedicite ſancti & humiles corde domino.* Humilitas animi cum ſanctitate
cõiungitur. Et quia vera humilitas nõ de-
bet eſſe fucata, nec ſimulationibus & fala
ciis

ciis ficta, sed ex animo, ideo adiectū est, corde. Non enim humilis ostentatione exteriore rumusculos populi aucupante, sed corde & animo approbatur. Ideo dominus noster Iesus Christus: Discite, inquit, á me, quia mitis sum, & humilis corde. Simulata enim humilitas est duplex superbia, ideo non potest esse diuturna. Qui fuco & simulatione ficto non modò sermone, sed etiam vultu firmam se gloriam consecuturos esse existimant, longè profectò falluntur opinione. Debet quidē humilitas in exterioribus splendere, sed ex animo prodire, vt omnis gloria filiæ regis sit ab interiore, & foris etiam in fimbrijs aureis, vt verbis vtar Dauidis, circū amicta varietate. Vt Canticorum illud in illa compleatur. Quàm pulchra es amica mea, oculi tui columbarum, absque eo quod intrinsecus latet. Ne quis putaret elegantiā & ornatum sponsæ, per quam ecclesia & anima Deo grata intelligitur, ex iis rebus solùm constare, quæ oculis aspiciuntur, ait omnem eius venustatem, & pulchritudinem esse in intima mente collocatam, ex qua in externa ornamenta procedit. Arca testamenti non solùm foris, sed intus præcipuè erat inaurata, & diuinam legem, virgam Aaronis, & manna cibum celestem continebat. Tabernaculum Mosis in parte interiore erat ex cortinis, & præstantibus aulæis mirabiliter ornatum, ex parte verò exteriore erat sagis cilicinis minoris pretij contectum. Nam vt apostolus ait capite primo epistolæ posterioris ad Corinthios: Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ. Qui virtutis speciem & ostentationem magni faciunt, ipsam autem virtutem contemnunt, Deo non immolātur, nisi prius pellē, hoc est virtutis simulationem proiiciant. Animal Deo immolatum, vt ipse Deus primo capite Leuitici præcipiebat, detracta pelle in frusta concidebatur. Considera Dauidis humilitatem ex intimo animo depromptam, qui cum Deo qui omnes nostras videt cogitationes, loquens aiebat: Domine non est exaltatum cor meum, nec elati sunt oculi mei, nec ambulaui in magnis, nec in

Mat. 11.
Psal. 44.
Cant. 4.
Exo. 25.
Hebr. 9.
Exo. 26.
2. Co. 1.
Leuit. 1.
Psa. 130

mirabilibus super me. Ideo te abiice, & vilem reputa, & vt verbis vtar diuini vatis Nahum capite tertio: Intra in lutū, & calca, subigens tene, siue tere laterem. Hoc est, intra in temetipsum, & sentiens te esse abiectum lutum, conculca illud, & animi amplectere humilitatem. Et vt ait capite tertiodecimo Ecclesiasticus. Humiliare Deo, & expecta manus eius. Et diuus Petrus capite quinto epistolæ suæ prioris: Humiliamini sub potente manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis. Et diuus Iacobus capite quarto: Humiliamini in conspectu domini, & exaltabit vos. Nam vt ait Christus Deus noster: Qui se humiliat, exaltabitur. Eam ob causam publicanus in Euangelio laudatur, & pharisęus reprehenditur. Et Christus docet, vt inuitati ad nuptias, nō in primo, sed in vltimo loco discumbamus. Ipse enim humilitatem dilexit, & docuit. Quæsitus ad regnum fugit, & ad cruciatus, dedecus, & contumelias se obtulit. De illo ait ita cap. 2. ad Philippenses apostolus: Semetipsum exinaniuit formam serui accipiens. Et paulo post: Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod Deus extulit illum, & dedit illi nomen, quod est super omne nomen. Vis ad veram ascēdere dignitatem? descende per animi abiectionem. In excelsis ædificiis construendis solent opifices lapides elaboratos sursum ferre funibus volubili artificio in sublimi constitutis. Et vt quanto plus funis ex vna parte descendit, atque vi & attractione fabricatorum deprimitur, tanto altius ex altera parte extollitur cum lapide, sic quanto se quis abiectius & demissius per animi humilitatem & contemptionem prosternit, tanto amplius & sublimius ascendit per decus & ornamentum. Consistit enim verus honor in falsi honoris despicientia. Et solet Deus eos, quos mundus abiicit, contēnit, & obscurat, si ipsi humilitatem & tolerantiam amplectuntur, honore afficere, vt non solùm non delitescant, sed celebrem obtineant nominis claritatem & amplitudinem. Eos qui obscuri

Nahū. 3
Eccl. 53.
1. Pet. 5.
Iac. 4.
Mat. 24.
Luc. 17.
Luc. 18.
Luc. 17.
Ioan. 6.
Phil. 2.
Similitudo.

ſcuri & inglorij iacebant, è tenebris & ſilentio in lucem & gloriam vult ſæpenumero Deus euocare. Vt lignum vi ac impetu in gurgitem proiectum tametſi vergat ad profundum, non poteſt tamen diu eſſe ſub aquis, quin ſurſum aſcendat, & proferatur in lucem, ſic vir pius, virtute præditus & ſcientiæ ornamentis perpolitus, tametſi ab improbis & inuidis ſit contemptus, qui ei noctem offundere velint, eumque in tumulo perpetuæ obliuionis ſepelire, non tamen ibi diu latebit, nam Deus eum extollet, & in ſublimibus honorum gradibus collocabit. Id intuẽs diuus Ambroſius in Lucam: Bona, inquit, humilitas nihil appetendo totum quod cõtemnit, adipiſcitur. Et Gregorius libro octauo Moralium: Quiſquis nunc ſe ſponte non humiliat, nequaquam hunc ſequens gloria exaltat. Et Bernardus in quadam epiſtola: Iacta in te fundamentum humilitatis, & peruenies ad faſtigium charitatis. Admirabilis quippe virtus eſt humilitas, imò virtutum conſeruatrix. Hieronymus in epiſtola ad Celantiam: Nihil, inquit, eſt quod nos ita & hominibus gratos, & Deo faciat, quàm ſi vitæ merito magni, humilitate tamen infimi ſimus. Auguſtinus de verbis domini: Cogitas magnam conſtituere fabricam celſitudinis, de fundamẽto prius cogita humilitatis. Eam ob cauſam ait diuus Paulus capite ſecundo ad Philippenſes: Nihil per contẽtionem, nec inanem gloriam, ſed in humilitate ſuperiores ſibi inuicem arbitrantes. Acſi dicat: Nihil faciatis inflati opinione, aut inani gloria ducti, ſed vnuſquiſque alios præſtantiores ſe eſſe exiſtimet. Et capite quarto ad Epheſios: Obſecro vos ego vinctus in domino, vt dignè ambuletis vocatione, qua vocati eſtis cum omni humilitate & manſuetudine, cum patientia ſupportãtes inuicem in charitate. Et quia humilitas eſt cum aliis virtutibus copulata, ideo in hoc trium puerorum cantico humiles cum ſanctis coniunguntur.

Similitudo. Ambro. Gregor. Bernar. Hieron. Auguſt. Phil. 2. Epheſ. 4

¶ *Benedicite Anania, Azaria, Miſael domino.* Præcipuo quodam modo ipſi pueri Hebræi ob collatum in ſe admirabile beneficium ad diuinas laudes prædicandas viciſſim inuitantur. Erepti enim erant ab igne fornacis ardentis.

¶ *Benedicite omnes religioſi domino.* Tũc religio verſatur in animis noſtris, cũ rebus diuinis operam damus, eſt enim virtus Deo cultum debitum, cerimoniaſq; approbatas impendens. Hæc authore Iſidoro in etymologiis dicitur à religando, quòd per eam religemus Deo animas noſtras. Vel vt ait Auguſtinus libro ſecundo de ciuitate Dei, à relegando Deum, quem negligentes amiſeramus. Id quod iam antea Cicero dixerat in libro de natura deorum. Eſt autem Dei cultus optimus, eum non ſolùm opere & voce, ſed pura & incorrupta mente venerari. Etſi illi qui ſe Deo ligarunt votis, præcipuè appellentur religioſi, generaliter tamen omnes viri pij virtutem colentes, Deumque cultu latriæ venerantes religioſi vocantur, quẽadmodum hoc loco accipiuntur. Tu autem animaduerte, in toto hoc cantico nõ inuitari peccatores ad Dei laudes concinendas. Inuitantur beſtiæ & pecora, & dracones, & alia, at hoc nomen peccator in toto hoc cantico non inuenitur, quia, quatenus talis multo eſt feris immanior, peſtilentior, deteſtabilior. Tota mundi fabrica eſt admirabilis quædam lyra ſuauẽ harmoniam efficiens, omnia enim animalia tam rationis expertia, quàm vtentia ratione fides ſunt & chordæ ſuo modo temperatæ præter hominem ſcelerib. imbutum vitiiſque coninquinatum, qui quatenus talis neruus eſt abſque temperatione & modeſtia, aut nimis incitatus, aut nimis tardus, nulla mediocritate præditus, ad muſicam diuinarum laudum minimè aptus & appoſitus. Quare ab hac harmonia meritò reiicitur. Nulla tã deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine ſcelerato naſcatur. Dicæarchus magnus philoſophus illuſtri laude celebratus edidit librum de hominum interitu, in quo enumeratis cauſis eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, ferarum quoque repẽtinæ multitudinis, quarum vi, & commotione, & immanitate multi mortales fuerunt vita priuati, deinde facta comparatione colligit multo plures homines occiſos eſſe

Iſidor. Auguſt. Cicero. Similitudo. Dicæ.

esse hominum scelere, violentia, impulsu, conatu, & bellico incursu, quàm omni alia calamitate. Nulla belua est ferocior homine effrenato, immani, voluptario, vafro, & stimulis flagitiorum commoto, nulla perniciosior, nulla capitalior. Eam ob causam hic ad Deum laudibus celebrandum nequaquam inuitatur. Nã vt ait capite quintodecimo Ecclesiasti-
Eccle. 1 cus: Non est speciosa laus in ore peccatoris. Ac illi ait Deus per diuinum psal-
Luc. 1. tem Psalmo 47. Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Acsi dicat: Qua fronte audes laudare præcepta mea, cùm ea minimè obserues, cùm virtutis simulatione me verbis cõfitearis, factis autem neges? ¶ *Quia in omnia secula misericordia.* Iuxta illud virginis sacratissimæ apud Lu-
Luc. 1. cam capite primo: Misericordia eius à progenie in progenies timentibus eum.
Ps. 102. Et illud Dauidis Psalmo 102. Misericordia domini ab æterno, & vsque in æternum super timentes eum.

¶ *Hucusque in Hebræo non habentur, & quę posuimus, de editione Theodotionis translata sũt. Qua de re ea poteris videre, quæ diximus in præfatione ad lectorem.*

1 *Tunc Nabuchodonosor rex obstupuit, & surrexit properè: & ait optimatibus suis. Nonne tres viros misimus in mediũ ignis compeditos? Qui respondentes regi dixerunt: verè rex. Respondit rex, & ait. Ecce ego video viros quatuor solutos, & ambulantes in medio ignis: & nihil corruptionis in eis est: & species quarti similis filio Dei. Tunc accessit Nabucodonosor ad ostium fornacis ignis ardentis, & ait: Sidrach Misach & Abdenago serui Dei excelsi viui egredimini, & venite. Statimq; egressi sunt Sidrach Misach & Abdenago de medio ignis. Et congregati satrapæ, & magistratus, & iudices, & potentes regis contemplabantur viros illos, quia nihil potestatis habuisset ignis in corporibus eorum: & capillus capitis eorum non esset adustus: & saraballa eorum non fuissent immutata: & ardor ignis non transiret per eos. Et erumpens Nabuchodonosor ait: Benedictus Deus eorum Sidrach videlicet, Misach & Abdenago, qui misit angelum suum, & eruit seruos suos, qui crediderunt in eum: & verbum regis immutauerunt: et tradiderunt corpora sua, ne seruirent, & ne adorarent omnem Deum excepto Deo suo. A me ergo positum est hoc decretum, vt omnis populus, & tribus, & lingua quæcunque locuta fuerit blasphemiam contra Deum Sidrach Misach & Abdenago, dispereat, et domus eius vastetur. Nec enim est alius Deus, qui possit ita saluare. Tunc rex promouit Sidrach Misach, & Abdenago in prouincia Babylonis. Nabuchodonosor rex omnibus populis, gentibus, & linguis qui habitant in vniuersa terra, pax vobis multiplicetur. Signa & mirabilia fecit apud me Deus excelsus. Placuit ergo mihi prædicare signa eius, quia magna sunt, & mirabilia eius, quia fortia: & regnum eius re-* Infr. 7.
gnum sempiternum, & potestas eius in generationem, & generationem.

¶ *Tunc.* Subauditur, viso miraculo, quo rex fuit stupore, & vehemente admiratione affectus. Et dixit optimatibus suis, hoc est viris illis illustribus, quorum consilio innocentes Hebræos proiecerat in flammas. Nonne tres viros. Subauditur, tantùm, misimus in medium ignis compeditos? Acsi dicat. Nonne tres duntaxat viros vinctos proiecimus in fornacem ardentem? Non est mirum fuisse eos iniuriis affectos, & in flammas immissos, nam vt capite 3. posterioris ad Timotheũ ait apostolus: Om- 2. Tim. 3
nes qui piè volunt viuere in Christo Iesu persecutionem patientur. Sed felix huiusmodi persecutio.

¶*Ecce ego video quatuor viros solutos.*
Cùm scilicet miserim tres solùm,& vin-
ctos.Quatuor tangit miracula : primum,
non fuisse iuuenes illos combustos, imò
nec ab igne læsos:secundum, fuisse com-
busta eorum vincula : tertium , esse qua-
tuor, cùm non misisset nisi tres : quar-
tùm esse solutos , cùm coniecti fuissent
Damas. vincti. Damascenus libro quarto ait eam
ob causam tres illos Hebræos non fuisse
læsos ab igne, quia virginitatem serua-
Basilius bant.Basilius in homilia quadam de lau-
dibus ieiunii hoc ieiunio tribuit. Aposto-
lus illud refert ad fidem , nam capite
Heb.11 vndecimo epistolæ ad Hebræos vbi præ-
cipuè nonnullos enumerat, qui fide res
admirabiles cõfecerunt,generaliter mul-
tos fuisse ait, qui per fidem vicerunt re-
gna , operati sunt iustitiam , adepti
sunt repromissiones , obturauerunt ora
leonum , extinxerunt impetum ignis. At
hi qui ignis impetum extinxerunt,fuerunt
hi tres viri in fornacem coniecti. Obtem
Psal.18. perauit ignis voci Dei, iuxta illud psalmi
vigesimioctaui. Vox domini interciden-
tis flammam ignis. Quemadmodum
Similia. ignis ille Babylonius impios cõsumpsit,
pios autem seruauit, sic calamitas homi-
nes flagitiis contaminatos sæpenumero
lædit, & comburit, viros autem pietate
præstantes illustriores reddit. In igne
enim aurum coruscat & splendescit, pa-
lea verò ardet & fumat. Thus positum
in prunis suauem emittit odorem: sul-
phur fœtorem intolerabilem. Vt si plum-
bum & lignum incidant in mare, plum-
bum mergitur, lignum verò innatat, si-
milimè si duo homines vnus probus, al-
ter improbus incidant in calamitatem,
improbus sæpe fluctibus obruitur, & pe-
rit,probus autem eruitur, & vtilitatem
inde,gloriamque consequitur.Ex quibus
colliges afflictionem non esse in malis nu
Tob.12. merandam. Tobiæ dixit angelus: Quia
acceptus eras Deo, necesse fuit, vt tenta-
Iob.5. tio probaret te.Et Iob,Beatus,inquit,ho-
mo,qui corripitur à Domino. Et aposto-
Heb.12 lus in epistola ad Hebræos, Fili mi noli
negligere disciplinam domini, nec fati-
geris, dum ab eo argueris: quem enim
diligit dominus, castigat, flagellat autem
omnem filium,quem recipit.Nihil homi
ni euenire potest infelicius,quàm nullam
vnquam ferre infelicitatem,nihil calami
tosius, quàm nullam vnquam sentire ca-
lamitatem. Contrà verò nihil illustrius,
nihil gloriosius, quàm propter Deum ca
lamitatem subire, eamque æquo & seda-
to animo tolerare.
¶*Species quarti similis filio Dei.*Hic erat
angelus in figura humana tanto fulgore
coruscans,vt iudicaret rex,non esse illum
filium hominum, sed aliquid diuinum,
tanta pulchritudine, tam admirabili præ-
stantia formæ, vt filius Dei vocaretur.
Fortasse ob familiaritatem qua Daniel
erat cum rege coniunctus, dixit ei fore,
vt Filius Dei vnigena in mundum veni-
ret, humanam naturam assumeret, eisq;
opitularetur in periculis & ærumnis, qui
ad illum toto animo confugissent, atque
de eo intelligi illud Psalmi quadragesi- Psal.44.
moquarto. Speciosus forma præ filiis ho-
minum, diffusa est gratia in labiis tuis.
Quæ enim pulchritudo tam admirabilis,
tam suauis & iucunda, quàm aspectus
filii Dei, nullum pœnitentem contemnen
tis, atq; adeò omnes calamitatẽ oppres-
sos dulcibus verbis ad se vocantis? Cùm
itaq; rex audisset à Daniele aliqua de filio
Dei, comparauit cum eo virum illũ splen
dido candore lucentem, qui tribus pue-
ris opem tulerat, eosque omni molestia
leuauerat, quem paulo pòst angelum vo-
cauit. Ita enim dixit de vero Deo loquẽs,
Misit angelum suum, & eripuit seruos
suos,qui in eum crediderunt.At per ange
lum illum voluit Deus significare, se
in temporis plenitudine descensurum es-
se è cœlo in terram, suosque calamita-
tibus, & peccatorum flammis ereptu-
rum. Ipse enim ait Psalmo 90. Cum Psal.90.
ipso sum in tribulatione, eripiam eum,
& glorificabo eum. De quo ait diui-
nus psaltẽs Psalmo 71. Iudicabit paupe- Psal.71.
res populi, & saluos faciet filios paupe-
rum, & humiliabit calumniatorem.
Vbi per pauperes & filios pauperum in-
telligit afflictos, qui cùm angantur æ-
rumnis, diuinam implorant misericor-
diam.

diam. Voluit etiam Deus, vt angelus ille appareret, ne rex existimaret, fuisse miraculum illud maleficio confectum. Tertullianus libro quarto aduersus Marcionem ait Christum visum fuisse in fornace Babylonica. Idem asserit Augustinus in oratione aduersus Iudæos, Paganos, & Arrianos. Vnde per filium Dei poteris ipsum Deum intelligere, filium Dei vnigenam.

Tertull.

August.

¶ *Egredimini*. Subaudi, è fornace. Submissè eos orat, vt exeant, quos superbè & insolenter illuc coniici iusserat. Didicit esse verum & vnum Deum excelsum ac viuum: qui antea dixerat: Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea? Vide conuersionem eius. Hæc est, vt dictum est in Psalmo, mutatio dexteræ excelsi.

Psal. 76.

¶ *Saraballa*. Indumenta sunt, quibus tibiæ & crura teguntur. Quidam existimant esse pallia seu chlamides.

¶ *Et verbum regis mutauerunt*. Hoc est, noluerunt ei obedire in cultu simulachri. Vel mutauerunt illud, quia videns rex eos incolumes Deum verum laudibus extulit, quem antea contempserat. Vel quia cum eis, quos antea asperè & crudeliter fuerat allocutus, tunc piè & leniter sermones conferebat.

¶ *Rex promouit*. Hoc est ad honorem euexit, & in dignitatem ampliorem restituit. Hoc illis euenit, quia noluerunt statuam regis colere, & simulachrum illud contempserunt. Ex hoc capite adiunctis verbis diui Hieronymi, Cultores Dei imagines idolorum adorare nō debent, sumpsit occasionem aduersus sanctorum imagines Hiemarius hæreticus nostri temporis, in libro quem contra imaginum cultores inscripsit. At quid facit ad diuorum imagines ab ecclesiis auferendas noluisse Hebræos illos fide & charitate munitos statuam impii regis colere, gentiúq; simulachris cultum soli Deo debitum tribuere? De iis enim imaginibus loquitur Hieronymus, cū ait, non esse statuas adorandas. Vnum enim Deum latriæ adoratione colimus, & omnia gentium idola detestamur. Aliud est idola gētium latriæ veneratione adorare, quod Deus prohibuit, aliud imagines diuorum duliæ veneratione colere & honorare, quod nunquam prohibuit. Scimus quidem Deum capite vigesimo Exodi, & capite vltimo eiusdem, & capite quarto & quinto Deuteronomii, & aliis in locis præcipere, ne quis deos alienos adoret, nec eorum imagines & simulachra. Existimabant enim gentes idolorum cultrices imagines ac statuas illas esse veros deos, quam ob causam eas pro diis colebant. At nos sanctos illos qui cū Deo in gloria cœlesti requiescunt, nō Deos esse credimus, sed Dei amicos, nec eorum imagines pro diis veneramur, sed eis debitum honorem impertimur, non quòd credamus inesse in illis diuinitatem aliquam, propter quam sint colendæ: nec quòd in illis figamus spem nostram, sed quia honor qui eis exhibetur, refertur ad prototypa, quæ illæ repræsentent. Eam ob causam Christi, deiparæ virginis, & aliorum sanctorum veneramur imagines, per quas Christum verū Deum nostrum adoramus, & sanctos quorum illæ gerunt similitudinem, veneramur. Hoc docet sancta Romana catholica ecclesia, hæc est vera doctrina, quam ab antiquis patribus sapientia & sanctitate præstantibus ex eorum scriptis, & antiquissima traditione, & sanctorum conciliorū decretis apertissimè cognoscimus. Hoc fuit sancitū in secūda synodo Nicæna multis & perspicuis verbis sub Hadriano 1. pontifice maximo, & in concilio illo Cōstantinopolitano, quod à qbusdā Octaua sinodus œcumenica dicitur, vbi anathema in hæreticos imaginum cōtemptores dictum est, & canon editus de imaginum honore. Idem decretum fuit in concilio Francfordensi, & in tribus conciliis Lateranēsibus sub Gregorio 2. sub Stephano, & sub Gregorio tertio summis Pōtificib. Et in hoc sub Gregorio tertio congregati fuerunt mille ferè episcopi, vbi Leo Imperator hæreticus qui imagines comburi fecerat, fuit & imperio, & fidelium cōmunicatione priuatus. Et in sacrosancto concilio Tridentino sessione vigesimasexta fuit editum decretum pro imaginum veneratione. Fateor fuisse in quadā

Hieron.

Hiema.

Hieron.

Exo. 20. Exo. vl. Deut. 4. & 5.

Hadria.

Grego. Stepha. Gregor. Leo.

congregatione Constantinopolitana factum contra imagines decretum, sed nõ fuit concilium, sed conciliabulũ, congregatum ab hereticis sine summi pontificis consilio & authoritate, vbi nec per Vicarios, nec per literas Apostolicæ Romanæ sedis affuit consensus. Imò pauci illi episcopi qui ob hæreticorum metum decretum illud consignarunt, illud postea resciderunt, seque apertè retractarunt: quorum extat in sacra ac vniuersali secunda Nicena synodo perspicua palinodia. At Caluinistæ nostri temporis hæretici, Christi, ac Virginis Mariæ, & aliorum diuorum imagines, & crucem sanctam contemnunt, frangunt, ex ecclesiis reiiciunt, incendio tradunt. Quod quid est aliud, quam Deo, eiusque sanctis bellum inferre, Christi passionem repetere, eamque in eius contumeliam iterare? Detestantur Christum Deum nostrum, eius sacratissimam matrem, & eos omnes, qui eum secuti sunt, & animos à sceleribus seuocarũt. Nam quemadmodum in republica fieri solet, vt conflata concitataq; per turbulẽtos, ac nefarios ciues aduersus pricipes, aut optimates seditione, statim seditiosi eorũ imagines & stemmata & insignia & alia huiusmodi ornamẽta confringunt, atq; conuellunt: sic concitato aduersus dominum nostrum Iesum Christum, eiusq; sanctos seditioso impetu, & furibundo hæreticorum tumultu per Caluinum procellã patriæ, turbinem ac tempestatẽ Christianæ quietis, statim ad veram religionẽ labefactandã in sanctas imagines Christi Dei nostri, eiusq; sanctorũ irruerunt Caluinistæ, & Zuinglistę, & alij huiusmodi impij & furẽtes homines: in eas impetum fecerũt, & incredibilibus contumeliis illas dissiparũt. O facinus indignum, ò tempora, ò mores, ò scelus detestandum: Poterat ne aliquid fieri absurdius? Quod fuit unquam crimen tam impium? quæ atrocitas sceleris tam immanis? quę seditio tam nefaria, tam ab omni, non solùm ratione, sed etiã rationis simulatione abalienata? Si quis conuincitur reus lęsæ maiestatis, & absens est, aut mortuus in imagine punitur. Solent præfecti eius imaginem publicè traducere, gladio iugulare, aut incendio committere, aut patibulo suspẽdere, aut similium suppliciorum ignominia affectam damnare. Eodẽ modo hæretici acsi Christus Deus noster esset crimine læsæ maiestatis conuictus: eius imaginem fregerunt, flammis tradiderunt, & aduersus eam furore concitati odium conflarunt. O furentes homines exitum doleo animarum vestrarum, quoniam non solùm in hoc seculo in perpetuo dedecore versabimini, sed in altero ęternis cruciatibus torquebimini, vbi pœnas scelerũ vestrorũ dabitis ꝑpetuas, omni spe salutis destituti, omni solatio spoliati. Illud velim existimetis, me nulla esse aduersus vos iracũdia concitatũ, quorum salutem desidero, sed aduersus flagitia vestra. Quis enim in media Europa iniuriã in Christum dominum Seruatorẽ nostrũ iactam, si est ex animo Christianus, non ex animo detestetur? Quis audita defectione vestra à sancta matre ecclesia Romana, vestraq; in Deũ eiusq. sanctos impietate non moueatur, non excandescat, nõ lachrymarum vim ex intimo pectore profundat? At confugitis ad patres, quorum doctrinam sequi non vultis. Dicitis diuum Gregorium in epistola secũda ad Serenum dicere, non esse imagines adorandas: dicit, nimirum adoratione, quæ pertinet ad latriam. Et nos idẽ fatemur. Legite obsecro attento animo epistolam illam, & videbitis, quantum illis tribuerit honorem: & quantam ex illis vtilitatẽ prouenire explanauerit. Ait enim eas esse libros eorum, qui literas nesciunt: esseq; gentibus pro lectione picturam. Et paulo post. In locis, inquit, venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. Quid plura? Eum grauiter reprehendit, quòd imagines ab ecclesia abstulisset, præcipiens vt eas in ecclesia permittat. Et in epistola ad Secũdinum idem Gregorius imagines ait nõ solum imperitorum, sed peritorum etiã libros esse: nobisq; ad memoriam eos reducere, quos repręsentant. Quam ob causam ad eundem quatuor mittit imagines, vt ex eadem cõstat epistola, vnam Christi

Margin notes: Similitudo. Caluin. Similitudo. Grego. Grego.

sti Dei nostri alteram sanctæ dei genitri-
cis Mariæ, tertiam & quartam apostolo-
rum Petri & Pauli. Est enim perspicuum,
si Christi, aut martyris alicuius imagi-
nem intueamur, excitari statim in animo
nostro ardentes amoris ac imitationis
aculeos, quibus inflammati ad Deum
ipsum aspiramus, & non solùm marty-
res, sed etiam ipsum Christum imitari
concupiscimus. Sed quid dico de diuo-
Sueton. rum imaginibus, cùm narret Suetonius
Cæsar. Tranquillus, Iulium Cæsarem in Hispa-
nia cùm venisset Gades, visa in templo
Herculis imagine Alexandri magni inge-
muisse, quòd nihil dum a se memorabile
actum esset in ætate, qua Alexander orbē
terrarum subegisset. Et statim se res ma-
gnas acturum proposuisse; & ad eas aspi-
rasse. Ac visa imago Polemonis mulie-
Nazian. rem impudicam, vt ait Gregorius Naziā-
zenus, deterruit. Si imagines illæ excitarūt
intuentes ad res præclaras, quanto magis
Eusebi. imago saluatoris? Eusebius lib. 2. Eccle-
Damas. siasticæ historiæ, & Ioannes Damascenus
libro quarto de fide orthodoxa referunt
id, quod est à multis aliis perpetuis mo-
nimentis consignatum, nempe Christum
Iesum misisse vultus sui effigiem ad Aba-
garum regem: quæ eius ciuitatem ab ob-
Matt. 9. sidione mirabiliter liberauit. Mulier illa
Mar. 5. quæ tangens fimbriam vestimenti Chri-
sti, fuit ab eo à fluxu sanguinis mirabili-
ter curata, quæ eam ob causam hamor-
rhoisa vocatur, de qua euangelistæ lo-
Luc. 8. quuntur, statuit Christo statuam quan-
dam propriam eius effigiem referentem,
Eusebi. quæ vsque ad tempus Eusebii Cæsarien-
sis durauit, qui eam vidisse testificatur.
Ad eius pedes nata est herba quædam me
dicis omnibus incognita, quæ cùm ad
fimbriam stolæ imaginis excresceret, &
& imaginem tangeret, efficiebatur ad
pellendos morbos omnes salutaris. Asse-
Euseb. rit hoc ipse Eusebius testis locuples, &
Hieron. vt ita dicam, oculatus, & post eum diuus
Nicep. Hieronymus, Nicephorus libro sexto
Sozom. sacrę historiæ, Sozomenus libro quinto,
Turon. Gregorius Turonensis in libro de gloria
Lodul. martyrum, Lodulphus in vita Christi,
Spiren. Gulielmus Spirensis in primo centena-

rio. Et fit mentio eius in secunda sancta sy
nodo Nicæna. Hanc Christi imaginem
Iulianus apostata odio in Deum com- Iulian.
motus, & nefario furore concitatus de-
iecit, suamque substituit, quam repenti
num ac inopinatum fulmen diuulsit, &
collum cum pectore abscidit, & anti-
quam illam Dagonis apud Palæstinos 1. Reg. 5.
prostrati memoriam renouauit. Qua de
re disserit Sozomenus libro quinto, & Sozom.
Alanus Anglus dialogo quarto. Habuit Alanur.
Nicodemus imaginem Christi crucifi- Nicod.
xi, quæ postea Beryti ab impio Hebræo
telo confossa sanguinem profudit. Nar-
rat miraculum hoc Athanasius in sermo Athan.
ne, qui in secunda synodo Nicæna fuit le
ctus, vt constat ex illa. Referunt illud Gre
gorius Turonensis in libro de gloria mar Turon.
tyrum, & Ioannes Eccius in libro loco- Eccius.
rum communium aduersus hostes eccle
siæ. Simile postea miraculum editum est
tempore Caroli magni. Nam cùm qui-
dam impius Iudæus Christi imaginem
in patibulo pendentis per summam con-
tumeliam vulneraret, mox dimanauit ex
ea magna copia sanguinis vberrimè ef-
fluentis, Christique passionem ante ocu-
los hominum repræsentantis. Authores
sunt huius historiæ Antonius Sabellicus Sabelli.
libro 9. Enneadis octauæ, Raphael Vola- Volate.
terranus in Antropologia, Ado in histo- Ado.
riis Francorum, Gaspar Contarenus in Contar.
summa conciliorum, & alii. Syluester Syluest.
summus Pontifex ostendit Imperatori
Constantino imagines apostolorū Petri
& Pauli, quos ipse viderat in somniis,
quas statim cognouit, & hodie Romæ ex
antiqua traditione seruantur. Ibi etiam
sunt nōnullę virginis dei genitricis Marię
quas ego ibi vidi, ex illis quas diuus Lu-
cas depinxit, vt est constante fama disse-
minatoque in tota ecclesia hominum ser
mone celebratum. Et Cōstantinopoli erat
alia ex illis, vt Theodorus lector & Nice- Theod.
phorus Callistus testantur. Hanc sancta- Nycep.
rum imaginū antiquitatē & venerationē
in ecclesia catholica explicat Basilius ma Basili.
gnus dicens in epistola ad Iulianum. Cō-
fiteor etiam filii incarnatam œconomiā.
Deinde sanctam Mariam, quæ secundū

carnem illum peperit. Suscipio sanctos apostolos, prophetas, & martyres, qui pro me apud Deum supplicant, quò per illorum mediationē propitius sit mihi Deus noster benignissimus, & remissionem peccatorū mihi gratis largiatur. Quā ob causam & historias imaginum illorū honoro, & palàm adoro: hoc enim nobis & à sanctis traditum apostolis non est prohibitum: sed in omnibus ecclesiis nostris eorum historias erigimus. Hactenus ille. Duo dicit obseruatu dignissima: vnum eū palàm imagines sanctas adorare, alterū, esse earū vsum in ecclesia antiquissimum à tēpore apostolorum. Idem, aut alia similia inuenies apud Leontiū episcopū Neapolis Cypri in apologia contra Iudæos: apud Gregoriū Nyssenum in sermone de Abraham, apud Gregorium Nazianzenū in versibus, quos confecit, qua de re elegans condidit poema: apud Ioannē Chrysostomum in oratione funebri in Meletiū episcopū: & in sermone, qui inscribitur, quod veteris & noui testamenti vnus sit legislator: apud Cyrillum Alexandrinum in epistola ad Acatium, apud Ioannem Damascenum lib. 4. fidei orthodoxæ. Hi omnes Christi & diuorum coluerunt imagines, nosque ad earum adorationē inuitarunt. Sed non omnis qui aliquid adorat, credit illud Deum esse: Iacob enim adorauit Esau fratrem suum priorem natu pronus in in terra, vt diuina scriptura capite 33. Genesis testatur. Et sciebat eū non Deū esse, sed purūhominē. Et capite 42, Genesis scriptum est, filios Iacob adorasse fratrem suum Ioseph in Aegypto. Et capite primo libri tertii Regum: Inclinauit se Bethsabe, & adorauit regem Dauidem. In omnibus his locis adorare accipitur pro exhibere honorem, non cultu latriæ, sed veneratione maioribus aut præstantioribus debita. Sumitur pro colere adoratione latriæ Psalmo vigesimooctauo. Adorate dominum in aula sancta eius. Et Deuteronomii sexto: Dominum Deum tuū adorabis: & illi soli seruies. Et apud Matthæum capite secundo: Procidentes adorauerunt eum. Nos verò Deum adoramus latria, sanctos dulia, virginem autem dei genitricem Mariam sacratissimam hyperdulia, sed nec sacrosanctam virginem, nec alios sanctos credimus esse deos, & multominus eorum imagines. Sed eas, vt par est, iusta veneratione colimus & obseruamus ex patrum & ecclesiæ traditione. Fuerunt quondam hæretici, qui ecclesiam perturbare volentes finxerunt epistolam quandam aduersus sacras imagines Epiphanio viro catholico, pio, & sapienti, falso tributam: quam Hiemarius, & Caluinus, & Zuinglius, & aliæ huiusmodi pestes modò suscitarunt. At epistola hæc nec extat in Græcis Epiphanii exemplaribus, nec in multis Latinis. Et Damascenus libro quarto de fide orthodoxa asseueranter affirmat nunquam Epiphanium talem epistolam scripsisse, nec tam impium dogma fuisse ab eo literis mandatum: imò cum eius vita & doctrina pugnare: quoniam eius ecclesia erat venerandis imaginibus ornata, quemadmodum aliæ episcoporum catholicorum in Græcia, & in tota ecclesia catholica, præsertim Romæ. Ibi enim omnes ecclesiæ à tempore apostolorum erant Christi, & sanctorum imaginibus decoratæ. Ac ibi gloriosa Helena Constantini mater posuit crucem Christi secum ex monte Caluariæ, vbi eam mirabiliter inuenit, deportatam. Sed hanc crucis inuentionem negant multi ex hæreticis: cùm Eusebius Cæsariensis illius seculi scriptor multis in locis eius meminerit, præsertim in annalibus, quę vulgo vocantur chronica de temporibus: vbi verba hæc scripta reliquit, Helena Constantini mater diuinis monita visionibus beatissimum crucis signum in quo mundi salus pependit, apud Hierosolymam reperit. Hanc sacræ crucis inuentionem, cuius diem celebrat sancta Romana ecclesia catholica, narrant Ambrosius in oratione de obitu Theodosii, Rufinus libro primo, Eutropius lib. 11. rerū Romanarū, Paulinus epistola 11. ad Seueriū, Sulpitius lib. 2. historiæ sacrę, Socrates lib. 1. Theodoretus lib. etiam 1. Sozomenus libro 2. Iustinianus Imperator constitutione

Marginalia: Leonti. Nissen. Nazian. Chryso. Cyrill. Damasc. Gen. 43. Gen. 42. 3. Reg. 1 Psal. 28. Deut. 6. Matt. 4. Matt. 2. Epipha. Hiema. Caluin. Zuniel. Damasc. Helena. Eusebi. Ambro. Rufin. Eutrop. Paulin. Sulpiti. Theod. Sozom. Iustini.

ne 28.authenticorum,seu nouellarũ con stitutionum. Nec solùm inuentionem hanc quam ex ecclesiæ, & patrum traditione,& veterum scriptis ac monimentis veram esse cognoscimus, negant & irrident hæretici, sed crucem ipsam contem
Ambro. nunt,& detestantur. Diuus Ambrosius in oratione de obitu Theodosij eam vocat vexillum diuinum ad remedium pecca-
Pruden. torum,& sacramentum salutis. Prudẽtius hymno sexto eam ait pellere omne crimen. Ephrẽ Syrus cuius scripta teste Hie
Hieron. ronymo in libro de viris illustribus in ecclesiis quibusdam post lectionem scripturarum publicè recitabantur, in libro de pœnitentia crucem appellat insuperabilem Christianorum armaturam Sophro
Sophra. nius Hierosolymitanus episcopus in homilia de cruce colenda eam esse tutelarem,ac fidissimam Christianorum custodiam ait, & vniuersorum ex aduerso occurrentium insultuum profligatricem.
Chryso. Chrysostomus in oratione de laudibus eius eam cæcorum ducem appellat,claudorum baculum,trophæum cõtra dęmones, portum inter vndas periclitantium, spem desperatorum, & scutum omnium perpetuum: eamq; aliis magnificijs præconiis effert,multisq; nominibus celebra
Dionys. re contendit. Sacer Dionysius Pauli Apostoli discipulus in libro de ecclesiastica hierarchia ostendit frequens fuisse tempore Apostolorum signum sanctæ crucis.
Iustinus Iustinus martyr vicinus temporum apostolorum in secundo apologetico,vbi religionem Christianam contra gentes idolorum cultrices tuetur, asserit, nihil sine hac crucis figura administrari. Inuictus
Athana. Athanasius in tractatione de humanitate verbi ad euangelicam astruendam philosophiam affert contra Ethnicos admirandam
Ruffin. dam crucis potestatem. Ruffinus presbyter libro vndecimo historiæ ecclesiasticæ Eusebij ait,signum crucis fuisse quõdam hieroglyphicum inter literas sacerdotales,quo significabatur vita ventura. Multa refert de crucis sanctæ mysterio Cæci-
Cypria lius Cyprianus in epistola duodecima ad Ianuarium,& in tractatione de vnitate ec
Origen. clesiæ,Origenes homilia secunda in Iob, & in epistolam ad Romanos, Septimius
Tertull. Tertullianus libro de corona militis,Ma
Basilius. gnus Basilius libro de Spiritu Sancto,Hie
Hieron. ronymus sapientissimus in Cõmẽtariis in caput tertiumdecimum Esaiæ,& in vi
Palladi. ta Pauli & Hilarionis, insignis Palladius in historia Lausiaca in vita Isidori, & vtriusque Macharii', Aurelius Augustinus
August. in tractatione centesimaoctaua in Ioannem,& de rectitudine catholicæ conuersationis, & aliis in locis, & alij permulti, qui admiranda de signo crucis in frontibus credentium, de eius antiquitate, vi, potestate, & præstantia memoriæ prodiderunt. Eo veri Christiani se muniunt, eo omnia incipiunt,illud in ecclesiis pingunt,& extra illas: eo ęgritudines pelluntur,& hostes tam animæ, quam corporis vincuntur,& fugantur. At obiiciunt hære
Theod. tici edictum duorũ principum Theodosij primi & Valẽtis: qui cùm ambo simul imperij clauum tenerent,vt ipsi aiũt,præceperunt, ne quis crucem sculperet, aut pingeret. Fortasse inuenerunt hoc apud
Crinit. Petrum Crinitum libro nono de honesta disciplina, à quo illud hauserunt. Sed fictum quidem est,& commentitium: nunquam enim Theodosiu s talem legem tu
Iustini. lit. Est quippe in codice Iustiniani, libro primo,titulo octauo textus in lege: Cùm sit nobis: quo prohibetur, nequis pingat, vel sculpat humi crucem Christi, quoniam non est ęquum,vt sanctam crucem qua vtimur in sacramentis, & qua frontem & pectus, & totũ corpus munimus, quã denique colimus, pedibus teramus,
Salicet. & conculcemus. Ac Salicetus legum doctor eximius iis verbis eam in epitomen redegit: Signum crucis non debet sculpi, vel pingi in loco, qui possit pedibus calcari. Edictum illud literis mandatum ad honorem crucis detorquent hæretici ad eius ignominiam, quemadmodum alia, quæ solent adulterare & corrumpere.
Theod. Præterea Theodosius ille & Valens nunquam simul imperij gubernaculũ tracta-
Valens. runt. Valens enim fuit simul Imperator cum Valẽriniano primo: Theodosius autem cum Gratiano,& Valentiniano secũ
Orosius do. Ita hoc asserũt Paulus Orosius illius

Aurel. ętatis historicus libro septimo, Aurelius Cassio. victor, Cassiodorus in historia tripartita, Paulus. Paulus Diaconns libro vndecimo rerum Beda. gestarum Romanorum, Beda venerabilis Pompo. lis in historia Imperatorum, Pomponius Lętus in compendio Romanorum histo Petrus. riarum, Petrus Mexia in historia Impe Theod. riali. Itaque edictum illud non est Theo Valent. dosij primi & Valentis, sed Theodosij & Valentiniani. Si historias legissent, nunquam tam inconsideratè verba facerent, nisi vellent non solùm edictum, sed eius latorum nomina deprauare. At probabile est eos in errorem illum incidisse propter historiæ ignorantiam. Miror Petrũ Crinit. Crinitum, virum, nisi fallor, catholicum, & in lectione literarum humanarum mediocriter versatum, fuisse in re tam perspicua deceptum. Sed magis miror, & doleo hæreticorum impudentiam, qui ad errores suos tuendos Theodosij Imperatoris Christianissimi, atque clarissimi decretum quod sanxerat ad crucis honorem, tam apertè & flagitiosè ad illam labefactandam, eiq; odium conflandum corruperint. Tandem confugiunt ad di Ambro. uum Ambrosium in oratione de obitu Theodosij has voces emittentem. Regem Helena adorauit, non lignum: sed adorauit illum, qui pependit in ligno. Verum est, quis hoc inficiatur? Nos idem cum eo non solùm fatemur, sed etiam profitemur, & facimus. Non enim lapidem colimus, non lignum, nõ aliam materiam, sed crucem nobis Christum crucifixum repræsentantem latriæ cultu adoramus, ita vt in cruce ipsum Christũ Deũ nostrum adoremus. Itaque cultum hunc latriæ nõ creaturæ ꝓpter ipsam, sed creatori exhibemus: adoratio enim imaginis Basilius ad exemplar peruenit, iuxta Basilij magni sententiam: quem ad hoc citat, & se Damas. quitur Ioannes Damascenus, & post eũ Thom. diuus Thomas in tertia parte summæ Theologię. Eam ob causam crucem Christum nobis referentem quasi ipsum Christum dominum alloquimur, & obsecramus. Hoc est, quod illic ait & docet di Ambro. uus Ambrosius: non autem quod hæretici volunt ex verbis eius concludere. Vnde sequitur, non adoranda est materia, ex qua conficitur crux, ergo non adoranda est ipsa crux: ergo est frangenda, & extra ecclesias proiicienda, & igne cremanda. Quæ est hæc consecutio? O insanam & diabolicam conclusionem? Nos adoramus sanctam crucem, & diuorum imagines veneramur. Hanc solidã doctrinam, piam, veram, catholicam, & apostolicam seruauerunt semper viri illi, qui virtutib. præditi, fide ornati, charitate muniti, sapiẽtiæ ornamentis exculti, animos à corporum contagione seuocarunt, totosque sese ad beatorũ Apostolorum imitationem contulerunt. Hanc tenet, docet, & proponit sancta Romana Ecclesia catholica, quæ vt diuus Paulus ait in epistola prima ad Timotheum capite tertio, est j.Tim. 3 domus Dei, columna & firmamentum veritatis. Hæc est corpus, cuius caput Christus est, vt idem ait apostolus in epistola ad Ephesios capite quarto & quin Ephe. 4. to, & ad Colossenses capite primo: In & 5. illa est idem Christus eam docens, & ser Colo. 1. uans: quam nunquam derelinquet, iuxta id quod ipse pollicetur in euangelio authore Matthæo capite vltimo: Ecce ego Mat. 28. vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi. Hæc est sponsa Christi, quæ in Canticis Canticorum Cant. 4. sponsum Christum alloquitur: cui ille dicit capite quarto: Fauus distillans labia tua sponsa. Qua de re disserẽs diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Ephesios: Ephe. 5. Hoc sacramentum, inquit, magnum est: ego autem dico in Christo, & ecclesia. Hæc est ortus conclusus, vt eodem quarto capite Canticorum ostenditur, in quo Cant. 4. Deus serit, & vt ita dicam, plãtat electos, quos munit cœlesti custodia, vbi est fons signatus, hoc est Christus, ex quo effluit gratiæ flumen, cuius impetus, vt ait Psalmo 45. Dauid, lætificat ciuitatem Dei. Psal. 45. Ab hoc horto eiecti sunt hæretici, iuxta sententiam illam seruatoris nostri apud Matthæum quintodecimo: Omnis plan Mat. 15. tatio quam non plantauit pater meus, eradicabitur. Hunc fontem aspernati sunt Caluinistæ, Zuingliistæ, Hiemariistæ, qui Iere. 2. ait apud Ieremiam secundo capite: Me dere-

dereliquerunt fontem aquæ, & fecerunt sibi cisternas dissipatas. Desciuerũt enim à Christo, & à sancta eius ecclesia, qui ipsius imagines frangunt, & ferre nõ possunt: crucem sanctam pedibus conculcant, infinitis contumeliis afficiunt, lapidibus obruunt, & ad ferrum flammamque vocant. Commune hoc habent cum dæmonibus, quemadmodum alia, quòd crucem fugiunt, & videre non possunt: ideo eam dilacerant. Crucem illam gloriosam, corpore Christi sacratam, quæ mansit in monte Caluariæ erecta tanquã illustre trophæum, clarissimumque diuinæ victoriæ monimentum, & decus, contemnunt hæretici nostri temporis, eique bellum inferunt crudelissimum dæmonum stimulis concitati. Cùm illa sit excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum, nostræque salutis certissimum præsidium. O dementes homines impio furore agitatos: O cæcitatem intolerabilem: Quæ res vnquam gesta est detestabilior, quæ pestilentior, quę dignior ignominia sempiterna? Deploro deditus lachrymis & lamentis amentiam vestram ò hęretici, lugeo caliginem, ac perfidiam vestram, defleo lamentabilibus vocibus exitium vestrum, quoniam nisi fueritis ad fidem conuersi, in imis tartaris estis puniendi, ęternisq; suppliciis cruciãdi. Hoc suscepi hoc Danielis loco, quem vos affertis ad vestrum errorem cõfirmandũ, cùm pro vobis, vt ostendi, nihil faciat, vt vos de perfidia vestra relinquenda monerem, & vt de sanctarum imaginũ & crucis sanctæ celebritate & amplitudine dissererem, illarumq; rationem pro viribus explicarem.

¶ *Nabuchodonosor Rex omnibus populis.* Epistola est, quàm Rex Babylonius misit ad totum suum regnum, vt omnib. Dei potentiam, & miracula significaret. Eam misit reddita sibi intelligentia post insaniam. Quidam incipiunt quartum caput ab iis verbis, quæ exordium sunt, & salutatio epistolæ, à cuius narratione incipit caput quartum in plerisq; codicibus. Hanc epistolam non scripsit Daniel, sed eam à rege scriptã inseruit huic operi, vt diuus ait Hieronymus, & post eum Petrus Comestor in historia Danielis: & ex verbis ipsius epistolę constare videtur. Sed non multum refert incipere caput quartum ab iis verbis, aut ab epistolę narratione. Hieron. Comest.

¶ *Placuit ergo mihi.* Hoc est officij mei esse iudicaui facere vos certiores de magnis, ac diuinis miraculis, quibus Deus voluit ostendere potentiam suam, & abiicere arrogantiam meam.

¶ *Regnum sempiternum.* Hominum regna caduca sunt & fluxa, at regnum Dei ęternum est. De eo, eiusq; ęternitate disseruimus capite secundo.

ANNOTATIONES EX Hebræo in caput tertium.

Ecit statuam. Pro fecit est in Chaldæo עבד Habadh, pro quo Theodotio habet: ἐποίησεν. Verbum hoc Habadh significat facere, & Theod. conflare, & operari, vt apud Esaiam decimonono: Confundentur, qui operabantur linum. Esa. 19. Significat etiam obseruare, colere, obedire, seruire, & sacrificare. Illud Iob trigesimosexto: Si audierint, & obseruauerint, complebunt dies suos in bono: potest etiam verti: Si audierint, subaudi Deum, & obedierint ei: Iob. 36. vel & fecerint. Non enim satis est verbum Dei audire, sed oportet illud exequi: iuxta illud Seruatoris nostri capite vndecimo Lucæ: Beati, qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud. Luc. 11. Et capite septimo Matthæi: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. Mat. 7. Vnde Apostolus in epistola ad Romanos cap. 2. Non auditores legis, inquit, iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabũtur. Rom. 2. Et Iacob. Apostolus c. 1. Estote factores verbi, & nõ auditores tm̃. Iaco. 1. Nã vt qui in speculo cõspicit vultũ suũ, & labes ac maculas nõ abluit, Similitudo. nec abstergere curat, sed vbi se intuet, statim speculũ relinquit, & recedit, reb. aliis stu-

studens,& ita mox obliuiscitur,qualis sit, sic qui Christi doctrinā audit, in illa cernit animæ suæ sordes, & quot næuis & maculis sit eius spiritualis facies contaminata & inusta,at si ea non curat delere,q̄bus se videt respersum & inquinatū, sed relicta doctrina euangelica in mundi negotia solicitus incumbit, confestim ei ex animo excidit,qualem se viderit,suarumque macularum eum capit obliuio. Id voluit idem apostolus significare,cùm di-
Iaco. 1. xit: Si quis auditor est verbi,& nō factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo,considerauit se,& abiit, & statim oblitus est qualis fuerit.Illud etiam secundi Regum capite
2.Re.21 21.Seruiuit immundiciis, quibus seruierat pater eius,est ab hoc verbo, quod potest etiam verti. Coluit idola, quæ pater
Iudi.10. eius coluerat. Et illud Iudicum decimo: Dimiserunt dominum, & non coluerunt eum,potest transferri. Et non seruierunt ei.Vel,& non sacrificauerunt ei. Et quia verbum hoc significat sacrificare & facere,inde effectum est,vt in literis diuinis sæpe idem sit facere,quod sacrificium offer-
Exo. 10. re.Exodi capite decimo,vbi editio vulgata habet:Sacrificate Deo vestro,pro sacrificare est in Hebræo hoc idem verbum. Pro quo alij aiunt posse transferri. Facite Deo vestro.Sed tūc facere idem est quod
Leui.15 immolare.Leuitici quintodecimo loquēs diuina scriptura de columbis immolandis à sacerdote ait: Qui faciet vnum pro peccato,alterū pro holocausto. Hoc est, qui sacerdos sacrificabit Deo duos colūbos, vnum in hostiam pro peccato, qui non cremabitur totus, alterum in holo-
Leui.23 caustum,qui totus comburetur.Et capite vigesimotertio:Facietis hircum pro pec-
3.Re.18 cato. Et libro tertio Regum capite decimooctauo dicebat Elias: Ego faciam bouem alterum. Et paulo post:Eligite vobis
Ezec.43 bouem vnum,& facite. Et apud Ezechielem quadragesimotertio: Septem diebus facies hircū pro peccato cotidie.Et apud
Ierem.7 Ieremiam septimo. Vt faciant placentas reginæ cœli.Hoc est,vt offerant & sacrificent placentas Lunæ, quam gentes idolorum cultrices reginam cœli vocabant.In omnibus his locis vtitur sancta scriptura hoc verbo facere pro sacrificare. Hoc schemate & modo loquendi vsus est dominus Iesus in cęna,vbi apostolis, & per eos sacerdotibus nouæ legis dixit in euangelio authore Luca capite 22. Hoc facite Luc.22.
in meam commemorationem, quæ verba citat diuus Paulus in epistola priore ad Corinthios capite vndecimo.Nam ad- 1.Co.11
mirabile eucharistiæ sacramentum est sacrificium, & res illa diuina quæ missa vocatur, sacrificium quidem est.Ac vocabulum hoc,missa,non Latinum est,nec Grecum,sed Hebraicum, quo semper vsa est ecclesia Latina à tempore apostolorum, qui Hebræi erāt, & sacrificium significat atque oblationem Deo factam,vt in verbo mas in libro radicum Reuchlinus re- Reuchl.
ctè obseruauit. Ex quo eorum hæreticorum colliges cæcitatem, qui rem diuinā aiunt esse missam,sed non sacrificium,cū missa idem sit quod sacrificium. Nec solùm in literis diuinis,sed etiam in humanis facere accipitur pro sacrificare. Nam Vergilius Latinorum poetarum princeps Vergili.
in tertia ægloga ita ait:Cùm faciam vitula pro frugibus, ipse venito. Acsi dicat: cùm pro frugibus vitulam sacrificauero. Ita locum illum Macrobius Aurelius li- Macro.
bro tertio Saturnalium interpretatur. Et nostra hac memoria Georgius Vuicelius Vuiceli.
in tractatione idiomatum linguæ sanctæ, Reuchlinus in libro radicum, Laurētius Reuclh.
Villauincentius in libro de phrasibus sa- Villaui.
cræ scripturæ.Hi omnes facere pro sacrificare in loco illo Vergilij explanarunt. Sed & Marcus Tullius cui fuit sine vlla Tullius.
controuersia palma eloquentiæ reseruata,in oratione pro Murena accipit facere pro sacrificare,cùm ait:Nolite à sacris patris Iunonis sospitæ, cui omnes consules facere necesse est,domesticum & suū consulem potissimum auellere. Est quidam liber Hebraicus, quem in Arabicum sermonem vertit Abem Vahasia,qui inscribi- Vahasi.
tur de factione Aegyptiorum. Et quoniā verbum Hauadh quod significat facere, & sacrificare, significat etiam colere, vt ostendimus, appellatur liber ille à nonnullis, De agricultura Aegyptiorum, ab

aliis verò: De seruitute Aegyptiorum, cũ sine dubitatione liber ille tractet de Aegyptiorum sacrificio. Quare rectè à quibusdam: De factione Aegyptiorũ inscribitur, hoc est de sacrificio, siquidem facere idem est interdum quod sacrificare. Ex quo colliges non solùm facere accipi aliquando pro sacrificare, sed factionem pro sacrificio. Cùm autem verbum Hauadh tot habeat significationes, in hoc tamen loco accipitur tantùm pro facere, quod est conflare & fabricare. Rex enim Nabuchodonosor per opifices arte fingendi præstantes statuam auream sibi similem fecit, quam in campo Duram sibi collocauit. Potest nihilominus verti locus hic, Nabuchodonosor Rex coluit statuam. Vel sacrificauit statuæ. Sed communis versio quæ appellatur editio vulgata, est omnibus præstantior lectionis nitore, sententiarum veritate, grauitatis amplitudine, qđ facilè prospicies, si versiones omnes ad fontem reuocaueris, & veritatem claris oculis inspicere volueris.

¶*Statuam aureã.* Pro statua est in Chaldæo צלם Tselem. Pro quo Hebræi scribũt צֶלֶם Tselem. Vtitur sacra scriptura vocabulo hoc capite primo Genesis: pro quo noster Latinus interpres vertit imaginem cùm ait: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et paulo post: Creauit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam. Ad imaginem Dei creauit illum. Sed in quo hæc consistat imago est explanatu difficilimũ. Diuus Ambrosius in libro de dignitate humanæ conditionis hæc verba scripta reliquit. Sicut Deus vnus est semper, vbique totus, omnia viuificans, mouens, & gubernans, sic anima in suo corpore vbique tota viget, viuificans illud, mouens, & gubernans, tota in minimis membris, & tota in maximis. Et sicut Deus est vnus in essentia, & trinus in personis, ita anima est vna in substantia, & trina in potentiis. Et sicut ex patre generatur filius, & ex patre & filio procedit Spiritus Sanctus, ita ex intellectu generatur voluntas, & ex iis ambobus procedit memoria. Diuus Augustinus tertio de Genesi ad literam: In eo, inquit, factus est homo ad imaginem Dei, in quo irrationabilibus animantibus antecellit. Id enim est ipsa ratio, vel mẽs, vel intelligentia. Diuus Cyrillus ait, ideo hominem dici factum ad imaginem Dei, quia est capax bonitatis, iustitiæ, & sanctitatis, quarum virtutum appetitionẽ Deus indidit illi. Idem ferè inquit Eusebius Cæsariensis. Gennadius hanc Dei imaginem asserit in prouidentia consistere. Chrysostomus, Theodoretus, Seuerianus, & post eos Iacobus Vitodurensis in tractatione de tropis vtriusque testamenti aiunt hãc Dei imaginem positam esse in dominio, & potestate, & principatu. Nam volens Deus hoc significare ait: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & præsit piscibus maris, & volatilibus cœli, omnique reptili, quod mouetur in terra. Aspicis igitur esse hominem principem omnium, quæ sunt super terram, & hac in re Deo similem, cui omnia subiecta sunt. Ac quanuis mulier sit hac in re ad Dei imaginem creata, quia tamen viro subiecta est, non autem vir ei, ideo diuus Paulus non illam, sed virum vocat Dei imaginem, cùm in priore ad Corinthios capite 11. ait: Vir non debet velare caput, quia imago & gloria Dei est. Vbi per capitis velamen quod mulier debet habere, non autem vir, subiectionem significauit. Fortasse ideo homo dicitur ad imaginem Dei creatus, quia sicut Deus in seipso colligit & vnit totam perfectionem substantiæ rerum, vt omnium principium, ita homo, quãquam aliter, ad integritatem suæ substantiæ omnes mundi continet naturas, vt omnium medium. Proclus enim in Timæum Platonis: In homine, inquit, sunt omnia particulariter, quæ vniuersaliter in mundo sunt. Hac ratione ductus Trismegistus, magnum, inquit, ò Asclepi miraculum est homo. Sunt, qui dicant Deum in principio creationis mũdi sumpsisse figuram hominis, quia futurum erat, vt cùm veniret plenitudo temporis, nostram assumeret humanitatem. Ideo dixisse: Faciamus hominẽ ad imaginem & similitudinem nostram.

[Margin notes: Gene. 1. — Ambro. — Augusti. — Cyrill. — Eusebi. — Genna. — Chrys. — Theod. — Seueri. — Vitod. — Gene. 1. — 1. Co. 11 — Proclus — Trisme. — Gal. 4. — Gene. 1.]

Non

Gene.1. & 3. Non quòd Deus sit corporeus, sed quòd tunc acceperit humanā figuram, in qua postea apparuit Adæ. Itaque hi ponunt hanc imaginem in corpore, plerique verò alij in anima. Epipha. Epiphanius libro tertio contra hęreses ait esse in homine imaginem Dei, sed vbi sit, seipsum nescire, atq; soli Deo cognitum esse. Hæ sunt magnorum virorum opiniones, quas tibi refero, quarum eam poteris eligere, quæ tibi visa fuerit pręstantior. Illud est certum, vocabulum Tselem pro quo noster interpres in Genesi traustulit imaginem, esse Gene.1. hoc, pro quo hoc Danielis loco vertit statuam. Pro quo Theodotio habet, εικόνα: Theod. hoc est imaginem siue statuam. Accipitur etiam imago pro refluxa & caduca, nihil solidi expressique habente, vt psalmo Psal.38. trigesimooctauo: In imagine pertrāsit homo: Hoc est, vitam degit in perpetua mutatione, non tanquam firma natura, sed vt figura picta, aut vmbrata. Vel sic: Semper homo transit, & mutat statum aut vitam, etiamsi imaginem non mutet, instar fluminis, quod cùm sit in perpetuo fluxu, non amittit tamen imaginem suam. R. Ionah, & R. Ioseph aiunt vocabulum hoc, R. Ion. R. Iose. pro quo noster interpres vertit imaginē, tenebras etiam significare, & caliginem. Quam ob causam vertunt: In tenebris ptransit homo. Multa enim nescit, & longè sæpe fallitur opinione. Significat præterea statuam & simulachrum, vt capite 4.Re.11 vndecimo libri quarti Regum: Imagines Baal contriuerunt. Et hoc Danielis loco.

¶*Ad congregandos Satrapas, magistratus, & iudices*. Pro satrapis habet Theodotio consules. Theod. Pagninus, magnos principes. Pro magistratibus vertit Pagninus Pagniu. Pontifices summos. Theodotio nobiscū magistratus. In Chaldæo est סִגְנַיָּא Signaja. Vocabulum Hebraicum est סְגָן Sagā, quod significat eos, qui rempublicam gubernandam susceperunt, siue in rebus ad corpus, siue ad animam pertinentibus. Eo vtitur Esaias capite 41. vbi de Christo Esai.41. loquens ait: Adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum. Acsi dicat: Cōculcabit impios principes, sicut figulus, qui lutum siue argillam pedibus conculcat. Vbi per magistratus intelliguntur etiam sacerdotes, qui cupiditate, auaritia, cæterisque vitiis contaminati Christum calumniabantur. Significari autem nomine hoc magnum sacerdotem indicat Pagninus in Thesauro. Pagnin. Inde Berosus libro deflorationum Chal Berosus daicarum secundo hęc verba literis mandauit: Primum dixerunt Ogygisam Sagan, idest illustrem sacrorum Pontificem Noam Dysir.

¶*Et praco clamabat*. Pro clamare in Chaldæo est קְרָא Care. Verbum est יִקְרָא quod significat vocare, inuocare, clamare, accidere, legere, euacuare, prædicare, occurrere. Esai.31. Illud Esaiæ trigesimoprimo: Cùm occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit. Potest etiam verti: Cùm acclamauerit ei multitudo pastorum. Sequitur enim: A voce eorum non formidabit. Illud etiam Prouerbiorum 27. Qui retinet eam, quasi Pro. 27. qui ventum, & oleum dexteræ suæ euacuat, potest transferri: Qui cohibet eam, quasi qui cohibet ventum, & oleo dexteræ suæ occurrit. Vt sit sensus, difficile est mulierem iracundam rixis àc iurgiis deditam refrenare, nam qui conatur eam continere, cùm est furore concitata, perinde frustra laborat, ac ille, qui dat operam, vt ventum retineat, ne effluat, & pręcioso vnguento occurrit, ne suauem odorem emittat. Per oleum dexteræ vnguentum intellige amabile. Nulla enim pars corporis est nobis amabilior dextera. Eā ob causam Iacob vltimum filium suum quem vnicè dilexit, Beniamin hoc est fi- Gen.35. lium dexteræ vocauit. Potest nihilominus versiculus ille hunc habere sensum. Difficile est mulierem impetu iracundię commotam domare, non secus quàm si quis vellet ventum cohibere, sed qui eam moderari voluerit, euacuet à dextera sua oleum lenitatis, eamque duriter castiget. Vel ita. Qui eam nititur ducere in gyrum rationis, perdit operā & oleum, est enim eius lingua vt oleum in manu, quod tametsi restringatur, exit tamen, sic illa quāquam

retineatur, euacuat tamen, & erumpit. Pro euacuat existimant quidam posse verti clamat. Diximus enim verbum hoc significare clamare. Et tunc est sensus: Qui retinet mulierem effrenatam, similis est volenti retinere ventum, ne efflat, & vnguentum odoriferum, ne oleat: clamat enim oleum pretiosum vi odoris sui, quo se prodit, & perspicuum reddit. Perstat in metaphora mulieris iracundæ, quæ solet clamare: tribuit vnguento, qnod erat tribuendum mulieri.

¶ *In hora qua audieritis sonitum tubæ.* Theodotio habet: Quacunque hora audieritis vocem tubæ. Pagninus: Tempore quo audieritis sonitū cornu. Pōt verti: Cū primum audieritis sonū buccinæ. Pro sonitu, est in Chaldeo קל Cal. Vocabulum Hebraicum est Col, quod significat vocem, sonum, tonitruum, clamorem. Eo vtitur Moses capite Genesis tertio, cùm ait: Cùm audissent vocem domini Dei deambulantis in Paradiso ad auram post meridiem, abscondit se Adam & vxor eius à facie domini. Vnus enim ex peccati effectibus est fugere Deum. Possunt verti verba illa: Cùm audissent sonum domini Dei deambulantem in horto. Fortasse vox illa non erat verborum, quæ lingua efficeret, & distincta redderet: sed sonitus deambulationis strepitum efficientis, qui in horto illo amœnissimo resonabat. Nam capite sexto libri quarti Regum scriptum est: Sonitus pedum domini eius post eum. Vbi pro sonitu est idem vocabulum. Probabile tamen est Deum locutum aliquid fuisse, quo audito se parentes nostri fugæ mandarunt. Nam paraphrasis Chaldaica habet: Audierunt vocē verbi domini Dei. Vox domini accipitur aliquando pro euangelii prædicatione: vt Psalmo 28. Vox domini super aquas: Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas. Aquæ multæ sunt populi multi, vt diuus ait Ioannes capite decimoseptimo Apocalypsis. Potest vox illa super aquas de voce patris cęlestis intelligi super Iordanis aquas audita. Nam baptizatus Iesus, vt verbis vtar euangelistæ, confestim ascendit de aqua; & ecce aperti sunt ei cœli: & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super ipsum. Et ecce vox de cęlis dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Hæc Matthæus capite tertio. Ascendit Iesus ex aqua secū quodammodo dimersum educens ac efferens mundum. Et vidit aperiri cœlum, quod Adam concluserat ob peccatum. Et vox patris diuinitatem Christi ostendentis in aquis intonuit. Sunt, qui per vocem domini super aquas explanent magna tonitrua super nubes, iuxta illum diuini psaltis: Vocem dederunt nubes. Et quod paulo pòst sequitur: Vox tonitrui tui in rota, hoc est in sphæra cœlesti. Vel in aere qui cœlum dicitur, vbi fiunt tonitrua.

Theod. | Pagnin. | Gene.3. | 4.Reg.6 | Psal.28. | Apo.17 | Matt.3. | Mar.1. | Luc.4. | Ioan.1. | Psal.76.

¶ *Sonitum tubæ.* Pro tuba est in Chaldæo קרנא Carna. Vocabulum Hebraicum est קרן Ceren, quod significat buccinam, siue tubam corneam, & ipsum cornu, & per translationem regnum, robur, vires, fortitudinem, gloriam, potestatem. Ex quo efficitur, vt abscindere alicui cornu sit fortitudinem ei debilitare, vires infringere, & gloriam auferre, vt apud Ieremiam 48. Abscissum est cornu Moab. Contrarium verò est extollere cornu: vt libro primo Regum capite secundo: Exaltatum est, inquit Ana, cornu meum in Deo meo. Acsi dicat, Illustris reddita est gloria mea, non in mundi vanitate, sed in Deo meo, qui mihi suppeditauit syluam gloriandi. Metaphora est ab animalibus cornigeris desumpta, quæ in cornibus robur habent, fortitudinem, & gloriam. Ea vtitur Zacharias, cùm ait Lucę primo, Erexit cornu salutis nobis. Vbi per cornu salutis intelligitur fortitudo salutaris & gloria vtilitatem afferens animorum. Vel regnum Christi, qui est salus nostra. Solebant enim reges oleo ex cornu perungi. Accipitur etiam pro splendore siue radio, quòd instar cornu esse videatur. Vnde cornutum idem est quod splendidum. In hanc sumitur significationem Exodi trigesimoquarto: Ignorabat Moses, quòd cornuta esset facies sua ex

Iere.48. | 1.Re.2. | Luc.1. | 1.Re.9. & 10. | Exo.34.

ex consortio sermonis Dei. Radios enim lucis emittebat. Id intelligens Onchelius paraphrastes Chaldaicus transtulit: Moses autem nesciebat, quòd multiplicatus esset splendor gloriæ vultus sui, cùm loqueretur cum Deo. At vbi Moses cognouit faciem suam ob admirabilem splendorem metum afferre Israelitis, eam texit velo, quod auferebat in tabernaculum ingressurus. Nolebant eum Hebræi videre, quia ob Dei familiaritatem radiis micabat. Hæc est mundi conditio, non posse eos intueri, qui iustitiam & pietatem colentes, diuinarumque rerum mysteria contemplantes vitam cœlestem imitantur. De illis Mosis splendoribus interpretantur nonnulli illud Habacuch tertio: Et cornua in manibus eius. Hoc est, & splendores fuerũt Mosis manibus eiusdem domini, idest, Deo ita agente. At multò rectius de Christo domino locus ille explanatur. Vaticinatus est enim diuinus ille vates fore, vt seruator noster se in crucis ara hostiam pro nobis constitueret, vbi ipsius crucis cornua seu latera manibus teneret. Acsi diceret: Tanto amore salutis hominum erit incensus, vt non tã ipsa cornua crucis eius manus teneant, quàm ipse manibus teneat illa. Vel per cornua in manibus significantur splendores in operibus Christi. Perspicuum est enim per manus operã significari, quæ debent luce virtutum splendere. Et licet ceren significet splendorem, & alia multa, vt diximus, hoc tamen Danielis loco pro buccina siue tuba cornea accipitur.

Exo. 34.
2. Co. 3.
Hab. 3.

¶ *Quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea?* Theodotio habet: Quis est Deus, qui liberet vos de manibus meis? Alij: Qui est Deus, qui eruat vos à potestate mea? Quæ oĩa in idem recidunt. Pro manu est in Chaldæo ידי Iedhai. Vocabulum Hebraicum est יד Iadh, quod manum significat, & potestatem, & seruitutem. Vnde dare manus Latinè est subiectionem subire, vt apud Ciceronem. Ad extremum dat manus, & vinci se patitur. Eripi de manu alicuius est de potestate eius, aut seruitute liberari, vt Exodi secundo: Eripuit me de manu Pharaonis. Iudicum sexto: Liberabis Israel de manu Madian. Lucæ primo: De manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi. Significat etiam vaticinationem, vt apud Ezechielem primo: Facta est super eum ibi manus domini. Præterea habet alias significationes, de quibus primo capite disseruimus. Illud est obseruandum, esse aliquem in manu domini, vel teneri manu Dei, esse gratiam habere, vel gratum Deo esse. Etsi Deus est incorporeus, solet tamen diuina scriptura more loquens humano tribuere illi manus, vt capite. Sapientiæ tertio: Iustorum animæ in manu Dei sunt: Et Amos capite septimo: Ecce dominus, inquit, stans super murum litum, & in manu eius trulla cæmentarij. Vbi pro manu est in Hebræo vocabulum nostrũ Iadh, & pro trulla cæmentarij est vnicum nomen, nempè אנך Anac, quod non solùm trullam cæmentarij significat, sed etiam perpendiculum. Quare potest etiam locus ille verti. Et in manu eius perpendiculum plumbeum. Solent enim cæmentarij, & ædificatores perpendiculo vti ad perspiciendum, sit ne murus rectus, & ad amussim constructus, an non. Est instrumentum illud linea habens plumbeum celindrum paruum appensum, quo à summo ad imum æquabilitatem ædificiorum fabricatores perpendunt. Describit diuinus vates filium Dei vt architectum, qui venturus erat ad magnificum ecclesiæ templum ædificandum. Habet autem in manu trullam, vt vitæ nostræ foramina, rimas, defectiones à recta rationis præscriptione auersas resarciat, instauret, & reficiat, & perpendiculum, vt nostra corrigat flagitia. Vt enim murorum vitia si quam in partem se inclinent, corrigũtur ad perpẽdiculũ, sic scelera seueritate iustitiæ emẽdantur. Vult Deus, vt ædificiũ vitæ nostræ sit ad normam suæ voluntatis cõstructũ. Hæc est huius loci intelligentia, si perpẽdiculum legas cum multis, & trullam cæmẽtarij cum editione vulgata, quæ est verissima & integerrima. Sed mirabilis quidem

Theod.
Cicero.
Exod. 2.
Iudic. 6.
Luc. 1.
Ezech. 1
Sap. 3.
Amos 7
Similitudo.

dem est septuaginta interpretum hoc loco translatio, ita enim habent: καὶ ἐπὶ χειρὶ αὐτοῦ ἀδάμας. Hoc est, Et in manu eius adamas. Adamas in singulari pro numero posuerunt multitudinis, more sacrarum literarum: diuus enim Hiero-
Hieron. nymus libro 2. aduersus Iouinianum, & diuus Augustinus libro 5. de Genesi ad li-
August. terā capite 10. & in explanatione in psalmum 108. aiunt vti aliquando diuinam scripturam singulari numero pro plurali. Qui sunt hi adamantes, quos Deus habet in manu sua, nisi viri iusti & constantes, qui propter ipsum Deū cruciatus, cōtumelias, calamitates, exilia, mortem
Ezech. 3 acerbissimam toleranter ferunt. Ezechieli viro firma, ac stabili virtute ornato, omni nobilitate, & sapientia præstanti dixit Deus: Vt adamantem, & vt silicem dedi faciem tuam, ne timeas eos.
Hieron. Hieronymus in caput septimum Zachariæ: Adamas, inquit, lapis fortissimus adeò durus est, vt omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab vllo, vnde à Græcis ἀδάμας. Hoc est indomabilis dicitur. Et in caput septi-
Xenocr. mum Amos transferri verba Zenocratis: Adamas, inquit, sui nominis lapis est, quem Latinè indomitum possumus appellare, quòd nulli cedat materiæ, ne ferro quidem. Nam si ponatur super incudem, & graui ictu feriatur mallei, antea incus & malleus vulnus accipiunt quam adamas conteratur. Et paulo post: Hic lapis durissimus, & indomabilis solùm cruore hircorum dissoluitur. Idem
Plinius. ait Plinius libro 37. Vnde apud veteres erat adamas fortitudinis hieroglyphi-
Pierius. cum authore Pierio Valeriano, ob eius indomitum robur, & insuperabilem vim. Nam vir fortis, & constans iniurias, ærumnas, & tormenta erecto ac inuicto animo subit: nulli calamitatum generi succumbit, nihil pro Christo intolerandum arbitratur. Nonne apostoli, & martyres adamantes Indici fuerunt omnibus numeris absoluti? Nonne multi inueniuntur, qui Christi amore flagrantes propter eum incredibiles sustinent calamitates, propter quem omnes procellas, & tempestates ducunt esse subeundas? Inueniuntur quidem, qui non solùm stimulos dolorum, sed mundi fulmina contemnunt, & diuitias, magistratus, voluptates, & ea ad quę plerique mortalium aspirant, despiciunt, ac pro nihilo ducunt. Hi nunquam se huiusmodi calamitatibus obiecissent, nisi essent firmitudine roborati, ac nisi de Deo, & altera vita cogitassent. Sed intelligunt exiguum esse curriculum huius vitæ, & in altera immensum gloriæ. hanc esse fluxam & mortalem, alteram verò stabilem, & æternam. Ac quamuis hic varijs premantur rerum aduersarum telis, nunquam tamen ego ærumnosos illos, ac infelices arbitrabor. Non enim magnitudo animi eorum torquetur, non firmitudo, non constantia, non vlla virtus: non denique animus ipse, qui virtutibus tanquam mœnibus septus expugnari non potest, nec torqueri, nec frangi. Quare nec periculis, nec minis, nec morte ipsa terrentur: imò non hircorum, sed proprio sanguine decorantur. His aiunt mortem esse terribilem, qui ducuntur mundi voluptatibus, non iis, qui aspirant ad cœlestia, quorum laus emori non potest. Hi firmitudine, ac fortitudine septi à vita potius, quàm à Christi charitate dimouentur. Videte Orientalem illum, cœlestemque adamantem omnibus constantiæ gradibus munitum, Apostolum Paulum Rom. 8.
aientem ad Romanos octauo: Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Quasi dicat: nihil horum. Et paulo post: Certus sum, quia nec mors, nec vita, nec Angeli, nec Principatus, nec Virtutes, nec instantia, nec futura, nec fortitudo, nec altitudo, nec profundum, nec creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro. Sed vnde viris pietate, & iustitia præstantibus tanta prouenit fortitudo, tamque admirabilis cōstantia? Ex eo certè, quia eos Deus tenet manu sua. Hoc quidem est, quod ait

Amos.7 ait diuinus vates Amos: Et adamas in manu eius. Et capite tertio libri Sapiētiæ ait scriptura. Iustorum animæ in manu Dei sunt. Et capite primo Apocalypsis ait Ioānes de Christo loquens: Habebat in dextera suas stellas septem, hoc est multos iustos. Et ipse Christus apud Ioannem decimo: Non rapiet eos quisquam de manu mea. Inde manat firma illa, perpetua, & immortalis constantia nulla vi cruciatuum labefactata, nec conuulsa, qua illi sunt præditi, qui similes adamantibus p̄claram eximiamque pulchritudinem adamarunt.

Sap. 3.

Apo. 1.

Ioā. 10.

Symm. ¶*Species quarti similis filio Dei.* Symmachus habet: Species autem quarti similitudo filiorum deorum. At Septuaginta nobiscum legunt. Pro filio est in Chaldæo בר Bar: quod vocabulum nō solùm Chaldaicum, sed etiam Hebraicum est. Significat filium, panem, frumentum, disciplinam, purum. Illud Dauidicum secundi psalmi: Apprehendite disciplinam, potest etiam verti: Apprehendite filium, Vel osculamini filium. Ita locum illum transfert R. Abraham, & Sanctes Pagninus, & Antonius Flaminius, & Felix Pratensis. Inducit diuinus psaltes in illo secundo psalmo filium Dei has voces emittentē: Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. Postea inuitans omnes ad cultum & venerationem ipsius filij Dei ait: Osculamini filium. Idest illum summa pietate colite, & cultu latriæ veneramini, vosque in eius seruitutem libētissimis animis dedicate. Solemus enim osculandis principum manibus nostram erga eos obedientiam significare. Hęc est illius loci interpretatio aperta quidem & perspicua. At Hieronymus vertit. Adorate purè. Est enim in Hebręo נַשְּׁקוּ בַר Naxecu Bar. Verbum Naxac significat osculari, apprehendere, armare, adorare: Bar autem purè significat, & purum vt diximus. Quare rectè transtulit Hieronymus. In commentariis verò in psalmum illum ait posse verti: Adorate filium. Et contra Rufinum. Armamini purè iuxta id quod apostolus ait capite 13. ad Romanos: Induamur arma lucis. Et sexto ad Ephesios: Induite vos armaturam Dei. Et quinto prioris ad Thessalonenses: Induti loricam fidei & charitatis. Et decimo posterioris ad Corinthios: Arma militiæ nostræ non carnalia, sed potentia Deo. Hoc est, ita per Dei gratiam sunt valida, vt possint omnes mundi munitiones euertere, & superare. Nihilominus tamen rectissimè verterunt Septuaginta, δράξασθε παιδείας. Hoc est, Apprehendite disciplinā, vt habet editio vulgata, quæ in psalmis est ex translatione Septuaginta ex Græco in Latinum sermonem desumpta. Hanc psalmorum versionem qua vtitur Romana sancta Ecclesia catholica, contendunt euertere hæretici nostri temporis, & suas inducere impietatum multis in locis, & errorum plenissimas. Nil approbant, nisi quod ipsi fingunt, & quod ex turbidis Iudæorum fontibus hauriunt, quibus se dedicasse videntur. Et quia hoc loco nostra vulgata editio discrepat ab eorum versione, exclamant hic, & magnas excitant tragedias, dicentes falsam esse communem versionem, quæ pro osculamini filium, habet: Apprehendite disciplinam. Non intelligunt cæci homines vocabula esse ęquiuoca, & varias recipere interpretationes. Sed cur nostram calumniantur versionem, quæ rectissimè transfert Græcam? Ac cur Græcam, quæ rectissimè trāsfert Hebræam? Nam septuaginta interpretes fuerunt genere Hebræi, vtraque lingua & Hebræa & Græca periti, virtutibus exculti, & à Deo in sacris libris vertēdis illuminati. Et non solùm illi, sed etiam paraphrasis Chaldaica habet: Apprehendite disciplinam. Dixerat paulo anteà diuinus ac regius vates: Erudimini, qui iudicatis terram, nunc idem repetit aliis verbis, sed idem ad maiorem attentionem significantibus. Ac si dicat: Recipite doctrinam, & euangelicam philosophiam, ne irascatur ipse Messias verus Deus, & verus homo, & errantes, ac declinantes à via recta proiiciant in pœnas æternas. Aspicis vulgatam nostram editionem illustrem habere intelligentiam de Christi Dei nostri euangelica doctrina apprehendenda

Psal. 2.

R. Abr.

Pagnin.

Flamin.

Pratens.

Psal. 2.

Hieron.

Hieron.

Ro. 13.

Ephes. 6

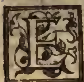
1. The. 5

2. Co. 10

denda & amplexanda. Quare non est, cur eam contemnant, & vituperent vani homines, cùm sit vera, & iuxta sacri concilij Tridentini decretum ea sit authentica: eamq; ob causam aliis omnibus versionibus anteposita. Possunt quidem ex Hebraica, ac Græca veritate alij aliquando sensus depromi, & hauriri veri, salutares, & excellentes: & ex pleno fonte mirabiles riui deduci, atque deriuari. At non ideo est dicendum, falsam esse antiquam nostram editionem vulgatam, quæ omnibus aliis est verior, grauior, illustrior, & præstantior. Sed quoniam vocabulum hoc bar panem significat, vt diximus, & triticũ, iuxta illud Genesis quadragesimoprimo. Gen. 41. Tanta fuit abundantia tritici, vt arenæ maris coæquaretur: potest rectè verti locus hic psalmographi: Psal. 2. Adorate panem: nimirum illum, qui de se ait apud Ioannem 6. Ioan. 6. Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi. Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Et paulò post: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus. Vides admirabilem de sancto Eucharistiæ sacramento vaticinationem. Est enim totus Christus in illa hostia consecrata sub specie panis: nam panis materialis ex vi verborum consecrationis transubstantiatur in Christi corpus, quod illic cõtinetur, non nobis visibile, sed ipsum quidem inuisibile sub visibili panis specie. Vt ad elementum panis & vini accesserit verbum, fit sacramentum. Chryso. Et fit, vt Chrysostomus ait, transmutatio, Theop. & vt Theophilactus, transelemẽtatio, Thom. & vt diuus Thomas, conuersio supernaturalis, & vt in sancto, ac magno Lateranensi concilio definitum est, fit transsubstantiatio panis & vini in corpus & sanguinem domini nostri Iesu Christi. Ac vt verbis vtar Damasc. Ioannis Damasceni: non est figura corporis & sanguinis Christi, sed ipsum corpus domini deificatum, ipso domino dicente: Mat. 26. Hoc est corpus meum, non figura corporis, sed verum corpus, non figura sanguinis, sed verus sanguis. Itaque in hostia consecrata iam non est panis terrenus, sed panis cœlestis: de quo ait Apostolus in priore ad Corinthios vndecimo: Quicunque manducauerit panẽ, 1. Co. 11 & biberit calicem domini indignè, reus erit corporis, & sanguinis domini. De eo ait Cyprianus in sermone de cęna domini: Cypria. Panem angelorum sub sacramento manducamus in terris, eundem sine sacramento manifestius edemus in cœlis. De hoc admirabili sacramento infiniti scripsere doctores, quorum multos recẽset Hosius vir & sapientia & virtute admirandus Hosius. tomo primo confessionis catholicæ, & Garetius religione & eruditione insignis Gareti. in libro, quẽ edidit de veritate corporis Christi in Eucharistiæ sacramento præsentis. Et quia vocabulum bar præter hæc significat firmamentum, transtulerunt Septuaginta locum illum Psal. 71. Psal. 71. Erit firmamentum in terra in summis montium, quæ verba de Messia, de quo ibi loquitur diuinus vates, intelliguntur. Vbi pro firmamento est bar in Hebræo. Quare potest verti: Erit panis in terra in capitibus montium. Vt sit sensus: Erit in terra panis cœlestis in hostia consecrata, quæ ostendetur populo in sacrificio missæ super capitibus sacerdotum. Sacerdotes enim ob dignitatis altitudinem mõtes appellantur. Non solùm Christiani catholici, sed etiam nonnulli ex Hebręis huius sacrosancti sacramenti veritatem asseruerunt. Hi sunt, R. Moses Hardasan in Psalmum 136. Hardas. R. Cahana in caput Genesis 49. Cahana R. Iudas in caput vigesimum nonum Numerorum. Iudas. R. Simeon in Psalmum 136. Simeon R. Ionathas in libro collectionum. Ionath. Hi extiterunt ante Aduentum Christi, & astruerunt fore, vt iuxta diuinas scripturas Messias esset cibus cęlestis, qui in quodam sacramento, & admirabili sacrificio sub speciebus panis, & vini contineretur.

L AR-

ARGVMENTVM quarti capitis.

EPISTOLA Nabuchodonosoris, in qua ipse narrat somnium, quod ei Daniel explanauit, de amissione regni, & habitatione cũ bestiis, de eius in regnum restitutione, & de gratiis, quas Deo agit ob immortalia beneficia, quæ ipse Deus in illum contulerat, digna quidem, de quibus nec ille, nec ætas vlla conticescat.

Caput quartum.

A *EGO Nabuchodonosor quietus eram in domo mea, & florens in palatio meo, somnium vidi, quod perterruit me. Et per me propositum est decretum, vt introducerentur in conspectu meo cuncti sapientes Babylonis, et vt solutionem somnii indicarent mihi. Tunc ingrediebantur arioli, magi, Chaldæi, et aruspices: & somnium narraui in cõspectu eorũ: & solutionem eius non indicauerunt mihi, donec collega ingressus est in conspectu meo Daniel, cui nomen Baltassar, secundum nomen Dei mei, qui habet spiritum deorum sanctorum in semetipso. & somnium corã ipso locutus sum. Baltassar princeps ariolorum, quoniam ego scio, quòd spiritũ sanctorum deorum habeas in te, & omne sacramentum non est impossibile tibi, visiones somniorum meorum quas vidi, & solutionem earum narra. Visio capitis mei in cubili meo. Videbam, & ecce arbor in medio terræ, & altitudo eius nimia. Magna arbor & fortis, & proceritas eius contingens cælum, aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ. Folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius, & esca vniuersorum in ea. Subter eam habitabant animalia & bestiæ, & in ramis eius conuersabãtur volucres cæli, et ex ea vescebatur omnis caro. Videbam in visione capitis mei, & ecce vigil et sanctus de cælo descendit, clamauit fortiter, & sic ait, Succidite arborem, & præcidite ramos eius, excutite folia eius, & dispergite fructus eius, fugiant bestiæ, quæ subter eam sunt, & volucres de ramis eius. Veruntamen germen radicum eius in terra sinite, & alligetur vinculo ferreo, & æreo in herbis, quæ foris sunt, & rore cæli tingatur, & cum feris pars eius in herba terræ. Cor eius ab humano commutetur, & cor feræ detur ei, septem tempora numerentur super eum. In sententia vigilum decretum est & sermo sanctorum, & petitio, donec cognoscant viuentes, quoniã dominatur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit, dabit illud, & humilimum hominem constituet super eum. Hoc somnium vidi ego Nabuchodonosor Rex, tu ergo Baltassar interpretationem narra festinus, quia omnes sapientes regni mei non queunt solutionem edicere mihi, tu autem potes, quia spiritus sanctorum deorum in te est.*

Explanatio.

EGO Nabuchodonosor quietus erã. Hoc est, cùm ego Rex Babylonius in summo otio versarer conquiescentibus bellis, & in aula mea ad eximiam gloriam florescerem, obiecta sunt mihi dormienti visa quædam, quæ me deterruerunt. Posuit nomen suum tunc in orbe terrarum illustre, vt firmius esset testimonium suum, & ita pateret veritatis monimentum. Hic incipit caput quartum iuxta Hieronymi & Alberti magni commẽtarios, & communem bibliorum editionem. Nonnulli tamen illud incipiunt à verbis illis in fine tertij capitis positis. Nabuchodonosor Rex omnibus populis: vt ibi obseruauimus. Hieron. Albert.

¶ *Som-*

¶*Somnium vidi, quod perterruit me.* De eodem Nabuchodonosore dictum est et
Sup.2. capite secundo: Vidit somnium, & conterritus est spiritus eius. Somniis turbabatur, quia mundi felicitas & rerum prosperarum ludibria somnia sunt, quibus terremur. Non nobis res solidæ, sed vmbræ terrorem inferunt. Esse autem mundi opes & vanitates somnia & vmbras, ostendimus secundo capite.

¶*Cogitationes meæ in stratu meo.* Hoc est, cogitationes, quæ ascenderunt in cor meum, dum in lecto meo iacerem. Et visiones capitis mei, idest visa in somniis me permiscuerunt & exagitarunt. Insolita enim visa præsertim noctu solent admiratione ac metu intuentes perterrere. Dicuntur autem visiones, quia etsi vna tantùm sit, multas tamen habet partes. Et dicuntur visiones capitis, quia tota visio fuit imaginaria, vis autem illa dicta imaginatiua à philosophis in capite est, in quo spiritus sunt animales & naturales, qui formas & similitudines rei visæ puriores vehunt.

¶*Tunc ingrediebantur arioli.* De his sapientium generibus, & nominibus disseruimus capite secundo.

¶*Et solutionem eius non indicauerunt mihi.* Non est mirum, nam vt capite se-
1.Co.2. cundo epistolæ prioris ad Corinthios ait apostolus, quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi spiritus Dei. Duobus Pharaonis famulis ob somnia quorum interpretatio
Gen.40 eos latebat, tristibus dixit Ioseph: Nunquid non Dei est interpretatio? Scriptum
Esa. 29. est apud Esaiam 29. Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo. Id quod refert diuus Paulus ca-
1.Co.1. pite 1. prioris ad Corinthios. Nescierunt sapientes Babylonis somnium regi interpretari, nec ipse illud intellexit, donec veniret collega Daniel, qui illud exposuit. Collega dicitur q alicuius cũ altero officij, aut dignitatis, aut potestatis est, aut in eodẽ habitat collegio, aut est alteri familiaris. Vocat rex Danielem collegam suũ pp familiaritatem, & quod cũ eo regnum gubernaret. Vel sapiẽtum Babylonis collegam, quòd illis familiariter vteretur.

¶*Secundum nomen Dei mei.* Hoc est ex nomine Dei mei. Acsi dicat, qui appellatur Baltassar, quemadmodum appellatur Deus meus. Ita eum in principio admiratus sum, vt nomen illius Dei, quem tunc præcipuè colebam, illi imposuerim.

¶*Qui habet spiritum deorum sanctorũ.* Loquitur more gentilium, qui multos esse deos præditos sanctitate putabant. Vel per sanctos deos intelligit cœlestes illos spiritus, quos angelos vocamus. Diuus enim Paulus in epistola priore ad Corinthios capite 8. deos pro angelis vsurpat, 1.Cor.8
cùm ait: Etsi sunt, qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra, si quidem sunt dij multi, & domini multi, nobis tamen vnus est Deus. Dij multi in cœlis sunt angeli, in terra verò sunt viri iusti, & illustres, de quibus ait psalmographus: Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. At hi dicun- Psal.81.
tur dij per participationem quandam, & res creatæ sunt, creator autẽ est Deus per naturam. De eo dictum est Deuteronomij sexto: Deus vnus est. de illis verò Deut. 6.
Psalmo 95. Non est similis tui in diis domine, & non est secundum opera tua. Psal.85.
Psalmo 96. vbi nos habemus: Adorate eum omnes angeli eius, pro angelis est Psal.96.
in Hebræo Elohim, quod nomen & deos significat & angelos. Hac ratione ductus vertit Hieronymus locum illum. Ado- Hieron.
rate eum omnes dij. Vbi per deos intelliguntur angeli, non autem dij, de quibus dictum est Psalmo 95. Omnes dij gen- Psal.95.
tium dæmonia.

¶*Et omne sacramentum non est impossibile tibi.* Hoc est, nullum est mysterium tam abstrusum & arcanum, quod tu non possis interpretari. Eam ob causam repete mihi somnium meum, accommodans singulis eius partibus partes interpretationis.

¶*In medio terræ.* Hoc est in ciuitate Babylonis, quæ iuxta Alfragani sententiam Alfrag.
est in quarto climate. Cosmographi terram secundum latitudinem in septem partes diuisere, quæ climata appellantur. Ex quo colliges, quartum clima esse medium terræ habitabilis, in quo sita fuit Babylon. Quam ob causam arbor

illa visa fuit in medio terræ. Non me fugit nostri temporis mathematicos terram in nouem climata diuidere, vt ait Petrus Apianus in libro cosmographico. Sed veteres astrorum periti septem duntaxat climata posuerunt. Hæc Babylon fuit quondam totius Chaldææ caput, regia Nabuchodonosoris. Fuit euersa à Cyro & Dario, & postea modo quodam instaurata, & vocata Seleucia, vt Strabo & Stephanus existimant, de qua nonnulla diximus in primum caput.

Apian. Strabo. Stepha.

¶ *Magna arbor & fortis*. Possunt verti verba hæc: Creuit arbor; & vires acquisiuit. Appellatur hæc arbor magna propter regni magnitudinem, & fortis, propter exercituum fortitudinem. Sequitur. Et proceritas eius contingens cœlum. Hoc potest ad Nabuchodonosoris superbiam & insolentiam referri, dixit enim, vt ait Esaias quadragesimoprimo: Ascendam super altitudinem nubiū, similis ero altissimo. Hæc ingens arbor erat ipse Nabuchodonosor, foliorum tegmine, fructuumque vbertate ornata, quæ excisa est, non euulsa, vt ei explicauit Daniel. Creuit, & ascendit in sublime ob rerum prosperarum affluentiam, vt insignior esset eius occasus, mundus enim arridet, vt sæuiat, extollit, vt deprimat, blanditur, vt fallat. Vidi impium superexaltatum, ait diuinus ac regius vates, & eleuatum sicut cedros Libani, transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Solent nanque potentes homines ex illustri & florente rerum statu in summas calamitates præcipitari. Illud est aduertendum tam apud Dauidem, quàm apud Danielem principes & magnates cum arboribus comparari. Eodem modo apud Ezechielem capite decimoseptimo loquēs Deus de superbo Sedechia, & de humili Zorobabele: Scient, inquit, omnia ligna regionis, quia ego dominus humiliaui lignum sublime, & exaltaui lignum humile. Et capite trigesimoprimo loquens de felicitate regis Assyriorum comparat illum cum arbore altissima omnes alias proceritate superantem. Sed in his duobus

Esa. 41. Psal. 36. Ezec. 17 Eze. 31.

locis non solùm principes, sed etiam alij homines arbores vocantur. Solet enim scriptura sacra homines arbores vocare, vt in euangelio: Omnis arbor quæ non facit bonum fructum, excidetur, & in ignem mittetur. Et alio loco: Fit arbor, ita vt volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius. Et capite septimo Apocalypsis: Vidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flarent super terram, nec super mare, nec in vllam arborem. Quæ vt Victorinus ait, ad tempora Antichristi referuntur, quando Angeli mali, & Antichristi satellites in omnibus quatuor orbis terrarum partibus conabuntur cohibere euangelicos concionatores, nec aura salutaris doctrinæ mundum per terram & mare significatum recreent, ne homines nomine arborum intellectos erudiant. Aristoteles in libris de anima hominem ait esse arborem inuersam, nam capillos capitis tā quam radices in superiorem partem prō tendens per eos accipit nutrimentum. Id quod non multo antè dixerat Plato. Porrò arbor radices habet in terra fixas, homo autem in cœlo, nam arbor ex terra, homo verò ex cœlo nutritur. Vnde de ecclesia dictum est septimo Cāticorum, Comæ capitis tui sicut purpura regis iūcta canalibus. Hoc est capilli capitis tui pulchri velut purpura regis tanquam radices accipiunt nutrimentum à cœlestibus riuis. At vir pius & iustus arbori fœcundæ similis est insitæ iuxta dulcia flumina, quorum vberrimis aquis irrigatur, lætissimorum fructuum copia exornata, admirabiles enim fert virtutum fructus, & illos quidem tempestiuos, semper virescens, nullos vnquam æstus reformidans. Id significare volens diuinus psaltes: Erit, inquit, tanquam lignum, quod plantatūm est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Quam similitudinem Ieremias etiam capiti decimoseptimo mandauit. Per arborem verò intellige palmam, iuxta illud Psalmi 91. Iustus vt palma florebit. Vt illa tenuis incipiens ab imo cōtra

Matt. 3. Luc. 3. Mat. 13. Apoc. 7. Victor. Ari stot. Plato. Canti. 7 Psal. 1. Iere. 17 Psal. 91. Similitudo.

aliarum

aliarum plantarũ naturam crescendo superius vastior efficitur, & quanto sublimior, tanto in altum redditur latior & robustior, sic viri pietate ac iustitia præstantes in terrenis ac humanis artificiis, & studiis debiles sunt, in cœlestibus fortes, semper in virtute proficiunt, & longius atque distantius se studiosos Dei exhibent, quàm seculi fuisse meminerunt.

Simile. Ac vt arbor non solùm ad sui ornamentum & perpetuitatem fructus fert, sed etiam vt illis afferat aliis vtilitatem, sic illi fructuosi sunt, sed ita vt non solùm sibi, sed aliis quærant commoditates, in illis iuuandis occupati. Sed multi sunt velut arbores steriles, similes taxo venenatæ, quæ excisi in ignem æternum proiicientur, vbi pœnas luent scelerum suorum. Iam enim, vt verbis vtar Ioannis

Matt. 3. Baptistæ apud Matthæum tertio, securis ad radicem arboris posita est. Improbos homines flagitiis contaminatos appellat

Iudi. Iudas Thaddæus arbores autumnales, infructuosas, bis mortuas, eradicatas. Cùm enim vita priuantur impij, bis mortui sunt, quoniam & corporis & animæ mortem subeunt, & in tenebras sempiternas relegantur. Vocantur autem autumnales, quia in fine autumni arbores non solùm carent fructu, sed etiam foliis. Nam nec fructum ferunt virtutum, nec foliis decori exterioris ornantur. Sunt nonnulli foliis quidem vanæ ostentationis exterius tecti, sed omni vera honestate spoliati, solidæ probitatis germanæque iustitiæ vim nullam tenent, vmbra tantùm, & simulatis imaginibus vtuntur. Hi sunt arbore illa significati, de qua ita ait Mat-

Matt. 21. thæus vigesimoprimo: Videns Iesus fici arborem vnam secus viam venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tantùm. Et ait illi: Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea. Nomine foliorum simulatio virtutis, & honestatis venditatio intelligitur, per fructus autem quibus arbor illa carebat, solida bonitas, & absoluta ratio significatur. Itaque illa designantur illi, qui sunt artificio simulationis eruditi, qui cùm maximè fallunt, id agunt, vt boni viri esse videantur. At nos ita debemus actiones nostras ad certam rationis normam dirigere, vt possimus cum fructuosis & excellentibus arboribus cõparari. Sed opus est, vt animi humilitatẽ colamus. Nam quemadmodum arbores Similitudo. quanto profundiores mittunt radices, tãto altius crescunt, sic nos quanto submissiores fuerimus per humilitatem, tãto erimus altiores per virtutem. Et vt arbor in terra fixa est stipite, sed ramis tendit in sublime, sic nos existentes corpore in terra ascensuri sumus animo in cœlum, vbi Similitudo. nostræ cogitationes sunt figendæ ac locãdæ. Et ita de nobis dicetur. Et proceritas eorum tangens cœlum, quod hoc loco dicitur de Nabuchodonosore, sed multo aliter, nam de illo dictũ est propter eius superbiam & arrogantiam, de nobis aũt dicetur propter humilitatem, & humanarum opum despicientiam. Ille vanis ac fluxis rebus ducebatur, nos autem ad cœlestes æternasque sumus aspiraturi.

¶ *Aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ.* Erat hæc arbor insignis in omni terra Chaldææ. Vel in omni orbe terrarum. Acsi dicat: Nulla erat in mũdo regio, nulla natio, in qua non esset huius arboris notitia. Hiperbolica locutio est. Sequitur. Folia eius pulcherrima. Hoc est exteriora eius ornamenta valde visenda ac decora erant, vt vestes, aulæa, vasa aurea & argẽtea, signa, tabulæ, tecta marmorea ebore & auro fulgentia, equites, satellites, & alia huiusmodi. Fructus sunt opes, tributa, regna, & imperia, quæ omnia viri sapientes in bonis rebus, aut expetendis nunquam esse duxerunt. Transeunt enim, vt in libro Sapientiæ scriptũ Sap. 3. legimus, sicut vmbra, & sicut nũcius præcurrens, & tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cùm præterierit, non est vestigium inuenire. Vnde Dauid Psalmo 61. Diuitiæ, inquit, si af- Psal. 61. fluant, nolite cor apponere. Et Psalm. 48. Psal. 48. Relinquent alienis diuitias suas, & sepulchra eorum domus illorum in æternum. Et Christus Deus noster apud Mat- Matt. 6. thæum sexto. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra. Solent enim diuitiæ

& exteriora ornamenta pretiosa nocere, nisi prudentia, & mortis memoria adhibeatur. Palma non crescit, nec lætos edit fructus in terra fertili & pingui, gaudet terra leui, sabulosa, nitrosa, & infrugifera, authore Plinio libro tertiodecimo naturalis historiæ. At vbi terra pinguis est, aspergunt coloni salem non longè à radicibus surculi, vt ait idem Plinius. Et Palladius ait oportere iuxta eius radices non solùm mittere salem, sed cinerem. Eodem modo homo in rerum prosperarum fœcunditate, & mundi fertilitate satus, diuitiarumque affluentia nutritus, nec fertur in contemplationis excelsitatem, nec fruges fundit virtutum, nisi sibi adhibeat salem prudentiæ, quo diuitias dispenset, ac disponat, & cinerem memoriæ mortis, quo in gyrum rationis & doctrinæ ducatur, vt sibi consulat, finem suũ perspiciat, & rerum humanarum varietatem interitumque intueatur. Eam ob causam præcipiebat Deus capite secundo Leuitici, vt in omni sacrificio offerretur sal, quo vt ait capite quarto ad Colossenses apostolus, sermo noster est condiendus. Quibus in locis per salem prudentia significatur. Et capite 27. Exodi fuit à Deo decretum, vt fierent lebetes ad suscipiendos cineres, hoc est, vt animos ad mortis memoriam præpararemus. Vnde Ecclesiasticus: In omnibus, inquit, memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis. Et ita non tibi folia pulcherrima nocebunt.

Similitudo. Plinius. Plinius. Palladi. Leuit. 2. Colos. 4 Exo. 27. Eccle. 7.

¶ *Esca vniuersorum in ea*. Hoc est, omnia animalia pomis huius arboris vescebantur. Et subter ea habitabant animalia & bestiæ. Idest, omnes homines vmbram eius requirebant, siue essent simplices per animalia intellecti, siue feroces cum bestiis cõparati. Vel per animalia & bestias indifferenter homines intelliguntur.

In ramis eius conuersabantur volucres cœli. Aues aeris in ramis eius concinebãt, quiescebant, volitabant. Solent enim aues in arboribus cubilia sibi, nidosque construere, eosque mollissimè substernere. Poteris per volucres, adulatores intelligere, vel homines leues & mendaces, vel qui dediti vanitatibus affectant opes & dignitates, vel eos, qui sunt alta mente præditi in sublime volantes. Accipi aues & alia animalia pro hominibus est in diuinis literis satis vsitatũ. Capite 11. Leuitici vbi Deus tractat de auibus, cæterisque animãtibus non comedendis ait Eusebius Cæsariensis libro octauo de præparatione euãgelica, illic per volucres & animantes homines significari. Quod probat authoritate Eleazari, & Aristei. Id quod Deus ait Deuteronomij vigesimoquinto: Non alligabis os boui trituranti, diuus Paulus capite nono prioris ad Corinthios, & quinto prioris ad Timotheum de concionatore euangelico interpretatur. De hominibus illud intelligitur, quod Deus ait Ezechieli: Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestiis agri, conuenite, properate, &c. Et apud Oseam: Percutiam cum eis fœdus in die illa cum bestia agri, & cum volucre cœli, & cum reptili terræ. In hunc modum illud potest intelligi seruatoris nostri apud euangelistas: Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos, filius autem hominis nõ habet, vbi caput suum reclinet. Concionatores & præsules publica flagitia non reprehendentes vocat Esaias canes mutos non valentas latrare, capite 56. Et de hominibus petulantibus & efferatis scriptum est psalmo 21. Circundederunt me vituli multi, tauri pingues obsederũt me. Et psalmo 91. Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem. Ezechiel capite 17. vocat tyrannum Babylonicum aquilam grandem magnarum alarum. Per serpentes homines perspicaces & solertes, per columbas verò puri & aperti significantur. Vnde Christus dominus apud Matthęũ decimo: Estote, inquit, prudentes, vt serpentes, & simplices, sicut columbæ. Qui enim simplicitate sunt præditi, sed prudentia carent, facilè ab impiis seducuntur, & venduntur. Quare eos qui columbas vendebant, meritò Christus reprehẽdit, & cathedras eorum euertit. Coruo significatur homo vorax & rapax. De eo illud Esaiæ intelligitur 34. Ibis & coruus habita-

Leui. 11 Eusebi. Eleaza. Ariste. Deu. 25 1. Cor. 9 1. Tim. 5 Ezec. 39 Ose. 2. Matt. 8. Luc. 9. Esai. 56. Psal. 21. Psal. 91. Ezec. 17 Matt. 10 Mat. 21. Mar. 11 Ioan. 2. Esai. 34.

habitabunt in ea. Nempe in Idumæa per quam mundus significatur, cuius amatores & habitatores ibes sunt & corui; aues immundæ, & voracitati deditæ: iusti autem non sunt hic habitatores, sed peregrini, quoniam eorum patria cœlum est.
Gene.8. Ex arca Noe quæ Christianam religionem designabat, missus est coruus, & non est reuersus: missa est columba, & reuersa est. In huius seculi eluuione inueniuntur corui, hoc est homines dediti ventri & somno, qui nihil cogitant nisi prædam, cædes, rapinas, & alia huiusmodi scelera: & columbæ, hoc est viri simplices, sinceritatis studiosi, à calliditate & calumnia alienati. Coruus non redit, aut aquis obrutus, aut cadaueribus allectus: rediit autem columba, quia non inuenerat requiē extra arcam: viri enim pietate & iustitia præstantes animi tranquillitatem & oblectationem non sentiunt nisi in religione, & christiana philosophia; vbi mentis serenitas inuenitur. Ioannes Baptista apud Matthæum tertio appellauit pharisæos & sadducæos progenies viperarum.
Matt.3.
Luc.13. Christus Deus noster apud Lucam tertiodecimo appellauit Herodem vulpem.
Ioan.1. Et ipse Christus apud Ioannem primo appellatur agnus: qui fuit inter duo animalia cognitus & perspectus. Vbi enim
Haba.3. nos legimus capite tertio Habacuc, In medio annorum uiuifica illud: habent septuaginta interpretes, In medio duorū animalium cognosceris. Fuerunt autem
Mat.27. hęc duo animalia duo latrones cum Chri
Mar.15 sto crucifixi, inter quos ipse agnitus est: nam in eius morte sol indutus est luctu, & tenebræ fuerunt in omni terra, & velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum, & terra mota est, & lapides scissi sunt: Quibus visis
Luc.23. centurio & eius socii dixerunt. Verè filius Dei erat iste. Et vnus ex latronibus eum cognouit, ad quem fuit mirabiliter conuersus. Vel fuit à duobus animalibus cognitus in præsepio: de quibus illud pri
Esai.1. mi capitis Esaiæ potest intelligi: Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui. Vel hæc duo animalia de quibus loquitur Habacuc, inter quæ fuit cognitus Christus, sunt duo populi, nimirum gentium & Iudæorum in ecclesia primitiua. Aspicis igitur per animalia rationis expertia, siue sint terrena, siue volatilia homines significari. Vnde pro primogenito agnus in lege offerebatur, & pullus columbæ, siue turtur: aut duo turtures, siue duo pulli columbarum: vt duodecimo Leuitici diuinæ literæ memo Leui.12
riæ prodiderunt. At beatissima dei genitrix Maria non obtulit agnum in templo pro filio suo vnigenito, quia ipse agnus erat, qui tollit peccata mundi. Et quia ob Luc.2.
summam paupertatem hostiam diuitum Ioan.1.
offerre non potuit, sed inopum. Obtulit autem, vt Lucas capite secundo testa- Luc.2.
tur, par turturum, aut duos pullos columbarum. Per columbas quæ in congregatione vitam degunt, intelligitur vita actiua: per turtures autem solitudinem diligentes contemplatiua. Sed quoniam vtraque vita non potest esse perfecta sine charitate, quæ vt ait capite tertio ad Colossenses apostolus, est vinculum per- Colos.3
fectionis, offerebatur par turturum, aut columbarum: quia charitas minus quàm inter duos esse non potest, quæ in verbo, par, denotatur. Non offerebantur Deo luscinæ seu philomelæ, non cassitæ, non alciones, non merulæ, non cygni, non frigellæ, non aliæ huiusmodi aues cantus iucunditate præcellentes, sed turtures & columbi; quorum cantus est gemitus & meditatio. Ideo Ezechias dicebat apud Esaiam 38. Meditabor vt columba. Et Esai.38.
Canticorum secundo ait sponsus, Vox Cant.2.
turturis audita est in terra nostra. Idest vox spiritus, qui vt ait apostolus octauo ad Romanos, postulat pro nobis gemiti- Rom.8.
bus inenarrabilibus. Attende quid pro primogenitis offerebatur, agnus animal simplex & mansuetum, & turtures & columbæ. Nolebat Deus, vt sibi offerentur lupi rapaces, non sues lutulenti, qui in sordibus voluntantur, non canes latrantes & mordentes, non vulpes malitia & fallaciis occupatæ, non pauones vanitatibus dediti circuitum cauda facientes, sed animantes mundæ & simplices. Non ei grati sunt prædones, nō voluptarii, nō ob-

tractatores, non fraudulenti, non vani, non denique improbi, qui in republica violanda dolos concipiunt, seque flagitiis contaminant: sed qui pietatem colunt & iustitiam, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, & officiorum momenta perpendunt. Et quoniam per animalia rationis expertia significantur homines, qui ea multis in rebus volunt imitari, aiebant Aegyptii conuerti homines in bestias: à quibus Pythagoras animarum migrationem in disparia genera beluarum assumpsit, vt ait libro decimo de præparatione euangelica Eusebius Cæsariensis. Ac à Pythagora dogma illud accepit Plato, qui ait in Phædone, & Phædro animam immortalem compotem rationis ad animalia rationis expertia descēdere. Non quòd anima incorporea, quam diuinam appellabat, in beluarum corpora ingrediatur, sed vult cum Pythagora, & veteribus Aegyptiis significare, vt mea fert opinio, homines eorum animalium nomina sortiri, quorum mores imitantur. Nam diuinus psaltes: Nolite, inquit, fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus. Acsi dicat, Nolite tradere vos ipsos libidinibus & cupiditatibus, equosque & mulos impetu ac stimulis turpitudinis & ferocitatis exultantes imitari. Et Psalmo 48. Homo cùm in honore esset, non intellexit. comparatus est iumētis insipientibus, & similis factus est illis. Vel vt pót verti ex Hebræo, Homo cū in honore esset, non permansit, comparatus est cum beluis insipiētibus, quæ intereūt. Itaque tritum est satis, homines cum feris, aliisque animalibus intelligentiæ minimè capacibus conferri. Hinc natam esse arbitror infamem illam de animarum transitu in bestias opinionem: quæ si rectè intelligatur, non poterit improbari. Hermes Trismegistus qui eam more poetico descripsit, ait statim, non permittere legem diuinam animi humani transitum in bestias. Id quod etiam Iamblicus Platonicus affirmat, etiam si Plotinus contrarium senserit, sed longè fallitur opinione, existimat enim id fieri reipsa, quod Pythagoras & Plato figuratè dixerunt.

Pytha. Euseb. Plato. Psal. 31. Psal. 48. Trisme. Iambli. Plotin. Pytha. Plato.

Hæc animalia tam in terra quàm in aere vitam degentia, quibus homines intelliguntur, arbore illa per quam designabatur Nabuchodonosor, sustentabantur. Sed beluæ erant in terra, aues in ramis: quia apud reges docti & iusti debent esse supra constituti in dignitatibus & honoribus, insipientes autem & impii ab omni gubernatione & principatu separati.

¶*Succidite arborem.* Idest, eiicite Nabuchodonosorem de regno, Non ait, Euellatur radicitus; sed succidatur; quia futurum erat, vt rex ille eiiceretur á regno, & cum bestiis versaretur, ęstimans se bestiam esse, sed postea ad sanam intelligentiam rediret, & ad regnum reuocaretur. Ideo paulo pòst subditur: Verumtamen germen radicum eius in terra sinite. Perpende rerum humanarum varietatē. Quā cito magna regis prosperitas fuit in calamitatem conuersa. Vt periculosa est, iuxta Hipocratis sententiam summa corporis salus, & excellentissima valetudo; ita lubrica & timenda est maxima rerum secundarum affluentia, iuxta illud psalmi 72. Deiecisti eos, dum alleuarentur.

Similitudo. Hipocr. Psal. 72.

¶*Et cum feris pars eius in herba terræ.* Id est, portio eius erit in fœno & gramine agrorum cum bestijs, comedet enim herbam in terra more pecudum. Non intelliget se esse hominem, nec quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestiis antecedat.

¶*Cor eius ab humano commutetur: & cor feræ detur ei.* Hoc est, priuetur sensu humano, sitamens & insanus, ita eius intelligentia à sua sede dimoueatur, vt cō pos sui non sit. Fuit Nabuchodonosor eiectus ex hominum communione, & consors bestiarum rura peragrabat. Non fuit conuersus in bestiam, sed bestiarum socius, nam factus omnino insanus existimabat se esse bestiam, & fœnum comedebat, id diuina permittente iustitia. Ita fuit læsa pars illa, quam imaginatiuam facultatem vocant, vt sibi persuaderet, se hominem non esse.

¶*Et septem tempora mutentur super eū.* Potest verti, Donec septem temporum cursus

cursus euoluantur. Sensus est, erit insanus, socius pecudum septem annos. Quidam per septem tempora intelligunt tres annos cum dimidio, diuidunt enim tempus in vernum & hyemale iuxta Persarum morem, qui annum in has duas secant partes. Alii existimant poni hoc loco numerum certum pro incerto, & per septem tempora multa indefinitè interpretantur. Multi ex Grecis quatuor mensium annum statuerunt. Quidam ex barbaris trium mēsium. Romulus decem mensiū annum definiuit. Alii duodecim. Et ita in diuinis literis annus pro duodecim mensium accipitur spatio. Qua de re copiosè
Alexan. differit Alexander ab Alexando libro tertio Genialium dierum.

¶*In sententia vigilum decretum est.* Hoc est, ita decreuerūt angeli iubēte Deo. Vel res ita fiebat, vt vigiles idest boni angeli constituerant. Poteris per vigiles tres personas sacrosanctæ Trinitatis intelligere.

¶*Sermo sanctorum & petitio.* Sensus est, De hoc loquebantur viri iusti, qui erant in terra, nam videntes tyrannidem Nabuchodonosoris á Deo petebant, vt ei hāc, aut similem pœnam infligeret. Potest ita verti. Sermo sanctorum & quæstio. Vt sit sensus, In sermone angelorum erat quæstio, nam inferiores quęrebant, quare id faceret Deus, & superiores respondebant. Donec cognoscant viuentes, siue vt homines cognoscant Deum esse dominum altissimum, & potentissimum, qui superbos deiicit, & humiles extollit
Luc. 1. iuxta illud dei genitricis Mariæ apud Lucam primo, Deposuit potentes de sede,
1. Pet. 5. & exaltauit humiles. Et illud diui Petri capite quinto prioris canonicæ, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gra-
Iac. 4. tiam. Quod etiam diuus Iacobus capiti quarto epistolæ suæ mandauit. Superbum Pharaonem qui dixerat, nescio dominū, & Israelem non dimittam, deiecit Deus cum exercitu eius in profundum maris,
Exo. 14. vbi omnes Aegyptii pœnas suorum scele-
Sup. 3. rum luerunt. Et Nabuchodonosorem superbia elatum, qui statuam locauerat, in qua ipse coleretur, regno ad tempus priuauit, & inter bestias proiecit. Vnde idem dominus octauo Prouerbiorum, Arrogā- Prou. 8.
tiam, inquit, & superbiam ego detestor. Sed dices, Cur Nabuchodonosor per Dei flagella se recepit ad meliorem frugem, Pharao autem deterior factus est? Nam quantùm ad naturam ambo homines erant, quantùm ad dignitatem ambo reges, quantùm ad causam ambo Dei populum captiuum tenebant; quantùm ad pœnam ambo in calamitatem inciderunt, fuerintque mulctati, & ærumnis clementer admoniti. Quid ergo fines eorum fecit esse diuersos? Respondet diuus Au- August.
gustinus, & sunt eius verba in sacros canones relata. 23. q. 4. c. Nabuchodonosor, quia vnus Dei manum sentiens, recordatione propriæ iniquitatis ingemuit, alter libero arbitrio contra Deum pugnauit. Ex quo colliges, afflictionem in quam homines inuiti incidunt, aliis vtilitatem ferre, aliis detrimentum; sed plerunque superbos in acerbas calamitates præcipitare. Vt fulmen frangit ac euertit fortia, Simili.
relinquens fragilia intacta, ita diuina iustitia superbos prosternit atq; profligat, subiectos autem humilesq; relinquit incolumes. Et vt idem fulmen aeris ardore & fulgore horribile percutit rerum fastigia, eiusq; ictu excelsa flagrant ædificia, cum ipsum ad imas concauasq; valles ac vilia tuguria non descendat, sic summa mundi calamitas eos plerumque angit & opprimit, qui superbia elati tendunt in sublime, illos non attingit, qui de se submisse sentiunt, & veræ humilitatis amore seipsos abiiciunt.

Tunc Daniel cuius nomen Baltassar C
cœpit intra semetipsum tacitus cogitare quasi vna hora, & cogitationes eius conturbabant eum. Respondēs autem rex ait: Baltassar somnium & interpretatio eius non conturbent te. Respondit Baltassar, et dixit. Domine mi somnium his qui te oderunt, & interpretatio eius hostibus tuis sit. Arborem quam vidisti sublimē atq; D
robustam, cuius altitudo pertingit ad cœlum, & aspectus illius in omnem terram, & rami eius pulcherrimi, & fructus

eius

eius nimius; & esca omnium in ea, subter eam habitantes bestiæ agri, & in ramis eius commorantes aues cœli, tu es Rex, qui magnificatus es, & inualuisti, & magnitudo tua creuit, & peruenit vsque ad cœlum, & potestas tua in terminos vniuersæ terræ. Quod autem vidit Rex vigilem, & sanctum descendere de cœlo, & dicere; Succidite arborem, & dissipate illam; attamen radicem eius in terra dimittite, & vinciatur ferro, & ære in herbis foris, & rore cœli conspergatur, & cum feris sit pabulum eius, donec septem tempora mutentur super eum; hæc est interpretatio sententiæ altissimi, quæ peruenit super dominum meum Regem. E *Eiicient te ab hominibus, & cum bestiis ferisq; erit habitatio tua. Et fœnum vt bos comedes, & rore cęli infunderis. Septem quoque tempora mutabuntur super te, donec scias, quòd dominetur excelsus super regnum hominum, & cuicunque voluerit, det illud. Quod autem præcepit, vt relinqueretur germen radicũ eius, idest arboris; regnum tuum tibi manebit, postquam cognoueris potestatem esse cœlestem. Quamobrem Rex consilium meũ placeat tibi, & peccata tua eleemosynis redime, & iniquitates tuas misericordiis pauperum, forsitan ignoscet Deus delictis tuis. Omnia hęc venerunt super Nabuchodonosor Regem.*

¶*Tunc Daniel.* Audito somnio cogitabundus stetit Daniel, interpretationem eius circiter horam vnam in animo versans, & Deum obsecrans, vt sibi veritatem aperiret. In illo temporis spacio rę collegit in se spiritum suum, totumque ad Deum extulit cum piis precibus, & feruente animi affectu, vt regi honorem seruaret, & veritatem silentio non præteriret.

¶*Et cogitationes eius conturbabant eũ.* Quia mentis oculis diuino lumine illustratis aspexit grauissimam regi imminere calamitatem, & timebat eam illi significare.

¶*Somnium & interpretatio eius non coturbent te.* Videns Nabuchonosor Danielis timorem, & coturbationem, quam fortasse vultus pallore ostendebat, hortatus est eum, vt ea sine metu verè, ac simpliciter diceret, quæ animo intueretur. Qua in re personam gessit pęnitentis, qui ad quodlibet supplicium debet esse paratus, iuxta illud Psalmi 37. Quoniam ego in flagella paratus sum. Et illud Psal. 107. Paratum cor meum Deus, paratum cor meum. Psal. 37. Ps. 107.

¶*Somnium his qui te oderunt.* Subauditur eueniat. Ostẽdit Daniel pietatem suã ergą regẽ, cuius ęrumnas dolebat, easq; eius hostibus precabatur. Quod est intelligendum seruata diuina voluntate, & serie ęquitatis & iuistię.

¶*Arborem quam vidisti.* Interpretatur Daniel somnium regi, de regni amissione, & habitatione cum bestiis, ac tandem de eius in regnum restitutione.

¶*Succidite arborem.* Subaudi, totam, nõ ramum vnum duntaxat, sed totam arborem resecate: nõ enim vnam tantùm prouinciam ab eo separandam esse sciebat, sed vniuersum imperium. Quanquam arbori florenti, amœnæ, ornatæ tegmine viridium foliorum ramus vnus, aut alter excidatur, tamen non omnino amittitur eius pulchritudo: nam pro illo qui secatur, alter succedit, & vtilior fortasse, atq; præstantior. Ita tametsi ciuitas vna, aut prouincia deficiat a rege, aut ab eius hostibus capiatur: non ideo tamen adhibenda ęst desperatio: nam eius locum altera occupabit fortiter expugnata & acquisita. Nihil semper floret: succedit ętas ętati; & res humanæ fiunt mutationibus subiectæ. Eodem modo in republica quamuis nobilis quidam ciuis, prudentia, iustitia, & amore patriæ ornatus obeat suum diẽ: non tamen eam ob causam amittenda est spes conseruationis reipublicæ: nõ enim deerit alius, qui sit iisdem qualitatibus præditus. Similiter si quidam sit scæleri- Similitudo.

bus

bus imbutus, non statim dicendum est perijsse rempublicam, aut collegium: nã pro illo eiecto accipietur alius virtute
Mat.26. munitus. In collegio Christi Iudas erat,
Mar.14. qui tradidit dominum: sed non ob huius flagitia fuit sodalitiũ euersum: loco enim Iudæ traditoris fuit fidelis Matthias electus & subrogatus. Deplorauit Roma in
Luc.16. teritum Sulpitij, cui ad summam gloriæ
Act. 1. eloquentiæ florescenti ferro vita erepta est: sed mansit Cicero, cui fuerat palma eloquentiæ reseruata. Itaque quandiu truncus cum radicibus, & aliquibus ramis manet in terra fixus, etiamsi ramus vnus, aut alter resecetur, non tamen est statim de arboris interitu cogitandum. Id intelligẽs inclitus Dux Florentię pro insigni accepit magnam, ac proceram arborem multis ramis opacam, quodam tamen exciso, cum hac litera: Vno auulso non deficit alter: Vnde vir sapiens & iustus irridet mundi sæuitiam & calamitatem: nam si ei abstulerit diuitias, manebit illi virtus: si ei eripuerit dignitates, manet illi animi excelsitas & magnitudo, si ei præciderit vitam, manet ei nominis amplitudo, & fama immortalis: si ei falsis testimoniis famam ademerit in hac vita, manet ei in altera gloria sempiterna. Et ita auulso vno ramo nõ deerit illi alter. At arbor Nabuchodonosoris superbi ac impij regis fuit tota recisa, quia fuit ei totum regnum ablatum: sed non fuit radicitus euulsa, quia fuit in regnũ restitutus. Ideo ait vigil: Succidite arborem, & dissipate illam: attamen germẽ radicum eius in terra dimittite. Loquitur Dei Angelus cum Chaldæis.

Hieron. ¶ *Vinciatur ferro, & ære*. Hoc est vinculis ligetur. Diuus Hieronymus ait hoc loco fuisse Nabuchodonosorem tempore amẽtiæ suæ ligatum, cùm perspicuum sit, furiosos ne se præcipitent, & in alios impetum faciant, catenis ferreis astringi. Alij aiunt eum fuisse solutum, & in campo cum bestiis ambulasse. Sed omnes verum dicunt. Nam in principio amentiæ fuit ligatus, & ita intelligitur assertio Hieronymi: postea verò cum bestiis rura ac syluas vagus, & solutus peragrabat, & ita intelligitur id, quod alij asseueranter affirmant. Fortasse ligatus fuit non vinculis ferreis, sed morbo illo firma & inuiolabili Dei sententia inducto. Eodem modo allocutus est Deus Regem Assyriorum apud Esaiam 37. Cùm fureres ad Esa. 37.
uersum me, superbia tua ascendit in aures meas: ponam ergo circulum in naribus tuis, & frænum in labiis tuis, quod in sensu literali non de circulo, & fræno ferreo intelligẽdum est, sed de oppressione superbiæ suæ.

¶ *Consilium meum placeat tibi*. Hoc est, sit tibi gratum monitum meum, vtere meo consilio. Sapientes indigent aliquando fauore regum: reges autem sapientium cõsilio. Non respuunt magnates instrui consiliis, si prudentia muniuntur. Moses Dux Hebræorum omni sapiẽtia & nobilitate præstanti paruit consilio Iethri, qui dixerat ei: Audi verba mea, Exo.18.
atque consilia, & erit dominus tecum. Et idem Moses capite 32. Deuteronomij de Deu.32
insipientibus aiebat: Gens absque consilio & sine prudentia: vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent. Verba illa Dauidis Psalmo 118. Bonita- Ps. 118.
tem, disciplinam, & scientiam doce me: possunt verti ex Hebræo: Bonum consilium, & scientiam doce me. Nomẽ enim Hebraicum disciplinam significat, & cõsilium, & gustum, & sermonem. Quæ omnia possunt huic versiculo accommodari. Tobias capite quarto. Consilium, Tob.4.
inquit, semper à sapiente perquire. Et Salomon Prouerbiorum secundo. Consi- Prou. 2.
lium custodiet te. Et capite 13. Qui agunt Pro. 13.
omnia cum consilio, reguntur sapientia. Et Ecclesiasticus 21. Sapientia sapientis Eccl. 21
quasi inundatio abundabit, & consilium eius sicut fons vitæ permanet. Et trigesi- Eccl. 32
mosecundo: Sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis. At priusquã homines quæras, qui tibi faciunt copiam consilij, debes Deum in consilio adhibere, eiq; causam tuam committere. Nam si aduersus Dei voluntatem inieris consilium: ipsum consilium te euertet. Vnde capite 18. Iob scriptum est: Præcipitabit Iob. 18.
impium consilium suum. Et Psalmo 32. Psal.32.
Do-

Dominus dissipat consilia gentium, Et
Pro.21. Prouerbiorum vigesimoprimo: Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum. Vel vt potest verti ex Hebræo: Non est consilium ante dominum. Hoc est, antequam domi num consulat: prius enim à Deo, quàm ab homine consilium es petiturus. Nam hominum consilium labefactatur, & euertitur, quando Deo resistit: Dei
Psal.15. autem semper manet. Id quod est Psalmo quintodecimo mandatum: Benedicam dominum, qui tribuit mihi intelle-
Hieron. ctum, vertit Hieronymus: Benedicam dominum, qui dedit mihi consilium. Est enim consilium Dei hominis consilio præstantius, & permanentius. Vnde ca
Act.5. pite quinto Actorum apostolicorum Gamaliel scientia præditus dicebat: Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissoluetur: sin ex Deo est, non potestis dis-
Psal.31. soluere. Et Dauid Psalmo 31. Consilium autem domini in æternum manet. Omne bonum, vtile, & salutare consilium à Deo est, quamuis illud homines impertiant. Sed opus est eos à consiliis remouere, qui ad Deum non spectant, qui se scæleribus contaminant, & vtilitatem ab honestate seiungunt. Beatus vir,
Psal.1. ait diuinus, ac regius psaltes, qui non
3.Re.12 abiit in consilio impiorum. Quia Roboam filius Salomonis noluit vti consilio eorum, qui alios ętate, & prudentia anteibant, sed iuuenum insipientium, ideò magnam regni partem amisit. A-
Mat.22. beuntes pharisæi, ait Matthæus vigesimo secundo, consilium inierunt, vt Iesum
Mar.3. caperent in sermone. Et Marcus tertio: Consilium faciebant aduersus eum, quomodo eum perderent. Et Ioannes vn-
Io.11. decimo: Collegerunt pontifices & pharisæi concilium, & dicebant: Quid facimus, quia hic modo multa signa facit? De impiorum Iudęorum aduersus Chri
Gen.49. stum consilium dicebat Iacob Genesis quadragesimonono. In consilium eo-
Simile. rum non veniat anima mea. Nam vt ex puteo perturbato quicquid hauseris, perturbatum erit: sic ex animo corrupto corruptum etiam prodibit consilium. Non

inficior posse aliquando ab homine improbo optimum exire consilium. Sed ponderandum est consilium illius, suntque eius fontes aperiendi, atque si fuerit vtile, plenum prudentiæ & fidelitatis, non est repudiandum. Nam vt vir pru- Similitudo.
dens non contemnit pretiosam gemmã, quòd à capite animalis venenati prodierit: sic qui est scientia ornatus, non despicit salutare consilium, quòd sit ab homine impio, sed perspicace depromptum. Sed ego de his loquor, quæ accidunt plerunque, solent enim impij impia consilia impertire. Ideo capite 22. Iob scriptum legimus: Consilium impiorum Iob. 22.
longè sit à me. Eos alloquitur Deus apud Esaiam 30. in hunc modum: Væ filij de- Esa. 30.
sertores, dicit dominus, vt faceretis consilium, & non ex me. Quales consiliarij, talia sunt consilia. Vt caseus à fiscel Simile.
la formam recipit: ita consilium ab ingenio, vnde manat, vel bonitatem sumit, vel malitiam. Consilia enim quæ sunt in cordibus compressa, necesse est eadẽ forma & figura prodire, qualia sunt corda ipsa, aut praua & detorta, aut recta & salutaria. Id intelligens Ecclesiasticus ait trigesimoseptimo. A consiliario ma- Eccl.37.
lo serua animam tuam. Et diuinus citharœdus Psalmo 110. Confitebor tibi Ps. 110.
domine in toto corde meo, in consilio iustorum, & congregatione. Eorum consilia considerata sunt, & fidelia, & verè consilia. Vnde diuus Ambrosius libro Ambr.3
tertio officiorum: In acquirendis, inquit, consiliis plurimum adiungit vitæ probitas, virtutum prærogatiua, beneuolentiæ vsus, facilitatis gratia. De huiusmodi hominum consiliis ait ita in Moralibus diuus Gregorius: Valde fortitudo Gregor.
destruitur, nisi per consilium fulciatur. Et diuus Cyprianus in epistola quadam: Cypria.
Consiliorum gubernaculum diuina lex est. Et rectè quidem: nam in consilio capiendo prudentia, in dando fides requiritur, & religio. Plato consilium appellat Plato.
rem sacram, qua indigemus. Et Plutarchus in libro de amicitia & adulatione: Plutarc.
Plerique mortales, inquit, opus habent consilio, & aliena prudentia. Et Cicero Cicero.
in

in septima Philippica, Summi gubernatores in magnis nonnunquam tempestatibus solent à vectoribus admoneri. Et quamuis omnes indigeant consilio, illi tamen præcipuè, qui rempublicam gubernandam gerunt. Vt eis qui super funes gradiuntur, & agitantur, quos funambulos appellabant, opus est bacillo, aut scipione, ne cadant, sic qui ardua & sublimia gerunt negotia, indigent consilio, ne præcipitentur. Hac ratione ductus Romulus vrbe condita centum consiliarios constituit, vt ait Dionysius Halicarnasseus libro 2. quos optimos iudicauit. Videant principes, ne eos sibi consiliarios adhibeant, qui ipsis perniciem machinentur. Imò in huiusmodi homines grauiter animaduertant. Quemadmodum qui principis monetam corrumpit & adulterat asperè punitur, & iustè quidem: ita, imò multo grauius puniri debet, qui eius deprauat ingenium, eique non salutaria & vtilia, sed turpia & inutilia suadet, qui non vera loquitur, sed dulcia, non honesta, sed perniciosa. Marius Maximus meliorem esse rempublicam asserebat, in qua princeps improbus esset, quàm in qua principis amici essent sceleribus imbuti, quandoquidem vnus malus possit corrigi à multis bonis, multi autem ab vno nequaquam. Ita refert Cuspinianus in consulibus. Simile quippiam narrat Fulgosius libro 7. de Homulio senatore Romano, qui dicebat, se potius optare flagitiosum principem bonis consiliariis septum, quàm honestum, qui deprauatos haberet consiliarios, quibus rerum publicarum administrationē committeret. At consilium debet esse consideratum, nam authore Seneca in libro de beneficiis, Velox consilium sequitur pœnitentia. Id voluit Chilo significare, cùm dixit, vt Laertius memoriæ prodidit, in via non esse properandū. Et Democritus, cùm asseruit, nihil esse consiliis perniciosius celeritate, vt Brosonius Contursinus monumentis consignauit. Florentissimas respublicas scimus fuisse per temerarios ac præcipites consiliarios labefactatas, & à viris prudentia ac maturitate consilii sustentatas & restitutas. Ea ratione motus dux Græciæ non optabat, vt Aiaci similes decem haberet, sed Nestori. Quod si accideret, sperabat Troiam esse breui delendam. In rebus arduis & memorabilibus consilia primùm, deinde acta, postea euentus spectantur. Quare à principibus debent fideles, prudentes atque præstantes consiliarii exquiri, quorum consilio iuuentur. Huiusmodi erat Daniel, qui monuit Nabuchodonosorem, eumq; excellenti consilio instruxit.

Similitudo. Halicarnas. Similitudo. Marius. Cuspin. Fulgos. Seneca. Chilo. Laerti. Demo. Bruson.

¶ *Peccata tua eleemosynis redime*. Hoc est, da eleemosynas, vt tibi peccata tua dimittantur, Nam, vt Ecclesiasticus ait capite tertio: Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis. Sed sunt, qui ideo eleemosynam non faciunt, quia timent, ne postea illis desint opes. At longè falluntur opinione. Nam vt triticum in horreo non augetur, sparsum autē in terram mirum in modum multiplicatur, sic opes retentæ non crescunt, pauperibus autem distributæ maximè propagantur, & ex vno grano centum nascuntur. Ait enim Christus dominus apud Matthæum 19. Centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit. Vnde Augustinus de verbis domini, Fœcundus, inquit, ager pauperum citò reddit donantibus fructū. Et Chrysostomus in caput 10. Matthæi: Cui non proderunt eleemosynę, si rex idolorum cultor poterat illis redimere peccata? Id quod hoc loco videmus.

¶ *Forsitan ignoscet Deus delictis tuis*. Hortatus est illum ad benignitatem & beneficentiam, vt illi Deus peccata condonaret. Sed si Dei potentiam prædixerat, quæ firma est & immutabilis, quomodo illum monet ad illam eleemosynis mutandam? Facilè hoc soluitur Ezechiæ regis exemplo, cui Esaias proximam mortē nuntiauit ex parte Dei, & tamen pias ad Deum preces emittens, ab eo quindecim annos vitæ impetrauit. Niniuitis etiam prædixit Ionas à Deo missus euersionem ciuitatis vsque ad quadraginta dies. At ipsi pœnitentia Deum placarunt, & ciuitatem incolumem obtinuerunt. Nam

Eccle. 3. Simile. Matt. 19. August. Chryso. Esai. 38. 4. Re. 20 Ion. 3.

Nam vaticinationes comminatoriæ non
Hieron. ſemper implentur, vt ait diuus Hieronymus: cuius ſententia eſt in ſacros canones relata, de pœnitentia diſtinctione 1.
Iere. 18. Quamobrem Apud Ieremiam decimooctauo dixit Deus: Repente loquar aduerſus gentem, & aduerſus regnum, vt eradicem, & deſtruam, & diſperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo ſuo, quod locutus ſum aduerſus eam, agam & ego pęnitentiam ſuper malo, quod cogitaui, vt facerem ei. Sed dices: Ergo Deus mutatur. Non muta-
Mala. 3. tur profectò: ipſe enim ait apud Malachiam capite tertio: Ego dominus, &
Nu. 23. non mutor. Et capite Numerorum vigeſimotertio ſcriptum eſt. Non eſt Deus quaſi homo, vt mentiatur, nec vt filius hominis, vt mutetur. At nos ſumus,
Similitudo. qui mutamur. Quemadmodum magna quædam turris modò ante oculos nobis eſt, modò retro, nunc longè, nunc propè, cùm ea firma ſit & immobilis: ſic Deus aliquando nobis videtur iratus, aliquando clemens, interdum nos intuetur oculis placidis, & fauore proſequitur, interdum oculos ſuæ miſericordiæ à nobis videtur deiicere, & auertere, Nonnunquam à nobis diſiungi longeque diſtare videtur, nonnunquam appropinquare nobis, & proximè accedere. At in nobis eſt omnis mutatio, ſi diſcedimus ab eo, manet nobis diſtans, ſi accedimus ad illum, inuenimus eum propè. Ipſe
Zach. 1. enim ait per diuinum ſuum vatem Zachariam 1. Conuertimini ad me, & conuer-
Eſai. 29. tar ad vos. Et de impiis ait apud Eſaiam
Eſai. 33. 29: Cor eorum longè eſt à me. Et 33. Audite, qui longè eſtis. Ab his autem longè
Pſa. 118 dominus manet, nam vt Pſalmo 118. di-
Pro. 15. ctum eſt, Longè à peccatoribus ſalus. Et Prouerbiorum quintodecimo, Longè eſt dominus ab impiis. Et diuus Paulus
Ephe. 2 capite ſecundo ad Epheſios, Qui eratis
Iaco. 4. longè, facti eſtis propè. Et diuus Iacobus quarto, Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Aſpicis igitur, Deum non mutari, ſed a voluntate noſtra mana-
Similitudo. re mutationem, eoque longè falli, qui exiſtimant Deum eſſe mutabilem. Sunt nauigantibus ſimiles à portu vento ſecundo ſoluentibus, qui intuentes terram quam relinquunt, putant eam mutari & fugere, cùm non ipſa, ſed nauis eos vehens ſit, quæ diſcedit, & curſum velociter conficit. Eſt autem Deus firmior & immobilior ipſa terra, quoniam eſt actus purus abſque alicuius potẽtiæ permiſtione, eamque ob cauſam omnino immutabilis. Imò eſſe immutabile omnino, eſt proprium Dei, vt ait Diuus Thomas in prima parte ſummæ theo- Thom.
logicæ, ſequens hac in re diuum Augustinum in libro de natura boni. Itaque Daniel hortatur Nabuchodonoſorem ad placandam Deum eleemoſinis, propter quas fortaſſe diſtulit Deus anno vno ſententiam, donec rex ille in deteſtabilem incidit elationem, & bonum diuinæ clementiæ amiſit malo propriæ ſuperbiæ. Auguſt.

Poſt finem menſium duodecim in aula Babylonis deambulabat. Reſponditque rex, & ait: Nonne hęc eſt Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui in domum regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Cumq; ſermo adhuc eſſet in ore regis, vox de cælo ruit. Tibi dicitur Nabuchodonoſor rex, regnum tuum tranſibit à te: & cum beſtiis & feris erit habitatio tua. Fœnum quaſi bos comedes, & ſeptem tempora mutabuntur ſuper te, donec ſcias, quòd dominetur excelſus in regno hominum, & cuicunque voluerit, det illud. Eadem hora ſermo completus eſt ſuper Nabuchodonoſor, & ex hominibus abiectus eſt, & fœnum vt bos comedit, & rore cæli corpus eius infectum eſt, donec capilli eius in ſimilitudinem aquilarum creſcerent, & vngues eius quaſi vngues auium. Igitur poſt finem dierum ego Nabuchodonoſor oculos meos ad cœlum leuaui, et ſenſus meus redditus eſt mihi. & altiſſimo benedixi; & viuen- F

& viuentem in sempiternum laudaui, & glorificaui, quia potestas eius, potestas sempiterna, & regnum eius in
Infr.7. *generatione, & generationem. Et om-*
G *nes habitatores terræ apud eum in nihilum reputati sunt: iuxta voluntatem enim suam facit tam in virtutibus cœli, quàm in habitatoribus terræ. Et non est, qui resistat manui eius, & dicat ei: Quare fecisti? In ipso tempore sensus meus reuersus est a me, & ad honorem regni mei, decoremque perueni, & figura mea reuersa est ad me. Et optimates mei, & magnates mei requisierunt me, & in regno meo restitutus sum, & magnificentia mea amplior addita est mihi. Nunc igitur ego Nabuchodonosor laudo, & magnifico, & glorifico regem cœli, quia omnia opera eius vera, & omnes viæ eius iudicia, & gradientes in superbia potest humiliare.*

¶ *Post finem mensium duodecim.* Inter hæc & Danielis interpretationem interfluxerat annus. Scriptū est enim de Deo
Sap. 11. capite 11. Sapientiæ: Misereris omnium, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam.

¶ *In aula Babylonis.* In regio palatio: ex quo ciuitas conspiciebatur. De se tanquam de alio loquitur.

¶ *Responditq; Rex, & ait:* Hoc est in hunc modum locutus est Rex. Accipitur respondere pro loqui, nemine interrogāte. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

¶ *Nonne hæc est Babylon ciuitas magna?* Hoc est, hæc est Babylon magna ciuitas, fortis, & munita, & inexpugnabilis, cuius ego sum dominus & Rex, quam ego etsi à fundamentis non construxi, ornaui tamen, & amplificaui: fecique, vt esset vrbs regia, caput imperij mei, quam meis opibus muniui, vt compararem mihi gloriā immortalem, quam ipsa perpetuitas intueretur. Fuit Babylon ędificata multo ante Nabuchodonosorem: nam fuit principium regni Nemroth, vt capite decimo Genesis literæ diuinæ memoriæ pro- Gen.10.
diderunt. Qua de re capite primo copiosè disseruimus. Tu autem aduerte, & perpende, quàm difficile sit in magna opum, rerumque prosperarum affluentia humilitatem animi seruare, cęterasq; virtutes retinere. Cùm Nabuchodonosor videret suam illam celebrem ciuitatem, & potentiam suam, statim fuit inflatur superbia, qua seipsum maculauit. In excelsis montibus Gelboe interfecti sunt 1.Re. 31
nobiles Israelitæ, & in excelsitate hono- 1.Pa.10.
rum & dignitatum mundi solent perire 1.Re.24.
virtutes. Dauid in statu abiecto pepercit perfido inimico, & in diuitiarum abū- & 25.
dantia, in regia dignitate collocatus occidit innocentem amicum. Saul priua- 2.Re.11
tus fuit humilis, & obtento regno superbus. Rex Nabuchodonosor superbia ela 1.Re.9.
tus cùm præterisset annus ab interpreta- & 10.
tione Danielis, existimauit factum esse, 1.Re.18
quod sibi prędixerat, & opinione inflatus dixit: Quis me poterit à regno meo eiicere, cùm præter alia sim dominus huius magnæ ciuitatis?

¶ *Vox de cœlo ruit.* Idest, vox cœlitus delapsa est, formata per Angelum Deo iubente: per illum fortasse, quem antea vigilem vocauerat. Vox autem hæc fuit: Tibi dicitur Nabuchodonosor: regnum tuum transibit à te. Hoc est, iam iam administratione regni priuaberis. Ita vani homines cæduntur: ita superbi castigantur. Cætera quæ sequuntur, fuerunt supra à nobis explicata.

¶ *Donec capilli eius in similitudinem aquilarum crescerent.* Cùm enim multo tempore intonsi incultiq; manerent, mirum in modum creuerunt: eumque ita operuerunt, vt illis esset tectus velut aquila plumis.

¶ *Igitur post finem dierum.* Hoc est exacto tempore à Deo definito, iuxta Danielis explicationem: ego Nabuchodonosor extuli ad Deum oculos & mentis & corporis, & reddita est mihi intelligentia, quare gratias egi Deo, eumque summis laudibus celebraui, qui me oppresserat, & extulit. Eodem modo Tobias: Tob.11.
Bene-

Benedico te, inquit, domine, Deus Israel, quia tu castigasti me, & tu saluasti me. Non solum pro liberatione à calamitate exultat, sed etiam pro ipsa calamitate. Ita diuinus psaltes: Lætati sumus, inquit, pro diebus, quibus nos humiliasti: annis quibus vidimus mala. Illud est hoc loco obseruãdum, Nabuchodonosorem in afflictione oculos intelligentiæ aperuisse: nam vt diuus ait Gregorius, oculos quos culpa claudit, pœna aperit. Multi qui in prosperitate versantur in tenebris, in calamitate illuminantur. Est hoc in illustratione Tobiæ significatum, qui felle oculis imposito visũ recepit. Quid enim nomine fellis nisi calamitas significatur, qua mentis oculi illustrantur? Vnde Esaias capite 28. Sola, inquit, vexatio intellectum dat auditui.

Psal. 89. Gregor. Tob. 11. Esa. 28.

¶ *Et regnum eius in generatione, & generationem*. Hoc est, & regnum Dei est æternum. Qua de re disseruimus capite secundo.

¶ *Et omnes habitatores terræ apud eum in nihilum reputati sunt*. Idest, ego qui me maximum reputabam, cognoui nihil esse, omnesq; homines si cum Deo comparentur, nihili faciendos, nulloq; loco numerandos. Nihil est, quod ad Deum collatum aliquid sit. Ideo Esaias 40. Ecce gẽtes, inquit, quasi stilla situlę, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Et regius vates: Et substantia mea tanquam nihilum ante te. Acsi dicat: Tota vita mea si cum tua ęternitate cõparetur, est veluti nihil. Et subdit: Veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens. Quasi dicat: Sed quid de me loquor? Immo omnis homo in vita hac constitutus tibi collatus, nihil solidi habet, nihil firmi, nihil pleni, sed est quippiam vanum, immo ipsa vanitas, & nihil.

Esa. 40. Psal. 38.

¶ *Tam in virtutibus cœli*. Tam in Angelis, quàm in hominibus. Ipse quippe ait apud Esaiam 46. Consilium meum stabit, & omnis voluntas mea fiet. Sequitur: Et non est, qui resistat manui eius. Acsi dicat: Et nemo potest Dei obsistere potestati. Accipitur manus pro potestate. Ipse enim ait capite 41. Iob, Et quis quagesimoprimo Ieremiæ: Quis sustinebit me? Et quis est iste pastor, qui resistat vultui meo? Pastorem vocat regem, principem, & magnatem, quòd debeat subiectos, vt oues pascere, boniq; pastoris officium gerere.

Esa. 46. Iob. 41. Iere. 51.

¶ *Et figura mea reuersa est ad me*. Ex his verbis occasionem sumpsit Iosephus Flauius dicẽdi, Nabuchodonosorem fuisse in bouem conuersum, nullamq; hominis figuram habuisse tempore amentiæ suæ. At diuus Hieronymus, Epiphanius, Lyranus, Carthussianus, & cęteri doctores catholici asserunt eũ non amisisse humanam formam, nec figuram: si figura pro corporis conformatione, & hominis specie accipiatur. Amisit tamen pulchritudinem, & colorem, & creuerunt ei vngues & capilli. Et hoc modo figurã amisit: hoc est exteriorem venustatem & cõpositionem. Sed postea ad pristinam dignitatẽ restitutus omnia figurę ornamenta recuperauit. Fateor figuram substãtiæ accipi aliquando pro ipsa substãtia & forma, vt capite primo epistolę ad Hebręos: Qui cùm sit splẽdor gloriæ, & figura substãtiæ eius: Hoc est, qui filius Dei Christus Iesus cùm sit splendor patris, & eiusdem substantiæ cum eo. Idem est loco illo figura substantiæ patris, quod forma Dei, iuxta illud ad Philippenses: Qui cũ in forma Dei esset. Vbi Chrysostomus p formam intelligit formam substãtialem. Hoc est, qui cùm esset consubstantialis patri. Eodem modo ad Hebræos dixerat: Qui cùm sit splendor gloriæ. quibus verbis, vt Photius ait, procedentem à patre filium, significauit, quia splendor procedit à Sole, & filius à patre, & significauit coæternitatem cum patre, vt ait Cyrillus, quia non est Sol sine splendore, nec pater sine filio. Sed quia splendor iuxta humanam rationem nõ dicit substantiã, ne expertem putares filium paternæ substantiæ, adiecit: & figura substantiæ eius. Hoc est eiusdem formæ substãtialis cum Deo patre. Diuus tamen Gregorius Nyssenus loco illo figuram accipit pro ęqualitate, vt personas sanctissimæ Trinitatis ostendat coæquales sibi esse, & coæternas.

Ioseph. Hieron. Epipha. Lyran. Chartu. Hebr. 1. Philip. 2 Chryso. Photius Cyrill. Nyssen.

terras. Hoc aût Danielis loco pro cõpositione exterioris speciei & spectri accipit.

¶*Et optimates mei & magistratus mei requisierunt me.* Quando Nabuchodonosor incidit in amentiam, congregati sunt magnates, & eum à regni gubernatione priuauerunt. Ipse autem existimans se esse beluam contulit se in loca agrestia & inculta, vbi cum bestiis versabatur. Ac interea fuit Euilmerodach filius eius in regia dignitate constitutus, aut alius filius eius. Audientes autem regni magnates esse Nabuchodonosorem ad iudiciũ suũ reuocatum, fastidio affecti in filium eius, cuius ingenium & dominatum molestè ferebant, quæsierunt Nabuchodonosoré, cui regni clauum tradiderunt. Et ad principatum remissum temporibus, longo interuallo intermissũ reuocarũt. Hęc apud varios authores fide dignos inueni.

¶*Quia omnia opera eius vera.* Procedũt enim secundum normam diuinæ sapientiæ, quæ errare non potest. Deus nec falli potest, nec fallere: non solùm verbis, sed etiam factis verax est. Ita illud apo-
Roma. stoli i epistola ad Romanos intelligitur. Est autem Deus verax, omnis autem homo mendax. Vbi diuus Paulus non vult significare omnes homines fraudulẽtos esse, & ex mendacio compositos, aut mẽtiri, sunt enim nõnulli, qui nunquã orationi vanitatem adhibuerunt, ita verba ad normam dirigunt veritatis, vt nullo modo mendacium dicant. Sed vult apostolus significare, eo ingenio esse homines, vt possint mentiri. In quo sensu Deum appellat veracem, quòd mendacium cũ
Ps. 144. diuina natura nullo modo possit cohære re. De natura enim agit, non de facto. Vnde psalmographus: Fidelis, inquit, dominus in verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis. Et Moses in cantico capite
Deu. 32. Deuteronomij 32. Dei perfecta sunt opera, & omnes viæ eius iudicia: Deus fidelis, & absque vlla iniquitate, iustus & rectus. Vel vt potest verti ex Hebræo: Rupis perfecta sunt opera. Est enim in Hebræo vocabulum Tfur, quod rupem significat, & tribuitur Deo propter firmitudinem & constantiam. Si enim ita mutaretur, vt aut verbis, aut factis aliquẽ falleret, iam à fonte veritatis mẽdacium flueret. Quo nihil dici potest vanius, nihil absurdius, nihil insipientius.

ANNOTATIONES EX Chaldæo in caput Quartum.

Uietus eram in domo mea. Theodotio habet. Abundãs eram in domo mea. Alij vertunt: Felix eram in domibus meis. Quæ omnia in idem ferè concurrunt. Pro, quietus, est in Chaldæo שְׁלֵה, Xele, à verbo שְׁלֵה, quod significat quiescere, consistere, tranquillitate potiri, affluere, & abundare. Et quia beatitudo in bonorũ affluentia consistit, vt Hecateus & Pseusippus asseruerunt; & in animi quiete à Græcis εὐθυμία appellata, vt Democritus existimauit, non discreparũt à ratione, qui pro Xeleh, quod quietum & abundantem significat, felicem transtulerunt. Eadem ratione id quod nos habemus in Psalmo vigesimonono: Ego dixi in abundantia mea, non mouebor in æternum, potest verti: Egò dixi in quiete mea. Vel in felicitate mea. Sed non omnis quies laudabilis est: cã enim vituperatur, quæ pro otio nimio accipitur, quod languorem affert hominibus eo diffluentibus. Huiusmodi quies iners & desidiosa appellatur à Seneca sepulchrum hominis viui. De illa potest id intelligi, quod ait capite primo Prouerbiorum Salomon: Auersio paruulorum interficiet eos. Vbi pro, auersio, est in Hebræo idem vocabulum quietem significans. Quare potest verti locus ille: Quies paruulorum perdet eos. Otium enim plenum inertia & desidia eos euertit, qui illi seipsos tradiderunt. Qui ideo paruuli vocantur, quia instar infantium nihil efficiunt memoria dignum, nihil agunt, quod post eorum interitum eos vixisse testetur. Potest etiam verti: Error stultorum occidet eos. Verbum enim Xalach, errare etiam significat, vt libro quarto Regum capite quarto: Ne errare fa-

Theod. Hecate. Pseusip. Demo. Psal. 19. Prou. 1. 4. Re. 4.

Ps. 121. cias me. Illud etiam Psalmi 121. Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis, potest verti: Sit pax in exercitu tuo, & quies in ædibus tuis. Quibus verbis Dauid alloquitur Hierosolymam precãs ei felicitatem. Pro abundantia est in Hebræo Xeluah, quod abundantiam significat, quietem, & beatitudinem Pro virtute est in Hebræo Caial, quod virtutem significat, & exercitum, & murum. Qua ratione ductus Hieronymus transtulit: Sit pax in muris tuis, abundãtia in domibus tuis. Solet enim bonorum abundantia esse, vbi pax viget. Sed quoniam solent reges & principes in turribus recõdere thesauros, potest locus ille ita rectissimè verti. Fiat pax in exercitu tuo, & abundantia in turribus tuis Acsi dicat, tanta vigeat in te quies ô ciuitas Hierosolyma, vt nõ solùm in otio, sed etiam in exercitu bellico sit pax, & tanta opum affluentia, vt non solùm in arculis, sed etiã in turribus tuis sit recondita thesaurorum abundantia. Vbi vides etiam in exercitu militari pacem posse consistere.

Hieron.

Theop. ¶ *Florens in palatio meo*. Theodotio habet: Florens in throno meo. Partem posuit pro toto, solum palatij pro ipso palatio. Pro palatio est in Chaldæo הֵיכַל Hecal, quod aulam significat, & templũ, vt apud Ieremiam capite septimo: Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes, templum domini, templum domini, templum domini. Acsi diceret: Nolite credere verbis falsorum vatum asserentium nunquam Hierosolymam euertẽdam esse ob magnificum templum sanctitatis plenũ, à Salomone ad Dei laudem in ea constructum. Nam nisi iustitiam colueritis & pietatem, nihil vobis proderit, & ciuitas vestra funditus euertetur. Nominabant ter templum domini ad maiorem confirmationem. Vel propter tres partes ipsius, nempe vestibulum, templum, & sanctũ sanctorum. Vel ideo ter illud nominabãt quia toties in anno Iudæi in illud conuenire tenebantur, nimirum in solennitate azymorum, hebdomadarum, & tabernaculorum, vt capite trigesimoquarto Exodi, & capite 8. secundi Paralipomenon diuinæ literæ memoriæ prodiderunt. Accipitur vocabulum hoc Hecal pro palatio primo capite Danielis: Qui possent stare in palatio regis. Et pro templo Psalmo 11. Dominus in templo sancto suo. Vbi templum accipitur pro cœlo: nam id volens diuinus vates significare, adiecit statim: Dominus in cœlo sedes eius.

Iere. 7.

Exo. 34.
2. Par. 8.

Dani. 1.

Psal. 11.

¶ *Donec collega ingressus est*. Theodotio pro collega nihil habet. Pagninus habet, demum. Brixianus, tandem. Moti sunt, vt ego mihi statuo, significatione huius vocabuli אָחוֹר Achor, quod significat tandem & denique, & demũ. Nam in Chaldæo est Achoren, quod putauerunt esse idem, quod Achor. Et potest ita esse. At Achoren apud Chaldæos significat collegam, socium, & fratrem, quam significationem secutus est noster interpres. Alij verò aliam. Sed omnes rectè meo quidem iudicio transtulerunt. Ab Achor deducitur Achorith, quod significat nouissimũ, posteritatẽ, & reliquias. Vnde illud Amos tertiò: Nouissimum eorum in gladio interficiam, verti etiam poterat: Et posteritatem eorum ferro interficiam. Vel reliquias eorum.

Theod.
Pagnin.
Brixia.

Amos 3

¶ *Ecce arbor in medio terræ*. Pro arbore est in Chaldæo אִילָן Ilan. Vocabulum Hebræũ est אֵילֹן Elon, quod inuenitur etiam cum Iod. Significatque arborem & fortem. Vnde illud Esaiæ sexagesimoprimo: Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ, potest verti: Et vocabuntur in ea arbores iustitiæ. Vt sit sensus: In ecclesia catholica verè Christiani vocabuntur arbores ferentes uberrimos virtutum fructus. Accipitur enim iustitia pro virtute in cõmuni. Inde אֵל Et significat fortem, vt Exodi quintodecimo: Quis similis tui in fortibus domine? Et significat Deum ob fortitudinem, vt in psalmo quadragesimonono: Deus deorum dominus locutus est. Pro quo Hieronymus vertit: Fortis Deus dominus locutus est. Ex quo perspicies errorem multorum bibliorũ habentium in psalmo 41. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum, cùm dicendum sit: Sitiuit anima mea ad Deum fortem

Esai. 61.

Exod. 15

Psal. 49.

Hieron.

Psal. 41.

fortem viuum. Nam pro forti est in Hebræo אֵל vocabulum nostrum, quod fortem significat, non autem fontem. Et in Græco est ἰσχυρὸν, quod etiam sine dubitatione significat fortem. Sed hoc erratum non est interpretis, nec versionis, sed librarii, aut typographi; aut alicuius scioli, qui pro forti scripsit fontem, quia præcesserat verbum sitiuit. Latinus enim noster interpres fortem vertit ex Græco, vt videre licet in antiquis codicibus, & in illis, qui excusi sunt Compluti iussu & industria Francisci Simenii cardinalis amplissimi: in quibus tam in editione Latina desumpta à Græca, quam in ea, quæ desumpta fuit ab Hebræo, est: Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum. Pro

Pagnin. quo Pagninus habet: Sitiuit anima mea ad Deum, Deum viuum. Nam vt diximus, idem vocabulum vtrumque significat, & fortem & Deum. Ab hac radice deducitur Aieleth, quod susceptionem significat, & ceruam. Inuenies vocabulum

Psal. 21. hoc in titulo & inscriptione Psalmi vigesimiprimi pro susceptione. Ita enim habet versio nostra communis iuxta Græcã veritatem: In finem pro susceptione matutina psalmus Dauid. Vbi pro susceptione est in editione septuaginta interpretum ἀντιλήψεως, quod nomen susceptionem significat, & apprehensionem, &

Budæ. subsidium authore Budæo. Et rectè quidem,

Mat. 27. nam psalmus hic ad Christum Deũ nostrum spectat, vt ex euangelistis, & diuo Paulo apertissimè constat, qui ex eo

Io. 19. citant testimonia de Christo. Lege psal-

Hebr. 2. mum hunc, & videbis Christi passionem in eo referri. Est enim eius oratio in acerbis calamitatibus cõstituti. At in fine psalmi agitur de eius liberatione & reditu ad vitam, Quare conuenienter transtulerũt septuaginta. Pro susceptione matutina, hoc est pro resurrectione Christi, quæ primo mane facta est. Tunc enim filius Dei fuit à patre susceptus à morte ad vitam, & ipsa Christi anima suscepit corpus, ad quod rediit. Potest tamen verti ex Hebræo locus ille, Victori pro cerua matutina

Hieron. Psalmus Dauid. Hieronymus vertit cer-

Felix. uum matutinum, Felix verò, ceruam aurora. Quæ omnia in idem concurrunt.

Similitudo. Quemadmodum ceruus canum vi exagitatur præsertim diluculo, priusquam cursu fatigentur, sic dominus Iesus tempore matutino fuit à rabiosis hominibus furore concitatis vexatus, dilaniatus, & summis cruciatibus affectus. Ipse enim in his versibus ait, Circundederunt me canes Psal. 21. multi. Et paulo pòst, Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis vnicã meam. Primo mane fuit à Iudæis agitatus, cùm eum à consilio ad Pilatum, & à Pilato ad Herodem, rursus ab Herode ad Pilatum, & tandem ad Caluariæ locum multis vulneribus sauciatũ, & acerbissimis contumeliis affectum duxerunt. At impii ac obstinati Iudæi hunc ceruum matutinum non ad Christum referunt, sed ad cantũ quendam, quem somniãt, ne veritatem fugere videantur. Sed cùm videamus totum psalmum ad Christũ pertinere, eumque esse, qui loquitur in illo, fatendum est, Psalmi inscriptionem esse ad illum referendam.

¶ *Ecce vigil & sanctus de cælo descendit.* Græca translatio habet, Ecce ir, & sanctus de cœlo delapsus est. Pro vigili est in Græco ἴρ, quod nomen idem est quod ver. At hoc loco non pro vere accipitur, sed pro angelo, qui Hebraicè dicitur hir. Noluit enim Theodotio nomen Hebrai- Theod. cum mutare, quod est עִיר, deriuatum à verbo עוּר, quod significat ostendere, excitare, exurgere, vigilare. Vnde hir significat vigilantem, siue vigilem: in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam ciuitatem, resurrectionem, & inimicum. Vnde illud Psalmi 72. Domine in ciuitate tua ima- Psal. 72. ginem ipsorum ad nihilum rediges, vbi pro ciuitate est hoc idem vocabulum hir, potest ita verti, Domine in resurrectione imaginem ipsorum euertes. Vt sit sensus. Efferentur lætitia impii Iudæi; cùm te Christe sancte viderint in cruce subire mortem, at omnis illa eorum gloria euanescet vt somnium, nam in resurrectione tua eam illis rediges in nihilum, quoniam non erit vera atque soli-

da gloria, sed eius vmbra & imago. Potest quoque ad generalem resurrectionē referri in vltimo iudicio. Cùm enim diuinus vates locutus fuisset de interitu impiorum, eiusq; gloria instar somnij delenda, adiecit: Domine in resurrectione animam eorum perdes. Appellatur anima eorum imago quia est ad Dei imaginem creata. Acsi diceret: Hic videmus scelera tos homines perire quo ad corpus: sed in resurrectione mortuorum in die iudicij videbimus eos perire quo ad animā: quoniam tu domine eos in pœnas æternas relegabis. Illud etiam Michææ 5. Có- Mich.5.
teram ciuitates tuas, potest verti: Conteram inimicos tuos. Diximus namq; hoc vocabulum & ciuitatem significare, &
R.Abra. inimicū. R. Abraham interpretatur hoc de ciuitatibus, in quibus idola colebantur, quas ob eam causam Deus ad exi-
R. Mar. tium & vastitatem vocabat. Sed R. Marinus hunc locum de inimicis explanat, sequens paraphrasim Chaldaicam Iona-
Ionath. thæ, quæ habet: Euertam hostes tuos.
Haba.3. Hoc verbo vtitur Habacuc capite tertio pro suscitare, cùm ait: Suscitans suscitabis arcum tuum. Quæ verba possunt etiam ita verti: Ostensione ostendes arcum tuum. Vt sit sensus: Tu Christe seruator manifestò demonstrabis auxilium tuum erga eos, qui ad te toto pectore cō fugierint. Omnibus erit notum præsidiū tuum: in medium proferes opem tuam. Collatio est ab eo sumpta, qui arcu & sagittis palam fert opem amicis suis. Vel loquitur de arcu cœlesti, de quo dixit
Gen.9. Deus capite nono Genesis: Arcum meū ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me & inter terram. Per hunc arcum fœdus Dei cum hominibus significatur. Eum Christus in cruce ostendit, cùm firmam nobis reconciliationem sanguine suo pro nobis fuso sanciunt. Hoc voluit diuus Ioannes capite decimo Apo
Apo.10. calypsis significare dicens: Vidi alium angelum fortem, descendentem de cœlo, amictum nube, & iris in capite eius. Hic est Christus amictus nube humanitatis assumptæ, quæ diuinitatem oculis hominum minimè spectabilem tegebat. In eius capite iris esse dicitur, hoc est propitiatio diuinitatis, generisq; humani reconciliatio. Vel per arcum, de quo loquitur Habacuc intelligitur collegium Christi, de quo ipse ait apud Zachariam Zach.9.
nono: Extendi mihi Iudam quasi arcum. Quorum verborum hic est sensus. Ad expugnādum mundum vsus sum Iudæa tanquam arcu, hoc est Apostolis in Iudæa natis & enutritis, qui suis concionibus mundum conuerterunt. Erant eorū verba admirabiles sagittæ in animos hominum penetrantes, & ipsi arcus ad gentes vincendas, quæ antea erant idolorum cultrices. Hic est arcus in manu Christi, de quo scriptum est capite sexto Apocalypsis: Ecce equus albus, & qui sedebat su- Apoc.6.
per illum, habebat arcum. Equus albus est ecclesia primitiua a peccatis aqua baptismatis abluta, qui erat in illa Christus est, qui Apostolis velut arcu vtebatur, quē arcum Habacuc prædixit esse suscitandum, & apertè ostendendum. Idem enim significat verbū hur. Eo vtitur Dauid Psal.43. cùm ait: Exurge, quare obdor Psal.43.
mis domine? Exurge, ne repellas in finē. Acsi dicat: Euigila obsecro domine ad protectionem meam. Quare differs opē tuam? Excita teipsum, & ne longè à me perpetuò absis. Has lamentabiles voces emittebat pius Dauid, cùm se videret à Saule rege vexatum, ad terram abiectum pondere calamitatum, & ad infimum statum depressum, quibus Deum obsecrabat, vt exurgeret ei opem laturus, nec amplius permitteret illum in tam acerbis ærumnis iacere.

¶ *Germen radicum eius.* Pagninus ha- Pagnin.
bet: Radicem radicum eius. In Chaldæo est עִקַּר Hiccar, quod significat germen, radicem, propaginem, & truncum. Quare vtraque translatio recta est. Deriuatur à verbo עָקַר Hacar, quod significat eradicare, eneruare, euertere. Eo vtitur Moses Genesis 49. cùm ait: Euerterunt mu- Gen.49.
rum. Loquitur Iacob de Simeone & Leui, qui murum vrbis Sichem deleuerūt. Pro quo nonnulli ex Hebræis transferunt: Eneruauerunt bouem. Et per bouē intelli-

intelligunt Ioseph, qui iugum legis naturalis portauit, quem fratres eius præsertim Simeon & Leui afflixerunt, & ad perniciem vocarunt. Ita R. Iahacob, & R. Selomoh locum illum interpretantur. At multo rectius est, vt per bouem intelligamus Christum, qui ait apud Matthæum vndecimo. Iugum meum suaue est, & onus meum leue. Nam priusquam diceret: Tolite iugum meum super vos: triginta annis illud portauerat, & leue ac suaue reddiderat. Præclarè etiam interpres noster vertit murum, idem enim significat etiam ipsum vocabulum. Ac Christus murus est noster. Nam Zacharias capite secundo inducit eum ita loquentem: Ego ero ei murus in circuitu. Hoc est, ego protegam ecclesiam meam instar muri. Esaias etiam de Christo vaticinans & ecclesia: Saluator, inquit, ponetur in ea murus, & antemurale. Est namque ecclesia ciuitas munita, habens, vt ait in Apocalypsi Ioannes, murum magnum & altum. Cùm Iacob spiritu vaticinationis illustratus præuideret occidendum Christum à sacerdotibus, qui erant ex tribu Leui, & à scribis & pharisęis, qui plerunque erant ex tribu Simeon, dixit: In consilium eorum non veniat anima mea: & in cœtu illorum non sit gloria mea: quoniam in furore suo occiderunt virum, & in voluntate sua eneruauerunt bouem. Vel vt habet versio nostra, suffoderunt murum. Poterat verti: Radicitus deleuerunt. Vnde Hiccar significat radicem, & germen: quo nomine hoc loco vsus est Daniel.

R. Iaha. R. Selo. Mat. 11. Zach. 2. Esai. 26. Apo. 12. Gen. 49.

¶*Consilium meum placeat tibi*. In Chaldæo propriè est, Consilium meum pulchrum sit apud te. Sed rectè vertit noster interpres: eadem est enim intelligentia apertioribus verbis. Pro, consilium meũ, est in Hebraico מַלְכִּי Malci, à verbo Malac, quod significat consilium suscipere, & regnare, & regem constituere. Vnde illud Oseæ capite octauo, Ipsi regnauerunt, & non ex me, potest verti, Ipsi regem constituerunt, & non ex me. Vt loquatur Deus de decem tribubus, quæ deficientes à Roboam filio Salomonis, collocarunt in regia dignitate Ieroboam, qui eis vitulos aureos erexit, quos Deo repudiato pro diis coluerunt. Potest verti: Ipsi consilium inierunt, sed non ex me. Iuxta id quod ait Deus apud Esaiam 30. Væ filii desertores, dicit dominus, vt faceretis consilium, & non ex me. Illud est hoc loco aduertendum, ita esse consilium cũ regia dignitate coniunctum, vt in lingua sancta idem verbum & consilium capere significet, & regnare. Romani exactis & reiectis regibus rempublicam per viros nobilitate atque sapientia præstantes gubernandam constituerunt, qui consules à consultando, & consilio percipiendo dicerentur. At nemo debet consiliarios quęrere nisi amicos, fideles, & prudentes. Nã vt verbis vtar Sallustii in Catilinario, omnes homines qui de rebus dubiis consultant, ab odio vacuos esse oportet.

Ose. 8. 3. Re. 12. Esa. 30. Sallust.

¶*Peccata tua eleemosynis redime*. Eodẽ modo habet etiam translatio Græca. Pagninus habet: Peccata tua iustitia redime, Quem nonnulli alii sequuntur. Pro eleemosynis est in Chaldæo בְּצִדְקָה betsidcah. Vocabulum Hebræum est צֶדֶק quod significat iustitiam cum misericordia coniunctam. Sensus est, quem reddit communis interpres. Da operam, vt Deũ places eleemosynis, propter quas tibi dimittat peccata tua. Vide eleemosynæ præstantiam, De illa ait Christus dominus capite vndecimo euangelii authore Luca: Date eleemosynam: & ecce omnia munda sunt vobis. Accipitur aliquando iustitia pro clementia, vt Psalmo 34. Iudica me secundum iustitiam tuam domine Deus meus. Et capi. 58. Esaiæ, Frange esurienti panem tuum, & egenos vagosque induc in domum tuam. Cùm videris nudum operi eum, & carnem tuã ne despexeris. Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, & sanitas tua citius orietur, & anteibit faciem tuam iustitia tua. Vbi hominem ad eleemosynam excitauit, adiecit: Tunc iustitia tua anteibit faciem tuam. Quo in loco accipitur iustitia pro benignitate & eleemosyna, & opere pietatis, quemadmodum hoc Da-

Pagnin. Luc. 11. Psal. 34. Psal. 8. 5

 nielis

nielis loco, vbi Latinus interpres pro iusti tia vertit eleemosynas, vt sensum diuini vatis explicaret.

¶ *Quam ego ædificaui in domum regni.* Pro, in domum regni, vertunt quidam: vt existat regia. Hoc est, vt sit aula regis, & regni metropolis. Eadem est sententia: sed interpres noster fidelius transtulit verba Chaldea לְבֵית מַלְכוּ Lebeth Malcu. Baiith enim & Beth domum significat, vt Psal-
Esa. 67. mo 67. Deus qui habitare facit vnius moris in domo. Quorum verborum hic est sensus, Deus est, qui homines vnius animi, concordes, vna mente consentientes, quibus studiorum, sententiarum, & voluntatum in rebus fidei summa est consensio, habitare facit in ecclesia catholica, quæ est domus Dei. Ita eam diuus Paulus capite tertio epistolæ
1. Tim. 3 prioris ad Timotheum appellat. Et de
Act. 4. primitiua ecclesia ait Actorum quarto diuus Lucas: Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna. Hic est verus & germanus Psalmographi in illo versiculo sensus: quem Septuaginta apertè & distinctè expressere, pro vocabulo Hebræo Iechidhim transferentes: μονοτρόπους, pro quo noster interpres rectè vertit, vnius moris, hoc est vnius in moribus voluntatis & consensus. At Caluinus hæreticus nostri temporis, homo seditiosus, impius, & audax, vt Lutheri pestilentis hæresiarchæ discipulum possis agnoscere, inuehitur in Græcam & Latinam editionem, exclamans esse in illis hoc loco, vt multis aliis, intolerabilem errorem, veram namque interpretationem esse, Deus qui ditat orbos familia. Et interpretatur in hunc modum. Deus est ille, qui ob benignitatem suam eis qui filiis carebant, dat filios & posteros. Etsi hæc illius interpretatio potest sustineri, quoniam domus familiam etiam significat, vt in annotationibus ex Hebræo in primum caput ostendimus, tamen non ideo communis vulgata versio damnanda est, quæ est à versione septuaginta interpretum deprompta, quam diuus Paulus, & euangelistæ citant, & ecclesia catholica comprobauit. Editio vulgata veteris testamenti est diui Hieronymi secundum veritatem Hebraicam, vbi est exemplar & originale Hebræum, aut Chaldæum. Vbi autem non habemus nisi originale Græcum, vt in libro Sapientiæ, est secundum veritatem Græcam: præter versionem Psalmorum: quæ etiam si extet eius exemplar & originale Hebræum, est tamen ex translatione Septuaginta desumpta ante diuum Hieronymum à tempore apostolorum: Itaque versio nostra communis Psalmorum nec est diui Hieronymi, nec ex Hebræo ad literam, sed ex Græco deprompta. Cùm autem hæc Latina versio seu editio Psalmorum esset in ecclesia frequentissima, mansit semper in suo robore. Eam ob causam cùm ecclesia versionem diui Hieronymi recepisset, desumptam ex Hebræo secundùm literam, decreuit tamen, vt antiqua psalmorum trāslatio seu versio mordicus teneretur, quia publicè in ecclesiis cantabatur, eratque in ore omnium: non enim à sacerdotibus tantùm, sed etiam ab aliis hominibus multa psalmorum loca memoriter recitabantur. Hæc est ratio, quare in sacris bibliis Latinis non est translatio psalmorum diui Hieronymi, sed ea, quæ fuerat ab ecclesia multo antea recepta. Non me fugit esse nonnullos, qui ob vnum aut alterum vocabulum non ad verbum desumptum ex translatione septuaginta interpretum, dicunt hanc nostram Latinam editionem psalmorum non esse ex Græca Septuaginta translatam. Sed illud non probant: imò longè opinione falluntur. Hanc tam antiquam, veram, excellentem, & approbatam editionem irridet Caluinus, ab omnibus ipse irridendus. At hoc loco non vult, vt domus accipiatur pro ecclesia Catholica, a qua ipse recessit, sed pro filiorum progenie, quam ipse concupiuit, cuius amore flagrauit. Illam amplexus est interpretationem, quæ nuptiarum carnis negotio fauere videbatur, illam autem contempsit, quæ laudem concordiæ virorum catholicorum prædicabat. Sacerdotes enim Lutherani, milites Veneris, cùm castitatem

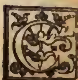
tem repudiassent, acceperunt vxores, quæ non vxores legitimæ, sed impudicæ sunt concubinæ: nam inter eos qui se solenni voto castitatis ligauerant, non sunt matrimonia, sed sacrilegia. At illi sub honesto titulo matrimonij meretriciis libidinibus se perpetuò tradiderunt. Hic Caluinus fuit in primis Lutheri sectator, sed postea nonnullis in rebus desciuit ab illo, & voluit per se facere sectam multò pestilentiorem: fuitque ipso pernicioso Luthero multò perniciosior. Eum hoc loco paucis describam, vt intelligat lector eius ingenium. Fuit pestilentibus vitiis contaminatus: sed habebat nonnulla insignium non expressa signa, sed adumbrata virtutum. Erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam signa, quibus libidines detestari videbatur. Ostendebat res ipsa clarius luce meridiana flagrare vitia turpium voluptatum apud illum, & verbis decipiebat stultos, quibus suadebat, nihil sibi esse antiquius castitate. Fuit monstrum quoddam ex contrariis diuersisque inter se pugnantibus naturę studiis cupiditatibusque conflatum. Quis vnquam fuit magis impius? Et quis magis pietatem simulauit? Quis infidelior? Et quis crebrius fidem laudibus extulit? Quis in rapacitate auarior? Quis in largitione effusior? Quis in timiditate & ignauia abiectior? Quis in audacia & furore elatior? Timebat abiectum, vilem, & sceleratum hominem verbo obiurgare, & audebat vniuersæ Christi Ecclesiæ contradicere. Tanta fuit superbia inflatus, tanta perfidia obstinatus, tanta cæcitate coopertus, vt ausus fuerit editionem sacrorũ bibliorum, qua sancta ecclesia Catholica vtitur, verissimam, antiquissimam, integerrimam irridere, reprehendere, detestari. Cùm ipse esset imperitus, philosophia, & Theologia destitutus: à lectione antiquorum patrum, à literis humanis, ab omni vetustatis notitia alienatus. Vt autem probet esse editionem vulgatam detestandam, hunc affert locum diuini psaltis, vbi per יְחִידִים interpretatur filiis destitutos, & per domum, filiorum familiam: cum diuinus vates, vt ostendimus, de electorum concordia in ecclesia sit vaticinatus. Certè versio nostra Latina ex Græca desumpta multò præstantiorem sensum reddit, quam Caluini, literæq; multò accommodatiorem, quem Euthymius explanat, & ante eum in epistola quadam Ignatius martyr discipulus diui Ioannis Apostoli, & inter eos diuus Augustinus in Ioannem tractatione 26. Et postea Remigius Antisiodorensis. Et memoria nostra Raynerius Snoygoudanus, & Franciscus Titelmanus, & alij magni nominis authores. Euthy. Ignat. August. Remig. Rayner. Titelm.

¶ *In virtutibus cœli.* Pagninus habet: In exercitu cœli. Quod in idem recidit: non enim accipitur hoc loco virtus pro morali, aut Theologica virtute, sed pro exercitu angelorum. Pro virtutibus est in Chaldæo חיל Chel, quod Hebraicè dicitur Chail: & significat vim, exercitum, fortitudinem, & virtutem potentiæ. Pagnin.

Illud Psalmi 73. Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion, vertit Hieronymus: Ibunt de fortitudine in fortitudinem. Nam in Græco non est ἀρετή, quod virtutem, qua boni viri nominantur, significat: sed δύναμις, hoc est virtus potentiæ, seu robur, & vis. Sensus est: Non fatigabuntur longitudine itineris, quod tendit in cœlum, etiamsi arcta sit via, quæ ducit ad vitam: sed ob singularem animi alacritatem in dies vigebunt: donec accedant ad cœlestem Sionem, vbi est æterna sedes mentium beatarum. Nam omnibus qui pietatem, & iustitiam coluerint, & in gratia è vinculis corporum euolauerint, certus est in cœlo locus, vbi Deum videant, eoque summis gaudiis cumulari fruantur. Psal. 83. Hieron. Mat. 7.

ARGVMENTVM

Quinti Capitis.

VM Balsasar Rex Babylonius vasis templi Dei intēperanter abuteretur, aspexit manum in extremitate parietis scribentem, cuius externa visione fuit animo commotus, & stupefactus. Accersiti autem magi, aliiq; sapientes Babylonij, non potuerunt literas interpretari, nec legere, sed diuinorū consiliorum ignari obmutuerunt. At veniens Daniel regis accersitu eas legit, & explanauit. Aperiens autem fontem rerū arcanarum interpretatus est esse regnum illud à Balsasare auferendum, hostibns eius tradendum, Dariumque Medum in regio solio collocandum. Porrò nocte illa fuit vrbs Babylonis capta, & regi ad sūmam mundi gloriam florescenti vita simul cum regno erepta, fuitque eius dignitas ablata, & splendor extinctus, omniaque illa ex lætitia & voluptate ad luctum & lachrymas reciderunt.

Caput Quintum.

A *BAlsasar rex fecit grande conuiuium optimatibus suis mille, et vnusquisq; secundùm suam bibebat ætatem. Præcepitq; iam temulentus, vt afferrentur vasa aurea & argentea, quæ asportauerat Nabuchodonosor pater eius de templo, quod fuit in Jerusalem, vt biberent in eis rex, & optimates eius, vxoresque eius, & concubinæ. Tunc allata sunt vasa aurea, quæ asportauerat de templo, quod fuerat in Ierusalem, & biberunt in eis rex et optimates eius, & vxores, & concubinæ illius. Bibebant vinum, & laudabant Deos suos aureos, et argenteos, æreos, ferreos, ligneosque & lapideos. Jn eadem hora apparuerunt digiti quasi manus hominis scribentis contra candelabrum in superficie parietis aulæ regiæ, & rex aspiciebat articulos manus scribentis.* B *Tunc facies regis commutata est, & cogitationes eius conturbabant eum, & compages renum eius soluebantur, et genua eius ad se inuicem collidebantur. Exclamauit itaque rex fortiter, vt introducerent magos, Chaldæos, & aruspices. Et proloquens rex ait sapientibus Babylonis. Quicunque legerit scripturam hanc, & interpretationem eius manifestam mihi fecerit, purpura vestietur, & torquem aureum habebit in collo, & tertius in regno meo erit. Tunc ingressi omnes sapientes regis non potuerunt nec scripturam legere, nec interpretationem eius indicare regi. Vnde rex Balsasar satis conturbatus est, & optimates eius turbabantur.*

Explanatio.

BAlsasar Rex. Hic Balsasar qui Baltasar vocatur à nonnullis, fuit, vt aiunt magni nominis scriptores, nepos magni Nabochodonosoris, filius Euilmerodachi, qui patri suo Nabuchodonosori successit in regnum. Sed non statim Balsasar successit patri suo Euilmerodacho, nam hic Euilmerodachus tres habit filios, qui successiuè regni clauū tenuere. Primus vocatus Neglisar, quem alij Reglisarem vocant, regnauit tribus annis, alter vocatus Labosardach duobus, quibus exactis obtinuit regnum hic Balsasar tertius in ordine Euilmerodachi filius, qui annis quinque imperium gessit, & gubernacula reipublicæ intemperanter tractauit. Lege Metasthenem in libro de iudicio temporum, vbi hoc apertè videbis. Diuus etiam Hieronymus, qui ait se hoc loco sequi Berosum historicum Chaldæum, & Flauiuum Iosephum in libro Iudaicarum antiquitatum, asserit hunc Balsasarem regnasse post Labosardach. Idem affirmat magister historiarum scholasticarum, & post illum

Metast. Hieron. Berosus Ioseph. Petrus.

Annius. illum Ioannes Annius in Commentariis in Metasthenem. Regnante hoc Balsasare fuit Babylon obsessa, & expugnata per Cyrum Regem Persarum, & auunculum eius Darium Regem Medorum: & Chaldæorum regnum funditus euersum. Lege Trogum Pompeium, & Metasthenem, & Xenophontem, qui omnia hæc memoriæ prodiderunt. Balsasar igitur imminente obsidione, fidens viribus suis, & vrbis munitissimæ robori, parauit opiparè magnificum côuiuium, ad quod regni magnates inuitauit. Aiunt nonnulli fuisse tunc solennitatem quandam in vrbe, ad quam magnates conuenerant, in qua fuit hoc splendidum conuiuium institutum. Alij existimant ideo Balsasarem illam epularem accubationem instituisse, & sacra vasa contaminasse, quia vaticinationem Ieremiæ de euersione Babylonis, & de reditu Iudæorum post annos septuaginta vanam esse, & commentitiam credidit, & fluxisse iam tempus illud à Ieremia prædictum existimauit. Sed tempus nondum erat finitum, & ille fuit in enumeratione annorum deceptus. Ieremias enim de septuaginta annis Babylonicæ seruitutis vaticinatus est, capite vigesimo quinto, & vigesimonono, & Zacharias primo. Et alij diuini vates. Huius conuiuij meminit Xenophon, & Herodotus, & Iosephus.

Trogus. Metast. Xenop. Iere.25. & 29. Zach.1. Esa.21. Haba.2. Xenop. Herod. Ioseph.

¶*Vnusquisque secundùm suam bibebat ætatem*. Id est, vnusquisque erat in conuiuio iuxta ętatem suam collocatus, qui alios ętate anteibant, sedebant in præcipuis locis: deinde alij in aliis ordine seruato. Vel sic: Vnusquisque bibebat, vt suæ congruebat ætati: nam nemo vltra vires bibere cogebatur.

¶*Præcepitq; iam temulentus*. Rex vino plenus iussit adduci vasa sacra, quæ in conuiuio illo profano violauit. Vnde effluxit eius mors, & regni exitium. Vide sub quibus principibus scindâtur regna, sub ebriis, voluptariis, superbis, deditis ventri ac delitiis.

¶*Nabuchodonosor pater eius*. Auus appellatur pater: perspicuum est enim post Nabuchodonosorem regnasse Euilmerodach filium eius: qui vt Ieremias testatur capite 52. extulit caput Ioachim regis Iudæ, quem de carcere eduxit, & in sublimi dignitate collocauit. Hic autem Balsasar filius fuit, vt ostendimus, Euilmerodach. Non me fugit asserere Eusebium Cæsariensem in annalibus, hunc Balsasarē fuisse fratrem Euilmerodach, & filium Nabuchodonosoris. Sed probabilius est fuisse eius nepotem. Nam Ieremias capite vigesimoseptimo, prædixit duraturum esse regnum Nabuchodonosoris vsque ad eius nepotem. Ita enim ait: Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius, donec veniat tempus terræ eius, & ipsius. Nec obstat, Nabuchodonosorem appellari patrem Balsasaris, eumque eius filium: nam vocari patrem eum qui auus est, indicat Moses, qui capite trigesimoprimo Genesis inducit Iacob filium Isaac, nepotemq; Abrahæ in hunc modum loquentem: Nisi Deus patris mei Abraham, & timor Isaac affuisset mihi, forsitan modò nudum me dimisisses. Immo omnes maiores patres appellantur. Nam cap.14. Numerorum ait sancta scriptura cum Deo loquens: Qui visitas peccata patrum in filios in tertiam & quartam generationē. Et capite quinto Deuteronomij: Deus emulator reddens iniquitatem patrum super filios in tertiam & quartam generationem. Esaias capite 51. Iudæos alloquens: Attendite, inquit, ad Abraham patrem vestrum. Capite 34. libri secundi Paralipomenon loquens scriptura de rege Iosia: Ambulauit, inquit, in viis Dauid patris sui. Virgini sanctissimæ Mariæ dixit Angelus apud Lucam primo. Dabit illi, nempe Christo, dominus Deus sedem Dauid patris sui. Et Zacharias apud eundem: Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum. Et Matthæus in principio euangelij sui: Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham. Et ipse Christus in Euangelio authore Ioanne capite octauo dicebat Iudæis: Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum.

Iere.52. Euseb. Iere.27. Gen.31. Nu. 14. Deut.5. Esa.51. 2.Pa.34 Luc.1. Luc.1. Mat.1. Ioan.8.

¶*Et*

¶ *Et biberunt in eis*. Cùm vasa illa fuissent in templo Hierosolymæ diuino cultui dedicata, noluit Nabuchodonosor in vsibus profanis vsurpare: sed in templo Dei sui illa posuit, & suo modo honorauit. At Balsasar non solùm illis vsus est in conuiuio, sed ea concubinis suis exposuit. Quam ob causam impurus ille ac sacrilegus tyrannus fuit à Deo statim mulctatus.

¶ *Bibebant vinum, & laudabant Deos suos.* Ex comessatione & ebrietate ad veri Dei contemptionem venerunt. Insultantes Deo optimo deos suos commentitios, quorum auxilio putabant victoriam de Iudæis, eorumque Deo reportasse, laudibus efferebant. Sed perpende intolerabilem eorum amentiam, bibentes in vasis aureis & argenteis deos ligneos & lapideos laudabant, quibus victoriam tribuebant.

¶ *In eadem hora apparuerunt digiti.* Ostẽditur Dei vltio, quæ aliquando non differtur in tempus aliud. Hi autem digiti visi sunt quasi egredi è pariete, & statim emicuerunt. Non erant veri digiti manus humanæ, sed eorum effigies. Apparuerunt quidem ad oculum imagines illæ digitorum, operatione angeli factæ in ea parte parietis, vbi clarius conspicerentur. Ideò subditur: Contra candelabrum; hoc est, in loco illustri & eminente, vbi lumine perspicuè apparerent. Candelabrum vas est, in quo infigitur cereus ad prælucendũ. Erat autem scriptura in extremitate parietis aulæ regiæ, vt indicaret ad regem pertinere. Vox pro qua noster interpres vertit superficiem, propriè significat calcem, seu coctum lapidem, quo parietes dealbantur. Quare rectè habet editio nostra, calx enim dealbans parietem est eius superficies seu extremitas.

¶ *Tunc facies regis commutata est.* Describit Daniel perturbationẽ, qua rex agitabatur ob metum rei visæ, & ob interpretationis perfectionem. Propter timorem factus est recursus sanguinis ad cor, & remansit pallor in facie, & tremor in membris. Ac ob explanationis inopiam accersiuit magos, & cæteros Babylonis sapientes: & postremò Danielem, qui ei exposuit exitium vniuersi regni, fontemque aperuit rerum arcanarum. Pro, facies regis commutata est, poteris etiam vertere: Slendor regis mutatus est, nam gratia vultus eius versa est in tristem aspectum.

¶ *Cogitationes eius conturbabant eum.* Destitutus animo, & viribus de pernicie sua cogitabat, & mentis agitationes eum perturbabant. Perpende mundi varietatem, rerumque humanarum commutationes, & quàm cito voluptas in mœrorem conuertatur. Comedebant, & bibebant opiparè lætitia gestientes, & ad oblectamenta seipsos excitantes, & repentè noua quædam mœstitia eos perturbauit. Quid est homine imbecillius? Quid fragilius? Quid eius voluptate inconstantius? Id intelligens Oseas facit c. 2. loquentem in hunc modum Deum: Cessare faciam omne gaudium eius. Et apud Amos 8. Conuertam, inquit, festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum. Et apud Ioelem, primo, Confusum est gaudium à filiis hominum. Ideo ait quartodecimo Prouerbiorum Salomon: Risus dolore miscebitur: & extrema gaudii luctus occupat. Gaudium nostrum debet esse in Deo. De illo ait diuinus psaltes, Lætabimur in salutari tuo, & in nomine Dei nostri magnificabimur. Vel vt potest verti ex Hebræo, Et in nomine Dei nostri vexilla extollemus. Collatio est à militibus desumpta, qui victoriam de hostibus reportantes ingrediũtur vrbem cum vexillis eleuatis, vbi omnia plausu personant atque lætitia. In Deo non solùm anima, sed etiam caro virorum iustorum oblectatur. Id sentiens Dauid Psal. 83. aiebat: Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Caro quæ, vt apostolus ait capite 5. ad Galatas, concupiscit aduersus spiritum, quæ solet homines à virtute deterrere, assidua pœnitentia & iugibus calamitatibus fracta, fœdus sancit cum spiritu: & vnà cum illo oblectatur Deo, extra quem non habet, vbi possit conquiescere. Loquens Esaias cum viro

Marginal notes: Ose. 2. — Amos 8 — Ioel. 1. — Prou. 14 — Psal. 19. — Psal. 83. — Galat. 5. — Esai. 14.

ro pio capite 41. ait: Tu exultabis in domino, & in sancto Israelis lætaberis.
Esai. 61. Et capite 61. in ecclesiæ persona ob beneficia à Christo accepta gaudio cumulatæ, Gaudens, inquit, gaudebo in domino, & exultabit anima mea in Deo meo. Ideo apostolus capite quarto ad
Phili. 4. Philippenses: Gaudete, inquit, semper in domino. Et Dei genitrix semper virgo
Luc. 1. apud Lucam primo: Magnificat anima mea dominum, & exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. Aspicis debere gaudium nostrum in Deo esse, non autem in mundo. Nam de illo ait Christus dominus apud Ioannem sexodecimo. Gau-
Ioan. 16 dium vestrum nemo tollet à vobis. De eo autem qui in mundi vanitatibus consistit, ait Salomon capite secundo Eccle-
Eccle. 2. siastis: Risum reputaui errorem, & gaudio dixi: Quid frustra deciperis? Verum
Similia. gaudium in Deo sumptum est fluuius perennis, semper fluens, vana verò lætitia est torrens, qui imbribus crescens fertur rapidè, sed facilè arescit. Nulla est in mundi oblectatione perpetuitas, nul-
Simile. la firmitudo, nulla constantia. Quemadmodum sphæra cœlestis inter duos polos, quos philosophi arcticum & antarcticum vocant, continuis voluitur motibus, & in orbem perpetuò vertitur, sic homo inter duos terminos nimirum Natalem diem, & exitum vitæ iugibus motionibus modò prosperis, modò aduersis agitatur. Nunc ridet, & deliciis ducitur, sed paulò post lachrymas profundet, & mœrore op-
Esai. 3. primetur. Et erit, vt verbis vtar Esaiæ tertio, pro suaui odore fœtor, pro zona funiculus, & pro fascia pectorali cilicium.
Simile. Vt non semper est dies, nec semper nox, sed modò lætissimus dies illucet, modò obscura nox omnia tenebris cooperit, sic nec semper mundi voluptate afficimur, nec semper dolore, sed in rerum vicissitu-
Simile. dine versamur. Est enim mundus veluti mare fluctuum varietate, quibus vndique iactamur, plenissimum. Cùm huius mundi res sint fluxæ & instabiles, fieri non potest, vt voluptas in illis consistens sit firma & perennis. At cùm Deus sit æternus potest gaudium quod in eo innititur, æternum esse. Auari delectantur diuitiis, elati vanitatibus, voluptarij deliciis, comessores epulis, cibisque exquisitis, inuidi alienis calamitatibus, viri autem iustitia & pietate præstantes virtute in Deo. Illis ait Psal. 31.
diuinus psaltes: Lætamini in domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde. Comedebant Babylonij magnates splendidè, & diffluebant deliciis, cùm subitò præter opinionē omnium apparuerunt digiti scribentes in pariete exitium regis & regni. Ac vt verbis vtar psalmo- Psal. 77.
graphi: Adhuc escę eorum erant in ore ipsorum, & ira Dei descendit super eos. Illa enim nocte occisus est rex, & ciuitas expugnata, & plerique magnates interfecti, & ciues capti & comprehensi, aut cómuni luce priuati. Eorū diuitias diu multoque labore quæsitas vna eripuit hora, & ipsi tetram labem posteritati, æternamque dedecoris memoriam reliquerunt. Intuere, quàm cito eorum gaudiū fugit, periit, & euanuit, quia verū nō erat, nec solidum, sed falsum & inane, nō in Deo, Gen. 18.
sed in mūdo. Isaac sonat gaudium & risum, sed eum non peperit Sarah, nisi Gen. 21.
postquam senuit, & vitæ respuit voluptates. Eodem modo non poteris verum spiritus gaudium habere, nisi illecebras & delicias mundi contempseris.

¶*Et compages rerum eius soluebantur.* Id est, & vincula lumborum illius dissoluebantur. Destitutus enim est viribus præ timore. Si ad manum illam ita inhorruit, quantus putas terror inuasit illum, vbi stetit ante iudicem iratum, æternæ damnationis sententiam auditurus?

¶*Vt introducerent magos Chaldæos.* De his nominibus capite 2. disseruimus. Tu interim aduerte, regem Babylonium magos & incantatores vocasse. Vide quot mala in conuiuio illo acciderint, vasa tēpli Dei contaminantur, verus Deus irridetur, falsi dij laudantur, incantatores accersuntur. Prima conuiuia fuerunt in horto voluptatis, vbi serpens Heuam ad prohibitas epulas inuitauit, ea autem Adamum, qui pomum comedentes mortem Gene. 3.
pepererunt. Filij Iob in conuiuio mortui Iob 1.
sunt. Filij Simonis summi sacerdotis in 1. Mach. 16.
conui-

conuiuio fuerunt interfecti, & è medio
Matt. 14 sublati: & Ioannes Baptista in conuiuio fuit dānatus, & crudeli morti impia sententia addictus. Nos relictis mundi illecebris, quibus plerique mortalium obstricti tenentur, repudiemus intemperata conuiuia, & iuxta diui Pauli doctrinam
1. Co. 5. in epistola priore ad Corinthios, epulemur non in fermento veteri, nec in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis
Similitudo. sinceritatis & veritatis. Diligamus frugalitatem & ciborum abstinentiam, vt densum nemus animi nostri expurgemus. Vt fames cogit lupos exire de sylua, sic effrenatos appetitus de anima. Quemadmodum solers auceps non permittit accipitri, vt se nimis ingurgitet in escam, ne immoderatè satur effugiat, nolēs ad manus ipsius redire, sic Deus non vult, vt nimia epularum satietate redundemus, ne ab eo discedentes, ad ipsius manum minimè reuertamur. Vocat nos diuinus auceps, & non redimus, quam ob causam nos fame opprimit aliquando, vt ad illū reuertamur. Id intelligentes Moses dice-
Similitudo.
Deu. 32 bat capite 32. Deuteronomij: Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus, dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari
Luc. 15. suo. Filius prodigus satiatus reliquit domum patris sui, & fame ac inopia anxius ad se, & ad patrem suum reuersus est.

¶ *Purpura vestietur, & torquem aureū habebit*. Hæc erant tunc insignia principum, & illustris dignitatis ornamenta. Sequitur. Et tertius in regno meo erit. Hoc est erit tertius post me. Vel erit vnus ex tribus præcipuis regni mei. Vel tertiam partem regni mei obtinebit.

¶ *Non potuerunt nec scripturam legere*. Quia erant Chaldæi, literæ verò Hebrȩę. Vel erant literæ pro parte. Sed præcipua causa fuit, quia Deus sapientiæ palmam Danieli seruo suo seruauerat.

¶ *Et optimates eius turbabantur*. Turbato rege turbati sunt magnates, & cȩteri regis famuli. Eodē modo turbato rege He-
Matt. 2. rode turbata est, vt diuus Matthæus ait, tota Hierosolyma cum illo. Intuere quanti ponderis sit principis exemplum, quoniā illud populus imitatur. Vt nautæ respiciunt ad stellam aquilonarem, quam polum arcticum appellant, eaque in cursu gubernantur, sic populus ante oculos ponit principis voluntatem, vt ad eius normam dirigat actiones, eaque in mari huius vitæ gubernetur. Qualis erat color virgarum, quas pastor Iacob ante oculos ouium ponebat, quando erant conceptu- Simile. Gen. 30
ræ, tales erant fœtus, quos ipsæ oues edebant, aut vnius coloris, aut variorum: ita quale est principis aut perpetui præsulis exemplum, talis plerunque est populi imitatio. Israelitæ sequebantur columnā nubis per diem, & ignis per noctem, & subiecti homines Principem aut Pontificē imitantur. Fateor equidem esse nonnullos subiectos, qui solent vitia præsulū imitari, non autem rectè facta, imò in eos q iusti sunt, & sapientiæ ac virtutum ornamentis exculti, ventos excitant, inuidiam atque odium conflant, eosque falsis testimoniis ad perniciem vocant. Sed ego de his loquor, quæ solent plerunque euenire. Qui enim principum mores minus imitatione consequi possunt, voluntate certè proximè accedere se velle ostendūt. Exo. 13.
Regnante Dauide Principe bellicoso, & militari laude admirando, multi in rebus bellicis exercitabantur, at regnante filio eius Salomone pacis studioso, qui bellorum reliquias extinxit, templumque Deo dedicauit, omnes ferè ei subiecti pacem laudibus efferebant. Rex Manasses qui fide repudiata commentitios gētium deos coluerat, traduxit exemplo suo Israeliticum populum ad impium idolorum cultum. Contrà verò Rex Iosias religionis ac pietatis præstantia, & virtutum maximarum exemplo, populum ad fidem cōuertit & veritatem. Quare qui populum volunt ad præclara facta excitare, solent principum adducere exempla, sine quorum appositione lentius disputant, nisi q̄ dicunt, vita ac factis summorum virorū illustrentur. Quemadmodum supremum cœlum primum mobile mouet globos omnes cȩlestes inferiores ad ipsius nutū, sic rex magnates & plebeios ad ipsius voluntatem, quæ debet esse cum Dei volun- 2. Reg. 5 & 8. & 21. 3. Reg. 4 & 6. 4. Re. 21 4. Re. 22 Similitudo.
tate

tate coniuncta. Summis laudibus celebrandi sunt principes religione, pietate, iustitia, cæterisque virtutibus præstantes, non solùm quòd tales sint, sed quòd permulti eorum imitatores existãt. Contrà vitiosi & nefarii omni laude sunt indigni, quia non tantùm flagitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in rempublicam. Non tantùm nocent, quod ipsi corrumpantur, sed etiam quòd alios corrumpunt: plusque exemplo aliquando, quàm flagitio obsunt. Quemadmodum mare imitatur aerem, vt si aer sit serenus, sit mare serenitate affectum: si verò perturbatus, ipsum perturbatione agitetur: sic populus principis mores sequitur, eiusque aut tranquilitatem, aut procellam imitatur. Nam vt Cicero libro primo officiorum ait; studiosè plerique facta principum imitantur. Et Quintilianus declamatione tertia: Qui, inquit, in altiorem honoris gradum extenditur, magis exemplum expectantibus patet. Eam ob causam oportet principem & Pontificem dare operam virtuti, respuere voluptates, omnem vitæ cursum in labore corporis, & contentione animi conficere: nihilque in vita expetendum putare nisi iustitiam, pietatem, cæterasque virtutes, & quicquid est cum honore, & laude, & dignitate coniunctum. Pindarus dicebat, morem omnium esse regem. Et Claudianus, Componitur orbis regis ad exemplum. Et vt grauiora attingamus, ad Titum episcopum scribens apostolus, In omnibus, inquit, præbe teipsum exemplum bonorum operum. Et ad Timotheum, Exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, & fide, & castitate. Hoc ideo dicit, quia solent inferiores ad superiorum voluntatem & nutum totos se fingere, & accommodare.

Similitudo. Cicero. Quinti. Pindar. Claudi. Tit. 2. 1. Tim. 4

C *Regina autem pro re, quę acciderat regi, & optimatibus eius, domum conuiuii ingressa est, & proloquens ait. Rex in æternum viue. Non te conturbent cogitationes tuæ: nec facies tua immutetur. Est vir in regno tuo, qui spiritum deorum sanctorum habet in se, et in diebus patris tui scientia & sapientia inuentæ sunt in eo. Nam & rex Nabuchodonosor pater tuus principem magorum, incantatorum, Chaldæorum, & aruspicum constituit eũ, pater, inquam tuus ò rex. Quia spiritus amplior, & prudentia intelligentiaque, & interpretatio somniorum, et ostensio secretorum, ac solutio ligatorum inuentæ sunt in eo, hoc est in Daniele, cui rex posuit nomen Baltasar. Nunc itaque Daniel vocetur, & interpretationem narrabit. Igitur introductus est Daniel coram rege, ad quem præfatus rex ait, Tu es* D *Daniel de filiis captiuitatis Iudæ, quem adduxerat pater meus rex de Iudæa? Audiui de te, quoniam spiritum deorum habeas, & scientia intelligentiaque, ac sapientia ampliores inuentæ sunt in te. Et nunc introgressi sunt in conspectu meo sapientes magi, vt scripturam hanc legerẽt, & interpretationem eius indicarent mihi, & nequiuerunt sensum huius sermonis edicere. Porrò ego audiui de te, quòd possis obscura interpretari, et ligata dissoluere. Si ergo vales scripturam legere, & interpretationem eius indicare mihi, purpura vestieris, & torquem auream circa collum tuum habebis, & tertius in regno meo princeps eris. Ad quę respondens* E *Daniel ait coram rege. Munera tua sint tibi, & dona domus tuæ alteri da, scripturam autem legam tibi rex, & interpretationem eius ostendam tibi.*

¶*Regina autem.* Origenes ait hanc reginam fuisse huius Balsasaris matrẽ: sed Flauius Iosephus ait eius auiã fuisse: quod videtur probabilibus. Quã ob causam earũ rerũ habebat notitiam, quas ille ignorabat, aut saltem memoria non tenebat. Origen. Ioseph.

¶*Domum conuiuij ingressa est.* Vt scilicet regem à mœrore leuaret, & consilio instrue-

instrueret. Hæc ob senectutem aut temperantiam non interfuerat conuiuio.

¶ *Qui spiritum deorum sanctorum habet*: Loquitur more gentilico. Quidam vertunt: Qui spiritum Dei sanctum habet. At Theodotio nobiscum legit. Theod.

¶ *Rex Nabuchodonosor pater tuus*. Auum vocat patrem, vt paulò ante obseruauimus. Vel vocat Euilmerodach Nabuchodonosorem: diximus enim capite primo, Reges Babylonis fuisse Nabuchodonosores appellatos nomine à primo Nabuchodonosore assumpto: quemadmodum Imperatores Cæsare à Iulio Cæsare.

¶ *Solutio ligatorum*. Id est apertio, & explanatio ænigmatum, rerumque abstrusarum, quæ allegoriis & obscuritatibus inuolutæ, ob difficilem intelligentiam ligatæ videntur.

¶ *Cui Rex posuit nomen Baltasar*. Subaudi per Eunuchorum præpositum, vt capite primo ostensum fuit. Sequitur. Igitur introductus est Daniel coram Rege. Vbi debes obseruare, non fuisse consilium mulieris repudiatum. Cùm enim vtile est, fidele, & salutare, probandum est, etiam si mulier illud impertiat: non enim omnes mulieres sunt à consilio reuocandæ, & remouendæ. In hac nostra Lusitania est inclyta Regina domina Catherina, vxor quondam inuictissimi, ac Christianissimi Regis Ioannis, quæ post obitum regis, admirabili prudentiæ, iustitia, pace, & animi magnitudine regnum gubernauit, incomparabilis fœmina, sapientiæ, maximarumque virtutum ornamentis exculta, quæ vt animi tranquillitate potiretur, gubernaculum regni reliquit, & altera fœnix vnica, diuino amore incensa solem respicit iustitiæ, & sola facta solum Deum contemplatur, & sequitur. Quis igitur non videt, non esse eius consilium repudiandum?

¶ *Tu es Daniel*. Illud interrogat, quod scire tenebatur: non enim deberet obliuisci Danielis admirabili virtute, & sapientia præditi, qui Nabuchodonosori inseruierat, cum reipublicæ clauum tractauerat. Capite primo Exodi scriptum legimus, surrexisse Regem nouum, qui ignorabat Ioseph. Rex Saul cùm à spiritu malo vexaretur, misit nuncios ad Isai patrẽ Dauidis, vt mitteret ad ipsum filium suũ Dauidem, qui cum veniret, pulsabat citharam, & recreabatur Saul. Ac vt verbis vtar diuinæ scripturæ, stetit coram eo: & Saul dilexit eũ nimis, & factus est eius armiger. At interfluxis nonnullis diebus oblitus est Saul Dauidis, & familiæ eius, & postea videns eum interrogauit, cuius filius esset. Innuit diuina scriptura esse fiduciam nostram in Deo figendam ac locandam, non autem in regibus, qui facilè eorum obliuiscuntur, qui sunt de ipsis benemeriti, qui se pro illis periculis obiecerunt. Nam vt ait idem Dauid Psal. 117. Bonum est sperare in domino, quàm sperare in principibus. Et Psal. 145. Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Exo. 1. 1.Re.16 1.Re.17 Ps. 117. Ps. 145.

¶ *Munera tua sint tibi*. Seruauit id, quod Christus postea pręcepit apud Matthæum decimo: Gratis accepistis, gratis date. Non ei pro muneribus vaticinatus est, sed post vaticinationem non respuit munera, qui mundi diuitias contempserat, ne regem ipsum contemnere videretur. Christi Apostoli non pro diuitiis euãgelium prædicabant, sed necessarium victum & tegumentum a populo accipiebant. Nam vt eodem decimo capite ait dominus: Dignus est operarius cibo suo. Et apud Lucam etiam decimo: Dignus est operarius mercede sua. Et Paulus capite nono prioris ad Corinthios eandem multis verbis sequitur sententiàm, vbi illud afferẽs Deuteronomij vigesimoquinto: Non alligabis os boui trituranti: subdit: Nunquid de bobus cura est Deo? an propter nos vtique hoc dicit? Nam propter nos vtique scripta sunt: quoniam debet in spe, qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est, si carnalia vestra metamus? At post multa alia ad hoc adducta propositum cõcludit his verbis: Ita & dominus ordinauit iis, qui euan- Mat. 10. Mat. 10. Luc. 10. 1.Co. 9. Deu.25.

euangelium annuntiant. Tandem etiam sententiam breuius literis mādauit, quas
1.Tim.5 prius misit ad Timotheum. Quare longè illi falluntur, qui asserunt simoniacos esse concionatores, qui pro cōcionibus honesta præmia suscipiunt, aut illis mouentur. Qua de re poteris videre censuram facultatis theologicæ Parisiensis, quam
Claud. ad plenū scribit Claudius Guilliaudius in Commentariis in caput nonum epistolæ prioris diui Pauli ad Corinthios.

O Rex, Deus altissimus regnum, & magnificentiam, gloriam & honorem dedit Nabuchodonosor patri tuo Et propter magnificentiam quam dederat ei, vniuersi populi, tribus & linguæ tremebant, & metuebant eum. Quos volebat, interficiebat, & quos volebat, percutiebat: & quos volebat, exaltabat: & quos volebat, humiliabat. Quando autem eleuatum est cor eius, & spiritus illius obfirmatus est ad superbiam, depositus est de solio regni sui: & gloria eius ablata est: & à filiis hominum eiectus est. Sed & cor eius cum bestiis positum est, & cum onagris erat habitatio eius: fœnu quoque vt bos comedebat: & rore cœli corpus eius infectum est: donec cognosceret, quod potestatem haberet altissimus in regno hominum: & quem cunque voluerit, suscitabit super illud. Tu quoque filius eius Balsasar non humiliasti cor tuum, cùm scires hæc omnia: sed aduersus dominatorem cœli eleuatus es, & vasa domus Dei allata sunt coram te, & tu, & optimates tui, & vxores tuæ, & concubinæ tuæ vinum bibistis in eis. Deos quoq; argenteos, & aureos, & ęreos, ferreos, ligneosq;, & lapideos, qui non vidēt, nec audiunt, nec sentiunt, laudasti. Porrò Deum, qui habet statum tuum in manu sua, & omnes vias tuas, non glorificasti, Idcirco ab eo missus est articulus manus, qui scripsit hoc, quod exaratum est. Mane, thecel, phares. Hęc est interpretatio sermonis. Mane, numerauit Deus regnum tuum, & compleuit illud. Thecel, appensus es in statera & inuentus es minus habens. Phare, sdiuisum est regnum tuum, & datum est Medis & Persis. Tunc iubente rege indutus est Daniel purpura, & circundata est torques aurea collo eius. Et prædicatum est de eo, quòd haberet potestatem tertius in regno suo. Eadem nocte interfectus est Balsasar rex Chaldæus. Et Darius Medus successit in regnū annos natus sexaginta duos.

¶ *Dedit Nabuchodonosor patri tuo.* Dedit ei Deus imperium Orientis: voluitq;
vt multi ei subiicierentur reges, vt Ieremias capite 27. prædixerat. Deus enim Iere.27.
est, qui regna distribuit, & impertit.
Nam de illo ait ita Daniel capite secundo: Ipse mutat tempora, & ętates, & Sup.2.
transfert regna, atque constituit. Et vt
ait Apostolus tertiodecimo ad Romanos: Non est potestas nisi a Deo, quæ Ro.13.
autem sunt, nimirum potestates, à Deo ordinatæ sunt. Regna, principatus & dignitates tribuit Deus iusto & occulto suo iudicio, aliquando viris prudentia præditis, iustitiam & pietatem colentibus: aliquando stultis, & tetris, scelerumq; maculis contaminatis. Bona fiunt ab illo, à quo etiam mala pœnæ dantur, & malà culpæ permittuntur. Non est malum in
ciuitate, quod Deus nō fecerit, ait Amos Amos 3
capite tertio. Quod intelligitur de malo culpæ permissiuè, de malo pœnæ actiuè. Castigat nos Deus, quia ita expedit iustitiæ eius, & nobis. Nihil impij principes agunt in subditos nisi Deo volente, sub cuius prouidentia omnia cadunt. Immo calamitates, & iniuriæ quibus improbi viros probos opprimunt, & affligūt, Deo tribuuntur. Obrutus ferè pius Dauid ærumnarum fluctibus, quibus eum impius
Saul agitabat, eos ad Deum his verbis re Psal.87.
ferebat: Super me confirmatus est furor tuus, omnes fluctus tuos induxisti super me. Longè fecisti notos meos à me, posuerunt me abominationem sibi. Et paulò post:

lo pòst, Elongasti à me amicum & proximum, & notos meos à miseria. Amici eum in calamitatibus dereliquerant, & fugerant, ille autem hoc tribuit Deo, qui illud quatenus pœna erat, voluit, quatenus peccatum, permisit. Id quod nos habemus, Posuerunt me abominationem sibi, vertit Hieronymus: Posuisti me abominationem ipsis. Quod ad sententiam nostram non parum conducit. Ita etiam transtulit Felix. Id autem nos habemus, Et notos meos à miseria, hoc est præ acerba miseria, vertit Hieronymus, Notos meos abstulisti. Quod potest etiam verti, Et notos meos in caligine. Ac si dicat, Qui me amicitia comprehendebant, videntes in me iactas iniurias ab inimico meo, à quo affligor, non prodeunt in lucem, vt mihi opem ferant, sed in domiciliis suis delitescunt. Et tu domine illos tanquam tenebris obductos ab oculis meis remouisti. Magna profectò, & intoleranda calamitas in calamitatibus carere amicorum consolatione, & ab ipsis destitui. Eius vim & acerbitatem illi solùm intelligunt, qui experti sunt, quos in ærumnis & gemitibus versatos, horribili calamitatum tempestate iactatos, ab inuidis ac sceleratis iniustè afflictos, vndis rerum aduersarum penè obrutos, amici partim deseruerunt, partim prodiderunt. Furtim abstulerant Sabæi & Chaldæi boues & camelos Iob, & ipse aiebat, Dominus dedit, dominus abstulit. Affligebant eum non solùm hostes, sed etiam amici, ipse autem omnia hæc attribuens Deo aiebat, Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Eam ob causam cùm nos viderimus periculis expositos, & in acerbas augustias adductos, ad Deum debemus confugere, eum assiduis precibus vrgere, in ipso spem salutis reponere, nec in summa desperatione desperare. Quoniam qui nos mœrore profligatos proiicere videtur, ipse nos consolabitur, & afflictis eius auxilium implorantibus solatium præbebit. Ipse enim ait apud Esaiam capite 45. Ego dominus, & non est alter, formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum. Ideo dicamus cum Iob capite decimoseptimo, Post tenebras spero lucem. Et cùm Dauide Psalmo 70. Ego autem semper sperabo. Et cum Sara apud Tobiam capite tertio, Non delectaris domine in perditionibus nostris, quia post tempestatem tranquillum facis, & post lacrymationem & fletum exultationem infundis. Ipse est, à quo cuncta procedunt. Id voluit Deus significare scala illa, quã ostendit Iacobo cœlum & terram attingentem, per quam omnia è cœlo veniunt ad terram. Vt intelligeremus hæc inferiora a superioribus pendere, & à Deo regna constitui, dari, auferri, distribui, mutari.

Hieron. Felix. Hieron. Iob. 1. Iob. 13. Esai. 45. Iob. 17. Psal. 70. Tob. 3. Gen. 28.

¶ *Et propter magnificentiam quam dederat ei.* Id est, propter principatum, & amplitudinem, & diuitiarum affluentiam. Hæc dat Deus nonnullis impiis aliquando, piis autem tribuit humilitatem, abiectionem & paupertatem spiritus, quæ sunt multo tutiora & præstantiora bona. Vide quot diuitias Deus dederit Balsasari, & quid detr menti illi attulerint. Si non fuisset diues, non tot haberet vxores & concubinas, non tã splendidum & superuacaneum conuiuium pararet, non ad illud vasa diuino cultui dedicata afferret, non denique tam infami morte suum dium obiret. Id quod ait Salomon Prouerbiorum decimo, Non affliget dominus fame animam iusti, & insid a impiorum subuertet. Potest etiam transferri ex Hebræo, Non opprimet Deus fame animam iusti, & propter diuitias impios subuertet. Quibus verbis voluit innuere esse multis diuitias mundi exitii causam. Ideo Dauid Psal. 61. Diuitiæ, inquit, si affluant, nolite cor apponere. Et Christus apud Matthæum quinto, Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Felices illi qui possunt dicere cum apostolis, Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Qui diuitias terræ pauperibus distribuunt, veras diuitias inuenient in cœlo. Vt aquæ ad loca ima descendunt, eaque irrigant, & frugifera reddunt, sic opum

Prou. 10 Psal. 61. Matt. 5. Luc. 6. Mat. 19. Similitudo.

opum affluentia debet in pauperes & abiectos deriuari, eosque consolatione permulcere. Et ita non nocebit, sed proderit. Vnde Dauid Psalmo centesimo vndecimo, Dispersit, inquit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Et Ecclesiasticus septimo, Pauperi porrige manum tuam, vt perficiatur propitiatio & benedictio tua. Et Salomon Prouerbiorum vigesimooctauo, Qui dat pauperibus, non indigebit. Et dominus Iesus Matthæi decimonono, Da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo. Sed quia Balsasar diuitias non indigentibus tribuebat, sed magnatibus & concubinis, quibus splendidum conuiuium parauit, fuit iustè regno simul ac vita priuatus, eiusq; splendor extinctus.

Psa.111 Eccle.7. Pro.28. Mat.19.

¶ *Quando autem eleuatum est cor eius.* Id est, cùm autem animus eius fuit superbia elatus, & confirmatus, amisit regnũ & principatum. Superbus cadit, humilis autem non habet, vnde cadat. Eam ob causam scriptum est Prouerbiorum 19. Superbum sequitur humilitas, & humilem spiritu suscipiet gloria. Hoc est, superbia deiicit hominem, humilitas autem spiritus gloria potietur. Id significauit Christus, cùm dixit, Qui se exaltauerit, humiliabitur, & qui se humiliauerit, exaltabitur. Et sanctissima semper virgo mater eius, Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Et Iacobus apostolus, Humiliamini in conspectu domini, & exaltabit vos. Vt fortissima pinus insigni proceritate, quia vento ac procellæ resistit, radicitus euellitur, aut frangitur, arundo autem quia quò pellitur, inclinat, & vergit, manet incolumis, sic superbus etiamsi sit diuitiis cumulatus, tamen quia elatione erectus nemini vult cedere, turbine afflictationis extirpatur, & deiicitur: humilis autem quia quacunque calamitate mouetur, propendet, & rerum aduersarum vndis videtur locum dare, integer perseuerat, & procella transacta erigitur. Id voluerunt significare principes illustris familiæ Columnarum in Italia, qui pro armis & insignibus sumpserunt frutices aquaticos viriditate conspiciendos, qui fluminis impetu ac fluctibus exagitati, flectuntur, sed non infringuntur, nec infirmantur, cum hac litera: Flectimur, non frangimur vndis. Viri enim sapientia & animi fortitudine præstantes possunt calamitatibus angi, & cedere tempori; sed nulla delentur procella, nulla vi tempestatum euelluntur.

Pro.29. Mat.23. Luc.1. Iaco.4. Simile.

¶ *A filiis hominum eiectus est.* Hoc est ab hominum consortio, & societate fuit expulsus. Hæc, & quæ sequuntur, fuerunt capite superiore explanata.

¶ *Non humiliasti cor tuum, cùm scires hæc omnia.* Quam ob causam maius supplicium merebatur, quàm auus eius, quoniam exemplum quod Nabuchodonosorem deficiebat, ei simili in statu non defuit, quod proponere sibi poterat, si vellet.

¶ *Sed aduersum dominatorem cœli eleuatus es.* Hoc est, non solùm aduersus homines, sed etiam aduersus Deum cœlorum dominum te ipsum extulisti. Intuere quam liberè & audacter Daniel regem reprehendat, non temerè, sed prudenter, quia quæ in crimen vocabat, obiurganda ducebat. Vitium principis non est silentio prætereundum tempore opportuno & debito, cum prudentia tamen, & cautela, & vrbanitate. Eodem modo Nathan obiurgauit regem Dauidem, Esaias Ezechiam, Daniel Nabuchodonosorem & Balsasarum, vt literæ diuinæ testantur.

2.Re.12 4.Re.20 Esai.39.

¶ *Et optimates tui.* Idest nobiles & magnates. Mirum videtur non fuisse inter mille illos magnos viros vnum, qui regi suaderet, ne tam impium facinus admitteret. Quemadmodum chamæleontes mutant colores ad rem visam, sic magnates regem sibi proponunt, quem sequantur, cuius mores imitentur. Fortasse non solùm illi regem non deterruerunt à crimine tam nefario, sed etiam eius scelus & audaciam laudarunt. Cùm rex ille adulationibus delectaretur, quid mirum erat famulos habere adulatores? Nam vt capite Prouerbiorum 29. scriptum est, princeps qui libenter audit verba mendacii, omnes ministros habet impios.

Sup.3. Similitudo. Pro.19.

pios. Vbi per verba mendacij intelliguntur adulationes, & per ministros impios famuli assentatores, omnia ad voluntatē loquentes, nihil ad veritatem. Sunt tamen nonnulli, qui cùm sint assentationibus imbuti, nihilque eis sit antiquius, quàm alios decipere, & adulari, ostendunt tamen interdum libertatem monendi, vt tunc tutius blandiantur, cùm amici, & censores videntur. Et hoc est pestilentissimum assentatorum genus.

Similitudo. Vt syluestria semina quæ figura & magnitudine accedunt ad triticum, non facilè in cribro purgantur, sic adulator imitans amicum vix cognoscitur, eamque ob causam difficilè ab amicitia reiicitur. Reprehendit leue aliquid, vt tutius & libentius in grauibus aduletur. Et ita molliti sunt sermones eius super oleum, vt ait diuinus psaltes, & ipsi sunt iacula.

Psal. 54. Quemadmodum vile vitrum imitatur pretiosum crystallum, ita vulgaris adulator videtur aliquando verus amicus.

Similia. Vt lignum putridum videtur splendere iis, qui sunt in tenebris, sic infamis assentator apparet interdum fidelis consiliarius, sed iis, qui in errorum caligine versantur, obscurus est, & videtur fulgere, adulatione vtitur, & simulat amorem.

Psal. 9. Ex quo efficitur, vt vitia laudibus efferantur. Ac vt ait psalmographus: Laudatur peccator in desideriis animæ suæ, &

Proue. 1 iniquus benedicitur. Vnde Salomon Prouerbiorum primo: Fili mi, inquit, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis.

Esai. 3. Et Esaias tertio: Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant. Quare cauendum est, ne adulatoribus patefaciamus aures, quoniam assentationibus facilè decipiemur. Est enim adulatio fallax sub specie amicitiæ deceptio, qua adulator hominum fauorem, & propriam

Hieron. prætendit aucupari vtilitatem. Id intelligens Hieronymus: Nihil, inquit, tam corrumpit mentes hominum, quàm adulatio, plus enim nocet lingua adula-

Similitudo. toris, quàm gladius persecutoris. Vt oleum fictilia vasa quamuis dura penetrat & inficit, cùm ipsum sit blandum ac lene, sic adulatio corda eorum quibus blanditur, quamuis aspera corrumpit, & perfundit, cùm ipsa sit suauis & iucunda.

Eam ob causam Dauid: Corripiet me, Ps. 140. inquit, iustus in misericordia, & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Malebat Rex iustus à viris obiurgari iustitia & pietate præstantibus, quàm ab impijs oleo adulationis deliniri. Vt oleum præbet nutri- Simile. mentum flammis, vt Bedæ vtar similitudine, ita adulatio peccatis. De adula- Beda. tore hominem vanum nomine Aegypti significatum oleo adulationis fallente, ait ita Oseas capite duodecimo: Tota Ose. 12. die mendacium & vastitatem multiplicat: fœdus cum Assyriis iniit, & ferebat oleum in Aegyptum. Assyrii fuerunt quondam diuites, & Aegyptij vani, & cum huiusmodi hominibus se coniungunt adulatores, & ad eorum se applicant familiaritatem. Ac illis quos laudant pleno ore, perniciem aliquando machinantur. Vt apes in ore ferunt mel, & Similia. in cauda aculeum, sic adulatores in ore habent dulcedinem blanditiarum, retro verò fraudes & dolos. Sunt similes scorpionibus, qui blandiuntur facie, cauda verò feriunt, & occidunt. At neminem magis lædunt adulatores, quàm seipsos, nam vt capite sextodecimo Sapientiæ Sap. 16. scriptum est, homo per malitiam occidit animam suam. Si peccant grauiter occultantes veritatem, quam non debēt silentio præterire, quanto grauius, qui fallunt blanditiis, & obiurganda vitia laudibus efferunt? Nam vt ait ad Casulanum diuus Augustinus: Quisquis metu August. cuiuslibet potestatis veritatem occultat, iram Dei supra se prouocat, quia magis timet hominem, quàm Deum. Quæ verba sunt in sacros canones relata. 11. q. 3. Quisquis. Hugo de Sancto Victore iis Hugo. verbis adulatorem describit: Est amicus in obsequio, hostis in animo, comptus in verbo, turpis in facto, lætus ad prospera, fragilis ad aduersa, facilis ad humana, difficilis ad honesta. Nisi principum fauorem & diuitias cuperent homines, non illis blandirentur. Id indicauit Diogenes,

Valer. genes, vt refert Valerius Maximus libro quarto: nam cùm ei Siracusis olera lauanti Aristippus dixisset: Si Dionysium tyrannum adulare velles, ista non comederes, Imo, inquit, si tu ista edere velles Dionysium tyrannum non adulares. Hęc est causa, quare principes multos habent assentatores. Vnde Seneca in libro de beneficiis: Monstrabo, inquit, tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia, & quid possidentibus omnia desit, scilicet qui dicat verum. Vnde vna contentio est, quis blandius fallat. Quare non est mirandum inter magnates regis Balsasaris nullum inuentum esse, qui illum ab impiis sceleribus deterreret, & reuocaret. Sed quemadmodum ceruus suauitate fistulæ concinnè & modulatè sonantis mulcetur, & ad stuporem vsque delectatur, ita vt incauto illi à seque alienato inferatur à venatoribus mors, sic ille adulatorum blanditiis ac falsarum laudum musica delinitus tanto stupore tenebatur, vt perniciem non aspiceret, quam eius hostes sibi ipsi moliebantur.

Seneca.

Similitudo.

¶ *Porrò Deum qui habet flatū tuum in manu sua.* Cùm falsos & commentitios deos celebrares, summisque laudibus efferres, verum Deum in cuius potestate est vita tua, & quicquid cogitas, loqueris, & agis, non laudasti, nec metuisti. Per flatum intelligitur vita, aut spiritus vitalis, aut virtus respirandi, in qua vita conseruatur. Hæc quemadmodum alia sunt in potestate Dei, & ipse ea impertit. Vnde Esaias capite 42. Hæc dicit dominus Deus dans flatū populo, hoc est, qui tribuit hominibus vitam, ac vim respirandi. Cū autē hoc sit non solùm in theologia, sed etiā in philosophia perspectum, intoleranda profectò est mortalium inscitia, qui cùm à Deo vitam, motum, spiritum, & esse habeant, ad illum minimè aspirent, nec eius numen contemplantur. Quemadmodum in quocunque opificio opus artifici magis quam instrumento tribuitur, sic etiam actio nostra potius est Deo, quàm nobis qui eius instrumentum sumus, tribuenda.

Esai. 42.

Similitudo.

¶ *Et omnes vias tuas.* Hoc est, omnem tuam viuendi rationem, & omne vitæ tuæ institutum. Eodem modo accipitur via primo Psalmo, Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit. Acsi dicat diuinus psaltes: Felix est vir ille, qui eorum fugit consilia; qui nefariis sceleribus contaminati solent alios, a iustitia & pietate, cæterisque virtutibus abducere, eorumque institutum & modum viuendi declinat. Tunc in via peccatorum non stamus, cùm nefariam vitæ rationem euitamus, & peccantes resipiscimus, veramque pœnitentiam agimus. In hunc modum accipitur via multis in locis diuinarum literarum, vt Genesis sexto capite, Omnis caro corruperat viam suam. Psalmo primo, Nouit dominus viam iustorum, & iter impiorum peribit. Hoc est, approbat Deus rationem viuendi virorū virtute præstantium, sceleratorum autem detestatur: porrò illi vitam consequentur æternam, isti verò peribunt, & in ignes æternos relegabuntur. Ideo dicebat idem Psalmographus Psalmo 138. Deduc me in via æterna. Et Psalmo 145. de Deo loquens, Vias peccatorum disperdet. Et Salomon Prouerbiorum tertio, Vię eius, nimirum Christi, viæ pulchræ, & omnes semitæ eius pacificæ. De quibus ait Esaias capite secundo, Docebit nos vias suas. Et quadragesimo, Vox clamantis in deserto: parate viam domini. Via iustorum est via vitæ, impiorum autem mortis. Vtranque nobis proponit Deus, bonam, vt eam accipiamus: malam, vt detestemur. Ipse enim apud Ieremiam vigesimoprimo: Ecce ego, inquit, do coram vobis viam vitæ, & viam mortis. De via vitæ ait Christus Deus noster capite septimo euangelii authore Matthæo: Stricta est via, quæ ducit ad vitam: & pauci sunt, qui inueniunt illam. De via verò mortis ait eodem loco: Spatiosa via est, quæ ducit ad perditionem: & multi sunt, qui intrant per eam. Et quoniam siue per vnam, siue per alteram ambulemus, semper in potestate Dei sumus: ait de illo Daniel Balsasari: Qui habet flatum tuum in manu sua, & omnes vias tuas.

Psal. 1. Gene. 6. Psal. 1. Psa. 138. Psa. 143. Prou. 3. Esai. 2. Esai. 40. Matt. 3. Ioan. 3. Iere. 21. Matt. 7.

¶ *Missus est articulus manus*. Id est, missa est particula manus. Erat effigies manus truncatæ à brachio, habentis solùm digitos. Quidam per articulum intelligunt digitos, vt sit singularis numerus pro plurali.

¶ *Mane, Thecel, Phares*. Primum vocabulum significat numerum, secundum appensionem, tertium diuisionem. Sensus est: Numerauit Deus dies regni tui, & inuenit adesse finē eius. Appensa sunt in statera diuinæ iustitiæ opera tua bona & mala, & multo plura sunt mala, multoque maioris ponderis, quàm bona, quam ob causam non mereris regnare, nec viuere. Ideo diuidetur regnum tuum, auferetur à te, & dabitur extraneis: Vbi nos habemus: Et compleuit illud: habent nonnulli: Et ad finem adduxit illud. Sed in idem recidit, vt sit sensus: Numerauit tempus regni tui, & deprehendit illud esse cōpletum. Pro eo quod nos habemus: Et appensus es in statera: habent alij: Et ponderauit te in bilance, & inuentus es diminutus in pondere. Comparat regem vanum, & indignum regno cum moneta leuiore, non habente totum suum pondus. Quando enim numum aureum reiicimus, dicimus eum non esse ponderis.

¶ *Appensus es in statera*. Statera Dei est eius iudicium, & examen æquitatis & iustitiæ, vt apud Iob capite sexto: Vtinam appenderentur peccata mea, quibus iram merui, & calamitas, quam patior, in statera, Acsi diceret: Dicitis ò amici mei, me peccatis meis id exigentibus hisce ærumnis premi, sed longè fallimini opinione. Qua propter vellem ego, vt peccata mea in altera parte trutinæ, in altera verò calamitates meæ ponerentur, nam re examinata videretis has meas ærumnas veluti arenam maris super meorum peccatorum merita ponderare. In hanc sententiam interpretatur Philippus presbyter hūc locum Iob. In eandem significationem accipitur statera apud eundem Iob capite 31. cùm ait: Si ambulaui in vanitate, & festinauit in dolo pes meus, appendat me in statera iustitiæ. Et capite sextodecimo Prouerbiorum: Pondus & statera iudicia domini sunt. Statera dolosa est iudicium corruptum, non tribuens vnicuique, quod suum est. Ita accipitur apud Oseam duodecimo: Chanaan in manu eius statera dolosa. Solebant enim Chananæi fraudibus vti, & iustitiam deprauare. Loquitur diuinus vates de Ephraim, quem obiurgat, & comparat cum Chananæis infidelibus, vafris, ac veteratoribus. Sed quia Chanaan significat etiam mercatorem, potest verti locus ille: Instar mercatoris in cuius manu est statera dolosa. Vt sit sensus. Ephraim vtitur calumniis & fallaciis & iniustitia, quare similis est mercatori trutina dolosa ponderanti, fraudibus ac præstigiis vtenti. Huiusmodi sunt illi, de quibus diuinus psaltes: Mendaces, inquit, filij hominum in stateris, vt decipiant ipsi de vanitate in idipsum. Hoc est, fallaces sunt homines in stateris, nam se vicissim ac mutuò decipiunt. Possunt etiam verba hæc in hunc modum transferri: Mendaces filij hominum si in stateris ponantur, ipsi pariter leuiores sunt vanitate. Hac elegantia hyperbolica vtitur diuinus psaltes ad exaggerandā mortalium insaniam & vanitatem, qui si in altera statera lance constituantur, in altera inanitas, ea sine dubitatione præponderabit. Accipitur etiam apud externos philosophos statera pro æquitate. Vnde Pythagoras, Stateram, inquit, ne transgrediare. Hoc est, iustitiam quæ in æqualitate consistit, ne pertranseas. Meminit huius sententiæ Cyrillus Alexandrinus libro nono contra Iulianum, & Diogenes Laertius in vita Pythagoræ. Erat enim quondam statera symbolum æquitatis & iustitiæ. Ex quo effectum est, vt de homine æquitatem & iustitiam colente diceretur in trito illo vetustate Prouerbio à Doricis sæpe vsurpato: Est iustior statera. In hunc modum interpretatur Demetrius Bizantius apud Athenæum libro Dipnosophistarum decimo. Et quoniam æqualitas nec seueritatem nimiam diligit,

Marginalia: Iob. 6. — Philip. — Iob. 31. — Pro. 16. — Ose. 12. — Psal. 61. — Pytha. — Cyrill. — Laerti. — Deme. — Athen.

diligit, nec pietatem nimiam: sed medium tenet: ideò astrologi signum libræ, seu stateræ inter scorpionem, & virginē in cœlo collocarunt. Per scorpionē enim asperitatem immoderatam intelligebāt, per virginem verò nimiam, ac extra modum pietatem: in quarum medio æquitatem construebant Romani veteres æquitatem colebant pro dea: eique templum
Dion. in honorem Iulij Cæsaris, vt Dion Cassius libro quadragesimotertio ait, ædificauerunt. Aequitatis autem imago erat virgo quædam tenens sinistra hastam, dextera iustam stateram; vt videre licet in numis Sergij Galbæ, & Vitelij, & Vespasiani. Omnes enim hi Imperatores significare volentes se esse æquitatis studiosos, eam in numis sculpere fecerunt, vt constat ex libro imaginum, & numismatum omnium Cæsarum, quem edidit
Zanta. in lucem Antonius Zātanus Comes, vbi numismata hæc depicta sunt. Sed non intelligas doctis & indoctis, nobilibus & plebeis, robustis & debilibus, virtute præditis & scelere imbutis esse omnia æqualiter exhibenda. Nam æqualitas ista, vt
Plato. ait libro secundo de legibus Plato, summa esset inæqualitas. Sed vnicuique est pro eius merito & dignitate tribuēdum.
Similitudo. Quemadmodum qui multis gladiis diuersarum formarum, & magnitudinum æquales inter se omnino faceret vaginas, meritò exibilaretur: quia æqualitate illa nihil esset inæqualius: sic qui multis differentibus merito æquale præmium tribueret, esset absq; dubio inæqualis, & non posset iustam hominum reprehēsionem euitare. Princeps debet omnibus consulere, sed pro cuiusque merito & dignita-
Similitudo. te. Vt punctum quod centrum vocant, est in medio sphæræ ab omnibus eius partibus æqualiter distans, à quo omnes lineæ eductæ in orbem, quem circulum & circumferentiam appellant, sunt æquales: sic qui rempublicam gubernādam susceperunt, debent in medio consistere, omnibusq; æqualitatem seruare. Et ita cuili-
Psal. 44. bet eorum poterit illud Psal. 44. accom-
Heb. 1. modari: Virga æquitatis virga regni tui.
Malac. 2 De viro iusto ait dominus apud Malachiam capite secundo: In pace & æquitate ambulauit mecum. Et quarto Prouer- Prou. 4.
biorum: Ducam te per semitas æquitatis. Hæc autem æquitas significatur per stateram, de qua scriptum est capite decimonono Leuitici: Statera sit iusta, & æqua Leu. 19.
sint pondera. Quæ verba diuus Hierony- Hieron.
mus in Commentariis in caput 45. Eze- Ezec. 45
chielis, ait esse intelligenda non solùm in commerciis & vsu vitæ cotidianæ, sed in seruanda iustitia & æquitate: quemadmodum verba eiusdem diuini vatis inducentis Deum ita in eodem capite loquētem: Statera iusta sit vobis. At cùm statera iustitiam quæ in æqualitate consistit, vt ostēdimus, significet, miraberis fortasse, cur diuus Ioannes capite sexto Apocalypsis Apoc. 6.
dicat, se vidisse diabolum super equum nigrum, & habuisse stateram in manu sua. Equus niger est impiorum calliditas vmbris, ac tenebris cooperta, in quibus est dæmon, eos ducens quò vult. Sed nulla te teneat admiratio: nam diabolus stateram habet, non quòd illa vtatur, sed quòd videatur vti. Explicans diuus Au- August.
gustinus locum illum homilia quinta, & sexta in Apocalypsim: Libram, inquit, habet in manu sua, id est examen æquitatis: quia dum fingit se iustitiam tenere, per simulationem lædit. Vnde hipocritæ demonis discipuli simulatione virtutis cùm maximè decipiunt, id agunt, vt pij, ac iusti videantur. Eruditi artificio simulandi stateram ostendunt iustitiæ, & æquitatis, & virtutis significatricem, cùm nihil minus habeant. Virtutibus carent, vmbris tantùm, vendicatione, & ostentatione vtuntur. Vera iustitiæ statera eorum est, qui nec inanem rumorem volunt aucupari, nec vmbras falsæ gloriæ consectari, nec honestatis solùm imaginibus vti, sed simulationem fugientes, quæ fallaciter imitando adulterat naturam boni, iustitiam colunt & pietatem: qui denique in corporibus humanis vitam cœlitum imitantur. At iustissima statera nunquam errans est æquitas diuina, & examen iustitiæ Dei: de quo ait Dauid Psalmo decimo: Iustus dominus, Psal. 10.
& iustitiam dilexit: æquitatem videt vul-

luit pœnitentiam agere, & eadem nocte fuit interfectus. Si ad verum Deum toto animo confugisset, consequeretur salutem, si non corporis, certè animi.
Zach. 1. Ipse Deus ait apud Zachariam primo:
Ierem. 3 Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos. Et apud Ieremiam tertio: Conuertimini filij reuertentes, & sanabo a-
Mala. 3. uersiones vestras. Et apud Malachiam tertio: Reuertimini ad me, & reuertar ad vos. Id est quod aiebat Ioannes Bap-
Matt. 3. tista apud Matthæum tertio: Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnũ cœlorum. Ac si diceret: Conuertimini ꝑ pœnitentiam ad Christũ, & ipse qui est regnum cœlorum, suscipiet vos. Appropinquauit dixit de præterito, vt eius quod diceret, certitudinem significaret. Nonnulli codices habent, appropinquabit. Ex Græco potest transferri: In propinquo est regnum cœlorum. Esse autem Christum regnum cœlorum indicat
Mat. 13. ipse, cùm ait apud Matthæum decimotertio. Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro. Est enim Christus cum thesauro comparatus, quia est summum bonum, in quo vt ait capi-
Colo. 2. te secundo ad Colossenses apostolus, sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Hæc autem pœnitentia est cõuersio ad Christum cum animi dolore & contritione, iuxta id quod ipse ait apud
Ioel. 2. Ioelem secundo: Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & planctu. Et scindite corda vestra,
Act. 2. & non vestimenta vestra. Ita illud diui Petri Actorum secundo intelligitur: Pœnitemini, & conuertimini, vt deleantur
Similitudo. peccata vestra. Vt ad euellendam radicitus plantam euellitur etiam atque scinditur terra, sic ad auferendum & delendum à corde mortiferum crimen, debe-
Ioel 2. mus præ displicentia cor ipsum quodam modo conterere, & infringere, vt Ioelis illud in nobis expleatur: Scindite corda vestra. At Rex Balsasar non scidit cor suum per pœnitentiam, sed fuit illi scissa vita simul cum regno. Iosephus Go-
Ioseph. Saadias rionides, & Saadias historici Hebræi aiunt fuisse Balsasarem à quodam ex custodibus suis nocte illa per insidias interfectum, alij fuisse nocte illa expugnatam vrbem, & Balsasarem ad summam mundi gloriam florescentem ab hostibus morte mulctatum. Non die mortuus est, sed nocte, quia tenebris circumfusus, æquum erat, vt in tenebris animam exhalaret.

¶ *Et Darius Medus successit in regnum.* Duces belli erant, vt diximus, Darius Medus, & Cyrus Persa. Sed hoc loco non fit mentio Cyri, quia erat iunior Dario auunculo suo, erat enim filius sororis Darij: Et quia regnum Medorum erat tunc maius regno Persarum, illustrius, & præstantius. Ideo loquens Deus de Babyloniis apud Esaiam tertio- Esai. 13.
decimo: Ecce ego, inquit, suscitabo super eos Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint, sed sagittis paruulos interficiant. Et Ieremias quinquagesimoprimo. Suscitauit dominus spi- Iere. 51.
ritum regum Medorum: Id est vnius ex regibus Medorum, nam proximè sequitur: Et contra Babylonem mens eius est, vt perdat eam, quoniam vltio domini est. Fuisse autem ciuitatem illam captam nocte illa conuiuij vaticinatus fuerat capite vigesimoprimo ijs verbis Esaias: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam: Esai. 21.
contemplare in specula, Comedentes & bibentes surgite principes, arripite clypeum. Vel vt potest verti ex Hebræo: Vngite clypeuum. Hoc est, regem alterum constituite. Significari autem regem per clypeum indicat liber secundus regum capite primo, vbi Rex Saul appellatur clypeus fortium. Cùm se Babylonij ingurgitarent in epulas, accesserunt 2. Re. 1.
speculatores vrbis clamantes, regem ac magnates ad arma capienda monentes. At illi ceciderunt animo, & timore debilitati corruerunt. Et adeptus est Chaldæorum regnum Darius cui successit Cyrus, qui filios Israelis restituit, & ad pristinam dignitatem reuocauit.

OBSERVATIONES ex Caldæo in caput Quintum.

Alsasar Rex. In Græca translatione pro Balsasar est Βαλτάσαρ: in Chaldæo verò בֵּלְשַׁאצַּר Balsatsar. Deducitur à Bal, quod est nō, à & sa, à nasa, quod est ferre, & tsar, quod est angustia. Vnde Balsatsar idē est quod non ferens angustiam. At filius eius nomini non respondit, nam oppressus calamitate infelici morte clausit suum diem. Daniel autem vocatus est Balthasar, nomine deducto à Be, quod est in, & lathas, quod est acuere, & asar, quod est recondere. Quare idem est Balthasar, quod in acumine reconditus. Erat autem nomen cuiusdam idoli ita vocati, quia erat in columnæ, aut pyramidis fastigio collocatū, vbi à seductis hominibus colebatur. Hebraicè scribitur Balthes asar.

¶*Fecit grande conuiuium*. In Græco est ἐποίησεν δεῖπνον μέγα. Hoc est, fecit cœnam magnam. Sed parum refert, nam cùm conuiuium illud fuerit noćte, meritò vocatur cœna. Ideo Theodotio nō
Theod. συμπόσιον hoc est compotentiam aut conuiuium dixit, sed δεῖπνον hoc est cęnam. In Chaldęo verò est עֲבַד לְחֶם רַב Hauadh Lechem Rab: fecit conuiuium magnum. Pro conuiuio est Lechem, à verbo Lacham, quod significat comedere, vt capite
Prou. 9. nono Prouerbiorum, vbi Christus ait: Venite, comedite panem meum, & bibite vinum, quod miscui vobis. Vocat gentes ad mensam Euangelij, vbi diuina eloquia sunt epulæ, quibus anima reficitur & su-
Eze. 41. stentatur. De hac mensa ait Deus apud Ezechielem 41. Hęc est mensa coram do-
Luc. 14. mino. Et apud Lucam quartodecimo: Homo quidam fecit cęnam magnam, & vocauit multos. Significat etiam verbum hoc pugnare & expugnare, vt Psalmo 34. Expugnantes me. Pro quo alij vertant: Comede comedentes me. Hoc est affli ge affligentes me. Vnde Lechem significat panem, & conuiuium, & præter hęc fructum & quemcunque cibum. Pro pane accipitur Deuteronomij oćtauo: Non Deut. 8.
in solo pane viuit homo. Pro fructu accipitur Ieremiæ vndecimo: apud quem Iere. 11
scribæ & pharisæi in hunc modum aduersus Christum loquuntur: Mittamus lignum in panē eius, quæ verba ita etiā verti possunt: Corrumpamus lignum in fructu eius. Hoc est, disperdamus, deleamus, & euellamus Christum, qui se arborem vocat fructuosam, qui appellatur lignum vitæ, id est arbor, cuius fructus vita est. Pro omni alimento terræ accipitur capite quadragesimo Ge- Gen. 40
nesis, vbi ait Iacob: Aser pinguis panis eius. Quasi dicat: Portio terræ tribus Aser erit summè fertilis & frugifera, abundabit omnibus ad splendidum victum pertinentibus. Ita hunc locum explanat Theodoretus, & post illum Ca- Theod.
ietanus. At Ambrosius, Cyrillus, Hip- Caieta.
politus, Eucherius, Rupertus ad sen- Ambro.
sum spiritualem illum traducentes, aiunt Cyrill.
per Aser qui diuitem significat, intelli- Hippol.
gi dominum Iesum, qui propter nos e- Eucher.
genus factus est, cùm esset diues, vt ait Ruper.
in epistola posteriore ad Corinthios di- 2. Co. 8.
uus Paulus, vt illius inopia nos diuites essemus. Est enim thesaurus absconditus, diuitiarum plenissimus. Per panem Mat. 13.
autem eius intelligimus sanctum Eucharistiæ sacramentum, vbi ipse Christus continetur, qui de se ait capite sexto euā Ioan. 6.
gelij authore Ioanne: Ego sum panis viuus, qui de cęlo descendi. Pro omni esca accipitur vigesimoquarto Gene- Gen. 24
sis, vbi narrans Moses fuisse paratum conuiuium seruo Abrahæ, Appositus est, inquit, in conspectus eius panis. Accipi autem ibi panem pro escis indicat id, quod sequitur paulò post: Inito conuiuio, vescentes pariter & bibentes manserunt ibi. Adiurans Saul populum dixit: Maledictus vir, qui comederit panem vsque ad vesperam. Et quia Ionathas comedit parum mellis, iudicatus est præceptum fregisse. Ita narrat diuina scriptura capite decimoquarto libri primi Regum. Vbi apertè ostenditur nomine panis etiam mel significari. Confirma- 1. Re. 14
tur hoc authoritate diui Lucæ aientis Luc. 14.
capite

capite quartodecimo, introiuisse Iesum in domum cuiusdam principis sabbato manducare panem. Vbi Aspicis accipi panem pro escis conuiuii,& pro ipso conuiuio, vt hoc Danielis loco.

Theod. ¶*Optimatibus suis mille.* Theodotio pro mille habet χιλιάρχοις: pro quo Latina versio ex Græco desumpta habet millenariis Certè χιλίαρχος idem est quod præfectus mille viris, aut tribunus militum. Nec hoc discrepat à litera Chaldaica, quę pro mille habet אלף Alaph, nam Aluph Hebraicè significat ducē, dominū, & præfectum. At Aleph significat mille, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam doctrinam. Vnde quod dicitur de turre Dauidis, hoc est de ecclesia catholica capite quarto

Cant.4. Canticorum, Mille clypei pendent ex ea, potest etiam verti, Doctrinæ clypei pendent ex ea. Nam verba Dei sunt scuta do

Pro.30. ctrinæ, iuxta illud capitis Prouerbiorum trigesimi, Omnis sermo Dei ignitus clypeus est omnibus sperantibus in se, Quæ verba possunt etim ita transferri, Omnis sermo Dei purus est,& clypeus his,qui in illo innituntur.

¶*Et vnusquisque secundùm suam bibebat*

Theod. *ætatem.* Græca translatio habet, Et co-

Pagnin. ram mille vinum bibens. Pagninus hasiet, Et coram mille vinum bibebat: scilicet rex. Potest etiam verti, Et è regione ducum vinum bibebat. Erat enim rex solus in altera mensa è regione illorum magnatum, sed in eadem aula, ex qua illos ad potum bibens inuitabat, sed non cogebat.

¶*Principem magorum, incantatorum, Chaldæorum,& aruspicum.* Pro principe vertūt quidam antistitem. In Chaldæo est רב Rab. Quod vocabulum est etiam Hebraicum, significatque principem, præcipuum, inclytum, maguum, multum, magnatem, propugnatorem, qui inter alios eminet, & illustribus laudibus ce-

Esai.19. lebratur. Eo vtitur Esaias 19. pro quo Latinus noster interpres vertit propugnatorem, Mittet eis saluatorem & propugna-

Thre. torem. Et Ieremias Threnorum primo, Quomodo sedet sola ciuitas plena populo? Vbi pro plena est in Hebræo hoc idem vocabulum Rab. Poterat verti, Quomodo sedet sola ciuitas magna populo, vel inclyta populo. Hoc est, quæ fuerat magnitudine ac frequentia populi illustris. Et Dauid Psalmo tertio, Multi insurgunt aduersus me, Multi dicunt Psal.3.
animę meę, non est salus ipsi in Deo eius. Quæ verba possunt etiam ita verti, Principes insurgunt aduersus me, magnates dicunt animæ meæ, non est salus huic in Deo eius. Principes & magnates vocat Absolonem,& præcipuos, qui sequebantur eum,& ab ipso Dauide defecerāt. Hi pium ac iustum regem capite ac opibus acerrimè oppugnabant, eumq; videntes eiectum è ciuitate, asserebant esse diuino auxilio penitus destitutum. Principes 1.Re.15
etiam in literis diuinis vocantur apostoli, & 16.
qui omnes nationes sancta religione imbuerunt,& per cunctas mundi oras Christi euangelium propagarunt. Et quoniam hi loco patriarcharum & diuinorū vatum successerunt, ait diuinus psaltes cum ecclesia loquens, Pro patribus Psal.44.
tuis nati sunt tibi filii, Constitues eos principes super omnem terram. Hi qui in familiis eminent honore inter alios, principes dicuntur, vt Psalmo sexage- Psal.67.
simoseptimo. Principes Iuda duces eorum, principes Zabulon, principes Nephthalim. Vel vt transferre possumus ex Hebræo, Optimates Iuda, duces eorum, magnates Zabulon, inclyti Nephtalim. Gentium etiam philosophi & oratores principes vocantur, vt capite secundo prioris ad Corinthios, 1.Cor.2
Sapientiam loquimur inter perfectos, sapientiam verò non huius seculi, nec principum huius seculi, qui destruuntur. Ideo eos ait destrui, quia cùm corruerent fide, seque contaminarent vitiis, in æternos Inferorū ignes relegabantur. Vel qui destruuntur, hoc est, qui euanescunt, quorum gloria simul perit cum vita, aut certè sensim obscuratur,& ad nihilū recidit. De quibus paulò pòst subdit, Quam nemo principū huius seculi cognouit. Chry Chryso.
sostomus tamen per hos mundi principes

cipes intelligit Herodem & Pilatum, & Iudæorum magnates. Princeps pacis est
Esai. 9. Christus Deus noster apud Esaiam nono,
1. Petr. 5 qui à diuo Petro in priore sua canonica vocatur princeps pastorum, & à diuo
Apoc. 1. Ioanne in Apocalypsi princeps regum terræ. Præterea principes sacerdotum vocabantur sacerdotes illi, qui alios honore, scientia, & dignitate anteibant: vt apud
Matt. 2. Matthæum secundo: Congregans, nimirum Herodes, omnes principes sacerdotumque, & scribas populi sciscitabatur ab eis, vbi Christus nasceretur. Et apud
Mar. 2. Marcum capite secundo: Nunquam legistis, quid fecerit Dauid, quando necessitatem habuit: & esuriit ipse, & qui cum eo erant: quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducauit? Hæc hi-
1. Re. 21 storia narratur libro 1. Regum capite 21. At sacerdos ille vocabatur Achimelech, vt ibi ostenditur. Sed nulla est inter hos duos locos discrepãtia, nam sacerdos ille erat binominis, appellabatur enim Abiathar & Achimelech, quemadmodũ multi alii, qui erant duobus signati nominibus, vt constat ex infinitis diuinarum literarum locis. Vel Achimelech erat sacerdos, Abiathar autem princeps sacerdo-
1. Re. 22 tum. Et quia capite 32. libri primi Regũ dicitur Abiathar sacerdos filius esse Achimelech, qui Abiathar interfectis aliis sacerdotibus fugit, & euasit, existimo eos ambos fuisse principes sacerdotum, hoc est primarios inter illos, cùm Dauid panes propositionis comedit. Vt autem hoc innueretur, dictum fuit primo Regum, euenisse illud sub Achimelech sacerdote: secundo Marci, sub Abiathar. Sed quia libro primo Regum dicitur Achimelech sacerdos, apud Marcum autem Abiatar princeps sacerdotum, possumus illos duos locos conciliare, si dicamus vnum loqui de sacerdotio, alterum de principe sacerdotum. Aspicis igitur, principem variè accipi in diuina scriptura, hoc autẽ Danielis loco principem magorum eum esse, qui inter eos principatum tenebat & celeriore nominis amplitudine celebrabatur.

¶*Gloriam & honorem.* Pro gloria in Græco est τιμὴν, hoc est honorem, pro quo alii habent decus. Sed in idem recidunt. In Chaldæo est יְקָר, Vicara, hoc est, & gloriam, siue & pretium. Deducitur à verbo יקר, quod significat honorare, & in pretio esse. Psalmo 48. pro vocabulo hoc Iecar Psal. 48.
transtulerunt Septuaginta interpretes pretiũ, quos sequitur interpres noster ita habens: Frater non redimit, redimet homo: non dabit Deo placationem suam: & pretium redemptionis animę suę. Vbi per fratrem intelligitur dominus noster Iesus Christus. iuxta id quod de eo ait capite 2. ad Hebræos diuus Paulus: non confundi Heb. 2.
tur fratres vocare eos, dicens: Nuntiabo nomen tuũ fratribus meis. Fratres vocat Christianos, vtpote filios Dei, cohæredes Psal. 21.
autẽ suos. Vnde idem apostolus in epistola ad Romanos capite 8. Vt sit ipse, inquit, Rom. 8.
primogenitus inter multos fratres. Et ipse Christus capite 20. euangelii Ioannis ait Ioan. 20
Mariæ Magdalenæ, Vade ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum. Est igitur sensus illius loci psalmographi. Impii qui nolunt flagi- Psal. 48.
tiis nuntium remittere, non sunt liberandi ab aliquo homine, nam si Christus eos non redemit, quis eos poterit redimere? Nemo dabit Deo quicquam, quo eum placet, vt impium eripiat, nec pretium pro redemptione animæ eius. Hanc existimo esse veram ac germanam huius loci intelligentiam. Possunt nihilominus verba hæc in hunc etiam modum ex Hebręo transferri: Fratrem non redimendo redimet homo, nec dabit quicquam pro placatione eius, quia pretiosa est redemptio animæ ipsius. Acsi dicat, Nemo existimet vi ac magnitudine diuitiarum sibi, aut suis vitę perpetuitatem comparaturum esse, nam ita pretiosa est redemptio vitæ, vt nullo modo possit quis mortem euitare.

¶*Deum qui habet flatum tuum in manu sua non glorificasti.* Pro, flatum tuum, est in Chaldæo: נִשְׁמְתָךְ Nixmethac. Vocabulum Hebraicum est נשם Naxam, quod significat spiritum, vt Psalmo 149. Psa. 149

Omnis

Omnis spiritus laudet dominum. Significat habitum, vt 3. Regum capite 17. Erat lãguor fortissimus, ita vt non remaneret in eo halitus. Significat animam, vt Genesis 2. Inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Hoc est halitu suo dedit illi animam, & spiritum. Aiunt viri docti spiritum esse mẽtem, qua homo intelligit: animam autem esse, qua viuit. Anima rationis particeps, est anima & spiritus. Dicitur anima secundùm quod est sibi commune, & aliis animalibus, quod est vitam corpori dare, & spiritus dicitur, secundũ quod est proprium sibi, non autem aliis animantibus, quod scilicet habeat virtutem intellectiuam immaterialem. Hæc ex diuo Thoma in 1. par. quęst. 97. artic. 3. Idem licet verbis aliis, ait in libro de spiritu & anima diuus Augustinus. Pro inspirauit, vertunt nõnulli, insufflauit. Quo verbo, vt Theodorus, & Diodorus aiunt, nõ significauit Moses animam esse ex inuisibili Dei essentia, sed diuini opificij facilitatem, fuisseq; animam à Deo creatã, hominique infusam. Et quia anima aliquando accipitur in sacra scriptura pro corpore animato, ideo postquam dixit: Inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, adiecit. Et factus est homo in animam viuentem. Vbi anima viuens aliud ibi nõ est, quàm persona composita ex anima & corpore iuxta idiotissimum sacræ scripturæ. Nam capite Genesis 12. scriptum est: Tulit Abraham vxorem suã, & Loth filium fratris sui, vniuersamq; substantiã quam possederant, & animas, quas fecerant in Haran, & egressi sunt, vt irent in terram Chanaan. Vbi per animas factas in Haran, homines in terra illa geniti ex familia Abrahæ intelliguntur. Ita illud euangelij intelligitur Ioannes 12. Qui amat animam suã, perdet eam. Hoc est, qui seipsum proprio amore prosequitur, conflat in se exitium sempiternum. Accipi autem animas pro hominibus indicat scriptura capite 46. Genesis, vbi hæc sunt verba: Cunctæque animæ quæ ingressæ sunt cum Iacob in Aegyptum, & egressæ sunt de femore illius, absque vxoribus filiorum eius, sexaginta sex. Filij autem Ioseph qui nati sunt ei in terra Aegypti animæ duæ. Omnes animæ domus Iacob, quæ ingressæ sunt in Aegyptum, fuere septuaginta. Vbi perspicuum est animas sumi pro hominibus, vt rectè obseruauit Augustinus in quæstionibus in Genesim, & Gregorius 2. Moralium. Sed quoniam in hunc incidimus locum, qui est difficillimus, vtile ducimus, illum explanare. Si homines qui in Aegyptum ingressi sunt cum Iacob ab eo originem ducẽtes, fuerunt sexaginta sex, & in Aegypto erãt duo filij Ioseph, nẽpe Manasses, & Ephraim, quomodo ait hic scriptura, fuisse omnes septuaginta? Nam si ad sexaginta sex addas duos, fiunt sexaginta octo, nõ autem septuaginta. Respondendum est, nec Iacob, nec Ioseph includi in numero illo sexaginta sex, nec duos filios Ioseph. Nã scriptura ait fuisse sexaginta sex eos, qui egressi sunt de femore Iacob, vnde inter illos non continetur ipse Iacob, sed qui ex eo geniti sunt, nec Ioseph, quia scriptura loquitur de his, qui ingressi sunt cum Iacob in Aegyptum, at Ioseph nõ ingressus est cum eo, iam enim ibi erat. Cùm autem præter sexaginta sex fuerint quatuor, nimirum Iacob & Ioseph, & duo filij eius, apertè concluditur, eos fuisse septuaginta. Idem asserit diuina scriptura non solùm hoc Genesis loco, sed etiam capite 1. Exodi, & 10. Deuteronomij. Sed insurgit magna & difficilis dubitatio: nã diuus Lucas capite 7. Actorum apostolicorum inducit diuum Stephanum plenũ Spiritu Sancto asserentem, fuisse septuagintaquinque animas, dicens: Mittens autem Ioseph accersiuit Iacob patrẽ suum, & omnem cognationem suam in animabus septuagintaquinque. Et septuaginta interpretes capite 46. Genesis, & capite primo Exodi habent, septuagintaquinq; animas ingressas fuisse in Aegyptum. Ac vbi communis nostra versio habet: Filij autẽ Ioseph qui nati sunt ei in Aegypto, animæ duæ, habent illi; animæ nouẽ. In numero sexagintasex concordant Septuaginta cum Hebræo, & cum paraphrasi Chaldaica, quæ in omnibus his locis non discrepat ab Hebraica veritate, at postea

Marginalia (left column): 3. Re. 17 — Gene. 2. — Thom. — Augus. — Theod. — Diodo. — Gen. 12. — Io. 12. — Gen. 46.

Marginalia (right column): August. — Gregor. — Gen. 41. — Exo. 1. — Deu. 10. — Act. 7. — Gen. 46. — Exo. 1.

ftea magna videtur esse discrepantia. Sed si veritatis seriem perpendamus, inuenie mus, nullam esse in his locis discordiam nullam dissensionem. Nam veritas Hebraica numerat duos filios Ioseph: septuaginta autem interpretes inter illos duos numerant septem filios illorum, nepotes Ioseph, eam ob causam aiunt, filios Ioseph fuisse nouem, more scripturæ, quæ solet etiam nepotes filios appellare. Si autem sexaginta sex hominibus addas nouem, fiunt septuagintaquinque. Et tot fuerunt in Aegypto, præter Iacob & Ioseph, qui fuerunt præcipua capita, illiusque ingressionis principes: vnus, à quo omnes gentes duxerunt, alter propter quem in Aegypto habitarunt. Itaque veritas Hebraica præter sexagintasex numerat Iacob & Ioseph, & duos filios eius, eamque ob causam concludit fuisse animas septuaginta. Veritas autem Græca præter sexagintasex numerat nouem filios Ioseph: ideo concludit fuisse animas septuagintaquinque præter duos præcipuos duces Iacob & Ioseph. Filij autem filiorum Ioseph per prolepsim nominantur. Diuus autem Stephanus septuaginta interpretes sequitur in oratione, quam habuit ad populum, quam diuus Lucas literis mandauit Actorum

Act.7. septimo. Cùm enim scripserit Grecè acta Apostolorum, quæ ad Gêtes emisit, eam secutus est scripturam, quæ iam fuerat Græcis diuulgata, Græcoq; scripta sermone, cuius historia erat trita oratione celebrata, explanata in concionibus, commemorata in iudiciis, & multis cognita, & perspecta. Aspicis igitur non esse inter editionem Græcam & Hebræam aientia, & negantia, sed summam concordiam, & admirabilem consensum, quem tibi pro viribus explanaui. De re hac poteris videre

Hieron. Hieronymum in quæstionibus in
Augus. Genesim, Augustinum libro primo quæ-
Albinus stionum in Genesim, Albinum in eûdem
Eucher. locum, Eucherium in quæstionibus in Deuteronomium.

ARGVMENTVM Capitis Sexti.

CVM Daniel sapientia, probitate, atq; omni genere laudis vnus inter omnes emineret, fuit a Rege Dario super magistratus princeps constitutus. Cùm autem eius res gestæ cæterorum laudibus obscuritatem attulissent, decreuerût gubernatores, qui primos ordines ducebant, eum ad exitium vocare, omnisq; memoriæ clarissimum lumen extinguere. Quare inuidia concitati edictum aduersus illum excogitarût, eumq; tanquam edicti regis violatorem, læsæq; maiestatis reum in summum capitis discrimen vocauerunt. Coniicitur iussu regis in lacum leonum ab illis dilamandus, vnde mirabiliter eripitur, & illuc proiecti eius accusatores à leonibus dilacerantur. Quo admiratus Rex Deum verum extulit laudibus, sanxitq; edicto, vt omnes colerent illum, cuius regnum esset ęternum, quod nulla potest vetustas consumere, nulla potestas euertere, nulla temporum varietas labefactare.

Caput Sextum.

PLacuit Dario, & constituit super regnum satrapas centum viginti, vt essent in toto regno suo. Et super eos principes tres, ex quibus Daniel vnus erat: vt satrapæ illis redderent rationem: & Rex non sustineret molestiam Igitur Daniel superabat omnes principes et satrapas: quia spiritus Dei amplior erat in illo. Porro Rex cogitabat constituere eum super omne regnum. Vnde principes et satrapæ quęrebant occasionem, vt inuenirent Danieli ex latere regni: nullamque causam & suspicionem inuenire potuerunt, eo quòd fidelis esset, & omnis culpa & suspicio non inueniretur in eo. Dixerunt ergo viri illi: non inueniemus Danieli huic aliquam occasio- A B

casionem, nisi fortè in lege Dei sui. Tunc principes & satrapæ surrepserunt regi, et sic locuti sunt ei. Dari rex in æternum viue: consilium inierunt omnes principes regni tui, magistratus & satrapæ, senatores & iudices, vt decretum imperatorium exeat, & edictum, vt omnis qui petierit aliquam petitionem à quocunque Deo, & homine vsque ad triginta dies, nisi à te rex, mittatur in Lacum Leonũ. Nunc itaque Rex confirma sententiam, & scribe decretum, vt non immutetur, quod statutum est à Medis & Persis: nec præuaricari cuiquam liceat. Porrò Rex Darius proposuit edictum, & statuit. Quod cùm Daniel comperisset, id est constitutam legem, ingressus est domum suam, & fenestris apertis in cœnaculo suo contra Ierusalem tribus temporibus in die flectebat genua sua, & adorabat, confitebaturque coram Deo suo, sicut & antè facere consueuerat.

Explanatio.

PLacuit Dario. Hic non fuit Darius ille, quem Alexander magnus vicit, & profligauit, sed auunculus Cyri, cuius superiore capite meminimus. Credibile est fuisse huic Dario relatam visionem manus in pariete scribentis, & Danielis interpretationem, & sapientiam, & virtutis præstantiam, eamque ob causam eum secum honorificè duxisse in Mediam, vnumque ex tribus principibus regni sui constituisse. Flauius Iosephus libro decimo antiquitatum in hunc ait modum: Darius Astyagis filius, qui Babyloniorum principatum destruxit cũ Cyro cognato suo, annum agebat sexagesimum secundum, cùm Babylon fuit inuasa, qui tamen alio nomine vocatur à Græcis, quique Danielem prophetam sumens ad se in Mediam duxit, & omni honore celebrauit. Erat enim vnus inter tres princeps, &c. Hactenus ille. Probabile est abiisse Darium relicto Cyro in Chaldæa. Ioseph.

¶*Constituit super regnum satrapas centum viginti.* Satrapæ sunt præfecti prouinciis, quibus Rex curam regni demandauit. Vt humanum corpus distribuitur in membra, sic regia potestas debet diuidi inter præsides, & cum viris sapiẽtibus qui rempublicam prudenter ac iustè gubernent, communicari. Solent prudentes reges, Principes, & Pontifices multa inferioribus committere, vt possint ipsi altioribus præesse. Ita fecit Moses consilio Iethri, vt ipse capite decimooctauo Exodi testatur. Ad quod alludens ait in hunc modum capite primo Deuteronomij: Tuli de tribubus vestris viros sapientes & nobiles, & constitui eos Principes, tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos, qui docerent vos singula. Apostoli, vt narrat Actorum sexto diuus Lucas, dixerunt: Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis. Considerate ergo fratres viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu Sancto, & sapientia, quos constituamus super hoc opus. Sed attende, iuxta Mosis & apostolorum sententiam debere præsides sapientia præstare. Pontifex enim sine sapientia est sol sine luce, auis absque pluma, gubernator nauis sine gubernaculo. Vnde capite sexto libri Sapientiæ scriptum legimus: O reges populi diligite sapientiam. Et paulò post: Rex sapiens populi stabilimentum est. Et Esaias 32. Non vocabitur, inquit, vltrà is, qui insipiens est, princeps. Et Deus apud Ieremiam tertio: Dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascẽt vos scientia & doctrina. Plato eas respublicas felices esse ait, vbi aut philosophi regnant, aut reges philosophantur. Eam ob causam dignitates N munera publica appellantur magistratus authore Marco Varrone, quia qui præsunt aliis, debent esse magistri, quod perfectè fieri non potest, nisi sint sapientia exculti, & in studiis doctrinæ versati.

S. militudo. Exo. 18. Deut. 1. Act. 6. Similia. Sap. 6. Esai. 32. Iere. 3. Plato. Varro.

¶*Et super eos Principes tres.* Super centum viginti præfectos cõstituit Rex tres

præsides

præsides primarios, qui gubernacula totius regni tenerent, cæterosq; principatu superarent. His reddebant alij rationem, ne Rex afficeretur angore, & acerba negociorum multitudo veterem illi animi curam, modestiamq; renouarent. Non quòd res otiosus esset, iners, & opere solutus: sed vt rebus arduis, excelsis, & difficilibus operam daret. Non enim decet principem vitam otiosam sine labore, &
Esa. 32. solicitudine traducere: nam vt Esaias trigesimosecundo ait: Princeps ea quę sunt digna principe cogitabit, & ipse super dices stabit. Et Apostolus capite duodeci-
Ro. 12. mo ad Romanos, qui præest, in solicitu-
1. Tim. 3 dine. Et tertio prioris ad Timotheum: Si quis episcopatum desiderat, bonum
August. opus desiderat. Explicans Augustinus locum hunc libro decimonono de ciuitate Dei, ait ita: Apostolus exponere voluit, quid sit episcopatus, quia nomen operis
Hieron. est, non honoris. Et Hieronymus in eandem epistolam: Opus, inquit, naturæ, non dignitatem, laborem, nō delitias. Hoc acquirit Pontifex, & princeps. Id
Vergil. quodammodo intelligens Virgilius dixit esse Achatem indiuulsum Aeneæ comitem: dicitur autem Achates ἀπὸ τοῦ ἄχεος, hoc est cura, quæ debet perpetuò Reges comitari. Infœlices illi principes, qui in otio & desidia languent, & hebescunt.

¶ *Quia spiritus Dei amplior erat in illo.* Id est, qua maior gratia erat ei a Deo tributa ad gubernandum, & ad ea, quæ agēda erant, intelligendum, quàm aliis. Aliis dabat Deus spiritum ad regendum, sed
Theod. ei multo maiorem. Vnde Theodoretus: Discimus, inquit, ex hoc loco, iis quibus ad vitam ciuium instituendam magistratus mandantur, etiamsi fuerint pietatis expertes, quoddam tamen sapientiæ munus ad subiectum sibi populum gubernandum diuinitus concedi. Accipitur hoc loco spiritus Dei pro virtute, & gra-
Polych. tia gubernandi. Vel vt Polychronius ait
Theod. pro intelligentia. Aut vt ait Theodoretus pro munere sapientiæ. Nec solùm
Similitudo. spiritu hoc, sed virtutibus moralibus Daniel præsides alios anteibat. Vt in opalo gemma admirabili multarum gemmarū dotes inueniuntur, nempè carbunculi tenuior ignis, vt verbis vtar Plinij libro tri- Plinius.
gesimoseptimo, amethysti fulgens purpura, smaragadi virens mare: cunctaq; hæc pariter incredibili mistura lucentia: sic in Daniele multorum scientiæ, & virtutes eminebant.

¶ *Porrò Rex cogitabat constituere eum super omne regnum.* Vt esset apud Medos, quemadmodum fuerat Ioseph apud Aegyptios, cui dixit Rex Pharao: Ad tui oris imperium cunctus populus obediet, vno tantùm regni solio te præcedam.

¶ *Vnde Principes, & satrapæ.* Quibus Rex præficere Danielem volebat. Duo principes, & cētum viginti satrapæ, aut plerique eorum aduersus ipsum Danielem conspirauerunt, & de illius pernicie cogitarunt.

¶ *Quærebant occasionem, vt inuenirent, Danieli ex latere regni.* Hoc est, quærebant occasionem, vt inuenirent aliquod crimen apud Danielem, quò eum eiicerent à latere regis, & ab eius familiaritate separarent. Poteris totam hanc orationem ita vertere: Quærebant inuenire occasionem, qua Danielem ex latere Regis dimouerent. Quidam per latus regis intelligunt reginam, quòd ad latus regis recumbat. Ac præfectos illos aiunt, voluisse Danielem suspecti cum regina cōcubitus reum apud Darium facere. Vel ex latere regni, hoc est ex parte regni: inuestigabant enim, possent ne aliquod aduersus Danielem crimen ex parte regni, seu in negotiis regni inuenire. Sed nullum inuenerunt.

¶ *Eo quòd fidelis esset.* Hoc est, fidelitate præditus erga Regem. Vel fide formata in Deum munitus. Est autem fides, vt Apostolus ait vndecimo ad Hebræos, sperandarum substantia rerum, argumē- Heb. 11.
tum non apparentium. Vnde in eadem Hebr. 3.
epistola capite 3. Participes, inquit, Christi effecti sumus: si tamen initium substātiæ eius vsque ad finem firmum retineamus. Id est, si fidem Christi firmam semper habuerimus. Fides enim principiū est

est substantiæ spiritualis, per quam spiritualiter subsistimus, & viuimus. Et rectè initium dicitur, quia sicut per animæ infusionem primùm corporaliter, & in esse naturæ, vt ita dicam, incipimus subsistere: sic per fidei infusionem subsistere spiritualiter & in esse gratiæ inchoamus, sine qua fide, vt cap. 11. eiusdem epistolæ
Heb. 11. ait diuus Paulus, impossibile est placere
Similia. Deo. Vt vas sine fundo perdit aquam: sic homo sine fide amittit bona opera, quo ad meritum ęternæ vitæ. Quemadmodũ numus nō valet sine scriptura principis, ita nec bonum opus sine fide.

¶ *Nisi fortè in lege Dei sui*. Intelligebant nihil esse, quod Danielem à diuinæ legis obseruantia deterreret. Ideo decreuerunt suadere regi, vt aliquid sanciret, quod nō posset absq; transgressione legis Dei seruari, vt ita ostenderent Danielem regis edicto non obedire, quam ob causam eum ad exitium vocarent.

¶ *Tunc Principes & satrapæ surripuerunt Regi*. Codices correcti habent, surrepserunt: à verbo surrepto, quod significat sensim ingredi, seque latenter insinuare. Quidam vertunt: Aggressi sunt insidiosè regem. Potest verti: Conuenerunt coram rege. Vel congregati sunt apud regem. Concordia impiorum nocet sæpenumero viris piis, vt hoc loco, & multis aliis videre licet. Eam ob causam est aliquando vtilis eorum discordia, vt viri insignes pietate possint inco-
Similitudo. lumes euadere. Vt canes venatici insectantes & exagitantes leporem, eum arripiunt, & dilaniant: at si secum contendant & pugnēt, fugit ille: sic improbi homines qui scelere pascuntur, conspirantes aduersus virum aliquem virtutibus præditum, eum affligunt, & acerbis calamitatibus opprimunt: sed orto inter eos dissidio, habet ille locum euadendi. Est quippe concordia salutaris & grata Deo:
1. Co. 14 nam vt diuus ait Paulus capite quartodecimo prioris ad Corinthios: Non est dissensionis Deus, sed pacis. Sed quando pax est inter impios contra pios coniura-
Similitudo. tio, pestilens est, atque Deo inimica. Quemadmodum scorpio mortiferum continet venenum, aconitum nō minus mortiferum, tamen datum hoc in potione aduersus scorpionum ictus, est promptum, ac salutare remedium, quia dum venenum cum veneno pugnat & decertat, seruatur homo: sic pestilentium ciuium discordia salutem aliquando fert viris iustis pietatem colentibus. Contra verò eorum cōsensio & conspiratio perniciosa est, quæ vt hoc loco vides, exitium Danieli parabat.

¶ *Dari Rex in æternum viue*. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

¶ *Consilium inierunt*. Nimirum ad gloriam tuam amplificandam. Vafri ac callidi homines simulationis artificio periti, regem deceperunt, malum ei nomine boni suadentes. Specie honoris regis malitiam suam tegebant, iustoque Danieli perniciem moliebantur. Simile edictum Ester 3.
inuenies capite tertio & quarto & deci- & 4. &
mosexto libri Esther. 16.

¶ *Mittatur in lacum leonum*. Proiiciatur in foueam, vbi leones retinentur, & seruantur, vt statim dilanietur. Crudelis lex profectò, impia, & iniusta. Lex debet esse igne amoris conflata & constituta: non alicuius perniciem respiciens, sed communem vtilitatem. Id indicare vo-
lens Moses capite 33. Deuteronomij: Do Deu. 33
minus, inquit, apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia in dextera eius ignea lex: dilexit populos. Hæc lex erat euāgelium amore plenissimum, lex charitatis, quam Deus tulit, igne amoris maximè ardentem, & incendio pietatis flagrantem. Ideo ignea erat, & in dextera, qua beneuolentia ostenditur, portabatur. Eam ob causam additur: Dilexit populos. Apparuit autem Deus non in valle sterili, sed in mōte frugifero: id enim
significat Pharan, authore diuo Hierony- Hieron.
mo, hoc est in ecclesia. Antea ostendebat Deus amorem populo Israelitico, at postea omnibus populis. Nam vt verbis vtar
diui Ioannis cap. 3. Sic Deus dilexit mun Ioan. 3.
dum, vt filium suum vnigenitum daret. Ignis huius legis amor erat, igne illo significatus, quo rubus ardebat, & non cō-
burebatur, vbi Deus apparuit Mosi, qui Exo. 3.
erat

erat ei legem laturus. Hic eſt ignis, qui
3.Re.18 cecidit in holocauſtum Eliæ, illudq; de
uorauit. Hic etiam in mundi exordio
cecidit in ſacrificium Abel iuſti: ita enim
Gene.4. ait Moſes capite quarto Geneſis. Reſpe
xit dominus ad Abel, & ad munera eius:
ad Caiń autem, & ad munera eius non
reſpexit. Iratusq; eſt Cain vehementer.
Aiunt ipſum Cain intellexiſſe fuiſſe fra-
tris ſui oblationem gratam Deo, quòd
ipſe Deus igne de cœlo miſſo eam in ci
nerem conuertiſſet. Huic ſententiæ fa-
Theod. uet translatio Theodotionis ita habens?
Inflammauit dominus ſuper Abel, & ſu-
per ſacrificium eius: ſuper Cain verò, &
ſuper ſacrificium eius non inflammauit.
Ezech.1 Hoc igne erant animalia Ezechielis incē-
ſa: de quibus ipſe ait capite primo: Erat
aſpectus eorum quaſi carbonum ignis
ardentium. Eo inflammati duo illi di-
ſcipuli, quibus apparuit Chriſtus Deus
noſter euntibus in caſtellum Emaus, di-
Luc.24. cebant, vt ait capite vltimo diuus Lucas:
Nonne cor noſtrum ardens erat, dum lo
queretur in via, & aperiret nobis ſcriptu
ras? Hic incendit diſcipulos Chriſti in
die Pentecoſtes: de quo ait ita in Actis di
Act.2. uus Lucas capite ſecundo. Et apparue-
runt illis diſpertitæ linguæ tāquam ignis.
De eo Chriſtus capite duodecimo apud
Luc. 12. Lucam: Ignem, inquit, veni mittere in
terram, & quid volo, niſi vt accendatur?
Aſpicis igitur nomine ignis amorem ſi-
gnificari, eamq; ob cauſam diuinam le-
gem igneā eſſe, quoniam domini noſtri
Ieſu Chriſti euangelium eſt ſancto amo-
re refertum, & ardente pietatis ſtudio in
flammatum. Ipſe enim Chriſtus qui in
eo amorem docet, ob amorem venit in
mundum, amore inflammatus mortem
ſuſtinuit. Et ipſe eſt amor, iuxta id quod
ait capite quarto epiſtolæ ſuæ primæ di-
1.Ioā.4. uus Ioānes: Deus charitas eſt, & qui ma
Io.13. net in charitate, in Deo manet. Ac ipſe
ait apud eundem Ioannem capite deci-
motertio euangelij: Mandatum nouum
do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi
Io.15. uos. Et capite decimoquinto: Hoc eſt
præceptum meum, vt diligatis inuicem.
Præceptum ait, non conſilium: & ſuum
vocat, non alienum. Eius eſt, quia ipſe il-
lud docuit, prædicauit, ſeruauit, prædicā-
dum præcepit, & pro eo mortuus eſt. Le
ge ſanctum Dei euāgelium, videbis eius
verba ardente charitate flagrantia, quo-
rum fundamentum eſt amor, quorum
obſeruantia eſt amor, quoniam non poſ-
ſunt ſine amore ſeruari. Ideo Paulus in
epiſtola ad Romanos numeratis diuinis Rom.13
præceptis addit. Si quod eſt aliud man-
datum, in hoc verbo inſtauratur. Dili-
ges proximum tuum, ſicut teipſum.
Origenes nobiſcum legit: In hoc verbo Origen.
inſtauratur. Ambroſius, conſummatur. Ambro.
Auguſtinus, recapitulatur. Verbum Græ- Auguſt.
cum ἀνακεφαλαιοῦται, ſignificat ſumma-
tim colligere, & in ſummam redigere,
ſeu in caput reuocare. Voluit Apoſto-
lus dicere, omnia Dei prçcepta redigi ad
præceptum amoris, in quo omnia com-
prehenduntur. Ideo ſubdit: Plenitudo er- Ro.13.
go legis eſt dilectio. Et quoniam leges
humanæ debent ad diuinam reſpicere, à
qua ſunt denuandæ, & ad cuius autho-
rem ſunt dirigendæ, opus eſt vt ſint in
amore fundatæ & conſtitutæ. Quare ę
viris pietate & charitate & ſapientia præ
ſtantibus debent ferri, & promulgari.
Eſt enim lex ratio ſapientis, iuris & iniu-
riæ regula, ad illam antiquiſſimam, &
rerum omnium principem expreſſa natu
rām, quæ ſupplicio improbos afficiat, bo
nos tueatur. Hæc autem lex qua Rex
Darius conſilio magnatum ſeductus ſan
xit, vt nemo à Deo nec ſalutem, nec gra-
tiam, nec fauorem, nec bonum denique
vllum peteret, niſi á ſeipſo, ab omni ratio
ne abhorrebat, à diuina lege diſcrepabat,
& in exitiū iuſti Danielis ferebatur. Hinc
diſcant reges & principes non eſſe facilè
conſiliariis credendum, iis præſertim,
qui odio, & inuidia concitati perniciem
aliis machinantur. Sunt enim nonnulli,
qui nomine regiæ vtilitatis & gloriæ ſua-
dent conſtitui decreta, quibus eos quos
proſequūtur odio, ad acerbam calamita-
tem, triſteq; exitium vocent.

¶ *Nunc itaque Rex confirma ſententiā.*
Hoc eſt, confirma eductum, iube vt re-
feratur in tabulas tui nominis ſigno fir-
matum,

tum, & publicè promulgetur, ita namque tuæ gloriæ, & nominis tui amplitudini & celebritati conducit.

¶*A Medis & Persis*. Hinc colligit Hieronymus vnum regnum fuisse sub Dario & Cyro Medorum & Persarum. Sed quo tempore id euenit, existimanit nonnulli Darium in Media, Cyrum autem in Chaldæa extitisse.

¶*Porrò rex Darius proposuit edictum*. Hoc est, edictum diplomate confirmauit. Intolerabilis profectò vanitas, voluisse regem, vt ab illo tanquam à Deo
Similitudo. omnia peterentur. Vt magnæ statuæ foris insignes, Herculem, aut Iulium Cæsarem, aut viros alios illustri laude celebratos repræsentant, cùm intus sint vacuæ & inanes, aut plenæ sordibus: sic nonnulli principes purpura, auro, gemmis & satellitibus regiam gerunt personam, cum sint intus vani & futiles, aut turpibus affectionibus repleti. Huiusmodi fuit Darius, cùm decretum illud
Dani.3. impium confirmauit, & Nabuchodonosor in statuæ erectione, & alii, quos literæ diuinæ & humanæ memoriæ prodiderunt.

¶*Ingressus est domum suam*. Vt scilicet Deum occultè oraret, iuxta id quod po-
Matt.6. stea Christus docuit apud Matthæum sexto, Cùm oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio ora patrem tuum in abscondito. Præterea nolebat insidiis inimicorum patere, ne videretur tentare Deum, si se mortis periculo exponeret sine causa. Scriptum est enim ca-
Deut.5. pite sexto Deuteronomii, Non tentabis dominum Deum tuum. Quem lo-
Matt.4. cum Christus Deus noster apud Mat-
Luc.4. thæum & Lucam citauit. Ascendens Daniel in cœnaculum pias ad dominum obsecrationes emittebat. Non in loco imo, sed excelso preces fundebat ad Deum, quem summè venerabatur:
2.Re.18 Rex Dauid audita cæde filii sui Absolom ascendit in cœnaculum portæ, & fleuit. Elias tulit filium hospitæ mortuum, & portauit in cœnaculum, vbi
Mar.14. ipse manebat, & ibi eius precibus mor-
Lud.22. tuus rediit ad vitam. Christus in cœnaculo comedit pascha cum discipulis suis. Ac super eos descendit Spiritus Sanctus in cœnaculo, vt ait in Actis apostolorum Act.1.&
diuus Lucas. In cœnaculo igitur posi- 2.
tus Daniel ter in die flectebat genua sua Deum orans, clauso ostio, sed apertis fenestris versus Hierosolymam respicientibus, vt oculos ad templum domini dirigeret, quod absens apud Medos & Persas exul contemplabatur. Eiectus à patria inter inimicos cōstitutus ad sanctum Dei templum Hierosolymæ constructum respiciebat, ad eas oras ferens oculos, quò eos ducebat amor. Nos humanis occupationibus implicati, mundi negotiis irretiti, & in Babylonica captiuitate cōstituti, ex hac confusione ad cęlestem Hierosolymam respiciamus, ad visionem pacis, ad templū gloriæ sempiternæ, ad domicilium mentiū beatarū oculos animi coniiciamus, eosq; à rebus terrenis & caducis aliquando seuocemus. Namq; animi est cogitationem à consuetudine abducere, & mentem a sensibus ad intelligentiam reuocare. Meminerat Daniel verborum Salomonis, quæ sunt capiti octauo libri tertii Regum mandata, & sexto Parali- 3.Re.8.
pomenon secundi: quibus Deum obse- 2.Par.6.
crauit, vt preces eorum qui à Hierosolyma exularent, audiret, si se ad templum illud conuerterent. Ideo versus Hierosolymam fundebat preces tribus temporibus in die, hoc est mane, meridie, & vespere, iuxta illud psalmographi, Vespere, & ma- Psal.54.
ne, & meridie narrabo & enuntiabo, & exaudiet vocem meā. Diuus Hieronymus Hieron.
hoc loco ita ait, Tria tēpora quibus Deo flectēda sunt genua, tertiam horā, & sextā & nonam ecclesiastica traditio intelliget.
Huic sententię fauet ecclesiastica historia, Come.
cùm ita ait Tribus horis orabant Iudęi in die, tertia sexta & nona, tertia, quia tunc datus est eis decalogus legis in monte Si- Exo. 20.
nai, & eadem hora orat ecclesia, quia tunc datus est Spiritus Sanctus apostolis. Act.2.
Sexta orabant Iudæi, quia tunc ere- Nu.21.
ctus est serpens æneus in deserto; eadem orat ecclesia, quia tunc Christus suspen- Mrt. 17.
sus est ligno. Nona orabant Iudæi, quia tunc petra dedit aquas in Cades; eadem Exo.27.

Ioan.19 orat ecclesia, quia tunc de Christo hasta percusso exiuit sanguis & aqua. Sed non solùm his tribus tēporibus, sed septies singulis diebus orat ecclesia catholica septē horis canonicis, iuxta illud psalmographi
Ps. 118. Septies in die laudem dixi tibi. Hoc fuit
Iosue 6 adumbratum capite 6. libri Iosue, cū corruit Ierico, quando sacerdotes septē buccinis circumierunt septies clangorē emittentes, tubis enim horarum canonicarū dæmonis machinæ euertuntur. De horis
Hieron. canonicis vide Hieronymum in epistola ad Demitriadem, & in epitaphio diuæ
Cypria. Paulæ, Cyprianum in expositione oratio
Basilius nis dominicæ, Basilium de institutione vi
Chryso. tę religiosorum: Chrysostomum homilia 159. Concilium Agathense, & Laodicense, & nostra hac memoria Ioannem Ec-
Eccius. cium in libro qui inscribitur Enchiridion locorum cōium aduersus Lutherum. Id autem ꝙ hic dictum est: Ingressus est domum suam, potest referri ad mortis meditationem, vt per domum eius intelligatur sepulchrum, quod est perpetuum vniuscuiusque domicilium, iuxta illud Psalmi
Psal.48. 48. Sepulchra eorū domus illorū in æternū. Ingressus est igitur Daniel cogitatione in sepulchrum, & mortem in animū reuocauit, ac memoria tenuit.

¶*Et adorabat* Correctiores codices habent: Et orabat. Et ita est in Chaldęo. Perpende. Volens Daniel fundere ad Deum preces exibat ex aula regis, & domū suā solus ingrediebatur. Intelligebat aulam principum non esse locum aptum preci-
Exod.8. bus. Eodem modo capite 8. Exodi scriptū legimus, Mosem & Aaronem aulam Pharaonis reliquisse, vt pro illo ad Deum preces emitterent. Erat. n. plena ranis, hoc est maledictis, dolis, adulationibus, mendacijs, querelis. Non tamen sum nescius, fieri posse, vt in principum palatiis multi viri iusti inueniantur.

¶*Confitebaturq;*. Nimirum peccata sua. Vel accipitur confiteri pro laudare, & gra
Mat.11. tias agere, vt apud Mattheum in capi. 11. Cōfiteor tibi pater, Et multis aliis in locis. De hoc schemate disseruimus capite 2.

Viri ergo illi curiosius inquirentes inuenerunt Danielem orantem & obsecrantem Deum suum. Et accedentes locuti sunt regi super edicto. Rex nunquid non constituisti, vt omnis homo qui rogaret quenquam de diis & hominibus vsque ad dies triginta, nisi te Rex, mitteretur in lacum leonum; Ad quos respondens Rex, ait: Verus est sermo iuxta decretum Medorum atque Persarum, quod præuaricari non licet. Tunc respondentes dixerunt coram rege. Daniel de filiis captiuitatis Iudæ non curauit de lege tua, et de edicto, quod constituisti, sed tribus temporibus per diem orat obsecratione sua. Quod verbum cùm audisset Rex, satis contristatus est, & pro Daniele posuit cor, vt liberaret eum: & vsque ad occasum solis laborabat, vt erueret illum. Viri autem illi intelligentes regem dixerunt ei: Scito Rex, quia lex Medorum ac Persarum est, vt omne decretum, quod constituerit rex, non liceat immutari. Tunc rex precepit, & adduxerunt Danielem, & miserunt eum in lacum leonum. Dixitque Rex Danieli, Deus tuus quem colis semper, ipse liberabit te. Allatusque est lapis vnus, & positus est super os laci, quē obsignauit Rex anulo suo, & anulo optimatum suorum, ne quid fieret contra Danielem. Et abiit Rex in domum suam, & dormiuit incęnatus, cibique non sunt allati coram eo, insuper & somnus recessit ab eo. Tunc Rex primo diluculo consurgens festinus ad lacum leonem perrexit, appropinquansque lacui, Danielem voce lachrymabili inclamauit, & affatus est eum, Daniel serue Dei viuentis, Deus tuus cui tu seruis semper, putas ne valuit te liberare à leonibus?

(right margin letters: D, E)

¶*Viri ergo illi curiosius inquirentes.* Curiositas est nimium diligens ac superuacanea inuestigatio rerum ad se non pertinentium. Non est viri prudentis inquirere

rere de aliis, & in vita aliena esse curio-
Eccle.4. sum. Vnde Ecclesiasticus capite tertio, In superuacuis, inquit, rebus noli scrutari multipliciter, & in pluribus eius operi-
Gen.19. bus non eris curiosus. Vxor Loth quia contra Dei præceptum respexit post tergum, volens scire, quid de aliis ageretur, conuersa est in statuam salis, quæ esset æternum nimiæ curiositatis exemplum: per salem enim perpetuitas significatur.
Nu.18. Quam ob causam capite Numerorum decimooctauo dicitur pactum salis, cui nulla ætas esset finem allatura. Aduersus curiosos ait ita libro decimo confessio-
August. num diuus Augustinus, Curiosum genus hominum ad cognoscendam vitam alienam, desidiosum est ad corrigendam
Hieron. suam. Et diuus Hieronymus in epistola de duobus filiis: Nugas, inquit, tenemus, & fonte veritatis amisso opinionum
Grego. riuulos consectamur. Et diuus Gregorius explanans illud: Iuga boum emi quinque: Graue, inquit, curiositatis est vitium, quæ dum cuiuslibet mentem ad inuestigandam vitam proximi exterius ducit, semper ei sua intima abscondit, vt aliena
Menan. sciens, se nesciens fit. Et Menander, Ne
Simile. velis vitia aliena inquirere. Vt vultures ad extincta corpora odore feruntur, sana verò non curant, sic inimicus nimis curiosus vitæ inimici, eius crimina inquirit: nullumque est tam abstrusum, quod non olfaciat, atque eò statim accurrat, cùm rerum præclarè gestarum suauitatē
Plutarc. sensus stupore non sentiat. Ac vt Plutar-
Simile. chus ait, quemadmodum Lamiæ, vt fictis fabulis viri docti memoriæ prodiderunt, foris acute videbant, cùm domi oculos haberent reconditos in vasis, nihil penitus cernentes, sic curiosi rerum ad se minimè pertinentium, in alienis sunt perspicaces, ad sua cæcutiunt. Et quod est omni nò intolerabile, virtutem eorum quos odio prosequuntur, vitio vertunt. Ita magnatibus Medorum & Persarum euenit, qui propria scelera non curantes curiosè inquirebant, vtrum Danielem ad verum Deum preces fundentem inuenirent, id vitio tribuentes, quod erat laude dignissimum.

¶*Mitteretur in lacum leonū.* Lacus hic domus erat instar foueæ, vbi nutriebantur leones, quò proiiciebantur, qui grauissima scelera admittebant.

¶*Quod præuaricari non licet.* Si iustum fuisset & rectum: at cùm illud ab omni iustitia & ratione discreparet, non solùm licebat illud præterire, sed etiam non licebat illud seruare. Nam iuxta apostolorum sententiam Actorum 5. relatam, Act.5.
Obedire oportet Deo, magis quàm hominibus.

¶*Daniel de filiis captiuitatis Iuda non curauit de lege tua.* Captiuum nominarunt Danielem, vt regem magis ad iram prouocarent, qui ab homine captiuo contemneretur. Vir erat Daniel sapientia & probitate præditus, domi clarus, foris admirandus, cuius rectè facta in hominum cœtu celebrabantur. At cùm eius inimici hoc viderent, eius laudes silentio præteribant, id autem quòd tribuebant vitio, in medium proferebant, quo illum ad cædem vocabant. Vt gallinæ scalpentes si gemmas inueniunt, aut pretiosa Similitudo.
monilia, reiiciunt: quisquilias autem eligunt, aut sordes, aut vermiculos, quibus inuentis exultant: sic inuidi & maledici prætermissis rebus præclarè gestis aliorum, id solùm eligunt, & ante oculos omnium ponunt, quod aut delictum est, aut esse videtur, de eo loquuntur, & de re parua, ac nullius momenti, quæ nullo modo peccatum est, magnas excitant tragedias, eiusque inuentione delectantur. Pharisæi & scribæ frangentes Dei præcepta inuehebantur in discipulos Christi, quòd aliquando escam sumpturi Mat.15.
manus non lauissent. Qua in re non solùm discipulos, sed ipsum Christum reprehendebāt. Quemadmodum sol iis est Similitudo.
iucundus qui claros ac sanos oculos habent, iis molestus, qui lippitudine aut alio oculorum morbo laborant, ita vir iustus & pius iustitiam & pietatem colentibus dulcis & gratus, illis est grauis & odiosus, qui ægritudine oculorum mentis confecti fugiunt veritatis ac virtutis lucem, & flagitiorum tenebris oblectantur. Cain nolebat videre Abel, neç filii Iacob fra-

Gen.37. trem suum Ioseph, nec pharisæi Christũ Iesum. Dicebant enim, vt est capiti secũdo Sapientiæ mandatum. Circunueniamus iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius operibus nostris. Et paulò post: Grauis est nobis ad videndum, quoniã dissimilis est aliis. Eodem modo magnates Medorum & Persarum, inuidia, & malitia concitati nõ poterant intueri Danielem, eamq; ob causam ei insidias pararunt, & ad indignissimam cœdem vocauerunt. Sed pœnas luerunt scelerum suorum. Nam vt decimoseptimo Prouerbiorum capite ait sapiens. Qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus.

Sap. 2.

Pro. 17.

¶ *Satis contristatus est*. Quia intellexit causam insidiarum fuisse inuidentiam, & videbat se esse suis verbis irretitum. Ac cùm non posset liberare Danielem humano ductus timore, ne offenderet magnates, & legem suam videretur infringere, eum iussit proiici in lacum leonum, quem sciebat esse amicum, innocentem, & reipublicæ vtilissimum. Vide quid secum afferat detrimenti timor ille, quem Theologi vocant mũdanum. De eo illud intelligitur primi capitis Ieremiæ: Ne timeas à facie eorum. Et illud Saluatoris nostri apud Lucam duodecimum. Nolite timere pusillus grex.

Iere. 1.

Luc. 12.

¶ *Miserunt eum in lacum leonum*. Proiecerunt illum in foueam, vbi leones nutriebantur. Vt gubernator quamuis peritus, vim tamen tempestatis fugere non valet: sic vir iustus quamuis sapiens, impetum tamen inuidorum & concitatæ multitudinis vitare non potest.

Similitudo.

¶ *Ipse liberabit te*. Audierat enim tres pueros, quos Daniel sapientia & virtute antei bant, flammas vicisse Babylonicas, & sperabat, non esse leones Danielem occisuros. Sensus est, optarem te non tradi leonibus, sed quoniam aliter fieri non potest, Deus te eripiet: nihil profectò mihi erit antiquius salute tua.

¶ *Positus est super os laci*. Idest ad ostiũ foueæ & cauernæ leonum. Proiectus est in ingressum, ac introitum domus illius subterraneæ à leonibus dilaniandus. Accipitur os laci pro principio, & introitu speluncæ. Eodem modo capite 29. Genesis. Vidit Iacob puteum in agro, & os eius grandi lapide claudebatur. Et 42. Singuli repererunt pecuniam in ore sacculi. Ponitur os pro principio. Hoc idiomate vtimur nos Lusitani, qui pro principio & summitate sacci dicimus (à boca do sacco.) Capite Iosue 10. dixit Iosue: aperite os speluncæ, & producite ad me quinq; reges, qui in ea latitant. Hoc schemate vsus est Dauid Psal. 68. cùm Deum obsecrãs, vt eum à calamitatibus, quibus cõficiebatur, eriperet, ne illis obrutus periret, aiebat: Nõ me demergat tempestas aquæ, nec absorbeat me profundum, nec vrgeat super me puteus os suum. Vel vt verti etiam potest, nec claudat puteus super me os suum. Puteus in quẽ se videbat coniectum, erat ærumnarum vorago, & petebat à Deo, ne clauderetur os eius, vt nullus sibi exitus pateret. Aspicis igitur os accipi pro introitu & principio. Vnde os gladij idem est quod cuspis & principium eius. Et qui ictibus cuspidis & punctis gladij interfectus est, dicitur Hebræo idiomate mortuus in ore gladij, pro quo Lusitani dicimus: (foy morto àsestocadas.) Capite 34. Genesis, vbi vulgata editio habet: Hemor & Sichem pariter necauerunt, habet litera Hebræa. Hemor & Sichem occiderunt in ore gladij. Loquens Moses de Seon rege Amorrhæorum c. 21. Numerorum, qui occisus est à populo Israelitico: Percussus est, inquit, in ore gladij. Et 20. Deuteronomij dicebat Deus: Interficies in ore gladij, Hethæum videlicet & Amorrhæum. Et 6. Iosue, In ore gladij percusserunt. Et Ecclesiast. 29. Multi ceciderunt in ore gladij. Et in Euangelio authore Luca capite 21. Cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes gentes. Fortasse p os gladij intelligitur eius acies & acumen, vt idem sit occidi ore gladij, quod occidi gladio acuto, seu acie gladij: nam Græci gladium ancipitem vocant, δίστομον, hoc est duplici ore secantem. Accipitur etiam os pro consensu: nam capite nono Iosue, vbi nos habemus: Congregati sunt pariter, vt pugnarent contra Iosue & Israelem vno animo, eademque senten-

Gen. 29.

Gen. 42.

Iof. 10.

Psal. 68.

Gen. 34.

Nu. 21.

Deu. 20.

Iosue 6.

Eccl. 29.

Luc. 21.

Iosue 9.

sententia: est in Hebræo, vno ore: hoc est vno consensu. Pro quo Septuaginta habent: omnes simul. Sed rectè interpres noster transtulit sensum Hebraismi. Eodem modo vigesimoquarto Genesis: nam pro eo quod est in Hebraico, Vocemus puellam, & interrogemus os eius: vertit ille: Vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem. Pro quo Onchelus paraphrastes Chaldaicus habet: Vocemus puellam, & audiamus, quid ipsa dicat. De Israelitis seductis à Gabaonitis inquit scriptura capite nono Iosue: Susceperunt de cibariis eorum, & os domini non interrogauerunt. Ac si dicat: Ideo fuerunt decepti; quia noluerunt hac in re Dei inquirere voluntatem. Ipse Deus apud Esaiam capite trigesimo Iudæos vituperans quod ipso relicto propriis consiliis nitebantur. Ambulatis, inquit, vt descendatis in Aegyptum: & os meum non interrogastis. Hoc est. me inconsulto vestris consiliis vtimini: non quæritis, quæ sit mea voluntas, sed quid vestra cupiat effrenata appetitio. Vel per os domini intelligitur diuinus vates, per quem tanquam per os loquitur Deus. Ac quoniam filius Dei est verbum patris, ipse pater os dicitur. Id intelligens Ecclesiasticus inducit sapientiam Dei, hoc est Dei filium ita loquentem: Ego ex ore altissimi prodiui. Accipitur etiam os pro corde: vbi solemus, quod dicimus, prius versare, vt Psalmo 36. Os iusti meditabitur sapientiam. Vel accipitur os iusti pro ipso iusto, per quem loquitur Deus: iuxta illud Zachariæ apud Lucam 1. Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt prophetarum eius. Ac ne plura consectet, hoc Danielis loco accipitur, vt diximus, pro introitu & ostio speluncæ leonum.

Gen. 24. Onche. Iosue. 9. Esai. 30. Eccl. 24. Psal. 37. Luc. 1.

¶*Quem obsignauit rex anulo suo*. Ne magnates possent absente rege ostium aperire: & anulo magnatum, ne ipse rex absentibus illis posset illud reserare. Hinc colliges antiquitatem anulorum, quorũ gemma vt sigillo antiqui vtebantur. Cap. 21. libri primi Regum ait scriptura, Signauit eas anulo eius. Et capite 3. Esther: Et literæ signatæ ipsius anulo. Et copiosius capite octauo eiusdem libri. Sed de eius antiquitate vide caput Genesis trigesimumoctauum, & quadragesimumprimum. Qua de re latè disseruimus in dialogo nostro de causis.

1. Re. 21 Esther 3 Esther 8 Gen. 38. Gen. 41.

¶*Ne quid fieret cõtra Danielem* De leonibus ferè securus rex homines pertimescebat. Eos crenduliores ipsius leonibus ducebat. & immaniores omni ferarum genere putabat. Abiit in aulam dolore pressus, & dormiuit incœnatus. Hoc est discessit cubitum ieiunus. Dormire hoc loco non accipitur pro capere somnum. qui est omnium laborum ac solicitudinũ perfugium & quies, nam paulò pòst sequitur. Et somnus recessit ab eo, sed pro ire cubitum, & lectulo prosterni.

¶*Voce lachrymabili*. Præ nimio dolore quo angebatur, non poterat lachrymas continere. Versabatur in gemitu & luctu, inter spem & desperationem constitutus. Et animi affectionem voce lachrymabili ostendit, ac regiæ dignitatis oblitus, victor ad captiuum, dominus ad seruum cucurrit.

¶*Daniel serue Dei viuentis*. Ad differentiam falsorum Deorum, qui manibus fabricantur. Veritate compulsus fatebatur, verum Deum, quem Daniel colebat, viuentem esse. Ac non solùm viuit, sed est ipsa vita, & fons vitæ & bonorum omnium. Ipse enim ait apud Ioannem 11. Ego resurrectio & vita. De illo ait Dauid Psal. 35. Apud te est fons vitę. Et ipse dominus apud Ieremiã 2. Me dereliquerunt fontem aquæ vitę. Et Zacharias 9. Dominus est oculus hominis, Hoc est fons, à quo homini bona cuncta dimanant. Vbi oculus pro oculo aquæ, hoc est pro fonte accipitur.

Ioan. 11 Psal. 35. Iere. 2. Zach. 9.

Et Daniel regi respondens ait, Rex in æternum viue. Deus meus misit angelum suum, & conclusit ora leonum, & non nocuerunt mihi, quia coram eo iustitia inuenta est in me. Sed & coram te rex delictũ non feci. Tunc vehemẽter rex gauisus est super eo, et Danielem pręcepit educi de F 1. Mac. 2

lacu. Et nulla læsio inuenta est in eo: quia credidit Deo suo. Iubente autem rege adducti sunt viri illi, qui accusauerunt Danielem, & in lacum leonum missi sunt, ipsi, & filii, & vxores eorum, & non peruenerunt vsque ad pauimentum laci, donec arriperent eos leones, & omnia ossa eorum comminuerunt. Tunc Darius rex scripsit vniuersis populis, tribubus & linguis habitantibus in vniuersa terra. Pax vobis multiplicetur. A me constitutum est decretum, vt in vniuerso imperio & regno meo tremiscant & paueant Deum Danielis: ipse est enim Deus viuens & æternus in secula, & regnum eius non dissipabitur, & potestas eius vsque in æternum. Sup.2. & 4. Infra.7. *Ipse liberator atque saluator faciens signa & mirabilia in cælo & in terra, qui liberauit Danielem de lacu leonum. Porro Daniel perseuerauit vsque ad regnum Darii, regnumque Cyri Persæ.*

¶*Rex in æternum viue.* Schema hoc explanauimus capite secundo. Honorem debitum præstat regi, qui eum honoré amplissimo ornauerat: sed gloriam miraculi tribuit vero Deo, quem ait misisse angelum, vt ora clauderet leonum. Ideo ait, Deus meus: nimirum quem colo, quem amplector amore, qui verus est Deus, qui est fons vitæ, qui ad seipsum confugientes solet mirabiliter liberare. Hic misit angelum ora leonum contrare. Hic misit angelum ora leonum conclusurum. Ergo non fuit feritas leonum ablata, vt naturam amitterent, sed rabies refrenata tunc ac domita. Damasc. Ioannes Damascenus libro 4. tribuit hoc Dei miraculum virginitati Danielis. Basilius. Magnus Basilius in homilia de laudibus ieiunii, illud ieiunio tribuit. Alii illud ad innocentiam & simplicitatem Danielis referunt: iuxta illud libri primi Machabæorum capite secundo: 1.Mac.2 Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum. Diuus Paulus capite vndecimo epistolę ad Hebreos hoc miraculum videtur tribuere fidei, cùm ait viros sanctos per fidem ora leonum obturasse. Heb.11 Omnes hi rectè dicunt: quoniam omnibus his virtutibus erat Daniel mirabiliter ornatus. Ac volebat Deus, vt ille ea ederet miracula, vt gentes idolorum cultrices conuerterentur ad ipsum, & confirmarentur fideles, & veri Dei nomen etiam inter nationes barbaras laudibus celebraretur.

¶*Sed coram te rex delictũ non feci.* Quoniam eius edictum fuerat iniustum, & impium, eamque ob causam non tenebatur Daniel illud seruare. Decreuerat enim parere regi, pręterquam in rebus illis, quę discreparent à lege diuina, & obsisterent rationi.

¶*Quia credidit Deo suo.* Hoc est, quia se totum Deo suo cõmisit. Accipitur enim aliquando credere pro committere, vt Sapientiæ 14. Sap.14. Exiguo ligno credunt homines animas suas. Et Ioannis 2. Ioan.2. Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis. Felix ille qui ad Deum in rebus aduersis tanquam ad arcem tutissimam summa cũ fiducia confugiens se illi totum committit. Vel capitur hic credere pro confidere, vt Psal. 26. Psal.29. Credo videre bona domini in terra viuẽtium. Et Marci 11. Mar.11. Credite, quia accipietis, & euenient vobis. Et 4. ad Romanos, Rom.4. Qui contra spem in spem credidit. Nam Abraham contra spem naturę confidit spei diuinę promissionis. Vel accipitur credere pro sperare, vt Matthæi 8. Matt.8. Vade, & sicut credidisti, fiat tibi. Et ad Romanos 13. Ro.13. Propior est nostra salus, quàm cùm credidimus. Vel pro obedire, vt Psal. 109. Psa.109 Et crediderunt verbis eius. Et Psalmo 118. Psa.118 Quia mandatis tuis credidi. Has omnes significationes admittit verbũ credere hoc Danielis loco. Sed vt mea fert opinio, credere hoc loco est actus fidei charitate formatæ plenæ fiducia in Deũ. Pro quo alii vertendum putant, credere in Deũ. Hæc est fides, de qua ait in prima epistola sua diuus Ioannes capite 5. 1.Io.5. Hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra. De hac fide Christus apud Matthęũ 17. Mat.17. & apud Lucam eodem, Luc.17. Si habueritis, inquit,

inquit, fidem vt granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc, & transibit. Apud Matthæum subditur exemplum de monte: apud Lucam verò de arbore.

Ioseph. ¶ *Et in lacum leonum missi sunt.* Ait Iosephus eos extenuasse miraculum, & dixisse regi, ideò leones non nocuisse Danieli, quia erant carnibus satiati. Quare iustum fuit, vt ipsi proiicerentur in lacum ad ostendendam leonum satietatem. Proiecti autem sunt cum filiis & vxoribus, quia vt ait Albertus magnus, excitarunt patres ac viros ad scelus aduersus Danielem admittendum, aut fuerunt adiutores, aut saltem assentientes. Quam ob causam easdem poenas luerunt. (Albert.)

¶ *Et non peruenerunt vsque ad pauimentum laci.* Erat enim introitus foueæ per gradus vsque ad pauimentum, ad quod ob terribilem leonum rabiem ac famem non peruenerunt, quia fuerunt in ipsis gradib. interfecti & deuorati. Auxit Deus leonum ferociam ad vim miraculi ostendendam.

¶ *Tunc Darius rex.* Sex inuenio vocatos nomine Darii apud Persas. Primus Darius Cyaxares filius Astyagis, secundus Darius Hydaspis filius, tertius Darius Artaxerxes Longimanus, quartus Darius Nothus: quintus Darius Artaxerxes Ochus: sextus Darius Codomanus, quem Alexander magnus superauit. Hic autem fuit filius Astyagis, quem Clemens primo stromate filium ait fuisse Hydaspis. Et apud Danielem in principio noni capitis dicitur filius Assueri. Habuit enim pater eius multa nomina. Hos sex principes numerat Metasthenes in libro de iudicio temporum: sed mutatis interdum nominibus, quoniam plerique eorum duplici nomine vocabantur. Philo libro de temporibus secundo ait primum Darium vocatum fuisse Hydaspim, quem alii vocant Xiaxarem. (Clemẽs) (Metast.) (Philo.)

¶ *Pax vobis multiplicetur.* Hæc erat epistolæ regis Darii salutatio. Eadem vsus est Nabuchodonosor in epistola ad populum suum, vt supra visum est in fine capitis tertii.

¶ *Deum Danielis.* Hoc est verum Deum, qui etsi omnium est, Danielis tamen dicitur ob eius singularem in ipsum Deum cultum, & ob ipsius Dei in illum liberationem, & immortalia beneficia.

¶ *Et potestas eius vsque in æternum.* Hæc explicata sunt capite 2. ac tertio, vbi æternitas regni Christi fuit explicata.

¶ *Qui liberauit Danielem de lacu leonũ.* Floruit Daniel non solùm regnante Nabuchodonosore, eiusq; filio & nepote, sed etiam gubernaculũ tenente Dario Medorum rege, qui has literas pro eius honore & nominis amplitudine ad populum suum misit, & præcipuè ad veri Dei gloriam illustrandam, qui ipsum Danielem à faucibus leonum mirabiliter eripuerat. Multi inuidia moti in hunc diuinum vatem odium conflabant, eiusque dignitatis florem infringere volebant, Sed Deus illum in dignitate & honore conseruabat. Nulla nubes odii & inuidiæ valet veram pietatem, eximium decus, excellentem virtutem perpetuò obscurare. Poterit quidem tempore aliquo offundere tenebras splendori illius, sed non tantum roboris habebit, quin ipsa virtus splendescat tenebris dissipatis. Fulgebunt iusti, & impii pœnas luent scelerum suorum, & pernicies quam machinantur aliis, in ipsorum caput redundabit. Pharao cum consiliariis suis voluit extinguere filios Israelis, & fuit cum omni exercitu suo mari Rubro obrutus, eiusque fluctibus submersus, populus autem Israeliticus transiuit incolumis. Id cecinit iis verbis diuinus psaltes, Tu confirmasti in virtute tua mare, contriuisti capita draconum in aquis. Tu confregisti capita draconis, dedisti eum escam populis Aethiopum. Hoc ideo ait, quia Aethiopes illi qui littora maris accolebãt potiti sunt spoliis Aegyptiorum, quos mare eiecit ad littora. Vel per populos Aethiopum intelligit feras deserti, quarum prædam ac pastum fuisse cadauera Aegytiorum, multi memoriæ prodiderunt. Balaach Moabitarum rex voluit Israelitas maledictis superare, quos virtute & fortitudine superare non poterat. At maledictio conuersa est in benedictionem erga Israelitas, & ipse maledictus remansit. (Exod. 1.) (Exod. 5.) (Exo. 14.) (Psal. 73.) (Nu. 22. 23. 24.)

1.Re.18 Saul volebat occidere Dauidem, & fuit
& 28.& ab hostibus suis occisus. Superbus Aman
31. suasit Assuero regi, vt populum Dei peni
tus deleret, & Mardochęo viro pio ac iu-
sto patibulum parauit. At ipse ignominio-
sè periit, in eodem patibulo suspensus,
Esth.3. quod ad cædem erexerat Mardochæi, at-
& 6. que aliis liberatis solus ipse pœnas luit fla
gitii sui, & exitium quod aliis fuerat mo-
litus, in ipsius caput redundauit. Eodem
modo Medorum ac Persarum magnates
interitum quem in Danielem conflaue-
rant, experti sunt, & à leonibus dilania-
ti, aliis exemplum præbuerunt. Vnde Sa-
Pro.5. lomon Prouerbiorum quinto, Iniquita-
tes suæ, inquit, capiunt impium, & fu-
nibus peccatorum suorum constringitur.
Pro. 11. Et capite vndecimo, In impietate sua cor
Esai.3. ruet impius. Et Esaias, Væ impio in ma-
lum, retributio enim manuum eius fiet
ei. Quia quadragintaduo pueri lacera-
4.Re.12 runt ore suo iustum Elisæum, fuerunt à
Iudi. 13 duobus vrsis lacerati. Et Holophernes
proprio pugione fuit iugulatus. Ecce par
Psal.7. turit iniustitiam, inquit Dauid Psal. septi-
mo, concepit dolorem, & peperit iniqui
tatem. Lacum aperuit, & effodit eum, in-
cidit in foueam, quam fecit. Conuertetur
dolor eius in caput eius, & in verticem
ipsius iniquitas eius descendit. Solent
Psal.9. enim impii in eam incidere perniciem,
quam aliis machinantur. Et Psalmo nono,
Infixæ sunt gentes in interitu, quem fece-
runt, in laqueo isto quem absconderunt,
comprehensus est pes eorum. Cognosce-
tur dominus iudicia faciens, in operibus
manuum suarum comprehensus est pec-
cator. Idem verbum comprehendere si-
Eccl.27. gnificat, & illaqueare. Et Ecclesiasticus ca
pite vigesimoseptimo. Qui in altum mit-
tit lapidem, super caput eius cadet, &
plaga dolosa dolosi diuidet vulnera, &
qui foueam fodit, incidet in eã, & qui sta-
tuit lapidem proximo suo, offendet in eo:
Similitu & qui lacum alii ponit, peribit in illo. Vt
do. qui puluerem sursum in solem proiicit,
vt illum obscuret, eodem puluere obcæ-
catur, sic qui innocentem vult lædere, se-
ipsum lædit: & volens claritati luminis
aliorum offundere tenebras, eisdem co-
operitur, & alii in ore hominum cum
gloria & dignitate versantur. Franci-
scus Sforcia inclytus Mediolani dux, fe-
rebat pro insigni in aulæis canem seden-
tem quietè cum hac litera, Quietum ne-
mo impunè lacesset: Hoc erat eius insi-
gne & monimentum, quo significare
volebat, neminem debere viris probi-
tate & pietate præstantibus afferre detri-
mentum, nisi vellet illud percipere. Vt Similitu
enim iaculum si in corpus solidum in- do.
ciderit ac durum, solet aliquando in
mittentem retorqueri, ita damnum in
fortem ac constantem virum iactum re-
cidit interdum in illum, qui iecit: eum-
que vulnerat, qui alium vulnerare co-
nabatur. Capite Prouerbiorum 24. ait Pro.24.
Salomon, Qui seminat iniquitatem, me-
tet malum, & virga iræ suæ consumabi-
tur. Ac si dicat, Qui seminat iniusti-
tiam, metet calamitatem, & virga qua
in ira sua alios punit iniustè, eum ipsum
iustè castigabit. Vel, & virga deficiet,
hoc est priuabit eos Deus dignitate & au-
thoritate, qua in alios iniuriosè vtun-
tur. Id illis euenit, qui iusto Danieli Sup.3.
pararunt exitium, ac illis qui tres pue-
ros innocentes proiecerunt in flammas,
vt suprà visum est capite tertio, qua de
re ea poteris videre, quæ ibi obserua-
uimus.

OBSERVATIONES ex Chaldęo in caput Sextum.

Lacuit Dario. Græca transla
tia Theodotionis hẽt ἤρεσεν Theod.
ἐνώπιον Δαρείου. Pro quo Lati
na ex Græca desumpta hẽt:
Placuit in cõspectu Darii,
Enopiõ enim significat ante, corã, ĩ cõspe
ctu respondet vox. קדם, cedem Hebræa,
qua hoc loco vtitur Daniel mutatis pun-
ctis. Eam ob causam vertit Pagninus. Pagnin.
Placuit coram Dariaues. At Latinus
noster interpres rectè expressit hunc He-
braismum dicens, Placuit Dario. In
originali Chaldæo est, שְׁפַר קֳדָם דָּרְיָוֶשׁ
Xephar Cocham Dareiauex. Vocabu-
lum

lum Codham scribitur Hebraicè קדם. Cedem, quod præter significationes quas diximus, significat antiquitatem, initium, Orientem. Vtitur eo Moses capite secundo Genesis, pro quo Latinus interpres habet: à principio, dicens: Plantauerat autem Dominus Deus paradisum voluptatis à principio. Et quia idem vocabulum significat Orientem, vt diximus, transtulerunt illic septuaginta interpretes: ad Orientem. At paraphrastes Chaldæus habet, ab initio. Potest quidem vox Hebræa tam ad tempus referri, quàm ad locum. Et quia significat ante, & coram, vt diximus, vertit Hieronymus illud tertij capitis Genesis: Eiecitque Adam, & collocauit ante paradisum voluptatis Cherubim, & flammeum gladium, atque versatilem. Vbi aduertendum est nomen Cherubin esse numeri pluralis. Septuaginta etiam habent. Ante paradisum voluptatis. At paraphrastes Chaldæus habet: Eiecit Adam, & collocauit ad Orientem horti voluptatis Cherubinos, & acutum gladium versatile. Pro antiquitate accipitur capite trigesimotertio Deuteronomij, vbi benedicens Moses Ioseph in duas familias diuisum, loquens de terra quam erat possessurus: De benedictione, inquit, terra eius. Et paulo post. De pomis fructuum Solis & Lunæ, de vertice antiquorum montium. Vbi pro antiquorum est cedem. Quare poterat verti. De vertice montium antiquitatis. Et repetens eandem sententiam ait. De pomis collium æternorum. Hoc est, de fructibus collium summæ antiquitatis. Sensus est. Erit terra eius fertilissima, ferens fructus optimos, qui solent opportuno Solis calore, & commoda Lunæ humiditate maturescere, qui in illa regione non solùm in vallibus, sed etiam in montibus, & collibus, qui fuerunt ab initio, nascuntur. Septuaginta transtulerunt. De vertice montium principij. Et Pagninus, De vertice montium Orientalium. Hoc est, qui sunt versus Orientem. Fortasse ideo vocantur antiqui, quia illic quondam

Gen.2. Hieron. Gen.3. Deu.33. Pagnin.

fuerat habitatio Abrahæ, à quo familia illa originem ducebat. Vel quia, vt aiunt nonnulli viri docti, hortus amœnus dictus paradisus voluptatis fuit in Mesopotamia, ex quo eiectus est Adam, qui habitauit cum filiis suis non longe à Paradiso, sed in Mesopotamia, & in terra illa, vbi postea Abraham habitauit, quæ appellata est terra promissionis vicina Mesopotamiæ. Et quoniam regio illa fuit à primis hominibus culta, meritò antiqua appellatur, cuius montes iure optimo antiqui vocantur. Vel dicuntur antiqui propter fertilitatem & excellentiam, id enim quod pretiosum est, carum, & desiderabile, dicitur antiquum, vt Threnorum quarto. Candidiores nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo. Vnde Latinè dicimus. Nihil mihi erit antiquius, pro nihil mihi erit carius, nihil magis in optatis. Quo schemate vtitur Marcus Tullius multis in locis.

¶*Ex latere regni.* Pagninus & Isidorus Brixianus habent. Ex parte regni. At in Chaldæo est. Ex latere regni, vox enim צַד Tsad, qua hic vtitur Daniel, latus significat, vt Esaiæ sexagesimo. Filiæ tuæ de latere suggent. Et Genesis sexto. Ostium autem arcæ pones ex latere. Arca illa fuit mundi salus, quæ ideo fenestram habuit in latere, quia adumbrabat Christum Iesum, qui cùm sit Saluator noster, fuit in latere percussus. Sed rectè meo quidem iudicio trãstulerunt Pagninus & Brixianus, nam hoc Danielis loco latus accipitur pro parte, vt in explanatione ostendimus.

¶*Nullamq; causam & suspitionem reperire potuerunt.* Editio Græca Theodotionis pro suspitione habet ἀμπλάκημα, hoc est peccatum, aut errorem. In Chaldæo est שְׁחִיתָא Xechitha, à verbo Xachath, quod significat corrumpere, vt Genesis sexto. Corrupta est autem terra coram Deo. Vbi terra accipitur pro hominibus, qui Deo contempto se sceleribus cõtaminabant, & terrena solùm respiciebant. Ex hoc verbo est illud Oseæ capite deci-

Gene.3. Thre.4. Tullius. Pagnin. Brixian. Esa.60. Gene.6. Io.19. Theod. Gene.6. Ose.13.

decimotertio: Perditio tua Israel, tantum modo in me auxilium tuum. Acsi dicat Deus: Exitium tuum ò Israel prouenit ex te: salus autem & instauratio tua, non ex te dimanat, sed ex me. Potest enim homo per se gratiam amittere, & sibiipsi perniciem moliri: sed per se ex viribus suis sine Dei auxilio non potest gratiam recuperare: sed facientem quod in se est, Deus non derelinquit. At gratia gratum faciens amissa viribus nostris non redit.

Thre. 5. Id voluit Ieremias Threnorum quinto significare, cùm dixit: Conuerte nos domine ad te, & conuertemur. Et dominus noster Iesus Christus apud Ioannem sexto.

Ioan. 6. Nemo potest venire ad me, nisi pater qui

Io. 14. misit me, traxerit eum. Et decimoquarto: Nemo venit ad patrem nisi per me. At verba illa apud Oseam possunt ita verti: Perdidit te ò Israel. Subauditur vitulus, quem me repudiato coluisti, sed in me auxilium tuum. Vt sit sensus: Ego tibi opitularer, & aduersus hostes tuos ferrē opem vt solitus eram, nisi tu me dereliquisses, & vitulos aureos coluisses, à meque animum tuum alienasses.

¶*Surripuerunt regi.* Verbum Hebraicū est גנב Ragax, quod significat surrepere, & non surripere. Ac in codicibus correctis est surrepserunt. Et ita legendum est. Nam scribi surripuerūt fuit vitium librariorum, aut typographorum, non autem interpretis, nec versionis vulgatæ, quæ rectissima est & integerrima: etiamsi in bibliis impressis sint multa errata ob incuriam & negligentiam impressorum, quorum nonnulla hoc loco obseruabo: ne

Gen. 13. aliqui decipiantur. Capite Genesis decimotertio scriptum est: Sed & Loth qui erat cum Abraham, fuerunt greges ouiū. Est autem scribendum, qui ierat cum Abram: nam in Hebraico est verbum וילך Halac, quod significat ire. Et in Græco τῶ συμπορευομένω. Hoc est, simul eunti, vel qui simul ibat. Eodē modo paraphrastes Chaldæus habet: Sed & Loth qui abiit cum Abram, fuerunt oues & boues & tabernacula. Capite 29. Deuterono-

Deu. 29. mij vbi in codicibus Latinis communiter est. Videntes plagas terræ illius, & infirmitates, quibus eam afflixerit dominus sulphure, & solis ardore: pro solis debet scribi: salis: nam in Hebraico est מלח, quod Salem significat, & in Græco, ἅλας, quod eandem habet significationem. Et paraphrastes Chaldæus Salem etiam habet, non solem: fuit enim terra illa sulphure & sale combusta, vt nihil in ea nasceretur. Psalmo vigesimosexto: Vnam petij à domino, hanc Psal. 26. requiram, vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitæ meæ. Vt videam voluntatem domini, scribendum est: Vt videam voluptatem domini. Est enim in Hebræo hæc vox נעם Noham, quæ voluptatem, dulcedinem, iucunditatem, & pulchritudinem significat. Et in Græco τερπνότητα, quæ voluptatem etiam significat, & oblectationem. Pro quo Hieronymus vertit: Vt videam pulchritudinem domini. Psalmo Hieron. quadragesimoprimo. Sitiuit anima mea Psal. 41. ad Deum fontem viuum: Perspicuum est, tam ex litera Hebræa, quàm Græca scribendum esse: Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum. Hebraicè enim est אל, & Græcè ἰσχυρόν: & vtraque vox significat fortem, non autem fontem. Hieronymus etiam vertit. Sitiuit Hieron. anima mea ad Deum fortem, viuum. Id quod vulgò legitur Psalmo septuage- Psal. 75. simoquinto. Ibi confregit potentias, arcum, scutum, gladium, & bellum, legendum est. Ibi confregit potentias arcuum, scutum, gladium, & bellum. Ita habet & interpretatur Hieronymus in Hieron. Commentariis. Ita legit Augustinus, & August. Arnobius. Potentiæ arcuum sunt sagit- Arnobi. tæ, quæ volant ex arcubus: pro quibus Hieronymus, & Felix vertunt volatilia. Esse autem scribendum arcuum in geni- Hieron. tiuo numeri multitudinis indicat literà Felix. Græca, quæ habet τῶν τόξων. Psal. octuagesimooctauo. Legitur: Auertisti testa- Psal. 88. mentum serui tui, pro euertisti. Ita enim est in castigatioribus codicibus, esseque hanc veram lectionem indicat translatio Græca habens: κατέστρεψας: & Hebraica habens

bens verbum נָאַר Naer, pro quo Ioseph Chimhi doctus inter Hebræos vertit: Deuastasti. Psalmo 104. Pro. Et dedit terra eorum ranas, legendum est: Edidit terra eorum ranas, nam nec in Hebraico, nec in Græco præponitur coniunctio, & vtrumque verbum tam Hebraicum quàm Græcum edere significat, & producere. Felix vertit, produxit: Hieronymus ebulliuit. Sed neuter eorum habet coniunctionem. Illud Psalmi 106. Effusa est contentio super principes, debet legi: Effusa est contemptio. Id probat vox Hebræa בוז, quæ significat despicientiam & contemptionem, pro qua Hieronymus transtulit despectionem. Similiter vox Græca ἐξουδένωσις sonat idem, pro qua Apollinarius antiquus author reddidit ignominiam & despicientiam. Illud Psalm. 108. Qui astitit a dextris pauperis, legendum est: Quia astitit. Est enim perspicuum esse in Hebræo particulam כִּי, quæ significat quia, & in Græco ὅτι, quæ idem est. Id quod est in Psalmo 136. Beatus qui tenebit, & allidet paruulos suos ad petram, legendum est: paruulos tuos. Est enim apostrophe diuini vatis ad Babylonem, cuius euersionem prædicit. Et non solùm in Græco, sed etiam in Hebraico est, paruulos tuos. Et ita legit Paulinus Nolanus, & Augustinus, & Chrysostomus in commentarijs in illum Psalmum. Ac ita est in antiquis & emendatis exemplaribus. Illud Psalmi 105. Et interfecta est terra in sanguinibus, potest legi: Et infecta est terra in sanguinibus, ita namque habet litera Hebræa. Pro quo transtulit Hieronymus: Et polluta est terra in sanguinibus: Felix autem: Infecta est. Theodoretus in commentariis legit, & explanat, infecta est. Similiter & Raynerius, & Lyranus. Nihilominus tamen in Græco est ἐφονοκτονήθη, à verbo φονοκτονέω, quod est interficere. Quam ob causam Augustinus in illum psalmum: Putaremus, inquit, hic scriptoris errorem esse, atque eum diceremus, quod eo quod est infecta, fecisse interfecta, nisi haberemus beneficium Dei, qui scripturas suas in

Ps. 104. Felix. Ps. 106. Hieron. Apolli. Ps. 108. Ps. 136. Paulin. August. Chryso. Ps. 105. Hieron. Felix. Theod. Rayne. Lyran. August.

multis linguis esse voluit, atque ita esse scriptum: Interfecta est terra in sanguinibus, inspectis Græcis codicibus viderêmus. Quid est ergo, interfecta est terra? nisi hoc referatur ad homines, qui habitant in terra tropica locutione, qua significatur, per id quod continet, id quod continetur. Hactenus ille. Itaque vtrunque potest legi: Interfecta est, & infecta est. Canticorum sexto, vbi vulgò legitur: Reuertere reuertere Sunanimitis, legi debet: Reuertere reuertere Sulamithis. Verba sunt puellarum ad sponsam has voces emittentium. Sulamithis est idem quod pacifica & Hierosolymitana, nam olim Ierusalem appellabatur Salem, quod nomen pacem significat, vt Psalmo 75. Factus est in pace locus eius, vbi in Hebraico pro pace est Salem, à quo nomine deriuatur Sulamithis. Ita vocatur sponsa, quòd sit pacifica: nam in hac vita non inuenitur animorum pax vera & germana nisi in ecclesia nomine sponsæ significata. Possumus etiam dicere, & rectius meo quidem iudicio, hæc verba esse ecclesiæ catholicæ perfidam Iudæorum synagogam vocantis, vt ab infidelitate & erroribus ad fidem & veritatem reuertatur. Appellatur autem concio Iudæorum Sulamitis hoc est Hierosolymitana, quia præcipua eorum ciuitas fuit Ierusalem. Vocat autem eam ecclesia, quater dicēs, reuertere, quoniam in quatuor mundi præcipuis partibus dispersa est. Capite quadragesimo Esaiæ. Pro: Completa est malitia eius: scribendum est: Completa est militia eius. Nam in Hebræo est nomen צָבָא quod significat militiam, & tēpus definitum, & vitam humanam, quæ vt ait Iob capite septimo, est militia super terram. Et capite sexagesimo eiusdem Esaiæ: Filiæ tuæ de latere surgent: Pro surgent est in Hebręo verbum אָמַן, quod significat suggere, & educare. Quare scribendum est. Filiæ tuæ de latere suggent. Capite quinquagesimoprimo Ieremiæ, pro: Interficite omnē malitiam eius: scribendum est: Interficite oēm militiā eius. Nā pro malitia eius est in Hebręo צְבָאָהּ.

Cant. 6. Psal. 79. Esai. 40. Iob. 7. Esai. 60. Iere. 51.

Hoc

Hoc est militiam eius, siue exercitum eius. Capite decimo, euangelij authore Luca id quod vulgò legitur: Suspiciens autem Iesus dixit: Homo quidam, &c. legendum est: Suscipiens est enim in Græco ἀπολαβὼν quod idem est ac suscipiens. Ac si dicat: Suscipiens sermonem & responsionem. Ita Euthymius interpretatur, hoc est respondens. Illud etiam capite vigesimotertio eiusdem euangelij: Et stabat populus expectans, legendum est: Et stabat populus spectans, hoc est videns, contemplans, & cernens. Non ea quæ fiebant, sperabat, sed videbat. Id ostendit apertè litera Græca habens θεωρῶν, à verbo θεωρέω, quod significat intueri, videre, spectare. Hæc sunt, quæ mihi venerunt in mentem, de quibus piũ lectorem admonerem, quæ vitia nec sunt Latini nostri interpretis, vt diximus, nec vulgatæ editionis, sed typographorum & librariorum, quorum incuriæ meritò tribuuntur, quemadmodum hoc Danielis loco, surripuerunt, pro surrepserunt.

Luc.10. Euthy. Luc.23.

¶ *Donec arriperent eos Leones.* Theodotio habet: Donec dominati sunt eorum Leones. Pro arripere est in Hebræo verbum שלטו Xalat, quod significat arripere, vt hic, & dominari, vt capite Ecclesiastis octauo: Interdum dominatur homo homini in malum suum. Significat etiã exuere, authore Reuchlino, & soluere: vt Iosue quinto. Solue calciamentum tuum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, sanctus est. Hæc est eius sententia, etiamsi alij dicant loco illo esse verbum Naxal, quemadmodum capite tertio Exodi, vbi Deus idem etiam dixit Mosi. Appellabantur ea loca sancta ob Dei apparitionem. Ac fortasse huiusmodi loca olim patriarchæ simili cerimonia venerabantur, nec ad ea ingredi soliti erant nisi calceis solutis in reuerentiæ signum. Vel ideo iubentur soluere calceos ex pellibus animalium mortuorum confectos, quia per illos opera mortua prohibentur, quæ à pedibus, hoc est, ab affectionibus separanda sunt. Id voluit Christus dominus significare, cùm dixit discipulis suis apud Matthæum decimo: Nolite possidere aurum, nec argentum, nec pecuniam in zonis vestris, non peram in via, nec duas tunicas, nec calceamenta, nec virgam. Diuus etiam Lucas capite decimo de missione septuagintaduorum discipulorum tractans, ait dixisse illis dominum Iesum: Nolite portare sacculũ, nec peram, neque calceamenta. Vbi diuus Gregorius: Non debet, inquit, Christi discipulus stultorum operum exempla conspicere, ne sua opera quasi ex mortuis pellibus credat munire. Sunt enim multi, qui paruitatem suam ex alienis prauitatibus tuentur. Hi quid aliud faciunt, nisi pedes suos ex mortuorum animalium munire pellibus conantur? Hactenus ille. Existimo Christum Iesum verbis illis voluisse docere paupertatem, & inanem mundi tollere solicitudinem.

Theod. Eccle.8. Reuchl. Iosue.5. Exod.3. Mat.10. Luc.10. Gregor.

Eam ob causam hæc sunt ab euangelistis memoriæ prodita, & perpetuis monimentis consignata, quibus seruator noster discipulos suos ad vitandam cupiditatem cæcam animorum dominatricem erudiuit. Cùm euangelica philosophia sit in paupertate, & honorum mundi despicientia, cæterisque virtutibus constituta, voluit, vt hi quos ad eam nuntiandam & propagandam mittebat, eas opes & dignitates contemnerent, ad quas plerique mortalium auiditate inflammati rapiuntur. At inter Marcum & duos alios euangelistas videtur esse prima facie repugnantia, hi enim, vt ostendimus, asserunt fuisse apostolis, & discipulis calceamenta prohibita: Marcus verò capite sexto ait, concessum illis fuisse vti sandaliis, sandalia autem calcei quidã sunt. At altè spectare si velis, & ad veritatis subtilitatem reuocare rationem, videbis apertè, nullam inter illos esse discrepantiam. Sandalia quę illis concessa sunt, plantam solùm pedum tegunt ob itineris incommoda, nudam verò relinquunt partem superiorem. At calceamenta illis prohibita ea sunt, quæ totos pedes vndique tegunt. Pro sandaliis apud Marcum est in Græco σανδάλια, hoc est soleæ supernè funiculis quibusdam alligatæ.

Mat.10. Luc.10. Marc.6.

tæ. Hoc calceamenti genus vocari sandalium asserit Beatus Augustinus. Eo
Aug. dalium asserit Beatus Augustinus. Eo
Act. 12. vocabulo vtitur diuus Lucas Actorum duodecimus, cùm ait ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου: Hoc est, subliga soleas tuas, vel sandalia tua. Pro quo editio vulgata habet: Calcia caligas tuas. Sed in idem recidit. Fuisse autem Apostolos soleis il-
Emisse. lis vsos indicat Eusebius Emissenus in homilia in caput Lucę decimum. Huiusmodi calceos, siue sandalia, siue soleas
Act. 12. iussit Angelus diuo Petro, vt sumeret. Nam hodie vna ex illis soleis Romæ inter cæteras eius reliquias seruatur. Voluit Deus, vt eius discipuli haberent pedes copertos ex parte inferiore, quæ respicit terram, & nudos ex parte superiore, quæ spectat in cœlum. Nam affectiones nostræ pedibus significatæ non debent tangere terram, nec respicere illam, sed ad superna dirigi, & cœlestia contemplari. Ad res terrenas & caducas tegendæ sunt, & ad excelsas æternasque aperiendæ, mundum firmiter contemnentes, & ad Deum ardenter aspirantes. Accipi autem pedes pro affectio-
Psal. 25. nibus indicat Dauid Psalmo vigesimoquinto, cùm ait: Pes enim meus stetit in directo, in ecclesiis benedicam te domi-
Psal. 35. ne. Et trigesimoquinto, Non veniat mi-
Ps. 118. hi pes superbiæ. Et centesimodecimooctauo. Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Ierusalem. Et filius eius capite quin-
Prou. 5. to Prouerbiorum. Pedes eius descen-
Luc. 1. dunt in mortem. Et Zacharias apud Lucam primo: Ad dirigendos pedes no-
Ioan. 13 stros in viam pacis. Eam ob causam voluit Christus pedes Apostolorum ablue-
Apoc. 1. re. De quo ait capite primo Apocalypsis diuus Ioannes: Dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo.
Ioan. 13 Eam ob causam dixit Petro apud Ioannem tertiodecimo capite: Si non lauero te, non habebis partem mecum. Nisi enim pedes hoc est affectus nostri fuerint abluti per Christum Deum nostrum, fieri non potest, vt gloriam sempiternam consequamur. Hi sunt pedes animæ, de
Hieron. quibus vide Hieronymum illud diui Pauli ad Ephesios capite sexto explanantem: Calciati pedes in pręparatione Euangelij pacis: Augustinum tractatione quinquagesimoseptima, explicantem illud Aug.
quinti capitis Canticorum: Laui pedes meos: Ambrosium sermone tertiodecimo in Psalmum centesimumdecimum Ambro.
octauum, versiculum illum exponentem. Ab omni via mala prohibui pedes meos. Ab his pedibus sumus calceamenta soluturi, locus enim in quo stamus, hoc est ecclesia catholica terra sancta est. Aspicis igitur verbum hoc Xalat significare soluere & exuere, & dominari, & arripere, & in hanc vltimam significationem accipi hoc Danielis loco ab interprete nostro Latino.

¶ *Pax vobis multiplicetur*. In Chaldęo in שְׁלָמְכוֹן Xelamecon. Hoc est, pax vestra, vel pax vobis. Vox Hebręa est Xalom, vel vt alij scribunt, Salom, quæ pacem significat, vt Psalmo trigesimoseptimo. Non est pax ossibus meis. Vnde Sa- Psal. 37.
lomon idem est quod pacificus, filius Dauidis ex Bethsabee. Et Salome paci- 2. Reg. 5
fica, mulieris nomen apud Marcum quin- Mat. 15.
todecimo. Et Salmanasar pax ligata: Rex Assyriorum, de quo loquitur scriptura capite decimoseptimo libri quarti Regum. 4. Re. 17
Accipitur pax pro bonorum copia, ideo Apostolus in epistolis suis hac vtitur salutatione: Gratia vobis & pax. Et Darius Rom. 1.
hoc loco: Pax vobis. 1. Co. 1.

¶ *Pro Daniel perseuerauit*. Pro perseuerauit est in Hebræo verbum צְלַח Tsalach, quod significat perseuerare, & prosperè vitam degere, pro quo noster interpres vertit aliquando prosperari, vt Psalmo primo: Omnia quæcunque faciet, Psal. 1.
prosperabuntur. Et capite Ieremiæ duodecimo: Quare via impiorum prospera- Iere. 12
tur? Hoc ideo ait, quia solet aliquando piorum virorum animus angi, & commoueri specie felicitatis impiorum, videns eos opibus & potentia florere, ac nulla commendatione meritorum ad illustres dignitates per omnes honoris gradus extolli. Id animo percipiens diuinus psaltes has voces emisit: Zelaui super ini- Psal. 72.
quos, pacem peccatorum videns. At pro

super

super iniquos est in Hebræo: כַּהוֹלְלִים, hoc est, contra insanos. Eo vocabulo
Psal.74. vtitur Dauid Psalmo septuagesimoquarto, cùm ait: Dixi iniquis: nolite iniquè agere. Pro quo poteris transferre: Dixi insanis, nolite insanire. Ex quo colliges, omnes improbos non solùm stultos esse, sed amentes & insanos, & ex consequente seruos. Est enim antiquorum sententia memoriæ prodita, & à viris sapientibus vsurpata, nisi sapientem liberum esse neminem. Qui enim fieri potest, vt liber sit, qui seruus est cupiditatum, qui temeritate & insania ductus vanis paret appetitionibus, qui nō refrenat libidines, non contemnit voluptates, nō imperat iracundiæ, nōn coercet auaritiam, non denique labes animi repellit?
Ioan. 8. Verissima est illa Dei nostri sententia apud Ioannem octauo: Qui facit peccatum, seruus est peccati. Quare non est, cur ob impiorum res prosperas, & ad voluntatem fluentes ira concitemur, aut inuidia moueamur. Audiamus diuinum ac regium vatem dicentem psalmo
Psal.36. trigesimosexto. Noli emulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine facienteiniustitias. Vbi pro prosperari est hoc idem verbum Tsalach. Eam ob causam potest hic Danielis locus transferri: Porrò Daniel functus est prosperitate, vel prosperè egit, vel felicitatem cum vita coniunxit. Vel sic: Porrò Danieli cuncta prosperè euenerunt. Theodotio vertit:
Theod. prosperatus est. Et eodem
Pagnin. modo Pagninus. Interpres Theodoreti transtulit: Prosperè res Danieli. Quę omnia in idem recidunt.

ARGVMENTVM,

Capitis Septimi.

NARRAT diuinus vates visionem sibi ostensam quatuor bestiarum, quā de quatuor mundi imperiis, Babylonico, Persico, Græco, & Romano interpretatur. Vaticinatur de calamitatibus virorum fide, pietate, cęterisque virtutibus præstantium, quos Deus per varios casus plerunque, & acerbas angustias ad vitam ducit beatam & immortalem. Prędicit Antichristi tyrannidem, & ęternum Christi Dei nostri regnū, secundum eius aduentum, & vltimum iudiciū, vbi impij ad æternos relegabuntur ignes, suorum scelerum pœnas daturi, iusti verò illam vitam consequentur in cœlo, q̃ est vera vita nominanda, vbi omnibus q iustitiam coluerint, & in gratia decesserint, scimus certum esse locum, vbi beati Deo suo sempiterno fruuntur.

Caput Septimum.

ANNO primo Balsasar regis Babylonis Daniel somnium vidit, visio autem capitis eius in cubili suo, & somnium scribens breui sermone comprehendit, summatimque perstringens, ait: Videbam in visione mea nocte, & ecce quatuor venti cœli pugnabant in mari magno. Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari diuersæ inter se. Prima quasi leæna, & alas habebat aquilæ: Aspiciebam, donec euulsæ sunt alæ eius, & sublata est de terra, & super pedes quasi homo stetit, & cor hominis datum est ei. Et ecce bestia alia similis vrso in parte stetit: & tres ordines erant in ore eius, & in dentibus eius, & sic dicebant ei: Surge, comede carnes plurimas. Post hæc aspiciebam, & ecce alia quasi pardus, & alas habebat quasi auis quatuor super se, & quatuor capita erant in bestia, & A B

& potestas data est ei. Post hæc aspiciebam in visione noctis, & ecce bestia quarta terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis. Dentes ferreos habebat magnos, comedens, atque comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans. Dissimilis autem erat cæteris bestiis, quas videram ante eam, & habebat cornua decem.

Explanatio.

ANNO *primo Balsasar.* Quæ hoc septimo, & sequenti capite narrantur, iuxta historiæ seriem priora sunt his, quæ duobus superioribus capitibus narrata sunt. Nam visio huius capitis septimi fuit anno primo Balsasaris, & capitis octaui anno eius tertio, at ea quæ capite quinto continentur, acciderunt vltimo anno, imò vltimo die eiusdem Balsasaris, eoq; mortuo tenente Dario clauũ imperij, fuit Daniel in foueam leonum coniectus, & inde mirabiliter liberatus, cuius historia fuit ab eo memoriæ prodita, & capiti sexto mandata. At si diligēter aduertere & perpendere volueris, videbis Danielē hac in re à ratione haud quaquam discrepare. Nam prius scripsit prodigia omnibus perspicua & manifesta, quę sub Nabuchodonosore, Balsasare, & Dario, eorum ordine seruato mirabiliter acciderunt. Nunc verò narrat visiones sibi ostensas, quarum ipse solus erat conscius, quæ erant vaticinationes suo tempore implendæ, nullo interitu hominum extinguendæ, nulla obliuione posteritatis obscurandæ.

¶ *Somnium vidit.* Hoc est, ostendit ei Deus visionem in somniis, cuius summā breui scribit sermone. Et exorsus est narrationem hoc modo.

¶ *Ecce quatuor venti cœli.* Accipitur cœlum pro aere, vt Genesis primo capite. Et præsit piscibus maris, & volatilibus cœli. Et secundo. Appellauitque Adam nominibus suis cuncta animantia, & vniuersa volatilia cœli. Psalmo decimosepti mo. Intonuit de cœlo dominus, & altissimus dedit vocem suam, grando & carbones ignis. Vbi diuinus psaltes de tonitruis & grandinibus, & fulminibus ardētibus loquitur, quæ omnia fiunt in aere. Esaias quinquagesimoquinto. Descendit hymber & nix de cœlo. Et Christus Deus noster apud Matthæum octauo, & Lucam nono. Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos: filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet. Et Ioannes octauo Apocalypsis. Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cœli. Sed hoc in loco Apocalypsis potest cœlum accipi pro ecclesia, per quam volant aquilæ, hoc est concionatores euāgelici verbum Dei prædicantes, qui per morum integritatem, & doctrinæ altitudinem debent sublimius cæteris volare. At perspicuum est, cœlum nō solùm hic apud Danielem, sed multis aliis in locis accipi pro aere. Appellantur autem venti aeris, siue ex aere, quia in aeris regione effluunt, & feruntur. Immo ventus, vt graues asserūt philosophi, est ipse aer ob terræ exhalatione motus & concitatus: aer enim effluens huc & illuc ventum efficit, aut ventus efficitur. Ac etiamsi venti sint multo plures, fit tamen hoc loco mentio quatuor solùm, quia hi quatuor sunt præcipui, & primarij, nimirum Subsolanus, Fauonius, Septentrio, Auster.

¶ *Pugnabant in mari magno.* Hoc est, hi quatuor venti ab Oriente, Occidente, Septentrione, & Meridie flātes irruebant in magnum mare, illudq; perturbabant. Mare magnum est mundus, variis tumultib. exagitatus, iuxta illud Oseæ vndecimo. Formidabant filij maris. Et illud Saluatoris nostri apud Matthæum decimotertio. Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare. Et illud Apocalypsis decimo tertio. Vidi de mari bestiam ascendentem, hoc est Antichristum de mundo dimanantem.

¶ *Et quatuor bestiæ grandes.* Hoc est, quatuor regna seu imperia. Itaque mare est mundus, motus eius est turbulentus discordiarum ac bellorum tumultus, uēti sunt vanitates, & cupiditas dominādi, & arro-

Gene. 1. Gene. 2. Psal. 17. Esa. 55. Matt. 8. Luc. 9. Apoc. 8. Ose. 11. Mat. 13. Apo. 13.

& arrogantia, & spiritus superbiæ, ex quibus mundi perturbatio generatur, bestiæ sunt imperia, ex quorum auiditate rerum conuersiones oriuntur. Mouetur mūdus, & turbatur ventis, cùm homines superbi, vanitatibus inflati cupiunt, atque quærūt dominationem, & ad opes, dignitates, & supremam potestatem rapiuntur. Vult hoc loco Daniel significare magnos motus, qui in principio horum quatuor imperiorum exorti sunt. Theodoretus per ventos intelligit rerum mutationes. Hieronymus verò angelicas potestates, quibus præcipua regna commissa sunt, iuxta illud capitis 32. Deuteronomij. Quando diuidebat altissimus gentes, quando separabat filios Adam, cōstituit terminos populorum iuxta numerum angelorū Dei. Ita enim habet versio Septuaginta, licet editio vulgata iuxta literam Hebręam habeat. Iuxta numerum filiorum Israel. Citat Hieronymus hunc locum iuxta translationem Septuaginta, quemadmodum eum citat Gregorius in sermone angelorum, & Anselmus in libro Cur Deus homo. Et ait Hieronymus, ideo hos quatuor ventos dici ventos cęli, quia vnusquisq; angelus cęlestis facit pro regno, quod sibi creditum est. Quidam per bestias non solùm regna, sed reges ipsos intelligunt.

Theod. Hieron. Deu. 32. Hieron. Gregor. Ansel. Hieron.

¶ *Prima quasi leæna, & alas habebat aquilæ.* Capite secundo narrauit Daniel somnium Nabuchodonosoris, in quo vidit statuam, cuius caput erat ex auro, pectus cum brachiis ex argento, venter & femora ex ære, tibiæ ex ferro. Cùm Rex ille esset ob metalla hæc superbia elatus, per eadem accepit regnorum ænigmata, at cùm Daniel ea contemneret, non per illa, sed per animalia sibi in visione imaginaria ostensa, eadem regna intellexit. Similiter Ioel capite primo per quatuor plagas terram destruentes. Primum regnum Danieli ostensum fuit Babylonicū in statua Nabuchodonosoris significatū per caput aureum, hic autem per leænā, aut vt quidam ex Chaldęo transferunt, p leonem, propter eius præstantiam, potentiam, & fortitudinem. Vt enim Nabuchodonosor in statua comparatus est cum auro, quod cæteris præstat metallis, ita modò cum leone, qui est cæteris animātibus rationis expertibus excellentior. Fortasse dicitur Rex Babylonis leo propter terrorem & immanitatem. Ita appellatur capite quarto Ieremiæ, vbi diuinus vates ita inducit Deum cum Hierosolyma loquentem, eiusq; vastitatem nuntiātem. Malum ego adduco ab Aquilone, & contritionem magnam, ascendit leo de cubili suo, & prædo gentium se leuauit. Vbi per Aquilonem intelligitur Babylō, & per leonē Nabuchodonosor, qui erat Hierosolymā vastaturus. Et Ezechiel capite decimoseptimo eum appellat aquilam grandem, ob eius superbiam & dominatum. Sed non sum nescius, appellari aliquando regem leonem & aquilam in bonam partem. Debet enim esse leo propter animi fortitudinē, aquila ob in agendis rebus celeritatem, & ingenij altitudinem & contemplationem: bos ob constātiam in laboribus ferendis, homo ob humanitatem & clementiam. Id existimat Galfridus significari quatuor Ezechielis animalibus. Aspicis igitur regem Babylonis vocari leonem, vel propter crudelitatem, vel propter fortitudinem & regiam præstantiam. Accipi autem leonem pro homine immanitate, ac feritate insigni in dicat Dauid, qui sciēs parari sibi insidias ab impio Saule, confugit ad Deum, has ad illum voces emittens. Domine Deus meus in te speraui, saluum me fac ex omnibus persequentibus me, & libera me. Nequando rapiat vt leo animam meam. Vbi anima accipitur pro vita, vt multis aliis in locis diuinarum literarum. Etsi Magnus Basilius, Ioānes Chrysostomus, & Theodoretus hunc locum de Absolone explanarūt, qui in patrem suum irruerat, & impetum fecerat, & ad crudele exitium vocauerat: Hieronymus tamē cum omnibus ferè Hebræis illū ad Saulis immanitatem referendum arbitrantur. Sed parum refert exponi de vno, aut altero, dummodo per leonem princeps crudelis intelligatur. In eandem significationē sumitur à Ieremia, cùm ait Threnorum tertio. Factus est mihi leo in abscondito.

Dan. 2. Ioel 1. Iere. 4. Ezec. 17 Galfri. Ezec. 1. Psal. 7. Basilius. Chryso. Theod. Hieron. Thre. 3.

Et

Ezec.19 Et ab Ezechiele decimonono, Leo factus est,& didicit capere prędam, hominemq; comedere. Accipitur etiam pro viro iustitia, magnanimitate & fortitudine præstan-
Pro.28. te, vt 28. Prouerbiorum, Iustus autē quasi leo confidens. Et tertio libri primi Macha-
1.Mac.3 bæorum dicitur de strenuo Iuda Machabæo, Similis factus est leoni in operibus suis. Imò Christus Deus noster leo appellatur ob fortitudinem,& excellentiam,& regiam dignitatem. De illo intelligitur
Apoc.5. illud Apocalypsis quinto, Vicit leo de tribu Iuda. Nec solùm in literis diuinis, sed etiam in humanis per leonem magnanimitas significatur. Eam ob causam aiunt, Almerum coniunxisse leonem cū apro, vt ostenderet esse animi fortitudinem cum corporis viribus copulandam, per leonē enim vim ac magnitudinem, per aprum verò corporis robur interpretantur. Hanc animi fortitudinem & celsitatem voluit significare rex Simandius seipsum in marmore sculptum in magnifico sepulchro suo in figura leonis relinquens, vt narrat
Diodo. libro secundo Bibliothecæ Diodorus Siculus. Est etiam leo corporei roboris hieroglyphicum, vt indicat numus Antiochi in quo sculptus est leo humi procumbēs cum noctua superuolante. Quo rex ille voluit significare, vires corporis designatas per leonem, cedere sapientiæ per no-
Pierius. ctuam intellectæ, vt Pierius Valerianus existimat. Et quoniam leo diu dit prædam inter alia animalia, designat liberalitatem & magnificentiam, quæ est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio & administratio, quæ regibus maximè conuenit, & his, qui opibus & diuitiarum affluentia cumulantur. Hę sunt rationes ob quas rex Babylonis in leonis figura apparuit Danieli. Sed editio nostra vulgata leænam habet, non leo-
Hieron. nem. Vbi Hieronymus, Regnum, inquit, Babylonicum propter sæuitiam seu propter luxnriam & vitam libidini feruentem nòn leo, sed leæna appellatur. Aiunt enim hi, qui de bestiarum scripsere naturis, leænas esse ferociores, maximè si catulos nutriant,& semper gestire ad coitum. Hactenus ille. Porrò mulieres libidini deditas per leęnas intelligi, multis constat veterum scriptis & monumentis. Huius petulantiæ causa fortasse Ezechiel capite Ezec.19. 9. Hierosolymam leænam vocauit.

¶*Et alas habebat aquilæ*. Hoc est diuitiis affluebat. Nonnulli per alas aquilæ intelligunt superbiam, insolentiam, & vanitatem. Alii potentiam & velocitatem, & artem militarem, ac armorum peritiā, quibus rebus regnum illud se ferebat in sublime. Albertus magnus per alas intel- Alber.
ligit exercitus hinc inde se extendentes iuxta illud Esaiæ capite 8. Erit extensio ala Esai.8.
rum eius implens latitudinem terræ tuæ ò Emmanuel. Alii per alas nationes intelligūt ac gentes vicinas, quas Nabuchodonosor superauerat, & in ditionem suā redegerat.

¶*Aspiciebam, donec euulsæ sunt alæ eius.* Id est, diligenter intuebar mēis oculis diuino lumine illustratus, alas illas euelli à leæna. Significat ablatam potentiam Nabuchodonosori, quando incidit in amentiam, vel vniuerso regno Babylonico, quando fuit à Medis, ac Persis captum,& euersum.

¶*Et sublata est de terra*. Bestia illa regnū Babylonicū designās amissa est, cùm Balsasar fuit interfectus,& ciuitas euersa, & tota Chaldæa in Darii ditionem redacta. Et tunc gens Babylonia stetit super pedes suos,& recepit cor humanum. Hoc est, in se reuersa intellexit fragilitatem & imbecillitatem suam,& mundi inconstantiā & varietatem. Stare super pedes est non iacere, sed erigi & excitari nòn solùm quò ad corpus ad ambulandum, sed quo ad animum ad intelligendum. Qua de re ea poteris videre, quæ obseruauimus in commentariis nostris in Ezechielem, verba il- Ezec.2.
la secundi capitis explanantes. Fili hominis sta supra pedes tuos. Potest totum hoc non de regno, sed de rege Nabuchodonosore explanari. Fuit enim regno priuatus, & sublatus de terra, hoc est de hominum familiaritate,& cū bestiis in agris & syluis versatus, sed in pristinum statum restitutus rediit ad mentem, & erectus est more humano, qui instar quadrupedum gra-

P diebą-

diebatur, hominisque figuram atque intelligentiam recuperauit. Vide caput 4. & quę ibi annotauimus, vbi inuenies Nabuchodonosorem ob superbiam & insolentiam regnum cum vsu rationis simul amisisse. Vt enim Cyclops absque oculis manus quoquo versum porrigebat nullo certo scopo, ita magnus Rex si est cæca ac temeraria superbia raptus, quiduis ingreditur insano rerum tumultu, sed nullo certo iudicio. Ex quo efficitur, vt perniciem sibi ipsi inscius machinetur.

Sup. 4.

Similitudo.

¶*Ecce bestia alia similis vrso.* Hac secunda bestia significatur regnum Persarum, quod ob duriciem, & feritatem, & laborum tolerantiam cum vrso comparatur. Animal est viribus pollens, sed minus generosum leone, at in labore patientius, & in victu parcius. Quæ omnia Medis ac Persis congruebant, vt apud Trogum Pompeium, & Xenophontem, & alios historicos licet videre. Et vt vrsus in ortu suo authore Plinio deformis est, sine oculis, sine pilis, sine cruribus, at mater eum lambendo sensim ita conformat, vt perfectum reddat, ita regnum Persarum initio sui dominatus sordidum fuit & abiectum, sed tempore succedente ita illud prudentia in moribus expoliuit, & in arte militari instruxit, vt paulatim ad summam nominis amplitudinem & claritatem perduceret. Significari autem in literis diuinis Principes per vrsos asserit Augustinus sermone 204. & Eucherius in quartū Regum. Nam cum Eliseus ascenderet in Bethel, egressi sunt de ciuitate pueri eum illudentes, ex quibus duo vrsi de sylua egressi quadraginta duos lacerarunt. Id sub figura tunc gestum adumbrabat fore vt duo Imperatores Vespasianus & Titus post quadraginta duos annos à domini ascensu in cœlum Iudæos occiderent, eorumque munitissimam vrbem Hierosolymam funditus delerent, quòd cœlestem Elisœum mundi Saluatorem irrisissent, & ad crudelissimam cædem falsis criminibus vocassent.

Trogus
Xenop.
Similitudo.
Plinius.
August.
Eucher.
4. Re. 2.

¶*In parte stetit.* Hoc est, aduersus vnam tantùm partem se erexit, solùm in Babylonios irruit, non in Iudæos. Duo erant gentium genera in regno Babylonio, nimirum Chaldęi seu Babylonij, & Hebręi. Darius autem ac Cyrus intactis Hebræis in Chaldæos duntaxat impetum fecerūt. Intelligitur hoc de bello Babylonico, nā alioquin multum sanguinem aliarum nationum effuderunt Persæ duce Cyro, vt bellum testatur Scythicum contra Tomyrin, de quo videre poteris Herodotum in libro, qui inscribitur Clio, Iustinum libro primo, Orosium libro secundo. Vel in parte stetit, hoc est, euersis alijs imperij sui partibus, amissis aliis regionibus sibi olim subiectis, in vna tantùm remansit, vnam solùm partem imperij retinuit.

Herod.
Iustinus
Orosius

¶*Tres ordines erant in ore eius.* Idest, tria habebat imperia, Persicum, Medicum, Babylonicum, quæ cùm fuissent distincta fuerunt confusa, & ad vnum redacta.

¶*Surge.* Hoc ei dicebant crudeles eius famuli. Surgere hoc lóco idem est quod seipsum parare, vt Iosue primo: Surge, trāsi Iordanem istum. Hoc est, para te ad Iordanem hunc transeundum.

¶*Comede carnes plurimas.* Para teipsum ad carnes permultas comedēdas, da operam, vt magnam hominum multitudinē interficias. Sinedoche figura est, vt caro pars hominis pro toto homine accipiatur. Accipi autem carnem pro homine indicat Paulus apostolus, qui cap. 3. ad Romanos ait: Ex operibus legis non iustificatur omnis caro. Et capite secundo ad Galatas eandem scribens sententiam ait: Scientes quòd non iustificatur homo ex operibus legis. Accipitur etiam caro pro sola muliere, vt Ioannes primo: Nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri. Præterea sumitur pro peccatore, pro litera legis, pro appetitu sensitiuo, & pro aliis rebus, vt licet videre apud Ambrosium libro de Isaac 2. apud Clementem Alexandrinum primo Pædago. 6. apud Augustinum 2. de Genesi contra Manichęos 12. apud Isichium in Leuiticum 7. Sed hoc Danielis loco accipitur pro homine in cōmuni, & comedere carnes pro exercere in homines crudelitatem. Nō omnes concitabant regem ad illam, sed qui immanes erant, ac fortasse tres illi,

Rom. 3.
Galat. 2.
Ioan. 1.
Ambro.
Clemēs.
August.
Isichi.

li, quos rex in excelsa dignitate constitue rat, præter Danielem, qui fuit in loco cu iusdam ex illis constitutus. Quam ob cau sam forsitan dixit, Tres ordines erant in ore eius, hoc est tres regni gubernatores: qui excepto Daniele crudelitatem exerce bant, ad quam regem concitabant. Quē- admodum non poteris cognoscere sit necne integrum vas, nisi illud impleatur liquore, sic nec hominem, nisi ei fuerit magistratus commissus, & munus guber nandi commendatum. Qui enim priuati immanitatem cooperiebant, qua vti non poterant, eam in medium proferunt, cùm ad dominatum ascendunt. Nam vt car- bones candentes sub cinere in fabri ferra rii officina videntur extincti, at flantibus follibus, ignemque excitantibus exarde- scunt, micant, & vrunt; sic antiqua odia quæ in vita priuata videbantur extincta, flatu dominii, imperiisque potestate re- crudescunt, vibrant, & crudeles vltionis flammas emittunt. Nec solùm ipsi Persæ crudelitatem exercebant, sed regem ad il lam exagitabant, cùm nihil sit in principe perniciosius crudelitate, nihil abiectius; contrà verò nihil vtilius clementia, nihil præstantius. Id intelligens sapiens ait capi te sextodecimo Prouerbioru m, In hilari tate vultus regis vita, & clementia eius quasi imber serotinus. Hoc est quasi plu- uia desiderata terram nutriēs, vt pulchros vberesque fructus ferat. Et capite vigesi- mo, Misericordia & veritas custodiunt re gem, & roborabitur clementia thronus eius. Et vigesimoquinto, Aufer impieta- tem de vultu regis, & firmabitur iustitia thronus eius. Aureum sceptrum regis As sueri, quod extenditur ad Esther, designat clementiam, sceptrum verò ferreum, de quo dicitur secundo Psalmo, Reges eos in virga ferrea, iustitiæ seueritatem, quæ non adhibetur nisi exigente necessitate. Nam tunc non est crudelitas crimina pro Deo punire, sed pietas. Ita ait in epistola ad Riparium diuus Hieronymus, cuius sententia est in sacros canones relata vige simatertia quæstione 8. Legi. Crudelitas enim est animi atrocitas & & immanitas, legi naturæ, quam sequi debemus, inimi-

Similitudo.
Similitudo.
Pro. 16.
Pro. 20.
Pro. 25.
Esth. 4.
Psal. 2.
Hieron.

ca. Hæc nec sanguine expletur, nec est vlla calamitate satiata, sed omnem repel lens humanitatem spumat ex ore scelus, anhelat ex intimo pectore sæuitiam. Con trà verò clementia est animi lenitas & be nignitas hominum naturæ consentanea, per quam animus temerè in odium alicu ius inuectionis concitatus comitate reti- netur. Hanc ita colerunt ueteres Roma- ni, vt in nummis sculperent. Aeneas Vicus in commentariis, in veterum Imperato- rum numismata, vnum describit habens ex vna parte caput pietatis, & ex altera tria religionis instrumenta, lituum, gut- tum, securim. Hoc numisma fuit excu- sum ex auro per Hirtium prætorem post deuictos à Cæsare Pompeii legatos ipso iterum consule facto, vt Florus testatur li bro quarto, & Dion Cassius quadragesi- moprimo. Esse autem caput pietatis per- spicuum est ex numismate æreo Drusi Cę saris, quod eandem omnino habet figu- ram cum hac subscriptione: Pietas. Et Hubertus Herbipolita in historiis Impera torum aliud numisma depingit, in quo est imago pietatis cum cornucopia, & ci conia, quæ est pietatis symbolum, cum hac inscriptione: Pietas. Et in fastis de- scribit aliud, in quo est sculptum tem- plum pietatis. Ita antiqui pietatem vene rabantur, vt ei templum dedicarent. Co lere illam vt Deum fuit intolerabilis va- nitas & superstitio, sed diligere illam fuit laudabile, eorumque gloriæ tribuendum. Et quamuis clementia conueniat omni- bus, maximè tamen principi, vt ait Sene- ca in libro de clementia, cuius est admira bile ornamentum. Nam crudelitas parit odium, dissidium, & interitum, clemen- tia autem beneuolentiam, concordiam, & perpetuitatem. Vt enim singula ha- stilia facilè franguntur, coniuncta au- tem frangi haud quaquam possunt, ita qui a se inuicem dissident animo & vo- luntate, facilè superantur, concordes autem insuperabiles perseuerant. Nec solùm clementia parit concordiam, sed multa alia bona nomine vitæ significata. Nam vt capite vndecimo Prouerbio- rum ait sapiens, Clementia præparat

Vicus.
Florus.
Dion.
Huber.
Seneca.
Similitudo.
Pro. 11.

vitam: Et apostolus capite quarto episto-
1Tim.4 læ prioris ad Timothæum, Pietas ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, & futuræ. At impii Persæ suadebant regi suo immanitatem & tyrannidem, vt eum non regem efficerent, sed tyrannum. Quid enim interest inter regem & tyrannum, nisi quòd hic vtitur crudelitate, ille autem clementia? Est enim imago quædam Dei, qui est clementissimus. De eo ait ita di-
Psal.85. uinus psaltes: Tu domine Deus miserator & misericors, patiens & multæ mi-
Psa.144 sericordiæ. Et iterum, Suauis dominus vniuersis, & miserationes eius super omnia opera eius. Et Ionas capite quarto:
Ion.4. Scio, quia tu Deus clemens & misericors es, patiens, & multæ miserationis. Eam
Similitudo. ob causam vt speculum quamuis auro gemmisque ornatum sit, nisi tamen similem repræsentet imaginem, inutile quidem erit, sic rex tametsi sit indutus ornatu regio, multo auro, multisq; gēmis distincto, & illustratus diademate magnis ac fulgētibus margaritis illuminato, & illustri sceptro, alsisq; insignibus regiis splendidissimè excultus, erit tamen inutilis, nisi eum imitetur, cuius debet in terra gerere imaginem, nisi crudelitatem rationi inimicā repellat. Et licet eum consiliarii ad immanitatem moueant & irā, nō illis hac in re voluntatem gerat, ne cum polypo
Simile. quibusuis locis colorem mutante comparetur, cui similis est, qui quorumlibet moribus & consiliis accōmodatur. Est namq; in ponderandis consiliis magna opus pru
Simile. dentia summè principibus necessaria. Nā quemadmodū non debet sumere citharā, qui nec canēdi, nec pulsandi peritus sit, ita non debet rempublicam gubernandam suscipere, nisi sit prudentia præditus. Hęc eum docebit cōsilia crudelitatem illi suadentia repudiare, eumq; ad clementiā excitantia suscipere. Nam vt ait capite secun
Iaco.2. do epistolæ suæ Iacobus, Iudicium sine misericordia illi, qui non facit misericordiam. Et Paulus quarto epistolæ ad Ephe
Ephe.4. sios, Estote inuicem benigni & misericordes, donantes inuicem, sicut Deus in Christo donauit vobis. Et ipse Christus dominus noster capite 6. euāgelii autho re Luca. Estote misericordes, sicut & pa- Luc.6.
ter vester misericors est.

¶ *Post hæc aspiciebam, & ecce alia quasi pardus.* Tertium regnum est Macedonū siue Græcorū, quod cū pardo animali velocissimo, quod præceps fertur ad sanguinē, comparatur. Nihil enim fuit victoria Alexandri magni celerius, nihil concitatius. Pardus est maculosus, maculas autem interpretantur nonnulli varias regiones & oras, quas Alexander subegit, vel labes & vitia, quibus se maculauit, ac polluit. Per alas auis intellige eius liberalitatem, vel celebritatem, vel ea, quæ super alis primi animalis paulò ante obseruauimus. Per quatuor capita pardi intelliguntur quatuor præcipui duces exercituum eius, vel quatuor reges, qui illi successerunt, nēpe Ptolemæus, Seleucus, Philippus, Antigonus. Pardus cū sit bestia maculis distincta, est pulchra & elegans, cuius fœmina appellatur panthera, quę etiamsi exterius videatur innocua, est tamē fallax, amaritudine plena, & humani sanguinis auida. Sunt, qui existiment idem esse pardum ac pantheram, fęminam autem pardalim vocari. Aiunt, multa animalia sectari pātheram eius odore ac pulchritudine delectata, quæ ab ipsa capiuntur, & dilaniantur, eamque esse eius in venādo solertiam. Quapropter Aegyptii eos qui propria vitia tegebant, & figuram virtutis ostendebant, imagine pantherę notabant. Huiusmodi autem fuisse Græcos est multis in locis veterum historiarum perspectum & exploratum. Quare eorum imperium præsertim tempore Alexandri cū pardo comparatur.

¶ *Et potestas data est ei.* Ostendit, Alexādrum adeptum fuisse imperium non ob propriā fortitudinem, sed ob Dei voluntatem. Nā vt ait Daniel capite secundo de Sup.2.
Deo loquens, Ipse mutat tēpora & ętates, transfert regna, atq; cōstituit. Et ipse Deus capite Prouerbiorum 8. Per me, inquit, re Prou.8.
ges regnant, & legum conditores iusta decernunt, per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam. Vnde apostolus capite tertiodecimo ad Romanos:

nos: Non est, inquit, potestas, nisi à Deo: quæ autem sunt, nimirum potestas, à Deo ordinatæ sunt. Et Christus apud Ioannē
Ioan. 19 19. dixit Pilato: Non haberes potestatem aduersus me vllam, nisi tibi datum esset desuper. Itaque potestas est à Deo, sed abusus eius ab hominibus.

¶ *Post hoc aspiciebam in visione noctis: & ecce bestia quarta terribilis.* Quartum imperium est Romanum per hanc quartam bestiam sine nomine designatum, quod Daniel aspexit in visione noctis, hoc est per somnium visione quadam imaginaria, mentis oculis diuino lumine illustratis. Erat hæc bestia terribilis ob terrorem, quem Romani aliis nationibus iniecerūt. Erat mirabilis ob eloquentiam, politiam, prudentiam, iustitiam, cæterasque morales virtutes. Erat fortis ob excelsi animi magnitudinem, & robur, quod est considerata periculorum susceptio, & laborū perpessio, ac dolorum contemptio.

¶ *Dentes ferreos habebat magnos.* Hoc est, magnam habebat potentiam. Vel per magnos dentes ferreos intelligitur Romani Imperij crudelitas, præsertim tempore Neronis, & aliorum Imperatorum, qui Christi fideles acerbissimis cruciatibus vexarunt, & ad cædes crudelissimas vocauerunt. Nulla fuit vnquam talis feritas, nulla tam immanis sæuitia. Sed Christi martyres pietate ac iustitia præstantes animi alacritate, & magnitudine, & admirabili constantia omnia illa supplicia, & tormenta pro Christo sustinebant. Per pedes quibus bestia illa cætera cōculcabat, significatur Imperij Romani tyrannis in tributis quondam intolerabilibus exigendis. Hęc quarta bestia non nominatur, quia nulla inuenitur, quæ possit cum Romanorum Imperio in omnibus his, quæ de illo diximus, cōparari. Ideo subditur: Dissi
Psal. 79. milis autem erat cæteris bestiis. Aiunt tamen nonnulli in Psalmo 79 intelligi populum Romanum nomine apri ferę indomitæ, quæ vineam sabaoth, hoc est populum Iudaicum vastauit. Ita enim scriptū est: Exterminauit eam aper de sylua, singularis ferus depastus est eam. Non de ecclesia catholica, quam Apostolus in priore ad Timotheum capite tertio appellat do- 1. Tim. 3
mum Dei, sed de sylua, hoc est, de gentiū infidelitate processit.

¶ *Et habebat cornua decem.* Hoc est, decem pręcipua regna. Apud Zachariam ca Zach. 1.
pite primo quatuor cornua designāt duo regna, nimirum Assyriorum, quod decē tribus captiuas abduxit, & Babyloniorum, quod duas tribus in Babylonicam coniecit seruitutem. Vtitur metaphora sumpta à bobus, quorum quilibet duo habet cornua, quam ob causam vbi dixit. Ecce quatuor cornua, adiecit: Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Israel. Fortasse hoc Danielis loco accipitur numerus definitus pro indefinito, vt decem cornua multa regna, aut multos reges significent. Denarius enim sicut septenarius est plenitudinis numerus, & solet in diuina scriptura multitudinem nuntiare, vt Numerorum quartodecimo, vbi Deus Nu. 14.
loquens de Iudæorum sceleribus, quibus ipsum sæpe ad iram prouocauerant: Qui viderūnt, inquit, maiestatem meam, & signa, quæ feci in Aegypto, & in solitudine, & tentauerunt me iam per decem vices. Iob capite decimonono dicebat Iob 19.
amicis suis, qui eum multis affecerant contumeliis. En decies confunditis me, & non erubescitis opprimentes me. Et 1. Re. 1.
primo Regum primo dixit Elcana vxori suæ Annæ: Nunquid non ego melior tibi sum, quàm decem filij? Ecclesiastes Eccle. 7.
7. Sapientia, inquit, confortabit sapientem super decem Principes ciuitatis. Et apud Matthæum 25. omnis Christiano- Mat. 25.
rum multitudo cum decem virginibus comparatur. Vel decem cornua sunt decem reges, iuxta id quod ait diuus Ioannes capite decimoseptimo Apocalysis: Apo. 17
qui simul existentes prope mundi finem Imperium diuident Romanum. Ita etiā ait diuus Hieronymus. Dicamus, quod omnes scriptores ecclesiastici tradiderūt: Hieron.
in consummatione seculi, quando regnū destruendum est Romanorum, decem futuros esse reges, qui vrbem Romanam inter se diuidant. Petrus Comestor in ec Comest.
clesiastica historia hæc decem cornua ait ad mundi finem respicere, ad illosque de

cem reges spectare, qui per decem soles in vaticinio sibyllæ significantur. Et infrà dicitur, Cornua decem ipsius regni decem reges erunt.

C *Considerabam cornua, & ecce cornu aliud paruum ortum est de medio eorum, & tria de cornibus primis euulsa sunt à facie eius. Et ecce oculi quasi oculi hominis erant in cornu isto, & os loquens ingentia. Aspiciebam, donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit. Vestimentum eius candidum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda: Thronus eius flammæ ignis, rota eius ignis accensus. Fluuius igneus rapidusque egrediebatur à facie eius. Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei. Iudicium sedit, & libri aperti sunt. Aspiciebam propter vocem sermonum grandium, quos cornu illud loquebatur: Et*

D *vidi, quoniam interfecta esset bestia, & perisset corpus eius, & traditum esset ad comburendum igni. Aliarum quoque bestiarum ablata esset potestas, & tempora vitæ constituta essent eis vsque ad tempus & tempus. Aspiciebam ergo in visione noctis, & ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, & honorem, & regnum. Et omnes populi, tri-*

Luc.1. *bus, & linguę ipsi seruient. Potestas eius potestas ęterna, quę non auferetur, & regnum eius, quod non corrumpetur.*

Mich.4. *Horruit spiritus meus, Ego Daniel ter-*

Sap.1.& 4. *ritus sum in his, & visiones capitis mei conturbauerunt me.*

¶*Considerabam cornua.* Hoc est, cùm conspicerem decem cornua quadrupedis, apparuit aliud cornu paruum, quod

Porph. de medio eorum ortum est. Porphyrius existimat per cornu hoc paruum intelligi Antiochum Epiphanem, à quo ait interfectos esse tres reges, nimirum Ptolemęū Euergetem, & Ptolemęum Philometorem, & Artaxarxiam regem Armenię. Sed deceptus est ob historiarum ignoratione, nam duo illi Ptolemæi priusquam ipse nasceretur, mortui sunt. Diuus Hierony- Hieron.
mus ait per cornu illud intelligi Antichristum. Ac est communis opinio, in qua ferè omnes sunt, qui huuc locum explanarunt. Dicitur autem Antichristus cornu propter eius superbiam & potentiam, sed paruum, quia ignobilis erit, obscuro loco natus, sed quamuis sit paruus in principio, postea tamen crescet dæmonis fauore, suamque potentiam longè lateque propagabit. Superabit tres reges per tria cornua significatos, nempe Aegyptium, Aphricum, & Aethiopicum, quibus interfectis alii etiam septem victori colla submittent.

¶*Ecce oculi quasi oculi hominis erant in cornu isto.* Id est vidi in Antichristo esse magnam perspicaciam humanā per oculos hominis significatam, habebit enim in genii vim & acumen. Hi autem oculi dicuntur hominis, ne eum dæmonem putemus, sed purum hominem, in quo tamen diabolus sit familiariter habitaturus. Dicuntur etiam oculi hominis, quia eius prudentia non erit diuina, sed humana, non spiritus, sed carnis, quæ occidit. Nā vt ait capite 8. epistolæ ad Romanos diuus Paulus, Prudentia carnis mors est, Rom.8.
prudentia autem spiritus vita & pax. Accipi oculum pro iudicio humano rationi inimico, seu pro carnis prudentia, indicat Zacharias quinto, qui describens iustitiā Zach.5.
Dei per amphoram seu iustam mensurā significatam, qua ille decem tribus vitulos aureos colentes castigauit, & designās earum tribuum iudicium deprauatum, ait: Hæc est amphora egrediens, & dixit, hic est oculus eorum in vniuersa terra. Potest nihilominus illic accipi oculus pro incorrupto & perspicaci Dei iudicio, non quo homines vident, sed quo à Deo vidētur. At capite sexto apud Matthęum pro Matt. 6.
intentione accipitur, vbi scriptum est, Si

oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit: Vnde oculus dexter pro recta accipitur intentione, sumpta metaphora à sagittariis, qui vno oculo aperto ferire solent, vt certius scopum attingāt. Oculus autem sinister est oculus humanus, & propositum deprauatum, quam in significationem potest accipi hoc Danielis loco. De huiusmodi oculis non cœlum, sed terram intuentibus ait diui-

Psal. 16. nus Psaltes, Oculos suos statuerunt declinare in terram. Et Ieremias in peccato-

Thre. 5. rum persona Threnorum quinto, Contenebrati sunt oculi nostri. Et Christus

Matt. 7. apud Matthæum 7. Eiice primum trabem

Luc. 6. de oculo tuo. Et apud Lucam 6. Ipse in oculo tuo trabem non vides.

¶ *Et os loquens ingentia.* Id est, habebat os verbis superbissimis plenum. Acsi dicat, loquetur aduersus Deum & homines, erit eloquens, sed superbus, maledicus, iactabundus, fallax, & minax, & diuinitatem sibi sumet & arrogabit. Eum appellat diuus Paulus capite secundo po-

2. Thes. 2 sterioris ad Thessalonicenses hominem peccati, filium perditionis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Omnia ea quæ hic ait Daniel rectè Antichristo conueniunt: & vera est ac plana ecclesiasticorum scriptorum interpretatio. Nihilominus tamen existimo posse totum hoc de Mahumeto, quem alii Mafametum vocant, explanari. Hic enim paruum & abiectum habuit initium. Natus est in Arabia in regione Ismaelitica olim imperio Romano subiecta, imperii gubernaculum tenente Mauricio, cœpit coli imperante Phoca, sed Heraclio imperium gerente magnas vires acquisiuit, ingentes copias duxit, & eximiam sed falsam nominis amplitudinem & celebritatem adeptus, specie simulatæ sanctitatis, libertate carnis accedente, infinitas gentes fefellit. Fuit ille pestis mundi funesta, & execrabile incendium, homo impius & audax, nullam consectatus eminentem virtutem, sed adumbratam imaginem gloriæ. Non satis habuit omnia scelera molitri, quibus læditur obedientia, & animus polluitur cum corpore, nisi etiam summi Dei religionem multis in locis deleret, ac labefactaret. Hic tria cornua, hoc est, tres mundi partes Romano imperio olim subiectas superauit, nimirū Asiam, Africam, Europam, non vniuersas has regiones, sed earum partes. Qui sectam Mahumeticam recipiebant, appellabantur Sarraceni, non à Sarah vxore Abrahæ, sed à Sarraca prouincia Arabiæ, authore Stephano, vbi secta hæc originem habuit. Stepha.

Ducunt enim genus ab Ismaele filio Agar, quam ob causam vocantur Agareni, non autem ab Isaac filio Saræ. Ideo non Sarahni à Sarah, sed Sarraceni à Sarraca dicuntur. Huius Sarracæ in Arabia meminit Marius Niger in sexto Asiæ commentario. Marius.

¶ *Aspiciebam, donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit.* In illa visione noctis per somnium cernebam hęc omnia mentis oculis lumine prophetico illustratis. Et allati ac positi sunt throni, seu sedes regiæ, & sedit Deus pater, qui ob æternitatem & iudicandi seueritatem antiquus dierum vocatur. Filius gignitur à patre, Spiritus Sanctus à patre filioque procedit. Et quamuis in trinitate sanctissima nihil sit prius aut posterius, nihil maius, aut minus, pater tamen dicitur principium sine principio, quia à nullo est factus, nec creatus, nec genitus, nec procedens, & ab illo procedit filius, & Spiritus Sanctus. Ideo vt ait diuus Augustinus in quarto de trinitate, pater est principium totius diuinitatis. Quam ob causam antiquus dierum appellatur. Dicuntur autem throni in plurali propter tres sanctissimæ trinitatis personas. Vel propter apostolorum sedes, de quibus ait Dauid Psalmo 121. Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum Dauid. Et Christus Iesus apud Matthæum decimonono, Cùm sederit filius hominis, sedebitis vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel. Nam hoc loco describitur Christi aduentus ad vltimum iudicium, quando iudicaturus est viuos & mortuos. De quo secundo August. Psa. 121 Mat. 19.

aduentu loquitur Ioannes capite vigesimo Apocalypsis in hunc modum, Et vidi thronum magnum candidum, & sedentem super eum: à cuius conspectu fugit terra & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt. Dicuntur autem cœlum & terra fugere à conspectu Dei, quia exurentur igne conflagrationis. Ita enim ait Petrus capite tertio epistolæ suæ posterioris: Adueniet dies domini vt fur, in quo cœli magno impetu transibunt, elementa verò calore soluentur, terra autẽ, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur. Fugient quoque quodammodo, quando purgatis elementis & cœlis noua fuerit illorum facies. Ac erunt omnes in conspectu throni, quia vt diuus ait Paulus in posteriore ad Corinthios: Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi. Fortasse ideo throni multi dicuntur, quia sancti sunt sedes Dei. Vel per thronos intelliguntur spiritus illi angelici, quos diuus Paulus in epistola ad Colossenses thronos appellauit. Nonnulli ex Hebræis per hos thronos duas sedes intelligunt, vnam Dei, alteram Messiæ, quem purum hominem existimant fore, cùm reipsa sit verus Deus, & verus homo. Sed dices: Si Daniel hoc loco vaticinatur de secundo Christi aduentu, & vltimo iudicio, quando ipse Christus vẽturus est iudicatum viuos & mortuos, cur meminit patris, & non filii? Respondeo, Danielem vtriusque meminisse, hic patris, & paulò pòst filii. Licet enim in vltimo iudicio appparitura sit persona filii, non tamen ibi deerit pater, & Spiritus Sanctus, ipse enim Christus ait apud Matthæum 26. Videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei. Quibus verbis indicat se cum patre sessurum.

Apo.20. 2. Pet.3. 2.Cor.5 Colos. 1 Mat.26.

¶ *Vestimentum eius candidum quasi nix.* Vestis Dei patris pura erat, niueum referens candorem. Incircunscriptibilis & simplicissimus Deus veste non induitur corporea, sed splendore suo sempiterno ornatur, & pulcherrimus ostenditur. De illo ait diuinus psaltes Psalmo 92. Dominus regnauit, decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem, & præcinxit se. Et Psalmo 103. Confessionem & decorem induisti amictus lumine sicut vestimento. Vbi pro confessione alii gloriam transtulerunt. Volunt diuini vates per nitorem harum vestium diuinæ naturæ sanctitatem, claritatem, & lucem significare. Vel intelligunt per illũ sanctos quibus Deus circundatus ad vltimum iudicium venturus est, de quibus ait capite 49. Esaias, Omnibus his velut ornamento vestieris. De quibus Zacharias 14. Veniet, inquit, dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo.

Psal.92. Psa.103 Esai.49. Zac. 14.

¶ *Et capilli capitis eius quasi lana munda.* Ostenditur purum, sincerumque Dei iudicium, & in iudicando sapientia & maturitas. Eodem modo de Christo ait Ioannes in Apocalypsi capite primo, Caput autem eius & capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix. Diuus Augustinus in libro de essentia diuinitatis ait, capillos Dei, & pedes, ac manus eius, & cætera membra, quæ ei tribuit diuina scriptura, spiritualiter intelligi. Et paulò pòst, Capillos eius sanctos angelos, seu vniuersos electos typicè accipi oportet.

Apoc. 1. August.

¶ *Thronus eius flamma ignis.* Idest, videbatur thronus eius igne inflammatus. Ignis significat lucem inaccessibilem, quã Deus inhabitat, vt in epistola priore ad Timotheum ait apostolus. Et ipse Deus ignis dicitur, vt Moses & Paulus memoriæ prodiderunt, hic in epist. ad Hebræos, ille in Deuteronomio, nã probos illuminat, improbos vrit. Nec solũ thronus, sed rotæ eius igne splendido flagrabant. Alludit ad solia regum, quæ olim erant versatilia instar curruum triumphalium.

1.Tim.6 Heb.13. Deut. 4.

¶ *Fluuius igneus rapidusq; egrediebatur à facie eius.* Ostendunt verba hæc magnitudinem admirabilis luminis, & splendoris, qui ex Deo ad iustorum oblectationem, impiorum autem terrorem procedebat. Vnde diuinus citharœdus Psalmo 49. Ignis inquit, in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida.

Psal.49.

valida. Etsi hoc potest ad primum Christi aduentum referri, quando ipse assumpta humanitate splendidissimam diuinitatis suæ claritatem emisit, qua mortaliũ mentes illustrauit, & cæcos Iudæos perfidia obstinatos afflixit, permittens Hierosolymam euerti, eosque ferro fame ac peste consumi, & perpetuo exilio mulctari; tamen referri possunt ad secundum aduentum, quando iusti gloriam sempiternam consequentur, impij autem ad inferos relegabuntur. At quia tradentur igni æterno ex sententia Dei, dicitur fluuius igneus rapidusque egredi a facie illius.

¶ *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia.* Ponitur numerus definitus pro indefinito. Sẽsus est: Innumerabiles turmæ angelorum stipabant Deum. De illis scriptum est in Psal. 67. Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium. Poni autem numerum definitum pro indefinito est in sancta scriptura satis vsitatum: Prouerbiorũ capite 24. Septies in die cadit iustus, & resurgit. Psalmo 118. Septies in die laudem dixi tibi: Psalmo 90. Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis: Matthæi decimooctauo: Non dico tibi vsque septies, sed septuagies septies. Id est, quoties peccauerit: Apocalypsis septimo: Quadragintaquatuor millia signati. Ex hoc Danielis loco intelligimus angelos partim esse ministrantes, partim assistentes. Dionysius Areopagita plures ait assistentes quàm ministrantes. Id colligunt nonnulli ex hoc loco Danielis aiẽtis: Millia millium ministrabãt ei, sed decies millies centena millium assistebant ei. Maior enim numerus tribuitur assistentibus, quàm ministrantibus. Hanc Dionysij sententiam affert diuus Thomas in prima parte summę thæologicæ, quæstione 112. vbi hanc materiam grauiter & sapienter tractauit.

Psal. 67. Pro. 24. Ps. 118. Psal. 90. Mat. 18. Apoc. 7. Dionys. Thom.

¶ *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Id est, Deus se ad iudicandum exhibebit, solent enim iudices sententiam ferre sedentes, vt quietem & tranquillitatem præ seferant sine animi concitatione. Porrò de Deo capite duodecimo libri Sapientiæ scriptum legimus: Tu dominator virtutis cum trãquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos. Cùm autẽ Deus sederit iudicium laturus, aperientur libri conscientiæ, & opera singulorum bona & mala cum cogitationibus & verbis illic erunt omnibus cognita & perspecta. Diuus Augustinus per hos libros apertos intelligit sanctos, in quibus impij poterũt videre ac legere bona, quæ facere debuerunt, & neglexerunt. Hi sunt libri, de quibus loquitur diuus Ioannes capite vigesimo Apocalypsis. At venerabilis Beda illum Apocalypsis locum explanans per hos libros intelligit diuinas scripturas veteris ac noui testamenti, quæ ideo dicuntur in iudicio aperiendæ, quia tunc earũ veritas cunctis patebit.

Sap. 12. August. Apo. 20. Beda.

¶ *Aspiciebam propter vocem sermonum grandium.* Idest, respiciebam execrationes, quas cornu paruum magna & quæribunda voce loquebatur. Et intellexi Dei iudicium venire ad impiorum iactantiã & superbiam puniendam. Vidi enim bestiam illam interfectam, & corpus eius traditum igni, & flammis æternis exponi. Id quod paulò antè vocauerat cornu, modò appellat bestiam, quam vidit æternis cruciatibus comburi cũ corpore suo, hoc est cum illis, qui eam veluti caput sequebantur. Loquitur de Antichristo, & eius sectatoribus. Vel de Mahumeto, eiusque impiam sectam amplexantibus. Vel de alio Christianæ religionis inimico, qui multos ad impietates conuerterit, & a vera fide Christi, eiusque sancta ecclesia separauerit, cuiusmodi fuit nostra hac in re infelici memoria Martinus Lutherus, filius diaboli, teterrimus, omnium scelerum maculis notatissimus, immensa vitiorum vorago. Eum secuti Buccerus, Zuinglius, Oecolampadius, Caluinus, & cæteræ huiusmodi pestes, infinitos homines peruerterunt, ac in exitium æternum præcipitarunt. Fortasse bestia de qua hic loquitur, est bestia quarta, qua Imperium Romanum designatur. Ac tunc erit sensus: Perpendebam solicitè ordinem diuini iudicij propter magnas blasphemias, quas Antichristus emitte-

emittebat, quapropter optabam videre huius rei exitũ, præsertim circa hoc cornu. Et vidi quartam bestiam interfectam, in qua cornu hoc nascetur. Nam ante mũdi finem euertetur imperium Romanũ, & delebitur potestas eius. Et vidi proiici in ignem ęternum debitas pœnas daturũ corpus illius bestiæ, non totum, sed illud, quod cornu illud sequebatur, quod aduersus Deum magnas voces emittebat.
Apo. 11 Sed quoniam in Apocalypsi Antichri-
Apo. 13 stus bestia frequenter appellatur, quæ oc-
& 19. cidetur à Christo, vt ait diuus Paulus ca-
2. The. 2 pite secundo posterioris ad Thessalonicẽses, existimo per bestiæ interfectionem exitium Antichristi significari. Ille enim cum corpore suo, hoc est cum eius sectatoribus ad ęternos cruciatus relegabitur. De Antichristi interitu, eiusq; satellitum pernicie, loquitur diuus Ioannes in fine
Apo. 19 capitis decimi noni Apocalypsis.

¶ *Aliarumq; bestiarum ablata esset potestas.* Vidi tunc consumpta esse & penitus deleta alia tria imperia, nimirum Babylonicum, Persicum, & Macedonicum. Non enim vltra erit imperium terrenum sed diuinum. Possunt hæc verba ex Chaldęo ita transferri: Reliquarum bestiarum fecerant transire potestatem. Id est, iam autem Angeli abstulerant ab aliis tribus bestiis dominatum.

¶ *Et tempora vitæ constituta essent eis, vsque ad tempus & tempus.* Id est, & singula imperia durarũt tempus illud, quod Deus illis constituit, alia breuius, alia longius. Sed omnia fuerunt consumpta ante secundum Christi aduentum. Tunc enim terrenus dominatus cessabit, iuxta illud
1. Co. 15 Apostoli in priore ad Corinthios: Cũ tradiderit regnum Deo & patri, cũ euacuauerit omnem principatum, & potestatẽ, & virtutem. Sed nõ ita regnum tradet patri, vt à seipso abdicet, quemadmodum cùm à patre accepit, non abstulit illi. Re
Photius gnum hoc est ecclesia electorum, vt Pho
Cyrill. tius & Cyrillus interpretantur. Eã Christus in fine mũdi tradet Deo patri ab omni calamitate & perturbatione liberam, & ab omnibus tyrannorum, ac dæmonũ insultibus tutam, cùm omnem & principum mundi, & dæmonum potestatem, ac tyrannidem deleuerit.

¶ *Ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat.* Locutus est de Deo patre, nunc loquitur de filio: sed ea quæ de vtroque dicit, simul vidit, etiamsi separatim, ac seorsum describat. Eum quem in Sup. 2.
visione statuæ Nabuchodonosoris appellauit lapidem, hic filium hominis appellat. Ac vt illic lapis omnia regna contriuit per metalla statuæ significata, ita hoc loco omnia regna delet per bestias intellecta. Appellatur autẽ Christus filius hominis, quia verus est homo, cùm sit verus Deus: duas enim habet naturas, sed vna tantùm persona est. Voluit hoc loco diuinus vates assumptionem carnis humanæ in filio Dei significare, quem asserit venturum esse ad iudicium cum corpore humano. Idem asseruerunt Angeli dicentes Actorum primo. Viri Galilæi quid statis Act. 1.
aspicientes in cœlum? Hic Iesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum. Et quemadmodum ascendit in nube, iuxta illud Actorum primo. Nubes Act. 1.
suscepit eum ab oculis eorum, ita veniet ad iudicium in nube. Ideo canit ecclesia: Ecce apparebit dominus super nubẽ candidam, & cum eo sanctorum millia. Ipse Christus apud Matthæum vigesimumsextum. Mat. 26.
Videbitis, inquit, filium hominis sedentem à dextris Dei, & venientem in nubibus cœli. Et apud Lucam vigesimo Luc. 21.
primo. Tunc videbunt filium hominis venientem in nube, cum potestate magna, & maiestate. Et Ioannes capite Apocalypsis primo: Ecce venit cum nubibus, & Apoc. 1.
videbit eũ omnis oculus, & qui eum pupugerunt. Nonnulli per has splendidas nubes intelligunt sanctorum splendores cum Christo venientium. Ipse enim veniet quasi filius hominis, vt hoc loco ait Daniel: hoc est verus filius hominis: particula enim, quasi, hoc loco non similitudinem significat, sed certissimam confirmationem, vt apud Ioannem capite primo: Vidimus gloriam eius, nimirũ Iesu Ioan. 1.
Christi, quasi gloriam vnigeniti à patre. Hoc est, talem gloriam conspeximus in Christo

Christo, qualem decet habere eum, qui est vnigena, verusque Dei filius.

¶ *Vsque ad antiquum dierum peruenit.* Id est, peruenit Christus vsque ad patrem ad æqualitatem patris in vna essentia. Et in conspectu eius obtulerunt eum, nimirum Angeli, qui in iudicio eum stipabūt, illi seruientes. Filius Dei ab æterno æqualis patri secūdùm diuinitatem, minor est patre secundùm humanitatem. Ac in secundo aduentu veniet ad patris æqualitatem quantùm ad manifestationem omnibus exhibendam, omnes enim tūc cognoscent esse eum filium Dei naturalē. Christus secundùm naturā assumptam veniet ad locū vltimi iudicij, qui quatenus Deus vbique est, cui secundùm humanitatē pater dedit potestatem iudiciariam, & honorem, & regnum. Nam ab instanti incarnationis, vt verbis vtar scholasticis, eo ipso quo Christi humanitas vnita est verbo hypostaticè, data est ei potestas in cœlo & in terra, & honor & regnum super omnē creaturam. De illo ait Ioannes Baptista
Ioan. 3. capite tertio apud Ioannem Euangelistā: Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius. Et ipse Christus apud Matthæū
Matt. 28 28. Data est, inquit, mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Sed in vltimo iudicio hæc ei dari dicuntur, quantum ad generalem & apertam omnium manifestationem, & completum vsum, cùm ipse omnes iudicabit, iustos ad sedes cœlestes domosque æternas perducens, impios autem relegans ad inferos, suorum scelerū pœnas daturos.

¶ *Et regnum eius quod nō corrumpetur.* Hoc fuit in secundo capite explanatum. Vt illic qui statuam confregit, factus est mons magnus implens vniuersam terrā, cuius regnum non euertetur, ita hic qui bestias consumpsit, & Antichristum interfecit, rex est æternus, cuius imperiū nullo fine claudetur, nulla posteritate delebitur nulla temporum varietate dissipabitur.

¶ *Horruit spiritus meus.* Præ magnitudine visionis, & Antichristi impietate, & seueritate diuini iudicij. Possunt hęc verba ita verti: Dereliquit me spiritus meus. Quasi dicat, territus sum, obstupui, & deliquium animi passus fui. Si Daniel territus est, quia oculis spiritus præuidit vltimum ac vniuersale iudicium, quid faciēt peccatores illud corporaliter videntes? Multi qui hic censentur iusti, illic pleni sceleribus apparebunt, & iustè damnabūtur. Nunc verè Christiani qui sese totos Deo dedicarunt, appellantur ab improbis deceptores, cùm nihil illis sit antiquius veritate, sed illic eorum virtus apparebit. Cognoscuntur à Deo, mundo minimè prospecti. Deo viuunt, mundo moriuntur. De
illis ait in epistola posteriore ad Corinth. 2. Cor. 6
capite sexto diuus Paulus: Vt seductores & veraces, sicut qui ignoti, & cogniti, quasi morientes, & ecce viuimus. Et ad Co- Colos. 3
lossenses tertio: Mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo, cùm aūt Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Porrò tunc veritas iudicabitur, & in medium proferetur, eorumque aperietur magnanimitas, quos mundus contemnebat, & pro nihilo putabat. Tunc vt ait Apostolus
capite quarto prioris ad Corinthios, ma- 1. Cor. 4
nifestabit dominus consilia cordium, & laus erit vnicuique à Deo. Vt in sarcina Similitudo.
minutarū mercium omnes illæ sunt opertæ & confusæ, pretiosæ cum vilibus, donec peruentum sit ad nundinas, vbi extrahuntur merces illæ venales, & positæ in locis suis singulæ indicantur, & cognoscūtur, & intelligitur vniuscuiusque vis, pondus, & pretium, sic in mundo hoc omnes sunt permisti & inuoluti, boni cum malis, sed cùm venerit dies iudicij, in emporio illo totius vniuersi omnes indicabuntur, collocabitur vnusquisque in loco suo & patebit, quid quisque mereatur, omniūque virtutum ac vitiorum gradus apertis-
simè videbūtur. Illic, vt ait Iesus Christus Mat. 10.
dominus noster, nihil erit opertum, quod Mar. 4.
non reueletur, nihil occultum, quod non Luc. 8.
sciatur. Vt in area sunt simul grana & paleæ, sed tempore triturationis colliguntur Similitudo.
grana in horreum, paleæ autem in iumētorū stabulum, ita in hac vita sunt simul probi ac improbi, sed in vltimo iudicio qui iustitiam & pietatem coluerunt, ferē-tur in sedes cœlestes beatorum, qui autē

se

se sceleribus polluerunt, mittentur in pœnas inferorum sempiternas. Et vt ait diuinus Baptista: Ventilabrum in manu Dei est, & mundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum suum: paleas autem comburet igni inextinguibili. Iudex ille Christus dominus æquus est, & verax: de quo ait psalmographus: Iudicabit orbem terræ in æquitate, & populos in veritate sua. Et Ecclesiastes duodecimo: Cuncta quæ fiunt, adducet Deus in iudicium pro omni errato, siue bonū, siue malum sit. Et diuus Paulus decimoprimo Actorum, statuit Deus diem, in quo iudicaturus est orbem in æquitate. Nunc est tempus pœnitentiæ, tunc exercebitur iustitia. Eā ob causam diuus Ioannes capite primo Apocalypsis postquam dixit: Ecce veniet cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt, addidit paulò post: De ore eius gladius ex vtraque parte acutus exibit. Vt aries quando reuertitur retro, vehementius inuehitur in resistentem, eumq; durius percutit: sic Deus qui videtur scelera multorum in vita hac dissimulare, & veluti retro reuerti, in die extremi iudicij eos acerrimis afficiet suppliciis, & ad pœnas asperrimas damnabit. Quapropter Deus eos in hac vita punit, cùm videtur non punire, sed apparebit apertè animaduersio in vltimo iudicio. Quemadmodū flumina illa quæ se repente abscondunt sub terra, eò tamen feruntur, quò tendūt, & postea apparent super terram cum impetu fluentia: sic Dei castigationes, licet aliquando in hoc mundo occultæ sint, in die tamē illo terribili iudicij in apertum proferentur, & in extremas, & acerbissimas ærumnas impios relegabunt. Nullus erit, qui se possit excusare, quin in iudicio appareat coram Christo: ipse enim ait apud Ioelem capite tertio. Congregabo omnes gentes, & deducam eas in vallem Iosaphat, & disceptabo cum eis ibi. Et apud Mattheum vigesimumquintum. Cùm venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes. De eo scriptum est Psalmo 49. Deus manifestè veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu eius exardescet, & in circuitu eius tempestas valida. Hericius dum est vacuus, fugit venatorē, at pomis onustus fugere non potest, ita peccator in hac vita potest per pœnitentiam fugere vltionem Dei, at in die iudicij grauidus pondere scelerum nullo modo se in fugam coniicere valebit. Id intelligens Esaias ait capite decimo. Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium? Vt acus duæ sunt extremitates, altera qua suscipit fila, altera qua pūgit, ita Christi duo sunt aduentus, alter quo suscepit peccatores ad pœnitentiam, ostendens misericordiam, alter quo impios mulctabit exercens iustitiam. Cùm accepero tempus, ait ille Psalmo septuagesimoquarto: ego iustitias iudicabo. Et apud Sophoniam primo. Scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fœcibus suis. Id intuens diuus Bernardus: Si in Ierusalem, inquit, fit scrutinium, quid erit in Babylone? Et rectè quidem: nam si iustorum vita per Hierosolymam significata est diligenter exploranda & perspicienda, quanto magis sceleratorum colluuies per Babylonem intellecta? Accusabuntur impij non solùm à dæmonibus & ab hominibus sceleratis, sed etiam à viris iustitia præstantibus, quos ipsi afflixerunt, iuxta illud libri Sapientiæ capite quinto: Stabunt iusti in magna cōstantia aduersus eos, qui se angustiauerunt. Nec solùm homines, sed insensibiles creaturæ in eos inuehentur: Deus enim illis vtetur aduersus eos, vt est eodem capite memoriæ proditum: Armabit creaturam ad vltionem inimicorum. Et paulò post: Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Omnia in illo vltimo iudicio videbuntur impiis tristia, terribilia, metuenda. A dextris, inquit diuus Ambrosius, erunt peccata, à sinistris dæmonia, subtus horrens infernus, supra iudex iratus, foris mundus ardens, intus conscientia vrens. Vbi iustus vix saluabitur, miser impius quid faciet? Latere erit impossibile, apparere

Marginalia: Mat. 3. Psal. 9. Eccl. 12. Act. 17. Apoc. 1. Simile. Simile. Ioel 3. Mat. 25. Psal. 49. Simile. Esa. 10. Similitudo. Psal. 74. Soph. 1. Bernar. Sap. 5. Ambro.

rere intolerabile Hactenus ille. Si Adam
Gen. 3. fugere volebat præsentiam Dei, quem ob morsum pomi prohibiti offenderat, quid illi facient, qui eundem Deum sæpe contempserunt, cuius legem infinitis maleficiis violarunt? Hos statuet Christus ad sinistram, iustos autem ad dexteram, vt ipse apud Matthæum vigesimoquinto te-
Mat. 25. status. Dextera enim signum est amoris. Quare Iacob filium suum dilectum
Gen. 35. vocauit Beniamin, hoc est filiũ dexteræ, idest sibi charissimum, quem habuit in senectute ex Rachele, quam singulari prosequebatur amore. Porrò Deus pater collocauit filium suum vnigenam à dextris,
Ps. 109. iuxtà illud Psalmi 109. Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedũ tuorum. Quem locum ipse Christus apud
Mat. 20. Matthæum capite vigesimo: de seipso interpretatur. Ad illum alludit Apostolus
j. Co. 15 capite decimoquinto prioris ad Corin-
Ephe. 1. thios: Et primo ad Ephesios. Constituit,
Heb. 1. inquit, eum ad dexteram suam in cœlestibus. Et primo ad Hebræos: Sedet ad dexterã maiestatis in excelsis. Habitat enim Christus dominus in excelsis in eadẽ maiestate & dignitate cum patre ab eo dilectissimus. Ostendens autem electorum honorem, & amorem, quo eos prosequatur, illos ad dexteram constituet, quorum multos mundus sinistros esse putabat, cõtra verò ad sinistram collocabit, quos mũdum dextros censebat. Huius rei figuram adumbrauit Iacob, qui præter opinio-
Gen. 48. nem Iosephi sup Manassem, & Ephraim in benedictione manus mutauit. Et auditis sententiis ibunt impij in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam.
Iudi. 12. Galaaditæ, vt in libro Iudicum literæ diuinæ memoriæ prodidere, percusserunt & fugauerunt in bello Ephratæos. Ac occupatis vadis Iordanis, per quæ Ephratæi erãt reuersuri, volentes scire essentne Ephratæi, qui transibant, dicebant eis, vt proferrent xibbolet: cùm autem illi non possent xibbolet proferre, sed sibbolet, in Iordanis transitu interficiebantur. Porrò xibbolet, vt graues aiunt authores, significat spicam plenam granis, sibbolet autem spicam granis destitutam. Iordanis autẽ
teste Hieronymo idem est quod fluuius Hieron.
iudicij. In illo Iordane, in illo terribili die iudicij interrogabimur, simus necne Christiani. At qui non potuerint proferre spicam cum granis, fidem cum bonis operibus in charitate, sed paleas vanitatũ & flagitiorum, damnabuntur: illi verò salutem consequentur æternam, qui fidem ostenderint charitate formatam, qui grana solidarum virtutum in apertum protulerint, quorum denique vita fuerit xibbolet. Sed prius erunt signa in Sole, Luna, & Stellis, vt Christus ait, qui volens discipulos suos, omnesq; pios, ac iustos viros consolari, postquam hæc & alia dixit, quæ Lucas capiti vigesimoprimo manda-
uit, adiecit: His autem fieri incipientibus Luc. 21.
respicite, & leuate capita vestra, quoniã appropinquat redemptio vestra. Si tunc piorum appropinquauerit redemptio, quemadmodum appropinquatura est, ergo hic mundus est eorum, vt ita dicam, captiuitas. De illa ait diuinus psaltes: Cõ-
uerte domine captiuitatem nostram, sicut Ps. 125.
torrens in austro. Auster est ventus efficiens pluuias copiosas, quibus torrentes mirum in modum augentur, & magno impetu fluunt. Orat igitur Deum diuinus vates, vt multitudo liberandorum à seruitute imitentur torrentes austro flante abũdantes. Aspice domini Iesu Christi pietatem. Loquebatur de vltimi iudicij terrore & seueritate, & in medio præconiorũ iustitiæ non obliuiscitur misericordiæ.
Ideo aiebat Habacuc capite tertio: Cùm Heb. 10.
iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Immo ipsi terrores misericordiam eius
ostendunt. Iudex cùm vult reum com- Similitu-
prehendere & punire, nõ illum prius hor- do.
tatur: qui ei carcerem minatur, non vult illum in carcerem conficere. Eodem modo Deus qui nobis cœli caliginem, elementorum perturbationem, & inferni pœnas minitatur, vult nos eripere. Ipse enim
ait apud Ezechielem 33. Nolo mortem Ezec. 33.
peccatoris, sed vt cõuertatur à via sua, & viuat. Et Apostolus capite secundo prio-
ris ad Timotheum: Deus vult omnes ho- 1. Tim. 2.
mines saluos fieri. Nihilominus tamen

tantus erit terror iudicij vniuersalis, vt dicat Iob capite decimoquarto. Quis mihi tribuat, vt in inferno protegas me, & abscondas me, donec pertranseat furor tuus, & constituas mihi tempus, in quo recorderis mei. Ita erit formidabilis dies ille, vt desiderent homines in obscuris locis inferni abscondi, donec transeat furor iudicij, & tunc in cœlum euocari. Sed tunc appropinquabit iustorum redẽptio. Coniungit Christus misericordiam cum iustitia, vt aptam efficiat harmoniã. Dulcis sonus citharæ cum sonora voce humana efficiunt suauem quandam musicam, quæ nec iam sonus citharæ solùm est, nec vox duntaxat humana, sed admirabilis concentus ex illis conflatus, quolibet illorum excellentior. Eodem modo iustitia cum misericordia copulata, efficit temperatam quandam harmoniam, quæ nec est separata iustitia, nec separata misericordia, sed præcellens quædam musica his duabus rebus confecta, qualibet earum illustrior, dulcior, & præstantior. Qui ea vsus fuerit, viuet, iuxta illud Prouerbiorum vigesimo. Qui sequitur iustitiam, & faciet misericordiam, inueniet vitam. Quod est intelligendum non solùm de vita hac fluxa, & caduca, sed de ęterna, cui nulla ætas est finem allatura. Hanc tribuet viris iustis Christus Iesus in die iudicij, cuius memoria horruit spiritus Danielis, vt ipse hoc loco testatur.

Iob. 14.

Similitudo.

Pro. 21.

¶ *Visiones capitis mei conturbauerunt me.* Id est, ea quæ in somniis vidi, me perturbarunt.

E *Accessi ad vnum de assistentibus, & veritatem quærebam ab eo de omnibus his. Qui dixit mihi interpretationem sermonum: & docuit me. Hæ quatuor bestiæ magnæ quatuor sunt regna, quæ consurgent de terra. Suscipient autem regnum sancti Dei altissimi: et obtinebunt regnum vsque in seculum, & seculum seculorum. Post hoc volui diligenter discere de bestia quarta, quæ erat dissimilis valde ab omnibus, & terribilis nimis, dentes vt vngues eius ferrei, comedebat, & comminuebat, & reliqua pedibus suis conculcabat. Et de cornibus decem, quæ habebat in capite, et de alio, quod ortum fuerat, ante quod ceciderant tria cornua: & de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grandia, & maius erat cæteris. Aspiciebam,* F *& ecce cornu illud faciebat bellum aduersus sanctos: & præualebat eis, donec venit antiquus dierum, & iudicium dedit sanctis excelsi, & tempus aduenit, & regnum obtinuerunt sancti. Et sic ait, Bestia quarta regnum quartũ erit in terra, quod maius erit omnibus regnis, & deuorabit vniuersam terram, & conculcabit, & comminuet eam. Porrò cornua decem ipsius regni decẽ reges erunt, & alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit. Et sermonem contra excelsum loquetur, Et sanctos altissimi conteret, & putabit, quod possit mutare tempora & leges, & tradentur in manu sua vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis. Et iudicium sedebit,* G *vt auferatur potentia, & conteratur, & dispereat vsque in finem. Regnum autem, & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cœlum datur populo sanctorum altissimi, cuius regnũ regnum sempiternum est, & omnes reges seruient ei, & obedient. Hucusque finis verbi. Ego Daniel multum cogitationibus meis cõturbabar, & facies mea mutata est in me. Verbum autem in corde meo conseruaui.*

Sup. 2.
Luc. 2.

¶ *Accessi ad vnum de assistentibus.* Id est, his visis me appuli intellectuali accessu ad quendam ex illis spiritibus cœlestibus à concretione materiæ segregatis, qui Christo iudici in solio sedenti assistebat, quærens ab eo veram rerum omnium quas mentis oculis intuebar, interpretationem.

¶ *Hæ*

¶ *Hæ quatuor bestiæ*. Explanatur visio. Quatuor bestiis quatuor regna, vt diximus, significantur, scilicet Babylonicum, Persicum, Græcum, Romanum, quę ideo dicuntur consurgere de terra, quia ex hominibus sunt in hoc seculo. Quare delebuntur, & consumentur. Sancti autem habebunt regnum Dei in cœlis, de quo
Psl. 144. ait psalmographus: Regnum tuum regnum omnium seculorum. Ideo ait statim Daniel: Suscipient autem regnũ sancti Dei altissimi. Vbi verba illa Dei altissimi, possunt referri ad regnum, aut ad sanctos, de quibus scriptum est capite quin-
Sap. 5. to libri Sapientiæ: Accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu domi-
Mat. 25. ni. Illis dicturus est Christus: Venite benedicti patris mei, possidete paratũ vobis regnũ à constitutione mundi. De illo subdit statim Daniel. Et obtinebunt regnum vsq; in seculum, & seculum seculorum. Vbi apertè loquitur de regno in cœlis, nõ autem de regno terreno, ad quod cæci Iudæi aspirant, cuius desiderio tenentur.

¶ *De bestia quarta*. Qua imperium Romanum designatur. Cætera supra explanata sunt.

¶ *Os loquens grandia*. Hoc est, os iactabundum, & maledicum, Deum & homines lingua petulantissima consectans: Loquitur de Antichristo: de quo dictum
Apo. 13. est cap. decimotertio Apocalypsis: Datum est ei os loquens magna, & blasphemias.

¶ *Faciebat bellum aduersus sanctos*. Significat calamitates, quibus Antichristus opprimet viros fideles, quorum multos occidet, & alios decipiet. Sed ex deceptis multi resipiscent, & ad veritatem reuocabuntur. De illo ait Ioannes cap. 13. Apo-
Apo, 13. calypsis: Est datum illi bellum facere cũ sanctis, & vincere eos.

¶ *Et iudicium dedit sanctis excelsi*. Deus pater dedit sanctis suis iudicem, nimirum filium suum vnigenam. Vel dedit iudicium & potestatem iudicandi sanctis excelsi, hoc est Apostolis, qui sedebũt cum Christo iudicantes duodecim tribus
Mat. 19. Israelis. Vel dedit iudicium, idest tulit sententiam pro sanctis suis.

¶ *Et sic ait*. Nimirum angelus, qui instruxit Danielem. Sequitur quartæ bestiæ interpretatio.

¶ *Et alius consurget post eos*. Nempe Antichristus, de quo ait in Apocalypsi diuus Ioannes: Vidi de mari bestiam ascen- Io. 13.
dentem, habentem capita septem, & cornua decem. Dicitur ascendere de mari, quia de seculo hoc quod est pelagus, & profunda vitiorum vorago, se eût in superbiam, ferociam, & conuicia erecturus. Dicitur habere capita septem, propter omnia septem mortifera crimina, quibus erit contaminatus, & cornua decem contra decem Dei præcepta, quæ per psalterium decem cordarum, vt diuus ait Augustinus, significantur: de quo August.
ait Dauid psalmo trigesimosecundo: In Psal. 32.
psalterio decem cordarum psallite illi. Hic Antichristus viribus, opibus, & dominatu alios superabit, & reges Aegypti, Lybiæ, & Aethiopiæ vincet, execrationes & maledicta conferet in Deum, viros virtute præditos affliget, & id sibi assumet, & arrogabit, vt existimet, posse se mutare tempora & leges, hoc est solennitates, quæ certis celebrantur temporibus, & legem veterem, ac nouam. Vel per tempora intelliguntur cursus, ac ordines temporum, & per leges diuinæ, ac humanę sanctiones, iuris atq; iniuriæ regulę, rectæq; rationes imperandi, atque prohibendi.

¶ *Et tradentur in manu eius vsque ad tempus & tempora, & dimidium temporis*. Hoc est, dabitur, seu permittetur ei potestas in sanctos Dei tres annos cum dimidio. Per tempus iuxta Hebræorum consuetudinem intelligitur annus, & per tempora duo anni, & per dimidium temporis anni dimidium. Regnabit enim Antichristus annis tribus cum dimidio. Id voluit significare diuus Ioannes capite duodecimo Apocalypsis, cùm ait: Datæ Apo. 12.
sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis à facie serpentis. Hæc mulier est ecclesia, cui data sunt duo testamenta, vetus & nouum, quibus veluti alis se per sapientiam & contemplationẽ ferat in sublime, & à cœtu infidelium in soli-

solitudinem recipit, vbi permanebit tribus illis annis cum dimidio, quibus est serpentis, hoc est Antichristi tyrannis duratura. Id prædixerat paulò ante his ver-
Apo.12. bis idem Ioannes: Mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascat eam diebus mille ducentis sexaginta. Qui dies eandem summam temporis efficiunt. Id quod capite eiusdem
Apo.11. Apocalypsis vndecimo prædixerat iis verbis: Ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Hoc est tres annos cum dimidio. Idem confir-
Apo.13 mat capite tertiodecimo, cùm ait: Data est ei potestas facere menses quadraginta duos. Non durabit amplius Antichristi sæuitia, nam vt verbis vtar Christi Dei
Mat.24. nostri apud Matthæum 24. Nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, sed propter electos breuiabuntur. Ac
Psal.9. vt diuinus ait citharœdus Psalmo nono: Non in finem obliuio erit pauperis, patientia pauperum non peribit in finem. Quamquàm Deus videatur suorum obliuisci, eorumque calamitates cõtemnere, non tamen permittet eos perpetuò vexari, & anxietatibus vrgeri, nec tyrannos in vitę perpetuitate impunè grassari. Qui enim in viros pios ac iustos ventos excitant, & ad eorum perniciem abutuntur potentia, pœnas luent immanitatis suæ, & ad cæcas inferorum tenebras detrudẽtur. Indigni sunt luce, qui lucis largitorem aspernantur. Ipsi autem viri pietate & iustitia insignes gloriam consequentur cœlestem, quos in cœlum merita vocabunt.

¶*Et iudicium sedebit, vt auferatur potentia.* Hoc est, & Christus iudex omniũ sedebit sententias laturus, & auferetur potestas Antichristi, & omnium tyrannorũ. Quemadmodũ in visione statuæ, de qua capite secundo latè disseruimus, lapis cõtriuit oĩa metalla, ita hic filius Dei euertet regna terrena per quatuor bestias significata. Sed illic loquitur Daniel præci-
Sup 2. puè de primo Christi aduentu, hic verò de secundo. Primo dedit operam, vt Hebræos à ceremoniis & legibus antiquis traduceret ad longè præstantiorem sui colendi rationem, omnibusque mortalibus viam muniret ad vitam immortalem. At secundo apparebit iudex omnium in die iudicij, vbi qui se turpis vitiis contaminarunt, & terreas fraudes conceperunt, relegabuntur in tartara, eritque illis deuium iter, seclusum à concilio beatorum. At qui sese totos mancipaunt Deo, in beatissimas cœli sedes penetrabũt, vbi æternis gaudiis, omniumque bonorum copia cumulati, summo bono fruentur.

¶*Subter omne cœlum.* Infra cœli empyrij ambitum. Idest, quicquid sub cœlo continetur, ad gloriam sanctorum conducet. Erunt enim in regno Christi in cęlis, quod est sempiternum.

¶*Hucusq; finis verbi.* Nimirum Angeli. Hoc est, Hactenus locutus est angelus, qui mihi visionem explicabat. Ego autem Daniel meis cogitationibus valde contur- Esai.21.
babar. Eodem modo Esaias cap. 21. Corrui, inquit, cùm audirem: conturbatus sũ, cùm viderem, emarcuit cor meum. Et Haba.3.
Habacuc tertio: Audiui, & cõturbatus est venter meus, à voce contremuerunt labia mea. His loquendi modis vti solebant diuini vates, cùm volebant magnitudinem visionum significare. Hactenus Daniel Caldaico Syriacoque scripsit sermone. At cætera vsque ad finem libri sunt Hebraicis verbis exarata.

OBSERVATIONES ex Chaldęo in caput Septimum.

VIsio autem capitis sui in cubili suo. In Chaldæo est: וחזוי Vechez vei in numero multitudinis. Et visiones capi- Theod.
tis sui. Theodotio etiam habet καὶ αἱ ὁράσεις: hoc est, & visiones. Vna quidem visio est, sed quia multas habet partes, rectè per numerum pluralem significatur. Quare rectè vertit noster interpres in singulari, & rectè Theodotio in plurali. Vocabulum Hebræum est chazon, à verbo Chaza, qnod significat vide- Psal.16.
re, & apparere, vt Psalmo sextodecimo: Ego autem in iustitia apparebo conspectui

ctui tuo, satiabor, cùm apparuerit gloria tua. Quæ verba possunt ita verti, Ego autem in iustitia videbo conspectum tuum, satiabor, cùm resurrexerit gloria tua. Sensus est, Videant vani homines diuitias suas fluxas & fallaces, qui inanibus bonorum simulachris delusi, solida & expressa bona despiciunt, & iustitiam detestantur. At ego iustitiam colens videbo aliquando faciem tuam: & tunc summis perfundar gaudiis, cùm resurrexerit gloria tua, cùm in die reditus tui ad vitam ego tecum resurrexero, & suauissima numinis tui visione, & admirabili pulchritudine oblectabor. Tunc summa afficiar voluptate, cùm te Christe sancte videro à mortuis gloriosè excitatum. Est enim credibile fuisse Dauidem vnum ex illis, qui cum Christo resurgentes fuerunt ab inferis reuocati. De
Mat.27. illis Matthæus vigesimoseptimo, Monumenta, inquit, aperta sunt, & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. Existimo ideo illos diuinos vates Iacob
Gen.49. & Ioseph filium eius præcepisse, vt se-
Gen.50. pelirentur in terra promissionis, quò resurgerent cum Christo, quem spiritu prophetico sciebant esse tertio die à mortuis excitandum: illumque esse diem, quem Abraham desiderabat: de quo do-
Ioan. 8. minus Iesus dixit Iudæis apud Ioannem octauo: Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum, vidit, & gauisus est. Vbi verba hæc, vidit, & gauisus est, explananda sunt per futurum more Hebræorum. Ac si dicat Christus, Satiabitur Abraham, cùm resurrexero in gloria mea, quemadmodum Dauid. Sed quia pro gloria est in Hebræo hæc vox מון Mun, quæ inter alia significat similitudinem, possunt ita verti verba hæc: Satiabor, cùm resurrexerit similitudo tua. Ac si dicat Dauid, Tunc ero repletus gaudio, cùm ego qui sum ad similitudinem tuam, à limbo excitatus fuero. Vel sic: Exultabo, cùm afflictus fuero ad similitudinem tuam. Verbum namque Curs quod significat apparere, significat etiam affligi. Ac si dicat diuinus vates: Gaudio afficiar bone Iesu, cùm me videro tormentis affectum instar tui, intueor enim mentis oculis diuino spiritu illuminatis te esse affligendum ab impiis Iudæis, ac oblectabor, cum te imitatus fuero, & iniurias æquo animo sustinuero. Loquitur regius ac diuinus psaltes cum Christo, cuius con- Psal.16.
tumelias & cruciatus multis in psalmis prædixit: ad quem has voces emittit, Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo: satiabor, cum apparuerit gloria tua. Poteris per hanc Dei gloriam intelligere æternam beatitudinem in cœlis, vbi sancti diuina visione satiantur. Accipitur etiam verbum hoc chaza pro intelligere, aut cognoscere, vt capite vigesimosexto Genesis, vbi Palæstini di- Gen.26.
xerunt Isaac. Vidimus tecum esse dominum. Vbi videre accipitur pro cognoscere & intelligere. Et Psalmo trigesimo- Psal.33.
tertio, Gustate, & videte, quoniam suauis est dominus. Et 118. Omnis consum- Psa.118
mationis vidi finem, latum mandatum tuum nimis. Ac si dicat diuinus citharedus, non me fugit domine Deus, quin potius apertè intelligo, alta mœnia, superbia propugnacula, inexpugnabiles vrbes, vastas statuas, tabulas, monilia, vasa celata, pocula ex auro fulgentibus distincta gemmis, coronas pretiosas margaritis ornatas, & cætera huiusmodi, quæ mortalibus consummata perfectaque videntur, habere finem, tempore labefactari, vetustate deleri. At mandatum tuum ita latum est, vt non solum duret in hac vita, sed etiam in altera, viri enim iustitia ac pietate præcellentes, qui te summo prosequuntur amore, & proximum rectè diligunt, hic habent charitatem, & in cœlo perfectiorem. Non tantum in huius vitæ cursu Deum ac homines in oculis ferunt, sed postquam ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerint, & in splendidissimo candore sedium æternarum collocati fuerint, inexplicabili charitate flagrabunt. Qua- 1.Co.13
propter apostolus in priore ad Corin-

thios capite decimotertio: Charitas, inquit, nunquã excidit. Quæ caduca sunt, cadunt, & subiiciuntur fini, at charitas manet in ęternum. Id intelligens Dauid
Ps. 118. has voces emisit: Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. Hoc est, intellexi rem omnem terrenam, quamuis consummata videatur, interire: diuinum autem præceptum tuũ de habenda charitate, ęternum esse. Vbi aspicis idem esse illo in loco videre quod intelligere. In hanc significatione accipitur ab Apostolo, cùm ait capite septimo ad Romanos: Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis
Luc. 11. meæ. Et à diuo Luca vndecimo capite: Ipse autem vt vidit cogitationes eorum, dixit eis, &c. Videre corruptionem idem est quod corrumpi, vt Psalmo decimo-
Psal. 15. quinto: Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Quæ verba intelliguntur de Christo, vt Apostoli capite secũdo
Act. 2. Actorum testantur. Nã Deus pater haud quaquã tulit Christi corpus in sepulchro corrumpi. Eodem modo videre mortem
Psal. 88. idem est quod mori, vt Psalmo 88. Quis est homo, qui viuet, & non videbit mor-
Esa. 1. tem? Visio autem significat diuinam vaticinationem, vt capite primo Esaiæ: Visio Esaiæ filij Amos, vt ibi in commentariis nostris ostendimus. Accipitur etiam pro
Ezec. 1. re visa, vt capite primo Ezechielis: Aperti sunt coeli, & vidi visiones Dei. Vbi pro aperti sunt, est in Hebraico verbum pathach, quod præter alia significat sculpere & pingere. Quare potest locus ille ita verti. Sculpiti sunt coeli, & vidi visiones Dei. Vidit enim ea, quæ illi Deus ostendit, sculpita in coelo, siue in aere: coelum enim aliquando pro aere sumitur. Potest nihilominus locus ille multo aliter explanari, vt ibi in nostris Commentariis poteris intueri. Vbi visiones in eandem significationem accipiuntur, quemadmodum hoc loco apud nostrum Danielem, pro rebus visis intellectui repræsentatis. Sed Ezechiel vigilabat, Daniel autem dormiebat.

¶ *Euulsa sunt a facie eius.* Ita est in Chaldæo, & in Græco. Quidam tamen vertunt: A quo sunt detracta. Vt sit sensus: Ipsum cornu paruum euulsit tria cornua. Nec perperã; nam facies rei accipitur aliquando pro re ipsa, vt Exodi trige Exo. 33.
simotertio. Si facies tua non ierit, ne ducas nos hinc: pro quo noster interpres vertit: Si non tuipse præcedas, ne educas nos de loco isto. Et secundo Paralipome 2. Pa. 20.
non capite vigesimo, pro eo quod est in Hebraico: Dedit faciem suam, vt quæreret dominum, vertit noster interpres: Totum se contulit ad rogandum dominum. Id ostenditur apertè capite 33. Exodi, vbi Exo. 33.
hæc sunt verba: Non poteris videre faciem meam. Et volens Deus explicare, quid per faciem suam intelligeret, addidit: Nõ enim videbit me homo, & viuet. Acsi diceret: Nõ me poteris videre, quia nullus dum viuit, me videbit. Nemo in vita mortali potest oculis corporeis naturam meam intueri. Vbi vides faciem Dei accipi pro ipso Deo. Eodem modo apud Matthęum decimooctauo Angeli eorum in coelis semper vident faciem Mat. 18.
patris mei, qui in coelis est.

¶ *Donec throni positi sunt.* Pro positi sunt est in Chaldæo: רְמִיו Remiu. Verbum Hebraicum est רָמָה Ramah, quod præter alia significat deiicere, vt Exodi capite decimoquinto: Equum & ascensorem deiecit in mare. Quare potest Exo. 15.
verti locus hic: Donec throni reiecti sunt, vel sublati sunt. Auferentur nanque omnium regnorum solia, peribit omnis mũdi dominatus: at Christi regnum æternum est. Significat etiam verbum hoc fallere. Vnde vox hæc Remiiah ab eo deducta significat proiectionem, & fraudé, & rem fallacem, pro qua editio vulgata habet dolosum capite septimo Oseæ: Fa Ose. 7.
cti sunt quasi arcus dolosus. Hoc est similes arcui, qui cùm sagittam videatur in vnam mittere partem, mittit in aliam. Loquitur de hominibus, qui fallũt alios simulatione iustitiæ, qui vtuntur hypocrisi, non solida virtute. Alij vertunt: Facti sunt instar arcus proiectionis: hoc est sagittas iaculantis: Quasi dicat: Crudelitatem naturæ hominum inimicam exercuerunt,

cuerunt, sagittas acerbitatis suæ in alios iacientes, animique atrocitatem ex intimo pectore anhelantes.

Theod. ¶ *Horruit spiritus meus, ego Daniel territus sum in his*. Theodotio habet: Horruit spiritus meus, ego Daniel in habitu meo. Hoc est, territus est spiritus meus, & Pagnin. ita me habebā, vt dicō. Pagninus habet: Effossus est spiritus meus, ego Daniel habebam spiritum defossum in medio corporis. Sed si verbum verbo reddere volueris, poteris totum hoc ita vertere ex Chaldæo: Excisus est spiritus meus, ego Daniel in medio vaginæ. Sensus est: Spiritus meus me ferè dereliquit, & à me recessit, & ego mansi in corpore quasi sine spiritu. Corpus humanum appellatur vagina, nam vt gladius est in vagina, ita anima in corpore. Ait itaque Daniel se mansisse in vagina sine gladio, vel mansisse sibi vaginam sine gladio, quod eundem habet sensum, quia quando exhorrescimus, & obstupescimus, videtur nos animus relinquere, & à nobis egredi, & ita manemus in corpore seu vagina sine spiritu, qui cum gladio comparatur. Ca-Gen. 24 pi. 24. Genesis, vbi nos habemus: Stupefacti turbatique, &c. est in Hebræo: Egressum est cor eorum. Hoc est, relicti sunt sine spiritu, eamque ob causam stu-Gene. 6. pefacti ac turbati. Illud Genesis sexti, quod dixit Deus: Non permanebit spiritus meus in homine in æternum, potest transferri: Non erit in vagina spiritus meus in homine in æternum. Vt sit sensus: Spiritus quem dedi homini, non erit in illo instar gladij in vagina perpetuò, hoc est non diu viuet. Vocat Deus spiritum suum illum, quem dedit homini. Sed quia pro manere est in Hebraico verbum דין, quod non solùm permanere, & Hieron. esse in vagina significat, sed etiam iudicare, ait Hieronymus in quæstionibus Hebraicis sensum horum verborum hunc esse. Non iudicabit spiritus meus homines istos in æternum, non illos ad æternas pœnas damnabo, quoniā caro sunt, hoc est fragilis conditionis, non eos ad æternos seruabo cruciatus, sed hic illis reddam, quod merentur. Quæ verba de illis intelliguntur, qui in pœnis pœnitentiam agunt. Ergo non seueritatem, sed clementiam Dei sonat peccatoris in hac vita castigatio. Vnde Oseas indu- Ose. 4. cit Deum iratum ita loquentem: Non visitabo filias eorum, cùm fornicatæ fuerint, & sponsas eorum, cùm adulterauerint. Et Psalmo octuagesimooctauo, ait Psal. 88. ipse Deus: Visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum, Misericordiam autem meam non dispergam ab eis. Diuus Ambrosius per spiri- Ambro. tum Dei, hoc Genesis loco intelligit spiritum sapientiæ & cognitionis. Poteris per hunc spiritum Dei iram eius intelligere, & per carnem fragilitatem humanam. Quidam per Spiritum Dei intelligunt ipsum Deum, & carnem flagitia mortalium, vt dicat Deus: Non feram perpetuò hominum scelera, non disceptabo semper cum hominibus, quoniam se totos carni dediderunt, sed veniet eluuio terrarum, & propè omnes interibunt. Verbum enim Hebraicum disceptare etiam significat, contendere, & certare.

¶ *Et sermones contra excelsum loquetur*. Pagnin. Pagninus habet: Et sermones ex parte altissimi loquetur. Hoc est, dicet se esse missum à Deo patre, vt verba faciat hominibus, verba sua attribuet Deo patri. Nam Antichristus dicturus est esse se filium Dei, & verum Deum, eiusque verba ex parte Dei esse. Symmachus transtulit: Et sermones quasi Deus loque- Symm. tur. Nam cùm tantùm sibi arroget, vt Dei assumat potentiam, verba etiam diuina sibi vendicabit. Horrenda profectò Antichristi superbia, & intolerabilis arrogantia.

¶ *Et tradentur in manu eius* Theodotio Theod. habet καὶ δοθήσεται. Hoc est, & dabitur nimirum regnum in manu eius. Permittet enim Deus, vt Antichristus regnet tres annos cum dimidio. Vel, Et totum hoc tradetur in manu eius, id est, in eius potestate, manus enim in diuinis literis pro potestate accipitur, vt Genesis sexto decimo capite: Ecce ancilla tua in manu Gen. 16. tua est. Et Ieremiæ 37. In manus regis Iere. 37

Babylonis traderis. In hanc significationem potest sumi manus Psalmo sextodecimo: Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ. Vt sit sensus: Eripe me domine ab impio Saule, & aufer gladium tuum ab inimicis potentiæ tuæ, eiice potestatem, quam à te acceperunt, ab iis, qui sunt hostes potentiæ tuæ. Euthymius pro frameam tuam, siue gladium tuum, legit framea tua, in ablatiuo: Ac si dicat Dauid: Gladio tuo domine libera vitam meam ab impio Saule, eiusque sociis, qui electioni tuæ de me factæ aduersantur. Accipitur anima pro vita, vt multis aliis in locis. Vel eripe me ab inimicis potētiæ tuæ, nam qui me oppugnāt, tecum pugnare videntur. At Hieronymus transtulit ex Hebræo: Salua animam meā ab impio, qui est gladius tuus, à viris manus tuæ. Potest verti totum hoc: Libera animam meam ab impio, qui est gladius tuus, ab inimicis, qui sunt manus tua. Dicitur quidem impius gladius Dei, quòd Deus illo vtatur pro gladio ad punienda flagitia improborum, & ad virtutem piorum exercendam. Huic interpretationi fauet locus ille apud Esaiam, capite decimo, vbi Deus regem Assyriorum vocat virgam, qua alios percutiebat, cùm ait: Væ Assur, vir furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Eadem ratione vocat Dauid hostes suos manū Dei, Iob imitatus, qui dixit capite decimonono: Manus domini tetigit me. Interpres tamen Chaldaicus habet: Libera animam meam ab impio, quippe qui meretur gladio tuo interfici. Accipitur etiam manus pro opere, vt apud Lucam duodecimo: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Hoc est, estote parati ad mortem. Qui enim se induunt, vltimo loco sumunt cingulum, quo præcingunt renes. Sintque lucernæ ardentes in manibus vestris, hoc est, sint intellectiones scientia illustratæ in operibus vestris, coniungite factā cum intelligentiis, intelligite, quid facere debeatis, & facite, vt intelligitis, in eas actiones incumbite, ex quibus intelligitis verum decus redundare. Intellectio nostra est lucerna, quæ si est notione collustrata, dicitur ardens, seu prælucens, manibus verò facta significantur. Poteris per lucernas ardentes in manibus vltimam ad moriendum præparationem intelligere, qui enim iam præcordiis conceptam mortem continēt, extremo illo afflatu solent candelam incensam manu tenere, & tremulis ac morientibus vocibus animam Deo commēdare. Nonnulli per lumbos præcinctos intelligunt castitatem, per lucernas autem in manibus exempla virtutum. At Robertus Stephanus, & Erasmus Roterodamus in versionibus suis non posuerunt: In manibus vestris: Ita enim habent: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ accensæ, & vos similes hominibus, &c. Ex quorum versionibus sumunt multi occasionem editionem vulgatam emendandi. Qua in re grauiter falluntur. Nam in veteribus codicibus tam Græcis, quam Latinis est tota hæc oratio: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Et ita habet editio vulgata, quæ est omnium certissima, grauissima, & integerrima. Quam ob causam omnibus aliis meritò anteponitur. Eam tenet & approbat, ac tenendam & approbandam præcipit sancta nostra mater ecclesia Romana catholica. Quare non sunt audiendi noui illi translatores, qui eam multis in locis mutilatam ac diminutam, in aliis verò redundantem & superuacaneam reddiderunt, in aliis autem aliter apertissimè deprauarunt. Illud non est diuinam scripturam vertere, sed peruertere. Sed dices eos asserere in codicibus Hebræis & Græcis esse aliquando lectionem diuersam à nostra Latina communi. Fateor, imò inter seipsos differunt codices tam Hebræi, quàm Græci. Nam Iudæi nominis Christiani inimici multis in locis sacra biblia Hebræa corruperunt. Similiter hæretici Græci codices Græcos deprauarunt. Eam ob causam iam nunc non est præcipuè petenda sacrarum scripturarum veritas ex exemplaribus Hebræis, & Græcis, sed ex Latina versione ab ecclesia catholica retenta & approbata, quam editionem

Marginalia (left column): Euthy. — Hieron. — Esai. 10 — Iob 19. — Luc. 12.
Marginalia (right column): Robert. Erasm.

tionem vulgatam appellamus, quæ est in ecclesia antiquissima, summæque authoritatis, firmitudinis, certitudinis, & maiestatis. Hæc est turris munitissima, & firmissimum Christianæ religionis propugnaculum. Cùm igitur exemplaria Hebræa varient inter se, similiter & Græca, apertè concludo, non esse iam ex illis veritatem præcipuè petendam, sed ex editione vulgata, quæ est inuiolata, & pura, quam ecclesia tot annis conseruauit, quæ est semper eadem, de cuius laudibus nulla vnquam ætas conticescet. Erasmus quæsiuit multa exemplaria Græca, & collegit quatuordecim, vt ipse ait, inter se disparia, & uarietate distincta. Robertus autem decem & octo, & mirum est, quanta varient diuersitate. Illud est certissimum, ex illis ea esse pura & castigata, quæ editioni vulgatæ suffragantur. Huiusmodi est codex Græcus vetustissimus manu scriptus, qui Romæ in bibliotheca Vaticana seruatur, verus & incorruptus, qui omnino cum editione nostra vulgata concordat, congruit, & consentit. Si exemplar illud legeris, & cum versione nostra Latina vulgata contuleris, videbis nullam esse inter Græcum & Latinum discrepantiam, sed summam concordiam. At nec Erasmus, nec Robertus exemplar illud in versionibus suis secuti sunt. Ex quo effectum est, vt discreparent inter sese, quoniam exemplaria diuersa sequi voluerunt. Sed hac in re vterque incidit in errorem in versione capitis duodecimi Euangelij authore Luca, vbi pro in manibus vestris, nihil, vt diximus, posuerunt. Legendum esse, in manibus vestris indicat Augustinus sermone trigesimonono de verbis domini, cuius hæc sunt verba: Abstinere nos debemus ab omnibus illicitis concupiscentiis: hoc est lumbos accinctos habere, & feruere, & lucere operibus bonis: hoc est lucernas ardentes in manibus tenere. Hæc ille. Hieronymus in commentariis in Ioelem explicans verba illa primi capitis: Accingite vos: Qui sanctus, inquit, sacerdos est, & comedit pascha domini, accingatur baltheo castitatis, & audiat cum Apostolis: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Nonne vides Hieronymum citare textum Euangelij, quemadmodum habet editio vulgata? Sunt hæc Hieronymi verba in sacros Canones relata de pœnitentia distinctione prima. Qui sanctus. Eodem modo legit Gregorius in homilia in caput duodecimum Lucæ, cùm ait: Protenus additur: Et lucernæ ardentes in manibus vestris. Lucernas quippe ardentes in manibus tenemus, cùm per bona opera proximis nostris lucis exempla monstramus. Theophylactus etiam in Commentariis nō solùm legit, sed etiam explanat. Eodem modo Petrus Chrysologus, vetustate & doctrina venerandus sermone vigesimosecundo. Et antiquus Eusebius Emissenus homilia in caput duodecimum Lucę. Cōsentiunt omnes codices Latini, & octauū responsum officij confessorum non pontificum antiquitate in ecclesia celebratū. Quare non deberent recentes translatores rebus nouis studere, & ab antiqua ecclesiæ versione discrepare, eam aliquādo irridentes, aliquando improbantes. Nec solùm hoc loco mutilam reliquerunt lectionem antiquam, sed etiam capite septimo Ioannis. Nam vbi nos habemus: Nondum erat spiritus datus, verterunt Erasmus & Robertus: Nondum erat Spiritus Sanctus. Quæ verba videntur impietatem sonare. At multa exemplaria Græca antiqua habent δεδομένον. Et ita est in exemplari Vaticano vetustissimo & integerrimo. Ac ita legit Augustinus in commentariis in illum locum: Hieronymus in epistola ad Hedibiam quæst. 9 Chrysostomus homilia in Matthæum vigesimotertio, & in Ioannem 28. Dydimus libro secundo de Spiritu Sancto. Victorinus cō tra Arrianos: Leo magnus sermone tertio Pentecostes: Theophilactus in Ioannem, & alij magni nominis scriptores, qui omnes legunt: Nondum erat spiritus datus. Omitto infinita propè loca, quæ hæretici nostri temporis in suis versionibus, aut potius euersionibus deprauarunt. Fuit sine dubio eorum editionum multitudo

Erasm. Robert. August. Hieron. Gregor. Theop. Chrysol. Emisse. Ioan. 7. August. Hieron. Chryso. Dydim. Victor. Leo. Theop.

calamitas ecclesiæ, aut potius pestis sunt ista veritatis; quoniam suis deprauatis editionibus fallunt multos, quibus perniciem machinantur. Cùm aliquis ex illis vocabulum vnum inuenit, quod sibi non placeat, statim clamat delendam esse totam editionem vulgatam, & aliam denuo faciendam, ei similis, qui totam Mineruam Phidiæ vult frangere, & aliam fingere, vt calcei eius ligulam efficiat venustiorem, & fracta pulcherrima imagine aliam conficit turpissimam. Vtinam nec Hebraicæ nec Græcæ linguæ notitiã comparauissent, qua ad multorum exitium intemperanter abutuntur. Est quidem linguarum cognitio ad sacrarum literarum intelligentiam mirum in modũ fructuosa, ad mysteria profunda ex illis depromenda, & ad imaginem veritatis in fonte contemplandam vtilissima. Cùm etiam in Latinis codicibus est varietas causa typographorum, recurrendum est ad Hebræa, Græcaque exemplaria, vt veritas eluceat, & emineat; vt verbi
Psal.41. causa Psalmo 41. vbi nonnulli codices habent: Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: alij, Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum. Si vtrunque consulas exemplar tam Hebræum, quàm Græcum, videbis statim, germanam lectionem esse, ad Deum fortem, non fontẽ. Nam in Hebræo est אֵל, quæ vox fortem significat, non fontem, similiter in Græco est ἰσχυρὸν, quæ idem est quod fortis.
Hieron. Chryso. Et ita legunt Hieronymus, Chrysostomus, & alij. Præterea cùm multæ voces sint æquiuocæ, præsertim in lingua Hebræa, est diuina scriptura admirabili fœcunditate referta, & diuinis mysterijs sole ipso splendidioribus cumulata. Ex eius ventre flumina aquarum viuentium dimanant, vnde viri sapientes linguarum cognitione, virtutumque ornamentis exculti, possunt admirabiles ac recònditos sensus exhaurire, quibus veluti epulis suauibus, & nectare cœlesti animi oblectantur, & ad æternitatem aluntur. Porrò ex vnaquaque oratione fluunt salutares intelligentiæ. Cùm autem interpres non possit nisi vnam depromere, & explicare, manet scriptura grauida, arcanisque profundissimis plena, quæ linguarum periti ex ipso fonte depromunt, ad originem, primamque linguam recurrentes, & cogitationes suas perpetuis monimentis consignantes. Aspicis esse linguarum cognitionem vtilissimam non ad veritatem oppugnandam, sed ad illam tuendam, non ad inferendum bellum ecclesiæ sanctæ catholicæ, sed ad seruiendum illi, ad eiusque gloriam laudemque celebrandam. Cognitio linguę Hebrææ est mirum in modum vtilis ad intelligentiam veteris testamenti, similiter & Græcæ ad intelligentiam noui, & translationis septuaginta interpretum, quæ sine dubio vera est, admirabilis, & diuina: id quod miraculum septuaginta celularum testificatur. Nam cùm singuli singulis cubiculis separati transferrent, nihil in alicuius eorum codice inuentum est, quod in cæteris non inueniretur, vt multi magni nominis authores memoriæ prodiderunt. Hac vtriusque linguæ & Græcæ & Hebraicæ cognitione instructi viri catholici vocem hanc manus, interdum accipi aiunt pro opere, vt apud Lucam duodecimo: Sint Luc.12.
lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. Interdum pro potestate, vt hoc Danielis loco: Et tradentur in manu eius. Interdum aliis modis, vt videre licet variis in locis diuinarum literarum.

ARGV-

ARGVMENTVM Capitis Octaui.

NARRAT diuinus vates victoriam, quam Rex Græcorum de rege Medorum, & Persarum erat reportaturus sub specie hirci viribus pollentis, magnum ac potentem arietem superantis. Postea vaticinatur de Antiochi impietate & tyrannide, ac de eius interitu & exitio, qui Antichristi figuram gessit.

Caput Octauum.

A *ANNO tertio regni Balsasar regis visio apparuit mihi. Ego Daniel post id quod videram in principio, vidi in visione mea, cùm essem in Susam castro, quod est in AElam ciuitate. Vidi autem in visione esse me super portam vlai. Et leuaui oculos meos, & vidi, & ecce aries vnus stabat ante paludem habens cornua excelsa, & vnum excelsius altero, atque succrescens. Postea vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem, & contra Aquilonem, & contra Meridiem. Et omnes bestiæ non poterant resistere ei, nec liberari de manu eius. Fecitque secundùm voluntatem suam, & magnificatus*
B *est. Et ego intelligebam. Ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente super faciem totius terræ, & non tangebat terram. Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos. Et venit vsque ad arietem illum cornutum, quem videram stantem ante portam, & cucurrit ad*
C *eum impetu fortitudinis suæ. Cumque appropinquasset prope arietẽ, efferatus est in eum, & percussit arietem, & comminuit duo cornua eius, & non poterat aries resistere ei. Cumque eum misisset in terram, conculcauit, & nemo quibat liberare arietem de manu eius.*

Explanatio.

ANNO *tertio regni Balsasar regis.* Hucusque scripsit Daniel Chaldaico sermone, nunc reuertitur ad Hebraicum. Cùm vigeret Babyloniorum regnum, & Balsasar eorum Rex ad eximiam mundi gloriam floresceret, anno ante aduentum Christi 547. à mundo autem condito 3415. iuxta Ioannis Benedicti supputationem, vidit Daniel mentis oculis diuina luce illustratis, esse regnum Persarum ac Medorum à Græcis euertendum, sub Alexandro Magno Rege Macedoniæ, Philippi Regis filio, qui Alexander Darium vltimum Persarum regem superauit, & Mediam ac Persidem in potestatem ditionemque suam redegit. Lege Quintum Curtium, Plutarchum in vita Alexandri, Trogum Pompeium, Iustinum, Clitarchum, Polycritum, Onesicritum, Aristobolum, Ioannem Monachum, & alios, qui res gestas Alexandri magni literis mandarunt, & videbis admirabiles eius victorias, ac tristem Darij Persarum regis interitum, & lamentabile Orientis exitium. De his multo ante quàm euenirent, vaticinatus est hoc capite Daniel. Narrat Plutarchus inuentas fuisse ante bellum illud Persicum quasdam tabulas, in quibus scriptum erat, fore vt Alexander vinceret Darium, & Imperio Persarum ac Medorum potiretur. Fortasse erat in illis tabulis hæc Danielis vaticinatio monimentis consignata. Sed & Iosephus Flauius libro vndecimo antiquitatum narrat, ingressum fuisse Alexandrum Hierosolymam post Persarum victoriã, ostensumque ei fuisse librum Danielis, in quo scriptum erat, quendam Græcorũ Principem deuicturum potentiam Persarum, ipsum autem gaudio exultasse, quòd intelligeret se eum esse, quem Danielis vaticinatio significabat, eamque ob causam immortalibus honoribus Iudæos affecisse.

¶ *Post id quod videram in principio.* Hoc est post primam visionem regnante Balsasare, quę fuit primo anno regni eius: hęc

Benedi. Curtius Plutar. Trogus. Iustinus Clitarc. Polycri. Onesic. Aristob. Ioãnes Plutar. Ioseph.

hæc autem fuit anno tertio. Superior visio appellatur prima eorum, quæ fuerunt ostensæ soli Danieli, quarum ipse solus conscius erat. Qua de re disseruimus in explanatione capitis septimi.

¶*Cum essem in Susan castro.* Explicat locum visionis. Susa vrbs magna fuit, regia ac metropolis Persarum, a qua Susiana regio apud Persas nomen accepit: à Dario Hydaspis filio, vt ait Plinius libro sexto, condita, seu potius ædificiis aucta. Strabo verò libro quintodecimo fuisse eam conditam ait à Tithomo Memnonis patre. Stephanus existimat vocatam Susam à fontibus, quòd vox hęc in regione illa fontem significet. Athenæus libro duodecimo capite tertio: Susam, inquit, ob loci ipsius amœnitatem vocatam fuisse, scriptum reliquit Aristobolus, ac etiã Chares: est autem susum grçca voce lilium. Fit huius vrbis mentio quarto capite libri primi Esdræ: & primo capite Nehemiæ: & primo Esther. Vide Iosephum libro decimo, capite decimoquarto, & libro vndecimo capite quinto Antiquitatum. Existimant nonnulli appellatam fuisse Susam vrbem illam, vbi aiunt Danielem ædificasse turrem admirabilis magnitudinis & magnificentiæ quæ longo post tempore noua videbatur, nulla vetustate confecta, vbi reges Persarum ac Medorum sepeliebantur. At Iosephus libro antiquitatum decimo memoriæ prodidit, hoc insigne sepulchrum fuisse extructum à Daniele in Egbatanis Mediæ: Susa verò non est in Media, sed in Perside, vt cosmographi testantur. Appellatur vrbs hæc hoc loco castrum, quòd esset instar munitissimi castri fortissima. Potest hoc ita ordinari. Cum essem in castro Susæ: hoc est in quadam arce ciuitatis Susę. Potest verti: Cum essem in aula Susæ, vel in templo Susæ: nam vocabulum Hebræum significans castrum significat etiam aulam ac templum.

Plinius. Strabo. Stepha. Athen. Aristob. Chares. 1.Esd.4. Nehæ.1 Esther.1. Ioseph. Ioseph.

¶ *Quod est in Aelam regione.* Id est, quod castrum est situm in regione illa, quæ dicitur Aelam. Fuit Aelam ciuitas quædam celebris, à qua tota regio fuit etiam Aeliam appellata, eiusque habitatores Aelamitæ: de quibus Lucas Actorum secundo: Parthi, inquit, Medi, & Aelamitæ. Pro Aelam vertunt nonnulli Elamitidem. Regio quæ postea dicta fuit Susiana, & postea Elemais, & Elamitis, fuit olim dicta Aelam ab Aelam filio Sen: cuius meminit Moses capite decimo Genesis. Hoc loco Aelam accipi potest pro ciuitate, aut pro regione: rectius tamen pro regione. Et ita habent codices emendati: In Aelam regione.

Act.2. Gen.10.

¶*Vidi autem in visione.* Nimirum intellectuali & imaginaria. Referuntur hæc, quemadmodum multa alia non ad sensum exteriorem, sed ad intellectum, & sensum interiorem.

¶*Super portam Vlai.* Vlai est nomẽ proprium cuiusdam portę illius vrbis, & significat paludem, erat enim palus ante portam illam. Solent aliquando portæ vrbium nomina sortiri à rebus, quæ propè sunt, vt Romæ porta Collatina à Collatio oppidulo propè illam, authore Festo, & porta Collina à colle Quirinali, quæ postea dicta fuit Salaria à sale, quem per illam Sabini deferebant, authore Pomponio Læto. Symmachus pro super portam Vlai vertit, super paludem Vlai. Septuaginta nobiscum vertunt, Super portam Vlai. Et rectè quidem. Alii transferunt: Apud fluuium Eulæum. Porrò Plinius libro sexto capite vigesimoseptimo. Susa, inquit, regia Persarum, in qua Eulæus circuit arcem. Fluuius hic appellatus Eulæus a Plinio & historicis ac geographis est hic fortasse, qui Hebraicè hoc loco appellatur Vlai. Fieri enim potest, vt cùm Daniel ea vidit, quæ huic capiti mandauit, esset apud fluuium Vlai, quemadmodum Ezechiel apud fluuium Cobar, cùm ei Deus quatuor animalium ostendit visionem. His ita explanatis potest totus hic locus ita verti. Cùm essem in arcem ciuitatis Susæ, quæ est in regione Elamitide, videbar mihi esse apud fluuium Eulæum, qui arcem illam circuit, & circunfluit. Sed non est perspicuum, an visum fuerit

Festus. Pompo. Symm. Plinius. Ezec.1.

Danieli

Danieli esse Susę, cùm ab illa corpore abesset, an re ipsa fuerit illic, tametsi accommodatius literę editionis vulgatę, quę est certior & verior, videatur fuisse tunc corpore in illa ciuitate, ad quam alicuius negotij causa profectus fuerat. Vel fuit illuc translatus spiritu, & videbatur sibi illic esse, quemadmodum Ezechiel, qui fuit spiritu translatus Hierosolymam, cùm esset corpore in Chaldæa, vt ipse capite octauo testatur. Hæc autem vt verbis vtar theologorum scholasticorũ, per corporalium rerum similitudines in interiore sensu imaginatiuo formatas, angeli co ministerio fiunt. Ezech. 8

¶ *Leuaui oculos meos, & vidi*. De oculis mentis loquitur. Etsi in imaginę hęc aspiciebat, tamen interiores oculos extulit. Qua in re nos docet, vt ad cœlestia aspicienda mysteria oculos mentis perpurgatos ad cęlum extollamus. Væ illis, qui, vt ait Psalmo sextodecimo Dauid, oculos suos statuerunt declinare in terram. Oculus noster est intentio nostra, quæ voluntas dicitur, propositum, & scopus. Hæc debet ad cęlum dirigi, non ad terram, ad Deum, non ad mundum. Vt templi machina nititur columnis, columnæ autem basi, sic vita hominis debet fulciri virtutum actionibus, illæ autem proposito seu intentione. Itaq; propositum est totius fabricæ fundamentum. Illud autem per oculos significatur. De illis Sara filia Raguelis tertio capite Tobiæ: Ad te domine, inquit, faciem meam conuerto, ad te oculos meos dirigo. Et diuinus ac regius vates Psalmo 24. Oculi mei semper ad dominum. Intelligentes viri pij & iusti esse illis præmia cælestia proposita, qui virtutis actiones dirigunt ad Deum, omnes curas & cogitationes conferunt in illum, eum cogitantes ad illum aspirant, seseque pro illo, cùm opus sit, vinculis, telis, flammis, & omni tormentorum generi obiicere proponunt. Ea ratione ductus idem diuinus psaltes aiebat Leuaui oculos meos in mõtes, vnde veniet auxilium mihi. Vbi per montes intelligit altitudinem diuinæ pietatis, & ipsum Deum in excelsis cœlorũ

Psal. 16. Similitudo. Tob. 3. Psal. 24. Ps. 120.

sedibus habitantem. Nam volens explicare quid intelligat per montes, addit: Auxilium meum à domino, qui fecit cœlum & terram. Et alio in Psalmo: Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Et rursus: Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ, ita oculi nostri ad dominum Deũ nostrum. Vt flos herbæ illius, quam alij heliotropium vocant, alij solsequium, sẽper vertitur ad solem, ita propositum nostrum semper debet dirigi ad Christum. Quemadmodum ignis naturaliter tendit sursum in cœlum, sic animus noster tendere debet sursum ad Deum. Ideo aiebat in tertio Lamẽto Ieremias: Leuemus corda nostra cum manibus ad dominum in cœlos. Vbi per corda intentiones, per manus opera significauit. Imitaturi sumus aquilas, oculos ad fulgentes solis radios extollentes, ad Dei splendorem gloriamque intentionem nostram reuocantes. Id intelligens Salomon ait cap. 2. Ecclesiastis. Sapientis oculi in capite eius. Caput autem nostrum authore Paulo in epistola ad Ephesios, & ad Colossenses, Christus est. In eo locaturi sumus oculos nostros, iuxta id quod ait Zacharias cap. 3. Super lapidem vnum septem oculi. Vbi numerus septem definitus accipitur pro indefinito, more scripturæ, vt sit sensus: Super Christum lapidem firmum, qui apud Esaiam, 28. vocatur lapis angularis probatus, omnia nostra proposita per oculos intellecta figamus. Id voluit significare idem Zacharias cap. nono: cùm dixit: Dominus est oculus hominis. Acsi diceret: Deus est scopus ille, ad quem est hominis intentio dirigenda. Non ad mundi diuitias, & vanitates debemus oculũ dirigere & conferre, sed ad Deum. Eam ob causam ait Salomon capite Prouerbiorum 23. Ne erigas oculos ad opes. Et eius pater Dauid Psalmo 118. Auerte oculos meos, ne videant vanitatem. In omnibus operibus nostris debemus oculos animi extollere ad cœlum, atque in Deũ dirigere. Id voluit nos docere doctor celestis Christus Deus noster, qui volens saturare hominum multitudinem in solitudine, subleuauit oculos, vt ait diuus Ioannes

Ps. 122. Similitudo. Similitudo. Thren. 3 Similitudo. Eccle. 2. Ephe. 2. & 5. Colo. 1. Zach. 3. Esai. 28. Zach. 9. Pro. 23. Ps. 118.

Ioan.6. Ioannes cap. 6. Et cap. 21. Iesus autem,
Ioan.11 inquit, eleuatis sursum oculis dixit. Et
Ioan.17 capi. 17. Subleuatis oculis in cœlum dixit. Instruimur his locis debere nos oculos ad cœlum eleuare, hoc est mentem, propositum, & cogitationem in Deo constituere.
Similitudo. At quemadmodū nonnullæ aues ex earum genere, quæ accipitres & rapaces vocantur, capta præda primò ei oculos auferunt, deinde lacerant, & occidūt; sic dæmon vbi hominem deceptum deripit, primò nititur ab eo oculos totius boni propositi auferre, deinde illum dilaniat, tollens ei aures, ne audiat verbum Dei, & linguam, ne de peccatis confiteatur, & ita æternum illi machinatur exitium.
Luc. 11. Homo ille de quo loquitur Lucas capite 11. à quo dominus Iesus eiecit dæmonium, mutus erat, ita enim ait, Erat Iesus eiiciens dæmonium, & illud erat mutum. Mutum illud appellat effectiuè, quod hominem efficeret mutum.
Matt. 12 Matthæus capite 12. ait eum fuisse etiam cæcum. Chrysostomus, Theophilactus, &
Chryso. Theop. alii aiunt surdum quoque fuisse. Abstulerat ei diabolus præcipuas potentias. Id adumbratum fuit in Samsone, quem ap-
Iudi.16 prehenderunt Philistini, & statim ei oculos eruerunt. Et in habitatoribus labes
1.Re.11 Galaad, quibus Naas Ammonites voluit oculos dextros auferre. Palæstina siue Philistina idem est quod ruina apposita, seu ruina populi. Vnde Palæstini siue Philistiim idem sunt quod cadentes potione, vt in libro de nominibus Hebraicis ait di-
Hieron. uus Hieronymus, per quos dæmones significantur, qui potione superbię inebriati, è cœlo ceciderunt. Naas autem signi-
Pagnin. ficat serpentem, authore Pagnino in libro nominum Hebraicorum. Eo vocabulo vtitur scriptura capite 3. Genesis,
Gene.3. cùm ait, Serpens erat callidior cunctis animantibus. Quid ergo per Naas nisi dęmō serpens antiquus significatur? Ac quid per oculos dextros nisi intentionem in Deum
Similitudo. intelligere debemus? Vt inter multas stellas nautæ ad vnam respiciunt, quam septētrionalem, seu polum arcticum vocant, sic verè Christiani vnum Deum ante oculos ponunt, quem intuentur, in illo animi propositum locantes, eumque in mente defixum habentes. Ab iis longè absunt, qui ob mundi gloriam in actiones virtutum incumbunt, non ad placendum Deo, sed ad rumusculos inanis laudis aucupandos. Ideo Christus Deus noster apud Matthæum sexto. Attendite, Matt.6.
inquit, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis, alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in cœlis est. Et paulò pòst, Cùm ieiunatis, nolite fieri Matt. 6.
sicut hypocritæ tristes. Hypocrita simi- Similia.
lis est vulpi, cuius pellis melior est carne, bonam enim habet exteriorem speciem, sed intus execrabile propositum. Eam ob causam Christus Herodem apud Lucam decimotertio vocauit vulpem. Mat.13.
Quemadmodum vasa foris pulchra ac munda, intus autem pestilēte veneno plena multos fallunt, ita eruditi artificio simulationis pulchritudine externarū actionum ornati, animi autem proposito flagitiosi multos fallunt, tum maximè cùm id agunt, vt boni viri esse videantur. Id intuens Christus dominus, has queribundas & lamentabiles voces ad illos emittebat, Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia mundatis, quod deforis est Mat.23.
calicis & paropsidis, intus autem pleni estis rapina, & immunditia. Vita hypocritarum est aceruus carbonum frigidorum, niuis extremitate coopertus. Simile.
Quærentes inanem mundi gloriam sunt solida gloria destituti, & optantes vtilitatem fluxam, æternam sibi perniciem machinantur. Omni enim vera gloria sunt nudati, qui non Dei gloriam quærunt, sed propriam, qui intentione corrupta ad fallaces mundi dignitates aspirant, & relicto Deo ad illas incensi desiderio rapiuntur. Ideo ait Ecclesiasticus cap. 1. Ne Eccle.1.
fueris hypocrita in conspectu hominum. Et dominus Iesus apud Lucam 12. Atten- Luc. 12
dite à fermento pharisæorum, quod est hypocrisis. Id fuit significatum verbis illis Deuteronomii 22. Non indueris vesti- Deu.22.
mento, quod ex lana linoque contextum est. Et adumbratum vndecimo Leuiti. vbi Leui.11
Deus prohibet comedere cygnum, & stru-

Similia. struthionem, & mergulum: quibus hypocrisis significatur. Cygnus enim plumas habet candore præditas, carnem verò nigram: struthio pennas habet, quibus volaturus videtur, sed non volat: mergulus auis est, at nō fertur in sublime, sed mergitur aquis. Ita virtutum simulatores foris sunt albi, intus nigri, videntur extolli ad cœlum per virtutis, ac contemplationis volatum, cùm à terra & aqua, id est à rebus terrenis & fluxis non surgāt. Non ad Deum mentis aciem dirigunt, nec animi oculos extollunt, sed ad huius seculi vanitatem, & ad vtilitatem à vera honestate seiunctam. In hoc enim verbo lapsa consuetudo declinauit à via, sensimq; eò deducta est, vt vtilitatem ab honestate abducens constituerit vtile esse aliquid, quod non sit honestum: quod est vitium intolerandum, & funesta pernicies. Ad vtilitatem illam sumus rapiendi, quæ est vera, & cum virtute copulata, quam consequemur, si ad Deum omnes nostras actiones, cogitationes, & voces

August. retulerimus. Nam vt diuus ait Augustinus in caput sextum Matthæi: Quod non bona intentione facis, non tibi proderit: quia quomodo feceris, non quomodo illi euenerit, tibi imputandum est. Et di-

Gregor. uus Gregorius 28. Moralium: Omni, inquit, cura seruandus est à malitiæ puluere oculus, ne hoc quod in actione rectū hominibus ostendit, apud semetipsum per vitium simulationis intorqueat. Et in libro primo dialogorum. Intentio peruersa si fuerit, prauum est omne, quod se-

Ambro. quitur. Diuus Ambrosius libro primo de officiis: Affectus tuus pretium impo

Bernar. nit operi tuo. Diuus Bernardus de præcepto & dispensatione: Bonum prorsus

Seneca. condemnat intentio praua. Seneca epistola 109. Multum ad rem pertinet, quo proposito ad rem accedas. Capite Gene

Gene. 4. sis quarto scriptum ita est. Respexit Deus ad Abel, & ad munera eius. Prius dicitur respexisse Deus ad Abel, quàm ad munera eius, quia plus attenditur ad propositū actionis, quàm ad actionem ipsam. Sunt quædam actiones, quæ ex se nec bonæ, nec malæ videntur: sed ex proposito, quo

fiunt iudicantur. Visa muta imagine pulchritudine ornata nescit mens tua in ea intenta, cuius illa sit: sed si pictor circuit eius caput splēdido, ac radiante diademate, statim intelligis esse alicuius viri sancti: si verò ei vngues leonis ad pedes addit, iudicas esse dæmonis alicuius, & ita ei nomen imponis. Eodem ferè modo factum quod ex se indifferens apparebat, ex animi proposito denominatur. Si propositum in Deum refertur, in eiusq; honore figitur, atque constituitur, imponitur diadema splendore illustratum, estq; opus bonum: si verò fit deprauato proposito, manet vnguibus fœdatum, & opus corruptum. Auditis Dei promissis risit Abraham, risit & Sarah. Sed Sarah fuit eam ob rem reprehēsa à Deo, Abraham autem nequaquam. Nam vt ait diuus Augustinus in quæstionibus in Genesim, & libro decimosexto de ciuitate Dei, risus Abrahæ ortus est ex gaudio, risus verò Sarah ex diffidentia. Eam ob causam eam obiurgauit Deus, non autem illum, cuius bonum animum cognouit. Ipse enim ait in euangelio: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequā, totum corpus tuum tenebrosum erit. Quare oculos nostros simplices, ac puros erigamus ad Deum: quæ caduca, & vana sunt, sed eximia plerisq; ac præclara videntur, ratione stabili firmaque contemnamus, & omnem nostram mentem in Deo collocemus. Ac ita Christi gloriam quærentes, veram expressamque gloriam consequemur.

Similitudo. Gen. 17. Gen. 18. August. Mat. 6. Luc. 11.

¶ *Ecce aries vnus stabat ante paludem.* Hoc est ante portam, quæ appellabatur Palus, Hebraicè autem Vlai. Vel reipsa ante paludem, quæ erat iuxta portam illam. Vel ante fluuium Eulæum. Per hūc arietem significatur vltimus Darius, & per hircum, qui eum vicit, Alexander Magnus, qui de eo victoriam reportauit. Vel per arietem significatur regnum Persarum, ac Medorum, & per hircum regnum Macedonum. Sed in idem recurrit. Habebat aries duo cornua propter duos populos Persas & Medos. Ac quia populus

populus Persarum erat nobilior & præstantior populo Medorum, ideo per cornu succrescens significatur.

¶ *Porrò vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem*. Vidi regnum Persarum & Medorum seipsum fundere, & propagare ad Occasum, Septentrionē & Meridiem. Vel vidi ipsorum regē Darium ad has tres mundi partes se extendentem. Aries autem propriè Darius est.

¶ *Et ego intelligebam*. Nimirum quodammodo in communi. Nam in superiore visione his similia cōspexerat, quę ad regnorum mutationem esse cognouerat. Sed non omnino hæc animo percipiebat: Vel & ego attentè considerabam. Accipitur enim intelligere hoc loco pro considerare, quemadmodum capite sequente, vbi scriptum est. Ego Daniel intellexi. Inf. 9.

¶ *Ecce autem hircus caprarum*. Hoc est filius capræ, idest iuuenis. Regnum Græcorum significat, vel rectius ipsum regē Græcorum Alexandrum Magnum, qui exiens è Græcia tanta velocitate orbem peragrauit, & vicit, vt volare, & terram non tangere videretur. Ideo ait: Et non tangebat terram. Hyperbolicè significat cursuum, ac victoriarum Alexandri celeritatem. Is profectus à Macedonia, quæ est ad Occidentem respectu Persidis, domuit Persas multitudine innumerabiles, locis infinitos, omni copiarum genere abundantes. Ac id tam admirabili confecit celeritate, vt nullæ disiunctissimæ oræ citius passibus cuiusquam videantur potuisse peragrari, quàm Alexandri non dicā cursibus, sed victoriis lustratæ sint. Eam ob causam Apelles cùm in tabula quadam pingeret Alexandrum, posuit in manu eius fulmen, quod mundum terret breuissimo spatio. Est enim fulmen summæ celeritatis indicium. Porò tabula illa, vt Plinius ait, posita est in templo Dianæ Ephesinæ. Plinius.

¶ *Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos*. Hoc est, regnum Græcorum habuit quendam principem admirandum, nempe Alexandrum, qui fuit inter oculos, idest inter philosophos eminentius: fuit enim discipulus Aristotelis, & cū magnis viris in philosophia versatus. Vel sic & rectius: Porrò Alexander habebat regiam potestatem præclaram, qua maiores suos vincebat fortitudine & liberalitate. Hæc inter oculos eius dicitur esse, vt Alexandri ingenium, & mentis acies, atque iudicium significetur. Significatur enim reipsa Alexander per hircum. Accipitur oculus pro perspicacia & iudicio vt Deuteronomij capite decimosexto. Munera excæcant oculos sapientum. Et Psalmo decimooctauo: Præceptum domini lucidum, illuminans oculos. Et 118. Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Deu. 16. Psal. 18. Ps. 118.

¶ *Cucurrit ad eum in impetu fortitudinis suæ*. Alexander ira, ac impetu fortitudinis concitatus, inuasit Darium, educto exercitu in expeditionem in illum. Eūter vicit, & duo cornua eius, hoc est duo regna ipsius nimirū Persidem & Mediam confregit, donec interfecto Dario vulneribus confosso, translatum est ad Alexandrum totum Persarum, ac Medorum imperium. Sed dices: Cur Rex Persarum est hoc loco cum ariete comparatus? Respōdendum esse existimo, eam ob causam id effectum esse, quia aries vires habet in capite, per quod principium intelligitur, nō autem in parte posteriore, per quam finis significatur. Darius enim fuit fortis in principio, sed postea languit, & vires amisit. Huc accedit, quòd aries non pugnat nisi prouocatus, & iniuria lacessitus: rex enim Darius non sumpsit arma nisi læsus & irritatus. Vnde olim qui volebant ostēdere se violatos, & coactos bellum gerere, soliti erant arietem per fœcialem ad hostes pręmittere: furor nanque fit sæpenumero læsa patientia. Aries est natura mansuetus, sed si lacessitur, ira concitatus fortiter pugnat. Explicās Hieronymus verba illa vigesimiquinti capitis Ieremię: Vox clamoris pastorum, & vlulatus optimatum gregis, ait per arietes significari principes indoctos. Id quod nostra versio habet: Et vlulatus optimatum gregis: potest etiam verti. Et vlulatus arietum gregis. Arietibus etiam aliquando apostoli significantur, vt ait Augustinus lib. 18. Hieron. Iere. 25. August.

contra

Psal.28. contra Maximum, iuxta illud Psalmi 28. Afferte domino filios arietum. Id est, afferte Deo vosmetipsos, quos per Euangelium Apostoli duces gregum genuerunt. Possunt nihilominus per filios arietum more Hebrææ linguæ intelligi arietes, per quos principes significantur. Vt sit sensus: Vos ô filij Dei, ô Apostoli afferte ad dominum principes ac magnates gentium, conuertite illos ad fidem concionibus vestris. Hic videtur esse germanus huius loci sensus: nam paulo post sequitur: Vox domini super aquas: Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas. Vox domini est Euangelij annunciatio, aquæ multæ sunt gentes & populi & linguæ, vt ait capite decimoseptimo
Apo.17. Apocalysis Ioãnes. Vel vt ait Basilius, vox
Basilius domini est Ioannes Baptista, de quo prędixerat Esaias: Vox clamãtis in deserto. Hęc
Esai.40. vox fuit super aquas prædicans baptis-
Marc.1. mum pęnitentiæ. Illic autem Deus maie-
Ioan. 1. statis intonuit in Christi baptismo, venit
Matt. 3. enim vox de cęlo dicens: Hic est filius
Marc.1. meus dilectus, in quo mihi complacui. Itaq; voce intelligitur Ioannes, arietibus autem magnates. Appellatur ergo Darius aries, quòd princeps esset, & non nisi lacessitus cum Alexandro pugnaret, & quòd ab eo fuerit victus, ostẽdens in principio fortitudinem, & in fine imbecillitatem. Alexãder autem quia eo fuit fortior & robustior, & insolentior, & audacior, & petulantior, per hircũ significatur. Est enim hircus signum principis superbi, petulantis, & imperiosi. Ita accipitur apud Zachariam capite decimo, vbi Deus ait: Super hircos visitabo. Hoc est in principes insolentes animaduertam.

Hircus autem caprarum magnus factus est nimis: cumque creuisset, fractum est cornu magnum, & orta sunt quatuor cornua subter illud, per quatuor ventos cœli. De vno autem ex eis egressum est cornu vnum modicum: & factum est grande contra Meridiem, & contra Orientem, et contra fortitudinem. Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli: & deiecit de fortitudine: & de stellis, & conculcauit D
eas. Et usque ad principem fortitudinis magnificatum est: & ab eo tulit iuge sacrificiũ, et deiecit locum sanctificationis eius. Robur autem datum est ei contra iuge sacrificium propter peccata: & prosternetur veritas in terra: & faciet, & prosperabitur. Et audiui vnum de sanctis loquentem: & dixit vnus alteri nescio cui loquenti: Vsquequo visio, & iuge sacrificium, et peccatum desolationis, quæ facta est: & sanctuarium & fortitudo conculcabitur? E.
Et dixit ei: Vsque ad vesperam & mane, dies duo millia trecenti: & mundabitur sanctuarium. Factum est autem, cùm viderem ego Daniel visionem, & quærerem intelligentiam: ecce stetit in compectu meo quasi species viri. Et audiui vocem viri inter Vlai, & clamauit, & ait. Gabriel fac intelligere istam visionem. Et venit, et stetit iuxta, vbi ego stabam. Cumque venisset, pauens corrui in faciem meam. Et ait ad me. Intellige fili hominis, quoniam tempore finis complebitur visio.

¶ *Hircus autem caprarum.* Hoc est regnum Græcorum, quod cum esset amplissimum amisit Alexandrum Magnum, cuius interitu mansit diminutum. Vel & melius, hic hircus est ipse Alexander, qui regni illius tenuit clauum, hic enim magnam mundi partem superauit, & in ditionem suam redegit. Nam postquam percussit Darium regem Persarum, vt est primo capite libro primo Machabęorum j. Mac. 1
monimentis consignatum, constituit prælia multa, obtinuit omnium munitiones, & interfecit reges terræ, & pertransiit vsque ad fines orbis terrarum, & accepit spolia multitudinis gentium, & siluit terra in conspectu eius. Hæc ibi. Lege Curti.
Quintum Curtium, & Plutarchum, & Plutarc.
alios, quos in principio explanationis huius capitis citaui, si Alexãdri magnificẽtiã magnitudinẽ, & victorias scire volueris.
¶ *Cumq; creuisset.* Hoc est, cùm Alexander fortitudine polleret, cùm ad summã mundi

mundi gloriam florescerer, cùm maximam esset nominis amplitudinem & claritatem consecutus. Potest hoc referri ad regnum Alexandri, sed hoc loco rectius ad ipsum Alexandrum refertur.

¶*Fractum est cornu magnum*. Hoc est fracta est magna Alexandri potentia, & extincta morte, quæ nemini parcit. Ita iuuehitur in principes, ac in agricolas, æquat enim sceptra arâtris, & coronas ligonibus. Nam vt in libro secundo Regũ scriptum est: Omnes morimur, & quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non reuertuntur. Nulla seculi huius potentia, nullus dominatus potest morti resistere. Hâc veritatem voluit Ecclesiasticus in medium proferre capite decimo, cùm dixit: Omnis potentatus breuis vita. Et paulò pòst, Sic & rex hodie est, & cras morietur. Et Deuss Psalmo 81. Ego dixi, dii estis, & filii excelsi omnes, vos autem sicut vnus de principibus cadetis. Alloquitur reges, & gubernacula rerum publicarum tenentes, quos ob officii quo fungũtur dignitatem & præstantiam, deos ac Dei filios dignatur appellare, quibus reuocat in memoriam, eos non magis mortem vitaturos, quam quoscunque homines infimo loco natos, esseque aliis principibus similes, qui è vita excesserunt. Quemadmodum omnia flumina tendunt ad mare, siue magna sint, siue parua, sic omnes homines ad mortem, siue principes existant, siue plebeii, siue nominis amplitudine & generis nobilitate præstantes siue obscuris orti natalibus, nullaque illustri commendatione excellentes. Nullus mortem potest fugere, omnes vitalia lumina linquunt, non solùm senes, sed etiã adolescentes. Moriendum certè est, & id incertum, an ipso die. Migrant ex hac vita adolescentes, quemadmodum cùm vis flammæ opprimitur iniecta aquæ multitudine, senes autem nulla adhibita vi, quemadmodum cùm ignis sua sponte cõsumptus extinguitur. Sed omnes exeũt de vita, & citò aut serò dissoluuntur. Nã vt diuus asserit Paulus cap. 9. ad Hebręos, Statutum est hominibus semel mori. Vt stellæ quæ in Oriente nasci videntur ab ortu commeantes, radiisque micantes tendunt ad occasum, vbi occultantur, & ab oculis nostris remouentur, sic mortales omnes in ortu apparentes tendunt ad interitum, & quamuis illustri laude celebrati proficiscuntur ad exitum vitæ, & ad occasum ocyus aut tardius descendunt, vbi ab hominum conspectu separantur. Et ita in eas oras migrant, ad quas eorum merita illos vocãt. Itaque omnes conficiunt morte extremũ diem vitæ. Et vt quidam ait poeta, Omnia sunt hominum tenui pendentia filo, Et subito casu quæ valuere ruunt. Quid inanius vmbra? quid inconstantius? quid imbecillius? Et tamen cum ea vita hominum comparatur. Libro 1. Paralipomenon capi. 29. sunt verba hæc, Dies nostri quasi vmbra. Diuinus ac regius vates Psalmo 101. Dies mei, inquit, sicut vmbra declinauerunt, & ego sicut fœnum arui. Et Psalmo 108. Sicut vmbra cùm declinat, ablatus sum. Non incipienti vmbrę vitam suam comparat, sed inclinatæ, iãq; in tenebras euanescenti. De huiusmodi vmbris inclinatis est illud poetæ, Maioresque cadunt altis de montibus vmbræ. In libro Sapientiæ cap. 2. ita scriptum legimus, Transibit vita nostra tanquam vestigium nubis, & sicut nebula dissoluetur, quæ fugata est à radiis solis. Et paulò pòst Vmbræ enim transitus est tempus nostrũ. Et cap. 5. Transierunt omnia illa tanquam vmbra. Nihil illa fragilius, nihil fugatius. Ha ratione ductus Psalmographus vitam suam fugam Psalmo 55. vocauit. Quod enim nos habemus, Deus vitam meam nunciaui tibi, potest etiam verti, Deus fugam meam nunciaui tibi. At rectè septuaginta interpretes pro fuga transtulerunt vitam, nam nihil fugit celerius illa. Homo, vt ait Iob capite quartodecimo, quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet. At nos huius veritatis obliti, nec eam aspicimus, nec aspicere curamus. Quemadmodum qui iter facit aere nebuloso & caliginoso, nec viam retro manentem intuetur, nec subsequentem, sed illam duntaxat, quam habet præsentem

Marginal notes: 2.Re.14 — Eccl.10. — Psal.81. — Similitudo. — Similia. — Hebr.9. — Similitudo. — 1.Par.29 — Psa.101 — Psa.108 — Sap.2. — Sap.5. — Psal.55. — Iob. 14. — Similitudo.

tem, & pedibus conculcat, sic homines obliti mortis nec exordium vitæ, nec finē eius respiciunt, illud solùm considerant, quod pedibus ac manibus attingunt. Nec præteritum, nec futurum, sed præsens tantum illis obscura nebula obliuionis co-opertis ante oculos versatur. Vt textor habens telam quam conficit, in liciatorio circumuolutam, nec videt, quod rexuit, nec quod est texturus, sed illud duntaxat, vbi radius quo subtegmē inseritur stamini, versatur; ita ille cui excidit omnino ex animo memoria mortis, nihil videt ex vita, nisi quod adest, vbi cogitatio rerum præsentium reuoluitur. Nec principium intuetur, nec finem, nec diem natalem, nec naturæ dissolutiones, nec ingressum in hanc vitam cum lachrymis, nec discessum ex illa cum gemitibus. Sed ventura est mors, à qua nullis poterit diuitiis impius liberari; & tandem in ignes æternos relegabitur. Cuidam potenti, sed impio regi dictum est, vt refert Esaias ca. 14. Corruisti in terram, qui vulnerabas gentes, ad infernum detraheris in profundū laci. De eo, qui opibus & deliciis affluebat, est apud Lucam cap. 16. mandatum, Mortuus est diues, & sepultus est in inferno. Si se mortis memoria præparauissent, non tam infelici exitu vitam terminarent. Nos imitemur grues vigilantes, quæ disponentes excubias vnum pedem habent elatum, in quo tenent lapillum, vt si fuerint correptæ somno, cadat lapillus, ad cuius sonum excitentur. Ita nos ne remissè dormiamus, & arcto inertiæ somno sopiti opprimamur, excitemur ad sonitum lapidis cadentis, ad sonitum sanitatis, quæ nos deficit, ad sonitum vitæ, quæ sensim labefactatur & consumitur. Amplectamur mortis memoriam, cogitemus frequenter, esse nos ab hac caduca vita migraturos, vt ita à vitiis abstracti, & virtutibus muniti, alamus pietatem in Dei potentia & misericordia contemplāda. Ad id nos hortatur Ecclesiasticus, cū ait capite septimo. Memorare nouissima tua, & non peccabis in æternum. Et sancta mater ecclesia, cùm imposito cinere in frontibus nostris, Memento, inquit,

Similitudo.

Esai. 14.

Luc. 16.

Similitudo.

Eccle. 7.

homo, quia cinis es, & in cinerem reuerteris. Porrigit nobis die illo speculum veritatis, vbi nostram videamus fragilitatē. In hoc speculo vidit Esaias, quod dixit, Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri: Et Iacobus apostolus, Quæ est vita vestra? Vapor est ad modicum parens, & deinceps exterminabitur. Hanc vitæ imbecillitatem, & mortis certitudinem debemus memoria complecti & sepire. Augustinus libro exhortationum, Nihil inquit, sic reuocat à peccato, quam frequens mortis meditatio. Hieronymus in epistola ad Cyprianum, Memento mortis tuæ, & nòn peccabis, qui enim se quotidie recordatur esse moriturum, contemnit præsentia, & ad futura festinat. Gregorius libro duodecimo Moralium, Perfecta vita est mortis meditatio, quam dum iusti solicitè peragunt, culparum laqueos euadunt. Bernardus in quodam sermone, Miser homo quare omni hora te non disponis? Cogita te iam moriturum. Seneca in episto. 25. Nihil æque tibi proficiet ad temperantiam omnium rerum, quàm frequens cogitatio breuis æui, & huius incerti. Quicquid facies, respice ad mortem. Vt pauo vanitate elatus ob plumarum pulchritudinē, quibus conficit gyrum, si ad turpes pedes respiciat, statim deponit ambitum illum, sic mortales diuitiarum affluentia, aut generis nobilitate, aut corporis pulchritudine, aut dominatus potentia, aut famulorum abundantia inflati, intueantur pedū vilitatem, considerent mortem, respiciāt ad finem, & ita deponent vanitatis gyrū, atque superbiam, fastidium, & arrogantiā relinquent. Seuerus Imperator Vrnam sibi præparauit, in qua mortuus sepeliretur. Cumque eam ad se perferri iuberet, fixis oculis in illa, eam manibus contrectans dixit, Tu eum capies, quem totus orbis terrarum capere nunquam potuit. Ita hoc narrant Dion Nicæus, & Xiphilinus in vita eius. Interrogatus Musonius quis præclarè posset extremum diem terminare? respondit. Qui semper postremum vitæ diem sibi instare proposuerit. Author est Maximus sermone 36. Antiphanes

Esai. 40.
Iaco. 4.

August.

Hieron.

Gregor.

Bernar.

Seneca.

Similitudo.

Dion.
Xiphili.

Maxim. Stobæ. phanes authore Stobæo, dicere solebat, esse mortalia ab hominibus memoria repetenda, quandoquidem omnes sunt à vita discessuri. Nemo enim est, qui possit mortem vitare. Hoc intelligens Socrates cuidam qui ei dixit: Athenienses te morte afficiendum decreuerunt, respondit: Et eos ante natura, vt refert in sermonibus Maximus. (Maxim.) Cùm Imperator Constãtinus cuidam Persarum principi Romę magnitudinem, magnificentiam, & celebritatẽ ostenderet, ab eoq; peteret, quid de illa sentiret, ait Fulgosius libro septimo eum (Fulgos.) respondisse: Etiam Romæ, sicut cæteris orbis terrarum locis homines moriũtur. Hac breui responsione voluit hominum imbecillitatem, fragilitatemq; significare, nullumq; locũ esse in hoc seculo, vbi mortales possent mortẽ fugere, quę propter incertos casus quotidie imminet, & propter vitæ breuitatem nunquam lõgè potest abesse. Id mente percipiebat Iob capite 30. cùm ad Deum has voces emitteret: (Iob 30.) Scio, quòd morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti. Nihil certius morte, nihil incertius est illa. Ideo dicebat cęlestis magister Christus Deus noster apud Matthæum 25. (Mat. 25.) Vigilate itaque, quia nescitis diem, nec horã. Sed quemadmodum flores salutares suauem odorem redolentes, (Similitudo.) cùm non possint ob imbecillitatem diu manere, extillati durant in liquore suo, sic vitæ humanæ cùm sint fluxæ & inconstantes, eamq; ob causam nõ possint secundùm naturæ cursum diu permanere, durant post mortem liquore virtutum, nominis claritate, rerum præclarè gestarum memoria. Quare mortem in memoria habeamus, mundi diuitias, & cætera quæ deceptis mortalibus illustria videntur, parua ducamus, & ad diuinum numen, ad sedes mentium beatarum toto pectore aspiremus. Quid profuit Alexandro eius potentia? quid fallax mundi gloria? quid hominum opinio vanitatum plerunque, ac vitiorum laudatrix? Narrat diuus Antoninus (Antoni.) quarta parte summæ Theologiæ, fuisse memoriæ proditũ, conuenisse quosdam philosophos mortuo Alexandro, quendamq; dixisse: Hic qui terram heri cõculcabat, hodie ab ea conculcatur. Heri possidebat eam, nunc possidetur ab illa. Heri non sufficiebat ei totus mundus, nũc sufficiunt ei quatuor vlnæ terræ. In morte Alexandri variant historici: nam nonnulli aiunt, eum postquam summum imperium, & admirabilem nominis splẽdorem adeptus est, fuisse tanto, tamq; acerbo dolore cõfectum, vt rueret ad interitum voluntarium, mortemq; sibi ferro consisceret. Iustinus libro 12 (Iustinus) ait eum accepto poculo in conuiuio repente veluti telo confixum ingemuisse, tanto dolore fuisse cruciatum, vt gladium posceret in remedium, sed fuisse vi veneni extinctum, authorem autem insidiarum Antipatrum extitisse. Multi ex illis qui aiunt, fuisse ei veneno vitam ereptam, asserunt fuisse ex aquis Stygiis potionẽ illam, magna, vt Plinius inquit, (Plinius.) infamia Aristotelis excogitatam. (Aristot.) Solinus capite decimoquarto monimentis consignauit, (Solinus.) fuisse Alexandrum vinolentia oppressum, & extinctum. Qui alios superauit, fuit, vt ille ait, à vino superatus, vique ebrietatis morte deletus. Fuisse autẽ Alexandrum vinolẽtum asserit Athenæus capi. 11. libri decimi. (Athen.) Plutarchus has & alias (Plutarc.) opiniones de eius interitu affert in eius vita, quam grauiter, & eleganter literis mandauit. Cecidit itaque Alexander ille, qui solus totum terrarum orbem terrebat, & fuit in medio potentiæ suæ miserè consumptus, vt hoc loco ait Daniel.

¶ *Et orta sunt quatuor cornua subter illud.* Hoc est, & mortuo Alexandro orti sunt loco eius quatuor reges: Ptolemæus qui tenuit Aegyptum, Philippus, qui obtinuit Macedoniam, Seleucus, qui occupauit Syriam, & Chaldæam, & nonnulla regna Orientis, Antigonus, qui regnauit in Asia. Inter hos quatuor reges diuisum fuit Imperiũ Alexandri per quatuor ventos cęli, hoc est per quatuor mũdi partes, vnde perflant quatuor præcipui venti.

¶ *De vno autem ex eis.* Idest, de Seleuco rege Syriæ egressum est cornu modicũ, hoc est Antiochus Epiphanes, qui in principio exiguam habet potestatẽ. Et hoc cornu factum est grande: quia hic Antiochus cùm

cùm esset Romæ obses, exiuit ex vrbe, & inscio senatu arripuit imperium Syriæ, & appellatus est Epiphanis, hoc est illustris. Ac intulit bellum Ptolemæo Aegyptiorum regi, quem superauit. Lege primum
1. Ma. 1. caput libri primi Machabæorũ, vbi hæc, & alia reperies ad huius loci Danielis intelligentiam conducentia. De hoc Antio
Athen. cho ait ita Athenæus capite 12. libri 10. Antiochus Rex qui vocatus fuit illustris, erat bibax, qui obses fuit apud Romanos,
Ptolem. vt Ptolemæus Euergetes libro primo, & quinto commentariorum narrat. Poly-
Polybi. bius eum insanum appellat libro historiarum 26. non autem illustrem: erat enim illustris nomine, factis autem minimè.

¶*Contra meridiem* Hoc est contra Aegyptum, quæ est quodammodo ad Meridiẽ respectu Syriæ. Et contra Orientem, hoc est contra Persidem. Et contra fortitudinẽ, hoc est, cõtra Hierosolymã, vbi Deus qui est ipsa fortitudo colebatur. Vel cõtra Dei populum, qui in ipso Deo fortis erat.

¶*Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli.* Idest, & creuit hoc cornu, creuit robur, ac potentia Antiochi contra filios Israelis, qui cęlesti fortitudine muniti soliti erãt pugnare, & olim angelorum vallabantur custodia. Quam ob causam hoc loco fortitudo cęli, & stellę vocãtur. Poteris rectè per fortitudinem cęli exercitum cœli interpretari. Vt sit sensus: Cõparauit copias, quas duxit contra pios Israelitas, qui colũt Deum cęli, quare exer
Theod. citus cęli dicuntur. Theodotio hẽt: Vsque ad militiam cœli. Quod in idem recidit.

¶*Eiecit de fortitudine, & de stellis.* Prostrauit multos ex Iudæis, de quibus victoriam reportauit. Per stellas intelligit sanctiores, aut duces, aut sacerdotes, aut insigniore sapientia præstantes, in medio tenebrarum nitore, ac splendore literarum
Infr. 12. fulgentes. Idem enim Daniel capite 12. Qui, inquit, ad iustitiam erudiũt multos, quasi stellæ in perpetuas ęternitates. Vel per exercitum cœli intelligit stellas, quæ in cœlo sunt instar exercitus in castris: Volens Daniel explicare quid per exercitum cęli intelligeret, adiecit, & de stellis. Acsi diceret. Prostrauit de fortitudine cęli, hoc est de stellis. Et ita accipitur particula, &, pro idest. Colliges ex hoc loco, Iudæos illius temporis fide munitos vocari stellas, cum quibus Moses capite pri Deut. 1.
mo Deuteronomij eos comparauit.

¶*Et vsque ad principem fortitudinis.* Erexit se etiam contra Deum, qui est princeps fortissimus, & princeps Hierosolymæ, quæ paulò ante appellata est fortitudo, & princeps, ac Dux Israelitici populi. Nam tanta superbia, & insolentia elatus est Antiochus, vt sanctum Dei templum pollueret, ipsumque Deum execrationibus, ac maledictis lacesseret, vt libri Machabæorum memoriæ prodide- 1. Ma. 1.
runt. Poteris per principem fortitudinis ducem exercitus intelligere, aut summũ Iudæorum sacerdotem. Quidam per illum intelligunt Iudam Machabæum, 1. Ma. 2.
qui fuit illustris Iudæorum dux. & 3.

¶*Ab eo tulit iuge sacrificium.* Antiochus adeo summum Iudæorum Sacerdotem, ipsosq; Iudæos afflixit, vt coge- 1. Ma. 1.
rentur intermittere sacrificia. Iuge sacrificium vocat omnes cerimonias, & immolationes, quæ fiebant quotidie mane, ac vespere. Ordo est, tulit ab eo, hoc est à principe fortitudinis perenne sacrificiũ. Alij legunt: Ab eo ablatum est, hoc est ab Antiocho. Alij verò: vt per illum iuge sacrificium tolleretur.

¶*Deiecit locũ sanctificationis eius.* Idest violauit templum Dei. Posuit enim in illo imaginem Iouis, & multis illud impu 1. Ma. 1.
ritatibus contaminauit, ita Deo propter peccata populi permittente. Templũ Dei in sancta scriptura appellatur locus sanctificationis, sanctũ, sanctuarium, domus Dei, torcular domus orationis, ariel, atria domini, ędificium domus Domini. Sed per illud adumbrabatur ecclesia, quæ appellatur in literis diuinis templum, Sion, Hierosolyma, columba, sponsa, amica, luna, lagena, ciuitas gentium robustarum, speciosa, cęlum, columna & firmamentũ veritatis, tabernaculum, mõs sanctitatis, ciuitas regis, domus Iacob, vinea electa, regnum Dei, aurora, ciuitas Dei, domus Dei, mater, fons Saluatoris, fons Israel, tota pulchra, solium Dauid, Ierusalem

R noua.

noua. In ea eſt iuge ſacrificium, hoc eſt ſanctum Euchariſtiæ ſacramẽtum, quod ſcelera:us Antiochus, ideſt impius Oecolampadius abſtulit à multis Germaniç ecclesiis, quem in hoc nefario ſacrilegio, & horribili impietate ſecutus eſt flagitioſus Zuinglius, & poſtea peſtilens Caluinus, duo vaſa iniquitatis bellantia, quos infiniti alij huiuſmodi hæretici ſunt ſecuti, qui ſe ab eccleſia ſancta catholica ſepararũt, & ſynagogæ Satanæ hæreſum, impietatũ, & maleficiorum pleniſſimæ dediderunt. Aiunt blaſphemi in hoſtia conſecrata nõ eſſe corpus Chriſti, nec ſanguinem in calice. At Chriſti Euangelium aſſerit contra-
Mat. 26. rium, diuus enim Matthæus cap. 26. euangelij ita ait: Cœnantibus autem eis, accepit Ieſus panem, & benedixit, ac fregit, deditque diſcipulis ſuis, & ait: Accipite, & comedite. Hoc eſt corpus meum. Et accipiens calicem gratias egit, & dedit illis dicens: Bibite ex hoc oẽs, hic eſt enim ſanguis meus noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorũ. Apertiſſimè Chriſtus dixit: Hoc eſt corpus meum, & hic eſt ſanguis meus. Quibus verbis poterat hoc clarius & diſtin-
Mar. 14. ctius explicare? Idem aiunt Marcus capi-
Luc. 22. te 14. & Lucas 22. Ioannes etiam capite
Ioan. 6. 6. ait dixiſſe Chriſtum: Panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. Et paulò pòſt: Caro mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus. Vbi obſeruanda eſt particula, verè. Eſt enim in hoſtia conſecrata Chriſti corpus verè, non figura:è, realiter, non per ſimilitudinem. Diuus Paulus capite 12. epiſtolæ prioris
1. Co. 10 ad Corinthios: Dominus Ieſus, inquit, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem, poſtquam cœnauit dicens: Hic calix nouum teſtamentum eſt in meo ſanguine. Quibus verbis Apoſtolus clariſſimè, veriſſimè, & aſſeuerantiſſimè affimat, oblatum fuiſſe Apoſtolis verum Chriſti corpus, & verum eius ſanguinem, ac datam fuiſſe apoſtolis poteſtatem conficiendi ſanctum hoc ſacramentum. Huc accedit conſenſus totius eccleſiæ catholicæ, multa vniuerſalia concilia, omnes antiqui patres ſapientia & ſanctitate admirandi, omnis cœtus catholicorum doctorum, & potentiſſima miracula in hoc ſanctiſſimo ſacramento diuinitus oſtenſa. At hæretici negligunt eccleſiam, & Dei miracula clariſſima. Superbia inflati cõtemnunt theologos catholicos doctrinæ ac virtutis ornamentis excultos, nec ſolùm in recentiores literarum eruditione inſignes, & religione prçſtantes, ſed etiam in antiquos patres ſanctitate conſpiciendos, ſingulari morum grauitate, eximiæque doctrinæ gloria florentes inuehuntur. Negligunt ſancta vniuerſalia concilia in Spiritu Sancto congregata, contemnunt ſacros canones, & ſancta ſummorum Pontificum decreta: lacerant & deprauant ſanctam ſcripturam, corrũpunt ſanctum Chriſti euangelium, conculcant diuum Paulum Apoſtolum, eiuſque cœleſtem adulterant doctrinam, violant Ieſu Chriſti Dei noſtri ſacramenta, antiquiſſima dogmata à tempore apoſtolorum in eccleſia catholica matre noſtra introducta, inſtituta, & perpetuò ſeruata deſpiciunt. Euertunt templa Deo dicata, corrumpũt virgines Deo ſacratas, polluũt ſe infinitis ſceleribus, conantur euertere eccleſiam, & vocant ſe eccleſiæ reformatores. Quid plura? Peruertunt ſanctum Chriſti euangelium, nihil eſt illis antiquius, quàm illud corrumpere, & de medio tollere, & non pudet eos ſe Euangelicos appellare, cùm nihil minus quàm euãgelium obſeruent. Euertunt Euangelium, & vocant ſe Euangelicos. Ad id furoris diabolici venerunt, vt infinitos viros pietate ac religione præcellentes interficerent, ea ſola de cauſa, quòd iuxta ſanctum Ieſu Chriſti Euangelium, & veram ſanctæ Romanç eccleſiæ doctrinam in fide catholica admirabili conſtantia muniti permanerent. Quo iure ò Lutherani, ò Zuingliiſtæ, ò Caluiniſtæ, qua lege, qua ratione homines pios interficitis, eoſque ad interitum crudeliſſimum vocatis? Quare obedientiam regibus & Pontificibus ex iure diuino debitam relinquitis? Quare omnia diuina

&

& humana iura repudiatis? Quare venerandos sacerdotes in ecclesiis, inter ipsas Christi aras interficitis? O cœlum, ò terram? O impia hæreticorum facinora? Quid dicam? Quò me vertam? Te lachrimis, vocibus, & gemitibus oro Christe sancte, te ex intimo pectore precor & obtestor, vt hæreticos tenebris coopertos splendore tuæ misericordiæ & sapientiæ illustres, vt repudiatis erroribus suis intelligant verum tuum euangelium, & seruēt illud, & ad ecclesiam sanctam Romanā vniuersalem reuocentur, & ad te ipsum toto pectore conuertantur. Et ita desinent impium imitari Antiochum, qui perenne sacrificium impedire conabatur.

¶ *Propter peccata.* Nimirū populi Israelitici. Perpende, peccata populi in causa esse, vt Deus permittat ecclesiam calamitatibus & persecutionibus affici, & iuge sacrificium intermitti.

¶ *Et prosternetur veritas in terra.* Id est, & decidet in terram verus Dei cultus tēpore Antiochi. Poteris per veritatem viros veritatis amatores intelligere. Vel Dei legem veritatis plenissimam. Vel veritatē in verbis, fidemque in promissis. Erāt tūc veritas veluti demersa, fraudibus omnia tenebantur à plerisque, cuncta ferè erant
Esai.59 tenebris circūfusa. Ac vt verbis vtar Esaię cap.59. Corruit in platea veritas, & ęquitas non potuit ingredi. Poteris per verita-
Theod.. tem intelligere iustitiam: nam Theodotio habet: Et proiecta est in terram iustitia. Accipi autem veritatem pro iustitia indicat
Psal.24. versiculus ille Psalmi 24. Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Et illud
Psa. 39. Psalmi 39 Misericordia tua & veritas tua semper susceperunt me. Et illud etiam
Psal.90. Psalmi 90. Scuto circundabit te veritas eius. Hoc est, seruabit te vndique Deus iustitia sua fideli, si ad illum confugeris, eique totum te commiseris. Eius iustitia erit clypeus, quo vndique protegaris. Scutum mundi protegit ex vna tantùm parte, at scutum diuinæ iustitiæ circuit, & ex omni parte seruat & protegit. Accipitur quo
Pro. 20. que veritas pro iustitia capite 20. Prouerbiorum: Misericordia & veritas custodiunt regem.

¶ *Et faciet & prosperabitur.* Hoc est, hęc omnia mala faciet Antiochus, & prospere res illi succedent. Rebus vtetur secundis, & ad voluntatem fluentibus. Aspicis hoc loco, impios aliquando propter alio rum peccata rerum prosperarum in hac vita potiri. Antiochus ingressus Dei templum illud violauit, & abstulit ab eo candelabrum luminis, vt primo capite libri primi Machabæorum scriptum legimus, j.Mac.1
& incolumis euasit. Poteris in ea intelligendi ratione, quam theologi moralem vocant, ad motus animi moderandos, & in gyrum rationis ducendos, hūc locum explanare. Per Antiochum impium tyrānum, qui ingressus in templum rapuit secum lumina, poteris amorem proprium intelligere, quo quis se amat intemperanter. Hic enim tyrannus cùm ingreditur in cor nostrum, contaminat illud, aufert ab eo lucem, illudque ornamentis spoliat. Et ita manet cor nostrum tenebris coopertum, & inquinatum. Quod templum sit illud, indicat diuus Paulus cap. 3. epistolæ prioris ad Corinthios, cùm ait: Nescitis, 1.Co. 3.
quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis? Et cap.6. superioris: Vos estis templum Dei viui. Amor proprius 1.Cor.6
nos tetris tenebris obscurat, & cordi nostro caliginem offundit. Cùm enim ingreditur in nos, eripit nobis candelabrum luminis, hoc est cognitionem nostri, nosq; crassis tenebris circunfusos relinquit. Euanuerunt, inquit apostolus 1. ad Ro- Rom.1.
manos, in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Et quarto, ad Ephesios: Tenebris obscuratum habentes Ephe.4.
intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est in illis propter cæcitatem cordis ipsorum. Hæc cæcitas prouenit ex amore proprio, à quo multa dimanāt maleficia. In epistola posteriore ad Timotheum capit.3. ait diuus Paulus: Erunt ho 2.Tim.3
mines seipsos amātes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, &c. Cùm dixit fore homines proprio amore incensos, statim multitudinem scelerum nominauit ab eo exeuntium, quibus homines seipsos inordinate amantes contaminantur. Appellatur hic nimius ac proprius amor philau-

tia, quæ est fundamentum omnium vitiorum. Vt ex puncto quod centrum vocant, exeunt lineæ ad extremitatem: sic ex philautia in sphæra vitæ nostræ dimanant lineæ flagitiorum ad exitij nostris circunferentiam. Quare dãda opera est, ne Antiochum nefarium tyrannum, hoc est, amorem proprium inordinatum in templum animi nostri ingredi sinamus, ne luce, cognitiõe nostri, cæterisq; bonis spoliemur.

¶ *Et audiui vnum de sanctis loquẽtem.* Audiui interno auditu vnum de sanctis angelis loquentem, & alterum angelum inferiorem, qui ab hoc angelo loquente quærebat, quãto tempore duratura esset tyrannis Antiochi in Iudæos. Ostendit hic locus angelos superiores interrogari ab inferioribus, eosq; illustrare. Idem col-
Zach. 2. ligitur ex Zacharia dicente cap. 2. Ecce angelus q loquebatur in me, egrediebatur, & angelus alius egrediebatur in occursũ eius. Et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum illum, dicens: Absq; muro habitabitur Ierusalem. Id docet multis verbis
Dionys. diuus Dionysius Areopagita in libris de cœlesti hierarchia, quem non solũ Theologi, sed magni etiam philosophi sequuntur. Afferunt enim inferiores intelligentias vultus suos in lumina superiorum intelligentiarum coniicere, ab illisq; illuminari. Deus enim reducere ad se solet media per prima, & vltima per media.

¶ *Et dixit vnus sanctus alteri, nescio cui.* Id est, & interrogauit alter angelus inferior Angelum illum eximium, quem ego nescio, cuius nomen non est mihi perspectum. Interrogauit inquam, quousque visio, id est lex diuinitus ostensa, & perenne sacrificium intermitterentur, & quandiu duraret peccatum desolationis, & violationis, quæ facta est in templo, & quanto tempore sanctuarium, hoc est templum ipsum, & fortitudo, hoc est Hierosolyma, vel exercitus Iudæorum conculcarẽtur. Potest totũ hoc ita etiam explanari: Quæsiuit inferior angelus a superiore, quousque esset intermittenda visio, hoc est vaticinatio, & duratura esset sacrificij cessatio, & quando delendum esset peccatum, propter quod tollitur sacrificium, & templum, exercitusq; Dei conculcantur. Oratio est imperfecta magnam habens vim ad affectum exprimendum: loqtur enim angelus more eorum, qui anguntur dolore, qui solent sermones imperfectos proferre. Ita Dauid cùm teneretur ardente desiderio adeũdi ad templum Dei, à quo ob Saulis impietatem abesse cogebatur, eamque ob causam dolore premeretur, has voces emisit: Etenim passer inuenit Psal. 83.
sibi domum, & turtur nidum, vbi ponat pullos suos. Altaria tua domine virtutũ, rex meus, & Deus meus. Acsi diceret: Inueniunt aues locum, vbi cubilia sibi nidosque construant, ac fingant, vt possint cum pullis suis conquiescere: at ego ad aras tuas, in quibus acquiesco, domine exercituum Rex meus, & Deus meus: Subaudi, adire non possum. Non perfecit orationem ob dolorem, & singultus: nam animi affectio verba solet interrumpere. Eodem modo dominus Iesus apud Lucam decimonono: Videns ingratam Luc. 19.
Hierosolymam profusis lachrymis dixit: Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Figura est aposiopesis, quam Latini reticentiam vocant, cùm inter nos ea supprimimus, quæ dicturi videbamur.

¶ *Et dixit ei vsque ad vesperam, & mane.* Responsio est angeli superioris ad alterum angelum. Quidam codices habẽt: Et dixit mihi, vt sermo superioris angeli ad Danielem referatur. Vesperam & manè vocat diem naturalem, qui nocte constat & die. Ita intelligitur illud Genesis capite primo. Factumque est vespere, & Gen. 1.
manè dies vnus. Hoc est, & ita transactus est dies primus. Per vesperam intelligitur nox, per manè verò dies. Aliquando tamen per vesperam intelligitur spatium illud, quod est inter solis occasum & noctem, quod appellatur crepusculum, vt Exodi 12. Immolabit eum vniuersa mul- Exo. 12.
titudo filiorum Israel ad uesperam. Pro quo nonnulli uertunt ex Hebræo: admissiones, nimirum diei & noctis, idẽ enim vocabulum vesperam significat & missionem. At hoc Danielis loco per vesperam & ma-

& manè dies naturalis designatur. Vel vsque ad vesperam & manè: hoc est secundùm noctium dierumque successionem. Potest hoc ita etiam verti: A vespere ad mane, idest à dolore ad lætitiam.

¶*Dies duo millia trecenti.* Bismille trecenti dies efficiunt annos sex, mēses tres, dies viginti. Hoc tempore dixit ei Angelus duraturam Iudæorum calamitatem sub Antiocho, & templi violationem, ac iugis sacrificij intermissionem, & commemoratam vastitatem. Et ita euenit reipsa. Et quia quilibet horum dierum est naturalis, continens diem artificialem & noctem, dixerat: Vsque ad vesperam, & mane, & adiecit statim: Dies duo millia

1.Ma.1. & 4. Ioseph. trecenti. Lege Machabæorum libros, & historiam Iosephi, & inuenies centesimo quadragesimotertio anno à Seleuco, qui primus regnauit in Assyria post Alexandrum, ingressum fuisse Antiochum Hierosolymam, & vniuersa vastasse, reuersumq; anno tertio statuisse in templo statuam Iouis, quæ vsque ad Iudam Machabæum ibi permansit. Bis ingressus est Antiochus Hierosolymam: primo ingressu vastauit vrbem, & spoliauit templum, secundo verò posuit in templo statuam Iouis, quæ ibi tres annos permansit. Et ita spacium sex annorum nō refertur ad collocationem statuæ, sed ad vrbis vastitatem, templique spoliationem. Porrò in historia ecclesiastica scriptum legimus, à primo ingressu Antiochi in sanctā ciuitatem, vsque ad templi mundationem per Iudam Machabæum per successionem diei, ac noctis interfluxisse annos sex, menses tres, dies viginti. Quod cū Daniele omnino concordat. Admirabilis profectò est hæc Danielis vaticinatio, quæ non solùm annos, sed menses, & dies apertissimè continet, & numerat. Tam dilucidè, ac perspicuè hoc prædi-

Porphy. xit, vt auderet impius Porphyrius asserere, commentitiam esse totam hanc vaticinationē. Non intellexit sacrilegus præuidisse diuinum vatem hæc omnia animi oculis diuino lumine illustratis, potuisse-

Psal.50. que dicere cum Dauide: Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.

¶*Et mundabitur sanctuarium.* Hoc est, & Iudas Machabæus templum perpurgabit. Quemadmodum facta fuerit perpurgatio hæc, est literis mandatum libro 1. Machabæorum capite quarto. 1.Ma.4.

¶*Factum est autem, cùm viderem ego Daniel visionem.* Id est, dum autem ego Daniel hoc intuerer, & in visionem hac animum intenderem, nihil erat mihi magis in optatis, quàm eius intelligentiam, & interpretationē distinctè, ac planè cognoscere: nondum enim perspicuè singula animo percipiebam. Ac cùm huius rei intelligentiā quærerem, ecce stetit in conspectu meo quasi species viri, non vir, sed angelus quidam in figura, & imagine viri. Fuit autem hic Angelus iuxta virorum sapientium sententiam Michael, qui interiori conspectui Danielis per imaginariam formam apparuit.

¶*Et audiui vocem viri inter Vlai.* Et auribus internis percepi vocē Angeli, qui erat inter Vlai: idest, inter portam ita appelatam. Vel inter paludem, & portam. Vel in medio fluminis Eulæi. Hæc omnia, vt ostendimus, possunt huic nomini accommodari. Hic autem angelus Michael dixit angelo Gabrieli: Gabriel fac intelligere istum, visionem. Hoc est, doce hunc Danielem visionem hanc. Quidam codices habent, istam visionem, sed correctiores habent, istum, vt referatur ad Danielem Et ita est in Græco, & in Hebræo. Erat Michael princeps synagogæ Iudæorum, ideo ad eorum vtilitatem, & consolationem dabat operam, vt diuinus vates à Gabriele instrueretur

¶*Et venit.* Nimirū Gabriel ad visionem mihi explanandā, & accessit prope locū, vbi ego stabam, eoq; accedente ego territus procidi in faciem meā. Existimo non timore alicuius mali in terrā lapsum fuisse Danielem, sed ob reuerentiā erga illos spiritus beatos, & ob visionis & illuminationis excelsitatem, magnamq; animi attentionē. Cùm enim intendimur ad vnū, debilitamur ad alterū. Ex quo efficitur, vt ad contemplationem magnoperè intēti semoueamur à corpore: corpus autem ab animo semotum, atque relictum ruit,

Infr.10. & prolabitur. Infrà enim ait idem Daniel cap.10. Vidi visionem grandem hãc, & non remansit in me fortitudo, sed species mea immutata est in me, & emar-
Esai.21. cui: ned habui quicquam viriũ. Et Esaias cap.21. Corrui, inquit, cùm audirem, conturbatum sum, cùm viderem. Illud est aduertendum, non cecidisse Danielem retrorsum, sed in faciem suam. Ideo ait hic. Corrui in faciem meam. Iusti enim à fronte cadere dicuntur, impij autem à tergo: nam qui decidunt ante faciem, vident locum ruinæ, possuntque se facilè erigere, & manibus adiuuare, non autem
Gen.17. qui retrorsum ruunt. Abraham viso domino, vt dictum est capite Genesis 17. bis cecidit in faciem suam. Considerata imbecillitate propria, & diuini numinis pręstantia cecidit pronus ante oculos suos,
Nu. 14. diuino splendore perterritus. Moses cum Aarone, vt ipse cap.14. Numerorum scri-
Iosue 5. ptum reliquit, in terram proni ceciderunt. Iosue etiam procidit in faciem suã,
2.Pa.20 vt liber eius cap.5. testatur. In libro 2. Paralipomenon, cap.20. est monimentis cõsignatum, regem Iosaphat ciuesque Hierosolymæ corruisse à fronte in terram co
Ezec.2. ram domino, eumque coluisse. Ezechiel capite 2. Vidi, inquit, & cecidit in faciẽ meam. At de impio illo & ingrato populo Iudaico qui Christum Deum nostrũ ad cædem crudelissimam vocauit, sub nomine ascensoris equi ait ita Iacob capi
Gen.49. te Genesis 49. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens vngulas equi, vt cadat ascensor eius retro. Per Dan intelligitur Samson, & per illum Christus, ad cuius vocem ascẽsores equi hoc est, Iudæi in honore constituti retrociderunt. Poteris per ascensores equi in
1.Reg.3 sensu historico & germano Philistęos il-
3.Reg.4 los intelligere, quos Samson deiecit, & prostrauit. Est enim perspicuum fuisse Sansonem ex tribu Dan. Heli cui Deus per Samuelem exitium fuerat minatus, quod in nefarios filios suos non, vt æquũ erat, animaduerteret, nec debita seueritate à flagitiis separaret, cecidit retro, & fractis ceruicibus extremum vitæ edidit spiritum. De impiis diuinam vaticinationem contemnentibus ait capite 28.
Esaias: Vt vadant, & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur. Et sacrilegi illi qui crudeles manus in Christum iniecerunt, illumque innocentissimum agnum per summum scelus al- Esai.28.
ligarunt, vt diuus ait Ioannes capite 18. Ioan.18
Euangelij, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram. Audita blanda ac suaui Christi voce feri homines, & immanitate barbari fuerunt percussi, perterriti, & à tergo prostrati. Aspicis igitur viros pios, q se iustitia muniunt, si ruunt, à fronte ruere, impios autem à tergo.

¶*Intellige fili hominis.* Ne cœlestium spirituum visione, tantarumque rerum illustratione superbiret, & sanctitatis opinione inflatus se ferret in sublime, quin potius humanam fragilitatem in memoriam reuocaret, filius hominis vocatur. In diuinis enim literis idem est filius hominis ac verus homo, imbecillus, & laboribus expositus. Eam ob causam Christus Deus noster cùm excelsa ac diuina haberet nomina, se in euangelio filium hominis sæpenumero appellabat, vt nobis humilitatis exemplum præberet, & hac nomenclatione nos à vanorum titulorum cupiditate & ambitione separaret. Ideo dicebat apud Matthęum 8. Vulpes foueas habent, & volucres cœli ni- Matt.8.
dos, filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet. Et capite 16. Quem Mat.16.
dicunt homines esse filium hominis? Et vigesimo: Filius hominis tradetur princi- Mat.20.
pibus sacerdotum. Et apud Marcum 13. Mar.13.
Tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus. Et apud Lucam 9. Fi- Luc.9.
lius hominibus nõ venit perdere. Et multis aliis in locis se filium hominis appellauit, vt nos ad veram animi demissionẽ moueret. Vt auis ad ascendendum valde, Similitu
priusq volet, se abiicit & demittit, vt ma- do.
iore conatu ferat in sublime, sic debemus demittere nos ipsos, & inclinare, ac submissus gerere, vt maiore impetu ad excelsũ cœlũ ascendamus. Nã vt Christus ait dñs noster apud Lucam 14. Qui se hu- Luc.14.
miliat, exaltabitur. Cùm ad cœlum penetrare sine veris virtutib. nullo modo valeamus,

mus, veras autem virtutes habere sine humilitate non possimus, apertè concluditur, sine humilitate nòn esse nobis aditum ad sedes ęternas reseratum. Quemadmodum ramus arboris in trunco habet viriditatem, sectus autem & auulsus arescit, sic virtus in stipite, hoc est in humilitate, quæ est arbobis vitæ Christianæ truncus, permanet, & virescit, at ab humilitate disiuncta & diuisa vires amittit, & consumitur. Nunc verò quod sine animi dolore dici non potest, sunt multi, qui non solùm humilitatem non habent, sed etiam superbia gloriantur. Videbis enim multos, qui superbiam tanquam regium diadema illustremque coronam in capite imponunt. Illud Psal. 72. Ideo tenuit eos superbia, potest verti ex Hebræo, Ideo coronauit eos superbia, Et ita transtulit Xantes Pagninus. Cùm Esaias in superbos Iudæos inueheretur cap. 28. Væ, inquit, coronę superbię. Pro quo Septuaginta habēt Væ coronæ iniuriæ. Sunt nanque superbi & insolentes homines propensi ad iniuriā in alios inferendam. Deus ornat vnumquemque suorum gloria & honore, iuxta illud Psal. 8. Gloria & honore coronasti eum, mundus verò suos arrogantia & superbia. Nolunt illud perspicere, quod ait Ecclesiasticus: Quid superbis terra & cinis? Nec illa Dei verba tertii capitis Genesis, Puluis es, & in puluerem reuerteris. Verba illa secundi capitis Genesis. Formauit igitur dominus Deus hominem de limo terræ, possunt verti ex Hebræo: formauit igitur dominus Deus hominem puluerem de terra. Et ita habet paraphrasis Chaldaica. Vbi vides, hominem esse puluerem terræ, eamque ob causam debere superbiam, elationem, & fastidiū vitare. Id volens angelus docere Danielē, eum filium hominis hoc loco vocauit. Qua de re ea poteris videre, quæ in nostris in Ezechielem commentariis disseruimus, verba illa secundi capitis explanantes, Fili hominis sta super pedes tuos.

Similitudo. Psal. 72. Xantes. Esai. 28. Psal. 8. Eccl. 10. Gene. 3. Gene. 2.

¶ *Quoniam in tempore finis complebitur visio.* Hoc est, quia explebitur hoc visum, quando finiti fuerint duo illi mille & trecenti dies, quorum paulò antè facta fuit mentio. Potest hoc ita explanari. Complebitur hæc visio non statim, sed tempore longo quidem, nihilominus tamen finiēdo. Expleto definito tempore finem habebit hæc sub Antiocho calamitas, cui succedet felicitas. Vnde quidam codices ad marginem habent, Ad tempus finis erit visionis. Potest etiam ita verti, Quoniam in temporis fine complebitur visio. Id est, durabit Antiochi tyrannis in Iudæos sex annis, & tribus mensibus, & viginti diebus, & in fine huius temporis cessabit calamitas, & succedet prosperitas. Quidam hoc referunt ad extremum iudicium in fine mundi, & per hunc tyrannū intelligunt Antichristum etiam in sensu literali. Non est inconueniens vnum eundemque locum duos habere sensus literales. Illa Ieremię vaticinatio, Vox in excelso audita est, ploratus & vlulatus, Rachel plorans filios suos, intelligitur de lachrymis & lamentis matronarum Iuda & Beniamin, cùm viderent filios suos duci in Chaldæam: nihilominus tamen eam diuus Matthæus iuxta alterius intelligentiæ veritatem, ad interfectionem transtulit Innocentium, & per Rachelem quæ sepulta est in agro Bethlehem, mulieres intelligit Bethlehemiticas interitum filiorū suorum infantium deplorātes. Et vterque sensus est verissimus & literalis. Id quod de Christo vaticinatus est Esaias capi. 53. Verè lāgores nostros ipse tulit, diuus Matthæus capi. 8. ad corporum ægrotationes eorum transfert, quos Christus sanabat, à quibus morbos depellebat. Diuus autē Petrus cap. 2. epistolæ suæ primæ, de peccatis nostris interpretatur. Et vterque sensum literalem verè & mirabiliter expressit. Multa præterea huiusmodi in diuinis literis multos habent sensus, non solùm mysticos, sed etiam historicos & literales.

Iere. 31. Matt. 2. Esai. 53. Matt. 8. 1. Pet. 2.

Cumque loqueretur ad me collapsus sum pronus in terram. Et tetigit me, & statuit me in gradu meo, dixitque mihi: Ego ostendam tibi, quę futura sunt in nouissimo maledictionis, quoniam habet tempus finem suum. Aries quem vi- F

disti habere cornua, rex Medorum est at que Persarum. Porrò hircus caprarum rex Græcorum est. Et cornu grande quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quòd autem fracto illo surrexerunt quatuor pro eo, quatuor reges de gente eius consurgent, sed non in fortitudine eius. Et post regnum eorum cùm creuerint iniquitates, consurget rex impudens facie, & intelligens propositiones, & roborabitur fortitudo eius, sed non in viribus suis. Et supra quàm credi potest, vniuersa vastabit, & prosperabi-
G *tur, & faciet. Et interficiet robustos, & populum sanctorum secundùm voluntatem suam, & dirigetur dolus in manu eius, & cor suum magnificabit, & in copia rerum omnium occidet plurimos, & contra principem principum consurget, & sine manu conteretur. Et visio vespere & manè quæ dicta est, vera est. Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et ego Daniel langui, & ægrotaui per dies. Cumque surrexissem, faciebam opera regis, & stupebam ad visionem, & non erat, qui interpretaretur.*

¶*Cumque loqueretur ad me.* Id est, cùm autem Gabriel mecum loqueretur, vt mihi visum explanaret, ego stupore veluti somno oppressus procidi in terram tanta visione perterritus. Huius ruinæ causa suprà explicata est. Eodem modo Ioannes
Apo.1. ca.1. Apocali. Cùm vidissem, inquit, eum, cecidi ad pedes eius tanquam mortuus.

¶*Et tetigit me.* Nimirum angelus statuit me in gradu meo: hoc est, posuit me in statione mea, quia in terra prostratus iacebam, erexitque me, & steti erectus in loco, ex quo cecideram. Voluit ei angelus stuporem leuare, & solatium præbere. Ita
Apoc.1. Ioannes 1. Apocalypsis, Posuit dexteram suam super me, dicens, Noli timere. Et
Ezec.2. Ezechiel 2. Cecidi in faciem meam, & audiui vocem loquentis. Et dixit ad me: Fili hominis sta supra pedes tuos, & loquar tecum. Et ingressus est in me spiritus, postquam locutus est mihi, & statuit me supra pedes meos. Et Dauid Psalmo 38. Psal. 38.
Eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis, & statuit supra petram pedes meos, & direxit gressus meos. Et immisit in os meum canticum nouum, carmẽ Deo nostro. Acsi dicat, adiuuit me Deus, & erexit me de voragine, in qua iacebam, & collocauit me in loco tranquillo ac tuto, nouamque mihi suppeditauit materiam misericordiæ suæ celebrandæ. Vult in his locis diuina scriptura docere, opus esse ad susceptionem illustrationis diuinæ eleuatione mentis in Deum. Oportet in splendorem admirabilem mysteriorum cœlestium, mentis aciem intendere, & animũ ad cœlum tollere, vt possis excelsa ac splendida mysteria conspicere, & cœlestibus epulis pasci, vt alens animum ad æternitatem, res humanas, caducas, & in casu positas contemnas, ad diuinas autem, æternas & immortales aspires. Poterit quippe impius vaticinari, si Deus voluerit, & gratia gratum faciente destitutus ventura prædicere, sed ad altam tutamque diuini numinis contemplationẽ, sublimemque raptum, quo animus diuino amore incensus Deo ipso oblectatur, opus est gratiã habere, animum erigere, virtutumque ornamentis excolere. Quando autem donum prophetiæ aliquibus datur propter eorum & aliorum vtilitatẽ, & propriam mentis illustrationem, illis solet dari, qui sunt gratia & charitate muniti. Sapientia enim Dei, vt est capiti septimo libri Sapientiæ mandatum, in animas sanctas se transfert, & amicos Dei ac prophetas constituit. Sap.7.

¶*Quæ futura sunt in nouissimo maledictionis.* Id est, ego tibi ostendam, quæ ventura sunt in vltimo tempore tyrannidis Antiochi. Impium Antiochum appellat maledictionem in abstractu, ac si dicat, non solum est maledictus sed ipsa maledictio. Poteris per maledictionẽ cultum idoli intelligere, & ita tempus maledictionis est tempus illud, quo idolũ durauit in templo Hierosolymæ, & in tota ciuitate

ultate à gentibus violata & possessa cultus viguit idolorum.. Vel accipitur hic ma-
Theod. ledictio pro ira Dei, Theodotio enim habet, In extremis iræ. Idem vocabulum Hebræum vtrunque significat, iram & maledictionem.

¶ *Quoniam habet tempus finem suum.* Hoc est, nam præfiniti temporis finis erit, & in tempore quod finietur, hęc euenient. Post tenebras erit lux. Est enim aliquando Antiochus è vita migraturus. Nam vt ait
Eccl.14. Ecclesiasticus capite quartodecimo, Generatio carnis & sanguinis alia finitur, & alia nascitur.

¶ *Aries quem vidisti.* Hoc est Darius. Hæc suprà explanauimus. Sequitur. Ipse est rex primus. Hoc est, primarius & præcipuus. Significat Alexandrum magnum: quo mortuo in Chaldæa surrexerunt, quatuor duces eius, qui post illum regnarunt.
Mac.1. Primo capite libri primi Machabæorum scriptum legimus, ipsum Alexandrum viuentem pueris suis regnum suum diuisisse. At illi se in fortitudine cum illo non adæquarunt. Ideo dicitur hoc loco, Sed non in fortitudine eius.

¶ *Consurget rex impudens facie.* Hoc est Antiochus Epiphanes. Pro, impudens facie, potest verti, fortis facie, vel seuerus, aut immanis. Pro, & intelligens propositiones, potest verti, & intelligens ænigmata. Prouerbium erat, quo significantur, qui ob ingenii acumen alios decipiebant, & calliditate, malitia, ac artificio fallendi præditi erant. Sensus est, Consurget rex ita fortis facie, vt non erubescat, sed sit callidus & astutus.

¶ *Sed non in viribus suis.* Non ex ipso erit tanta fortitudo, sed ex diuina permissione. Voluit Deus per illum punire Iudæorum populum iusto iudicio suo, quemadmodum olim fecerat per Assyriorum re-
Esai.10. gem, de quo ait apud Esaiam 10. Assur virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eius indignatio mea. Quidam hoc de viribus Antiochi referunt ad Alexandri comparationem, dicentes eas tenues esse, si cum Alexandri viribus comparentur.

¶ *Et prosperabitur, & faciet.* Hoc est, prosperabitur in omnibus, quæ fecerit. Prospero mundi flatu vtetur, omnia illi erunt secunda, & faciet, quæ volet arbitrio suo. Ita euenit Antiocho, sed tandē miserè à vita migrauit, & præceps ad pœnas æternes ruit. Idemque euenturum est Antichristo, cuius figuram gessit Antiochus. Et quia improborum felicitas, & secundus vitæ cursus videntur vim diuinæ iustitiæ redarguere, hortatur diuinus psaltes viros pios, ne eam ob causam grauiter commoueantur, quoniam res impiorum secundæ breues sunt & fugaces, & æterna illis pariunt supplicia. Ideo ait
Psal. 36. Noli ęmulari in malignantibus, Psal.36.
nec zelaueris facientes iniquitatem. Quoniam tanquam fœnum velociter arescēt, & quemadmodum olera herbarum cito decident. Et paulò pòst. Noli ęmulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Et reddit rationem, quia flagitiosi peribunt, hæreditas autem iustorum in æternum erit.

¶ *Et dirigetur dolus in manu eius.* Hoc est, fient fraudes & fallaciæ operatione eius. Ipsius opera plena erunt dolis & machinis. Accipitur manus pro operatione,
vt Iosue 21. Dominus præcepit per ma- Iosue.2.
num Mosi. Et 22. Iuxta imperium domini Iosu.22.
in manu Mosi. Et Psalmo 17. Seundum Psal.17.
puritatem manuum mearum retribuit mihi. Esaiæ primo, Manus vestræ sanguine Esai.1.
plenæ sunt. Actorum quinto: Per manus Act.5.
apostolorum fiebant signa & prodigia magna in plebe. Sed quoniam Antiochus fauebat machinis & dolis, potest hoc ita explanari: Et fient doli auxilio eius. Capitur enim manus pro auxilio & fauore, vt
Psalmo 36. Dominus supponit manum Psal.36.
suam. Ac si dicat, Etsi iustus decidat, nō collidetur, nam eum Deus auxilio suo iuuat, eiq; se inclinanti fert opem. Si incidit in calamitatem, non illi succumbet, quia Deus illum manu, hoc est fauore, & præsidio suo suo sustentat. Et Ecclesiastici 13. Eccl.13.
Humiliare Deo, & expecta manus eius. Ac si dicat: Si te coram Deo demisse prostraueris, & humilitatem colueris, vnum sic habeto, non tibi defuturum esse auxilium eius. Vel, dirigetur dolus in manu

eius,

eius,hoc eſt in exercitu eius.Vt ſit ſenſus: Non ſolũ ipſe erit fallax & vafer,ſed exer citus eius dolis vtetur. Accipi autem ma num pro exercitu indicant verba illa ca-
Nu. 10. pitis vigeſimi Numerorum. Egreſſus eſt obuius cum infinita multitudine, & ma- nu forti. Et verba illa primi Machabæo-
j.Ma.11 rum capite vndecimo:Occurrit ei in ma
Act.12. nu valida. Et Actorum 12. Miſit Rex He rodes manus,vt affligeret quoſdam de ec
Cicero. cleſia. Pro exercitu accipitur etiam á Ci cerone in oratione pro Cecina aiente: Qui manum fecerit,copias parauerit. Su mitur quoque manus pro promiſſione iu
Gen.14. reiurando confirmata, vt Geneſis deci- moquarto,vbi iurans Abraham: Leuo,in quit,manum meam ad dominum excel- ſum,quòd á filio regiminis vſque ad cor rigiam caligæ non accipiam ex omnibus
Pſal.62. quę tua ſunt.Ita Dauid Pſalmo 62.In no mine tuo leuabo manus meas. Qui autẽ periurio contaminantur,dexteram dicũ- tur habere mendacem. De illis ait pſal-
Pſ. 143. mographus. Quorum os locutum eſt va nitatem,dextera eorum dextera iniquita- tis. Quæ verba poſſunt ita transferri ex Hebræo.Quorum os locutum eſt menda cium, dextera eorum dextera eſt mẽdax. Pro iniquitate enim eſt in Hebraico no- men Xacer, quod iniquitatem ſignificat, & mẽdacium, & mendax. Eſt igitur illo- rum verborum ſenſus.Eripe me domine ab hominibus perfidis,qui ex fallaciis,& fraudibus conſtare videntur, quorum os loquitur mendacium, quorum iuſiuran- dum mẽdax eſt, quorum animi ſunt per- iurio contaminati.Eam ob cauſam poteſt hic Danielis locus ita explanari. Et diri- getur dolus in manu eius,hoc eſt,erit mẽ dacium in eius iureiurando, nullam ſer- uabit fidem in promiſſis, nullam iuratus veritatem in verbis.Extendere manus eſt orare,& preces ad Deũ fundere, vt apud
Eſa.1. Eſaiam capite primo. Cùm extenderitis manus veſtras, auertã oculos meos á vo- bis,ait dominus. Exodi decimoſeptimo:
Exo. 17. Cùm leuaret Moſes manus, vincebat Iſ- rael. Nam vt ait libro Officiorum tertio
Ambro. Ambroſius,Moſes cũ taceret, clamabat, cùm otioſus ſtaret,prœliabatur,& de ho- ſtibus quos non contigerat,triumphabat. Et vt verbis vtar Chryſoſtomi ſermone Chryſo.
de Moſe,ſit Moſe orante occulta pugna, ſed manifeſta victoria,vnus orat,vt mul- ti ſeruentur. Ponere manus ſuper os eſt tacere,vt capite Michææ ſeptimo: Ponũt Mich. 7.
manus ſuper os. Præterea manus ſignifi- cat potentiam,pactum,conſilium,flagel- lum,& alia,quæ poſſunt huic loco accõ- modari. Sed ex omnibus his interpreta- tionibus illa mihi magis placet, in qua manus accipitur pro operatione. Vt enim in loco illo de Chriſto intellecto Eſaię ca pite 53. Voluntas domini in manu eius Eſa. 53.
dirigetur,per manum intelligitur opera- tio,ita hoc Danielis de Antichriſto.Et di- rigetur dolus in manu eius. In operibus Chriſti fiebat Dei voluntas, in operibus autem Antichriſti,dolus & mendacium. Antiochus enim,vt diximus, Antichriſtũ adumbrabat. Poteſt verti locus hic: Et proſperabitur dolus in manu eius. Vide occulta, ſed iuſta Dei iudicia,qui permit tit aliquãdo,vt doli & fraudes impiorum illius proſperé ſuccedant. At pœna illis ęterna reſeruatur.

¶*Contra principem principum*. Id eſt, contra Deum, quem Ioannes capite de- cimonono Apocalypſis regem regum vo Apo.19.
cat, & dominum dominantium. In tem- plo enim eius idolum poſuit Antiochus, & aduerſus ipſum Deum protulit execra tiones & maledicta. Vel ideo dicitur cõ- tra Deum conſurgere, quia contra ſan- ctos eius ſurrexit. Saulo enim Chriſtia- nos affligenti dixit Chriſtus, vt Actorum nono affert diuus Lucas. Saule Saule cur Act.9.
me perſequeris? Perſecutiones ſeruis ſuis á Saulo illatas Chriſtus ſibiipſi infer- ri teſtatur. Et Ioannes capite decimoter- tio Apocalypſis ait: Quorum nomina nõ Apo.13.
ſunt ſcripta in libro agni, qui occiſus eſt ab origine mundi. Tunc enim incępit oc cidi non in ſe,ſed in electis ſuis, quando pius iuſtusq; Abel paſtor ouium occiſus Gene.4.
eſt per inuidiam,qui paſtorem illum cœ Ioan.10
leſtem adumbrauit,qui de ſe ait apud Ioã Gen.12.
nem: Ego ſum paſtor bonus. Fuit perſecu Gen.39.
tus in Abraham,venditus in Ioſeph; exul Exo.2.
in Moſe,qui vt ait Apoſtolus,prætulit im Heb.11.

prope-

properium Christi omni thesauro Aegyptiorum. Scio tamen posse verba illa ita ordinari. Quorum nomina nõ sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ agni, qui occisus est. Potest etiam locus ille de occisione Christi in beata diuinæ mentis præsentia intelligi. Nã cùm Deus crearet Adam, præuidit eius peccatum, & præordinauit Christi mortem pro totius mundi salute. Id intelligebant Apostoli, cùm
Act.4. dicebant Actorum quarto. Domine conuenerũt verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cum gentibus & populis Israel facere, quę manus tua, & consilium tuum decreuerũt fieri. fuit etiam Christus occisus ab orbe condito in victimis, oblationibus, hostiis, sacrificiis, quæ Christum venturum, mortemq; subiturum adumbrabant, eumque futurum esse verum illud sacrificiũ ostẽdebant, quod se in crucis ara pro nobis deuouit, atque cõstituit, vt mundi crimina deleret, & animos nostros expiaret.

¶*Sine manu conteretur*. Id est, percutietur sine humana opera, excedet è vita morte nõ vi allata. Fuit enim Antiochus percussus plaga insanabili, & intolerabili foetore: Scaturiebãt de corpore eius vermes, ac viuentes in dolore carnes eius effluebant. Eum qui paulò ante sydera coeli contingere arbitrabatur, nemo poterat propter foetoris intolerantiam portare. Et ita peregre in montibus, doloribus incredibilibus oppressus, miserabili obitu ex vita migrauit. Lege caput nonum libri
2.Mac.9 secũdi Machabæorum, vbi hæc inuenies scripta. Quid ei attulit vtilitatis falsa mũdi foelicitas, siquidem tam infelici fine
Psal. 1. clausit suum diem? Psalmo primo. Vbi diuinus psaltes virum iustũ cum arbore florente & fructuosa comparauit, contulit impios cum puluere à vento dissipato, dicens: Non sic impij, non sic: sed tanquã puluis, quem proiicit ventus à facie ter-
Similia. ræ. Vt enim puluis fragilis est, & facilè euanescit, ita impius tametsi rebus vtatur secundis, & ad voluntatem fluentibus, imbecillus tamen est, & facilè consumitur. Et quemadmodum aer agitatus puluerem hac, atque illac proiicit, & dissipat, sic effrenata cupiditas nefarios homines exagitat, & quocunque ęstus flagitiorũ impulerit, eo miseri præcipites ruunt. Qui modo ad mundi gloriam florescebant, statim euertuntur, & quæ fuerãt diu multoq; labore quæsita, vna hora delentur. Qui eam nominis celebritatem existimabant comparasse, quam ipsa perpetuitas intueretur, ęternam memoriam de decoris posteritati relinquunt. Ac nonnulli non solùm amittunt vitam, verumetiam nomen, obruitur cum illis eorum memoria, & obliuione hominũ penitus extinguitur. Vidi impium superexaltatũ, inquit psalmographus, & eleuatum sicut Psal. 36.
cedros Libani: transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Et alibi: Increpasti gentes, & periit Psal.9.
impius, nomen eorum delesti in æternũ. & in seculum seculi. Si voluerimus ad veritatem reuocare rationem, intuebimur viros pios, ac iustos quamuis calamitatibus pressos, consequi tamen prosperos exitus: impios autem & sceleribus contaminatos, ex illustri & florente rerum statu in maximas ęrumnas, & illas quidem perpetuas præcipitari. Vt nox non extin- Similia.
guit stellas coeli: sic calamitas mentes iustorum in coelo inhærentes nõ obscurat. Sed vt solis splendor syderum fulgorẽ aufert, ita rerum prosperarum claritas solet mentium nitorem opprimere & delere. Viri pietate & iustitia præstantes religionem alunt, in Dei bonitate & pulchritudine contemplanda, ac in calamitates acerbissimas adducti dum vndique premuntur, non opprimuntur, cadentes fortiores surgunt, in luctu & lachrymis gaudio, & voluntate triumphant, in media morte versati viuunt, atque florescunt. Et rebus illis quibus alij frigent, ipsi incẽduntur, & ex illis admirabilis quædam erga diuinum numen in animis ipsorum exardescit amoris magnitudo. Et tandem in domicilio mentium beatarũ gloriam sempiternam consequuntur. Contra verò homines flagitiosi, qui pascũtur maleficiis, in medio rerum prosperarum sunt ęrumnosi, & inter voluptates a furiis exagi-

exagitantur. Omnes eorum contentiones inanes & fallaces eos decipiunt, in medio spatio sæpe franguntur & corruunt, & ante in ipso cursu obruuntur, quàm portũ conspicere potuerunt. Id intuens animo
Eccl. 40. Ecclesiasticus cap 40. Substantiæ, inquit, iustorum sicut fluuius siccabuntur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt. Comparat eos cum tonitruo magno, quod terret mundum, sed statim cõsumitur, nam illi ex alto dignitatis gradu præcipitati, ad exitium ruunt sempiternũ.
Similitudo. Quemadmodum mare instabile semper est quòd motu instabilis lunæ moueatur, ita gloria eius qui est in fallaci mundi felicitate constitutus, inconstans semper est, quòd incõstantis mundi vicissitudine agitetur, & varietate. Luna nullam habet firmitudinem, mare nullam certitudinem, mundus nullam constantiam, impius felix nullam in felicitate perpetuitatem. Vn
Psal. 36. de Psalmographus: Inimici domini, inquit, mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quemadmodũ fumus de-
Psal. 48. ficient. Verba illa eiusdem diuini Psaltis: Homo cùm in honore esset, non intellexit, verti possunt ex Hebræo: Homo cùm in gloria esset, non permansit. Quibus verbis rerum secundarum affluentiæ instabilitas significatur. Ac etiamsi toto vitæ cursu mũdi gloria permaneat cum homine impio, in morte certè eum derelinquet.
Psal. 48. Nam vt verbis vtar diui citharœdi: Cùm interierit, non sumet omnia, nec descendet cum eo gloria eius. Quare illos ego duco felices & sapiẽtes, licet ærumnis angantur, qui pietatem, cæterasque colunt virtutes, quos honestas ipsa trahit ad verũ decus, qui contemptis rebus humanis cœlestia bona consectantur. Illos verò ærumnosos censeo, etiamsi affluant diuitiis, & in ore hominum versentur cum gloria, qui animũm turpi dedecore contaminãt, & virtutum ornamentis nudati in obscœnis voluptatibus, cæterisq; sceleribus versantur. Huiusmodi fuit Antiochus, quem dominus sine manu humana contriuit.
Theod. Theodotio refert hoc ad aliorum interitum, quos Antiochus occidebat: ita enim transfert. Quasi oua manu ipsos conteret. At Latina nostra lectio vulgata multo rectior est, & literæ Hebraicæ cõuenientior.

¶*Et visio vespere & manè*. Hoc est, cæterùm vera est visio hęc, in qua facta fuit mentio de vespere & manè, & de numero illo dierum, qui fuit ab Angelo definitus, habebit enim in tempore illo effectum suum.

¶*Tu ergo visionem signa*. Quare tu claude visum hoc, illudque tege sigillo, quia non implebitur modò, sed post multum tempus. Quidam ita explicant: Tu ergo scribe visionem hanc. Sed verbum Hebræum significat claudere, & abscondere.

¶*Ego Daniel langui*. Id est, fracto animo fui, & flaccescẽs incidi in ęgrotationem, qua dies aliquot laboraui. Potest verti. Ego Daniel destitutus sum viribus. Significat visionis magnitudinem, & acerbum mœrorem, quo ob calamitates quibus Iudæi erant afficiendi, angebatur. Nouerat id, quod postea dixit Apostolus ad Roma- Ro. 12.
nos duodecimo, flendum esse cum flentibus, & gaudẽdum cum gaudentibus. Fortasse voluit Deus, vt Daniel ęgrotaret, essetque afflictionibus confectus, ne altitudine visionum, quas solus intelligebat, extolleretur. Paulus quippe dicebat capite duodecimo epistolæ secundæ ad Corinthios: Ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis 2. Co. 12
meæ, angelus Satanæ, qui me colaphizet. Per hunc autem stimulum carnis & Angelum Satanæ intelligit Photius omnes Photius
Apostoli afflictiones.

¶*Cumque surrexissem, faciebam opera regis*. Idest, cum cõualescerem, & è morbo euaderem, in negotia regni incumbebam, regia negotia tractabam. Fuit quippe Daniel à rege electus ad regni negotia Sup. 2.
gerenda, vt suprà visum est capite secun- & 6.
do, & sexto. Sed oritur dubitatio, de quo rege hoc intelligatur, de Balsasare rege Babyloniorum, an de Dario rege Medorum & Persarum. De rege Babylonię videtur intelligi non posse, nam regio Elã, & ciuitas Susa vbi Daniel hęc vidit, sunt in Perside, vt paulò antè ostendimus, & erant regis Persarum, qui ad illas oras secum duxit Danielem, interfecto Balsasare,

re, vt suprà visum est. Quare rex hic, cuius negotia Daniel gessit, videtur fuisse Darius, non autem Balsasar, qui iam excesserat è vita. Sed huic explanationi obstat id, quod pse Daniel ait in principio huius capitis, nimirum aspexisse visionem hanc anno tertio regni Balsasaris, priusquam Darius cepisset Babylonem. Quare existimo regem hunc fuisse Balsasarem, vt ipse Daniel in exordio visionis asserere videtur. Nec officit & obsistit dicere, Danielem fuisse tunc Susę in regione Elemaide, quia etsi corpore erat in Babylonia, spiritu tamen erat in Perside, vbi ei videbatur esse, cum ei apparuit hæc visio. Vel fortasse regnante Balsasare profectus est Daniel in Persidem ad negotium aliquod conficiendum, & munus obeundum, & cùm ibi esset in celebri ciuitate nomine Susa, ea vidit quæ huic capiti mandauit. Et postea conualescens Babylonem reuersus, regis Balsasaris negotia ministrabat, publicisque muneribus præpositus in opera reipublicæ incumbe-
Mat. 22. bat. Reddebat enim, quæ sunt Cæsaris Cę
Luc. 21. sari, quę sunt Dei Deo. Hanc existimo esse germanam huius loci intelligentiam.

¶ *Et non erat, qui interpretaretur.* Id est, qui mihi singula exponeret, nam angelus nomina regum non mihi explanauerat: Vel non erat, qui visionem hanc publicè explicaret. Vel ego solus eam intelligebam, & interpretabar, nec erat alius, qui hoc facere posset.

OBSERVATIONES ex Hebræo in caput Octauum.

Vod est in Aelam regione. Pro regione est in Hebræo מְדִינָה Meddinah, quod nomen significat prouinciam, vt Thre-
Thre. 1. norum 1. Princeps prouinciarum facta est sub tributo. Significat etiam iudiciũ,
Iudi. 5. vt cap. 5. Iudicũ, Sedetis supra in iudicio. Potest verti, Sedetis supra locũ quendã ita nominatum: Aiunt enim Hebræi esse nomen cuiusdam viæ celebris. At capite quintodecimo Iosue est nomẽ proprium Iosu. 15
cuiusdam vrbis. Hoc vocabulo vtitur Esa
ias capite decimo, pro quo interpres no- Esai. 10.
ster Latinus vertit iudicium, cum ait, Vt opprimerent in iudicio pauperes. Verti poterat, Vt opprimerent prouinciæ pauperes. Idem enim nomen & prouinciam significat, & iudiciũ. Hoc autem Danielis loco sine dubio pro prouincia accipitur, siue pro regione. Et quamuis in nonnullis codicibus sit, Quod est in Aelam ciuitate, puriores tamen habent, In Aelam re
gione. Nihilominus tamen Symmachus Symm.
habet, In Aelam vrbe. Et tunc est ordo, Cùm essem in quodam castro regionis Susianæ, quod est prope ciuitatem Aelã. Sed Septuaginta nobiscum habent, In regione, & multò rectius. Et pro Aelam habent Aelemaidem, quod idem est.

¶ *Et omnes bestiæ non poterant resistere ei.*
Theodotio habet, Et omnes bestiæ non sta Theod.
bant in conspectu eius. Quod in sensu idẽ
est. Eodem ferè modo habet Pagninus, Pagnin.
nimirum, Et omnes bestiæ non stabant coram ipso. Pro bestiis est in Hebræo hoc nomẽ חַיָּה Chaiah, quod significat bestiã, feram, animal, vt capite trigesimosepti- Gen. 37.
mo Genesis, Fera pessima comedit eum. Id dixit Iacob videns vestem Ioseph filii sui sanguine conspersam. Et rectè quidem, nam inuidia illum vendidit, & afflixit, ac nulla est fera immanior illa. Est etiã Chaiah verbum significans viuere, vt Pro-
uerbiorum quarto, Custodi pręcepta mea Pro. 4.
& viues. Verba sunt ecclesiæ illam seruatoris nostri sententiam continentia apud
Matthæum decimonono, Si vis ad vi- Mat. 19.
tam ingredi, serua mandata. Zacharias Zac. 10.
decimo inducit Christum mittentem discipulos suos per diuersas ac distantes orbis terrarum oras, euangelium nuntiaturos, ac dicentem, Seminabo eos in populis, & de longè recordabuntur mei, & viuent cum filiis suis. Loquitur de vita gratiæ, quàm habituri erant, & re ipsa habuerunt apostoli cum his, quos per euangelium gignebant, & filios voca-
bant. Ita diuus Paulus in priore ad Co- 1. Co. 4.
rinthios, In Christo Iesu, inquit, per euangelium ego vos genui. Et quia verbum

hoc significat viuere, ideo nomē quo hoc loco vtitur Daniel, præter numeratas significationes significat vitam, & animā, & exercitum militum viuentium. Illud Psalmo 67. Increpa feras arundinis, potest verti. Increpa vitas arundini similes. Ac si dicat Dauid: Increpa homines inconstantes in vita, qui instar arundinis hac, atque illac vento agitantur, & facilè mouentur. Vel increpa exercitus arundinis, hoc est fustes, seu hastas portantes. Vt sit sensus: Disperde domine exercitus inimicorum nostrorum lanceis armatos. Vtitur etiā idem diuinus psaltes hoc nomine Psalmo 73. pro quo interpres noster habet bestias cùm ait: Ne tradas bestiis animam confitentem tibi. Quæ verba possunt verti ex Hebræo: Ne tradas exercitibus, nimirum hostium nostrorū, animam confitentem tibi, vel animā turturis tuæ. Vbi per animam intelligitur vita. Sensus est: Ne tradas domine in bello hoc vitas congregationis Israelis exercitibus hostium nostrorum. Cœtum gentis Israeliticæ vocat turturem ob innocentiam & imbecillitatem. Pro animali accipitur hoc nomen Psalmo 103. Animalia pusilla cum magnis. Quare illud Ezechielis 1. Spiritus vitæ erat in rotis, potest verti: Spiritus animalis erat in rotis. Vtitur etiam idem Ezechiel hoc eodem vocabulo, cùm ait eodem capite: Similitudo quatuor animalium. Quæ quatuor animalia iuxta Origenis sententiā, quam sequitur Gregorius Nazianzenus, sunt quatuor animę rationis participis vires, siue affectiones: homo enim est vis rationis, leo vis irascibilis, vitulus vis cōcupiscibilis, aquila conscientia reliquis imposita, quæ à diuo Paulo multis in locis spiritus appellatur. Aretas Cæsariensis episcopus per hæc quatuor animalia quatuor illas excellentes virtutes ait significari, quæ Dei potentiam designant circa mundum ex quatuor elemētis conflatum. Theodoretus quatuor spiritus quos Deus quatuor elementis præfecit, ex quibus constat vniuersitas. Polychronius quatuor spiritus quatuor mundi partibus Orienti, Occidenti, Meridiei, ac Septentrioni præpositos. Catyna Syrus per leonem intelligit tribum Iuda, per vitulum tribum Leui, per hominem totū populum Israeliticum, per aquilam diuinā vltionem, quæ ab eo meritas pœnas expetiit. Lyranus per quatuor animalia quatuor ecclesias patriarchales asserit designari, Hierosolymitanam, Antiochenā, Alexandrinam, Constantinopolitanam. Rabbi Dauid quatuor imperia, Babylonicum, Persicum, Græcum, Romanū. Rabbi Salomon quatuor mentes beatas his quatuor imperiis ꝓpositas. Iustinus martyr omnia illa quatuor animalia ad Nabuchodonosorem existimat esse referenda: fuit enim bos, quia cū bestiis versans fœnum comedebat vt bos, vt ait Daniel capite 4. Fuit leo, quia vt idem ait eodem loco iuxta Græcam editionē, capilli eius instar capillorum leonis creuerunt. Fuit aquila, quia vngues eius vnguibus aquilæ similes fuerunt. Fuit homo, quia ad se rediens fuit humanitate præditus, eóque munere multis in rebus functus, cuius colēdi causa eum Deus ad pristinam hominis figurā reuocauit. Voluit Deus hęc quatuor animalia varietatem Nabuchodonosoris significantia ostendere diuino vati Ezechieli, vt eum doceret populi Israelitici mutationes, qui ex libertate ductus in Babylonicam seruitutem, in eandem erat libertatem restituendus. Id qđ rotæ etiam significabant: per rotas enim rerum vicissitudines, ac varietates designantur. Hæ sunt doctorum virorum sententiæ, cum quibus ego nullo modo sum comparandus. Quid autem ego existimē per animalia hæc designari, poteris in nostris in eundem Ezechielem Commentariis intueri.

Marginalia: Psal. 67. — Psal. 73. — Ps. 103. — Ezec. 1. — Ezec. 1. — Origen. — Nazian. — Ro. 18. — Gala. 5. — Aretas. — Theod. — Polych. — Catyna. — Lyran. — Dauid. — Salom. — Iustin. — Sup. 4.

¶ *Porrò hircus habebat cornu insigne.* Pro insigni est i Hebræo: חזות Chazuth: à verbo Chazah, quod significat complicare, pacisci, & videre. Vnde Chozeh idē est quod complicatio & pactum, vt Esaiæ cap. vigesimooctauo. Cum inferno fecimus pactum. Verba sunt impiorum, q pœnarum ęternarum obliti, sceleribúsq; nefariis contaminari dicebant: Non metuimus inferos, quia cum illis pactum pe- Esa. 28.

pigi-

pigimus, ne nos reciperent. Potest accipi
infernus pro sepulchro, vt sit sensus: Ita
viuimus, ac si non esset mors, quoniam pa
ctionem ac fędus sanciuimus cum sepul
chro, ne nos vnquam coerceat. Insana
profectò vox, & intoleranda temeritas.
Cùm igitur verbum hoc Chazah signifi-
cet implicare, & videre, potest verti locus
hic Danielis, Porrò hircus habebat cor-
nu implicatum, seu ramosum; instar sci-
licet cornu ceruini. Vel visibile, vt vertit
Pagnin. Pagninus, hoc est magnum. Pro quo Lati
nus noster interpres rectè vertit insigne.
Theod. ¶*Efferatus est in eum*. Theodotio nobis-
cum habet ἐξηγριώθη πρὸς αὐτόν. Pro effera
tus est, in Hebręo est verbum מָרַר Marar,
Psa. 106. quod significat exacerbare, vt Psal. 106.
Quia exacerbauerunt eloquia Dei. Ab
hoc verbo est merorim, pro quo noster
Exo. 11. interpres Exodi 11. vertit lactucas agre-
Ose. 12. stes. Est etiam vocabulum, pro quo Oseę
12. transtulit amaritudines. Ita enim pro-
pheta inducit Deum loquentem. Ad ira-
cundiam me prouocauit Ephaim in ama-
ritudinibus suis. Sed quia verbum hoc
Marar significat etiam extollere, potest
verti locus ille, Ad iracundiam me prouo
cauit Ephraim excelsis suis. Hoc est idolis
suis. Quidam vertunt, statuis suis, vel, titu
Iere. 31. lis suis, quod idem ferè est. Illud etiam Ie
remiæ 31. Statue tibi speculam, pone tibi
amaritudines, dirige cor tuum in viam re
ctam, verti potest, Pone tibi titulos, seu si-
gna excelsa, vt sit sensus. Nota & ob-
serua vias illas, quibus adductus fueris ad
tyrannum, easq; titulis seu lapidum acer
uis, aliisque signis excelsis designa, vt cũ
in patriam redieris, possis vias agnoscere,
quibus iuisti. Et quoniam verbum hoc, vt
diximus, significat extollere, vertit Pagni
Pagnin. nus locum hunc Danielis, Eleuatus est
contra eum. Poterat etiam verti: Acerbus
factus est contra illum. Vel ira concitatus
in eum irruit, & impetum fecit.

¶*Contra Meridiem, et contra Orientem & contra fortitudinem*. Pro contra for
titudinem est in Græca πρὸς τὴν δύσιν,
Hoc est ad Occidentem. In Hebraico est,
Pagnin. וְאֶל־הַצְּבִי Veel Hatseui. Pro quo Pagni-
nus transtulit, Et ad terram desiderabilẽ.
Vocabulum Hebræum, Tseui, significat
gloriam, fortitudinem, decorem, deside-
rium, amorem, præcipuum, amœnum, iu
cundum, egregium. Eo vtitur Esaias lo-
quens de Messia cap. 28. pro quo Latinus Esai. 28.
noster interpres transtulit gloriam, dicẽs
In die illa erit dominus exercituum coro
na gloriæ. Quod Ionathas paraphrastes Ionath.
Chaldæus vertit, In tempore illo erit Mes-
sias dominus exercituum in coronam læ
titiæ. Vbi pro domino est in Hebræo Ie-
houah, nomen Dei ineffabile, quod soli
conuenit Deo, quod Ionathas attribuit
Messię, qui verus est Deus. Hoc nomine
vtitur Ezechiel capi. 20. cùm ait, Quæ est Ezec. 20
egregia inter omnes terras. Inde terra
promissionis eo nomine dicta est, quod es
set vberrima & fertilissima. Hac ratione
ductus Rabbi Leui Benierson hunc Danie Leui.
lis locum explanans, Factum est, inquit,
magnum contra Meridiem, hoc est con-
tra regem Aegypti, & contra Orientem,
hoc est contra terram Persarum, & con-
tra Tseui, hoc est cõtra terram Israel. Hęc
ille. Illud quoque Danielis cap. 11. Stabit Dan. 11
in terra inclyta, potest verti, Stabit in terra
desiderii, seu desiderabili, vel in terra glo
riæ, aut decoris, aut præcipua, quibus no-
minibus terra sancta vocabatur.

¶*Robur autem datum est ei contra iuge sacrificiũ*. Pro robur est in Hebręo nomẽ
צָבָא Tsaba, quod significat tempus statu
tum, & militiam, vt Iob 8. Militia est vita
hominis super terram. Quòd potest etiã Iob. 7.
verti: Tempus præfixum est vita hominis
super terram. Eodem modo id quod est
apud Esaiam capi. 40. Completa est mili- Esai. 40.
tia eius, verti potest, Completum est tem-
pus eius. Vbi aduertendum est in codici-
bus minimè correctis pro militia esse ma
litiam ob typographorum incuriam. At
rectè quidem vita nostra appellatur mili-
tia, ipse enim Iob ait capi. 14. Omnibus Iob. 14.
diebus quibus nunc milito. Et diuus Pau-
lus capite primo prioris ad Timothæum, 1. Tim. 1
Hoc præceptum, inquit, commendo tibi, 2. Tim. 2
vt milites in illis bonam militiam. Et ca-
pite 2. posterioris ad eundem, Labora, in-
quit,

quit, ſicut bonus miles Chriſti Ieſu. Nemo militans Deo implicat ſe negotiis ſecularibus, vt ei placeat, cui ſe probauit.
2.Tim.4 Nam qui certat in agone, non coronabitur, niſi legitimè certauerit. Et capite quarto eiuſdem epiſtolæ: Bonum certamen
Ro. 13. certaui. Ac Romanos, Corinthios, Ephe-
2.Co.10 ſios, & Theſſalonicenſes inſtruit ad arma
Ephe 6. ſpiritualia ſumenda. Significat etiam vo-
1.The.5 cabulum hoc fortitudinem, vt apud Da-
Inf. 10. nielem 10. Et verbum verum, & fortitudo magna. Quod poterat transferri: Et verbũ verum, & tempus magnum. Vt ſit ſenſus, vera eſt hæc vaticinatio, ſed non implebitur niſi longo poſt tempore. Vel, & verbũ verum, & exercitus magnus. Subaudi, apparuit illi. Significat enim exercitum &
Pſal.23. virtutem, vt Pſalmo 23. Dominus virtutum ipſe eſt Rex gloriæ. Pro quo quidam vertũt: Dominus exercituum ipſe eſt Rex gloriæ. Vbi pro exercitibus quidam Ange
Pſal.32. los intelligunt, quidam aſtra cœli. Eodem modo Pſalmo 32. Verbo domini cœli firmati sũt, & ſpiritu oris eius omnis virtus
Pſ. 102. eorum. Et Pſalmo 102. Benedicite domino omnes virtutes eius. Hoc eſt, omnes Angeli, vel omnia ſydera, quæ inſtar exercituum in globis cœleſtibus videntur. De his angelis, aut vt alij aiunt, de his ſyderibus ait Chriſtus Deus noſter apud Mat-
Mat.24. thæum 24. & apud Lucam 21. Virtutes cę
Luc.21. lorum mouebuntur. Sumi autem virtutes cęlorum pro ſtellis indicat locus ille 10.
Deu.10. capitis Deuteronomij: Cumque reperti fuerint, qui adorent Solem & Lunam, &
4.Re.17 omnem militiam cœli. Et 4. Regum 17. Adorauerunt vniuerſam militiam cœli. Pro eo enim accipiunt virtutes cœli, & militiam cœli. Vnde dominus Deus Tſa-
Eſai.6. baoth apud Eſaiam 6. idem eſt quod dominus Deus virtutum, ſeu exercituum. Hoc eſt dominus Deus Angelorum, aut cœli & ſtellarum. Cùm igitur vocabulũ hoc Tſaba, ſiue Saba, quo hoc loco vtitur Daniel, multa ſignificet, non eſt mirum variè transferri. Noſter interpres habet:
Pagnin. Robur autem datum eſt ei. Alij, fortitudo data eſt ei. Pagninus: Et tempus dabitur. In nonnullis codicibus eſt ad marginem: Certum tempus datum eſt ei. Quidam totam hanc orationem ita vertunt. Exercitus autem traditus eſt cum perenni ſacrificio per ſcelus. Poteris rectè ita vertere: Exercitus autem traditus eſt propter peccatum contra iuge ſacrificium. Ac ſi dicat: Traditus eſt impio Antiocho exercitus Iudæorum propter ſcelera, quæ in perenne ſacrificium intemperanter admiſerant.

¶ *Dies duo millia tercenti.* Ita etiam habet verſio Theodotionis. Particula duo aliquando præponitur, vt hic, aliquando Teodo.
poſt ponitur, vt cap. 10. Lucę: Deſignauit dominus & alios ſeptuaginta duos. At Luc.10.
Eraſmus Roterodamus aſſeueranter affirmat diſcipulos illos non fuiſſe niſi ſeptuaginta tantùm, nec eſſe in Græcis exemplaribus particulam, duos, & in vulgata editione redundare. Quare verſio eius habet: Poſt hæc autem deſignauit dominus & alios ſeptuaginta, miſitque illos binos. Cõtendit autem confirmare hoc authoritate Hieronymi, Ambroſij, & Cyrilli, qui lo-
quentes de illorum diſcipulorum miſſio Hieron.
ne, aiunt Chriſtum conſignaſſe ſeptuagin Ambro.
ta, & miſiſſe eos, nullam de duobus men Cyrill.
tionem facientes. Tenuis profectò, atque exilis probatio. Si Græcum exemplar antiquiſſimum & grauiſſimum vidiſſet, qđ in Vaticana ſeruatur bibliotheca, non tã audacter aſſereret particulam, duos, in Græcis nuſquam reperiri. Nam Græcus ille codex habet: Deſignauit dominus & alios ſeptuaginta duos, quemadmodum habent alij, quos Eraſmus aut non vidit, aut non vidiſſe ſimulauit. Quod autem affert ex nonnullis magni nominis ſcriptoribus, nullius eſt momenti. Solent enim authores graues magnum numerum recenſere, paruulum autem ei additum ſilẽtio præterire. Vnde effectum eſt, vt mentionem facientes illorum diſcipulorum, quos Lucas ait fuiſſe ſeptuaginta duos,
breuitatis cauſa citent ſeptuaginta. Id qđ Luc.10.
in primis veteris teſtamenti interpretibus aſpicimus, qui cùm fuerint ſeptuaginta duo, nimirum ſex ſelecti ex ſingulis duodecim tribubus, ab iiſdem tamen authoribus quos pro ſe citat Eraſmus, & ab omnibus aliis tam veteribus, quàm recenti-

bus,

bus, sub titulo septuaginta allegantur. Fuisse autem translatores illos septuaginta duos, indicat Iosephus duodecimo Antiquitatum, Tertullianus in Apologetico aduersus gentes, Epiphanius libro tertio aduersus hæreses, Augustinus libro decimooctauo de Ciuitate Dei, Philo Iudæus, Iustinus martyr, Eusebius Cæsariensis, & alij, sed præcipuè Aristeas illius temporis historicus, qui eorum non solùm numerum, sed etiam nomina literis mandauit. Quemadmodum igitur hi legis veteris interpretes fuerunt septuagintaduo, sed sub nomine septuaginta citantur, ita discipuli illi quos dominus designauit, fuerunt septuagintaduo, sed à nonnullis qui in eorum incidunt mentionem, septuaginta dicuntur. Eodem modo Romani centum illos, & quinque iudices, quos ex singulis triginta quinque tribubus tres seligebant, centum viros appellabant. Refutaui Erasmi rationes, nunc contrariam partem veram esse demonstrabo. Eusebius Emissenus Grecus author antiquus, & eruditus, locum illum Lucæ explanans: Beatus Lucas, inquit, euangelista sic ait: Designauit dominus, & alios discipulos septuaginta duos. Et paulò post ait, duodecim Apostolos in duodecim filiis Iacob fuisse adumbratos, & septuagintaduos discipulos in septuaginta duobus viris, quos Moses ex senioribus Israelis iubente Deo elegit. Clemens Summus Pontifex huius nominis primus, discipulus beati Petri Apostoli, asserit etiam discipulos illos fuisse septuagintaduos, capite quinquagesimonono, libro secundo apostolicarum constitutionum. Huius sententiam sequitur venerabilis Beda, in quo diuinum sapientiæ lumen eluxit, qui libro in Lucam tertio eundem legit numerum, eandemque agnoscit lectionem. Quid dicam de diuino illo admirando Aurelio Augustino, qui admirabili ingenij acumine præditus, omnibus disciplinis eruditus, innumera, atque præclara sapientiæ suæ monimenta reliquit, tanta eruditione, & sapientia referta, vt verborum propè numerum sententiarum numero consequatur. Hic non solùm legit nobiscum septuagintaduos, sed etiam ait hunc numerum collegio discipulorum illorum maximè conuenire. Libro enim euangelicarum quæstionum secundo ita ait: De septuaginta duobus discipulis, sicut vigintiquatuor horis totus orbis peragitur, atque à Sole lustratur, ita mysterium illustrandi orbis per Euangelium Trinitatis in septuaginta duobus discipulis intimatur. Vigintiquatuor enim ter in septuaginta duobus ponimus. Hæc ille. Sed dices Clementem, & Augustinum non fuisse natione Græcos. Fateor fuisse alterum illorum Romanum, alterum Afrum: sed ambos sapientes, & Latinos, ac sermonis Græci non ignaros. Et vterque legit septuaginta duos. Ac Clemens fuit coæuus Lucę Euangelistæ, cuius Euangelium Græcè scriptum, aiunt illum in Latinum sermonem conuertisse. Sed quoniam ad Græcos authores confugis, nonne Eusebius Emissenus, quem tibi citaui, fuit Græcus? Nonne Epiphanius etiam Græcus fuit? Quis dubitat? Hic Ephiphanius vetustate, & sapientia insignis, qui Græcos suę ætatis grauitate dicendi superauit, in fine primæ partis aduersus hæreses, vbi de numero discipulorum, quos Christus misit euangelium concionaturos, sententiam suam literis mandauit, hæc scripta reliquit. Misit autem, & alios septuagintaduos ad prædicandum. Et paulò post: Et reliquos septuagintaduos. Ac non multo post loquens de diuo Paulo: Quem, inquit, reperimus diuum Lucam de numero septuaginta duorum existentem sibi socium fecisse. Nonne aspicis quàm aperte, & distinctè asserat fuisse discipulos illos septuaginta duos? Græcus erat, & Græcos codices legebat, & vera eorum lectione instructus, hunc fuisse eorum numerum affirmauit. Intuere quàm valida ac grauia tibi citem testimonia, & perspice nostræ vulgatæ lectionis vetustatem. Electi sunt duodecim Apostoli,

Marginalia: Ioseph. Tertull. Epipha. August. Philo. Iustinus Euseb. Aristeas Emisse. Nu. 11. Clemēs Beda. August. Emisse. Epipha.

vt prius duodecim tribus Israelis erudirent, & deinde omnes gentes, quibus episcopi succedunt. Postea fuerunt septuaginta duo discipuli missi, qui nuntiarent veritatem septuagintaduabus linguis, in confusione turris Babylonicæ per orbem dispersis, quibus presbyteri maximè succedunt. Ac ne vagetur longius oratio mea, Hippolytus, cuius meminit Hieronymus in libro de viris illustribus, episcopus Metropolis Arabum, vt Gelasius Pontifex Maximus testatur, vir Græcus, & in diuinis scripturis eruditus, qui floruit, imperij clauum tenente Alexandro Seuero, anno Domini ducentesimouigesimo asserit apertissimè, discipulos illos quos Lucas ait missos fuisse à domino, fuisse septuagintaduos, eosque nominatim appellat in catalogo, quem edidit, vbi non solùm eorum numerum, sed etiam nomina retulit. Idem fecit post illum Dorotheus Tyri episcopus, qui sub Iuliano Imperatore Anno Domini trigentesimosexagesimo, magnam nominis claritatem consecutus, ob Iesu Christi fidem martyrium sustinuit, atque eximiam honestamque vitam præclara gloriosaque morte consignauit. Hi duo illustres viri nomina omnium septuagintaduorum discipulorum in tabulas retulerunt, quas apud Georgium Ederum virum doctum in Oeconomiæ, seu partitionum Theologicarum libro quarto poteris videre. Quare non est, cur Erasmus, & alij velint Latinam nostram vulgatam editionem vt vitiosam, & hoc loco redundantem vituperare.

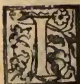
Hippol. Hieron. Gelas. Dorot. Ederus.

¶*Et copia rerum omnium occidet plurimos*. Pro copia rerum omnium est in Hebræo vnicum vocabulum, nimirum שַׁלְוָה Xaluah, quod significat quietem. Et quia in animi quietate multa bona cõtinentur, accipitur pro abundantia bonorum, & prosperitate. Et quia, qui diuitiis affluunt, solent in errores incidere, & obliuisci alierum, accipitur pro errore, & temeritate, & obliuione. Et quia nimia quies parit otium, & ex otio oritur dolus, accipitur pro otio, & dolo. Et quia dolus auertit hominem à Deo, accipitur pro auersione, vt capite primo Prouerbiorum. Auersio paruulorum interficiet eos. Potest verti: Otium paruulorum interficiet eos. Homines enim inertiæ desidiosissime dediti, qui in otio hebescunt, & languent, quamuis sint ætate senes, pueri tamen sunt, quòd nihil efficiunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Eos interficit otium, quo diffluunt, remissio namque, & animi relaxatio exitium illis, perpetuamque ignominiam pariunt. Potest tranferri tota illa oratio: Error, aut temeritas paruulorum illos occidet. Vel, prosperitas stultorum perdet eos. Solent enim insani homines rebus secundis perniciem sibi parare. Vel obliuio insipientium euertet illos. Obliuiscuntur enim mortis, aliarumque rerum, quæ dicuntur nouissimæ, de quibus ait Ecclesiast. capite septimo. Memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis. Cùm igitur Xaluah multa significet, variè explicatur. Interpres noster habet: In copia rerum omnium, & rectè quidem. Theodotio: δόλῳ διαφθερεῖ πολλούς: Hoc est dolo interficiet multos. Pagninus: In dolo vastabit multos. Potest rectè verti: In pace occidet multos. Hoc est impetum faciet in multos nihil tale suspicantes, vt pote in pace & quiete degentes. Vel, in abundantia occidet plurimos. Hoc est, ipse Antiochus affluens potentia, & diuitiarum copia exitium multis molietur. Vel, ipse multis diuitibus, rerum prosperarum copia cumulatis, pestem, ac perniciem machinabitur.

Prou. 1. Eccle. 7. Theod. Pagnin.

ARGV-

ARGVMENTVM
Capitis Noni.

MPLORAT suppliciter Deum diuinus vates, vt Hebræo à Babylonica liberet seruitute, eorumque res afflictas & propè iacentes recreet, atque sustentet. Sanctus erat vir hic, nullis mortiferis labibus imbutus, nullis rerum aduersarũ ictibus fractus, & de gradu pietatis deiectus, & tamen se fatetur iniustum, & cum sceleratis recenset. Cùm autem pias ardentesq; preces funderet ad dominum, apparuit ei angelus Gabriel, qui ei septuaginta hebdomadas ostendit, & prædixit tempus instaurationis Hierosolymæ, & Christi mortis, qui erat venturus, vt mortalibus viam muniret ad gloriam sempiternam consequendam.

Caput Nonum.

A *IN anno primo Darii filii Assueri de semine Medorum, qui imperauit super regnum Chaldæorum, anno vno regni*
Iere. 25. *eius, ego Daniel intellexi in libris nume-*
Iere. 29. *rum annorũ, de quo factus est sermo domini ad Ieremiam prophetam, vt complerentur desolationis Ierusalem septuaginta anni. Et posui faciem meam ad dominum Deum meum rogare & deprecari in ieiuniis, sacco & cinere, & oraui dominum Deum meum, & confessus sum, & dixi.*
2. Esd. 1. *Obsecro domine Deus magne & terribilis, custodiens pactum, & misericordiam diligentibus te, et custodientibus mandata*
Baruc. 1 *tua. Peccauimus, iniquitatem fecimus, impiè egimus, & recessimus, & declinauimus à mandatis tuis ac iudiciis. Non obediuimus seruis tuis prophetis, qui locuti sunt in nomine tuo, regibus nostris, principibus nostris, patribus nostris, omnique populo terræ. Tibi domine iustitia, nobis autem confusio faciei, sicut est hodie viro Iuda, et habitatoribus Ierusalem, & omni Israel, iis qui propè sunt, & iis, qui procul in vniuersis terris, ad quas eiecisti eos propter iniquitates eorum, in quibus peccauerunt in te domine. Nobis confusio faciei, regibus nostris, principibus nostris, & patribus nostris, qui peccauerunt, tibi autem domino Deo nostro misericordia & propitiatio, quia recessimus à te, & non audiuimus vocem domini Dei nostri, vt ambularemus in lege eius, quam posuit nobis per seruos suos prophetas. Et omnis Israel præuaricati sunt legem tuam, & declinauerunt, ne audirent vocem tuam. Et stillauit super nos maledictio & detestatio, quæ scripta est in libro Mosi ser-* Deu. 27
ui Dei, quia peccauimus ei.

Explanatio.

IN *anno primo Darii.* Hic est Darius ille, vt diuus ait Hieronymus, Hieron.
qui cum Cyro euertit Babylonem, & triumphauit de Chaldęis, secumque Danielem in Mediam, ac Persidem duxit. Non est ille, cuius secundo anno, vt ex Aggæo, & Zacharia constat, instaura- Agg. 1.
tum est templum Hierosolymæ: nec ille, Zach. 1.
quem Alexander Magnus superauit. Sed est filius Assueri, non illius, de quo libro Esther capite primo loquitur scri- Esth. 1.
ptura, qui multò post extitit, sed alterius, qui appellabatur nomine Astyagis. Hic Darius ducebat originem à Medis, & primus occiso rege Balsasare, redegit Chaldæam in ditionem suam, regnumque Babyloniorum Imperio Medorum, ac Persarum subiecit.

¶ *Vno anno regni eius.* Hoc est primo anno ab euersa Babylone. Solent enim Hebræi nomine vnius intelligere primum, vt Genesis primo capite. Factum Gene. 1.
est vespere, & manè dies vnus. Id est, & ita transactus est primus dies naturalis. Vbi fit prius mentio vesperæ, quàm

 manè,

humilitatem per cineris aspersionem designatam, esse excellentes ad orationem præparationes. Vt pulsator musicus prius lyræ temperat neruos, & præparat ad musicum sonitum, ac postea pulsat, & suauem efficit concentum, sic qui pias ac ardentes preces ad dominum fundere voluerit, prius debet chordas animi pœnitentia præparare, & postea admirabilem obsecrationis harmoniam conficere. Vnde Ecclesiasticus capite decimooctauo: Ante orationem, inquit, præpara animã tuam. Et psalmographus, Præparationem cordis mei audiuit auris tua. Præparatur autem cor pœnitentia, & humilitate, & ardente diuini ignis amore. Quemadmodum thuris odor non ascendit sursum, nisi exeat ex acerra candentibus plena carbonibus, sic obsecratio vt feratur in sublime, egressura est ex animo amore Dei inflammato. Ideo dicebat diuinus citharœdus Psalmo 140. Dirigatur domine oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Sed hæc oratio debet ex animo proficisci contrito & pœnitente, est enim pœnitentia remedium salutare ad funestum flagitiorum telum ex cordibus expellendum. Vt ceruus saucius quærit dictamum herbam medicam, quæ illi sagittam foras eiiciat, sic peccator scelere percussus debet ad pœnitentiam confugere, quæ ei iaculum in animo fixum extra depellat. Quẽadmodum ager consitus vberes pulchrosque ferens fructus, est conseptus dumibus ac spinis, ne committatur direptioni: ita qui vult excellentibus virtutum fructibus abundare, debet se asperitate victus, cultus, & tegumenti vallare atque munire, ne à furibus animorum spolietur. Pœnitentia vt ait Tertullianus, & post eum Hieronymus, est secunda tabula post naufragium. Ac vt ait Augustinus in libro de pœnitentia, ad agendam pœnitentiam non sufficit mores in melius commutare, & à malefactis recedere, nisi & de his, quę facta sunt, satisfaciat Deo per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium cooperantibus eleemosynis. Apud Eaechielem capite 18.

Similitudo. Eccl. 18 Psal. 9. Simile. Psa. 140 Similitudo. Alter a. Similitudo. Tertul. Hieron. August. Ezec. 18

ait ita Deus, Conuertimini, & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus vestris. Et apud Ioelem 2. Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, & fletu, & planctu. Scindite corda vestra, & non vestimenta vestra. Et apud Lucam tertiodecimo, Nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis. Et diuus Ioannes Baptista: Pœnitentiam, inquit, agite, appropinquauit enim regnum cęlorum. Et rursus, Facite fructus dignos pœnitentia. Quare debemus delicias & illecebras contemnere, pęnitentiæ asperitatẽ diligere, & insignes scelerum labes animo conceptas acerbissimis lachrymis delere. Et ita liberabimur a mũdo, & incolumes euademus. Nam vt canis non audet hericium spinis vndique redimitum & septum, percutere, sic nec mundus eos lædit, quos videt spinis pœnitentiæ indutos ac munitos. Pœnitentia igitur præparati, debemus pias ac flagrantes preces mittere in cœlum, & oculos extollere in montes cœlestes, vnde nobis veniat auxilium. Si hoc faciebat noster Daniel, qui animũ à corporis contagione seuocarat, totumque sese ad sanctorum imitationem contulerat, quanto magis in id incumbere debent, qui se vident sceleribus saucios, & flagitiis imbutos? Quid potest illis esse ad vtilitatem accommodatius? Quid ad veram animi pulchritudinem consequendam præstantius, quàm esse salutari pœnitentia munitos, diuinoque præsidio septos? Eam ob causam aiebat diuinus ac regius vates, Laboraui in gemitu meo, lauabo per singulas noctes lectum meũ, lachrymis meis stratum meum rigabo. Et diuus Petrus Apostolus Actorum tertio, Pœnitemini, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra. Et diuus Paulus in posteriore ad Corinthios capite septimo: Nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam: quæ enim secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur.

Ioel 2. Luc. 13. Matt. 3. Luc. 3. Similitudo. Psal. 6. Act. 3. 2. Cor. 7

¶ *Confessus sum.* Mea scilicet & aliorum crimina. Assumit personam populi peccantis, Cùm vnus esset è populo, enu-

merat ex persona sua populi peccata. Vel confessus sum, id est Deo gratias egi, eumque laudibus celebraui.

Deus magne, & terribilis. Nimirum aduersus eos, qui te contemnunt: Hæc eadem verba videre poteris in obsecratione Nehemiæ, libro secundo Esdræ capite primo. Explicans diuus Cyprianus hunc Danielis locum in tractatione de lapsis sermone quinto ait, Daniel post fidei ac innocentię suę multiplicem gratiam, post dignationem domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, ieiuniis apud Deum promerere nititur, in sacco & cinere volutatur, exomologesin faciens, & dicens, Domine Deus magnus & metuendus.

2.Esd.1. Cypria.

¶*Custodiens pactum et misericordiam diligentibus te.* Ex hoc loco colligit Hieronymus, non statim futurum esse omne id, quod Deus pollicetur, sed illis complere Deum suæ misericordię promissiones, qui eum amore prosequuntur. Quod intelligitur, quando Deus non absolute pollicetur. Huiusmodi homines Deus mirabiliter diligit, iuxta illud Ecclesiastici capite 34. Oculi Dei in diligentes se. Et paulò pòst, Protector potentię, firmamentum virtutis, &c.

Hieron. Eccl.34.

¶*Peccauimus.* Statim in principio obsecrationis se peccatorē fatetur, iuxta Prouerbiorum illud, Iustus prior est accusator sui. Et illud Esaiæ, Narra, si quid habes, vt iustificeris. Pro quo septuaginta interpretes verterunt, Dic tu prius iniquitates tuas, vt iustificeris. Quemadmodum mendicus in via iacens non solet transeūtibus sana membra ostendere, sed sauciā, & vulneribus confecta, vt eos moueat ad misericordiam, sic nos non sumus Deo virtutum actiones ostensuri, sed peccata, & animam flagitiis percussam, vt eius moueamus pietatem. Nam vt diuus ait Augustinus, & citatur à Prospero Aquitanico in tractatione sentētiarum, apud iudicem iustum & misericordem qui se accusat, excusat. Id fecit publicanus, qui ascendēs in templum oraturus, percutiens pectus suum dicebat, Deus propitius esto mihi peccatori. Contra verò pharisæus in oratione multum sibi assumpsit, & arrogauit. Ex quo effectum est, vt publicanus exiret inde iustificatus, pharisæus autem haud quaquā. Sed vide quot verba Daniel hoc loco inculcet idem significantia, Peccauimus, inquit, iniquitatem fecimus, impiè egimus, & recessimus & declinauimus à mandatis tuis ac iudiciis. Vbi iudicia & mandata pro eodem accipiuntur. Figura est schesis onomaton. Ea vtitur Dauid Psalmo centesimosexto cùm ait: Peccauimus cum patribus nostris, iniustè egimus, iniquitatem fecimus. Et Esaias capite primo, Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis.

Pro.18. Esai.43. Similitudo. August. Prospe. Luc.18. Psa.106. Esai.1.

¶*Non obediuimus seruis tuis prophetis.* Hi concionabantur, nuntiabant Dei verba, populum instruebant sermone & exemplo vitæ, & ad virtutem excitabant. Et quia non solùm disserebant de virtute, sed in eius actiones incumbebant, serui Dei hoc loco meritò vocantur. Nam concinatores qui bene docent, sed malè viuunt, similes sunt tabulæ ludi latrunculorum diuisæ in domos, alias candidas, alias nigras. Actiones quas docent, sunt domus candidæ, in quas vero incumbunt, nigræ. Eorum vita cum doctrina coniuncta est pellis tigridis, maculis candidis tetrisque distincta. At eū debent imitari, de quo ait capite primo Actorum apostolorum diuus Lucas, Cœpit Iesus facere & docere. Quippe vt ait diuus Paulus in priore ad Corinthios capite 4. Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute. At multi qui alios docent, ita se labibus contaminant, vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quemadmodum tabula diuersorii inuitat transeūtes ad hospitium peropportunum, vt declinantes aeris iniurias se intus recipiant, cùm illa perpetuò sit foris suspensa in aere, æstibus, pluuiis, & procellis obnoxia: sic multi alios hortantur ad virtutem, & gloriā rectè factorum, cū ipsi sint vitiis cōtaminati, omnique vera gloria destituti. Dauid prius petebat à Deo probitatem, quàm scientiam, cū diceret, Bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me.

Simile. Act.1. 1.Cor.4. Simile. Psa.118

¶Tibi

¶*Tibi domine iustitia, nobis autem confusio faciei.* Hoc est tu domine es iustus, & ipsa iustitia, nos autem erubescentes pœnas nostris sceleribus debitas persoluimus. Tibi tribuenda est iustitia, nobis autem instat castigatio. Cõfusio faciei idem est quod pudor pœnæ, & ignominiæ, vt
Psal.34 Psal.43. Tota die verecundia mea contra me est; & confusio faciei meæ cooperuit me. Hæc Danielis verba poteris videre ca
Baruc.1 pite primo Baruch.

Viro Iuda, & habitatoribus Ierusalem. Hoc est, tribui Iuda & Beniamin cum Hebræis aliarum tribuum, qui in vastitate Samariæ per Assyrios confugerunt ad vrbem Hierosolymam. Et omni Israeli, id est decem tribubus, quæ fuerunt in Assyriam translatę, vnde nunquam ad Samariam, vbi habitauerant, redierunt. Ierusalem est nomen Hebræum, & significat pacis visionem. Ob eam causam Eucherius libro secundo in Genesim reprehen-
Eucher. dit Egesippum asserentem constare Ieru-
Egesip. salem ex Græco & Latino idiomate. Samaria etiam nomen est Hebræum, quod ab Hebræis dicitur Sameron & Semron, & significat custodiam & adamantem. Est igitur sensus: Tam duabus tribubus, quàm decem est confusio, & omnibus denique Hebræis tam propinquis, quàm remotis. Decem tribus fuerunt euersæ per Assyrios, duæ verò per Babylonios, nam duo illa regna nimirum Assyrium & Babylonicum erant diuisa, sed postea fuerunt cõiuncta, & ex duobus vnum coagmentatũ, quod Babylonicum appellatur.

Tibi autem domino Deo nostro misericordia & propitiatio. Scilicet est. Paulò ante dixerat, Tibi domine iustitia, nunc ait, Tibi domine misericordia. Quem appellauit iustum, nunc appellat misericordem. De eo ait diuinus vates Psalmo
Psa.114 114. Misericors dominus & iustus, & Deus noster miseretur: Vnde principes, & qui reipublicę tenent gubernaculum, daturi operam sunt, vt iustitiam cum mi
Pro. 21. sericordia coniungant, iuxta illud Prouerbiorum capite duodecimo, Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & gloriam,

Quemadmodum ex duobus odoramen- Similitudo.
tis muscho & ambaro efficitur suauis pastillus, sic ex iustitia & misericordia conflatur admirabilis compositio & confectio.

¶*Quia recessimus à te.* Id est, quia in te peccauimus, peccare enim est à Deo recedere. Hæc verba possunt etiam verti ex Hebræo: Quamuis recesserimus à te. Ac si dicat, Non est cur desperemus, nam etsi legem tuam violauimus, magna tamẽ est misericordia tua.

¶*Et stillauit super nos maledictio & detestatio.* Non totam in nos iram effudisti, quam sustinere non possemus, sed sensim nos puniuisti guttis & stillis furoris tui, vt correcti ad te conuerteremur. Vel ideo ait, stillauit, quia omnis pœna huius vitę est veluti stilla ad mare cum æterna pœna comparata. Et quia pœna quam nobis infligit Deus, vt conuertamur ad illum, ex eius misericordia & mansuetudine dimanat, est profectò dicendum, magnam esse Dei iram aduersum nos, cùm nobis non irascitur. Id intelligebat Dauid, cùm dicebat 9. Psal. Exacerbauit dominum pec Psal.9,
cator, secundùm multitudinem iræ suæ non quæret. Quando Deus ad iram incitatus ab impio, eum non quęrit, nec punit, sed relinquit, tunc multitudinem iræ suæ ostendit. Id voluit ille significare, cũ apud Ezechielem cap. 16. has voces emi- Ezec.16
sit, Requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meus à te, & quiescã, nec irascar amplius. Hoc est, summo hoc supplicio te afficiam, quòd te modò nõ castigabo, vt te æterno supplicio castigẽ. Quẽ- Similitudo.
admodũ qui in arcu sagittam tenet, quò magis ad se flectit funiculum, eò durius percutit, sic Deus quãto longius differt flagella, tãto durius punit. Patientia eius est grauissima pœna, summaque animaduersio. Ideo dicebat Ieremias capite 15. No- Iere.15.
li in patientia tua suscipere me. Ac si diceret, Noli me domine vita priuare tempore humanæ prosperitatis, quando tu veluti mei oblitus me reliqueris, & à me castigationem auerteris. Vt agricola non per- Similitudo.
cutit terrã aratro, quam scit nullas esse ob sterilitatem fruges effusuram, sed quam

scit esse frugiferam, sic Deus impios sæpe in hac vita sinit impunitate gaudere, pios autem calamitatibus premit & percutit, ex quibus vbertas frugum prouenit, & vera gloria efflorescit. Calamitas comparatur cum mari, iuxta illud Psalmographi: Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me. Sed vt in mari inueniuntur pretiosæ margaritæ, sic in calamitate innumerabilia bona, illis præsertim, qui ad Deum toto animo confugiunt, quos nullæ possunt ærumnæ à virtute dimouere, & ab incœpto honestatis cursu retardare. Huiusmodi erat Daniel, qui ait: Et stillauit super nos maledictio & detestatio, quæ scripta est in libro Mosi. Hoc est in Deuteronomio capite 27 & 28. vbi maledictiones suppliciorum & pœnarum in eos scriptæ sunt, qui legem Dei violarēt, & benedictiones in eos, qui illam custodirent. Quæ postea prolatæ sunt in monte Gazerim & Hebal. Pro, & detestatio, habent Septuaginta, & Post eos Pagninus, & iusiurandum. Nam cū n iuramus solemus dicere: Si ita non est, veniat super me intolerabilis calamitas. Ex quo effectum est, vt detestatio, & execratio, & calamitas pro eodem accipiantur.

Similitudo. Psal. 68. Deu. 27. & 28. Pagnin.

C *Et statuit sermones suos, quos locutus est super nos, & super principes nostros, qui iudicauerunt nos, vt superinduceret in nos magnum malum, quale nūquam fuit sub omni cœlo, secūdùm quod factum est in Ierusalem. Sicut scriptum est in lege Mosi, omne malum hoc venit super nos, & non rogauimus faciem tuam domine Deus noster, vt reuerteremur ab ini-* D *quitatibus nostris, & cogitaremus veritatem tuam. Et vigilauit dominus super malitiam, et aduxit eam super nos, iustus dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quæ fecit, non enim audiuimus vocem eius. Et nunc domine Deus noster, qui eduxisti populum tuum de terra Ægypti in manu forti, & fecisti tibi nomen secundùm diem hanc, peccauimus, iniquitatem fecimus. Domine in omnem iustitiam tuam auertatur obsecro ira tua, & furor tuus à ciuitate tua Ierusalem, & à monte sancto tuo. Propter peccata enim nostra, & iniquitates patrum nostrorum Ierusalem & populus tuus opprobrium sunt omnibus per circuitum nostrum. Nunc ergo exaudi Deus noster orationem serui tui, & preces eius, & ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est, propter temetipsum. Inclina Deus meus* E *aurem tuam, & audi, aperi oculos tuos, & vide desolationem nostram, & ciuitatem, super quam inuocatum est nomen tuum. Neque enim in iustificationibus nostris prosternimus preces ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis. Exaudi domine, placare domine, attende, & fac, ne moreris propter temetipsum Deus meus, quia nomen tuum inuocatum est super ciuitatem, & super populum tuum.*

Bar. 2. Exod. 15

¶ *Et statuit sermones suos.* Hoc est, & ostēdit Moses reipsa veros esse sermones suos, & posse nobis mala illa minitari, esseque id, quod prædixit, venturum.

¶ *Malum malum quale nūquam fuit.* Hoc ait propter vrbis vastitatem, & Hebræorum cædem, & præcipuè propter tēpli Dei euersionem. Vel est hyperbole figura in diuinis literis vsitata.

¶ *Non rogauimus faciem tuam.* Magna profectò durities, & intolerabilis stupor, in calamitatibus quibus ob scelera opprimimur, non confugere ad Deum, ab eo petentes vt peccata nostra, propter quę affligimur, deleat, nosque ab ærumnis eripiat. Quemadmodum vulnere percussus si quando ei adhibetur remedium, non sentire ferrum chirurgi, & vulnus sine gemitu tractatur, mortis signum præ se fert, sic flagitiis corruptus si non sentit castigationem Dei, nec eius mouetur supplicio, in summo periculo versatur. Vnde Ieremias capite quinto: Percussisti, inquit, eos,

Simile. Iere. 5.

eos, & non doluerunt, attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas supra petram, & noluerunt reuerti. Et capite quinquagesimoprimo. Curauimus Babylonem, & non est curata, dereliquamus eam.

Iere. 51.

¶ *Et cogitaremus veritatem tuam*. Id est, & consideraremus, ac intelligeremus verissimas esse promissiones tuas. Vel per veritatem, Dei intelligit diuinam legem, de qua ait Dauid Psalmo 118. Omnia mandata tua veritas. Vel, omnia Dei verba, quam ob causam dicitur Deus veritatis, vt Psalmo trigesimo. Redemisti me domine Deus veritatis. Vnde ipse Deus à nobis veritatem requirit, vt eodem Psalmo: Quoniam veritatem requirit dominus. Nam vita colentis veritatem est musica aptæ lyræ: mendacium autem inter veritatem est chorda inepta concentum labefactans inter temperatas & æquales. At multi ipsam veritatem aspernantur. Deus qui de se ait apud Ioannem capite decimoquarto. Ego sum via, veritas, & vita: dicebat apud eundem capite octauo: Si veritatem dico, quare nõ creditis mihi? Immo eum audire nolebant eam ob causam, quia veritatem dicebat. Nam vt Terentius ait: Obsequium amicos, veritas odium parit. Quibus verbis ostendit, quid fiat, non quid fieri debeat. Mirum quippe est, ex tam pulchra matre tam turpem filium oriri. Et quod mirabilius videtur, ipse filius cum mendacio copulatus vult abscondere matrẽ, eamque viuam sepelire, sed tempus eam in lucem profert. Ideo Aulus Gellius ait, dixisse quendam poetam esse veritatem temporis omnia aperientis filiam. Et Pindarus: Tempus, inquit, certam veritatem prodit, quodque latet in obscuro, enarrat. Sed multò grauius hoc ait his verbis Christus Deus noster Matthæi 10. Nihil opertum quod non reueletur, nihil occultum quod non sciatur. Triumphat veritas de tempore. Tanta est eius vis & præstantia, vt non solùm Christiani, sed etiam gentes lumine naturali illustratę eam summis laudibus extulerint. Pythagoras, vt refert Aelianus libro 12. de varia historia, duas res longè pulcherrimas ait esse hominibus diuinitus datas, nimirum veritatem & beneficentiam, cũ Deorum immortalium operibus comparandas. Non discrepat ab eo Demosthenes, qui authore Maximo sermone octauo interrogati quid Deo simile haberent homines? Respondit, benignè facere, & veritatem diligere. Est enim veritas lux omnibus tenebris resistens. Vt candela cùm emungitur, videtur extingui, sed non ita est: nam licet lumen eius inclinetur, postea tamen clarius lucet, quã antea, ita veritas, etsi ad tempus vi ac artificio videtur extingui, inuitis tamen illis apparet illustrior, & tunc clarius lucet, quàm si non fuisset impugnata.

Psal. 118. Psal. 30. Psal. 30. Similitudo. Io. 14. Ioan. 8. Terent. Gellius. Pindar. Mat. 10. Aelian. Demost. Maxim. Similitudo.

¶ *Et vigilauit dominus super malitiam*. Subaudi nostram. Tunc Deus dicitur super malitiam nostram vigilare, cùm nos statim corripit, & mulctat. Tunc autem dicitur dormire super malitiam nostram, cùm nos impunitos relinquit. Vel vigilauit super malum pœnæ, vt illud adduceret super nos. Hoc est, festinauit, vt hanc nobis infligeret calamitatem. Vigilare enim aliquando accipitur pro accelerare, vt capite 1. Ieremiæ. Vigilabo ego super verbo meo, vt faciã illud. Et 45. ait Deus aduersus impios Iudæos, qui se contulerant in Aegyptum. Ego vigilabo super eos in malum. Hoc est, festinanter parabo illis calamitatem. Et 2. capite Baruch. Vigilauit dominus in malis, & adduxit ea super nos. Quam ob causam hoc Danielis loco vertunt nonnulli. Et festinauit dominus super malitiam.

Iere. 1. Iere. 44. Baru. 1.

¶ *Et adduxit eam super nos*. Subaudi malitiam nostram, nimirum vt eius pœnas lueremus.

¶ *Qui eduxisti populum tuum*. Commemorat antiquum Dei beneficium, vt grati animi significatione misericordiam sibi conciliet ab ipso Deo, eumq; ad similem prouocet clementiam. Hæc historia narratur cap. 14. Exodi, & aliis in locis diuinarum literarum, quam Hebræi ob illius magnitudinem & præstantiã crebris vsurpabant sermonibus. Inuenies hęc eadem ferè verba capite 2. Baruch.

Exo. 14. Ps. 113. Sap. 18. Baru. 2.

¶ Fe-

¶*Fecisti tibi nomen secundũ diem hanc.* Id est, celebratum est nomen tuum ad hanc vsque ætatem: fuit enim tam admirabile beneficium illud, vt nulla potuerit obliuione deleri. Vel secundùm diem hanc, id est, vt patet hac die. Vel quòd retines die hac. Tunc enim filij Israelis, quæ Deus pro illis fecerat in Aegypto, laudibus celebrabant. Accipitur nomen pro fama, vt capite sexto Iosue: Fuit
Iosue 6. dominus cum Iosue, & nomen eius diuulgatum est in omni terra. Et capite
1.Re. 18 decimooctauo primi Regum. Et cele-
Pro. 22. bre factum est nomen eius nimis. Et vigesimosecundo Prouerbiorum: Melius est nomen bonum, quàm diuitiæ multæ.
Cant. 1. Et Canticorum primo. Oleum effusum nomen tuum. Vbi oleum accipitur pro vnguento, odore & suauitate condito. Quemadmodum enim pretiosum vnguẽtum reddit odorem, cùm spargitur: ita fama prædicatione propagatur.

¶ *Domine in omnem iustitiam tuam auertatur obsecro ira tua.* Ita in nobis non fit sine mutatione, at Deus est immutabilis, etiam cùm irascitur. Ipse enim ait
Mala. 3. apud Malachiam. Ego dominus & non
Exo. 3. mutor. Et Exodi capite tertio: Ego sum, qui sum. Hoc est, ego sum, qui nunquam
Hilar. mutor. Ita locum illud explanat Hilarius in secundi Psalmi enarratione. Et additur statim: Sic dices filiis Israel: Qui est,
Exo. 3. me misit ad vos. Ac si dicat. Duxit vos ad Aegyptum quidam Ioseph mutabilis, reducat vos inde alter Ioseph immutabilis. Sed videndum est, quid significet iustitia hoc loco. Vt Latini nomine iustitiæ omnem virtutem vocant, ita Hebræi absolutam bonitatem. Ex quo efficitur, vt sensus huius loci sit: A te miium in modum peto domine, vt iuxta bonitatem tuam auertas iram tuam a nobis. Vel accipitur hic iustitia pro seueritate, sed tunc manet concisa hæc oratio, quæ hoc modo complebitur: Domine vt iustè punis flagitia, quòd sis iustus, sic etiam remoue à nobis iram tuam, quòd sis misericors. Vt iustus es, ita clemens esto. Tu es fons omnis bonitatis, à quo dimanat aqua iustitiæ & misericordiæ, sensimus vnam, sentiamus alteram. Potest locus hic aliã habere intelligentiam. Iustitia exigit misericordiam, quando eam postulat, qui iustè punitur: est enim iustum, vt ei tribuatur misericordia, qui eam lachrymis, & lamentis, & pœnitente animo, & rationibus pietatem mouentibus implorat. Ac quoniam ô Deus sanctè nos agnoscimus scelera nostra, & animo ob debitum mœrorem fracto & deiecto, in naufragio nostro confugimus ad portum misericordiæ tuæ, in qua locamus spem nostram, iustus iudicaberis, si in nos misericordiã cõtuleris. Promittis misericordiam eam toto pectore petentibus, promittere hanc misericordiam est misericordia, sed eam præstare est iustitia, exigit enim iustitia, vt præstes, quod promittis. Ergo iuxta hanc tuam iustitiã impartire nobis misericordiam, eam suppliciter exposcentibus, & lamentabilibus vocibus ex intimo pectore productis postulantibus. Hunc existimo esse huius loci verum, ac germanum sensum. Itaque iustitia hoc loco, si altè perpendas, accipitur pro misericordia. In hanc significationem accipitur Psalmo Psal. 5.
quinto, vbi ait Dauid. Domine deduc me in iustitia tua. Et Psalmo trigesimo, Psal. 30.
& septuagesimo. In te domine speraui, Psal. 70.
non confundar in æternum, in iustitia tua libera me. Et trigesimoquarto. Iudica Psal. 34.
me secundùm iustitiam tuam domine Deus meus. Non petit à Deo Dauid, vt eum iudicet secundùm seueritatem & iustitiam vltricem, sed secundùm misericordiam, quæ est effectus iustitiæ, quam ob causam iustitia appellatur. Nam ipse ait Psal. 142. Exaudi me in tua iustitia, & nõ Ps. 142.
intres in iudicio cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Si Deum obsecrat, ne cum illo intret in iudicium, quia nullus coram eo iustificatur, quare ait: Exaudi me in tua iustitia? Et, iudica me secundùm iustitiam tuam domine? Nisi quia his in locis iustitia accipitur pro misericordia. Est igitur sensus huius Psalmi 142. Pollicitus es domine opem laturum iis, qui ad tuum sanctissimum numen confugissent, cùm autem ego opem tuam supplex implorem,

rem, sta promissis tuis, & vtere mecum misericordia, & non intres in iudicio cũ seruo tuo, nam si sine misericordia exercueris iustitiam, nullam mihi spes salutis ostenditur. Nemo enim coram te poterit causam suam tueri, si velis exigere omnia, quæ tibi optimo iure debentur. Precatur igitur Dauid Deum, vt eum iudicet secundum iustitiam, non prout sumitur pro seueritate, sed pro clementia. Psalmo 23. vbi nos habemus: Hic accipiet benedictionem à domino, & misericordiã à Deo salutari suo., pro misericordia est in Hebraico Tsedhacah, quod nomen significat iustitiam. Ideo trãstulit Hieronymus: Accipiet benedictionem à domino, & iustitiam à Deo salutis suæ. Sed intelligentes Septuaginta, iustitiam illo loco accipi pro misericordia, transtulerunt eleimosynin, hoc est misericordiam: quorũ translationem sequitur in Psalmis interpres noster Latinus. In hanc significationem accipitur Psalmo 71: vbi Dauid filio suo, Salomoni misericordiam à Deo & iustitiam precatur, cùm ait; Deus iudiciũ tuũ regi da, & iustitiam tuam filio regis: Vbi per iudicium intelligitur iustitia, & per iustitiam misericordia. Eodem modo Psalmo 88. Iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ. Et volens explicare quid intelligeret per iustitiam & iudicium, subdit statim: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam. Aspicis iustitiam accipi pro misericordia, & iudiciũ pro veritate, hoc est pro iustitia. In hanc significationẽ existimo accipi capite 28. Esaiæ: Iudiciũ in põdere, & iustitiam in mensura. Et capite 22. Ieremiæ: Facite iudicium & iustitiam. Et capite tertio epistolæ ad Romanos: Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est. Quare hoc Daniel loco iustitia accipitur pro misericordia. Quam ob causam septuaginta interpretes transtulerunt: Domine in omni misericordia tua auertatur obsecro furor tuus, &c. Quod nostram confirmat explanationem.

Psal. 23. Hieron. Psal. 71. Psal. 88. Esai. 28. Iere. 22. Rom. 3.

¶ *Et à monte sancto tuo.* Id est, à templo sancto tuo. Vel à monte Sione in diuinis literis frequenter celebrato.

¶ *Ostende faciem tuam super sanctuariũ tuum.* Idest, illustra vultum tuum super templum tuum sanctum. Intuere illud benigno ac alacri vultu. Ostende erga illud fauorem tuum. Ita Psalmo 79. Ostende faciem tuam, & salui erimus. Quidam vertunt: Illustra faciem tuam super sanctuarium tuum, iuxta illud Psalmi 118. Faciẽ tuam illumina super seruum tuũ. Illuminare faciem super aliquem est illi fauorem ostendere, vt alibi ostendimus.

Psal. 79. Psal. 118.

¶ *Et ciuitatem super quam inuocatum est nomen tuum.* Hoc est, intuere Hierosolymam, in qua colebaris, & nomen nõ falsorum Deorum, sed tuum inuocabatur. Vel quæ vocabatur nomine tuo, idest ciuitas veri Dei. Schema est in literis diuinis vsitatum, vt paulò pòst, hoc eodem capite. Et apud Esaiam 63. Facti sumus quasi in principio, cùm non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos. Hoc est, cùm non vocaremur tui, cũ nondum appellaremur populus Dei. Et capite 2. Iacobi apostoli: Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod inuocatum est super vos? Id est, quo vos vocamini. Acsi dicat: Nomen Christi quo vos appellamini, execrantur.

Esa. 63. Iaco. 2.

¶ *Attende & fac.* Attẽde precibus meis, & fac domine, quod precor, prebe mihi aures, & oranti fer opem.

F *Cumque adhuc loquerer, & orarem, & confiterer peccata mea, & peccata populi mei Israel, vt prosternerem preces meas in conspectu Dei mei, pro monte sãcto Dei mei, adhuc me loquente in oratione mea, ecce vir Gabriel quem videram in visione à principio, cito volans tetigit me in tempore sacrificii vespertini. Et docuit me, & locutus est mihi, dixitque. Daniel nunc egressus sum, vt docerem te, & intelligeres. Ab exordio precum tuarũ egressus est sermo, ego autem veni, vt indicarem tibi, quia vir desideriorum es. Tu autem animaduerte sermonem, & intellige visionem. Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum tuum & super vrbem sanctam tuam, & consummetur*

Sup. 8. Mat. 24. Ioan. 1.

metur praeuaricatio, & finem accipiet peccatum, & deleatur iniquitas, & adducatur iustitia sempiterna, & impleatur visio & prophetia, & vngatur sanctus sanctorum. Scito ergo, & animaduerte, ab exitu sermonis, vt iterum aedificetur Ierusalem, vsque ad Christum Ducem hebdomades septem, & hebdomades sexaginta duae erunt: Et rursum aedificabitur platea, & muri in angustia temporum. Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est. Et ciuitatem & sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo, & finis erit vastitas, & post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada vna, & in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium: Et Mat. 24. *erit in templo abominatio desolationis. Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio.*

¶*Cumque adhuc loquerer.* Sensus est: Nondum absolueram preces, cùm mihi Dei Angelus apparuit, vt me doceret, & Esai. 65. mœrore leuaret. Capite Esaię 65. ait Deus. Antequàm clament, ego exaudiam. Idest priusquam finem faciant orandi. Quod statim verbis his explicat apertioribus, Adhuc illis loquentibus ego audiam. Et Esai. 58. capite 58. ait idem Esaias: Inuocabis, & dominus exaudiet, clamabis, & dicet: Ecce adsum. Hoc de viris piis est intelligendum, quibus ait Christus apud Mat. 7. Matthęum 7. & Luc. 11. Lucam 11. Petite, & accipietis. Psal. 80. Et Psalmo 80. Dilata os tuum, & ego implebo illud. Pro. 18. Et capite decimooctauo: Prouerbiorum. Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino. Quod potest verti ex Hebręo. Et educet voluntatem à domino. Hoc est, consequetur à Deo, quicquid petierit. Contra verò Esai. 1. de impiis obstinatis ait Deus apud Esaiã capite 1. Cùm multiplicaueritis orationẽ non exaudiam. Illi autem quorum peccata delentur vera animi contritione, inter pios computantur. Vt enim mare reiicit foras cadauera, sic contritio flagitia: Similitudo. Vt ex mari egrediuntur flumina aquarum, Similitudo. vt ait capite primo Ecclesiastes; sic ex vehemente contritione flumina lachrymarum. Eccle. 1.

¶*Ecce vir Gabriel.* Angelum Dei virum appellat nõ à sexu, sed à virtute. Vel, ideo vir appellatur, quia in figura apparuit viri. Multi Angeli in specie corporea virorum apparuerunt, quam ob causam viri appellantur. Sed sint ne Angeli corporei, an omnino corporis expertes, grauis est inter viros sapientissimos controuersia. Diuus Augustinus libro secundo, de Genesi ad literam capite 17. ait Angelos tã August. bonos, quàm malos corporeos esse, quorum corpora subtilia quidem, in tertio eiusdem operis libro capite decimo, ait esse aerea. Eius ad literam hęc sunt verba: Etsi dæmones aerea sunt animalia, quoniam corporum aereorum natura vigent, & propterea morte non dissoluuntur, quia praeualet in eis elementum, quod ad faciendum, quàm ad patiendum est aptius. Et in libro de Ecclesiasticis dogmatibus capite vndecimo, dicit, nihil incorporeum credẽdum esse nisi Deum solùm. Et capite duodecimo, creaturam omnem corpoream esse ait, & Angelos virtutesque omnes cęlestes corpora habere. Et tertio libro de Trinitate tradit capite primo, Angelos spirituale corpus habere non cui subdatur, sed quod subditum gerant. In explanatione in Psalmum 85. affirmat corpora beatorum futura esse post reditum ad vitam, qualia sunt corpora angelorum. Ac vt studeam breuitati, idem August. Augustinus Psalmo 145. & libro vndecimo, de ciuitate Dei capite vigesimotertio & libro decimoquinto, capite vigesimotertio, & ad Nibridium epistola 115. asserit Angelos esse corporis participes. In Origen. hac sententia fuit prius Origenes libro secundo, Periarchon capite secũdo, & aliis Philo. in locis: Philo in libro de opificio sex dierum: Lactãtius Firmianus: Hilarius, Athanasius, Methodius, Magnus Basilius, & alij magni nominis autores, quorum sententiam sequũtur Ioannes Damascenus Lactan. Hilari. Athana. Methc. Basilius Damasc.

libro

libro 2. capite 3. suæ theologiæ, & libro ter
Cassia. tio aduersus Iconomastas, Ioannes Cas-
Auice. sianus capite 13. libri 7. collationum, Aui
cebron in libro fontis vitæ, & philosophi
Venet. Platonici ferè omnea. Georgius Venetus
tono septimo cantici tertii harmoniæ suę, ait omnes Academicos asserere saltem malos angelos esse corporeos. Præterea in synodo secunda Nicæna, actione quar-
Ioānes. ta, productus & lectus est liber beati Ioānis episcopi Thessalonicensis: cuius ad literam hæc sunt verba, De angelis & archangelis, & eorum potestatibus, quibus & nostras animas adiungo, ipsa catholica ecclesia sic sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes & inuisibiles, verùm tenui corpore præditos, & aereo siue igneo, vt scriptum est:
Psa. 103 Qui facit angelos suos spiritus, & mini-
Hebr. 2. stros suos ignem vrentem. Sic autem multos sanctorum patrum sensisse cognoui-
Basilius mus, quorum est Basilius cognomento
Athan. magnus, & beatus Athanasius, & Metho-
Metho. dius, & qui stant ab illis. Solummodò autem Deus incorporeus & informabilis est. Intelligibiles autem creaturæ nequaquam ex toto sunt incorporeæ, & imitabiles pictura existunt. Quare etiam in loco existunt, & circunferentiam habent. Quāquam autem non sunt vt nos corporei, vtpote ex quatuor elementis, & crassa illa materia, nemo tamen vel angelos, vel dęmones, vel animas dixerit incorporeas. Hactenus Ioannes Thessalonicensis, cuius sententiam synodus illa non improbauit, quin potius visa fuit approbare, etiāsi non decreuerit esse de fide tenendam. Et
Caieta. nostra memoria cardinalis Caietanus in epistolam ad ephesios capite 2. dæmones ait esse spiritus aereos. Hæc est magnorum authorum sententia, in qua constare videntur. Ab illis discrepat & dissentit
Diony. Dionysius ille Areopagita, quem possumus iure optimo cœlestem ac diuinum theologum appellare. Hic capite primo cœlestis hierarchiæ angelos appellat non solùm incorporales & immateriales substantias, sed etiam deiformes simplicita-
Nyssen. tes. Gregorius etiam Nyssenus in tractatione de oratione explicans verba illa, Fiat voluntas tua sicut in celo & in terra, angelos asserit esse corperis expertes. In ea sententia est Chrysostomus homilia Chrys.
22. in Genesim: & 17. atque trigesimasecunda, in epistolam primam ad Corinthios, & in commentariis in caput sextum Esaiæ. Et Cyrillus in caput decimum Cyrill.
euangelii Ioannis. Theodoretus in caput Theod.
12. Danielis, & in caput primum Zacharię. Thomas Aquinas in prima parte Thom.
summæ theologicæ, qui in principio quęstionis quinquagesimæ sic ait: Primò considerandum est de creatura purè spirituali, quæ in scriptura sacra angelus nominatur. Et primo articulo asserit angelos esse omnino incorporeos. Eius sententiam multi doctores tam scholastici, quàm qui diuinam explicant scripturam, sequuntur. Eam confirmare videntur patres sacri concilii generalis Lateranensis sub In Innocē.
nocentio tertio Pontifice maximo celebrati, qui statim in primo decreto verba hæc perpetuis monimentis consignarunt. Deus est vnum vniuersorum principium, creator omnium visibilium & inuisibilium, spiritualium & corporalium, qui sua omnipotente virtute simul ab initio temporis vtranque de nihilo condidit naturam, spiritualem & corporalem, angelicam videlicet & mundanam, ac deinde humanam quasi communem, ex spiritu & corpore constitutam. Hactenus illi. At qui nolunt à contraria sententia dimoueri, verba hæc non negant, sed interpretantur. Aiunt verum esse, angelos creaturas esse spirituales, atque si cum rebus concretis ex quatuor elementis comparentur, incorporeas rectè appellari, quemadmodum tepidū cum calido collatum vocatur frigidum, & aer dicitur spiritus, & respectu corporum concretorum ac solidorum videtur incorporeus, & ita appellatur à nonnullis, qui tamen reipsa corporeus est. Hoc modo aiunt esse verba cōcilii intelligēda. Nihilominus nec animas, nec angelos aiunt esse omnino corporis expertes. Quomodo hoc intelligatur, nondum est ab ecclesia definitum. Si autem à me quæras vtra harū partiū tenēda sit, ingenuè fateor me nescire.

Ille

Ille hoc nouit, qui angelos ipsos creauit. Quid hac in re verum sit, Deus ipse viderit, quid verisimilimum, magna quæstio est: quam ego illis relinquo rationibus conquisitis disputandam, qui in ingenii pollentes acumine, & vtriusque philosophiæ diuinæ & humanæ eruditione excul ti nomen suum æternitati commendarunt. Sed vtilius esse existimo huiusmodi quæstiones difficiles & abstrusas cum modestia & timore tractare, aut silentio præterire, quæ parum conducunt ad animarum vtilitatem & pietatem, quàm de illis audacter differere, & aliquid temerè affirmare.

¶ *Quem videram in visione à principio.* Quem aspexeram in visione superiore, præcedente capite descripta. Diuini vates intelligebant ob illuminationem Spiritus Sancti visiones illas à Deo esse. At qui prophetæ non sunt, possunt aliquando falli, quia vt ait apostolus capite 11. posterioris ad Corinthios, Satanas transfigurat se in angelum lucis. Vt autem verum numisma diuinæ reuelationis, à falso denario illusionis diabolicæ secerni possit, quinque requiruntur, nimirum humilitas, patientia, veritas, prudentia, charitas, vt ait Ioannes de Gerson in tractatione de distinctione verarum visionum à falsis.

2.Co.11 Gerson.

¶ *In tempore sacrificii vespertini.* Quando solebat fieri sacrificium vespertinum. Appellabatur tempus illud tempus constitutum, nimirum ad offerenda holocausta. Ita illud intelligitur capitis vltimi libri secundi Regum: Immisitque dominus pestilentiam in Israel de mane vsque ad tempus constitutum, & mortui sunt ex populo à Dan vsque ad Bersabee septuaginta millia virorum. Minatus fuerat Deus missurum se pestem tribus diebus, sed tanta est eius misericordia, vt vno tantùm die miserit eam, quæ solùm durauit à manè vsque ad vesperam, seu vsque sacrificium vespertinum, quod loco illo têpus constitutum appellatur. Existimant nonnulli tempus constitutum loco illo esse totos illos tres dies, quibus Deus minatus est pestem, sed priorem explanationem rectiorem esse existimo.

2.Re.vl.

¶ *Nunc egressus sum.* Subaudi, a conspectu Dei, non vt ab eo discederem, qui vbique est, sed vt te docerem. Dicuntur angeli egredi, quando ad homines mittuntur.

¶ *Ab exordio precum tuarum egressus est sermo.* Id est, cùm tu inciperes effundere preces, exiuit sermo Dei, & sententia rerum futurarum, quas ego veni nuntiatũ tibi. Ac si dicat, Cùm tu orares Deum, ipse mihi præcepit, vt tibi quæ sequuntur, indicarem, quæ quidem futura sunt.

¶ *Quia vir desideriorum es.* Id est, quia res magnas desideras, quia ad Dei laudẽ & populi Israelitici cõsolationem desideras arcana & occulta mysteria intelligere, quia rerum expetendarum es magnopere cupidus, & feruẽte desiderio flagras. Vel quia desiderabilis es, dignus qui ameris, & desidereris. Nonnulli vertunt, Quia vir desiderabilium es. Hoc est, in quo sunt multa desiderabilia.

¶ *Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt.* Hoc est, quadringenti & nonaginta anni constituti sunt, & præfiniti, & diuinitus præordinati atque præcisi. Duplex est hebdomada, vna dierum, quæ continet septem dies, vt constat ex capite 23. Leuitici: altera annorum, quæ continet septem annos, vt liquet ex capite 25. eiusdem Leuitici. Et nullo alio modo accipitur meo quidem iudicio in tota sacra scriptura, vt liquet intuenti. Cùm autem hoc Danielis loco hebdomada nullo modo possit accipi pro hebdomada dierum, quia septuaginta eiusmodi hebdomadæ nondum implent annum vnum cum dimidio, & in tam exiguo tempore non fuit ciuitas instaurata, & Christus occisus, & sacrificia antiqua, quę omnia erãt in his 70. hebdomadis euentura, apertè ostenditur accipi pro hebdomada annorum. Et in hac sententia sunt etiam expositores Hebræi, vt ostendit Galatinus lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis. Si autem rectè numeraueris, inuenies 490 annos: hanc enim summam constituunt sine dubio 70. hebdomadæ annorum. Vt autem hæ Danielis hebdomadæ perspicuè intelligantur, reuocanda est in memoria Ieremiæ vaticinatio

Leu.23. Leu.25. Galati. Iere.25.

ticinatio capiti 5. mandata, ibi enim prædixit diuinus ille vates duraturam esse Babylonicam Iudæorum seruitutem annis septuaginta, totidemque regnum Babylonium permansurum, illisque expletis esse per Persas ac Medos delendum. Hæc autẽ Ieremiæ vaticinatio fuit anno quarto incœpto, vt ipse ait eodem capite 25. regni Ioacim, quando Hierosolyma fuit à Nabuchodonosore Babyloniorum rege expugnata, tunc enim incœpit Hierosolymæ vastatio, & multi ex Iudæis fuerunt in Chaldæam abducti, eoque tempore incœpit captiuitas Babylonica anno primo nimirum transacto Nabuchodonosoris, vt ait Ieremias, & nos in commẽtariis in primum caput Danielis copiose ostendimus. Ac quia quãdo Iudæi ingressi sunt Babylonem, iam erat transactus annus vnus cum dimidio regni Nabuchodonosoris, implendi erant septuaginta anni captiuitatis Babyloniæ anno secundo post euersionem regni Babylonici. Septuaginta anni durationis regni Babylonij expleti sunt, quando Balsasar vltimus Babyloniorum Rex fuit interfectus, & Darius imperium Chaldæorum in ditionem suã redegit, septuaginta autem anni seruitutis Babylonicæ expleti sunt anno secundo huius Darij, qui duos tantùm annos nondum completos post captam Babylonem vixit. Huic successit Cyrus, qui statim anno primo sui imperij soluit Hebræorum seruitutem, eosque liberos misit Hierosolymam. Ac ita impleta est Ieremiæ vaticinatio, vt literæ diuinæ capite primo libri primi Esdræ memoriæ prodiderunt. Igitur primus annus Imperij Cyri regis Persarum ac Medorum erat septuagesimus seruitutis Babylonicæ. Ita quoque asserit Iosephus libro vndecimo antiquitatum, capite primo, Cùm autem euersum esset Chaldæorum siue Babyloniorum regnum à Dario Medorum rege auunculo Cyri, & iam Darius anno vno regnasset in Chaldæa, legit Daniel vaticinationes Ieremiæ, & intellexit imminere ac appropinquare tempus liberationis Iudæorum, quæ futura erat anno venturo. Et ita euenit, nam illo sequente anno, & Rex Darius excessit è vita, & Iudæi fuerunt restituti per regem Cyrum, qui statim post Darium totius Imperij clauum obtinuit. Igitur primo anno Darij dum Daniel pias ad Deum preces emitteret, ab eo petens ne Hebræorum scelera eorum ereptionem, quæ iam imminebat, impedirent, aut retardarent, apparuit illi Gabriel Angelus, qui ei nuntiauit implendã esse Ieremiæ vaticinationem de reditu ac restitutione Iudæorum tempore, quo Ieremias fore prædixerat, nimirũ fluxis annis septuaginta, qui anno sequente explebantur. Cùm autem Deus solitus sit dare sæpenumero viris piis ac iustis, plusquàm illi petunt ab eo, nũtiauit Danieli per Angelum Gabrielem tempus non solùm liberationis à seruitute Babylonica per Cyrum regem terrestrem, sed etiam à seruitute peccati per Iesum Christum regem cœlestem, futuramque esse liberationem hanc ab illo die, quo ei Angelus loquebatur, vsque ad septuaginta hebdomadas annorum, hoc est vsque ad annos 490. Et in vltima harum septuaginta hebdomadarum futuram esse mundi redemptionem per Christum. Acsi dicat Angelus. Tu Daniel oras pro liberatione vnius populi ex pletis septuaginta annis, & Deus indicat tibi redemptionem omnis generis humani expletis septuaginta hebdomadis. Non tantùm futura est liberatio tui populi, quã Ieremias prædixit, sed totius vniuersi, quã ego prædico. Ieremiæ ostendit Deus septuaginta annos vsque ad ereptionem populi Israelitici ab exilio Babylonico per Cyrum, qui à ceruicibus Hebræorum iugum seruile deiiciet, eosque in libertatẽ vindicabit, tibi autem ostendit septuaginta hebdomadas annorum vsque ad ereptionem totius mundi à seruitute peccati per verum Messiam, qui à dæmonum faucibus liberabit mortales, quibus aditum reserabit ad æternas cœlorum sedes ad gloriam immortalem consequẽdam. Hæ septuaginta hebdomadæ incœperunt à prolatione Angeli, hoc est a tempore illo, quo eas Angelus Danieli nuntiauit. Id ostendit ipse Angelus, cùm ait: Scito ergo, & aĩaduerte, ab exitu sermonis, &c.

Idest,

Iere. 25.
Sup. 1.
Sup. 5.
1. Esd. 1.
Ioseph.

Ideſt, à tẽpore, quo hic meus ſermo exit à me. Et durarunt vſque ad mortem Christi, & expletæ ſunt anno tertio cum dimidio poſt Chriſti mortem, quo tẽpore fuit Euangelium Hieroſolymæ plenè nuntiatum. Itaque durarunt annos quadringentos & nonaginta. Nam ab illa Angeli pronuntiatione vſque ad principium inſtaurationis templi, fluxerunt duo anni, & tẽplum inſtauratum eſt annis quadraginta ſex, iuxta illud Euangelij authore Ioanne capite ſecundo. Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum hoc. Si aũt eos ſimul iungas, efficies annos quadraginta octo, templum verò illud ſecundum durauit annos quadringentos & octoginta, & aliquot menſes, vſque ad euerſionem eius per Titum Veſpaſianum, qui omnes ſimul iuncti efficiũt ſummam annorum quingentorum & viginti octo cum dimidio, quibus ſi detrahantur triginta & octo cum dimidio, qui interfluxerunt inter finem vltimæ hebdomadæ & exitium Hieroſolymæ, manent quadringenti & nonaginta anni, quam ſummam conſtituunt ſeptuaginta hebdomadæ annorum. Inter Chriſti mortem & euerſionem tẽpli fluxerunt anni quadraginta duo, vt ait Euſebius Cæſarienſis, & liquet ex annalibus Imperatorum Romanorũ, ſed à fine vltimæ hebdomadæ vſque ad templi euerſionem nõ præterierunt niſi triginta & octo cum dimidio, nam vltima hebdomada expleta fuit anno tertio cum dimidio poſt Chriſti mortem, Chriſtus enim mortuus eſt in medio vltimæ hebdomadæ, vt hoc loco ait Daniel. Præter hanc annorũ ſupputationem ponam alteram cum hac mirabiliter cõgruentem. A primo anno Darij quando hebdomadæ incęperunt, qui primus Babylonicum occupauit Imperium, vſque ad vltimum Darij, in quo euerſum fuit Imperium Perſarum, fluxerũt anni 191. author eſt Metaſthenes Perſa in libro de iudicio temporum. Et tunc incępit Imperium Græcorum, quando Alexander magnus Darium vltimum ſuperauit, & Perſas ac Medos in ditionem ſuam redegit. Durauit autem Imperium Græcorum vſque ad mortem Pompeij, & principium Romani Imperij ſub Iulio Cæſare primo Romanorum Imperatore, annos ducentos & viginti, vt ex vera conſtat hiſtoria, etiamſi nonnulli varient ſcriptores. Sed hæc eſt vera annorum ad calculum reuocatio. A principio autem Imperij Romani vſque ad Chriſti mortem fluxerunt anni ſeptuaginta ſex, vt liquet ex annalibus Euſebij Cæſarienſis. A morte autem Chriſti, quæ fuit in medio vltimæ hebdomadæ vſque ad finem eiuſdem vltimæ hebdomadæ, præterierunt tres anni cum nonnullis menſibus, quos hic prætermitto. Numera omnes hos annos, inuenies quadringẽtos & nonaginta, qui ſummam efficiunt ſeptuaginta hebdomadarum annorum. Has ſeptuaginta hebdomadas diuidit Angelus in tres partes, quarum prima continet ſeptem, altera ſexaginta duas, tertia vnam, quæ eſt vltima. Ratio autem huius diuiſionis eſt hęc. A tempore pronuntiationis illorum verborum Angeli vſque ad finem ſeptem hebdomadarum, quòd tempus continet quadraginta nouem annos, Iudæi erant reſtituendi, & templum inſtaurandum, & męnia ædificanda, quod ita euenit. In alijs hebdomadis ſexaginta duabus, erant Iudæi variè curſum vitæ in Iudæa confecturi, modò rebus proſperis & ad voluntatem fluentibus, modò aduerſis & reflantibus. Id quod eodem contigit modo. In vltima autẽ hebdomada quę erat à Chriſti baptiſmo incœptura, erat idem Chriſtus tribus annis cum dimidio concionaturus, illiſque exactis ad cędem crucis à Iudęis vocandus, atque acerbiſſimis cruciatibus interficiendus. Id quod effectum eſt, vt ipſe nobis morte ſua vitam tribueret, & ſanguine ſuo pro nobis fuſo ſcelera noſtra deleret, animoſque noſtros expiaret. Mortuus eſt autem anno ętatis ſuæ trigeſimotertio, nimirum impleto anno trigeſimoſecũdo, & inchoato alio. Hoc ait Ignatius in epiſtola ad Trallianos, & Ephiphanius libro tertio hęreſum. & eſt communis ſentẽtia. Suſtinuit autem Chriſtus Deus noſter mortẽ in medio vltimę hebdomadę, nam illa continebat ſeptem annos, & inter baptiſmũ Chriſti & eius mortem

Ioan. 2. Euſebi. Metaſt. Euſebi. Ignati. Epipha.

tem tres anni cum sex mensibus circiter interfluxerunt. Hanc vltimam hebdomadam ideo Daniel separauit à cæteris, quia de ea erat multa dicturus, & in ea effecta sunt admiranda mysteria redemptionis humanæ per dominum nostrum Iesum Christum. Mortuo autem Christo, veteris legis sacrificia cessarunt. Sed erat synagoga cum honore sepelienda. Ac quia sacrificia illa quæ Christi figuram gerebant, quieuerunt, cùm Christus efflans animã dixit in cruce: Consummatum est, vt Hieronymus, Chrysostomus, & cæteri patres asseruerunt, ideo ait hoc loco Angelus: In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium. Sed quia impij Iudæi Christũ sanctum, verum suum Messiam, qui eos liberatum venerat, ad interitum crudelissimum falsis criminibus vocarũt, & huic impietati pestilentem contumaciam à furore & perfidia inductam adhibuerunt, fuerunt à Romanis victi, & acerbissimis calamitatibus oppressi. Machinati sunt sibi ipsis & corporũ & animorum exitiũ, extincta est nominis eorũ claritas & amplitudo, fuit sanctum ac celebre templũ flammis expositum, & ipsi denique dignitatem suam penitus labefactarunt, vrbemque florentissimam funditus euerterunt. At quia hæc vastitas nõ erat ad breue exiguumque tempus duratura, sed omnium seculorum memoria permansura, ait angelus: Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Hãc arbitror esse germanam ac veram harum hebdomadarum intelligẽtiam, quam in fine capitis dilucidabo. Nunc ad literæ seriem explanandam accedamus.

Ioã. 19.

Hieron. Chryso.

¶ *Super populum tuum.* Hoc est, sup populum Iudaicum, qui tuus est sanguine, & affectu, pro quo preces emittis, sed qui ob eius scelera nõ meretur dici populus Dei, sed tuus. Ita Mosi dixit Deus, cùm filij Israelis vitulum coluissent: Vade, descende, peccauit populus tuus.

Exo. 32.

¶ *Super vrbem sanctam tuam.* Idest sup Hierosolymam, quam sanctam existimas. Vel in qua Deus tuus efficiet mysteria redemptionis humanę. Diuus Matthæus capite 4. vocat Hierosolymã ciuitatẽ sãctã.

Matt. 4.

¶ *Et consumetur præuaricatio, vt finem accipiat peccatum.* Idest, vt finiatur flagitium, & deleatur peccatum meritis passionis Christi, de quo Ioãnes Baptista apud Ioannem Euangelistam capite 1. Ecce, inquit, agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Et Esaias 53. Ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est ꝓpter scelera nostra. Et paulò pòst: Posuit dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Et ipse apud eundem Esaiam 43. Ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas. Oĩa peccata virtute meriti Christi quantum est ex sufficientia eius, dimittuntur in sacramentis ab ipso Christo institutis, & per veram contritionem cum fide ipsius Christi. Ideo de illo ait capite primo Apocalypsis Ioannes: Dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Et diuus Petrus capite secundo prioris epistolæ suæ: Peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum. Est igitur horum verborum sensus. Non solùm ò Daniel Deus liberabit populum tuum ab exilio, sed genus hominũ à peccatis ꝑ Christum filium suum vnigenam, verũ Deum & verum hominem, quem mittet in mũdum, vt eius deleat peccata, qui quatenus homo versabitur inter homines, & subibit mortem, & quatenus Deus delebit hominum peccata. Colligis ex hoc loco Christum esse verum Deum, nemo enim delet iniquitates, nisi Deus, qui est salutis animarum nostrarum præcipuus author: & esse verum hominem, qui cum hominibus versatus est. Eum vidit diuinus psaltes mentis oculis cum hominibus versantem, cùm inducit populum Iudaicum, non vniuersum, sed cœtum piorum ita loquentem Psalmo 45. Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Iacob. Et in fine versus adiicitur Sela, quasi dicat, ò rem admirabilem & præclaram videre Deum factum hominẽ. Vbi aduerte pro domino esse in Hebraico Iehouah nomen Dei ineffabile, quod soli Deo tribuitur. Ac si dicat, nobiscum est, nobiscũ viuit & communicat verus Deus humanatus. Et quia mysterium hoc erat absconditũ, ponit in titulo eiusdem psalmi:

Ioan. 1.

Esai. 53.

Esai. 43.

Apoc. 1.

1. Pet. 2.

Psal. 45.

Pro arcanis,nimirum Christi. De eo ait
Bar.3. ita Baruch capite 3. Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius aduersus eum. Hic adinuenit omnem viam disciplinæ, & tradidit illam Iacob puero suo, & Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est. Hæc ille. De Christo prædixit Esaias capi
Esa.53. te 53. Ecce Deus noster veniet, & salua-
Esa 40. bit nos. Et 40. Ecce dominus Deus in for
Mich.5. titudine veniet. Et Michæas 5. vbi locutus est de temporali natiuitate in oppido Bethlehemitico, loquitur de ęterna dicens: Et egressus eius ab initio, à diebus ęternitatis eius. Ideo dicebat Christus dominus
Ioan. 8. apud Ioannem 8. Antequam Abraham fieret, ego sum. Alludit ad verba illa Exo
Exo.3. di capite 3. quæ dixit Mosi: Ego sum, qui
Ioan.10 sum. Et apud Ioannem 10. ait. Ego & pater vnum sumus. Non dixit, vnus, sed vnum, vt vnitatem naturę significaret, nec sum, sed sumus, vt distinctionem innueret personarum. Ac idem pater in Christi baptismo & transfiguratione Matthæi
Mat.3. 3. & 7. Hic est, īquit, filius meus dilectus,
Mat.7. in quo mihi bene complacui. Et diuus
Mat.16. Petrus Matthæi 16. Tu es Christus filius Dei viui. Et diuus Paulus capite nono
Rom.9. epistolæ ad Romanos. Ex quibus est Christus secundùm carnem, qui est super omnia benedictus Deus in secula. Et capi-
Phil.2. te 2. ad Philippenses. Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse
Chryso. se æqualem Deo. Vbi Chrysostomus & catholici doctores formam interpretantur substantialem. Ac si dicat: Cùm Christus Iesus esset eiusdem cum Deo patre substantiæ & naturæ, eique æqualis, & consubstantialis, & ideo rerum omnium dominatū haberet, tamen seipsum abiecit, naturam accipiens humanam. Vbi aspicis, quam apertè apostolus Christum appellet Deum, & hominem. Id quod hoc capite ostendit Daniel. Cùm enim dixit, delenda esse peccata per Christum, indicauit eius diuinitatem, cùm verò postea dixit eum esse occidendum, indicauit eius humanitatem. Deus enim mori non potest, quatenus Deus est. Verè tamē dicimus mortuum fuisse Deum, quia mortuus fuit Christus, qui est Deus & homo, mortuus autem est, non quatenus Deus, sed quatenus homo.

¶ *Et abducatur iustitia sempiterna.* Id est & adducatur per Christum iustificatio, quæ in via inchoatur, & in patria perficitur, quam ob causam vocatur ęterna. Vel nominatur ęterna respectu iustitiæ veteris legis, quę his verbis repellitur, quia cū esset in vmbris posita, erat per legem nouam abroganda. Iustitia enim accipitur pro iustificatione, vt capite secundo epistolę ad Galatas: Si per legem iustitia, er- Gala.2.
go Christus gratis mortuus est. Ac si dicat Apostolus. Si lex vetus sufficiebat ad iustificationem nostram, frustra mortuus est Christus, sed quia lex non sufficiebat, venit Christus, & pro nobis mortem sustinuit, vt nos iustificaret, & ad gloriam sempiternam perduceret. Eodem modo accipitur capite 2. epistolæ Iacobi Apo- Iacob.2
stoli. Et reputatum est illi ad iustitiam.
Et capite primo Lucæ. Vt seruiamus illi Luc.1.
in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris. Vel accipitur hoc Danielis loco iustitia pro iuris ęquitate, quæ est habitus animi communi vtilitate conseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem, puniens delicta, & præmio afficiens virtutes. Hęc appellatur in diuinis literis virga Aaronis, ventilabrum, & gladius ex vtraq; parte acutus. Christus enim via iustitiæ genus hominum liberauit, luens pęnas scelerum eorum. Ideo ait ipse apud
Ioannem. Nunc iudicium est mundi. Et Ioan.12
Psal.128. Supra dorsum meum fabricaue- Ps. 128.
runt peccatores. Et Psal.58. Quæ non ra- Psal.58.
pui, tūc exoluebam. Et Esaias cap.53. Ve- Esa.53.
rè dolores nostros ipse tulit, & lāguores nostros ipse portauit. Voluit diuinus pater, vt filius eius pro nobis pateretur, & vt iustitiā suā indicaret, proprio filio suo
nō pepercit, vt verbis vtar Apostoli. Hoc Rom.8.
voluit idem Apostolus significare capite Rom.3.
tertio epistolæ ad Romanos, cùm dixit: Quem proposuit Deus propitiatorem ꝑ fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum. Vel accipit Daniel iustitiam pro euāgelio, quemadmodum acci-

accipitur capite quadragesimoquinto Esaiæ: Egredietur de ore meo iustitiæ verbum. Et capite decimo Oseæ: Cùm venerit, docebit vos iustitiam. Et capite tertio secundæ ad Corinthios: Si ministratio damnationis in gloria est, multò magis abundat ministerium iustitiæ in gloria. Vbi Apostolus per damnationem intelligit legem veterem, quæ suos præuaricatores morte damnabat, per iustitiam verò legem nouam, quæ est iustificationis administratrix. Fortasse per iustitiam sempiternam intelligit Daniel Christum Deum nostrum, de quo ait Apostolus capite primo epistolæ prioris ad Corinthios: Qui factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio. Hāc iustitiā quærere debemus iuxta illud Christi seruatoris nostri apud Matthæum sexto. Quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius. Intelligi autem hoc Danielis loco per iustitiam Christum asserit rabi Barachias in libro de ordine mundi, rabi Moses Barnahaman, & rabi Ioseph.

Esai.45. Ose.10. 2.Co.3. 1.Co.1. Matt.6. Bara. Mose. Ioseph.

¶ *Et impleatur visio & prophetia.* Et implebuntur vaticinationes de Christo. Visio & prophetia pro eodem accipiuntur. Vnde idē Christus tempore mortis eius imminente: Ecce, inquit, ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis. Et diuus Ioannes capite decimonono. Sciens Iesus quia omnia consummata sunt, vt consummaretur scriptura, dixit: Sitio. Et paulò pòst: Cùm ergo accepisset Iesus acetum, dixit: Consummatum est. Apud Matthæum capite vndecimo, & Lucam sexdecimo ait Christus: Omnes prophetæ & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt. Nimirum de Christo venturo. Ioannes autem non de venturo vaticinatus est, sed de præsenti, quem digito ostendit.

Luc.18. Ioan.19 Mat.11. Luc.16. Ioan.1.

¶ *Et vngatur sanctus sanctorum.* Hoc est Christus, qui secundùm assumptam humanitatem vnctus est oleo lætitiæ, & vberrimo fonte gratiæ copiosius omnibus sanctis illius consortibus & cohæredibus. Nā illis fuit vis Spiritus sancti per partes communicata, illum autem totum tota etiā largissimè repleuit. De hac vnctione ait Psalmo 44. diuinus vates: Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Et ipse Christus apud Esaiam 61. ait: Spiritus domini super me, eo quòd vnxerit me. Ad quę loca alludit Petrus Apostolus capite decimo Actorum, cùm ait: Iesū à Nazaret vnxit Deus Spiritu sancto & virtute. Eā ob causam appellatur Christus: nam Christus idem est quòd vnctus, vncti autem erant reges & sacerdotes: Christus verò Rex est, & sacerdos, & sanctus sanctorum, non solùm ob sanctitatis præstantiam, sed etiam ob eius efficientiam. Ait enim Ioannes: De plenitudine eius omnes nos accepimus.

Psal.44. Heb.1. Esai.61. Act.10. Ioan.1.

¶ *Ab exitu sermonis.* Id est, ab egressu horum verborum meorum, ab hora pronūtiationis huius sermonis mei de ędificanda vtraque Hierosolyma, nimirum terrena in Iudæa, & spirituali, quæ est ecclesia, in toto orbe terrarum. Qui sermo qui exit modò a me, exiuit à Deo mihi illum ostendente, vt ego illum tibi aperirem.

¶ *Vsque ad Christum ducem.* Ducem et eum appellat Deus pater apud Esaiam capite 55. Ecce testem populis dedi eum, ducem & præceptorem gētibus. Et apud Michæam quinto: Et tu Bethlehem terra Iudah, nequaquam minima es in principibus Iudah, ex te enim exibit dux, qui regat populum meum Israel. Ita hic locus citatur apud Matthæum capite secundo. Quod autem ait: Vsque ad Christum ducem hebdomadę septem, & hebdomadę sexaginta duę, refertur ad tempus illud, quo Christus se cœpit ducem populi declarare, quando in eius baptismo aperti sunt cœli, & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se. Et ecce vox de cœlo dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. Tunc repletę sunt sexaginta nouem hebdomadę, & incœpit septuagesima, & vltima.

Esai.55. Mich.5. Matt.2. Matt.3.

¶ *Et rursum ædificabitur platea & muri.* Subaudi Hierosolymæ, pro qua oras, nimirum in primis septē hebdomadis. Sed

erit in angustia temporum, hoc est in calamitatibus & molestiis, quibus illo tempore ob vicinorum populorum impedi-
1.Esd.3. menta Iudæi efficientur. Id ita euenisse li
&4. quet ex libris Esdræ multis in locis.
2.Esd.4. ¶ *Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus.* Subaudi, additis aliis septem, quæ omnes sexaginta nouem efficiunt. Igitur post hebdomadas sexaginta nouem, hoc est hebdomada septuagesima occidetur Christus, verus ac proprius
Rom.8. Dei filius. Vnde Apostolus 8. ad Roma-
Hilari. nos: Qui proprio filio suo non pepercit, &c. Vbi Hilarius lib. 6. de Trinitate ait: Naturæ veritatem significanter expressit, vt qui superius filios plures per spiritũ adoptionis demonstrarat, nunc vnigenitum Deum filium proprietatis ostẽderet. Hic in medio vltimæ hebdomadę fuit pro nobis occisus. Vide quàm apertè hic Daniel vaticinetur de morte Christi.

¶ *Et non erit eius populus, qui eum negaturus est.* Hoc est, & populus Iudaicus qui negaturus est Christum dominum, non erit eius amplius, non erit deinceps populus Dei. Negarunt Iudæi Christum, quando apud Pilatum dixerunt: Tolle, tol
Ioan. 19 le, crucifige eum. Et paulò pòst: Non habemus regem, nisi Cæsarem. Hoc autem non de omnibus intelligitur, sed de illis duntaxat, qui noluerunt ad Christum cõuerti, qui impietati suæ pertinaciam adhibuerunt.

¶ *Et ciuitatem & sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo.* Idest, & exercitus Romanus cum duce suo Tito Vespesiano euertet Hierosolymam, & sanctum Dei templum. Locutus est de acerbissima Christi nece, nunc de eius loquitur vltione, quæ postea venit anno ab illa quadragesimo secundo. Quidam vertunt: Populus ducis venturi, vt exitium templi tribuant exercitui Romano, non autem Tito, quem aiunt, illud seruare voluisse. Euersio Hierosolymæ fuit post septuaginta hebdomadas, sed quoniam pœna illa ideo inflicta fuit Iudæis, quia Christum immanissimè vocarunt ad crucis interitum, meritò fuit addita huic vaticinationi.

¶ *Et finis eius vastitas.* Et finis vrbis ac templi erit euersio per Romanum exercitum inducta. Sensus est. Et vltimo prælio euertetur ac vastabitur ciuitas, & templũ delebitur, & incendio flagrabit.

¶ *Post finem belli statuta desolatio.* Idest finito bello Romanorũ aduersus Iudæos erit desolatio à Deo statuta & prę finita. Erit ciuitas illa desolata ex Dei statuto. Quidam vertunt: Ad finem belli statuetur seditio. Ac si dicat: Prope finem obsidionis labefactabuntur vires Hierosolymæ propter seditiones, & bella interna ac ciuilia.

¶ *Confirmabit autem pactum multis hebdomada vna.* Reuertitur ad id, vnde exierat oratio. Vltima, inquit, hebdomada cõfirmabit Christus legem Euangelicã multis rebus, verbis, factis, & signis. Vel multis hominibus. Et rectè ait, multis, nõ omnibus, quia vt diuus ait Ioannes capite 1. Ioan. 1.
In propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Christus quantum in se fuit, omnibus Euangelium confirmauit, sed non omnes illi credere voluerunt. Euangelium in literis diuinis dicitur nouum testamentum, mensa, lux, benedictio, lex noua, dies, clypeus, virga virtutis, cornu salutis, spiritus, verbum domini, aqua, veritas, aqua sapientiæ salutaris, lux magna, dies virtutis, virtus Dei, fœdus & pactum. De hoc fœdere & pacto loquitur hoc loco Daniel. De
eo dixerat Deus apud Ieremiam trigesimoprimo. Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum, non secundùm pactũ, quod pepigi cum patribus vestris in die, quia apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti. Et paulò post explicans quod esset hoc pactum nouum, quod se confirmaturum pollicebatur: Dabo, inquit, legem meam in visceribus eorum. Quem locum diuus Paulus Iere.31.
in epistola ad Hebræos de euangelio, qđ Hebr.8.
nouum appellat testamentum, interpretatur. 9.& 10
Nouum testamentum derogauit vetus, nam hęc est testamentorum vis & natura, vt prius per posterius derogetur.

tur. Hoc nouum testamentum fuit morte Christi confirmatum, nã vt iura statuũt,
Hebr.9. & diuus asserit Paulus in episto. ad Hebr. vbi testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Hanc existimo esse cõfirmationem, de qua præcipuè hoc loco loquitur Daniel. Huic expositioni fa-
Theod. uet versio Theodotionis ita habens, Et confirmabit testamentum multis hebdomada vna.

¶ *In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium.* Id est, in medio vltimę hebdomadæ mortuo Christo cessabunt omnia veteris legis sacrificia. Nam cùm essent Christi figurę atque vmbræ, erant in eius morte antiquanda & finienda. In epistola
1.Co.10 priore ad Corinthios ait apostolus, res illas in figura Iudæis contigisse. Et in epi-
Heb.10 stola ad Hebræos: Lex, inquit, vmbram habet futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum. Hoc est, non ipsam propriã lucem. Figura autẽ cessat adueniente veritate, & vmbra adueniente luce. Esse autẽ euangelium veritatem indicat illud Ioan
Ioan.1. nis 1. Lex per Mosem data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est. Et il-
Gala.3. lud apostoli ad Galatas 3. Quis vos fascinauit non obedire veritati? Est etiam lux,
Esai.9. iuxta illud Esaiæ 9. Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis. Et illud
Ro.13. apostoli in episto. ad Romanos 13. Induamur arma lucis. Diuinus psaltes vno & eodem versu euangelium vocat lucem &
Psal.42. veritatem Psalmo 42. Emitte lucem tuã,
Similitudo. & veritatem tuam. Queẽadmodum veniẽte & coruscante sole stellæ non apparent, ita adueniente Christo, mundumque morte sua illustrante, sacrificia Mosaica euanuerunt. Durante lege vetere erant illa sacrificia Deo grata, quia bona futura adũbrabant: pietatem & religionem offerentium declarabant, & idolorum cultum excludebant. Sed non qua ratione erant carnalia, nec ex parte operis operati, vt theologi scholastici loquuntur. Erantque tantùm vsque ad Messiam duratura, qui erat legem gratiæ laturus. At veniente lege noua erat vetus abroganda, ipse enim Deus
Iere.31. ait in hunc modum apud Ieremiam capite trigesimoprimo. Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundũ pactum, quod pepigi cum patribus vestris in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti. Hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel, post dies illos, dicit dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam, & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. In hanc sententiam citat apostolus hunc locum ad Hebræos octauo, vbi pro Hebr.8.
fœdere & pacto legit, testamentum. Hoc promissum confirmauit Deus apud Ba- Bar.2.
ruch capite secũdo, cùm dixit, Statuam illis testamentum alterum sempiternum, vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et per Esaiam capite 55. dixe- Esai.55.
rat, Inclinate aurem vestram, & venite ad me, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactũ sempiternum. Hoc sempiternum pactum est sanctũ Christi euangelium, quod non de monte Sinai exiuit, sed de Sione: iuxta illud Esaię capite 2. De Esai.2.
Sion exibit lex, & verbum domini de Ierusalem: vbi per legem & verbum domini euangelium significatur. Nõne intueris, quàm apertè loquatur de lege noua legis veteris abrogatrice? Apud Esaiam Esai.1.
1. ait ita Deus loquens cum Iudęis tempo ris euangelii: Quo mihi multitudinem victimarum vestrarũ? Plenus sum. Holocausta arietũ, adipem pinguium, & sanguinẽ hircorũ nolui, ne offeratis mihi hęc vltra.
Et apud Amos capite 5. Si obtuleritis ho- Amos 5
locaustomata & munera vestra, non suscipiã. Et per Ieremiam 6. Holocausta vestra Iere.6.
non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi. Et apud Dauidem Psal- Psal.39.
mo 39. conferens filius cum patre sermones has voces emittit: Sacrificium & oblationem noluisti, aures autem perfecisti mihi. Holocaustum, & pro peccato non postulasti, tunc dixi, Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. Intelligi hunc locum de Christo cum Deo patre loquente asserit diuus Paulus capite decimo epistolæ ad Hebræos. Sed verba illa, Aures autem Heb.10
perfecisti mihi, possunt verti: Aures autẽ

perforasti mihi:hoc est,voluisti.vt tibi parerem.Vel, corpus autem aptasti mihi:vt legit apostolus in epistola ad Hebræos. Hoc est, induisti me corpore: voluisti, vt essem homo, quò pro peccatoribus crucem subirem:& ita veteris legis sacrificia
Ose.9. & hostiæ cessarent. Vaticinans Oseas de tempore legis nouæ, quando iam essent abrogata Iudæorum sacrificia, non placebunt, inquit,domino sacrificia eorum. Aspicis ipsam legem veterem asseruisse fore,vt ipsa abrogaretur,& altera ferretur in æternum duratura. Ipse sui ipsius cædem prædicebat,& literis explicabat, in-
2.Re.11 star Vriæ, qui secum portabat literas necem suam continentes. Et quia lex vetus erat antiquanda,& noua ferenda,dicebat
Esai.43. apud Esaiam Deus capite quadragesimotertio. Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini: ecce ego facio noua. Vnde diuus Paulus in epistola posteriore
2.Co.15 ad Corinthios capite quinto: Vetera, inquit, transierunt, ecce facta sunt omnia
Similitudo. noua.Vt peritus pictor volens imaginem quandam fingere omnibus numeris absolutam, prius præparat tabulam, efficiens in ea lineas rudi quodã carbone,non quę permaneant, sed quæ ad colorum picturam solùm durent: imagine verò perfecta lineæ illæ euanescunt, ita sapientissimus Deus admirabilem legem gratiæ conditurus, instituit prius veteris legis sacrificia & cerimonias tanquam lineas & vmbras, quæ vsque ad viuorum nitidorumque colorum picturam duntaxat perdurarent. At consummata noua lege, enuntiatoque sancto Christo euangelio omnia illa vetera lineamenta euanuerunt. In agno immolato adumbrabatur Iesu Christi seruatoris nostri mansuetudo,in tauro fortitudo,in vitulo abundantia gratiæ cœlestis, in oue fructus patientiæ, in columba simplicitas, in turturæ dilectio erga sponsam, quæ est ecclesia, in hirco, ariete, & hœdo nostrorum peccatorum impuritas,quorum ipse erat pęnas daturus. Occidebantur & sacrificabantur animalia, quia Christus erat occidendus, & sacrificandus. Deo in lege vetere effundebatur sanguis,& vt ait apostolus ad Hebræos, Sine sanguinis effu- Hebr.9.
sione non fit remissio. Et vt ipse ait ad Romanos capite decimo: Finis legis Chri Ro.10.
stus est. Illa vetera sacrificia erant quædam lineamenta, quæ perfecta imagine in Christi morte,cùm ipse dixit: Consum- Ioan.19
matum est, cessarunt, & enuntiato euangelio ad nihilum reciderunt. Et quia hoc fuit in medio vltimæ septuaginta hebdomadarum, ait hoc loco angelus, In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium.

¶ *Erit in templo abominatio desolationis.* Id est, euertetur templum Hierosolymæ ab exercitu Romanorum. Exitium illud appellatur abominatio propter ignominiam sancto Dei templo illatam, & abominatio desolationis propter eiusdem templi euersionem. Romani duce Tito Vespasiano filio Vespasiani Hierosolymam expugnarunt, templum Dei vastarunt, & Iudæos crudelissimè vexauerunt. Lege Iosephi historiam de bello Ioseph.
Iudaico: qui hæc oculis vidit, verisque monimentis consignauit. Iudæi illi qui viso templo vastato permanebant Hierosolymæ, occidebantur immaniter, aut coniiciebantur in vincula: qui verò se fugæ mandabant, poterant quodammodo immanem illam vitare perniciem. Eam ob caussam dicebat Christus Deus noster Mat.24.
vt aiunt euangelistæ, Cùm videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, stantem in loco san- Mar.13.
cto, qui legit, intelligat. Tunc qui in Luc.21.
Iudæa sunt, fugiant ad montes,erit enim tribulatio magna. Et quoniam vastitas illa templi futura erat perpetua, ait angelus Danieli: Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Nunquam enim postea templum illud instauratum est, vt antea, nec instaurabitur. Ob eam causam illud Aggæus Aggæ.2.
propheta capite secundo vltimum appellat siue nouissimum, cùm ait: Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquàm primæ. Hoc ideo ait, quia Chri- Luc.2.
stus in illo posteriore templo præsentatus est, docuit, & miracula edidit. Nam ædificiorum pulchritudine & magnificentia fuit

fuit à priore superatum. Sed dices fortasse, cur dedit Deus templum illud Iudæis, si illud erat illis euersurus? In promptu est responsio. Quia Deus multa largitur in vno tempore, quæ aufert in altero, similis prudenti pedagogo, qui aliud docet discipulum in pueritia, aliud in iuuentute. Quemadmodum peritus colonus aliud agit in agro tempore hyemis, aliud tempore veris, sed non propterea mutat rationem agriculturæ, sic Deus aliud fecit tempore legis veteris, aliud tēpore nouæ, sed nec ob id est sui dissimilis. Templum illud ex lapidibus mortuis constructum figura erat ecclesiæ ex lapidibus viuis conflatæ. Quam ob causam ait diuus Paulus priore ad Corinthios capite tertio. Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Et in posteriore capite sexto. Vos estis templum Dei viui. Ecclesia autem constituta, & euangelio longè lateque propagato, consumpta fuit figura, & templum in quo vetera immolabantur sacrificia, funditus deletum. Nam quemadmodum medicus intelligens perniciosam esse aquam frigidam ægroto, scyphum seu poculum ei infringit, ne amplius bibat, ita Deus videns exitiosa esse Iudæis post plenam Euangelij prædicationem veteris legis sacrificia, templum illis euertit, ne amplius illa facerent. Vt fracto vase medicus ęgrotum ab aquæ potione etiam inuitum deterret, & abducit, sic uastata Hierosolymæ, & templo direptioni, ac flammis commisso, Deus populum Iudaicum, vel inuitum ab antiquis uictimis seiunxit, atque separauit. Mirum est profectò concedi Iudæis totum orbem terrarum ad habitandum, vbi illis non licet facere sacrificia, solam autem Hierosolymam illis interdici, vbi illis licebat immolare. Magnum quidem Dei iudicium, diuturnaque dignum obseruatione. Imperij Romani gubernaculum obtinente Iuliano, quem vocant apostatā, conuenerunt infiniti propè Iudæi Hierosolymam multis ex regionibus, vt illam cum templo instaurarent. Imperator enim ille cùm à fide Christi defecisset,

Simile. Similitudo. Similitudo. 1.Cor.3 2.Cor.6

nihilq; ei esset antiquius, quàm Christianam religionem labefactare, dedit Iudæis illis magnam & pecuniarum & artificum copiam, vt in Christi ludibrium, & despectum antiquam vrbem renouarent. At Deus compressit nefarios illos conatus: nam cùm Iudæi cœpissent nudare fundamenta, multamq; hausissent terram, magnus exiuit ignis, qui illos excussit, illorumque impiam pertinaciam fregit. Quamobrem destiterunt ab incœpto, ne omnes igne illo extinguerentur. Narrat hoc diuus Ioannes Chrysostomus oratione secunda aduersus Iudæos. Sed & Theodoretus libro vigesimo Ecclesiasticæ historiæ, vbi hoc copiosè scribit, asserit præter hoc Iudæos comportasse gypsi & calcis multa modiorum millia, quæ irruens impetus venti repentè dispersit. Et ait, conspectum fuisse in cęlo signum crucis fulgidum, ipsorumque Iudæorum vestes fuisse crucibus non tamen fulgidis, sed coloris atri repletas. Scribit etiam historiam hāc Eusebius Cęsariensis libro decimo Ecclesiasticæ historiæ capite vltimo, & multò copiosius Nicephorus Callistus tomo 10. capite 32. & 33. vbi multa notatu dignissima literis mandauit. Aspicis igitur non potuisse Iudæos Hierosolymam cum templo instaurare, post illatam à Romanis euersionem, quam hic Daniel abominationem desolationis appellauit. Nōnulli per abominationem desolationis intelligunt detestabilem veterum sacrificiorum oblationem, post plenè enuntiatam euangelij veritatem. Alij statuam Tiberij Cæsaris, quam Pilatus statuit in templo. Alij statuam Adriani Imperatoris, quam ipse in templo iussit collocari. Alij impiam Antichristi doctrinam. Alij ipsum Antichristum. Sed quia Christus Deus noster loquens de hac abominatione desolationis monet, vt qui eam viderint, fugiāt ad mōtes, ne in vrbe acerbissimis afficiātur vulneribus, existimo nomine eius significari templi oppugnationem, vel impium Romanorum exercitum templum inuadentem ad illud spoliandum, & euertēdum. Huic expositioni fauet litera Hebręa, quę

Chryso. Theod. Euseb. Niceph. Mat.24.

potest verti: Erit expansio abominationis desolationis. Hoc est extensio vexilli exercitus Romani. Potest quoque hic locus verti: Erit per alam abominatio euersionis. Hoc est delebitur templum per exercitum gentilium: ala enim aliquando accipitur pro exercitu. At rectissima est litera editionis vulgatæ habens: Erit in templo abominatio desolationis. Et ita habet
Theod. versio Græca Theodotionis. Et ita Chri-
Mat. 24. stus dominus hunc locum in euangelio
Infr. 12. citauit. Capite duodecimo loquitur etiã Daniel de abominatione desolationis, de qua ibi Deo adiuuante differemus.

¶*Usque ad consummationem, & finem perseuerabit desolatio*. Perseuerabit vastitas templi vsque ad finem mundi. Nunquam Iudæis templum illud restituetur. Id voluit diuus Paulus significare, cùm dixit in epistola priore ad Thes-
j. The. 2. salonicẽses: Peruenit ira Dei super illos vsque in finem. Habes huius capitis explanationem perspicuam meo quidẽ iudicio, & veram, ex qua colliges exactas esse, ac finitas septuaginta hebdomadas, de quibus hic loquitur Daniel. Liquet ex hac Danielis vaticinatione Christum Deum, verum Messiam iam venisse, Iudæosque illum expectantes in errore intolerabili versari. Nam quócunque modo has septuaginta hebdomadas assumpseris, & a quocunque tempore eas incœperis, videbis clarius luce meridiana eas esse completas, & ex consequente Dei filium à cœli fastigio ad terram descendisse, humanam naturam induisse, & in crucis ara animam efflasse, vt homines diuino lumine illustraret, & ad vitam immortalem perduceret. Sunt huius loci variæ doctorum sententiæ, vbi scilicet faciendũ sit harum hebdomadarum ini-
African. tium. Iulius Africanus qui floruit Imperium tenente Marco Aurelio Antonino, in quinto temporum volumine, vbi hanc vaticinationem de Iesu Christo Deo nostro interpretatur, à vicesimo Artaxerxis Regis Persarum anno ait has hebdomadas principium habuisse, cuius
Theod. sententiam sequitur Theodoretus in cõ-
Euseb. mentariis in hunc locum. Eusebius Cæsariensis in octauo demonstrationis Euãgelicæ libro, ab anno primo Cyri Regis Persarum. Eodem modo Clemens Clemẽs
Alexandrinus. Hippolitus multò ante, Hippol.
nimirum quadragesimonono ante Cyrum. Origenes in decimo Stromatum Origen.
volumine à primo anno Darij filij Assueri, à die quo Angelus has hebdomadas Danieli nunciauit. In qua sententia multo copiosius, & apertius est Ter- Tertull.
tullianus in libro aduersus Iudæos. Ni- Lyran.
colaus Lyranus duas habuit opiniones: nam prius existimauit has hebdomadas incœpisse anno vigesimo Artaxerxis: postea verò multò ante, nimirum anno quarto Sedechiæ circa finem. Hanc eius secundam opinionem sequitur Pau-
lus Burgensis in additionibus, Raymun- Burgen.
dus in Pogione, Franciscus Vatablus in Raymũ.
annotationibus. Rabbi Salomon doctus Vatabl.
inter Iudæos, ait has hebdomadas incę- Salom.
pisse ab euersione primi templi, & finem fecisse in euersione secundi. Hanc explanationem sumpsit ille ex libro illo Talmud, qui inscribitur Ceder holam, & ex libro, qui inscribitur Abodazara, vbi affirmatur. In hac sententia fuerunt mul-
ti Iudæorum rabbini, quos citat Finus Finus.
Nabrianus in Flagello Iudæorum, capite quinto libri quinti. Verum vbicunque has hebdomadas incipias, videbis eas tempore Christi impletas fuisse, aut circa eius tempus, nempe in euersione templi Hierosolymæ per Titum Vespasianum anno quadragesimosecundo post Christi mortem, etiam iuxta Iudæorum sententiam. Quare omnibus illis adimitur excusatio, ita enim cum illis hæc pugnat vaticinatio, vt nullo modo possint euadere. Sed nulla te teneat admiratio, quòd tantam videas in huius loci explanatione authorum varietatem in temporum supputatione. Nam cum numerent tempora per regum, ac principum vitas, quorum certus annorum numerus non possit ex diuina colligi scriptura, recurrunt ad annalium memoriam, & historias humanas: cùm autem illæ sint dispares, & varietate distinctæ: nam quædam plures annos numerant, quædam

dam pauciores, & vnusquisque suum sequatur scriptorem, sunt etiam illi diuersi. Quidam aiunt Cyrum triginta annos vixisse, alij vigintiduos, alij quatuor tantum. Quidam à primo anno Cyri vsque ad vigesimum Artaxerxis centum, & quindecim annos numerant: alij verò quadraginta & septem duntaxat, aut circiter ad calculum reuocant. Hac ratione ductus Iosephus in libro cōtra Appionem: Scimus, inquit, in quot locis Hellanicus de genealogiis, & temporibus ab Agesilao discrepet, & in quot Herodotum corrigat Agesilaus. Ephorus Hellanicum in pluribus ostendit esse mendacem, & Epherum Timæus, Timæum posteri, Herodotum cuncti. Hæc ille. Nec Latini historici, nec Græci, nec Hebraici omnino conueniunt, & concordant in temporum numeratione, & ad calculum reuocatione. Illud est certissimum Iesum Christum dominum nostrum se in crucis ara sacrificium constituisse in vltima harum septuaginta hebdomadarum, in medio hebdomadæ, fuisseque has hebdomadas finitas, & expletas anno tertio cum dimidio circiter post eius mortem, quo tempore Apostoli Euangelium in Iudæa nuntiarunt, in cuius confirmationem miracula multa ediderunt. Vnde exordium sumpserint, magna controuersia est. Sed inter omnes illi mihi magis placent, qui eas aiunt incœpisse ab eo die, quo eas Angelus Danieli nuntiauit. Id explicat ipse Angelus, cùm ait: Ab exordio precum tuarum egressus est sermo, ego autem veni, vt indicarem tibi. Hic sermo egressus est, fundente Daniele preces ad illum, qui sermo erat de his septuaginta hebdomádis, quas ei Angelus indicauit. Et paulò post ait idem angelus: Scito ergo, & animaduerte, ab exitu sermonis, vt iterum ędificetur Ierusalem, &c. Hoc est à pronunciatione huius sermonis mei de septuaginta hebdomadis, qui sermo exiuit paulò ante à Deo, & nunc exit à me: nam ipsę mihi indicauit illum, vt ego tibi illum indicarem. Ab egressu, inquam, huius sermonis vsque ad generis hominum redemptionē per

Ioseph. Hellani. Agesila. Herod. Ephor. Timæus

Christum erunt septuaginta hebdomadæ, quæ explebuntur anno circiter tertio cum dimidio post eius acerbam cędem: nam ipse in medio hebdomadæ immolabitur, eritq; perpetuum sacrificium, & tunc veteris legis sacrificia cessabunt. Hæc est vera, vt ego mihi statuo, huius loci explanatio, omnibus aliis literæ congruentior, instituto diuini vatis propior, & annorum numero accommodatior. Aliarum quædam multò plures continēt annos, quædam multo pauciores, hæc autem medium amplectēs veram sequitur annorum supputationem à magnis, ac sapiētibus viris approbatam, partim ex sanctis literis, partim ex historicis Græcis, Latinis, Persis, Hebræis verè depromptā. Supputationem autem supra digessi, verba illa explanans. Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt. Tanta est huius vaticinationis vis, vt illa conuictus, ac constrictus Rabbi Samuel literarum diuinarum peritus, in epistola quadam ad R. Isaac ingenuè fateatur, venisse Christū, iuxta has Danielis hebdomadas. In ea sententia existimo fuisse Iudęos illos, qui miserunt Sacerdotes, & Leuitas interrogatum Ioannem, esset ne ipse Messias, vt ei traderēt regnum, si seipsum Christum fateretur. Nam præter hunc Danielis locum videbant impletum esse oraculum Patriarchæ illius Iacob, in quo diuinum quoddam fidei, & vaticinationis lumen priscis illis temporibus mirabiliter eluxit. Cùm enim ad exitum vitæ vocaretur, has voces emisit: Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, do nec veniat, qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium. Nam tempore Christi ademptus est principatus à Tribu Iuda, & nunquam postea Iudæi habuerunt sceptrum, nec dominatum, nec principem de genere Iuda, nec vnquam habebunt, quoniam adueniente regno ęterno Christi Dei nostri, fuit regnum illud temporale à Iudæis penitus ablatum. Herodes enim alienigena Antipatri Ascalonitæ, & matris Cyprides Arabicæ filius, à Romanis suscepit Iudæorum principatum, quo tempore natus est Christus: quem

Samuel.

Ioan. 1.

Gen. 49.

quem diuini vates prædixerant esse à cœlesti patre in mundum mittendum. Eam ob causam dixit Iacob: Donec veniat, qui mittendus est. De illo dicebat Moses cum Exod. 4. Deo patre loquens capite quarto Exodi: Mitte, quem missurus es. Erat enim missurus verbū, quod erat à principio, de quo Ps. 106. ait diuinus Psaltes Psa. 106. Misit verbum suum, & sanauit eos. Et Psalmo 147. Emittet verbum suum, & liquefaciet ea. Esaias capite 16. Emitte agnum domine dominatorem terræ de petra deserti ad montem Esai. 16. filiæ Sion. Et capite 19. Mittet eis saluatorem, qui liberet eos. Et capite 47. inducit Esai. 19. Christum ita loquentem: Dominus Deus misit me: Et Amos capite 4. ait: Ecce dominus mittēs eloquium suum. Vt septuaginta interpretes habent Christum suum. Vnde diuus Paulus in epistola ad Galatas: Galat. 4. Misit Deus, inquit, filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret. Illud expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de eo vaticinabantur diuini vates, cuius sanguine erant mundi maculæ abluendæ, & iniquitates expiandæ. At nōnulli Iudæi obstinati aiunt modò, per sceptrum non intelligi principem nec dominum, sed calamitatem, qua illi vsque ad Messiæ aduentum opprimuntur. Sed septuaginta interpretes qui fuerunt natione Iudæi, vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ periti, & diuina claritate illuminati, transtulerunt: Nō deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus eius. Et paraphrasis Chaldaica summæ apud Hebræos authoritatis, habet: Nō auferet habens principatum à domo Iuda, nec scriba à filiis filiorum eius. Tharghum etiam Hierosolymitanum habet: Non deficient reges de familia Iehudah. Quare non sunt recentes Iudæi audiendi cōtra tantam nubem testium, præsertim cum omnibus diuinā legem accuratè intuentibus sit exploratū & perspectum, vocabulum sceptrum dominium ac principatum, seu principem aut regem, atque regiam dignitatē significare. Pro principatu accipitur in oratione Esther capite 14. libri eius mādata: Ne Esth. 14. tradas domine sceptrū tuum his, qui non

Esai. 48.

Amos. 4

sunt. Pro rege autem apud Ieremiam capit. 51. cùm ait. Qui fecit omnia, ipse est, Iere. 51. & sceptrum Israelis hæreditatis eius. Hoc est, Deus est, qui regnat in Israele, & ipse est Rex eius. Nec obstat, quod aiunt cæci Iudæi, vocabulū Xenet pro quo Latinus interpres vertit sceptrum, significare etiā virgam, & ex consequente flagellum & calamitatem, non autem regem. Nam capite Numerorum 24. vbi vulgata editio Nu. 24. habet in vaticinatione Balaam: Orietur stella ex Iacob, & cōsurget virga de Israel pro virga est in Hebræo idem nomen Xeuet, pro quo Onchelus paraphrastes Chal- Onche. daicus transtulit regem, ita enim habet: Cùm cōsurget Rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. Verba illa Esaiæ c. 11. Esai. 11. Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, vertit in hunc modum Ionathas Chaldaicus: Egredietur Ionath. Rex de filiis Isai, & Christus de filiis filiorum eius. Vbi tam per virgam, quàm per florem interpretatus est regem Messiam: Ieremiam secutus, qui capite 1. Deum vir Iere. 1. gam vigilantem appellauit. Porrò Pierius Valerianus sceptrum ait esse regni hiero- Pierius. glyphicum. Præterea si in oraculo Iacob acciperetur sceptrum pro calamitate, sequeretur inde solùm à tribu Iuda esse illam auferendam, non autem ab aliis, & ad hoc venturum esse Messiam tātùm, vt solam vnam tribum molestiis leuet, & omnes alias in ærumnis relinquat, gentesque omnes penitus contemnat. O cæcitatem intolerabilem, ò amentiam deplorādam? Quomodo ergo pater dixit filio suo Psalmo 2. Postula à me, & dabo tibi gētes Psal. 2. hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ? Et Psalmo 66. In omnib. Psal. 66. gentibus salutare tuum? Nonne diuinus ille vates Esaias qui animum suum ab impuritatis contagione seuocarat, & ad rerum diuinarum contemplationem contulerat, spiritu prophetico illuminatus inducit Deum patrem capite 49. ita cum Mes Esai. 49. sia loquentem: Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fœces Israel conuertendas, dedi te in lucem gētium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ? Aggæus quoque propheta lumine Aggæ. 2.

vaticinandi diuinitus illustratus capite secundo has voces emisit: Veniet desideratus cunctis gentibus. Nonne vides Christum esse omnium tribuum ac gentium seruatorem & consolatorem? Si ille pro vna tantùm tribu erat venturus, quorsum
Gen. 49. dixit Iacob in eodem oraculo: Et ipse erit expectatio gentium? Pro quo alia translatio habet: Et ipse erit congregatio gentiū. Sed non est mirum cęcos fallacesque Iudæos huiusmodi interpretationes plenas dolis, cauillationibus & impietatibus excogitare: nam cùm eorum ratio sit obscurata flagitiis, impedita obstinatione, & à diuina voluntate penitus auersa, qd aliud quàm huiusmodi mōstra machinabitur?
Gen. 49. Alij Iudæi fatētur sceptrum hoc loco Genesis accipi pro principatu, sed non esse vaticinationem illam de Christo explanādam, quoniam in Hebraico est: Donec veniat siloh, per quem nō Christum, sed locum quendam interpretātur. Ac alias ineptias fingunt ridiculas & impias. Sed eorū error refellitur & refutatur paraphrasi Chaldaica, quam illi ex decreto Talmudi co negare non possunt. Illa enim ita habet: Non auferetur habens principatum à domo Iuda, nec scriba à filiis filiorū eius donec veniat Messias, cuius est regnum, & ei obedient populi. Nonne vides apertè per siloh intelligi Messiam? Non ait: Donec veniat locus, sed donec veniat Messias. Ita quoque Rabbi Solomoh, R. Moses Gerundensis, R. Moses Aegyptius, & R. Leui hunc locum interpretantur. Asserunt enim intelligi de Christo, quod poteris apud Paulum Burgensem in Scrutinio, & apud Marsilium Ficinum in libro de religione Christiana videre. Rabbi ēt Cabadias qui legem transtulit literis Arabicis hunc locum de Messia interpretat. Et eodem modo Rabbi Chimhi magni nominis inter Iudæos. Vocabulum siloh quod est in Hebræo, deducitur à verbo Salach, quod significat mittere, vt Psalmo 104. Misit ante eos virum. Et capite Ezechielis 2. Mitto ego te. Quam ob causam rectè Latinus noster interpres transtulit: Qui mittendus est. Similiter apud Ioannē capite nono: Vade, laua te in natatoria Siloe, quod interpretatur missus. Siloh.n & Siloe ab eodem verbo salach, quod mittere significat, deriuantur. Sed quoniam si' significat filium, ait Pagninus in Thesauro siloh significare filium eius, posseque verti: Donec veniat filius eius, nimirum Iuda. Dixerat enim: Non auferetur sceptrum de Iuda. Et per filium Iuda intelligit Christum, qui secundum carnem de tribu Iuda descendit. Sed in bibliorum versione habet: Donec veniat Messias. Potest nihilominus siloh deduci à verbo salah, quod significat in pace & quiete esse. Vnde siloh significat quietem, felicitatem pacem, & pacificum, quæ omnia Christo conueniū:, quem Esaias nono vocat principē pacis. De quo ait Apostolus ad Ephesios capite secundo: Ipse est pax nostra, q fecit vtraque vnum. Hac ratione ductus existimat Vatablus, posse verti hunc locum: Donec veniat felicitas, vel author felicitatis. Sed ex his interpretationibus illa eminet inter omnes, quam reddidit Latinus noster interpres: Donec veniat, q. mittendus est. Hæc est clarior, germanior, & excellentior, quæ apertè ostendit, fore vt filius Dei verus Messias mitteretur à patre, eumque venisse tempore Herodis, qn̄ Iudæis ablatum est sceptrum, à quo tempore nullum postea regem habuerunt de genere Iuda, nullum ducem eiusdem tribus, qui eorum rempublicam gubernaret. Hoc oraculum Iacob & multa alia, q̄ breuitatis causa silentio prætereo, ostendunt perspicuè Iudæorum ignorantiam & cæcitatem, Messiam venturum sperantium, cùm iam venerit, quem ipsi recipere noluerunt, quin potius ad cædem crudelissimam vocarunt. Quare sunt neglecti, & calamitosi, nec habent templū, nec sacrificia, nec regem, nec sacerdotes, nec prophetas, nec terram promissam, imò nec spē, cùm sint fluxæ & expletæ septuaginta hebdomadæ, de quibus hoc loco loquitur Daniel, intra quas erat Christus vēturus, & occidendus. Non me fugit obstinatos Iudæos afferre cauillationes ad deprauandum hoc caput Danielis, sed ineptas, ac plane nullius momenti, quibus rectè respondet Petrus Galatinus libro quarto

Marginalia: Salom. Moses. Aegypt. Leui. Burgen. Marsil. Cabadi. Chimhi. Ps. 104. Ezec. 2. Ioan. 9. Pagnin. Esai. 9. Ephe. 2. Vatabl. Galatin.

quarto arcanorum catholicæ veritatis, & nonnulli alij, qui nomen suum immortalitati commendarunt.

ANNOTATIONES EX Hebræo in caput Nonum.

GO Daniel intellexi ex libris. Quidam pro intellexi vertunt attentè considerauі. Verbum Hebraicum est בין Baian, quod vtrunque significat & intelligere, & cōsiderare, seu animaduertere. Pro intelligere accipitur
Ps. 138. Psal. 138. Intellexisti cogitationes meas de longè. Hoc est, non solùm actiones meæ, sed etiam cogitationes tibi domine notæ sunt, nec solùm dum eas in corde verso, quin potius priusquam quicquam cogitē. Voluit his verbis diuinus Psaltes admirabilem Dei cognitionem significare. Sed quia pro, cogitationes meas, est in Hebraico לרעי Lerehi, cuius singulare est רע Reagh, quod præter cogitationem significat amorem & calamitatem, possūt verti verba illa: Intellexisti amores meos à longè. Ac si dicat: Tibi domine est cognitus & perspectus amor, quo ego te multo ab hinc tempore prosequor. Vel sic: Intellexisti afflictiones meas procul, idest priusquam me premerent. Significat etiam verbum hoc erudire, pro quo noster Latinus interpres vertit dare intellectum, vt Psal-
Psa. 118 mo 118. Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectum data paruulis.
Hieron. Vbi pro declaratio, vertit Hieronymus ostium. Possunt verba illa ita ex Hebræo trāsferri: Ostium verborum tuorum illuminat, & erudit humiles seu simplices. Non enim tantùm interiora & secretiora diuinæ scripturæ illuminant, sed etiam ipsa ianua & primus aditus lucem præbet, & animos non superborum, sed humiliū solet illustrare. Pro considerare accipitur
Prou. 7 verbum hoc capite Prouerbiorum septimo: Considera vecordem iuuenem. Et capite 37. Iob: Considera mirabilia Dei.
Iob. 37. Quam ob causam nō perperam hunc locum ita nonnulli vertunt: Ego Daniel attentè consideraui in libris.

¶ *Numerum annorum*. Pro, annorum, est in Hebræo שנה Xanah, quod nomen significat mutationem, & iterationem, & annum, quòd anni mutentur, & solis cursus vt antea iteretur. Eo vtitur Psalmographus, cùm ait Psalmo 89. Dies annorum Psal. 89.
nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potētatibus octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor. Nā qđ restat post annos octoginta plenū est morbis & angoribus & molestiis. Nihil nobis ad dolorē & cruciantes ęgritudines potest acerbius accidere, quàm longa vita, & tempore producta senectus. Possunt nihilominus hęc verba ita ex Hebręo transferri. Dies annorū nostrorum quibus viuimus, sunt septuaginta anni, aut ad summū octoginta anni, & pręcipuum eorum labor & dolor. Quid est enim pręcipua pars vitę nostrę quàm laborum corporis, & contentionum animi rota quędam viua, ac mœrorum, acerbitatum, lachrymarum, cruciatuum, ęrumnarum officina? Annus variè numeratur iuxta diuersarum nationum consuetudinem. Hoc autem Danielis loco, quemadmodum aliis diuinę scripturę annus est duodecim mensium spatium. Si autem scire volueris nomina mēsiū apud Romanos, Aegyptios, Hebręos, Gręcos, Britanos, Cyprios, Chaldęos, Bithynios & alias nationes, vide Bedā presbyterum in libro de temporum ratione, Beda.
& Ioannem Nouiomagum in scholiis in Nouiomagum
eundem librum, & Theodorum Gazam, Gazam,
& Eucherium libro secundo instructionum ad Salonium, & Lilium Gregorium Eucher.
in libro de annis & mensibus. Nec audiendi sunt, qui aiunt annum in enumeratione annorum antiquorum patrum accipi pro spatio quatuor tantùm mensium, nā ex ipsis sacris literis liquet, annos illos esse tunc, quemadmodum sunt modò, & nihil in re, aut parum differre. Itaque in sancta scriptura annus est spatium mensium duodecim. Ita accipitur capite quinto: Genesis, vbi scriptum est: Factum est omne tempus, quod vixit Adam, anni non- Genes. 5
genti triginta. Et capite nono: Impleti sūt Genes. 9
omnes

Gene.9. Et capite nono. Impleti sunt omnes dies Noe nongentorum quinquaginta annorum. Et aliis in locis. Quin etiam antiquissimi authores longissimam fuisse priscorum vitam memoriæ prodiderũt, qua in re cum diuinis literis concordarunt. Et
Berosus nonnulli faciũt mentionem illius Noe,
Manet. qui in eluuione terrarum arcam fabrica-
Mochus uit. Hi sunt Berosus Chaldæus, Mane-
Estius. thon Aegyptius, Mochus, Estius, Heca-
Hecath. thæus, Hellanicus, Acusilaus, Nicolaus
Hellani. historicus, Ephorus. Quorum duo vltimi
Acasila. mentionem faciunt quorundam antiquo
Nicola. rum, qui annos mille vixerunt. Qua de re
Ephor. vide Iosephum capite 8. libri 1. antiquita-
Ioseph. tum Iudaicarum.

¶ *Et ambularemus in lege ipsius.* In tran
Theod. slatione Theodotionis est: Vt ambularemus in legitimis eius. Quod idem est, lex enim Dei nomine legitimorum significa-
Leu.12. tur: vt capite 12. Leuitici, Custodite legitima mea. Verba sunt Dei legis suæ obseruantiam commendantis. Et capite vi
Leui.20 gesimo eiusdem libri, Nolite ambulare in legitimis nationum. Lex diuina appellatur in sancta scriptura testimonium, iudicium, eloquium Dei, iustitia, mandatum, præceptum, vita, lucerna, vinum, lac, lumen, pabulum, iugum, via salutis, verba Dei, statuta, & legitima. Nonnulli vertunt: Vt transigeremus vitam ex legibus ipsius: siue, vt viueremus secundùm legem ipsius. Nec perperam omnino, nam in Hebræo est verbum הלך Ialac, quod significat ambulare, quemadmodum Halac, in diuinis autem literis idem est sæpe ambulare ac viuere. Ita ac
Leui.26 cipitur capite 26. Leuitici, Si in præceptis meis ambulaueritis, dabo vobis, &c. Hoc est, si secundùm præcepta mea vixeritis.
Psa.118 Eodem modo Psalmo 118. Beati immaculati in via, qui ambulant in lege domi-
Pro. 10. ni, Et Prouerbiorum 10. Qui ambulat sim
Mich.6. pliciter, ambulat cõfidenter. Et capite Michææ sexto. Et ambulasti in voluntatibus eorum. Pro quo codices vitiosi habent, in voluptatibus. Sensus est: Et vitam ad eorum consilia traduxisti: iuxta eorum vixisti voluntatem. Vnde diuus Paulus capite
Rom.8. 8. epistolæ ad Romanos, Non secundùm carnem, inquit, ambulamus. Et 13. eius-
dem: Sic vt in die honestè ambulemus. Ro.13.
Hoc est, ita vt in tempore legis gratiæ honestè viuamus. Et capite 5. ad Galatas: Spi Gala. 5.
ritu ambulate. Quasi dicat: Ita vitam degite, vt sitis spiritus, qui enim adhæret Deo, vt idem ait apostolus in priore ad
Corinthios, vnus spiritus est. Ambula- 1.Co. 6.
re coram Deo est dare operam virtuti, vt
capite 17. Genesis, vbi Deus dixit Abra- Gen.17.
hamo, Ambula coram me. Ac si diceret: Incumbe in studia grata mihi. Vnde rex
Ezechias cap. 38. apud Esaiam: Memento, Esai. 38
inquit, quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate. Hoc est, memor sis obsecro clementissime Deus, quemadmodũ illum cum labore ad veram laudem directum iter susceperim, & iustitiam ac pietatem sine simulatione coluerim. Veritatẽ opponit hypocrisi, & simulationi.

¶ *Ne audirent vocem tuam.* Pagninus Pagnin.
vertit, Vt non obtemperarent voci tuæ. Sed in idem recidit. Audire enim pro obedire sæpenumero vsurpatur. in Hebraico est verbum שמע Xamagh, quod significat audire, parere, cogitare. Quare potest etiam verti locus hic: Ne cogitarent legem tuam. Ac si dicat: Ne legem quidem tuam custodierunt, nedum illis in mentem venit.

¶ *Et cogitaremus veritatem tuam.* Ver- Theod.
sio Theodotionis habet: Et intelligere- Pagnin.
mus in omni veritate. Pagnini autem, Ad intelligendum veritatem tuam. Pro, cogitaremus, est, in Hebræo verbum שכל Sacal, quod significat cogitare, intelligere, considerare, prosperari, aspicere, commutare. In hanc vltimam significationẽ
accipitur capi. 48. Genesis: Extendens Ia- Gen. 48
cob manum dexteram posuit super caput Ephraim minoris fratris, sinistram autẽ super caput Manasses, qui maior natu erat commutans manus. Quod potest verti ex Hebræo: Intelligens, siue prudens manibus: sapienter enim manus imposuit. Hac
ratione ductus vertit Onchelus paraphra Onche.
stes Chaldæus: Docuit manus suas. Ita direxit illas, ac si essent consciæ rerum futurarum. Nam etsi Manasses erat maior

ior natu, Iacob tamen intuebatur eum fore minorem benedictione & felicitate, quemadmodum postea euentus probauit. At septuaginta interpretes nobiscum habent: ἐναλλάξας τὰς χεῖρας, hoc est, commutans manus. Pro aspicere accipitur capite tertio Genesis, vbi de ligno scientiæ boni & mali scriptum est. Erat aspectu delectabile. Hoc est ad aspiciendum iucundum. Pro quo nonnulli vertunt: Erat ad intelligendum appetibile. Septuaginta verterunt, pulchrum ad intelligendum. Potest rectè verti: Desiderabile ad intuendum. Rapiebat enim oculos intuentium ipsum. Sed rectissimè vertit interpres noster: Aspectu delectabile. Pro prosperari accipitur iuxta nonnullorum Hebrçorum sententiam capite decimooctauo libri primi Regum. Id enim quod nos habemus; In omnibus quoque viis Dauid prudenter agebat, vertunt illi: Omnibus quoque viis Dauid prosperabatur.

Gene,3.

1.Re.18

¶*Occidetur Christus, & non erit eius populus. qui eum negaturus est.* Septuaginta habent: Destruetur vnctio, & iudicium non est in eo. Hoc est, euertetur sacerdotium Iudæorum, & non erit in illo iudicialis potestas: finientur sacerdotes legis veteris, qui vngebantur oleo, & neminem amplius iudicabunt, auferetur enim ab illis sceptrum, & principatus. Hoc ideo dictum est, quia duces qui post captiuitatem Babylonicam Hebræorum rempublicam gubernabant, erant sacerdotes de tribu Leui, & de tribu Iuda; hæ enim duæ familiæ erant matrimoniis coniunctæ, à quibus tempore Christi ablata est omnis potestas. Et iam nec vngebantur, nec summo fungebantur sacerdotio, nisi qui illud à gentilibus Iudeç gubernaculum obtinentibus emebant. Donec vrbs fuit penitus euersa, & templum funditus deletum, & Iudæi partim interfecti, partim capti, & acerbissimis calamitatibus affecti, & nunquam amplius sacerdotium, nec vmbram eius habuerunt. Venit enim excelsus æternusque sacerdos Christus Deus noster secundum ordinem Melchisedech, & fuit Aaronicum sacerdotium abrogatum. De Christo enim cecinerat diuinus ac regius vates Psalmo 109. Iurauit dominus, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedech. Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebrços de Christo interpretatur Sacerdotium Aaronicum fuit sine iureiurando institutum, velut commutandum, & delendum: sacerdotium verò Christi cum iureiurando, vt hoc modo ostenderetur æternum fore. Iurauit dominus, inquit Dauid, & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Hæc est æditionis Grçcæ interpretatio vera & perspicua. Eam sequitur Augustinus in oratione contra Iudços, paganos, & arrianos capite duodecimo. Et multi alii doctores. Sed si verbum verbo reddere volueris, vertes: Occidetur Christus, quemadmodum habet vulgata nostra editio. Et ita vertunt Hebræi. De eo prædixerat Esaias 53. Ipse vulneratus est propter infirmitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Et paulò post, Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet. Et Ieremias in quarta lamentatione, Spiritus oris nostri Christus dominus, captus est in peccatis nostris, cui diximus, in vmbra tua viuemus. Tanto amore nos prosecutus est, vt pro nobis sanguinem funderet, & mortem acerbissimam sustineret. Hac admirabili charitate nos voluit attrahere ad seipsum. Ipse enim ait apud Oseam capite vndecimo: In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis. Ac si dicat, Feræ solent trahi funibus per vim: at ego attraham homines ad me operibus amore plenissimis. Pro, in funiculis Adam, habent Septuaginta: ἐν διαφθορᾷ ἀνθρώπου. Hoc est in morte hominis. Ac si dicat, Ego factus homo moriar pro hominibus. Quod poterat maius esse amoris signum, quàm pro nobis mortem subire? Voluit nos ad se trahere morte sua, quam tulit in cruce à terra eleuatus. Id dixit ipse apud Ioannem capi. 12. Cùm exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum. Quæ fortiora

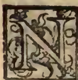
Psa.109
Hebr.5. & 7.
Psa.109
August.
Esai.53.
Thre. 4.
Ose.11.
Ioan.12

fortiora vincula nos ad seipsum trahendum poterant esse, qui suauiores funes, quàm mori pro nobis suspensum in patibulo, iniuriis affectum, & vulneribus sauciatum?

¶ *Finis eius vastitas*. In Græco est ἐκκεπήσονται ὡς ἐν κατακλυσμῷ. Idest, succidentur sicut in eluuione. Isidorus Brixianus transtulit: Finis eius cum diluuio. Pagninus eandem retulit sententiam his verbis. Finis eius cum inundatione. Vt sit sensus: Populus Romanus in vltimo prælio inuadet Hierosolymam tanta vi, tam vehemente conatu, vt eam capiat, euertat, & spoliet, & instar eluuionis omnia deleat, & obruat. Comparat vltimum impetum belli, & extremam vrbis oppugnationem cum eluuione omnia vastante, & cū aquarum voragine vi facta, omnia obruente: Sed quia eluuio omnia vastat, rectè habet editio nostra vulgata: Finis eius vastitas.

Brixia.
Pagnin.

ARGVMENTVM
Capitis Decimi.

NARRAT diuinus vates apparuisse sibi angelum lineis indutum vestibus, qui ei indicauit preces suas esse à domino exauditas, eique dimicationes angelorum nuntiauit. Describit tempus & locum huius visionis, quā duobus sequentibus capitibus absoluit. Mittebat Deus ad eum angelos, qui ei futura nuntiarent, & perfugium ac solatium pręberent, quia ille à complexu patriæ, & à seipso auulsus, profusis lachrymis colebat abstinētiam, vitæ gubernaculum Deo tradebat, illi dignitatem & salutem suam committebat, & cognitionis maximarum rerum desiderio flagrabat.

Caput Decimum.

A *ANNO tertio regni Cyri regis Persarum verbum reuelatum est Danieli cognomento Baltassar, & verbum verum, & fortitudo magna. Intellexique sermonem, intelligentia enim est opus in visione. In diebus illis ego Daniel lugebam trium hebdomadarum diebus, panem desiderabilem non comedi, & caro & vinum non introierunt in os meum, sed neque vnguento vnctus sum, donec complerentur trium hebdomadarum dies. Die autem vicesima & quarta mensis primi eram iuxta fluuium magnum, qui est Tigris. Et leuaui oculos meos, & vidi, & ecce vir vnus vestitus lineis, & renes eius accincti auro obrizo, & corpus eius quasi Chrysolithus, & facies eius velut species fulguris, & oculi eius vt lampas ardens: & brachia eius, & quæ deorsum sunt vsque ad pedes, quasi species æris candentis, & vox sermonum eius vt vox multitudinis. Vidi* B *autem ego Daniel solus visionem, porrò viri qui erant mecum, non viderunt: sed terror nimius irruit super eos, & fugerunt in absconditum. Ego autem relictus solus vidi visionem grandem hanc: & non remansit in me fortitudo: sed & species mea immutata est in me, & emarcui, nec habui quicquam virium.*

Explanatio.

ANNO *tertio regni Cyri*. Annò primo Darii regis Medorum vidit Dei angelum, qui ei ostendit septuaginta hebdomadarum mysterium. Mortuo Dario anno secundo regni sui, tenuit clauum totius imperii Cyrus, qui statim primo anno sui, principatus Hebręos in pristinam restituit dignitatem. Anno verò tertio eius reuelatum est Danieli verbum, de quo hic loquitur, hoc est sermo propheticus, vel veritas verbo nuntiata, quam hoc capite, & duobus sequenti- Sup.9.

quentibus mandauit. Poteſt accipi verbum pro re, vt ſit ſenſus. Indicata eſt ei res quædam ventura. Accipitur enim verbum pro quacunque re, vt capite vi-
4. Re. 20 geſimo libri quarti Regum. Non fuit verbum quod non monſtraſſet eis. Et capite
Iudith 7 ſeptimo Iudith: Faciemus hæc verba, quæ locuti eſtis. Poteſt etiam hoc Danielis loco verbum accipi pro prophetia, quemadmodum accipitur capite nono
Eſa. 9. Eſaiæ: Verbum miſit dominus in Iacob.
Iere. 46. Et 46. Ieremiæ. Verbum quod locutus eſt dominus ad Ieremiam.

¶ *Cognomento Baltaſſar*. Primum eius nomen fuit Daniel, quo in Iudæa appellabatur. Sed poſtea fuit illi impoſitum in
Sup. 1. Chaldæa hoc nomen Baltaſſar, vt fuit capite primo perſpectum.

¶ *Et verbum verum*. Id eſt, & res quam vidit, verè futura eſt, & fortitudo magna: hoc eſt, magna vis erat in verbo illo. Vel accipitur fortitudo pro exercitu, vt ſit ſenſus, magnus exercitus angelorum apparuit illi, tametſi ſolus vnus locutus fuit ei.

¶ *Intelligentia enim eſt opus in viſione*. Hoc eſt, oportet hominis intellectionem perpurgati ad viſionem oculis mẽtis perſpiciendam. Sumitur intelligentia pro intellectu expurgato. Vel ita, oportet diuinum vatem intelligere vaticinationem,
Gen. 41. vt propriè, ac perfectè propheta dicatur. Eã ob cauſam nec Pharao videns in ſomnio boues & ſpicas, nec Nabuchodono-
Dan. 2. ſor videns ſtatuam, nec Balſaſar vidẽs ar
Dan. 5. ticulos manus in pariete ſcribentes verè prophetæ fuerunt, quia veram earum rerum intelligentiam non percipiebant. Quod eſt etiam de Caipha dicendum,
Ioan. 11 cùm dixit apud Ioannem vndecimo: Expedit nobis, vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat. Nam etſi cum eſſet Pontifex anni illius prophetauit, vt diuus ait Ioannes, non tamen verè, ac propriè propheta fuit: quia verus ſenſus vaticinationis illum fugiebat. Tetigit Deus linguam eius, non autem cor. Prophetia eſt donum Dei, vt ait in epiſto
1. Co. 12. la priore ad Corinthios diuus Paulus ca-
2. Pet. 1. pite duodecimo, & diuus Petrus in poſteriore ſua capite primo. Sed non propterea concluditur, vt qui eſt hoc munere præditus, ſit in gratia gratum faciente cõſtitutus. Docet enim diuus Paulus in priore ad Corinthios capite 13. prophetiam 1. Co. 13
non habere neceſſariam cum charitate connexionem, cum ait: Et ſi habuero omnem prophetiam, charitatem autem nõ habuero, nihil ſum. Id oſtendit Auguſti- Au guſt.
nus libro ſecundo ad Simplicianum. Poteſt hoc deduci ex euangelio Matthæi ca- Mat. 7.
pite ſeptimo, vbi ſcriptum legimus, multos dicturos eſſe in illa die. Domine domine, nonne in nomine tuo prophetauimus? Quibus dicturus eſt Deus. Non noui vos, diſcedite à me omnes, qui operamini iniquitatem. Balaam homo improbus vaticinatus eſt, vt proditum eſt memoriæ capite 22. Numerorum. De eo ait Nu. 22.
in epiſtola ſua Iudas Apoſtolus. Væ illis Iudas.
qui in errore Balaã mercede effuſi ſunt. Saul concitatus ira & inuidia, inflammatus furore, cùm quæreret innocẽtem Dauidem, cui perniciem machinabatur, totoq; ex ore illi crudelitas emicaret, vaticinatus eſt, idemq; fecerunt ſerui eius, vt literæ diuinæ capite decimonono primi 1. Re. 19
Regum memoriæ prodiderunt. Aſpicis igitur, poſſe improbos homines vaticinari. Nihilominus magnopere conducit ad eximiam vaticinationis lucem comparã dam, iuſtitiam & pietatem colere, mentis aciem perpurgatam extollere in cœlum, cogitationem à conſuetudine abducere, & animum à ſenſibus reuocare Sed etiãſi propheta eſſe poſſit ſine charitate, non tamen ſine vaticinationis cognitione. Nam vt hoc loco ait Daniel: Intelligentia eſt opus in viſione, hoc eſt in prophetia. At non ſemper neceſſe eſt, vt quæ diuinus vates intuetur, primò intelligat. Nam Daniel noſter aliqua vidit, quæ non intellexit, niſi poſtquam ei fuerunt ab Angelo explicata, vt ipſe capite ſeptimo, & octauo, & hoc decimo fatetur. Sup. 7. & 8.

¶ *In diebus illis ego Daniel lugebam triũ hebdomadarum diebus*. Hoc eſt, anno tertio Cyri ego Daniel me dedi lachrymis & lamentis tres hebdomadas dierũ. Hoc dicit ad differentiam hebdomadarũ

anno-

annorum, de quibus capite superiore lo-cutus est. Duplex est enim hebdomada, vna dierum, vt hic, altera annorum, vt ibi. Pro trium hebdomadarum diebus, poteris vertere ex Hebræo: tres hebdoma-

Theod. das dierum. Et ita habet versio Theodotionis. Sed eadem est sententia. Plorauit Daniel propter peccata sua, & populi: præsertim propter illorum Hebræorum desidiam, qui in Chaldæa manebant, in quibus videbat memoriam sanctæ ciuitatis obliuione deletam. Multi enim in Babylonica regione nutriti, nolebant ad instaurandam Hierosolymam reuerti. Ipse autem Daniel manebat cum illis, vt eos instrueret, ne Dei legem repudiarent. Hanc esse causam lachrymarum Danielis tradit Theodoretus hoc lo-

Theod. Comest. lo: & Petrus Comestor in historia scholastica. Fortasse ideo lugebat, quia eo tempore nuntiatum est in Chaldæa, Iudæos qui erant in Iudæa ob iniurias vicinorum populorum ab vrbis ac templi structura impediri. Eam ob causam Deum cum lachrymis precabatur, vt opem ferret Iudæis, eosque mœrore leuaret, atque ad vrbem, sanctumque templum ædificandum erigeret. Probabile est, plorasse Danielem præcipuè, vt Deus sibi res futuras aperiret, ipseque se ad illas mentis oculis aspiciendas præpararet: Nos eadem pœnitentia muniti ad Deum conuertamur: iuxta id quod ipse ait apud Ioelem

Ioel. 2. capite secundo, Conuertimini ad me in toto corde vestro, & ieiunio, & fletu, & planctu. Tela lini quamuis ex filis excel-

Similitudo. lentibus confecta, dum tamen est in textrina, est nigro quodam colore & impuro coinquinata, at extracta inde, & immersa in aquas interueniente calore solis, redditur alba ac pulchra. Ita anima nostra ad imaginem Dei creata, dum est in mundi textrina, negotiis seculi irretita, est sceleribus contaminata: sed inde abducta, & lachrymis pœnitentiæ lota, interuenientibus radiis solis iustitiæ, candida efficitur, & eximia pulchritudine decoratur. Id intelligens Dauid lachry-

Psal. 50. mis opertus dicebat Psalmo quinquagesimo. Lauabis me, & super niuem dealbabor. Imitemur illum in lachrymis, & Danielis pietatem intueamur, qui totas tres hebdomadas lachrymis & parsimonia victus consumpsit. Cùm vellet impetrare à Deo res magnas, ad lachrymas & preces confugiebat. Ad illas confugit rex Eze- Esai. 38.
chias in acerbis calamitatum angustiis constitutus, quibus eum Deus mirabili- 4. Re. 20
ter liberauit. Ei enim dixit per Esaiam: 2. Pa. 32
Audiui orationē tuam & lachrymas tuas. Idem fecit Tobias ærumnis confectus, de quo ita ait diuina scriptura, Tunc Tobias Tob. 3.
ingemuit, & cœpit orare cum lachrimis. Et fuit à Deo exauditus, & ereptus. Et Raguel, Non dubito, inquit, quòd Deus pre- Tob. 7.
ces & lachrymas meas in conspectu suo admiserit. Et Dauid: Posuisti lachrymas Psal. 55.
meas in conspectu tuo. Magna est viris piis consolatio scire, esse lachrymas suas in conspectu Dei, eumque videre illos lugentes. Non solùm Deus lachrymas videt, sed exaudit. Nulla sunt tormenta bellica, nulla tonitrua, quæ vehementiorem reddant sonitum, quàm piæ & ardentes lachrymæ. Ideo dixit Deus Ezechiæ apud Esaiam capite trigesimooctauo. Audiui Esai. 38.
orationem tuam & lachrymas tuas. Non ait, & vidi lachrymas tuas, sed, & audiui lachrymas tuas. Id intelligens Dauid alloquens Deum Psalmo trigesimoocta- Psal. 38.
uo aiebat, Auribus percipe lachrymas meas. Et Psalmo 6. Exaudiuit dominus vo- Psal. 6.
cem fletus mei. Eam ob causam dicebat Iudith capite octauo: Indulgentiam Dei Iudit. 8.
fusis lachrymis postulemus. Magna profectò siccitate laborat, qui ne vnam quidem lachrymam fundit. Vt terra arida ob Similia.
aquæ penuriam producit dumos & serpentes, sic anima sine lachrymis vanitates & sordes. Quemadmodum agri nisi pluat, nullum ferunt perfectum fructum, sic homines nisi imbre rigentur lachrymarum, steriles redduntur. Tanta est in precibus vehementium lachrymarum vis, vt penetrent in cœlos, Deumque cogere videantur. Vnde Hieronymus: Ora- Hieron.
tio, inquit, Deum lenit, sed lachryma cogit: hæc vngit, illa pungit. Et rursus: Vincit lachryma inuincibilem, ligat omnipotentem, inclinat virginis filium.

V Illud

Illud velim tibi persuadeas, ignem purga
torii vi lachrymarum, quas & peccati cõ-
tritio, & amor virtutum effundit, extin-
gui. At ignis charitatis nulla extinguitur
lachrymarũ aqua: est enim diuinus amor
ignis, qui aquis nutritur & fouetur. In
corde viri pij ad diuinum numen semper
aspirantis est Aetna ardens, & Nilus flu-
ens. Vbi fuerint lachrymæ, vt in libro de
August. salutaribus documentis ait Augustinus,
ibi spiritualis ignis accenditur, qui secre-
ta mentis illuminat. Sed has lachrymas di
Apo.21. luit Deus iuxta illud Apocalypsis capite
vigesimoprimo. Absterget Deus omnem
lachrymam ab oculis sanctorum. Felices
Bernar. lachrymæ, vt verbis vtar Bernardi in tra-
ctatione de contemptione mundi, quas
benignæ manus conditoris abstergent, &
beati oculi, qui talibus liquefieri elegerũt.
Exo. 14. Aquę maris Rubri operuerũt Aegyptios,
Basilius aquæ verò piarum lachrymarum obruũt
peccata. Hæ lachrimæ, vt diuus ait Basi-
lius in libro de libero arbitrio, sunt epu-
Psal.14. læ animæ: iuxta illud psalmographi:
Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die
ac nocte. Viri iusti & pii dolore affecti
mirabilem in lachrymis percipiunt con-
solationem. Calamitates & ingrauescen-
tem rerum aduersarum molem non pos-
sent aliquando ferre, sed mœrori & æ-
rumnis succumberent, nisi animum ferè
labentem lachrimis sustentarent. Suspi-
ciunt in cœlum oculis lachrimantibus,
Similitudo. & pia deuotione aquarum abundantiam
prufundunt. Sicut post vehementes plu-
uias efficitur aer purus atque tranquil-
lus, ita post lachrymarum imbres, sequi-
tur mentis serenitas atque securitas. Illę
fluunt de cœlo, hæ autem ascendunt in
cœlum. Post illas perfunditur terra fœ-
cunditate, post has perfunduntur lugen-
Psa.121 tes vero gaudio: iuxta illud diuini psalmis,
Euntes ibant & flebant, mittentes semi-
na sua, venientes autem venient cum
exultatione portantes manipulos suos.
Quanta sit lachrymarum vtilitas docet
Cassio. Cassiodorus in Psalmos, cùm ait: Fle-
tus est cibus animarum, corroboratio
sensuum, absolutio peccatorum, refe-
ctio mentium, lauacrum culparum.

Non immeritò Iob cùm existimaret se vo
cari ad exitum vitæ, has voces emisit ad
dominum capite decimo, Dimitte me, Iob.10.
vt plangam paululum dolorem meum.
Non petebat vitam ad risum, se ad la-
chrymas: non ad vanam mundi lætî-
tiam, sed ad veram animi oblectatio-
nem: non ad pestilentes delicias & ille-
cebras, sed ad salutarem pœnitentiam
& pietatem. Eodem modo lachrymosus
Ieremias capite nono: Quis, inquit, da- Iere.9.
bit capiti meo aquam, & oculis meis fon-
tem lachrymarum? Acsi diceret: Vti-
nam caput meum cõuerteretur in aquas,
quæ per oculos meos tanquam per venas
dimanarent. Nihil erat illi tunc anti-
quius, nihil magis in optatis, quàm ha-
bere in capite perennem aquarum abun-
dantiam, & oculos in fontes lachryma-
rum conuersos. Nunquam ille hoc di-
xisset, nisi vtilitatem lachrymarum cogno
sceret. Vt arbor fert fructus, sic lachrymas Similitu
deuotio. Vt fructus corpus reficiunt, ita do.
lachrymæ animum consolatione permul
cent. Vt in seminibus est spes frugum, sic Similia.
in lachrymis spes verorum gaudiorum.
Eam ob causam dicebat apud Matthęum Matt.5.
quinto Christus dominus, Beati qui lu-
gent, quoniam ipsi consolabuntur. Feli-
ces lachrymę, quæ admirabilem ferunt
consolationem. Ad eas confugit Petrus, Mat.26.
qui amarè fleuit, vbi dominum negauit, Luc.7.
& Magdalena, cum pedes domini riga-
uit lachrymis, & tersit capillis, & alii in-
finiti, inter quos fuit Daniel, vt ipse hoc
loco testatur.

¶*Panem desiderabilem non comedi.* Id
est cibum suauem epulasque delicatas il-
lis diebus non edi. Nomine panis in sa-
cris literis quicunque cibus sæpe signifi-
catur, vt alibi ostendimus. Sed quia sequi
tur: Et caro & vinum non introierunt in
os meum, videtur accipi panis hoc loco
pro solo pane.

¶*Mensis primi.* Hoc est Martii, qui voca
tur Nisan à Iudæis. Exeuntibus illis men-
se Martio ex Aegypto dixit Deus: Mensis Exo. 12.
hic vobis principium mensium primus
erit in mensibus anni.

¶*Iuxta fluuiũ magnũ qui est Tigris.* Hic
est

est vnus ex quatuor fluminibus Paradisi
Gene. 2. terrestris, vt capite Genesis 2. Vocatur autem Tigris ob velocitatem cursus à tigri de bestia mirabili celeritate currente, vt
Hieron. diuus ait Hieronymus. Plinius & Soli-
Plinius. nus aiunt appellari ita, quia eodem nomi
Solinus. ne Medi vocant sagittam. Dicitur Hebraicè Hidecel, hoc est acumen velocitatis. Iuxta hunc fluuium vidit Daniel sequēs
Dan. 8. mysterium, quemadmodum alterum capite octauo iuxta fluuium Eulæum, &
Ezech. 1 Ezechiel aliud iuxta fluuium Chobar. Et
Mat. 3. Ioanni Baptistæ iuxta Iordanem aperti sunt cœli. Obserua quàm familiaria sunt flumina diuinis vatibus.

¶ *Et leuaui oculos meos.* Nimirum mentis & corporis, ac visione intellectuali, & corporali hæc quæ sequuntur, aspexi.

¶ *Et ecce vir vnus.* Hoc est, angelus in fi-
Symm. gura viri apparens. Symmachus vertit, quasi vir. Non enim vir erat, sed similis
Theod. viro. Theodoretus existimat esse Angelum Gabrielem. Erat indutus lineis, ad angelicum candorem significandū. Erant renes eius accincti auro obrizo, hoc est puro & excellente, igne perpurgato, per quod feruor charitatis intelligitur. Cinctura renum significat ad Dei mandata paratum. Quidam vertendum putant: Et renes eius accincti auri zona. Erat corpus eius quasi Chrysolithus, hoc est erat eius color similis colori cœli fulgentibus stellis distincti, quo immortalitas designatur. Chrysolithus est lapis preciosus, de quo copiosè disseruimus in primum caput Ezechielis in annotationibus ex Hebræo. Et facies eius velut species fulguris, hoc est splendida, instar splendoris coruscantis. Ac si diceret: à facie eius splēdor eximius exibat, per quem excellentia gloriæ eius significatur. Oculi eius vt lampas ardens. Id est, clari & splendidi erāt eius oculi, perspicacitatem cognitionis eius designantes. Per brachia significatur angeli fortitudo in actionibus, per pedes eius velocitas in motionibus, per vocem eius sonoram, quæ erat vt vox multitudinis, vis in doctrina, & veritatis explanatio
Apoc. 1. ne. Eodem modo capite primo Apocalypsis scriptum est: Vox illius tanquam vox aquarum multarū. Describit hic Daniel Angelum sibi apparentem, vt per corporis figuram eius explicet proprietates.

¶ *Terror nimius irruit super eos.* Si Angelum non viderunt, quomodo trepidarunt? Viderunt quidem angelum, sed nō perceperunt, quid diceret, ideo dicuntur non vidisse visionem. Animalis namque homo, vt ait Paulus in priore ad Corin- 1. Cor. 2
thios, non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei. Daniel autem Angelum vidit, audiuit, & intellexit. Vel non viderunt Angelum, sed audierunt iuxta se magnam illā vocem, quæ terruit illos. Hæc est senten- Hieron.
tia Hieronymi, Theodoreti, Dionysij Car- Theod.
thusiani, & Petri Comestoris in historia Dionys.
scholastica. Aiunt nonnulli simile quic- Comest.
quam in Pauli conuersione accidisse, vt narrat Actorum nono diuus Lucas: Nam Act. 9.
Paulus vidit, & audiuit, qui autem eum comitabantur, audierunt vocem, sed neminem viderunt. At reipsa non audierūt vocem Dei, vt ipse Paulus testatur capite 22. Actorum, cùm ait. Qui mecum erāt, Act. 22.
lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt eius, qui loquebatur mecum. Quare id quod dictum est capite nono, eos audisse vocem, intelligendum est de voce Pauli, non autem Christi.

¶ *Et non remansit in me fortitudo.* Quia timuit valde. Cùm terremur timore, currit sanguis & spiritus ad roborandū cor, vbi est fons timoris, & remanent alia mēbra tremētia, concussa, & frigida propter defectum sanguinis & spirituum. Eam ob causam sequitur. Sed & species mea immutata est in me. Nam ex timore oritur pallor, & manet facies exanguis.

Et audiui vocem sermonum eius, & audiens iacebam consternatus super faciem meam, & vultus meus hærebat terræ. Et ecce manus tetigit me, & erexit me super genua mea, & super articulos manuum mearum. Et dixit ad me: Daniel vir desideriorum intellige verba, quæ ego loquor ad te, & sta in gradu tuo, nunc enim sum missus ad te. Cùmque dixisset mihi sermonem istum,

niam relinquerent, & Hierosolymam reuerterentur, & hic angelus eius preces Deo offerret, resistebat ei angelus custos regni Persici, quia videbat ex mansione filiorum Israelis in regno illo magnam vtilitatē esse Persas recepturos. Multi enim ex illis ob Hebræorum familiaritatem & doctrinam ad finem vnius Dei, verumq; diuini numinis cultum conuertebantur. Quam ob causam obsecrabat Deum, vt in regno illo permanerent. Ac ita angelus vnus sanctus dicitur alteri angelo similiter sancto resistere. In hunc modum diuus Gregorius hunc locum loco decimooctauo Moralium interpretatur. In angelis sanctis non est simpliciter contrarietas voluntatum, nam eorum voluntas diuinam sequitur voluntatem. Sed quando nesciunt futura, aliquando offerunt eorū quibus præsunt, merita contraria. Et ita dicuntur alii aliis vicissim resistere, sed intellecta diuina voluntate summa est inter illos concordia & consensio. Imò nunquam est inter illos discordia, quemadmodum est inter homines, sed exprimit eorum controuersiam more nostro diuina scriptura. Sed dices. Quare permisit Deus, vt tanto tempore vnus angelus alteri resisteret? Ratio est, quia voluit illud Deus, vt sancto Danieli daretur occasio amplius orandi, & merendi.

Gregor.

¶ *Ecce Michael vnus de principibus primis.* Id est vnus ex præcipuis angelis, seu vnus archangelorum. Iudas apostolus eū in epistola sua canonica archangelum appellat. Erat tunc princeps totius populi Iudaici, quemadmodum modò est totius ecclesiæ. Eam ob causam adiuuit hunc angelum Gabrielem, qui cum Daniele loquebatur, cui angelus Persarū resistebat, suumque erga Danielem, cæterosque Iudæos fauorem declarauit.

Iud.

¶ *Et ego remansi ibi.* Nimirum coram Deo iuxta angelum præsidem Persarum, ideo non statim veni. Nunc autem tibi ostendā, quæ populo tuo Israelitico sunt euentura. Sed quod dicturus sum, non statim veniet, sed in tempus longum differetur, visio enim, hoc est, hæc vaticinatio in dies multos dilatabitur.

Cumque loqueretur mihi huiuscemodi verbis, deieci vultum meum ad terram, & tacui. Et ecce quasi similitudo filii hominis tetigit labia mea, & aperiens os meum locutus sum, & dixi ad eum, qui stabat contra me: Domine mi in visione tua dissolutæ sunt compages meę, & nihil in me remansit virium. Et quomodo poterit seruus domini mei loqui cum domino meo? Nihil enim in me remansit virium, sed & halitus meus intercluditur. Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis, & confortauit me, & dixit, Noli timere vir desideriorum, pax tibi, confortare, & esto robustus. Cumque loqueretur mecum, conualui, & dixi, Loquere domine mi, quia confortasti me. Et ait, Nunc scis, quare venerim ad te? Et nunc reuertar, vt prælier aduersum principem Persarum. Cùm enim egrederer, apparuit princeps Græcorum veniens. Verūtamen annuntiabo tibi, quod expressum est in scriptura veritatis. Et nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester. C

¶ *Cumque loqueretur mihi.* Verba sunt Danielis, cùm, inquit, me Dei angelus in hunc modum alloqueretur, ego quòd meam cognoscerem fragilitatē, & quòd non possem admirabilem eius splendorem sustinere, deieci oculos in terram, & obmutui.

¶ *Ecce quasi similitudo filii hominis.* Nō erat homo, sed angelus in figura hominis. Hic erat idem angelus qui cum eo loquebatur: quem, vt dixi, nonnulli arbitrantur esse Gabrielem, qui eum docuit visionem capiti 8. mandatam. De illo ait hic paulò post: Tetigit me quasi visio hominis. Hoc est angelus in figura humana. Et nunc tetigit labia mea. Eodem modo vnus ex seraphim labia tetigit Esaiæ, vt ipse capite 6. testatur. Esai. 6.

¶*In visione tua dissoluta sunt compages meæ.* Id est, tanta est excelsitas tua, tam admirabilis fulgor tuus, vt te viso soluta sint vincula membrorum meorum, ob sanguinis & spirituum defectum ad cor meũ recurrentium. Quam ob causam nec vires retinui.

¶*Quomodo poterit seruus domini mei loqui cum domino meo?* Intuere Danielis humilitatem, modestiam, & animi abiectionem. Seruum se vocat, & angelum dominum: cum cap. 19. Apocalypsis dicat angelus Ioãni: Conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Et 22. Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum, & eorum, qui seruant verba libri huius. At Daniel eum veneratur, & viso eo mansit viribus destitutus, & ait: Halitus meus intercluditur. Hoc est, spiritus meus vitalis non egreditur, non enim possum ex contuitu tuo respirare.

Apo.19.

Apo.22.

¶*Nunquid scis, quare venerim ad te?* Hæc interrogatio habet vim negationis. Sensus est: Non plenè nosti, quorsum ad te venerim. Sed ego tibi illud explicabo. Veni, vt tibi ostenderem exauditas esse à Deo preces tuas, quo ad Hebræorum reditum, & quid sit populo Persico euenturum, & quid in mundi fine futurum sit. Sed reuertar cito, vt in conspectu Dei resistam angelo custodi ac præsidi Persarũ. Nihilominus priusquam abeam, tibi futura nuntiabo. Hoc facit duobus sequentibus capitibus.

¶*Apparuit princeps Græcorum.* Hoc est angelus Græcorum præses & custos, qui iniurias in illos à Persis iactãs Deo repręsentabat. Persę enim prius irruerãt in Gręcos, quos iniuriis lacesserũt: sed postea fuerunt ab illis superati tẽpore Alexãdri magni, qui Darium vicit, & de Persis ac Medis triũphauit. Huius victoriæ fit mẽtio libro 1. Machabæorum cap. 1. Porrò meminit hoc loco Daniel principis Gręcorum, quia capite sequente narraturus est Persarum & Græcorum dimicationem.

1.Mac.1

¶*Veruntamen annuntiabo tibi, quod expressum est in scriptura veritatis.* Id est, sed priusquam à te discedam, aperiam tibi, quid scriptũ sit in libro præsciẽtiæ Dei. Præscientiã Dei vocat scripturã veritatis. Hic est liber, in quo sunt diuina decreta, qui nec fallit, nec fallitur, quam ob causam scriptura veritatis appellatur. Et alibi dicitur liber, de quo nonnulli illud interpretantur Psalmi 39. In cap. libri scriptum est de me. Et illud Esaiæ 34. Requirite diligenter in libro vitæ. Et illud Apocal. 3. Non delebo nomen eius de libro vitæ.

Psal. 39.

Esai. 34.

Apoc. 3.

OBSERVATIONES ex Hebræo in caput Decimum.

ET fortitudo magna. Pro, fortitudo, est in Hebræo צָבָא Tsaua, quod nomen fortitudinem significat & virtutem, vt Psal. 67. Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa. Hoc est, dominus dabit concionatoribus euangelicis verba magnæ fortitudinis, quib. & miracula edant, & in animos penetrent, eosq; ad Christum cõuertant. Sed quia vocabulum hoc significat exercitum & tempus, possunt verti etiam ex Hebræo verba illa, Dominus dabit verbum magno exercitui euangelizantium. Ac si dicat diuinus vates, erũt in ecclesia multi concionatores, erit magnus exercitus prædicatorũ, quos Deus docebit. Non enim ipsi erunt, qui loquẽtur, sed Spiritus sanctus loquetur per illos. Poterunt etiam in hunc modũ verba illa transferri, Dominus dabit verbum euangelizantibus tempore multo. Existimant nõnulli his verbis prædici victoriam quandam, quã Dauid erat de hostibus reportaturus. Vt sit sensus, Dominus dabit verba laudatricibus exercitus magni: suppeditabit materiam carminum mulieribus, quæ solent victorias choris & hymnis celebrare. Id eas fecisse, cùm Dauid Goliam interfecit, literæ diuinæ in libro primo Regum testantur. At quis non videt victoriam Dauidis, quã aiunt his verbis prædictam fuisse, Christi victoriam de mundo per euangelicos concionatores adumbrasse? Cùm igitur vocabulum hoc virtutem significet,

Psal. 67.

Mat. 10.

Mar. 13.

cet,& exercitum, & tempus, potest verti locus hic Danielis: Et exercitus magnus, nimirum angelorum apparuit mihi. Vel, & tempus magnum. Ita vertunt Isidorus Brixianus, & Sãctes Pagninus. Ac si dicat diuinus vates: Verbum quod patefactum est illi, verum quidem est, sed longo post tempore implendum. Theodotio tamen nobiscũ vertit, καὶ δύναμις μεγάλη. Hoc est, & fortitudo magna. Nam nomen hoc dinamis, idẽ est quod fortitudo, vis, virtus, potentia. Dicitur etiam id, quod cùm actu non sit, esse tamen potest, vt cùm dicimus semen in se exiguum quippiam esse, virtute verò magnam arborem. Eam ob causam hic locus hunc potest habere sensũ: Ostensum est Danieli verbum, quod in se erat verum, hoc est vnum, nam vnum & verum conuertuntur. Sed quamuis in se erat vnum, virtute tamen multiplex erat, quia in hac visione, quæ vna est, multæ visiones continẽtur, quæ capite hoc, & duobus sequentibus explicantur.

Isidorus
Pagnin.
Theod.

¶ *Ego Daniel lugebam*. Pro lugere est in Hebraico אבל Abal, quod verbum significat lugere, vt hic, & capite 10. Oseæ: Luxit super eum populus eius. Vnde Abel idem est quod luctus. Et ita vocatur locus vbi supremi diei celebritas & exequiæ Iacobi fuerunt vehementi eiulatu frequentatæ. Vbi enim nos habemus capite vltimo Genesis: Idcirco vocatum est nomen loci illius plãctus Aegypti, est in Hebręo, Abel Aegypti. Fuit Iacob mortuus in Aegypto, sed extra Aegyptum ploratus. Ita nos in mundo ob scelera mortui, è mundo exeamus, vt ea affatim ploremus. Illud est aduertendum hoc nomen Abel non esse nomen filij Adam, ille aũt Abel scribitur Hebraicè per he in principio, & significat vanitatem & nihil, hic autem Abel scribitur per Aleph, & significat luctum. Duos filios habuit Adam, Cain & Abel: Cain idem est quod possessio, Abel idem quod nihil, nam omnis mundi possessio, omnis diuitiarum abundantia vanitas est & nihil. At Abel, de quo in præsenti loquimur, idem est quod luctus, à verbo Abal, quod est lugere. Significat etiam verbum hoc euertere & dissipare, vt Oseę

Ose.10.
Ge.vlti.
Gene.4.
Ose.4.

4. Propter hoc lugebit terra. Pro quo alij vertendum ducunt: Propter hoc dissipabitur terra. Et Threnorum 2. Luxitque ante murale, & murus pariter dissipatus est. Gœuchelius in libro troporum & schematum ait idem esse apud Hebræos lugere quod ieiunare, & pro ieiunare accipi hoc Danielis loco. Polychronius ẽt idem asserit, qui ait solitos esse Iudæos ieiuniũ luctum appellare. Accipi lugere pro ieiunare indicant verba illa Christi: Nunquid possunt filij sponsi lugere, quandiu cũ illis est spõsus? nã sequit, postea ieiunabũt.

Thre. 2.
Gœuch.
Polych.
Mat.9.

¶ *Auro obrizo*. Theodotio habet, auro Ophaz. In Hebræo pro obrizo est אופז Vphaz à verbo Pazaz, quod significat roborare. Vnde aurum Ophaz siue obrizum idem est qđ aurum roboratum ac purum. Significat etiam verbum hoc deaurare & dissoluere. Quare illud Genesis 49. Dissoluta sunt vincula brachiorum manuum illius per manus potentis Iacob: Idest, vincula quibus ligatus fuit Ioseph, fuerũt soluta potentia Dei, qui est potens dñs Iacobi, põt etiã verti: Roborata sunt brachia, &c. Hoc est, fortia facta sunt opera eius. Alij vertunt, aurata sunt vincula brachiorum manuum eius. Nimirum quando in Aegypto fuit ad insignem euectus dignitatem. Psalmo 18. pro eo quod nos habemus: Iudicia domini vera iustificata in semetipsa, desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum, habet versio Hieronymi: Desiderabilia super aurum, & obrizum pretiosum multum. Et Pagninus: Desiderabilia magis quàm aurum, & aurum multum. Ego existimo, vocabulũ hoc Ophaz seu Vphaz, quo hoc loco vtitur Daniel, nomen esse regionis aut ciuitatis, vbi est purum atque probatum aurũ. Ex quo efficitur, vt pro eodem auro omnibus gradibus absoluto accipiatur. Adducor ad existimandum hoc loco quodã sanctæ scripturæ, ex quo hoc deduci videtur. Est autem locus Ieremiæ capite 10. vbi scriptum est: Argẽtum inuolutum de Tharsis affertur, & aurum de Ophaz. Pro quo nonnulli codices minus correcti habent de Ophir. Sed in Hebraico est, de Ophaz seu de Vphaz. Fortasse Ophaz est

Theod.
Gen.49
Psal.18.
Hieron.
Pagnin.
Iere.10.

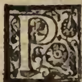
vrbs illa ditissima dicta Ophir, quæ corrupto vocabulo appellata fuit Sophil, & modo vocatur Sophala. Vnde ad nostrã Lusitaniam solet aurum purum & excel-
3.Re.10 lens deferri. Ex ea aduehi solebat aurũ ad
3.Re.21 Solomonem, vt literæ sacræ libro 3.Reg.
2.Par.9. & 2.Paralipo.memoriæ prodiderunt.

¶ *Ego veni propter sermones tuos.* Editio
Hieron. cui Hieronymus adiecit commentaria, habet: Ego ingressus sum ad verba tua. Ac si dicat: Vbi tu cœpisti lachrymis ac ieiuniis Dei implorare misericordiam, accepi ego occasionem ingrediendi in cõspectum Dei, vt illum pro te orarem.

¶ *Ego remansi ibi iuxta regem Persarũ.*
Theod. Theodotio habet: Ipsum reliqui ibi cum principe regis Persarum. Ac si dicat angelus: Ad te equidem veni, sed reliqui in cõspectu Dei Archangelum Michaelem disputãtem cum Angelo custode regni Persarum. Et vtraque versio recta est. Nã pro remansi, est in Hebræo verbum יוֹתַר Iathar, quod vtrunque significat & remanere, & relinquere. Ab eo deducit Methar, quod nomen significat reliquias, & funes arcus, quod ibi maneant emissis sagittis.
Psal.20. Eo vtitur Dauid Psal.20. cùm ait: Quoniã pones eos dorsum: in reliquiis tuis præparabis vultum eorum. Ac si dicat: Tu Deus sancte pones impios ad partem, separabis eos a cœtu iustorum, & in reliquiis tuis, hoc est pœnis æternis, quæ damnatis relinquũtur, facies eorum dispones. At Hie-
Hieron. ronymus ita totam hanc vertit orationẽ. Pones eos humerum, funes tuos firmabis contra facies eorum, cuius prior pars habet eundem sensum cum editione vulgatã, posterior autem significat, ideo Deum separare improbos, vt aduersus eos funes ac neruos arcus sui firmet, vt eos sagittis cruciatuum traiiciat. Est igitur sensus. Tu domine homines sceleratos sepones in signum & scopum, ad quos vltrices & iustas sagittas arcus tui immittas. His sagittis calamitates designant. De illis ait Deus
Deu.32. capite Deuteronomij 32. Congregabo super eos mala, & sagittas meas complebo in eis. Et Iob capite 6. Sagittæ domini in Iob. 6.
me sunt. Et Dauid Psalmo 37. Quoniã sa- Psal. 37.
gittæ tuæ infixæ sunt mihi, & confirmasti super me manum tuam. Vbi nomen sagittarum & manuum vulnera & percussiones significantur, quæ sagittis & manibus infliguntur.

¶ *Dissoluta sunt compages meæ:* Pro compages meæ, est in Hebraico: צִירַי Tsirai, à verbo Tsur, quod significat formare, vt
Psalmo 138. Tu formasti me, & posuisti Ps. 138.
super me manum tuam. Idest, vt figulus fingere solet vas manu sua, ita tu me formasti verbo tuo. Fortasse verbis illis, posuisti super me manum tuam, alludit ad illum, qui manibus efficit caseum, iuxta
illud Iob cap. 10. Sicut caseum me coagu- Iob 10.
lasti. Inde deriuatur nomen Tsir, quod significat formationem, & iunctionem mẽbrorum, siue compages, & hanc significationem secutus est, & recte quidem Latinus noster interpres. Significat etiam cardinem ostij. Hac ratione ducti vertunt quidam: Conuersi sunt cardines mei. At multo clarius transtulit interpres noster. Ab hoc verbo deriuatur Tsur, quod nomen significat Deum, fortem, petram, & rupẽ.
Vnde illud Iob 18. Nũquid propter te de- Iob 18.
relinquetur terra, & transferetur rupes de loco suo? potest hunc habere sensum: An propter te dicemus derelictã esse terram, & translatum esse Deum de gradu suo? Quasi dicat, non. Haudquaquam dicemus, Deum gratia tui non curare mortalia, & terrena penitus derelinquere, eũque qui immutabilis est, factum esse mutabilem. Hoc vocabulo vtitur Moses cap.
32. Deuteronomij, cũ ait: Recessit à Deo Deu.32
salutari suo. Pro quo alij transferunt: Recessit a petra salutis suę. Hoc est à Deo, de
quo ait Apostolus in priore ad Corin- 1.Co.10
thios. Petra autem erat Christus. Alij vertunt: Ingratus fuit rupi, quæ salus fuerat ipsius. Hoc est, populus Israeliticus in idoli cultu reliquit verum Deum, qui illum paulò ante in mari Rubro ab Aegyptiis mirabiliter liberauerat.

ARGVMENTVM
Capitis Vndecimi.

PRædicit angelus seriem regum Persarum, Alexandri magni fortitudinem, & gloriam, & prosperitatem, atque in ætate florente interitum, quo triste suis desiderium reliquit. Prænuntiat bella inter reges Aegypti & Syriç eius successores, donec veniat ad Antiochum Epiphanem Syriæ regem, quem alii vocant illustrem, qui vmbram gessit Antichristi. Hic euertit Hierosolymam, templum sanctum diripuit, in populo Dei tyrannidem exercuit, & se omnium scelerum maculis contaminauit.

Caput Vndecimum.

A *EGo autem à primo anno Darii Medi stabam, vt confortaretur, & roboraretur. Et nunc veritatem annuntiabo tibi. Ecce adhuc tres reges stabunt in Perside, & quartus ditabitur opibus nimiis super omnes: & cùm inualuerit diuitiis suis, concitabit omnes aduersus regnum Græciæ. Surget verò Rex fortis, & dominabitur potestate multa: & faciet, quod placuerit ei. Et cùm steterit, conteretur regnum eius, & diuidetur in quatuor ventos cœli: sed non in posteros eius, nec secundùm potentiam illius, qua dominatus est. Lacerabitur enim regnũ eius etiam in externos, exceptis his. Et confortabitur rex austri: & de principibus eius præualebit super eum. Et dominabitur ditione: multa enim dominatio eius. Et post finem annorum fœderabuntur: Filiaq; regis austri veniet ad regem Aquilonis facere amicitiam, et non obtinebit fortitudinem brachii, nec stabit semen eius, & tradetur ipsa, & qui adduxerunt eam adolescentes eius, et qui confortabat eam in temporibus. Et stabit de germine radicum eius plantatio. Et veniet cum exercitu, & ingredietur prouinciam regis aquilonis, & abutetur eis, & obtinebit. Insuper & Deos eorum, & sculptilia, vasa quoque pretiosa auri & argenti captiua ducet in Aegyptum. Ipse prçualebit aduersum regem aquilonis, & intrabit in regnum rex austri, & reuertetur ad terram suam. Filii autem eius prouocabuntur, & congregabunt multitudinem exercituum plurimorum. Et veniet properans & inundans, & reuertetur, & concitabitur, & congredietur cum robore eius. Et prouocatus rex austri egredietur, & pugnabit aduersum regem aquilonis, & preparabit multitudinem nimiam, & dabitur multitudo in manu eius, & capiet multitudinem, & exaltabitur cornu eius, & deiiciet multa millia, sed non præualebit.* B

Explanatio.

E*Go autẽ à primo anno Darij Medi.* Diximus capite superiore desiderasse Danielem percipere animo, non solũ quid populo Israelitico, sed etiam quid regno Persarum, aliisque regnis euenturum esset, quam ob causam vir desideriorum appellabatur. Erat enim gloriæ Dei cupidissimus, & summa auiditate cognitionis rerum magnarum flagrabat. Cũ autem se lachrymis, ieiuniis, & precibus dedisset, apparuit ei angelus nuntians se esse à Deo exauditum, eique promittens prædicere illi futura, id quod efficit hoc capite cum sequente. Huius igitur capitis cum præcedente & sequente est quædam series & continuatio, vt alia ex aliis nexa, & omnia inter se apta colligataque consentur. Angelus qui in fine superioris capitis loquebatur, modò continuans sermonem ait se à primo anno Darii Medorum regis, qui primus imperium obtinuit Babylonium, operam

dedisse,

dedisse,vt ipse Darius roboraretur,rebus que potiretur secundis, quòd populum Israeliticum mitius tractaret, quàm Balsassar,cæteriq; Babyloniorum reges. Hoc est,quod ait: Stabam,vt confortaretur, & roboraretur. Vel oraui Deum, vt populus Israeliticus vigeret, & in pristinam dignitatem restitueretur. Sed quoniam vltima verba præcedentis capitis sunt hæc: Nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester. Et statim sequitur. Ego autem ab anno primo Darij Medi stabam,vt confortaretur, & roboraretur,potest hoc ita explanari,vt dicat angelus. Quemadmodũ Michael me iuuit: ita ego eum iuui in transferendo Imperio à Babyloniis ad Medos & Persas. Nã Deum obsecraui,vt ipse Michael confortaretur, & roboraretur. Cum enim ille præsit populo Iudaico, optabat, vt Medi victoriã obtinerẽt, quò Iudæi lenius tractarentur. Ego autem steti ex parte eius, Deum etiam orans pro Medorum aduersus Babylonios victoria. Nonnulli aiunt hæc prima verba huius capitis esse Danielis, non Angeli, & hæc narrante propheta statim Angelum respondisse, solet enim diuina scriptura vti subitã personarum mutatione. Sed hoc loco illud non videtur posse cohærere, nam verba proximè præcedentia sunt Angeli, quæ connectuntur cum his per coniunctionem copulantem, similiter & quæ consequuntur. Quare dicendum est,esse angeli verba, quæ cum præcedentibus & sequentibus copulantur.

¶ *Et nunc veritatem annunciabo tibi*. Id est, & modo ego Gabriel tibi Danieli verè ostendam, quid circa regnum Persarum, ac Medorum, aliaque regna futurum sit. Aduerte. Deus veritas est,vt ipse
Io.14. apud Ioannem capite decimoquarto testatur, ac Angelus nuncius est Dei, ergo nuncius veritatis. Quid igitur nuncius veritatis prolaturus est, nisi veritatem? Cõtra verò de diabolo ait Christus apud Ioã
Ioan. 8. nem octauum. In veritate nõ stetit, quia non est veritas in eo, cùm loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est, & pater eius, nimirum mendacij. Primus qui mendacium protulit, fuit dæmon, qui dixit Heuæ: Nequaquã moriemini. Vt pestilens venenum occidit corpus, ita perniciosum mendacium deliberatum occidit animam. Ideo psalmographus cum Deo loquens. Perdes, inquit, omnes, qui loquuntur mendacium. Et capite primo Sapientiæ ait sapiens. Os quod mentitur, occidit animam. Mendacium quod sceleris maculam inurit aliis,non solùm præsentes vulnerat, sed etiam absentes. Vt arcus non eos modò ferit, qui proximi sunt,sed qui longè, sic lingua fallax euomens virus acerbitatis suæ,non tantum inspectantes lacessit, sed etiam remotos, ac disiũctos. Vnde Ieremias capite nono, Extenderunt, inquit, linguam suam quasi arcum mendacij, & non veritatis. Quare qui alios falsis criminibus maculare contendunt, sunt graui quidem pœna digni. Necnon in reprehensionem incurrunt, qui orationis vanitatem adhibentes alios falsis laudibus efferunt, pestiferisque assentationibus decipiunt. Quemadmodum aqua præterfluens nullo certo colore distincta, refert subiecti soli colorem: sic adulator nulla veritatis firmitudine munitus pro re nata se aliorum accommodat ingenio, atque affectui. Ex quo efficitur, vt mendaciis plerunque pestilentibus vtatur. At tantus nobis debet esse amor veritatis, vt quicquid dixerimus, putemus iusiurandum. Eum imitemur, quem Ioannes capite primo vocat plenum gratiæ & veritatis,qui ait apud eundem Ioannem 8.Si veritatem dico,quare non creditis mihi? Intueamur sanctum Angelum veritatis annunciatorem,vt ipse hoc loco testatur.

[Gene.3. Similitudo. Psal.5. Sap.1. Similitudo. Ierem.9 Similitudo. Ioan. 1. Ioan. 8.]

¶ *Ecce adhuc tres reges stabunt in Perside*. Hæc visio apparuit Danieli anno tertio Regis Cyri,vt in principio decimi capitis visum est. Quam ob causam hi reges sunt præter Cyrum numerandi. Mortuo Cyro regnauit Artaxerxes Assuerus, cui successit Darius Longimanus, post quem regnauit Darius Nothus. Ita asserit Metasthenes Persa in annalib. Persarum. Post illos tenuit clauum totius

[Sup. 10. Metast.]

Impe-

Imperij, vt idem Metasthenes testatur, Artaxerxes Darius, de quo angelus hic ait: Et quartus ditabitur opibus nimiis super omnes. Eusebius Cæsariensis in annalibus multo aliter numerat hos quatuor reges. Fortasse iidem sunt, sed variis nominibus appellati. Solebant enim antiqui diuersis vocari nominibus, quod sæpe inter scriptores magnam parit confusionē. Hieronymus, & Theodoretus Eusebium sequentes, hunc quartum regem vocant Xerxem, qui à Metasthene Artaxerxes vocatur. Herodotus libro 6. ait Xerxē idem esse quod bellatorem, Artaxerxem verò magnum bellatorem. Dicuntur hoc loco reges Persidis, quia licet esset vnus Medorum & Persarū dominatus, Cyrus tamen transtulit ad Persas caput Imperij, illudq; Persicum nominauit.

Euseb.

Hieron.

Theod.

Herod.

¶ *Et cùm inualuerit diuitiis suis*. Id est, cùm abundauerit opibus, cum diuitiarum affluentia locupletatus fuerit.

¶ *Concitabit omnes aduersus regnum Græcia*. Id est, omnia sua regna ad bellum Græciæ inferendum concitabit. Vide quàm periculosa sit opum, rerumque prosperarum abundantia. Nam cùm rex hic vidit se diuitiis auctum, statim fuit inflatus superbia, & animum appulit ad impia bella Macedonibus inferenda. Vt venenati serpentes plus calido claroq; verè nocent, quàm frigido, ac caliginoso hyeme, ita principes magis solent diuitiis lędere, quàm paupertate. Ideo ait Ecclesiasticus capite vndecimo. Si diues fueris, non eris immunis à delicto. Et psalmographus: Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Capite decimoseptimo Deuteronomij ait ita Deus. Non poteris alterius gentis hominem regem facere, qui non sit frater tuus. Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos. Quibus verbis prohibet Deus regibus bella iniusta aliis inferre, solent enim excitari ad illa, si equis abundant atque diuitiis. Deus autem est pacis amantissimus, quem Esaias capite nono principē pacis appellat, & hominem ad pacem creauit. Ideo creatus est die sexto: senarius autem numerus apud Hebræos per literam Vau, quæ sic scribitur ו designatur, quæ litera coniunctionem significat & amorem. Cùm igitur homo ad amorem, & concordiam crearetur, quando poterat congruentius creari, quàm die sexto, qui litera ea notatur, quæ congregationem, amorem, beneuolentiam, & charitatem significat? At hæc pax sæpe ob diuitiarum abundantiam dissoluitur. Quemadmodum margaritę in mari sunt blandæ, & conchiliis coniunctæ, vt Plinius & Solinus aiunt, vnde vniones vocantur, sed extra aquam durescunt, & se parantur, sic nonnulli in mari calamitatis & inopiæ positi, sunt lenes & benigni, pacem & concordiam colentes, at inde abstracti, & in medio opum rerumque prosperarum constituti, insolentes, ac superbi sæpenumero redduntur, & ad acerba dissidia, crudeliaque bella incitantur. Non loquor de bellis iustis, sed de impiis quæ geruntur ab illis, qui dæmonem habent patrem. Nam vt pacis & concordiæ amatores sunt filij Dei, iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum quintum. Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabūtur, sic bellorum, & discordiarum cupidi, possunt filij dæmonis appellari. Sed perpende. Cùm dico periculosas esse diuitias, sic velim existimes, me non diuitias damnare, sed intemperatum abusum. Impius affluens diuitiis, est veluti furiosus, & insanus cum gladio in manu: diues autem indoctus est ouis vellere aureo induta. Ita eum comparat Demosthenes, vt refert in exhortatione ad bonas artes Galenus.

Similitudo.

Eccl. 11.

Psal. 61.

Deu. 17.

Esa. 9.

Gene. 1.

Similitudo.

Plinius.

Solinus.

Mat. 5.

Similia.

Demost.

Galen.

¶ *Surget verò Rex fortis*. Hic fuit Alexander Magnus Rex Macedoniæ, Philippi Regis filius, qui multa sibi regna subiecit. Victis Illiricis, ac Tracibus transiuit ad Persas, quos fortiter profligauit, & ditissimam Indiam Orientalem in ditionem suam redegit. Fuerat quondam Græcia à Persis deuicta, sed postea de illis triumphauit. Ac illa Græciæ libertas post Alexandrum Magnum vsque ad lōgum tempus Imperio, & rerum gestarū gloria continuata permansit, donec de Græcis Romani triumpharunt. Etsi post hunc

hunc quartum Persarum Regem alij reges Persidis fuerunt vsque ad Alexādrū, tamen Angelus hoc loco illos omittit, quoniam hic quartus Rex belligerauit cum Græcis, quibus dedit ansam bellum contra Persas inferendi.

¶*Faciet quod placuerit ei*. Id est, aget pro arbitrio suo, quid voluerit, nemo ei poterit resistere, omnia illi fluent ad voluntatem.

¶*Cum steterit, conteretur regnum eius*. Id est, cum in iuuentute ad summam mundi gloriam floruerit, priuabitur vita, eiusque dissipabitur imperium. Hinc colliges vanas, ac fallaces mundi diuitias & prosperitates, nec esse magni ęstimandas, nec in numero bonorum ponendas. Vidi impium superexaltatum, inquit diuinus psaltes, & eleuatum sicut cedros
Psal. 36. Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.
Similitudo. Coruus frangit nucem, vt eius comedat nucleum, sed vt eam frangat extollit illam in sublime, quò in durum lapidem dimittat: sic mundus effert impios, & ad falsos euehit honores, vt inde eos cum maiore ignominia & dedecore deiiciat: extollit, vt deprimat, blanditur, vt fallat.
Similitudo. Et vt in ęstate multæ generantur muscæ: sic in mundi prosperitate multa vitia, pręsertim superbia, insolentia, immanitas. His rebus aduersus viros pios illi gloriari solent, qui mundi potentia extollun-
Psal. 51. tur. Id sentiens Dauid: Quid, inquit, Psalmo quinquagesimoprimo, gloriaris in malitia, qui potens es iniquitate? Pro
Hieron. quo vertit Hieronymus: Quid gloriaris in malitia? potens misericordia Dei. Ac si dicat: Quid gloriaris, quòd potens sit malitia tua? siquidem potentior est misericordia Dei. Etsi multum vales ad viros pios affligendos, plus tamen valet diuina misericordia ad illos liberandos. Ac potens ruet præceps, illi autem sursum effe-
Luc. 1. rentur. Stat enim sententia illa: Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

¶*In quatuor ventos cæli*. Hoc est, in quatuor regna quatuor præcipuas mūdi partes spectantia, Orientem, Occasum, Septentrionem, & Meridiem, à quibus venti flant primarij. Eam ob causam mundi regna in quatuor ait ventos distributa, quia huius mūdi potentia, & gloria huc, atque illuc quasi vento iactatur. Ac ipsi Reges, vt cæteri homines folia sunt à vento agitata. Vnde Iob capite septimo. Me- Iob 7.
mento, inquit, mei domine, quia ventus est vita mea. Et decimotertio. Contra fo- Iob 13.
lium quod vento rapitur, ostendis poten- Iob 21.
tiam tuam. Et vigesimoprimo. Erunt sicut paleæ ante faciem venti, & sicut fauilla, quam turbo dispergit. Quare eorum spes, qui mundo fidunt, inanis est & fallax, & in medio spacio sæpe obruitur, & perit. Id intelligens sapiens ait capite quinto Sapientiæ: Spes impij tanquam Sap. 5.
lanugo est, quæ à vento tollitur, & tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur, & tanquam fumus, qui à vento diffusus est. Id voluit Esaias significa- Esa. 19.
re, cùm dixit capite decimonono. Calamum, & iuncum fluuiorum Aegypti marcescere. Aegyptus est mundus, cuius fluuij sunt eius diuitiæ, potentia & gloria, & cætera huiusmodi ad mare mortis tendentia. Calamus foris viridis, intus vanus est, fallax spes mundi, similiter & iuncus virescens, sed fragilis, nullum ferens fructum, pręter vanā quandam oculorum oblectationem, & caducam viriditatem, quæ sensim extenuatur, aut subitò euanescit. Nam quoties magna quidem, sed inania nobis ipsis promisimus falsa spe adducti, quæ nec adepti sumus, ne vidimus quidem? Spem enim nostrarum cogitationum cùm graues communium temporum, tum varij nostri casus fefellerunt. Quare spem nostram non in mundo mutabili, sed in Deo, qui nunquā mutatur, qui de se ait apud Malachiam Mala. 3.
tertio: Ego dominus, & non mutor, figamus, atque locemus. Et vt verbis vtar diui Pauli capite sexto ad Hebræos: Con- Heb. 6.
fugiamus ad tenendam propositam spē, quam sicut anchoram habeamus animæ tutam, ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Hoc est, vsque ad secreta regni cœlorum. Eundem imitemur Apostolum, qui capite 10. eiusdē Heb. 10.
epistolæ hæc verba scripta reliquit. Te-

neamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, fidelis enim est, qui repromisit. Mundi enim prosperitates incertis ventis, varieque flantibus agitantur. Per ventorum alas summa celeritas significatur,
Psal. 17. & psalm. 17. Volauit super pennas ventorum. Quibus verbis voluit diuinus psaltes summam Dei festinationem, & incôprehensibilem velocitatem, qua suis opitulatur, declarare, eiusque vim vbique p̄sentem, & cuncta cœlo terraque perlustrantem. Accipitur etiam ventus pro vehemente tẽtatione, & calamitate, vt apud
Matt. 7. Matthæum septimo: Venerunt venti, & irruerunt in domum illam. Vnde excitare
Cicero. ventos in aliquem apud Ciceronem, & alios elegantes scriptores est illum calamitatibus afficere, eique odium & inuidiam conflare, & perniciem moliri. Accipitur quoque ventus pro varietate, & inconstantia dogmatum vanorum hominum, vt capite quarto epistolæ Pauli ad
Ephe. 4. Ephesios: Non simus paruuli fluctuantes, & circunferamur omni vento doctrinæ. Abire in ventum est euanescere, quo sche
Ierem. 5 mate vtitur Ieremias quinto: Prophetæ fuerunt in ventum locuti. Hoc est, peribunt & euanescent falsi prophetæ. Præterea ventus accipitur pro regione, vnde effluit aura, ex quo efficitur, vt per quatuor ventos quatuor mundi plagas intelligamus.
Zach. 2. Hoc schemate vtitur Zacharias capite secundo, vbi Deus ait: In quatuor vẽ-
Mar. 13. tos cœli dispersi vos. Et Marcus tertiodecimo. Cógregabit electos suos à quatuor ventis. Et Ioannes capite septimo Apoca-
Apoc. 7. lypsis: Vidi quatuor Angelos stantes sup quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ. Quæ verba iuxta antiqui Vi
Victori. ctorini sententiam sunt ad Antichristi tẽpora referenda. Nam quatuor angeli quatuor angulis terræ stantes sunt dæmones satellites Antichristi, qui euangelij côcionatoribus nitentur persuadere, vt taceãt, ne homines vera salutarique doctrina instruantur. Non solùm tenere contendent euangelicos concionatores ex vno vento, hoc est, ex vna parte, sed ex omnibus, ne veluti venti suauiter flantes possint æstum ærumnarum temperare. Hoc verborum ornamento vtitur hoc loco Daniel.

¶*Sed non in posteros eius*. Hoc est, diuidetur Imperium Alexandri Magni, sed non inter filios eius. Nullus enim Alexandri filius regnum obtinuit. Ita hoc accidisse narrat Trogus Pompeius, Iusti- Trogus
nus, Polybius, Antonius Sabellicus, & Iustinus
alij historici, qui Alexandri magni res ge Polybi.
stas memoriæ mandarunt. In Syria & Sabelli.
Babylonia successit ei Seleucus, in Macedonia Aridæus Philippus, in Ponto & Asia minore Antigonus, in Aegypto Pto- Hieron.
lemæus. Ita asserit hoc loco diuus Hieronymus. Nam etsi Antigonus mortuo Alexandro fuerit supremus tribunus castrorum creatus, authore Iustino libro ter Iustinus
tiodecimo, postea tamen Syriam & Babyloniam occupauit. Præter hos quatuor fuerunt alij nonnullis prouinciis præfecti, qui postea regna vsurparunt. Vide
Iustinum libro tertiodecimo, Iosephum Iustinus
libro antiquitatum duodecimo, Anto- Ioseph.
nium Sabellicum libro sexto Enneadis Sabelli.
quartæ. Narrat Iustinus libro duodecimo, amicos Alexandri videntes eum ad exitum vitæ vocari, quæsisse ab illo, quem hæredem relinqueret imperij, eumque respondisse, dignissimum. Id etiam narrat in prima parte historiarum diuus An- Antoni.
toninus. Nihilominus tamen ipse cùm adhuc viueret, diuisit inter suos Imperium, vt proditum est memoriæ primo ca
pite libri primi Machabæorum. Sed non 1. Mac. 1
inter filios suos: nam vt hoc loco diuus
ait Hieronymus, Alexander Magnus nul Hieron.
lum habuit filium. Quod est intelligendũ de filio, qui ei succederet. Genuit enim filium Herculem nomine, vt asserit Tro- Trogus.
gus, & post eum Iustinus. Sed quoniam in Iustinus
adolescentia migrauit à vita, & non adeptus fuit patris sui regnum, non dicitur eius filius. Ita intelligitur dictum Hieronymi, quem interpretor, non reprehendo, ne videar audere Athenis Miner- Q. Cur.
uam violare. Quintus Curtius, Clitar- Clitarc.
chus, Polycritus, Onexycritus, Anti- Polycr.
genes, Hystrus, & alij huiusmodi anti Onexy.
qui scriptores aiunt præter Herculem ha- Antige.
buisse Alexandrum alterum filium à Tha Hystrus
lestra

Aristob. Hysing. Ptolem. Philo. Hecate. Philip. Duris. Plutar. lestra Amazonum regina. Sed Aristobolus, Hysingelus, Ptolemæus, Philo Thebanus, Hecatæus, Philippus Chalcidicus, Duris Samius, Plutarchus Cheronensis, hoc negant, fictamque fabulam esse testantur.

¶ *Nec secundùm potentiam illius.* Id est, non erunt ei potestate pares. Nullus enim eorum qui successerunt Alexandro, eius potentiam, magnificentiam, & gloriam consecutus est. Diuisum inter multos imperium amisit vires, & fuit ob dissensiones & bella debilitatum, & diminutum, donec fuit omnino deletum.

¶ *Lacerabitur enim regnum eius etiam inter externos, exceptis his.* Hoc est, distribuetur principatus Alexandri inter alios extraneos præter hos, qui fuerunt ab eo electi, & nominati, & hæredes constituti. Theod. Pagnin. Pro exceptis his, vertit Theodotio: Prçter istos. Similiter Pagninus.

¶ *Ex confortabitur rex austri.* Hoc est, post interitum Alexãdri roborabitur Ptolemæus Lagi filius, Rex Aegypti, & regnũ suum amplificabit. Austrum vocat hoc loco Aegyptum, Syriam autem Aquilonẽ. Cant. 4. Tametsi cap. 4. Canticorum Aquilo accipitur pro animi frigore ex peccato dimanante, Auster verò pro charitate, cùm ecclesia ait: Surge Aquilo, & veni Auster. Hoc est, fuge, & abi celeriter ò glacies animi, & propera tu feruor diuini amoris.

¶ *Et de principibus eius præualebit super eum.* Id est, & vnus ex præcipuis posteris Ptolemæi filij Lagi eundem patrem suũ potestate dominatu, & amplitudine superabit. Theod. Huic expositioni fauet versio Theodotionis, cuius hæc sunt verba. Et vnus principum eius præualebit super eũ. Hic fuit Ptolemæus Philadelphus filius eius, qui Aegyptum illustrauit, & ad ingentẽ amplitudinem perduxit. Hic accersiuit septuaginta interpretes, qui sanctam scripturam ex lingua Hebraica in Græcã transtulerunt. Aristeas Philo. Ioseph. Epipha. Iustinus Ita hoc Aristeas illius temporis historicus in libro ad Philocratem, Philo Iudæus in libro de vita Mosis, Iosephus libro 12. antiquitatum, Epiphanius Salaminæ episcopus in libro de põderibus & mẽsuris, Iustinus martyr in admonitorio aduersus gentes, Eusebius Cæsariensis in libro 8 præparationis Euangelicæ, Ireneus libro 3. Hieronymus multis in locis, Rufinus, Philastrius, & alij memoriæ prodiderunt. Eusebi. Ireneus. Hieron. Rufinus Philast. Possunt etiam hæc angeli verba ita explanari. Et quidam de principibus eius, subaudi Alexandri, nempe Antiochus rex Syriæ præualebit super eum, subaudi, regem Aegypti. Sensus est, Antiochus Rex Syriæ ac Babiloniæ vnus ex principibus Alexandri magno potietur imperio, & regem Aegypti superabit. Incipit indicare bella inter reges Syriæ & Aegypti, quòd Iudæa sita sit inter has duas prouincias, quæ modò ab vna, modò ab altera opprimebatur. De Asia autem & Græcia nõ loquitur, quia regiones illæ Iudæis minimè infestæ ac molestæ erant. Præcipuum .n. Danielis desiderium erat scire, quæ populo suo Israelitico erant ventura. Vt autem possis caput hoc planius & distinctius intelligere, operç pretium esse duxi, nomina regum Aegypti & Syriæ sibi succedentium, quorum hic sit mentio, literis mandare. Mortuo Alexandro magno obtinuit Aegyptum Ptolemæus filius Lagi, cui successit Ptolemæus Philadelphus, post quẽ regnauit Ptolemæus Euergetes, post illũ Ptolemæus Philopator, qui ab aliis Philopater vocatur, cui successit Ptolemæus Epiphanes, post quem tenuit regni gubernaculum Ptolemæus Philometor. Reges Syriæ fuerunt hi, ordine seruato: Seleuchus, Antiochus Soter, Antiochus Theos, Seleuchus Callinicus, quem alij Galericum vocant, Seleuchus Cæraunus, Antiochus magnus, Seleuchus Philopator, Antiochus Epiphanes, quem alij vocant illustrem, nam Epiphanes Græcè idem est Latinè quod illustris.

¶ *Et post finem annorum fœderabuntur.* Hoc est, pòst multos annos Ptolemæus Philadelphus Rex Aegypti, & Antiochus Theos Rex Syriæ fœdere coniungentur. Nam pòst multa bella pacem tãdem inter se placidissimam conciliarunt. Nam Beronica filia Ptolemæi regis Aegypti nupsit Antiocho regi Syriæ, fœdusque fecit inter patrem & virum.

¶ *Et non obtinebit fortitudinem brachij, nec*

nec stabit semen eius. Hoc est Beronica filia regis Aegypti non ꝑualebit, nec filius eius ex Antiocho rege Syriæ adibit regni hæreditatem. Huius rei causa hæc fuit. Antiochus ille vocatus Theos habuerat alteram vxorem nomine Laodicem, quā repudiauerat, & filium quendam ex ea nomine Seleuchum Callinicum. Sed postea victus eius amore eam recepit, & in pristinam dignitatem restituit. At illa perpendens viri inconstantiam, eum occidit veneno, & Beronicæ, eiusque filio, & famulis perniciem parauit. Eā ob causam filius huius impiæ Laodicis nomine Seleuchus Callinicus successit patri suo, & totius reipublicæ clauum tractauit. Hoc narrat Iustinus historicus libro 27. & Sabellicus 7. Enneadis quartæ, libro etiam nono. Ideo ait hoc loco Angelus Danieli: Et tradetur ipsa, subauditur Beronica, hoc est, per insidias interficietur, & famuli, qui eam ad Syriam adduxerant, & qui confortabat eam in temporibus, hoc est vir eius, qui toto tempore matrimonij ꝑfugium ei & solatium præbebat.

Iustin. Sabelli.

¶*Stabit de germine radicum eius plantatio.* Hoc est, erit ex radice Ptolemæi Philadelphi filius vocatus Ptolemæus Euergetes, Beronicæ reginæ Syriæ per insidias interfectæ frater. Hic regnum Aegypti obtinuit post patrem, & paratis copiis insignem á se iniuriam propulsaturus ingressus est in Syriam, quam profligauit, eiusque regem Seleuchum, quā eius mater Laodice interfecto viro suo constituerat in regno, vicit, copias eius fudit, & prę lijs secundis vtens victoriam admirabilem reportauit. Ac multæ ciuitates se illi vltro tradiderunt. Narrat hoc Trogus Pōpeius, & Sabellicus libro nono Enneadis quartæ. Historiam hanc tangit hoc loco Hieronymus, & post eum Dionysius Carthusianus.

Trogus Sabelli. Hieron. Dionys.

¶*Ingredietur prouinciam regis Aquilonis.* Hoc est Syriam. Quidam legunt: Ingredietur in habitaculum regis Aquilonis. Quod idem est.

¶*Abutetur eis.* Id est, affliget eos: graues in illos iaciet iniurias. Ac si dicat, Ptolemæus Euergetes rex Aegypti vexabit Laodicem, & filium eius Seleuchum. Et obtinebit: Subaudi regnum inimici. Nam vniuersam ferè Syriam occupauit. Sed audiens esse in Aegypto intestinas dissensiones, reuersus est illuc, portans secum idola auri & argenti, & vasa pretiosa, quibus Syriam spoliauit. Pro abutetur eis, & obtinebit, vertunt nonnulli: Faciet de illis, quod voluerit, & euadet victor. Rectè tamen verti: Latinus noster interpres, abutetur eis, pro affliget eos: in quam significationem accipitur verbum hoc capite 18. Ieremiæ: Fiant corruentes in conspectu tuo, in tēpore furoris tui abutere eis. Iere. 18.

¶*Praualebit aduersus regem Aquilonis.* Hoc est, vincet regem Syriæ. Diximus enim per Aquilonem intelligi Syriam, per Austrum verò Aegyptum. Sequitur: Et intrabit in regnum, subaudi suum, rex Austri, hoc est Aegypti.

¶*Reuertetur in terram suam.* Hoc est, in Aegyptum. Est superioris orationis explicatio.

¶*Filij autem eius.* Hoc est filij Seleuchi Callinici. Hic Seleuchus duos habuit filios, nimirum Seleuchum Ceraunum, & Antiochum magnum, qui mortuo Aegypti rege Ptolemæo Euergete, qui eorum parentes profligauerat, concitarunt populum aduersus Ptolemæum Philopatorē, quem Iustinus Philopatrum vocat, qui gubernabat Aegyptum, cum quo armis certare decreuerunt. Sed breui pòst tempore Seleuchus Ceraunus fuit vita priuatus per insidias Nicanoris & Eupatoris. Antiochus vero authore Polybio libro 5. obtinuit regnum Syriæ, bellumque intulit Aegyptiis, qui superiores euaserunt. Ipse autem se ignominiosæ dedit fugæ, qua vitam quæsiuit. Hic Ptolemæus occidit patrem suum, quam ob causam fuit per ironiam Philoparer, hoc est amator patris nuncupatus. Author est Iustinus libro vigesimooctauo. Huius belli meminit Polybius libro quarto.

Iustinus Polybi. Iustinus Polybi.

¶*Et venit.* Nimirum Antiochus magnus Rex Siriæ. Properans & inundans, hoc est festinanter instar aquarum impetu & incursione fluentium: Eodem modo apud Esaiam de rege Assyriorum scriptum est Esai. 8.

capite octauo: Ibit per Iudam inundans & transiens, vsque ad collum veniet. Ac si dicat: Effundet se Sennacherib per Iudæam, & transiens obruet omnia præter Hierosolymam, quæ appellatur collum, quòd sit in loco excelso sita. Antiochus audito fratris interitu reuersus ex Chaldæa cæco furore incitatus cum rege Aegypti pugnauit.

¶ *Et reuertetur, & concitabitur*. Hoc est transibit ira concitatus. At fuit ignominiosè victus.

¶ *Dabitur multitudo in manu eius*. Hoc est, exercitus Antiochi in potestatem Ptolemæi tradetur. Fuit prælium hoc iuxta Raphiam vrbem, vbi Antiochus toto amisso exercitu se contulit in fugam. Authores sunt Polybius libro 5. Iustinus 30. Coccius Sabellicus 2. Enneadis quintæ.

Polybi. Iustin. Sabelli.

¶ *Exaltabitur cornu eius*. Extolletur, & roborabitur fortitudo Ptolemæi, & deiiciet multa millia ex copiis Antiochi. Sed non præualebit. Hoc est, sed non omnino præstabit, non penitus vincet, quia non poterit Antiochum interficere.

Conuertetur enim Rex Aquilonis, & præparabit multitudinem multo maiorẽ, quàm prius. Et in fine temporum annorumque veniet properans cum exercitu magno, & opibus nimiis. In temporibus illis multi consurgent aduersus regem Austri. Filii quoque præuaricatorum populi tui extollentur, vt impleãt visionẽ, & corruent. Et veniet Rex Aquilonis, & comportabit aggerem, et capiet vrbes munitissimas & brachia Austri non sustinebunt. Et consurgent electi eius ad resistendum: & non erit fortitudo Et faciet veniens super eum iuxta placitum suum: & non erit, qui stet contra faciem eius. Et stabit in terra inclyta: & consumetur in manu eius: & ponet faciem suam, vt veniat ad tenendum vniuersum regnũ eius, & recta faciet cum eo. Et filiam fœminarum dabit ei, vt euertat illud: & non stabit, nec illius erit. Et conuertet faciem suam ad insulas, & capiet multas: & cessare faciet principem opprobrii sui. Et opprobrium eius conuertetur in eum. Et conuertet faciem suam ad imperium terræ suæ, & impinget, & corruet, et non inuenietur. Et stabit in loco eius vilissimus, & indignus decore regio: & in paucis diebus conteretur, non in furore, nec in prælio. Et stabit in loco eius despectus, et non retribuetur ei honor regius. Et veniet clam, & obtinebit regnum in fraudulentia, & brachia pugnantis expugnabuntur a facie eius, & conterentur; Insuper & dux fœderis. Et post amicitias cum eo faciet dolum, & ascendet, & superabit in modico populo, & abundantes, & vberes vrbes ingredietur. Et faciet, quæ non fecerunt patres eius, & patres eorum eius. Rapinas & prædam, & diuitias eorum dissipabit, & contra firmissimas cogitationes inibit, & hoc vsque ad tempus.

C

Esa. 19.

D

¶ *Conuertetur enim Rex Aquilonis*. Hoc est, Rex Syriæ. Post victoriam Aegyptiorum migrauit è vita Ptolemæus Philopator. Post quẽ regnauit filius eius Ptolemæus Epiphanes. Porrò Antiochus Magnus à Philopatore superatus, longo post tempore maiores copias, quàm antea aduersus Ptolemæum Epiphanẽ parauit, vlciscendi proprium dedecus causa, sanguinisq; domestici pęnas expetendi. Græci insuper in eundem regem Aegypti impetum fecerunt. Id voluit angelus his verbis indicare: Multi consurgẽt aduersus regem Austri.

¶ *Filij quoque præuaricatorum populi tui*. Hoc est, filij præuaricatores populi Iudaici. Verba sunt angeli ad Danielem, vt cætera huius capitis. Sensus est: Multi ex Iudæis violantes Dei legem, volentes in loco alio immolare præter Hierosolymam se conferent in Aegyptum sacrificia Deo facturi. Id contigit tempore Oniæ summi sacerdotis, qui in Aegypto cum aliis Iudæis templum ædificauit, dicens

se esse

pleturum, capite decimonono: In die il la erit altare domini in medio terræ Aegy pti,& titulus domini iuxta terminos eius.
Ioseph. Iosephus oraculum illud impletum fuisse ait sub Onia. At illud est planè commentitium, nam illius factum reprehenditur, hoc autem laudatur. Erat enim in lege prohibitum capite duodecimo & vigesimo
Deu.12. sexto Deuteronomii, ne durante vetere le
Deu.26. ge altare diuino numini in Aegypto erigeretur. Non intelligitur vaticinatio illa de tempore Oniæ, sed de Christi aduentu,& tempore euangelii. Est igitur sensus eius: Cùm filius Dei à cœli fastigio descenderit ad terram, humanamque induerit naturam, mentes hominum in caligine versatas illustrabit. Tunc erunt ecclesiæ in medio Aegypti,& altaria Deo dicata, vbi ipse offeretur. Et ita effectum est, nam in regione illa Aegypti viguit quondam mirū in modum Christi fides. Et in terminis ipsius Aegypti fuit titulus domini, hoc est crux Christi tanquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarissimum monumentum. Huius tituli fuit vmbra titu-
Gen.28. lus ille, quem Iacob erexit, cùm iret in Messopotamiam. Quare Onias & alii Hebræi superbia elati in ara fabricanda in errorem inciderunt. Ideo ait hic angelus: Extollentur, vt impleant visionem, & corruent, hoc est, longè fallentur opinione. Vel corruent, subaudi, altaria, quæ ibi sunt constructuri.

¶*Et veniet rex Aquilonis, & comportabit aggerem.* Describit victoriam, quā rex Syriæ in Aegyptiis reportauit. Comportare aggerem est ferre coaceruationem terræ ad loca oppugnanda & euertenda.

¶*Et brachia Austri non sustinebunt.* Id est,& vires Aegypti eum ferre non poterunt. Et consurgent electi eius, hoc est duces & milites insignes Aegypti, sed regi Syriæ resistere non valebunt.

¶*Stabit in terra inclyta.* Subauditur Antiochus magnus, qui tanquam victor stabit in terra sancta, quæ dicitur inclyta ob templum,& diuinum cultum,& frugum vbertatem. Pro, in terra inclyta, poteris vertere ex Hebręo, in terra desiderii. Hoc est, in terra amœna & desiderabili. De ea ait ita Deus apud Ezechielem capit. 20. Ezec.20
Vt deducerem eos de terra Aegypti in terram fluentem lacte & melle, quæ est egregia inter omnes terras.

Consumetur in manu eius. Id est, terra sancta affligetur Antiochi potestate, qui ponet faciem suam hoc est propositum & desiderium suum, ad omne regnum Aegypti obtinendum.

¶*Filiam fœminarum.* Hoc est fęminam. Pleonasmus est, vt cùm dicimus: Sic ore locutus est, nam si filia erat, necesse est fœminam esse. Figura est, quæ teste Quinti- Quinti.
liano fit, quoties verbis redundantibus oneratur oratio. Ea vtitur scriptura capite 1. Canticorum. Osculetur me osculo oris Cant.1.
sui, & multis aliis in locis. Vel filiam fœminarum. hoc est pulcherrimam. Hæc filia Antiochi magni appellabatur Cleopatra, quam pater eius dedit vxorem Ptolemæo Epiphani, vt huius matrimonii occasione ingrederetur ipse in Aegyptum, & Ptolemęum per insidias interficeret. Sed fefellit eum spes, nam dolus eius fuit exploratus & cognitus. Et filia eius Cleopatra partibus viri fauit, potius quàm patris. Ideo ait: Nec illius erit: subaudi regnū Aegypti, vt ipse cogitauerat. Saul etiam 1.Re.18
promisit se daturum esse filiam suam Dauidi, vt huius rei occasione à Philistæis occideretur. Verba huius Antiochi erāt dulcia, sed opera amara. Erat ille foris candida columba, intus verò vulpes vafra. Et vt dicitur in prouerbio, foris Cato, intus Ne- Similitudo.
ro. Vt vrtica amœnum habet colorem herbescente viriditate intuentium oculos oblectantem, sed pungit & ferit: sic vafer & callidus homo foris benignitatem & affabilitatem, dulcemque ostendit oblectationem, intus verò reconditam habet malitiam, qua eos perstringit & lædit, quos mulcere videbatur. Huiusmodi homines cum apibus cōparantur, ferentibus Similitudo.
in ore mel, sed aculeis pungē ibus, blādiū tu lingua, sed percutiunt latenter. De illis dicebat Dauid Psalmo 117. Circundederunt me sicut apes,& exarserūt sicut ignis Psa.117
in spinis. Vt scorpiones blandiuntur capite, cauda verò sauciant, & funestum Similitudo.
vulnus infligunt, sic homines nefarii ex

fraudibus compositi vtuntur bládítiis, & videntur innoxij, at post dorsum ferunt, vnde venenum fundant. Huiusmodi illi
Ezec.2. erant, de quibus dixit Ezechieli capite 2. Cum scorpionibus habitas.

¶ *Et conuertet faciem suam ad insulas.* Subaudi expugnandas. Videns se Antiochus deceptum & ludificatum, omnique spe obtinendi Aegyptum destitutum, cõuertit se ad insulas mari Mediterranei oppugnandas. Conuertere faciem ad rem aliquam est dirigere ad illam propositũ, & voluntatem. Sumere verò faciem alicuius, est eius fauorem aucupari, personam accipere, & in gratiam eius iudicium per
Psal.81. uertere, vt Psal.81. Vsquequo iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorum sumitis.

¶ *Et cessare faciet principem opprobrij sui.* Hoc est, & inferens Antiochus bellum insulis erit causa, vt quiescat Rex Aegypti, qui fuerat præcipuus author opprobrij ipsius.

¶ *Opprobrium eius conuertetur in eum.* Id est, dedecus quod in alios iacere volebat, in seipsum conuertet. Fuit quippe eadẽ nota infamię inustus, quam aliis inu-
Psal.7. rere contendebat, iuxta illud Psalmographi: Incidit in foueam, quã fecit. Et iuxta
Esa.33. id, quod ait Esaias 33. Væ qui prædaris, nonne ipse prędaberis? Nam multa ei molienti restitit Scipio Nasica cum fratre Publio Scipione Aphricano, qui Anibalem superauerat, eumq; vicerunt, & fugarunt.
Iustinus Qua de re vide Iustinum libro 31. Postea cum belligeraret cum Elimæis, fuit iterũ victus, & interfectus. Capite primo libri
2.Mac.1 secũdi Machabæorum proditum est memoriæ fuisse Antiochum in templo Naneæ occisum. Sed nonnulli existimant, non esse hunc, sed eius filium.

¶ *Et non inuenietur.* Quia ipse & duces eius fuerunt interfecti, & in tot partes laniati, & diuisi, vt non possent postea cognosci. Et stabit in loco eius vilissimus, & indignus decore regio. Hoc est, & regnabit pro eo Seleucus Philopator inglorius nulla illustri laude celebratus.

¶ *Stabit in loco eius despectus.* Mortuo Seleuco regnabit frater eius Antiochus Epiphanes, hoc est illustris. Antiochus Magnus de quo verba fecimus, duos habuit filios, quorum maior vocabatur Seleucus, minor Antiochus Epiphanes, qui traditus est Romanis obses, vt 1. capite libri 1. Machabæorum scriptum est. Qua 1.Mac.1
de re vide Ptolemæum Euergetem lib. 1. & Athenæum libro 10. Hoc factum est, Ptolem. Athen.
ne pater eius frangeret fidem, seq; à Romanorum fœdere separaret. Mortuo Antiocho Magno obtinuit regnũ Seleuchus filius eius, homo omni honore destitutus. Eo autẽ mortuo regnauit Antiocus Epiphanes frater eius, qui hoc loco vocatur despectus, quia fuerat Romæ obses, eratq; omnium scelerum maculis notatissimus. De eo fit mentio libro 1. Macha- 1.Mac.1
bæorum capite 1. & libro 2. capite 9. Fuit 2.Mac.9
hic Antiochus typus Antichristi, sub eo fuit legis Dei persecutio, crudelissimæ vi rorum piorum cædes, & incredibilis tyrannis: Eo regnante fuerunt bella Machabæorum, qui sese Deo deuouerunt, & nomen suum ęternitati commendarunt.

¶ *Et brachia pugnantis expugnabuntur a facie eius.* Hoc est, vires Aegypti ab eo superabuntur, & infringentur. Insuper & dux fœderis, hoc est Ptolemæus Philometor Rex Aegyptius, qui fœdus cupiet facere cum Antiocho auunculo suo, pro fligabitur. Hic Antiochus Epiphanes rex Syriæ erat frater Cleopatræ, quæ vt paulò ante diximus, nupsit Ptolemæo Epiphani Aegyptiorum Regi, ex quo filium habuit nomine Ptolemæum Philometorẽ, quo regnãte post patrem suum affectauit eius regnum Antiochus Epiphanes. Hic cùm esset eius auunculus, finxit se amore motum erga illum, qui adolescens erat, velle Aegyptum gubernare, donec Ptolemęus ad ętatem perfectam perueniret. Et ita per summam fraudem, & tyrannidem cepit nonnullas ciuitates, contendens totũ sibi regnum vsurpare. At belligerarunt cum eo duces Aegypti, sed fuerunt ab eo superati.

¶ *Post amicitias.* Nam inierunt fœdus, quod Antiochus fregit, vtens fallaciis, ac dolis, & ita sensim totum obtinuit regnũ, in quo occupauit tyrannidem, & crudelissimum exercuit dominatũ. Bellum intulit quæ-

quiescẽtibus, vt eorum veteres illibatasq; diuitias in profundum libidinum suarũ gurgitem profunderet. Ideo dicitur, rapinam, & prædam, & diuitias eorum dissipaturus. At postea omnes has opes, & quod maius est, animam amisit. Quid
Mat.16. Mar.8. Luc.9. prodest homini, inquit Christus, si mundũ vniuersum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? Qui in altum ruit
Similitudo. fluuium, in quo est firma quædam ac magna arbor, si fluctibus raptus eam reliquerit, & ad vmbram eius confugerit, facilè obruetur, at si spreta vmbra amplexus fuerit arborem, incolumis euadet. Ita qui in huius vitæ flumine volutatur, debet veras quærere diuitias, quę per firmam virtutis arborem significantur, easq; fortiter amplexari, & fallaces mundi diuitias, similes vmbrę euanescenti, contemnere, vt ab interitu & vndarum impetu liberetur, vitamq; immortalem consequatur. De mũ
Sap.5. di enim opibus dictum est cap.5. Sapientiæ. Transierunt omnia illa sicut vmbra.
¶*Contra firmissimas cogitationes inibit.* Subaudi consilium. Ac si dicat: Capiet Antiochus consiliũ aduersus firmissimas cogitationes sapientium Aegypti. Hoc
Suctor. Porphy. Hieron. narrat fusè Suctorius, quem in huius loci explanatione sequitur Porphyrius, à quibus in hac historia non discrepat Hieronymus. Potest hoc ita explanari. Contra munitissimas vrbes inibit cogitationes, & de earum expugnatione cogitabit, easq; obtinebit. E. hoc vsque ad tempus, non
Theod. semper, quia inde expelletur. Theodotio vertit. Super Aegyptum cogitabit cogita-
Pagnin. tiones suas. Pagninus verò: Contra munitiones cogitabit cogitationes suas.

Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersum regem Austri in exercitu magno: & Rex Austri prouocabitur ad bellũ multis auxiliis, & fortibus nimis, et non stabunt: quia inibunt aduersus eum
E *consilia. Et comedentes panem cum eo conterent illum, exercitusque eius opprimetur, & cadent interfecti plurimi. Duorum quoque regum cor erit, vt male faciant, & ad mensam vnam mendacium loquentur, & non proficient, quia adhuc finis in aliud tempus. Et reuertetur in terram suam cum opibus multis, & cor eius aduersum testamentũ sanctum, et faciet, & reuertetur in terram suam. Statuto tempore reuertetur, & veniet ad Austrum, non erit priori simile nouissimum. Et venient super eum trieres, et Romani, & percutietur, & reuertetur, & indignabitur contra testamentum sanctuarii, & faciet. Reuerteturque & cogitabit aduersum eos, qui dereliquerunt testamentum sanctuarii. Et brachia ex eo stabunt, & polluent sanctuarium fortitudinis, & auferetur iuge sacrificium, & dabunt abominationem in desolationem. Et impii in te-* F
stamentum simulabũt fraudulenter, populus autem sciens Deum suum obtinebit, & faciet. Et docti in populo docebunt plurimos, & ruent in gladio, & in flamma, & in captiuitate, in rapina dierũ. Cùmque corruerint, subleuabuntur auxilio paruulo, & applicabuntur eis plurimi fraudulenter. Et de eruditis ruent, vt conflentur, & eligantur, et dealbentur vsque ad tempus præfinitum, quia adhuc aliud tempus erit. Et faciet iuxta voluntatem suam Rex, & eleuabitur, & magnificabitur aduersus omnem Deum, & aduersus Deum deorum loquetur magnifica, & dirigetur, donec compleatur iracundia, perpetrata quippe est definitio.

¶*Et concitabitur fortitudo eius.* Nimirum Antiochi Epiphanis Regis Syriæ. Et cor eius aduersus regem Austri, hoc est aduersus Ptolemæum regem Aegypti. Vires intendet aduersus illum.
¶*Et Rex Austri.* Hoc est Ptolemæus Philometor Aegyptiorum Rex prouocabitur ad bell gerandum cum Antiocho illustri, aduersus quem parabit ingentes copias. Sed non stabunt. i. non obtinebũt victoriam, quia multi ex Aegyptiis decepti promissis ac dolis Antiochi repudiatis cõ

filiis virorum bonorum a Ptolemæo rege suo defecerūt,& de ipsius pernicie cogitarunt. Ideo ait: Quia inibunt aduersus eum cōsilia, scilicet famuli & familiares eius, de quibus ait statim. Et comedentes panem cum eo conterent illum. Eum.n. proditores illi per insidias & summū scelus tradiderunt. Qua de re vide Comestorem in historia scholastica c.12. historiæ Danielis. Comedere panem cum aliquo est illo familiariter vti, vt Iob.ca.42. Comederunt cum eo panem in domo eius. Idem est capere cibum cum aliquo, vt Psal.54. Tu verò hō vnanimis, dux meus, & notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos. Quæritur Dauid psalmo illo insidias sibi esse factas ab homine secūm summa familiaritate cōiuncto. Absalon inuitauit ad conuiuium Amnō fratrem suū,& ibi ei ferro vitam eripuit. Sed postea infelici & ęrumnosa morte extremum vitæ diē confecit. Eodem modo Zābrus regem suum Elam priuauit vita, sed postea seipsum coniecit in ignē,& flāmis miserè flagrauit. Idem accidit iis, qui regi suo Ptolemæo perniciem machinati sunt: nā postea suæ impiæ mutationis pęnas luerunt. Quemadmodū arbores cum tempore mutant folia, & causa veris, ac hyemis quædam amittunt,& alia sumūt: sic multi pro temporum vicissitudinibus ac varietatibus mutant voluntates, atque amicitias, alias repudiantes, alias contrahentes. Seruiunt tempori, non rationi, sine firmitudine, sine cōstantia. At viri iusti cum palmis, quibus folium nūquam decidit, comparantur. Id intuens animo Dauid canebat psalmo 91. Iustus vt palma florebit. Et Psalmo 1. Erit tanquā lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo,& folium eius non defluet. Qui iustitia & pietate præditus fuerit, virescet perpetuò, semper erit idem, nullos vnquam ęstus formidabit.

Comest. Iob 42. Psal.54. 2.Re.13 2.Re.18 3.Re.15 Similitudo. Psal.91. Psal.1.

¶ *Ad mensam vnam mendacium loquentur.* Conciliabuntur inter se, sed insidias sibi vicissim parabunt, quia fictū sancient fœdus. Comedent simul,& in mēsa alter alterum vltro citroq; fallet. Nulla erit inter eos fida pax, nulla vera cōcordia, omnia erūt fucata, fraudibusq; plena. Vterq; cogitabit de alterius exitio, sed neuter poterit alterum penitus delere: quia adhuc finis in aliud tēpus: Hoc est, quia nōdum venit tempus, quò alter alterum euertat.

¶ *Reuertetur in terram suam.* Subauditur Antiochus Epiphanes, qui spoliorum Aegypti plenus in Syriam rediit.

¶ *Cor eius aduersus testamentū sanctum.* Hoc est, contra Hierosolymam, vbi diuina lex quæ sanctum Dei testamentum dicitur, seruabatur. Cogitabit de Hierosolymæ euersione. Pro, aduersum testamentū sanctum, vertunt nonnulli. Aduersus viros fœderis sancti. Hoc est cōtra Iudęos, qui legem, quæ est fœdus Dei & populi, custodiebant. Testamentum est testatio mentis,& vltima ac suprema moriētis voluntas, in quo hæredes instituuntur. Eam ob causam lex Dei dicitur testamentum, quia in ea explicat Deus voluntatē suam, eiusq; seruatores ęternæ vitæ facit hæredes. Pro lege vetere accipitur Psal.77. Nō custodiernut testamentū Dei, & in lege eius noluerunt ambulare. Vbi posterior oratio est prioris expositio. Et Ps.49. Peccatori aūt dixit Deus. Quare tu enarras iustitias meas,& assumis testamentum meū per os tuum? Quibus verbis dānat Deus simulatores virtutis, qui vt ait apostolus c.1. ad Titum, Deum verbis confitentur, factis negant. Accipitur ēt testamentum pro euangelio,& noua Dei lege Psa.110. Memor erit in seculum testamenti sui. Et paulò post. Redemptionem misit populo suo, mandauit in ęternum testamētū suū. De illo dixit Deus apud Baruch c.2. Statuā illis testm̄ alterum. Et apud Ieremiā 41. iuxta versionem Septuaginta, quam sequit̄ apostolus c.8. ad Hebræos. Ecce dies venient, dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum. Et idem apostolus cap.3. posterioris ad Corinthios. Idoneos nos fecit ministros noui testamenti, non literæ, sed spiritus. Vbi per literam legem veterem significat, per spiritum euāgelium. Ac quia testm̄ morte testatoris cōfirmatur, fuit nouum testamētum Christi mor-

Psal.77. Psal.49. Tit.1. Ps. 110. Bar.2. Iere.41. Heb.8. 2.Cor.3

sti morte confirmatum. Ideo tenens ipse
Mat.26. Christus manibus calicem sui sanguinis dixit discipulis suis: Hic est sanguis meus
Mar.14. noui testamenti. Ac si diceret: Hic est verus sanguis meus, quo confirmatur nouũ ac æternum testamentũ. Et quia testamentum hoc nunquam irritabitur, nunquam delebitur, sed vigebit, ac durabit memoria omnium seculorum, illudq; ipsa ęternitas intuebitur, meritò æternum appellatur. Hac ratione ductus Paulus apostolus
Heb.13 capite vltimo epistolæ ad Hebræos: Deus, inquit, pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni. De his duobus testamentis veteri ac nouo ait ita idem apostolus capi
Gal.4. te quarto epistolæ ad Galatas. Hæc sunt duo testamenta, vnum quidem in monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar: Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis. Illa autẽ quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra. Quibus verbis apostolus sensu allegorico discrimen veteris ac no-
Gen.16 ui testamenti indicauit. Nam per Agar ancillam Abrahæ significatur lex vetus in ti-
Gen.21 more & seruitute, & per filium eius Ismaelem populus Iudaicus, Per Sarah verò liberam lex noua in amore, & libertate non carnis, sed spiritus, & per Isaac filium eius populus Christianus. Est autem mons Sina coniunctus cum Hierosolima, non loco, sed similitudine, quia sicut
Exo.19. in Sina lata est lex Mosaica, ita Hieroso-
Esai.2. lymę lex euangelica. Ac vt Ismael fuit spo
Gen.25 liatus, & Isaac bonorum patris hæres institutus: ita Iudæi in perfidia permanentes sunt fide, gratia, cæterisque veris bonis destituti, ærumnosi, ingloril, nulla laude celebrati. Eis dixit Christus apud Matthæũ
Mat.21. 21. Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Christiani verò catholici, hoc nomine digni, filii sunt Dei, hæredes testamenti eius: de quorum laudibus nulla ætas conticescet. De
Ephes.2 illis ait ita capite secũdo epistolę ad Ephesios diuus Paulus: Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei, superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Iesu Christo. At tempore Machabæorum, quando id quod hoc loco prædixit angelus, euenit, erant multi ex Hebræis in Iudęa, qui in virtutum actiones incumbebant, & sanctam Dei legem seruabant. His intulit acerrimum bellum Antiochus Epiphanes, summis infinitæ cupiditatis & tyrannidis stimulis concitatus, vt literæ diuinæ in libris Machabæorum me j Mac.j.
moriæ prodiderunt. Id voluit hic prædi- & 2.
cere Dei angelus, cùm dixit: Et cor eius 2. Mac.
aduersum testamentum sanctum. 2. & 9.

¶ *Et faciet*. Subaudi multa ibi mala, quæ facere decreuerat. Et reuertetur in terram suam: hoc est in Syriam. Potest hoc ita verti: Et confecta re reuertetur ad terram suam. Ad intelligentiam rerum harum lege cap.6. lib.1. Machab. j.Mac.6

¶ *Statuto tempore reuertetur*. Bis ingressus est Antiochus Hierosolymam, vbi magna vsus est immanitate & tyrannide: multoq; maiore in posteriore expugnatione, quàm in priore. De priore locutus est proximis verbis paulò ante: nunc verò loquitur de posteriore. Est autem sensus: Post aliquot annos in tempore ad hoc constituto reuertetur Antiochus in Aegyptum, sed non spoliabit eam, vt fecerat prius. Et videns se spe deceptum, totum furorem conuertet in Iudæam: vbi multa efficiet mala.

¶ *Venient super eum trieres & Romani*. Hoc est, naues Romanorum. Trieris est genus nauis oblongę, quam alii à tribus remorum ordinibus triremem vocant. Potest verti: Venient super eum triremes Romanorum. Cum Antiochus Alexandriam Aegypti obsideret, accesserunt illuc duo legati Romani, quorum vnus erat Marcus Publius, qui ab aliis Popilius appellatur. Hic inueniens illic Antiochum in littore, præcepit ei nomine senatus, vt ab Aegyptiis amicis Romanorum discederet. Cum autem ille tempus deliberandi postularet, fecit legatus in arena orbem seu circulum baculo, quem tenebat manu: & circuens regem: Senatus, inquit, præcipit, vt prius-

quam ex hoc locus exeas, respondeas. Tūc ille perterritus: Si hoc, inquit, placet senatui, recedendum est, & statim Aegyptum reliquit. Historiam hanc narrat Iustinus li-
Iustinus bro 34. & Sabellicus libro octauo Ennea-
Sabelli. dis quintæ. Meminit eius Iosephus libro
Ioseph. 12. Antiquitatum. Titus etiam Liuius ait
Liuius. venisse à Ptolemæo legatos Romam auxilium à populo Romano imploraturos aduersus hunc Antiochum Epiphanem, à quo grauiter premebatur. Itaque ille destitit ab incœpto bello, destitutus expectatione, qua suos ad prædam excitarat. Non semper dux daturus est militibus certam spem victoriæ. Nam venator, vt similitudi-
Similitudo. ne vtar Xenophontis, si canes hortetur fre-
Xenop. quenter ea appellatione, qua solet vbi feram aspicit, primò alacriter parent: sed cùm eos sæpe fallit spes, postea nec quando venator videt feram, ad quam eos vocat, ei obediunt. Ita si quis crebras aliis cōmouerit expectationes bonorum, quas nō expleuerit, ne tum quidem poterit illis persuadere, quando eos in spem certissimam adduxerit. Quare nec dux nec pontifex quacunque leui occasione debent mōtes aureos promittere, nec velle, vt subiecti obscura spe, & cæca expectatione pereant, & incerta passim pro certis habeant.

¶ *Et cogitabit aduersus eor, qui dereliquerunt testamentum sanctuarij.* Hoc est, cogitabit de pernicie eorum Iudæorum, qui diuinā legē repudiarunt. Erant Hierosolymæ nonnulli viri iusti, sed multi flagitiosi, ex quibus nonnulli fuerunt patriç proditores, qui contra diuinam legem incitarunt Antiochum aduersus Hierosolymā: quorum consilio ille venit, & eam ad exitium & vastitatem vocauit. Ac illis fregit fidem, quos vidit patriæ fidem fregisse.

¶ *Et brachia ex eo stabunt.* Hoc est, & turres Hierosolymæ, quç sunt veluti brachia, vbi sunt vires vrbis, stabunt pro eo. Potest is per brachia milites robustos intelligere.

¶ *Polluent tabernaculū fortitudinis.* Hoc est, inquinabunt templum Dei, in quo colitur Deus, qui est ipsa fortitudo. Ibi enim erectæ sunt aræ idolorum, & effecta sunt
1. Ma. 1. alia execranda, vt libro primo Machabæorum diuina testatur scriptura. Ideo sequitur: Dabunt abominationem in desolationem. Solent enim Iudæi idolum appellare abominationem. Ezechiel capite 15. inducit Deum ita loquentem, Pro eo quòd Ezec. 15
sanctum meum violasti in omnibus offensionibus tuis, & in cunctis abominationibus tuis. Vbi Theodoretus per abomina- Theod.
tiones idola interpretatur.

¶ *Impij in testamentum.* Nonnulli ex perfidis Iudæis simulantes se diuini cultus amore flagrare, populum Iudçorum decipient. Hoc fecit Alcimus, & Menelaus cū aliis, vt capite 7. libri 1. Machabçorum me- 1. Ma. 7.
moriæ proditum est.

¶ *Populus autem sciēs Deum suum obtinebit, & faciet.* Hoc est, cœtus fidelis Iudæorum sciens & colens verum Deum consequetur fortitudinem, & viriliter aget. Hoc dicit propter Machabæos, & alios huiusmodi, qui fide muniti, & virtutum cōstantia roborati cum hostibus fortiter pugnarunt, & propter Deum suum varios cruciatus æquo animo tulerunt. Le-
ge Machabæorum libros, si hæc volueris 1. Ma. 3.
perfecte intelligere.

¶ *Ruent in gladio.* Id est, viri pii ac iusti interficientur ferro, exponētur incendio, coniicientur in vincula. Et in rapina dierum. Hoc est, & omnibus diuitiis spoliabuntur diebus multis. Lege quintum ca-
put libri secundi Machabçorum. 2. Ma. 5.

¶ *Vt conflentur, et eligātur, et dealbentur.* Hoc est, multis calamitatibus afficientur viri iusti, vt eorum fortitudo, & patientia, & constantia, cæteræque virtutes probentur. Conflabuntur flammis afflictionum instar auri fornace ignis, & puriores reddentur. Hoc accidit viris
iustis, iuxta illud Iob capite vigesimoter- Iob. 23.
tio. Probabit me quasi aurum, quod per Sap. 3.
ignem transit. Et iuxta illud Sapientiæ capite 3. Tanquam aurum in fornace probauit illos dominus, & quasi holocausti ho-
stiā accepit eos. Vide Ecclesiasticus 27. Eccl. 27
Vasa, inquit, figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis. Et Psal- Psal. 16.
mographus: Probasti cor meum, & visitasti nocte: igne me examinasti. Et alibi,
Probasti nos Deus, igne nos examinasti, Psal. 65.
sicut

Zac.13. ficut examinatur argētum. Et Deus apud Zachariam 13. Vram eos, ficut vritur argentum, & probabo eos, ficut probatur aurum: Et angelus hoc loco: Vt conflētur, &c. Vide calamitatis vtilitatem. Quod fornax auro, & lima ferro, hoc efficit afflictio viro iusto Aquarum nomine significantur calamitates, vt pfalmo 68. Intrauerunt aquæ vfque ad animam meam. Et pfalmo 143. Libera me de aquis multis. Quibus verbis diuinus vates magnitudinem doloris, & vim calamitatũ, quibus penè obrutus fuerat, eleganter defcribit. At aquæ ipfæ erant pro muro filiis Ifraelis ad dexteram & ad finiftram, vt capite 14. Exodi, & 5. Iudith fcriptura fancta teftatur. Calamitas quæ alios lædit, aliis eft loco muri, ne lædantur. Obruerunt aquæ Aegyptios, & protegebant Hebræos. Nã calamitates eos perdunt, qui reiiciunt tolerantiam, eos tuentur, qui eam amplectuntur. Hæ funt aquæ Gedeonis, vbi milites probati funt, qui enim flexerunt genua, fuerunt repudiati, qui vero ftantes biberunt, fuerunt electi. Illi reiiciuntur, qui fuccumbunt calamitatibus, & animum amittunt, illi autem funt veri milites Chriftiani à Deo approbati, qui erecto animo bibunt ærumnas vitæ, & fortitudine ac tolerantia muniuntur. Illis fauet Deus, quibus & afflictionem, & patientiam largit. Capite tertio Amos ait ita Deus: Tantum modo vos cognoui ex omnibus congregationibus terræ, idcirco vifitabo fup vos iniquitates veftras. Capite fexto, libri 2. Machabæorum funt verba hęc: Non fine re peccatoribus ex fententie agere, fed ftatim vltiones adhibere, magni beneficij indicium eft. Et capite quinto Iob: Beatus qui corripitur à Deo. Vnde capite tertio Apocalypfis ait Deus: Quos amo, arguo, & caftigo. Et apoftolus duodecimo ad Hebræos: Quem diligit Deus caftigat, flagellat autem omnem filium, quem recipit. Ideo ait Dauid pfalm. 29. Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius. Quæ verba poffunt etiam ità verti: Momentum in indignatione eius, & vita in voluntate eius. Calamitas enim qua nos caftigat, breuis eft, & punctum folum durat, at beneuolentia qua nos perfequitur, perpetua eft. Quare calamitas qua affligimur, non eft in malis numerãda. Vt cauterium videtur vulnus, cùm fit vulneris remedium, ita calamitas videtur malum, cùm fit malorum medicina. Contrà vero nihil infelicius impiorum felicitate, quæ videtur vita, cùm fit mors, videtur gloria, cùm fit ignominia, videtur denique bonum, cùm fit malum. Illa eft porta æterni fupplicij, ad quod impij relegantur. At afflictio cum patientia coniuncta, æquo animo tolerata eft porta regni cœlorum. De illa fcriptum eft pfalmo 117. Hæc porta domini, iufti intrabunt per eã. De ipfo ait apud Lucam Chriftus dominus: Oportuit Chriftum pati, & ita intrare in gloriam fuam. Et eius difcipuli in actis apoftolorum aiunt: Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cœlorum. Hæc eft caufa, quare Deus viros pios ac præcellentes, ampliffimis virtutum ornamentis excultos, per varios cafus plerunque, & per acerbas calamitatũ anguftias ad vitam folet ducere immortalem: hominibus autem teterrimis, fcelerumque labibus notatiffimis res fecũdas, & ad voluntatem fluentes, ad breue tempus cõcedit. Quemadmodum peritus colonus teneras arbores, & adhuc imbecillas rigat ac fouet, adultas autẽ ac firmas relinquit, fic Deus infirmos fragilefque homines rebus profperis recreat & reficit, eos autem qui funt fortitudine & firmitate robufti, permittit angi calamitatibus, & in gemitu ac ærumnis verfari. Eã ob caufam ait Chriftus dominus: Beati qui lugent, quoniam ipfi confolabuntur. Beati qui perfecutionem patiuntur propter iuftitiã, quoniam ipforum eft regnũ cœlorum. Filij Ifraelis in Aegypto premebantur lateribus faciundis, lateres autem ex terra funt, re vili & abiecta. At capite 24. Exodi ait Mofes, feptuaginta de fenioribus Ifraelis vidiffe Deũ fuper opus lapidis fapphirini, pro quo alij vertunt, opus lateris fapphirini. Lateres qui contẽpti pro nihilo putantur, funt fapphiri pretiofi. Ita afflictiones quibus viri iufti premuntur, quas ftulti homines fordidas effe &

Marginal notes (left column): Pfal. 68. Pf. 143. Exo. 14. Iudic. 5. Iudic. 7. Amos 3 2. Ma. 6. Iob. 5. Apoc. 3. Heb. 12. Pfal. 29

Marginal notes (right column): Similitudo. Pf. 117. Luc. 24. Act. 14. Similitudo. Mat. 5. Luc. 6. Exod. 1. Exo. 24.

se & abiectas existimant, & in malis numerandas, viri sapientes eximias atque pretiosas iudicant, & in numero bonorũ reponendas. Præsertim cùm in oblectationes conuertantur. Ita enim ait Christus Deus noster apud Ioannem 16. Mundus gaudebit, vos verò contristabimini, sed tristitia vestra conuertetur in gaudiũ. (Ioan. 16) Eã ob causã illustres beatosq; possumus appellare Machabæos, cæterosq; Israelitas, de quibus hic loquitur angelus, qui p Deo suo acerbissimas molestias alacri aio tulerunt, quibus puriores effecti nomen suũ immortalitati cõmendarunt. Nihil. n. magis conducit ad eximiæ virtutis gloriã illustrandam, quàm calamitas ipsa.

¶ *Vsque ad tempus præfinitum*. Hoc est, in hac vita, quia altera est, vbi viri pietate atque iustitia præstantes requiescunt.

¶ *Et faciet iuxta voluntatem suam rex*. Subauditur Syriæ, qui faciet omnia pro libidine sua. Hic Antiochus Epiphanius incredibili superbia inflatus, extolletur aduersus Deum. De hoc Antiocho interpretatur Chrysostomus hunc locum sermone 2. aduersus Iudæos. (Chryso.) At Hieronymus explanat eum de Antichristo. (Hieron.) Et vterque rectè, recipit enim ambas has expositiones. Hieronymum sequitur Prosper Aquitanicus libro de promissionibus par. 4. c. 9. (Prospe.) De Antichristo ait ita apostolus cap. 2. epistolę 2. ad Thessalonicenses: (2. The. 2) Filius perditionis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Quæ verba cũ sequentibus hoc loco cohærent.

¶ *Aduersus Deum deorum loquetur magnifica*. Hoc est superba, ferocia, & execrãda loquetur aduersus summum Deum. Vt dicimus Canticum canticorum, & regem regum, & alia huiusmodi, vt eorum præstantiam significemus, ita dicimus Deum deorum, vt summum ac supremũ Deũ ostendamus. Vnde Psalmo 49. (Psal. 49.) Deus deorum dominus locutus est, & hoc loco: Deum deorum.

¶ *Et dirigetur, donec compleatur iracundia*. Idest, & prosperè aget, rebusque secũdis potietur, donec consummetur Dei iracundia in populum, & in ipsum Antiochum. Nam populus fuit mirum in modum vexatus, & ipse Antiochus mortuus est infeliciter, summis cruciatibus, acerbissimis dolorib. ignominiosisq; opprobriis affectus. De eius corpore scaturiebant vermes, tantusque fœtor exibat, vt exercitus eum ferre non posset. Mortuus est peregrè in montibus, omni solatio destitutus. Lege caput nonum libri secundi Machabæorum, vbi omnia hæc & alia copiose videbis. (2. Mac. 9) Capite etiam 6. libri 1. Machabęorum narratur miser eius interitus, (1. Mac. 6) quem ipse perspiciens, cùm iam mortem visceribus conceptam teneret, hæc verba emisit: Reminiscor malorum, quæ feci in Ierusalem, vnde abstuli omnia spolia aurea, & argentea, quæ erant in ea. Et misi auferre habitantes Iudæam sine causa. Et ecce pereo tristitia magna in terra aliena. Hæc ibi. Potest hoc ita explanari. Tantã crudelitate dirigetur & concitabitur Antiochus, vt eius iracundia ascendat ad summum, non poterit eius furor amplius procedere, erit eius ira in supremo fastigio collocata.

¶ *Perpetrata quippe est definitio*. Idest, definita nanque est constitutio apud præscientiam Dei. Ac si dicat: Ita fiet hoc: nã sic decreuit Deus.

G *Et Deum patrum suorum non reputabit, & erit in cõcupiscentiis fœminarum, nec quemquam Deorum curabit, quia aduersum vniuersa consurget, Deum autem Maozim in loco suo venerabitur, et Deum quem ignorauerunt patres eius, colet auro & argento, & lapide pretioso, rebusque preciosis. Et faciet, vt muniat Maozim cum Deo alieno, quem non cognouit, & multiplicabit gloriam, & dabit eis potestatem in multis, & terram diuidet gratuito. Et in tempore præfinito prœliabitur aduersus eum Rex Austri, & quasi tempestas veniet contra illum Rex Aquilonis in curribus, & in equitibus, & in classe magna, & ingredietur*

terrás,

terras, & conteret, & pertransiet. Et introibit in terram gloriosam, & multi corruent. Hæ autem solæ saluabuntur de manu eius Edom, et Moab, & princeps filiorum Ammon. Et mittet manum suam in terras, & terra Ægypti non effugiet. Et dominabitur thesaurorum auri, & argenti, & in omnibus pretiosis Ægypti. Per Libyam quoque & Æthiopiam transibit. Et fama turbauit eum ab Oriente, & ab Aquilone. Et veniet in multitudine magna, vt conterat & interficiat plurimos. Et figet tabernaculum suum Apadno inter duo maria super montem inclytum & sanctum, & veniet vsque ad summitatem eius, & nemo auxiliabitur ei.

¶*Et Deum patrum suorum non reputabit.* Ab Antiocho trāsit ad Antichristum, cuius ille vmbram gessit. Est enim mos sanctæ scripturæ ab vno ad alterum transire. Cùm Esaias capite quadragesimoquinto loqueretur de Cyro, quem Hebræorum vocauerat liberatorem, statim raptus spiritu confert sermonem ad Christum mundi liberatorem, de quo multà dicit, quæ Cyro nullo modo possunt conuenire. Ita enim ait: Hæc dicit dominus regi meo Cyro. Et interpositis quibusdam ait: Non est absque te Deus: verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator. Vbi aspicis Christum verè esse Deum, sed absconditum ob assumptæ humanitatis mysterium. Ideo eum Iudæi non cognoscebant, erat enim diuinum numen in humanitate absconditum, & humano corpore opertum. Intueris igitur Esaiam de liberatore terreno ad diuinum transferre sermonem. Eodem modo diuinus psalmographus psalmo 71. vbi describit magnificentiam, iustitiam, & felicitatem regni Salomonis, multa inserit, quæ soli Christo Deo nostro conueniunt, cuius ille imaginem gerebat: Postquàm enim dixit: Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, vbi per regem & filium regis Salomò significatur, subdidit: Permanebit cum Sole & ante Lunam in generatione & generationem. Hoc est, durabit rex hic, quādiu Sol & Luna luce sua oīa lustrabunt. Erit rex sempiternus, cui nulla ætas est finē allatura: Et paulò pòst: Adorabunt eū oēs reges terrę, oēs gentes seruient ei. Quæ verba nec Salomoni, nec cuiquam alij præter Deum pñt vllo modo conuenire. Esaias ēt capi. 14. loquens de rege Babylonis ait: Quo cecidisti de cęlo Lucifer, qui mane oriebaris? De superbo Nabuchodonosore trāsfert sermonem ad superbum Luciferum, qui cecidit è cęlo. Similiter Ezechiel capite 28. sub persona regis Tyri de eiusdem angeli loquitur occasu. Et idem cap. 38. vaticinans de Gog & Magog multa dicit, quæ tm̄ Antichristo, eiusque sectatoribus conueniūt, cùm per Gog principem Gotorum, & per Magog ipsos Gotos viri magni interpretentur. Goti.n. vt Paulus Orosius, Eutropius, Blondus, Leonardus Aretinus, & alij scriptores narrant, vastarunt Italiam, Galliam, Hispaniam, & magnam Africæ partē. Insuper Romam caput orbis, antiquitatum monumentis ornatam, corporibus beatorum apostolorū Petri & Pauli munitam, infinitis sanctorū venerandis reliquiis refertam; cuius episcopus est Pontifex Maximus, Iesu Christi vicarius, totius ecclesiæ caput & pastor, euerterunt, & multas alias celebres vrbes ad exitiū & vastitatem vocarūt. Ita capite hoc, vbi angelus multa de Antiocho Epiphane impio Syriæ rege vaticinatus est, ad aliū se confert tyrannum, nimirum ad Antichristum, de quo multa prædicit, quæ ei potius quàm Antiocho conuenire videntur. Et quia Antichristus futūrus est ex genere Hebræorum, appellātur patres eius Abraham Isaac & Iacob, & viri alij illustres veteris testamenti, qui verum Deum coluerunt, quem ille despiciet, & pro nihilo putabit. Ideo ait: Et Deū patrum suorum non reputabit.

¶*Et erit in concupiscentijs fœminarum.* Idest venereis voluptatibus vtetur, erit obscœnarum libidinum cupidissimus. Quidam vertunt: Et non erit in concupiscentiis fœminarum. Hoc est, simulabit castitatem,

Marginalia: Esai. 45. — Psal. 71. — Esai. 14. — Ezec. 28 — Ezec. 38. — Orosi. — Eutrop. — Blond. — Leonar.

humanæ mysteria per Christum Deum nostrum. Et multi corruent, nimirum tempore Antiochi, quando non solū multi homines, sed multę regiones ab eo profligabuntur. At multo plures tempore Antichristi.

¶ *Hæ autem saluabuntur de manu eius.* Hæ autem regiones tantùm euadent ex Antiochi potestate, festinans enim aduersus Aegyptum has gentes non tanget, nimirum Idumæos, Moabites, & magnates Ammonitarum. Hi etiam ex Antichristi euadent immanitate, quia tunc illarum regionum incolæ erunt verè Christiani, iustitia, pietate, fortitudine, cæterisq; virtutibus muniti. Vel erunt tot flagitiis cōtaminati, tot sceleribus imbuti, vt nolit eos Antichristus attingere, quòd eos in ęre dęmonis certissimos esse credit, eiusque vinculis fortiter alligatos. Potest hoc ita etiam intelligi. Qui ad montes fugerint, cuiusmodi sunt deserta Moab, Idumææ, & Ammon, & valles contempserint, hoc est, qui mundi voluptates & illecebras reliquerint, & ad virtutum mōtes ascenderint, non cadent in retia Antichristi, sed ab eius fallaciis, blāditiis, & minis eripientur. Huic loco videtur conueni-
Apo. 12. re, quod Ioannes capite Apocalypsis 12. de muliere scribit à facie draconis in solitudinem fugiente, vbi habebat locum paratum à Deo.

¶ *Per Libiam quoque, & Aethiopiam transibit.* Has duas regiones sibi subii-
Plinius. ciet. Libya, teste Plinio in prologo libri quinti est Aphrica tertia pars orbis, continens Aethiopiam. Sed hoc loco accipitur pro Mareotica, parte illa Aphricæ,
Plinius. quæ teste Plinio capite sexto libri quinti est proxima Aegypto, ab Aethiopia distin-
Hieron. cta. Hieronymus duas etiam Libyas ponit, vnam Cyrenaicam, de qua scriptum
Act. 2. est secundo Actorum capite. Et partes Libyæ, quæ est circa Cyrenem: & alteram generalem. Huius Libiæ ab Aethiopia di-
Ezec. 30 & 38. uisæ meminit Ezechiel capite trigesimo, & trigesimooctauo. Ieremias 46. Nahum
Iere. 46. tertio. Vide Raphaelem Volaterranum
Nahū 3. libro Geographiæ vndecimo. Aethiopia
Volate. ab Indo flumine cōsurgit, in mari Oceano ad Occidentem finitur, & sub Solis ar-
dore iacet. Vide Ptolemæum libro quar- Ptolem.
to, capite septimo, & Plinium libro quin- Plinius.
to, capite octauo. Eius mentionem facit Esa. 11.
Esaias capite vndecimo, Ezechiel vigesi- Exec. 29
mononо, & trigesimo. Amos nono, Na- & 30.
hum tertio, Sophonias secundo. Dicitur Amos 9.
Hebraicè Cus, hoc est nigredo. Vnde Cu Nahū 3.
si idem est quod Aethiops, seu niger, qd̄ Soph. 2.
vocabulum non solùm ad corpus, sed ad animum refertur. Ille enim vocatur niger seu ater, qui est sceleribus imbutus, & pestilentibus moribus contaminatus. Vnde Horatius Poeta: Hic niger est, Horat.
hunc tu Romane caueto. Hac ratione ductus Dauid vocat Saulem Cusi in psalmi septimi inscriptione, cùm ait: Psal- Psal. 7.
mus Dauid, quem cantauit domino pro verbis Cusi filij Iemini. Vocat illum filium Iemini, quia in eius familia natus est, & Cusi propter eius odium, quo ipsum Dauidem prosequebatur. Cùm Tyrannus ille inuidiam conflaret in Dauidem, quem innocentem ad crudelissimā cædem falsis criminibus vocabat, purgauit se Dauid psalmo illo, implorans diuinam iustitiam aduersus Saulis immanita- Basilius
tem. Non me fugit, Basilium Magnum, Chryso.
Ioannem Chrysostomum, Theodoretū, Theod.
Euthymium, Augustinum, Aurelium, Ru- Euthy.
finum Aquileiensem, Augustinum Eugu- August.
binum, Cassiodorum, & Remigium re- Eugub.
ferre hunc titulum ad Cusi Arachitem Cassio.
contra Absolonis, & Achitophelis perfi- Remig.
diam, de qua loquitur scriptura capite decimoseptimo libri secundi Regum. At 2. Re. 17
ego alios sequor, qui illum de Saule interpretantur. Fuit enim Saul filius Iemini 1. Reg. 9
de tribu Beniamin, vt ipse capite nono libri primi testatur. Ille autem Cusi, qui Achitophelis consilium repudiauit, erat filius Arachitæ, non autem Iemini. Eam ob causam Felix Pratensis in hoc titulo Felix.
pro filio Iemini vertit, stirps Beniamin. Solet enim diuina scriptura, eos qui à Beniamin ducunt originem, filios Iemini appellare. Deinde vir ille libri primi Regum vocatur Chusai Hebraicè, hic autē Cus, non Chusai. Veram esse hāc de Saule explanationem indicat Ionathas para- Ionath.

phrastes

phrastes Chaldaicus ita habens. Pro interitu Saul filij Cis de tribu Beniamin. In ea sententia sunt multi ex Hebræis, ex Latinis autem sunt diuus Hieronymus, Iacobus Christopolitanus episcopus, Raynerius Snoygoudanus, Franciscus Vatablus, Isidorus Brixianus, Antonius Flaminius, Matthias Bredembachius, Cornelius Iansenus, & alij, qui hanc septimi psalmi inscriptionem ad Saulem referendam arbitrantur. Hic appellatur Cusi, hoc est Aethiops, à Cus, quod nomen significat Aethiopiam, de qua hoc loco loquitur Daniel.

Hieron. Iacobus Rayner. Vatabl. Brixiá. Flamin. Bredéb. Iansen.

¶ *Et fama.* Subaudi bellorum, vel virorum virtute præstantium ei obedire nolentium, illum terrebit.

¶ *Figet tabernaculum suum Apadno inter duo maria.* Apadno significat soliū suum, nam Apad idem est quod solium, no, idem est quod suum. Significat etiam Apadno palatium suum. Sensus est: Antichristus collocabit tabernaculum solij sui inter duo maria, nempe inter mare mortuum ad Orientem, & mare Mediterraneum ad Occidentem. Existimant nonnulli Apadno esse nomen proprium loci iuxta Nicopolim, quæ olim vocabatur Emaus, vbi aiunt Antichristum collocaturum esse tabernaculum suum.

¶ *Super montem inclytum & sanctum.* In hoc monte figet Antichristus tabernaculum throni sui. Porphyrius existimat hunc mōtem esse in Perside, vbi idola colebantur, in quo ait Antiochum è vita migrasse. Sed hoc planè falsum est: nam nec in Perside huiusmodi mons est, nec cosmographi illum ibi ponunt, nec sanctus Dei angelus erat eū ob idolorum cultum inclytum, ac sanctum vocaturus. Diuus Hieronymus, & alij eximij scriptores per hunc montem, quo Antichristus ascensurus est, intelligunt montem Oliuetum, seu oliuarum, iuxta Hierosolymam. De eo id potest intelligi, quod ait Esaias vigesimoquinto. Præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos. Pro quo Aquila vertit, faciem tenebrarum super omnes populos. Et Symmachus, faciem dominatoris, qui dominatur super omnes populos. Per hunc dominatorem intelligūt nonnulli Antichristum, quem aiunt esse in monte Oliueto interficiendum. De illo ait in secunda ad Thessalonicenses epistola diuus Paulus capite secundo: Tunc reuelabitur ille iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum, cuius est aduentus secūdùm operationem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacibus. De eo supradictum fuit capite septimo. Sine manu conteretur. Hic est impius ille, quem Christus Deus noster est interfecturus, de quo ait capite vndecimo Esaias. Spiritu labiorum suorum interficiet impium. Ascensurus est Antichristus ad montem Oliuetum, vt aiunt, & ibi est interficiendus, vt inde è vita infeliciter excedat, & ad inferos descendat, vnde Christus fœliciter ascendit in cœlos, inde relegetur ad ęternam pœnam, vnde Christus ascendit ad ęternam gloriam. Eam ob causam appellat angelus hoc loco Oliuetum montem inclytum & sanctum, quia ex eo ascendit Iesus Christus in cœlum, vt primo Actorum capite memoriæ proditum est. Mons hic Oliuarum est ad Orientem Hierosolymæ, in quo vltima domini vestigia humi impressa tempore diui Hieronymi, vt ipse testatur in libro de locis Hebraicis, monstrabantur. Cumq; eadem terra quotidie à fidelibus hauriretur, nihilominus eadem sancta vestigia pristinam figuram omnino recipiebant. Erant in medio ecclesiæ, quæ ibi pulcherrima circulari forma ædificata est, in cuius fastigio erat patens apertumque foramen, quod dicunt propter dominici corporis transitum nunquam potuisse contegi, & in testudinem reduci, sed semper à terra vsque ad cœlum apertum permansisse. Hæc diuus testatur Hieronymus. Propter hæc mysteria, & alia, quæ in mōte illo sunt edita, meritò inclytus, ac sanctus nuncupatur.

Porphy. Hieron. Esa. 25. Aquila. Symm. 2. The. 2 Sup. 7. Esa. 11. Act. 1. Hieron. Hieron.

¶ *Et nemo auxiliabitur ei.* Relinquetur à suis, & virtute diuina interficietur. Appellatur Antichristus in diuinis literis perculsor, contemptibilis, Gog, bestia, merce-

cena-

cernarius, persecutor, iniquus, superbus, aduersarius, proditor, fur, pseudo propheta, immundus, impius, pastor stultus, idolum, abominatio desolationis, speculator cæcus, fraudulentus, inimicus, filius perditionis, homo peccati. Ei euenient, quæ diximus. Sed quia hæc, & alia huius capitis verba quæ nos de Antichristo explanauimus, vt potuimus; aliam fortasse explanationem possunt recipere, & nos de multis quæ futura sunt, incerti sumus, suum cuique iudicium, & liberam eligendi atque interpretandi facultatem relinquimus: dummodò nemo quicquam bonis moribus, sanctęque ecclesiæ Romanæ repugnans interpretetur. Id enim quod diximus montem inclytum & sanctum esse montem Oliuetum, non est perspicuum, nec omnino certum. Nam per illum fortasse intelligitur mons Sion, aut mons Caluariæ, aut mons Moria, qui hos montes continet & complectitur: aut aliquis alius. Est enim Moria mons ille magnus, vbi est Hierosolyma, in quo sunt multi montes, quorum quilibet proprio ac singulari nomine nuncupatur. In monte hoc Moria situm fuit templum Salomonis, vt indicat
2.Par.3. scriptura capite tertio libri secundi Paralipomenon his verbis: Cœpit Salomon ædificare domum domini in Ierusalem in monte Moria. In eo monte aiunt viri doctissimi vidisse Iacob scalam stantem super terram, tangentem cœlos, & antea
Gen.28 Abraham auum eius erexisse aram, vbi immolaret filium suum, pro quo arietem
Gen.22 immolauit. Nam vbi vulgata nostra editio habet, dixisse Deum Abrahæ: Tolle filium tuum vnigenitum, quā diligis, Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum mō tium, quem monstrauero tibi, Pro in terram visionis, est in Hebraico, in terra Moria. Pro quo Septuaginta verterunt, In
Origen. terram excelsam. Et ita legit Origenes, &
Chryso. Chrysostomus cum cęteris Græcis, & ex
Hieron. Latinis Hieronymus in tractatione tradi-
Aquila. tionum Hebraicarum. Aquila pro terra
Symm. Moria transtulit terram lucidam: Symmachus terram visionis, alij myrrham domini. Omnia enim hæc vocabulo hoc Moria significantur. Ac quia templum erat in vrbe, vrbs autem in latere montis, & Abraham sacrificauit super montem, hoc est in fastigio montis, eius autem fastigium est mons Caluariæ, aiunt magni viri fuisse in monte Calnarię aram illam erectam, vbi aries fuit pro Isaac immolatus. Hæc erat veterum Hebræorum traditio, vt diuus refert Hieronymus Hieron.
in commentariis in euangelium Marci, capite quintodecimo. Et ex consequente Gen.28.
in eodem monte Caluariæ vidit Iacob scalam Deum continentem, quæ crucem vbi Christus pependit, vt diuus ait Augustinus adumbrabat, quæ in terra fi- August.
xa cœlum aperiebat. Crux enim Christi est gloriosa scala, qua ascendimus ad gloriam immortalem, quæ nobis cœlum antea clausum mirabiliter aperuit. Eam ob causam voluit Deus, vt scala illa in eodem loco appareret, vbi postea crux ipsa, quæ per illam designabatur, figenda erat. Eodem modo decebat, vt in loco illo erigeretur altare, vbi Isaac, qui gerebat vmbram Christi, immolaretur, vbi postea in crucis ara ipse Christus erat immolandus. Fuit enim in Golgoltha, hoc est Mat.27.
in loco Caluarię crucifixus. Fuisse autem Mar.15.
Christum designatum per Isaac indicat Luc.22.
scriptura dicens, promisisse Deum Abra- Gen.22
hę, vt in eius semine omnes gentes be- &24.26
nedicerentur. Quod diuus Paulus in epi- Eccl.44.
stola ad Galatas de Christo interpreta- Act.3.
tur. Non in seminibus, inquit ille, qua- Galat.3.
si in multis, sed quasi in vno, & semini tuo, qui est Christus. Et in epistola ad Heb.11.
Hebręos loquens de Isaac, Vnde, inquit, eum in parabolam accepit, nimirum pater eius. Quid designabat Isaac ligatus in fastigio montis, nisi Chrstum crucifixum in monte Caluariæ? qui est mons visionis, vbi visus est Christus non solùm ab illis, qui aderant, sed etiam ab antiquis vatibus diuino lumine illustratis. Illic eum vidit Esaias saucium, percussum, cruciatibus Esai.53.
confectum, cùm has voces emisit. Non est species ei, nec decor, vidimus eum, & non erat aspectus. Quare meritò mons illc

ille Moria, hoc est mons visionis appellatur. Eodem capite vigesimosecundo
Gen.22. Genesis vbi nos habemus: Vnde vsque hodie dicitur, in monte dominus videbit, habent Septuaginta: Vt dicant hodie in monte dominus visus est. Nec immeritò à Septuaginta terra Moria dicitur terra excelsa, quandoquidem in excelso iugo montis, hoc est in loco Caluariæ fuit Christus cruci affixus, & in monte illo alta redemptionis humanæ mysteria per Christum dominum edita sunt. Iure etiā
Aquila. Aquila terram illam vocat lucidam, siquidem ibi lux mundi apparuit, vt morte sua hominibus tribueret vitam, eorumq; mētes, quæ versabantur in caligine cœlesti lumine illustraret. Lucida rectè vocatur terra illa, vbi immolatus est ille, qui ab apostolo appellatur splendor gloriæ, qui
Hebr.1. de se ait: Ego sum lux mundi: de quo ait
Ioan.8. Ioannes euangelista: Erat lux vera, quæ
Ioan.1. illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In monte Lucido lux diuina radios admirabiles emisit, & phœnix vnica flammis diuini amoris incensa è vita demigrauit. Ibi mortuus & sepultus est innocens agnus. Quare non sine mysterio mons ille Moria myrrha domi-
1.Tim.2 ni nuncupatur. Mediator Dei & hominum in cruce pendens inter cœlum & terram nos patri reconciliauit. Tunc aiūt impletum illud fuisse, quod citat aposto-
Ephe.5. lus capite quinto epistolæ ad Ephesios: Surge, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Quod aiunt dictum fuisse Adæ primo nostro parenti, qui illic iacebat sepultus, vbi affixa fuit crux Christi, cuius sanguis per crucem descendens potuit ipsius Adæ caput attin-
Origen. gere. Nam Origenes tractatione in Matthæum trigesimaquinta ait delatam ad se fuisse traditionem aientem fuisse corpus Adæ ibi sepultum, vbi crucifixus est Christus, vt iuxta Pauli sententiam, sicut in
1.Co.15 Adam omnes moriuntur, sic in Christo omnes viuificentur. Ideoque locum illum appellatum esse montem Caluariæ, quòd ibi caput esset Adæ primi nostri parentis, vt qui dormierat, resurgeret per reditum ad vitam saluatoris, qui ibi è vita migrauit, & ad uitam rediit. Epiphanius Epipha.
lib. 1. aduersus hæreses hæc verba scripta reliquit, Mirari licet dominum nostrum Iesum Christum in Golgoltha crucifixum esse, & non alibi, quàm vbi corpus Adam iacebat, illic enim sepultum est. Vnde merito cognomen habuit Caluariæ, quod primi hominis caluaria, & reliquiæ illic essent. Christus ergo in ænigmate salutem nostram ostendit, cùm ibi crucifixus sanguine suo reliquias primi hominis ab initio massæ humanæ respergere incœpit, vt ostenderet nobis respersionem sanguinis sui ad mundationem totius humanæ iniquitatis factam. Quare & hic impletum fuit, quod dictum est: Surge, qui dormis, & resurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Hactenus ille.
Hanc sententiam tenuit Athanasius in libro de passione domini: Cyprianus in Athana.
sermone de resurrectione, Ambrosius Cypria. Ambro.
libro quinto epistolarum epistola decimanona: & in Lucam capite vigesimotertio: Theophilactus in caput Matthæi Theop.
vigesimumseptimum, & in caput Marci quintumdecimum, & in caput Lucæ vigesimumtertium, & in caput Ioannis decimumnonum. Et Euthymius in caput Euthy.
Matthæi vigesimumseptimum. Hi authores cùm sint admirabili sapientia exculti, alios in sententiam suam adduxerunt. At Hieronymus in literis diuinis & humanis admirandus, etsi in epistola quam Hieron.
nomine Paulæ & Eustochii ad Marcellam scripsit, in eadem sit sententia, tamen in explanatione in Matthæum libro quarto, & in commentariis in epistola ad Ephesios, ab ea discedit: quòd Adam sepultus fuerit in Hebron, vt ex capite 14. Iosu.14
Iosue perspicuè constare dicit Eius sequitur sententiam Lyranus in eundem Matthæi locum, & Ioānes Arboreus li. 1. Theosophiæ: & diuus Thom. in 3. parte quæst. Lyran. Arbore. Thom.
46. At fieri potuit, vt Adam sepeliretur in Hebron, & postea ad montem Caluariç transferretur: vt hæc cōpleretur vaticinatio: Surge Adam, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus, aut vt alii legunt, & continget te Christus. Vt tactu sanguinis ipsius in cruce pendentis

vitam

vitam reciperet primus homo, & figura
4.Re.13 illa Elisęi imaginem Christi gerentis cō-
Ose.13. pleretur, qui mortuus mortuum suscita-
j.Co. 15 uit. Et illud Oseę tertiodecimo: Ero mors
Honori. tua ò mors. Profectò Honorius in chronicis ait Adamum in vtroque loco diuersis temporibus sepultum fuisse. Præterea nō cōstat apertè, Adam illum qui situs est in Hebron, fuisse primum nostrum parentē, nam Adam nomen est commune & appellatiuum, vt ait idem Hieronymus in
Hieron. commentariis in caput Matthęi decimo-
Gen.22. sexto, & alijs in locis. Et potest esse sensus, ibi in Hebron sepultum fuisse maximum quēdam hominem, ex genere Ena-
Gen.28. cim, qui erant gigantes, quem hominem Hebręi aiunt fuisse Arbem, quare locus ille appellabatur ciuitas arbe. Cùm autē in monte Golgoltha hoc est Caluariæ Abraham arietem pro Isaac immolauerit, & Iacob scalam gloriosam viderit, & Christus verus Deus & verus homo mortuus fuerit, & in eo Crux illa quę est illustre tropheum, diuinæque victorię monimentum, nostræque salutis certissimum pręsidium, erecta fuerit, probabile est, eū esse montem illum, quem hoc Danielis loco angelus inclytum & sanctum appellauit. Ad illud fortasse ascensurus est Antichristus, vt ibi è vita migret falsus Messias, vbi verus Christus dominus ac Deus noster è vita migrauit.

ANNOTATIONES EX Hebræo in caput Vndecimum.

Iliaq; regis Austri veniet ad regem Aquilonis. Pro filia est in Hebręo בַּת Bath, quod nomen significat filiam, congregationem & oppidum metropoli subiectum. Pro con-
Ps. 136. gregatione accipitur Psalmo 136. Filia Babylonis misera, beatus qui retribuit tibi retributionem tuam, quam retribuisti
Thren.3 nobis. Pro oppidis Threnorum tertio: Oculus meus deprædatus est animam meā in cunctis filiabus vrbis meæ. Hæc dicebat Ieremias cum terræ sanctæ euersionem per Babylonios videret, ipseque in gemitu & querelis Hebręorum versaretur. Ac si diceret: Oculi mei affligunt animam meam videntes vastationem oppidorum Iudæę, quæ erant Hierosolymæ subiecta. Oculi enim augent dolores, quia quæ cęteri audiunt, ipsi intueri coguntur. Pro in cunctis filiabus vrbis meæ, habet paraphrastes Chaldæus: Propter desolationem regionis populi mei, & deturpationem filiarum Ierusalem vrbis meæ. Capite primo libri Iudicum vbi nos ha- Iudic.1.
bemus: Manasses quoque nō deleuit Bethsan & Chanat cum viculis suis, pro viculis suis est in Hebręo: Cū filiabus suis. Vbi vides nomen hoc, filia, vicum & oppidum significare: At hoc Danielis loco accipitur pro Beronica filia regis Aegypti, quæ fuit cum rege Syriæ matrimonio coniuncta.

¶*Facere amicitiam.* Theodotio habet: Vt Theod.
faciat fœdera. Quod idem ferè est. Pagni- Pagnin.
nus habet: Vt faciat rectitudines. Pro amicitia est in Hebręo מֵישָׁרִים Mexarim, à verbo Iaxar, quod significat placere, rectum esse, rectum facere, rectum dicere, dirigere. Pro dirigere accipitur versu illo Psalmi 118. Propterea ad omnia mandata tua dirigebar. Quæ verba possunt etiam ita verti. Eam ob causam omnia mandata tua recta esse dico. Vel recta esse defendo Docebat enim, & tuebatur diuinus vates recta esse omnia Dei pręcepta. Accipitur etiam verbum hoc pro pręcedere capite Prouerbiorum quarto: Et palpebrę tuę pręcedant gressus tuos: Pro quo pote- Prou. 4.
ris etiam vertere: Et palpebrę seu pupillæ tuę dirigant gressus tuos. Vel rectos ostendant gressus tuos. Ac si dicat sapiens: Nec ad res prosperas impiorum respicias, nec aduersis iustorum frangaris, sed recto itinere ingredere. Quod est nec ad dexterā nec ad sinistram declinare, sed recta incedere via, mentis oculis diuino lumine illustratis ostensa. A verbo hoc est Iexarim Psal.7.
quod vocabulum rectos significat & iustos, vt Psalmo septimo: Saluos facit rectos corde. Et Psalmo 48. Dominabuntur Psal.48.
eorum iusti in matutino. Pro quo poteris vertere: Dominabuntur eorum recti orta

luce

luce. Vt sit sensus: In vita hac, vbi nox est, caligo, confusio, & perturbatio, peruersi homines dominatu sæpenumerò premũt viros iustos, at in die iudicij vbi apparebit lux veritatis, iusti dominabuntur, impij autem in ęternas pœnas proiicientur. Vnde vocabulum hoc, mexarim, quo hic vtitur Daniel, rectos significat, & rectitudines, quam significationem secutus est
Pagnin. Pagninus. Sed quia rectitudines hę, quas fęmina illa factura erat inter inimicos, quos erat conciliatura, nihil aliud erant
Theod. quàm fędera & amicitiæ, rectè Theodotio vertit: Vt faciat fędera: & rectè atque perspicue Latinus noster interpres, Facere amicitiam. Significat quoque vocabulum hoc ęquitates. Eam ob causam in quibusdam codicibus pro facere amicitiam est ad marginem: Vt faciat ęquitatem.

¶ *Insuper & deos eorum, & sculptilia.*
Pagnin. Pagninus vertit. Et etiam deos deorum cum principibus eorum. Pro, sculptilia, est in Hebraico, נְסִכֵיהֶם Nesacehê, hoc est sculptilia eorum, seu principes eorũ. Deriuatur hoc nomen à verbo Nasac, quod significat conflare, vnde illud significat conflatile, & sculptile, & idolum. Quam significationem secutus est noster
Theod. interpres. Similiter Theodotio qui habet: μετὰ τῶν χωνευτῶν: hoc est, cum conflatilibus. Significat etiam verbum hoc regnare facere, & principem constituere. Quam ob causam nomen hoc principem significat. Et hanc significationem expressit Pa
Pagnin. gninus. Deinde significat verbum hoc or
Esai.30. diri, vt capite 30. Esaiæ: Væ filij desertores, dicit dominus, vt faceretis consilium & non ex me, vt ordiremini telam, & nõ per spiritum meum. Cuius orationis vltima verba possunt ita ex Hebręo transferri. Vt constitueretis regem, & non secundùm spiritum meum. Hoc dicit, quia volebant ab impio Pharaone auxilium petere, eumque sibi pręferre, & principem constituere. Tu verò perpende hoc, & alta mente aduerte. Qui indignum scelestũque principem aut Pontificem eligunt, telas aranearum ordiuntur, quibus domũ inquinant, religionem maculant, rempublicam contaminant. Sed huiusmodi telę atque machinę facilè franguntur, & dissipantur. Pręterea significat verbum hoc fundere, & libare, vt capite vigesimotertio, libri 2. Regum, & vndecimi libri pri- 2.Re.23
mi Paralipomenon: Attulerunt ad Dauid 1.Par.11
aquam de cisterna Bethlehem, & ille noluit bibere, sed libauit eam domino. Vbi pro libare est verbum hoc Nasac, de quo agimus. Quę verba possunt in hunc modum transferri: Sed effudit eam domino, siue proiecit eam in terram in honorem Dei. Fuit enim actio virtutis effusio illa aquæ, qua Dauid appetitionem domuit, ac non propriam, sed Dei gloriã quęsiuit, nolens enim bibere, cùm maximè sitiret, quòd alij aquam ad bibendum non haberent, sitim extinxit aliorum, quorum amorem erga seipsum auxit, eosque ad prælium pro Deo susceptum concitauit. Fuisse autem aquam illam à Dauide effusam asserit Augustinus in explana- August.
tione in Epistolam diui Ioannis, cuius verba sunt in sacros canones relata distinctione 41. Delicię. Diuus Ambrosius in li Ambro.
bro de Iacob & vita beata capite primo,
Eucherius in caput 23. libri primi Regũ. Eucher.
Vatablus in annotationibus, Angelomus Vatab.
Monachus, & Galfridus. Aspicis igitur li- Angelo.
bare loco illo accipi pro effundere. Simi Galfrid.
liter capite Genesis 35. Libans super eum Gen.35.
libamina, & effundens oleum. Quorum verborum hic est sensus: Erexit Iacob lapidem, & fudit super illum aquam, qua eum ablueret, & postea vnxit illum oleo. Vel libare libamina & effundere oleum idem significant, estque posterius prioris explicatio. Sed dices: Nonne libare significat sacrificare? Verum est. Sed in rebus corporeis libare propriè petinet ad res liquidas, vt sunt aqua, & vinum, sacrificare verò ad solidas, vt sunt caro & panis. Sed quia res liquidę cùm sacrificabantur, solebant fundi, ideo hoc loco libare aquam est illam fundendo sacrificare. Pręterea cùm Rex Dauid aquam illam fuderit, iõ eam dicitur libasse & sacrificasse, quia fusio illa fuit sacrificium, omnis em virtus sacrificium quoddã est: Vnde Dauid Psal Psal.4.
mo 4. Sacrificate, inquit, sacrificium iustitię.

tiæ. Vbi cultum iustitiæ sacrificium vo-
Psal.50. cat. Eodem modo Psalmo quinquagesimo affectionem animi, qui ob peccati agnitionem se dolore frangit, cruciat, & prosternit, appellat sacrificium, cùm ait. Sacrificium Deo spiritus contribulatus. Laudare Deum est sacrificare illi, iuxta
Psal. 49. illud Psalmi 49. Immola Deo sacrificiū
Ps. 115. laudis. Et Psalmo 115. Tibi sacrificabo
Ose.14. hostiam laudis. Et Oseas capite decimoquarto. Reddamus vitulos labiorum nostrorum. Hoc est precum, ac diuinarum
Eccl.35. laudum sacrificia. Ecclesiasticus 35. Sacrificium, inquit, salutare est, attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate. Et paulò post. Qui facit misericordiam offert sacrificia. Illud est aduertendum, vbi nos habemus capite 4. Oseæ.
Ose.4. Non libabunt domino vinum, pro libabunt, esse in Hebraico verbum nostrum
Exo. 30. Nasac. Eodem modo capite Exodi 30. vbi nos habemus: Nec libabitis libami-
Pagnin. na. Quibus duob. locis Pagninus in Thesauro ait verbum libare accipi pro fundere. Nam Hebræi, quando sacrificabant res solidas, ponebant eas in altari, quando verò aquam & res liquidas, fundebant eas, vt ex eodem loco constare videtur, &
1. Re.7. ex capite septimo libri primi Regum, vbi hæc sunt verba: Hauserunt aquā, & effuderunt in conspectu domini, & ieiunauerunt. Illa aquæ effusio fuit sacrificium, quod homines illi faciebant, ac si dicerent, vt hæc aqua effunditur, & euanescit, ita domine dimittantur, & euanescāt
2.Re.23 peccata nostra. Fundens igitur Dauid aquam illam Bethlehemiticam ei oblatam obtulit Deo sacrificium, exemplumque aliis præbuit fortitudinis. Dixerat ille: O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna, quæ est in Bethlehem, & oblatā aquam respuit. At altè spectare si voles, magnū hac in re mysterium intueberis. Ideo aquam illam non bibit, quia aqua quam ipse cupiebat, cuius desiderio tenebatur, erat Christus verus Deus, & verus homo, qui erat ex virgine, virtutum cisterna, in ciuitate Bethlehem nasciturus. Aquam ortam in Bethlehem desiderabat. Sitiebat aquam viuam, fontem æternum, qui non quæritur periculis alienis, sed qui aliena aufert pericula, qui nō polluit, nec commaculat animos, sed expiat, & abluit eos, de quo dixit Deus pater apud Ezechielem capite trigesimosexto. Effundam super vos aquam mundā, Ezec.36.
& mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. Fontem illum diuinum sitiebat, qui humanarum cupiditatum & illecebrarum ardorem restinguit, qui mētes perpurgat, & ad æternitatem alit, vt nectare cœlesti vescantur, & post huius vitæ cursum in cœlesti patria diuina visione oblectentur. Aspicis igitur verbum Nasac significare, libare, fundere & conflare. Ex quo deriuatur conflatile & sculptile, eam q; ob causam rectè vertisse Latinum nostrum interpretem: Insuper & deos eorum, & sculptilia.

¶ *Et capiet multitudines.* Pagninus ha- Pagnin.
bet: Et eleuabitur multitudo. Pro capiet est in Hebraico verbum נשא Nasa, quod significat capere & sumere, quam significationem secutus est Latinus noster interpres. Et cum eo Theodotio, qui habet Theod.
λήψεται: hoc est sumet, siue capiet. Significat etiam efferre & eleuare, quam significationem expressit Pagninus. Vulgatus Pagnin.
noster interpres refert multitudinē hanc ad regis Aquilonis copias, quas rex Austri vicit & cepit. Pagninus autem ad regis Austri exercitū, qui ob partam victoriam, quæ solet insolens esse & superba, fuit elatus in sublime. Rectius tamen trāstulit interpres noster Latinus, vt ex præcedentibus, & consequentibus apparet. Hoc verbo vtitur scriptura p capere. Genesis 13. Non poterat eos capere terra. Et Gen.13.
Exodi 20. Non assumes nomen domini Exo. 20.
Dei tui in vanum. Et pro subleuare capite 25. libri 4. Regum Subleuauit Euilmerodach caput Ioachin. Et Psal. 140. Ele- 4 Re 25 Psa.140
uatio manuum mearum sacrificiū vespertinum Existimo Dauidem pulsum patria, exulantem, ac egentem hunc psalmum die quodam, inclinato iam sole composuisse. Eam ob causam cùm non posset interesse sacrificio, quod vespere in templo fieri solebat, dedicauit Deo loco turis, & hostiarum sanctas preces.

¶ *Filij quoque præuaricatorum populi tui extollentur.* Pro, præuaricatorum, est in Hebraico פָּרִיצֵי Paritse, quod nomen significat latrones, & res duras. Eo vtitur
Psal. 16. Dauid Psalmo 16. Ego custodiui vias duras, quod potest verti: Ego custodiui vias latronũ. Hoc est, posui præsidia in viis, in quibus solebant latrones grassari, ne ab illis viatores læderentur. Potest vocabulũ, via, ad viuendi rationem referri, vt sit sensus: Ego obseruaui, ac diligenter perpẽdi vitam prædonum, & eorum, qui maleficio pascuntur, vt eos à vitiis deterrerem, & ad iustitiam pietatemq; colendam incitarem. Cæterum vbi æditio nostra vulgata habet hoc Danielis loco: Filij præuaricatorum, habet translatio Theodotionis: υἱοὶ τῶν λοιμῶν: Hoc est filij pestium, siue corruptionum. Ac si dicat: Filij pestilentes, ac corruptores. Hoc eodem voca
Psal. 1. bulo vsi sunt Septuaginta. Ps. 1. Nam vbi nos habemus: Et in cathedra pestilentiæ nõ sedit, habent illi. Et in cathedra λοιμῶν: hoc est pestium & contagionũ nõ sedit. Eum virum beatum prædicat diuinus vates, qui perditorum hominum familiaritatẽ declinat. Ita accipitur sedere. Ps. 25.
Psal. 25. Non sedi cum concilio vanitatis, & cum iniqua agentibus non introibo. Odiui ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. Vbi vides nefarios homines pestes appellari. Corrumpunt enim eorum animos ac mores, cum quibus contrahunt consuetudinem, in quorum familiaritate versantur. Potest igitur hic Danielis locus verti. Filij quoque latronũ. Vel filij quoque duri. Vel filij etiam pestilentes. Vel pestes ipsæ.

¶ *Et venient super eum trieres & Romani.* Trieres sunt naues trium remorũ, quibus Legati Senatus Romani ad Aegyptũ vbi Antiochus erat, appulerunt. Pro, trie-
Pagnin. res & Romani, vertit Pagninus: Naues
Theod. Chittim. Theodotio: Egredientes Citij. Alij: Naues Cypriæ. Alij. Itali & Romani. In nonnullis codicibus pro, trieres & Romani, est ad marginẽ. Naues Cittim. In Hebraico est: צִיִּים כִּתִּים Tsiim Cittim. Nomẽ Tsim, seu Tsiim significat naues, pro quib. hoc loco Latinus interpres noster vertit trieres. Eodẽ modo capite Numerorum 24. Venient in trieribus de Ita- Nu. 24.
lia, superabunt Assyrios, vastabuntq; Hebræos. Quibus verbis Balaam vaticinatus est de Hierosolymæ per Romanos euersione & vastitate. Paraphrastes Chaldæus habet. Naues venient à Romanis. Eandẽ sententiam expressit paraphrastes Hierosolymitanus his verbis. Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ, vnà cum multis legionibus Romanorum. Versio Septuaginta habet. Exibit de manu Italorum. Vbi per Cittim intelligunt Italos. Rabbi Selomoh, & R. Abraham, & R. Sa- Selom.
hadiah per Cittim interpretantur Roma- Abrahã.
nos, qui Itali sunt. Cùm autem vocabulũ Sahad.
Cittim quo illic vsus ẽ Moses, & hic vsus est Daniel, sit idem, & illic pro Italia, seu Roma Italiæ vrbe accipiatur, pro eodem debet accipi hoc loco. Cittim fuit filius Iauam, vt liquet ex capite Genesis 10. & Gen. 10.
nepos Iapheth filij Noe. Hic aut alius eodem nomine appellatus, regnum Italiæ quõdam obtinuit, vt ait Iginus & Fabius Iginius.
Pictor, & fuit à Ianigenis Italus appella- Fabius.
tus, vt ait libro quinto Berosus Chaldæus. Berof.
Quare meritò interpres Latinus cap. 27. Eze. 27.
Ezechielis, pro nomine hoc Cittim vertit Italiam, & hoc Danielis loco vertit Romanos. Roma enim in præcipua parte Italiæ sita est. Appellata fuit quondam regio illa Oenotria teste Dionysio Halicarnas- Halic.
seo, Saturnia teste Trogo Pompeio, Au- Trogus.
sonia teste Tito Liuio, Hesperia teste Ho- Liuius.
mero Mantuano, Italia teste Plinio, Cit- Vergil.
tim teste Hieronymo. Existimant nonnul Plinius.
li Cittim esse Cyprum, magnam ac ferti- Hieron.
lem insulam in pelago Pamphylio in mari Mediterraneo. In ea fuit condita celebris quædam vrbs nomine Cittim, patria Zenonis, vnde ille Cittieus apud Laer Laert.
tium libro 7. nuncupatur. Quæ vrbs Cittiũ ab insula Cittim teste Dominico Ma- Marius.
rio in quarto Commentario Asiæ nominatur. Hac ratione ducti verterunt nonnulli hoc Danielis loco pro trieribus Cittim naues Cypri Sed vt in explanatione perspicuè ostendimus, naues illæ fuerũt Romanorum, qui illis vecti Aegyptio

regi

regi afflicto & propè iacenti opem tulerunt, & superbi Antiochi, qui virtutum ornamentis nudatus scelere pascebatur, ferociam ac machinas fregerunt, & propositum penitus labefactarunt.

¶ *Aduersus Deum deorum loquetur magnifica.* Pro aduersus Deum deorum est in Hebræo עַל אֵל אֵלִים Quæ verba possunt etiam ita verti, Contra Deum Dei, nam particula el significat Deum, eloim autem Deum etiam, atque deos. Vbi nos
Psal.29. habemus Psalmo 28. Afferre domino filii Dei, pro Deo est in Gebraico eloim. Aspicis igitur hunc Deum aduersus quem Antichristus loquetur, esse Deum Dei, siue Deum de Deo, hoc est Iesum Christum filium Dei vnigenam, ex patre natum ante omnia secula, Deum de Deo, lumen de
Theod. lumine, Deum verum de Deo vero Theodotio tamen habet: ἐπὶ θεὸν τῶν θεῶν. Hoc est, super Deum deorum. Et postea addit: Et loquetur superba. Vt sit sensus, Extolletur super Deum, & super Deum supremum, & loquetur superbè. Mea tamen versio vera est, & eximium explicat mysterium.

ARGVMENTVM Capitis Duodecimi.

Vaticinatur diuinus vates de vltimo tempore Antichristi de aduentu archangeli Michaelis ad viros pios tuendos, de reditu mortuorum ad vitam, de sapientium splendore: & de libro clauso, qui tempore vltimi iudicii aperietur. Inducit Daniel angelum sibi loquentem, quemadmodum fecerat capite superiore,

Caput Duodecimum.

A *IN tempore autem illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui, & veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt, vsque ad tempus illud. Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro. Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, euigilabunt, alii in vitam æternam, alii in opprobrium, vt videant semper. Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum. Plurimi pertransibunt, & multiplex erit scientia. Et vidi ego Daniel, & ecce quasi duo alii stabant, vnus hinc super ripam fluminis, & alius inde ex altera ripa fluminis. Et dixi viro, qui erat indutus lineis, qui stabat super aquas fluminis. Vsquequo finis horum mirabilium.*

Explanatio.

IN *tempore autem illo*. Subauditur, Antichristi. Continuat angelus sermones suos de Antichristi tyrannide. Tunc, inquit, consurget, & stabit archangelus Michael, vt tueatur electos.

¶ *Princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui.* Hoc est Michael archangelus, & magnus inter spiritus cœlestes. Hic præfuit tunc Iudæorum synagogæ, nunc autem Christianorum ecclesiæ, quæ significabatur per illam. Ideo ait: Qui stat pro filiis populi tui: idest, qui fauet Hebræis estque eorum patronus & custos. Theodotio habet, Præfectus filiis populi tui. Theod.
Hunc mittet Deus ad viros iustos afflictos, diuinum auxilium implorantes, qui eorum patrocinium suscipiet, & de improbis victoriam consequetur. Antichristum cædes teterrimas spirantem, & viris piis ferrum flammamque minantem, seque scelerum maculis in dies polluentem iussu Dei interficiet. Hoc quidem

dem est quod aiunt multi ex theologis, Antichristum esse interficiendum à Christo imperatiuè, & à Michaele executiuè. Mittetur autem ad electos calamitatibus pressos: quia Deus suos ad se clamantes, & tanquam ad arcem tutissimam confugientes non deserit: sed in periculo versatus fert opem, medetur ægris, succurrit laborantibus. Hoc expertus sentiebat Dauid, cùm Psalmo nono has voces emisit: Factus est dominus refugium pauperi, adiutor in opportunitatibus, in tribulatione. Vbi pro paupere poteris afflictum vertere, Et paulò post: Non est oblitum clamorem pauperum. Et Psalmo trigesimoprimo. Tu es refugium meũ à tribulatione, quæ circundedit me. Et Psalmo quadragesimoquinto, Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. Nõ patitur clemens pater, ac pius dominus, quos amore singulari prosequitur, in calamitatibus diu iacere, sed afflictis atque violenter oppressis in maioribus periculis opitulatur. Sed oportet non amittere spem, quin potius eam in Deo locare, nam vt lumen conseruatur in lucerna, sic in spe desiderium nostrum. Eam ob causam Dauid Psalmo 90. Quoniam, inquit, tu es domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum. Et paulo pòst ait Deus Quoniam in me sperauit, liberabo eum. Illis succurrit Deus, qui spe muniti ad ipsum confugiunt, illis in acerbitatibus fortitudinem tribuit & solatium. Id intuens Ieremias capite 16. Domine, inquit, fortitudo mea, & robur meum, & refugium meum in die tribulationis. Et diuus Paulus capite primo epistolæ 2. ad Corinthios Pater, inquit, misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra. In ipsis cruciatibus & iniuriis spirituale solatium tribuit viris pietate præstantibus. Nulli rerum aduersarum ictus impediunt, quo minus suaui oblectatione potiantur. In gemitu versati gaudent mœrore, suamq; pietatẽ alunt in Dei bonitate & misericordia contemplanda, ex quo illis erga diuinum numen admirabilis quædam exardescit amoris magnitudo. Quare rectè sentire videntur, qui Deum amabiliorem esse in rebus aduersis, quàm in prosperis testantur. Vt apes ex amaro thymo mel colligunt suaue, sic viri pii & sapientes ex acerbis doloribus dulcem excerpunt vtilitatem. Maiore consolatione refecit Deus Iacob in solitudine iram Esau fugientem, cùm ei apparuit, & admirabilem ostendit scalam, quã cùm quietus in domicilio patris sui rebus secundis potiretur. Eodẽ modo suauiore leuamine recreauit Mosem exulantem, in monte Horeb oues pascentẽ, quã in Aegypto, cùm honorificè tractaretur in aula regis Pharaonis, cuius filia eum sibi filiũ adoptauerat. Hæc & similia perpendentes viri constantes gaudent aliquando calamitatibus. Vt delphini tempestatibus exultant, & imminente procella lætitia gestiunt, sic illi cùm sint animo excelso & forti, & virtutibus exaggerato, mundi ærũnis oblectantur. Huiusmodi erat diuus Paulus, qui aiebat capite quinto epistolæ ad Romanus, Gloriamur in tribulationibus. At hoc non docet carnis prudentia, sed diuina philosophia. Quemadmodum infans Moses expositus in carecto ripæ fluminis, vt est libro Exodi memoriæ proditum, non fuit obrutus vndis, sed propter fiscellam scirpeam bitumine litam, qua sceptus erat, inde liberatus: sic ex aquis calamitatum ille incolumis eripitur, qui est fiscella diuinæ philosophiæ munitus. Vt enim fiscella ex variis scirpis, aut virgultis conficitur, ita vera sapientia ex multis bonarũ doctrinarum pręceptis colligitur & conflatur. Sed parum illa proderit, nisi sit bitumine diuini amoris roborata. Hæc non patitur mergi, sed fertur super fluctus vitæ huius, & impetu calamitatum exagitata, ad viridem tutamque ripam appellitur, & ad portum cœlestis patriæ tandem perducitur. Ita eueniet viris illis iustis, ad quos Deus est Michaelem archangelum missurus.

Psal. 9. — Psal. 31. — Psal. 45. — Similitudo. — Psal. 90. — Iere. 16. — 2. Co. 1. — Similitudo. — Gen. 28. — Gen. 26 — Exod. 3. — Exod. 2. — Similitudo. — Rom. 5. — Exod. 2. — Similitudo.

¶ *Et veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt.* Propter acerbissimas ærumnas, quibus tempore Antichristi homines angentur, quæ omnes alias à mundi exordio vsque ad tempus illud

illud superabunt. Cohærent hæc cum verbis domini, qui interrogatus à discipulis quod signum daret aduentus sui in fi-
Mat. 24. ne mundi: Erit, inquit, tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modò, nec fiet: Constat ex his verbis Danielis, intelligi locum hunc de tempore Antichristi, priusquam Christus ad vniuersale veniat iudicium; nô autem de tempore Antiochi regis Syriæ: longe-
Porph. que Porphyrium falli opinione, qui illum de Iudæorum calamitatibus sub Antiocho interpretatur. Nam multo maiores fuerunt calamitates, in quas Iudæi tempore Nabuchodonosoris inciderunt, & longitudine & acerbitate, id quod alii dicunt, extensiuè, & intensiuè. Extensiuè, quia tempore Antiochi durarunt sex an-
Sup. 8. nis, vt constat ex capite 8. tempore verò Nabuchodonosoris annis septuaginta, vt
Iere. 25. constat ex capite 25. & 29. Ieremiæ: Inten
Iere. 29. siuè, quia rex Babylonis euertit ciuitatē, Dei templum spoliauit, & flammis exposuit, ac funditus deleuit, & magnam partem populi ferro, flamma, & omni immanitatis genere interfecit, & aliam coniecit in vincula, secumque omnes ferè nobiles ex Iudæis captiuos in Chaldæam abduxit. Ac nunquam fuit victus ab Hebræis: quod non potest dici de Antiocho, quem
j. Mac. 4. & 5. Machabæi, vt constat ex libris eorum sæpenumerò superarunt. At calamitas quæ erit tempore Antichristi erit omnium acerbissima. Et vt Christus do-
Mat. 24. minus ait apud Matthæum, Nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro, sed propter electos breuiabuntur dies illi.

¶ *Et in tempore illo.* Nimirum interfecto Antichristo, saluabitur populus tuus, subauditur, pro quo ad Deum preces emittis. At non omnis, sed illi duntaxat, qui fuerint prædestinati.

¶ *Omnis qui inuentus fuerit scriptus in li-*
Theod. *bro.* Hunc librum appellat Theodoretus
August. hoc loco cognitionem Dei. Augustinus libro vigesimo de ciuitate Dei, ait esse Dei notitiam, qua prædestinauit eos, quibus præsciuit se daturum esse vitam æternam. Alii dicunt hunc librum esse ordinem diuinæ dispositionis, & scientiam prædestinationis eorum, qui sunt ad æternam vitam præordinati. Alii aiunt esse conscriptionem electorum in mente diuina. De hoc libro id intelligitur, quod ait de impiis Psalmographus: Deleantur de libro Psal. 68.
uiuentium, & cum iustis non scribantur. Vbi illud, &, accipitur pro idest, ac si dicat: deleantur de libro vitæ, quod est, cum iustis non scribi. Et diuus Paulus capite quarto ad Philippenses: Quorum nomi- Philip. 4.
na sunt in libro vitæ. Diuus Ioannes capi- Apoc. 3.
te Apocalypsis 3. Deum ita inducit loquētem, Non delebo nomen eius de libro vitæ. Et capite decimotertio. Quorum, in- Apo. 13.
quit, non sunt scripta nomina in libro vitæ agni. Et vigesimoprimo loquens de Apo. 21.
cœlesti ciuitate: Non intrabit, inquit, in eam aliquid, quod inquinat, aut abominationem facit, & mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni. Et saluator noster discipulis suis apud Lucam deci- Luc. 10.
mo. Gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in cœlis. Huiusmodi homines æternas beatorum sedes consequentur. Nam vt diuus ait Paulus in epistola posteriore ad Timotheum, Firmum fundamentum 2. Tim. 2.
Dei stat habens signaculum hoc, cognouit dominus, qui sunt sui. Illud est obseruandum duplicem esse librum vitæ, alterum, in quo illi sunt scripti, qui secundū æternæ prædestinationis propositum ad vitam æternam sunt electi, à quo nunquā delentur: alterum, in quo illi sunt scripti, qui sunt in gratia secundùm præsentem iustitiam, a quo delentur per mortiferum crimen. Eam ob causam aiunt graues qui dam authores, librum vitæ apud Ezechie- Ezec. 2.
lem capite 2. dici scriptum intus & foris, vt intus scripti sint prædestinati, qui nunquam delebuntur, foris illi, quos & deleri, & dele os iterum scribi, nihil prohibet. Ac de hac scriptura, quæ foris est, illud interpretantur, quod Deus dixit Mosi capite Exodi 32. Qui peccauerit mihi, Exo. 32.
delebo eum de libro meo. Cū filii Israel conflassent vitulum, eumque contempto veri Dei cultu venerati essent, orauit Mo- Exo. 32.
ses dominum pro expianda tanti flagitii macula, verba hæc faciens: Domine di-

mitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti. Quorum verborum variæ sunt explanationes. Origenes in commentariis in caput nonum
Rom.9. epistolæ ad Romanos videtur signi-
Origen. ficare Mosem cùm precabatur, vt delere-
Rom.9. tur de libro Dei, & Paulum cùm optabat anathema esse à Christo pro fratrib. suis, locutos fuisse de morte corporis, non autem de morte æterna, desiderabant enim sanguinem suum fundere, vt populus vitam æternam consequeretur. Ac post mul-
Origen. ta ait idem Origenes, Sicut ille qui inseparabilis est à patre per naturam, & immortalis, in mortem venit, & ad inferos descendit, ita apostolus imitãs magistrũ, cùm separari à Christi charitate non posset, à Christo anathema fit pro fratribus suis, deuotione vtique, non præuaricatione, hoc est deuouens vitam suam Deo. Di-
Hieron. uus Hieronymus quæstione 9. ad Algasiã multo apertius ait Mosem & Paulum ex charitate erga Deum & populum noluisse deleri de libro vitæ perpetuò, sed in præsenti, non spiritu, sed carne. Et explanans primum Ionæ caput, post multa ait, Non quòd ipse perire desideret, cui viuere Christus est, & mori lucrum. Sed magis vitam meretur, dum saluare cæteros vult.
Euthy. Euthymius Zigabenus in Psalmum 68. & 139. ait tres esse libros, quorum vnus est vniuersalis continens omnes homines tã iustos, quàm impios, quem Dauid Psal-
Psal.68. mo 68 librum viuentium appellauit. De
Pla.139 quo ait Psalmo 139. In libro tuo omnes scribentur: Alter continet solùm iustos,
Psal.1. quos Deus approbat, iuxta illud Psalmi primi, Nouit dominus viam iustorum. Tertius continet peccatores, de quo ait
Dani.7. Daniel septimo: Iudicium sedit, & libri
Exo.32. aperti sunt, Moses autem de primo illo vniuersali dixit: Aut dimitte illis hoc peccatum, aut dele me de libro, quem scripsisti: hoc est, de libro vitæ corporis, vbi sunt scripti omnes viuentes. Nonnulli etiam alii aiunt fuisse Mosem & Paulum de vita duntaxat corporis locutos, quam volebant amittere, potius quàm populus vitã animi penitus amitteret. Itaque non æternam, sed ad tempus separationem à Deo non per mortem animæ, sed per mortem corporis pro fratribus cupiebat. At diuus Ioannes Chrysostomus libro de compun- Chryso.
ctione cordis, & libro tertio de prouidentia Dei, & homilia sextadecima, eorũ frangit sententiam, & in contraria perseuerat. Qui fieri potest, inquit ille, vt Paulus optaret fieri à Christo anathema, hoc est separari ab illo per mortem carnis, cùm potius mors ipsa viros iustos ad cœtum beatorum qui cum Christo requiescunt, adiungat, & applicet, eiusque gloria faciat potiri? Vermiculorum est in luto latitantium ista suspicio. Vterque enim tam Moses quàm Paulus cùm hæc dicerent, non solùm cogitatione transcenderunt omnia vitæ præsentis tormenta, atque mortem, sed etiam pro Deo quem ardentius quàm seipsos amabant, cœlos & angelos supergredientes omnia, quæ aciem oculorum fugiunt, contempserunt, atque amore Dei quo flagrabant, ab ipsa Dei fruitione & ineffabili gloria decidere non tantùm obsecrarunt, sed quod amplius est cupierunt. Tanto eorum animi charitatis affectu flagrarunt, vt id quod amabilius præ cæteris erat, hoc est, Deo ipso frui, pro nihilo putarent, & cœlorum regno, atque fruendi diuino numine voluptati, quam expectabant, laborum remunerationem cedere paterentur. Hoc erat eorum propositum, ne Deus ab ipsis summè dilectus irrideretur ab impiis, & maledictis atque execrationibus lacesserent. Possent enim impii dicere, Deum Hebræorum non potuisse explere, quod ipsis fuerat pollicitus, eamque ob causam populum illum quem elegerat, de- Chryso.
stituisse. Hæc Chrysostomus. Vbi vides eum per librum vitæ de quo loquitur Moses, intelligere librum vitæ æternæ, in quo scripti sunt prædestinati. Ma-
gnus Basilius in libro regularum fusius Basilius
disputatarum ait, Mosem & Paulum ex magna dixisse charitate illud, non ignorantes non posse fieri, vt is alienaretur à Deo, qui ob charitatem eam, quam erga illum haberet seruandi causa maximi omnium mandati, Dei fauorem abiecisset: seque eam ob causam multo

plura

plura accepturum, quam quæ dedisset. Augustinus quæstione centesimaquadragesima in librum Exodi inquit, Mosem ex ingenti quadam diuinæ familiaritatis securitate, tali Deum ratiocinatione interpellasse. Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo. Sed non delebis me de libro tuo, in quo me indelebili charactere conscripsisti, dimitte igitur eis hanc noxam. Quod argumentationis genus vulgus dialecticorum deducere solet ex regula illa: A tota disiunctiua affirmatiua cum destructione vnius partis ad alteram eius partem, valet argumentum. Velliti si dicamus: Necesse est animum aut esse mortalem, aut immortalem, atqui mortalis non est, igitur immortalis. Hac Augustini sententiam refert, & sequitur Ioannes Arboreus libro vndecimo Theosophiæ, vbi asserit Mosem non appetiuisse simpliciter pro dimittendo Israelitici populi flagitio deleri de libro vitæ. Bernardus sermone duodecimo in Cantica, putat Mosem non in hunc sensum postulasse deleri de libro vitæ, vt à gloria æterna separaretur, sed ex quodam paterno affectu, ne solus ipse sine populo suo scriptus esset in libro vitæ, solusque excluso populo vitam æternam consequeretur. Rupertus Abbas libro tertio in Exodum scribit Mosem his verbis conuincere Deũ, vt ignosceret populo. Si non dimittis eis hanc noxam, dele me de libro tuo. Quare? quia & ego homo peccator sum. Si ergo peccantibus peccata nõ dimittis, sed eos deles de libro vitæ, solique apud te permanent scripti iusti, consequens est, vt ego peccator de libro tuo delear. Sensus igitur est: Si non dimittis eis hanc noxam, dele me de libro vitæ, idest, consequens est, vt deleas me de libro vitæ. Hugo Cardinalis in Psalm. 138. duos esse ait libros vitæ, vnum præsentis iustitiæ, & gratiæ, de quo Moses maluit deleri, quàm populum perdi, alterum æternæ prædestinationis, de quo non optauit deleri, sciẽs fieri non posse, vt quis ex illo deleatur. Thomas Caietanus in explanatione in Exodum hunc librum existimat esse ordinem diuinæ prouidentiæ circa illos, qui

August. | Arbore. | Bernar. | Rupert. | Hugo. | Caieta.

in hac vita futuri sunt principes. Est enim in diuina mente statutum, & tanquam in libro exaratum, qui futuri sunt rerum publicarum gubernatores. Ac cùm Deus dixisset Mosi: Dimitte me, vt irascatur furor meus contra populum, & deleã eos, te autem faciam in gentem magnam; intellexit Moses esse se scriptum in libro principatus; nam quamuis populus periret, ipse tamen erat princeps futurus. Eã ob causam petit à Deo, vt aut condonet populo peccatum hoc, aut deleat ipsum de libro principatus. Non enim volebat aliam gerere rempublicam, si populus ille destrueretur. Nicolaus Lyranus multo aliter hunc locum interpretatur. Quemadmodum inquit ille, seruator noster secũdùm voluntatem partis sensitiuæ mortem reformidantis petiit à se trãsferri calicem passionis, quem voluntas rationalis ardentissimè appetebat, sic Moses secũdùm desiderium partis animæ inferioris petiit à Deo deleri de libro vitæ, quod tamen secundùm portionem animæ superiorem fieri nolebat, explicans hac precatione, non quod ipsa mens Deo consentiens vellet, sed quid ipsa carnis volũtas carni suæ hoc est populo suo compatiens desideraret. Alphonsus Abulensis in Exodum asserit hæc verba Mosis non esse intelligenda iuxta nudam significationem, sed secundùm hyperbolicum tropum, quo ardentissimum desiderium ostendere solemus, cùm dicimus: Aut concede mihi hoc, aut moriar. Hoc schemate vsa est Rachel capite Genesis trigesimo, cùm dixit viro suo: Aut da mihi liberos, aut moriar. Non quòd filios præferret vitæ, sed vt vehemens habendæ prolis desiderium aperiret. Rabbi Moses Gerundensis ait Mosem vix sui compotem, & penè extra se raptum plus hæc ex impetu charitatis qua flagrabat, quàm ex deliberatione rationis protulisse. R. Salomon Iarchi per librum illum intelligit pentateuchũ, vt sit sensus: Dele me de libro legis, dele nomen meum de libro legis tuæ, nulla in eo fiat mentio mei, potius quàm pereat populus, quem ex Aegypto eduxisti. Optabat memoriam rerum à se gestarũ

Exo. 32. | Lyran. | Mat. 26. | Abulen. | Gen. 30. | Gerun. | Salomõ

potius perpetua obliuione deleri, quàm Israeliticum populũ interire. Id & aliud abiectius fortasse significauit Paulus, cùm dixit capite nono epistolæ ad Roma
Rom.9. nos: Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis. Acsi diceret: Cuperem ego omni nominis amplitudine spoliari, & multis iniuriis, ac morte affici, ne fratres mei interirent. Nã anathema Græcis dicũtur homines ignominia notati, quos gentes deorum cultrices ad vrbis lustrationem diis manibus mactare solebant, si qua pestis, aut calamitas alia illas opprimeret. Huiusmodi hominum supplicio iniuriis & cruciatibus existimabant placari diuinum numẽ. Ad illa sacrificia alludens beatus Apostolus ait. Vsque adeo me cruciat Iudæorum pernicies, quos admirabili prosequor amore, vt si scirem, sedandam esse Dei iram aduersus illos meis cõtumeliis, & cruciatibus, & cæde crudelissima, optarem anathema esse, vt ipsi salutem consequerentur. Quare non desiderabat separari à Christo quo ad gratiã, nec quo ad gloriã, sed quo ad corporis protectionem duntaxat. Hoc est, optabat cum Mose deleri de libro memoriæ, & de libro vitæ corporis, dummodo alij seruarentur. At liber de quo hoc loco loqtur Daniel, est liber ęternæ prædestinationis, in quo omnes illi scripti sunt, qui sunt vitam ęternam consecuturi.

¶ *Et multi de iis qui dormiunt in terra puluere.* Hoc est, & omnes mortui resurgent. Dormire idem est aliquando quod mori. In hanc accipitur significationem
Deu.31 capite trigesimoprimo Deuteronomij, vbi Deus dixit Mosi: Ecce tu dormies cũ
3.Reg.2 patribus tuis. Capite secundo libri tertij Regum scriptum est: Dormiuit Dauid
Iob 7. cum patribus suis. Septimo Iob: Ecce nũc
Mat.27. in puluere dormiam. Matthæi 27. Multa corpora sanctorum qui dormierant, re-
Ioan.11 surrexerunt. Ioannis vndecimo: Lazarus amicus noster dormit. Capite quarto epi
1.The.4 stolæ prioris ad Thessalonicenses: Nolo vos ignorare fratres de dormiẽtibus, hoc est de mortuis. Particula multi, vt hoc
Theod. loco ait Theodoretus, accipitur pro, omnes. Eandem sententiam confirmauit Christus Deus noster apud Ioannem ca- Ioã. 15.
pite decimoquinto, cùm dixit: Mortui audient vocem filij Dei. Et paulò post. Omnes qui in monumentis sunt, audiẽt vocem filij Dei, & procedent, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij. Qui locus videtur esse huius explanatio. Certè ei simillimus est, vt ait Augusti nus libro vigesimo de Ciuitate Dei, capi- August.
te vigesimotertio. Aspicis, particulam, multi, perinde valere atque omnes. Eo schemate vtitur Apostolus capite quinto epistolæ ad Romanos, dicens. Si vnius Rom.5.
delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei, & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Vbi particula multi sumitur pro, omnes. Hanc constituit Apostolus differentiam inter delictum Adæ, & gratiam Christi: nam vt obseruauit Oecumenius, mors Oecu.
sumpto ab Adam initio, vt nos superaret, nostro est adiuta peccato. Christi autem gratia sine merito nostro in omnes peruenit. Quod autem ait. In plures abundauit, non est intelligẽdum, plures iustificari, quàm damnari, sed plus valuisse Christi gratiam ad seruandũ, quàm peccatum Adæ ad occidendum, quia peccatum Adæ vitam abstulit. Christi autem gratia pręter vitam redditam, multis nos bonis & animæ, & corporis cumulauit. Eodem modo paulò post. Sicut enim per Rom.5.
inobediẽtiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi, hoc est, omnes. Nã Rom.5.
vt in eodem capite ait apostolus, Omnes in Adam peccauerunt. Fortasse ideo hoc Danielis loco, multi dicuntur, qui sunt ad vitam reuersuri, non omnes, quia infantes non baptizati non resurgent. Sũt quidem ad vitam reuocandi, sed non dicuntur propriè resurgere, quia nec ad gloriã, nec ad pœnam sensus sunt ad vitam redituri. Impij etiam dicũtur non resurgere, quia non resurgent ad vitam ęternã, quæ est vera vita nominanda. Ita intelligitur illud primi Psalmi. Ideo non resurgunt Psal.1.
impij in iudicio, nec peccatores in consilio iustorum. Potest tamen illud ita intelligi.

ligi. Non resurgunt impij in iudicio, vt adiungantur ad cœtum beatorum, secernentur enim à iustis, iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum 25. Congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem. Potest quoque versiculo illo verbum resurgere accipi pro stare, & non resurgere pro cadere. Cùm autem in iudicio cadere causa sit litem amittere, & contra se sententiam audire, tota hæc oratio: Non resurgunt impij in iudicio, significabit, esse impios sententiã suæ æternæ damnationis audituros, separati nãque à cœtu beatorum in tenebras ęternas relegabuntur, illud est certissimũ vniuersos mortuos esse ad vitam reuocãdos, cùm dominus noster Iesus Christus venerit ad generale iudicium exercẽdũ. Ita enim ait Apostolus capite 15. prioris ad Corinthios. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. De seipso ait Iob 19. In nouissimo die de terra surrecturus sum, & in carne meà videbo Deum Saluatorem meum. Aiũt leonem filios natos mortuos rugitu, & clamore excitare, ita Christus leo ille de tribu Iuda voce angeli clamãtis. Surgite mortui, venite ad iudicium, omnes mortuos ad vitam renocabit. Quò ingreditur caput, possunt ingredi membra: atqui Christus, quem Apostolus vocat caput ecclesię, cuius nos membra sumus, ingressus est ad immortalitatem per resurrectionem, ergo nos ad eam introire valemus.

Mat. 25. j. Co. 15 Iob 19. Similitudo. Apoc. 5. Similitudo. Ephe. 2. & 4. & 5 Colo. 1.

¶ *Euigilabunt*. Hoc est resurgent. Euigilare à morte est redire ad vitam. De hac resurrectione mortuorum loquitur Ezechiel capite 27. Ioannes capite vndecimo sui euangelij. Et sunt de illa multa alia loca in sancta scriptura. Hũc Danielis locum explicat copiosè Ambrosius in libro de fide resurrectionis. Nõ solùm fideles, sed etiam Sarraceni & Turcæ mortuorũ resurrectionem profitentur. Hoc enim dogma docuit Mahumetus in lege sua, & multa ex gentibus idolorum cultricibus spe reditus ac vitam tenebantur. Id indicat epitaphium quoddam Romæ repertum, à Petro Apiano, & Bartholomæo Amantio in codicem relatum, qui inscribitur, Inscriptiones sacrosanctæ vetustatis, cuius hæc sunt verba. Aurelio Balbo vita integerrimo, moribusq; ornato, qui se quietioris perfectiorisq; vitę desiderio ex negociis ciuilibus, in quibus fuerat cũ laude versatus, Iouis beneficio abduxit, hic in spe resurrectionis quiescenti locus publicè datus est.

Eze. 27. Io. 11. Ambro. Apian. Amant.

¶ *Alij in opprobrium, vt videant semper*. Subaudi, illud. Ac si dicat. Alij vigilabunt in opprobrium ęternum, surgent ad ignominiam & pœnam, quã in æternum visuri sunt. Vnde ait Christus dominus apud Matthæum 25. Ibunt hi in supplicium ęternum, iusti autem in vitam ęternam. Et apud Ioannem 5. Procedẽt, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.

Mat. 25. Ioan. 5.

¶ *Qui autem docti fuerint*. Subaudi, in lege Dei, illamq; seruauerint, & docuerint. Sequitur. Fulgebunt quasi splendor firmamenti. Hoc est splendescent veluti cœli nitor & claritas. Volẽs hoc aliis verbis exprimere ait. Et qui ad iustitiam erudiunt plurimos, quasi stellæ in perpetuas ęternitates. Erudire alios ad iustitiam est illos instruere & excitare ad virtutẽ, omnes enim virtutes, vt ait Hieronymus, nomine iustitiæ continentur. In hanc significationem accipitur à Christo, cùm ait apud Matthæum 6. Attendite, ne iustitiã vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis. Vel erudire homines ad iustitiam est illos adducere ad Christum, de quo ait Apostolus primo capite prioris ad Corinthios. Factus est nobis sapiẽtia & iustitia. Vel accipitur hoc Danielis loco iustitia pro euangelio, vt apud Oseã decimo. Cùm venerit, docebit vos iustitiam. Et apud Apostolum capite vndecimo epistolæ secundæ ad Corinthios. Nõ est magnum, si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ. Vbi iustitia accipitur pro euangelio Christi, aut pro ipso Christo. De iustis sapiẽtibus scriptum est capite tertio libri Sapientiæ. Fulgebunt iusti,

Hieron. Mat. 6. 1. Cor. 1 Ose. 10. 2. Co. 11 Sap. 3.

iusti, & tanquam scintillę in arundineto discurrent. Et capite 13. Matthęi, Iusti fulgebunt sicut Sol in regno patris eorum. Sed non omnes æqualem mittent splendorem, nam vt Apostolus ait capite 15. prioris ad Corinthios: alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarũ. Exemplo corporum cœlestium, quorum alia sunt aliis clariora, docet, in resurrectione futuros esse pro diuersis meritis diuersos splendores, & diuersa præmia iustorum. Tu autem perpende, quanti æstimanda sit sapientia, quam angelus hoc loco cum Daniele loquens cum splendore firmamenti comparauit. Verè sapientes sunt veluti cœli fulgentibus astris distincti, virtutum ac sapientiæ ornamentis decorati. De illis ait diuinus Psaltes: Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuũ eius anunciat firmamentum. Ac quemadmodum astra non sibiipsis solùm splendorem habent, sed illo mũdum illustrãt, ita verè sapientes nõ sibi solùm prosunt, sed alios instruunt, optimarum doctrinarum vias tradunt, & cæteros ad vitam æternam quærendã præceptis salutaribus informant. Nam vt Ecclesiasticus ait, Sapientia abscondita & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque? Debent, qui docti sunt, cum aliis scientiam communicare. Vt stomachus epulas recipit non sibi soli, sed vt eas aliis corporis partibus distribuat, sic vir doctus recipit scientiam, qua non tantùm sibi, sed aliis etiam prosit. Et vt stomachus qui in se retinet nutrimentum, quod non digerit, nec membris aliis impertitur, facilè corrumpitur & tabescit, sic vir peritus qui cum aliis non vult scientiam communicare, sibiipsi infert detrimentum. Ideo dicebat Christus Deus noster apud Matthæum capite 5. Qui fecerit, & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. Et 28. Docete omnes gentes. Vt aues pabulum inuenientes pullis suis largiuntur, sic viri sapientia præstantes sunt eam in alios translaturi. Est enim animorum ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum doctrina. Ideo ait diuinus Psaltes de viro felici, qui in lege domini perpetuò meditatur:

Matt. 13 | j. Co. 15 | Similitudo. | Psal. 18. | Similitudo. | Eccl. 41 | Similitudo. | Similitudo. | Matt. 5. | Mat. 28. | Similitudo. | Psal. 1.

Erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructũ suum dabit in tempore suo. Quemadmodum enim arbor fœcunda & fructifera fructuum pulchrorum vbertate aliis adiuuandis occupatus omnia ad communẽ refert vtilitatem. Doctor ecclesiasticus, inquit Rabanus Magnentius in caput vigesimumquartum Ecclesiastici, scribendo, & docendo non solùm sibi laborat, sed aliis pro vera salute, & perpetua requie. Itaque commune commodum ante oculos ponit. Huiusmodi hominem antiqui Deum appellabant, à quibus natum est illud laudatum, tritumque vetustate prouerbiũ, ἄνθρωπος ἀνθρώπου δαιμόνιον. Hoc est homo homini Deus. Gẽtes enim Deorum cultrices nihil aliud existimabant esse Deum, quàm prodesse mortalibus. Ex quo effectum est, vt frugum & legum inuentores, & quicunque ad vitæ commoditatem aliquid attulissent, dij vocarẽtur. Hac ratione ductus Strabo libro 10. Rectè, inquit, dictum est, mortales tunc maximè Deos imitari, cùm in alios conferũt beneficia. Vnde Vergilius in Tityro ideo Cæsarem loco diuini numinis habebat, quia ab illo erat ingentibus immortalibusque beneficiis affectus. Quare poema condidit ita canens.

O Melibœe, Deus nobis hæc otia fecit,
Nanque erit ille mihi semper Deus, illius aram
Sæpe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.

Sed multò grauius id explicauit diuus Gregorius Nazianzenus in oratione de cura pauperum, vbi hæc verba literis exarauit. Fias ærumnoso Deus misericordiã Dei imitando, nihil enim æquè diuinum habet homo ac beneficientiam. Sed inter res omnes quibus homo potest hominẽ iuuare, doctrina sapiẽtiæ vna eminet qua nihil potest esse ad veram animi pulchritudinem elegantius, nihil ad vitæ vtilitatem accommodatius, nihil ad suauitatem iucundius, nihil ad pietatem colendam præstantius. Sancta quippe rusticitas, inquit in epistola ad Paulinum Hieronymus, solùm sibi prodest, & quantum ædificat ex vitæ merito ecclesiam Christi, tantum

Similitudo. | Raban. | Strabo. | Vergil. | Nazian. | Hieron.

tum nocet, si destruentibus non resistat. In literis diuinis per aquam designatur sapientia, iuxta illud Ecclesiastici: Aqua sapientiæ salutaris potabit illum. Quare rectè ille ait, qui hominem sine scientia confert cum stagno sine aqua. Oseas capite 4. postquam vocibus queribundis & lamentabilibus dixit: non esse scientiam Dei in terra, adiecit statim: Maledictum & mendacium, & homicidium & furtũ & adulterium inundauerunt. Sapientiæ inopia atque despicientia est infinitorũ scelerum basis, & turpis deformitas. Contrà verò sapientia est maximarum virtutum fundamentum, & admirabilis pulchritudo. Qui ea sunt instructi, attrahunt ad se, & alliciunt animos, atque ocũlos intuentium. Pythagoras, Plato, Apollonius, & alij magni nominis viri nouos populos adierunt, longè distãtes oras peragrarunt, vt quos nominis celebritate dũtaxat nouerant, proprijs oculis aspicerẽt. At illi non sunt veram sapientiam assecuti, quoniam fide Christi carebant, quin potius tenebris cooperti in erroribus versabantur. Christus Deus noster est verus sapientiæ fons, & vt verbis vtar Ecclesiastici: Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis, Cum autem gentes vanorum deorum cultrices, hoc Dei verbum ignorauerint, apertè concludes, eas fontem sapientiæ non ex fide nouisse, & ex consequente non esse perfectam sapientiam cõsecutas. Vt stellæ quamuis lucis aliquid afferant, noctem tamen non discutiunt, sed sol illam dispellit, sic externi philosophi rerum cognitione doctrinaque delectati tametsi nonnullis in rebus mortales aliquo modo illustrarunt, non tamen noctis tenebras ex eorum mentibus abstulerunt; solus Christus Deus noster sol iustitiæ noctem & caliginem deleuit, hominumque animos vero splendore illuminauit. Id intelligens Paulus Apostolus capite tertiodecimo epistolæ ad Romanos; Nox, inquit, præcessit, dies autem appropinquauit. Nam cùm viri magno ingenio præditi contemptis omnibus & publicis & priuatis actionibus se ad inquirendæ veritatis studium conferrent, non

Eccl. 15
Similitudo.
Ose. 4.
Eccl. 1.
Similitudo.
Ro. 13.

est passus Deus eos diutius oberrare. Aperuit eorum oculos aliquando, & errantibus vagisque viam consequendæ immortalitatis ostendit. Misit filium suum vnigenam, doctorem cœlestem, solem iustitiæ, fontem sapientiæ, cuius haustu atque potu possent mortales diuinam philosophiam comparare, ardoremque rerũ humanarum extinguere. Hæc est philosophia christiana, quæ medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, ab impiis cupiditatibus liberat, noxios timores expellit. Hęc est vitæ mortalium dux, virtutum indagatrix, expultrixque vitiorum, quæ conscientiæ tranquillitatem largitur, & viam munit ad vitam immortalem comparandam. Hæc est excelsa illa philosophia, qua animi recreantur, & ad æternitatem aluntur. Quare eos felices statuo, qui virtutem amplectentes in diuinarum literarum studium toto pectore incumbunt, quò possint alta Dei mysteria sole ipso splendidiora mentis oculis instruere, & ad æternas mentium beatarum sedes aspirare. Non sat est ornari scientia, sed opus est iuxta illam vitæ cursum dirigere. Vt enim struthiocamelus pennas alasque habet, sed non volat, nec sursum erigitur, sic homo doctus, sed sceleribus imbutus scientiam habet, vt volet in cœlum, sed ipse à terra haudquaquam extollitur. De huiusmodi hominibus non loquitur hic Daniel, sed de his, quibus illud conuenit, quod Christus ait apud Matthæum 5. Vos estis lux mundi, qui virtute præditi cum sapientia coniuncta, rerum maximarum splendore celebrati, admirabili candore splendebunt instar luminũ cœlestium, quibus mundus illustratur.

¶ *Tu autem Daniel claude sermones.* Hoc est, clausas habeto visiones has. Significat obscuritatis harum visionum magnitudinem, quæ tempore Antichristi, & vltimi iudicij aperientur.

¶ *Et signa librum.* Subaudi, in quo hęc scripseris, quem teges sigillis difficultatũ. Hæc verba & superiora idem significãt. Vult angelus difficultatem harum rerum exaggerare. Et præcipit Danieli, ne illas adeo apertè scribat, vt ab omnibus intelligantur.

Similitudo.
Mat. 5.

ligantur. Diuina quippe mysteria nó sunt omnibus ostendenda & explananda. Eam
Esai. 29. ob causam Esaias capite 29. Erit vobis, inquit, visio omnium sicut verba libri signati.
Apoc. 5. Et Ioannes capite 5 Apocalypsis: Vidi in dextera sedentis supra thronum librū scriptum intus & foris, signatum sigillis septem. Veram huius libri intelligentiam Christus aperit, qui habet clauem Dauid,
Apoc. 3. vt idem ait Ioannes 3. Apocalypsis. Ac
Mat. 13. non omnibus omnia patefacit. Turbis in
Mar. 3. parabolis loquebat̄, discipulis verò seor-
Luc. 8. sum omnia exponebat. Et apud Matthæū
Matt. 7. septimo: Nolite, inquit, sanctum dare canibus, nec margaritas mittatis ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis. Porrò veteres Aegyptij in foribus templorum diis dedicatorum pingebant sphinges, significare volentes, diuina dogmata sacraq; mysteria per ænigmatum nodos esse inuiolatè custodienda, & in arcanis duntaxat inter sapientes religionis cultores tractanda. Et quia Augustus Cęsar erat silentij rerum sacrarum amantissimus, ferebat sphingem in annulo, quo literas signabat, sculptā. Erat autem sphinx monstrum quoddam, cuius caput & manus puellæ similitudinem, corpus canis, alæ auis, vox hominis referebant, vt antiqui poetæ fictis fabulis prodiderunt. Hæ sphinges, vt illi aiebant, homines prętereuntes difficilibus inextricabilibusque q̄stionibus remorabantur. Quare abstrusa mysteria & ęnigmata, & res difficiles & arcanas designabant. Vide Plinium libro
Plinius. Diodo. Pierius. 8. Diodorum Siculum 4. Pierium Valerianum primo & sexto de hieroglyphicis.

¶ *Vsque ad tempus statutum*. Hoc est, donec veniant ea, quæ tibi dico, & quæ scripseris, impleantur. Acsi dicat: Tege hos sermones vsque ad tempus illud, quādo quæ tibi nuntio, futura sunt. Non ita apertè scribas has vaticinationes, vt eas quilibet intelligat. Vel vsque ad tempus statutum, idest vsque ad legem Euangelicam, quando ea Christus quibus voluerit, patefaciet. Discipulis enim suis post reditum ad vitam aperuit scripturas, vt
Luc. 24. diuus ait Lucas capite 24. Ad quod significandum velum templi scissum est, cùm Christus è vita migrauit. Et apostolis dixit apud Ioannem 15. Cùm venerit paraclitus, quem ego mittam vobis à patre, qui à patre procedit, ille testimonium perhibebit de me. Et capite 16. Cùm autem venerit ille spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Vel vsque ad tempus statutum, idest, vsque ad tempus vltimum vsque ad Antichristum, & secundū Christi aduentum. Huic expositioni fauet versio Theodotionis, quæ habet: Vsque ad tempus consummationis. Et Pagnini: Vsque ad tempus finis. Mar. 15. Ioan. 15 Ioan. 16 Theod. Pagnin.

¶ *Ecce quasi duo*. Subaudi, homines. Erāt quippe angeli, sed quia in figura erant humana, quasi homines vocantur. Versio Theodotionis non habet particulam quasi, quæ aliquando idem est quod reipsa. Ita accipitur apud Ioannem capite 1. Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Hi duo angeli erant præsides & custodes, alter Persarum, alter Græcorum, qui stabāt iuxta fluuium Tigrim, vnus ex vna parte, alter ex altera. Perspicuum est ex capite 10. fuisse Danieli visionem hanc ostēsam iuxta fluuium Tigrim, quem alij Tigridē nominant, de quo ibi nonnulla diximus. Theod. Ioan. 1. Sup. 10.

¶ *Et dixi viro*. Hoc est, & ego dixi Angelo Gabrieli, qui mihi in figura viri apparuit. Nonnulli codices habent: Et dixit, nimirum vnus ex illis duobus. Ac hęc videtur correctior litera.

¶ *Qui erat indutus lineis*. Idest, qui erat veste linea amictus. Hæc vestis candida designabat angelicum nitorem, puramque integritatem. Maria Magdalena, vt tradit diuus Ioannes capite 20. prospexit in monumentum, & vidit duos Angelos in albis sedentes, &c. Et c. 1. Actorum ait diuus Lucas, in ascensu Christi ad cęlum astitisse iuxta discipulos duos viros in vestibus albis. Vigintiquatuor seniores quos vidit in Apocalypsi diuus Ioannes super thronos sedentes, vestibus etiam albis induti erant, per quos significantur sancti omnes in cęlesti gloria constituti, qui secum vitę innocentiam attulerunt. Dicuntur autem bis duodecim, quia duodecim fuerunt filij Israelis, per quos omnes Ioan. 20 Act. 1. Apoc. 4. Gen. 35. & 46.

Mat.10. nes viri iusti veteris testamenti intelligun
& 20. tur, & duodecim Apostoli, per quos om
Luc.6. nes viri sancti noui testamenti significan tur. In numero duodenario sunt ter quatuor, quia fides Trinitatis sanctissimæ in quatuor mundi partibus nuntiata fuit. Quare viri fide formata præstantes dicuntur duodecim, & omnes vtriusque testamenti viginti quatuor, qui numerus conflatur ex sexies quatuor, sex
Gen.1. referuntur ad opera, quia Deus sex diebus fecit mundum, quatuor verò ad Euangelia, quorum fidem aut implicitam aut explicitam omnes sancti habuerunt. Sine fide enim diuo Paulo asserto
Heb.11 re capite vndecimo epistolæ ad Hebræos, impossibile est placere Deo.

¶ *Qui stabat super aquas fluminis.* Nimirum Tigridis. Alij duo Angeli stabant in littore super ripam, hic autem super aquas illius rapidissimi fluminis Babylonici, eas veluti pedibus conculcans. Significabat enim comprimendum esse Persarum & Babyloniorum furorem, eorumque impetus coercendos. Aut populos illos tandem conculcandos. Nam aquarum nomine significantur populi, iuxta illud Psalmographi:
Psal.18. Vox domini super aquas. Et illud Apo-
Apo.17. calypsis: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & linguæ. Rectè quidem populus propter mutabilitatem, temeritatem, & inconstantiam animorum hac atque illac vagantium, & crebram tanquam tempestatum, sic sententiarum mutationem cum aquis fluentibus atque fluctuantibus comparatur. Fortasse ideo Angelus Persarum & Angelus Græcorum erant in littore, quia tunc Persæ & Græci in regionibus propriis quiescebant: Gabriel autem Iudæorum fautor in medio aquarum, quia Hebræi aquis calamitatum angebantur. Est enim in diuinis literis vsitatum, aquarum nomine calamitates designari. Fortasse per hos tres Angelos, qui apparuerunt Danieli, significatur sacro-
Gen.18. sancta Trinitas, quæ etiam apparuit Abrahæ, quando ipse tres vidit, & vnum adorauit. Nam per duos Angelos qui erant in littore, possumus intelligere personam patris, & personam Spiritus sancti, quiescentes, per Angelum autem in medio fluminis personam filij, qui solus erat in medio aquarum ac fluctuum, quia solùm persona filij carnem humanam assumpsit, solus filius vndas tormentorum transiuit factus homo, & fluctus dolorum ac cruciatuum sustinuit, vt nos ab æternis suppliciis liberaret.

¶ *Vsque quo finis horum mirabilium?* Id est, quando implebuntur mirabilia hæc, quæ mihi prædicis? Quandiu est Antichristi tyrannis duratura? Quidam interpretantur: Quando tandem erit finis tantæ persecutionis?

Et audiui virum, qui indutus erat lineis, qui stabat super aquas fluminis, cùm eleuasset dexteram & sinistram suam in cælum, & iurasset per viuentem in æternum, quia in tempus & tempora, & dimidium temporis. Et cùm completa fuerit dispersio manus populi sancti, complebuntur vniuersa hæc. Et ego audiui, & non intellexi. Et dixi: Domine mi quid erit post hæc? Et ait. Vade Daniel, quia clausi sunt signatique sermones vsque ad præfinitum tempus. Eligentur, & dealbabuntur, et quasi ignis probabuntur multi. Et impiè agent impii: nec intelligent omnes impii: porrò docti intelligent. Et à tempore cùm ablatum fuerit iuge sacrificiū, & posita fuerit abominatio in desolationem: dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille tercentos triginta quinque. Tu autem Daniel vade ad præfinitum, & requiesce: & stabis in sorte tua in finem dierum. C

¶ *Cùm eleuasset dexteram & sinistram suam in cœlū.* Tanq̃ scilicet iurans, Deúmque testem inuocans ad maiorem verborum suorū affirmationē. Solebant qui iurabant, manū extollere. Vnde ipse Deus capite

Deu.32. capite Deuteronomij 32. Leuabo, inquit, ad cœlum manum meam, & dicam: Viuo ego in æternum. Deus enim, vt diuus
Hebr.6. ait Paulus in epistola ad Hebræos, quoniam neminem habet, per quem iuret, maiorem, iurat per semetipsum. Et Ange-
Apoc. lus in Apocalypsis capite 10. leuauit manum suam in cœlum, & iurauit per viuẽtem in secula seculorum. Idem est per viuentem in secula seculorum, ac per viuentem in æternum. Hoc est, per Deum, qui solus est æternus per se, ac in sempiternum viuens, & ipsa vita. Ipse ait apud
Ioan.14 Ioannem 14. Ego sum via, veritas, & vi-
Ioan.1. ta. De quo ait idem Ioannes 1. Et vita erat lux hominum. Est etiam lux angelorum, sed quia non illis, sed hominibus scriptũ est euangelium, satis fuit dicere, esse illũ lucem hominum.

¶ *In tempus, & tempora, & dimidium tẽporis.* In tempus, hoc est, anno vno, & tempora, hoc est annis duobus, & dimidium temporis, hoc est dimidio anni. Ac si dicat: Durabit tyrannis Antichristi tribus annis cum dimidio, tandiu enim durauit Christi Dei nostri prædicatio. Hæc ea
Sup.7. dem verba scripta sunt suprà capite septimo, vbi ea explanauimus.

¶ *Cùm completa fuerit dispersio manus populi sancti.* Idest, cùm complete disperSa fuerit fortitudo fideliũ. Cùm Antichristus robur multorum Christianorum dissipauerit. Accipitur manus pro robore & fortitudine. Vel pro copiis & cœtu populi sancti, pro exercitu virorum fide atque iustitia præstantium, qui ab Antichristo exagitati se conferent in fugam.

¶ *Ego audiui, & non intellexi.* Omnia quæ dicta sunt, audiui: sed non omnia intellexi. Audierat diuersa regum bella, & multiplicem historiam, sed nomina non audierat singulorum. Etsi in vniuerso percepit animo veritatem, tamen in parte nonnulla non intellexit, quia nulla ex earum rerum cognitione commoditas proueniebat. Solet enim Deus ad communem vtilitatem futura diuinis vatibus ostendere. Est quidem Daniel sine dubio propheta, dicente Christo domino in euã-
Mat.24. gelio authore Matthæo: Cum videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta. Propheta autem est videns, vt constat ex capite nono libri 1.Reg.9
primi Regum, & sextodecimo libri secun 2.Pa.16
di Paralipomenon, & aliis ex locis diuinarum literarum, videns verò quæ prædicit, mentis oculis intuetur. Quare dicendum est, Danielem vaticinationes suas intellexisse, tametsi aliquid eum fugeret, cuius nõ erat ei tunc necessaria cognitio. Spiritus prophetiæ non semper mentes diuinorum vatum illustrat: nam vt Christus apud Ioannem ait capite ter- Ioan. 3.
tio: Spiritus vbi vult, spirat. Hinc Eli- 4.Re. 4.
sæus: Dominus, inquit, celauit à me, & non indicauit mihi. Fieri quippe potest, vt multa uideant, & intelligant diuini vates generaliter, quorum aliquid in parte non intelligant. Id quod hic dici potest à Daniele.

¶ *Unde Daniel.* Hoc est, ne cures id, differ in aliud sermonem, non enim tibi modò sum aliud dicturus. Acsi dicat. Nihil amplius modò à me quæras circa id, quod tibi prædixi. Volebat Daniel intelligere determinationem diei vltimi iudicij, & alia, quæ illi non conueniebant. Quam ob causam ei indicata non fuerunt. Discipulis etiam suis dixit Christus capite Actorum primo: Non est ve- Act.1.
strum nosse tempora vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Et Ecclesia-
sticus capite tertio: Altiora te, inquit, ne Eccl.3.
quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris. Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus, non est enim tibi necessarium, ea quæ abscondita sunt, videre oculis tuis. Hæc ille.

¶ *Clausi sunt, signatiq; sermones vsque ad præfinitum tempus.* Hoc est, non explicabuntur sermones hi nisi tempore à Deo constituto. tunc aperientur, & patefient. Eam ob causam non expedit tibi diem vniuersalis iudicij determinatè intelligere, nec alia huiusmodi, quæ tempore congruente aperientur.

¶ *Eligentur.* Hoc est diuinitus ostendentur electi patientiæ, & constantiæ, cæterarumque virtutum ostensione. Et dealbabun-

babuntur, hoc est, expurgabuntur, & mũdi atque lauti reddentur.

¶ *Et quasi ignis probabuntur multi.* Id est quasi aurum in igne, sic multi viri iusti in fornace calamitatum purum vitæ ostendent nitorem.
Sup. 11. Eodem modo capite superiore: Vt conflentur, & eligantur, & dealbentur. Vbi ea poteris videre, quę ibi literis mandauimus.
Similitudo. Vt resina quædam non differt à thure colore nec figura, sed si coniiciantur in ignem, thus olet, resina verò fœtet, sic sceleratus simulator in rebus externis non differt à iusto, sed coiecti ambo in ignem calamitatum, statim se patefaciunt, nam iustus mittit odorem tolerantiæ: impius verò fœtorem iracundiæ.
Similitudo. Vel ideo ait, Quasi ignis probabuntur: quia quemadmodum paruus ignis extinguitur vento, quo magnus augetur, & in dies crescit: sic exilis virtus restringuitur calamitate & tentatione, quia ea quæ est perfecta, omnibusque numeris absoluta redditur clarior, diuturnior, amplior, pulchrior, & præstantior. Et qui ea præditus est, coronam victoriæ adipiscitur.
Iaco. 1. Id quidem est, quod ait in epistola sua Iacobus apostolus: Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cùm probatus fuerit, accipiet coronam vitæ.
Similitudo. Vt balsamum in vos aquæ coniectum, si est purum & præcellens petit fundum, si autem impurum & contaminatum sursum fertur, sic homo aqua calamitatis & tentationis probatur, nam qui est vera virtute præditus ad imum humilitatis & patientię se confert, qui autem est vitiis imbutus, ad iræ & furoris fastigium tendit. Aspicis igitur, vtilitatem viri iusti tentatione augeri, eaque illius gloriam illustrari.

¶ *Impiè agent impij.* Hoc est, fructus impiorum erunt impietates, qualis arbor, talis fructus.
Eccle. 3. Ideo ait Ecclesiasticus capite tertio, Peccator adiiciet ad peccandum.
1. Re. 24 Et Dauid capite 24. libri primi Regum, In prouerbio antiquo dicitur. Ab impiis egreditur impietas.
2. Tim. 3 Et apostolus capite tertio epistolæ 2. ad Timotheum, Mali homines & seductores proficient in peius errantes, & in errorem mittentes Et Ioannes in Apocalypsi vigesimosecundo.
Apo. 22. Qui nocet, noceat adhuc, & qui in sordibus est sordescat adhuc.

¶ *Nec intelligent omnes impij: porrò docti intelligent.* Nullam habebunt impii intelligentiam sibi salutarem: pii verò ea prędici erunt. Homines sceleribus imbuti non ad salutem intelligent illa Dei mysteria, quæ intelligent viri iusti. Nam vt sapiens ait, In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Sap. 1.
Et apostolus capite secundo prioris ad Corinthios: Animalis homo non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei, stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. 1. Co. 2.
Cum humana ratio sit obdurata flagitiis, impedita sceleribus, & à diuina voluntate auersa, non percipit cœlestem ac salutarem doctrinam. Quid spirituale scire potest, qui effrenatos carnis sequitur appetitus, qui est summis infinitæ cupiditatis stimulis concitatus? Qui fieri potest, vt qui non spiritu ducitur, sed carne, quæ sunt spiritualia rectè cognoscat? Eam ob causam ait apostolus. Non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. Ac si dicat, Impius libidine ductus, & flagitiis contaminatus non potest animo comprehendere, quæ sunt Spiritus Dei, quoniam spiritualiter discutiuntur, & iudicantur. Vel vt diuus interpretatur Ambrosius, quia impius spiritualiter iudicatus est, & in reprobum sensum damnatus. Ambro.
Quid sciunt, qui seipsos nesciunt, qui relicto & contempto itinere immortalitatis ad æternas mentium beatarum sedes directo, viam eligunt deterrimam, ad inferorum pœnas ducentem, qua ad æternam mortem gradiuntur? Stulti sunt huiusmodi homines, & vt inter omnes constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimi. Possunt illi scientias habere, & quid facere debeant multis in rebus intelligere, Sed quid hoc illis prodest, si quod intelligunt, haud quaquam efficiũt? Imò, vt diuus ait Iacobus, Scienti bonum facere, & non facienti peccatum est illi. Iaco. 4.
Sunt sapientes ad fallaces mundi diuitias, & inanem gloriam, & alia huiusmodi aucupandum, sed vt diuus asserit Paulus

j.Cor.3 Paulus in priore ad Corinthios: Sapientia huius mundi stultitia est apud Deum. Hæc sapientia est nuda, a charitate separata, quam ob causam non est vera sapiētia nominanda. Hæc est, quæ inflat, vt ait
1.Cor.8 Apostolus, qua homines tumescunt, de
Psal.93. quibus ait psalmographus. Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt. Nam inanibus noxiisque cogitationibus occupantur, nisi diuino lumine gratiæ illustrentur. Eam ob causam adiecit statim idem diuinus vates, Beatus homo, quem tu erudieris domine, & de lege tua
Similitudo. docueris eum. Vt aquila acumine visus supera: al as aues, sed est illis crudel or & rapacior, ita sæpe quanto homo maiore visus intellectionis acie pollet, & in mundi rebus est sapientior, tantò est sceleratior
Similitudo. & iniustior. Vt in Aegypto vbi innumeræ plantæ salubres nascuntur, innumeræ ēt venenatæ generantur, sic ingenium abundans documentis artium, abundat sępenumerò machinis flagitiorum. Ac plerūque nihil ei prodest scientia, nisi ad infelicitatem suam intelligendam, non autem vt illi medeatur. In calamitate nihil ei remanet nisi intelligentia ad percipiendam
Genes.3 pœnam, & miseriam, non ad remedium adhibendum. Hæ uæ dixit diabolus: Aperientur oculi vestri, & eritis sicut dij scientes bonum & malum. Cùm verò comederunt, viderunt pęnam, eius autem remedium nequaquam. Hinc ecclesiastes
Eccle.1 primo: Qui addit scientiam, inquit, addit laborem. Vera sapientia affert tranquillitatem animis, quos quasi concordia quadam placat ac lenit, eosque ad labores & dolores, rerumque aduersarum ictus fortiter ferendos in itat. Hæc mittit mortales ad vberrimum ipsius plenissimumq; fontem, cuius haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedent, ardoremq; restinguant. Quare illustriore nominis celebritate digni sunt verè sapientes, quàm insignes oratores, illi enim secundùm sapientiam cursum vitæ conficiunt, rectèque viuendi doctrinam aperiunt, quod est longe præstantius, quàm eloquentia uti, ac bene dicere ad paucos pertinet, bene autem viuere ad omnes. De hac sapiētia ait Bernardus: Inuenisti sapientiam si
Bernar. prioris vitæ peccata defleas, si huius seculi desideria paruipendas, si æternam beatitudinem toto pectore concupiscas. Qui huiusmodi sapientiam contempserint, non intelligent, qui autem illam coluerint, ea quæ dico, animo percipient, & quantum expedit, intelligent, vt hic ait Angelus Danieli.

¶ *A tempore cùm ablatum fuerit iuge sacrificium.* Dixerat duraturum esse crudelem Antichristi dominatum tres annos cum dimidio, nunc explicat, quando incœpturus est, nimirum à tempore illo, quo sanctissimum altaris sacrificium cessauerit in regionibus illis, vbi fuerit Antichristus. Nam cùm ille venerit, prohibebit sacrum celebrare. Et ita intermittetur sanctissimum Eucharistiæ sacramētum, quod hoc loco iuge vocatur, quia vbique offertur in Oriente, Occidente, Septentrione, & Meridie. Et semper, quia quando nobis sol occidit, aliis oritur, & quando est nox, illis est dies. Et ita semper in aliquibus oris ac regionibus dies illucescit. De hoc perenni sacramento ait ita Deus apud Malachiam capite Malac.1
primo: In omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda. Intelligi locum illum de hoc admirabili Eucharistiæ sacramento authores sunt Irenæus libro 4 contra Valentinum, Iustinus martyr in dialogo cum Triphone, Cyprianus contra Iudæos, Eusebius Cæsariensis libro 1. Euangelicæ demonstrationis, Hieronymus, & post illum Theodoretus in Malachiam, Ioannes Damascenus libro quarto, de fide orthodoxa. Vt eadem imago simul in moltis relucet speculis, sic sanctum Eucharistiæ sacramentum simul in multis conficitur locis. Cū natura possit efficere, vnam animæ assentiam in plurimis membris esse, in corde, capite, pedibus, & manibus, quomodo non poterit efficere Deus, vt corpus suum in pluribus sit locis? præsertim cū ibi non sit localiter, sed sacramentaliter. Ac quemadmodum candelæ lumen tam multis sufficit, quàm vni, ita hostia consecrata quantum ex se est, tam vni prodest,

Irenæ. Iustinus Cypria. Eusebi. Hieron. Theod. Damas. Similitudo. Similitudo.

rest, si totam illam accipiat, quàm multis, si eam in particulas diuisam sumant. In qualibet enim particula totus Christ. continetur. Magnum profectò mysteriũ, & admirabile redemptionis humanæ sacramentum. De eo cecinit diuinus psal-
Psl. 110: tes: Memoriam fecit mirabilium suorum misericors & miserator dominus, escam dedit timentibus se. Dedit escam ad vitã, quia per escã introierat mors. Solet Deus iisdem rebus detrimenta nostra resarcire, quibus infringimur, & morbis nostris iisdem remediis mederi, quibus ægrotamus, vt quibus rebus perimus, iisdem re-
Gene.7. stituamur. Destructus est mundus aquis in proluuie terræ, recuperatus est aquis in baptismo, dicente domino apud Ioan
Ioan. 3. nem tertio. Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introi-
Gen.37. re in regnum Dei. Ioseph ob somnia fuit
Gen.41. venditus, & abiectus, & afflictus, & ob somnia in libertatem restituendus, & ad eximiam gloriam euectus, admirabiliq; gau
Gene.3. dio cumulatus. Quædam mulier, nimirũ Heua, fuit principium nostræ infelicitatis, quædam mulier, nimirum Maria, fuit principium nostræ beatitudinis. Heua fuit plena culpæ, Maria plena gratiæ, cui dixit
Luc.1. Angelus: Aue gratia plena. Per escam in
Gene.2. gressa est mors, dicente Deo. De ligno scientiæ boni & mali ne comedas, in quocunque enim die comederis ex eo, morte morieris: per escam ingressa est vita, eo-
Ioan. 6. dem Deo aiente. Siquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum. Et iterum: Panis quẽ ego dabo, caro mea est pro mũdi vita. Et paulò post: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus, qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo. Si quærimus epulas corporis, quarum rapimur auiditate, quanto magis debemus animi quærere cibum, panem illum vi-
Ioan. 6. uum, qui de cœlo descendit? Iudæi solebant efferre magnis laudibus legis veteris portenta & mirabilia, quorum nonnulli hoc faciebant, non vt ea laudarent, sed vt Christi mirabilia abiicerẽt. Hoc est enim mundi artificium, laudare quosdam, vt alios vituperet, extollit illos, vt deprimat istos, aufert è sepulchris mortuos, vt sepeliat viuos, vt hos contegat iniecta humo, alios extrahit ex monumentis. Hac cã ducti nonnulli ex Iudæis mãna pleno ore laudabant, quo fuerat Israeliticus po Exo. 16.
pulus in solitudine nutritus, & sustẽtatus, de quo canit diuinus citharœdus: Panem cœli dedit eis, panem angelorum mãducauit homo. Et alibi: Pane cœli saturauit Psal. 77. Psl. 104
eos. Sed quemadmodũ lapides pretiosi, Similitudo.
vt eorum vis & gradus agnoscantur, aliis gemmis conferuntur, ita vt huius sancti eucharistiæ sacramenti præstantia cognosceretur, voluit illud Christus cũ manna Iudæorum comparare. Ideo ait illis: Pa- Ioan. 6.
tres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt, at panis quem ego dabo, est panis viuus de cęlo descendẽs, vt siquis ex ipso manducauerit, non moriatur. Siquis mãducauerit ex hoc pane, viuet in ęternum: Ac si diceret: Manna erat vmbra, ego sum substantia: manna erat figura, ego figuratus: manna non tribuebat gratiã dignè manducantibus, hoc autem sacramentum gratiam in eos cõferret, qui illud digne susceperint: manna reficiebat solũ corpus, hoc autem sacramẽtum corpus & animam: manna nõ tribuebat vitam ęternam, hoc autem sacramentum tribuit. Videte, & animis diligenter perspicite, quot sint inter hos duos panes discrimina, & quantæ inter hæc duo mirabilia differẽtiæ. Quid plura? Mãna erat pura creatura, in hoc aũt Eucharistiæ sacramento est totus Christus, verus Deus & verus homo, mundi creator & redemptor. Nã panis virtute verborũ consecrationis cõuertitur supernaturaliter, & trãsubstãtialiter in verũ Christi corpus. Vbi autem est eius corpus, per quandam concomitantiã ibi est eius anima, & eius diuinitas. Itaque in hostia illa cõsecrata totus Christus verè, & realiter continetur. Id quod panis & vinum ante consecrationẽ erat, confecta consecratione verè est corpus & sanguis domini. Siquidẽ caro eius Ioan. 6.
verè est cibus, & sanguis eius verè est potus. Non ait. Caro mea metaphoricè, aut parabolicè, aut allegoricè, aut figuratiuè, sed verè est cibus, qui verè cibus verè

est Christus verus Deus. Hoc intuēs men
tis oculis diuino lumine illustratis diui-
Esa. 45. nus Vates Esaias ait: Vere tu es Deus ab-
sconditus. Est enim in admirabili sacra-
mento sub speciebus panis & vini absco-
ditus, ne mortalium oculis conspiciatur.
Christus est sacerdos, iuxta id qđ ait psal
Psal. 109. mographus: Tu es sacerdos in ęternum
secundū ordinem Melchisedech. Quem
locū citans Paulus in epistola ad Hebręos
Hebr. 5. de Christo interpretatur. Et quemadmo-
& 7. dum Melchisedech obtulit Deo panem
Gen. 14. & vinum, vt in libro Genesis proditū est
memorię, ita Christus seipsum obtulit pa-
tri sub speciebus panis & vini. Quod au-
tem Melchisedech panem illum & vinū
obtulerit Deo, indicat id quod sequitur:
Erat enim sacerdos Dei altissimi. Ac vt
Melchisedech regnum administrabat, &
sacerdotium, ita Christus est Rex & sacer
dos, vt Rex nos gubernat, & tuetur, vt sa-
cerdos autem mysteriis maximarum re-
rum nos instruxit, & religionem, verum-
que Dei cultum per vniuersas terrarum
oras longè lateque propagauit, & scelera
nostra admirabili sacrificio sui sanctissi-
mi corporis, & pretiosissimi sanguinis ex
piauit, nobisque viam ad beatitudiné ęter-
nam muniuit. Fuit autem Melchisedech
similis Christo rationibus illis, quas nu-
merat Apostolus capite septimo epistolæ
Hebr. 7. ad Hebræos. Fuisse sacrificium illud Mel
chisedech figuram sancti Eucharistiæ sa-
cramenti, authores sunt Eusebius Cæsa-
Euseb. riensis libro 5. euangelicæ demonstratio-
Cypria. nis, Cyprianus lib. 2. epistola 3. Ambro-
Ambro. sius in Commentariis in epistolam ad He-
bræos, cap. 7. & libro 4. de sacramentis ca
Hieron. pite 3. Hieronymus libro quæstionum in
Genesim, & in capite 26. Matthæi, & fu-
sius in epistola ad Euagrium, Augustinus
Augnst. libro 16. de Ciuitate Dei, capite 22. & li-
bro 18. cap. 35. Et in Psal. 33. & 109 Theo-
Theop. philactus in caput quintum epistolę Pau
Eustat. li Apostoli ad Hebręos, Eustathius Antio
Remig. chenus in Genesim, Remigius in Ps. 109.
Quid ad tot, tantaque sanctorum patrum
testimonia respondebunt Caluinistæ, &
alij hæretici nostri temporis, qui non so-
lum negant antiquas huius admirabilis

sacramēti figuras, sed etiam ipsum sacra-
mentum, quod penitus delere conantur?
Sunt Iudæi illi, qui dicebant: Quomodo Ioan. 6.
potest hic nobis carnē suam dare ad man-
ducandum? Dicunt enim se non videre il-
lic Christi corpus. Sed vnde sequitur, Nō
videmus hic Christi corpus, ergo non est
hic? Quæ est ista conclusio? O ridiculi
dialectici! ô leues homines in re tam gra-
ui. Nec vident animam in homine, & ta-
men in illo anima est. Isaac non vidit Ia Gen. 27.
cob, quādo ipse Iacob ei attulit escam ve
nationis, ab eoq; petiit benedictionem,
caligauerant enim oculi Isaac. Fefellit
eum tactus cum sensibus aliis, existima-
uit enim illum esse Esau, solum auditus
eum non fefellit, quam ob causam dixit:
Vox quidem vox Iacob est. Quāuis vos
decipiant sensus alij, tamen credite audi
tui. Nonne auditis vocem Christi dicen- Mat. 26.
tis: Hoc est corpus meum? Hæc vox qui
dem vox Christi est. Christus loquitur in Mar. 14.
euangelio, cur euangelio non creditis? Luc. 22.
Cur de verbis Christi dubitatis? Ipse Chri
stus ait apud Lucā: Hoc est corpus meū, Luc. 22.
quod pro vobis datur. Hoc facite in meā
cōmemorationem. Ipse apertè ait, illud
esse verum suum corpus, ipse clamat: Ca Ioan. 6.
ro mea verè est cibus, & cibus qui reficit,
qui recreat, qui instaurat, qui alit, qui gra
tiam confert, qui gloriam tribuit immor
talem. Videte obsecro quàm altè nobis
suam erga nos Christus Deus noster ostē
dat charitatem, quicquid à nobis assum-
psit, totum pro nobis expēdit, & nobis in
cibum porrigit. Qui in hac vita se nobis
largitur, quid faciet in altera? Cur nō da
bimus ei nosipsos, qui se totū nobis dat?
qui abiens in cęlum nobiscum mansit in
sacramēto? Non potuit ferre eius amor,
vt discederet à nobis, quin maneret nobis
cū. Quæ res vnquā gesta est mirabilior?
quæ amabilior? quæ illustrior? quæ deniq;
accommodatior memoriæ hominū sem-
piternæ? Qui homines erūt tam inhuma-
ni, tam agrestes, tam ingrati, tam stupidi,
qui non videant hanc Dei erga nos singu
larē beneficentiā, & admirabilem charita
tem? Sed quemadmodum Abraham tres Gen. 18.
vidit, sed vnum adorauit, ita nos viden-
tes

tes in hostia consecrata colorem, figurā, & magnitudinem, vnam solam rem illic adoramus, nimirum ipsum Christū Deū nostrum. Ac quamuis admirabile hoc sacramentum ab iniquis aliquando sacerdotibus ministretur, & ab hominibus improbis sumatur, ipsum tamen purum semper & incontaminatum perseuerat. Nam vt solis lux transiens per loca polluta nō polluitur, sed splendida manet atque pura, sic Christus tametsi ab hominibus iniquis tractatur, ipse tamen non inquinatur: sed purissimus atque sanctissimus manet, eos illustrans qui se ab impuritate se uocarant. Ipse est cœlestis ac diuinus pellicanus, qui nos corpore suo sacratissimo & sanguine suo pretiosissimo sustentat atque nutrit. Nam post consecrationem iā in hostia non manet panis, sed Christi corpus, & Christus ipse, qui est panis viuus, qui de cœlo descendit. Hoc sacramētum est veteris legis sacramentis præstantius. De illo intelligitur id, quod Deus per Mosem promisit capite Exodi 16. daturū se vespere carnes, & mane panem. Vbi per vesperam obscurā intelligitur lex vetus, in qua Deus dedit carnes, hoc est sacrificia carnalia, per mane verò clarum lex noua, in qua dedit panem cœlestem, hoc est seipsum, in sancto eucharistiæ sacramento, vbi fit admirabilis transsubstātiatio. Si phœnix, vt Plinius, & Lactātius, & vix alii magni nominis autor, incensa moriens conuertitur in cinerem, & cinis ille in alteram phœnicem, quę de puluere reuiuiscit: cū alia sit pulueris, alia auis materia, alia carnis, alia cineris, nonne poterit Deus facere, vt panis conuertatur, & transsubstantietur in verum suum corpus? Nonne aqua conuertitur in crystallum, & in glaciem, & in gelu? Ex diuina scriptura scimus apertè virgam Mosis in serpentem conuersam fuisse, & aquas Aegypti in sanguinem mutatas. Lege librum Exodi, vbi hæc inuenies. In sancto Christi euangelio authore diuo Ioanne scriptum est, in nuptiis Chana Galilææ fuisse aquam in vinum mutatam. Coralius ex ligno fit lapis, cùm diuersa sit ligni ac lapidis materia. Nonne herbę quas comedimus, conuertuntur in carnem & sanguinem? Nonne homo ex herbis, & rebus aliis conficit vitrum alterius diuersæ naturæ? Miretur igitur sui miracula, & desinat Dei miracula negare. In Germania est fons, qui admirabilem efficit conuersionem, nam lignum in illum coniectum conuertitur in lapidem. Et asserit Albertus magnus se hoc expertum fuisse. Potest natura miranda quædam facere, & fragilis atque imbecillus homo opera ad mirabilia conficere, & summus ac potentissimus Deus non poterit? Quis hoc dicet, nisi fuerit à ratione relictus, & omni intelligentia penitus destitutus? Qui voluerit multa de veritate huius sacramenti cōspicere, legat diui Iacobi liturgiam, cuius meminit synodus sexta canone 32. Proclus episcopus constantinopolitanus, Nicolaus episcopus Methonensis, Marcus Ephesinus. Legat epistolam diui Ignatii ad Romanos, diuum Clementem discipulum diui Petri apostoli epistola secunda, Septimium Tertullianum libro de resurrectione carnis, Dionysium Alexandrinum in epistola ad Fabianum episcopum Antichenum, Arnobium in Psalmum 4. & in Psalmum 110. Athanasium Alexandrinum quæstione 1. de variis quæstionibus, Hilarium libro 8. de trinitate, Optatum episcopum Meleuitanum libro sexto contra Donatistas, Basilium magnum in tractatione de baptismo, Ambrosium episcopum Mediolanensem in libro de his, qui initiantur mysteriis, & libro quarto de sacramentis, Ioannem Chrysostomum homilia 60. de his, qui sacra mysteria impurè sumunt, & homilia 44. & 45. in sanctum Ioannem, Augustinum Aurelium in Psalmum 33. Cyrillum Alexandrinum libro quarto in Ioannem, Hieronymum in epistola ad Damasum de filio prodigo, & epistola ad Hedibiam, Amphilochium, Onuphrium, Palladium, & alios infinitos authores vetustate ac illustribus laudibus celebratos. Quid dicam de recentioribus hoc asserentibus, qui sunt innumerabiles? Id quod scriptum est Psal. 110. Apprehendite disciplinam, potest transferri ex Hebræo [illegible].

Margin notes: 1. Cor. 11. — 1. Cor. 11. — Similitudo. — Ibid. — Similitudo. — Ioan. 6. — Exo. 16. — Plinius. — Lactan. — Exod. 4. — Exod. 7. — Ioan. 2. — Hieron. — Pelagius. — Zach. — Albert. — Prochus — Nicola. — Marcus. — Ignati. — Clemēs. — Tertull. — Diony. — Arnobi. — Athana. — Hilarius — Optat. — Basilius — Ambro. — Ioannes. — Chryso. — August. — Cyrillus — Hieron. — Amphil. — Onuph. — Palladi. — Psal. 2.

Verbũ enim Naxac non solùm apprehendere significat, sed ẽt adorare, vt ait Hieronymus, & osculari, vocabulum autẽ bar inter alia significat panẽ, vt ait Pagninus in Thesauro. Quis est hic panis, quem sumus adoraturi, nisi Christus Deus noster in hoc sacramento? De illo intelligitur illud Zach 9. Quid pulchrum eius est nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines? vbi per electos, & virgines Christiani significantur: per frumentum verò & vinum sacrosanctum Eucharistię sacr̃m, in quo Christus sub speciebus panis & vini verè & realiter cõtinetur. Omnes scriptores ex omni memoria a tẽpore Apostolorum, qui fidem catholicã tenuerunt, & de sacris tractauerunt, huius sacrosancti sacr̃i & sacrificij veritatẽ affirmarunt. Omnes non solùm fatentur, sed etiam profitentur in hostia sacrata esse verum Christi corpus, & totum Christum, & in calice consecrato esse verum Christi sanguinem, & totum Christum. Hæc fidei veritas fuit asserta, & definita à multis summis pontificibus, quorum verba sunt in sacros canones relata de consecr. distinct. 1. & 2. fuit etiam asserta & definita in concilio Vercellensi, in concilio Turonensi, in duobus cõciliis Romanis, quorum alterum Nicolaus Secũdus, alterum Gregorius Septimus Pontifices Maximi conuocarunt. Ibi Berengarius hæreticus qui hoc sacramentum negauit, fuit damnatus publica sententia, quam postea Innocentius Tertius in concilio Lateranẽsi magno confirmauit. Ac deinceps in Florentino & Tridentino conciliis, & in multis aliis fuit huius veritatis fides apertè declarata & definita. Itaq; in hostia consecrata est verus Deus noster, spes nostra, cõsolatio nostra, refugium nostrum, illic est panis vitæ, dulce ac diuinum manna absconditũ, solatium nostri exilij, pignus nostrę glorię, fiducia nostrę beatitudinis. Qui dignè manducat, Deum ipsum in se habet per gratiam, ille enim ait. Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo: nimirum per gratiam & charitatem. Quare qui dignè sumit, adhæret Deo admirabili vinculo amoris, qui autẽ adhæret Deo, vt ait Apostolus, vnus spiritus est. Aduerte. Non ait Deus. In me manet, & ego trã seo, sed & ego in illo maneo. Mundus transit, vt verbis vtar diui Ioannis in prima sua canonica, & concupiscentia eius. Et de rebus huius seculi scriptum est in libro Sapientiæ. Transierunt omnia illa sicut vmbra. At Deus manet in ęternum. Periit memoria eorum, cum sonitu, inqt psalmographus, & dominus in ęternum permanet. Diuinum numen sempiternã habet vitam, res autẽ mundi, aut obruuntur repente, aut sensim euanescunt. Contemnamus igitur ea, quæ fluxa sunt, & caduca, fallacia bona, mundi ludibria pro nihilo putemus. Deum autem qui est vita sempiterna & summũ bonum summa auiditate amore plenissima amplectamur. Eã ob causam viri pietate & iustitia præcellentes imitantur in terris vitam cęlitum, quia manent in Christo, & in illis ipse. Ex quo efficitur, vt admirabiles victorias aduersus dæmonem, mũdum, & carnem quotidie consequantur. Hoc salutare & sacrosanctum sacr̃m, & sacrificium nitetur Antichristus delere, quemadmodum nunc eius membra hæretici nostri tp̃is nituntur. Et auferetur tunc iussu impij Antichristi aliquo tp̃is interuallo, vt ex hoc Danielis loco constare videtur.

Hieron. Pagnin. Zach. 9. Nicola. Gregor. Innocẽ. Ioan. 6. 1. Co. 6. 1. Io. 2. Sap. 5. Psal. 5.

¶ *Et posita fuerit abominatio in desolationem.* Idest, & Antichristus desolator oĩm bonorũ se exposuerit, vt tanq̃ Deus colatur. Abominationẽ appellant Iudæi idolum, cui diuinus cultus exhibetur. Hmõi erit Antichristus, quẽ impij pro Deo venerabuntur. Vel accipitur abominatio pro ipsius Antichristi exercitu, qui tẽpla sancta desolabit, & impia scelera admittet. Vel pro eius imagine, quã omnibus colẽdã exhibebit. Ego existimo per abominationẽ desolationis intelligi hoc loco cultũ execrãdum vero Dei cultui contrariũ. Cap. 9. locutus est Daniel de abominatione desolationis, quę fortasse est eadẽ cum hac. Sed probabilius est, illic locutũ esse de abominatione, quæ fuit Hierosolymę in eius euersione per exercitum Romanorum, hic verò de illa, quæ erit tempo-

Sup. 9.

Mat.24. re Antichristi. Christus autem in Euange lio ad vtranque respexit, quia prior fuit Mar.13. posterioris figura, quando dixit: Cùm videritis abominationem desolationis, quę Luc.21. dicta est à Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat.

¶*Dies mille ducenti nonaginta*. Idest, erunt tres anni cum mensibus sex, & nõnullis paucis diebus. Explicat id, qd paulò antè dixerat: In tempus, & tempora, & dimidium temporis.

¶*Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille tercentos triginta quinque*. Addit superiori summæ quadraginta quinque dies, in quibus erit leuamẽ & refrigeratio electis. Sẽsus est: Felices erũt, qui post mortem Antichristi vixerint, q. bus dabitur aliqua requies, & tps aliqd, quo possint animæ salutẽ quærere, macu las scelerum pęnitentia delere, & ad Deũ toto pectore aspirare. Qui Antichristo è vita sublato viui remãserint, si nõ fuerunt decepti, sed in fide & virtute constantes, accipient coronam vitæ, si autem decepti paruerunt Antichristo, poterunt illo tempore pœnitentiam agere, à flagitiis re uocari, & ad Christũ conuerti. Sed nõ intelligas futurum esse iudiciũ vniuersale proximè post illos quadraginta quinque dies ab interitu Antichristi. Dabuntur illi quidem, sed non est perspicuũ, vtrũ post illos dentur alij, nec est omnino certum, sint necnne dies illi naturales. Et fortasse ponitur numerus definitus ꝓ indefinito.

¶*Tu autem Daniel vade ad præfinitum*. Hoc est, tu verò morieris, & hęc nõ aspicies. Ponitur pręsens imperatiui pro fu Deu.32 turo indicatiui, vt Deuteronomij 32. vbi Deus dixit Mosi: Morere in monte. Ire ad pręfinitum, est ire ad mortem om Heb.9. nibus constitutam. Nam, vt verbis vtar apostoli in epistola ad Hebræos, Statutum est hominibus semel mori. Vnde mors appellatur via vniuersæ terræ. Volens Io Iosu.23 sue cap.23. libri sui indicare se esse morti propinquum: En ego, inquit, ingredior viam vniuersæ terræ, hoc est mortem, quæ est omnium hominum via. Eodem modo dixit Dauid capite secundo libri 3.Reg.2 tertij Regum. Porrò pro, vade ad præfini tum, vertit Pagninus: Vade ad finẽ. Quod nostræ fauet explanationi. Pagnin.

¶*Et requiesces*. Hoc est, huius mundi laboribus liberaberis, mors enim viris piis ac iustis est quies, & finis laborũ. Qui eos interficiũt, auferunt ab illis labores. Ideo Sap.5. ait sapiens: Stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerũt, & qui abstulerunt labores eorum.

¶*Stabis in sorte tua in finem dierũ*. Hoc est, redibis ad vitam in fine mundi, resurges in tua propria carne in vniuersali resurrectione. Interim quiescet corpus tuum in tumulo, & anima in limbo, & postea in gloria cęlesti. Sed ad vocẽ Dei, ad sonitum tubæ stabis iterũ in sorte tua, & in gradu tuo, recipies tuum corpus, & resurges cum omnibus aliis in tempore Theod. postremo. Theodotio habet: Resurges in ordine tuo in consummatione dierum. Quibus verbis indicat, vaticinationem hanc intelligendam esse de Antichristo, & de vniuersali reditu ad vitam omnium mortuorum in fine mundi. Quare falsa est & commentitia Porphyrij interpreta- Porph. tio, qui totum hoc de Antiocho tantum explicauit. Ac multa dicit, quæ nullo modo possunt sustineri. Sed calumnias eius grauiter & sapienter refutarunt Eusebius Apolli. Cæsariẽsis, Apollinarius Laudicenus, Me Metho. thodius, Hieronymus, Theodoretus, quo Hieron. rum laudes non solùm Latinis & Gręcis, Theod. sed penè omnium gentium literis & linguis omni posteritatis memoria celebrabuntur. Tu autem aduerte. Non dicit. Iacebis in sorte tua, sed stabis: nam viri iusti dicuntur stare, impij verò cadere & iacere. Habes hic locum apertum de resurrectione carnis, quæ in aue phœnice quodammodo adumbratur. Etsi Plinius, Ho- Plinius. rus, Ouidius, Solinus, in modo mortis Horus. phęnicis variant, tamen in eam deueniũt Ouidi. cõcordiã, vt phęnicem nouum ex corpo- Solinus re præmortui fieri haudquaquã inficien- Tertull. tur. vnde Tertullianus Septimius in libro de resurrectione carnis asseuerãter affirmat esse hoc firmissimũ ac plenissimũ futuræ resurrectionis argumẽtũ. Moritur.n. & resurgit eadem auis. Quare ipse concludit fieri nõ posse, vt homines intereãt.

ret. Vt ſit ſenſus. Etſi nos tuum fauorem
ob impia noſtra flagitia non meremur,
tu tamen Deus ob clementiam tuam re-
ſpice in templum noſtrum vbi tibi cultus
diuinus exhibetur. Ceterùm aſpicere ſeu
videre non ſolùm ad oculorum viſum,
ſed ad ſenſum audiendi refertur, vt cap-
Exo. 20. te Exodi vigeſimo: Cunctus autem popu
lus videbat voces, hoc eſt audiebat. Re-
fertur quoque ad alios ſenſus, & ad intel-
lectionem. Præterea accipitur pro eligere
vt Matthæi 4. capite: Vidit Ieſus duos fra-
Matt. 4. tres, Simonem, qui vocatur Petrus, & An-
Ioan. 1. dream fratrē eius. Et capite Ioannis 1. Cū
eſſes ſub ficu vidi te. Ideſt, te ſub vmbra
legis poſitum elegi. Lex enim vetus, vt di-
Heb. 10. uus ait Paulus in epiſtola ad Hebręos, vm
Pſal. 88. bram habet futurorum bonorum. Videre
mortem idem eſt quod mori, pſalmo 88.
Quis eſt homo, qui viuet, & non videbit
Luc. 2. mortem? Et capite Lucę 2. Reſpōſum ac
ceperat à Spiritu ſancto, non viſurum ſe
mortem, niſi videret Chriſtum domini.
Videre corruptionem idem eſt quod cor
Pſal. 15. rumpi, vt pſalmo 15. Nec dabis ſanctum
Act. 2. tuum videre corruptionem. Et Actorum
& 13. ſecundo, & tertiodecimo ſimiliter.
¶ *Qui ad iuſtitiam erudiunt multos, qua*
ſi ſtellæ in perpetuas æternitates. Theodo-
Theod. tio habet: A iuſtis multis quaſi ſtellæ in ſe
cula, & vltra. Cōparauerat ſuperioribus
verbis viros ſapientes, qui alios inſtruunt
excellenti doctrina, cum ſole, quem ſplen
dorem firmamenti appellauerat, nunc au
tem viros pios ac iuſtos ſed ſimplices cō-
fert ſtellis. Vbi firmamentum pro cęlo &
ſtellarum fixarum & errantium in cóm-
Gene. 1. muni accipitur, vt capite 1. Geneſis: Fiat
firmamentū in medio aquarum. Ex quo
colliges eam eſſe inter virum iuſtum do-
ctum & indoctum differentiam, quæ eſt
inter ſolem & ſtellam. Aſpicis, quantum
inter ſe diſtent docta iuſtitia, & iuſta ſim-
plicitas. At editio vulgata quę in explican
da Hebraica veritate inter omnes vna e-
minet, vtrunque refert ad eruditos.
¶ *Vſquequo finis horum mirabilium?*
Pro mirabilium eſt in Hebræo, פְּלָאוֹת
Pelaoth, à verbo פָּלָא Palà, quod ſignifi-
cat abſcondere, ſeparare, eſſe mirabile,
difficile, abſconditum, abſtruſum. Capite
Prouerbiorum 30. vbi nos habemus: Tria Pro. 30.
ſunt difficilia mihi, & quartum penitus
ignoro, pro, difficilia, eſt in Hebraico vo
cabulum hoc. Quam ob cauſam poteſt
oratio illa ita verti: Tria ſunt abſcōdita mi
hi. Vel mirabilia apud me. Eodem modo
accipitur Pſal. 118. Mirabilia teſtimonia: Pſ. 118.
Vel difficilia intellectu. Vel abſconditæ
ſunt leges tuæ. Illud Deuteronomij 17. Deu. 17
Si difficile & ambiguum apud te iudiciū
eſſe proſpexeris: verti poteſt: Si occultum
tibi eſſe iudicium perſpexeris. Illud Pſal.
117. A domino factum eſt iſtud, & eſt mi Pſ. 117.
rabile in oculis noſtris, poteſt verti: Et eſt
abſconditum oculis noſtris. Tam excelsū
eſt enim myſterium redemptionis huma
nę, vt aciem fugiat oculorum noſtrorū,
quare magis nitendum eſt fidei, quàm iu
dicio humano. Illud Pſalmi 4. Scitote, qm̄ Pſal. 4.
mirificauit dominus ſanctum ſuum, pro
quo Hieronymus tranſtulit: Cognoſcite, Hieron.
quoniam mirabilem reddidit dominus
ſanctum ſuum, verti etiam poteſt: Scitote,
quoniam ſeparauit, vel ſegregauit domi-
nus ſanctum ſuum. Solet nanque Deus vi
ros ſanctitate inſignes à ſceleratorum cœ
tu & familiaritate ſeparare, & in ſolitudi-
nem adducere. Vel ita: Scitote, ꝙ abſcon-
derit Deus ſanctum ſuum. Ideo viri iuſti
abſconditi dicuntur. De illis ait idem di-
uinus vates Pſalmo 30. Abſcondes in ab- Pſal. 30.
ſcondito faciei tuæ à contradictione ho-
minum. Illud etiam Eſaię 29. Ideo ecce Eſai. 29.
ego addam, vt admirationem faciam po-
pulo huic miraculo grandi & ſtupendo,
peribit enim ſapientia à ſapientibus, pōt
verti: Idcirco ego addam, vt abſcondam
à populo hoc magna & ſtupenda abſcon
ſione. Ideo ſequitur. Peribit ſapientia, &c.
Illud quod dixit Angelus Manue capite
Iudicum 13. Cur quæris nomen meum, Iudi. 13.
quod eſt mirabile? poteſt verti, quod eſt
abſconditum. Idem enim vocabulū vtrū-
que ſignificat. Vnde illud Eſaiæ capite 9.
Et vocabitur nomen eius, admirabilis, cō Eſai. 9.
ſiliarius, Deus, fortis, poteſt verti: Et voca
bitur nomen eius, abſconditus, &c. Ipſe
enim Eſaias capi. 45. ait: Verè tu es Deus Eſai. 45.

abſconditus. Eſt enim Chriſti diuinitas abſcondita in eius humanitate. Eam ob cau
Hab. 3. ſam ait Habacuc 3. Ibi abſcondita eſt for
Pſal. 9. titudo eius Et Dauid in 9. Pſal. inſcriptio
ne: Pro occultis filii. Hoc eſt, pro filio Dei occulto. Et diuus Paulus capi. 2. epiſtolæ
1. Co. 2. prioris ad Corinthios: Loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſecula. Sapiẽtia Dei abſcōdita in myſterio eſt Chriſtus Ieſus verus Deus in humanitate abſconditus. De eo idẽ apoſtolus verba illa: Ignoto Deo: interpretatus eſt, quæ Athenis in ara quadã inuenit, vt diuus Lucas
Act. 17. memoriæ prodidit cap. 17. Actorum. Et ca
Apoc. 2. pite Apocalypſis 2. ait Deus pater: Vincenti dabo manna abſconditũ. Eã ob cauſam
Mat. 13. ipſe Chriſtus apud Matthæum 13. ſe cum theſauro abſcondito cōparauit. Præterea
Pſa. 138 illud Pſalmi 138. Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me, verti etiam poteſt: Abſcondita facta eſt mihi ſciẽtia tua. Quare hic Danielis locus verti poteſt: Vſquequo erit finis rerum harum abſconditarũ? Dixerat enim angelus Danieli: Claude ſermones, & ſigna librũ vſque ad tempus ſtatutum. Quibus verbis oſtendebat abſconditas eſſe, & occultas res illas, de quibus vaticinabatur. Daniel autem eum interrogat, quãdo earum finis futura ſit.

¶ *Eligentur.* In Hebræo eſt verbum בָּרַר. Barar, quod ſignificat eligere, examinare, purgare, tergere, acuere, intelligere, poli-
Eſai. 49. re. Ab hoc verbo eſt illud Eſaiæ 49. pro quo Latinus noſter interpres vertit electã: Poſuit me ſicut ſagittã electã. Quod poteſt verti: Poſuit me ſicut ſagittam terſam, vel politam, vel acutã. Ita apud Iere-
Iere. 51. miam 51. Acuite ſagittas: verti poteſt: Eligi
Eccle. 9. te, vel polite, vel tergite ſagittas. Illud Eccleſiaſtis ca. 9. Omnia hæc tractaui in corde meo, vt curioſè intelligerem: poteſt transferri: Vt totum hoc examinarem: Vel vt totum hoc eligerem.

Hucuſque Danielem in Hebræo volumine legimus. Quæ ſequuntur vſq; ad finem libri de Theodotionis editione tranſlata ſunt.

ARGVMENTVM

Capitis Decimitertij.

IOacim duxit vxorem Suſannam vtraque pulchritudine & animi & corporis ornatã, in quam duo impudici ſenes libidine ducti iuaſerũt, vt ea ad obſcœnã voluptatem vterẽtur. At illa videns periculum, in quo verſabatur ingemuit, & exclamauit, decernens mortem potius ſubire, quàm ſe nefario ſcelere polluere, honeſtatisq; ſplendorem maculare. Quare eam ſenes falſo adulterii crimine ad cędem vocarunt: & cùm eſſent iudices rei capitalis damnauerunt. Sed liberauit eam Daniel: eiusque calumniatores conuictos iudicauit mulctandos eſſe morte, vt pernicies quam parauerant innocenti Suſannæ, in eorum caput redundaret.

Caput Decimumtertium.

ET erat vir habitans in Babylone, & nomen eius Ioachim, & accepit vxorem nomine Suſannam, filiam Helciæ, pulchram nimis, & timentem Deum. Parentes enim illius cùm eſſent iuſti erudierunt filiam ſuam ſecundùm legem Moyſi. Erat autem Ioachim diues valde, et erat ei pomarium vicinum domui ſuæ, & ad ipſum confluebant Iudæi, eo quòd eſſet honorabilior omnium. Et conſtituti ſunt duo ſenes iudices in illo anno, de quibus locutus eſt dominus, Quia egreſſa eſt iniquitas de Babilone à ſenioribus iudicibus, qui videbantur regere populum. Iſti frequentabant domum Ioachin, & veniebant ad eos omnes, qui habebant iudicia. Cùm autem populus reuertiſſet per meridiem, ingrediebatur Suſanna, & deambulabat in pomario viri ſui. Et videbãnt eam ſenes quotidie ingredientem et deambulantem, A

tem, & exarserunt in concupiscentiam eius, & euerterunt sensum suum, et declinauerunt oculos suos, vt non viderent cœlum, nec recordarentur iudiciorum iustorum. B *Erant ergo ambo vulnerati amore eius, nec indicauerunt sibi vicissim dolorem suum, erubescebant enim indicare sibi concupiscentiam suam, volentes concubere cum ea. Et obseruabāt quotidie sollicitius videre eam, dixitque alter ad alterum, Eamus domum, quia hora prandii est. Et egressi recesserunt à se. Cùmque reuertissent, venerunt in vnum, & sciscitantes ab inuicem causam, confessi sunt concupiscentiam suam, & tunc in communi statuerunt tempus, quando eam possent inuenire solam. Factum est autem, cùm obseruarent diem aptum, ingressa est aliquādo, sicut heri & nudius tertius cum duabus solis puellis, voluitque lauari in pomario, æstus quippe erat, et nō erat ibi quisquam præter duos senes absconditos, et contemplantes eam. Dixit ergo puellis. Afferte mihi oleum, & smegmata, & ostia* C *pomarii claudite, vt lauer. Et fecerunt, sicut præceperat, clauseruntque ostia pomarii, & egressæ sunt posticum, vt afferrent, quæ iusserat, nesciebantque senes intus esse absconditos.*

Explanatio.

ET *erat vir*. Hæc duo capita quæ sequuntur, non inueniuntur in Hebræo; sed versa sunt in Latinum sermonem ex editione Græca Theodotionis. (Theod.) Fuerunt quondam in Hebræo, vnde ea transtulit Theodotio: sed aiunt Iudæos postea illa deleuisse, quòd ex illis colligeretur, fuisse duos impios senes lapidibus obrutos, quos Ieremias fuisse igne combustos testatur. De illis enim illud intelligunt Ieremiæ capite vigesimonono. (Iere.29.) Ponat te dominus sicut Sedeciam & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne. At non constat hos duos senes impudicos fuisse Sedeciam & Achab, de quibus loquitur Ieremias. Ac etiam si illi essent: nulla tamen discrepantia est inter hos duos locos Danielis & Ieremiæ, nam quicunque calamitosum patitur interitum, dicitur igne perire: & quælibet pœna grauis nomine ignis exprimitur. Psalmo sexagesimoquinto ait Dauid. (Psal.65.) Transiuimus per ignem & aquam. Et Psalmo vigesimo, (Psal.20.) Deuorabit eos ignis. Et Deus apud prophetam Amos primo capite: (Amos 1.) Mittam ignem in domum Asael. Et secundo: (Amus 2.) Mittam ignem in Moab. Et apud Ezechielem trigesimo. (Eze. 30.) Dabo ignem in Taphnis. Et paulò pòst: Dabo ignem in Aegypto. Et Mich. sexto. Adhuc ignis in domo impii. Quibus in locis ignis accipitur pro exitio & calamitate. Quare nō deberent Hebræi hæc duo capita tanquā commentitia delere. Historiæ in illis relatæ sunt veræ: & illis vtitur sancta ecclesia catholica. Nec deberet Hebræos mouere, hoc caput incipere à particula, &, copulante, cùm nullam habeat, vt ipsi aiunt, cum superioribus cohærentiam. Nam Ezechiel incipit ab eadem paricula, dicens: (Ezech. 1) Et factum est in trigesimo anno. Et Ionas similiter: (Ionas 1.) Et factum est verbum domini ad Ionam: Est enim figura prolepsis, cùm quæ sequi debent, præponuntur, vt Psalmo octuagesimosexto. (Psal. 68.) Fundamena eius in montibus sanctis, diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt ciuitas Dei. Imò altè spectare si velint, ipsa particula, &, ostendit hæc duo capita fuisse vaticinationi Danielis ab ipso connexa. Potest particula, &, accipi pro quidam: vt sit sensus: Erat quidam vir, &c. Non sum inscius, esse nonnullos asserentes, nihil vnquam fuisse à Iudæis in sacris Bibliis mutatum: at si legissent eorum Thalmud, id profectò non assererent. Magni enim Iudæorum rabbini in eo libro fatentur, antiquos scribas, quos appellabant sophrim, nonnulla in diuinis literis mutasse: etiamsi vera

vera sententia maneret. Hi autem Rabbini sunt rabbi Rahmon, rabbi Semuel, rabbi Iodan, rabbi Hannina, rabbi Simon, & alij. Qua de re vide ex recentibus Petrum Galatinum libro primo de arcanis catholicæ veritatis capite octauo. Ex antiquis verò vide Hieronymum libro secundo epistolæ ad Galatas, & in Commentariis in caput quintũ Michææ, & Iustinum martyrem in Triphone, & Origenem in caput vigesimumtertium Matthæi, & in caput decimum Ieremiæ. De his duobus capitibus vide ea, quæ diximus in proœmio ad lectorem.

Rahm. Semuel. Iodan. Hanni. Simon. Galati. Hieron. Iustin. Origen.

¶ *Habitans in Babylone*. Babylon vrbs fuit in Chaldæa, Babel quondam appellata, vbi turris excelsa extructa est, vt constat ex capite vndecimo Genesis, quæ in cœlum aduersus Deum ipsum ab hominibus relinquentibus Orientem erigeretur. Eodem modo postquam multi nostra hac memoria ab Oriente, & vero fidei lumine recesserunt, aduersus Deum turrim impietatis suæ ędificarunt. Confinxerunt enim Lutherani impia contra Deum dogmata volentes superbè in sublime se extollere. Sed omnis eorum instructio est Babel, idest confusio non solùm linguarum, sed animorum, quia se à Deo separarunt, & fluctibus agitati succubuerunt. Nam Cain egressus à facie domini habitauit in terra Naid, vt habet translatio Septuaginta, Naid autem idem est quod fluctuatio, quicunque enim à Deo recedit, scelerum fluctibus quatitur, & mouetur, & nefariis perturbationibus succumbit. Huius ciuitatis Babylonis meminit Plinius libro sexto naturalis historiæ, Strabo libro decimoquinto, & decimosexto. Herodotus libro primo, Ptolemæus libro quinto. De illa poteris videre, quæ supra diximus in primi capitis explanatione.

Gen. 11. Gene. 4. Plinius. Strabo. Herod. Ptolem.

¶ *Et nomen eius Ioachim*. Quidam codices habent Ioacim, & rectius meo quidem iudicio: nam in Græco est Cappa, non autem Chi. Hic Ioacim erat Hebræus, & fuit è Iudæa in Chaldæam cum aliis Iudæis abductus, & in seruitutem Babylonicam coniectus. Sed ibi diuitiis affluebat, & summum honoris gradum fuerat assecutus.

¶ *Pulchra nimis, & timens Deum*. Hæc duo coniungit, nimirum corporis pulchritudinem & Dei timorem, quod rarò simul inueniantur. Nam elegans corporis forma, & eximia pulchritudo solent possidentes ad philautiam adducere, ex qua salutis animi negligentia dimanat. Vt enim tigris animal pulchrum & velocissimum videns imaginem suam in speculo, adeò, vt aiunt, oblectatur pulchritudine sua, vt cursum relinquat, & capi à venatoribus patiatur, ita pulchritudine præditi, eaq; nimis delectati à virtutum cursu sæpe desistunt, & ab amore sui, à blandis deliciis, à falsis voluptatibus, à superbia, & arrogantia, & vitiis aliis huiusmodi, veluti à pestilentibus venatoribus capi sæpenumero patiuntur. Est quippe pulchritudo donum naturæ, sed sceleratis aliquando cōcessum, ne à iustis immoderatè desideretur, & diligatur. Sed illis esse potest instrumentum virtutis, & cum sapientia copulari. Ait enim Daniel capite primo, præcepisse regem Babylonis, vt adducerentur ad se pueri, in quib. nulla esset macula, decori forma, & eruditi omni sapientia. Et quia Susanna erat vtraque pulchritudine prædita & corporis & animi, dicitur hoc loco pulchra nimis, & timens Deum. Felix qui Deum timet, eiusque præceptis oblectatur, cui nihil est obseruatione eius antiquius, iuxta illud Psalmi 111. Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Loquitur de timore casto, quo significatur pura sanctaq; religio, & pietas erga Deũ. De eo scriptum est Psalmo vigesimoquarto. Firmamentum est dominus timentibus eum. Et Psalmo trigesimo. Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abscondisti timentibus te. Hoc est, quàm dedisti timentibus te, in quorum animo eam posuisti. Et Psalmo sexagesimo. Dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum. Et Deus apud Malachiam quarto. Orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiæ. Non solùm timor excellens, omnibus numeris absolutus

Similitudo. Sup. 1. Psa. 111. Psal. 24. Psal. 30. Psal. 60. Mala. 4.

lutus affert vtilitatem, sed ille etiam, quē initialem vocant. Vt enim metus naufragij causa est, vt nauis nimis onusta onere leuetur, & periculosæ merces in mare proiiciantur, sic timor initialis efficit, vt homo superuacaneas mundi diuitias, & turbulenta negocia deponat, & in vndas seculi proiiciat. Vnde Iob capite 31. Semper enim, inquit, quasi tumentes super me fluctus timui Deum, & pondus eius ferre non potui. Quotuplex autem sit timor, supra ostendimus, & quando bonus, quando verò malus dicatur.

Similitudo.

Iob 31.

¶ *Parentes enim illius cum essent iusti, erudierunt filiam suam.* Hinc colliges officium esse bonorum parentum filios suos bonis moribus salutaribusque Dei præceptis instituere, vt Origenes & Hieronymus hoc loco obseruarunt. Vt aquila solet pullos suos in nido positos ad directum solis splendorem dirigere, vt eius radios apertis, ac firmis oculis respiciat, sic parentes debent filios suos statim in pueritia ad Christum Solem iustitiæ dirigere, vt eum colant, eum contemplentur, & summa charitate prosequantur. Ita fecit Tobias, qui vt in primo capite libri eius scriptum est, filium suum Tobiā à iuuentute docuit timere Deum, & abstinere ab omni peccato. Parentes qui fillis suis habenas laxant, vt effrenatos sequantur appetitus, magna digni sunt pœna, & filiorum scelera illis meritò tribuuntur. Lacedæmonij cùm duo fratres crudeli odio inter se dissiderent, patrem, vt ait Plutarchus, pœna mulctarunt, totum eorum delictum illi imputantes. Huiusmodi parentibus illud Psalmi 105. potest accommodari. Immolauerunt filios suos, & filias suas dæmoniis. Cùm cithara numeris suis absoluta discrepantes, dissidentesq; efficit concentus, non tam ipsa reprehenditur, quàm citharœdi manus minus apta ad eliciendos neruorum sonos, sic cùm filius peruersorum morum sonos fundit intemperanter, & dissolutè, non tam illi, quàm patri est error ille tribuendus, quando pater eius flagitia dissimulat, & inulta relinquit. Et quia filij solent imitari patres, dicitur in antiquo prouerbio. Est filius patris, quo vtitur Marcus Varro, vt ait Nonius Marcellus. Eo quidam Alexandrum Magnum notauit, vt refert Philostratus in Aristide, quòd patris ambitionem imitaretur. Imo immoderata Alexandri dominandi cupiditas eius patri imputatur, qui in illam non animaduertit. Idem potest dici de Pontifice erga subiectos, de domino erga seruos, de magistro erga discipulos. Hac ratione ducti pharisæi Christum reprehendebant, quòd discipulis suis permitteret manus non abluere ante ciborum sumptiones. Dicebant enim, Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Non enim lauant manus suas, cùm manducant. Hac in re attingebant scopum, quòd referebant in magistrum discipulorum culpā, quam ipse videns non castigabat. Sed in hoc errabāt, quòd illud esse errorem credebant. Non enim discipuli tenebantur ad quamcūque cibi sumptionem manus abluere, nec ineptæ illæ impiorum Iudæorum traditiones eos obligabant.

Origen.
Hieron.
Similitudo.

Tob.1.

Plutarc.

Psal.105.

Similitudo.

Varro.
Nonius.
Philost.

Mat.15.

¶ *Erat ei pomarium vicinum domui suæ.* Idest, habebat hortum, siue agrum consitum proximum domui suæ. In quibusdam codicibus est pomœrium, sed error est librarij, aut typographi.

¶ *Ad ipsum confluebant Iudæi.* Nimirū qui fuerant à Iudæa Babyloniam abducti, erat enim apud illos in ampliore pretio, cæterisq; honoratior.

¶ *Constituti sunt duo senes iudices in illo anno.* Etsi Iudæi captiui erant Regis Babylonij, tamen constituebant sibi iudices ex natione sua de tribu Iuda, illud ita rege permittente, & Deo ordinante. Nunquam enim sceptrum fuit ablatum de tribu Iuda nisi in Christi aduētu, iuxta Iacobi vaticinationem capite quadragesimonono Genesis mandatam. Iudæi autem constituerunt anno illo duos senes, qui ipsorum rempublicam gubernarent, quia senectus comparat vsum, atque experientiam multarum rerum, authoritatem, consilium, & nominis amplitudinem, & extinguit turpium cupiditatum ardorem. Apud Romanos ordo

Gen.49.

do amplissimus & consilium publicum & grauissimum, quod esset ex senibus, vocabatur senatus. Capite 3. Exodi vbi nos habemus: Congrega seniores Israel. Pro, seniores, habet Septuaginta γερουσίαν, hoc est, senatum. Vt palma in iuuentute non fert fructum, sed postquam senescit, efficitur fructuosa: sic homo cum iuuenis est, non solet maturum solidumq; virtutum & sapientiæ fructum præbere: at in senectute, quæ est maturitas ætatis, vberes pulchrosq; fructus producit. Capite 12. ait ita Iob: In antiquis est sapientia, & in multo tempore prudentia. Et Ecclesiasticus 25. Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei. Capite decimonono Leuitici ait Deus: Coram cano capite consurge, & honora personā senis. Sunt igitur senes honorandi, & in magistratibus, & dignitatibus constituendi. Ait Xiphilinus in Augusto præcepisse eundē Imperatorem cuidam magno magistratui, vt illis tantùm rempublicam gubernandam committeret, qui rerum experientia pollerent: Plato dialogo 6. de legibus docet, neminem esse ad reipublicæ gubernaculum admittendum, nisi sit annos natus quinquaginta ętatis. Est enim plerunque temeritas ętatis florentis, post prudentia verò senectutis. Eratosthenes adolescentiam & iuuentutem veri & æstati comparabat, senectutem hyemi: Authores sunt Stobeus, & Fauorinus, licet afferat Aelianus libro decimotertio de varia historia Euripidem comparasse florentem ætatem cum vere, quando fructus & fruges ī flore & herba sunt, senectutem autem cum autumno fœcundissimo, quando vberes dulcesq; fructus percipiuntur. Seneca in epistola quadam: Gaudeo, inquit, quod senuerim, quòd vitia in me senuerint. Bion Borysthenites senectutem aiebat portum esse malorum teste Laertio, tametsi Maximus in sermonibus, & Antonius in Melissa id attribuunt Soloni. Tunc respublicæ labefactabuntur, & penitus euertentur, cū contemptis senibus sapientibus fuerint per adolescentes temerarios gubernatæ, cùm pueri senibus debitum honorem non tribuerint. Volens Esaias præsentem tunc Hierosolymæ confusionem, imminensq; exitium significare, satis esse putauit, dicere capite tertio dixisse Deum: Dabo pueros principes eorum. Et paulò post: Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem. Eodem modo Ieremias Threnorum quarto. Facies sacerdotum non erubuerunt, nec senum miserti sunt. Et quamuis hæc de corporis senectute intelligantur, ea tamen senectus quæ potissimum laudatur, est vita pura, integra, inuiolata, & virtutibus munita: etiamsi non exeat terminos iuuentutis. Quod Deus dixit Mosi capite vndecimo Numerorum: Congrega mihi septuaginta viros de senibus Israel, quos tu nosti, quòd senes populi sint: de senibus iuxta morum grauitatem, virtutem & sapientiā intelligitur. Si enim corporis quæreretur senectus, à tot possent senes illi cognosci, à quot videri. Cùm autem Deus dicat: Quos tu nosti, quòd senes populi sint, indicat non tam corporis, quam animi senectutem eligendam esse. Capite quarto libri Sapientiæ scriptum est: Senectus venerabilis est non diuturna, nec annorum numero computata, cani enim sunt sensus hominis, & ętas senectutis vita immaculata. Salomon in ętate florescente Deū timuit, & dilexit, & sapientiam comparauit, ac in senectute, & vitæ occasu contaminauit se pestilentibus flagitiis, & vt verbis vtar diuinæ scripturæ. Deprauatum est cor eius per mulieres. Alia herbescentia caput habent candidum, sed caudam viridem. Eodem pacto hi duo senes, de quibus hic loquitur Daniel, cani erant, sed impudici, qui videntes pulchram Susannam, eius obscœno exarserunt amore, & incredibili cupiditate turpis voluptatis flagrauerunt. Ex quo effectum est, vt perniciem sibi, ęternamque infamiam pararent. Quemadmodum pulchra varietas colorum pantherę allicit ad se alia animalia, q̄ ibi interficiūtur: sic pulchritudo Susannæ illos petulātes senes ad se attraxit, qui tetram nomini suo maculā inurētes, exitiū sibi machinati sunt, & perpetuam labē in familia tanti generis reliquerunt.

¶ Quia

Marginalia: Exod. 3. — Similitudo. — Iob 12. — Eccl. 25. — Leu. 19. — Xiphili. — Plato. — Eratost. — Stobæ. — Fauori. — Aelian. — Euripi. — Seneca. — Bion. — Laert. — Maxim. — Antoni. — Esa. 3. — Thre. 4. — Nu. 11. — Sap. 4. — 3. Re. 3. & 4. & 5 — 3. Re. 11 — Similitudo. — Similitudo.

¶*Quia egressa est iniquitas de Babylone a senioribus*. Hæc ait Daniel dixisse domi
num, quia ipse Daniel ea dixit spiritu do-
mini. Solent enim diuini vates verba sua
Deo, à quo illa accipiunt, tribuere. Ita Esa
Esai.3. ias capite 1. Audite cœli, auribus percipe
terra, quoniam dominus locutus est. For-
tasse sunt hæc verba in aliquo propheta,
sed ego ingenuè fateor, me illa non inue-
Iere.23. nisse, saltem formaliter. Apud Ieremiam
capite 23. sunt hæc verba: A prophetis Ie
rusalem egressa est pollutio super omnē
Iere.29. terrā. Et 29. Assumetur ex eis maledictio
omni trāsmigrationi Iudæ, quæ est in Ba
bylone, dicentium: Ponat te dominus si-
cut Sedeciam, & sicut Achab, quos frixit
rex Babylonis in igne, pro eo quod fece-
runt stultitiam in Israel, & mœchati sunt
in vxores amicorū suorū. Dicit dominus.
Etsi enim Daniel nullā in horum duorū
senum interitu mentionem faciat regis
Babylonis, tamen eius permissione interе
fecti sunt. Fortasse fuerunt hæc verba quę
hic dicit Daniel, scripta in aliquo eorum
librorum, qui desiderantur. Nam ex capi-
te Numerorum 21. fuisse quendam librū
Nu. 21. bellorum domini liquet, quem modò nō
2.Pa.13 habemus. Et ex capite 33. libri 2. Paralipo
menon constat fuisse librum Choazi, qui
Iosu.10 nunc non extat. Decimo capite Iosue, &
2.Reg.1 primo capite libri secundi Regum fit mē
1.Pa.29 tio libri iustorum. In fine libri primi Para
lipomenon sunt verba hæc: Gesta autem
Dauid regis priora & nouissima scripta
sunt in libro Samuelis videntis, & in li-
bro Nathā prophetæ, atque in volumine
Gad videntis. Liber Samuelis est liber 1.
Regum, sed liber Nathan, & liber Gad de
siderantur. Cùm autem multi ex libris an
tiquis iam non extent, probabile est, in ali
quo eorum scripta fuisse verba hæc, quæ
hoc loco à Daniele citantur.

¶*Qui videbantur regere populum*. Ad-
uerte. Non ait, qui regebant populū, sed
qui illum regere videbantur. Præclare q-
dem, nam impij principes & Pontifices
destruunt, & non gubernant, tametsi vi-
deantur gubernare. Ad huiusmodi præsi-
Zac.10. dem illud applicatur, quod ait Zacharias
decimo: O pastor & idolum dereliquēs
gregēm. Idolum oculos habet, sed non vi
det; os habet, sed non loquitur, pedes ha-
bet, sed non ambulat: ita nefarius præses
videtur videre, loqui, ambulare, sed nihil
minus. Vt lucerna non potest alias incen Simili
dere, nisi ipsa incēsa sit, sic nec qui prçest,
alios ad virtutem inflammare, nisi ipse ea
sit prædıtus, eiusque amore inflammatus.
Similiter nemo potest cæcum ducere, ni-
si videat. Nam vt Christus dominus ait: Mat.15.
Si cæcus cæcum ducat, ambo in foueam Luc.6.
cadunt. Vt norma qua laterum æquali- Similitu
tatem fabri perpendunt, non potest alia do.
ad rectam æqualitatem ducere, nisi ipsa
sit æqualis, sic nec princeps famulorum
vitam ad certam rationis regulam dirige
re, nisi ipse sit rectus.

¶*Omnes qui habebant iudicia*. Idest om
nes Iudæi, qui habebant controuersias &
causas. In Græco est, πάντες οἱ κρινόμενοι.
Hoc est, omnes litigantes. Ac ita habent
nonnulli codices emendati ad marginē.
Sed sensus est idem.

¶*Cùm autem populus reuertisset per meridiem*. Hoc est, cùm populus hora me
ridiana egressus esset ab aula Ioacim, vbi
causæ & iudicia agebantur, & vnusquis-
que se ad proprium conferret domici-
lium.

¶*Ingrediebatur Susanna, & deambulabat in pomario viri sui*. Exibat è domici-
lio suo, & ingrediebatur hortū clausum,
vbi deambulabat. Tempus illud eligebat,
quando domus erat hospitibus vacua, ne
ab illis videretur, diligebat enim verecun
diam & solitudinem. Eam ob causam nō
peragrabat plateas, ne exemplo Dinæ ex- Gen.34.
periretur detrimentum. Sed in horto suo
abstruso deambulabat. Hinc colligit
Origenes licere conueniente tempore & Origen.
loco deambulare ad corpus reficiendum
& sustentandum.

¶*Et videbant eam senes*. Nam aut ipsa
eorum aspectum non reformidabat ob
eorum senectutem, & sanctitatis opinio-
nem, aut ab illis aspici nesciebat.

¶*Exarserunt*. Hoc est, obscœno amore
flagrarunt. Ideo ait Iob capite 31. Ignis Iob.31.
est vsque ad perditionem deuorans. E Ose.7.
Oseas 7. Omnes adulterantes quasi cli
banus.

banus ſuccenſus à coquente. Hoc poteſt de amore erga idola intelligi, ſed eſt metaphora deſumpta ab ardente erga mulieres amore, qui animum incendit, & intelligentiam atque rationem obſcurat. Id intelligens Eccleſiaſticus ait capite 9. Auerte faciem à muliere compta, & ne circumſpicias ſpeciem alienam. Propter ſpeciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiſcentia quaſi ignis exardeſcit. Et Dauid Pſalmo 118. Auerte oculos meos, ne videant vanitatem, in via tua viuifica me. Debuerunt ſenes illi appetitibus deprauatis reſiſtere, & cum hoſtibus animæ fortiter prœliari. Vult enim Deus, cœleſtis ille dux, vt illi vt milites vehementer pugnent, & ſtrenuè congrediantur. Id ſignificat diuinus Pſaltes in Pſalmo 59. Dediſti metuentibus te ſignificationem, vt fugiant à facie arcus. Quæ verba poſſunt ex Hebræo ſic transferri. Dediſti metuentibus te vexillum, vt triumpharent à facie arcus. Hoc eſt, voluiſti, vt tui forti animo militarent aduerſus proprias appetitiones corruptas, vt ita de ſagittis arcuum, de funeſtis tentationibus, de ſeipſis triumpharent. Milites enim in prœlio fortius pugnant videntes vexillum, quàm ſi illud non videant. Tu autem aduerte, litera quædam habet fugere, altera verò triumphare, & extolli, quia fugere ſeipſum triumphare eſt, & efferri. Vult Deus vt à nobis ipſis fugiamus, quò de nobis victoriam reportemus. Hæc fuga eſt illuſtris victoria, glorioſus triumphus, & admirabile trophæum. Debemus à nobis fugere ad Deum, at illi duo ſenes à Deo fugerunt ad ſeipſos, ſeque ſtatim deprauatæ appetentiæ tradiderunt.

¶ *Declinauerunt oculos ſuos, ne viderent cœlum.* Iuxta illud Pſalmographi. Oculos ſuos ſtatuerunt declinare in terram. Non cœlum curarunt, ſed terram, non ſpiritum, ſed carnem. Peruerterunt oculos animi ſui obcæcati. Nec mirum, nam veteres amorem cæcum pingebant, quoniam non ſolum ipſe cæcus eſt, ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos amplectitur. Vnde Oſeas quarto capite: Fornicatio, inquit, & vinum, & ebrietas auferunt cor. Et Homerus Mantuanus huiuſmodi ardorem

Eccl.9.

Pſ.118.

Pſal.59.

Pſal.18.

Oſe.4.

Vergil.

rem vocat cæcum ignem, cum ait, Vulnus alit venis, & cæco carpitur igni.

¶ *Neque recordarentur iudiciorum iuſtorum.* Quæ ſcilicet ipſi vt iudices erant iuſtè laturi. Vel neque reminiſcerentur iuſtorum iudiciorum Dei. Nam impij eorum obliuiſcuntur, iuxta illud diuini pſaltis. Auferuntur iudicia tua à facie eius.

¶ *Sicut heri & nudiuſtertius.* Id eſt pro more quotidiano, ſicut ſolita fuerat tempore præterito. Schema eſt in literis diuinis vſitatiſſimum, vt Geneſis 31. Deuteronomij 19. primo Regum 19. ſecundo Regum 5. & multis alijs in locis.

¶ *Afferte mihi oleum et ſmegmata.* Hoc oleum erat liquor aliquis aromaticus, quo fœminæ tunc vngere corpus ſolebant. Smegma erat etiã liquor ex aqua & hordeo ad corpus refrigerandum. Albertus magnus ait ſmegmata vnguenta eſſe, quibus ſudores reſtringuntur. Alij aſſerunt eſſe ſaponẽ, quo & veſtes & corpora abluuntur, à verbo σμήχειν, quod eſt abſtergere, & perpurgare.

Cum autem egreſſæ eſſent puellæ, ſurrexerunt duo ſenes, & accurrerunt ad eam, & dixerunt. Ecce oſtia pomarij clauſa ſunt, & nemo nos videt, & nos in concupiſcentia tua ſumus. Quam ob cauſam aſſentire nobis, et commiſcere nobiſcum. Quod ſi nolueris, dicemus contra te teſtimonium, quod fuerit tecum iuuenis, & ob hanc cauſam emiſeris puellas à te. Ingemuit Suſanna, & ait: Anguſtiæ ſunt mihi vndique: ſi enim hoc egero, mors mihi eſt, ſi autem nõ egero, non effugiam manus veſtras. Sed melius eſt mihi abſque opere incidere in manus hominum, quam peccare in conſpectu domini. Et exclamauit voce magna Suſanna, exclamauerunt autem & ſenes aduerſus eam. Et cucurrit vnus ad oſtia pomarij, & aperuit. Cum ergo audiſſent clamorem famuli domus in pomario, irruerunt per poſticum, vt viderent quidnam eſſet. Poſtquam autem ſenes locuti ſunt, erubuerunt ſerui vehementer:

Pſal.9.

Gen.31.

Deu.19.

1.Re.19

2.Reg.5

Albert.

mentiri: quia nunquam dictus fuerat sermo huiuscemodi de Susanna. Et facta est
D *dies crastina. Cumque venisset populus ad Ioachim virum eius, venerunt & duo presbyteri pleni iniqua cogitatione aduersus Susannam, vt interficerent eam. Et dixerunt coram populo: Mittite ad Susannam filiam Helciæ vxorem Ioacim. Et statim miserunt. Et venit cum parentibus & filiis, & vniuersis cognatis suis. Porro Susanna erat delicata nimis, & pulchra specie. At iniqui illi iusserunt vt discooperiretur: erat enim cooperta, vt vel sic satiarentur decore eius. Flebant igitur sui, & omnes, qui nouerant eam. Consurgentes autem duo presbyteri in medio populi posuerunt manus suas super caput eius. Quæ flens suspexit ad cœlum, erat enim cor eius fiduciā habens in domino.*

¶*Cum autem egressæ essent puellæ.* Hoc est, egressis puellis à pomario accesserunt duo senes ad Susannā, quæ sola manebat. ¶*Si enim hoc egero, mors mihi est.* Idest, si assentiar vobis, mors mihi est à lege inflicta. Iubebat enim lex occidi adulterā
Leui. 20 capite 20. Leuitici, & 22. Deuteronomij.
Deu. 22 Vel sic: Si peccauero, & nefarium adulterij facinus admisero, in mortem animæ incurro, incido in crimen mortiferum. Flagitium graue & funestum mors est: ideo enim appellatur peccatum mortale,
Sap. 16. quòd animam occidat. Id intelligens sa-
Matt. 8. piens ait: Homo per maliciam occidit animam suam. Et Christus dominus: Dimit-
Luc. 9. te mortuos sepelire mortuos suos. Quid
Ezec. 37 est apud Ezechielem 37. campus plenus ossibus mortuorum, nisi mundus plenus
Ephe. 2. peccatoribus? Id intelligens diuus Paulus ait capite 2. epistolæ ad Ephesios: Vos cōuiuificauit, cùm essetis mortui delictis & peccatis vestris. Idest, cum propter peccata vestra mortui essetis, & morte æterna
1.Tim. 5 digni. Et in priore ad Timotheū 5. Vidua
Rom. 8. quæ in deliciis est, viuens mortua est. Et capite octauo ad Romanos: Si secundum
Ro. 14. carnem vixeritis moriemini. Et 14. eiusdē impios appellat mortuos, iustos autem viuos, cū ait: In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit, vt & viuorum & mortuorum dominetur. Hoc est, tam eorum qui sunt in gratia, quàm eorum, qui sunt pestilenti scelere maculati. Metho- Metho. dius tamen per viuos intelligit animos immortales, per mortuos autem corpora ad interitum tendentia. Et diuus Ioannes ait cap. 3. Apocalypsis: Nomē habes, quòd Apoc. 3. viuas, & mortuus es. Hoc est, censeris viuus quo ad corpus, & mortuus es quo ad animam, quia nec Deum diligis, nec proximum. Et capite 3. prioris epistolæ suæ: 1.Ioā.3. Nos scimus, inquit, quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. Qui nō diligit, manet in morte. Hæc ille, & sapienter quidem. Nam Deus est centrum, in quo lineæ sunt coniunctæ & simul congregatæ. Vt enim in Similitudo. sphæra fieri non potest vt linea in centro separetur à linea, nisi separetur à centro indiuisibili, ita haudquaquam potest fieri vt nos à nobis per dissidium & discordiam separemur, quin à Deo disiungamur. Qui odio & inimicitia prosequitur proximū, à Deo est diuisus, & separatus, & ex consequēti à vita: ipse enim ait apud Ioannem 11. Ego sum resurrectio & vita. Et Ioan. 11 14. Ego sum via, veritas, & vita. Igitur qui Ioan. 14 non diligit, separatur à centro, separatus à cētro separatur à Deo, separatus à Deo separatur à vita, separatus à vita manet in morte. Ergò qui non diligit, manet in morte. Hæc est illius loci diui Ioannis philosophia, excelsa quidem & cœlestis, quam ipse paucis, sed plenissimis sapientiæ verbis nos docuit. Quemadmodum separata anima à corpore illud dicitur mortuum: ita separata gratia ab anima mortua appellatur. Vnde Augustinus gratiam ani- August. mam animæ vocauit, & peccatum mortē. Hæc est mors, de qua ait Iacobus apo- Iaco. 1. stolus in epistola sua canonica: Peccatum cùm consummatum fuerit, generat mortem. Nam vt ait Ezechiel 18. Anima quæ Ezec. 18 peccauerit, ipsa morietur. De hac morte intelligitur illud secundi Regum 22. Pre- 2.Re. 22 uenerunt me laquei mortis. Et illud To- Tob. 12. biæ 12. Eleemosyna à morte liberat. Hanc mortem

mortem machinatur nobis diabolus, qui venit, vt furetur, mactet, & perdat, vt verbis vtar diui Ioannis capite decimo. Christus autem, vt ipse eodem ait loco, venit, vt vitam habeant, & abundantius habeant. De hac vita ait diuus Petrus capite tertio prioris canonicæ suæ, tanquam cohæredibus gratiæ vitæ. Et diuus Ioannes capite etiam tertio prioris epistolæ suæ: Translati sumus de morte ad vitam. Quemadmodum vita animaliũ procedit à corde, & vita arborum à radice, sic vita gratiæ à diuina misericordia. Eam ob causam ait Psalmographus. Quærite dominum, & viuet anima vestra. Sed quoniã multi renuunt vitam hanc, quam Deus voluntate præcedente vult omnibus tribuere, manent sine gratia duri & obstinati. In venis lapidum inueniuntur aliquando imagines quædam & figuræ, licet imperfectæ animalium, nam intendens natura producere animal, cùm nõ inueniat dispositionem, producit animalis figuram, non autem vitam: & manent lapides illi figuris ac imaginibus insigniti. Ita Deus etsi paratus est semper ad gratiam infundendam, vult enim, vt diuus ait Paulus, omnes homines saluos fieri, cùm tamen nos inueniat minimè dispositos, solet eam dimittere, ex quo efficitur, vt figuram habeamus viuorum, cùm tamen mortui simus, & per flagitiorum obstinationem in lapidum duritiem transeamus. Aspicis funestum peccatum mortem esse, de qua hoc Danielis loco loquitur Susanna.

Ioan.10
1. Pet.3.
1. Ioã.3.
Similitudo.
Psal.68.
Similitudo.
1. Tim.2

¶*Si autem non egero, non effugiam manus vestras.* Idest, si vobis non assentiar, me ad cædem falso crimine vocabitis.

¶*Absque opere.* Hoc est sine peccato. Sensus est: Potius volo mori, quàm Deum offendere, & me nefario flagitio polluere. Mortem corporis potius eligo propter Deum, quàm turpiter peccare. Magna profectò honestas & constantia, & gloriosa fœmina digna, quæ nos docet exemplo suo, vt eximiam mortem turpi vitæ anteponamus. Nam vitæ curriculum breue est, cursus gloriæ sempiternus, corpus est caducum, anima immortalis. Eam ob causam dicebat Christus dominus apud Matthæum 10. Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius timete eum, qui potest animam & corpus perdere in gehennam. His Dei nostri verbis incensi infiniti homines mortem contemnunt, & ad ipsius gloriam, veræq; honestatis præstantiam morte etiam proposita amore inflammati rapiuntur. Qui ita vitam propriam dilexerint, vt eam Christo proposuerint, amittent illam, qui autem parati extiterint ad illam propter Christum fundendam, vbi existimant vitæ iacturam facere, acquirunt illam: perdunt enim tẽporalem, & consequuntur æternam. Id voluit dominus Iesus his verbis significare apud Ioannem 12. Qui amat animam suam, perdet eam, & qui odit animam suã suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam. Quemadmodum qui feudum habet ad tempus, nimirum in vltima vita duntaxat, & desiderat illud in fatiosim, vt aiunt, habere, reddit illud proprio domino, qui illud ei donat perpetuò, sic nos cùm vitam habeamus ad tempus, debemus illam Deo tribuere, vt illam æuo sempiterno possideamus. Vt vir prudens arculam incendio, aut naufragio potius exponit, quam pretiosum monile, quod in ea continere solebat, dat enim operam, vt illud quod maioris est pretii, potius seruet, quàm arculam, ita nos debemus corpus potius periculo committere quam animam, & summa ope niti, vt eam custodiamus, quòd multo sit illo pretiosior & præstantior. Huius fœminæ fortitudinem & honestatem imitemur, quæ vt Chrysostomus ait in homilia de Susanna, aspernabatur, quod audiebat, quia timebat eum, quem nihil latebat.

Mat. 10.
Ioan.12.
Simile.
Simile.
Chryso.

¶*Exclamauit voce magna Susanna.* Vt scilicet se à senibus defenderet manus ei ac vim inferentibus, & stuprum inferri conantibus. Fortior fuit Susanna, quam Lucretia, quæ ne macularetur infamia, quam ei Tarquinius minabatur, consensit corpore maculari, sed postea illatum stuprum morte luit voluntaria, vt Titus ait Liuius libro primo ab vrbe condita. At Susanna

Tit. Liu.

Susanna nulla infamia territa adduci potuit, vt impudicis senibus cōsensum præberet, quin potius aduersus eos magnas & queribundas voces emisit.

¶*Exclamauerūt autē senes aduersus eā.* Quasi scelus eius ferre non valentes: & vt eam prius accusarēt. Eōdem pacto fecerat impudica illa Aegiptia vxor Putifaris, quæ videns se à casto Ioseph contemptam, clamoribus & accusationibus omnia miscuit. Gen.39.

¶*Et occurrit vnus.* Subaudi, de duobus senibus: & aperuit ostium pomarii, tanquam per illud adulter fugisset.

¶*Venerunt & duo presbyteri.* Hoc est, duo senes, qui calumniam in Susannam adhibebant, cui falsum crimen obiectabāt. Qui antea vocabantur senes, modò vocantur presbyteri. Presbyter enim idē est quod senex, siue senior. Quam ob causam sacerdotes ob morum grauitatem presbyteri dicuntur. Et credibile est illos duos senes fuisse sacerdotes, erant enim de tribu Iuda; quæ erat cum tribu Leui matrimoniis coniuncta. Ex Leui autem erant sacerdotes.

¶*Venit cum parentibus & filiis, & vniuersis cognatis suis.* Credibile est, narrasse eam illis omnem veritatem, suam castitatem, & senum impudentiam. Quam ob causam eam comitabantur.

¶*Erat enim cooperta.* Honestatis causa, Vel ob ruborem, pudorem, luctum, & mœstitiam.

¶*Posuerunt manus suas super caput eius.* Veluti in testimonium veritatis accusationis proponendę, vt crimen quod eam admisisse dicebant, in caput ipsius redundaret. Capite Leuiti. 24. scriptum est, Ponant omnes, qui audierunt, manus suas super caput eius, & lapidet eum populus vniuersus. Vel ponere manus super caput alicuius est eius infelicitatem significare. Leui.24.

¶*Quæ flens suspexit in cœlum.* Vt oculis corporis piarū lachrymarum plenis cęlum corporeum aspiceret, & mentis oculis Deum intueretur verum iudicem, in quo solo spem figebat, cuius summa animi intentione auxilium implorabat. Ei suum committebat negotium, qui est cōscius veritatis. Idem faciebat Iob, qui dicebat capite sextodecimo: Ecce enim in cœlo testis meus, & conscius meus in excelsis. Hoc in acerbis calamitatibus est viris iustis singulare solatium, credere iustum Deum omnia aspicere, & potissimū dominum ac clementissimum patrem ærumnas suorum clarissimè intueri. Id consolabatur Susannam, eamque incitabat, vt vim lachrymarum profundens ad ipsum Deum tanquam ad arcem tutissimam pectore totó confugeret. Idem sentiens Iosaphat periculis cinctus, & in calamitate versatus has voces emisit: Cum ignoremus, quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te. Solum Deum cogitabat, & inuocabat, & in illum mentis aciem intendebat. In eadē sententia erat Dauid, cùm aiebat Psal. 24. Ad te domine leuaui animam meam, Deus meus in te confido, non erubescam. Et paulò pòst: Oculi mei semper ad dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos. Et Psalmo 120. Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi. Et Psal. 122. Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis. Quare nos in ęrumnis versati oculos ad sancta cœli templa sublatos habeamus, clementem Deum precibus ardente pietate incensis obsecrantes, vt calamitates nostras placidis oculis intueatur, nos à periculis eripiat, & magnitudinem suæ erga nos misericordiæ ostendat. Sed etiamsi nō statim videamus liberationem nostram, non tamē debemus cadere animo in acerbitatibus versati, & telis falsorum testimoniorum percussi. Nam vt arca fœderis trāsiuit per fluctus, atque Iordanis aquas, afflictionum significatrices, ad dulcem promissionis terram, ita nos per multos calamitatum fluctus ad suauem cœlorum patriam perducendi sumus, si Deum fuerimus summo amore prosecuti, & ad illū prompto animo confugerimus. Non existimemus ipsum Deum nos repellere, quin potius credamus eum esse, qui tēpore opportuno nobis feret opem, quoniam ipse nos ad seipsum inuitat, cùm ait apud Matthæum 11. Venite ad me omnes,

Iob.16. 2.Pa 20. Psal.24. Psa.120. Psa.122. Iosue.3. Mat.11.

nes, qui laboratis, & onerati estis; & ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Requiē nobis præcipuè animi promittit, non corporis. Ex quo efficitur, vt viri pietate, ac virtute præstantes in medio calamitatum sentiant singularem animi consolationem. Tu verò perpende afflictionis vtilitatem, quæ ab intimo Susan-
Exo. 17. næ pectore lachrymas eduxit. Nec solùm pios animos, sed dura pectora aliquādo
Nu. 20. compungit. Vt petra percussa virga effudit aquarum copiam, sic cor afflictione vulneratum lachrymarum abundātiam. Felix calamitas quæ nos mouet ad pias la-
Gregor. chrymas, & ducit ad Deum. Nam vt diuus ait Gregorius, mala quæ nos hic premunt, ad Deum ire compellunt. Ac vt di-
2.Ti.2. uus ait Paulus in secunda ad Timotheū:
Rom.8. Si sustinebimus, conregnabimus. Et ad Romanos: Si cōpatimur, vt & conglorificemur. Quare non debemus cadere aīo, & amittere tolerantiam, cùm nos viderimus ærumnis, falsisq; testimoniis afflictos, quin potius ante oculos ponamus verba illa diui Pauli capitis sexti posterio-
2.Cor.6 ris ad Corinthios. In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiā & bonam famam, vt seductores & veraces. Intelligamus esse afflictionem potionem salutarem à sapiente medico datam, qua vi-
Simile. ri magnanimi nutriuntur, & recreantur.
Simile. Vt profunda magni fluuij aqua maiores pisces generat, quàm exigui fluminis parua, sic quanto maior est afflictio, tāto ma-
Exo. 1. iores alit animos & spiritus. Filij Israelis quanto magis opprimebantur ab Aegy-
Simile. ptiis, tanto amplius crescebant. Vt pisces sine aqua putrescunt, iuxta id quod ait
Esa. 50. Esaias capite quinquagesimo, sic homines sine calamitate. Non legimus Susannam vnquam tam ardentes preces emisisse ad Deum, nec tam vehementer ad cœlum suspexisse, quàm cùm se vidit in ca-
Similitudo. lamitatum angustiis versatam. Vt colūba videns se & retibus aucupū, & iaculis ac sagittis agitatam, nullum salutarius videt remedium, q̄ altum petere, & in sublime volare, ita pia ac innocens Susanna vidēs se falsis duorum impudicorum senum testimoniis lacessitam, nullum vtilius alleuamentum & perfugium suis inuenit incommodis, quàm tēdere in cœlum, & ad diuinum numen afflicto animo euolare.

Et dixerunt presbyteri, Cùm de ambularemus in pomario soli, ingressa est hæc cum duabus puellis, & clausit ostia pomarii, & dimisit à se puellas. Venitque ad eam adolescens, qui erat absconditus, & cōcubuit cū ea. Porrò nos cùm essemus in E
angulo pomarii videntes iniquitatē, cucurrimus ad eos, & vidimus eos pariter cōmisceri. Et illū quidem non quiuimus cōprehēdere, quia fortior nobis erat, & aperto ostio exiuit: hanc aūt cùm apprehendissemus, interrogauimus, quis nā esset adolescens, & noluit indicare nobis. Huius rei testes sumus. Credidit eis multitudo quasi senibus, & iudicibus populi. Et condemnauerunt eam ad mortem. Exclamauit autem voce magna Susanna, & dixit, Deus æterne, qui absconditorum es cognitor, qui nosti omnia, antequam fiant, tu scis, quoniam falsum testimoniū tulerunt contra me, & ecce morior, cùm nihil horum fecerim, quæ isti malitiosè composuerunt aduersum me. Exaudiuit autem dominus vocem eius. Cùmque duceretur ad mortem, suscitauit dominus spiritum pueri iunioris, cuius nomen Daniel, & exclamauit voce magna. Mundus ego sum à sanguine huius. Et conuersus omnis populus ad eū dixit. Quis est hic sermo, quem tu locutus es? Qui cùm staret in medio eorum ait. Sic fatui filii Israel, non iudicantes, neque quod verum est cognoscentes, condemnastis filiam Israel? Reuertimini ad iudicium, quia falsum te- F
stimonium locuti sunt aduersus eam. Reuersus est ergo populus cum festinatione,

&

& dixerunt ei senes. Veni, & sede in medio nostrum, & indica nobis, quia tibi Deus dedit honorem senectutis. Et dixit ad eos Daniel. Separate illos ab inuicem procul, & diiudicabo eos.

¶*Et dixerunt presbyteri.* Hoc est, duo senes impudici, iudices illius anni.

¶*Ingressa est hæc.* Particula, hæc, indicat contemptionem: Ac si dicerent: illa scelerata, quã nominare nõ audemus, quæ sit nomine indigna. Ita Iudæi de Christo dixerũt. Non hũc: sed Barrabã. Et alibi: Hic autem vnde sit, nescimus. Et alibi: Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram.

Mat. 27. Mar. 15. Luc. 23. Ioã. 18. Ioan. 9. Luc. 23.

¶*Cum essemus in angulo pomarij.* Vt scilicet possemus causas & controuersias cõferre, & occultè eas communicare.

¶*Huius rei testes sumus.* Estis quidem, sed mendaces, falsum testimoniũ in fœminã innocentẽ dicentes. Iusta autem Susanna Deum habet testem, qui nec fallit, nec fallitur. Ipse ait apud Ieremiam capi. 29. Ego sum iudex & testis. De illo ait Dauid Psalmo 88. Et testis in cœlo fidelis. Præter hunc testem habet Susanna conscientiam suam, qua oblectabatur. Nam vt ait apostolus 2. ad Corinthios ca. 1. Gloria nostra hæc est testimoniũ conscientiæ nostræ. Sed non est mirum audisse Susannam aduersus se falsum crimen, cùm de Christo Deo nostro sit dictum capi. 26. euangelii Matthæi: Audis quãta aduersum te testificantur? Testes requiruntur in iudicio, sed veri, graues, & integri. Capite 20. Exodi ait Deus: Non loqueris contra proximum tuum falsum testimoniũ: Testis verus similis est vitro puro liquoris infusi colorem referenti, & splendido speculo propriam rei imaginem repræsentãti. Capi. 23. Exodi sunt hæc verba mandata: Non suscipies vocem mendacii, nec iunges manum tuam, vt pro impio dicas falsum testimonium. Hoc est, Ne admittas rumorem falsum aduersus proximos tuos, nec adiuues impium hominem falso testimonio. Vel, nec pacisearis cum impio, vt sis testis iniquus. Dare enim alicui manum est ei opem ferre, aut cum illo pacisci. Vel iungere manus, illo loco idẽ est

Iere. 29. Psal. 88. 2. Cor. 1. Mat. 26. Exo. 20. Similia. Exo. 23.

quod iurare. Prohibet Deus omne falsum testimoniũ, illud præsertim, quod est iureiurando confirmatum. Solet Deus falsos testes graui supplicio afficere, iuxta illud capitis Prouerbiorum 19. Testis falsus nõ erit impunitus, & qui mendacia loquitur non effugiet. Et illud capi. 21. Testis mendax peribit. Et illud cap. 28. Ecclesiastici: Lingua testificãs adducit mortẽ. Id quod his duobus senibns contigisse testatur scriptura. Intolerabili laborat stultitia, qui existimat se mendaciis esse victoriam perpetuam consecuturũ. In Prouerbiis ait ita sapiens cap. 10. Qui nititur mẽdaciis, pascit ventos, idem autẽ ipse sequitur aues volantes. Sed mẽdacia iocosa aut officiosa nõ tantũ afferunt detrimẽti, quantũ perniciosa, cuiusmodi erant ea, quæ duo senes aduersus innocentẽ Susannã dicebãt. Quare meritò fuit illis vita erepta. Vt mẽbra quædã amputantur, si carent spiritu, & reliquas corporis contaminant partes: sic falsi testes in re graui sunt ab hominũ sociatione tanquã à corpore humano segregandi. Medici enim membra putrefacta secant, ne alia membra labefactent. Et qui rempublicam saluam esse volunt, homines perditissimos ex vrbe depellunt, ne alios corrumpant.

Pro. 19. Pro 21. Eccl. 28. Pro. 10. Similitudo.

¶*Et condemnauerunt eam ad mortẽ.* Approbantes sententiam à iudicibus latam aduersus eam.

¶*Exclamauit autem voce magna.* Cùm magnum esset periculum, magna voce Susanna ad dominũ clamauit, & liberata est. Hunc locum explicans Ambrosius libro 3. officiorum ait: Dum honestati intendit, etiam vitam reseruauit, quæ si id, quod sibi videbatur ad vitam vtile, prætoptauisset, non tantam reportasset gloriam. Imò etiam id quod non solùm inutile, sed etiam periculosum foret, fecisset, pœnam criminis forsitan non euasisset.

Ambro.

¶*Qui absconditorum es cognitor.* Idest, qui omnia cognoscis, quamuis hominib. abscondita. Id ait in epistola ad Hebræ. apostolus his verbis: Non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius, omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius. Deus incõmutabilis & sempiternus omnia in lo-

Heb. 4.

ce ꝓpria, in seipso tanq̃ in clarissimo speculo, omnium rerum similitudinem, atq; ideam continente & repræsentante inuariabiliter conspicit. Vnde Ecclesiast. c. 23. Domino Deo, inquit, anteq̃ crearentur, omnia sunt agnita, & post perfectum respicit omnia. Ideo sequitur in hac oratione Susannæ. Qui nosti omnia anteq̃ fiāt. Perpēde obsecro, quemadmodum Susannæ deuotio calamitate & dolore augeat. Vt ignis flatu pressus accrescit, sic virtus afflictione agitata propagatur.

Eccl. 23

Similitudo.

¶ *Suscitauit dominus spiritum pueri.* Excitauit Deus gratiam, quam in Danielem contulerat, & in actum insolitum ac diuinum fecit procedere. Spiritum in eo quiescentem, & propter ętatis imbecillitatem opera sua nō ostendentē suscitauit Deus, vt admirabilem pueri sapientiam & virtutem, eximiam Susannæ honestatem & innocentiam, & effrenatam senum intemperantiam & calumniam declararet.

¶ *Mundus sum ego à sanguine huius.* Hoc est, non assentior huic capitali sententiæ. Exclamo esse fœminam hanc innocētem, atque iniustè damnatam. Hæc verba procedebāt a spiritu Dei, quem habebat. At multo aliter fecit Pilatus, qui verbis dixit esse se innocentem à sanguine Christi, re autem ipsa illum ad mortem damnauit. Quid illi proderat manus lauare, cùm de eius, & Iudęorum manibus illud intelligatur Esaiæ, Manus vestræ sanguine plenæ sunt? Accipitur sanguis pro morte, vt Genesis 4. Vox sanguinis fratris tui clamat ad me. Et 4. Regum 9. Vlciscar sanguinem seruorum meorum. Accipitur etiam sanguis pro pecunia, qua emitur alimentum, quod vertitur in sanguinem. Ita illud Michææ intelligitur aduersus impios principes, & magnates iudicium ob munera peruertentes, populumq; tributis onerantes. Qui ædificatis Sion in sanguinibus. Hoc est, qui extruitis ædificia pecunia, quam pauperibus eripitis, qua illi erant alendi. Qui ornatis mōtem Sionem aulis magnificis, & in Hierosolymam in eo sitam ornamēta ædificiorum congeritis muneribus, quæ á litigantibus accipitis, & tributis, quibus populū opprimitis, & operatis. Eodem pacto Habacuch capite 2. Væ qui ędificat ciuitatem in sanguinibus. Fortasse hoc dixit propter cædes, quas impij iudices viris innocentibus moliebantur. Ita intelligi potest illud Dauidis Psalmo 50. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Ita appellat nefarium scelus, quod in morte Vriæ quem expulit è vita, commisit. Vel per sanguines quælibet peccata intelliguntur, vt apud Oseam quarto. Sanguis sanguinem tetigit. Hoc est, scelera eorum sunt continua. Passim tamen sanguis accipitur pro morte, vt Gene. 37. Et celauerimus sanguinem ipsius. Exodi 22. Si fur accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis. Primo libro Machabæorum capite 9. Vindicauerunt vindictam sanguinis fratri sui. Matthæi 23. Non essemus socij eorum in sanguine prophetarum. Et 27. Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Et hoc Danielis loco. Mundus ego sum à sanguine huius.

Mat. 27. Esa. 1. Gene. 4. 4. Re. 9. Mich. Haba. 2. Psal. 50. Ose. 4. Gen. 37. Exo. 22. 1. Mac. 9 Mat. 23.

¶ *Quis est iste sermo, quem locutus es?* Id est, quid sibi volunt hæc verba, quæ loqueris? Voluit Deus, vt homines illi Danielem loquentem attenderent, eumq; quid de negocio illo sentiret, interrogarent.

¶ *Sic fatui filii Israel.* Sēsus est: Tam stulti estis ò filij Israelis, vt re nondum liquidò cognita & explorata, ita præcipitaremini in Susannam, mulierē fama clarā, nobilitate insignem, honestate admirandam, verè Israelis filiam imitatione virtutum, vt citra disquisitionem illā ad mortem damnaretis? Hinc colligimus in causa capitali magnam cautionem, & maturitatem esse adhibendam, & grauissimò iudicio esse huiusmodi causam iudicandam. Cæterùm Daniel homines illos vocat fatuos non ira ductus, nec odio concitatus, sed amore veritatis commotus. Nō vt eos iniuria afficeret, sed vt ipsi hac reprehensione verbis aspera, sed charitatis plena resipiscerent, & ad veritatem mētis oculos reuocarent. Eodē pacto diuus Paulus. O insensati Galatæ quis vos fascinauit nō obedire veritati? Et Christus Deus noster apud Lucam 24. O stulti & tardi corde

Gala. 3. Luc. 24.

Similitudo. corde ad credendum. Quemadmodũ medici non indignantur ægrotis, sed eorum morbis aliquãdo asperis medentur remediis, ita qui alios viderint incidere in errorem, non debent iracundia ita stomachari, & illis irasci, vt velint eos contemnere, eorum æstimationem offendere, & maledictis violare, sed vitia corrigere, & verbis aliquando lenibus, aliquando duris, si opus fuerit, delinquentes ad virtutem traducere. Quare quemadmodum quia admonent amicè, audiendi sunt, ita qui inimicè insectantur, repellendi. Quod autẽ ait dominus: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis, intelligitur, quando hoc ex cõtemptione, & ira, & maleuolentia, & proposito lædendi procedit. Porro Daniel noluit illius erroris particeps esse, quin potius errantes feruore charitatis obiurgauit. Id docet apostolus capite quinto ad Ephesios, cùm ait: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite.

Mat. 5.

Ephe. 5.

¶*Et dixerunt ei senes.* Non illi duo iniqui, qui Susannam ad capitis periculum vocauerant, sed homines, qui aderant, senectute confecti, qui cæteros ætate & honore anteibant.

¶*Quia tibi dedit Deus honorem senectutis.* Idest, quandoquidẽ tantam tibi Deus dedit authoritatem, vt honor senibus ob ætatis vetustatem, grauitatem & virtutem debitus, tibi adolescenti tribuatur. Ex modo Danielis intellexit populus, eum esse diuinitus instructum, in eoque esse spiritum Dei excitatum.

¶*Separate illos.* Subaudi, iniquos duos senes. Hoc ideo fecit, ne inter se conferentes sermones nouum aliquod fingerent mendacium.

Cùm ergo diuisi essent alter ab altero, vocauit vnum de eis, & dixit ad eum: Inueterate dierum malorum nunc venerunt peccata tua, quæ operabaris prius iudicãs iudicia iniusta, innocentes opprimens, & dimittens noxios, dicente domino: Innocentem & iustum non interficies. Exo. 23. *Nunc ergo si vidisti eam, dic sub qua arbore videris eos colloquentes sibi. Qui ait, Sub schino. Dixit autem Daniel. Rectè mentitus es in caput tuum. Ecce enim angelus Dei accepta sententia ab eo scindet te mediũ. Et amoto eo iussit venire alterum, et dixit ei, Semen Chanaam, & non Iuda, species decepit te, & concupiscentia subuertit cor tuum, sic faciebatis filiabus Israel, & illæ timentes loquebantur vobis, sed non filia Iuda sustinuit iniquitatem vestram. Nũc ergo dic mihi sub qua arbore comprehẽderis eos loquentes sibi. Qui ait, Sub prino. Dixit autem ei Daniel: Rectè mentitus es & tu in caput tuum: manet enim angelus domini, gladium habens, vt secet te medium, & interficiat vos.* G *Exclamauit itaque omnis cœtus voce magna: & benedixerunt Deum, qui saluat sperantes in se. Et consurrexerunt aduersus duos presbyteros: conuicerat enim eos Daniel ex ore suo falsum dixisse testimonium, feceruntque eis, sicut malè egerant aduersus proximum, vt facerent secundùm legem Mosi: & interfecerunt eos, & saluatus est sanguis innoxius in illa die.* Deu. 19. *Helcias autem et vxor eius laudauerunt Deum pro filia sua Susanna cũ Ioacim marito eius, & cognatis omnibus, quia non esset inuenta in ea res turpis. Daniel autem factus est magnus in conspectu populi à die illa, & deinceps. Et Rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnum eius.*

¶*Cùm ergo diuisi essent alter ab altero, vocauit vnum.* Totum hoc fuit corã plurimis è populo, à quibus postea conuincerentur, si negaret, quod dixisset, & vt varietatem testimoniorum illorum senum audirent, impiam eorum calumniam intelligerent, & veritatem, ac Susannæ innocentiam viderent.

¶*Inueterate dierum malorũ.* Hoc est, tu qui longã ætatẽ tuam in vitiis contriuisti.

Dies mali apud Diuum Paulum capite 5.epistolæ ad Ephesios sunt tempora inimica virtuti, in quibus multa scelera admittuntur. Mala sunt tempora non eorum natura, sed hominum malitia. Ita quidem ait: Redimentes tempus, quoniā dies mali sunt. Tunc redimitur tempus, quādo illud quod malè consumptum est, virtutū actionibus, rectèq; factis resarcitur. Dicitur ēt dies malus tempus calamitatis & & tentationis, vt c.6. eiusdem epistolæ ad Ephesios: Vt possitis resistere in die malo. Hoc est tempore afflictionis. Licet diuus Hieronymus loco illo per diem malum, diem iudicij vniuersalis interpretetur. Hoc autem Danielis loco idem est inueteratus dierum malorum, ac flagitiis imbutus, & in maleficiis veterrimus. Hinc colliges esse falsos testes à iudice conscio obiurgandos.

Ephe.5. Ephe.6. Hieron.

¶*Nunc venerunt peccata tua*. Vsque ad tempus hoc accesserunt vitia, quibus te antea contaminabas, sed modò pœnas lues. Permittit Deus delinquere homines vsque ad certam mensuram, vt ait Augustinus, qua impleta non amplius suffert eorum maleficia. Eo pacto intelligitur, vt testatur Chrysostomus, Genesis illud capite 15. Nondum completę sunt iniquitates Amorrhæorum vsque ad præsens tēpus. Acsi diceret: Hanc terram ablaturus sum ab Amorrhęis, sed permittam eorum scelera vsque ad certum tempus, quo eos expellam. Tunc enim cum scelera ad scelera addiderint, & cōpleta fuerint, iustè eos ac grauiter mulctabo. Idem est, quod ait psalmographus: Appone iniquitatem super iniquitatem ipsorum, vt non intrent in iustitiam tuam. Exprimit locus ille, inquit Theodoretus, Deum non prius vltorem esse, quàm homo sit flagitiosus.

August. Chryso. Psal.68. Theod.

¶*Dicente domino, innocentem & iustum nō interficies*. Cap. Exodi 23. ait ita Deus, Insontem & iustum non occides. Et cap. 19. Leuitici: Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum. Et 27. Deuteronomij: Maledictus qui clam percusserit proximum suum.

Exod.23 Leu.19. Deu.27.

¶*Sub qua arbore vidisti eos*. Nimirū Susannā & iuuenem scelus nefariū admittentes. Docet hic locus esse testes de circunstantiis interrogandos, vt veritas elucescat, & causæ cognitio dilucidè percipiatur. Diuus Ioannes Chrysostomus in Matthæū homilia 17. ait ita: Non solùm respiciamus ad opera, sed ad tēpus, & ad causam, & ad volūtatē, personarū quoq; differentiā, & quantacūque alia ipsis operibus acciderunt, diligentissimè inquiramus. Non .n. possumus ad veritatem aliter peruenire. Hactenus eorū verba, quæ sunt in sacros canones relata 23.quæst.8. Occidit. Qua de re poteris videre extra de testibus. Cū causā, & ff. de fur. l. verū.

Chryso.

¶*Qui ait: Sub schino*. Hoc est, sub lentisco. Ita hunc locum Albertus Magnus interpretatur, & rectè quidem, nam lentiscus dicitur Græcè schinos, & Lusitane aroeyra. Arbor est satis nota in Hispania, Italia, & tota Europa, vtilis, vt ait Dioscorides, & experientia ostendit, ad perpurgādos dentes.

Albert. Diosco.

¶*Rectè mētitus es in caput tuū*. Verè mēdaciū dicis, quod in caput tuū redūdabit.

¶*Semen Chanaam, & non Iuda*. Etsi Iudęus es, tamē non mereris dici filius Iuda, quia patrem illū virtutum ornamētis excultūm non imitaris. Sed imitatione filius es Chanaan. Eius quis dicitur filius, cuius opera imitatur. Iudæis se filios Abrahæ vocantibus dixit Christus apud Ioannē octauo: Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite. Et paulò pǫst: Vos ex patre diabolo estis. Et apud Matthæū 12. eos vocat progeniem viperarum. Similiter Ioannes apud eundem Matthæum 3. Hebræorum populo se sceleribus contaminanti dicebat Deus apud Ezechielem capite 16. Radix tua & generatio tua de terra Chanaā, pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa. Harum nationum vocat Iudæos filios, non natura, sed imitatione, quoniam earum flagitia, & impias superstitiones imitabantur. Contra verò eos diuina scriptura vocat filios Dei, qui sequuntur illum, qui in virtutum studia incumbunt, vitā ad certam rationis normam dirigentes, omniumq; officiorum momenta diligenter ponderantes. Ideo ait diuus Ioannes: Quotquot autem receperunt

Ioan. 8. Mat.12. Matt. 3. Ezec.16 Ioan. 1.

ceperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Et Christus dominus apud Mat
Mat.5. thæum capite quinto. Beati pacifici,quo niam filij Dei vocabuntur.Et paulò post. Benefacite his, qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri,qui in cœlis est. Et apud
Luc.6. Lucam sexto. Bene facite,& mutuum da te,nihil inde sperantes, & erit merces ve stra multa, & eritis filij altissimi. Diuus
Rom.8. Paulus capite octauo epistolæ ad Romanos: Quicunque,inquit,spiritu Dei agun tur,hi filij Dei sunt. Et diuus Ioannes ca
1.Io.3. pite tertio primæ suæ canonicæ: Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt
4. Re.4. filij Dei nominemur,& simus. Vnde capite quarto libri quarti Regum illi dicun tur filij prophetarũ,qui eos sequebantur.
Ephe.5. Apostol. capite quinto epistolę ad Ephesios filios lucis appellat viros iustitia, & honestate claros,cum ait.Vt filij lucis am bulate.Hoc est iustè,honesteq; viuite splẽ dore virtutum illustrati. Vel filij lucis, hoc est filij Dei,qui de se ait Ioannis octa
Ioan.8. uo: Ego sum lux mundi. In eadem episto
Ephe.2. la capite secũdo vocat filios iræ homines peccato astrictos & contaminatos. Eramus, inquit ille, natura filij iræ,hoc est, Dei ira & vltione digni. Eodẽ pacto Hebræi vocant filios mortis eos,qui sunt di
1.Re.20. gni morte, vt cap.20.libri 1.Regum. Ho mines impij dicuntur filij Belial cap.19. Iudicum,& 25.libri 1.Regum, & aliis in locis:est enim Belial idem atq; fine iugo. Præterea dicuntur filij à genere, vt filij Is
Exo.1. raelis Israelitæ Exod.1.Filij Heth Hethæi
Gen.23. Genesis 23.Filij Ammon Ammonitæ Iu
Iudi.10. dicum decimo: Filij Iemini Beniaminitę
Iudi.19. Iudicum 19.Filij Chanaan Chananęi:Filij Iuda Iudæi. Eam ob causam ait Daniel:Semen Chanaan,& non Iuda.Volẽs
Soph. 1. Sophonias significare sopitum esse popu lum Iudaicum, dixit capite 1. Conticuit omnis populus Chanaan. Sed quoniam Chanaan idem est quod mercator,potest transferri locus ille.Cõticuit,vel succisus est populus mercator, vel populus mercatorum. Et ita interpretantur nonnulli
Ose. 12. Oseæ illud capite duodecimo. Chanaan in manu eius statera dolosa, calumniam dilexit. Vt sit sensus. Populus Israeliticus concupiuit opprimere proximum suum per summam fraudem,instar mercatoris falsam habentis stateram. Cæterùm Chanaan fuit filius Cham,filij Noe,vt ex ca- Gene.9.
pite 9.& 10.Genesis liquet. Chanaan au- Gen.10.
tem genuit Sidonem,Hethęum,Iebusęũ, Amorrhęum,Gergesæum,Heuęum,Aracæum,Sinæum,Aradium,Samaręum,Hamathæum. Ac per hos disseminati sunt populi Chananæorum,vt capite decimo Genesis videre licet. Gen.10.

¶*Species decepit te*. Idest, Susannæ pul chritudo te fefellit, & iudicium tuum perturbauit. Deprauati homines, & parum prudentes ex aliena pulchritudine, ob quam erant Deum laudaturi, occasionem sumunt peccandi.

¶ *Sic faciebatis filiabus Israel.* Hoc est, quemadmodum fecistis Susannæ, quam perterrere decreuistis,vt vestræ deprauatæ pareret libidini,sic erga alias fœminas Israelitas facere solebatis. Cõstat ex hoc loco,duos illos senes solitos fuisse obscę nis vti voluptatibus,ad quas mulieres Hebræas excitabant.

¶*Illæ timentes loquebantur vobis*. Hoc est,metu cõmotæ vobis obscœnè respon debant,& vestræ deprauationi obtemperabant. Ex hoc loco colligunt nonnulli, hos duos senes eos esse, de quibus ait Ieremias capite vigesimonono.Fecerũt stul Iere.29.
titiam in Israel, & mœchati sunt in vxores amicorum suorum. Vel loquebantur vobis,idest, commiscebantur vobiscum.

¶*Sub prino*. Albertus Magnus sequens Albert.
diuum Hieronymum ait prinum esse ilicem. Arbor est vmbrosa,glandifera, late- Hieron.
bras quærentibus apta. Dioscorides nu- Diosco.
merat eam inter formas,seu species robo ris. Appellatur Lusitanè Enzinheyra.

¶*Surrexerũt aduersus duos presbyteros.* Quia viderunt eorum discrepantiam, ex qua perspicuè colligebant eorũ falsitatẽ.

¶*Vt facerent secundum legem Mosi.*Capite 9. Deuteronomij scripsit Moses falsi Deut. 9.
testis pęnam dicens: Reddent ei,sicut fratri suo facere cogitauit.

¶*Et interfecerunt eos.*Lapidibus eos vul nerantes & obruentes.Nam eadem pęna mulctati sunt,qua Susannam afficere vo

 lebant.

lebant. Adulteri autē lapidibus obrueban
Deu.22. tur. In lege enim ca. 22. Deut. iubebantur
occidi. Et mulier quæ in domo patris sui
nefarium cōgressum cū homine aliquo
habuisset, si postea nubebat, lapidibus
Ioan.8. obruebatur. Vnde Iudæi apud Ioannem
8. cùm mulierem in adulterio deprehensam
adducerēt ad Christū, dixerunt. In lege
mādauit Moses huiusmodi lapidare.

¶ *Et saluatus est sanguis innoxius.* Hoc est, & seruata est incolumis Susanna innocens fœmina. Homo integer neminem lædens dicitur sanguis innoxius, vt Psal. 93. Sanguinem innocentem condemnabūt. (Psal. 93.) Illud est hoc loco aduertēdum, non sine mysterio fuisse Susannā à Daniele absolutam: nam Daniel idem est quod iudicium Dei, vt intelligamus multos esse iudicio hominū damnatos, qui sunt iudicio Dei absoluti. Contra verò quos mūdus absoluit, damnat Deus aliqñ, qui vñr hominibus iusti, cùm sint coram Deo deprauati. Possumus ex hoc loco colligere, quā differēs, atque dispar sit iudicium diuinum ab humano, & quot falsa crimina quasi venenata tela in vitam innocentem virorum sapientia & virtute nobilitate præstā tium ab improbis hominibus iaciantur. Est huius seculi macula quædam intolerabilis, virtuti inuidere, velle falsis testimoniis ipsum florem dignitatis infringere, & insignium virorum splendorem maculare. Sed tempus diuina permittente iustitia ostendit tandem veritatē. Susanna idē est quod lilium & rosa: iudices aūt illi obscœni & corrupti spinæ erant. Igitur Susanna inter illos erat rosa inter spinas. Vt nō est rosa sine spinis, ita nec vita sine doloribus, tentationibus, & calamitatibus. Nam vt in tractatione de operib. sex dierū diuus Ambrosius philosophatur, ideo spina rosam sepsit, vt humanæ vitæ speculū ostentaret, quæ quod esse potuit suauitatis, stimulis curarū compūgit. Est enim suauitas vitæ septa solicitudinibus, vt mœstitia aliqua sit cum voluptate coniūcta. (Ambro.) Ait Basilius additos esse aculeos rosæ, vt intelligamus amittendam esse oblectationem recordatione flagitij. (Basilius.) Cùm igitur rosā sit spinis septa, quid miraris, si Susanna quæ rosam sonat, fuerit periculis cincta, & in calamitatibus versata?

¶ *Quia non esset inuenta in ea res turpis.* Obserua horum hominum virtutē. Non ideo præcipuè Deum laudibus efferebāt, eiq; gratias agebant, ꝙ eorum consanguinea Susanna liberata fuisset, sed ꝙ iusta, & innocens esset. Eius continentia, singularis vitę integritas & animi ratio pfecta, magna illos afficiebāt voluptate. Est. n. innocentia multo melior, q̄ vita corporis, multo illustrior & præstantior. Vt obscuratur & obfunditur luce solis lumē lucernæ: sic ęstimatio vitæ corporis splendore virtutis vincitur & obscuratur. (Similitudo.)

¶ *Et Rex Astyages appositus est ad patres suos.* Hoc est mortuus est, & sepultus cum maioribus suis. Apponi ad patres suos, & ad populum suū, locutiones sunt in diuinis literis vsitatæ pro sepeliri more maiorū, vt Gen. 35. Cōsumptus ętate mortuus est, Subaudit Isaac, & appositus est populo suo. (Gen.35.) Et c. 49. Obiit Iacob, appositusq; est ad populū suū. (Gen.49.) Et Deut. 32. Sicut mortuus est Aaron frater tuus in monte Hor, & appositus populis suis (Deu.32.) Et 1. Mach. ca. 2. Benedixit eos, & appositus est ad patres suos. (1. Ma.2.) Hic Rex Astyages vocatus est altero nōie Assuerus. (Sup. 9.) Hic fuit pr̄ Darij, & auus Cyri, pr̄ matris eius. Vnde Darius erat auunculus Cyri frater matris eius. Ita asserit Hieronymus cū multis aliis, & est in historia scholastica memoriæ proditū. (Hieron.)

¶ *Et suscepit Cyrus Perses regnum eius.* Astyages erat Rex Mediæ & Persidis, & mortuo illo obtinuit regnum Mediæ Darius eius filius, & regnum Persidis Cyrus eius nepos ex filia. Sed mortuo Dario Cyrus successit illi, tenuitq; clauū vtriusq; regni. Et quamuis regnum Mediæ esset illustrius regno Persidis, Cyrus tamē Persidem regni caput constituit. Sensus huius orationis est. Quando hæc facta sunt Babyloniæ, vbi regnabat Nabuchodonosor, regnabat in Media & Perside Astyages, cui postea successit Darius in Media, & Cyrus in Perside. Postquam autem Darius excessit è vita, consecutus est totum regnum Cyrus, ad quem eius hæreditas pertinebat.

OB-

OBSERVATIONES ex Græco in caput Decimumtertium.

Rat ei pomœrium vicinum domui suæ. In codicibus correctis pro, pomœrium, est pomarium. In versione Græca Theodotionis, ex qua desumptum est caput hoc, est παράδεισος, paradisus. Quod vocabulum hortum significat, & pomarium, est enim pomarium locus arboribus pomiferis consitus: pomœrium autem quod Græcè dicitur πωμοίριον, est locus tam extra, quàm intra murum, vrbem cingens, quem antiq. inauguratò consecrabã, vbi nullum fieri ædificium sinebant. Fuit igitur nõ Latini interpretis, sed librariorum aut typographorum vitio effectum, vt pomœriũ hoc loco poneretur pro pomario, quod Græce dicitur paradisus. Ac si verbum verbo reddere volueris, trãsferes ex Græco, Erat ei paradisus proximus domui suæ. Hoc nomine παράδεισος paradisus, pro horto consito vtitur Proclus, cuius hęc sunt verba: Vbi Hesiodus Fortunatarum insularum meminit, innuit esse paradisum, eũ videlicet, qui apud poetas cãpus Elysius appellatur. Fortasse per campum Elysiũ paradisum terrenum intelligat, Mosaicis literis aliquantulum instructi. Vtitur etiã hoc nomine Xenophon, & Philostratus in vita Apollonij. Sed & eo vtũtur septuaginta interpretes, qui capite secundo Genesis habent, καὶ ἐφύτευσεν κύριος ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὶν κατὰ ἀνατολάς. Hoc est, Et plantauit dominus Deus paradisum in Eden ad orientem. Sed quoniam vocabulum Eden, quod est in Hebraico, non solùm est nomen loci, sed voluptatem & delicias significat, & eedem præter significationem Orientis significat principiũ, vertit Latinus noster interpres: Plantauerat autem dominus Deus paradisum voluptatis à principio. Pro quo paraphrasis Chaldaica Oncheli habet: Et plantauit dominus Deus hortum in loco voluptatis ab exordio. Et Symmachus: Plãtauitq; dominus Deus paradisum florentem á primo, subaudi, tempore. Aquila etiam, & Theodotio nõ ad Orientem, sed à principio transtulerunt. Esse Eden nomen loci indicat Moses capite quarto. Genesis, cùm ait: Egressus Cain à facie domini habitauit profugus in terra ad orientalem plagam Eden. Et Esaias trigesimotertio vbi inducit Rabsacem ita dicentem: Subuerterunt patres mei Gozam, & Haram, & Reseph, & filios Eden. Vbi Eden pro ciuitate quadã accipitur, aut regione. Eodẽ pacto apud Ezechielem capite 27. Et hanc significationem secuti sunt Septuaginta. Significare autem nomen hoc voluptatem, indicat Ezechiel trigesimoprimo, cùm ait: Emulata sunt eum omnia ligna voluptatis, quæ erant in paradiso Dei. Vbi pro, voluptatis est in Hebraico Eden, deriuatum à verbo עדן Hadan, quod significat delectare, voluptate ac deliciis afficere. Et hanc significationem sequutus est Latinus noster interpres, & Symmachus, & alij. Locus ille vbi fuit paradisus terrestris appellatus est Edem, quod esset amœnissimus, admirabilemque afferret voluptatem. Quare tã illi qui pro Eden voluptatem, quàm qui locum voluptatis plenissimum interpretati sunt, rectè quidem verterunt. Nec est etiam inter eos contrarietas, licet sit diuersitas, quòd alij dicant fuisse paradisũ illũ à Deo plantatũ ad Orientẽ, alij à principio, nam vtrunque verum est. Respectu enim terræ promissionis fuit ad Orientẽ, & plantatus fuit à principio mundi, nimirum die tertio creationis, quando Deus dixit capite primo Genesis: Germinet terra herbam virentem, lignumque faciens fructum. Theodorus Mopsuhestiæ ita de paradiso terrestri loquitur: Eden erat locus, in quo positus erat paradisus, excelsus quidem, ad solis ortum collocatus, atque ex vniuersæ terræ partibus electus, in quo Deus hominem tanquam in honorifico domicilio collocauit. Idem ait pluribus verbis Ioannes Damascenus. Seuerinus fuisse ait paradisũ terrestrẽ ad Oriẽtẽ conditũ, vt ex ea parte qua lumina cęli initiũ ducũt nascẽdi, humanę vitę rõ queat

Marginalia: Theod. — Proclus — Hesiod. — Xenop. — Philost. — Gen. 2. — Onche. — Symm. — Aquila. — Theod. — Gen. 4. — Esai. 3. — Ezec. 31 — Symm. — Gen. 1. — Theod. — Damas. — Seueria

atque institutio initiũ haberent. Nõ defuerunt, qui dicerent, nullum fuisse terrenũ paradisum, Mosem autem mysticè fuisse locutum. Sed hi destruunt scripturas, & in errore intolerabili versantur. Ac merito grauiterque fuerunt improbati, & contriti à Hieronymo, Augustino, Epiphanio, Theodoreto, Basilio, & ab aliis, qui diuinã scripturam rectè explanarunt. Cæterum hæc vox paradisus in diuinis literis non tãtum accipitur pro paradiso terrestri, vt capite secundo & tertio Genesis, & capite Ezechielis trigesimoprimo, sed etiam accipitur pro loco beatorum in gloria cœlesti, vt capite duodecimo epistolæ secundæ ad Corinthios: Scio hominem in Christo, siue in corpore, siue extra corpus nescio, Deus scit, raptum huiusmodi vsque ad tertium cœlum. Et scio huiusmodi hominem, quoniam raptus est in paradisum, & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. Vbi per tertium cęlum intelligitur empyreum, vbi est sedes mentium beatarum, & æterna sanctorum domus, vbi qui se hic à scelerum contagione seuocarunt, Deo æterno æuo fruuntur. Locum illum vocat apostolus tertium cœlum, & paradisum. Nam primum cœlum est regio aeris vsque ad cęlum Lunę, secundum cœlum est multitudo omnium globorum cœlestium, qui mirabili celeritate mouentur, tertium est cœlum empyrium, & paradisus æternus. De hoc paradiso & tertio cœlo illud Apocalypsis intelligitur capite secundo: Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei. Vbi per lignum vitæ intelligitur Christus, qui est sapientia patris, filius Dei vnigena, de quo scriptum est capite Prouerbiorum tertio, Lignum vitę est iis, qui apprehenderint eam. Fuit re ipsa in paradiso terrestri arbor vitæ, vt constat ex capite secundo Genesis, quę Christi figuram gerebat. Sed quemadmodum petra quæ percussa præbuit aquas, etsi Christum adumbrauit, dicente apostolo in priore ad Corinthios capite decimo: Petra autem erat Christus, verè tamen fuit petra, sic arbor vitæ etsi Christi vmbram gessit, non ideo dicendum est, non

Hieron. Augult. Epipha. Theod. Gen. 2. Gene. 4. Ezec. 31. 2. Co. 12. Apoc. 2. Prou. 3. Gen. 2. Exo. 17. Nu. 20. Deut. 8. 1. Co. 10

extitisse. Sed loco illo Apocalypsis arbor vitæ non pro vmbra, sed pro substantia, hoc est pro Christo Deo nostro accipitur, & paradisus pro loco sedium beatorum. Præterea accipitur paradisus pro horto cõsito, vt canticorum quarto, Emissiones tuæ paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus. Ac si Christus dicat ecclesiæ: Propagines tuæ, hoc est, ecclesiæ tuæ particulares sunt veluti pomarium plenum malis punicis, aliisque arboribus vberes fructus ferentibus. Ita enim ordinantur, vt ipsi Christo, & ecclesiæ vniuersali, eiusque pastori summo Pontifici obtemperantes in vera fide permaneant. Sed dices: Quare hoc Canticorũ loco fit mentio malorum punicorum? Ratio est: quia per malum punicum ordo significatur & constantia. Aperi illud inuenies ipsum plenum grauis pulcherrimis, in capsulis suis miro ordine dispositis, nullum est alio maius, nullum peruertit locum, nullum egreditur è serie. Est in hoc pomo admirabilis quædam cõtinuatio seriesque acinorum, vt alii ex aliis, & omnes inter se æquales, apti, & colligati videantur. Inter omnia poma nullum est tam pulchra serie à natura constructum, quàm malum punicum, quod alii pomum granatum vocãt. Quam ob causam per illud intelligitur ordo. Deinde ex omnibus pomis nullum præter hoc habet coronam, est enim in fastigio coronatum, magno ita Deo ordinãte artificio naturæ. Cùm autem qui perseuerant, & vincunt, donētur corona, iuxta illud apostoli capite 2. epistolæ 2. ad Timotheum, Non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit, per pomum hoc intelligitur constantia vsque ad finem. Eam ob causam in fine vestis sacerdotalis, in extrēmis fimbriis, vt capite Exodi 28. scriptum legimus, erant mala punica, quia vt verbis vtar seruatoris nostri: Qui perseuerauerit, vsque in finem, hic saluus erit. Hęc est causa, quare veteres Græci imaginem Victoriæ fingebant cum alis tenentem dextera pomum punicum, læua verò galeam, vt refert in hieroglyphicis. Pierius Valerianus. Per alas significatur diligentia & celeritas, per galeam armatura, seu armorũ munitio,

Cant. 4. 2. Tim. 2. Exo. 28. Mat. 10. Mat. 24. Pierius.

munitio, per malum punicũ ordo & constantia. Sed quia nomine alarum designatur aliquando instabilitas, abstulerunt Athenienses alas à Victoriæ simulachro, vt Pausanias, & Heliodorus Periergeta memoriæ prodiderũt. Cùm igitur malũ punicũ sit signum ordinis & constantiæ, meritò particulares ecclesiæ cum horto seu paradiso malis punicis referto comparantur. Aspicis igitur paradisum accipi aliquando pro quocunque horto consito, quemadmodum hoc Danielis loco, vbi Latinus noster interpres pro paradiso pomarium vertit.

Pausan.
Heliod.

¶ *Isti frequentabunt domum Ioacim.* Versio Complutensis Græco adiecta habet: Isti expectabant in domo Ioacim. Cùm enim essent iudices, solebant illic expectare litigatores, vt eorum causas audirent, & sententiam ferrent. Eam ob causam in aulam illam frequenter conueniebant. Quare etsi in verbis aliqua videtur esse discrepantia, in sensu tamen nulla est.

¶ *Quia nunquam fuerat dictus sermo huiusmodi de Susanna.* Quidam vertunt: Quia nunquam huiusmodi fama de Susanna prodita fuerat. Pro, sermo, est in Græco λόγος, quod vocabulum authore Budæo significat sermonem, & famam, & verbum, & filium Dei, & rationem & sapientiam. Et Hieronymus in epistola ad Paulinum præter hæc ait significare causam vniuscuiusque rei, per quam sunt, quæ subsistunt. Primo capite Genesis vbi Moses mundi describit creationem, ait: Dixit Deus, Fiat lux, &c. Et Psalmographus: Ipse dixit, & facta sunt. Dixit Deus, ergo verbo suo, per quod omnia fecit. Quibus verbis æterni verbi generationem intelligimus. Id voluit Augustinus significare in libro de Genesi ad literam, cùm verba illa explanans ait, hoc ad naturam verbi, per quod omnia facta sunt, pertinere: Cuius sententiam sequuntur Iunilius & Rupertus abbas, cum multis aliis. Hoc est verbum, de quo ait Ioannes statim in principio euangelii sui: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deũ. Omnia per ipsum facta sunt.

Budæ.
Hieron.
Gene. 1.
Psal. 32.
August.
Iunilius
Rubert.
Ioan. 1.

De illo scriptum est in libro Sapientiæ capite nono, Domine misericordiæ qui fecisti omnia verbo tuo. Et capite vndecimo epistolæ Pauli ad Hebræos, Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei. Verbum Dei filius Dei est, de quo ait Dauid Psalmo 32. Verbo domini cœli firmati sunt. Et Psal. 106. De necessitatibus eorum liberauit eos, misit verbum suum, & sanauit eos. Videns nanque Deus homines calamitatibus oppressos, & in variis erroribus versatos non tulit eos auxilium cœleste requirentes diutius angi, & tenebris errorum cooperiri. Misit filium suũ vnigenam, vt eos instrueret, & liberaret. Cùm homines sine Dei amore frigore durescerent, vidit diuinus vates spiritu vaticinationis fore, vt Deus pater mitteret filium suum, qui eorum corda leniret. Eam ob causam Psalmo 147. Emittet, inquit, verbum suum, & liquefaciet ea: flabit spiritus eius, & fluent aquæ. Hoc verbum est sapientia Dei, & fons sapientiæ, de quo ait Ecclesiasticus capite primo, Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis. Postquam Esaias capite nono Christi natiuitatem descripsit, eumque vocauit Deum & hominem, subdidit: Verbũ misit dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Ac si diceret: Hunc Dei filium, verbum patris, verum Messiam misit Deus ad Iudæos nomine Iacob & Israel significatos, qui illum contempserunt, & ad cædẽ crudelissimam vocarunt. De illo ait ita Ioannes capite decimonono Apocalypsis: Vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomẽ eius, Verbum Dei. Et capite 1. suæ 1. epistolæ: Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus. & manus nostræ contrectauerunt de verbo vitæ. Ac si dicat, Verbum illud vitæ, per quod omnia viuentia vitam habent, per quod omnia facta sunt, quod erat ab initio, coæternum & consubstantiale patri, quod audiuimus, quod oculis nostris aspeximus, etiam manus nostræ tetigerunt, cùm post reditum ad vitam dixit nobis: Palpate, & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet. Dicitur autem filius Dei verbum,

Sap. 9.
Heb. 11
Psal. 32.
Psa. 106
Psa. 147
Eccle. 1.
Esai. 9.
Apo. 19.
1. Ioã. 1.
Luc. 24.

vt

vt intelligamus æternam eius generationem spiritualem esse, simplicem, inuariabilem, manentem, non materialem, non carnalem, non admistam mutationi. Nam verbum propriè est interior mentis conceptus, & prolata intus notitia. In homine verbum est accidens, at verbum Dei substantia est, & non alia nisi substantia Dei. Cùm igitur verbum Dei sit à Deo productum, propriè dicitur genitum esse, gignere enim est substantiam producere. Porrò cùm verbum sit genitum à Deo, filium esse Dei negare non possumus. Hoc Dei verbum est ratio perpetua, sapientia sempiterna, intellectus incomprehensibilis, verus Dei filius, verus Deus, verbum illud, per quod omnia facta sunt. Deus enim verbo omnia creauit. Id voluerunt significare antiqui in simulachro Dei Enephi, ex cuius ore egrediebatur ouum, hoc est mundus habens oui figuram: qui mundus quoniam Dei verbo conditus est, ex Dei ore exibat. Refert hoc Eusebius Cæsariensis libro primo de præparatione euangelica, & Cœlius Augustinus in hieroglyphicis. Hoc verbo ait Trismegistus fuisse mundum constitutum. Idem aiunt Philo Platonicus in libro de agricultura, Aemilius Platonicus, & ante eum Heraclitus, Plato in Epimenide, cuius hæc sunt verba: Conficiunt circulum suum, & perficiunt mundum, quem ordinauit visibilem verbum omnium diuinissimum. Idē dixit Zeno princeps Stoicorum: qui rerum naturæ dispositionem opificemque vniuersitatis verbum atque Deum nominauit. Qua de re vide Eusebium libro septimo & vndecimo de præparatione euangelica: Didymi Brachmanis epistolam a diuo Antonino in prima parte historiarum citatam: Lactantium Firmianum libro quarto contra gentes: Hamerum Nouasianum in primum caput genesis multos ex antiquis philosophis citantem, qui asserebant summum Deum per verbum suum mundum creauisse, & verbum hoc esse rerum omnium creatarum principium. Id quod ait Moses: In principio creauit Deus cœlum & terram:

Euseb.
Cœlius
Trisme.
Philo.
Aemili.
Heracl.
Plato.
Zeno.
Euseb.
Didym.
Antoni.
Lactan.
Hamer.
Gene. 1.

potest verti ex Hebræo: Per principium. Hoc est, per verbum, quod est filius Dei. Ita locū illū interpretantur Tertullianus, Septimius, Hilarius, Hieronymus, Augustinus, Ioānes Picus Mirandulanus, & Alcuinus. Aspicis igitur non solùm Christianos, sed etiam externos philosophos asseruisse Deum constituisse mundum verbo, quod est rerum principium, & ex diuinis literis constare verbum hoc esse Deum. Sed hoc volo modò ostendere ex multis locis paraphrasis Chaldaicæ summæ apud Hebræos authoritatis, & aliarum versionum. Psalmo septimo vbi nos habemus: Dominus iudicauit populos, pro domino est in Hebræo Iehouah, quod nomen soli Deo conuenit. Et Ionathas paraphrastes Chaldæus trāstulit locum illum: Verbum domini iudicabit populos. Quibus verbis significat Christum esse verum Deum, qui est Iehouah & verbum Dei. Psalmo centesimonono. Vbi nos habemus: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis; habet paraphrasis Chaldaica: Dixit dominus verbo suo. Psalmo 137. quod nos habemus: Quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum, vertit Hieronymus, & post illum Felix Pratensis: Quoniam magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum. Hoc est verbum tuum. Capite octauo Esaiæ vbi editio vulgata habet: Adiecit dominus loqui ad me: habet litera Chaldaica: Addidit verbum domini loqui mecum. Et quadragesimooctauo pro eo quod vulgatus noster interpres vertit: Manus quoque mea fundauit terram, transtulit Thargum: Verbo meo fundaui terram. Capite primo Oseæ habet editio vulgata, Saluabo eos in domino Deo suo, & paraphrasis Chaldaica, Saluabo eos in verbo domini Deo eorum. Ac si dicat Deus pater, Salutem feram eis per filium meum, qui est verbum meum, & Deus illorum. Vbi vides verbum Dei verum esse Deum. Huc accedit nomen Iehouah, quod est in Hebræo pro domino. Cùm enim hic dominus sit Iehouah, hoc est verus Deus, atqui hic dominus sit

Tertull.
Hilari.
Hieron.
August.
Mirand.
Alcuin.
Psal. 7.
Ionath.
Psa. 109
Psa. 137
Hieron.
Felix.
Esai. 8.
Esai. 48.
Ose. 1.

fit verbum Dei: rectè sequitur, hoc verbum Dei esse verum Deum. Sed etiam si verbum accipiatur pro filio Dei, & multas alias habeat acceptiones, hoc tamen Danielis loco accipitur pro sermone, rumore, & fama, vt liquet intuenti.

¶*Dic, sub qua arbore videris eos colloquentes*. Versio Latina adiecta literæ Græcæ habet: Dic sub qua arbore vidisti eos conuersantes ad inuicem. Pro, colloquentes, est in Græco: ὁμιλοῦντας ἀλλήλοις, Prior vox est à verbo ὁμιλέω, quod significat conuersari, loqui, congredi, consuetudinem, & familiaritatem habere. Dicitur etiam apud Sophoclem de complexu venereo, quemadmodum hoc loco. ἀλλήλοις significat mutuo, inuicem, inter se, vltro citroque. Quare potest locus hic ita ex Græco conuerti: Dic sub qua arbore videris eos inter se congressos. Voluit diuinus vates rem turpem honestis verbis innuere. Eodem pacto paulò pòst: Et illæ timentes loquebantur vobis. Hoc est, vobiscum obscœna voluptate commiscebantur. Sed pro duabus vocibus Græcis, nimirum loquentes mutuò, rectè vulgatus interpres vnam posuit, scilicet colloquentes, quæ idem valet ac duæ: vt breuitati simul, & honestati studeret. Cæterum loqui ad cor alicuius est ei dulcia verba dicere, eumque blanditiis delinire, vt capite quadragesimo Esaiæ: Loquimini ad cor Ierusalem. Et Oseæ secundo. Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. Loqui in me, est locutio diuinorum vatum, vt Psalmo octuagesimoquarto. Audiam quid loquatur in me dominus Deus. Illud Habacuc secundi capitis: Contemplabor, vt videam, quid dicatur mihi, vertunt quidam: Speculabor, vt videam, quid in me loquatur. idest quid me doceat Deus. Capite primo ait Zacharias: Dixit ad me angelus domini, qui loquebatur in me.

Sopho. | Esai. 40. | Ose. 2. | Psal. 84. | Haba. 2. | Zach. 1.

ARGVMENTVM Capitis Decimiquarti.

PRoditur memoriæ historia Belis Babyloniorum idoli, cuius sacerdotes fallebant regem, ei persuadentes, vt singulis diebus idolo iuberet dari magnam ciborum copiam, quos ipsi occultè deuorabant. At eorum dolo opera Danielis depræhenso fuerunt interfecti, idolum destructum, & draco vita priuatus. Eam ob causam Daniel omni sapientia & nobilitate præstanti fuit in lacum leonum coniectus, sed inde mirabiliter liberatus, eiusq; hostes missi in eundem lacum statim fuerunt à leonibus dilaniati. Qui enim se scelerum ministros præbuerant, & Dei, hominumque iura violauerant, sibi inscii exitium parauerunt.

Caput Decimumquartum.

A *ERat autem Daniel conuiua regis, & honoratus super omnes amicos eius. Erat quoque idolum apud Babylonios nomine Bel, & impendebantur in eo per dies singulos simile artabæ duodecim, & oues quadraginta, vinique amphoræ sex, Rex quoque colebat eum, & ibat per singulos dies adorare eum. Porrò Daniel adorabat Deum suum. Dixitque ei rex, Quare non adoras Bel? Qui respondens ait ei, Quia non colo idola manu facta, sed viuentem Deum, qui creauit cælum & terram, & habet potestatem omnis carnis. Et dixit ad eum, Non videtur tibi esse Bel viuens Deus? An non vides, quanta comedat, & bibat quotidie? Et ait Daniel arridens, Ne erres rex, iste est enim intrinsecus luteus, & forinsecus æreus, neque*

B *comedit aliquando. Et iratus Rex vocauit sacerdotes eius: & ait eis: Nisi dixeritis mihi, quis est, qui comedat impensas has, moriemini. Si autem ostenderitis, quoniam Bel comedat hæc, morietur Daniel, quia blasphemauit in Bel. Et dixit Daniel regi: Fiat iuxta verbum tuum. Erant autem sacerdotes Bel septuaginta, exceptis vxoribus & paruulis & filiis. Et venit Rex cum Daniele in templum Belis. Et dixerunt sacerdotes Belis: Ecce nos egredimur foras, & tu Rex pone escas, & vinum misce, & claude ostium, & signa annulo tuo, & cùm ingressus fueris mane, nisi inueneris omnia comesta à* C *Bel, morte moriemur: vel Daniel qui mentitus est aduersum nos. Confidebant autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum, et per illud ingrediebantur semper, & deuorabant ea.*

Explanatio.

E*Rat autem Daniel.* In quibusdam codicibus incipit caput hoc ab hac vltima oratione capitis superioris. Et rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnum eius. Ac tùc est sensus. Cùm Astyages, hoc est Darius filius Assueri Rex Medorum excessisset è vita, fuissetque iuxta maiores suos sepultus, obtinuit regnum eius Cyrus Rex Persarum, qui familiariter vtebatur Daniele, eumque præ cęteris amicis honore afficiebat. Itaque per Astyagem intelligitur Darius auũculus Cypri, appellabatur enim Darius & Astyages, quo mortuo tenuit gubernaculum totius imperij Medorum, Babyloniorum, & Persarum Cyrus, in cuius tempore ea contigerunt, quæ sunt huic vltimo Danielis capiti mandata. Ex quibus colliges, has duas historias nimirum Susannæ & Belis diuersis temporibus contigisse: nam historia Susannæ contigit regnãte in Babylonia Nabuchodonosore, & in Perside Astyage auo Cyri, quo tempore Daniel erat adolescens, vt ostensum est capite superiore, vbi scriptum est: Suscitauit dominus spiritũ pueri iunioris, cuius nomen Daniel: hæc autem historia Belis accidit post Babylonis euersionem per Medos ac Persas, & post Darij excessum ex vita, tenente totius imperij clauum Cyro, cuius hoc loco fit mẽtio, cùm iam Daniel esset senectute confectus. Alij codices referunt hæc verba ad finem capitis superioris, & incipiunt hoc vltimum caput ab his verbis. Erat autem Daniel conuiua regis, nimirum Cyri, de quo proximè locutus fuerat. Sup. 9. Quidam per hunc Astyagem non intelligunt Darium, sed eius patrem, qui vocabatur etiam Assuerus, vt ex capite nono liquet, & nos supra retulimus prope finem capitis superioris. Sec hoc loco nõ fit Darij mentio, sed Cyri, quia hic Cyrus magna in Iudæos contulit beneficia. Aiuntque nec Astyagem, nec Darium, nec Cyrum hunc regem esse, de quo hic scribitur: Erat autem Daniel conuiua regis, sed per hunc regem asserunt intelligi Nabuchodonosorem, qui regnabat in Chaldæa regnante in Media, & Perside Astyage, cui post mortem Darii successit Cyrus. Prior tamen explanatio videtur germanior. Herodotus Halicarnasseus in Herod. libro qui inscribitur Clio, narrat Astyagẽ regem filiam habuisse nomine Mandanam, quã nulli Medorum qui ea dignus esset, statuit tradendam, sed Persæ cuidã nomine Cambysi, nulla illustri laude celebrato. Cùm autem vidisset per quietem ex filia enatam vitem, cuius palmite omnis Asia opacaretur, quòd esset patulis diffusa foliis, consilio ariolorum instructus decreuit filium illius filiæ suę nomine Cyrum vita priuare. Natus itaque infans datur occidendus Harpago viro grauissimo, qui timens parentes infantis eum tradidit cuidam regis pastori exponendum. At vxor pastoris videns infantem dilexit illum, & pro filio enutriuit, qui postea fuit ab auo cognitus, & à Medis in regia dignitate constitutus. Ac tandem auo suo Astyagi intulit bellum, quẽ vicit, & totum sibi imperium vsurpauit.

Iustinus Trogus. Comest. Hoc etiam narrat libro primo Iustinus, & Trogus Pompeius, & post illos Petrus Comestor in historia scholastica, qui ait Cyrum retinuisse sibi regnum Persarum, dimisisseque Astyagi auo suo regnum Hircanorum, & Dario filio Astyagis auunculo suo regnum Medorũ hac lege, vt mortuis illis totum imperium ad ipsum Cyrum veniret. Quod factum esse testatur, idque his verbis significatum esse: Rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnum eius.

¶*Conuiua regis*. Hoc est, regi familiaris, qui in eius intima consuetudine versabatur. Pro conuiua est in Græco συμβιώτης, hoc est, simul viuens, à verbo Symbioo, quod est simul viuo, pro quo Latinus interpres editionis vulgatæ rectè transtulit, conuiua. Potest verti conuictor, hoc est quotidianus conuiua. Rectè antiqui accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt. Itaque conuiua accipitur pro eo, qui inuitatus est ad conuiuium, & pro familiari & domestico. Priore modo accipitur capite decimonono libri secundi Regum: Posuisti me seruum tuum inter conuiuas mensæ tuæ, posteriore verò capite nono Prouerbiorum: In profundis inferni conuiuę eius. Et Ecclesiastici nono: Cum sapientibus & prudentibus tracta, viri iusti sint tibi conuiuæ. Hoc secundo modo accipitur hic à Daniele. 2.Re.19 Prou.9. Eccle.9.

¶ *Erat quippe idolum apud Babylonios nomine Bel.* Diuus Hieronymus in explanatione in caput secundum Oseæ ait Ninum Beli filium apud Assyrios Niniuem celebrem ciuitatem condidisse, & regem Zoroastrem forti certamine superasse, tantaque vanitate elatum fuisse, vt patrem suum Belum in Deum referret, cui Babylonij diuinum cultum tribuerunt: Et hũc Belum esse Belem hunc, de quo hic loquitur Daniel. Erat enim insigne Babyloniorum idolum, quod aliquando dicitur Bel, aliquando Beel, aliquando Baal, deducto nomine à Belo patre Nini. Hæc est Hieronymi sententia. Hunc Belum ait Augustinus libro decimonono de ciuitate Dei fuisse primum Assyriorum regẽ. Hieron. August.

Eius statuam coluerunt Assyrij, Babylonij, Sidonij, & aliæ nationes, & vocabant eam Belum, & Bel, & Baal, & erat idolum præcipuum apud gentes illas à fide alienatas. Postea quodcunque idolum appellabatur Baal. Et nonnulla dicebantur Bel cum additamento, vt Belphegor, hoc est idolum hiatus, de quo fit mentio capite 25. Numerorum. Et nono Oseæ. Et Psal. 105. Et aliis in locis. Et Belzebub, hoc est idolum muscarum, de quo fit mentio capite primo libri quarti Regum. Et decimo ac duodecimo Matthęi. Et alijs in locis. Berosus Chaldæus multo ante Hieronymum asseruit etiam Ninum ædificasse templum patri suo Belo, eique statuam fecisse, Idem ait Lactantius Firmianus libro primo diuinarum institutionum, & Theophilus in libro de temporibus, & Thalus historicus à Lactantio citatus. Huius Belis meminit Esaias capite quadragesimosexto. Nu.25. Oseæ 9. Ps. 105. 4.Re.1. Mat.10. Mat.12. Berosus Lactan. Theop. Thalus. Esai. 46.

¶*Impẽdebantur in eo per dies singulos similæ artabæ duodecim*. Hoc est, offerebãtur quotidie huic idolo ad eius alimentũ duodecim artabæ medullæ farinæ triticeæ. Artaba autem est mensura quædam continens 72. sextarios.

¶*Rex quoque colebat eum*. Subaudi, Deum Belum. Cum scriptum sit capite quartodecimo Sapientię: Infandorũ idolorum cultura omnis mali causa est, & initium, & finis. Sap. 14.

¶*Daniel adorabat Deum suum*. Hoc est colebat verum Deum.

¶*Sed viuentem Deum*. Ad differentiam deorum mortuorum. Deus autem verus viuus est, & fons vitæ. Plantæ viuunt, sed non sentiunt, animalia rationis expertia viuunt, & sentiunt, sed non intelligunt, homines viuunt, sentiunt, & intelligunt, sed non habent vitam à se, sed à Deo, quã diu Deus vult. Nam vt Actorum septimo scriptum est: In Deo viuimus, mouemur, & sumus. Deus autem habet vitam à seipso, per se viuus, & non solùm est viuus, sed est ipsa vita, non solùm est æternus, sed ipsa ęternitas. Non solùm viuit, sed ipse est suum viuere, cùm sit actus purus & simplicissimus. Ipse est solus sua natura, & Act. 7.

ra, & per se immortalis. Eam ob causam ait Apostolus capite vltimo epistolæ prio
1.Tim.6 ris ad Timotheum. Qui solus habet immortalitatem. Angeli & animæ rationis participes immortalitatem quidem habent, at non ex se, sed ex Deo. Præterea
August. vt diuus ait Augustinus libro tertio contra Maximinum Arrianorum Episcopū, in omni mutabili natura nonnulla mors est ipsa mutatio. Atque ꝑ hoc solus Deus habet immortalitatem, qui non cuiusquā gratia, sed natura sua nec potest, nec potuit aliqua conuersione mutari, nec potuit, nec poterit aliqua mutatione peccare. Hactenus ille.

¶*Qui creauit cœlum & terram*. Hic Deus qui creauit cœlum & terram, est vnus in natura, trinus autem in personis. Id voluit Moses significare statim in prin
Gene.1. cipio Genesis, cū dixit: In principio creauit Deus cœlum & terram, vbi pro Deo est in Hebraico Elohim in plurali ad ostēdēdam personarum distinctionē, & creauit in singulari, ad ostendendam naturæ vnitatem. Esse autem Elohim in plurali
Psal.95. ostendit versus ille Psalmi 95. Omnes dij gentium dæmonia, vbi pro, dij, Est in Hebræo Elohim. Creauit autem Deus mundum, vt ex visibilibus ipsius inuisibilia cognosceremus, vt ait Paulus apostolus capite primo epistolæ ad Romanos.
Rom.1. Qua de re multa dicit Dionysius Areopa
Dionys. gita in libro de diuinis nominibus capite
Theod. septimo, & Theodoretus in libro de dijs
Ammo. & angelis, & Ammonius in præfatione in
Theop. prædicamenta Aristotelis, & Theophilus
Hugo. libro primo ad Autolicum, & Hugo à sā cto Victore in Didascalico, & nos in cōmentariis in caput tertium huius diuini
Similitudo. vatis. Vt enim qui nauem videt se optimè agitantem, & in portu recipientem, intelligit illic esse eius gubernatorem, sic qui huius mundi machinam eiusque ordinē intuetur, statim percipit animo esse vnū Deum, qui illam moderatur. Hunc igitur Deum trinum & vnum creatorem cęli, & terræ, totius vniuersitatis gubernatorē
Gene.1. colebat Daniel. Alludit hic ad verba illa: In principio creauit Deus cęlum & terram, quorum hic est sensus: In principio mundi fecit Deus ex nihilo cœlum & terram. Vel in principio temporis, vel creationis Deus sine sui mutatione fecit cœlum & terram. Acsi dicat Moses: Ne existimes mundum esse ab ęterno, nam re ipsa creatus fuit. Nam vt circulus etiam si non Similitudo.
videatur habuisse principium, habuit tamen, sic mundus tametsi visus sit nonnullis philosophis æternus esse, fuit tamē cōditus à Deo, qui est vnus, & sempiternus. Ille enim qui est sine principio, principiū omnibus dedit, & qui est potentissimus, admirabili celeritate cęlū creauit & terram, & omnia quæ in illis continentur. Poteris per principium filium Dei intelligere, qui à Iudæis interrogatus quis esset, Ego, inquit, principium, qui loquor vobis, vt ait cap. 8. Ioannes. Et ipse Dei fi- Ioan. 8.
lius capite Prouerbiorum 8. ait: Domi- Prou. 8.
nus possedit me in initio viarum suarum. Vel vt potest etiam verti: Dominus possedit me initium viarū suarū. Vbi ostēdit se esse principiū illud, de quo loquitur Moses, cū ait: In principio creauit Deus cę- Gene.1.
lum & terram. Nonnulli per cęlum loco illo intelligunt omnes globos cęlestes, & per terram orbem hunc, in quo habitamus cum omnibus elementis & corporibus mistis, per anticipationem seu occupationē. Itaque nomine cęli & terrę iuxta eorum sententiam vniuersus mundus visibilis significatur. Et postea explicatur pręcipuè, quid in qualibet die factum fuerit. Vt si quis ostendat alicui Romam in Simile.
summa quadam, & dicat vrbem illam cō ditam fuisse à Romulo, & deinceps descendens ad singularia, dicat, tale ędificium conditum fuit ab illo tali die, & cętera. Hæc est magnorum virorum sententia, quæ nullum continet errorem. At ego existimo per cęlum loco illo intelligi cęlum empyrium, quod creatum fuit primo die, per terram autem illam materiā quandam incultam, ex qua Deus fecit cęlum & terram, quæ quidem materia & moles fuit primo die creata. Cęlum autem visibile fuit factum die secundo, & terra elementaris die tertio, vt diuina scriptura eodem 1. capite Genesis testatur. Gene.1.
Existimo Deum creasse ex nihilo cęlum empy-

empyrium,& Angelos,& animas rationales,& materiā primam,quam Moses appellat terram inanem & vacuam, cætera verò ex illa.Qui verò aiunt terram & mare & corpora cœlestia condita fuisse ex nihilo,intelligendi sunt,in materia illa rudi & inculta, quæ fuit ex nihilo creata,in qua illa erant virtute & potentia.Et ita intelligitur caput primum concilij Lateranensis sub Eugenio 3. vbi dicitur Deus vtramque de nihilo condidisse creaturā spiritualem & corporalem,angelicam videlicet & mundanam. Nam esse orbem terrarum conditum ex materia, indicat
Sap. 11. scriptura capite 11. Sapientiæ his verbis: Non impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa. Qua de re copiosè disserui
Sup.3. suprà,verba illa c.3.explanans:Benedicite aquæ omnes,quæ super cęlos sunt.

¶ *Habet potestatem omnis carnis.* Idest, habet in omnes homines potestatem.Caro accipitur hic pro homine.Eodem mo
Gene.6. do capite Genesis 6. Omnis caro corruperat viam suam. Esaiæ 40. Omnis caro
Esai.40. fenum. Romanorum 2. Non iustificabi-
Rom.2. tur ex operibus legis omnis caro.Et Ioan
Ioan.7. nis septimo: Clarifica filium tuum,vt filius tuus clarificet te,sicut dedisti ei potestatē oīs carnis,hoc est,sup oēs homines.

¶ *Intrinsecus luteus, & forinsecus æreus.* Erat enim simulachrum illud ex ære fuso super formam luteam. Capite superiore ostensus est Daniel libidinis destructor, in hoc autem idolorum euersor.

¶ *Vinum misce.* Hoc est, infunde vinū in amphoras per ministros tuos. Vel misce illud aqua ad bibendum.

¶ *Signa annulo tuo.* Solebant princeps gēmam in annulo habere,quo sigillare solebāt res abditas,quas clausas esse volebāt, vt suprà ostensum est capite 6. vbi de annuli antiquitate disseruimus.

Factum est igitur, postquam egressi sunt illi, & Rex posuit cibos ante Bel, pręcepit Daniel pueris suis,& attulerunt cinerem,& cribrauit per totum templum coram rege,& egressi clauserunt ostium, & signantes annulo regis abierunt.Sacerdotes autem ingressi sunt nocte iuxta consuetudinem suam,& vxores,et filii eorū, & comederunt omnia, et biberunt.Surrexit aūt Rex primo diluculo, & Daniel cum eo. Et ait Rex,Salua ne sunt signacula Daniel? Qui respondit, Salua Rex. Statimque cùm aperuisset ostiū, intuitus Rex mensam exclamauit voce magna. Magnus es Bel,& non est apud te dolus quisquam. Et risit Daniel, & tenuit regem,ne ingrederetur intrò,et dixit.Ecce pauimentum animaduerte, cuius vestigia sint hæc: Et dixit Rex: Video vestigia virorum, & mulierum, & infantium. Et iratus est Rex.Tunc apprehendit Rex sacerdotes, & vxores, & filios eorum. Et ostenderunt ei absconditа ostiola, per quæ ingrediebantur, & consumebant, quę erant super mensam. Occidit ergò illos Rex, & tradidit Bel in potestatem Danielis, qui subuertit eum, & templum eius.

¶ *Factum est igitur.* In Græco est, si verbū verbo reddere volueris.Et factum est, vt egressi sunt illi.Sed sensus idem est.

¶ *Et cribrauit per totum templum.* Hoc est,per totum templi pauimentum,vt comedentium vestigia latere non possent.

¶ *Intuitus rex mensam.* Subaudi, in qua positæ fuerant epulæ idolo. Respexit in primis in mensam ciborū, quia ardenter desiderabat videre,esse illos à Bele deuoratos,vbi autem affectio,vbi oculus est.

¶ *Magnus es Bel.* Voluptate affectus has voces emisit,ac si diceret: Magna est potētia & laus tua ò Bel, ꝙ tātā ciborum copiā comedisti.O stultitiā regis dignā irrisione.Videte, in quo eius potētiā & honorē collocabat,in multis cibis deuorandis.Ideo eum pro Deo colebat, qa multa vorabat.Huiusmodi sunt, qui edacitatē epularū colūt, de quibus ait apostolus c.3.epistolæ ad Philip.Quorum Deus vēter est.Huic loco potest illud accōmoda- Phili. 3.
ri,quod ait Iere.c.49 Arrogātia tua dece- Iere.49.

pit te, quod potest et verti ex Hebræo. Superstitio tua, vel idolum tuum decepit te.
¶ *Risit Daniel.* Non ex leuitate, sed vt vanorũ deorũ cultum illuderet. Fortasse risit ob gaudiũ, quo affectus fuit videns pauimentũ templi pedibus conculcatũ, vt veritas in lucẽ prodiret, & ante omniũ oculos poneretur. Aspicis ex hoc loco licitũ esse aliqñ ridere moderatè, cùm opus est.
Eccl.3. Vnde Ecclesiastes capite tertio. Tempus, inquit, flendi, & tempus ridendi.
¶ *Video vestigia virorum, & mulierum, & infantium.* Vestigia puerorum á vestigiis virorum discrepabāt in quātitate, mulierũ autẽ in figura, qm̃ illæ calceis diuersam formã habentibus vtebātur. Hæc vestigia potuit rex facilè videre pp cineres, quib. Daniel corã rege totũ templi pauimentum operuerat. Cùm Rex respexit ad mensam ciborũ, statim deceptus exclamauit. Magnus es Bel, cùm autem oculos fixit in cinere, intellexit veritatem. Si te ad carnes, ad epulas, ad vinum, ad edacitatẽ, & ebrietatem cõuerteris, in magnos incides errores: at si ad cinerẽ, ad pœnitentiã, ad abstinentiam ciborum, ad cognitionẽ tui te reuocaueris, resipisces, & mẽtis oculis illustratis veritatem intueberis. Si felicitatem collocaueris in crapula & ebrietate, coles idolum, eris ex illis, vt verbis vtar
Philip.3 apostoli in epist. ad Philip. 3. quorũ Deus venter est. Si verò imbecillitatem fragilitatemq; tuam alta mente perpẽderis, euertes idola, & mundi vanitatem despicies. Vide comessationis iacturã per mensam ciborum intellectæ, & humilitatis emolumentũ per cinerem significatæ. Quid est respicere cinerem, nisi seipsum intueri, &
Gen.18. propriam miseriam cognoscere? Cap. 18. Gen. ait Abraham. Loquar ad dñm meũ,
Iob 34. cùm sim puluis & cinis. Cap. 34. Iob scriptũ legimus. Deficiet omnis caro simul, & homo in cinerem reuertetur. Et 10. Ecclesiastici: Quid superbis terra & cinis?
Eccl.10. Eam ob causam ait ecclesia feria 4. cinerum. Memento homo, quia cinis es, & in cinerẽ reuerteris. Vngit nos cinere in capite, vbi est sedes memoriæ, vt memores
Ezech.9 simus mortis, & signat nos tau Ezechielis in fronte, hoc est memoria finis: tau enim est vltima litera in Hebraico alphabeto, quare designat finem & interitum. Et illa
Mat.6. vngimur, cũ nobis ponitur in capite, iuxta id q in euãgelio illius feriæ canitur. Tu
Ezech.9 aũt cum ieiunas, vnge caput tuum. Et Ezechielis documento intelligimus oportere nos in fronte esse vnctos tau. Christus docet, vt vngamus caput: sancta mater ecclesia vngit nos cinere in fronte & capite, innuens tau Ezechielis esse mortis memoriã, qua debemus vnctũ, atq; signatum habere caput, vt nunquam nobis excidat ex animo finis recordatio. Cap. 4. Leuit. præ-
Leuit.4. cipiebat Deus efferẽdum esse vitulum extra castra in locum mundum, vbi cineres effundi solent. Sed dices: Si locus erat plenus cineribus, qũo mũdus appellatur? Qui fieri potest, vt perpurgatus sit, cũ in illum cineres conicerentur? At altè spectare si voles, perspicies ideo locũ illum esse absterſum, quia erat cineribus imbutus, sine quibus pollutus esset, & contaminatus. Hic vitulus est caro nostra, quæ in ara cordis nostri igne diuini amoris immolanda est, in quo corde debet esse cinis, hoc est, nostræ imbecillitatis recordatio, & mortis repetita memoria, vt mũdum sit, & ab omni scelerum cõtagione seuocatum. Eã ob causam debet esse extra castra i. a turbulentis mundi negociis separatũ, & ab immoderatis perturbationibus abductũ.
Simile. Nam memoria mortis est horologium vitæ, illam excitans & ordinans ad munditiam, ad virtutes acquirẽdas, & sordes vitandas. Ait enim Ecclesiasticus. Memora-
Eccle.7. re nouissima tua, & in æternum nõ pecca-
Simile. bis. Vt pauo pulchritudine fulgentiũ plumarũ eas extollit, & in orbem erigit, sed videns pedum suorum fœditatem, rotam caudæ deponit: sic nos superbia, rerumq; nostrarum opinionibus inflati nobis ipsi immoderatè placemus, nostriq; admirationi defixi insistimus, at si ad cinereos pedes, si ad finem respexerimus, rotam no-
Simile. stræ vanitatis deponemus. Vt aqua cineris abstergit vestium maculas, ita mortis memoria & lixiuium lachrymarum animæ sordes, & noxias solicitudines, atque
Hieron. cupiditates. Vnde Hieronymus in episto-
Simile. la ad Cyprianum: Qui se, inquit, quotidie recor-

recordatur esse moriturum, contemnit præsētia, & ad futura festinat. Et vt cinis solet ignem custodire: sic memoria mortis charitatem conseruare. Præterea ignis designat pœnitentiam, & scelerum confessionem, ex quo effectū est, vt qui flagitia sua cognoscerent, eamq; ob causam angerētur dolore, solerent quondam se asperge re cinere, vt Deum pœnitentia placarēt. Ideo ait Ieremias capite 25. Aspergite vos cinere optimates, quia completi sunt dies vestri. Et Threnorum 2. Conticuerunt senes filiæ Siō, consperserunt cinere capita sua. Capite 4. Iudith scriptum est. Erat cinis super capita eorum. Et Matthæi 11. Olim in cinere, & cilicio pœnitentiam egissent. Respiciamus igitur ad cinerem, ad cognitionem nostri, ad pœnitentiam, ad humilitatem, ad humanam miseriam, ad mortem & finem, & ita vitabimus errorem, & scopum attingemus. At si à cinere auerterimus oculos, eosque in mensam epularum coniecerimus, in erroribus intolerandis versabimus. Eam ob causam Christiani ieiunia quadragesimalia meritò seruant, & alia certis temporibus constituta: est enim ieiunium humilitatis, castitatis, & aliarum virtutum fundamentum. Hoc intelligens diuinus, ac regius vates Psalmo 34. Humiliabam, inquit, in ieiunio animam meam. Edacitate redditur animus imbecillus, hebes, & obtusus: ieiunium verò eum reddit fortiorem & acutiorem, eique præbet alas ad volandum in sublime. Id expertus Isidorus libro primo de summo bono: Gulæ saturitas, inquit, aciem mentis obtundit, ingeniumque euertere facit. At etsi hoc verum est, & in ecclesia à tempore Apostolorum semper ieiunium fuit præceptum & obseruatum, Aetius tamē, & Iouinianus, & alij huiusmodi hæretici diabolico furore cōcitati illud de medio auferre voluerūt, sed frustra laborarunt. Horum hæresim, & perfidiam multis iā ab hinc annis sepultam suscitarūt nostris temporibus Lutherus, Melāchthon, Bucerus, Caluinus, & alij hæretici detestabiles sectam Epicuream sequentes, & felicitatem in corporis voluptate collocantes.

Iere. 25. Thre. 2. Iudit. 4. Mat. 11. Psal. 34. Isidorus

Aiunt enim, Deum nunquam constituisse delectum ciborum, ideo nullo modo esse ieiunandum, nec à carnibus, cibisq; aliis abstinendum. Nunquam illi hoc dicerent, nisi intolerabili cęcitate laborarēt. Immo Deus statim in exordio mūdi præcepit homini, quem in agro arboribus consito mirum in modum amœno posuerat, ne ex fructu cuiusdam certæ arboris comederet: nam quo die ex eo comederet, moreretur. Nonne illud fuit constituere differentiam & delectum inter cibos? Illud fuit primum præceptum, & sub pęna mortis promulgatum. Ex illo loco colligunt Augustinus cōtra Iulianum libro primo, Ambrosius in libro de Elia & ieiunio, Chrysostomus homilia 1. in Genesim, Basilius in homilia de laudibus ieiunij, & alij magni nominis & celebritatis viri, & sapientia ac sanctitate venerandi patres, ieiunium esse de iure diuino. Fuit etiam alterum ieiunium cum ciborū delectu, ac discrimine à Deo constitutum, nimirum carnium abstinentia. Nam capite 1. Genesis dixit Deus. Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semē super terram, & vniuersa ligna, quæ habent in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escam. Et capite 3. Comedes herbas terræ, in sudore vultus tui vesceris pane tuo. Quibus verbis liquet, fuisse tunc carnes prohibitas vsque ad Noe post proluuiem terrarum, cui Deus dixit capite nono Genesis. Omne quod mouetur, & viuit, erit vobis in cibum, quasi olera virentia tradidi vobis omnia. Ac si diceret: Permitto vobis deinceps vti carnibus animalium, sicut ante eluuionem oleribus virentibus. Iam non herbas tantùm do vobis in cibum, sed animalia. Sed vide quid addat: Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis. Nonne aspicis etiam illo loco ciborum quorūdam prohibitionem? Sed dices. Si ante eluuionē non comedebantur carnes, quorsum Habel oues alebat? Ait enim scriptura Genesis 4. fuisse illum ouium pastorem. Certè propter lanam, & pelles, & vt posset Deo agnos immolare. Nonne aspicis ante legem esse ciborum delectum à Deo con-

Gene. 2. August. Ambro. Chryso. Basilius. Gene. 1. Gene. 3. Gene. 9. Gene. 4.

Leu. 11. ſt tutum? Porro in lege c. 11. Leuitici præcepit Deus populo, ne certorũ animaliũ
Leu. 23. carnibus veſceretur. Et c. 23. ait: Decimo die menſis huius ſeptimi, dies expiationúm erit celeberrimus, & vocabitur ſanctus, affligetisq; animas veſtras in eo. Vbi affligere animas idem eſt quod ieiunare. Ita locum illum intelligunt non ſolùm catholici, ſed etiam Iudæi, qui tali die ieiunant. Et paulò poſt addit: Omnis anima quæ afflicta non fuerit die hac, peribit de populis ſuis. Vbi aſpicis, Deum ſub pœna mortis ieiunium præcepiſſe. Lege diuinas ſcripturas, & videbis Mo-
Exo. 34. ſem & Eliam quadraginta diebus ieiunaſ-
3. Re. 19 ſe, fuiſſeque eorum ieiunium Deo gratiſſimum, & Iudæorum edacitatem mole-
Exo. 16. ſtiſſimam, qui ob carnium & cœparum
Nu. 11. Aegypti deſiderium vellent illinc non exiſſe. Quid quæris? Priuſquam Samſon
Iudic. 3. naſceretur, prænunciauit parentibus eius Dei Angelus, eum non eſſe cibum aliquem contaminatum ſumpturum. Non-
Mat. 4. dum in lucẽ prodierat vir ille magnus, & iam Deus eius abſtinentiam præceperat.
Luc. 4. Quorſum Chriſtus Deus noſter quadraginta diebus ieiunauit, niſi vt nobis exemplum ieiunandi præberet, & vt ieiunio ſuo ieiuniis noſtris meritum largire-
Mat. 16. tur? Ipſe enim ait. Si quis vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat
Luc. 9. crucem ſuam, & ſequatur me. Chriſtus ieiunauit, & vult vt eum imitemur, & accipientes crucem noſtram ſequamur illum: cùm autem ieiunium ſit crux, quis non videt dixiſſe Chriſtum, vt ieiunaremus? Diuus Paulus in priore ad Corin-
1. Cor. 4 thios capite quarto. Imitatores, inquit,
1. Co. 11 mei eſtote, ſicut & ego Chriſti. Similiter capite vndecimo eiuſdem epiſtolæ.
Philip. 3 Et capite tertio ad Philippenſes. Et quin-
Ephe. 5. to ad Epheſios: Eſtote imitatores Chri-
1. Pet. 2. ſti. Et diuus Petrus in priore ſua canonica capite ſecundo. Chriſtus paſſus eſt pro nobis, vobis relinquens exemplũ, vt ſequamini veſtigia eius. Et diuus Ioannes capite ſecũdo prioris canonicæ ſuæ.
1. Io. 2. Qui dicit ſe in Chriſto manere, debet ſicut ille ambulauit, ambulare. Vnde ſen-
Gregor. tentia illa dimanauit, quam diuus Gregorius, & doctores alij literis mandarunt. Omnis Chriſti actio, noſtra eſt inſtructio. Sed diabolus ille qui Heuæ Gene. 3.
perſuaſit, vt ieiunium à pomis arboris prohibitæ frangeret, qui idem ſed fruſtra conatus eſt Chriſto domino perſuadere, Mat. 4.
facilè perſuaſit hæreticis, vt ieiunia non Luc. 4.
ſolùm contemnerent, ſed damnarent. Contra verò catholici ea mirum in modum amplectuntur ad carnem domandam, & intemperantiam fugiendam. Vt citharœdus dat operam, ne in cithara quid diſcrepet: ſic nos debemus ita Similitudo.
curſum vitæ conficere, ne à temperantia diſcrepemus, & vitæ Chriſtianæ muſicam deſtruamus. Et multò magis, quòd maior & melior ſit actionum, quàm ſonorum concentus. Cùm ad Chriſtum accederent Ioannis Baptiſtæ diſcipuli dicentes. Quare nos, & phariſæi ieiuna- Mat. 9.
mus frequenter, diſcipuli autem tui non ieiunant? Reſpondit illis Ieſus. Nun- Luc. 5.
quid poſſunt filij ſponſi lugere, quandiu cum illis eſt ſponſus? Venient autem dies, cùm auferetur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt. Vbi lugere accipitur pro ieiunare, vt ſupra oſtendimus in annotationibus in caput decimum iuxta Polychronij ſententiam aientis, Iudæos ſo- Polych.
litos fuiſſe ieiunium luctum appellare. Prædixit Chriſtus verbis illis futurum ieiunium, quod vt mandatum nouum ſuo tempore impleretur. Id quod factum eſt. Nam poſt Chriſti in cœlos aſcenſum Apoſtoli ieiunabant, & tota eccleſia ieiunia amplectebatur, vt liquet ex diuo Luca capite decimotertio Actorum apo- Act. 13.
ſtolicorum. Id perpendentes ipſi apoſtoli Spiritu ſancto repleti ieiunium quadrageſimæ ex inſtitutione Chriſti conſtituerunt, ſuoq; decreto illud eccleſiæ ſeruare præceperunt, & præceptum hoc ſuis canonibus mandarunt. Sunt autem verba canonis hæc: Si quis epiſcopus, aut preſbyter, aut diaconus, aut lector, aut cantor quadrageſimam paſchæ, aut quartam feriam, aut paraſceue nõ ieiunauerit, deponitor, præterquam ſi imbecillitate corporis impediatur. Si verò laicus ſit, communione priuetur. Hic eſt vnus ex canonibus

bus apostolorum, quos sancti patres ap-
Zepher. probant & sequuntur. Inter quos est Ze-
Ignati. pherinus, Ignatius, Victor, Leo. Athana-
Victor. sius, Anacletus, Innocentius, Eusebius:
Leo. quos Gratianus & post illum doctores ci
Athana. tarunt. Hi canones apostolorum fuerunt
Anacle. comprobati in multis conciliis, nimirum
Innocē. in Carthaginensi, Niceno, Constantino-
Eusebi. politano, Antiocheno, Calcedonensi. Re-
Gratia. liquit eos nobis collectos beatus Clemēs
Clemēs summus Pontifex discipulus beati Petri
Apostoli, & scripti sunt in primo tomo
conciliorum literis Græcis, & Latinis. Et
Iustinia. Iustinianus Imperator in nouellis suis
constitutionibus eos verbis expressis tri-
buit apostolis. Præterea in constitutioni-
Clemēs bus apostolicis eodem beato Clemente
authore, libro 5. capite 13. sunt hæc verba:
Seruandum est à vobis ieiunium quadra
gesimæ, continens memoriam conuersa-
tionis, & legislationis domini. Nō solùm
Christi apostoli hoc quadragesimale ieiu
nium aliis seruandum præceperunt, sed
ipsi illud obseruarunt, vt Hieronymus,
Hieron. Augustinus, Ambrosius, Gregorius,
August. Chrysostomus, & infiniti alij doctores te
Ambro. stantur. Fuisse autem semper in ecclesia
Gregor. Christi seruatum quadragenarium hoc
Chryso. ieiunium asseueranter affirmant multa
concilia, in quibus illud iterum atque ite
rum præcipitur, nimirum concilium Au-
relianum canone 26. concilium Laudicē
se canone 50. concilium Cæsaraugusta-
num canone 2. concilium Agatense cano
ne 12. concilium Bracharense canone
nono, concilium Toletanum octauum
canone nono, concilium Gangrense ca-
none nono. Et nostris temporibus conci-
lium Coloniense, & concilium Tridenti
num ieiunia & ciborum delectum com-
probarunt. Quod autem aiunt nonnulli
Telesp. Telesphorum summum Pontificem ieiu
nium quadragenarium nouè constituis-
se, est planè falsum & commenticium, nō
enim nouum ieiunium instituit, sed anti-
quum ab apostolis præceptum approba-
uit, & iterum obseruari præcepit. Id quod
etiam alij summi Pontifices fecerunt. Et
quamuis ipsi hoc nouè præcepissent, face
re quidem poterant. Nōne Pontifices ma
ximi vniuersales pastores & magistri po-
terant indicere ieiunium? Poterant profe
ctò. Est ne ecclesia Christi debilior & fra
gilior quàm Iudaica? Non quidem. Pote-
rat ecclesia Iudæorum indicere ieiunia,
& Christianorum ecclesia non poterit?
Valebat summus Hebræorum sacerdos
ieiunia præcipere, & summus Christia-
norum sacerdos maximusque pontifex,
vicarius Iesu Christi non valebit? Si rex
Saul ieiunandum præcepit, dicens: Male-
dictus vir qui comederit panem vsque ad
vesperam, & voluit proprium filium suū
vita priuare, quod precepto illi inscius non
paruisset, vt primo Regū quartodecimo 1. Re. 14
literæ diuinæ testantur, & Niniuitarum
rex publico edicto ieiunium sanciuit, vt Ion. 3.
ait Ionas diuinus vates capite tertio, quis
dicere audet, non posse hoc facere Iesu
Christi vicarium, diui Petri Principis A-
postolorum successorem, summum Pon-
tificem, qui est caput totius ecclesiæ, qui
in vniuersum orbem tenet principatum,
qui est omnium Christianorum pater ac
doctor, atque vniuersalis pastor & rector?
At hæretici despiciunt summum Ponti-
ficem, cui Deus tradidit claues regni cœ- Mat. 16.
lorum; despiciunt sanctos doctores, quos Ioan. 2.
Christus appellauit lucem mundi; despi- Matt. 5
ciunt venerandos patres in sacris ac vni-
uersalibus conciliis congregatos, quibus
Christus ait: Qui vos audit, me audit, Luc. 10.
& qui vos spernit, me spernit. Quare
hæretici qui eos aspernantur, se Christū
etiam aspernari fateri coguntur. Sed aiūt
se legere sacras scripturas, præsertim no-
uum testamentum, vbi aiunt nihil inueni
re, quod eos excitet ad ieiunium. O cæci
homines, nonne legitis ieiunium Ioan-
nis Baptistæ, de quo ait Matthæus capite Matt. 3.
tertio: Esca eius erat locustæ & mel sylue
stre? Nonne legitis apud Matthæum 4. si- Matt. 4.
militer apud Lucam, Christum domi- Matt. 3.
num quadraginta diebus ieiunasse? Non-
ne legitis apud Matthæum 17. & Marcū Mat. 17.
nono, & Lucam similiter nono dixisse Mar. 9.
Christum, hoc genus dæmonij non eii- Luc. 9.
citur nisi per orationem & ieiunium? Ip-
se Christus Deus noster apud Matthæum Matt. 6.
sexto ait: Tu autem cùm ieiunas, vnge

caput tuum, & faciem tuam laua, ne videaris hominibus ieiunans, sed patri tuo, qui est in abscon so, & pater tuus qui videt in abscon so, reddet tibi. Hæc autem merces quam Deus reddit pro ieiunio, vita æterna est. Indicat verbis illis saluator noster ieiunij excellentiam, & meritum in verbo, reddet. Actorum 14. ait ita diuus Lucas: Cùm constituissent illi per singulas ecclesias presbyteros, & orassent cum ieiunationibus, commendauerunt eos domino. Videte antiqua Christianorum ieiunia. Legite diuum Paulum in epistola 2. ad Corinthios capite sexto aientē: In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis. Et capite 11. eiusdem epistolæ numerans afflictiones quas propter Christū ferebat, In labore, inquit, fui, & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis. Nonne videtis diuum Paulum sæpenumero ieiunasse, nosque ad ieiunādum hortatum fuisse? Origenes homilia decima in Leuiticum: Habemus, inquit, dies quadragesimæ ieiuniis consecratos. Hieronymus aduersus Montanum: Nos quadragesimam secundum traditionem apostolorum ieiunamus. Maximus episcopus: Approbamus, inquit, quadragenarium numerum non esse ab hominibus constitutum, sed diuinitus consecratum, nec terrena cogitatione initiatum, sed cœlesti maiestate præceptum. Augustinus libro de salutaribus documentis ait, ieiunium esse verum animi cibum. Chrysostomus in tractatione de pœnitentia homilia prima, ieiunium ait esse medicinā, qua anima infirma frequenter curatur. Dies me deficeret, si omnes vellem commemorare, qui ieiunium laudibus extulerunt. Sed hæretici quibus nihil est dulcius, nihil antiquius, quàm carnis libertas, irrident ieiunia, seque in voraginem comessationis & ebrietatis ingurgitant. Effrenata epularum cupiditate, cæcoque furore libidinis concitati, dum libertatē parare sibi nituntur, seruitutis miserrimæ vinculis alligantur. Vtinam resipiscant, seque ad meliorem frugem recipientes, oculos amoueant à mensa ciborum, & ad cinerem conuertant, quemadmodum regem Babyloniorum fecisse, hoc loco vidimus. Sed de ciborum abstinentia ea poteris videre, quæ suprà literis mandauimus verba illa 1. capitis explanantes: Proposuit autem Daniel in corde suo, ne polluereturde mensa regis.

Act. 14. — 2.Co. 6. — 2.Co. 11 — Origen. — Hieron. — Maxim. — August. — Chryso. — Sup. 1.

¶ *Ostenderunt ei abscondita ostiola.* In templo sub altari, vel alio in loco ad illud apto. Ac explorato & cognito sacerdotum dolo interfecit illos Rex per satellites suos.

¶ *Tradidit Bel in potestatem Danielis.* Intelligens rex imaginem illam Belis nec intelligentiam habere, nec sensum, nec vitam, sed esse statuam quandam, cui cæci homines tribuebant cultum latriæ, vero Deo debitum, falsumque esse id, quod de eius comessatione dicebant sacerdotes, tradidit eam Danieli, qui illam fregit, & euertit templum, vbi illa colebatur.

Et erat draco magnus in loco illo, & colebant eum Babylonii. Et dixit Rex Danieli: Ecce nunc non potes dicere, quia iste non sit Deus viuens, adora ergo eum. Dixitque Daniel regi, Dominum Deum meum adoro, quia ipse est Deus viuens, iste autem non est Deus viuens. Tu autem rex da mihi potestatem, & interficiam draconem absque gladio & fuste. Et ait rex: Do tibi. Tulit ergo Daniel picem, & adipem, & pilos, & coxit pariter, fecitque massas, & dedit in os draconis, & diruptus est draco. Et dixit Daniel: Ecce quem colebatis. Quòd cùm audissent Babylonii, indignati sunt vehementer, & congregati aduersum regem dixerunt: Iudæus factus est rex: Bel destruxit, draconem interfecit, & sacerdotes occidit. Et dixerunt, cùm venissent ad regem, trade nobis Danielem, alioquin interficiemus te, & domum tuam. Vidit ergo rex, quòd E F

irrue-

irruerent in eum vehementer, & necessitate compulsus tradidit eis Danielem. Qui miserunt eum in lacum leonum, & erat ibi diebus sex. Porrò in lacu erant leones septem, & dabantur eis duo corpora quotidie, & duæ oues, & tunc non data sunt eis, vt deuorarent Danielem.

¶ *Et erat draco magnus.* Alia narratur historia de dracone quodam, quem Babylonij vt Deum colebant, quem Daniel interfecit. Est autem draco serpens, qui ob multam ætatem in insolitam excreuit magnitudinem. Dicitur de dracone terreno, & de aquatili. De terreno illud intelligi-
Psal.90. tur psalmographi: Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonē & draconem. Quibus verbis significat nec venenatas & immanes feras, nec dæmones, eorumque satellites his bestiis significatos de viris piis & constantibus, & in Deo fiduciam suam figentibus esse victoriam reportaturos. Pro pisce magno
Psal.73. & vasto accipitur Psalmo 73. Contribulasti capita draconum in aquis, tu confregisti capita draconis. Vbi per vastos illos pisces intelligit diuinus vates Pharaonē, & magnates Aegyptios, quos Deus in mari Rubro submersit. Et quia dracones in promptu habent venenum, quo noceāt, meritò illorum nomine significantur homines flagitiosi ac nocentes. Ideo dice-
Iob 30. bat Iob capite 30. Frater fui draconum, & socius struthionum. Per draconem intelligitur homo pestilens & immanis, per struthionem simulator & fallax, habet enim auis hæc alas, quibus volare videtur, sed non volat. Hoc Danielis loco draco erat bestia quædam terrestris in tēplo illi dicato seruata. Vel in quodam lacu, aut fluuio.

¶ *Et colebant eum Babylonij.* Venerabantur illum Babylonij cultu latriæ. Magna profectò cæcitas colere feram inutilem, horribilem, & venenatam. Iusto Dei iudicio obcæcatæ gentes à dæmonibus il-
Sap. 15. ludebantur. Capite 15. Sapientiæ scriptū
Esai. 2. est: Animalia miserrima colunt. Et Esaiæ secundo: Vt adorarent talpas & vespertiliones. Nec solùm animalia, sed eorum similitudines colebant, vt ait Ezech. ca 8. Ezech.8
In epistola ad Romanos cap. 1. ait ita di- Rom.1.
uus Paulus: Mutauerunt gloriā incorruptibilis Dei in similitudinē imaginis corruptibilis hominis, & volucrū, & quadrupedum, & serpentiū. Et paulò pòst: Mutauerunt veritatē Dei in mendacio. Hoc est in idolis, quæ in diuinis literis mendaciū vocantur. Acsi dicat: Conuerterūt cultum veri Dei in falsorum Deorum cultum.

¶ *Absque gladio & fuste.* Hoc est, sine vllis armis, sed Dei adiumento, & industria rationis. Cùm enim draco aperiret os, iniecit illud offas ex pice pilis & adipe confectas, quibus eum interfecit. Pice ac pilis conglutinatum est guttur eius, & adiecit adipem, vt ob eius saporē & odorem appeteret draco massam illam.

¶ *Indignati sunt vehementer.* Nimirum aduersus regem, & aduersus Danielem. Qua in re animum ingratum, cæcumque furorem ostenderunt. Deberent.n. gaudio efferri, quòd essent à dracone liberati.

¶ *Iudæus factus est Rex.* Hoc est, Rex noster repudiatis patriis legibus, secutus Danielem Iudæum, accepit Iudæorum religionem. Tribuebant illi crimini, qđ erat laude dignissimū. Vel sic: Daniel Iudęus factus est Rex noster. Prior explanatio videtur literæ conuenientior.

¶ *Interficiemus te, & domum tuam.* Hoc est, & te, & vniuersam prolem atque familiam tuā interimemus. Accipitur domus non pro aula, sed pro genere & familia, vt Exodi 1. Singuli cum domibus Exod. 1.
suis introierunt. Esaiæ quinto: Vinea domini exercituum domus Israel est. Mat- Esai.5.
thæi 10. Pax huic domui. Accipitur do- Mat.10.
mus pro synagoga Iudæorum capite 3. Heb.3.
epistolæ Pauli ad Hebræos aientis: Moses quidē fidelis erat in tota domo eius. Heb.3.
Et pro ecclesia Christianorum eodem capite: Christus verò tanquam filius in domo sua, quæ domus sumus nos. Et capite tertio prioris ad Timotheum: Vt scias, 1.Tim.3
quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei viui. Tu verò perpende effrenatam illorum Babyloniorum iram & perturbationem. Nullū

crimen admiserat rex in cæde draconis. Sed demus eum legem diuinam, aut humanam violasse, in quam culpam inciderant domestici eius, vt eos vellet populus vita priuare, nisi rex ei traderet Danielem? Vt magna ac repentina proluuies quicquid inuenit, rapit & euertit nullo delectu, ita concitatus ac inspectatus furor in aliquem non solùm ipsum, sed omnia eius diripere & delere nullo facto discrimine conatur. Fera quidem indomita & immanis est ira populi concitati. Ideo dicebat Iacob: Maledictus furor eorum, quia pertinax, & indignatio eorũ quia dura. Et Salomõ Prouerbiorum 27. Ira non habet misericordiam, nec erumpens furor, & impetum concitati spiritus ferre quis poterit?

Similitudo. Similitudo. Gen. 39. Pro. 27.

¶ *Qui miserunt eum in lacum leonum.* Idest, qui Babylonii coniecerunt Danielẽ in foueam leonũ, vt ab illis dilaniaretur. Erat in vrbe domicilium, in quo alebantur leones, quò coniiciebãtur, qui erãt nefariis sceleribus astricti, & ob grauia crimina damnati. De illo locuti sumus capite sexto. Bis fuit illuc proiectus Daniel, sed non legimus eum in his iniuriis & calamitatibus succensuisse hostibus suis, nec queribundas voces emisisse, nec illos maledictis vulnerasse. Vt excellens aurũ tactum & percussum non sonat, vile autem orichalcum statim edit sonitum, ita vir pius & iustus contumeliis & ærumnis affectus tacet, & æquo animo fert, quicquid euenit: impius autem irascitur, & execrationibus plenis stomachi & querelarum omnium aures obtundit. Ideo ait Salomõ decimonono Prouerbiorum: Doctrina viri per patiẽtiam cognoscitur. Ac plerunque innocentes liberantur. Id sentiens idem Salomon ait capite Prouerbiorum 20. Ne dicas, reddam malum pro malo, expecta dominum, & liberabit te. Et pater eius Psalmo nono, Patientia pauperum non peribit in finem. Hoc est, afflictorum tolerantia. Quare nos in contumeliis & calamitatibus patientiam amplectamur. Audiamus diuum Paulum ita in secunda ad Corinthios capite sexto loquentem, In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia. Et ad Hebræos capite 12. Per patiẽtiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes authorem fidei, & cõsummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem. Si fuerimus ira perturbati, & victi ab illa, non erimus in potestate nostra, si autem dilexerimus patientiam, tenebimus nos ipsos, iuxta id quod ait apud Lucam Christus Deus noster, In patientia vestra possidebitis animas vestras.

Sup. 6. Simile. Pro. 19. Pro. 20. Psal. 9. 2. Cor. 6 Heb. 12 Luc. 21.

¶ *Et erat ibi diebus sex.* Vt si à leonibus non interficeretur, saltem fame periret. Hinc colliges missionem hanc in lacum leonum non esse eam, quę fuit sub Dario capiti sexto mandata: nam tunc non fuit in fouea illa nisi nocte vna: nunc autem sex diebus

Sup. 6.

¶ *Et dabantur eis duo corpora quotidie.* Nimirum hominum damnatorum. Fortasse hæc bina corpora erant animalium indifferenter: præter quæ dabantur cibo binæ oues singulis diebus leonibus illis.

Erat autem Habacuc propheta in Iudæa, & ipse coxerat pulmentum, & intriuerat panes in alueolo, & ibat in campum, vt ferret messoribus. Dixitque angelus domini ad Habacuc: Fer prandium, quod habes, in Babylonem Danieli, qui est in lacu leonum. Et dixit Habacuc, Domine, Babylonem non vidi, & lacum nescio. Et apprehendit eum angelus domini in vertice eius, & portauit eum capillo capitis sui, posuitq; eum in Babylone super lacum in impetu spiritus sui. Et clamauit Habacuc dicẽs, Daniel serue Dei, tolle prandium, quod misit tibi Deus. Et ait Daniel, Recordatus es mei Deus, & non dereliquisti diligentes te. Surgensq; Daniel comedit, Porrò angelus domini restituit Habacuc confestim in loco suo. Venit ergo rex die septimo, vt lugeret Danielem, & venit ad lacum, & introspexit. Et ecce

Eze. 2. G

Daniel sedens in medio leonum. Et exclamauit voce magna rex, dicens, Magnus es domine Deus Danielis. Et extraxit eum de lacu leonum. Porrò illos qui perditionis eius causa fuerant, intromisit in lacum, & deuorati sunt in momento coram eo.

¶*Erat autem Habacuc.* Hic fuit vnus ex duodecim prophetis, qui videns mentis oculis diuino lumine illustratis, futuram euersionem Hierosolymæ, abscessit, vt Petrus ait Comestor in historia scholastica: fugitque ex ciuitate, ad quam postea rediit, cùm Iudæi fuissent in Chaldæam abducti, & Hierósolymæ pauperes tantùm remansissent. Cum autem Daniel in clausa leonum fouea detineretur, erat Habacuc Hierosolymæ, vbi habebat agrum, ad quem miserat messores. Cumque ad illos ferret prandium, fuit repente ab Angelo Dei in lacum Babylonicum per miraculum asportatus: vbi Danielem prandio messorib. parato sustentauit. (Comest. 4.Re.25 Iere.27.)

¶*Et coxerat pulmentum.* Hoc est pultē: est enim pulmētum puls: vel cibus instar pultis. Esca est ex farina confecta, additis interdum ouis, melle, aut caseo.

¶*Et intriuerat panes in alueolo.* Idest, terendo immiserat panem in pultariū seu vasculum culinariū, vbi puls decocta fuerat. Vel accipitur alueolus hoc loco pro corbe, vbi cibus portabatur. Nā teste Varrone alueolus est cauata cortex, aut vasculum vimineū, in quo quid propter cōcauitatem reponitur. Est etiam vasculū ligneū authore Columella lib. 8. capite 5. (Varron. Colum.)

¶*Dixitq; angelus domini ad Habacuc.* Probabile est apparuisse hūc Dei angelū diuino vati in figura humana. In diuinis literis angelus accipitur aliquādo pro viro pio & iusto, vt cap. 11. epistol. prioris ad Corinth. Debet mulier velamen habere supra caput suū propter angelos. Hoc est, ꝓpter homines, qui se à vitiis reuocarūt, & ad Christi imitationē contulerūt. Ita locum illū interpretatur Clemens lib. 2. hepotyposeon. Vel sacerdotes appellat angelos, iuxta illud Malachiæ 2. Labia sacerdotis custodient scientiā, & legem requirent ex ore eius: quia angelus domini exercituum est. Omnes qui à Deo mittuntur, vt eius afferant mādata, angeli dicuntur. Vnde de diuo Ioanne Baptista, de quo ait Ioānnes euangelista, Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes, ait Deus per Malachiam 3. Ecce ego mitto angelum meū. Ita locum illum Christus dominus apud euangelistas interpretatur. Diuus Paulus in epistola 2. ad Corinthios cap. 12. per angelūm Satanæ vult significare omnes tentationes & afflictiones, quibus ipse afficiebatur, vt Photius ait. Satanas ille qui beatum Iob Deo ita permittente multis & acerbis calamitatib. contendit opprimere, idem diuo Paulo facere curauit. Ac quia afflictiones illę variæ & molestę eius carnē affligebāt, eas stimulū carnis appellat dicēs, Ne magnitudo reuelationū extollat me, datus est mihi stimulus carnis meę, angelus Satanę q̃ me colaphizet. Hoc aūt Danielis loco angelus pro spiritu accipitur angelico, q̃ admirabili virtute sua Deo ita volēte secū vatem sanctū asportauit. (1.Co.11 Clemēs Mala.2. Ioan.1. Mala.3. Mat.11. Mar.1. Luc.1. 2.Co.12 Photius Iob.1. 2.Co.12)

¶*Portauit eum capillo capitis sui.* Manus angeli tenuit capillū Habacuc, sed virtus angelica totum illum tetigit, & admirabili ac rapidissimo motu in Chaldæam suauiter adduxit. Capillus non tulit corporis grauitatem, sed Dei potentia illud per angelum effecit. Sequitur. Posuitq; eum in Babylone super lacum in impetu spiritus sui. Idest, admirabili celeritate spiritualis potentiæ suæ.

¶*Tolle prandium, quod misit tibi Deus.* Nō deserit piissimus dominus eos, q ad ipsum toto animo aspirāt, & clamāt, & tāquā ad arcem tutissimā confugiūt. Qui populum Israeliticum 40. annis pauit in solitudine pane cœlesti, de quo ait diuinus psaltes, Pluit illis māna ad manducandū, panē cœli dedit eis, panem angelorum manducauit homo: qui Eliam aluit cibis per coruos delatis, cui postea angelus panē & aquam ostendit, qui quinque millia hominum, præter fęminas & pueros, in solitudine quinque panibus & duobus piscibus educauit, quomodo non posset iustum Danielem prandio messoribus parato (Exo.16. Deut. 8. Psal.77. 3 Re. 7. 3.Re.19 Ioan. 6.)

rato sustentare? Sed dices: Si solus angelus poterat cibum illum portare, quid opus erat Habacuc? Voluit Deus, vt diuinus ille vates opus illud exequeretur misericordiæ, quo mereretur, & ingressum haberet ad cœlum: Est enim misericordia ostium æternæ beatitudinis. De illa illud

Psa.117 Psalmi 117. intelligitur: Hæc porta domini, iusti intrabunt in eam. Nam relatis o-

Mat.25. peribus misericordiæ apud Matthæum 25. docuit Christus esse pro illis æternam gloriam tribuendam. Id significatum fuit portis oraculi templi Salomonis, quę erãt

3.Re.6. ex lignis oliuarum. Templum erat imago ecclesiæ catholicæ: Oraculum autem & sanctum sanctorum imaginem gerebat cęlestis beatitudinis, vt diuus Paulus capite

Heb.9. nono epistolæ ad Hebręos testatur. Nõ poterant ad oraculum ingredi nisi per templum, nec ad cœlum nisi per ecclesiam. Itaque oraculum illud est cęlum, ad quod ingredimur portis oliuarum, hoc est operibus misericordiæ, quæ per oleum & oliuam significatur. Superfertur enim oleũ cæteris liquoribus, atque supernatat, & eodem pacto in operibus nostris debet misericordia superferri. Id voluit de diuina misericordia significare diuinus ac re

Psa.144 gius vates Psal.144. cum cecinit: Miserationes eius super omnia opera eius.

¶*Extraxit eum de lacu leonum.* Quia vidit eius innocentiam & sanctitatem, ex qua deuenit in quandam Dei cognitionẽ, dixit enim, Magnus es domine Deus Danielis. Nouerat nanque ex Danielis documento Belis statuam non comedere, quin potius esse vita & sensu destitutam, & draconem non esse Deum æternum, sed feram mortalem. Propter hæc, & alia huiusmodi merita tenebatur rex Danielẽ honoribus afficere, & immortalibus beneficiis remunerare. Rex Dauid constituit ministrum quendam, qui ei reuocaret ad memoriam aliorum merita, vt ea præmio ac mercede compensaret. Et vocabatur minister hic à commentariis, vt capite

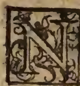
2. Re. 8. octauo libri secundi Regum scriptura sancta testatur. Idem fecit rex Assuerus, vt cõ-

Esth.6. stat ex capite 6. libri Esther. Imperatores Romani habebant huiusmodi ministrũ, qui nuncupabatur magister memoriæ. Meminit eius Trebellius Pollio in historia Claudii Cæsaris. Alludit ad officium hoc Herodianus libro quarto. Meminit illius Ammianus libro quartodecimo, & 27. & 29. Et nostra hac memoria Vuolfgãgus Lazius libro secundo commentariorum reipublicæ Romanæ. Trebel. Herodi. Ammia. Lazius.

¶*Et deuorati sunt in momento coram eo.* Hoc est velocissimè coram rege fuerunt à leonibus dilaniati & deuorati, Deo ita disponente, vt perniciem quam optimo Danieli parauerant, in seipsos redundare sentirent. Ac ita cœtus ille improborum hominum infami morte clausit suũ diẽ. Et illud psalmographi potest accommodari: Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet. Vt ales dat pennas, quibus ornatur sagitta, qua ipsa traiicitur, sibique inscia perniciem machinatur, sic nonnulli ea in alios struunt aliquando, quibus sibi nescii exitium moliũtur. Et vt dicitur in prouerbio, suo gladio iugulantur. Quemadmodum cornix rapit scorpium, vt illum interficiat, & edat, qui ei cauda infligit mortiferum vulnus, & illa volens occidere occiditur, sic multi intendentes alios lædere læduntur, & detrimentum quod aliis cupiebant afferre, in ipsos meritò retorquetur. Narrat Trebellius Pollio, Marium vnum ex septuaginta tyrannis, qui interficere multos volebant, fuisse gladio interfectum à quodam milite, qui in eum irruens, Hic est, inquit, gladius, quem tu fecisti. Nam Marius ille ante tyrãnicum dominatũ faber fuerat ferrarius, & gladios conflauerat. Ac fuit gladio, quem fecerat occisus. In epistola quadam ait Ouidius, Remigiumque dedi, quo me fugiturus abires: Heu patior telis vulnera facta meis. Huc pertinet, quod Liuius ait libro secundo de secundo Bello Punico, Sentiebat Anibal suis se artibus peti. Et illud Luciani in piscatoribus: Quæ tela à nobis, vt fateris, sumpta, aduersus nos iaculatus es. Et illud quod apud Græcos ita peruulgatum est, vt Prouerbii locum obtineat: Psal.7. Similitudo. Similitudo. Trebell. Ouidi. Liuius. Lucian.

neat: Αὐτὸς γὰρ εὗρε τοῦ κακοῦ τὴν πυτίαν. Hoc est: Ipse enim sibi reperit mali coagulum. Vel vt alij dicunt: Ipse inuenit fontem malorum. Ad quod alludit
Aeschil. Aeschylus in Persis. Sed literæ diuinæ
1.Re.17 memoriæ prodiderunt libro primo Regum, Goliam hominem superbum, & audacem proprio suo gladio in singulari certamine occisum fuisse à Dauide;
2.Re.15 quo ipsum Dauidem occidere conaba-
2.Re.18 tur. Absalon voluit auferre patri suo terram, & vitam, & ipse amisit vtranque: periit enim suspensus in aere, vbi terra, & vita priuatus est. Et Ecclesiastes ait
Eccl.10. capite decimo. Qui dissipat sepem, mordebit eum coluber. Accidit enim aliquando, vt quis venenum bibat, quod alteri parauerat, & suo dolo, & artificio pereat. Et qui gladio ferit, gladio peribit, quemadmodum Christus dixit apud
Mat.26. Matthæum capite vigesimosexto. Ac vt
Apo.13. diuus ait Ioannes capite decimotertio Apocalypsis: Qui in captiuitatem duxit, in captiuitatem vadet. Et vt infertur ex parabola vineæ agricolis locatæ,
Mat.21. quam dominus Iesus attulit apud Euan-
Mar.12. gelistas. Deus malos malè perdet. Nam
Luc.20. vt ait idem dominus apud Matthæum
Mat.7. septimum. Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Id accidit illis, qui Danielem in leonum foueam proiecerunt: nam eo mirabiliter erepto, fuerunt ipsi in illam proiecti. Et impletum est illud capitis vigesimisexti Prouerbio-
Pro. 26. rum. Qui fecit foueam, incidet in eam, & qui prouoluit lapidem, reuertetur ad eum. Quare ab iniuriis, & maleficiis nos abstineamus, & beneficentiam, ac benignitatem obseruemus. Demus operam, vt simus ea charitate muniti, quæ omnibus bonum desiderat, quæ in tempestate tranquilla est, & splendet in tenebris, quæ pulsa loco manet tamen, atque hæret in patria, quæ calamitatibus pressa eminet, & floret per se semper, nec alienis vnquam sordibus obsolescit.

OBSERVATIONES ex Græco in caput Decimumquartum.

NIsi dixeritis mihi. In translatione Græca Theodotionis est: ἐὰν μὴ εἴπητέ μοι. Si non dixeritis mihi. Vel, nisi mihi dixeritis. Particula nisi, quæ variè dicitur Græcè, sumitur aliquando affirmatiuè, vt apud diuum Paulum capite sexto ad Hebræos: Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Capite vigesimosecundo Genesis dixit Deus Abrahæ in immolatione filij. Quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum. Cùm autem apostolus citet locum illum in epistola ad Hebræos, vtitur particula nisi, vbi in Hebræo est mera affirmatio. Ex quo colliges eam esse illic affirmantis particulam. Nonnulli existimant, nisi, accipi aliquando pro nec, vt apud Marcum capite sexto. Præcepit eis, ne quid tollerent nisi virgam tantùm, non peram, non panem, nō in zona æs. Vt sit sensus: Præcepit Christus discipulis suis, nec qd ferrent, nec virgam tantùm, seu ne virgā quidem, non peram, & cætera. Mouentur ad interpretationem hanc verbis Matthæi capite decimo, & Lucæ nono. Agēs enim ibi Matthæus de apostolorum missione ait, Christum Iesum hæc illis dixisse. Nolite possidere aurum, nec argentum, nec pecuniam in zonis vestris, non peram in via, nec duas tunicas, nec calciamenta, nec virgam. Diuus autem Lucas ait. Nhil tuleritis in via, nec virgam, nec peram, nec panem, nec pecuniam, nec duas tunicas habeatis. Cùm igitur Christus dominus apud Matthæum, & Lucam prohibeat Apostolis virgam, magna videbitur esse discrepantia inter illos & Marcum, qui ait esse illis virgam permissam: nisi particula, nisi, quæ Græcè est εἰμὴ, apud Marcum accipiatur pro nec. Hæc est eorum opinio, non omnino contemnenda. Sunt enim verba illa

Theod. Heb.6. Gen.22 Mar.6. Mat.19. Luc.9. Mat.10. Luc.9. Mar.6.

ab euangelistis memoriæ prodita,& ppetuis monimentis consignata, quib. Christus Deus noster discipulos suos ad cæcã animorum dominatricem cupiditatẽ vitandam erudiuit. Cùm euangelica philosophia sit in paupertate,& honorum mũdi despicientia, cæterisq; virtutibus constituta,voluit,vt hi,quos ad eam nuntiandam,ac propagandam mittebat,eas opes & dignitates contemnerent,ad quas plerique mortalium auiditate inflammati rapiuntur. Eam ob causam non solùm aurum & argentum, sed etiam virgam illis interdixit. Ego tamen existimo loco illo Marci particulam,nisi,nõ accipi pro nec, sed propriam retinere significationem. Et Græci nobiscum legunt, quemadmodum omnes ferè Latini, qui pro εἰμὴ, nisi, seu præterquam, interpretantur. Ac tamen nullam esse credo inter euangelistas repugnantiam. Nam duplex est virga, vna quæ virga tantùm est, qua vtuntur viatores sustentandi se causa, & hæc concessa est Apostolis,de qua loquitur diuus Marcus. Altera est, quam afferunt, vt se à lædẽtibus defendant,aut eos offendant, quæ non solùm virga est,sed etiam telum, siue iaculum, siue claua, & hæc est illis prohibita,de qua Matthæus & Lucas loquuntur. Quòd verò dominus virgam illam pugnatricem vetet, videtur indicare id,quod dixit postea apud Lucam
Luc.22. capite vigesimosecundo. Qui habet sacculum tollat, similiter & peram, & qui non habet,vendat tunicam suam,& emat gladium. Opponit, vt vides, habere gladium & nõ habere virgam à se olim prohibitam. Volens Marcus admonere,ne quod Matthæus literis mandauerat, perperam intelligeretur, testatur concessam esse apostolis virgam tantùm,hoc est virgam,quæ tantùm virga est,sustentationis causa delatã, non autem, quæ præter sustentationem offensionis, aut defensionis causa portantur, quæ intus ferrum habet, aut aliquid huiusmodi,quo apta sit ad pugnam. Aspicis igitur diuum Marcum nõ pugnare cũ aliis euãgelistis, quin potius esse eorum explanatorem. Esse autẽ duas virgas indicant Hebræi,qui vnam appellãt שֵׁבֶט Xebet,quę fuit Apostolis prohibita,quæ vt telum defertur, alterã appellãt מִשְׁעָן Mixhã,quę fuit illis concessa,qua la psum corpus nititur,& sustẽtatur. Ex quo efficitur,vt per Xebet intelligant mulctã, & calamitatem,per Mixhã verò oblectationem,& solatium. His duobus vocabulis vtitur versiculo vno diuinus,ac regius vates Ps.23.cùm ait. Virga tua & baculus Psal.23.
tuus ipsa me consolata sunt. Pro virga est in Hebraico Xebet,& pro baculo Mixhã, pro quo noster interpres solet virgã vertere,vt Iudic.6. Extendit angelus domini Iudic.6.
summitatem virgæ. Voluit diuinus psaltes his duabus virgis significare,se nõ solũ diuinis beneficiis amoris plenissimis, sed etiam rerum aduersarum ictib.a Deo sibi illatis delectari. Acsi diceret: Virga iustitiæ tuæ Deus sanctè me peccantem corrigis,baculo misericordiæ tuæ me imbecillum sustentas. Vtraque certè res animo meo iucunditatem affert & consolationem. De prima virga, qua afflictio & seueritas significantur,ait Dauid Ps.2.Re Psal.2.
ges eos in virga ferrea. De secunda, qua benignitas & mansuetudo intelliguntur, ait idem Psal.17. Præuenerunt me in die Psal.17.
afflictionis meæ, & factus est dñs virga mea,pro quo editio vulgata habet. Et factus est dñs protector meus. Quod in idẽ recidit. Et quemadmodum per virgã ferream intelligitur correctio & seueritas: sic per virgam auream clementia & benignitas. Hæc est virga aurea, qua Rex Assuerus tetigit Esther,vt c.5.libri eius sacrę Esth.5.
literæ memoriæ prodiderunt. De his duabus virgis ait Deus apud Zachariam 11. Zac.11.
Sumpsi mihi duas virgas,vnam vocaui decorem,& altera funiculum. Hoc est,duas regendi rationes,vnã in amore & clemẽtia, alteram in castigatione,& seueritate constitutam. Vbi pro virga nec est in Hebreo Xebet,nec Mixhan,sed מַקֵּל Maccel, vocabulum indifferẽs ad vtranq;, nempe ad virgam correctionis,& ad virgam sustentationis. Ac quoniam Xebet solet virgam illã significare ferro munitã,qua loco teli,seu spiculi nonnulli vtuntur viatores,transtulit pro ea Latinus noster interpres

2.Re.18 pres lanceam lib.2.Regum ca.18.dicens: Tulit ergo Ioab tres lanceas in manu sua, & infixit eas in corde Absalom. Vbi pro lanceis est vocabulũ hoc Xebet, quod virgam illã significat, quæ non tantũ virga est ad lassi corporis sustentationem, sed armorum genus. Et hęc est, quam dñs noster Iesus Christus apostolis prohibuit, libertatẽ illis concedens bacillũ portandi ad corporis imbecillitatẽ tuendã atque sustentandam. Aspicis igitur nullam esse inter euangelistas repugnãtiam, nullũ dissidiũ: imò singularem concordiã, & admirabilem concentũ. Diuus Augustinus lib.2.de

Auguft. consensu euangelistarũ per virgam apud Marcũ ait, intelligi potestatem accipiendi necessaria vitæ, per virgã verò apud alios duos euãgelistas ipsa necessaria, vt sit sensus: Ne portetis peram, ne virgã quidem: hoc est, nec res ad vitam necessarias: sed portare vigã, hoc est, potestatem eas accipiendi, quia dignus est mercenarius mercede sua. Diuus Hieronymus in commen

Hieron. tariis in Matthæi caput 10.per virgã apud Matthęum & Lucam intelligit mundi prę sidium, quod vt superuacaneum prohibe

Exo. 4. tur, cùm dñi habeamus auxilium. Illã virgam ait esse à domino interdictam, quæ vertitur in colubrum, & carnis præsidio

4.Re.18 nititur, quæ capi. 18. libri quarti Regum,

Esai. 36. & 36. Esaiæ baculus arundineus appellatur. Illam autem ait esse concessam apud Marcum, qua corpus quodãmodo sustentatur.

Euthy. Euthymius ait Matthæum & Lucã narrare id, quod Christus prius præceperat apostolis: Marcum verò id, quod postea illis propter longioris itineris laborẽ indulserit. Alii confugiunt ad allegoriam à simplici ac vsitata interpretandi ratione ad arcanas intelligẽtias sermonem traducentes, seque ab aperto orationis argumẽto separantes. Alii aliter interpretantur.

Similitudo. Quemadmodum enim ex eodem auro diuersa conflantur monilia, sic ex eodem loco sacræ scripturæ diuersæ aliquãdo intelligentiæ depromuntur. Sed ea eligẽda est, quæ est literæ congruentior, clarior, facilior, & scribentis instituto accõmodatior. Eam ob causam ad eam inueniendam, recurrendum nobis est sæpenumero ad vocabulorum Hebræorum & Græcorum originem, vt inde sensum literalẽ aucupãtes, possimus in eo tanquam in speculo purissimo imaginem veritatis intueri. Ex omnibus his explanationib. illa meo ingenio magis placet, quæ explicat apud Marcum concessam esse virgã sustentationis tantũ, apud alios autem euangelistas interdictam eam esse, quæ præter virgam est ẽt telum. Existimo tamen rectas esse alias interpretationes à nobis relatas grauissimorum authorũ, nulloq; modo esse contemnendas. Si scire volueris, quot modis sumatur virga in literis diuinis, vide Diony- Dionys.

bum 15.de cœlesti hierarchia, Tertullia- Tertul.

nũ aduersus Iudæos, Epiphaniũ lib. Anco Epiph.

rat, Chrysostomum in Psal 43. Clementẽ Chryso.

Alexandrinum 1.Pædag.7.& 9 Cyrillum Clemẽs

de incarnatione vnigeniti. Cyril.

¶*Confidebant autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum.* Versio Latina interlinearis habet: Ipsi autem despiciebant In Græco est verbum κατεφρόνουν, quod significat despicere, cõtemnere, pro nihilo ducere. Eã ob causam existimant nonnulli, vitio librariorum effectũ esse, vt pro contemnebant scriptũ sit, confidebãt. Nam in quibusdam codicibus correctis pro confidebant est ad marginem cõtemnebant. Sed quantũ ad sensum attinet, parum est discriminis, nam vbi est alicuius rei confidentia, ibi est eius contemptio. Præterea non desunt, qui dicant verbum κατεφρόνουν significare etiã confidere: nã ab eo deducitur nomen hoc καταφρόνημα, quod significat confidẽtiã. Quare vtrunq; & cõfidebãt, & cõtẽnebãt verti potest. Accipitur aliquãdo cõfidere & cõfidentia in malã partẽ, vt ca.11.Prouerbiorũ: Qui cõ Pro. 11.

fidit in diuitiis suis, corruet. Et 12. Qui cõ- Pro. 12.

fidit in cogitationibus suis, impiè agit. Et

capit. 36. Esaiæ: Confidis super baculum Esai. 36.

arundineum. Ita vocat Aegypti auxilium, & mundi spem Eodem modo hoc loco sacerdotes Babylonii dolis suis fidebant. Accipitur autem in bonam partem, vt

Psalmo 124. Qui confidunt in domino, si Psa.124

cut mons Sion, non commouebitur in æternum. Ac si dicat: Qui in Deo spem suam & fiduciam figunt, similes monti

ti Sicut immobiles erunt,& in virtute per seuerabût. Ideo ait Christus apud Ioan.
Ioan.6. ca.16.Cõfidite,ego vici mundum.Et Pau
Heb.10. lus Hebræ.10. Nolite amittere confidentiã. Qui animo sincero fidit Deo, cui se suaque omnia committit,in eoq; omnem spem & cogitationem locat,hic sine dubitatione se effert in sublime, & omnib. humanis casibus superiorem facit.

¶ *Magnus ès domine Deus Danielis.* In
Theod. editione Theodot. est: μέγας εἶ κύριε ὁ θεὸς τοῦ Δανιήλ. Vbi in Hebr.est Iehouah, solẽt Septuaginta vertere κύριος,vbi vero est Elo
Deu.10. him,θεὸς,vt cap.10.Deute.dñs Deus vester ipse est Deus deorũ,pro quo in Hebraico est: יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים: Septuaginta verò habẽt: κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν οὗτος θεὸς τῶν θεῶν.Nomẽ Iehouah cõuenit soli Deo, & significat illũ in sua natura, quatenus vnus Deus est: nomen aũt Elohim est numeri pluralis,& designat distinctionẽ personarũ in Deo.His duob.nominib.vtitur hoc loco Daniel: nã dñs est Iehouah,Deus verò Elohim:quib.duob.nominib.significat Deũ esse trinũ & vnũ. Id voluit significare paraphrasis Chaldaica
Gene.1. statim in principio Genesis:Nã vbi nos habemus;In principio creauit Deus cęlũ & terrã:pro Deo habet illa ײ Vnũ nomen trib.literis ęqualib. scriptũ. Id voluit diuinus ac regius vates innuere Psal.99. cũ di
Psal.99. xit: Scitote,quoniã dñs ipse est Deus. vbi pro dño est Iehouah in singulari, & pro Deo Elohim in plurali.Ac si diceret:Scitote,qm̃ Deus qui est vnus in essentia,est tri
Deut.4. nus in personis.Et Moses ca.4.Deut.Dñs ipse est Deus,& nõ est alius pręter vnum. Pro quo in Hebraico est,Iehouah ipse est Elohim,& nõ est alius præter eũ.Hoc sanctissimę Trinitatis misteriũ indicat diuina scriptura multis in locis, quorũ nõnulla
Exo.20. citãs explicabo. Cap. 20. Exodi ait Deus. Ego sum dñs Deus tuus fortis.Pro dño in Hebraico est Iehouah, pro Deo Elohim, pro forti El, quod est nomẽ Dei,& significat Deũ sub ratione fortitudinis, pro quo Septuaginta habẽt θεὸς,hoc est Deus.Ideo potest rectè verti ex Hebręo locus ille : Ego sum Deus Deus tuus,Deus. Vbi tres personę ostendũtur,sed secundę tm̃ additur particula, tuus: quia solũ persona filii nostram assumpsit humanitatẽ. Id voluit Moses innuere ca.6. Deuter cũ dixit Dñs Deut.6.
Deus noster,Deus vnus est. Primũ nomẽ est Iehouah,ſm Elohim, tertiũ Iehouah. Nomẽ Iehouah soli Deo attribuitur,Elohim aũt Deo & homini.Ter Deũ noĩauit, vt triũ personarũ distinctionẽ ostẽderet,& vnũ esse dixit pp naturæ vnitatẽ. Ac non Deo primo loco noĩato, per quẽ pater intelligitur,nec Deo noĩato tertio loco,per quẽ Spiritus sanctus designatur, sed solũ Deo,quẽ 2.loco nominauit, per quẽ filiũ secundã trinitatis personã intelligimus, addidit vocẽ hãc,noster, qm̃ nec persona patris,nec persona Spiritus sancti,sed psona filii nostrã assumpsit naturã, ipse enim Dei filius humanitatẽ nostrã sibi copulauit,quã ob causam noster appellatur.Hęc est causa, quare Moses ad secundã personã,hoc est,ad filiũ adiecit particulã, noster,quia mẽtis oculis diuino lumine illustratis vidit fore, vt Christus esset noster ob naturæ nostræ assumptionẽ.Ex hoc loco Deute.depromit Augustinus sanctissimæ trinitatis misteriũ,& diuinitatis vnitatẽ lib.1.& 3.aduersus Maximinũ Arrianorũ episcopũ.Eum sequitur Anselmus Laudunen.glossæ interlinearis author.Ita etiã hunc locũ explanãt Gregorius Nyssenus in libro de cognitione Dei aduersus Iudæos, Idacius Clarus in libro contra Vamundum, & Theodoretus libro de curatione Græcarũ affectionũ secũdo. Id intellexit Dauid,cùm cecinit Psal. 66.Benedicat nos Deus,Deus noster,benedicat nos Deus,& metuant eum omnes fines terrę. Ter nominauit Deũ,vt pluralitatem personarũ ostẽderet, & addens:Et metuãt eũ omnes fines terræ,vnitatẽ aperuit diuinæ naturæ.Non enim dixit : Et metuant eos, sed,Et metuant eum omnes fines terræ.Et solùm ad secundã personã addidit,noster ad ostendendas duas in Christo naturas, nimirũ diuinam & humanam. Nonne aspicis etiam in veteri testamento significatum esse sacrosanctæ Trinitatis mysterium? Idem diuinus psaltes ait Psalmo 6. Psal.6.
Exaudiuit dominus vocem fletus mei: exaudiuit

(Marginalia, right column: August. — Anselm. — Nyssen. — Idacius. — Theod. — Psal. 66.)

exaudiuit dñs deprecationem meã, dñs orationẽ meam suscepit. Vbi ter dñm nominat. Eodem modo Psal. 28. Afferte dño gloriam & honorem; afferte dño gloriam nomini eius: adorate dñm in atrio sancto eius. Et Psal. 32. Verbo dñi cœli firmati sunt, & spiritu oris eius oĩs virtus eorum. Per dñm intelligitur pater, per verbum filius, ꝑ spiritũ Spiritus sanctus. Et Psa. 44. Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ. Hoc loco, vt diuus Paulus in epist. ad Hebræos testatur, loquitur Psalmographus cum Christo, quem Deum vocat, dicens: Sedes tua Deus in seculũ seculi. Et statim cũ ait: Vnxit te Deus Deus tuus, nam in priore parte Deus est in vocatiuo, & in altera in nominatiuo. Vbi vides Deũ vnxisse Deũ oleo lætitiæ: Diuus aũt Petrus ca. 10. Acto. apostolorũ per oleũ lætitiæ interpretatur Spiritũ sanctũ. Cùm aũt inter vngentẽ & vnctũ & oleũ sit realis distinctio, fatendũ est esse distinctas personas in diuinis. Hunc locũ citat Marsilius Florentinus in tractatione de religione Christiana, ad ostendendum sacrosanctæ Trinitatis mysterium. Ad idem eum affert Nicolaus Lyranus in tractatione, quàm adiecit ad sacra Biblia, & Iacobus Christophoritanus in libro contra Iudęos. Et Psa. 49. ait idem diuinus citharœdus: Deus deorum dominus locutus est. Pro quo in Hebraico: El Elohim Iehouah. El est nomẽ Dei, similiter Elohim & Iehouah. Quæ verba ex Hebræo ita pñt verti: Deus Deus Deus locutus est. Ter nominauit Deũ, sed non dixit, locuti sũt, sed locutus est in singulari. Hunc locũ explicãs Rabbi Simeõ veritate coactus fatet nobiscum Deũ esse trinũ & vnũ. Malac. c. 1. inducit Deũ ita loquentẽ: Si dñs ego sũ, vbi est timor meus? Acsi dicat: Cur me nõ t[illegible]me[illegible]s, siquidẽ Deus vester sũ? Vbi ꝑ dño est in Hebraico: אֲדֹנִים Adhonim in plurali, cuius singulare est Adhon. Quorsũ Deus se Deos appellat, cũ sit vnus tñ in natura & essentia, nisi ad ostẽdẽdã ꝑsonarũ pluralitatẽ? Esaias c. 48. inducit filiũ Dei has voces emittẽtẽ: Dñs Deus misit me, & spiritus eius. Dñs Deus est pater, q̃ loquit̃ est filius, spiritus eius est Spiritus sãctus. Et c. 61. Spiritus dñi sup me, eo ꝙ vnxerit me: Hoc est, spiritus q̃ à patre filioq; ꝓcedit, me vnxit oleo spiritualis lætitiæ. Atqui q̃ hoc dicit filius Dei est. Ita Athanasius interpretatur in libro de naturali cõione similis essentiæ. Apud Oseã c. 1. ipse Deus pater quẽ nonnulli ex antiquis Hebræis vocant coronã superiorẽ: Domui, inquit, Iuda miserebor, & saluabo eos ĩ dño Deo suo. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Et saluabo eos in verbo dñi Deo eorũ. Hoc est, in filio, q̃ est Deus, est. n. Dei filius verbũ patris, & verus Deus. c. 2. Aggei sunt hæc verba mãdata: Ego vobiscũ sũ, dicit dñs exercituũ: Verbũ q̃d placui, vel vt nonnulli codices habẽt, q̃d pepigi vobiscũ, cũ egrederemini de terra Aegypti, & spiritus meus erit in medio vestri. Explicãs Hierony. locũ hũc, Sacramẽtũ, inquit, cernite Trinitatis: Ego sũ vobiscũ, & spiritus meus, & verbũ, in quo posui testamẽtũ, cũ egrederemini ex Aegypto. Explicãs Ambro. verba illa Genes. In principio creauit Deus cęlũ & terrã: Et paulò post: Spiritus dñi ferebat̃ sup aquas, in tractatione de operibus sex dierũ ꝑ Deũ intelligit patrẽ, ꝑ principiũ filiũ, per spiritũ dñi Spiritũ sãctũ. Idẽ ait Iunilius ĩ Genesim, & Thomas in 1. par. q. 74. arti. 3. Præterea eodẽ capite ait Deus: Faciamus hoĩem ad imaginẽ & similitudinẽ nostrã. In verbo faciamus in plurali ostendit ꝑsonarũ distinctionẽ, ac dicẽs ad imaginẽ nostrã in singulari, non ad imagines nostras, ostendit vnitatẽ naturæ. Ita Basilius hunc locũ explanat in Hexamerõ: similiter Chryso. in Genesim, Theod. & Seueria. ibidem, & Gregorius Nyssenus in libro, qui inscribitur: Selecta testimonia ex vetere testamento aduersus Iudæos. Tandẽ c. 18. Genesis. vbi Deus apparuit Abrahę; q̃ tres videns vnũ adorauit, ostendit̃ sacrosanctæ Trinitatis mysteriũ. Ad cuius ꝓbationẽ locũ illũ afferunt Aug. lib. 2. de Trinitate, Grego. homilia 18. Ambro. Cyrillus, & Rupertus abbas. Hęc ex vetere testamento attulisse sufficiat. Sed ex philosophis externis pauca q̃dã citabo. Mercurius Aegyptius quẽ Trismegistũ vocant, diuino numini ꝑsonas esse tribuendas existimauit, cum dixit:

Psal. 28. Psal. 32. Psal. 44. Hebr. 1. Act. 10. Marsili. Lyran. Iacob. Psal. 49. Simeon Mala. 1. Esai. 48. Esai. 61. Athana. Ose. 1. Agg. 2. Hieron. Ambro. Gene. 1. Iunilius Thom. Gene. 1. Basilius Chryso. Theod. Seneria. Nyssen. Gen. 18. August. Gregor. Ambro. Cyrillus Rupert. Trisme.

xit: Monas genuit monadē & in seipsum flectit amorē. Quibus verbis vr̄ p monadē patrē intelligere, quæ genuit monadē, hoc est filiū, & p amorē ab vtroque pcedentem vr̄ Spiritū sanctū significare. Vbi tres ostendit psonas, sed volens ostēdere vnū solū esse Deū, illū appellat monadē, hoc est vnitatem. Fortasse collegit snīam hāc ex libris diuinæ legis, quos aūt legisse.
Plato. Plato ēt in epistola ad Dionysiū vr̄ sentire esse in diuinis triū psonarū distinctionem.
Plotin. Eodem pacto Plotinus in libro triū substantiarū. Sed hæc sunt ita excelsa, vt nostrā superent intelligentiā, vt ait c. 1. libri de diuinis nominibus Dionysius Areopagita, quē possumus diuinū theologum nuncupare.
Dionys. Sed vt similitudine vtar Ioannis Damasceni, quēadmodū solis radius & lux sic ad nos vsque perueniunt, vt nec à sole discedant, nec à mutua inter se coniunctione separentur, sic filius & Spiritus sanctus ad nos vsq; descendunt, nostramque salutē curant, vt nec a patre, nec à se vicissim disiungant. Hac similitudine ēt
Damas. Similitudo.
Naziāz. Gregorius Nazianzenus in oratione ad Heronē philosophū, qui de filio & Spiritu sancto loquēs: Sunt quidem, inquit, ex Deo, quāuis post ipsū non sint, vt lux ex sole. Hactenus ille. In nouo testamento sunt permulta sanctissimæ Trinitatis testimonia, quorum duo tm̄ citabo. Christus Deus noster cap. vlti. Euangelij authore
Matt. 28 Matthęo, Docete, inquit, oēs gentes, baptizantes eos in noīe patris, & filij, & Spiritus sancti. Nō dicit in noībus, sed in noīe in singulari, vt vnitatē naturæ designet, & statim triū psonarū distinctionē indicat apertè, cū ait, in noīe patris, & filij, & Spiritus sancti. Et diuus Ioānes Euangelista
1. Ioā. 5. c. 5. epistolæ suæ 1. ait: Tres sunt, qui testimoniū dant in cęlo, pater, verbū, & Spiritus sanctus, & hi tres vnum sunt. Iudęi in erroribus versati, & gentes idolorū cultrices tenebris coopertæ hoc credere & fateri recusant. Nos aūt credimus, & non solū fatemur, sed ēt profitemur sanctissimā Trinitatē, idest, patrē & filiū & Spiritum sanctū, vnū Deū, vnius naturę, vnius potestatis, oīum rerum tā earū, quæ cadūt in conspectum, q̄ quæ aciem oculorum nostrorum fugiunt, creatorem, vnū dn̄m summū, optimū, sempiternū, cuius numine atque prouidentia mundus regit̄, q totus vbique est per essentiā, pręsentiā, & potentiam, non per partes diuisus, sed totus in oībus locis, non localiter per cōtractū quantitatis dimensiuę, sed p contactū virtutis, qui sine sui mutatione cuncta mutabilia creauit. Ille est immensum mare sapientię, pelagus infinitū bonitatis, quo nihil beatius, nihil potentius, nihil melius, nihil pręstantius, nihil bonis oībus affluētius cogitari potest. Ille cursus astrorū, & rerū vicissitudines ordinesq; conseruat. Cęlos, terras, maria, & oīa denique intuēs continet, qui res creatas natura dissimiles vi repugnantes, motu contrarias vna eademq; perpetua lege coercet & moderatur. Ille tuetur hoīes, quibus viam munit ad ęternas cęlorū sedes cōsequendas, vbi illi qui hic iustitiam ac pietatē coluerūt, & aīos à corporis cōtagione seuocarunt, æuo sempiterno Deo ipso fruuntur. Illi sit semper honor & gloria, qui in omni æternitate viuit & regnat, amen.

¶ Hæc habui candidi lectores, quæ in diuinum Danielem dicerē tanti vatis magnificentiæ minimè respōdentia. Sed vos q catholici estis, pias pro me ad dn̄m ardentesq; preces emittite, vt mihi vltrà in explanatione sanctæ scripturę progredi cupienti mentis oculos diuino lumine illustret, quo possim profunda diuinarū literarum mysteria intueri, & cogitationes meas ad vtilē meorū studiorū fructū ferē dū literis mandare. Nihil. n. mihi erit gratius, nihil antiquius, q̄ prodesse viris fide ac pietate pręstātibus, vt in virtute progrediantur, hæreticos aūt ab errore reuocare, ne illis probentur opiniones illæ, quæ lucē eripiunt, & quasi noctē quandam rebus offundunt, sed vt ad salutarē veritatē reducti perfidiā detestentur, & ad sanctā matrem Ecclesiam Romanam Catholicam eximiæ pietatis, veræque religionis plenissimam conuertantur. Laus Deo.

FINIS.

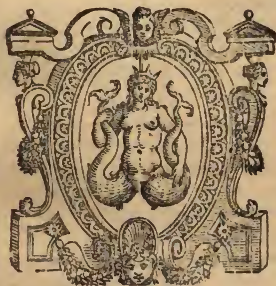
F. HECTORIS PINTI, LVSITANI, HIERONYMIANI,

SACRAE THEOLOGIAE DOCT. & in Academia Conimbricensi sanctæ Scripturæ professoris,

IN PROPHETAE IEREMIAE Lamentationes Commentarij.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Cum licentia Superiorum.

VENETIIS,

Apud Ioannem Variscum, & Socios.

M D LXXXIII.

ILLVSTRISS. VIRO AC DOMINO GEORGIO SYLVIO,

Eruditionis omniumq; virtutum pulchritudine ornatiſſimo, nobilitate, nominiſq; amplitudine celeberrimo

F. Hector Pintus Doctor Theologus ſalutem in Chriſto, & beatitudinem ſempiternam.

VAERENTI mihi ſæpenumero clariſsimè vir, mecumq; diu cogitanti quanam re poſſem prodeſſe multis, nulla præſtantior occurrebat, quàm ſi diuinos vates explanarem. Sunt enim in illis multa difficilia & abſtruſa, quorum eſt expoſitio neceſſaria. Viri enim illi mentis oculis diuino lumine illuſtratis aſpiciebant res venturas, & excelſa redemptionis humanæ myſteria: ac mentem à ſenſibus abducentes, cogitationemq; à rebus in conſpectum cadentis ſeparantes, à terra ſe longiſsimè efferebant, atque ad cœleſtium contemplationem rapiebantur. Nullum eſt tam affluens ingenium, nulla tam eximia orationis copia & facultas, quæ poſsit illorum laudes, lectionisque eorum vtilitates non dico ornare dicendo, ſe ne ſtrictim quidem recenſere numerando. Eam ob cauſam in eos decreui lucubrationes edere, atque meas cogitationes literis mandare. Cùm autem id conſecutus fuiſſem in Eſaia, Ezechiele, & Daniele, appuli animum ad explanandum Ieremiam: vt in omnes quatuor diuinos vates, quos vocant maiores, commentarios in aſpectum lucemq; proferrem. Exorſus ſum autem à Threnis, qui ſunt explicatu difficilimi: poſtea ſi mihi Deus vitam tribuerit, totum prophetam explanaturus. Conſumo enim omne ferè tempus in legendo & ſcribendo, in diuinarum literarum ſtudium toto pectore incumbens. Eſt namque ſtudium hoc ſuauiſsimus animorum paſtus, quo vera ſapientia comparatur. Hanc non aſſecuti ſunt priſci illi philoſophi, qui Chriſti fide carebant: quin potius tenebris cooperti in erroribus verſabantur. Et vt verbis vtar apoſtoli in Epiſtola ad Romanos: Obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Chriſtus Ieſus verus Deus noſter eſt ſapientiæ Rom. 1.

 fons.

Eccle.1. *fons, de quo ait Ecclesiasticus: Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis.*
Psal. 32. *Hoc est verbum illud, de quo diuinus, at regius vates: Verbo, inquit, domini cœli firmati sunt. Et diuus Paulus in epistola ad He-*
Heb.11. *bræos: Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei. Et diuus*
Ioan.1. *Ioannes: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum, hoc erat in principio apud Deum. Omnia per*
Apo.19. *ipsum facta sunt. Et in Apocalypsi: Vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius, verbum Dei. Locum illum psalmo-*
Ps. 109. *graphi: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis: vertit paraphrastes Chaldæus. Dixit Dominus verbo suo. Cùm autem gentes vanorum Deorum cultrices hoc Dei verbum ignorauerint, perspicuum est, eas fontem sapientiæ non ex fide cognouisse, & ex consequente non fuisse perfectam sapientiam consecutas. Eam docet in vtroque testamento illuminatrix lex domini, quam Iudæi violarunt, & eam ob causam in Babylonicam seruitutem inciderunt, quorum exitium Ieremias his deplorat lamentationibus, quas tibi à me enarratas dedicare constitui, cui me iam pridem dedicaueram. Nobilis enim, pius, & iustus vates, quem eximia virtus traxerat ad verum decus, nemini poterat aptius & conuenientius offerri, quàm tibi, omni nobilitate, pietate, iustitia, & maximarum virtutum splendore longè clarissimo. Tu pro humanitate tua suscipe hoc exiguum opus & incultum: non enim illud existimo esse tale, vt in arce mereatur poni, quasi Minerua illa Phidiæ, vt ex eadem officina exisse videatur.*

Vale Lusitaniæ decus, & viue, vt multi viuant.

F. HECTORIS PINTI LVSITANI HIERONYMIANI DOCTORIS THEOLOGI,

IN CELEBRI CONIMBRICENSI ACADEMIA Diuinarum literarum professoris, in Propheta Ieremiæ lamentationes Commentarij.

Omnia iudicio & correctioni Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Lamentationes Ieremiæ Prophetæ, quæ Hebraicè Cinoth, Græcè autem Threni inscribuntur.

Argumentum lamentationis.

VM Ieremias vidisset Hierosolymã celebrem quõdam vrbem à Babyloniis captam & euersam, & Hebræorum cædes, atque eos qui euaserant, partim in Iudæa miserè relictos,& in ruinis versatos,partim in vincula coniectos, & Babylonem abductos, hæc lugubria carmina mœstissimus condidit,quibus vrbis vastitatem,& Hebræorum ærumnas deplorauit.In Hebręo incipiunt à particula אֵיכָה hoc est, quomodo. Sed in editione nostra vulgata hæc breuis præfatio inuenitur. Et factum est,postquã in captiuitatem redactus est Israel, & Ierusalem deserta est, sedit Ieremias propheta flens, & planxit lamentatione hac super Ierusalem, & amaro animo suspirans & eiulans dixit. Omnia hæc verba inueniuntur apud septuaginta interpretes loco procemii,in quo tempus, & author, & operis materia describuntur.Cæterùm hęc carmina non solùm sunt lamenta,sed vaticinationes, non enim tantum Ieremias euersionem Hierosolymę per Babylonios describit, sed etiam de illa, quę futura erat per Romanos tempore Titi Vespasiani,vaticinatur, & multa de Christo Deo nostro prædicit. Sed nos totam literam cõtinuata serie de exitio à Babylonius populo Israelitico illato præcipuè explanabimus, sensum literalem dilucidantes, & ab aperto orationis argumento non recedentes.

Caput Primum.

QVomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium, princeps prouinciarum facta est sub tributo. א Aleph.

Plorans plorauit in nocte,& lachrymę eius in maxillis eius: non est, qui consoletur eam ex omnibus charis eius: omnes amici eius spreuerunt eam, & facti sunt ei inimici. ב Beth.

ג Gimel. *Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis, habitauit intee gentes, nec inuenit requiem, omnes persecutores eius apprehenderunt eam inter angustias.*

ד Daleth. *Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem: omnes portæ eius destructæ, sacerdotes eius gementes, virgines eius squalidæ, & ipsa oppressa amaritudine.*

ה He. *Facti sunt hostes eius in capite, inimici eius locupletati sunt, quia dominus locutus est super eam, propter multitudinem iniquitatum eius: paruuli eius ducti sunt in captiuitatem ante faciem tribulantis.*

ו Vau. *Et egressus est a filia Sion omnis decor eius; facti sunt principes eius veluti arietes non inuenientes pascua, & abierunt absque fortitudine ante faciem subsequentis.*

ז Zain. *Recordata est Ierusalem dierum afflictionis suę, & præuaricationis, omnium desiderabilium suorum, quæ habuerat à diebus antiquis, cùm caderet populus eius in manu hostili, & non esset auxiliator, viderunt eam hostes, & deriserũt sabbata eius.*

ח Cheth. *Peccatum peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est: omnes qui glorificabant eam, spreuerunt illam, quia viderunt ignominiam eius: ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum.*

Explanatio.

א Aleph. QVomodo sedet. Vaticinatus fuerat Ieremias multis in locis de Hierosolymæ euersione, & Hebræorum seruitute, priusquam illa euenissent, nunc ea postquam euenerunt, lamentatur. Imitatus est Dauidem, qui miserabilem interitum Saulis, & Ionatæ, & Absalonis defleuit, tristibusq; lamentis prosecutus est. 2.Re.1. 2.Re.18 Christus etiam Deus noster videns ingratam ciuitatem, quam sciebat ob Iudæorũ flagitia esse delendam, vim lachrymarũ profudit, vocesq; lamentabiles emisit. Luc.19. Versabatur Ieremias in gemitu & lachrymis Iudææ, ac non solùm audiebat querelas, quod ipsum erat satis miserabile, sed etiam videbat clades, & exitia, & euersiones, quod intolerãdum putabat. Oculi augebant dolorem, quòd quæ alij poterant audire, ipsi cogebantur intueri, neque ab illis auertere cogitationem patiebantur. Sed non tam ędificiorum, quàm virtutum deplorabat ruinam. Videbat enim Iudæos propter nefaria scelera in miserias illas incidisse. Et quamuis ei grauissimas iniurias intulissent, in eumque ventos omnes excitassent, illorum tamen miserebatur, quia plus ponderis apud ipsum habebat charitas, quàm contumeliarum, quibus eum lacerauerant, memoria. Vult ostendere diuinus vates quanti momenti futura sit apud nos charitas, & pietas, quandoquidem vulnerum obliti debemus eorum casus & ęrumnas dolere, qui in nos iniuriosi extiterunt. Id docuit Christus Seruator noster, cùm dixit apud Matthæum capite quinto. Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui oderunt vos. Mat.5. Et apud Lucam sexto: Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est. Luc.6. Et diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Ephesios. Ephe.4. Estote inuicem benigni, misericordes, donantes inuicẽ, sicut Deus in Christo donauit vobis. Ac quia Iudæi fuerunt pietate destituti, immanitatem senserunt Chaldæorum, & qui Deo noluerunt suauiter seruire, in duram Babylonicam seruitutem inciderunt. Ostendit Ieremias his lamentationibus peccati grauitatem, quod tantorum malorum est causa, vt intelligant omnes, illud esse summoperè fugiendum, & virtutem toto pectore amplexãdam. Homo enim per peccatum incurrit in odiũ Dei, & apertam perniciem. Id intelligens Dauid aiebat psalmo 5. cum Deo loquens. Psal.5. Nec habitabit iuxta te malignus, nec permanebunt iniusti ante oculos tuos, odisti omnes, qui operantur iniquitatem. Et Eccl.12.

Eccle-

Ecclesiast.capit 12. Altissimus odio habet peccatores. Quod est intelligendum, nõ quatenus homines sũt, & ipsius Dei creaturæ, sed quatenus flagitiosi & nefarij. Eã ob causam eos punit, & debito supplicio
Psal.31. constringit. Ideo Dauid Psal.31. Multa,
Psal.33. inquit, flagella peccatoris. Et Psal.33. Vultus autem domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorũ. Vbi
Ps. 118. vultus accipitur pro ira. Et Psal.118. Lon
Ps. 128. gè à peccatoribus salus. Et 128. Dominus iustus concidet ceruices peccatorum. Et
Pro. 14. Salomõ capite Prouerbiorum 14. In malitia sua repellitur impius. Et paulò post. Miseros autem facit populos peccatum.
Esa. 1. Esaias postquam primo capite Iudæorũ maleficia commemorat, addit: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ succensæ, regionem vestram coram vobis alieni deuorant. Et desolabitur in vastitate hostili, & relinquetur filia Sion, vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario. Vbi per filiam Sion intelligitur Hierosolyma, quòd esset in monte Sione sita. Aspicis nos in calamitates incidere propter peccata nostra. Nec solùm pestilens peccatum diripit externa bona, sed interiora. Id quod Deus ait capite Pro-
Pro. 8. uerbiorum 8. Qui in me peccauerit, lædet animam suam, potest etiã verti. Qui in me peccauerit, spoliabit animam suã. Verbum enim Chamas, quod est in Hebræo, & lædere significat, & spoliare: per crimen enim funestum spoliatur anima bonis gratiæ, & spiritualis vitæ, ruitq; in
Sap. 15. interitum voluntarium. Capite 15. libri Sapientiæ ait ita diuina scriptura. Malo-
Sap. 16. rum amatores digni sunt morte. Et 16. Homo per malitiam occidit animã suã.
Iere. 31. Ieremias capite 31. Vnusquisque, inquit,
Ezec. 18. in peccato suo morietur. Et Ezechiel 18. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Et quia per peccatum ingreditur mors, appellat illud Dauid portam mortis Psal
Psal. 9. mo 9. cùm ait. Qui exaltas me de portis mortis, vt annunciem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Hoc est, vt celebrem laudes tuas in locis publicis Hierosolymæ, quas peccatis constrictus proferre non audebam. Paulus Apostolus capite 6. epistolæ ad Romanos: An nesci
tis, inquit, quoniam cui exhibetis vos ad obediendum, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? Et paulò post. Stipendia peccati mors. Vt scorpius facie lambit, & blãditur, cauda autem pungit & interficit, sic peccatum voluptate allicit, & oblectat, sed admissione interitum affert, & statim occidit. Ideo ait Iacobus Apostolus capite primo canonicæ suæ, Concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum verò cum consummatum fuerit, generat mortem. Hoc est, cùm concupiscentia voluptatum ad consensum vsque perduxerit, parit flagitiũ, quod cùm est per deliberatam consensionem admissum, generat animæ mortem; quam ob rem dicitur mortiferum. Quêadmodum Scylla scopulus coopertus fluctibus in mari Siculo attrahit ad se naues, quas statim absorbet & demergit, sic pestifera voluptas allicit ad se homines, quibus mortem affert, & æternam perniciẽ in altero seculo, & ĩ hoc dedecus & ignominiam. Id animo percipiens Ieremias dicebat capite 3. Dormiemus in confusione nostra, & operiet nos ignominia nostra, quoniam domino Deo nostro peccauimus. Hoc idem facit his lamentationibus, quibus Hebræorum potius scelera lamentatur, quàm calamitates, in quibus propter illa versabantur.

Rom. 6 / Similitudo. / Iaco. 1. / Similitudo.

א. *Aleph.* Hæ lamentationes carminibus Hebraicis cõpositæ quatuor sunt, & quadruplici alphabeto distinctæ, in quarum fine est obsecratio quædam ipsius Ieremiæ. Sunt autem Hebraicè hac serie scriptæ, vt primus versus incipiat ab Aleph prima litera apud Hebræos, secundus à Beth secunda litera, & ita reliqui seruato literarum alphabeti ordine. Tertiò verò capite tres primi versus incipiunt singuli ab Aleph, tres verò sequẽtes à trib. Beth, seruato ordine ternario vsque ad finem alphabeti. In cuius rei memoriam, quoniam vocabula Latina non incipiunt ab iisdem literis, adscripserunt Latini singulis versibus notas, aut nomina literarum Hebraicarum, quemadmodum videre li

Iere. 3.

cet in vulgata editione. Hunc ordinem seruat hymnus ille: A solis ortus cardine: cuius prima pars incipit, vt vides, à litera a: secunda à litera b, Beatus author seculi: tertia à litera c, Castæ parentis viscera. Et ita de cæteris ordine literarũ continuato. Seruatur id in nonnullis aliis carminibus, vt hoc ordine ornentur, & facilius discantur. Quare ne existimes aliud in his literis contineri mysterium. Eam ob causam hæ lamentationes sunt quatuor, & quadruplici alphabeto distinctæ, quia in illis Ieremias non solùm Iudæorum, sed etiam totius mũdi, qui est in quatuor præcipuas partes diuisus, Ortum & Occasum, Septentrionem & Meridiẽ, scelera deplorat, & omnes ad deplorandum inuitat. Et quia sunt veluti quatuor lachrymarum flumina illis respõdẽtia, quæ ex horto amœnissimo egrediuntur. Elegit Ieremias hunc numerum quaternarium, quia est omnium primus inter numeros pares. Nam etsi binarius est prior, non tamẽ est perfectè numerus, quia medium non habet. Quaternarius autem medio munitus magna continet misteria. Quatuor sunt literæ nominis Dei ineffabilis, quam ob causam Pythahorici per numerum quaternarium iurabant. hoc est, per diuinum illud numen, cuius nomen quatuor literas habebat. Quatuor erant ordines lapidum pretiosorum in rationali summi sacerdotis, vt est capite Exodi 28. memoriæ proditum Quatuor fuerunt quadrigæ toto orbe discurrentes, quarũ meminit Zacharias capi. 6. Quatuor animalia admiranda vidit Ezechiel, vt ipse primo & decimo testatur. Et quatuor Ioannes quarto Apocalypsis. Et quatuor sunt Iesu Christi euangelia, veluti quatuor elementa ecclesiam sustentantia. Quin potius numerus quaternarius virtute decimus est, nã vnũ duo tria quatuor efficiunt decẽ, & in lege decẽ mandatorũ quatuor euangelia continentur. Huius diuinę legis doctrina significatur hac litera א Aleph, nã Hebraicè idẽ est aleph quod doctrina, & vnaquæque litera Hebraica propriam habet significationem. Quare si eas recto ordine coniunxeris, videbis magnam inde dimanare theologiã. Qua de re vide Hieronymum in prologo ad Eusebium, & in epistola ad Paulam Vrbicã, vbi alphabetum Hebraicum mirabiliter explanat. Hac ratione ducti nonnulli interpretes Latini voluerunt accommodare harum literarum significationes sensibus versuum ab illis incipientium, sed frigidè, & per vim, meo quidẽ iudicio, ab antiquis & grauibus interpretibus discrepantes: qui nihil huiusmodi scripserunt, & vt mea fert opinio, ne cogitarunt quidem. Nulla est in his literis, quòd attinet ad has lamentationes, maior philosophia, quàm ea, quã paulo an[te ex]plicauimus. His ita obseruatis ad lit[eræ ex]planationem accedamus.

Gen. 2. Exo. 28. Zach. 6. Ezec. 10. Apoc. 4. Hieron.

¶ *Quomodo sedet sola ciuitas plena p[opu]lo.* Hæc particula, quomodo, hoc loco [non est] ignorantis nec interrogantis est, sed adn[mi]rantis & dolentis. Tota hæc oratio plena est admiratione, stupore, dolore, & affectu. Videbat Ieremias vrbem deletam & relictam, alta mœnia cum solo adæquata, templum Salomonium euersum, direptioni commissum, & prophanis impiorum hominum pedibus conculcatũ. Sacerdotes erant abducti captiui, senes crudeliter vexati, pueri passim interfecti, virgines contumeliis acerbissimis affectæ, & per vias lamẽtabilis Hierosolymæ flumina sanguinis effluebant. Quæ omnia pius ac diuinus noster vates admiratus, & quasi stupidus, atq; angore oppressus lamẽtatur. Ea enim vrbs quę antea populi celebritate, nominis amplitudine, ædificiorũ magnificentia, omni diuitiarũ genere floruerat, & variis gentibus ac prouinciis imperauerat, tunc sola erat, & ciuibus orbata, abiecta, euersa, direptioni cõmissa, & intolerandis tributis vexata. Verbũ, sedere, accipitur aliquando pro docere, vt Psa. 1. Et in cathedra pestilẽtiæ non sedit. Hoc est, nõ se pestilẽtem doctorem exibuit. Vel nomine sedendi significatur ibi amicitia & familiaritas, monet enim Psalmographus, consuetudines hominum impiorum esse penitus declinandas. Ita accipitur Psal. vigesimoquinto, vbi Dauid, Non sedi, inquit, cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Odiui

Psal. 1. Psal. 25.

Ierc.15. Odiui ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. Et Ieremias cap. 15. Non sedi in concilio ludentium. Significat etiam aliquando manere, vt Nume-
Nu. 20. rorum 20. Mansit populus in Cades, vbi pro mansit est in Hebræo idem verbum, pro quo nos hic habemus sedet. Quare potera: verti locus hic. Quomodo manet sola ciuitas plena populo. Præterea nomine sessionis significatur abiectio, &
Esa. 47. ignominia, vt cap. 47. Esaiæ. Sede in puluere virgo filia Babylon. Vbi filia Babylon idem est quod congregatio Babylonis, quam vocat virginem, quòd nondum fuisset expugnata, cuius dedecus & calamitatem prædicit. Ac iu hanc significatio nem existimo accipi verbum sedere hoc Ieremiæ loco, ac si dicat. Quomodo iacet abiecta, priuata habitatorib. suis vrbs illa, quæ fuit quondam plena ciuiũ multitudine, hominumq; frequentia & varie
Esa. 22. tate? De illa dixerat Esaias cap. 22. Clamoris plena, vrbs frequens, ciuitas exultans. Eam vocat clamoris plenam, hoc est populo affluentem, & eam ob causam vocibus & strepitibus abundantem. Sed vati-
Esa. 1. cinans de illius vastitate cap 1. Relinquetur, inquit, filia Sion vt vmbraculum in vinea, & sicut tugurium in cucumerario. Et post bellum Babylonicum Baruch ca
Bar. 4. pite 4. eam inducit ita loquentem. Ego. n. derelicta sum sola. Et Ieremias hoc loco: Quomodo sedet sola, hoc est deserta, &
Pagnin. incolis destituta. Pagninus transfert: Quomodo sedit, de præterito. Sed qñ diuina scriptura recolit præterita, et tempus præsens comprehendit aliquando, vt c. 1. epi-
Rom. 1. stolæ ad Romanos: Tradidit eos Deus in reprobum sensum. Nũc etiam eos tradit,
Psal. 1. qui huiusmodi sunt. Et Psal. 1 Beatus vir qui non abiit in consilium impiorũ. Nec nunc etiam abit. Eodem modo hoc loco. Quomodo sedit sola ciuitas, & nunc etiã
Ambro. sedet. Hæc ex Ambrosio in commẽtariis in c. 1. epist. ad Romanos.

¶*Facta est quasi vidua domina gẽtium.* Hoc est, ea quæ in nationibus dominari, & in gẽtes imperium tenere solebat, modò mœsta & sola facta est veluti vidua, populo quasi viro orbata, regni ac sacerdotij dignitate priuata, & omni consolatione destituta. Dauid & Salomon varias gentes externas subegerunt. Capite octauo libri secundi Regum scriptum est, 2. Reg. 8
Dauidem reportasse victoriam de Syris, 2. Re. 10
& Idumæis, & capite decimo de Ammonitis, qui omnes ei seruiebant. Capite 3. Reg. 9
autem nono libri tertij Regum proditum est memoriæ, Amorrhæos, Hethæos, Pherezæos, Heuæos, & Iebusæos fuisse Salomoni tributarios. Itaque Hierosolyma quæ fuerat princeps prouinciarum victarum, facta est sub tributo, Babyloniis vectigalis, & in eorum ditionem redacta. Sed quemadmodum Ieremias deplorauit Hierosolymam, sic nos, immo multo magis lamentemur animam, quæ cùm olim fuisset virtutibus plena, & imperasset diuersis affectibus & cupiditatibus, fuit à Babyloniis, hoc est, à dæmone, mundo, & carne oppugnata & victa, ac libidinum flammis succensa, angelorum solatio destituta, & in dedecore, & ignominia versata, tot seruit dominis, quot vitiis. Vt enim vir iustus, Christiana pietate & religione insignis, etiamsi seruus sit hominum, liber tamen in animo est: sic homo sceleribus cõtaminatus tametsi regnet, seruus tamen est, non vnius hominis, sed tot dominorum, quot sunt flagitia, quibus est deditus. Iniquitates suæ, inquit, capite 5. Prouerbiorum Salomon, Pro. 5.
capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Et Ieremias noster in hac lamentatione paulò post. Vigila- Infra.
uit iugum iniquitatum mearum in manu eius, conuolutæ sunt, & impositæ collo meo. Et Dauid Psalmo 10. Pluet super Psal. 10.
peccatores laqueos. Ad huiusmodi animam illud potest accõmodari, quod est apud Esa. 49. Ego sterilis, & non pariens, Esa. 49.
transmigrata & captiua. Id docet Christus Deus noster apud Ioannem 8. nam Ioan. 8.
dicentibus Iudæis se liberos esse. Amen amen, inquit, dico vobis, quia omnis qui facit peccatũ, seruus est peccati. Et diuus Paulus ad Romanos 6. Cui exhibetis vos Rom. 6.
seruos ad obediẽdum, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad mortẽ, siue obe-
ditionis ad iustitiam. Et diuus Petrus se- 2. Pet. 2.
cundo

cundo epistolæ suæ secundæ. A quo quis superatus est, huius seruus est. Hoc voluit diuina scriptura significare capite quadra
Gen.49. gesimoseptimo Genesis, cum ait, omnes Aegyptios venditos fuisse Pharaoni, cuius serui facti sunt. Homines enim mundo dediti, se Pharaoni, hoc est, dæmoni subiiciunt, in cuius ditionem rediguntur.
Origen. Ita locum illum Origenes interpretatur. Seruitus spiritualis est abiectior corporali, deterior, ignobilior, & grauior: nam corporalis aliquando sine culpa inducitur eius, qui in eam coniicitur. Quod
Gen.39. enim flagitiũ admiserat Ioseph, Daniel,
Dani.1. Ezechiel, & multi alii viri omni sapientia
Ezec. 1. & virtute præstantes, qui captiui extiterunt? At seruitus peccati semper culpa nostra contrahitur. Insuper seruitus humana morte tandem finitur, seruitus autem peccati perpetuò durat, cùm impii ad ignes inferorum æternos relegantur. Demum in corporis seruitutem incurrunt homines per vim, in animi autem seruitutem spontè: vna est violenta, altera voluntaria. Aspicis igitur impios omnes seruos esse. Qui fieri potest, vt liber sit, qui non imperat cupiditatibus? Quicunque non refrenat libidines, non spernit voluptates, non tenet iracundiam, non coercet auaritiam, non repellit cęteras animi labes, quamuis hominibus imperet, seruus tamen est, quandoquidem flagitiis dominis improbissimis paret. An ille liber, cui cupiditas imperat, cui leges imponit, qui nihil ei recusare audet, nihil negare? Ego huiusmodi hominem non modò seruum, sed abiectissimum seruum, etiamsi summo genere na-
Psa:136 tus sit, appellandum puto. Quare nos hanc animi seruitutem deploremus, & iuxta flumina Babylonis sedentes, ac veram spiritus libertatem in memoriam reuocantes vim lachrymarum fundamus.

ב ¶ *Plorans plorauit*. Subauditur Hieroso-
Beth. lyma. Hæc verborum geminatio phrasis est in diuinis literis vsitatissima, vt Psal-
Psal.36. mo trigesimono, Expectans expectaui do-
Psa.131 minum. Et Psalmo 131. Viduam eius
Heb.6. benedicens benedicam. Et capite sexto epistolæ ad Hebræos; Benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et idem Ieremias capite tertiodecimo: Plorans plorabit, & deducet oculus meus lachrymam. Iere.13. Fortasse horum verborum geminatione voluit Ieremias significare lachrymarum abundantiam. Vel ponitur bis verbum plorare ad externas & interiores lachrymas significandas. Non solùm corde plorabat Dauid, Psal.6. sed externis lachrymis respersus has voces emittebat: Lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Non gemmis & margaritis, sed lachrymis lectum suum adulterii fœditate commaculatum rigabat, vt earum assiduitate maculas sceleris cômissi deleret. Tribuit vrbi fletus & eiulatus, qui hominibus tribuuntur. Figura est prosopopœia, quando rebus inanimatis & mutis ea, quæ sunt animatorũ & loquentiũ, tribuimus, vt ait hoc loco Theodore- Theod. tus. Ita Psal. 18. Cęli enarrant gloriã Dei, Psal. 18. & opera manuum eius annuntiat firmamentum. Et capite 49. Esaiæ, Dixit Sion, re Esai.49. liquit me dominus, & dominus oblitus est mei. Vel per ciuitatem eos intelligit Ieremias, qui in illa manebant, vt sit figura metonymia, quemadmodum capite 23. Esaię, Vlulate naues Carthagi- Esai.23. nis. Et Lucæ tertiodecimo, Ierusalem Ie- Luc.13. rusalem quæ occidis Prophetas: Hoc est, ò habitatores Hierosolymę diuinorum vatum interfectores.

¶ *In nocte*. Quia propter hostium timorem non audebat plorare die. Vel ideo ait Ieremias Iudæos illos plorare nocte, vt ostenderet, tempus illud quod alii solent tribuere somno & quieti, eos in vigiliis & lachrymis consumere. Idem faciebat Dauid, cùm Psalmo sexto dicebat: La- Psal.6. uabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo. Quibus verbis significat acerbissimum animi cruciatum & dolorem, quo ob legem Dei à se violatam, & memoriam sceleris commissi angebatur. Nox in diuinis literis accipitur pro culpa, vt Sapientiæ Sap.17. decimoseptimo: Vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti. Et capite vndecimo euangelii authore Ioanne: Siquis Ioan.11 ambula-

ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit. Hoc est, qui iustè & piè vixerit, non offendet, qui autẽ iniustè & impiè, offendet. Vbi dies pro virtute accipitur & gratia, nox verò pro culpa & impietate. Vnde Salomon Prouer- (Prou. 4.) biorum 4. Via impiorum tenebræ. Et David Psalmo 34. Fiant viæ illorum tenebræ (Psal. 34.) & lubricum. Accipitur etiam pro ignorãtia, vt capite 3. Michææ. Nox vobis pro vi- (Mich. 3.) sione erit. Hoc est, loco luminis vaticinationis eritis ignorantia cooperti. Accipitur pro vmbra legis Mosaicę, vt capi. 13. (Rom. 3.) epistolæ ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Vbi per diem claritas euangelij significatur, quemadmodum per noctẽ vmbra legis, quæ hyems & imber appellatur capite 2. Canticorũ: (Cant. 2.) Iam hyems transiit, imber abiit & recessit, flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis aduenit. Acsi dicat spõsus: Iam discussæ sunt & euanuerunt legis veteris figuræ, quia aduenit substantia, iam apparuerunt flores euangelij, iam venit tempus, in quo excisa & amputata sunt legis Mosaicę sacrificia. Præterea accipitur nox pro calamitate, vt capite Iob 34. In- (Iob. 34.) ducet noctem, & conterentur. Idest, affliget eos Deus calamitate, & dissipabũtur. Et Psalmo 16. Probasti cor meum, & visi- (Psal. 16.) tasti nocte. Hoc est, animum meum domine sæpe rebus aduersis explorasti, & acerbissimis ærumnarum tenebris circunfudisti. Et Psalmo 118. Memor fui nocte no- (Psa. 118) minis tui domine. Et Ieremias cap. 14. De- (Iere. 14.) ducãt oculi mei lachrymas per noctem. Ac in hanc significationem accipit noctẽ hoc loco, cùm ait: Plorans plorauit in nocte. Ac si dicat, summis calamitatibus oppressa vim lachrymarum profudit.

¶ *Lachrymæ eius in maxillis eius*. Idest, erant eius genæ continuis lachrymis respersæ, quia nõ erat, qui abstergeret illas. Significat diuturnum ac perennem fletũ, qui si est ob memoriam flagitiorum, & ob alias pias causas, magnam affert vtilitatem. Nã vt ait Dauid Psalmo 125. Qui (Psa. 125) seminant in lachrymis, in exultatione metent. Euntes ibant, & flebant mittentes semina sua, venientes autèm venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Et Christus Deus noster apud Matthæum 5. Beati qui lugent, quoniam ipsi consola- (Mat. 5.) buntur. Quemadmodum numus in fundo vasis ad certum quoddam loci interuallum constitutus, nõ videtur sine aqua, (Similitudo.) at si vas impleatur illa, statim videtur: sic diuinam consolationem quam obsiccitatem nostram non aspicimus, in piarum lachrymarum affluentia intuemur. Plorabitis & flebitis, ait Christus dñs apud Ioãnem 16. sed tristitia vestra vertetur in gau- (Ioan. 16) dium. Vt cùm domus aliqua incendio cõburitur, confluunt multi ad aquam ad i- (Similitudo.) gnem restinguẽdum, sic nos cùm viderimus animam flamma vitiorum flagrare, debemus ad lachrymarum aquam confugere, vt flagitiorum ardorem restinguamus. Hæ sunt piæ lachrymæ Petri postq̃ Christum negauit. His lachrymis dolo- (Similitudo.) ris & amoris Maria Magdalena pedes domini rigauit. Accessit fluuius lachrymarũ (Mat. 26.) ad fontem misericordię. Vt elephas mirũ (Luc. 7.) in modũ diligit aquas fluuiorum, quibus se mergit, & abluit, ita nos sumus aquas lachrymarum dilecturi, quibus demersi scelera nostra abluamus. Si deploramus corpora mortua, à quibus anima separatur, quãto magis debemus deplorare animas mortuas, à quibus diuina gratia seiũgitur? Sed non solùm propter peccata, sed propter aliorum ærũnas, & exilij nostri dilationem, & cœlestis patriæ desiderium conficiamur lachrymis igne charitatis incensi. Quemadmodum olla feruens ma- (Similitudo.) gno flammarum impetu concitata solet liquorẽ extollere, & effundere super se, ita animus igne charitatis inflammatus ascendat sursũ feruentes lachrymas emittens, effundens se super se. Ad hoc hortatur Dauid, cum ait Psalmo 61. Effundite (Psal. 61.) coram illo corda vestra. Et exemplo sui dicens Psalmo 41. Effudi in me animam (Psal. 41.) meam. Demus operam, vt nubes piorum mœrorum conuertatur in pluuiam dulcium lachrymarum, vt cœlum animi nostri remaneat purum atque serenum. Ploremus coram domino, vt verbis vtar Da- (Psal. 94.) uidis, illud ad memoriam reducentes qđ

ait

Apoc.7. ait in Apocalypsis diuus Ioannes: Abster-
Apo. 21 get Deus omnem lachrymam ab oculis eorum, vt hac spe ducti imitemur hac re mœstam ciuitatem, cuius maxillæ erant, vt hoc in loco Ieremias ait, lachrymis re
Hieron. spersæ. Diuus Hieronymus in huius loci
Gregor. commẽtariis, & diuus Gregorius 13. Moralium per maxillas intelligunt concionatores euangelicos, quibus non debent lachrymæ deesse, qui vitam impiorum cōcionibus suis confringunt. Sed hoc est in sensu morali. Nos autem sensum literalem prosequentes per maxillas genas intelligimus.

¶ *Non est, qui consoletur eam ex omnibus charis eius.* Hoc profectò est intolerãdum supplicij genus in calamitate carere consolatore. Id euenit Hierosolymæ, quã Aegyptij, & Syri, & alij, cum quibus illa fuerat coniuncta, & amicitia copulata, in ærumnis suis deseruerunt, & amorem in odium commutarũt. Ei dixit Deus apud
Ezec. 23 Ezechielem capite 23. Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos contra te. Cumulus augetur doloris, cùm eos quos amore prosequebamur, videmus à nobis alienatos in ærumnis nostris, illisque gaudere, & nobis insultare. Capite decimonono
Iob. 19. ait Iob: Noti mei quasi alieni recesserunt à me, dereliquerunt me propinqui mei, & qui me nouerunt, mei obliti sunt.
Psal. 68. Et Dauid Psalmo 68. Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit, qui consolaretur, & non inueni. Et Ecclesiastes capit. 4.
Eccle. 4. Vidi calumnias, quæ sub sole geruntur, & lachrymas innocentium, & neminem cōsolatorẽ. Id quod hoc loco ait Ieremias, re ipsa intelligitur de euersione Hierosolymæ per Babylonios, sed multò rectius de eius euersione per Romanos tempore Titi Vespasiani. Nam in priore calamitate etiamsi Iudæi fuerunt a gentibus derelicti, habuerunt tamen Ezechielem, & Danielem, & Ieremiam, & alios diuinos vates sanctitate & sapientia præstantes, q eos docebant, & consolabantur. At in secunda fuerunt omni solatio destituti, & in summam miseriam inciderunt, cùm Christus dominus eos reliquit. Id quod
Ose. 9. ille his verbis prędixerat apud Oseam 9. Væ eis cùm recessero ab illis. Sed quia ꝓ recedere est in Hebraico verbum Basar, quod significat carnẽ sumere, potest verti locus ille: Væ eis cùm incarnauero in illis. Loquitur de perfidis & obstinatis Iudæis, qui Christum ipsum recipere noluerunt, non de illis, qui sanctum eius Euangelium seruarunt. Ait enim Esaias octa- Esai. 8.
uo capite: Erit vobis in sanctificationem; in lapidem autem offensionis & petram scandali duabus domibus Israel. Ac si dicat: Cùm dominus Iesus Christus venerit, saluos faciet eos, qui eum receperint, eos autem damnabit, qui in perfidia permanserint. Huic versioni fauet translatio Septuaginta, quæ habet: Væ eis, caro mea ex illis. Cùm enim dominum Iesum innocentem agnum ad cędem crudelissimam vocarent, & in obstinatione sua persisterent, fuerunt à Romanis afflicti: partim interfecti, partim in summam miseriam traducti. Ac tunc nullum habuerunt consolatorem.

¶ *Omnes amici eius.* Idest, omnes qui eam amicitia comprehendere videbantur. Aliis verbis extremam calamitatem significantibus exaggerat id, quod proximè dixerat.

¶ *Migrauit Iudas propter afflictionem, & multitudinem seruitutis.* Hoc est, populus Iudæorum expulsus patria iuit in acerbum exilium, & sedem rerum suarum in Chaldęa collocauit, oppressus afflictione, & magnitudine Babylonicæ seruituris, & ibi nullam inuenit quietem, nullam tranquillitatem. Aequum est, vt qui suaue iugum domini despiciunt, aspero seruitutis Babylonicæ premantur. Vel sic. Ideo Iudaicus populus migrauit, & tali supplicio affectus est, quia multos afflixerat, & seruos crudeliter & acerbè tractauerat. Id explicat Chaldaica paraphrasis sic habens: Abiit Iuda in captiuitatem, eo quòd ipsa afflixit pupillos & viduas, & durè tractauit seruos Hebræos. Potest hæc oratio explanari non de Iudæis, qui abducti sunt Babylonem, sed de his, qui post euersionem Hierosolymæ fugerunt ad Aegyptios propter acerbam afflictionem & duram seruitutem, qua à Babylo

niis in Iudæa premebantur. Sed in Aegy-
Iere.41. pto nullum refugium inuenerût. Lege c.
& 43. & 41. & 43. & 44 Ieremiæ, & vltimû libri 4.
44. Regum, si hoc volueris intelligere.
4. Reg. ¶ *Omnes persecutores eius*. Hoc est, om-
vltim. nes Babylonij qui Iudæorum familiam affligebant, apprehenderunt eam inter calamitates Hierosolymæ. Vel inter vias angustas, quibus fugere conabatur.

ד ¶ *Via Sion lugent, eo quòd non sint, qui*
aleth. *veniant ad solennitatem*. Sensus est: Viæ ducentes ad templum, in quo fiebant sacrificia, & in diebus festis solennia instituta celebrari solebant, vsque adeò lugubres existunt, vt plorare videantur. Nam cùm templum sit euersum & flammis commissum, nemo venit ad solennia celebranda. Ex quo effectum est, vt viæ quibus olim multi ad illud confluebant, sint solæ & desertæ. Vias ait lugere ob ingentem mœstitiam & solitudinem, quemadmodũ cùm dicimus prata ridere ob amœnam viriditatem, qua spectãtium oculos oblectant. Appellantur autem viæ templi viæ Sion, quia templum illud Salomoniũ fuit in monte Sione situm. Quidam vertunt: Viæ Sion herbescunt. Quia nemo p eas transibat. Tria erant solennia, quibus Iudæi ad templũ ire cogebantur: pascha, pentecostes, & scenophegia, vt videre li-
Exod.23 cet capite 23. Exodi. Accipiuntur etiam solennitates pro sacrificiis capite Mala-
Malac.2 chiæ 2. Via accipitur pro opere & nego-
Agg.1. tio, vt c. 1. Aggæi: Ponite corda vestra sup vias vestras. Hoc est diligenter perpendite opera vestra, considerate negotia, in q̃ incumbitis. Accipitur pro lege, vt Psalm.
Psal.24. 24. Vias tuas dñe demonstra mihi. Hoc est, doce me leges tuas, ostende mihi rationẽ viuendi, quam præscribis. Accipitur ꝓ more, regula, & doctrina, vt ca. 4. prioris
1.Cor.4 ad Corinthios: Misi ad vos Timotheum, qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Iesu. Idest, quæ sunt iuxta
Galat.5. Iesu Christi Euangelium. Via pacis est fides, quæ vt verbis vtar apostoli, per charitatem operatur, quam impij non habent, nec cognoscunt quidem. De illis ait psal-
Psal.13. mographus: Viam pacis non cognouerunt. Hoc autem Ieremiæ loco per vias significantur itinera terrestria, quæ dicuntur lugere, quemadmodum de Iudæa ait
Ieremias cap. 12. Vsquequo lugebit ter- Iere.12.
ra? Et quartodecimo: Lugebit Iudæa, & Iere.14.
portæ eius corruerunt. Et Esaias 33. Lu- Esai.33.
xit & elanguit terra. Et Oseas quarto: Lu Ose.4.
gebit terra, & infirmabitur omnis, qui habitat in ea. Tunc dicitur terra lugere, cùm destituta cultoribus suis tristem vastitatem ostendit, & in miserandam solitudinem redigitur.

¶ *Omnes portæ eius destructæ*. Omnes portæ Hierosolymæ fractæ sunt & euersæ. Sed quoniam in portis solebant quondã exerceri iudicia, fortasse per portas hoc loco iudicia intelliguntur. Ac si dicat: Desiit Hierosolyma esse ciuitas, nam leges in ea nihil valent, iudicia iacent, mons pa
trius interiit. Id voluit significare Esaias Esai.3.
c.3. cùm dixit: Mœrebunt atque lugebunt
portæ eius. Et Ieremias 14. Portæ eius cor Iere.14.
ruerunt. Significari autem iudicia publica nomine portarum indicat Dauid
Psalm.68. cùm ait: Aduersum me loque- Psal.68.
bantur, qui sedebant in portis. Idest, qui
iudicia exercebant. Et Psalmo 126. Non Ps.126.
confundetur, cùm loquetur inimicis suis in porta. Idest, non amittet litem, non cadet causa, cùm contenderit cum aduersario suo in iudicio. Eam ob causam porta accipitur pro quocunque loco publi-
co: vt capite decimonono libri secũdi Re 2.Re.19
gum. Surrexit Rex, & sedit in porta, vt scilicet ab omnibus videretur. Et 5. Amos: Amos 5
Odio habuerunt corripientem in porta. Accipitur autem porta pro ipsa ciuitate.
Nã capite Genesis 22. vbi nos habemus: Gen.22.
Hæreditabit semen tuum portas inimicorum tuorum, pro portis habent Septuaginta, ciuitates.

¶ *Facti sunt hostes eius in capite*. Hoc est, ה
in fastigio, ac nobiliore loco. Ac si dicat: He.
Inimici eius dominati sunt, & rerum omnium potiti. Hoc schemate vtuntur Hebræi, cùm volunt significare aliquem esse superiorem, & principatum tenere, vt cõ-
stat ex cap. 28. Deuteronomij, vbi Moses Deut.28
dixit populo, si Dei legem seruaret: Constituet te Dominus Deus tuus in caput, & non in caudam, & eris semper supra,

pra,& non subter. Et paulò post,si Dei legem violaret. Ipse aduena erit in caput, & tu in caudam. Ac si diceret: Ipse tenebit primas, tu autē eris infimus, ipse dominabitur,tu parebis. Caput enim accipitur pro dominatu. Ideo dicebat Dauid
Psal.59. Psalm. 59. Ephrain fortitudo capitis mei. Ac si diceret: Tribus Ephrain est robur & firmamentum regni ac principatus mei.
Ose.1. Et Oseas 1. Ponent sibi caput vnum. Vnde ponere aliquem super caput alterius est illum superiorem cōstituere,& victorem declarare,vt
Psal.65. Psal.65. Posuisti tribulationes in dorso nostro, imposuisti homines super capita nostra. Caput etiā ac-
Psal.39. cipitur pro principio,vt Psal.39. In capite libri scriptum est de me. Et quia intentio est principium operis, per caput hoc Ieremiæ loco poteris intelligere propositum, seu intentionem. Tunc hostes sunt in capite, cum dæmones intentionē corrumpunt. Corrupta autem intentione,totum opus dicitur deprauatum, quamuis
August. suapte natura videretur bonum. Vnde Augustinus explanās locum illum Matthæi
Matt.6. sexto. Si lumen quod in te est. Quod, inquit,non bona intentione fit,non tibi pro
Gregor. derit. Et Gregorius libro primo dialogorum. Intentio peruersa si fuerit, prauum est omne quod sequitur, licet rectum videatur. Et in Moralibus: Summa cura vigilādum est, ne vel bonis operibus seruiēs mens reproba intentione polluatur.
Bernar. Et Bernardus de præcepto, & dispensatione: Bonum prorsus condemnat inten
Similitudo. tio praua. Quemadmodum ex lutulento & perturbato puteo quicquid exit, turbulentum & impurum est, sic ex deprauato animo quid potest exire nisi deprauatum? Quemadmodum qui mœnia Hierosolymæ construebant, vna manu faciebant opus,altera tenebant gladium,
1.Esd.4. vt capite quarto Nehemiæ scriptum legimus, ita nos in virtutum actiones debemus incumbere, sed gladium habere ad malas cogitationes & intentiones resecādas, & penitus excidendas, easque non admittere, sed longè expellere, instar A-
Gen.15. brahami, qui volucres super victimam descendentes abigebat.

¶*Inimici eius locupletati sunt*. Hoc est Babylonij se spoliis Hierosolymæ repleuerunt. Pagninus vertit: Inimici eius Pagnin.
prosperati sunt.

¶ *Quia dominus locutus est super eam.* Idest, quia Deus sententia sua decreuit venturas esse has calamitates in ingratam ciuitatem. Loqui Deum est illum aliquid decernere, vt Psalmo quinquage
simonono. Deus locutus est in sancto Psal.59.
suo: lætabor,& partibor Sichimam,& cōuallem tabernaculorum metibor. Idest, Deus decreuit in cœlo fore, vt ego lætarer, & diuiderem Sichimam, essemque totius terræ sanctæ dominus. Partiri, ac metiri terram verba sunt, quæ apud Hebræos veram possessionem ostendunt.. Hoc dicit, quia tunc loca illa non erant ei subiecta. Vel in sancto suo,hoc est,per sanctum suum. Ac si dicat, dixit Deus per Samuelem sanctum suum vatem. Nam particula in accipitur sæpe pro per,
vt capite 1. epistolæ ad Hebræos: Multi- Hebr.1.
fariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio. Id est, per Prophetas,& per filium. Quare locus hic Ieremiæ potest ita explanari. Quia Deus per diuinos suos vates dixit fore, vt Hierosolyma in has ærumnas incideret. Vel locutus est Babyloniis in eorum corde,quibus dixit, vt Hierosolymā ob eius crimina euerterent & vastarent. Vel locutus est super eam,hoc est,contra
eam, vt sit sensus, afflixit illam. Ita ipse Iere. 18
dominus apud Ieremiā decimooctauo: Loquar, inquit, aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, destruam, & perdam illud. Septuaginta habent: Quia dominus humiliauit eam. Eodem
ferè modo Pagninus: Quia dominus do Pagnin.
lore affecit eam.

¶*Paruuli eius ducti sunt in captiuitatē.* Exaggerat Babyloniorum immanitatem, qui non solùm viros, sed etiam pueros secum captiuos duxerunt. Metaphora est à matre desumpta filios teneræ ætatis nutriēte,quos ei hostes eripit, & in vincula coniicit. Vel per paruulos intelligit stultos, qui ob scientiæ inopiam fuerunt capti,

pti,& in exilium missi, iuxta id quod præ-
Esai.6. dixerat Deus apud Esaiam 6. Propterea
captiuus ductus est populus meus, quia
non habuit scientiam.
ו Vau. ¶ *Et egressus est à filia Sion omnis decor eius.* Idest, periit omnis Hierosolymæ pulchritudo, cùm euersa fuit, speciem amisit & dignitatem. Filiam Sion vocat Hierosolymam, quòd esset sita in monte Sione. Filia in diuinis literis idē est aliquādo quod
Soph.3. congregatio, vt apud Sophoniam tertio:
Zach.9. Lauda filia Sion. Et apud Zachariam nono: Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalem. Et hoc Ieremiæ loco, vbi filia Sion dicitur egregiam speciem amisisse, quam postea recuperauit. Eodem modo animæ
Similitudo. nostræ accidit aliquādo. Nam vt nōnullę herbæ pedibus conculcatæ abiiciunt se, suamq; amittunt pulchritudinem, sed veniente rore cœlesti eriguntur, & ad amissam antiquamque formam reuocantur, sic anima conculcata peccatis manet abiecta, & fœditate maculata, iuxta id quod hoc loco ait Ieremias: Egressus est a filia Sion omnis decor eius, sed rore diuinæ gratiæ restituta effertur in sublime, & ad pristinam reuertitur pulchritudinem. Ac
Cant. 7. tunc ei illud accomodatur capitis Canticorum 7. Quàm pulchra es, & quàm decora charissima.

¶ *Facti sunt princepes eius velut arietes non inuenientes pascua.* Hoc est, magnates Hierosolymæ, & qui eius gubernaculum tractabant, effecti sunt insipientes, timidi, stupidi, & fragiles, & abierūt imbecilli corā hostibus, omni fortitudine destituti. Nō solùm abiecti homines & filii terræ, sed etiam nobiles & principes animo ceciderunt. Fortasse comparat magnates arietibus non inuenientibus pastū propter famem ciuitatis tempore obsidionis,
Esai. 5. de qua loquitur Esaias capite 5. & Iere-
Iere.34. mias trigesimoquarto.
ז Zain. ¶ *Recordata est Ierusalē dierum afflictionis suæ, & præuaricationis.* Idest, reduxit Hierosolyma in memoriam dies calamitatis, & impietatis suæ. Cum memoria ærumnarum coniungit memoriam flagitiorum, propter quæ in ærumnis versabatur. Hanc secum affert vtilitatem calamitas, nimirum cognitionem peccati. Fi
lii Iacob qui Ioseph fratrem suum impiè Gen.37.
vendiderant, postea dolore oppressi in Gen.42.
Aegypto has voces emiserūt: Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum. Potest verti hæc oratio: Recordata est Ierusalem in diebus afflictionis suæ præuaricationis, &c. Sed quoniam sequitur, Omnium desyderabilium suorum, quę habuerat à diebus antiquis, potest verti, Ierusalem in diebus afflictionis suæ, & præuaricationis Babyloniorum recordata est omnium suorum desiderabilium. Vt enim esset acerbior Hierosolymæ calamitas, recordabatur desyderabiliū suorum, hoc est voluptatū, deliciarum, opū, quietis, regni, victoriarum, epularum, gaudiorum, & prosperitatum, quibus quondā affecta fuerat. Sæpe in tantam incidimus calamitatem, vt magis nos affligat memoria oblectationum præteritarum, quàm
præsens mœstitia. Illud Michææ primo: Mich. 1.
Quia infirmata est in bonum, quæ habitat in amaritudinibus, potest etiam verti ex Hebræo, Quia doluit propter bonum, subaudi, amissum. Ac si dicat: Quæ in gemitu & calamitate versabatur, magis dolebat gaudium, quod quondam habuerat, quàm dolorem, quem tunc habebat. Itaque præsentes dolores & præterita gaudia venerunt Hierosolymæ in mentem, cùm populus eius incideret in hostium potestatem omni auxilio destitutus. Tunc
poterat illud dicere psalmographi: Tribu Psal.21.
bulatio proxima est, non est, qui adiuuet.
¶ *Viderunt hostes, & deriserunt sabbata eius.* Viderunt Babylonii afflictam Hierosolymam, & festa eius eluserunt. Eodem modo dæmones dies nostros festos irrident, quando illos in ludis prohibitis, &
in profanis festiuitatibus consumimus. Vt Similitudo.
spicę frumenti grana continent, & aristas: sic dies festi gaudium habent interius instar granorum, spiritualis ac solidæ lætitię, & aristas externę oblectationis. At nos constituimus solennia in iucunditatibus externis, cùm ea deberemus in interioribus cōstituere. Arripimus corticem, relinquimus nucleum. Quare danda opera est, vt dies festos nostros piè & cum inte-
riore

riore, gaudio celebremus, animos ad Deum leuemus, ad cuius gloriam ipsas externas festiuitates referamus. Piũ est, & necessarium dies festos ab ecclesia catholica constitutos obseruare, Deo cultũ exhibere, & Christianã religionem custodire, sed declinandæ sunt in illis obscœnæ voluptates, impii ludi, & cætera flagitia, ne dicat nobis Deus id, quod dixit Iudæis
Esai.1. per Esaiam 1. Neomeniam & sabbatum, & festiuitates alias non feram, iniqui sunt cœtus vestri, calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea. Et per
Amos 5 Amos quinto: Odi, & proieci festiuitates vestras, & non capiam odorem cœtuum vestrorum. Cęterùm hoc Ieremiæ loco nomine sabbati non solũ dies festos, sed totam religionem intelligimus, & quicquid ad diuinum pertinet cultum, tametsi proprius per sabbatum dies septimus in lege vetere significabatur. Tunc hostes festa nostra irrident, cùm vitam nostrã aspiciunt otiosam, & in vitiis occupatam.

ח Che. ¶*Peccatum peccauit Ierusalem*. Incidit Hierosolyma in peccata. Quidam per peccatum hoc loco intelligunt infidelitatem Alii per hanc verborum geminationem intelligunt peccatorum multitudinem & continuationem. Illud est perspicuum ex lectione librorum regum, & prophetarum multos ex Hebræis amisisse fidem, &
Similitudo. pro vero Deo gentiũ idola coluisse. Cùm autem fides sit radix plantæ spiritualis, nullam de se præbebant spem fructus. Vt enim auulsa arboris radice aufertur spes fructus, sic auulsa fide ruit virtutum fundamentum, quibus homines grati sunt Deo: nam authore diuo Paulo capite vn-
Heb.11. decimo ad Hebræos, sine fide impossibile est placere Deo. Sumi autem pecca-
Ioan.16 tũ pro infidelitate indicat Christus apud Ioannem 16. cùm ait: Spiritus sanctus arguet mũdum de peccato, quia non crediderunt in me.

¶*Propterea instabilis facta est*. Id est, eam ob causam non stetit in terra sua, sed ex ea in Chaldæam migrauit. Ostendit peccatum fuisse causam exilii ac miserię Hie-
Pro. 14. rosolymæ Capite Prouerbiorum quartodecimo ait sapiens; Miseros facit populos peccatum. Ridebant Babylonii diuinum cultum Iudęorum, dicentes non potuisse Deum illos seruare, sed hoc diluit diuinus vates dicens, Iudæorum euersionem & exilium non euenisse ob Dei ipsorum impotentiam, sed ob ipsorum peccata, præsertim ob infidelitatem.

¶*Omnes qui glorificabant eam, spreuerũt illam*. Quicunque eam antea in prosperitate laudibus efferebant, & honoribus ornabant, postea in ærumnis versatam illam penitus contempserunt. Qui eam tuebantur obsequio in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus, postea illis restãtibus eam deseruerunt, & pro nihilo puta-
runt. Vt cicadæ in æstate apparent, & con- Similitudo.
tinuò canunt, hyeme autem perpetuò silent, imò non videntur, ita multi in in prosperitate nos sequuntur, & laudibus efferunt, qui in rerum aduersarum ictibus & calamitatum procellis obmutescũt, nosque derelinquunt, quos amore prosequi videbantur. Id intelligens Salomon dicebat capite Prouerbiorum quartodecimo: Pro. 14.
Diuitiæ addunt amicos, pauper verò etiã Pro. 19.
ab amicis deseritur. Et decimonono, Fratres hominis pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo. Et
Ecclesiasticus sexto, Est amicus secundũ Eccl.6.
tempus, & non permanebit in die tribulationis. De illo autem qui verus est amicus ait eodem capite: Amicus fidelis protectio fortis, qui autem inuenit illum, inuenit thesaurum.

Ipsa autem gemens, & conuersa est retrorsum. Id est, quin ipsa ingemuit dolore pressa, & deiecta est retro. Fortasse particula, &, accipitur pro quia, vt sit sensus, Ipsa autem gemuit, quia se vidit contemptam, ac si esset proiecta retrorsum. Accipi autẽ
& pro quia, indicat locus ille Esaiæ capite Esai.64.
sexagesimoquarto. Tu iratus fuisti, & nos peccauimus. Ita accipitur capite primo
Lucæ, Benedicta tu inter mulieres, & be- Luc.1.
nedictus fructus ventris tui. Et secundo, Luc.2.
Gloria in altissimis Deo, & in terra pax
hominibus. Capite quartodecimo Gene- Gen.14.
sis, vbi nos habemus, Melchisedec rex Salem proferens panem & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi. Pro enim est

in

Onchel. in Hebræo &, & ita transfert Onchelus paraphraſtes Chaldæus. Sed quoniam & accipitur pro quia,& enim,rectè vertit Latinus noſter interpres: Erat enim:Acſi diceret: Ratio cur offerebat Deo panem & vinum,eſt,quia eius erat ſacerdos.

ט Teth. *Sordes eius in pedibus eius,nec recordata eſt finis ſui:depoſita eſt vehementer, non habens conſolatorem.Vide domine afflictionem meam, quoniam erectus eſt inimicus.*

י Iod. *Manum ſuam miſit hoſtis ad omnia deſiderabilia eius:quia vidit gẽtes ingreſſas ſanctuarium ſuum, de quibus præceperas,ne intrarent in eccleſiam tuam.*

כ Caph. *Omnis populus eius gemens,& quærens panem: dederunt pretioſa quæq; pro cibo ad refocillandam animam: vide domine, & conſidera, quoniam facta ſum vilis.*

ל Lamed. *O vos omnes qui tranſitis per viam, attendite,& videte, ſi eſt dolor ſicut dolor meus, quoniam vindemiauit me, vt locutus eſt dominus in die iræ furoris ſui.*

מ Mem. *De excelſo miſit ignẽ in oſſibus meis, et erudiuit me:expandit rete pedib. meis, conuertit me retrorſum, poſuit me deſolatam, tota die mœrore confectam.*

נ Nun. *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius, conuolutæ ſunt, & impoſitæ collo meo: infirmata eſt virtus mea, dedit me dominus in manum, de qua non potero ſurgere.*

ס Samech *Abſtulit omnes magnificos meos dominus de medio mei, vocauit aduerſum me tempus, & contereret electos meos. torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ.*

ט Beth. ¶*Sordes eius in pedibus eius*. Deſcribit Hieroſolymam viduam,pedibus nudam, & eam ob cauſam cõtaminatam. Vel per pedes intelligit affectus. Ac ſi dicat:Erant labes in affectionibus eius, habebat affectiones ſuas maculis pollutas.Intelligi autem affectus nomine pedum indicat Pſalmographus,cùm ait Pſal. 35. Non veniat mihi pes ſuperbiæ.Poteſt tamen ita exponi locus ille.Non conculcet me pes ſuperbi,ſed amoue à me vim & furorem hominis violenti. Prior tamen explanatio eſt diui Auguſtini, quam Remigius Antiſſidorenſis,& alii viri docti ſequuntur.Et Pſal. 39.Statuit ſupra petram pedes meos.Hoc eſt,firmauit affectiones meas ſuper Chriſtum. Petra autem, inquit apoſtolus, erat Chriſtus.Vult diuinus vates ſignificare affectuum ſuorum firmitudinem, & ſolidi fundamenti ſtabilitatem. Et Zacharias apud Lucam primo: Ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis. Vt cor ambulat pedibus, ita anima affectionibus. Quare oportet pedes abluere: hoc eſt puros & integros affectus habere. Hoc voluit Chriſtus dominus ſignificare, cũ abluit pedes diſcipulis ſuis apud Ioannem 13. & cùm dixit illis apud Mattheum 10.Excutite puluerem de pedibus veſtris.Id fuit ſignificatum capite 1.Leuitici,vbi Deus præcepit inteſtina ac pedes victimæ lauare aqua. Vbi per pedes affectus & motus animi ſignificantur, per inteſtina verò abditæ & latentes cogitationes in ventre animę,hoc eſt in corde, quod animæ vterus appellatur. Vnde Ieremias capite 4. Ventrem meum, inquit, ventrem meum doleo.Volens autem oſtendere per ventrem ſignificare cor, addit:Senſus cordis mei turbati ſunt in me.Sed quoniam victores in triũphis ſolebant victos ſub pedibus habere, pedes ipſi pro victoria accipiuntur. Quare hoc Ieremiæ loco poteris per pedes Hieroſolymæ antiquas eius victorias intelligere. Et quia in illis vtebatur ſuperbia,inſolentia,& vanitate, dicitur habere ſordes in pedibus ſuis. Vnde id quod paulò ante attulimus ex Pſal. 35. Non veniat mihi pes ſuperbiæ, poteſt ita explanari, Non triumphet de me ſuperbia. Id quod nos hoc Ieremię loco habemus: Sordes eius in pedibus eius, poteſt verti ex Hebræo. Sordes eius in fimbriis eius. Et ita habet Brixianus & Pagninus. Ac ita eſt ad

[Margin: Pſal.35. Auguſt. Remig. Pſal. 39 1.Co. 10 Luc. 1. Ioan.13 Mat. 10. Leui.1. Iere.4. Pſal.35. Brixia. Pagnin.]

ad marginem nonnullorum codicum. Et tunc potest esse sensus: Impudenter peccauit Hierosolyma, similis mulieri impudicæ, quæ nō veretur menstruum sanguinis in fimbriis vestis circunferre. Septuaginta tamen nobiscum pedes verterunt. Sed eadem potest esse intelligentia.

¶ *Nec recordata est finis sui.* Non tenebat memoria interitum suum, non cogitabat de exitu vitæ, exciderat ei penitus ex animo mortis recordatio. Quàm vtilis sit memoria mortis, indicat Ecclesia-
Eccle. 7. sticus capite septimo, cùm ait: Memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis. Et decimoquarto: Memor esto, quoniam mors non tardat. Memoriam mor-
Iob 30. tis complectebatur Iob has voces emittens capite 30. Scio, quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuēti. Ac si dicat: Semper mors mihi ante oculos versatur. Non mihi excidit ex animo memoria sepulchri, quod est omniū
Albert. hominum domicilium. Ait Albertus Ma-
Similitudo. gnus in libro de vegetabilibus, coruum non redire ad nidum, si in eo posuerint cinerem ac puluerem vitri: sic dæmon fugit à nido nostri cordis, si in eo posita fuerit memoria cineris & pulueris, in quem conuertendum est vitrum, vitrum autem sumus nos, immo vitro ipso fragiliores. Quare si à nobis dæmonem auertere voluerimus, sit in animo nostro eius pulueris, in quem sumus conuertendi, repetita memoria. Ea quippe vigilamus, & obliuione dormimus. Eam ob causam Christus Deus noster apud Matthæum vigesi-
Mat. 25. moquinto. Vigilate, inquit, quia nescitis diem, nec horam. Et apud Lucam
Luc. 12. duodecimo. Estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis veniet. Hac mortis memoria diminuuntur vanæ mūdi voluptates, & crescunt piæ animi oble-
Similitudo. ctationes. Quemadmodum quicquid amputatur ex vite, augetur in fructu, sic qui resciderit inanem, ac falsam mundi lætitiam, augebit salutarem fructum veræ iucunditatis. Sed aduerte: Mors, quæ dicitur finis sceleratorum hominum, est principium virorum virtute præstantium. Id
Psal. 76. quod nos habemus Psalmo 76. Et dixi, nunc cœpi, potest verti ex Hebræo: Et dixi, interitus meus est. Est enim ibi verbum Chalal, quod significat interire & incipere: nam viri iusti tunc incipiūt, cùm excedunt ex hac vita. Cùm nascuntur exeunt è ventre matrum, & ingrediuntur vterum naturæ: cùm verò è vita migrant, nascuntur, & tunc incipit vita, quæ est vera vita nominanda. Ex quo fit, vt dies obitus sanctorum, eorū natalis dies appelletur. Sed siue principium, siue finis dicatur mors, est memoria repetenda. Sed eius non recordata est Hierosolyma. Duas res tribuit ei hoc loco Ieremias, ob quas ait eam in acerbissimas calamitates incidisse, nimirum sordes affectuum, & mortis obliuionem. Fortasse nomine finis intelligitur Christus, iuxta Ro. 10.
illud Apostoli ad Romanos 10. Finis legis Christus est ad iustitiam omni credenti. Ille enim fuit legis consummatio, quōniam lex nō erat nisi vsque ad eum in ea promissum, in cuius morte fuit impleta & finita. Cùm autem Iudæi non recordarentur eius, meritò fuerunt variis calamitatibus lacerati.

¶ *Deposita est vehementer.* Idest, descendit impetu vehemente, ac mirum in modum deiecta est. Proiecit eam Deus acerbè ex loco excelso ad infimam ignominiam. Vera est enim illa sanctæ Dei genitricis sententia. Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles. Pro vehemen- Luc. 1.
ter potest etiam verti, mirabiliter, hoc est, cum hominum admiratione, admirabantur enim tam celebrem ciuitatem in tantam miseriam subitò venisse.

¶ *Vide domine afflictionem meam.* Inducit Ieremias vrbem has voces ad Deum emittentem, vt ostendat in omnibus calamitatibus cōfugiendum esse ad Deum misericordiæ plenissimum, nunquamq; de eius pietate desperandum. Vel est apostrophe ipsius Ieremiæ ad Deum, eius misericordiam & auxilium implorantis. Sēsus est: Ne me domine omninò despicias, inquit, diuinus vates, sed conuerte ad me oculos tuæ clementiæ. In piis Dei oculis est remedium nostrum. Eodem modo paulò post: Vide domine & considera, quo-

Infra 5. quoniam vilis facta sum. Et capite quinto harum lamentationum, Intuere, inqt, domine, & respice opprobriũ nostrum. Et Dauid Psalmo 118. Aspice in me, & miserere mei. Et Psalmo octuagesimo-tertio. Protector noster aspice Deus; Vel vt verti etiam potest: Clypee noster aspice Deus. Ac si dicat, ò tu Deus qui es clypeus noster intuere nos. Non me fugit, posse verti locum illum: Clypeum nostrum aspice Deus. Hoc est, regem nostrum placidis oculis intuere. Bonus enim Rex Clypeus est populi. Nam sequitur: Et respice in faciem Christi tui. Reges enim Christi, hoc est vncti dicebãtur. Tu verò perpende Ieremiæ verba. Non ait. Vide domine peccatum meum, vt me perdas, sed afflictionem meam, vt me liberes.

Ps. 118. Psal. 83.

Iod. ¶ *Quoniam erectus est inimicus.* Idest, quoniam hostes nostri superiores facti sunt, & nos illis subiecti. Vel erecti sunt, superbia elati, insultantes nobis, victorias suas fortitudini suæ arroganter tribuentes, cùm eas deberent iustitiæ tuæ tribuere, qui nos propter flagitia nostra meritò affligis.

¶ *Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia eius.* Ponitur numerus singularis pro plurali more diuinæ scripturæ. Sensus est. Babylonij hostes nostri rapuerunt omnia expetibilia Hierosolymæ, nimirum thesauros templi, & aulæ regiæ, & omnes vrbis diuitias, quæ fuit direptioni commissa, & alta eius mœnia funditus euersa. Id prædixerat iis verbis

Esa. 64. Esaias capite 64. Omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Aiunt nonnulli per desiderabilia intelligi hoc loco iudicia, atque eloquia Dei in libris legis scri-

Psal. 18. pta, de quibus dicitur in Psalmo 18. Desiderabilia super aurum, & lapidem pretiosum multum. Nam Ammonitæ, & Moabitæ acerrimi Iudæorum hostes, qui erant in exercitu Babyloniorum, in vrbis expugnatione libros legis quæsierunt, & cremarunt.

¶ *Quia vidit gentes.* Deplorans direptionem earum rerum quas Hebræi habebant in deliciis, præcipuè meminit thesaurorum templi, quæ Babylonij cum cæteris hostibus cæca cupiditate prædæ, & rapinarum concitati abstulerunt, & secum asportarunt, Sensus est. Ideo Hierosolyma lamentatur ò Deus sancte, quia vidit inimicos suos à fide alienatos ingressos in templum sanctum, quo gentes idolorum cultrices ex præcepto tuo ingredi non poterant. Docet hic locus esse nos potius deploraturos iniurias in Deũ iactas, quàm in nos ipsos. Id sentiens Dauid Psal. 118. Exitus, inquit, aquarum deduxerunt oculi mei, quia non custodierunt legem tuam, nimirum peccatores. Ps. 118.
Non ait. Ideo lachrymas profundo, quia homines in me impetum fecerunt, sed quia legem tuam violarũt. Potest hoc ita explanari. Eam ob causam Hierosolyma in tam acerbas incidit calamitates, quia permisit olim, vt gentes idolis deditæ ingrederentur in templum sanctum, cũ tu domine præcepisses, ne illuc introirent. Tres partes habebat templum Salomonium, in quarum primam poterant ingredi gentiles, in alteram solùm Iudæi, in tertiam sacerdotes. At Iudæi permiserant, vt gẽtiles in partem illis prohibitam introirent. Quare permisit Deus, vt illi inuitis Iudæis totum templum penetrarent, illudq; penitus delerent.

¶ *Omnis populus eius gemens, & quærens panem.* Idest, vniuersus populus Hierosolymæ laborabat fame, & cum gemitu quærebat cibum. De hac fame locutus fuerat Ieremias capite 38. Vnusquisque dabat pro cibo pretiola & expetibilia, quæ habebat ad vitam sustentandam. Non delicias & saturitatem quærebant, sed aliquid ad vitæ sustentationem. Accipitur anima pro vita, vt capite 37. Genesis. Non interficiamus animã eius. Iudicum 19. Posuit animam suam in manu sua. Idest, exposuit vitam suam periculo. Matthæi 2. Defuncti sunt, qui quærebant animam pueri. Ioannis 10 Bonus pastor animam suã dat pro ouibus suis. Vel accipitur anima pro ipso homine, vt sit sensus, expendebant quæcunque illis erant cordi, vt seipsos reficerent. Accipi autem animam pro homine indicat

כ Caph. Iere. 38. Gen. 37. Iudic. 9. Mat. 2. Ioan. 10

Gen.12. locus ille capitis 12. Genesis. Tulit Abrã vxorem suam, & Loth filium fratris sui, vniuersamq; substantiam, quam possede rant, & animas, quas fecerant in Haran. Idest, omnes homines dominatos. Pro quo Septuaginta habent. Et omnem animam, quam possederant in Haran: hoc est, omnes seruos suos. Possunt etiam intelligi verba illa de hominibus, quos Abram & vxor eius instruxerant in fide vnius Dei. Illos enim fecerunt homines, cùm antea essent veluti animalia rationis
Onche. expertia. Nam paraphrasis Chaldaica habet. Et tulit secum omnes animas, quam subiecerant legi in Haran. Vbi vides animas accipi pro hominibus. Ita intelli-
Gen.14. gitur illud capitis quartidecimi Genesis, quod dixit Rex Sodom Abrahæ: Da mihi animas, cætera tolle tibi. Hoc est, da mihi homines, sume autem tibi reliqua spolia. Vbi Septuaginta pro, animas habent: ἄνδρας, hoc est viros. Paraphrastes autem Chaldæus animas nobiscum
Ioan.6. legit. Nos autem quæramus primò panẽ,
Exo.17. qui de cœlo descendit: nam Exodi 17.
Mat.6. præcipiebat Deus, vt primo mane quæreretur manna, & in euangelio ait: Primò quærite regnum Dei.

¶ *Vide domine, & considera, quoniam facta sum vilis*. Verba sunt vrbis, quæ quasi audiens calamitates suas ex ore Ieremiæ in has lamẽtabiles voces prorumpit, quibus vult Deum ad misericordiam
Gregor. prouocare. Gregorius libro Moraliũ 23. hunc locum explicãs ait. Vilis plebs Dei efficitur, quando prauorum numero crescente in eis non summa & cœlestia, sed abiecta & terrestria sectatur.

ל ¶ *O vos omnes qui transitis per viam*.
Lamed. Facit Ieremias Hierosolymam loquentem, suasque calamitates lamentantem, quibus nullæ possent ęquales inueniri. Inducit eam veluti mulierem lugentem iuxta viam, quæ incredibili dolore cruciata transeuntes obtestatur, vt magnitudinem mœroris sui perpendant, vt eam possint illo quodammodo leuare. Proprium est calamitosorum, tãto maiorem ęstimare dolorem suum, quãto aliorum minus intelligere studuerunt.

¶ *Quoniam vindemiauit me dominus*. Vocat se vineam, de qua Esaias capite quinto: Vinea, inquit, domini exercituum Esa.5.
domus Israel est. Et Deus apud Ieremiã Iere.2.
secũdo. Ego te plantaui vineam electam. 21.
Hæc est vinea, de qua loquitur Christus apud Lucam vigesimoprimo, quam Luc.21.
Deus plantauit sepiens illam lege, constituẽs in illa torcular, hoc est templum, & excelsam turrim, hoc est prophetiam, ex qua & præteritum videtur, & futurum. Ac vt Esaias ait capite quinto, cùm expe- Esa.5.
ctaret, vt ferret vuas, tulit labruscas. Vel vt vertit Aquila, fecit spinas: illas scilicet, quibus dominum coronauit. Extra hanc vineam eiecerũt agricolæ hæredem, hoc est Iudæi Christum Deum verum, filium vnigenam patris cœlestis, cùm eum ex vrbe abduxerunt ad Caluariæ montem, vbi eum occiderunt, & crudeliter sauciarunt. Erat enim in vitulo illo adũbratus, qui extra castra pro peccato mundi comburebatur, de quo loquitur Moses capite 16. Leuitici. Id intelligens diuus Paulus Leu.16.
capite decimotertio epist. ad Hebræos. Heb.13.
Propter quod, inquit, & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra improperiũ eius portantes. Extra castra, & extra vineam, hoc est extra Hierosolymam eiectus est Christus pro mundi flagitiis, qui fuit ardore passionis in monte Caluariæ incensus, & instar diuinæ fęnicis incẽdio diuini amoris inflammatus. Quam ob causam vinea illa fuit penitus dissipata à Romanis, quę multo ante fuerat spoliata à Babylonijs. Ablatis Hebręis aliis morte, aliis exilio, & spoliatis opibus & voluptatibus, vindemiata fuit Hierosolyma viris, diuitiis, & oblectationibus, sicut vinea racemis. Vindemiat Deus nõ solùm vitam hominum infimo loco natorum, sed magnatum & principũ. Id quod de illo ait Dauid Psal Psal.75.
mo septuagesimoquinto. Terribili, & ei, qui aufert spiritum principum. Verti etiam potest. Terribili, & ei, qui vindemiat vitam principũ. Cæterùm pro, vindemiauit me dominus: vertunt nonnulli: Afflixit me dominus. Sensus est idem,

sed verbũ vindemiare aptiorẽ importat similitudinem ad exaggerandam calamitatem. Ideo ait paulò pòst: Vindemia eos, sicut vindemiasti me propter iniquitates
Infr. 2. meas. Et capite secundo harum lamentationum. Vide domine, & considera, quẽ vindemiaueris. Hoc schemate vtitur
Psal. 79. psalmographus intuens animo Hierosolymæ calamitates, cùm ait: Vindemiãt eam omnes, qui prætergrediunur viam. Exterminauit eam aper de sylua, & singularis ferus depastus est eã. Impias & immanes nationes vocat apros & feras bellum Hierosolymæ inferentes, eamq; crudeliter vastantes.

¶*Vt locutus est dominus*. Nimirum per diuinos suos vates.

¶*De excelso misit ignem in ossibus meis,*
Mem. *& erudiuit me*. Comparat Deum cum magistro, qui otiosum & improbũ discipulum grauiter castigat, vt illum erudiat, & ad meliorem frugem conuertat. Sẽsus est: Deus misit de excelso, hoc est, de cœlo calamitatẽ nomine ignis significatam, vt me cõbureret, & supplicio hoc
Iere. 31. erudiret. Cap. 31. ait idem Ieremias: Castigasti me domine, & eruditus sum quasi
Esai. 28. iuuẽculus indomitus. Esaias etiã c. 28. Domine, inquit, in angustia quæsierunt te. Et paulò pòst: Sola vexatio intellectum dabit
Psal. 82. auditui. Et Dauid Psal. 82. Imples facies eorũ ignominia, & quęrent nomẽ tuũ domine. Et Psal. 118. Bonum mihi, quia humiliasti me. Intuere calamitatis vtilitatẽ, ea est instructio nostra à cœlo diuinitus missa, quę mirum in modũ conducit ad
Similitudo. vitam immortalẽ consequendã. Peritus colonus desiderat in Ianuario niues, frigora, & glacies, vt in æstate multa sit copia frumenti. Vita hæc est hyems, altera est ęstas: si in hoc Ianuario fuerint frigora calamitatũ, erit in ęstate cęli abundãtia gaudiorũ. Quanto hic fuerimus propter Deũ acerbiorum ærumnarũ angustiis afflicti, tanto illic erimus maioribus gaudiis cumulati. Nam vt diuus ait Paulus capite 8.
Rom. 8. ad Romanos, Hęredes quidem Dei, cohęredes autem Christi, si tamen compatimur, vt & cõglorificemur. Et capite secũ-
2. Tim. 2 do secundæ ad Timotheum: Si commortui sumus, conuiuemus: si sustinemus, conregnabimus. Mœror æquo animo toleratus conuertitur in oblectationem, iuxta illud seruatoris nostri apud Ioannem Ioan. 16
sextodecimo: Tristitia vestra vertetur in gaudium. Quemadmodum lauri baccæ Similitudo.
& herbæ nonnullæ amaræ quidem sunt, sed ad salutem mirum in modum conducunt, sic calamitates quamuis asperæ sint, salutares tamen sunt. Sed hoc intelligitur, nisi apud homines obstinatos, qui illis fiunt deteriores. Vt vina excellentia infusa in vasa è taxo facta redduntur mortifera: ita afflictiones alioquin vtiles Similitudo.
in hominibus teterrimis, scelerumque maculis notatissimis, sunt sæpenumero pestilentes, non earum culpa, sed illorũ. At a Deo nobis ad commodum nostrũ generaliter infliguntur. Meritò ergo scriptum est capite quinto Iob: Beatus ho- Iob. 5.
mo qui corripitur à Deo: increpationẽ ergo domini ne reprobes: quia ipse vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabũt. Ac vt ait hoc loco Ieremias: Deus de excelso mittit ignem, quo erudiat. Significari autem calamitatem nomine ignis indicat diuina scriptura psalmo decimosexto: Igne me examinasti, Psal. 16.
& non est inuenta in me iniquitas. Psal- Psal. 65.
mo 65. Transiuimus per ignem & aquã. Iere. 15.
Ieremiæ decimoquinto: Ignis succensus est in furore. Capite Ezechielis vige- Ezec. 20.
simo: Ecce ego incendam in te ignem. Oseæ octauo: Mittam ignem in ciuita- Ose. 8.
tes eius. Amos primo: Mittam ignem in domum Aiael. Nahum tertio, Comedet Amos 1.
te ignis. Fortasse hoc Ieremiæ loco per Nahũ. 3.
ignẽm de cœlo missum intelligitur ignis naturalis, quo Deus permisit, vt tẽplum, & alia munita ac fortia Hierosolymæ mœnia, quæ erant velut ossa corporis, flagrarent. Narrat enim Ieremias capite 52. fuisse ciuitatem flammis expositam. Iere. 52.
Huic explanationi fauet paraphrasis Chaldaica, quæ habet: De cœlis misit ignem in castella mea fortiora, & subegit illa. Poteris rectissimè per ignem intelligere iram Dei, cuius grauitatem exaggerat diuinus vates, comparãs illam cum emissione ignis de cœlo, & statim cum

emissione retis, quo Deus Hierosolymã illaqueauit & irretiuit propter flagitiorũ vincula, in quæ seipsa coniecerat.

¶*Expandit rete pedibus meis*. Hoc est, misit in me iram suam, qua me traderet irretitam Babyloniis. Vel accipitur rete pro exercitu Bobyloniorum, quo Hierosolyma fuit illaqueata. Ita accipitur apud
Ezec. 12 Ezechielem capite duodecimo: Extendam rete meum super eum, & capietur
Ezec. 17 in sagena mea. Similiter capite decimoseptimo, & trigesimosecundo. Potest hic lo-
Ezec. 32.
cus ita explanari: Cùm ego currerem ad flagitia, ligauit me Deus laqueo calamitatis, ne longius progrederer, sed retro reuerterer, & ad me ipsam redirem. Sequitur enim, Conuertit me retrorsum. Ac si dicat, Calamitas mea fuit impedimẽtum ne vltra abirẽ, quo Deus me a sceleribus retraxit. Hæ ærumnæ meæ fuerunt spinæ,
Ose. 2. quibus iter meum interclusit. Apud Oseã enim ait Deus capite secundo: Sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria. Et semitas suas non inueniet.

¶*Posuit me desolatam*. Idest, nullum mihi præbuit solatium, luctum meum continuum nulla consolatione leuauit. Apud
Baruc. Baruch ait illa capite quarto. Adduxit Deus mihi luctum magnum.

2 Nun. ¶*Vigilauit iugum iniquitatum mearũ in manu eius*. Hoc est, aduenit tempus diuinæ vltionis, quam Deus diu distulerat. Iugum iniquitatum suarum appellat calamitatum castigationem, quam ob peccata sua sustinebat. Hoc debitum suppliciũ dicitur dormisse in manu domini, quandiu ille scelera ipsius Hierosolymæ dissimulauit, & pœnam distulit, & illa impunè quiescebat. Tunc autem dicitur vigilasse in manu eius, cùm ipse ingratæ atque impiæ ciuitati pœnam hanc inflixit, & ipsa illam sensit, & ad se quodammodo rediit. Seruitutem Babylonicam, pœnasque omnes, quas tunc luebat scelerum suorũ, & iram Dei, qui eas ab illa expetiuit, comparat cum aspero iugo, quemadmodum paulò antè cum igne de cœlo comparauerat. Huiusmodi iugum posuerat Sennacheribus decem tribubus diuina ita exigente iustitia, quando Samariam euertit. Ac voluit ponere Hierosolymæ, quæ tũc fuit à Deo mirabiliter liberata, vt libro quarto Regum capite decimonono, & 4. Re. 19
capite Esaiæ trigesimoseptimo diuina refert scriptura. Ideo ait Esaias decimo: Esai. 37. Esai. 10.
Computrescet iugum à facie olei. Hoc est, dura seruitus quam Sennacheribus conabatur inferre Hierosolymæ, dissipabitur à facie olei, hoc est, à facie Ezechiæ regis, qui erat vnctus oleo. Sed multo rectius & altius per oleum illud intelligitur Christus verus Deus, & verus homo, vnctus oleo gratiæ, de quo ait Dauid Psalmo quadragesimoquarto. Vnxit te Deus Psal. 44.
Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis: quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Heb. 1.
Iugum enim diaboli solutum ac dissipatum fuit per Christum, de quo paraphrastes Chaldæus locum illum Esaiæ explanauit. Poteris hoc Ieremiæ loco per iugum hoc intelligere seruitutem peccati, de qua ait Christus capi. 8. euangelii Ioannis: Qui facit peccatum, seruus est pecca- Ioan. 8.
ti. De qua suprà locuti sumus.

¶*Conuoluta sunt, & imposita collo meo*. Nimirum iniquitates meæ, Explanatio est superioris. Appellauerat iniquitates suas iugum, nunc appellat eas catenas impositas collo suo. Quod potest de vtraque intelligi seruitute, corporis scilicet, & animi. Fortasse alludit ad illorum morẽ, qui solent ad collum latronis coniicere prædam, cùm eum in furto ipso deprehendunt.

¶*Infirmata est virtus mea*. Idest, decidit robur meum Deo me deserente. Accipitur virtus pro vi & fortitudine. Eodẽ modo Psal. trigesimo. Infirmata est in pau- Psal. 30.
pertate virtus mea. Ac si dicat: Debile & fragile factũ est in calamitate mea robur meum. Pro, in paupertate, poteris etiam vertere, in supplicio, vel in pœna. Quidã vertunt, in peccato, & rectè quidẽ, sed accipitur peccatũ pro pœna peccati, quã interpres noster paupertatem appellauit.

¶*Dedit me dominus in manum*. Attribuit Hierosolyma victoriam Babyloniorum non ipsis, sed diuinæ iustitię. Sensus est: Tradidit me Deus, ita exigentibus flagitiis

gitiis meis in Babyloniorum potestatem. Tradi in manum alicuius, phrasis est in diuinis literis vsitata. Qua de re ea poteris videre, quę diximus in explanatione
Dani. 1. in primum caput Danielis, cùm verba illa exponeremus: Tradidit dominus in manum eius Ioacim.

¶ *De qua non potero surgere.* Subaudi, virtute mea. Indicat magnam Chaldæorũ potestatem. Nulla te teneat admiratio, cùm videas me hostes illos Hierosolymę aliquando Babylonios, aliquando Chaldæos vocare, nam hæc duo nomina confunduntur. Cũ enim Babylon vrbs quondam celeberrima esset in Chaldæa, totius regni caput & metropolis, effectum est, vt omnes Chaldæi Babylonij vocarẽtur, vt aliis in locis copiosè indicauimus.

ס Samech ¶ *Abstulit omnes magnificos meos dominus de medio mei.* Prosequitur miseriam in quam Deo ita volente inciderat. Ac si dicat: Abstulit Deus à me principes, sacerdotes, omnes viros dignitate, fortitudine, sapientia, & generis claritate præstantes, eos reliquens, qui sunt infimo loco nati, nulla illustri laude celebrati, nulla sapientia, nulla fortitudine muniti, nullam nominis amplitudinem consecuti. Id prædi
Esai. 3. xerat Esaias capite tertio his verbis: Ecce enim dominator Deus exercituum auferet à Ierusalem, & à Iuda validum & for
Iere. 52. tem, &c. Lege caput vltimum Ieremię, &
4. Re. 25 libri quarti Regum, vbi hæc inuenies literis mandata. Pro abstulit vertunt nonnulli conculcauit, vt sit sensus: Permisit Deus, vt in medio mei omnes viri magnifici Hebræi à Babylonis conculcarentur. Cùm enim mortui iacerent in viis, eos Babylonij pedibus terebant. Perpende: Babylonij auferebant & conculcabant Hebræos, & Ieremias ait hoc loco Deum hoc fecisse, quia illud volebat. Eodem mo
Iob 1. do Iob capi. 1. Dominus dedit, dominus abstulit. Abstulerant ei prædones boues & camelos, & ille dicebat: Dominus abstulit. Est enim Deus author mali pœnæ,
Ambro. sed non mali culpæ. Diuus Ambrosius in Psalmum 118. hæc Ieremiæ verba de tẽpore aduentus Christi explanat, quando eum obstinati Iudæi recipere noluerunt. Quare fuerunt meritò à Romanis victi, interfecti, conculcati, & in calamitosum exilium coniecti.

¶ *Vocauit aduersum me tempus.* Nimirum aptum ad exitium meum, vt eos destrueret, quos ego ob eorum merita ad gloriam meam elegeram. Sed quia tempus accipitur aliquando pro seculo, seculum autem pro hominum cętu, potest esse sensus huius loci: Vocauit Deus contra me gentes, & hominum congregationem, qui me ad perniciem & vastitatem vocarent.

¶ *Torcular calcauit dominus virgini filiæ Iudæ.* Hoc est, confecit me Deus vehemẽte calamitate, & summo ærumnarum põdere me oppressit. Comparat miseriam suam grauissimo torculari, quo Deus tãquam aspero supplicio illam puniuit. Apud Esaiam capite 63. ait Deus: Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum, calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea. De illo ait Ioãnes capite 19. Apocalypsis: Ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis. Esai. 63. Apo. 19.
Quibus in locis per torcular supplicium significatur. Appellat se Hierosolyma virginem, quia nondum fuerat ante vastitatem illam euersa, vel quia vnum Deum coluerat, vel ob delicias, quibus fuerat nutrita. Virginem vocat eam Esaias capite 37. Et Ieremias Threnorum secundo. Illa autem vocat se filiam Iuda, quia ab illo originem ducebat, à quo Iudæi denominabãtur. Vel loquitur ad literam de puellis Hierosolymæ in illa vrbis vastitate mirum in modum afflictis. Ac ita accipitur numerus singularis pro plurali, vt sit sensus: Oppressit Deus torculari calamitatũ virgines Hebræas, instar vuarũm, quę torculari torquentur, & conculcantur. Quidam vertunt: Torcular extendit dominus aduersus virginem filiam Iudæ. Vt scilicet exprimeret sanguinem virginum Hierosolymæ, quemadmodum torcular exprimit sanguinem vuarum. Vult significare in illa expugnatione non solùm iuuenes, sed etiam puellas periisse, iuxta illud Psalmi 77. Iuuenes eorũ comedit ignis, Psal. 77.
& virgines eorum nõ sunt lamẽtatæ. Hoc

est, Iuuenes populi Israelitici fuerũt acerbè afflicti, & vita priuati, & virgines non deplorauerunt illos, quia simul fuerunt interfectę. Quidam vertunt locum illum: Et virgines nõ sunt laudatæ. Hoc est, post earum interitum non erat, qui eas laudaret, tanta enim erat clades, vt non remaneret, qui posset mortuorum laudes celebrare. Vel, virgines non fuerunt laudatę epithalamiis scilicet nuptialibus. Hoc est innuptę perierunt. Solebãt enim antiqui laudibus efferre virgines, cùm eas parentes in matrimonium collocabant.

ע Hain. *Idcirco ego plorans, & oculus meus deducens aquas: quia longe factus est à me cõsolator conuertens animam meã: facti sunt filii mei perditi, quoniam inualuit inimicus.*

פ Phe. *Expandit Sion manus suas, non est, qui consoletur eam, mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius: facta est Ierusalem quasi polluta menstruis inter eos.*

צ Tsade. *Iustus est dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui. Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meũ: virgines meæ & iuuenes mei abierunt in captiuitatem.*

ק Coph. *Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me: sacerdotes mei, & senes mei in vrbe consumpti sunt, quia quæsierunt cibum sibi, vt refocillarent animas suas.*

ר Res. *Vide domine, quoniam tribulor, conturbatus est venter meus, subuersum est cor meum in memetipsa, quoniam amaritudine plena sum: foris interfecit gladius, & domi mors similis est.*

ש Xin. *Audierunt, quia ingemisco ego, & non est, qui consoletur me: omnes inimici mei audierunt malum meum, letati sunt, quoniam tu fecisti: adduxisti diem consolationis, & fient similes mei.*

ת Tau. *Ingrediatur omne malum eorum coram te, & vindemia eos, sicut vindemiasti me propter omnes iniquitates meas, multi enim gemitus mei, & cor meum mærens.*

ע Hain. ¶*Idcirco ego plorans.* Eã ob causam ego fleo, & oculi mei lachrymas profundunt, quia careo consolatore, qui cõuertat animum meum à mœrore ad lętitiam, qui vitã meam à prę sente miseria restituat in pristinam felicitatem. Per consolatorem qui eam deseruerat, regnũ intelligit Aegyptiorum. Sed quia sequitur: Conuertens animam meam, videtur per consolatorẽ, qui ei deerat, significare Deũ: ipse enim est, qui hominum animas ad seipsum cõuertit. Sed quia conuertere animas idem est aliquando quod eas placare, & quietas reddere, vt psalmo 18. Lex domini immaculata conuertẽs animas, potest verti locus hic: Propterea ego ploro, & oculus meus lachrymas profundit, quia longè à me abest consolator, qui animas agitatas & fluctuantes potest reddere placatas atque tranquillas. Deus vbique est per essentiam pręsentiam & potentiam, sed abesse dicitur ab impiis, quia non est in illis per gratiam, nec per diuinam consolationẽ. Ideo ait Dauid Psal. 118. Longè à peccatoribus salus. Et Salomon Prouerbiorum 15. Longè est dominus ab impiis. Nec solùm impios, sed viros etiam iustos relinquit aliquando per consolationis abstractionem. Id sentiebat Dauid, cùm psalm. 9. aiebat: Vt quid domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus, in tribulatione. Id efficit Deus, cùm viros pietate, religione, & sapientia prę stantes permittit grauiter vexari ab improbis hominibus, & in acerbas calamitates venire. Sed non ideo debeat cadere aĩo, nam id illis ad illustriorẽ meritorum coronam conducit. ¶*Facti sunt filij mei perditi.* Habitatores suos filios vocat. Capite 50. ait Ieremias: Grex perditus factus est populus meus.

Psal. 18. | Psa. 118 | Pro. 15. | Psal. 9. | Iere. 50

פ Phe. ¶*Expandit Sion manus suas, non est, qui consoletur eam.* Hoc est, implorauit Hierosolyma misericordiam ab amicis & vicinis populis, à quibus auxiliũ petiuit, sed nullus fuit, qui ei opem ferret, qui eã ab obsidione eriperet, & dolore leuaret. Extendere

tendere siue expandere manus est preces fundere,& præsidium postulare. Id indicat Esaias c.1.vbi Iudęis impiis Deum ob secrantibus dixit ipse Deus: Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos à vobis,& cùm multiplicaueritis orationē, nō exaudiam; manus enim vestræ sangui ne plenæ sunt. At cùm pius Moses leuaret manus, vincebat Israel, vt capite 17. Exodi est literis mandatum. Manus enim illę, quas iustus vir ad cœlum extollebat, contentionem orationis significabant. Extendere etiam manum ad aliquem est illum vocare. Vocauit Hierosolyma amicos, cū quibus erat fœdere coniuncta, sed eā audire noluerunt. Vel extendit manus ad Deum illum vocans & obtestans, vt eam à Babyloniis liberaret, sed id ita peccatis eius exigentibus diuinam non sensit consolationem. Aequum fuit, vt quę Deum illam vocantem,& ad eam manus extendentem neglexit audire, ipsa postea Deū vocans, ad illumque manus extendens non inueniret consolatorem nec respondentem. Ipse enim Deus capite Prouerbiorum 1. Vocaui, inquit,& renuistis, extendi manum meam,& non fuit, qui aspiceret. Despexistis omne consiliū meū,& increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo,& subsanabo, cùm vobis id quod timebatis, aduenerit, cùm irruerit repentina calamitas, quādo venerit super vos tribulatio & angustia. Capite 5. harum lamentationum ait Ieremias: Aegypto dedimus manum,& Assyriis. Sed ibi dare manum est inire fœdus,& subiectionem promittere, hic aūt expandere manum est vocare,& auxiliū petere. Cæterū pro expandit manus suas, poteris etiā vertere. Fregit manibus suis. Ac tunc erit sensus: Ipsa Hierosolyma in monte Sione sita sibimet fregit panē manibus suis, neminem habens qui illū frangeret ipsi. Solent .n. cōsolatores frangere & porrigere cibū illis, qui in luctu & lachrymis versant. Significat his verbis, neminem habuisse, qui eam consolaretur.

Esai. 1.
Exo. 17.
Prou. 1.
Infra 5.

¶ *Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitu eius hostes eius.* Idest, iustè voluit Deus, vt venirent Chaldæi aduersus Hebręos, qui ideo vocant Iacob, quia ab illo originem ducunt, vt essent in circuitu eius, hoc est, vt eos obsiderent,& oppugnarent. Vel ideo dicit, in circuitu eius, quia hostes Hierosolymę, qui habitabant in circuitu eius venerunt cum Chaldæis aduersus illam.

¶ *Facta est Ierusalem quasi polluta menstruis.* Ad quam scilicet nemo accedit. Hoc ideo ait, quia Aegyptij amici eius noluerunt ei opem ferre, ne accedere quidem ad illam. Vel comparat se cum muliere menstruis contaminata, quia hostes eius illam sanguine, cædibus,& flagitiis polluerunt. Vel tantam ait esse miseriam suam, vt eam hostes vilem, pollutam,& execrandam reputarent. Quot nominibus appellata quōdam fuerit Ierusalem, diximus in commentariis in primum caput Danielis. De eius acceptionibus vide Origenem in Iosue homilia vigesima prima,& in Cantica homilia tertia,& in Ezechielem homilia quinta, Hieronymū in Esaiam 49. Cyrillum de adoratione Spiritus sancti, Arnobium in Psalmum 77.& 121. Rupertū 7. de diui. Offic. Georgium Venetum in Harmonia cantu primo, tomo 7. capite 32.

Origen.
Hieron.
Cyrill.
Arnob.
Rupert.
Venet.

¶ *Iustus est dominus, quia os eius ad iracundiam prouocaui.* Sensus est: Deus qui mihi pœnam hanc inflixit, iustus est,& ego meritò hæc patior, quia eum ad iracūdiam meis sceleribus lacessiuij. Idem dicebat Dauid Psalmo 118. Iustus es domine,& rectum iudicium tuum. Et Daniel capite nono: Iustus dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quæ facit. Idem est, os domini ad iracundiam prouocaui, atque ipsum dominum ad iram lacessiui. Os enim Dei accipitur pro ipso Deo, vt capite Ecclesiastici 24. Ego ex ore altissimi prodiui. Verba sunt filii Dei, qui ex altissimo Deo procedit. Vel ideo Hierosolyma dicitur os domini ad iracūdiam prouocasse, quia nec eius verba voluit audire, nec eius præcepta seruare. Quam ob causam ipse Deus apud Ieremiam capite 35. Populus iste, inquit, non obediuit mihi, idcirco hæc dicit dominus exercituum, Deus Israel: Ecce ego addu-

Ps. 118.
Dani. 9.
Eccl. 24

adducam super Iudam, & super omnes habitatores Ierusalē vniuersam afflictionem, quam locutus sum aduersus illos, eo quòd locutus sum ad illos, & non audierunt. Vnde Theodoretus hæc verba, os eius ad iracundiam prouocaui, interpretatur, latas ab eo leges trāsgressa sum. Potest tota hæc oratio ita explanari. Iure hæc patior, quia meis flagitiis iudicē iustum, & natura clementem compuli duram contra me ore suo ferre sententiam. Sed quia os domini accipitur aliquando pro diuino vate, per quem tanquam per os Deus loquitur, vt capite nono Iosue. Os domini non interrogauerunt. Et Esaiæ trigesimo. Os meum non interrogastis, fortasse hoc loco per os domini intelligitur Ieremias, quem Hierosolyma audire recusauit. Tunc os domini lacessiuit, quando diuinum vatem cōtempsit, & grauibus contumeliis affecit. Vel per os domini eius voluntas significatur. Nā capite Genesis vigesimoquarto, vbi nos habemus, vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem, est in Hebræo. Vocemus puellam, & interrogemus os eius. Membra humana, sicut humani affectus tropicè Deo ascribuntur, non propriè: nam incircunscriptum lumē & immensa maiestas nullis lineamentis corporis circunscribitur. Aspicis quàm variè possit accipi os domini hoc Ieremiæ loco, si hoc ad Hierosolymæ euersionem per Babylonios intelligatur. Sed graues authores aiunt, his lamentationibus deplorasse Ieremiam nō solùm præteritam vastitatem per Babylonios, sed etiam futuram per Romanos. Hac ratione ductus diuus Augustinus in libro de essentia diuinitatis, per os domini hoc loco intelligit Christum Deum nostrum, quem Iudæi crudelissimis iniuriis lacerarunt, quā ob causam exitium sibi conflarunt, & ciuitatem suam funditus euerterunt.

Theod. Iosue 9. Esa. 30. Gen 24. August.

¶ *Audite obsecro vniuersi populi, & videte dolorem meum*. Prouocat omnes ad misericordiam sui, inuitans illos ad audiendam, & videndam ipsius calamitatem.

¶ *Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me*. Vocaui Aegyptios mihi fœdere coniunctos, & alios, qui me vnicè diligere videbantur, vt mihi opem ferrent, & à Babyloniis liberarent, ipsi autem fefellerunt. Permisit ita Deus, quoniam ipse præceperat Iudæis, ne cum gentibus infidelibus haberent familiaritatem, id quod illi seruare noluerunt. Capite Exodi trigesimoquarto dicebat Deus populo Israelitico. Caue ne vnquam cum habitatoribus terræ illius iungas amicitias. Et Numerorum decimosexto. Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & noli te tangere, quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum. Et Deuteronomij duodecimo. Cùm habitaueris in terra earum, caue, ne imiteris eas. Subaudi gentes idolorum cultrices. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet. Caue tibi, ne offendas post eas. Potest etiam verti: Caue, ne illaqueeris illis. Aut vt transtulit Pagninus. Caue tibi, ne illaquees te post eas. Vbi vides esse iniquorum familiaritatem pestiferum laqueum. Id quod Deus præcepit Hebræis capite vndecimo Leuitici, ne tangerent animalia contaminata, interpretatur Eusebius Cesariensis libro octauo euangelicæ præparationis, de improborum hominum familiaritate & consuetudine. Qui autem sint homines, qui illis animalibus significentur, Isychius Hierosolymitanus, & Radulphus Flauiacēsis in Commentariis in Leuiticum, & Clemens Alexandrinus in quinto Stromatum sapienter explanarunt. Quemadmodum qui manibus terit, atque tractat carbones extinctos, etiā si candidas habeat manus, eas tamē polluit, & contaminat, sic qui familiaritate complectitur homines improbos scelerū maculis inustos, tametsi virtutum nitore antea fuerit insignis, in labes tamē animi & impuritatem incurrit. Ait enim Ecclesiasticus capite tertio. Qui tetigerit picē, iniquinabitur ab ea. Vt exiguum venenū totam potionem alias salutarē deprauat, sic solus vnus homo totam rempublicā euertit. Est veluti pestilēs aer, qui tametsi exiguus in totam regionem pestilentiam diffundit. Ac vt verbis vtar Apostoli in priore

Exo. 34. Nu. 16. Deu. 12. Pagnin. Leui. 11. Euseb. Isych. Radulp. Clemēs Similitudo. Eccle. 3. Similia.

1.Cor.5 priore ad Corinthios, modicum fermentum totam massam corrumpit. Si stella illa, quam vocant caniculam, cùm est Soli coniuncta, illum inficit, eiusque calorem auget, dicta canicula, quòd corpora hominum morbo afficiat, & nimio calore mordere videatur, quid miraris, si vnus depravatus homo totam rempublicam perturbet? Atqui si vnus hoc efficit, quid facient multi? Ideo Iudæi Samaritanorum familiaritatem declinabant. Ait enim diuus Ioannes capite quarto sui euangelij dixisse Samaritanam Christo. Quomodo tu Iudæus cùm sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? Non enim coutuntur Iudæi Samaritanis. Quemadmodum taxus sola vmbra necat dormientes, vt Dioscorides ait, ita impius familiaritate & contagione inficit, & perdit incautos. Ideo ait psalmographus. Cum sancto sanctus eris, & cum peruerso peruerteris. Vt hædera si arborem declinet, nihil ei affert detrimenti, sin eam amplexatur, mirum in modum ei nocet: sic impuri & facinorosi homines si à te fuerint alienati, non te lædent, sin autem te familiaritate comprehenderint, senties eos noxios & pestilentes. Nã vt Salomon ait capite Prouerbiorum decimosexto. Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam nõ bonam. Vbi lactare idem est quod decipere, & blandis verbis allicere, vt eum possit ad vitia incitare. Quare perditorum hominum familiaritatem, & omnia, quæ nocitura videntur, fugere debemus, obsunt enim morum & sermonum corruptelis, tetrasque labes, & animo, & nomini nostro inurunt. Præterea non sunt amici nisi ad tempus, quorum amicitia in vtilitate propria consistit. Vt locustæ & nonnullæ aues tẽpore verno, & æstiuo præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: sic falsi fictique amici tranquillo prosperitatis tempore apparẽt, sed simulatq; aduersitatum hyemem vident, deuolant, & fugiunt. Nam cùm apud ipsos vtilitas amicitiam conglutinet, eam commutata dissoluit. Est amicus socius mensæ, inquit Ecclesiasticus capite sexto, & non permanebit in

[Left margin notes: Similitudo. — Ioan. 4. — Similitudo. Diosco. — Psal. 17. — Similitudo. — Pro. 16. — Similitudo. — Eccle.6.]

die necessitatis. Inconstantes & perfidi amici sunt, qui amicitiam commodo metiuntur, cuius spe adempta statim ab amicitia recedunt. Huiusmodi fuerunt, qui Hierosolymam amore prosequi videbãtur, De illis ait hoc loco. Vocaui amicos meos, & ipsi deceperunt me. Ostendit hic locus spem nostram non esse in mundo figendam, sed in Deo, de quo canit Dauid Psalmo quadragesimoquinto. Psal.45. Deus noster refugium, & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. Mundi auxilium vocat Esaias capite trigesimosexto, baculum arundineũ, Esa. 36. qui facilè frangitur, & manus vulnerat, quo niti haud quaquam debemus. Ait enim Ieremias capite decimoseptimo. Iere.17. Maledictus homo, qui confidit in homine.

¶ *Sacerdotes mei, & senes mei in vrbe consumpti sunt, quia quæsierunt cibum sibi.* Exaggerat Hierosolyma famem & inopiam, qua laborabat. Nam sacerdotes quibus non deberet deesse victus, cùm etiam Pharao tempore famis Aegypti illis alimenta ministrauerit, vt in libro Genesis scriptum legimus, tempore Gen.47. expugnationis Hierosolymæ per Chaldæos fame perierunt. Similiter & senes inedia consumpti ex vita demigrarunt. Id prædixerat his verbis Esaias 5. Nobiles perierunt fame. Esa.5.

¶ *Vt refocillarent animas suas.* Hoc est, ad sustentandam vitam, acsi dicat, non delicias & epulas exquisitas, sed aliquid ad vitæ necessitatem quæsierunt. Fortasse vertit hoc vitio sacerdotum, & præsidum, quorum vnusquisq; sibi, non autẽ populo cibos quærebat. De illis ait Ezechiel capite 34. Væ pastoribus Israel, qui Ezec.34 pascebant semetipsos. Nonne greges à pastoribus pascuntur? Bonus Põtifex est Similitudo. Pelicanus, qui proprio sanguine filios reficit & sustẽtat, pro quorum salute vitam amittit, iuxta id quod ait pastor cœlestis apud Ioannem decimo. Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis. Ioan:10 Vbi anima accipitur pro vita, quæ propter Deum est periculis exponẽda, cum opus fuerit. Quemadmodum pluris æstimanda est Similitudo.

da est fulgētissima annuli gemma, quàm annulus ipse sine illa: sic pl ris facienda est anima ad similitudinem Dei creata, & immortalitate munita, quàm corpus terrenum & caducum, vbi illa continetur.

Res. ¶ *Vide domine, quoniam tribulor.* Apostrophé est ad Deum, quem vult ad misericordiam prouocare. Ostendit ad illum esse in omni dolore & calamitate confugiendum.

¶ *Conturbatus est venter meus.* Hoc est, conturbata sunt viscera mea. Poteris per ventrem intelligere cor: nam volens significare, quid per ventrem intelligeret, addidit: Subuersum est cor meum. In eandem significationem accipitur 4. capi

Iere. 4. te Ieremiæ. Ventrem meum, ventrem meum doleo. Sicut enim proles in vtero concipitur, ita in corde cogitatio.

¶ *Foris interficit gladius, & domi mors similis est.* Extra domum est gladius inimici iugulans, domi autem est fames instar mortis interficiens. Vel ita, foris est hostis immanis, in animo autem vehe-

2. Cor. 7 mens dolor & timor. Ita diuus Paulus capite septimo epistolæ 2. ad Corinthios. Cùm venissemus Macedoniam, nullam requiē habuit caro nostra, foris pugnæ, intus timores.

Xin. ¶ *Audierunt, quia ingemisco ego, & non est, qui consoletur me.* Audierunt Aegyptij, & aliæ nationes mecum fœdere coniunctæ gemitus meos, & nullum mihi perfugium præbuerunt, nulla in re me mœrore leuarunt. Si verè fuissent amici, Deumque timuissent, non tam impiè Hierosolymam derelinquerent. Nam vt

Iob 6. Iob ait capite sexto. Qui tollit ab amico misericordiam, timorem domini derelinquit. At fidelis amicus nunquam amicum deserit, sed in mediis calamitatibus opitulatur illi, aut certè eum aliqua consolatione permulcet. Ideo ait Ecclesia-

Eccle. 6. sticus 6. Amicus fidelis protectio fortis. qui inuenit illum, inuenit thesaurum.

Similitudo. Dioscо. Pulegium iuxta Dioscoridis sententiam vtile est ad morsus serpentium venenatorum, & ad animi defectiones, & brunali tempore quando aliæ exarescunt plan-

Plinius. tæ, florescit. Idem ait etiam Plinius, & temporis florescendi meminit Cicero in

Cicero. libro de diuinatione. Ita verus amicus est vtilis ad calamitates ab impiis illatas hominibus penitus auferendas, aut vtcunque leuandas, & medetur cordis defectionibus, & in medio hyemis procellarum, & dolorum, quando alij viriditatem amittunt, silent, & fugiunt, ipse florescit, loquitur, & integer apparet. At amici Hierosolymæ eam in gemitu & mœrore versantem deseruerunt.

¶ *Omnes inimici mei.* Audientes hostes mei perniciem meam fuerunt letitia affecti, quòd tu domine me deserueris. Huiusmodi est illud Dauidis Psalmo septua-

Psal. 70. gesimo. Qui custodiebant animam meā, consilium fecerunt in vnum dicentes: Deus dereliquit eum, persequimini, & comprehendite eum, quia non est, qui eripiat. Verba illa: Qui custodiebant animam meam, idem valent atque, Qui insidiabantur vitæ meæ.

¶ *Adduxisti diem consolationis, & fient similes mei.* Ponitur præteritum pro futuro more prophetarum, qui ad certam suorum verborum veritatem significandam verbis præteriti temporis sæpe vtuntur. Sensus est, adduces tu domine tempus consolationis meæ, & exitij illorum, & tunc similes mei erunt, quemadmodū ego nunc in miseria versor, sic illi tunc in miseria versabuntur. Perpende, quàm impium sit afflictorum pernicie lætari, quādoquidem eā ob causam p̄mittit Deus, vt qui insultant calamitosis, in similes incidant calamitates. Et ita fit, vt patientia iustorum coronetur, & impietas improborum puniatur. Id voluit Apostolus significare capite primo epistolæ secundæ

2. The. 1. ad Thessalonicenses, cùm ait: Si iustum est apud Deum retribuere retributionē his, qui vos tribulant, & vobis qui tribulamini, requiem nobiscum. Vbi particula, si, accipitur pro siquidem, & retributio pro afflictione: nam Græci codices habent θλίψιν, hoc est calamitatem, seu afflictionem. Potest hic Ieremiæ locus ita explanari. Adduxisti domine Babyloniis tempus consolationis & lætitiæ,

sed

ſed veniet tempus exitii eorum, & tunc gerent mei afflicti ſtatus ſimilitudinem, nunc ob partam victoriam lætantur, ſed futurum eſt, vt vincantur, & tunc mœrore afficientur. Pro, conſolationis, poteris etiam vertere, prædictionis, vt ſit ſenſus: Adduxiſti tempus, quod per diuinos tuos vates prædixeras, vt hoſtes noſtri ingrederentur templum, quemadmodum nos Iſraelitæ ingrediebamur. Harum explanationum prima videtur rectior & germanior, & verbis ſequentibus accommodatior.

ת Tau. ¶ *Ingrediatur omne malum eorum corã te.* Hoc eſt, introeant domine in conſpectum tuum omnia Babyloniorum flagitia, vt eos mulctes debitis ſuppliciis. Petit à Deo non ob vltionem, ſed ob iuſtitiam, vt impios puniat, & memor eorum ſcelerum in illos animaduertat. Ita Dauid Pſalmo 108. aduerſum impium loquens: Epiſcopatũ eius, iquit, accipiat alter. Et paulò pòſt: In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conſpectu domini, & peccatum matris eius non deleatur. Sint contra dominum ſemper, & diſpereat de terra memoria eorum. Vbi particula contra idem eſt quod coram: vt ſit ſenſus: Sint peccata illa ſemper coram Deo, ne illa vlciſci, eorumque pœnas expetere obliuiſcatur. Sed tam ea quæ hic ait Ieremias, quam quæ ait Pſalmo illo Dauid, vaticinationes ſunt, & non deprecationes aut execrationes. Saltem de verbis Dauidis nulla eſt dubitatio, nam diuus Petrus apoſtolus capite primo Actorum apoſtolorum ea de Iuda proditore interpretatur, de quo aſſerit prædicta fuiſſe, ita enim ait: Oportet impleri ſcripturã, quã prædixit ſpiritus ſanctus per os Dauidis de Iuda. Non igitur Dauid perniciem deprecabatur alicuius, ſed de illa quam Iudas erat perpeſſurus, vaticinabatur. Eodem modo multa alia loca diuinorum vatum intelliguntur. Qua de re vide Hieronymum in commentariis in hunc Ieremiæ locum, Anacletum ſummum Pontificem epiſtola ſecunda, Auguſtinum de ſermone domini in monte, Euthymium in titulum Pſalmi 108. Thomam Aquinatem 2. 2. q. 83. art. 8. Simili modo Ieremias hoc loco prędicit Babyloniorum exitiũ, de quo etiam aliis in locis vaticinatus fuerat. Ideo ait: Ingredietur omne malum Chaldæorum coram te, & deſtrues illos. Vbi malum accipitur pro malo culpæ, hoc eſt pro peccatis. Vel pro malo pęnæ, quod Chaldæi Hieroſolymæ intulerunt.

[Margin: Pſa. 108 — Act. 1. — Hieron. — Anaclet — Auguſt. — Euthy. — Thom.]

¶ *Vindemia eos, ſicut vindemiaſti me.* Hoc eſt affliges eos propter eorum ſcelera, quemadmodum me propter mea afflixiſti. Ponitur imperatiuus modus pro futuro indicatiui. Accipi vindemiare pro affligere oſtendimus ſupra verſum illum explanantes: Quoniam vindemiauit me dominus. Reddens autem hic Ieremias cauſam, quare Babylonii eſſent affligendi, quia, inquit, multi gemitus mei. Hinc eſt, quia ipſi me crudeliter vexarũt, ſuntque cauſa meorum gemituum & dolorum. Ideo eorum ciuitatem euertes. Hoc accidit tempore regis Balſaſaris, vt ait Daniel capi. 5. Tunc enim cùm Babylon ſumma mundi potiretur felicitate, fuit à Perſis & Medis oppugnata & euerſa, & eius rex interfectus, & ciues laniati, & acerbiſſimis calamitatibus affecti. Vt arbores ſi quando præter opinionem vberrimos fructus ediderint, ſolent ſtatim exareſci, ſic vita præter morem fœcunda, honoribus & diuitiis inopinatis affluens, perniciem eminere ſæpenumero ſignificat. Docet hic locus, Deũ in eos animaduertere, qui alios affligunt, eoſque eadem pernicie mulctare, quam ipſi aliis machinantur. Id intelligens diuinus citharędus ait Pſalmo 7. Arcum ſuum tetendit, nimirum Deus, & parauit illum, & in eo parauit vaſa mortis, ſagittas ſuas ardentibus effecit. Vaſa mortis ſunt funeſtæ ſagittæ, exitia, & acerbæ calamitates, quibus Deus vulnerat ardentes, hoc eſt illos, qui odio ardent, & viris iuſtis exitium moliuntur. Quare verba illa, Sagittas ſuas ardentibus effecit, verti etiam poſſunt, Sagittis ſuis ardentes transfixit.

[Margin: Supra. — Dani. 5. — Similitudo. — Pſal. 7.]

OBSERVATIONES ex Hebræo in primam lamentationem.

EO quòd non sint, qui veniant ad solennitatem. Pro solennitate est in Hebræo מוֹעֵד Mohed, à verbo יָעַד Iahadh, quod significat parare, testificari, cōgregare, constituere tempus, seu conuenire ad tempus constitutum. Vnde Mohed significat apparatum, solennitatem, testamentum, congregationem, tempus constitutum, sepulchrum, terminum, diem festum, & templum, vbi omnes
Exod. 9. congregantur. Capite Exodi 9. vbi nos habemus: Constituitque dominus tempus dicens: Cras faciet dominus verbum illud in terra. Pro, tempus, est in Hebræo nomē hoc Mohedh. Pro quo Septuaginta verterunt ὅρον, hoc est terminum. Posuit nanque Deus certum tempus constitu-
2.Re.24 tum. Capite 24. libri secundi Regum, vbi vulgata editio habet, Immisitque dominus pestilentiam in Israel de mane vsque ad tempus constitutum. Pro, constitutum, est in Hebræo vocabulum hoc Mohedh. Vnde quidam vertunt: Vsque ad tempus solennitatis vespertinæ, nam tempus illud quo fiebat sacrificium vespertinum, tempus constitutum vocabatur. Et quoniam vocabulum hoc significat congregationem, & qui per ciuitatem dispersi erant, solebant tempore prandii in domiciliis suis congregari, verterunt Septuaginta, Dedit dominus mortem in Israel à mane vsque ad horam prandii. Illud Esaiæ 14. Sedebo in monte testamenti: po-
Esa. 14. test transferri: Sedebo in monte congregationis. Mohedh enim, vt diximus, & testamentum significat, & congregationem. Ac si dicat: Sedebo in monte Sione, vbi est templum, quò omnes conueniunt ad sacrificia facienda, & diuinas laudes celebran-
Pagnin. das. Pagninus transtulit: Sedebo in monte ecclesię: & rectè quidem, ecclesia enim congregatio appellatur. Sed recta est & excelsa lectio versionis nostræ vulgatæ, nam in templo illo seruabatur liber diuinæ legis, quæ illic docebatur, quæ dicitur testamētum Dei. Ac in templo illo docuit Christus Deus noster nouum testamentum, quod egressum de Sione fuit latè lōgeque per diuersas mundi oras propagatum. Et impletum fuit illud Esaiæ capite Esa. 2.
secundo. De Sion exibit lex, & verbum domini de Ierusalem. Quare mons Sion vbi templum Dei erat situm, mons testamenti meritò vocatur. Potest etiam verti locus ille: Sedebo in monte solennitatis. Hoc est, in monte templi, vbi solennia celebrātur. Vel in monte constituto. In hanc significationem accipitur Mohedh capite trigesimo. Iob: Scio, quia morti trades Iob 30.
me, vbi constituta est domus omni viuenti. Sed quoniam nomen hoc sepulchrū significat, vbi congregantur mortales, potest verti locus ille: Scio te esse me traditurum morti, vbi sepulchrum est domus omni viuenti. Vel & sepulchro, vbi est domus omni viuenti. Vbi vides sepulchrum esse omnium hominum domicilium. Et vt dicitur in Psalmo quadragesimooctauo. Sepulchra eorum domus eo- Psal. 48.
rum in æternum. Accipitur pro tempore apud Danielem 12. Per tempus, & tem- Dan. 12.
pora, & dimidium temporis. Hoc est per tres annos cum dimidio: nam per tempus significatur annus vnus, per tempora duo anni, per dimidium temporis anni dimidium. Hoc nomine vtitur quoque Infra 2.
Ieremias secunda lamentatione, pro quo Latinus noster interpres vertit, festiuitatem, dicens: Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum. Et Psalmographus Psalmo septuagesimotertio, Psal. 73.
pro quo nos habemus solennitatem, Gloriati sunt, qui oderunt te medio solennitatis tuæ, posuerunt signa sua signa. Quibus verbis populus Hebræus deplorat incendium templi, vastationem Hierosolymæ, & Babyloniorum victorias, qui cū Deum odissent, gloriabantur adepta victoria in mediis solenniis & sacrificiis, quibus Hebræi diuinas laudes concinebant. Et ponebant signa sua signa: Hoc est vexilla & trophæa suarum victoriarū erigebant. Pro in medio solennitatis tuæ, poteris vertere, In medio templi tui. Eodem

modo

modo hoc loco Ieremiæ: Viæ Sion lugēt, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem: pro, solennitatem, poteris templū transferre, vt sit sensus: Lugent viæ Sionis, quòd non sint, qui se conferant ad tēplum, quod iam ruit, & incendio flagrauit Destructo enim templo, & Iudæis partim mortuis, partim in exilium missis, viç Sionis ad templum quondam ducentes plorare præ mœstitia videbantur.

¶*Inimici eius locupletati sunt*. Pro locupletati sunt in Hebræo est שׁלו Xalu, à verbo שׁלה, Xalah, quod significat in pace esse, prosperū esse, quiescere, errare, obliuisci, abundare Vnde Septuaginta transtulerum: Inimici eius εὐθηνοῦσι, hoc est abūdant. Et Pagninus: Inimici eius prosperati sunt. Quidam vertunt: Feliciter habent: quod idem est. Verti potest. Hostes eius obliuiscūtur, nimirum Dei, magna enim mundi prosperitas solet Dei obliuionem generare. Id indicant nomina duorum filiorum Ioseph, quorum vnus vocatus est Ephraim, hoc est incrementum & abundātia, alter Manasses, hoc est obliuio. Hæ enim duæ res sunt plerumque copulatæ, nempe nimia prosperitas, & Dei, ac propriæ fragilitatis obliuio. Ab hoc verbo est illud Psalmi 29. Ego dixi in abundantia mea: non mouebor in æternum. Pro quo alij vertunt: Ego dixi in prosperitate mea. Potest verti: Ego dixi cùm quietus essem, vel cùm felicitatis potirer. Acsi dicat, cū omnia mihi prospera cederent, & ad voluntatem fluerent, dixi apud me, nihil esse, quod me posset de illo florente rerum statu deiicere Sed spem illam & cogitationem meam varij casus fefellerunt. Nam cùm tu domine paulisper auertisti à me oculos misericordiæ tuæ, statim sensi incredibilem rerum mearum mutationem. Potest verti locus ille: Ego dixi in errore meo, non mouebor in æternum. Vel in obliuione mea. Acsi dicat: Ego demens, mundi varietatis & vicissitudinis oblitus existimabam nihil esse, quod me posset labefactare, & de felicitate mea dimouere: sed planè deceptus eram. Ab hoc etiam verbo est illud capitis 16. Iob, ꝑ quo nos habemus opulentus: Ego ille quondam opulentus repente contritus sum. Acsi dicat Iob: Ego qui olim locuples, quietus, diuitiis & honoribus affluens eram, repēte decidi, & fui de prosperitate deiectus. Idem accidit Hierosolymæ, quæ ad maiorem sui mœroris cumulum videbat inimicos suos quietos, locupletes, lætitia gestientes, honoribus florentes, omni prosperitatis genere abundantes.

Pagnin. | Gen. 41. | Psal. 29. | Iob. 16.

¶*Facti sunt principes eius veluti arietes non inuenientes pascua*. Pagninus habet: Fuerunt principes eius velut cerui, qui non inuenerūt pascua. Et ita vertunt nō nulli alij. Comparantur magnates Hierosolymæ in illa vastatione ceruis timidis, qui formidine debilitantur. Vel ob eorū fugam è ciuitate, narrat enim diuina scriptura 4. libro Regum, & vltimo capite Ieremiæ, regem & magnates in bello illo metu perterritos se in fugam contulisse. Est enim perspicuum, eos qui timore perculsi fugiunt, per ceruos hieroglyphicè significari. Eam ob causam Achilles apud Homerum volens ignauiam Agamemnonis obiurgare, eum ait cor habere ceruinum. Hinc egregium illud Chabriæ Atheniensium ducis apophthegmá, quod Philippus vsurpare solebat, formidabiliorē esse ceruorum exercitum leone duce, q̃ leonum duce ceruo, vt refert Plutarchus. Quare non ineptè Pagninus cum nonnullis aliis pro arietibus hoc loco ceruos trāstulerunt. Præsertim cum in Hebraicò sit nomen איל, quod & ceruum significat & arietem, puncto quodam mutato. Sed Septuaginta nobiscum arietes legūt, qui cū pastum non inueniunt, fragiles ac stupidi redduntur. At iuxta aliam consideratio nem aries Christi imaginem gerebat, vt capite 22. Genesis, vbi Abraham arietem inter vepres hærentem cornibus vidit, quem in monte illo immolauit. Simili modo ceruus, de quo ait sponsa vltimo verso capitis secundi Canticorum: Reuertere, similis esto dilecte mi capreæ, hinnuloque ceruorum super montes Bether, Sponsa filium Dei vocauit, vt de cœli fastigio descenderet ad terram, & naturam sumeret humanam, cùm diceret: Osculetur

Pagnin. | 4. Re. 35 | Iere. 52. | Homer. | Plutarc. | Gen. 22. | Cant. 2. | Cant. 1.

Cant. 5. tur me osculo oris sui. Et iterum: Veniat dilectus meus in hortum suum. Sed peractis redemptionis humanæ mysteriis, illum orat, vt ad cęlum vnde exierat, reuertatur. Hinc voces illæ: Fuge dilecte mi. Et illæ: Reuertere, similis esto dilecte mi capreæ, hinnuloque ceruorum super montes Bether. Bether enim idem est quod diuisio, quo nomine appellatur cęlũ, quòd mortales diuidat ab immortalibus. In quibusdam codicibus pro Bether loco illo est Bethel: sed vitium est typographorũ. Verba sunt sponsæ de Christi in cęlum ascensu, de quo ipse dicebat apud Ioannẽ: Expedit vobis, vt ego vadam. Cùm enim figurarum omnium perfectissima sit circularis, voluit Christus illam conficere. Descendit de cœlo, sumpsit humanã naturam, natus est ex virgine, ostendit viam ad vitam immortalem tendẽtem, immolatus in crucis ara omnia peccata nostra sanguine suo purissimo deleuit, rediit ad vitam, & tandem ascendit in cęlum, vnde descenderat, efficiens admirabilẽ circulum, qui ibi vnde incipit, finitur. Et ibi sedet ad dexteram patris. Ita enim ait diuus Marcus: Dominus Iesus postquã locutus est eis, assumptus est in cęlum. & sedet à dexteris Dei. Assumptus est non aliena virtute, sed propria, ac versus Orientẽ iuxta illud diuini vatis: Ascendit super cęlum cęli ad Orientem. Tunc impletum est illud cęlestis citharędi: Ascendit Deus in iubilo, & dominus in voce tubæ. Et illud: Eleuata est magnificentia tua super cęlos. Et illud Michææ: Ascendit pandens iter ante eos.

Cant. 8.

Cant. 2.

Ioan. 16

Mar. 16.

Psal. 67.

Psal. 46.

Psal. 8.

Mich. 2.

¶*Propterea instabilis facta est.* Pro instabilis, est in Hebraico: לְנִידָה Lenidhah, à verbo נוד Nudh, quod significat mouere. Quam ob causam Septuaginta verterunt εἰς σάλον, hoc est in commotionẽ, seu in vacillationem. Id quod rectè Latinus noster interpres expressit hoc nomine, instabili. Ac si diceret, non stetit firma, & quieta, sed fuit mundi fluctibus exagitata, & eius tranquillitas in perturbationem conuersa. Vnde Nodh idem est quod fluctuatio, & fluctuans, & profugus. Hoc vocabulo vtitur Moses capi. 4. Genesis, pro quo noster vulgatus interpres vertit, profugus, ita enim habet: Egressusque Cain a facie domini habitauit profugus in terra. Pro quo Septuaginta habent. Habitauit in terra ναΐδ. Et alij: Habitauit in terra Nodh. Hoc est in terra fluctuante, seu fluctus, seu commotionis. Aut ipse fluctuans habitauit in terra. Impij enim non cęlorum ciues, sed terræ habitatores nuncupãtur, & non quieti & tranquilli, sed instabiles & perturbati dicuntur. Cùm enim se à Deo separent, confestim agitantur fluctibus seculi, & moti ab Oriente turrim scelerum aduersus Deum, & impia dogmata conficiunt. Sed confunduntur, quia volunt inuito Deo in cęli fastigium penetrare. Aspicis ex peccato ortam esse instabilitatem, & ex ea confusionem. Nam ex vno malo nascũtur alia. Id quod nos habemus Psalmo nono: Inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore, potest etiam verti: Parient viæ eius in omni tempore. Nam ex vna procedunt aliæ, quemadmodum ex vno bono alia bona. Id quod est capite quinto Iob: Nihil permanebit de bonis eius, potest transferri: Nihil parient bona eius. Sunt enim bona quæ pariunt alia bona, quemadmodum opes viri iusti, ex quibus eleemosynæ & alia pia opera dimanant, quæ ex opibus diuitis auari haudquaquam deducuntur. Sed quia Nidhah significat motionem, & qui aliquem irrident, solent mouere caput, ideo Pagninus vertit: In derisionem fuit. Et Brixianus: Ludibrio exposita est. Sed quia verbũ Nudh significat migrare, potest rectè verti locus hic: Eâ ob causam migrauit, vt sit sensus: Quia Ierusalem impia scelera admisit, ideo migrauit in Chaldæam, eiecta in exilium.

Gene. 4.

Gen. 11.

Psal. 9.

Iob. 5.

Pagnin.

Brixia.

¶*De cœlo misit ignem, & erudiuit me.* Pro erudiuit, est in Hebræo verbum רָדָה Radhah, quod significat dominari, conterere, suscipere, & erudire. Hanc vltimam significationem secutus est noster interpres. Pagninus vertit: Et dominatus est ipse ignis. Brixianus: Et sæuit in ea. Benedictus: Et dominatus est eis. Potest verti: Et contriuit ipsum, hoc est, vnum quenque ex ipsis Hebræis. Ac si dicat: Misit Deus ex coelo

Pagnin.

Brixia.

Benedi.

cęlo ignem calamitatis, quo Iudæos mulctauit. Sed inter omnes has lectiones illa eminet, quam vulgata versio expressit.

Pagnin. ¶ *Vigilauit iugum iniquitatum mearum in manu eius.* Pagninus habet: Ligatum est iugum iniquitatum mearum. alij habent: Impressum est iugum præuaricationum mearum in manu eius. Sensus est: Vinculum flagitiorum meorum alligatum est in manu Dei, vt illius recordetur. Solent enim qui rem aliquam volunt memoria tenere, ponere signum aliquod in manu, ne illius obliuiscantur. Volens Deus, vt populus Israeliticus perpetuò recordaretur admirabilis exitus ab

Exo.13. Aegypto, dixit illi, Exodi decimotertio: Erit quasi signum in manu tua, & quasi

Esa.49. monimentum ante oculos tuos. Et apud Esaiam 49. Ecce, inquit, in manibus meis descripsi te. Quidam hunc Ieremiæ locum ita vertunt. Punctis designatum est, &c. Quod in idem recidit.

¶ *Abstulit omnes magnificos meos dominus.* Pro abstulit est in Hebræo verbū סלה Salah, quod significat auferre, quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam calcare & contem-

Pagnin. nere, quam ob causam vertit Pagninus. Calcauit omnes validos meos dominus. Septuaginta nobiscum legūt. Vnde illud

Ps. 118. Psalmi 118. Spreuisti omnes discedentes à iudiciis tuis, potest verti. Conculcasti omnes declinantes à legibus tuis. Vel abstulisti, nimirum à via gratiæ & gloriæ, omnes ab institutis tuis aberrantes.

¶ *Expandit manus suas.* Pro expandere est in Hebræo פרש Paras, quod verbum significat extēdere, seu expandere, vt hoc

Exo.9. loco. Et Exodi 9. Expādam palmas meas ad dominum. Idest, orabo, & preces fun-

Ps.142. dam ad Deum. Et Psalmo 142. Expandam manus meas ad te, anima mea sicut terra sine aqua tibi. Ac si dicat: Auxilium tuum Deus sanctè implorabo, vt enim terra sitiēs pluuiam auidissimè expectat: sic anima mea præsidium tuum. Significat etiam percutere, & discernere, vt Psal

Psal.67. mo 67. Dum discernit cœlestis reges super eam, niue dealbabuntur in Selmon.

Pro discernit vertunt nonnulli percutit; vt sit sensus: Dum cœlestis Rex percuteret reges externos in terra promissionis, congregatio Iudæorum quæ antea erat nigra ob mœrorem, effecta fuit candida ob lætitiam, & cum niue montis Selmon collata. Sed rectius habet versio vulgata, cuius est sensus. Cùm Deus apostolos suos discernat & constituat reges, ac principes super ecclesiam, ita puri, ac candidi redduntur fideles, vt cum niue quæ est in monte Selmon possint comparari. Et quia verbum hoc significat percutere, potest hic Ieremiæ locus ita transferri. Percussit manus suas, more scilicet mulieris lugentis.

¶ *Mandauit dominus aduersum Iacob in circuitū eius hostes eius.* Pro, hostes, est in Hebræo nomen צר, quod significat hostem, & calamitatem. Pro hoste accipitur hac prima lamentatione. Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata eius. Pro afflictione, & tribulatione Psalmo quarto: In tribulatione dilatasti mihi. Psal.4.

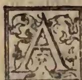
Ac si dicat Dauid: Cùm in acerbis doloribus, & ærumnarum angustiis versarer, clamaui ad te Deum authorem & iudicem iustitiæ meæ: tu autem me à periculis liberasti, in tuto & tranquillo collocasti, & viam salutis meæ latam effecisti. Dilatare alicui in tribulatione viam, & campum, est illum ex angustiis & periculis liberare. Potest etiam ita explanari locus ille. Tu me domine clamātem exaudisti, non quod mihi auferres calamitatem, sed quod aliud præstantius bonum in me cōferres: cor enim meum mihi dilatasti, & amplum fecisti, vt posset ærumnas omnes toleranter sustinere. Simili modo tri- Dan.3.

bus pueris non extinxit flammas fornacis, sed ardente illa, illi difficultatis molestiam non senserunt. Itaque hęc dilatatio non aufert afflictionem, sed animum amplificat, diuino solatio mulcet, & mirabiliter consolatur. Deriuatur nomen hoc à verbo צור Tsur, quod significat fingere, formare, & figurare, vt Psalmo 138. Tu Ps.138.

formasti me, & posuisti super me manū tuā. Hoc est, tu Deus sanctè me in vtero

matris meæ effinxisti & formasti, & manu tua me totum perfecisti. Fortasse ideo ait, & posuisti super me manum tuam, vt metaphoram sumat ab eo, qui conficit casseum, cui manus imponit, vt illum aptè figuret & conficiat. Hac enim translatione
Iob 10. vtitur Iob decimo capite, cùm ait, Nonne sicut lac mulsisti me, & sicut caseum me coagulasti? Significat etiam verbum hoc
Exo. 23. affligere, vt capite Exodi vigesimotertio. Affligam affligentes te. Vnde nomen Vsar significat afflictionem, & hostem affligentem, & generaliter inimicum. Eo vtitur
Psa. 106 Psalmographus, cùm ait: Quos redemit de manu inimici. Pro quo alii transferūt: Quos redemit de manu calamitatis. Illud
Psal. 24. Psalmi vigesimiquarti. Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, potest verti, Inimici cordis mei multiplicati sunt. Vel inimici cor meum multiplicarunt. Vel afflictiones cor meum roborarunt, vel sursum ferri fecerunt. Ac si dicat: Cor meum non solùm depressum non fuit calamitatum magnitudine, quinpotius earum pondere instar palmæ sursum se extulit, & constantiam suam mirabiliter
Similitudo. ostendit. Cùm autem nomen hoc & hostem significet & calamitatem, potest verti locus hic Ieremiæ: Mandauit dominus aduersum Iacob calamitates eius, vt illum obsiderent. Populus Iudaicus appellatur Iacob & Israel & circuncisio, antea appellabantur homines illi Hebræi: at postea Iudæi dicti sunt ex die, qua ex Babylonica seruitute exierunt, vt ait li-
Ioseph. bro vndecimo antiquitatum Iosephus. Sed semper gloriati sunt nomine filiorū Abrahæ, & Israelis. Est autem aduertendum Abram fuisse nomen naturæ, Abraham verò mysterii. Iudæi infideles sunt filii Abræ, sed non Abrahæ: illi solùm sunt filii Abrahæ, qui sunt fideles, siue sint ex Gentibus, siue ex Hebræis, dummodò in Christum credant, diuus enim Paulus in
Rom. 4. epistola ad Romanos 4. eum vocat patrē
Rom. 9. omnium credentium. Et capite 9. eiusdē epistolæ ait, Non omnes qui ex circuncisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ, nec qui semen sunt Abrahę, omnes filii, sed in Isaac vocabitur tibi semen. Id est nō qui filii carnis, hi filii Dei, sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine. Idē etiam dicit capite tertio epistolæ ad Gala- Galat. 3.
tas. Duplex est Israel, alter secundùm spiritum, vt colligitur ex capite decimo prioris ad Corinthios. Hebræi infideles sunt 1. Co. 10
Iudæi & Israelitæ & filii Abræ secundū carnem, & omnes fideles sunt veri Iudæi, Israelitę, & filii Abrahæ secundùm spiritum. Id significauit Deus, cùm dixit Abrahæ Genesis 22. Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & sicut arenam Gen. 22.
maris. Filii Abrahæ sunt stellæ cœli, filii verò Abræ arenæ maris.

ARGVMENTVM
Secundæ Lamentationis.

Rgumentum huius secundi capitis est idem atque superioris, imò omnium harū lamentationum idem est propositum, & vnicus scopus. Quam ob causam argumentis deinceps supersedebo.

Caput Secundum.

Qvomodo obtexit caligine in furore suo dominus filiam Sion, proiecit de cœlo in terram inclytam Israel, et non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui. ℵ Aleph.

Præcipitauit dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob; destruxit in furore suo munitiones virginis Iudá, & deiecit in terram, polluit regnum, & principes eius. ב Beth.

Confregit in ira furoris omne cornu Israel, auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici, & succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro. ג Gimel.

Tetendit arcum suum quasi inimicus, firmauit dexteram suam quasi hostis, & occi- ד Daleth.

& occidit omne, quod pulchrum erat visu in tabernaculo filiæ Sion, effudit quasi ignem indignationem suam.

He. *Factus est dominus velut inimicus, præcipitauit Israel, præcipitauit omnia mœnia eius, dissipauit munitiones eius, & repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.*

ו Vau. *Et dissipauit quasi hortum tentorium suum, demolitus est tabernaculum suum, obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum, & in opprobrium & in indignationem furoris sui regem & sacerdotem.*

ז Zain. *Repulit dominus altare suum, maledixit sanctificationi suæ, tradidit in manu inimici muros turrium eius, vocem dederunt in domo domini sicut in die solenni.*

ח Chet. *Cogitauit dominus dissipare murum filiæ Sion, tetendit funiculum suum, & non auertit manum suam à perditione, luxitque ante murale, & murus pariter dissipatus est.*

ט Teth. *Defixæ sunt in terra portæ eius, perdidit & contriuit vectes eius, regem eius & principes eius in gentibus, non est lex, & prophetæ eius non inuenerunt visionem à domino.*

Explanatio..

Aleph. QVomodo obtexit caligine. Particula, quomodo, hoc loco admirantis, & dolentis est, vt in principio capitis superioris, totaque oratio hæc exclamatio est, admirationis dolorisque plenissima. Quam ob causam mœstissimus noster vates eandem sententiam repetit sæpenumero diuersis verbis, quæ ei dolor offerebat & ministrabat. Prosequitur Hierosolymæ calamitatem, & euersæ vrbis ruinas. Deus qui ei legem tulerat, eamque summo amore fuerat prosecutus, de quo ait Dauid, Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel, non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Eam in bello Babylonico obtexit caligine ignorantiæ & mœroris. Permisit enim, vt illa esset tenebris dementiæ cooperta, & ictibus rerū aduersarum lacerata. Obtegere aliquem caliginæ est illum obscurare, eiq; tenebras offundere. Sed caligo & tenebræ accipiuntur aliquando pro ignorantia, aliquando pro mœstitia. Pro ignorantia, vt capite 2. Ecclesiastis, Sapientis oculi in capite eius, stultus in tenebris ambulat. Acsi dicat, Sapiens diligenter videt, quid agendum sit, insipiens verò nihil videt, ambulans errorum caligine circunfusus, acsi non in capite, sed sub pedibus oculos haberet, quibus nihil intueretur. Poteris per caput Christum intelligere, quem diuus Paulus in epistola ad Ephes. & in epist. ad Colossenses caput nostrū appellauit. Vt sit sensus, oculos sapientis in Christum respicere, stulti autem in terram, quoniam qui vera sapientia præditi sunt, ad cœlum aspirant, stulti verò in tenebris versati solam terram consectantur. Vbi vides nomine tenebrarum ignorantiam significari. Eodem modo Psal. 81. ait ita de principibus & magnatibus insanis diuinus ac regius vates: Nescierunt, nec intellexerunt, in tenebris ambulant, mouebuntur omnia fundamenta terræ. Acsi dicat, cùm principes in erroribus versantur, vacillat & fluctuat respublica, nec solùm homines inconstantes, sed etiam illi qui ita sunt stabiles, vt cum fundamentis terræ aliàs immobilibus comparentur, commouentur, & concitantur. Et diuus Paulus cap. 4 episto. ad Ephes. Tenebris, inquit, obscuratum habentes intellectum. Accipi autem tenebras & caliginem pro mœrore & calamitate indicat Esaias capite 5. cùm ait, Ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est in caligine eius. Et Iob 3. Occupet eū caligo, & inuoluatur amaritudine. Quemadmodum nomine lucis significatur prosperitas, ita nomine tenebrarum calamitas. Vnde idem Iob cap. 17. Rursum, inquit, post tenebras spero lucem. Eam ob

Psal. 147

Eccle. 2.

Ephe. 1. & 4. & 5

Colos. 1.

Psal. 81.

Ephes. 4.

Esai. 5.

Iob 3.

Iob 17.

Soph. 1. caufam Sophonias cap. 1. & Ioel 2. tem-
Ioel 2. pus calamitoſum appellāt diem tenebra rum & caliginis His duobus modis fuit obſcurata Hieroſolyma ob eius ſcelera, id ita exigente diuina iuſtitia. Sed proprius loquitur hic Ieremias de caligine, & tenebris merorum & acerbitatum, quibus ærumnoſa ciuitas angebatur. Ac quāuis illis nonnulli fortaſſe peiores redderentur, aliquos tamen credibile eſt, ſe
Similitudo. ad meliorem frugem recepiſſe. Vt nerij folium quod alij rhododendrum vocāt, capris ac ouibus eſt venenum hominib. autem eſt aduerſus venenum ferarum re
Dioſco. medium, vt ait Dioſcorides: ſic calamitas quæ hominibus ira & inſania concitatis perniciem affert, viris tolerantia & ſapiētia munitis eſt medicina ſalutaris. Ait enim Apoſtolus capite octauo epiſtolæ
Rom. 8. ad Romanos: Scimus, quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Hæc eſt plana & vera huius loci expoſitio. Verum quoniam Deus fauorem ſuum ſolebat oſtēdere nube & caligine, poteſt eſſe ſenſus horum verborū. Quomodo fauit Deus olim Hieroſolymæ, tegens eam nube & caligine aduerſus æſtus rerum aduerſarum, ſed poſtea euertit illam. Significari autem diuinum fauorē oſtenſione nubis & caliginis oſtendit diuina ſcriptura multis in locis. Volens Deus indicare amorem, quo filios Iſraelis cōplectebatur, cùm eos in terram duceret promiſſionis, præcedebat eos per
Exo. 13. diem in columna nubis, vt capite 13. &
Exo. 14. 14. Exodi, & Pſalmo 77. literæ diuinæ me
Pſal. 77. moriæ prodiderūt. Et capite 17. eiuſdem
Exo. 16. Exodi gloria Dei apparuit in nube, cùm Deus cum Moſe loqueretur. Et cap. 19.
Exo. 19. dixit Deus ipſi Moſi: Iam nunc veniam ad te in caligine nubis, vt audiat me populus loquentem ad te, & credat tibi. Volens etiam oſtendere placere ſibi tabernaculum, operuit illud nube, & ait ſcriptura cap. 40. Exodi. Operuit nubes taberna
Exo. 40. culum teſtimonij, & gloria domini impleuit illud. Quæ ſententia refertur etiā
Num. 9. Numerorum nono. Id effectum eſt etiā
3. Re. 8. templo Salomonis, vt capite octauo, li-
2. Par. 5. bro 3. Reg. & 5. 2. Paralipomenon licet videre. Cùm Chriſtus ſe in monte coram tribus ex diſcipulis ſuis transfigura- Mat. 17.
ret in medio Moſi & Eliæ, nubes lucida obumbrauit eos, vt euangeliſtæ teſtifican Mar. 9.
tur. Et in Chriſti domini aſcenſu in cœ- Luc. 9.
lum nubes ſuſcepit eum ab oculis diſcipulorum, vt capite Actorum primo narrat diuus Lucas. Aſpicis igitur diuinum Act. 1.
fauorem per nubem ſignificari. Quare cū Ieremias ait, Deum operuiſſe nube, ſeu caligine Hieroſolymam, vult ſignificare, fuiſſe illum vrbem eam quodam fauore proſecutum. At tunc verba hæc ita ſunt diſponenda. Quomodo obtexit caligine dominus filiam Sion. In furore ſuo proiecit de cœlo in terram inclytam Iſrael. Pro obtexit caligine eſt in Hebraico vnicum verbum, quod ſignificat operire nube & caligine, obſcurare, & obnubilare. Significat etiā extollere ad nubes, & vſq; ad nubes efferre, vt ait Rabbi Dauid Chi Rab. Dauid.
mhi in libro radicū, & Sanctes Pagninus
in Theſauro. Quare poteſt rectè explanari Pagnin.
locus hic. Quomodo Deus extulit vſque ad nubes Hieroſolymam, & poſtea in furore ſuo proiecit illam in terram. Ita hūc
locum explanat Rabbi Abraham doctus R. Abraham.
inter Hebræos. Dicēs Ieremias fuiſſe Hieroſolymam ſummè felicem, exaggerat ſummam eius infelicitatem. Nam in rebus aduerſis nihil eſt infelicius, quā fuiſſe fœlicem. Eſt igitur ſenſus: Quomodo extulit Deus Hieroſolymā ad honorum, opum & dignitatum faſtigium, vt quanto altior eſſet aſcēſus, tāto maior eſſet ruina. Ideo verba hæc in furore ſuo poſſunt cū prima parte coniūgi. Tunc enim Deus furorē ſuū in flagitioſos homines oſtendit, cū eos permittit ad excelſam, ſed falſam mūdi gloriam euehi, vt inde ignominioſius præcipitētur. Magna enim ira vtitur Deus, cùm ea vti non videtur, cùm in impios non animaduertit, quando eorū ſcelera nō caſtigat, ſed inulta dimittit, vt poſtea durius puniat, quosq; ad mundi proſperitatem eius indignos aſcendere permittit, vt ex altiore loco dignitatis in infimum ignominiæ deiiciātur. Eam ob cauſam dicebat ipſe apud Ezechielē 16. Ze- Ezec. 16.
lus meus recedit à te, & nō iraſcar tibi amplius,

Ose.4. plius. Et apud Oseam 4. Non visitabo super filias vestras, cùm fuerint fornicatæ, & super sponsas vestras, cùm adulterauerint. Loquens Iob capit. 21. de impiorum prosperitate in hac vita: Ducunt, inquit, in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt. Acsi dicat: Quid illis prodest mundi felicitas breuis & fallax, cùm tandem moriantur, & ad æternos inferorum ignes relegentur. Vel accipitur illic infernum pro sepulchro, & tunc sensus est, Hoc accedit ad eorum prosperitatē, quòd postquam in toto vitæ curriculo rebus vtuntur secundis & ad voluntatē fluētibus, in exitu vitæ non laborant longa & molesta ægrotatione, sed breui morbo affecti ex vita discedunt. Sed quoniam particula pro qua Latinus noster interpres vertit punctum, significat etiam quietē, potest verti locus ille, & in requie ad sepulchrum deducuntur. Ac ita habet paraphrasis Chaldaica. Acsi dicat, tanta est nonnullorum hominum sceleratorū prosperitas, vt non solùm in pace viuant, sed etiam in pace moriantur. Sed eorum felicitas cum flagitiis coniuncta tetra res est, detestabilis, misera, ærumnosa, omni contentione, velis, vt ita dicam, remisque fugienda, quoniam secum affert perniciem sempiternam. Et plerumque ita extolluntur in sublime, vt etiam in hac vita ad imū dedecus præcipitentur. Id accidit Hierosolymæ, quam Deus in furore suo permisit efferri ad excelsum dignitatis gradum, vt inde caderet, & omnia eius ornamenta per summum dedecus & ignominiam diriperentur.

Iob. 21.

¶*In furore suo.* Hoc est in seueritate iustitiæ suæ, in ira, ad quam ingrata ciuitas eū prouocauerat flagitiis suis. Effectum diuinæ iustitiæ iram Dei, & furorem, & vltionem appellant diuini vates.

¶*Filiam Sion.* Hoc est congregationem montis Sionis. Sic appellat Hierosolymā, q in monte illo sita fuerit. De hoc schemate locuti sumus in explanatione in primam lamentationem, & fusius in nostris in Danielem commentariis.

¶*Proiecit de cœlo in terrā inclytā Israel.* Hoc est, deiecit Deus de excelsa dignitate, & honorum vertice in summam miseriam & ignominiā Hierosolymam, quæ erat inclyta filia Israelis, egregia Israelitarum congregatio, & totius Iudææ regia, & caput. Vel quæ erat decus, ornamentum, pulchritudo, & gloria Israelis. Omnia enim hæc significat vocabulum Hebræum, pro quo nos inclytam habemus. Esse in cœlo dicitur, qui authoritate, gratia, honore, potentia, cæterisque rebus secundis valet: efferri in cœlum, qui summis laudibus celebratur: detrahi de cœlo, & decidere ex astris, qui ex altissimo illustris gloriæ gradu præcipitatur. Omnibus his locutionibus vtitur M. Tullius, cui omnes viri eloquentes eloquentiæ palmam sine controuersia tribuerunt. Quare ne mireris, si hoc orationis ornamento noster Ieremias vtatur. Tullius.

¶*Et nō est recordatus scabelli pedū suū.* Hoc est, non se ostendit memorem templi sancti sui, in quo colebatur tanquam rex in scabello pedum suorum. Non meminit illius, vt illud scilicet à Babyloniorum furore liberaret. De templo suo ait ipse Deus apud Ezechielem 43. Locus solii mei, & locus vestigiorum pedū meorum, vbi habito in medio filiorū Israel. Itaque per scabellum pedum Dei intelligitur templum, vt hoc loco ait Theodoretus. Vel intelligitur arca fœderis, quam Deus præcepit fieri, super quam sessurū se promisit in medio propitiatorii, vt inde loqueretur, quemadmodum Moses capite 25. Exodi scriptum reliquit. Vocari autem arcam illam scabellum pedum Dei indicat caput 28. libri primi Paralipomenon: vbi Dauid: Cogitaui, inquit, vt ædificarem domum, in qua requiesceret arca fœderis, & scabellum pedum domini Dei nostri. Vbi particula, &, accipitur pro id est. De arca illa fœderis intelligitur illud psalmi 98. Exaltate dominum Deum nostrum, & adorate scabellum pedum eius. Hoc est, adorate Deum ante arcam testamenti: in ea enim Deus præsentiam suam exhibebat. Adorate scabellum pedum eius idem est, quod colere ad scabellum vel versus scabellum pedum eius. Ita illud intelligitur psal. 131.

Eze. 43. Theod. Exo. 25. j.Par.28 Psal.98. Psa.131

Introibimus in tabernaculum eius, adorabimus in loco, vbi steterunt pedes eius. Pro quo alij vertunt: Prosternemus nos ad scabellum pedum eius, hoc est ad arcam fęderis, super quam erat propitiatorium, vbi Deus sedebat, habens pedes super arcam fęderis, quæ prius fuit in taber
Exo.40. naculo Mosis, postea in templo Salomo-
3.Reg.8 nis. Dicitur Deus habere pedes & manus & alia membra tropicè: est enim eius natura incorporea. Sed solet scriptura aliquando & membra, & affectus hominis tribuere summæ ac diuinæ maiestati, vt se modo nostro loquendi accommodet.

3 Beth. ¶ *Præcipitauit dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob.* Idest Deus q olim erigere solebat omnia ornamenta Israelitarum, modò euertit atque destruxit omnia illa: non enim pepercit ciuitati, nec ędificiis, quamuis pulchris, & industria elaboratis. Omnia speciosa Iacob vocat cuncta ornamenta pulchra & egregia Iudæorum, qui significãtur nomine Iacob, à quo tanquam à fonte deducuntur.

¶ *Destruxit in furore suo munitiones virginis Iuda.* Id est mœnia & arces munitas Hierosolymæ deleuit per Babylonios: nemo enim erat ex Iudæis, qui eis
Esa.1. posset resistere. De illis namque ita vaticinatus fuerat Esaias capite 1. Erit fortitudo vestra vt fauilla stupæ. Hierosolymam appellat virginem ob rationes, quas attulimus capite superiore. Et virginem Iuda, seu filiam Iuda, quia Iudæi à Iuda filio quarto Iacob denominantur, tãquam
Gen.49. à nobiliore, quoniam ei fuit regnum pro-
1.Para.5 missum, & tributum.

¶ *Polluit regnum, & principes eius.* Id est, permisit Deus, vt regnum Iudaicum, & principes ac magnates eius cõtaminarentur ab impuris Babyloniis, a quib. fuerũt aspersi sanguine, maculis affecti, & cõtumeliis lacerati. Ac in regno Iudææ vbi solùm Deus colebatur, colebantur Babyloniorũ idola, & impuræ ac profanæ gentium superstitiones obseruabãtur. Id prędixit psalmographus cũ Deo ita loquens
Psal.88. Psal.88. Auertisti testamentum serui tui, profanasti in terra sanctuarium eius. Vbi pro auertisti potest scribi euertisti: existimo enim esse librariorũ errorem, qui pro vno alterũ posuerũt. Sensus est. Tu Deus sanctè videris euertisse fœdus, quod pepigeras cum seruo tuo Dauide de gloria regni Iudaici: permisisti enim, vt pollueretur in terra regnũ eius, quod ideo dicitur sanctuariũ, q̃a tu in illo sanctè colebaris.
Pro, sanctuariũ eius, vertit Hieronymus, Hieron. & diadema eius, quod in idẽ ferè recidit: nam nomine diadematis regnum significatur. Verbum hoc Hebraicum pro quo Latinus noster interpres in lamentatione hac vertit, polluit, est idẽ, pro quo in psalmo illo transtulit profanauit, pro quo capite 43. Esaiæ vertit cõtaminare. Ita enim Esa. 43. habet. Contaminaui principes sanctos. Verba sunt Dei de peccato loquentis Mosis & Aaronis, quos vocat principes sanctos. Vbi contaminaui idẽ est quod ostendi esse contaminatos, nimirũ apud aquas contradictionis, quam ob rem in terram sanctam ingredi non potuerunt. Quare huius loci Ieremiæ hic potest esse germanus sensus. Ostendit Deus pollutum esse & vitiis contaminatum regem Sedechiã & magnates eius, cùm illos tradidit Babyloniis grauiter affligendos & lacerandos. Rex enim ille qui tunc gubernaculum reipublicæ tractabat, & multi ex nobilibus Hierosolymæ se tetris flagitiis imbuerant, & falsi honoris specie decepti in dedecore volutati dignitatibus intemperanter abutebãtur. Quemadmodum qui Similitudo. persicum malum comedunt, solùm pomum deuorant, duram autem nucẽ eius foras proiiciunt: sic multi ex magistratibus, & reipublicæ muneribus accipiunt honorem & commodum tãtùm, labores autem dignitati copulatos reiiciunt. Itaq; per regnum intelligitur Rex, & per Principes viri generis nobilitate clari. Nec mirum eos fuisse flagitiosos, siquidem Rex erat flagitiis cõtaminatus. Nam quemad Similitudo. modum vmbra corporis obliqui obliqua etiam est, ita magnates Regis impietatẽ sequuntur. Contra verò de iusto rege ait Psal.71. psalmograpus. Orietur in diebus eius iustitia. Vel vt transferri etiam potest ex Hebræo: Florebit in diebus eius iustus. Nam vt alio Psalmo dictum est. Iustus vt palma

palma florebit. Vera est enim illa Eccle-
Psal.91. siastici sententia. Qualis est rector ciuita
tis, tales & habitantes in ea.
Gimel. ¶*Confregit in ira furoris omne cornu Israel.* Hoc est, Deus in ira sua magna, in effectu iustitiæ suæ perrupit, ac confregit omne robur Iudæorum nomine Israelis significatorum. Cornu accipitur pro robore, fortitudine, potentia, gloria, regno, protectione: p.pea q animalia cornigera habeant cornua pro viribus, armis, orna-
j.Re.16. tu, & defensione, & q reges olim oleo ex cornu vngebantur. Pro fortitudine acci-
Psal.74. pitur Psal. 74. vbi Deus ait. Omnia cornua peccatorum confringã, & exaltabun-
Psal.43. tur cornua iusti. Et Psal. 43. vbi fideles robore septi aiunt. In te inimicos nostros ventilabimus cornu. Acsi dicant: Freti domine auxilio tuo hostes nostros fortitudi-
Iere.48. ne nostra feriemus. Et c.48. Ieremiæ. Abscissum est cornu Noab. Et hac eadem lamẽtatione. Exaltauit cornu hostium tuo-
j.Reg.2. rum.] Pro rege accipitur 1. Reg. 2. Subli-
Luc.1. mauit cornu Christi sui. Et Luc. 1. Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui. Eam ob causam hoc Ieremiæ loco per omne cornu quod Deus cõfregit, intelligũt nõnulli duo cornua, hoc est duo Hebræorum regna, nimirum Iudææ, & Samariæ. Accipitur cornu pro re eminẽte & excelsa, qñ nihil est in quadrupedibus altius cornibus. Ita sumitur ab Esaia
Esa. 5. cap. 5. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Vinea est Hierosolyma sita in cornu hoc est in loco alto, & in filio olei. i. in terra pingui & frugifera. Nam
Pagnin. paraphrasis Chaldaica habet In mõte excelso, & in terra pingui. Et Pagninus: In colle, in loco pingui. Fortasse appellatur locus ille filius olei pp oliuarum, quibus abundat, multitudinem & proceritatem.
1.Re.16 Vel pp reges & sacerdotes, qui ibi oleo
4.Re.11 vngebantur. Vel quia inde exiuit euangelica doctrina, quæ longè lateq; propagata vniuersum terrarum orbem perunxit, & pinguẽ reddidit, qui antea aridus erat, & ob penuriam doctrinæ cœlestis siccitate laborabat. Fortasse alludit diuinus vates ad antiquum prouerbium cornucopiæ, vberrimorum fructuum referto, vt sit sensus. Sita est Hierosolyma in loco, ex quo tanquam ex Amalthææ cornu omnẽ pinguem & fœcundam fructuum vbertatẽ depromere possis. Perspecta fuit enim, & cognita terræ sanctæ fertilitas, quę ob Exo. 3.
eam causam lacte & melle fluere diceba Nu. 13.
tur. Significari autem fertilitatem cornu illo copiæ indicant numismata Iulij Cæsaris, Musidij, M. Antonij, Domitiani, quę
Antonius Zantanus, Aeneas Vicus, & Hu Zantan.
bertus Herbiopolita descripserunt, & ex- Vicus.
cudi curarunt. Insuper accipitur cornu Hubert.
pro radio & splẽdore. Quam ob causam Moses cornibus insignitus depingitur, cũ deberet splendidus depingi, cuius facies diuino lumine illustrata adeò fulgentib. radiis micabat, vt populus Israeliticus eius splendorem ferre minimè valeret. Ita
literæ diuinæ c. 34. Exodi memorię prodi Exo. 34.
derunt. Id enim voluerũt significare cornibus hoc est splẽdoribus, quibus Mosis facies fulgebat, de quo ibi scriptum est. Ignorabat, quòd cornuta esset facies sua. Quæ verba præclarè septuaginta ita transtulerunt. Nesciebat Moses glorificatum esse aspectũ cutis faciei suæ. Has & alias significationes habet cornu, de quibus vide Augustinum in Psal. 117. & in Apocal.
homilia 11. Hieronymum in Habacuc 3. August.
& in Ezechielem 43. Arnobium in Ps. 68. Hieron.
& 111. Aretam in Apocal. 9. Basilium in Arnobi.
Psal. 21. Ricardum de sancto Victore de Aretas.
vitio mutabilitatis. Sed hoc loco pro ro- Basilius.
bore, seu regno accipitur à Ieremia. Ricard.
¶*Auertit retrorsum dexteram suam à facie inimici.* Id est, subduxit Iudæis auxilium, cùm peruentum fuit in hostium cõspectum. Accipi dexterã pro auxilio in
dicat locus ille Ps. 73. Vt quid auertis ma Psal. 73.
num tuam, & dexteram tuam? De medio sinu tuo in finẽ. Subaudi, tolle illam. Acsi dicat diuinus vates. Quare domine retrahis à me præsidium tuum? Profer ex sinu tuo manum adiutricẽ, & nobis fer opem: Et Ps. 118. Fiat manus tua, vt saluet me.
Vel accipitur manus pro supplicio, vt sit Ps. 118.
sensus. Auertit Deus supplicium & castigationem à Iudæorum inimicis. Accipi autem manum pro flagello indicat Iob
cap. 13. cùm ait. Manum tuam longè fac Iob 13.

 à me.

à me. Et capite 19. Manus domini tetigit
Iob 19. me. Et Psal. 31. Grauata est super me ma-
Psal. 31. nus tua. Et Sophoniæ primo: Extendã ma
Soph. 1. num meam super Iudam.

¶ *Et succendit in Iacob quasi ignem flammæ deuorantis in gyro.* Id est, & accendit in populo Israelitico calamitatem instar ignis ardentis, qui non ex vna aut altera parte, sed vndique omnia circumquaque consumit.

ד Daleth. ¶ *Tetendit arcum suum.* Arcus est instrumẽtum iaculandi, quo hostis solet in prælio pugnare. Tunc autẽ eum tetendit, cũ sagittas emittit. Cõparat Ieremias calamitates Iudæorũ sagittis, quibus Deus eos trãs
Psal. 7. figebat. Ita psalmographus: Arcum suum tetendit, & parauit illum: & in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardẽtibus effecit. Vasa mortis appellat sagittas, quas ait, Deũ in ardẽtes odio, & ira, & cęteris flagitiis emisisse. Vltionem Dei impiis proximam describit his verbis Dauid.

¶ *Quasi inimicus.* Quia pęnam inferebat: cùm tamen illud ex iustitia, charitateque ad animarum vtilitatem efficeret.

¶ *Firmauit dexteram suam quasi hostis.* Firmauit & roborauit dexteram suam, vt instar hostis grauiter vulnerantis nos durius feriret. Diuinam indignationem comparauit proximè arcui à longè percutienti, nunc manui è propè flagellanti. Diximus paulò antè, manum accipi pro flagello. Vnde firmare manum super aliquẽ, est illum grauiter percutere. Sensus est: nõ solùm manum suam à nobis retraxit, vt non staret pro nobis, sed etiam stetit ab hoste contra nos.

¶ *Occidit omne, quod pulchrum erat in tabernaculo filiæ Sion.* Hoc est perdidit, quicquid pulchrũ erat in tẽplo Hierosolymę. Accipitur tabernaculũ pro tẽplo, vt Psal.
131. Introibimus in tabernaculũ eius, ado
Psa. 131 rabimus in loco, vbi steterunt pedes eius.
Et Ieremiæ 10. Tabernaculũ meum vasta
Iere. 10. tum est. Vel accipitur tabernaculũ pro vrbe. Et tunc idem est, in tabernaculo filiæ Sion, ac in ciuitate Hierosolyma. Accipi autẽ tabernaculũ pro vrbe indicat caput
4 Re. 12 12. lib 3. Regum: Vade in tabernacula tua
Psal. 86. Israel. Et Psalmo 86. Diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Hoc est, plusquam omnes Iudęorum ciuitates. Vel vtitur hic Ieremias singulari pro plurali, & per tabernaculum intelligit domos, vt 4. Regum 8. Populus autem Israel 4. Re. 8.
fugit in tabernacula sua. Et Iob 18. Habi- Iob 18.
tent in tabernaculo illius socii eius, qui non est. Id est, habitent in domo illius socii eius, qui iam non extat, qui iam ex vita migrauit. Vel vt potest etiam verti: Habitent in domo illius socii eius, quia illius nõ est. Acsi dicat: Habitent alii in eius domicilio, quoniã illud ex rapinis cõstruxit. Vel accipitur ibi tabernaculum pro sepulchro, vt sit sensus, Sepeliatur ipse, & in sepulchro illius socii eius simul condantur. Ipse humo iniecta in tumulo contegatur, & amici eius eodem loco mandentur.

¶ *Factus est dominus velut inimicus.* Iux ה
ta illud Esaiæ 63. Ipsi ad iracundiam pro- He.
uocauerunt, & afflixerunt spiritum sanctũ Esa. 63.
eius, & ipse conuersus est eis in inimicũ, & debellauit eos.

¶ *Præcipitauit Israel.* Id est, perdidit Deus populum Israeliticum.

¶ *Dissipauit munitiones eius.* Idest, diruit arces munitas Hierosolymæ.

¶ *Repleuit in filia Iuda humiliatum & humiliatam.* Auxit in vrbe Hierosolyma afflictos vtriusque sexus. Poteris vertere: Propagauit męrorem & tristitiã filiæ Iudæ. Ioãnes Benedictus habet ad marginẽ, Benedi.
Multiplicauit in filia Iudę luctum & lamentum. Isidorus Brixianus vertit, Reple- Brixia.
uit filiam Iuda lamentatione & luctu.

¶ *Et dissipauit quasi hortum tentorium* ו
suum. Hoc est euertit Deus templum suũ, Vau.
acsi esset hortus fragili maceria septus. Nomine tentorii tẽplũ significatur. Poteris per tentoriũ intelligere Hierosolymã, vt sit sensus: Destruxit quasi horti tuguriũ ciuitatem suam. Vel sic: Dissipauit Hierosolymam, quæ instar horti amœnissimi iucundissima erat.

¶ *Demolitus est tabernaculum suũ.* Euertit ciuitatem suam. Eadem est sententia cum superiore. Diuus tamen Hierony- Hieron.
mus per tentorium intelligit tabernaculũ Mosis, per tabernaculum verò templum Salomonis.

¶ Obliuio-

¶*Obliuioni tradidit dominus in Sion festiuitatem & sabbatum.* Cessare fecit Deus in templo solennia legalia. Cùm.n. non esset templ um, nulla solennia celebrabantur. Idem dixit capite superiore:
Sup. 1. Viæ Sion lugent, eo quòd non sint, qui veniant ad solennitatem.

¶*Regem & sacerdotem* Ad regem pertinebat ciuitatē regere, & defendere, & populum tueri. Sacerdotis autem præcipuè partes erant, populum docere, Deo in tēplo ministrare, legem eius interpretari,
Similitudo. & omnes iuxta illam erudire. Vt natura humorem ac vim vitalem arboris posuit in eius radice & medula, vt inde ad ramos deduceretur, sic Deus voluit, vt in sacerdotibus vis esset sapientiæ, vt inde tā quam ex radice in populum permanaret.
Similitudo. Et quemadmodum sanguis est in epate, ex quo tanquam ex fonte deriuatur ad venas explendas, membraque nutrienda, sic vera ac salutaris doctrina debet esse in eo qui fungitur sacerdotio, ex quo in populum deriuetur, & circunfundatur. Labia
Mala. 2. enim sacerdotis, vt ait Malachias capite secundo, custodiunt scientiam, & legē exquirunt de ore eius. Idem vult significare
Agg. 2. Aggæus cap. 2. cùm ait: Interroga sacerdotem legem. Et diuus Paulus ad Ephesios
Ephe. 4. quarto: Ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios verò euāgelistas, alios autem pastores & doctores. Non ait: alios autem pastores, alios verò doctores, sed alios autē pastores & doctores, quia qui pastor est, magi-
Ierem. 3 ster esse debet. Ideo ait Deus apud Ieremiam 3. Dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascent vos scientia & doctri-
Similia. na. Sacerdos sine scientia est sol sine luce,
Malac. 2 nauis sine gubernaculo. Tu autem aduerte: Nō ait Malachias: Labia sacerdotis ꝓferunt scientiā, sed custodiunt. Custodire .n. sciētiā est nōn solū illā habere, sed iuxta illā viuere. Nam vt ait apostolus cap. 4.
1. Cor. 4 prioris ad Corinth. Nō in sermone regnū Dei est, sed in virtute. Dæmones multa sciūt, dicūtur.n. à verbo dæmo, quòd idē est Græcè, qđ scio Latinè. Vnde Plato in
Plato. Cratylo ait dæmones à peritia rerū esse nuncupatos, quē secutus est Lactā ius & Capella, & Chalcidius i Timæū Platonis.
Lactan. Capell. Chalci. At quid illis prodest scientia, qñ quidem supplicio æterno cruciantur? Habent sciētiā à charitate disiunctā, ideo sunt superbia elati: nā vt diuus ait Paulus c. 8. prioris ad Corinth. Scientia inflat. Qđ diuus
August. Augustinus libro 9. de ciuitate Dei interpretatur, quando est à charitate separata.
Similitudo. Quemadmodum setacium, quod alij cerniculum vocant, puram proiicit farinā, furfures autem retinet, ita magistri docti sed impij bonam proferunt doctrinam, sed retinent impietatem. Sunt scientia ꝑditi, sed maleficiis pascūtur. At veri sacerdotes debent habere scientiam cum virtute copulatam, præsertim scientiam diuinæ legis, in qua sunt alios instructuri. Nec rex debet esse ab hac scientia alienatus: nam quōdam cum ei diadema regiū capiti imponebant, supra illud diuinæ legis librum collocabant. Capite enim 11. lib. 4. Regum scriptum est: Produxitque, 4. Re. 11
nimirum Ioiadas, filium regis, & posuit super eum diadema, & testimonium, feceruntque eum regem. Vbi nomine testimonij diuina lex significatur. Et cap. 17. Deu
Deu. 17. teronomij ꝓcipiebat Deus, vt rex describeret sibi legem Dei, quā secū haberet, legeretq; omnibus diebus vitæ suæ. Aspicis igitur oportere non solū sacerdotes, sed et principes esse instructos scientia, ne cæci
Matt. 15 duces cæcum populum ducentes, alios ꝓcipitent, & omnes in foueam cadant.

¶*Repulit dominus altare suum.* Deseruit Deus aram sacrificiorum, quæ erat in tēplo Salomonio.
Zain.

¶*Maledixit sanctificationi suæ.* Idest aspernatus est templū suum, vbi ipse olim colebatur. Ita accipitur 1. Machab. c. 4. Viderunt sanctificationem desertam, altare profanatum Vel maledixit, hoc est permisit, vt hostes maledicerent, templumque sanctum execrarentur.

¶*Vocem dederunt domo domini sicut in die solenni.* Idest Babylonij vociferati sūt in templo, facto strepitu & clamore, quēadmodum cum olim ad illud omnes Hebræi religionis gratia conuenirent, laudesque diuinas celebrarent.

ח Cheth. ¶*Cogitauit dominus dissipare murū filia*

lia Sion. Decreuit Deus cogitatione æterna, quæ tempore statuto processit, euertere murum Hierosolymæ. Libro 15. de ciuitate Dei ca. 25. ait in hunc modum Augustinus. Cogitatio verò Dei & recogitatio mutandarum rerum est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominẽ, ita Deũ cuiusquam facti sui pœnitet: cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quàm certa præscientia. Tu interim aduerte. Non ait: Dissipauit dominus: sed cogitauit dissipare: non enim id temerè fecit: sed de exitio hoc cogitauit. Volens Sẽnacheribum mulctare ait apud Esaiam ca. 14. Hoc est consilium, quod cogitaui. De illo ait Zach. 1. cap. Sicut cogitauit dominus exercituum facere nobis. Id quod nos sumus imitaturi: non enim inconsideratè & inconsultè, sed facta summa cogitationum sumus supplicium aliis nobis subiectis illaturi, & negotia nostra aggressuri. Vt sartor prius pãnum cubito & palmo metitur, & norma gypsoque describit & delineat, & postea cædit atque scindit: ita nos debemus cogitationem & consilium prius adhibere, remq; sapienter rationis regula dimetiri: ac postea abscindere & amputare. Sed etsi in aliis negotiis adhibenda est deliberatio, multò magis tamen in pœnis inferendis. Cùm enim iustitia ad se rapere, misericordia contra reuocare ad se videtur, fit, vt distrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Sed debet se ad illam inclinare partem, vbi rationem præpõderare intuetur. Itaq; nihil agendũ nobis est, quin prius de Deo & iudicio præcedat cogitatio. Capite 3. Prouerbiorum ait Salomõ: In oĩbus viis tuis cogita Deũ. Et 28. Viri mali non cogitant iudicium.

Margin: August. | Esai. 14. | Zac. 1. | Similitudo. | Prou. 3. | Pro. 28.

¶ *Tetendit funiculum suum.* Id est, expandit æquitatis suæ mensuram super improbos Iudæos, vt pœna culpæ æquaretur: iuxta illud Esaiæ 27. In mensura contra mensuram, cùm abiecta fuerit, iudicabis eam. In mensura iustitiæ tuæ contra mẽsuram flagitiorum eius. Theodoretus legit: Extendit mensuram: eamq; ait esse iustam atque æquam sententiam. Alii pro funiculo vertunt normam, nimirum iustitiæ quod in idem recidit. Ita potest intelligi Esaiæ illud cap. 34. Extendetur super eã mensura, vt redigatur ad nihilũ, & perpendiculũ in desolationẽ. Nam funiculus accipitur pro linea plumbeũ cylindrũ appensum habente, quod perpendiculũ appellatur, quo lapides à fabricatoribus sint nec ne rectæ, examinantur. Ita accipitur Psal. 138. Semitam meã & funiculum meũ inuestigasti. Acsi dicat: Tu domine nosti viã vitæ meę, & quicquid perpendo, & cogitationis perpẽdiculo examino. Potest locus ille ita etiam intelligi. Tu Deus sanctè perspicis & cognoscis, quando ambulo, & qñ sisto gradum. Solẽt enim, qui præclarè currũt, sistere ad funiculum, & terminũ, quod Lusitanà dicimus, parar à risca. Funiculi etiã & funes dicuntur diuisiones mensuræ, quibus agri & hæreditates diuidun:ur. Hinc effectũ est, vt ipsam significent hæreditatem, vt Psal. 15. Funes ceciderunt mihi in præclaris. Hoc est, pręclara mihi venit hæreditas. Est autẽ hoc depromptũ ex historia Iosue, qui funibus agros metitus est, quos populo diuidebat. Id cecinit his verbis diuinus ac regius vates Psal. 77. Sorte diuisit eis terrã in funiculo distributionis. Et quoniam mittere seu extendere funiculũ est hæreditatẽ & possessionem tradere, fortasse id voluit Ieremias hoc loco significare, cũ dixit: Tetẽdit funiculũ suum, hoc est, tradidit Deus Babylonis Hierosolymæ possessionẽ. Poteris & rectissimè quidem nomine funiculi hoc loco intelligere flagellũ, quod Deus ad percutiendũ ingratam Hierosolymam tetendit. Sequitur enim: Et non auertit manum suam à perditione. Hoc est, non abstraxit manum suam à verberibus. Nihil omisit de iusta ac debita pœna. Funibus enim significantur flagella & supplicia & dolores, vt Psal. 118. Funes peccatorum circumplexi sunt me. Hoc est molestiæ quibus ab improbis hominibus affectus sum, me vndique exagitarunt.

Margin: Esai. 27. | Theod. | Esai. 34. | Psa. 138 | Psal. 15. | Iosu. 13. | Psal. 77. | Psa. 118

¶ *Luxitque antemurale.* Hoc est pręeuersione lugere videbatur. Sic prima lamentatione. Viæ Sion lugent. Destructa mœnia ad luctum eos prouocabant, qui ad illa aspiciebant. Simili modo Esaias 24. Esai. 24.

Luxit,

Luxit, inquit, & defluxit terra. Antemurale est paruus vrbis ambitus lapideus extra murum. Quidam pro antemurali intelligunt arces & propugnacula.

ט Teth. ¶*Defixæ sunt in terra portæ eius.* Fuerũt eius portæ à locis suis amotæ, & in terrã proiectæ. Particula eius refertur ad murum, de quo proximè locutus est. Vel per portas intelligit iudicia, quæ ad vrbis portas quondam exerceri solebant. In hanc significationem accipitur porta à Salomone capite Prouerbiorum 22. cùm ait: Nec conteras egenum in porta, quia iudicabit dominus causam eius. Et Threnorum 1. Omnes portæ eius destructæ. Est igitur sensus: Omnia iudicia Hierosolymæ iacent in terra fixa, quia iudices non ad cęlum aspirant, sed ad terram, rebus terrenis implicantur, & propriis emolumentis omnia metiuntur. Huiusmodi iudices similes sunt staterę, quæ ad eam partem deprimitur, vbi maius pondus imponitur, nam obliti iustitiæ pro illis ferunt sententiam, à quibus maiora munera suscipiunt. Illos obiurgans psalmographus: Vsquequo, inquit, iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorum sumitis? Sumere faciem peccatoris est improbis fauere, eorum gratiam pecuniamque aucupari, ob eamque causam innocentes opprimere. Fortasse per portas intelligit regem, qui in portis iudicia exercebat, per vectes autem principes & magnates, quibus rex cõfirmatur, sicut porta vectibus. Id quod statim exponit dicẽs: Regem eius, & principes eius in gentibus. Subaudi, abduxit Deus, quando regem Hierosolymæ Sedechiam, eiusque nobiles ac optimates in Chaldæam relegauit.

Prou. 22. Sup. 1. Similitudo. Psal. 81.

¶ *Non est lex.* Idest, non est legis obseruantia, vel non est, qui legem doceat. Paraphrastes Chaldæus coniungit hæc cũ superioribus, ita enim habet: Rex eius, & principes abducti sunt inter gentes, eo quod verba legis non custodierunt.

¶*Non inuenerunt visionem a domino.* Id est, non inuenerunt prophetiam à Deo, non erant verè diuini vates, quibus Deus ventura indicaret.

Sederunt in terra, conticuerunt senes filiæ Sion, consperserunt cinere capita sua: accincti sunt ciliciis: abiecerunt in terram capita sua virgines Ierusalem. י Iod.

Defecerunt præ lachrymis oculi mei, conturbata sunt viscera mea, effusum est in terra iecur meum super contritionem filiæ populi mei, cùm deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi. כ Caph.

Matribus suis dixerunt, Vbi est triticum & vinum? cùm deficerent quasi vulnerati in plateis ciuitatis, cùm exhalarent animas suas in sinu matrum suarum. ל Lamed.

Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem? cui exæquabo te, & consolabor te virga filia Sion? magna est enim velut mare contritio tua, quis medebitur tibi? מ Mem.

Prophetæ tui viderunt tibi falsa & stulta, nec aperiebant iniquitatem tuam, vt te ad pœnitentiam prouocarent: viderunt autem tibi assumptiones falsas & eiectiones. נ Nun.

Plauserunt super te manibus omnes transeuntes per viam, sibilauerunt, & mouerunt capita sua super filiam Ierusalem, hęccine est vrbs, dicentes, perfecti decoris, gaudium vniuersæ terrę? ס Samech

Aperuerunt super te os suum omnes inimici tui, sibilauerunt, & fremuerunt dentibus suis, & dixerunt, deuorabimus, en ista est dies, quam expectabamus, inuenimus, vidimus. פ Phe.

י Iod. ¶*Sederunt in terra.* Senes Hierosolymæ qui olim in excelso dignitatis gradu sedẽtes gaudio exultabant, nũc abiecti & męrore cruciati in terra sederunt. Signũ erat abiectionis & luctus sedere in terra.

¶*Conticuerunt senes filiæ Sion.* Obmutuerunt senes Hierosolymæ. Hoc etiam signum erat męroris & squaloris. Id ostẽdit scriptura capite Iob secundo, cũ ait, ipsum

Iob 2. ipsum Iob & tres amicos eius sedisse in terra septem diebus, neminemque ei verbum locutum fuisse. Contrà sedere in solio est regnare, aut esse in excelsa aliqua dignitate constitutum, vt capite 1. lib. 3. 3. Re. 1. Regum: Salomō filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit super solium meum. Eam ob causam dicimus: Talis summus Pontifex sedit annos tot. Simili modo loqui est authoritatem ostendere. At illi cō ticebant loqui non audentes. Permisit Deus, ne loqui auderent, quia multa vana, falsa, inutilia, & noxia locuti fuerant, Similitudo. quibus stultitiam suam indicauerunt. Vt vasa inania longissimè tinniunt, sic vani homines vera sapientia destituti maxime garriunt, suntque loquacitate plenissimi. Similitudo. Fieri non potest, vt garruli sint docti, nam vt vasa quæ semper effundunt liquorem, non implentur, sic qui semper loquūtur, haud quaquam possunt scientia repleri. Ac plerunque aliquid dicunt noxium, aut Pro. 10. saltem otiosum & inutile. Nam vt Salomon ait Prouerbiorū 10. In multiloquio non deerit peccatum. Vbi diuus Au-August. gustinus libro 1. contra Cresconium annotauit, non dixisse Salomonem: In multa eloquentia, sed in multiloquio, quod ait esse superuacaneam locutionem. Ca-Iosue 7. pite 7. Iosue vbi nos habemus Achan abstulisse à Iericho regulam auream, secumque asportasse, quam ob rem fuit iurè interfectus, & lapidibus obrutus, pro regula est in Hebræo laxon, quod nomen & regulam significat & linguam. Qua ratione ducti septuaginta linguam verterunt. Origen. Ac ita legit Origenes cum cæteris Græcis. Ille meritò interficitur, & lapidibus obruitur, qui linguā Iericho, hoc est mundi loquacitatem sibi sumit, etiam si aurea sit, qui dulcibus vtitur verbis ad mundi vanitates amplificandas, resque pestilentes suadendas. Quanto quis est impurior, & flagitiosior, tāto pniciosior est eius copia, & dicendi facultas. Ac generaliter nimia verborum vbertas nocet. Quam ob causam viri sapientes silentio sæpenume-Ps. 101. ro vtuntur. Illud Psalmi 101. Similis factus sum pelicano solitudinis, verti etiā potest: Silui, vt pelicanus solitudinis. Verbū enim damah & simile esse significat, & tacere. Capite 13. Prouerbiorum ait sapiens: Qui custodit os suum, custodit animam suam. Et 17. Qui moderatur sermones suos, doctus & prudēs est: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala. Et 18. Mors & vita in manibus linguæ. Et Ecclesiasticus 14. Beatus vir, qui non est lapsus verbo ex ore suo. Et 22. Quis dabit ori meo custodiam, & super labia mea signaculum certum, vt non cadam in ipsis, & lingua mea non perdat me. Id intelligens diuus Paulus cap. 4. epistolę ad Ephesios. Omnis sermo, inquit, malus ex ore vestro non procedat. Et Iacobus cap. 1. canonicæ suæ: Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Et 3. Si quis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, qui possit freno moderari totum etiam corpus. Et Petrus Apostolorum Princeps cap. 3. prioris epistolæ suæ: Qui vult vitā diligere & dies videre bonos, coerceat līguam suam à malo, & labia sua, ne loquātur dolum. Vt rupes obiicitur flumini, ne se effundat, sic ratio obiicienda est linguę ne temerè diffluat. Eam ob causam illam natura in ore posuit, & tanquam in carcere conclusit, vbi est labiis ac dentibus circumsepta. Diuus Ambrosius lib. 1. de Officiis: Quamplures, inquit, vidi loquendo in peccatum incidisse, vix quempiam tacendo: ideoque tacere nosse, quàm loqui difficilius est. Bernardus in quodam sermone: Tenerum membrum est lingua, & tamen vix teneri potest. Hugo Victorinus libro 2. de anima: Mores hominis lingua pandit, qualis sermo ostenditur, talis animus approbatur. Cassiodorus in psalmū: Dixi custodiam: Facilius culpa tacendo refugitur, quam loquendo. Aspicis, quam periculosa sit loquacitas. Idē exemi philosophi testantur. Seneca in epistola quadam: Summa, inquit, summarum hęc erit tibi, tardiloquentem te esse iubeo. Et Aulus Gellius libro 8. Sapiēs sermones suos præcogitat, & examinat prius in pectore, quam proferat in ore. Chilon Lacedæmonius, vt refert Laertius, non committendū esse dicebat, vt lingua animum præcurreret.

Marginalia (right column): Prou. 13 · Prou. 17 · Prou. 18 · Eccl. 14. · Eccl. 22. · Ephes. 4. · Iaco. 1. · Iaco. 3. · 1. Petr. 3. · Similitudo. · Ambro. · Bernar. · Hugo. · Cassio. · Seneca. · Gellius. · Chilon. · Laerti.

Anach. ret. Anacharsis apud Brusonium lib. 3. in-
Bruson. terrogatus quid esset in homine pessimũ,
Theocr. & quid optimum, respondit, lingua. Theo
critus ita à loquacitate abhorrebat, & silẽ
tium amabat, vt interrogatus à quodam
loquaci poeta, qui multa recitauerat, quæ
nam ei magis placerent, quæ inquit, omi
sisti. Melius enim quod dixerat, erat id,
Euripi. quod non dixerat. Ita refert Antonius in
Stobæus Melissa. Euripides apud Stobæum, Decorum silentium, inquit, corona est viri, loquacitas autem nec iucundum aliquid habet, & mala est familiaritati, & inutilis vrbi. Aegyptii crocodilum quod elinguis esset, venerabantur. Ego certè ne plures citem authores, experientia ductus asseueranter affirmo vilissimum esse silentium, & periculosam loquacitatem, ac sæpenumero me pœnituisse locutum esse. Sed quid homines commemoro, cùm animalia rationis expertia silentii nobis ostendant vtilitatem? Grues cùm ex Cilicia deuolant, montem Vaurum aquilis rapacissimis plenum nocte transuolantes ferunt in ore lapides, vt ait Plutarchus, ne
Plutar. eas vox prodat, & ab aquilis sentiantur. Vt tutæ euadant, silentio vtuntur. Est igitur sæpenumero tacere tutissimum. Fateor tamen, opus esse aliquando loqui, &
Esai. 6. noxium tacere, nam Esaias ait capi. 6. Væ
Esai. 62. mihi quia tacui. Et 42. Propter Sion non
Esai. 57. tacebo. Et 56. eos qui tacebant, quando oportebat loqui, appellat canes mutos nõ
Iere. 61. valentes latrare. Et Ieremias cap. 61. Noli te inquit tacere super iniquitatem eius. Et
Pro. 12. sapiens Prouerb. 12. Lingua sapientium sanitas. Vt serpentis lingua venenata est, ita lingua canis salutaris. Id intelligens Eccle
Eccle. 3. siasticus ait cap. 3. Tempus loquendi, tempus tacendi. Qui ea quæ dicenda sunt, silentio prætereunt pecunia corrupti, bouem in lingua habere dicuntur. Nam numus quidam Atheniensium habebat ex
Iulius. vna parte sculptam figuram bouis, quam ob causam bos appellabatur, vt refert Iu-
Theognis. lius Pollux libro de rerum vocabulis nono. Meminit huius prouerbii Theognis,
Philost. & Philostratus in vita Appollonii, Et Ae-
Æschyl. schylus in Agamemnone. Quare non est
Pythag. omnino approbandum institutũ Pythagoræ, qui quinquenniũ silentiũ indicebat, cùm flagitiũ sit aliquando vti silentio. Generaliter tamen illud est tutum & vtile. Vnde vetus illud ac tritum dimanauit prouerbium à magnis viris vsurpatum, Silentii tutum præmium. Eo vtitur Aristides in Aristid.
defensione Periclis, Plutarchus in Augu- Plutarc.
sti Cæsaris apophthegmate, Horatius lib. Horati.
Odarum tertio, Valerius Maximus lib. 7. Valerius
capite 2. Dies me deficeret, si narrare vellem authorum nubem, qui silentium laudant, loquacitatem autẽ vituperant. Sed illud velim tibi persuadeat, nõ esse loquacitatem multum loqui, quando necessaria dicuntur. Illam verborum copiam improbamus, quæ perniciosa est, aut inutilis, cuius maculis multi ex Iudæis fuerunt notatissimi. Quare permisit Deus, vt qui olim loquacissimi erant, tunc loqui minimè auderent, vt hoc loco ait noster Ieremias.

¶ *Consperserunt cinere capita sua.* Hoc erat magnum doloris & luctus & pœnitẽtiæ signũ, vt ca. 13. lib. 2. Reg. Aspergens
Thamar cinerẽ capiti suo. Et Iudit 4. Erat 2. Re. 13
cinis super capita eorũ. Et Iob 14. Ago pœ Iudit. 4.
nitentiã in cinere & fauilla. Idem est in- Iob. 14.
dui cilicio. Ideo addit, Accincti sunt ciliciis. Ad consuetudinẽ illã alludit Christus
Deus noster. cũ apud Matt. 11. ait, Væ tibi Mat. 11.
Corozain, væ tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.

¶ *Abiecerunt in terram capita sua virgines Ierusalẽ.* Puellæ Hierosolymæ vt ostẽderent mærorẽ suum, capita in terrã abiiciebant. Erat illud etiã signũ veræ humilitatis, quã oẽs amplecti debẽt. Vt enim cor Similitu
pora globosa facilè mouẽtur deorsum, dif do.
ficulter aũt sursũm, ita Christianus ad res humiles & abiectas, sed pias debet sua spõte moueri, ad mũdi verò honores & dignitates nõ nisi coactus, ac quasi per vim.
Eũ imitemur, q cũ sit splẽdor gloriæ & fi- Heb. 1.
gura substãtiæ eius, verus Deus, & verus
homo, apud Matt. 11. Discite, inquit, à me, Mat. 11.
q̃a mitis sũ, & humilis corde. Et 20. Filius Mat. 20.
hominis nõ venit ministrari, sed ministra- Phili. 2.
re. De illo ait apostolus in epistola ad Phi
lippen-

lippenses capite 2. Semetipsum exinaniuit formam serui accipiês. Et paulò pòst: Humiliauit semetipsum factus obediens vsq; ad mortem, mortem autem crucis. Præterea abiicere in terram caput, erat honesti pudoris indicium & significatio: qui in omnibus præsertim in adolescentibus laudatur. Est quoque pudor quidam vitiosus, qui infringendus est, sed cautè, ne laudabilis pudor amputetur. Vt peritus agricola dumos & arbores syluestres & inutiles omnino resecat,& euellit, vites verò amputat attentè & cum circunspectione, ne fortasse circuncidês superuacaneum lædat vtile: sic parentes, magistri,& præsides ex animis eorum, quos tenentur instruere, auaritiam, libidinem,& cætera huiusmodi vitia circunsecare debent,& funditus delere, verecundiam autem stultam & deprauatam cautè vitupe rare, ne simul eam euellant, quæ est ornatus vitæ,& magnopere appetenda. Est.n. honesta verecundia custos virtutum dedecus fugiens, laudemque maximè consectans. Chrysostomus in Matthæum homilia 33. pudorem vocat vitiorum frenum. Et Ambrosius libro primo de officiis: Est verecundia, inquit, pudicitiæ comes, cuius societate castitas ipsa tutior est.

Similitudo.

Chryso.

Ambro.

 כ Caph.

¶Defecerunt præ lachrymis oculi mei. Ostendit Ieremias pietatem suam erga patriam, quam videbat euersam & summopere afflictam. Capite 9. dicebat: Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum? Et prima lamentatione: Ego plorans, & oculus meus deducens aquas. Anastasius Nicenus in libro quæstionum in scripturam quæstione octaua, comparat pias lachrymas cû sanguine martyrum, quoniam vtrunque ex nostra substantia Deo offertur. Cæsarius Arelatensis homilia 34. quartam remissionem ait esse lachrymarum profusionem. Marcus Eremita in libro de lege spirituali ait Deum esse, qui tâgit oculos cordis nostri, cùm in oratione lachrymas profundimus. In sanctorum scriptis passim piæ lachrymæ laudantur.

Iere. 9.

Sup. 1.

Anasta.

Cęsari.

Marc.

¶Conturbata sunt viscera mea. Subaudi, propter acerbissimum dolorem. Capite 31. dixerat eadem ferè verba. Sed hęc perturbatio à pietate dimanans, & à ratione non discedês potest cum animi tranquillitate coniungi. Perturbatio fugienda est illa, quæ rationi nô parens, animi quietem & securitatem diuellit, & nullo modo cum vera constantia copulatur. Quêadmodum remora in mari procellis agitato non sinit moueri nauem, sic constantia in mari calamitatum non patitur animum a rationis gradu dimoueri. Est autem remora exiguus piscis à remorando dictus, quòd nauem cui affixus fuerit, remoretur. Author est Plinius lib. 31. Quanquam ruant venti, sæuiantque procellæ, tamen cogit stare nauigia, atque tempestatum vires compescit. Est quidem constantia veluti anchora firma, quam nullum ferrum potest præcidere inuito viro constante, nulla tempestas labefactare. Hanc oportet amplecti, & nunquam derelinquere. Nam vt Ecclesiasticus ait capite 2. Væ his qui perdiderunt sustinentiam. Et apostolus in priore ad Corinthios capite 15. Itaque, inquit, fratres mei dilecti stabiles estote,& immobiles, abundantes in omni opere domini semper. Et Christus Deus noster apud Matthæum 10. & Marcum 13. Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit. Hac constantia munitus erat Ieremias, quamuis eius viscera conturbarentur.

Iere. 31

Similitudo.

Plinius.

Eccle. 2.

j. Co. 15

Mat. 10.

Mar. 13.

¶Effusum est in terra iecur meum. Idest tanto angor dolore, vt videar iecur in terram profundere. Iecur est veluti fons sanguinis, in quo vita consistit. Vnde iecur effundere apud Hebræos est vitam amittere, aut saltem deficere & examinari. Ac rumpere iecur alicuius est illum interficere, vt apud Oseam 13. Rumpam interiora iecoris eorum. Sed effusum esse iecur in terram, est nihil ex vita velle, sed mortem & sepulchrum diligere, iecur.n. est affectuum receptaculum.

Ose. 13.

¶Super contritione filiæ populi mei. Hoc est propter dolorem, quo afficitur Hierosolyma.

¶Cùm deficeret paruulus & lactens in plateis oppidi. Cùm infantes in plateis Hieroso-

Hierosolymæ præ fame morerentur.

ל Lamed. ¶ *Matribus suis dixerunt, vbi est triticum & vinum?* Mouet affectus describens puerorum famem ac interitum. Ita
Infr.4. infrà capite 4. Paruuli petierunt panem, & non erat, qui frangeret eis.

¶ *Cùm deficerent.* Idest, cùm fame & angore implicati animam efflarent. Quidã publicè in foro, alij priuatim in sinu & amplexu matrum vitam amittebãt. Ideo ait: Cùm exhalarent animas suas in sinu matrum suarum. Hoc est, cùm inter brachia matrum vitalia lumina linquerent. Vel accipitur anima pro desiderio, quod effundebant in earum gremio, quæ eos genuerunt & educarunt.

ם Mem. ¶ *Cui comparabo te? vel cui assimilabo te filia Ierusalem?* Sensus est: Non inuenio ò Hierosolyma, cui te possim in ærumnis tuis comparare. Solent afflicti quodammodo leuari mœrore, cùm alios aspiciunt simili calamitate torqueri. At cùm non inueniant sibi similes, summoperè cruciantur. Id accidebat Hierosolymæ, quæ in calamitatibus omnes alias ciuitates superabat. Opprimebatur mirum in modum, nulloque modo resistebat dolori, quòd ea solatia illam deficerent, quæ cæteris, quarum sibi exempla proponebat, in eadem calamitate non defuerunt.

Sup. 1. ¶ *Virgo filia Sion.* Hoc est Hierosolyma. De hoc schemate locuti sumus paulò ante, & capite superiore.

¶ *Magna est enim velut mare contritio tua.* Comparat dolorem Hierosolymæ cum mari propter magnitudinem & tempestatem, mare enim omnes fluuios, & aquarum congregationes & quãtitate
Psal. 68. superat & sæuitia. Imò ipsum mare pro calamitate accipitur Psalmo 68. Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.

¶ *Quis medebitur tibi?* Quasi dicat, nullus præter Deum. Ideo ait capite 31. In-
Iere. 31. sanabilis plaga tua. Et Michæas 1. Quia
Mich. 1. desperata est plaga eius.

נ Nun. ¶ *Prophetæ tui viderunt tibi falsa et stulta.* Non ait: prophetæ Dei, sed prophetæ tui, quia de falsis prophetis loquitur, qui non spiritu Dei vaticinabantur. Hi fallebant Hierosolymam, dicentes se videre res prosperas esse ei venturas, illamque non esse scelerum pœnas daturam. Quod erat planè falsum & stultum. Ideo ait, viderunt tibi, quia diuini vates mentis oculis diuino lumine illustratis futura videbant. Quam ob causam videntes ap- 1.Reg.9
pellabantur, vt liquet ex capite nono, li- 1.Par.9.
bro primo Regum, & nono, libro secun- Esai. 8.
do, Paralipomenon, & octauo, ac vigesi- Esai.28.
mooctauo Esaiæ, & multis aliis ex locis. Vnde visio idem est quod prophetia, & videre idem quod vaticinari, vt capi e pri
mo Esaiæ: Visio Esaiæ filij Amos, quam Esai.1.
vidit super Iudam & Ierusalem. Et hoc loco: Viderunt tibi falsa & stulta. De his falsis prophetis ait Ezechiel capite de
cimotertio. Nunquid non visionem cas Ezec.13
sam vidistis, & diuinationem mendacem locuti estis? Et paulò pòst: Vident ei visionem pacis, & non est pax.

¶ *Nec aperiebant iniquitatem tuam.* Hoc est, flagitia tua non reprehendebãt, nec te de illis obiurgabant. Quin potius efferebant laudibus, quæ erant improbanda. Fingebãt se amicos, cùm essent adu
latores. Vt Patroclus bellum illaturus Similitu
omnia Achillis arma sibi vsurpauit præ- do.
ter hastam, quòd esset grauissima, sic adulatores omnes amicorum qualitates imitari videntur præter reprehendendi libertatem. Huiusmodi erant illius temporis prophetæ, & præsides, & concionatores: non omnes, sed illi, in quos hoc loco inuehitur Ieremias. Quos vtinam nonnulli nostri temporis non imitarentur. Ad eos pertinet docere veritatem, cohortari ad virtutem, reuocare à flagitiis, monere & reprehendere improbos, laudare virtute præditos, falsam lætitiam frangere arguendo, nimium mœrorem leuare consolando. Sunt enim sal terræ,
& lux mundi, ob eamque causam debent Matt. 5.
alios condire, & illuminare. Quare sunt ad munus hoc eligendi viri virtute & sapientia præstantes, quos postea non pœ-
niteat elegisse. Quemadmodum mulier Similitu
quæ citra laborat, malos quosdam cibos do.
cupit, & ingerit, quos non multo pòst euo

mit:

mit: sic populus temeritate aut improbitate ductus nonnullos euehit aliquando ad dignitates & magistratus, quos paulò pòst reiicit & aspernatur Nec enim merita habebant, nec per ostium ingressi fuerant: ostium autem Christus est, vt ipse
Ioan.10 apud Ioannem 10. testificatur. Ac diuus
Heb.5. Paulus cap.5. ad Hebræos: Nec quisquã, inquit, sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo tanquam Aaron. De bonis præsidibus illud intelligitur, quod ait Deus
Ierem.3 apud Ieremiam 3. Dabo vobis pastores iuxta cor meum, & pascent vos scientia
Ioan.10 & doctrina. Et apud Ioan. 10. Bonus pastor animã suã dat pro ouibus suis. De
Ezec.34 flagitiosis autem ait apud Ezech. 34. Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos.
Esai.56. sos. Et apud Esaiam 56. Ipsi pastores ignorauerunt intelligentiam, omnes in viam
Zac.11. suam declinauerunt. Et apud Zach. 11. O pastor & idolum derelinquens gregem. Qui sint ad gubernandi munus eligendi
Deut.1. indicat Moses cap. Deut. 1. cùm ait: Date ex vobis viros sapientes & gnaros, quorum conuersatio sit probata in tribubus vestris, vt ponam eos vobis principes. At propter populi peccata permittit Deus principes impios clauum reipublicę tenere. De illis ait ita ipse Deus apud Oseã
Ose.8. 8. Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & nõ cognoui. Vbi cognoscere idem est quod approbare. Volens Dauid ostendere se non vsurpasse regnũ, sed fuisse à Deo in regia dignitate consti-
Psalm.2 tutum, Psalmo 2. ait: Ego autem constitutus sum Rex ab eo super Sion montem sanctum eius. Sed hęc multò proprius de Christo, quàm de Dauide dicuntur. Et
Psal.4. Psalmo 4. ait idem Dauid: Quoniam tu domine singulariter in spe cõstituisti me. Sed quid refero Dauidem fide præcellentem, & sanctitate præstantem? Iulius Cæsar fide veri Dei destitutus nitebatur suadere populo, se esse à Ioue, quem summũ Deum esse existimabat, in suprema imperij dignitate collocatum. Excudi enim fecit numisma, vbi sculpta est aquila afferens è cœlo à Ioue coronam ad ipsum Cæsarem missam: quæ erat imperij hieroglyphicum. Quod numisma describit in ipsius Cæsaris historia Hubertus Herbi-
polita. Dabat operam, vt ostenderet, se Huber.
esse diuinitus in summa dignitate constitutum: innuens eum tantùm, qui ob meritorum ornamẽta fuerit magistratum adeptus, reipublicæ gubernaculum iustè ac sapienter tractare. At præsides Hierosolymæ falsi vates non populum gubernabãt sed fallebant: & tamen eos populus sequebatur, mirifiqúe laudibus efferebat. Hæc est enim impiorum conditio & consuetudo, flagitiosos præsides nimio obsequio tueri, & magnis laudum præconiis celebrare, eos autem qui iustitiam colũt & religionem, qui & sapientia & virtute sunt præditi, voluntque omnia ad certam rationis normam dirigere, reiiciunt sæpe numerò, & odio prosequuntur. De illis detrahunt, eis inuidiam conflant, & perniciem machinantur.

¶ *Viderunt tibi assumptiones falsas, & eiectiones.* Idest, vaticinati sunt tibi, alios assumendos esse à Deo, & ab illo protegendos, nimirum Hebræos, alios verò eiiciendos & superandos, nimirum Babylonios. Quorum vtrunque multò aliter euenit. Assumptio accipitur pro defensione seu clypeo, nam Psalmo 88. vbi nos habe- Psal.88.
mus: Quia domini est assumptio nostra, habet translatio Hieronymi: Quia à domi- Hieron.
no est protectio nostra. Acsi dicat: Defensionem nostram Deo debemus. Vel per assumptiones falsas intelliguntur vaticina-
tiones. Nam apud Malachiam cap. 1. vbi Malac. 1
editio vulgata habet: Onus verbi domini ad Israel: habet translatio septuaginta interpretum: Assumptio verbi domini super Israelem. Vbi aspicis vaticinationem quæ onus dicitur, assumptionem appellari, quòd eam diuini vates à Deo assũmant. Est igitur sensus: Prædixerunt tibi vaticinationes falsas, & deiectiones à recta via, fefellerunt te falsis oraculis, quibus te à via recta deiecerunt. Brixianus Brixia.
habet: Viderunt autem tibi prophetias falsas, & eiectiones. Hoc est, tibi falsa prædixerunt, propter quæ eiecta es in calamitosum exilium.

¶ *Plauserunt super te manibus omnes* ס
transeuntes per viam. Omnes viatores Samech
ruinas

ruinas & calamitates tuas videntes lætitia gestiebant, tibique insultabant. Plaudere manibus est gaudium plausu manuũ
Psal. 46. exprimere. Ita accipitur Psal. 46. Omnes gentes plaudite manibus: iubilate Deo in voce exultationis. Verba sunt apostolorum, quos diuinus vates inducit loquentes, omnesque nationes ob Christi regnũ, eiusque ascensum in cœlum ad lætitiam cohortantes. Sed duplex est hic plausus, alter cum laude & gratiarum actione cõiunctus, qualis est hic, de quo loquitur psalmographus, alter cum ludibrio & ir-
Eccl. 12. risione, de quo ait Ecclesiasticus 12. Suffodiet plantas tuas, caput suum mouebit, & plaudet manu, & multa susurrans commutabit vultum suum. Et huiusmodi est plausus, de quo hic loquitur Ieremias.

¶*Sibilauerunt, & mouerunt capita sua super filiam Ierusalem* Idest, illudentes irriserunt Hierosolymam. Sibilare & mouere caput signa sunt iocantis, & per ludibrium contemnentis. Ita accipitur sibila-
3. Reg. 9 re cap. 9. libri 3. Regum: Omnis qui transierit per eam stupebit, & sibilabit. Eodẽ
Soph. 2. modo Sophoniæ 2. Similiter mouere ca-
Psal. 21. put, vt Psalmo 21. Omnes videntes me deriserũt me, locuti sunt labijs, & mouerũt caput. Id quod hoc loco ait Ieremias, prę dixerat regius ac diuinus vates his verbis
Psal. 43. psalmo 43. Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem & derisum his, qui sunt in circuitu nostro. Posuisti nos in similitudinem in gentibus, cõmotionem capitis in populis. Vbi per similitudinem significatur prouerbium: ac si
Psal. 78. dicat, traduxisti nos gentibus in fabulam. Et psalmo 78. Facti sumus opprobrium vicinis nostris, subsannatio & illusio his, qui in circuitu nostro sunt. Eos hoc loco notat Ieremias, qui prauo ingenio ducti aliorum calamitatibus exultant, nullaque
Similitudo. erga alios benignitate vtuntur. Vt nonnullæ arbores complectentem se vitem præfocant & exiccant, ne amœna fiat & fructuosa, sic improbi homines & suapte natura malefici viros excellentis ingenij, & ad excelsas res natos premunt & extinguunt, ne quando efflorescant, & ad honores & dignitates euehantur.

¶*Perfecti decoris.* Hoc est pulcherrima, & ornatissima, & celeberrima. De illa ait Esaias capite 22. Vrbs frequens, ciuitas Esai. 22.
exultans.

¶*Gaudium vniuersæ terræ.* Subaudi, Iudææ. Id voluit psalmographus his verbis Psal. 47.
significare: Fundatur exultatione vniuersæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Sed ego existimo ideo diuinum citharœdum appellasse Hierosolymam gaudium vniuersæ terræ, quia in illa Christus dominus docuit Euangelium, quod ex illa in omnes terrarum oras effluxit. Vnde vera religio & oblectatio mortalibus immortalis dimanauit.

¶*Aperuerunt super te os tuum*. Hoc Phe.
est conuiciis, ludibrijs & maledictis te vulnerarunt.

¶*Dixerunt, deuorabimus*. In Hebręo est, deuorauimus, sed ponitur præteritum pro futuro more linguæ sanctæ, vel pro imperatiuo: Ac si dicat: Dixerunt: deuoremus. Hoc est penitus destruamus. Deuorare aliquem est illum penitus perimere, vt capite septimo Deute- Deut. 7.
ronomij: Deuorabis omnes populos, quos Deus tuus daturus est tibi. Et psalmo decimotertio. Qui operantur ini- Psal. 13.
quitatem, qui deuorant plebem meam sicut escam panis. Et primo Esaiæ: Re- Esai. 1.
gionem vestram coram vobis alieni deuorant. Et dominus Iesus de scribis lo- Mar. 12.
quens: Qui inquit, deuorant domos vi Luc. 20.
duarum.

Fecit dominus, quæ cogitauit, compleuit sermonem suum, quem præceperat à diebus antiquis, destruxit, & non pepercit, & lætificauit super te inimicum, & exaltauit cornu hostium tuorum. Hain.

Clamauit cor eorum ad dominum super muros filię Sion, deducat quasi torrentem lachrymas per diem & noctem, non des requiem tibi, neque taceat pupilla oculi tui. Tsade.

ק Coph. *Consurge, lauda in nocte in principio vigiliarum, effunde sicut aquam cor tuum ante conspectum domini, leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum, qui defecerunt in fame in capite omnium compitorum.*

ר Res. *Vide domine & considera, quem vindemiaueris ita, ergo ne comedent mulieres fructum suum, paruulos ad mensuram palmæ? si occiditur in sanctuario domini sacerdos & propheta?*

ש Sin. *Iacuerunt in terra foris puer & senex, virgines meæ & iuuenes mei ceciderunt in gladio, interfecisti in die furoris tui, percußisti, nec misertus es.*

ת Tau. *Vocasti quasi ad diem solennem, qui terrerent me de circuitu, & non fuit in die furoris domini, qui effugeret, & relinqueretur, quos educaui & enutriui, inimicus meus consumpsit eos.*

¶ *Fecit dominus.* Hoc est, euertit Hierosolymam, quemadmodum statuerat. Nemo igitur poterat defendere illam. Capi-
Esa. 14. te 14. ait Esaias: Deus exercituum decreuit, & quis poterit infirmare?

¶ *Quem prædixerat.* Subaudi per diuinos suos vates, nimirum per Mosem ca.
Deu. 27 & 28. 27. & 28. Deuteronomij. Et per Esaiam, & Ieremiam, & alios, multis in locis.

¶ *Exaltauit cornu hostium tuorum.* Extulit potentiam & fortitudinem inimicorum tuorum.

צ Tsade. ¶ *Clamauit cor eorum ad dominum super muros filiæ Sion.* Cor Babyloniorum clamauit aduersus Deum, quod nō potuisset eripere muros Hierosolymæ. Sibi Babylonij victoriam tribuebant, nō Deo, imò illum execrabantur. Vel refertur hoc ad Iudæos, vt sit sensus. Clamores profudenunt ex corde ad dominum propter murorum Hierosolymæ euersionem.

¶ *Deduc quasi torrentem lachrymas per diem & noctem.* Subaudi, ô tu Ieremia.
Iere. 14. Secum loquitur diuinus vates, qui ca. 14. dicebat. Deducāt oculi mei lachrymam per noctem & diem, & non taceant, quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei. Vel loquitur cum viatore, quem ad lachrymas fundendas inuitat. Sunt, qui totam hanc orationem sic ordinant. Clamauit cor eorum ad dominum. O mure filię Sion profunde lachrymas instar torrentis die ac nocte. Et ita est personæ fictio, quæ dicitur prosopopęia, figura in diuinis literis vsitata. Muro. n. tribuit sensum, & lamentationem, & humanos affectos. Simili modo Esaias vrbē Babylonem alloquens capite 47. Descende, inquit, sede sup terram virgo filia Babylon. Et Psal. 18. Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annūciat firmamentum. Sed ibi per cœlos possunt intelligi viri pij ad cœlum aspirātes, qui cœlum ipsum repræsentant instar speculi versus cœlum positi, in quo cœlum ipsum conspicitur. Nam paraphrasis Chaldaica habet. Qui cœlum suspiciunt, cognoscūt gloriam Dei, & opera manuum eius annunciant, quæ in aere apparent. Itaque nomine cœlorum illi intelliguntur, qui in terris vitam cęlitum imitatur. Nam id quod sequitur. In omnem terrā exiuit sonus eorum, diuus Paulus ca. 10. epistolæ ad Romanos de Apostolis virisque apostolicis interpretatur. Loquitur igitur Ieremias cum muro vrbis, aut secum, aut cū viatore. Sed rectius est, meo quidem iudicio, dicere, voces has esse ad ipsam Hierosolymam emissas, propter verba quæ versu proximo sequuntur: Cōsurge, lauda in nocte, quæ sine dubio ad ipsam diriguntur.

Esa. 47. Psal. 18. Similitudo. Rom. 10

¶ *Neque taceat.* Id est, non cesset plorare, non desistat à lachrymis, nō quiescat. Tacere enim idem est aliquando quod quiescere, vt Exo. 14. Dominus pro vobis pugnabit, & vos tacebitis. Et Psalmo 49. Hæc fecisti, & tacui. Et Threnorum 3. Sedebit solitarius, & tacebit. Et Mar. 4. Dixit mari, tace.

Exo. 14. Psal. 49. Thre. 3. Mar. 4.

ק Coph. ¶ *Consurge, lauda in nocte.* Hierosolymā alloquitur, quam inuitat ad cōsurgēdum ex desidia & vitiis, & ad laudes diuinas concinendas. Eam hortatur, vt in mediis calamitatibus ad Deum aspiret, cui gratias agat, quòd eam in hoc seculo iustè & mi-

& misericorditer castigauerit.

¶*In nocte*. Hoc est in calamitate tua. Vel tempore nocturno, quod est ad preces & contemplationem aptissimum: tûc enim quietiores sunt sensus, & mês aptius fer-
Esa. 26. tur in Deum. Vnde Esaias cap. 26 Anima mea, inquit, desiderauit te in nocte. Et Mi
Mich. 7. cheas 7. Surgam, cùm sedero, in tenebris,
Ps. 118. dominus lux mea est. Et Dauid Psal. 118. Memor fui nocte nominis tui domine. Et iterum. Media nocte surgebam ad cô
Psal. 76. fitendum tibi. Et Psalmo 76. Meditatus
Psal. 41. sum nocte cum corde meo. Et 41. In die mâdauit dominus misericordiam suam, & nocte canticû eius. Hoc est, dixit Deus vt die opera misericordiæ exerceamus, nocte autem canticis spiritualibus, præcibus & meditationibus operam demus. Vel ponitur præteritum pro futuro, vt sit sensus. Nunc angor calamitatibus & molestiis, sed veniet tempus felix, cùm Deus in die, hoc est in illa prosperitate mittet ad me misericordiam suam, hoc est rerû secundarum abundantiam. Sed interim hac ærumnarum nocte non intermittam canticum eius. Deum meum hymnis, ac laudibus celebrabo. Vbi nox accipitur ꝓ calamitate, vel pro tempore nocturno ad Deum quærendum & inueniendum accommodatiore: nam a negotiis humanis abstracti melius Deum quærimus, quàm cum illis implicamur. Sed dices, sponsam
Cant. 3. 3. Canticorum capite dixisse: In lectulo meo per noctem quæsiui, quem diligit anima mea, quæsiui illum, & non inueni. Verum est, sed ibi accipitur nox pro te-
Sap. 7. nebris ignorantiæ, de qua ait Sapiês: Vinculis tenebrarum, & lôgæ noctis compe-
Rom. 13 diti. Et Apostolus 13. capite ad Romanos: Nox præcessit, dies autem appropinqua-
Ioan. 1. uit. Et Ioan. 1. Lux in tenebris lucet, & tenebræ eum non comprehenderunt. Magna enim fuit Iudæorum ignorâtia Christum non recepisse. Eam ob causam tunc sponsa nô inuenit sponsum, quia eum nocte ignorantiæ, & in lectulo suo, hoc est prudentia carnis non spiritus quæsiuit. Quandiu enim Iudæorum synagoga legis literæ adhæsit, in vmbris veterum cerimoniarum quiescens Christum non inuenit, quia illum in spiritu & veritate nô quæsiuit. Possunt tamen verba illa non ad veteris sinagogæ statum referri, sed de statu fidelium animarum explanari, quâdo ab illis dilectus sponsus Christus videtur se subducere, ad maioris desiderij flâmas in illis excitandas, & accendendas. Ac tûc sensus est. In lectulo côscientiæ meæ, in nocte afflictionum mearum quæsiui Christum, qui me à molestiis liberaret, sed ille visus est tunc me reliquisse, vt me ardentiore desiderio inflammaret.

¶*In principio vigiliarum*. Hoc est celeriter & expeditè. Solebant veteres noctem in quatuor vigilias excubiasque diuidere, iuxta quatuor custodias eorum, qui ciuitatem seruabant, de quibus dictum est Canticorum tertio. Inuenerunt me vigi- Cant. 3.
les, qui custodiebât ciuitatem. Monemur hoc loco, vt in mediis ærumnis, & tempore opportuno diligenter surgamus, ad Deum mentem extollamus, & ardenter aspiremus. Ipse enim est, vt diuus ait Paulus in secunda ad Corinthios, pater mise 2. Cor. 1
ricordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.

¶*Effunde sicut aqua cor tuum in conspectu domini*. Hoc est, aspira toto animo, summaq; deuotione ad Deû. Effundere sicut aquam cor ad Deum, est animum quodammodo côtractum dilatare, & ad Deum cum impetu emittere instar aquæ côclusæ, quæ aperto foramine tota vehementer effunditur. Id tum fit, cùm laxatis habenis omnem amorem, omnia desideria, omnes affectus ad Deum ipsum pro fundimus. Ita accipitur apud psalmographum Psal. 41. Hæc recordatus sum, & Psal. 41.
effudi in me animam meam. Et 61. Effun Psal. 61.
dite coram illo corda vestra. Et capite 1. 1. Reg. 1
lib. 1. Regum, vbi ait Anna. Effudi animâ meam in conspectu domini. Fortasse hoc Ieremiæ loco effundere sicut aquam cor est lachrymas ex intimo corde deducere, & ipsum cor veluti in fontem piarum la
chrymarum conuertere. Id fecit Maria Luc. 7.
Magdalena, quando lachrymis pedes domini nostri rigauit in domo pharisæi, vbi dominus ad prandium sedens pias illas

Magdalenæ lachrymas magis quàm pharisæi epulas approbauit.

¶ *Leua ad eum manus tuas.* Hoc est, ora Deum affectu vehemẽte. Leuare manus ad dominum est fundentium preces dispositio, quæ deuotionem cõseruat & au-
Exo. 17. get. Capite Exodi 17. cùm leuaret Moses
Esa. 1. manus, vincebat Israel. Apud Esaiam 1. dicebat Deus impiis Iudæis. Cùm extẽderitis manus vestras, auertã oculos meos
Ps. 142. a vobis. Dauid Psal. 142. Expandi, inquit,
Psal. 62. manus meas ad te. Et Psal. 62. In nomine tuo leuabo manus meas. Et Apostolus ca-
1. Ti. 2. pite 2 prioris ad Timotheum: Volo viros orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione.

¶ *Pro anima paruulorum suorum.* Hoc est pro vita. Vel ad literam pro anima, vt qui iã vitam amittebant corporis, animas saltem saluarẽt. Sensus est. Ora Deum vt eorum animæ in sinu Abrahę recipiãtur.

¶ *In compitis.* Hoc est in quadriuiis. Viæ sunt, ad quas quatuor viis itur, quę dicuntur compita, quòd à multis petantur.

ר Res. ¶ *Vide domine, & considera, quem vindemiaueris.* Superiore capite dixerat.
Sup. 1. Quoniã vindemiauit me dominus. Vbi poteris videre, quæ ibi obseruauimus.

¶ *Ergo ne comedent mulieres fructum suum?* Quasi dicat: Nunquid hoc sustinebis, vt mulieres fame coactæ comedant filios suos infantes vnius palmi? Fortasse nonnullæ mulieres pepererunt ante tempus, fętus imperfectos, quos præ fame comederunt. In Samaria tempore regis Ioram mulier quędam comedit filium suũ,
4. Re. 10 vt capite 10. lib. 4. Regum proditum est memoriæ. Idem accidit in obsidione Hie-
Ioseph. rosolymæ per Romanos, vt Iosephus &
Egesip. Egesippus testantur.

¶ *Si occiditur in sanctuario domini sacerdos & propheta?* Hoc ait per admirationem, quasi dicat. Fuit ne hoc vnquam auditum, interfectos esse in templo domini sacerdotes & diuinos vates?

ש Sin. ¶ *Iacuerunt in terra foris.* Iacuerunt insepulti extra domos. Potest verti: Iacuerunt humi in plateis.

¶ *In die furoris tui.* Idest in tempore seueritatis diuinæ tuæ iustitiæ.

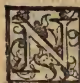
¶ *Nec misertus es.* Subaudi differendo pęnam. Aliàs tñ illorum misertus est, est enim eius iustitia cum misericordia coniuncta. Et in omnibus operibus misericordia vtitur. Vnde Dauid Ps. 144. Misera- Ps. 144.
tiones eius super omnia opera eius. Vbi
ף, super, vertit Hieronymus in. Et in Ha- Hieron.
bacuch. Cũ iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Vel vt verti etiã potest. Cùm iratus fueris, amoris recordaberis, nimirum eius, quo omnia diligis, quæ fecisti,

¶ *Vocasti quasi ad diem solennem, qui terrerent me de circuitu.* Verba sunt Hie- ת Tau.
rosolymæ, quorũ hic est sensus. Tu domine vocasti ad bellum hoc ad exitium meũ tanquã ad festum solẽne inimicos meos, qui erant in circuitu mei, vt me terrerẽt, & vastarent. Hoc ideo ait, quia ex regionibus vndiq; Hierosolymæ vicinis venerũt multi cum Chaldæis eam euertere cupiẽtes, tanto gaudio exultantes, acsi ad solẽnia celebranda venirent. Verba illa. Qui terrerent me de circuitu, possunt hũc habere sensum. Qui mihi terrorem incuterent in circuitu, hoc est in obsidione. Ita Esa. 29.
ei dixerat Deus apud Esaiam 29. Circundabo quasi sphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & monumenta ponam in obsidionem tuam.

¶ *Et non fuit.* Subaudi de Hebræis Hierosolymæ, qui euaderet.

¶ *Inimicus meus.* Hoc est exercitus Chaldæorum.

OBSERVATIONES ex Hebræo in secundam lamentationem.

NON *est recordatus scabelli pedum suorum.* Pro recordari est in Hebræo verbum זכר Zacar, quod significat recordari, & memorem esse, vt Ionæ 2. Domini recordatus sum. Ion. 2.
Et Canticorum 1. Exultabimus, & lætabimur in te memores huberum tuorũ super Cant. 1.
vinum, pro quo poteris vertere. Memores amorum tuorum, qui sunt suauiores vino. Sed quia verbũ hoc significat quoq; redolę-

redolere, vertunt nõnulli: Redolent amores tui plusquam vinum. Et quia significat etiam prędicare, vertunt alii: Prædicabimus amores tuos vino præstantiores. Ea vtitur Dauid Psalmo 37. cùm in eius inscriptione ait Psalmus Dauid in rememoratione. Pro quo poteris rectè etiã transferre: Ad commemorandum, subaudi peccata sua & supplicia, quibus ob ea cruciabatur, vt ex Psalmi contextu videre licet. Hinc Zecer significat memoriam, vt Ps. 111. In memoria æterna erit iustus, ab auditione mala nõ timebit. Acsi dicat, vir iustitia & pietate munitus nunquam decidet à memoria Dei, semper Deus illius recordabitur, eam ob causam non ita timebit auditionem rerum aduersarum, vt ab animi tranquillitate depellatur. Qui enim iustitiam colunt & pietatem: nullis calamitatum fulminibus, nullis improborum hominum oppugnationibus frangũtur, quia sciunt Deum esse perpetuò ipsorum memorem, eorumque ærumnas, & tolerantiam, & animi firmitudinem intueri. Sed dices, diuinũ psaltẽ 43. Psal. inducere viros iustos & pios ita Deum alloquentes: Exurge, quare obdormis domine, exurge, & ne repellas in finem. Quarè faciem tuam auertis? obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ. Et ipse Dauid omni iustitia & sapientia præstanti Psal. 12. periculis vndique cinctus, & in acerbis calamitatibus versatus, has voces ad dominum emittit: Vsquequo domine obliuisceris mei in finem? vsquequo auertis faciem tuam à me? At etsi Deus videtur ad tempus hominum obliuisci virtute præcellentium, quod eos permittat à sceleratis affligi, rerumque aduersarum ictibus vulnerari, semper tamen eos memoria complectitur, omniumque rerum eorum recordatur. Sed vult eos aliquando, ad illustriorem meritorum coronam exercere, atque per varios casus & acerbas calamitatum angustias ad vitam ducere sempiternam. Ipse enim ait apud Esaiam 49. Nunquid obliuisci potest mulier infantis sui, vt non misereatur filii ventris sui? Etsi illa oblita fuerit, ego tamen non obliuiscar tui: ecce in manibus meis

Psal. 37.
Psa. 111
Psal. 43.
Psal. 12.
Esai. 49.

descripsi te. Hoc vltimum dicit, quia quãdo aliquid volumus memoriæ mandare, filum ligamus in digito, vel in manu signum aliquod describimus, vel in libro memoriæ exaramus. Ex quo effectum est, vt memoria quam Deus habet electorum suorum, liber monimenti vel memorialis appelletur. Eius meminit Malach. capi. 3. cùm ait: Scriptus est liber monumenti coram eo timentibus dominum, & cogitantibus nomen eius. In eo enim scripti erãt timẽtes Deum, & de illius nomine ac gloria cogitantes. Vbi pro libro monumenti est in Hebraico Sepher Ziccaron, hoc est liber memoriæ, seu memorialis, Ziccarõ enim à verbo hoc Zacar deriuatur. Impii videntes viros pios affligi & lacerari, existimant Deum nullam eorum tenere memoriam. Contrà verò diuinus vates testificatur, eum nunquam illorum memoriã deponere, qui illos diligit, illorum gemitus audit, & numerat, & scribit, eorumq; perpetuò recordatur. Est enim ante oculos eius liber monumẽtorum, in quo eos habet scriptos, quos nulla vnquam delebit obliuio. Quare non debent in calamitatibus & doloribus spem amittere, sed illam in Deo figere atque locare. Hoc autẽ loco ait Ieremias, Deum non esse recordatum scabelli pedum suorum, hoc est templi sui, quia propter Iudæorum scelera illud permisit à Babyloniis euerti. Sed quia verbum hoc, vt diximus, significat redolere & suffumigare, potest verti locus hic, Non redoluit, vel non suffumigauit scabellum pedum eius. Non enim iam in templo thura & thymiamata redolebant. ¶ *Præcipitauit dominus, nec pepercit, omnia speciosa Iacob.* Quidã vertunt deglutiuit, alii deuorauit, qđ idẽ est. In Hebraico est verbũ בלע Balagh, quod significat pręcipitare, deglutire, deuorare, abscondere, perdere. Eo vtitur Esaias cap. 25. cùm ait, Pręcipitabit mortem in sempiternũ, nimirũ Christus, qui ait apud Oseam 13. Ero mors tua ò mors. Pro quo Apostolus in priore ad Corint. vertit: Absorta est mors in victoria ad Oseã alludens & ad Esaiã, nam verbũ hoc significans præcipitare, significat etiã deglutire & absorbere. In hac

Malac. 3
Esai. 25.
Ose. 13.
1. Co. 15

eadem lamentatione paulò pòst, vbi nos
habemus: Dixerunt, deuorabimus, pro de
uorare est hoc idē verbū Balagh. pro quo
Ion. 2. cap. 2. Ionæ, Latinus noster interpres ver-
tit deglutire: ita enim habet Preparauit do
minus piscē grandem, vt deglutiret Ionā.
Psa. 106. Et Psa. 106. deuorare. Omnis sapientia eo
rū deuorata est: Hoc est periit, & euanuit,
vel præcipitata est. Hinc balagh significat
Psal. 51. præcipitationē, vt Psal. 51. vbi Dauid cum
impio Doeg loquens: Dilexisti, inquit, om
nia verba præcipitationis lingua dolosa.
Acsi dicat, Amas loqui omnia verba per-
niciem afferentia. Sed quia verbū balagh
significat quoque abscondere, potest esse
sensus: Gaudes, cum loqueris omnia ver-
ba occultationis seu fraudis, qui enim do-
losè loquitur, cor suum abscondit. Acsi di
cat, mirū in modū delectaris verbis frau-
dulentis & dolosis, illa cupis semper lo-
qui. At quoniā verbū hoc perdere signifi-
cat, potest verti locus hic Ieremiæ, Perdi-
dit dn̄s, nec pepercit, oīa pulchra Iacob.

¶ *Et dissipauit quasi hortum tentorium suum.* In Hebraico est: ויחמס כגן שכו
Vaiachmos Caggan Xucco. Verbum est
chamas, quod significat dissipare, quam si
gnificationē secutus est noster interpres.
Significat etiam transferre. Quare potest
verti locus hic, Et transtulit quasi hortum
tentorium suum. Vt sit sensus: Transtulit
Deus in Chaldæam populum suum, acsi
esset tugurium horti. Significat insuper ra
pere & spoliare, quæ significatio huic lo-
co mirabiliter conuenit, commisit enim
Deus direptioni ciuitatē suam, eamq; per
Chaldæos spoliauit. Præterea significat
contemnere, in quā significationē accipi-
tur ca. Ezechielis 22. Sacerdotes eius con-
Ezec. 22. tempserunt legem meā. Pro quo poteris
etiam vertere, Sacerdotes eius diripuerūt
vel spoliauerūt legem meam. Cùm enim
illam perperam interpretarentur, dicebā
tur, verū eius sensum diripere, eamq; ger-
mana intelligentia spoliare. Ad hęc signi-
ficat lædere & perdere, vt Prouer. 8. Qui
Pro. 8. autem in me peccauerit, lædet animam
suam, vel perdet animā suam. Quod verti
etiā potest, Qui in me peccauerit, spolia-
bit animam suam, nimirum bonis gratiæ

perfectisque virtutibus. Illud capi. 15.
Iob, Lædetur quasi vinea in primo flore Iob 15.
botrus eius, potest verti, Perdet quasi vi-
nea in primo flore botros eius, Hoc est,
amittet filios suos statim in prima pueri-
tia. Vel spoliabitur quasi vinea in primo
flore botris suis. Hoc est priuabitur filiis,
cùm adhuc fuerint infantes. Eadem est
sententia licet diuersis verbis. Ab hoc
verbo deducitur nomen חמס chamas
quod significat rapinam & iniquitatem,
vt Genesis sexto. Corrupta est terra corā Gen. 6.
Deo, & repleta est iniquitate. Vbi para-
phrasis Chaldaica pro iniquitate habet ra
pina. Rectissimè tamen habet editio vul-
gata, quemadmodum Psalmo septimo, Psal. 7.
Super verticem ipsius iniquitas eius de-
scendet. Vbi iniquitas accipitur pro pęna
iniquitatis, vt sit sensus, Et supplicium ma
leficii illius in eius caput redundabit. Le
sio enim qua quis alium lædit, iniquitas il
hic appellatur. Verbum enim hoc nostrū
lædere significat & perdere. Quare potest
verti locus hic, Læsit, siue perdidit quasi
hortum tentorium suum.

¶ *Demolitus est tabernaculum suum.* Pro
tabernaculo est in Hebræo nomen מועד
mohedh, quod significat tabernaculum,
ecclesiam, & templum. quò multi con-
ueniunt, & festum & solennitatem, vbi
populus congregatur. Nam pro eo vertit
interpres noster Threnorum primo solen
nitatem, dicens, Eo quòd non sint, qui Sap. 1.
veniant ad solennitatem. Pro quo R. Abra R. Abra
ham vertit, Propterea quod non sint, qui
veniant ad sanctuarium, hoc est ad tem-
plum. Quare potest verti locus hic, Demo
litus est, siue perdidit templum suum,
vel congregationem suam. Deducitur
enim à verbo יעד iahadh, quod significat
conuenire, congregare, constituere tem-
pus. Septuaginta habēt: ἑορτὴν αὐτοῦ, hoc
est festiuitatem suam. Et statim pro eodē
hoc nomine vertit interpres noster festiui
tatem, dicens eodem versu, Obliuioni tra-
didit dominus in Sion festiuitatem.

¶ *Maledixit sanctificationi suæ.* Pro ma-
ledicere est in Hebraico נאר naar, quod
verbū significat maledicere, eiicere, anti-
quare

quare,abrogare,relinquere,auferre, attenuare,euertere,auferre à corde.Quæ omnia huic loco cōueniunt.Septuaginta ha-
Pagnin. bent:Eiecit sanctificationem suam.Pagninus:Proiecit à corde sanctuarium suum.
R.Iosep. R. Ioseph in commentariis: Abrogauit
R. Abr. sanctuarium suum.R.Abrahaam: Abstulit & dereliquit templum suum.Illud ca.
Mala.3. 3.Malach.In penuria vos maledicti estis:
R.Iehu. est ab hoc verbo.vt R. Iehuda, & R. Io-
R.Iona. nah testantur. Et hanc significationem secutus est hoc loco noster interpres.

¶ *Effusum est in terra iecur meū.* Quid hoc significet, in explanatione ostendimus:Septuaginta interpretes habent.Effusa est in terram gloria mea.Hoc est,cecidit omnis honor meus, ruit in terram celebritas mea & amplitudo. Sed dices. Quæ est hæc discrepantia? Quæ est inter iecur & gloriam conuenientia? Velim tibi persuadeas, in Hebræo esse nomen כָּבֵד Cabebh, quod significat iecur, & rē eminentem & gloriosam. Pro quo vocabulo Septuaginta transtulerunt δόξα, quod significat gloriam,splendorem,& opinionem celebrem.Quare rectè interpres noster,& rectè Septuaginta verterunt.Cùm enim nomen æquiuocum sit, vnusquisq; illud potest in eam accipere significationem, quæ est scriptoris instituto accommodata: huic literæ vtraque significatio est accommodatissima. Nec solùm cabedh, sed etiam cabodh gloriam significat,& animam, quòd sit corporis gloria
Psal. 29. & ornamentum, vt Psal. 29. Vt cantet tibi gloria mea,& non compungar. Quod potest verti: Vt cantet tibi anima mea,& nō sileam.Acsi dicat: Vt anima mea te celebret præconiis bonitatis tuæ, de tuisque laudibus non conticescat.

¶*Compleuit sermonem suum, quæ præceperat.* Septuaginta interpretes habent: συνετέλεσεν ῥήματα αὐτοῦ. Hoc est compleuit verba sua. Sed idem sensus est, est enim in versione communi singularis numerus pro plurali, quod Septuaginta indicarunt. Ac pro sermone posuerunt rimata,hoc est verba seu sermones. Eodem
Iob 19. vocabulo vtuntur cap. Iob 19. pro quo nos habemus sermones. Ita enim est in editione vulgata: Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei? Quis mihi det, vt exarentur in libro? Stylo ferreo & plūbi lamina, vel certè sculpantur in silice. Acsi dicat Iob:Tantum abest,vt existimē, verba mea quibus meam tueor iustitiā, falsa esse & inania, vt optem in materia incorruptibili,qualis est durus lapis,scripta esse, vt ea semper posteritas ītueatur. Pro certè habent nonnulli codices celte, sed error fuit librariorum. In codicibus enim antiquis,& in versione Complutēsi scriptum est certè,non autem celte.Nō me fugit quàm multa barbari quidam interpretes super vocabulo celte fingant & ineptè philosophentur,sed vera lectio est certè.Nam nec in Hebraico, nec in Græco est nomen aliquod,quod celtem significet. Nec Hieronymus, nec Philippus, Hieron.
nec Gregorius graues & antiqui Iob in- Philipp.
terpretes celtis meminerunt. In Hebrai- Gregor.
co est particula laad,quæ significat adhucque,pro qua Hieronymus vertit certè. Et Hieron.
quia particula adhusque significat etiam continuationem, verterunt septuaginta interpretes: In seculum,sed hoc paulò antè posuerunt.Et nonnulli vertunt: In perpetuum.Acsi dicat:Vtinam sculpantur in duro marmore,vt perpetuò durent.Cùm hæc sententia scripta sit carminibus Hebraicè,non est mirum,quædam verba trāsponi.Ego existimo horum verborum ordinem hunc esse. Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei in papyro?Quis mihi det,vt exarentur in libro tabularum ceratarum? Vel certè quod magis opto, vtinam sculpantur in silice & duro lapide stylo ferreo, mox plumbi lamina formandi.Solent enim qui literas in marmoribus scribuntur,primùm stylo ferreo eas excauare, deinde laminis plumbeis aut æneis vacua literarum spatia replere, vt earum notæ euidentius appareant,magisque perspicuæ reddantur.Id in multis antiquis molibus & structionibus, ac veterum monimentis hodie conspicitur,quēadmodum Romæ in Marci Agrippæ inscriptione, quæ adhuc extat in frontispicio rotundi templi,nunc sanctissimæ virgini Mariæ dedicati, quod quondam in

honorem omnium falsorum deorum cō structum Pantheon vocabatur. Tu vero aduerte,& id quod hoc loco ait Ieremias perpende. Compleuit Deus sermonem
Ioan. 17 suum, de quo ait Christus apud Ioā. 17.
Iaco. 1. Sermo tuus veritas est. Et Iacobus 1 Genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius: hoc est, vt simus in hoc mundo præstantissimi omnium creaturarum, cùm antea essemus comparati iumentis insipientibus, & similes facti illis, vt verbis vtar psalmographi.
Psal. 48.

¶ *Consurge, lauda in nocte.* Pro lauda est in Hebraico verbum רנן Ranan, quod significat laudare, clamare, meditari, exultare. Ex hac verbi æquiuocatione fluxit interpretum varietas. Hieronymus vertit laudare. Pagninus, & Brixianus clamare. Septuaginta meditari. Sed hæc in idem ferè recidunt. Nam laudare hoc loco est præconiis Deum efferre, & clamoribus laudis celebrare. Sed quia hi clamores possunt esse in animo sine vocibus externis, vertunt Septuaginta meditari, siue ad meditandum. Mosi enim nihil ore clamanti dixit Deus Exodi 14. Quid clamas ad me? Pro laudare accipitur Esaiæ 54. Lauda sterilis, quæ non paris. Pro quo Septuaginta habent: Exulta siue lætare sterilis, quæ non paris. Loquitur diuinus vates cum gentium populo, siue cum gentilitate, quæ cùm antea sterilis esset, recepit fidem, & multis filiis abundauit: plures enim ex gentibus, quàm ex Iudæis in Christum crediderunt, qui filij Dei nuncupantur. Quotquot aūt receperunt eū, inquit Ioānes, dedit eis potestatem filios Dei fieri. Significat etiam verbum hoc delectare, vt Psal. 64. Exitus matutini, & vesperæ delectabis. Hoc est, tu Deus sancte, partes Orientis & Occidentis afficies gaudio, cùm eas ad veram fidem tuā conuerteris. Cùm Orientem & Occidētem vellet dicere, dixit exitus auroræ & vesperæ, quòd ex altera parte dies, ex altera nox oriatur. Poteris per exitum matutini intelligere solem & diem, per exitum autem vesperæ lunam & noctem, vt sit sensus: Tu domine non solùm in die prosperitatis, sed etiam in nocte rerum aduersa

Hieron. Pagnin. Brixian. Exo. 14. Esa. 54. Ioan. 1. Psal. 64.

rum iustorum animos oblectas. Potest verti: Exitibus matutini, & vesperæ laudaberis. Nam dies & nox modo suo Deū laudibus efferunt, iuxta illud trium puerorum: Benedicite noctes, & dies domino. Vt enim ait diuinus, ac regius vates Psalmo 18. Dies diei, hoc est successio ordinatissima dierum, eructat verbū, hoc est loquitur Dei potētiam, & bonitatem, & nox nocti, hoc est noctium vicissitudo, & perpetua constantia indicat ipsius Dei sapientiam. Aspicis verbum hoc ranan significare, laudare, recteq; hoc loco versum fuisse ab interprete nostro Latino.
Psal. 18. Dan. 3.

¶ *Leua ad eum manus tuas pro anima paruulorum tuorum.* Septuaginta interpretes habent, pro animabus. Sed sensus est idem. Ponitur. n. Hebraicè sæpenumero singularis numerus pro plurali. Monemur hoc loco fundere preces ad Deum pro animabus mortuorū, vt Deus eas ducat ad gloriā sempiternam: non pro illis, quæ sunt in cœlo, nec pro illis, quæ æternis inferorū pœnis cruciantur, sed pro illis, q̄ in purgatorio detinentur. Cap. 12. li. 2. Mach. scriptum ita legimus. Facta collatione duodecim mille drachmas argenti misit Hierosolymam, nimirum Iudas Machabæus, offerri pro peccatis mortuorū sacrificiū, bene & religiosè de resurrectione cogitans. Nisi. n. eos qui ceciderant, resurrecturos speraret, superfluū videretur & vanū, orare pro mortuis. et quia considerabat, ꝙ hi qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberēt repositā gratiam. Sācta ergo est & salubris cogitatio pro defunctis exorare, vt à peccatis soluātur. Hactenus ibi. Deplorāda profectò est hæreticorum cæcitas & obstinatio, qui negāt purgatoriū, & pro mortuis preces & suffragia, cū hoc loco cōtrariū apertissimè asseratur. Nec possunt dicere hunc librū canonicum nō esse: siquidem diuus Augustinus cum cœtu doctorū sanctorū asseueranter affirmant eum esse canonicū. Et ita assertum est in cōcilio Carthaginensi, & in cōcilio Tridentino. Deinde diuus Paulus ca. 3. prioris ad Corinthios: Vniuscuiusque opus, inquit, quale sit, ignis probabit. Si cuius opus māserit, quod
2. Ma. 12 August. 1. Cor. 3

quod superædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arserit, detrimẽtum patietur, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. Hoc est saluabitur, sed per purgatus igne purgatorij gloriam cœlestem consequetur. Ita locum illum Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Gregorius, & cæteri patres vetustate, sanctitate, & sapientia admirandi explanarunt. Idem Apostolus capite ad Philippenses secundo, In nomine, inquit, Iesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum. Vbi per infernos eos intelligit, qui in purgatorio ad tẽpus pœnas luunt peccatorum suorum. Perspicuum est enim, qui æternis inferorum pœnis torquentur, non flectere genua nomini Iesu, quod perpetuò execrantur. Sunt ergo in purgatorio, qui Christũ colunt, cui genua flectunt. Idem depromitur ex capite quinto Apocalypsis, vbi omnes creaturæ, quæ sunt subtus terram, dicuntur Deum laudare. Augustinus quæstione prima, de Dulcitij quæstionibus purgatorium esse testatur, & in libro de cura pro mortuis agenda, idem asserit. Sed ante Augustinũ hoc affirmauit Dionysius Areopagita capite septimo, ecclesiasticæ hierarchiæ, & post illum Gregorius in Epistola ad Bonifacium, & in dialogis multis in locis. Hæc veritas fuit in concilio Cabilonensi asserta, & in sacros canones relata, de consecratione distinctione prima, cap. Visum præterea. Et Damascenus atque Isidorus consuetudinem in ecclesia Christi orandi pro defunctis in purgatorio existentibus à tempore apostolorum aiunt dimanasse. Itaque esse purgatorium animarum, illisq; ecclesię suffragia prodesse est verissimum, & ita tenet ac docet, semperque tenuit ac docuit sancta Romana ecclesia catholica, quæ vt diuus ait Paulus in epistola priore ad Timothæum, est columna & firmamentum veritatis. Sed postquàm animæ exeunt ex purgatorio, aut tanta sunt præditæ sanctitate, vt cùm ex hac vita migrant, nihil habent, quod purgent, statim cœlestẽ gloriam consequantur, an spectent vsque ad vniuersale iudicium, magna inter viros sapientia præstantes quæstio quondã fuit. Hieronymus explicans illud Psalm. 68. Ascẽdisti in altum, cepisti captiuitatẽ: videtur asserere animas sanctorum ante diem vltimi iudicij beatas esse, & in cœlo cum Christo aggregatas diuinã essentiam videre, eaque frui, & habere vitam æternam. Idem videtur sentire Ambrosius verba illa apostoli explanans in epistola ad Philippenses: Cupio dissolui, & esse cum Christo. In eadem sententia est Augustinus explicans illud Apocalypsis sexto, Datæ sunt illis singulæ stolæ albæ. Et Gregorius in explanatione eiusdem loci. Et Anselmus in expositione capitis 5. posterioris ad Corinthios. Et multi alij magni nominis authores. Et hæc est vera sententia, firmiterque tenenda, quemadmodum epistolis decretalibus Innocentij tertij, & Benedicti 11. sũmorum Pontificum sancitum & assertũ est, & œcumenij concilij Florentini decreto confirmatum. Sunt autem concilij Florentini sub Eugenio 4. Pontifice maximo hæc verba: Definimus illorum animas, qui post baptismа susceptum nullã omnino peccati maculam incurrerunt, illas etiam quę post contractam peccati maculam, vel in suis corporibus, vel eisdem exutæ corporibus, prout superius dictum est, sunt purgatæ, in cœlum mox recipi, & intueri clarè ipsum dominum trinum & vnum, sicuti est, pro meritorum tamen diuersitate alium alio perfectius. Hæc concilium Florentinum. Benedictus 11. de consilio Pontificum, quos cardinales appellãt, & summi Põtificis collegas, magnorumq; theologorum consensu ait huiusmodi animas ante sumptionem suorum corporũ & iudiciũ generale esse in cęlo & paradiso cęlesti, cum Christo sanctorũ angelorũ cõsortio aggregatas, videreq; diuinã essentiam immediatè se benè & clarè & apertè illis ostendentẽ, eadẽq; perfrui, esseq; in vita ęterna beatas. Quare hoc est verũ, & de fide tenendũ. Armeni tamẽ quondã asserebant nullã animã ante diem iudicij esse beatam, nec Deum videre, cõtra quos scripsit Guido Carmelita, & diuus Thomas in quodam opusculo

Hieron. Aug ust. Ambro. Grego. Philip. 2 Apoc. 5. Augustin. Dionys. Gregor. Damasc. Isidorus. 1. Tim. 3 Hieron. Ambro. Augustin. Grego. Ansel. Innocẽ. Benedi. Benedi. Guido. Thom.

lo, quod inscribitur contra Græcos, & Armenos. Fuerunt tamen multi authores grauissimi & doctissimi, qui in erronea Armenorum opinione fuisse videntur, quos iuxta temporum seriem in quibus floruerunt, recensebo, vt eos pruden ter legas, & piè ac sapienter interpreteris.
Irenę. Irenæus episcopus Lugdunensis in fi
Iustin. ne libri quinti aduersus hæreses: Iustinus philosophus & martyr in libro quæstionum à gentibus positarum quæstio-
Tertull. ne septuagesimasexta. Tertullianus Florens libro aduersus Marcionem quarto, & libro de anima capite antepenultimo,
Orige. & vltimo. Origenes homilia septima in Leuiticum, & libro secundo, & quarto
Lactan. Periarchon. Lactantius Firmianus libro septimo diuinarum institutionum capite
Victor. vigesimoprimo. Victorinus martyr episcopus Pitabionensis in Commentariis in Apocalypsim explicans illud: Vidi
Chryso. sub altari Dei: Ioannes Chrisostomus homil. trigesimanona in priorem ad Corinthios explicans verba illa: Si in hac
Theod. vita tantùm sperantes sumus. Theodoretus Cyrēsis episcopus in Commentariis vndecimi capitis epistolæ Pauli ad He-
Arethas bræos: Arethas episcopus Cæsariensis in Commentariis in Apocalypsim collectis
Andræ. ex Andrææ Cæsariensis episcopi monumentis in explanatione horum verborū. Vsquequo domine non vindicas sangui-
Oecu. nem nostrum? Oecumenius in caput vndecimum epistolæ Pauli Apostoli ad He
Theop. bræos: Theophilactus episcopus Bulga-
Euthy. riæ in eodem loco. Euthymius Zigabenus in Commentariis in caput 23. euan-
Bernar. gelij authore Luca: Bernardus sermone tertio in festo omniū sanctorum. Hi sunt qui videntur asserere animas ante generale iudicium non esse beatas. Sed illud intelligendum est de corporum resurrectione, quam Deus sanctis suis repromisit. Ea enim adhuc differtur, vt simul omnes resurgamus, & non sine nobis consummatam animæ, & corporis beatitudinem percipiant. Et quoniam sancti non adhuc corporis immortalitatem receperunt, nō habent beatitudinem omnino perfectam, omnibusque numeris absolutam, nihilominus tamen iam sunt beati in gloria cœlesti, vbi Deo çuo sempiterno fruuntur. Ac ita intelligendi sunt patres aientes animas sanctorum qui è vita migrarunt, esse quidem in requie, non autem beatas esse nisi post reditum corporum ad vitam. Et hoc modo sentētiæ patrum, quos citaui, possunt ad decretum concilij Florentini reduci. Verùm si aliqua catholicorum doctorum dicta non potuerint hanc recipere interpretationem, non ideo debes tam illustrium patrum eruditionem pietatemque contemnere, quoniam ecclesia illorum temporibus nondum aliquid hac in re statuerat credendum. Semper tamen verū fuit sanctorum animas è corporibus egressa, eo modo quo sacrum decreuit & docuit cōcilium, beatas esse, Deumq; videre, esseque purgatorium animarum, quibus viuorum preces prosunt, vt ex hoc Ieremiæ loco colligitur.

¶*Vide domine*. Pro vide est in Hebraico verbum ראה Raah, quod significat vi-
dere, & misereri, vt Gen. 29. Vidit domi- Gen. 39.
nus humilitatem meā. Vel vt potest etiam verti. Vidit Deus afflictionem meam. Si-
mili modo Psal. 30. Quoniam respexisti Psal. 30.
humilitatem meam. Humilitas enim sæpe pro molestia & afflictione vsurpatur. Tunc autem Deus eam videre dicitur, cū eius qui illa angitur, miseretur. Videre
eius misereri sæpenumero est. Præteriens Mat. 9.
vidit hominem sedentem in telonio Mat Mar. 2.
thæum nomine, & ait illi: Sequere me. Et Luc. 5.
præteriens vidit hominem cæcum à nati Ioan. 9.
uitate, quem mirabiliter curauit. Hinc
Dauid Ps. 79. misericordiam Dei implo- Psal. 79.
rans, Domine Deus virtutum, inquit, conuerte nos: ostende faciem tuam, & salui erimus. Imo ipse Deus appellatur Deus visionis, hoc est Deus misericordiæ: illud
enim cap. 16. Genesis. Vocauit autē Agar Gen. 16.
nomen domini, qui loquebatur ad eā: Tu Deus q vidisti me, potest verti. Tu Deus visionis: est enim in Hebræo ראי Roi, qđ nomen visionē significat. Acsi diceret: Tu es Deus qui mei misertus es. Vel qui omniū misereris. Vel qui omnia vides. Eam

ob

causam antiquissimi Aegyptij volentes Deũ significare pingebat sceptrũ rectum cũ oculo in fastigio, intelligentes per sceptrũ regiã dignitatem, diuinamq; iustitiã, per oculum aũt circũcirca prospiciente Dei prouidentiã omnia videntis & gubernãtis. Ita hunc hieroglyphicũ interpretatũ
Cyrill. Cyrillus Alexãdrinus li. 9. aduersus Iuliã
Pierius. nũ, & Pierius Valerianus in hieroglyphicis. Vel appellatus Deus visionis, quia viris iustis calamitate confectis apparebat. Vel quia videndus erat ab hominibus humana assumpta natura, de quo vaticinatus
Esa. 53. est Baruch dicẽs c. 3. In terris visus est, & cũ hominibus conuersatus est. Vbi more prophetico præteritis vtitur pro futuris.
Gen. 22. De illo ait c. 53 Esaias. Vidimus eũ, & nõ erat aspectus. Vidit. n. illum oculis lumine vaticinationis illustratis in mõte Caluariæ crucifixum, & vulneribus sauciũ: iuxta id quod dictum fuerat c. 22. Gene. iuxta 70. interpretum versionẽ ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη. Hoc est, in mõte dñs visus est. Pro quo editio nostra vulgata ex Hebræo transtulit. In monte dominus videbit. In monte nanque Caluariæ vim, ac magnitudinem misericordiæ ostendit, non solùm pro amicis, sed etiam pro inimicis sanguinem profundens, seque hostiã constituens. Quare verissimum fuit dictũ illud. In monte dñs videbit, hoc est miserebitur. Et illud: In monte dñs visus est: nimirũ multo ante à diuinis vatibus, & tpe
Gen. 22. mortis eius corporis oculis à populo circunstante. Mons enim ille sacrificij Isaac fuit mons postea Caluariæ appellatus, vt in Commentariis nostris in caput 11. Danielis ostendimus, qui mons Moria, hoc est mõs visionis quondam appellabatur. Cùm igitur videre ad Deum relatum & aspicere significet, & misereri, potest verti locus hic Ieremiæ. Miserere domine, & perspice, quem vindemiaueris.

Caput Tertium.

א *EGO vir videns paupertatem meã in virga indignationis eius.*

א *Me minauit, & abduxit in tenebras, & non in lucem.*

Tantum in me vertit, & conuertit manum suam tota die. א

Vetustam fecit pellem meam, & carnem meam, contriuit ossa mea. ב

Aedificauit in gyro meo, & circundedit me felle & labore, ב

In tenebrosis collocauit me, quasi mortuos sempiternos. ב

Circumædificauit aduersum me, vt nõ egrediar, aggrauauit compedẽ meum. ג

Sed & cum clamarem, & rogarem, exclusit orationem meam. ג

Conclusit vias meas lapidibus quadris, semitas meas subuertit. ג

Vrsus insidians factus est mihi, leo in abscondito. ד

Semitas meas subuertit, & confregit me, posuit me desolatam. ד

Tetendit arcum suum, & posuit me quasi signum ad sagittam. ד

Misit ĩ renib. meis filias pharetræ suæ. ה

Factus sum in derisum omni populo meo, canticum eorum tota die. ה

Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absynthio. ה

Et fregit ad numerum dentes meos, cibauit me cinere. ו

Et repulsa est anima mea, oblitus sum bonorum. ו

Et dixi: periit finis meus, & spes mea à domino. ו

Recordare paupertatis & transgressionis meæ, absynthii & fellis. ז

Memoria memor ero, & tabescet in me anima mea. ז

Hæc recolens in corde meo, in Deo sperabo. ז

Misericordiæ domini, quia non sumus consumpti, quia non defecerunt miserationes eius. ח

Noui diluculo, multa est fides tua. ח

Pars mea dominus, dixit anima mea, propterea expectabo eum. ח

Expla-

Explanatio.

EGo vidēs paupertatem meā. Duo superiora capita duobus alphabetis scripta tres versiculos sibi cōnexos ab vna litera incipientes commate concludunt. In hoc autem 3. capite quilibet versiculus à sua eademque incipit litera ordine alphabeti seruato. Et ita omnes primi tres versiculi incipiunt ab aleph, alij tres à beth, & sic deinceps, ita vt vnus integer versus tres continens versiculos, ternas literas easdemque contineat. Sed iam ad literæ explanationem accedamus. Ego vir vidēs paupertatē meā. Hoc est, ego sum vir ille, qui meam intueor inopiam, qui meam experior & intelligo egestatem. Hoc caput referunt nō nulli, & rectè quidem, ad populū Hierosolymitanum spoliatum à Babyloniis, & calamitatibus oppressum, quem aiunt Ieremiam hoc loco inducere afflictum, direptioni commissum, & ærumnas suas lamentantem. Alij totum hoc de Ieremia in carcerem coniecto interpretantur. Potest de Ieremia intelligi è carcere abducto, sed afflicto & spoliato. Cùm enim ærumnas suas aspiceret, & in gemitibus & querelis Hierosolymæ versaretur, aliquando ipse loquitur, aliquando ipsam vrbem loquentem facit, aliquando populum, quemadmodum duobus fecit superioribus capitibus. Ac ita nos caput hoc explanabimus. Loquitur igitur hoc loco de inopia & familiæ difficultate ob ciuitatis direptionem, vel ob regis, magnatumque Hierosolymæ tyrannide, qui eū in carcerem coniecerant, & rebus domesticis spoliauerant. Vt aquilarum pennæ aliarum auium pennis admistæ eas conterunt, & absumunt, sic tyranni vim vidētur habere insitam homines lædendi & spoliandi. Vel accipitur hoc loco paupertas pro calamitate, vt Psalmo 30. Infirmata est in paupertate virtus mea. Et capite Esaiæ 48. Elegi te in camino paupertatis. Hinc effectum est, vt pauper interdum pro afflicto accipiatur, vt cap. 36. Iob: Eripient de angustia sua pauperē. Et Psalmo 9. Factus est dominus refugium pauperi, adiutor in opportunitatibus, in tribulatione. Et Psalmo 24. Quia vnicus & pauper sum ego: Hoc est, quia solus, & afflictus sum ego.

(Marginalia: Similitudo. — Psal. 30. — Esai. 48. — Iob 36. — Psal. 9. — Psal. 24.)

¶*In virga indignationis eius*. Idest, in supplicio iræ Dei, & vehemente eius furore. Sensus est: Ego sum ille, qui meam inopiam & calamitatem vsu tractando cognosco in hac Hierosolymæ euersione, diuinæque iustitiæ seueritate. Prudēs est, qui calamitatem & miseriam suam considerat & perpendit: stultus autē, qui illam minime perspicit & cognoscit. Ei ait cap. 3. Apoca. beatus Ioannes: Nescis, quia tu es miser & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Solet autem perspici in virga furoris Dei, quando Deus hominibus diuitias aufert, potentiam, & lætitiam, ne eum contemnant, seque efferant in sublime. Vt enim auibus solemus pennas resecare, ne longius auolent, & fugiant: sic Deus quibusdam alas potestatis, opum, & voluptatum confringit, ne extollantur, ipsumque Deum aspernentur. Aliquādo tamē hoc efficit Deus ob alias causas iuxta iudicia eius nobis interdum abscondita, sed semper iusta, quæ quando seueritatem præ se ferunt, nomine virgæ, vt hoc loco, significatur. Perspicuum est enim per virgam intelligi flagellum & castigationem, vt capite nono Iob: Auferat a me virgam cædens. Et Psalmo 88. Visitabo in virga iniquitates eorum. Et capite 4. prioris ad Corinthios: In virga veniam ad vos, an in charitate?

(Marginalia: Apoc. 3. — Similitudo. — Iob 9. — Psal. 88. — 1. Cor. 4)

¶*Me minauit*. Subauditur Deus. Et adduxit in tenebras, hoc est in afflictiones, & rerum aduersarum caliginem. Et non in lucem, hoc est, non autem in gaudium & prosperitatem. Significari nomine tenebrarum calamitatē, & nomine lucis felicitatem indicant verba illa Iob cap. 17. Post tenebras spero lucē. Et trigesimo: Expectabam lucem, & eruperūt tenebræ. Hoc totū: Me minauit, & adduxit in tenebras, potest referri ad tyrannum, qui ipsum Ieremiam ad seipsum duxit, & in obscurum carcerem coniecit. Sumitur minare pro ducere.

(Marginalia: Iob 17. — Iob 30.)

¶Tan.

¶*Tantùm in me vertit, & conuertit manum suam.* Hoc eſt, me duntaxat flagellauit. Accipitur manus pro flagello, vt capite oſtendimus ſuperiore. Conuertere & admouere manum in aliquem eſt illum percutere, & moleſtiis conficere. Eam ob cauſam ait, Vertit & conuertit, quia eum tyrannus non ſemel, ſed iterum atque iterum percuſſit. Sunt, qui exiſtiment, hæc referri ad Deum, cuius permiſſione tyrannus Ieremiam affligebat. Loquitur more afflictorum, qui ſuas tantùm calamitates conſiderant, acſi alii calamitoſi non eſſent. Quam ob cauſam vtitur hac particula tantum. Vel refertur ad manum, vt ſit ſenſus, Me afflixit ſolùm, nullaque conſolatione leniuit. Nam reipſa non ipſe ſolùm, quin potius plerique mortales calamitatibus interdum premuntur. Paucíſſimi ſunt, qui perpetua felicitate potiantur. Vt fœnix non eſt niſi vnica, viſque credita cuiquam, ſic rara eſt perpetua rerum proſperarum abundantia. In omni enim re præſtantiſſimum quidque rarum eſt. Cæterùm pro tantùm poteſt verti profectò, vel vtique, & tota hæc litera ita ordinari, Profectò contra me verſus eſt, & admouit manum ſuam tota die, Nimirum Deus, vel tyrannus eius permiſſione.

Similitudo.

ב ¶*Vetuſtam fecit pellem meam & carnem meam.* Hoc eſt, ita me virga flagellauit, vt conſuetudo calamitatis diuturna callum obduxerit cuti atque carni meæ, & fregerit oſſa mea. Vel fecit veteraſcere cutem meam, quæ præ dolore & anxietate vetus ac nigra reddita eſt. Eodem modo Iob capite trigeſimo. Cutis mea denigrata eſt ſuper me. Vel inducit Ieremias hoc loco Hieroſolymam loquentem, atque per pellem intelligit homines plebeios, per carnem deliciis deditos, per oſſa viros fortitudine præſtantes, qui omnes in vrbis vaſtitate fuerunt grauiter afflicti. Pagninus vertit: Cõſumpſit carnem meam, & pellem meam, confregit oſſa mea. Iob 30.

ב ¶*Aedificauit in gyro meo.* Hoc eſt collocauit Deus exercitum Babylonicum in circuitu murorum meorum, meque felle & labore, ideſt acerbiſſimis miſeriis circumſepſit. Poteſt referri ad ipſum Ieremiam, vt ſit ſenſus, Oppugnauit me Deus vndique, & doloribus ac moleſtiis circumuallauit. Vel accipitur pro angore & moleſtia, vt cap. Ieremiæ 23. Potabo eos felle. Iere. 23.

ב *In tenebroſis collocauit me quaſi mortuos ſempiternos.* Coniecit me in carcerem, vnde non exirem, quemadmodum mortui perpetuis tumulis mandãtur. Vel coegit me, vt deliteſcerem in caliginoſa ſpelunca illorum inſtar, qui iampridem è vita exceſſerunt. Hoc fecit Ieremias inimicorum metu coactus. Eodem modo Dauid Pſalmo 142. Collocauit me, inquit, in obſcuris, ſicut mortuos ſeculi. Pſa. 142 Ita appellat ſpeluncas & latebras, in quas ſe abdebat metu Saulis. In illis collocat Deus afflictos homines quaſi mortuos ſempiternos, quando ita eos deſtituit ſolatio, vt nullam eos in hac vita conſolationem ſperare ſinere videatur. Itaque per mortuos ſempiternos vel ſeculi illi intelliguntur, qui penitus mortui ſunt, vel qui ad æternas inferorum pœnas relegantur.

ג ¶*Circumædificauit aduerſum me, vt non egrediar.* Id eſt, circumdedit & circumſepſit me, vt nos euaderem. Eodem modo Iob capite 19. Semitam, inquit, meam circumſepſit. Iob 19.

ג *Aggrauauit compedem meum.* Hoc eſt, grauem fecit obſidionem meam. Vel loquitur Ieremias de neruo, quo alligatus fuerat in carcere. Quemadmodum de Ioſeph in Aegypti carcerem coniecto dicitur in Pſalmo: Humiliauerunt in compedibus pedes eius, ferrum pertranſiit animam eius, donec veniret verbum eius. Pſa. 104 Ferrum appellat vinculũ ferreum, quo alligatus fuit, donec veniret à Deo vis illa interpretandi ſomnia, de quibus capite Geneſis 41. diuina loquitur ſcriptura. Gen. 41. Et de ſeipſo ait Iob cum Deo loquens cap. 13. Iob 13. Poſuiſti in neruo pedem meum.

ג ¶*Excluſit orationem meam.* Clauſit aures ad preces meas, non mihi poſtulata conceſſit. Ita Dauid Pſal. 21. Deus meus Pſal. 12.

clamabo

clamabo per diem, & non exaudies. Clementissimus Deus quid nobis vtile sit intuens, dissimulat interdum nostras exaudire preces, vt augeat vtilitatem. Vult, vt vita supplicio purgetur, & vera tranquillitas quæ hic non inuenitur, alibi quæratur. Vel refertur hoc ad regem Hierosolymę, qui tyrannicè Ieremiam tractans eum noluit audire.

ג ¶*Conclusit vias meas lapidibus quadris.* Hoc dicit propter obsidionem, qua intra vrbis mœnia populus Iudaicus ita obsidebatur, vt exire non posset. Vel loquitur Ieremias de proprio labore, & carcere, quò fuerat coniectus, acsi dicat, Clausit vias meas grauibus impedimentis, ne possem fugere, & euadere. Quadrata vbi posita fuerint, firma iacent, & minimè prolabuntur.

¶*Semitas meas subuertit.* Repetitio est superioris Nullam mihi reliquit viam, qua me possem in fugam conijcere, & perniciem declinare. Idem dicebat Dauid Psal. Psa. 141 141. Periit fuga à me, & non est, qui requirat animam meam. Hoc est, nullo modo possum fugere, nec est, qui velit aut desideret vitam meam.

ד ¶*Vrsus insidians factus est mihi, leo in abscondito* Nimirum hostis meus Nabuchodonosor, qui & insidiosè & fortiter, occultè & apertè me oppugnauit. Hierosolyma est, quæ loquitur. Comparat regem Babylonicum cum vrso & leone propter crudelitatem, & insidias, atque potentiam, & Pro. 28. tyrannidem. Capite 28. Prouerbiorum ait Salomon: Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem. Et Amos 5. Quomodo si fugiat vir à Amos 5 facie leonis, & occurrat ei vrsus. Vbi vrsus & leo pro tyrannis accipiuntur. Acsi dicat diuinus vates: Affliget vos Deus ob scelera vestra, veniet super vos dies indignationis eius. Ac cùm existimaueritis liberos vos esse ab vno tyranno, in alium immaniorem incidetis.

ד ¶*Confregit me, posuit me desolatam.* Hoc est euertit me, ac penitus vastauit Lamentatur mœsta Hierosolyma exitium suum, & clades, quas acceperat à Nabuchodonosore. Potest totum hoc ad Ieremiam referri: acsi dicat: Fregit me Deus, & posuit me vt vrbem desolatam. Vel confregit me inimicus meus rex Hierosolymæ, quia Deus ita permisit. Frangitur calamitatibus & contumeliis vir iustus & pius, Similia. similiter sceleratus & impius: sed hic est vitrum, quod confractum nihil valet: ille verò est argentum, quod etiam si frangatur, non tamen suum pretium amittit. Confringere idem est aliquando quod affligere & prosternere: vt psal. 17. Confrin Psal. 17. gam illos, nec poterunt stare. Et capitu. 4. Amos. Confringitis pauperes. In quā si- Amos 4 gnificationē accipitur hoc loco Ieremię.

ה ¶*Tetendit arcum suum, et posuit me quasi signum ad sagittam.* Hoc est grauiter me vulnerauit. In arcu enim quanto longius trahitur chorda, tanto concitatior & furiosior exit sagitta. Hoc fuit capite præcedēte explanatum. Quod autem ait fuisse se vt scopum constitutum, quo dirigūtur sagittæ & iacula, significat se esse ab omnibus afflictum, multisque calamitatibus confectum. Ita Iob cap. 16. Confre- Iob 16. git me, & posuit me sibi quasi in signum: vt scilicet me sagittis configerent, mihiq; apertè repugnarent. Id voluit Simeon significare de puero Iesu, cùm dixit apud Luc. 2. Positus est in signum, cui contradicetur. Et diuus Paulus molestiis & an- Luc. 2. xietatibus circumseptus cap. 3. prioris ad Thessalonicenses: Nemo, inquit, moueatur 1. Thes. 3 tribulationibus istis, ipsi enim scitis, quòd in hoc positi sumus. Acsi dicat: Nemo ob calamitates meas perturbetur: nā ad hoc sum veluti scopus constitutus, vt iaculis traiiciar.

ה ¶*Misit in renib. meis filias pharetra sua.* Id est, confixit me sagittis: quæ filiæ pharetrę dicuntur, quòd ex ea vt ex vtero matris egrediantur. Capi. 30. ait Iob: Pharetram suam aperuit, & afflixit me. Hæc di- Iob 30. citur Deus fecisse, quia illius voluntate & potestate ea & Ieremiæ, & Iob inimici faciebant.

ה ¶*Factus sum in derisum populo meo.* Idē ait capite 20. idem Ieremias, quem Iudæi Iere. 20. irriserant, & in prouerbium atque cantilenam traduxerant.

ה ¶*Inebriauit me absynthio.* Idest, acerbissimis

simis doloribus me cōfecit. Est. n. absyn-
thium herba fętida & amara, quæ Lusita-
nicè appellatur alosna. Non dicit: Potauit
me absynthio, quod ipsum erat acerbum,
sed ipso me inebriauit, quod est acerbissi-
mum. Acsi dicat: Tantus fuit dolor meus,
vt mihi sensum ferè eriperet.

¶*Et fregit ad numerum dentes meos* Id-
est, contudit mihi numerum dentiū, mul
tos mihi dentes confregit. Frangere siue
conterere dentes alicui est illum affligere,
Psal.3. re, & calamitatibus lacerare, vt Psalmo 3.
Psal.57. Dentes peccatorum contriuisti. Et 57.
Deus conteret dentes eorum in ore ipso-
rum. Pro ad numerum, vertunt nonnulli
lapide, aut silice, alij, arena Ac dicūt, Iere
miæ in carcere datum fuisse panem mi-
stum arenis & lapidibus ad comedendū.
Et hoc voluisse illū hoc loco significare.

¶*Cibauit me cinere.* Hoc est, dedit mihi
cinerem ad edendum. Significat se in ma
ximo luctu & mœrore versatum fuisse.
Psalmo 101. ait Dauid: Cinerem tanquā
Psa.101 panem manducabam. Potest verti: Ope-
ruit me cinere. Paraphrastes Chaldæus
transtulit: Humiliauit me.

1 ¶*Et repulsa est anima mea.* Subaudi, à
Psal.43. Deo qui me noluit audire. Ita Dauid Psa.
43. Nunc autem, inquit, repulisti, & con-
fudisti nos. Acsi dicat: Non solùm nos do-
mine non audis, sed etiam ignominia af-
Psal.59. ficis, & repellis. Et Psalmo 59. Deus repu
Psal.88. listi nos, & destruxisti nos. Et 88. Tu verò
repulisti, & despexisti. Quibus verbis suā,
& populi deplorat calamitatem. Emenda
tiores codices habent: Repulsa est à pace
anima mea. Et tunc sensus est: Vita mea
proiecta est ab hominum pace. Cùm. n.
Ieremias veritatem diceret, & scelera ob
iurgaret, erat iniuriis obiectus, in homi-
Iere.15. numque odium incurrebat. Id voluit ip-
se significare capite 15. cùm has voces
emisit: Væ mihi mater mea, quare genui-
sti me virum rixæ, virum discordiæ in vni
uersa terra? Hanc esse existimo germanā
huius loci explanationem. Septuaginta
Pagnin. enim, & Pagninus, & Brixianus habent à
Brixian. pace. Ac ita est in Hebræo.

¶*Oblitus sum bonorum.* Idest, iam mihi
omnino excidit ex animo memoria feli-
citatis. Tam longum temporis fluxit inter
uallum, postquam eam amisi, vt iam non
sim memor, qualis illa fuerit.

¶*Et dixi.* Nimirum in corde meo, hoc 1
est mecum cogitaui. Dicere aliquando pro
cogitare vsurpatur, vt capite Genesis 17. Gen.17.
Dixitque in corde suo. Et 7. Iob: Si dixero Iob 7.
consolabitur me lectulus meus. Et Psal. 9.
Dixit enim in corde suo, oblitus est Deus. Psal 9.
Et Esaiæ c. 38. Dixi: Non videbo dominū Esai. 38.
Deum in terra viuentium.

¶*Periit finis meus.* Euanuit res, quam ex-
pectabam. Vel periit terminus vitæ meæ:
iam amplius non viuam.

¶*Et spes mea à domino.* Subaudi, periit.
Sperauerat aliquid certo tempore, quod
non adeptus est. Quare euanuit spes eius
circa rem illam: non quòd de Deo despe
raret, cùm dicat paulò pòst: Hæc recolēs
in corde meo in Deo sperabo, sed videns
fluxisse tempus, quo certum aliquid expe
ctauerat, illius spem amisit.

¶*Recordare paupertatis & transgressio-* 1
nis meæ, absynthij & fellis. Idest, memo-
ria tene domine inopiam meam, & quali
ter ex diuitiis ad illam transgressus sum:
similiter omnes meos dolores, noīe ab-
synthij & fellis significatos, memoria cō-
prehende. Accipitur transgressio pro tran
situ de opibus ad paupertatē, vel pro trās
migratione & exilio. In diuinis literis ac-
cipitur pro flagitio, diuinæque legis vio-
latione, vt capite Iosue 22. Quæ est ista Iosu. 22
transgressio? Et 1. Esdræ 10. Lugebat enim 1. Esd. 10
transgressionem eorum. Et 3. epistolæ ad Gal.3.
Galatas: Quid igitur lex? Propter transgres
sionem posita est. At hoc loco transgres-
sio idem est, quod exilium & transitus at-
que proscriptio. Verùm si literam Hebrai
cam consulueris, perspicies hoc nomen
pro quo Latinus interpres vertit trāsgres
sionem, significare etiam plangorem &
lamentum, quæ significatio mirum in mo
dum conuenit huic loco. Potest verti: Re-
cordare calamitatis & lamentationis Infr.5.
meæ. Totam hanc orationem voluit Iere
mias significare, cùm dixit capite vltimo
harum lamentationum, Recordare domi
ne, quid acciderit nobis.

¶*Memoria memor ero, & tabescet in me* 1
anima

anima mea. Idest, in memoria hæc habebo: & deficiet in me anima mea. Vel sic: Recordando recordabor harum rerum, & lamentabitur me anima mea.

¶ *Hæc recolens in corde meo in Deo sperabo.* Prò, in Deo, est in libris emendatioribus ideo, & hæc est vera lectio. Sensus est: Verso in mente mea hæc, quæ sequũtur, nimirum magnã esse Dei misericordiam, ideo sperabo. Nauis vt consistat in mari, proiicit anchoram, si anchora fixa est in terra firma, tuta est nauis, sin autem anchora manet in aqua agitata fluctibus, tunc nauis periclitatur. Nauis in mari est vita nostra in mundo, cuius anchora spes est. Si spes fixa est in cœlo, in tuto est nauis, sin autem est in fluxis ac cõcitatis vndis rerum humanarum, est vitæ nostrę nauis periculis certissimis proximè obiecta. Intuere quid dicat apostolus capite sexto epistolæ ad Hebræos: Confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutàm ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis. Idest, vsque ad cœlum. Et Iob cap. decimotertio. Etiam si, inquit, occiderit me, in ipso sperabo. Volens Esaias Deũ ad diuinam mouere pietatem cap. 33. ei commemorat spem, quam posuerat in illo, ita enim ait: Domine miserere nostri, te enim expectauimus. Et Ieremias cap. 17. Spes mea tu domine in die afflictionis. Et Dauid Psalmo 24. Vniuersi qui sustinent te, non confundentur. Et 39. Beatus vir cuius est nomen domini spes eius, & non respexit in vanitates & insanias falsas. De Abraham ait Apostolus capite 4. epistola ad Romanos: Qui contra spem in spem credidit. Acsi dicat: Qui cùm natura à spe decideret, spe tamen adductus Deo credidit promittenti. Vt imago cerea ad ignem applicata liquescit, & absumitur, aurea autẽ eadem incorrupta manet, sic homo fragilis & inconstans igne calamitatis tactus spem amittit, totusque dissoluitur: ille autem qui virtute solidus est ac firmus, idem perseuerat, nunquam ei spes infringitur, nec constantia labefactatur. Viri sapientia muniti nunquam desperant omnino: nam adhibere in consilium cogitationum desperationem hominum est insipientium, & in rebus magnis grauiter errantium, spes enim cum rerũ omnium desperatione confligit. Id quodam modo intelligentes veteres Romani templa spei & sapientię coniuncta ædificarunt. Qui fieri posset, vt homines vulneribus saucij, contumeliis confecti, & calamitatibus acerbissimis lacerati cupiditates temerarias coercerent, inanes solicitudines pellerent, & in virtute firmiter consisterent, nisi spem haberent in Deo fixam ac locatam? Hæc eos ita corroborat atque confirmat, vt nec rerum aduersarum ictibus debilitentur, nec variis ærumnarum oppugnationibus de gradu pietatis deiiciantur. Sed oportet firmam spem habere, etiam si Deus differat promissa, nam vt Esaias ait: Qui crediderit, non festinet. Et Dauid Psal. 26. Expecta dominum, & viriliter age. Et diuus Paulus cap. 10. epist. ad Hebræos: Nolite amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Deus Dauidem in adolescentia regem designauit, sed tot tamque acerbis fuit calamitatibus exagitatus vir ille, priusquàm regni possessionem adiret, vt nisi firmissimam haberet spem, posset ad dubitandum induci. At ipse dicebat Psalmo vigesimoquinto, In domino sperans non infirmabor. Et ad eãdem spem populum cohortans aiebat Psalmo 61. Sperate in eo omnis congregatio populi, effundite coram illo corda vestra. Et Ieremias hoc loco: Hæc recolens in corde meo, ideo sperabo. Et paulò pòst: Pars mea dominus, dixit anima mea, propterea expectabo eum.

ח ¶ *Misericordia domini, quia nõ sumus consumpti.* Nõnulli Latinorum interpretum existimant hoc loco, misericordiæ, esse in genitiuo numeri singularis, cùm re ipsa sit nominatiuus pluralis, vt ex litera liquet Hebraica. Sensus est: Misericordiæ Dei in causa sunt, vt viui relinquamur. Nisi illæ essent, omnes simul consũpti fuissemus. Idem ait cap. 1. Esaias: Nisi dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.

¶ *Quia*

[Margin notes: Similitudo. — Heb. 6. — Iob 13. — Esai. 33. — Iere. 17. — Psal. 24. — Psal. 39. — Rom. 4. — Similitudo. — Esai. 28. — Psal. 26. — Heb. 10 — j. Re. 16. — Psal. 25. — Psal. 61. — Esai. 1.]

¶*Quia non defecerunt miserationes eius.* Nos enim citra condignum puniuit, & viuos reliquit misertus nostri propter nomen suum. Iuxta id quod ipse Deus ait apud Esaiam ca.46. Propter nomen meũ

Esai.46. longè faciam furorem meum. Id intelli-

Haba.3. gens Habacuch ait cap. tertio: Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis. Vt mare fons est humoris, sic Deus fons est

Similitudo. misericordiæ. Sed quemadmodum mare cum humore habet coniunctum saporem amarum, sic Deus admistam misericordiæ habet iustitiã, quæ nobis amara videtur.

נ ¶*Noui diluculo, magna est fides tua.* Quidam interpretantur, apertè cognosco magnam esse fidem tuam. Existimant, enim, noui, esse verbum noui nouisti. At si Hebraicam consulas literam, videbis veram lectionem esse, nouæ diluculò, siue nouæ cotidie. Est igitur nomen adiectiuum numeri pluralis, non autem verbum. Nouæ etiam habent nonnulli codices correcti ad marginẽ. Ac ita existimo transtulisse Latinum nostrum interpretẽ, sed vitio librariorum effectum esse, vt pro nouæ scriptum sit noui. Est igitur sensus: Singulis diluculis, hoc est cotidie nouæ apparent diuinæ misericordiæ. Dixerat antea: Non defecerunt miserationes eius. Et proximè addit: Nouæ diluculo, acsi dicat: imò cotidie eas nouas experimur. Et tunc conuertens ad ipsum Deum sermonem ait: Multa est fides tua. Hoc est, magna est ò Deus, in verbis tuis veritas: firmus es & fidelis in promissis tuis. Id enim quod promisisti, vsurum te esse nobiscum misericordia, sine dubio præstitisti. Accipitur hic fides non pro virtute theologica, quę est, ut ait apostolus in epistola ad

Heb.11 Hebræos, substantia rerum sperandarũ, argumentum non apparentium, sed pro

Cicero. ea, quæ authore Cicerone lib.1. officiorũ, est dictorum conuentorumque constantia & veritas, quæ fidelitas appellatur. Vn

Ps. 144. de Dauid Psalmo 144. Fidelis, inquit, dominus in omnibus verbis suis. Et apostolus capite decimo, prioris ad Corinthios;

1.Co.10 Fidelis Deus est qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis.

ח ¶*Pars mea dominus.* Hoc est, Deus est hæreditas ac possessio mea. Quoniam patris diuitiæ inter hæredes distribuuntur in partes, quarum quælibet est tota vniuscuiusque portio, accipitur pars pro tota

Psal.15. hęreditate. Id intelligens Dauid Psalmo decimoquinto: Dominus, inquit, pars hæreditatis meæ, & calicis mei. Hoc est, Deus est tota hæreditas mea, & tota merces calamitatis meæ, nomine calicis significatæ. Sed ego existimo hæc verba Christi esse, quem Dauid inducit loquentem, acsi dicat: Deus est hæreditas hęreditatis meæ, & cruciatuum meorum. Hæreditas Christi est ecclesia catholica, huius autem ecclesiæ hæreditas, & præmium sempiternum Deus est, qui est etiam præmium laborum cruciatuumque eiusdem Christi, quibus eadem manet merces sẽpiterna. Ita Athanasius & Theodoretus &

Athana. Theod. Flamin. Flaminius hunc locum explanarunt. Vbi vides partem pro tota accipi portione. Eodem modo Psalmo 72. Deus cordis mei,

Psal.72. & pars mea Deus in æternum. Vel vt potest etiam verti: Rupes cordis mei, & pars mea Deus sempiterna: Vocabulum significans Deum significat etiam rupem, fortitudinem, & stabilitatem. Sensus est: Stabilitas robur & firmitudo mentis meæ, vniuersa hæreditas mea, meę opes & copię, & ęterna possessio Deus est. Dicitur etiam hęreditas pars sortis, quia sortibus diuidebatur. Quamobrem apostolus capite primo epistolę ad Colossenses: Gratias

Colos.1 inquit, agentes Deo & patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine? Hoc est, qui dignos nos fecit hęreditatis sanctorũ, quæ est in lumine glorię. Vel quę lumine euangelicæ doctrinę comparatur.

ט *Bonus est dominus sperantibus in eum, animæ quærenti illum.*

ט *Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.*

ט *Bonum est viro, cùm portauerit iugum ab adolescentia tua.*

Sedebit solitarius, & tacebit, quia leuauit

uit se super se.
Ponet in puluere os suum, si fortè sit spes.
ו *Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis.*
כ *Quia non repellet in sempiternum dominus.*
כ *Quia si abiecit, & miserebitur secundum multitudinem misericordiarum suarum.*
כ *Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.*
ל *Vt contereret sub pedibus suis omnes vinctos terræ.*
ל *Vt declinaret iudicium viri in conspectu vultus altissimi.*
ל *Vt peruerteret hominem in iudicio suo, dominus ignorauit.*
מ *Quis est iste, qui dixit, vt fieret domino non iubente?*
מ *Ex ore altissimi non egredientur nec mala, nec bona?*
מ *Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?*
נ *Scrutemur vias nostras, & quæramus, & reuertamur ad dominum.*
נ *Leuemus corda nostra cum manibus ad dominum in cælos.*
נ *Nos iniquè egimus, & ad iracundiam prouocauimus, idcirco tu inexorabilis es.*
ס *Operuisti in furore, & percussisti nos, occidisti, nec pepercisti.*
ס *Opposuisti nubem tibi, ne transeat oratio.*
ס *Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum.*

ט ¶*Bonus est dominus sperantibus in eum.* Dixerat proximè: Pars mea dominus, propterea expectabo eum, nunc ostendit se hac in re duci ratione, quoniam Deus bonus est, clemens ac benignus erga eos, qui in illo spem suam collocant, à qua nequaquam auertuntur. Loquitur de spe formata, quæ est cum charitate coniuncta, & in Deum tendit. Ideo ait: sperantibus in eũ: non autem sperantibus in eo. Hi rectum cor habent, de quibus ait Dauid Psalmo septuagesimosecundo. Quàm bonus Israel Deus iis, qui recto sunt corde. Acsi dicat, Beneficus est vtique Deus in eos, qui nec rebus piorum aduersis, nec impiorũ prosperis adducuntur, vt ex spe diuinæ bonitatis deturbentur. Dei natura est bonitas, vt diuinus ait Dionysius, quam ob causam erga omnes bonus est: nam vt ipse ait apud Luc. cap. 6. Deus benignus est super ingratos & malos. Sed quia eius bonitas clarius erga eos ostenditur, atque elucet, qui in ipso spem figunt, qui nouam in dies augent fortitudinem, ait hoc loco Ieremias, Bonus est dominus sperantibus in eum. De quibus ait Esaias cap. 40. Qui sperant in domino mutabunt fortitudinẽ, assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, volabunt, & non deficient. Mutare fortitudinem est non cadere animo, see nouum robur in dies recipere.

Psal. 72.

Luc. 6.

Esai. 40.

¶*Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.* Coniungit silentium cum spe ad animi fortitudinem alendam & confirmandam, iuxta illud Esaiæ 30. In silentio & spe erit fortitudo vestra. Vbi per silentium non solum taciturnitatem intelligit, sed etiam patientiam & tolerantiam, qua muniti sperare debemus salutare Dei, hoc est, salutem à De tributam, diuinumq; remedium & auxilium. Poteris per salutare Dei hoc loco filium Dei intelligere, mundi seruatorem, Iesum Christum Deum nostrum, de quo dicebat eximius patriarcha Iacob, in quo priscis illis temporibus admirabilis fides mirabiliter eluxit, capite Genesis 49. Salutare tuum expectabo domine. Pro quo antiquus Onchelus paraphrastes Chaldæus habet: Salutare tuũ expecto domine, dixit pater noster Iacob, Nõ expecto salutare Gedeon filii Ioas, quæ est salus tẽporalis, nec salutare Sãson filii Manue, quæ est salus trãsitoria. Sed expecto redemptionem Christi filii Dauid, qui venturus est ad accersiendum sibi filios Israel, cuius redemptionem desiderat anima mea. Hactenus ille. De salutari hoc ait Dauid psalmo 9. Exultabo

Esai. 30.

Gen. 49.
Onchel

Psal. 3.

Psal.64. in salutari tuo. Et 64. Exaudi nos Deus salutaris noster, spes omnium finium terræ, & in mari longè. Et 84. Ostende nobis domine misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. Et Esaias capite vigesimoquinto. Exultabimus & lætabimur in salutari eius. Et 52. Videbunt omnes fines terrę salutare Dei nostri. Illud cōplectens animo & brachiis iustus Simeon apud Lucam secundo cecinit: Nūc dimittis seruum tuum domine secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuū. Et ipse Lucas tertio iuxta Esaiæ vaticinationem: Videbit, inquit, omnis caro salutare Dei nostri. Hoc est Christum, qui nobis attulit salutem, & cœleste remedium. Illum expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de illo vaticinabantur diuini vates, cuius sanguine erant mūdi labes abluendæ, & iniquitates expiandæ. Eum expectabat Ieremias, cùm has voces emitteret, Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei. De seruatore Hierusolymæ ad totius mundi saluatorem sermonem transtulit spiritu prophetico raptus noster diuinus vates.

Psal.84.

Esai. 25.

Esai. 52.

Luc.2.

Luc.3.

¶ *Bonum est viro, cùm portauerit iugum ab adolescentia sua*. Oportet enim Deo non solùm fructum tribuere prouectę ętatis, sed etiam florem offerre adolescentię. Nomine iugi lex Dei significatur, vt capite Ecclesiastici 51. Collum vestrum subiicite iugo. De illo dicebant impii Psalmo secundo: Proiiciamus à nobis iugum ipsorum. De illis ait Oseas septimo: Reuersi sunt, vt essent absque iugo. Vnde appellantur filii Belial, hoc est sine iugo, vt est capite Iudicum decimonono explanatum. Eam ob causam appellat Christus dominus euangelium suum iugum, cùm ait apud Matthæum vndecimo: Tollite iugum meum super vos, iugum enim meū suaue est, & onus meum leue. Nec lex diuina tantùm, sed humana etiam iugum appellatur, vt capite Ieremiæ vigesimoseptimo. Quicunque nō curuauerit collum suum sub iugo regis Babylonis. &c. Et capite 10. libri secundi Paralipomenon: Pater tuus grauissimo iugo nos pressit. Huc

Eccl.51.

Psal. 2.

Ose. 7.

Iudi. 29

Mat. 11.

Iere.27.

2.Par.10

allusisse videtur Pythagoras, cùm dixit: Μὴ ζυγὸν ὑπερβαίνειν: hoc est: iugū ne transgrediaris, Acsi diceret: legem ne violes. Pro quo alii vertunt: Stateram ne transilias. Est enim statera symbolum ęquitatis, vt Dorico illo prouerbio indicatur, Iustior statera. Ita Demetrius Byzantius apud Athenæum libro dipnosophistarum decimo interpretatur. Nec mirum, nam Zigòs siue Zigòn, & iugum significat & stateram, vt ex Aeliano & Ammonio constare videtur. Iugum autem Dei oportet ab adolescentia portare, vt vitia coerceantur, & tenera ętas assuescat dare operam virtutibus, & ad æternitatem alatur. Nam vt ait in Prouerbiis Salomon capite duodecimo: Adolescens iuxta viam suam etiam cùm senuerit, non recedet ab ea. Vt noua arborum virgulta facilè flectuntur, at vbi ligna effecta sunt dura & obliqua, flecti non possunt, nec in directum dirigi, sic tenera ætas flexibilis est, & facilè mouetur ad honestatem, sed senectus vitiis assueta vix ad rectam viuendi rationem contorquetur. Id animo percipiens Dauid aiebat Psalmo septuagesimo: Deus docuisti me à iuuentute mea. Et Ecclesiasticus septimo. Filii tibi sunt, erudi illos, & curua illos à pueritia eorum. Vt tractabilis mollisque cera recipit impressionem, dura autem nequaquam, sic puer à teneris, vt aiunt, vnguiculis erudiendus est in lege Dei, vt cum lacte nutricis veram sinceramque doctrinam suxisse videatur. Nam postquàm assiduitate vitiorum durescit, sigillum virtutum haud quaquam valet recipere. Et vt ait Horatius, Quo semel est imbuta, recens seruabit odorem, testa diu. Eam ob causam præclarè monet Quintilianus, vt statim optima discantur, quoniam nihil tenacius memoria complectimur, quàm quod rudibus annis percepimus. Id quod Aristoteles docuerat lib. Moralium Nichomachiorum 2.

Pythag.

Demet. Athenæ.

Aelian. Ammo.

Pro. 12.

Similitudo.

Psal.70.

Eccle.7.

Similitudo.

Horat.

Quint.

Aristot.

Sedebit solitarius, & tacebit. Subauditur vir, qui portauit iugum ab adolescentia sua, de quo proximè locutus fuerat. Solitudo enim & silentium maximè con-

ducunt ad iugum domini ęquo animo ſe rēdum. De ſolitudine ait Deus apud Oſeam 2. Ducam eam ad ſolitudinem, & loquar ad cor eius. De ſilentio ait per Eſaiam 3 . Cultus iuſtitiæ ſilentium. De vtroque ait Dauid Pſal. 101. Similis factus ſum pelicano ſolitudinis. Quod poteſt verti. Silui ſicut pelicanus ſolitudinis. Quemadmodum pelicanus & aquila cæteræq; aues nobiles ſolent hominum familiaritatem declinare, & ad loca deſerta confugere: ſic viri ſapientia & animi altitudine præſtantes ſolent hominū frequētiam euitare, & à cętu amicorum, mundiq; tumultu tāquam in portum ſe in ſolitudinē recipere. Et quemadmodum equus freno reprimitur & domatur, ita homo ſilentio in gyrū rationis ducitur. Poteris per hæc duo verba, ſedere & tacere, abiectionē & calamitatem intelligere, vt c. 47. Eſaiæ: Sede taceus, & intra in tenebras filia Chaldæorū. Vel verbo ſedere ſignificatur conſtātia, tolerantia & firmitudo, vt ait Theodoretus, accipitur enim ſedere pro manere, vt ca. 1. explicauimus. Vt vaſa vacua facilius mouētur, quàm plena: ſic homines ſtulti facilius mutantur, quàm ſapientes. Quam ob cauſam viri iuſtitia, & ſapiētia muniti nouitates fugiunt & mutationes, præſertim in republica gubernāda. Nam quemadmodum corpora noſtra ſolēt in morbos incidere autumno ob temporis mutationem, ſic reſpublica ſolet morum nouitate offendi ac lædi.

Oſe. 2. | Eſai. 32. | Pſ. 101. | Similitudo. | Similitudo. | Eſai. 47. | Theod. | Similitudo. | Similitudo.

¶ *Quia leuauit ſe ſuper ſe.* Nō ſuper alios ſe effert vir iuſtus, vt velit principatū obtinere, quod eſt ſuperbiæ proprium, ſed ſuper ſeipſum, quod ad animi ptinet humilitatē. Nam vt in ſtatera quanto magis pars vna deprimitur, tāto altius altera extollitur, ita in vera religione, quanto quis depreſſius ſe abiicit per humilitatem, tāto excelſius effertur per virtutem & contemplationem. Qui ſe leuant ſuper ſe ad altiſſimam diuinarum rerum contemplationem rapiuntur. Nonnulli codices correcti habent. Quia leuauit ſuper ſe, ſubaudi iugum domini, vt ſit ſenſus: Manebit in ſolitudine, & ſilebit, quia ſuper ſe iugū domini portauit. Cæterùm leuare haſtā eſt bellum mouere, vt cap. 11. lib. 1. Paralipomenon. Iſte leuauit haſtam ſuper tercentos. Idem eſt leuare gladium, vt capite Eſaiæ 2. Non leuabit gens contra gentem gladium. Leuare oculos eſt contemplari, vt Pſalm. 120. Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi. Hoc eſt, in cœlos, vel vt Hieronymus, & Auguſtinus explicant, in ſanctos, qui inſtar montium ſole iuſtitiæ prius illuminātur. Sed quoniam ſequitur: Vnde veniet auxilium mihi. Auxilium meum à domino, qui fecit cęlum & terram: videtur per montes Deum intelligere, qui capite 2. Eſaiæ, & quarto Micheæ mons appellatur in ſingulari propter eſſentiæ vnitatē, hoc autem pſalmo mōtes in plurali propter trium perſonarum diſtinctionem. Poteſt nihilominus hic locus ita etiā verti ex Hebræo. Leuaui oculos meos in montibus, vnde veniret auxilium mihi, auxilium meum à domino conditore cęli & terræ. Acſi dicat. Cùm eſſem in montibus conſtitutus, circumſpexi vndique, omniaq; oculis colluſtraui, num aliunde ad me præſidium veniret, ac nullum vidi ab hominibus, ſed ſolùm à Deo totius vniuerſitatis creatore. At hoc Ieremiæ loco leuare ſuper ſe, eſt iugū Dei ſuper ſe ferre, eiusque legem ſeruare, animumq; eius iudicio & voluntati ſubiicere.

Similitudo. | 1. Par. 11 | Eſai. 2. | Hieron. | Auguſt. | Eſai. 2. | Mich. 4.

¶ *Ponet in puluere os ſuum.* Ponere os ſuū in puluere eſt ſuppreſſa voce loqui, & abiectè ac humiliter de ſe ſentire, ſeq; puluerem vocare. Contra verò de ſuperbis & arrogantibus ſcriptum eſt Pſal. 72. Poſuerunt in cœlum os ſuum. Hoc eſt, excelſa de ſe prædicarunt, vitamq; ſuam vanis laudibus extulerunt. Vel ponere in cęlum os ſuum eſt Deum ipſum exerceri, & maledictis laceſſere. Ponere ſolium eſt potentiam exercere, vt capite 49. Ieremiæ. Ponam ſolium meum in Aelam, hoc eſt potētiam meam exercebo in Aelamitas. Theodoretus exiſtimat ponere os in puluere hoc loco eſſe non reſpondere ad conuicia, ſed ſilere, ac ſi os eſſet plenum terra.

Pſal. 72. | Iere. 49. | Theod.

¶ *Si forte ſit ſpes.* An ſe fortaſſe offerat ſpes aliqua à calamitate euadendi.

¶ *Dabit*

Esai. 50. ¶*Dabit percutienti se maxillam.* Iuxta illud Esaiæ capite 50. Ego autem non contradico, corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus. Id docuit
Matt. 5. Christus dominus apud Matthæum 5. cùm dixit, Si quis te percusserit in dextera maxilla tua, præbe & alteram. Quod intelligitur de animi præparatione.

¶*Saturabitur opprobriis.* Replebitur ignominiis & contumeliis, quibus veluti epulis oblectabitur. Ita diuus Paulus ad Ro-
Rom. 5. manos 5. Gloriamur, inquit, in tribulatio-
1. Pet. 4. nibus. Diuus Petrus cap. 4. prioris epistolæ suæ, Communicantes Christi passionibus gaudete, vt in reuelatione gloriæ
Iac. 1. eius gaudetis exultantes. Beatus Iacobus primo, Omne gaudium existimate fratres, cùm in varias tentationes incideritis. Et seruator noster Christus dominus
Matt. 5. apud Matthæum quinto, Beati estis, cùm maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint, Gaudete, & exultate, quia merces vestra copiosa est in cœlis.

ב ¶*Quia nō repellit in sempiternum dominus.* Etiam si iustus molestiis aliquando & calamitatibus prematur, eamque ob caussam dicatur à Deo repulsus & derelictus, non tamen hoc erit perpetuò, sed ad tem
Esai. 28. pus. Idem ait his verbis capite 28. Esaias, Non in perpetuum triturans triturabit illum, nec vexabit eum rota plaustri. Acsi dicat, Deus non affliget in perpetuum virum piū, nec eum supra vires intolerabili conficiet calamitate. Permittet eum interdum ad eius vtilitatem torqueri, sed illum tādem afficiet gaudio, & ad pristinā oblectationem reuocabit. Vnde ait Dauid Psal
Psal. 76. mo 77. Nunquid in æternum proiiciet Deus, & non apponet, vt complacitior sit adhuc? Quasi dicat, non.

ב ¶*Quia si abiecit, & miserebitur.* Sensus est, Quoniam iustus Deus pius est pater, cuius est punire, & misereri, ideo si flagel
Tob. 3. lat, consolabitur. Capite Tobiæ tertio est de Deo literis mandatum: Cùm iratus fueris, misericordiam facies. Et paulò pòst de viro iusto, Si in probatione fuerit, coronabitur, si autē in tribulatione fuerit, liberabitur, & si in correptione fuerit, ad misericordiam tuam venire licebit.

¶*Non enim humiliauit ex corde suo, & abiecit filios hominum.* Animaduertit ב Deus in homines, eosque mulctat, non vt ex animo velit perdere illos, sed ad maius illorū meritum, & illustriorem gloriam, ac alias ob causas iustas quidem, licet nobis aliquando nec cognitas, nec exploratas. Punire ad perdendum non est propriū eius opus, sed misereri, & peccata condonare. Id voluit ipse ostendere statim, cùm natus est, nā Romæ in regione Transtyberina fons olei apparuit, qui diem integrū copioso fluuio manauit, quoniam ille in mundum veniebat, qui est fons misericordiæ. Authores sunt Eutropius in historia Eutrop.
Romanorum, Orosius lib. 6. Addo Vie- Orosius
nensis Archiepiscopus in Chronicis, Pau- Addo.
lus Diaconus in historia, Gotifridus Vi- Paulus.
terbiensis in Chronicis parte 5. Sabelli- Gotif.
cus Ennead. 7. lib. 1. Conradus abbas Vr- Sabell.
spergensis, Platina in vitis pontificum; Conrad.
Gulielmus Spirensis in primo centena- Platin.
rio. Est quippe Deus pater misecordiarū, Spirens.
vt ait ad Corinthios diuus Paulus. Cùm 2. Cor. 1
autem sit fons misericordiæ per oleum significatæ, punit nos, vt nostri misereatur, castigat enim, vt saluet. Id voluit Esaias significare, cùm dixit capite 28. Vt faciat Esai. 28.
opus suum, alienum opus eius, vt operetur opus suum, peregrinum est opus eius ab eo. Opus Dei appellat tribuere misericordiam hominibus, in eosque conferre beneficia, opus autem alienum & peregrinum ab eo irasci, & supplicium sumere. Sed percutit, vt sanet, ferit, vt medeatur. Ille enim est, qui capite Deuteronomii 32. Deut. 32
ait: Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, & sanabo. De illo ait Iob 5. Iob 5.
Ipse vulnerat & medetur, percutit, & manus eius sanabunt. Quemadmodum Similitudo.
enim medicus infligit cauterium, non propter se, sed propter ægri sanitatem, sic Deus castigat, & vulnerat, non vt perniciem paret, sed vt medeatur. Ipse enim ait apud Ezechielem 19. Nolo mortem peccatoris, sed vt magis conuertatur, & viuat. Ex quo colligis, eius flagellum pietatem esse. Id significat ille versiculo illo Psalmi 88. Visitabo in virga iniquitates eorum, misericordiam autem meam Psal. 88.

non dispergam ab eo, nec nocebo in veritate mea.

¶ *Ut contereret sub pedibus suis omnes vinctos terræ* Ostendit Dei misericordiã, verumq; esse id, quod dixerat, eum nõ humiliare, & affligere ex corde homines. Ordo est: Deus ignorauit conterere tyrãnicè pedibus suis afflictos in hoc seculo, qui vincti & pauperes terræ appellantur, Psal.68. iuxta illud Psalmi 68. Exaudiuit pauperes dominus, & vinctos suos non despexit. Vel per vinctos terræ eos intelligit, q vinculis peccati in terra alligati sunt, terrestria cogitantes, seq; ad cœlestia minimè extollentes. Ignorauit etiam declinare à recto iudicio in conspectu suo: hoc est iniustè iudicare, & perdere homines in iudicio instar tyrannorum, impiorũq; iudicum, qui innocentes iniustè dãnant. Iob 34. Capite Iob 34. scriptum est: Verè Deus non condẽnabit frustra, nec omnipotens subuertet iudiciũ Ignorare hoc loco est scientia approbationis nescire. Ita accipi Ose.8. tur capite 8. Oseæ: Principes exiterunt, inquit Deus, & non cognoui. Id est, non Mat.25. illud approbaui. Eodem modo Matt.25. Amen amen dico vobis: Nescio vos. Et j.Co.14 14. prioris ad Corinthios: Si quis ignorat, ignorabitur. Etsi Deus omnia scit, singulari tamen quodammodo illud scire dicit, quod approbat: illud ignorare, quod Psal.1. reprobat, vt Psal.1. Nouit dominus viam iustorum, & iter impiorum peribit. Hoc est, Deus virorum iustitia, ac pietate præstantium sanctitatem ac viuẽdi rationem singulariter diligit, & approbat: nefariorum autem mores, vitam, & mortem detestatur. Itaque vt illi perpetuò florentes erunt, atq; fœlices: sic isti ad æternos inferorum ignes relegabuntur. Verùm vbi nos habemus hoc Ieremiæ loco: Dominus ignorauit, quidam legunt. Dominus non vidit, seu non cogitauit. Quasi dicat: Nec vult in homines tyrannidem exercere, nec hoc ei in mentem venit, nec hoc vnquam fecit, ne cogitauit quidem.

¶ *Quis est iste, qui dicit, vt fieret domino non iubente?* Eos arguit, qui diuinam negant prouidentiam. Sensus est: Quis est tam stultus, qui dicat fieri, aut euenire res sine diuina permissione, dispositione, & voluntate? Grauiter errant, qui humanas res omnes casu, aut fataliter ita cõtingere aiunt, vt Deus inferiora non curet. Falluntur sine dubio, qui existimant, nec bona, nec mala egredi ex ore altissimi: hoc est, ex sentẽtia & dispositione Dei. Apud Esaiam ait Deus ca.45. Ego dominus formans lucem, & creans tenebras: faciens Esa. 45. pacem, & creans malum. Acsi dicat: Ego prosperitatem efficio & calamitatem, bonum & malum. Dicitur Deus creare malum, non quòd malum culpæ efficiat, sed quòd fieri permittat. Dicitur verò facere malum pœnæ, quod nefarios homines supplicio constringat, in eosq; aliquãdo grauiter animaduertat. Ita intelligitur, quod ait diuinus vates Amos c. 3. Si erit Amos 3 malum in ciuitate, quod Deus non fecerit? Quasi dicat, non. Id voluerunt veteres Aegyptij significare Dei imagine, quã pingebant, tenente manu zonam, qua cœlum & terram cingebat: intelligentes per zonam diuinam prouidẽtiam, qua Deus omnia colligat, continet, & moderatur. Qua de re vide Eusebium in libris de præ Euseb. paratione euangelica, & Cœlium Augustinum in hieroglyphicis. Theodoretus Theod. autem, & prisci alij theologi diuinã hanc prouidentiam per scalam, quam vidit Iacob Genesis 28. cœlum terramq; attingẽ Gen.28. tem, significari asserebant. Deus enim prouidentia sua cœlum copulat cum terra, & ipse prospera, & aduersa emittit. Quare magna debet esse in omni calamitate consolatio considerare prouidẽtiam Dei, nihilq; euenire hominibus, cuius ipse non sit author, aut actiuè, aut permissiuè, eumq; omnia & singula perspicere, & ad salutem nostram moderari. Fuerunt tamen, qui dicerent Deum immortalem non curare mortalia, nec singularia regere, aut prouidere. Et ita diuinam prouidẽtiam auferebant. Sed eius assertor fuit Dauid, qui Psal.22. cecinit. Dominus regit me, & nihil mihi deerit: i loco pascuæ Psal.22. ibi me collocauit. Et Psalmo 35. Lætentur & exultent gentes, quoniam iudicas Psal.35. populos in æquitate, & gentes in terra dirigis. Et Sapiens capite Sapientiæ sexto: Sap.6.

Quo-

Quoniam pusillum & magnum ipse fecit, & ęqualiter cura est illi de omnibus.
Sap.14. Et 14. Tua ergo pater prouidentia ab initio cũcta gubernat. Et diuus Paulus Acto
Act.7. rum apostolorum septimo de Deo loquens. In ipso, inquit, viuimus, mouemur, & sumus. Et Christus Deus noster
Mat.10. apud Matthæum 10. Nonne duo passeres asse veneunt, & vnus ex illis non cadit super terram sine patre vestro? Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt. Aspicis igitur nihil fieri sine Dei prouidentia. Id quod Ieremias hoc loco testatur, vbi duæ hæreses refutantur. Vna asserentium omnia euenire casu sine vllo diuino numine, quam tribuunt Diagoræ. Altera affirmantium omnia fatali & ineuitabili
August. necessitate venire, quam diuus Augusti-
Bardes. nus tribuit Bardesani Syro, cuius assertor
Priscill. fuit Priscillianus. Hæc hæresis fuit damnata in concilio Braccarensi primo capite nono. Aduersus eam scripsit diuus Au
August. gustinus libro quinto de Ciuitate Dei,
Nyssen. Gregorius Nissenus in libro de fato, Leo
Leo. Papa huius nominis primus in epistola ad Astoricensem episcopum, Thomas
Vualdē. Vualdensis libro primo doctrinalis fidei
Castro. antiquæ, Alphonsus à Castro aduersus
Sepulu. hæreses, Genesius Sepulueda in libro de libero arbitrio. Eam iam mortuam voluit suscitare Martinus Lutherus in libro, quẽ edidit de seruo arbitrio, qui ipsa inscriptionis insolentia indicat impiam authoris arrogantiam & temeritatem. Vt autẽ religionem Christianam funditus euelleret, ipsius citat authoritates, sed deprauãs ipsam diuinam scripturam, volens illa falsò adducta, perperam ac impiè expli-
Similitudo. cata, suam hæresim confirmare. Vt enim siquis excellẽtem regis imaginem ex auro gemmisq; fulgentibus accuratè compositam dissolues, efficiat ex illa materia figuram canis malè fabricatam, est grauiter obiurgandus: sic qui veram ecclesiæ catholicæ doctrinam ex locis diuinę scripturæ verè, & sapienter constructã euertens, velit ex illis hæresim turpiter conflare, fieri non potest, quin in varias hominum sapientium reprehẽsiones incurrat. Si omnia fataliter & necessariò venirent, quis votis, quis precibus, quis sacrificiis, quis legibus, quis præceptis, quis monitis, quis virtutum actionibus locus relinqueretur? At Lutherus homo factiosus, audax, intemperans, temerarius, impius, & rerum nouarum, ac pestilentium cupidus errorem hũc multis persuasit hominibus dissolutis, sceleri mq; conscientia profligatis, qui ad ipsum confugerũt. Vt
enim quondam Catilina, vt Sallustius & Similitudo.
Cicero testatur, patriæ tyrannidem occupante flagitiosi omnes scelerumq; macu Sallust.
lis notati, qui stantibus Romanorum legi Cicero.
bus de salute propria desperabant, ad illius amicitiam auidissimè confugiebant: sic quicunque se vitiis contaminauerant, totusq; sese libidinibus dediderant, & in republica violanda fraudes inexpiabiles conceperant, eamq; ob causam stantibus reipublicæ Christianæ legibus, saluti suæ diffidebant, ad Lutherum detestabilẽ heresiarcham cõuolarunt, eiusq; fraudes & impietates receperunt. At contra eos pugnat diuina scriptura multis in locis, quorum pauca quædam recitabo. Ecclesiast.
c.15. Deus, inquit, ab initio constituit ho- Eccl.15.
minem, & reliquit illum in manu cõsilij sui. Adiecit mandata & præcepta sua. Si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & in perpetuum fidem placitam seruare. Apposuit tibi aquam & ignẽ, ad quod volueris, porrige manũ tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum, qđ placuerit ei, dabitur illi. Hactenus ille, q apertè & perspicuè asserit, & tuetur arbitrij libertatem. Quid dicam? Si quis velit testimonium ex industria confingere ad liberum tuendum arbitrium, nõ aliud dilucidius & clarius poterit excogitare. Al-
terum est huic simile cap.30. Deuterono Deu.30.
mij, cuius ad literam hæc sunt verba. Cõsidera, ꝙ hodie posuerim in cõspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum, vt diligas dominum Deũ tuũ, & ambules in viis eius, & custodias mandata illius, & cerimonias, atque iudicia, vt viuas, & multiplicet te, benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam. Si autem auersum fuerit cor tuum, & audire nolueris, atque deceptus adora

ueris Deos alienos, & ferui eris eis, prædico tibi, quòd pereas, & paruo tempore moreris in terra, ad quam Iordane transmisso ingredieris possidendam. Testes in uoco hodie cœlum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam vt & tu viuas, & semen tuum. Hæc tibi. Aspicis quàm distinctè & apertè locus hic, ostendit arbitrij libertatem. Si.n. omnia ineuitabili necessitate venirent, essent verba hæc ridicula & stulta, ac prorsus homine sano indigna. Apud Esaiam 1. ait Deus: Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos. Ipse Christus Deus noster apud Matthæum 23. Hierusalem, inquit, quoties volui cógregare filios tuos quemadmodum gallina cógregat pullos suos sub alis, & noluisti. Et capite 19. Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Et apostolus septimo prioris ad Corinthios: Qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis. Nóne hæc loca ostẽdunt clarius luce meridiana arbitrii libertatem? Huius libertatis arbitrij assertor est Ambrosius lib. 1. de vocatione gentium, Augustinus libro 3. hiponosticon, Cyprianus libro 1. epistola 3. Bernardus libro de arbitrio & gratia: Hieronymus multis in locis. Similiter Origenes, Chrysostomus, Basilius, Athanasius, Theophilactus, & omnes denique doctores catholici, qui de hac re locuti sunt, qui fontes vtriusque philosophiæ, diuinæ & humanæ aperuerunt, & nomina sua æternitati commẽdarunt. Nec solùm Christiani, sed etiam externi philosophi Socrates, Plato, Xenocrates, Pseusippus, & Aristoteles qui in libro de interpretatione de futuris contingentibus grauiter disseruit, idẽ testantur. Et ne singulos citem, vniuersi Academici, & Peripatetici omnes animorũ motus à ratione profectos à fatali necessitate cõstantissimè vendicauerunt. Plebeij autem philosophi, qui ab hac discreparũt doctrina, semper apud viros sapientes in silẽtio iacuerunt. Sed quia nonnulli hæretici solent ad poetas confugere, in quibus aiunt fati necessitatem omnibus in rebus inuenire, duos afferam ex illis cõtrarium asserentes, vnum Græcum, alterum Latinum, qui poesim illustrarunt. Prior est Homerus, cui primas eruditionis Græcæque eloquentiæ omnis semper tribuit ætas. Posterior Vergilius, cuius voce musas quasi locutas ferunt, qui longè omniũ quicũque Latinũ poema condiderunt, extitit & elegantia & grauitate facilè princeps. Homerus itaque in primo Odyseæ libro Iouem ita inducit loquentẽ: Quã temerè incusãt mortales numina, nosq; authores faciũt, si quid sensere malorũ, cùm præter fatum his pariat mens stulta dolores. Nonne vides Homerum apertè tollere fati necessitatem? Vergilius libro 4. Eneidos cũ mortem Didonis describeret, has voces emisit: Nam quia nec fato, merita nec morte peribat. Quid poterat dici manifestius cõtra fati necessitatem? quid dilucidius? q̃d clarius. Nec obstat dicere, Deum esse primam causam, omneque datum optimũ, vt Iacobus apostolus ait, & omne donũ perfectum desursum esse, descẽdens à patre luminum, nam liberum arbitrium bonas recipit inspirationes, & concurrit actiuè ad merita, & cooperatur gratiæ. Pulsat enim Deus cor nostrũ, sed non necessariò cogit, quin potius electiones nobis relinquit, supposito tñ diuino auxilio. Vt.n. terra sine aqua nullũ ferret perfectũ fructum, nisi esset influentia cœli, sic anima nostra, nisi esset diuinum auxilium. Nam vt Dauid ait Psal. 142. Anima nostra sicut terra sine aqua tibi. Hoc explicuit diuus Ioãnes capite 3. Apocalypsis, vbi ita Deum inducit loquentem: Ecce sto ad ostiũ, & pulso, siquis audierit vocẽ meã, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illũ, & cænabo cum eo, & ipse mecũ. Aspicis Deum ipsum pulsare, sed huic pulsationi acquiescere, vel non acquiescere est in arbitrij nostri potestate constitutum. Vt enim sol ianuam tangit, qui si illam aperueris, domum illustrabit, sin autem non aperueris, haud quaquam ingredietur, sic Deus tangit cor nostrũ, in arbitrio nostro relinquens illud ei aperire, vt

Marginalia (left): Esai. 1. / Matt. 23 / Mat. 19. / 1. Cor. 7 / Ambro. / August. / Cypria. / Bernar. / Hieron. / Origen. / Chryso. / Basilius / Athan. / Theop. / Socrat. / Plato. / Xenoc. / Pseusip. / Aristot.

Marginalia (right): Homer. / Vergil. / Homer. / Vergil. / Iac. 1. / Similitudo. / Ps. 142. / Apoc. 3. / Similia.

ab

ab eo illustretur, aut nō aperire, vt in tene bris relinquatur. Quemadmodū salutaris medicina medetur morbo, sed in manu ęgroti est illam applicare, aut reiicere, ita diuinū monitū est admirabile remediū, sed in libertate arbitrij nostri est ei acquiescere, aut illud aspernari. Verum est illud
Sap.16. libri Sapientiæ cap.16. Ad quod quisque volebat, conuertebatur. Nam nisi homo liberum haberet arbitrium, & ad voluntatem suam cōuerteretur, nec homo esset, nec mereretur præmiū, nec pęnam. Qui liberum tollunt arbitrium, hominem ex hominibus tollunt, & leges dissipant, sed ipsi potius dissipātur. Nam hæreticorum cętus nauis est gubernaculo destituta, caligine cooperta, procellis contrariis exagitata. Est coniuratio Madianitarū, Amalechitarum, & Philistæorum aduersus Israelem, qui omnes perierunt, & ędificatorum turris Babylonicæ, qui omnes cōfusi sermonem conturbarunt. Qui arbitrij libertatem cōtendunt de medio tollere, omnia miscent, veritatem oppugnant, totam philosophiam, & vniuersam scripturā sanctā radicitus euellunt. Quid plura? Peruertunt ea, quę sunt fundaméta naturæ, qui arbitrij libertatem extinguere conantur. Est igitur liberum arbitrium nostrum. Sed quæcunque facimus, Deo facimus permittente, aut cooperante, qui est prima causa, ex cuius ore, vt hoc loco ait Ieremias, bona & mala egrediuntur.
o ¶ *Quid murmurauit homo viuens, vir pro peccatis suis?* Sensus est: Cur igitur quæritur homo de pœnis, quas luit peccatorum suorum, quādoquidem Deus q omnia regit & prouidet, est ille, qui eum supplicio afficit? Imo pęnis ac molestiis sibi à Deo iusto iudice, & pro patre, & sapiente medico tanquam remediis vtilib. & medicinis salutarib. gaudere deberet. Si detrahere de hominibus nō decet, quāto magis de Deo? Capite 1. libri Sapientiæ
Sap.1. ait Sapiens: Custodite vos à murmuratione, quę nihil prodest, & à detractione parcite linguę. Et apostolus ca.10. prioris ad
1.Co.10 Corinthios: Nec murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. Et 2. ad Philippé-
Philip.2 ses: Omnia facite sine murmurationibus & hæsitationibus, vt sitis sine querela.

¶ *Scrutemur vias nostras.* Inspiciamus, & inuestigemus, quomodo vixerimus, & multa inueniemus peccata. Quā ob cām de nobis debemus queri, qui impiè agimus, non de Deo, qui iustè punit.

¶ *Leuemus corda nostra cum manibus ad dominum.* Extollamus ad Deum animos & opera. Vel, fundamus ad illū pias ardentesq; preces ex intimo corde productas. Extollere manus ad Deū est gestus & actio preces fundentium, vt ca.2. prioris ad Timothæum: Volo viros orare in 1.Ti.2. omni loco, leuātes manus puras: hoc est nullis rapinis, nullis libidinibus, nullis impiis pugnis contaminatas. Eam ob caussam ad Deum manus efferimus, vt ipse eas suis manibus accipiat, nosq; præsidio suo sustentet & tueatur. De hoc schemate locuti sumus capite superiore.

¶ *Idcirco tu inexorabilis es.* Sumit populi personā, acsi dicat: Quia flagitiis nos contaminauimus, quibus te grauiter offendimus, & noluimus debitos gemitus ex animo emittere, nec vera cōtritione insignes scelerum maculas delere, sed illis in dies polluimur: eam ob causam tu Deus nos minimè audisti, quin potius afflictionibus lacerasti. Pro, Idcirco tu inexorabilis es: vertūt quidā, Ideo tu nō fuisti propitius.

¶ *Operuisti in furore, & percussisti nos.* Posuisti tentorium tui furoris, ne videremus, quo essemus ituri, & afflixisti nos. Vel posuisti iram tuam inter te, & nos. Vel operuisti nos flagitiis nostris: hoc est, permisisti, vt essemus sceleribus nostris cooperti & obcæcati, quam ob causam nos puniuisti. Vel operuisti nos nube calamitatum in furore tuo: hoc est, ita exigēte iustitia tua. Accipitur furor Dei pro iustitiæ eius seueritate.

¶ *Opposuisti nubem tibi, ne transeat oratio.* Opposuisti peccata nostra veluti nubē in conspectu tuo, ne preces nostras ad aures tuas puenirēt. Maleficia nostra sunt causa, quare tu pces nostras nō exaudis: qm instar densæ ac tetræ nubis diuidunt nos à te, & placidū, ac serenum vultum tuum abscōdunt. Simili modo ait Dauid

Psal.

Psal.89. Psalmo 89. Posuisti iniquitates nostras in
Esa. 59. conspectu tuo. Et Esaias 99. Iniquitates vestræ diuiserunt inter vos & Deum vestrũ, & peccata vestra absconderunt faciẽ eius à vobis, ne exaudiret.

¶*Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum*. Posuisti me eradicatum à diuitiis, & abiectum in medio Chaldæorum, hoc est, pauperem & contemptum. Nam suprà dixerat hoc eodem capite: Ego vir videns paupertatem meã. Et paulò pòst: Recordare paupertatis & transgressionis meæ. Quæ omnia sub persona populi Israelitici dicuntur. Nec mirum, populum illum ingressum esse Babylonẽ inopem & abiectum, cùm Deus ipse assumpta humana natura ingressus sit in mundũ pauper & inops & abiectus. Princeps qui ingreditur in vrbem cũ põpa & maiestate, indutus vestibus aureis, multis gemmis & pretiosis monilibus ornatus, vult vt oculi hominum diuitias illas aspiciant, non illum: Christus autem introiuit pauper in mundum, quia voluit vt in ipsum, non in diuitias oculos poneremus. De eo ait diuus Paulus cap. 8. po-
2.Cor.8 sterioris ad Corinthios: Scitis gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam ꝑpter vos egenus factus est, cum esset diues, vt illius inopia vos diuites essetis. Huius ingressionis paupertatem & abiectionem describit diuus Lucas cap. 2. his verbis,
Luc.2. Reclinauit eum in præsepio, quia nõ erat ei locus in diuersorio. Fortasse hoc Ieremiæ loco per eradicationem intelligitur expulsio è patria, vt sit sensus: Posuisti me domine inter Chaldæos patria pulsum & eradicatum, & abiectum. Pro eradicatione vertunt nonnulli ex Hebræo abrasionem, hoc est sordes, quę à pauimento abraduntur. Quasi dicat: Posuisti me domine inter populos omnium vilem & sordidum.

פ *Aperuerunt super nos os suum omnes inimici.*

פ *Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio & contritio.*

פ *Diuisiones aquarũ deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei.*

Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo quòd non esset requies. ע

Donec respiceret, & videret Deus de cœlis. ע

Oculus meus deprædatus est animã meã in cunctis filiabus vrbis meæ. ע

Venatione ceperunt me quasi auem inimici mei gratis. צ

Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me. צ

Inundauerunt aquæ super caput meum: dixi: perii. צ

Inuocaui nomen tuum domine de lacis nouissimis. ק

Vocem meam audisti, ne auertas aurem tuam à singultu meo & clamoribus. ק

Apropinquasti in die, quando inuocaui te, dixisti, ne timeas. ק

Iudicasti domine causam animæ meæ, redemptor vitæ meæ. ר

Vidisti domine iniquitatem illorum aduersum me, iudica iudicium meum. ר

Vidisti omnem furorem, vniuersas cogitationes eorum aduersum me. ר

Audiuisti opprobrium eorum domine, omnes cogitationes eorum aduersum me. ש

Labia insurgentium mihi, & meditationes eorum aduersum me tota die. ש

Sessionem eorum & resurrectionem eorum vide, ego sum psalmus eorum. ש

Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum. ת

Dabis eis scutum cordis laborem tuum. ת

Persequeris in furore tuo, & conteres eos sub cœlis domine. ת

Aperuerunt super nos os suum omnes inimici. פ

Hoc est, cuncti hostes nostri nos irriserũt, & maledictis vulnerarũtq́. Vel aperuerũt super nos os suum instar ferarum deuorare cupiẽtium. Ita accipitur psal. 21. Ape- Psal.21.
ruerunt super me os suum, sicut Leo rapiens

piens & rugiens. Tu interim aduerte. Non ait: Et nos aduersus illos aperuimus os nostrum. Toleranter enim conuicia & iniurias iuxta Dei legem ferebat propheta. Ostendit propriam tolerantiam, & legis Dei obedientiam. Homo enim debet esse vasi figuli similis, oportet enim vt alienis manibus in celeri patientiæ rota formetur.

Similitudo.

¶ *Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio & contritio.* Hoc est, prophetia mea facta est mihi timor, & carcer, & afflictio. Hoc ait Ieremias, quia cùm prædixisset futuras, atque imminentes Hierosolymæ calamitates, timebat impios homines, qui ei minitabantur laqueum & carcerem, in quem eum coniecerunt, & molestiam, qua illum lacerarunt. Sed nullum ob timorem à vaticinatione desistebat. His enim terribilis est mors, quibus cum vita extinguitur memoria, non his, quorum laus emori non potest. Pro vaticinatione est in Hebræo שְׁאֵת deriuatum nomen à verbo נָשָׂא, qđ significat vaticinatio & assumere, vnde assumptio significat vaticinationē, ꝙ eā diuini vates à Deo assumant, pro qua Latinus noster interpres frequēter vertit onus, ꝙ sit prophetia grauis denuntians venturā calamitatem. Capite quippe primo Nahū pro eo quod nos habemus: Onus Niniue, habent Septuaginta, Assumptio Niniue. Hac ratione forsitan interpres noster hoc loco pro שְׁאֵת vertit vaticinationem. Significat etiā verbum hoc vasa efferre. Quam ob caussam pro vaticinatione est in translatione septuaginta ἔπαρσις, hoc est elatio: vt sit sensus, Ascendi, sed corrui, elatus sum in sublime, sed cecidi, & fractus sum in terra. Quantò quis altius extollitur, tāto ignominiosius cadit. Hæc fuit septuaginta interpretum intelligētia, & recta quidē. At pleriq; Hebræi deducūt hoc nomē non à נָשָׂא cnm puncto in cornu sinistro, sed à נָשָׁא cum puncto in cornu dextro, quod significat vastare, & vertunt hunc locum. Timor & laqueus venerunt nobis & vastatio & afflictio. Aiunt enim Ieremiam cōmemorare ac numerare quatuor malorum genera, quæ illi & populo Israelitico venerunt. Fortasse ita erat in Latina versione, sed librariorum vitio effectum est, vt pro, vastatio, scriptum sit, vaticinatio. In versione Brixiani est quidem vastatio, & eodem modo in versione Pagnini. Hanc existimat esse germanam lectionem Ioannes Reuclinus in lexico Hebrai. in verbo נָשָׁא Sed dices, Quare Deus tot molestiis & angoribus Ieremiam conficiebat, virū omni sapientia & honestate insignem, similique modo viros pios, virtute & nobilitate præstantes exercet? Quia profectò ita illis conducit ad illustriorem nominis amplitudinem consequendam, & gloriā immortalem in patria cœlesti comparandam. Vt qui in sterili & iniucunda insula sunt, non possunt ad amœnam frugiferamque terram accedere, nisi se mari cōmittāt fluctibus agitato, & procellis ac periculis obnoxio, sic ex insuaui huius seculi insula vbi exulamus, ad beatas cœlitū sedes, æternamque gloriam non peruenimus, nisi per mare laborum & calamitatum. Ideo ait capite Apocalypsis 7. diuus Ioannes de beatis loquens in cœlesti domicilio, Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna. Et apostoli Act. 14. Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

Nah. 1. Brixia. Pagnin. Reuchl. Similitudo. Apoc. 1. Act. 14.

¶ *Diuisiones aquarum deduxit oculus meus in contritione filiæ populi mei.* Hoc est, riuos lachrymarum profundunt oculi mei ob Hierosolymæ calamitatem. Simili modo Dauid Psa. 118. Exitus aquarum deduxerunt oculi mei. a Psa. 118

¶ *Oculus meus afflictus est, nec tacuit, eo ꝙ non esset requies.* Oculus meus deflet, ꝙ nulla sit lachrymarum intermissio. y

¶ *Donec respiceret.* Idest, donec Deus de cœlis me oculis pietatis aspiciat, & misereatur mei. y

¶ *Oculus meus depredatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ.* Id est oculus meus spoliauit gaudio animam meam, videns euersionem omnium oppidorum subiectorum Hierosolymæ. Ciuitas regia & præcipua dicitur vrbs, cæteræ illi subiectæ & cūcta oppida ditionis eius y

filiæ

filiæ illius nuncupantur. Sensus est: Oculi mei animam meam affligunt, quia vident vastatas ciuitates Iudææ, quæ olim erant filiæ Hierosolymæ appellatæ: nam quæ alij audiunt, ipsi intueri coguntur. Paraphrastes Chaldæus habet: Fletus oculi mei ascendit, vt noceat animæ meę propter desolationem regionis populi mei, & deturpationem filiarum Ierusalem vrbis meæ. Accipi autem filias pro
2. Pa. 13 oppidis indicat caput 13. libro 2. Paralipomenon: Accepit Bethel, & filias eius, & Iesana cum filiabus suis. Et caput Iere
Iere. 49. miæ 49. Clamate filiæ Rabba. Et quintū
1. Mac. 5. primi Machabæorum. Cepit Iazer ciuitatem, & filias eius.

¶*Venatione cœperunt me quasi auem inimici mei gratis.* Hostes mei Babylonij me quasi auem aucupati sunt immeritò, nam illos non læseram. Venatores appellantur Babylonij & Chaldæi non solum
Iere. 16. huc loco, sed etiam cap. 16. apud eūdem Ieremiam, vbi Deus ait: Post hæc mittā eis multos venatores, & venabuntur eos. Vel, & rectius meo quidem iudicio, loquitur hoc loco Ieremias de Iudæis illis, qui eum persequebantur odio: illi enim comprehenderunt eum, & in carcerem coniecerunt. Si volaret, & ab illis discederet, nō illum instar auis caperent. Magno se obiiciunt periculo, qui in hominum nefariorum familiaritate versantur.
Similitudo. Quemadmodum qui eūt ad Meridiem, non se coniungunt cum iis, qui iter conferunt ad Septentrionem: sic qui pergunt ad cœlos, nō debent illis familiariter vti,
Similitudo. qui ad inferos proficiscuntur. Vt tutum nō est habitare agnum cum lupis, ita nec virum iustum cum impiis res suas communicare, & familiariter vitam degere.
Eccl 7. Vnde ait Ecclesiasticus 7. Discede ab ini
Similitudo. quo, & deficient mala abs te. Quemadmodum apes quæ venenata viscera viperæ mortuæ comederunt, eos interficiunt, quibus infligunt aculeum: sic qui cum flagitiosis hominibus sunt intima familiaritate coniuncti, eos lædunt, cum quibus sermones, aut consilia conferunt, quibus acceptum ab improbis venenum propinant. Vide quam perniciosa sit nefariorum hominum consuetudo, atque communicatio. Id intelligens Apostolus c. 3. 2. The. 3
posterioris ad Thessalonicenses: Rogamus, inquit, vos fratres, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè. At aliquando opus est apud impios commorari ad eos instruendos, & à vitiis separandos. Id quod fecit diuinus vates Ieremias, qui apud nefarios Iudęos habitabat, vt illis ventura prædiceret, eosque à flagitiis abduceret, & ad verum decus excitaret. Sed illi ingrati & impij eū conuiciis, & iniuriis vulnerarunt, & in carcerem immeritò coniecerunt. Hoc lamentatur ille hoc loco. Ideo sequitur.

¶*Lapsa est in lacum vita mea, & posuerunt lapidem super me.* Id est, coniectus sum in carceris foueam, vnde exire non possum. De hoc lacu ait ille cap. 38. Sub- Iere. 38.
miserunt Ieremiam funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum. Descēdit itaque Ieremias in cœnum. Hactenus ille. Eodem modo Dauid Psalmo 87. Po- Psal. 87.
suerunt me, inquit, in lacu inferiore, in tenebrosis & in vmbra mortis. Sed tā verba hæc Dauidis, quàm ea quæ hoc loco ait Ieremias, possunt de Christo Saluatore nostro intelligi, posito in sepulchro. Interpretans enim diuus Cyprianus verba Cypria.
hęc: Lapsa est in lacū vita mea, ait in symbolo apostolorum. Euidentissima hæc sepulturæ eius indicia propheticis vocibus designata sunt. Ac grauissimi ac sapientissimi scriptores totam hanc tertiam lamētationē de Christo Deo nostro interpretantur. Et rectè quidem. Sed nos sensum historicum secuti, ita vt diximus, eam ad Ieremiā referimus, vt interdum ipsum, interdum populum Israeliticum, interdum ipsam vrbem loqui asseramus.

¶*Inundauerunt aquæ super caput meū.* Hoc est, oppresserunt me molestiæ & calamitates aquarum nomine significatæ.
Ita Dauid Psalmo 68. Intrauerunt aquæ Psal. 68.
vsque ad animam meam. Et 143. Libera Ps. 143.
uit me de aquis multis. Et Canticorum 8. Cant. 8.
Aquæ multæ non potuerunt extinguere charitatē. Et Iob 22. Putabas te tenebras Iob 22.
non visurum, & impetu aquarum non oppressurum iri.

¶Inno-

P ¶*Inuocaui nomen tuum domine de lacu nouissimo.* Cùm essem in profunda fouea te inuocaui, & tu me exaudisti. Ostendit Dei misericordiā, qui afflictis ad ipsum
Hieron. confugientibus opitulatur. Diuus Hieronymus hoc refert ad Christum dominū, & per lacum nouissimum limbum patrum interpretatur.

¶*Iudicasti domine causam animæ meæ.* Idest, ostendisti innocentiam meam. Extraxit enim illum Deus de ima carceris fouea, & ostendit eum esse diuinum, ac verum vatem.

¶ *Audisti opprobrium eorum domine, omnes cogitationes eorū aduersum me.* Audisti domine quot ignominiis & contumeliis me lacerauerint inimici mei, & quoties de pernicie mea cogitauerint. Ca
Iere. 18. pite ipsius Ieremiæ 18. dixerāt: Venite, & cogitemus contra Ieremiā cogitationes.

¶*Sessionem eorum, & resurrectionem eorum vide.* Idest, intuere domine, quoties inimici mei sedēt cōsultantes aduersum me, & quoties surgunt ad impia sua cōsilia exercēda. Sed quia sequitur: Ego sum psalmus eorū, potest esse sensus: Vide domine me esse eorum cantilenam, quādo sedent, & quando surgunt & stant, traducunt enim semper me in canticū & fabu
Iob 30. lam & irrisionem. Ita Iob 30. Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum
Psal. 78. illis in prouerbiū. Et Psal. 78. In me psallebant, qui bibebant vinum. Hoc est, In cōuiuiis suis carmina in meum dedecus facta concinebant. Idem dixerat supra Ieremias: Factus sum in derisum omni populo, canticum tota die. Itaque per sessionem & resurrectionē intelligitur diuturnitas & continuatio, vt sit sensus. Continuò me irrident. Eodem modo accipitur
Ps. 138. Psalmo 138. Domine probasti me, & cognouisti me, tu cognouisti sessionē meā, & resurrectionem meam. Hoc est, nota tibi sunt, quæcunque siue sedens, siue stās aut ambulans efficio. Quibus verbis prædicat diuinus, ac regius vates admirabili orationis magnificentia Dei prouidentiam & cognitionem.

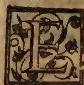
¶*Reddes eis vicem domine iuxta opera manuum suarum.* Hoc est, retribues illis meritum supplicium iuxta eorum maleficia, pro peccatis enim suis iustam pœnam persoluent. Quidam codices habēt: Redde eis. Sed vtcunque sit, oratio hæc nō est imprecatio malorum, sed vaticinatio. Ita illud intelligitur Psal. 27. Da illis secū dùm opera eorum, & secundùm nequitiam adinuentionum ipsorum. Secundū opera eorum tribue illis, redde retributionem eorum ipsis. Psal. 27.

¶*Dabis eis scutum cordis laborem tuū.* Non quòd labor sit Dei, sed à Deo inflictus. Sensus est, Circundabis eos labore, vallabis cor eorum calamitate. Quidam vertunt. Dabis eis tegumentum cordis, & laborem: hoc est, permittes, vt eorum cor sit tenebris ignorantiæ coopertum, & labore defatigatum. Alij per scutum cordis intelligūt obstinationem & impiam animi contumaciam. Alij dolorem cordis. Vox enim Hebræa dolorem etiam significat, & funestrum morbum. Potest ēt hoc multò aliter intelligi: nam scutum in diuinis literis in bonam partem accipitur, vt capite Deuteronomij 33. Qui sal- Deut. 33
uaris in domino, scutū auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ. Hoc est, qui saluus es in Deo, qui est clypeus, vnde prouenit tibi præsidium, & gladius, quo tibi gloria & nominis amplitudo comparatur. Capite 22. libri 2. Regum ait Dauid: Deus domi 2. Re. 22
nus fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ. Et Psalm. 5. Psal. 5.
Domine vt scuto bonæ voluntatis tuę coronasti eum. Acsi dicat: Tu domine beneuolentia tua tāquam scuto firmissimo virum iustum ac pium protexisti, & ab omnibus insidiis telisque inimicorum incolumem conseruasti. Et 90. Scuto circunda- Psal. 90.
bit te veritas eius. Hoc est, verum Dei promissum erit scutum, quo liberaberis. Seruabit te Deus promissione sua fideli: ipse enim pollicitus est protecturū se esse viros pios ad ipsum confugientes. Et diuus Paulus capite sexto epistolę ad Ephesios: Ephe. 6.
In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Tela ignea esse existimo opū & mundi gloriæ cupiditates, quæ scuto fidei retunduntur. Qui enim fidei clypeo muni-

munitus aspirat ad cęlestia, facilè terram aspernauit. Capite decimoquinto Genesis vbi Deus dixit: Noli timere Abrá, ego protector tuus sum: pro protectore potest verti clypeus siue scutum. Eodem modo Psalm. 83. Protector noster aspice Deus. Quidam enim vertunt: Clypee noster Deus aspice. Nec solùm ipse clypeus est; sed sermo eius, iuxta illud Prouerbiorum trigesimo. Omnis sermo Dei ignitus clypeus est omnibus sperantibus in se. Cùm igitur scutum, siue clypeus in bonam accipiatur partem aliis in locis, cur in hoc non poterit eandem admittere acceptionem? Alloquebatur Deũ Ieremias, & intuens mẽtis oculis spiritu vaticinationis illustratis fore, vt ipse Deus humanam sumeret naturam, & acerbissimos labores sustineret, seq; in crucis ara pro hominũ genere hostiam deuoueret, atque constitueret, has voces emisit: Dabis eis scutũ cordis laborem tuum. Acsi diceret: Tu Christe sancte dabis hominibus laborẽ tuum, quem propter eos suscipies, vt sit illis scutũ, quo in tentationibus suis protegantur. Tua passio erit illorum protectio, tuus labor erit illorum clypeus. Hęc est horum verborum intelligentia. Nam in labore & vulneribus domini nostri Iesu Christi est remedium nostrum constitutum. At qui remedium hoc neglexerint, & in sceleribus erroribusque suis permanserint, hic affligentur, & postea in ęternos inferorum ignes relegabũtur. Eam ob causam ait statim Ieremias: Persequeris in furore, & conteres eos sub cęlis domine. Acsi dicat: Iuxta seueritatem iustitiæ tuæ domine eos calamitatibus opprimes, & affliges eos sub luce, hoc est in tenebris inferorum, non solùm in hoc seculo, sed in altero cruciabuntur. Qui in cœlis esse noluerunt, sub cœlis pœnas ęternas luent scelerum suorum. Idẽ vult significare idem Ieremias capite 17. cùm ait: Induc super eos diem afflictionis, & duplici contritione contere eos. Hoc est, & in hac vita, & in altera. Vaticinatur de impiorum pernicie & temporali & ęterna, quemadmodum hoc loco. Et ita tertiam absoluit lamentationem.

Gen. 15. Psal 83. Pro. 30. Iere. 17.

OBSERVATIONES ex Hebræo in tertiam lamentationem.

T circundedit me felle & labore. In Hebraico exemplari est: וַיִּקַּף רֹאשׁ וּתְלָאָה vaiaccaph rox vthelaah. Septuaginta interpretes habẽt: καὶ ἐκύκλωσεν κεφαλήν μου καὶ ἐμόχθησα. Hoc est, Et circundedit caput meum, & laboraui. Rabbi Dauid in libro radicum vertit: Circundedit caput meum, & labore circundedit. Pro felle vertit caput, cum septuaginta interpretibus. Et ita ait Franciscus Vatablus posse verti ex Hebræo. Pagninus tamen, felle, transtulit cũ editione vulgata. Sed nulla te teneat huius varietatis, & aliarum huiusmodi admiratio: nam cùm pleraq; vocabula Hebræa ęquiuoca sint, in varias possunt accipi significationes. Interdum vna tantùm vni loco seruit significatio, nec põt alias recipere, interdum multæ vnius vocabuli illi loco rectè accommodantur. Pro felle est in Hebræo ראשׁ Rox, quod nomen caput significat, & fel, & venenum. Pro capite accipitur capite tertio Genesis. Ipsa conteret caput tuum, vt referatur ad mulierem, hoc est ad virginem Dei genitricem Mariam, quemadmodum habet Latina nostra communis versio, & ita Eucherius, Serapion, Leo Papa, Rupertus Abbas, & alij interpretantur. Vel ipsum conteret caput tuum, vt referatur ad semen eius, hoc est ad Christum, vt Pagninus, & multi alij ex Hebræo transtulerunt. Quod volentes Septuaginta interpretes significare dixerũt. Ipse tuum conteret caput. Et clarius Onchelus Chaldæus, qui filium mulieris expressit, qui dæmonis caput esset contriturus. Semen igitur mulieris est Christus, semen verò diaboli zizania, & homines impij, vt ipse dominus capite decimotertio Euangelij authore Matthæo explanauit. Quare hi, inter quos & Christum inimicitiæ sunt, homines sunt scele ribus imbuti, qui cum vera pace & quiete inimici-

Rab. Dauid. Vatabl. Pagnin. Gene. 3. Eucher. Serapi. Leo. Rupert. Pagnin. Onche. Mat. 13.

inimicitias gerunt, omnique virtuti aduersantur. Qui autem caput diaboli confregit, Christus est. Vbi pro capite est nomen hoc rox, de quo disseruimus. Pro fel
Deu. 32 le accipit capite Deut. 32. Vua eorũ vua fellis. Quod statim interpres noster vertit pro veneno, cùm ait: Venenum aspidum insanabile. Significat etiam primũ, præcipuum, ducem, & principem, vt capite Mi
Mich. 3. chææ 3. Audite principes domus Iacob. Hac ratione ductus Paraphrastes Chaldæus vertit hunc Ieremiæ locum: Circũdedit ciuitatem, & eradicauit capita, hoc est duces populi & magnates. Vnde illud
Gene. 2. cap. 2. Genesis: Fluuius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisũ, qui inde diuiditur in quatuor capita: potest verti: Qui inde diuiditur in quatuor præcipuos, subaudi fluuios. Pro quo Rab
R. Iona. bi Ionah exposuit, ĩ quatuor flumina magna. Hæc autem quatuor flumina magna ab vno fonte dimanantia, iuxta allegoriã sunt quatuor sacra euangelia à Christo fluentia, quæ ecclesiam irrigant & fœcũ-
Similitudo. dant. Vt enim granum intra spicam est, sic sensus allegoricus intra literam. Et quemadmodum gemma in ædibus ob-
Similitudo. scuris non inuenitur sine candela, sic nec sensus mysticus sine literali. Huius sensus allegorici meminit diuus Paulus cap.
Gal. 4. 4. epistolæ ad Galatas, cùm ait: Quæ sunt per allegoriam dicta. Aspicis igitur nomen rox & caput significare & fel, & vtrãque significationem huic Ieremiæ loco conuenire.

¶*Aggrauauit compedem meum*. Pro compede meo est in Hebræo נְחָשְׁתִּי nechaxetti, à verbo נָחַשׁ nachax, quod significat augurari, inquirere, experiri, tentare, vt Genesis 44. Scyphus quẽ furati estis,
Gen. 44 ipse est, in quo bibit dominus meus, & in quo augurari solet. Pro quo paraphrasis Chaldæa habet: Et in quo inquirendo inquirit. Quidam interpretantur: Pro quo interrogando interrogabit, nimirum augures & diuinos. Alij existimant veram huius loci intelligẽtiam esse: Cuius amissionem putat malum sibi esse omen & augurium. Potest verti: Quo experiendo expertus est vos, siue tentauit vos. Acsi dicat: Ideo Scyphum hunc reliquit, vt experiretur, vtrum vos illum essetis surrepturi. Inde nachax, quod significat auguriũ, vt capite Numerorum 23. Non est augu- Nu. 23.
rium in Iacob. Et quia in ære perpolito solebant fieri auguria, inde effectum est, vt נְחֹשֶׁת significet æs, quo nomine compedes appellantur, quòd ex ære confici solerẽt. In quam significationem accipitur hoc loco, vt sit sensus: Fecit pedibus meis compedes grauissimos, ne aliquò ire pos- Theod.
sem. Interpres Theodoreti habet: Aggrauauit iugũ colli mei. Et interpretatur: Crudelissimis hostibus me seruire coegit.

¶*Semitas meas subuertit*. Pro subuertit est in Hebræo verbum סור sur, quod significat subuertere, quam significationem secutus est Latinus noster interpres. Significat etiam declinare, peruertere, alienare, mutare, deficere, fœtere, putrescere, separare. Eo vtitur pro declinare Oseas capite Ose. 4.
quarto: Sicut vacca lasciuiens declinauit Israel. Subauditur à via recta. Potest verti: Vt iuuenca deficiens desciuit Israel, expellẽdo scilicet a se iugum diuinæ legis. Vel separauit se Israel, nimirum à Deo. Pro separare enim accipitur Oseæ quar- Ose. 4.
to: Separatum est conuiuium eorum. Vbi conuiuium idem est quod cultus & communicatio: loquitur enim diuinus vates de decem tribubus, quæ se à duabus separauerant, & vitulus Ieroboam coluerant. Vel ideo ait Israelitarum conuiuium esse separatum, quia erat excommunicatum, excõmunicati enim separati sunt. Potest verti: Fœtidum est conuiuium eorum, vt sit sensus: Tantum vini potauerant conuiuæ, vt eorum compotatio grauiter oleret. Vel per eorum conuiuium intelligit illorum doctrinam, quam appellat putidam & fœtidam, quia docebant esse vitulos aureos colendos. Illud Psalmo 13. Om- Psal. 13.
nes declinauerunt. vertunt nonnulli: Omnes fœtuerunt. Et alii: Omnes recesserũt, nimirum à via, quam Deus illis ostenderat. Ab hoc verbo est sorerim, ꝑ quo vulgatus interpres cap. 1. Esaiæ vertit infide- Esai. 1.
les: Principes tui infideles. Potest verti: Principes tui declinantes: Vel recedẽtes, nimirum

nimirum à vera religione. Vel fœtidi, vel peruersi. Pro quo Septuaginta habent: Nō Aquila. obediunt, siue non obedientes: Et Aquila discedentes. Et Tharghum, rebelles, quia à Deo defecerant, & falsis diis diuinum cultum tribuerant. Eodem modo illud Ose. 9. intelligitur Oseæ 9. Omnes principes eorum recedentes. Pro quo alii legendum putant: Omnes principes eorum subuersi. Vel omnes duces eorum mutati, nimirum à vero Dei cultu. Diximus enim verbum hoc significat subuertere & mutare. Quare locus hic Ieremiæ verti potest: Vias meas mutauit, nimirum à pristina consuetudine. Vel potest esse a סיר quod est spina, vt sit sensus, Vias meas spinis sepiuit. Ita hūc locum interpretatur Rab Ischach bi Ischac filius Ghiath, iuxta id quod ait Ose. 2. apud Oseam secundo Deus: Ecce ego sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceria. Vt scilicet non possis egredi, nec quò velis proficisci.

¶*Confregit ad numerum dētes meos.* Pro numero est in Hebræo חָצָץ, quod significat calculum, lapidem minutum, & are- Pro. 20. nam, vt Prouerbiorum 20. Suauis est homini panis mendacii, & postea implebitur os eius calculo. Hoc est, doctrina mēdax ac falsa, etiamsi in principio sit dulcis ac mollis, postea tamen insuauis ac dura inuenitur. Et quia calculis solemus numerare, accipitur hoc nomen pro nume- Cicero. ro. Vnde apud Ciceronem in libro de amicitia, reuocare ad calculos amicitiā, est ita data & accepta numerare, vt par sit Plinius. eorum ratio. Et in epistola quadam Plinii, ponere calculos, idem est quod numerare. Hac ratione ductus interpres noster pro chatsats, quod calculum propriè significat, numerum hoc Ieremiæ loco interpretatus est. Septuaginta tamen pro calculo acceperunt, ita n. habent: Ἐξέβαλεν ψήφῳ ὀδόντας μου. Hoc est, eiecit lapillo dētes meos. Hoc est accepto lapide euulsit mihi dentes, quos ex ore meo in terram proiecit. Potest rectissimè verti, Confregit instar arenæ dentes meos, ita enim eos minutatim concidit atque contudit, & in tot particulas infregit, vt essent instar arenæ minuti.

¶*Periit finis meus.* Pro fine est in Hebræo nomen hoc נֵצַח, quod significat finem: quam significationē secutus est vulgatus interpres. Significat etiam victoriā, potentiam, sanguinem, robur, & fortitudinē. Quare rectè verterunt Septuaginta ἀπώλετο τὸ νῖκός μου. Hoc est, periit victoria mea. Et rectè Pagninus & Brixianus, Pe- Pagnin. riit fortitudo mea. Et rectè Ioannes Bene- Brixian. dictus, Periit robur meum. Potest quoque Bened. verti, Periit potentia mea, aut sanguis meus. Quæ omnia possunt ad Christum Deum nostrum verissimè referri, cui omnia hęc conueniunt, cuius mortem in crucis ara cōtumeliis plenissimam Ieremias hoc loco lamentatur. Ipse enim est finis, ad quem dirigendæ sunt omnes actiones nostræ, propter quem diuinam legem sumus seruaturi, & ipsius legis consummatio & perfectio, id quod ait apostolus capite 19. epist. ad Roman. Finis legis Chri- Ro. 10. stus est ad iustitiam omni credenti. Ipse est victoria nostra, qui de se ait apud Ioā. Ioan. 16 16. Confidite, ego vici mundum. Quam ob rem ait apostolus ca. 15. prioris ad Co 1. Co. 15 rinthios, Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per dominum nostrum Iesum Christum. Ipse est potentia nostra, de quo ait apostolus capite 4. epistolę ad Phi Philip. 4 lippenses: Omnia possum in eo, qui me confortat. Ipse est sanguis noster & caro nostra, quatenus homo est: nostram enim assumpsit naturam, de quo ait diuus Ioan Ioan. 1. nes capite sui euangelii primo, Et verbum caro factum est. Ipse est fortitudo nostra, de quo ait Moses capite Exodi 15. Fortitu Exo. 15. do mea & laus mea dominus. Et Dauid Psalmo 30. Quoniam fortitudo mea & re Psal. 30. fugium meum es tu. Deriuatur nomen hoc à verbo נָצַח natsach, quod significat roborare & vincere. Vnde lamnatseach multis prefigitur Psalmis. Pro quo Septuaginta vertunt, εἰς τὸ τέλος, hoc est in finē, quemadmodum habet vulgata. Hieronymus vertit: Victori. Felix Pratensis: Vincē Hieron. ti. Aquila τῷ νικοποιῷ, idest præbenti vi- Felix. ctoriam. Alii, fundenti sanguinem. Alii dā Aquila. ti æternitatem. Quæ omnia Christo Deo

nostro

noſtro mirabiliter congruunt,cui pſalmi huius inſcriptiones dedicantur. Quidam exiſtimāt,ideo præfigi pſalmis, In nnē,q̄a erant implendi tēporibus Meſſiæ,quę ap pellantur nouiſſima & fines ſeculorum.

¶ *Leuauit ſe ſuper ſe.* Pro leuare eſt in Hebræo verbum נָטַל natal,q̄d ſignificat leuare,ferre,baiulare,inuoluere. Particula, ſe,non eſt in Hebræo, nec in Græco: Pōt verti: Quia tulit ſuper ſe.Subaudi iugum Dei.Pōt hoc intelligi de Chriſto dn̄o,qui tulit ſuper ſe crucē,de quo paulò poſt di citur:Dabit percutienti ſe maxillam,ſatu rabitur opprobriis. Omnia hæc verba ex

R.Sam. planat de Chriſto Rabbi Samuel in huius loci expoſitione. De percuſſione aūt ma-

Mich.5. xillæ Chriſti dixit ita Michæas 5. In virga percutient maxillam iudicis Iſrael. Ipſe eſt,qui crucem baiulauit tanquam clauē,

Eſai.22. qua cœlū aperiret, de qua dixit Deus pater apud Eſaiam 22. Dabo clauē domus Dauid ſuper humerum eius. Itaque verbū hoc natal ſignificat portare & baiulare.Inde netil idē eſt quod baiulus,quo vo

Soph. 1. cabulo in plurali vtitur cap.1.Sophonias, pro quo editio vulgata habet,inuoluti.Diſperierunt oēs inuoluti argēto. Quod pōt ēt verti: Diſperierunt oēs baiuli argenti. Acſi dicat:Peribunt oēs diuites auari. Eſt

Similitudo. enim præteritū pro futuro. Quemadmodū baiuli arculas alienas ferūt argēto plenas,nihil inde niſi laborē pōduſq; reportantes,præter viliſſimā paruiſſimāq; mercedē, ſic qui auaritia & effrenata opum cupiditate ardent, nihil ex diuitiis quas poſſident,aut potius à quibus poſſidētur, habent,niſi laborem & ſolicitudinem, & flagitium. Nullum eſt.n. officium tā ſanctum & laudabile,quod non auaritia cōminuere atque violare ſoleat.

¶ *Leuemus corda noſtra cum manibus ad dominum.* Pro,cū manibus,eſt in Hebræo אֶל־כַּפַּיִם el cappaiim. Nam caph

Eze. 21 ſignificat volam,& manum,vt capite Ezechielis 21.Percute manū ad manū. Hoc eſt,mœrorem & dolorem oſtende. Signi-

Exo.33. ficat etiam nubē.Vnde illud Exodi 33.Ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea,donec tranſeam,vertunt nō. nulli:Et protegam nube mea. Eā ob cauſam poteſt verti locus hic Ieremiæ: Leuemus corda noſtra verſus nubes ad domi- Rabbi num. Ita Rabbi Dauid Chimhi in libro Dauid radicum hunc locum interpretatur. Vnde illud Eſaiæ 49. Ecce in manibus meis deſcripſi te,poteſt verti: Ecce in nubibus Eſai.49. meis poſui te. Hoc eſt,te extuli in ſublime,in excelſaq; dignitate collocaui. Ita Rabbi Ioſeph, & R.Sahadias locum illū explanarunt. Ionathas tamen Chaldæus Ioſeph. nobiſcum vertit: Ecce in manibus meis Sahadi. deſcripſi te. Ne mireris, ſi aliquando citē Ionath. Hebręos rabinos fide deſtitutos.Nam etſi in vera & arcana diuinarum literarum intelligentia, & in myſteriis redemptionis humanæ per Chriſtum Deum noſtrum eos cæcos eſſe omnino non dubito, non parum tamen conducere arbitror ad veras verborum Hebræorū ſignificationes & proprietates depromendas eos legere, illos præſertim, qui linguæ ſanctæ phraſes & ſchemata explicarunt.Nam quem- Similitudo. admodum vir prudens lapidem pretioſū non eò contemnit, ꝙ ex capite venenati draconis exierit,ſic nec Hebraiſmorū peritiam & vocabulorum notiones,ꝙ ex Iudæorum prodierunt officia. Præter has explanationes poteſt verti locus hic, Leuemus corda noſtra in manibus ad Deum. Subaudi pro munere. Acſi dicat: Demus Deo animos, offeramus eos illi manibus noſtris loco muneris. Non ſolùm noſtra, ſed nos ipſos ei quaſi donum offerre non intermittamus.

¶ *Ne auertas faciē tuam à ſingultu meo & clamoribus.* Pagninus vertit:Ne abſcō- Pagnin. das aurē tuam propter reſpirationē meā ad clamorē meū. Pro à ſingultu meo, eſt in Hebraico רַוְחָתִי leraùchathi. Q̄d nomen ſignificat ſingultum,reſpirationē & ſuſpiriū. Deducitur à verbo רָוַח rauach,q̄d ſignificat reſpirare & dilatare.Pōt verti:Ne auertas aurē tuā a ſuſpiriis & clamoribus meis. Vel ſic:Ne auertas aurem tuā à clamorib. meis,ꝑꝑ reſpirationē meā. Ac ſi dicat: Audi me dn̄e, vt poſſim reſpirare.Tāto. n. dolore ꝑmebāt moeſtus Iere. vt reſpirare nō poſſet,ne anhelare q̄dem.

Caput Quartum.

ℵ Aleph. *QVomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus, dispersi sunt lapides sanctuarii in capite omnium platearum.*

ב Beth. *Filii Sion inclyti, & amicti auro primo, quomodo reputati sunt in vasa testea, opus manuum figuli?*

Gimel. *Sed & lamiæ nudauerunt mammam, lactauerunt catulos suos, filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto.*

ד Daleth. *Adhæsit lingua lactentis ad palatũ eius in siti, paruuli petierunt panem, & nõ erat, qui frangeret eis.*

ה He. *Qui vescebantur voluptuosè, interierunt in viis, qui nutriebantur in croceis, amplexati sunt stercora.*

ו Vau. *Et maior effecta est iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorum, quæ subuersa est in momento, & non ceperũt in ea manus.*

ז Zain. *Candidiores Nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.*

ח Cheth. *Denigrata est super carbones facies eorum, & non sunt cogniti in plateis, adhæsit cutis eorum ossibus, aruit, & facta est quasi lignum.*

Explanatio.

ℵ *QVomodo obscuratum est aurum?* Totus hic versus sub litera Aleph, potest de euersione templi intelligi in illa Babylonica vastitate. Erat enim
3. Re. 6. templum auro tectum, vt cap. 6. lib. 3. Regum diuinæ literæ prodiderunt. Sed Ieremias, vt ego mihi statuo, præcipuè deplorat amissam gloriam Hierosolymæ, ac si dicat: Quomodo versa est in ignominiã gloria nostra? Tenebras dedecoris attulerunt Babylonij splendido auro honoris nostri, cuius fulgentissimus color fuit in nigrorem mutatus. Quam citò Hierosolymæ splendor, eiusque nominis claritas, & amplitudo ad opprobrium & abiectionem reciderunt? Accipitur hoc loco aurũ pro mundi gloria, opibus, & magnificentia, vt cap. 2. Danielis, cùm dicitur caput statuæ à Nabuchodonosore conspectæ ex auro fuisse. Pro charitate sumitur capite Dani. 2.
Apocal. 3. Suadeo tibi emere à me aurũ ignitum. Sumitur etiam aurum pro oleo Apoc. 3.
cap. 4. Zachariæ: Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sũt suffusoria ex auro. Pro quo nonnulli vertunt: Quæ sunt iuxta duo rostra aurea, quæ suffundunt ex se aurum. Vbi aurum aiunt pro oleo purissimo sumi instar auri. Cùm autem oleo significetur misericordia, apertè liquet ipsam misericordiam auro significari. Sumitur prętere pro sapientia capite Canticorum 5. Zach. 4.
Caput eius aurum optimum. Demum sumitur pro humilitate rerumq; humanarum tolerantia. Vt enim illud est cæteris metallis grauius, & percussum non reddit sonum, sic vir animi humilitate & patientia fęptus, seipsum præ cæteris deprimit & abiicit, & ad humilia munera inclinat, ac calamitate percussus nullos fundit iracũdiæ clamores. Percipit enim animo id, quod ait diuinus ac regius vates: Patientia pauperum, siue afflictorum, nõ peribit in finem. Et filius eius in prouerbiis. Gloriam præcedet humilitas. Hæc est vna virtus, quæ cùm se occultet, eminet tamen inter omnes. Vt calx viua videtur frigida foris, cùm intus ferueat, sic verè humilis cooperit virtutes suas, cum flagret intus igne charitatis, & aqua calamitatis incẽdatur. Calx viua feruet cũ aqua frigida, & humilitas cum charitate & tolerantia coniuncta aqua calamitatis inflammatur. Omnes hæ auri significationes possunt huic Ieremiæ loco conuenire, obscurata est enim Iudæorum charitas & misericordia & animi humilitas, & patientia. Vel quod mihi rectius videtur, per aurum cæteris metallis præstantius intelligitur princeps, qui fuit in bello illo captus, & à dignitate sua deiectus.

Cant. 5. Similitudo. Psal. 9. Pro. 15. Similitudo.

¶ *Dispersi*

¶*Dispersi sunt lapides sanctuarij in capite omnium platearum.* Idest, euersum est templum domini, eiusque lapides fuerũt per plateas dispersi atque dissipati. Ita hunc locum paraphrastes Chaldæus interpretatur. Sed quemadmodum paulò antè nomine auri intellexit principem, ita modò per lapides sanctuarii sacerdotes, & viros pios, qui alios religionis cultu superabant. Hi enim fuerunt è templo expulsi, & per capita platearum disiecti, & ad diuersas oras abducti. Fortasse deplorat sacerdotum distractionem, qui cùm deberent in templo residere, ac diuino cultui operam dare, per plateas Hierosolymæ negotiis humanis dediti vagabantur. Quam ob causam fuerunt obsessi, & victi, & cruciati. Platea enim est latitudo, qua significatur lata illa & spatiosa via, quę, vt Christus Deus noster ait
Matt. 7. apud Matthæum septimo, ducit ad perditionem.

ב ¶*Filij Sion inclyti, & amicti auro primo.* Hoc est magnates Hierosolymæ ornati quondam auro optimo, abiecti sunt modò, & veluti vasa figuli habiti ac ducti. Sumitur vas siue lagena figuli pro re fragi-
Esai.30. li, nulliusque momenti, vt cap. 30. Esaiæ: Comminuetur, sicut conteritur lagena fi-
Iere.19. guli contritione perualida. Et Iere. 19. Sic conteram populum istum, & ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod nō potest vltrà instaurari.

ג ¶*Sed & lamiæ nudauerunt mammam.* Sensus est: Etiã impiæ feræ alunt catulos suos, exponentes illis vbera sugenda. Hierosolyma autem filios suos non alit. Exaggerat calamitatem Iudææ comparatione ferarũ, quæ lactant filios suos, quod Hierosolyma non faciebat. Aiunt nonnulli hoc impletũ fuisse, cum matres fame coactæ proprios filios coxerunt. Lamiæ figuram quandam habent humanã, cum sint bestiæ crudelissimę. Struthiones sunt aues miræ magnitudinis, sed minimè volantes, quibus hæretici, & nefarii homines artificio simulationis eruditi, vt Hesychius
Hesych. ait, & Eucherius, significãtur. Habere nã-
Eucher. que videtur sapiẽtiæ & contemplationis pẽnas, volare autẽ haudquaquã possunt. Eã ob causam sunt in lege veteri prohibitæ cap. 11. Leuitici, & 14. Deuteronomii. Leui.11
Hę aues crudeles sunt, quare cum illis cõ Deu.14
parat Iob homines immanes, cùm ait ca. 30. Frater fui draconũ, & socius struthionum. Iob 30.
Solet hoc animal in solitudine oua relinquere, & aliquando non curare, atq; filiorum suorũ obliuisci. Id significat Iob cap. 39. vbi de illo loquens: Quando, inquit, derelinquit oua sua in terra, tu forsitam in puluere calefacies ea, obliuiscitur quòd pes conculcet ea, aut bestia agri cõterat. Induratur ad filios suos, quasi non sint sui. Hæc ille. Eam ob causam ei hoc loco Hierosolyma cõparatur. Fortasse nõ propter crudelitatem affectus, sed propter similitudinem actus, quia mulieres Hierosolymitanæ lac filiis propriis ob inopiam detrimenti non præbebant. Iob 39.

ד *Adhæsit lingua lactentis.* Ostendit sitim ac famem puerorum, quos cap. 3. harum lamentationum induxit matribus suis dicentes: Vbi est triticum & vinum? Sup. 3.

ה ¶*Qui vescebãtur voluptuosè.* Qui exquisitis epulis quondam vtebantur, perierũt fame in locis publicis. Et qui solebãt delicatè nutriri, & purpura, vestibusq; pretiosis indui, viles cibos auidè sumebant. Nã vt Iob ait capi. 6. Animæ esurienti etiam amara dulcia esse videntur. Iob 6.

ו ¶*Maior effecta est iniquitas filiæ populi mei.* Grauius fuit peccatũ Hierosolymæ, quã Sodomę, nam Sodoma non contaminauerat Dei sacrarium, quod non habuerat, nec habebat diuinos vates, qui eam à flagitiis deterrerent, quemadmodũ Hierosolyma. Præterea Sodoma violauerat legem naturalę. Hierosolyma autem naturalem & scriptã, & ingrati animi significationem multis in rebus ostenderat. His rationibus ductus ait Ezec. 16. Non fecit Sodoma soror tua, ipsa & filiæ eius, sicut fecisti tu & filiæ tuę. Et Christus Deus noster apud Matt. 11. Terræ Sodomorum remissius erit in die iudicii, quàm tibi. Vel sumitur hic iniquitas pro pœna iniquitatis, quemadmodum peccatum pro pęna peccati, vt capi. 12. lib. 2. Regum, vbi Nathan dixit Dauidi, Dominus trãstulit peccatum tuum, idest, pœnam peccati in filium Ezec. 16 Mat. 11. 2. Re. 12

lium tuum, nō enim morieris, sed ille. Et
Thre. 5. Threnorū 5. Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorū portauimus. Ita explanant nonnulli illud Cain
Gene. 4. Gen. 4. Maior est iniquitas mea, q̄ vt veniā merear. Vt sit sensus. Maior est pęna mea, q̄ ferre possim. Iō Ieremias ait Hebræos fuisse punitos grauius Sodomis, quia Sodomorum pęna minore tépore durauit, quamobrem fuit minus acerba, quoniā non fuerunt longa obsidione afflicti & la-
Gen. 19. cerati, sed in puncto tpis cōsumpti. Ideo
Esa. 11. ait. Et nō ceperunt in ea manus. Hoc est,
Iere. 50. non ceperunt Sodomam inimicorū manus. Sumuntur manus pro suppliciis humanis, vel pro castris & exercitibus, quē-
Deu. 33 admodum capite 33. Deuteronomij. Manus eius pugnabunt pro eo. Et Actorum
Act. 12. apostolorum 12. Misit Rex Hærodes manus, vt affligeret quosdam de ecclesia. Eam ob causam vertunt nonnulli locum hunc. Et non metatta sunt in ea castra. Quia in momento subuersa est.

ז ¶ *Candidiores Nazarei eius niue.* Loquitur de Nazaræorum fame, luctu, & calamitate in illa vrbis obsidione & pernicie. Hi erant Deo dedicati, de quorum consecratione loquitur Moses capite Nu-
Num. 6. merorum 6. Nūc autem Ieremias hyperbolicè eorum describit pulchritudinem, & candorem ante obsidionem illam, vt post eam eorum ostendat & deploret deformitatem, maculas & luctus. Ebur est dens elephanti, sapphirus est lapis pretiosus coloris aerij, aureis punctis collucēs,
Plinius. de quo disserit Plinius libro 37.

ח ¶ *Denigrata est super carbones facies eorum.* Præ fame & miseria & luctu. Locutio est hyperbolica. Nigrore faciei significatur dolor & tristitia. Ita capite 2. Nahū.
Nah. 2. Facies omnium eorum sicut nigredo ol-
Ioel 2. læ. Et Ioelis 2. Omnes vultus redigentur in ollam.

¶ *Et non sunt cogniti in plateis.* Hoc est, nō sunt a plebeiis & abiectis hominibus distincti. At si virtute præditi erant, in illa calamitate & abiectione erāt nobiles, eorū aūt inimici honestate destituti in triū-
Similitudo. pho illo erant infames. Quemadmodum generosus equus etiam si ei ponatur clitella ad sarcinas ferendas, semper tamen generosus est, contra verò vilis canterius et pretiosis phaleris ornatus est cāterius: sic vir omni sapientia, & nobilitate præstans quāuis abiectus, semper tñ est nobilis & illustris, improbus aūt infimo loco natus q̄uis ad eximiam euectus dignitatem, semper tñ est sordidus & obscurus, nulla cōmendatione famæ præclarus. Falsus honor non euehit ad verum honorē, & calamitas nullum eximium virū pietate, & sapientia præstantem potest vera dignitate priuare. Nam vt diuus ait Hiero- Hieron.
nymus in epistola ad Celantiā. Sola apud Deum libertas est non seruire peccatis, summa nobilitas clarum esse virtutibus.

¶ *Aruit.* Scilicet ob calamitatem & nutrimenti inopiam. Eodem modo Iob 7. Iob 7.
Cutis mea aruit, & contracta est.

Melius fuit occiso gladio, quàm interfectis fame, quoniam isti extabuerunt consumpti à sterilitate terræ. ט Teth.

Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum in contritione filiæ populi mei. י Iod.

Compleuit dominus furorem suum, effudit iram indignationis suæ, & succendit ignem in Sion, & deuorauit fundamenta eius. כ Caph.

Non crediderunt reges terræ, & vniuersi habitatores orbis, quoniam ingrederetur hostis, & inimicus per portas Ierusalem. ל Lamed.

Propter peccata proophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius, qui effuderunt in medio eius sanguinem iustorum. מ Mem.

Errauerunt cæci in plateis, polluti sunt sanguine, cumque non possent intrare tenuerunt lacinias suas. נ Nun.

Recedite polluti, clamauerunt eis, recedite, abite, nolite tangere, iurgati quippe sunt, & commoti, dixerunt inter gentes. Non addent vltra, vt habitet in eis. ס Samech

¶ *Melius*

מ ¶ *Melius fuit occisis gladio.* Hoc est, minus ęrumnosi fuerunt illi, quos hostium gladius vita priuauit, quàm qui fame interierunt, quoniam hi lenta tabe, & morte diuturna de vita decesserunt; illi autem subitò animam efflarunt. Nam vt Ecclesiasticus ait capi 34. Melior est mors, quā vita amara.

Eccl.34.

¶ *Manus mulierū misericordium.* Exaggerat famis vim, qua ita obsessi laborabāt vt etiam mulieres, quæ sunt naturaliter misericordes, filios proprios comederēt. Vis famis intimum naturalemq; amorē superauit. Id suprà tetigit capite 2.

Sup. 2.

¶ *In cōtritione filię populi mei*. Id est, in obsidione & calamitate Hierosolymæ.

כ ¶ *Compleuit dominus furorem suū.* Hoc est, summum ac miserrimum sumpsit Deus de nobis supplicium; Ostendit debitam diuinæ iustitiæ in Hebræos seueritatem.

¶ *Succendit ignem in Sion.* Sensus est, totam Hierosolymā Deus igne combussit, nec solū tecta, sed ędificiorum fundamēta euertit, & cremauit. Vel per ignē intelligit vehementē famem, & acerbam calamitatem. Sumi aūt ignē pro afflictione & cruciatu indicat locus ille Dauidis Psal. 16. Igne me examinasti, & non est inuēta in me iniquitas. Et illud Ezech. 30. Dabo ignē in Taphnis. Et paulò pòst, Cū dedero ignem in Aegypto. Et illud Amos 1. Mittam ignem in domum Asahel.

Psal.16.

Ezec.30.

Amos 1

ל ¶ *Non crediderunt reges terræ.* Nullus vnquam rex, imò nullus homo cuiuscunque fuerit nationis, credidit futurum Hierosolymæ exitiū. Existimabāt enim eā esse & muris, & Dei præsidio munitā. Vel loquitur de rege & magnatib. Hierosolymę, eiusq; habitatorib. qui Ieremiæ eā esse capiendā à Babyloniis dicēti nullā fidē tribuebant. Iam hostes ingrediebantur portas ciuitatis, & illi dubitabant, iuxta illud Esai. 30. Subitò dum non speratur, venit contritio eius.

Esai.30.

מ ¶ *Propter peccata prophetarum eius, & iniquitates sacerdotum eius.* Ostēdit præcipuā cām euersionis Hierosolymę fuisse scelera falsorum prophetarū, & sacerdotū, qui cū deberēt illā iustè & sapiēter gubernare, eam vitiorū suorum exēplo deprauarunt, & ad exitiū & vastitatē vocauerūt. Principum & pontificū maleficia populum corrumpūt, & euertunt. Id quod non solū literæ testātur diuinæ & humanæ, sed ēt vita cōmunis, quæ nobis huius dirę pestis exempla propè quotidiana suppeditat. In Hispania videmus Christi fidē vigere, quia eius reges sunt catholici, in Britānia verò infiniti propè fidē repudiarūt, & ab ecclesia catholica desciuerūt, qa eius rex fidei nuntium remisit, seq; turpi dedecore maculauit, & modò eius regina hæreticis fauet, quos deberet mulctare, & à regno deiicere, ne sermonibus impuris & morib. deprauatis terrā maculā cæteris inurerēt. Dū in Aegypto regni clauū tenuit rex, qui nouerat Iosephū, iusti viri ex remotis oris magnis inuitabātur promissis, at cū regnauit alius, qui nō nouerat Iosephū, fuerūt afflicti, & laboribus incredibi lib. lacerati, Iosephus vēditus & in carcerē coniectus inter duos vinctos, quorū alter fuit dānatus, alter absolutus, Christū Deū nostrū ꝓ nobis vēditū inter duos latrones cōstitutū adūbrabat, quorū alter periit, alter est vitā sempiternā consecūtus. Nihil hodie magis principes incitat ad vitia, quā ignoratio Iosephi cœlestis. Si enim Christū summè diligerēt, & in animo versarēt, & eius beneficia cognoscerent, ad multò maiorē dignitatē & nominis amplitudinē eorū regna perducerentur. Florerent eorū curiæ viris sapientia, nobilitate, virtute, armorū exercitatione præstantib. At, vt aiunt, quemadmodū in mare flumina influunt, sic in nonnullorū principum aulas vitia prorumpunt.

Gen.45.

Exod.1.

Gen.37.

Gen.40.

Luc.23.

Similitudo.

נ ¶ *Errauerunt cæci in plateis.* Illi quos falsi prophetæ & impii sacerdotes & magnates percutiebāt, quos oculis priuabāt, vacillabant in plateis proprio sanguine cōtaminati. Qui cū non possent domus suas introire per se ipsos, ductorū fimbrias tenebāt. Quidam vertunt: Polluti sunt sanguine, præ abominatione nemo poterat contingere lacinias siue vestes eorum.

ס ¶ *Recedite polluti*. Verba sunt eorū, qui percussis insultabāt, dicētes. Recedite à nobis vos ò polluti: abite, nolite nos tāgere.

Iurgati quippe sunt,& commoti. Sensus est, impij Iudęi,qui se diuinos vates vocabant, & flagitiosi sacerdotes,quòd cœdibus & homicidiis forum Hierosolymæ impleuissent,fuerunt obiurgati a babylonijs cum eis iurgio contendentibus,eosque mouentibus & cruciantibus.

¶*Dixerunt inter gentes*. Dicebant Babylonij inter seipsos:Non addet Deus vltrà, vt inter hos impios & calamitosos Iudęos habitet, vt solebat,quia iam eos penitus dereliquit. Idem de seipso aiebat Dauid Psal. 70. Quia dixerunt inimici mei mihi, & qui custodiebāt animam meam, consilium fecerunt in vnum: dicentes: Deus dereliquit eum,persequimini,& cōprehendite eum,quia non est,qui eripiat. Psal.70.

פ Phe. *Facies domini diuisit eos,non addet,vt respiciat eos, facies sacerdotum non erubuerunt, nec senum miserti sunt.*

ע Hain. *Cùm adhuc subsisteremus,defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanum: cùm respiceremus attenti ad gentem, quæ saluare nos non poterat.*

צ Tsade. *Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum, appropinquauit finis noster, completi sunt dies nostri, quia venit finis noster.*

ק Coph. *Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli,super montes persecuti sunt nos,in deserto insidiati sunt nobis.*

ר Res. *Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris, cui diximus, in vmbra tua viuemus in gentibus.*

ש Xin. *Gaude & lætare filia Edom, quę habitas in terra Hus, ad te quoque perueniet calix, inebriaberis, atque nudaberis.*

Tau. ת *Completa est iniquitas tua filia Sion,non addet vltra,vt transmigret te,visitauit iniquitatem tuam filia Edom, discooperiet peccata tua.*

¶*Facies domini diuisit eos*. Verba sunt Babyloniorum Iudæis insultantium,quorum hic est sensus:Deus dispersit Iudæos inter gētes, eosque à facie sua in diuersas terrarum oras diuisit,quos nunquam deinceps respiciet.Ita dictum est Psalm.54. Psal. 54. Contaminauerunt testamentum eius,diuisi sunt ab ira vultus eius. Poteris hæc Ierę. verba ita vertere: Ira Dei separauit eos.Sumi autem faciem Dei pro ira indicat locus ille Genes. 4.Egressus est Cain à facie domini.Et 16.A facie Sarai dominę meę ego fugio.Et Esaię 37.Ne timeas à facie verborum,quę audisti. Et psalmi 50. Auerte faciem tuam à peccatis meis.Sed facies Dei sumitur aliquando pro Christo vero Dei filio,vt psalmo 79.Deus virtutum conuerte nos,& ostende faciē tuā, & salui erimus.Quem locum non solùm Christiani,sed nōnulli etiam ex Iudęis de Christo interpretantur.Hoc asserunt Rabbi Salomon,& Rabbi Moses Hardasan,q in caput Genesis 22.Veniemus,inquit,ad faciem eius,qui est rex Messias,quemadmodum dictum est in psalmo: Deus virtutum conuerte nos, & ostende faciem tuam,& salui erimus.Et psalmo 16.ait Dauid: Ego autem in iustitia tua apparebo conspectui tuo,satiabor,cùm apparuerit gloria tua. Vel vt potest etiam verti: Ego autem videbo faciem tuam, satiabor, cū resurrexerit figura tua.Acsi dicat:Ego autem videbo Christum filium tuum,& sūma afficiar gloria, cum resurrexerit,ipse Christus,qui est figura substantię tuę. De illo enim ait apostolus cap. 1.epist.ad Hebręos:Qui cùm sit splendor glorię,& figura substantię eius.Ipse autem Deus pater ait apud Malachiam 3. Ecce ego mittam angelum meum, & pręparabit viam ante faciem meam,& statim veniet ad templū sanctum suum dominator, quem vos q̄ritis.Hic angelus est Ioannes Baptista, quē pater cœlestis misit ante filium suū Christum Deum nostrum, qui facies Dei appellatur, & dominator, qui ad templum suum venit.Intelligi autem locum illum de Baptista Christi pręcursore indicat ipse Christus apud Matt. 11.Et Marc. 1.Quare hoc Ieremię loco poteris per faciem domini Christum intelligere,qui Iudęos in varias nationes separauit.Ac tunc sunt

Gene.4. & 16. Esai.37. Psal.50. Psal.79. Salom. Hardas. Psal.16. Heb.2. Mala.3. Mat. 11. Marc.1.

verba

verba Ieremiæ non solùm de euersione Hierosolymæ per Babylonios loquentis, sed etiã de eius euersione per Romanos duce Tito Vespasiano vaticinantis.

¶*Facies sacerdotum non erubuerũt, nec senum miserti sunt*. Reddit Ieremias rationem, quare Iudęi fuerunt in diuersas oras dispersi, quia nec facies sacerdotum fuerant venerati, nec senibus misericordiam tribuerant. Id prędixerat his verbis
Esai.3. Esa.3. Tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem.

ע ¶*Cum adhuc subsisteremus*. Cùm adhuc retineremus libertatem, priusquàm expugnati essemus, expectabamus ab Aegyptiis auxilium. At illud erat vanum & inutile, quandoquidem seruare nos non valebant. Deplorat Ieremias Iudęorum cęcitatem, qui Deo contempto & relicto, qui eos poterat eripere, ad homines confugerant, qui eis opem ferre non poterant. Idẽ
Esai.30. prædixerat his verbis cap.30. Esaias: Aegy
Esai.31. ptus frustra & vanè auxiliabitur. Et 31. Vę qui descendunt in Aegyptum ad auxiliũ, in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, &c. Et dominum non requisierunt. Non reprehendit diuinus vates quærere ab aliis auxilium, quando opus est, sed spẽ à Deo abducere, & in humano pręsidio figere ac locare.

צ ¶*Lucubrauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum*. Hoc est, prę lassitudine & imbecillitate non valebamus firmiter stare. Labebamur, acsi viæ nostræ essent pręcipites, & periculosę, & tenebris circumfusę. Hoc erat peccati nostri signũ & supplicium. De illo ait idem Ieremias
Iere.33 capite 33. Idcirco via illorum erit quasi lubricum in tenebris, impellentur enim,
Psal.34. & corruent in ea. Et Dauid psal.34. Fiant
Prou.4. viæ illorum tenebræ & lubricum. Et Prouerb.4. Via impiorum tenebrosa, nesciũt, vbi corruant.

Ezech.7 ¶*Appropinquauit finis noster*. Hoc est interitus noster. Ita Ezechiel septimo: Finis venit, venit finis.

ק ¶*Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cœli*. Babyloniorum expeditionẽ in bello, & diligentiam hyperbolicè significat, qui se in Iudęã celeriter contulerũt, & Hierosolymam expugnarunt. Cumq; rex Sedechias cum familiaribus suis exiret ex vrbe, seque fugę mandaret, per mõtes trãsiens & solitudines non potuit eos declinare, quin esset ab illis comprehensus, & oculis priuatus, vt Ieremias vltimo capite ennarauit. Ad hanc historiam Iere.52
videtur hoc loco pręcipuè alludere. Volens Oseas cap.8. hanc Hierosolymæ va- Ose.8.
stitatem prædicere: Quasi aquila, inquit, contra domum domini. Subauditur veniet hostis. Quando aliquid fit celeriter, cum aquila volante comparatur. Ita cap.1. Habacuc: Volabunt sicut aquila festi- Haba.1
nans ad comedendum. Et cap.1. lib.2. Regum: Aquilis velociores, leonibus fortio- 2.Re.1.
res. Et quarto Ieremiæ: Velociores aquilis Iere.4.
equi illius. Apud Pindarum legimus, aqui Pindar.
lam esse volucrum reginam, veluti delphinum piscium, admirabilemque esse vtriusque velocitatem. Et Aristophanes: Aristop.
Oraculum, inquit, acceperunt Athenienses fore, vt tanto vrbes reliquas post se interuallo relinquerent, quanto aquila reliquas aues celeritate superat. Quare pro homine diligente, & ingenij pespicacitate præstante solet sumi aliquando, qui munus cui præficitur, solerter, accuratè & diligenter exequitur. Vt in conflictibus illis & cõcursibus, quos Lusitani iustas vocãt, quilibet decertans vnicam fert hastã, non duas, ac multò minus tres: nam vna conducit ad contentionem, multæ verò illam impediunt: sic qui munere vno in republi Similitu
ca fungitur, potest illud rectè, accuratè, do.
sapienterque explere, at si multis publicis ac diuersis officiis præesse voluerit, nullum ex illis exequetur præclarè, etiamsi cum aquila ingenii acumine cõparetur. Eodem modo scriptor vnico calamo poterit literas pulchrè exarare, multis autẽ simul apprehensis totam scripturam mẽdis & turpibus lituris replebit. Quare nõ sunt omnia reipublicæ munera & officia vni soli deferenda, sed inter multos diuidenda, & cum viris aptis dignisque communicanda. Ac si ita quilibet illorum diligenter munus suum conficiet, poterit cum aquila comparari. Et quia aquila cũ pullos suos ex loco ad locum mutat, eos

nô pedibus instar aliarum auium, sed super dorsum asportat, ne possint lædi sagittis, ideo ferre aliquem super alas aquilarum, est illum solicitè ac diligenter seruare, & ita ducere, vt nullo periculo opprimatur. Id voluit Deus significare, cùm di-
Exo.19. xit Hebræis Exo.19. Vos ipsi vidistis, quo modo portauerim vos super alas aquilarum. Aquila sumitur aliquando pro Deo,
Deu. 32 vt capite trigesimosecundo Deuteronomij. Sicut aquila prouocans ad volandũ pullos, & super eos volitans expãdit alas suas, assumpsit eum, atque portauit in humeris suis, dominus solus dux eius fuit.
Eucher. Ac de Dei ascensu in cęlum intelligit Eu-
Pro. 30. cherius prouerbiorum illud capite trigesimo. Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro, viã aquilæ in cęlum, &c. Sumitur pro quocunque viro sapiẽtia &
Esa. 40. pietate præstanti, vt apud Esa 40. Assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient. Et
Mat. 24. apud Matheum vigesimoquartó. Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabũtur & aquilæ. Hoc est, vbi fuerit Christus, illic erunt viri iusti, & excelsi congregati. Ita
Chryso. Ioannes Chrysostomus, Euthymius, &
Euthy. Theophylactus locum illum interpretan-
Theop. tur. At Clemens Alexandrinus, Stroma-
Clemẽs tum quinto ait, per aquilam capite vndecimo
Leu. 11. Leuitici prohibitam, intelligi rapinam. Et quoniam aquila ad prædam, atque rapinam velociter concitatur, & volat, ideo pro velocitate in malam partẽ aliquando, vt hoc loco, vsurpatur.

¶ *Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris.* Quidam referunt hoc ad Iosiam regem, qui vulneratus est ab Aegyptiis, & ex illo vulnere postea mortuus est, vt literæ diuinæ capi-
4.Re.24 te 24. lib. 4. Regum testantur. Rex enim vngi solebat oleo, quare Christus, hoc est vnctus dicebatur, vt constat ex capite 24.
1.Re.24 & 26. lib. 1. Regum. Sed hoc non potest
& 26. defendi: nam Iosias nõ est captus ab Aegyptiis, sed vulneratus in prælio, ex quo euasit, & postea domi suæ clausit diẽ suũ, vt scriptura testatur. Ea ratione ducti alij, hoc referunt ad Regem Sedechiam, qui fuit à Babyloniis captus in solitudine Iericho, & ad regem Babylonium ductus,
vt capite vigesimoquinto libro 4. Regũ, 4 Re.25
& Ieremiæ 42. scriptum legimus. At nec Iere.52.
hoc sustineri potest: nam Ieremias in hac lamentatione loquitur de pio, ac sanctò rege, quem appellat: spiritum oris hominum, cuius vmbra viri pietate præcellentes protegũtur: at Sedechias erat improbus, & maleficiis alebatur, & ipsum Ieremiam grauiter & iniustè afflixerat, & vul-
nerauerat, vt ex quarto libro Regum, & 4.Reg.
ex ipso Ieremia constat apertissimè. Profectò locus hic intelligitur de Christo Ser-
uatore nostro, & ita illum explanãt Theo Theod.
doretus hoc in loco, Augustinus libro de August.
Ciuitate Dei decimooctauo, cap. 33. Eu- Euseb.
sebius Cæsariensis libro quarto de demõ
stratione euangelica, Cyprianus in sym- Cypria.
bolum apostolorum, Origenes homilia Origen.
octaua in librum Iosue, & libro 2. Periarchon cap. 6. & homilia 3. in Cantica can-
ticorũ, Bernardus in sermone primo de Bernar.
aduentu, & tertio de ascensione, & in natiuitate
Mariæ de aquæductu, Dionysius Dionys.
Carthusianus in Threnos, Petrus Galati- Galatin.
nus libro octauo arcanorum capite 10. & alij magni nominis authores. Imò vt ego mihi statuo, de solo Christo hic locus intelligitur, nam vbi nos habemus, Christus dominus, in Hebræo est, Mešiach Iehouah, hoc est, Mexias Deus: est enim perspicuum, hoc nomen, Iehouah, soli Deo conuenire. Quare illud est certissimum, Christum hunc esse verum Deum. Iudæi verò hac ratione cõuicti multa hoc loco miscent, tenebrasq; offundũt, ne de Chri-
sto domino nostro explanetur. Quemad- Simile.
modum sepia videns se peti, atrum sanguinem siue fel effundit in aquam, vt eã obscuret, quò possit manus effugere piscatorum, sic illi vt possint euadere fortissimas nostras, ac firmissimas rationes, omnia volunt tetra caligine cooperire: Aiunt enim nomẽ Iehouah hoc loco nõ esse in nominatiuo, sed in genitiuo, quod est apertè falsum: nam septuaginta interpretes natione Hebræi vtraque lingua, & Hebræa, & Græca eruditi, sapientia præcellentes, & virtute præstantes in nominatiuo trãstulerunt, dicẽtes: χριστὸς κύριος, hoc

hoc est Christus dominus. Si autem ex Hebræo ad verbum transferamus, vertemus: Mexias Deus, vel Christus Deus.
R. Sam. Et ita vertit R. Samuel in libro de aduentu Mexiæ capite decimoseptimo. Idem enim est Christus apud Græcos, quod Mexias apud Hebræos. Habemus hic locum apertissimum in vetere testamento de Christi redemptoris nostri apprehensione, quando in horto fuit propter scelera nostra ligatus, & vinctus. Nec audiendi sunt, qui illum aliter interpretantur. Deplorans diuinus vates Ieremias his lamẽtationibus euersionem Hierosolymæ per Babylonios, vidit mentis oculis diuino lumine illustratis euersionem futurã per Romanos tempore Titi Vespasiani, & perpetuam Iudæorum calamitatem & miseriam, cuius causa fuit nefarium eorum scelus in Christi morte, & intolerabilis obstinatio & perfidia. Ac raptus spiritu has voces emisit: Spiritus oris nostri Christus dominus captus est in peccatis nostris. Vocat eum spiritum oris sui, quia prophetæ spiritu Dei loquebantur. Vel quia ipse est respiratio oris nostri, quoniam in ipso viuimus, spiritum ducimus, & respiramus. Nam vt verbis vtar diui
Act. 17. Pauli apostoli capi. decimoseptimo Actorum, Ipse dat omnibus vitam, & inspirationem, & omnia. Et paulò pòst, in ipso, inquit, viuimus, mouemur, & su-
Gene. 2. mus. De illo dictum est Genesis secundo: Formauit Deus hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Fuit Christus captus, qui nos venerat solutum. Id prædixerat ille Psal-
Psal. 21. mo vigesimoprimo: Circundederunt me canes multi, consilium malignantium ob
Iere. 12. sedit me. Et apud Ieremiam capite duodecimo. Dedi animam meam dilectam in manu inimicorum. Fuit igitur Christus captus & vinctus, & à discipulis fugientibus relictus. Dixerat enim Deus pater apud Zacha. decimotertio, Percutiã pastorem, & dispergentur oues. Tunc im
Zac. 13. pletum est illud Psalmi trigesimoprimo.
Mat. 26. Considerabam ad dexteram, & videbam,
Psal. 31. & non fuit, qui cognosceret me. Impii autem Iudæi eum falsis criminibus ad cędem vocauerunt iuxta illud Psalmi no- Psal. 93.
nagesimitertii. Captabunt in animam iusti, & sanguinem innocentem condemnabunt. De illius cruciatibus & morte vaticinatus est ita capite quinquagesimotertio Esai. 53.
Esaias, Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. Et nos putauimus eũ quasi leprosum, & à Deo percussum & humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter infirmitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & liuore eius sanati sumus. Hactenus ille. In crucis ara se innocens agnus Christus seruator noster hostiam constituit, vt sanguine suo pretiosissimo scelera nostra expiaret, gratiamque nobis impertiret. Vt enim Similitudo.
aer eadem mutatione lumen recipit, & tenebras depellit, sic eadem re in animam nostram & gratia infunditur, & ex ea peccatorum tenebræ expelluntur. Mortuus est enim, vt nos viueremus, & cœlestis Eliseus sepultus generi humano mortuo 4. Re. 13.
vitam tribuit. Eum adumbrauerat agnus Exo. 12.
paschalis immolatus, cuius sanguis seruauit Hebræos, eiusque cætera legis sacrificia imaginem gerebant. Sed hoc non Iudæis sed Christianis est perspectum & exploratum, elegans enim infans Moses Exod. 2.
in fiscella positus spiritus legis est, sub cortice literæ contentus, quem filia Pharaonis, hoc est ecclesia ex gentibus aperuit & inuenit. Non potest diuina scriptura intelligi, nisi Christi mors intelligatur, ea enim est clauis Dauidis, quæ aperit, & ne- Apoc. 3.
mo claudit. Cùm Semeius regem Dauidem execraretur, & maledictis vulneraret, dixit Dauid cap. 16. lib. 2. Regum: Di- 2. Re. 16
mitte eum, vt maledicat iuxta præceptũ domini, si fortè respiciat dominus afflictionem meam, & reddat mihi bonum pro maledictione hac. In antiquis exemplaribus aiunt fuisse: Si fortè respiciat dominus afflictionem suam. Ita illud asserit Petrus Galatinus lib. 1. de arcanis catho- Galat.
licæ veritatis, Victoria in prima parte ad- Victoria
uersus Iudæos, & Raimundus in Pugio- Raimũ.
ne. Omnes hi aiunt scribas locum hunc cum nonnullis aliis mutasse, vt ex priscis Hebræorum traditionibus constare videdetur.

detur. Cùm enim non intelligerent fore, vt Deus pateretur, verba illa Dauidis: Si Deus respiciat afflictionem suam, in ipsius Dauidis afflictionem commutarũt. At verus Deus Christus Redemptor noster afflictus pro nobis fuit & cruci affixus, vbi cœlestis ille pelicanus sanguinẽ suum fudit, vt nos aleret ad æternitatem.
Psa.101 Ipse enim ait Psa.101. Similis factus sum
Ioan.10 pelicano solitudinis. Ipse ait apud Ioannem 10. Animam meam pono pro ouibus
Rom.5. meis. De illo ait apostolus ad Ro.5. Christus cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est. Secundum tempus ait, quia præfinito à patre tempore crucem subiit. Vel ad tem-
1.Co.14 pus scilicet triduum. Et in priore ad Corinthios 14. Christus mortuus est pro peccatis nostris secundam scripturas. Et hoc
Mat. 26. loco ait Ieremias: Christus dominus ca-
Mar.14. ptus est in peccatis nostris. Hoc est pro-
Luc. 22. pter peccata nostra fuit comprehensus & ligatus à cohorte & ministris pontificum
Ioan.18 & pharisęorum, vt Ioannes, & cęteri euãgelistæ testantur.

¶*In vmbra tua.* Hoc est sub refugio tuo. In gentibus, idest inter gentes te Christe sancte recipientes, in te credentes, nomenque tuum sanctum celebrantes. In ecclesia enim Christiani omnes tam ex Iudæis quàm ex gentibus congregantur. Viuere seu sedere in alicuius vmbra est
Cant. 2. sub eius fauore quiescere. Ita Canticorũ 2. Sub vmbra eius, quem desideraueram,
Ambro. sedi. Diuus Ambrosius in Psalmum 36. per vmbram hoc loco crucis vmbram intelligit, vmbram passionis Christi, cuius mors vita est. Itaque locum hunc ad Christum refert pro nobis immolatum, in cuius vmbra cum animi securitate & tran-
Similitudo. quillitate vitam degimus. Quemadmodũ conferentes se ad vmbram fraxini illic sunt à serpentibus tuti, quoniam eam nõ attingunt, sic qui ad fauorem Christi toto animo confugerint, venena pestilentium cupiditatum euitabunt. Eam ob causam
Psal.16. dicebat Dauid Psalmo decimosexto. Sub vmbra alarum tuarum protege me. Et
Psal.56. Psalmo 56. In vmbra alarum tuarum sperabo. In hac vita sumus in vmbra Christi, in altera verò erimus in eius splendore.

¶*Gaude et lætare filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Imperatiuus est comminatorius, vt illud Ecclesiastis 11. Lętare iuue- Eccl. 11
nis in adolescẽtia tua. Et illud Amos 4. Ve- Amos 4.
nite in bethel, & impiè agite. Et illud Christi ad Iudã: Quod facis fac citius. Sẽsus est, Tu ò Idumæa quæ odio prosequeris Hebræos, nunc audito eorũ exitio, insultans illis gaudio afficieris. Sed tu quoq; euersa eris & vastata. Ad te veniet dolorũ & cladũ calix, quo inebriaberis, & miseria repleberis. Et nudaberis, hoc est eris bonis omnib. spoliata & destituta. Vaticinatur de Idumęorũ pernicie, nomine cali
cis significata, queadmodũ capi.49. Ecce Iere.49.
quibus non erat iudicium, vt biberent calicem, bibentes bibẽt. Vbi calicem vocat afflictionẽ & mortem. Eodem modo Da
uid Psal. 115. Calicem salutaris accipiã. Psa.115
Et paulò pòst explicãs quid intelligat per calicẽ, Pretiosa, inquit, in conspectu domini mors sanctorũ eius. Et Christus do-
minus apud Matthæum 20. Potestis bibe- Mat.20.
re calicem, quem ego bibiturus sum? Hic est calix Ioseph inuentus in sacco di e-
cti sui Beniamin. Eos enim Christus solet Gen.44.
afflictionibus afficere, quos admirabili ꝓsequitur amore. Pro inebriaberis, ac nuda eris, vertũt quidã, Inebriaberis, & euacuaberis, seu euomes. Hoc est, tot tamque acerbis molestiis repleberis, vt eas non valens sustinere, euomere cogaris. Septuaginta habẽt, Et effundes. Quod in idẽ recidit. Paraphrasis Chaldaica per filiã Edom hoc loco intelligit Romã, cuius exitiũ per Gotos ait hoc loco significari.

¶*Completa est iniquitas tua filia Sion.* Id ת
est calamitatibus purgata est iniquitas tua ò Hierosolyma. Vel sumitur iniquitas pro pœna iniquitatis, vt suprà diximus, verba illa huius capitis explanantes, Maior effe-
cta est iniquitas filiæ populi mei. In di- Sup. eo.
uinis enim literis sæpe peccatum pro pec
cati supplicio accipitur, vt capite quarto Gene.4.
Genesis, Nonne si bene egeris, recipies, subaudi mercedem: sin autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit. Hoc est, mulcta, & pœna peccati præsto est.

est. Et paulò post eodem capite. Maior est iniquitas mea, quàm vt veniam merear. Pro quo alij vertẽdum putant. Maior est pœna mea, quàm vt eam ferre possim. Eo
2.Re.12 dem modo sumitur peccatum capit. 12. lib. 2. Regum, vbi Nathan dixit Dauidi: Dominus transtulit peccatum tuum, in filium, qui tibi natus est: non enim mo-
Infr.5. rieris tu, sed ille, Et capite quinto Threnorum. Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus. Vnde Paulus in epistola ad Ro-
Rom.8. manos octauo. Et de peccato damnauit peccatum. Hoc est, Deus pater damnauit mundi peccatum per Christum immolatum pro peccato. Eodem modo
2.Co.5. capite quinto posterioris ad Corinthios. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis fecit peccatum.

¶ *Non addet vltra, vt transmigret te.* Subaudi pro præteritis flagitiis, non iterum pro iisdem sceleribus te exilij pœna mulctabit.

¶ *Visitabit iniquitatem tuam filia Edõ.* Hoc est, Deus, ò Idumæa, vt seuerus iudex visitabit scelera tua, aperiet ea, vt manifesta sint, quando eorum dederis pœnas, fuerisque afflicta & euersa. Eodem modo capite quadragesimonono. Ego discooperui Esau, reuelaui absc̃odita eius, & celari non poterit. Ita clauduntur Ie-
Iere. 49. remiæ lamentationes, quas ego breuiter explicaui Timantem imitatus, qui quod exprimere penicillo non poterat, velo contegebat.

OBSERVATIONES ex Hebræo in quartam lamentationem.

Vomodo obscuratum est aurum? Ita habet etiam paraphrasis Chaldaica. Pagni-
Pagnin. nus verò habet. Quomodo occultatum est aurum? Sed idem est sensus. Ac verbum עָמַם, quod est in Hebræo vtrunque significat.
Ezec. 31 Eo vtitur Ezechiel cap. trigesimoprimo, cùm ait. Cedri non occultarunt illum, vel non obscurarunt illum in horto Dei. Pro quo clarius Latinus noster interpres trãstulit. Cedri non fuerunt altiores illo in Paradiso Dei.

¶ *Mutatus est color optimus.* Pro colore est in Hebræo: כֶּתֶם cethem, quod nomen significat aurum, & signum, & notam, & colorem. Quare rectè vertit noster interpres. Et rectè etiam Pagninus, Pagnin.
qui habet. Mutauit se aurum optimum.

¶ *Lamiæ nudauerunt mammam.* Pro, lamiæ, in Hebræo est תַּנִּין tannin, quod nomen draconem significat, vt Exodi 7. Exo.7.
Proiecerunt virgas suas, quæ versæ sunt in dracones. Hac ratione ducti septuaginta interpretes verterunt: δράκοντες, hoc est dracones. Chrysostomus Dion Dion.
in intima Aphrica feras quasdã esse scribit vultu muliebri præditas, quæ lamiæ vocantur, atque homines pulchritudine sua ad se alliciunt, captosque crudeliter deuorant. De huiusmodi feris locus hic intelligitur. Sumitur etiam lamia pro venefica, quæ Lusitanè bruxa vocatur. Sed de lamiis disserit Philostratus in A- Philost.
pollonio, & Cœlius Rhodiginus lib. 16. Cælius.
capite quarto.

¶ *Rubicondiores ebore antiquo.* Pro ebore est in Hebræo עֶצֶם quod significat Gene. 2.
os ossis, vt Genesis secundo. Hoc nunc Ps. 138.
os ex ossibus meis. Et Psalmo 138. Non est occultatum os meum à te, quod fecisti in occulto. Hoc est, ne vnum quidẽ ex ossibus meis te latuit, cùm me in ventre matris meæ formares. Et quia ebur est os & dens elephanti, vertit noster interpres ebur. Significat etiam speciem. Quare Rabbi Dauid Chimhi vertendum Dauid.
putat. Rubicondiores specie plusquam margaritæ. Et Pagninus. Rubicundio- Pagnin.
res fuerunt aspectu, quàm gemmæ. Nam pro antiquo est in Hebræo פְּנִינִים, quod nomen aiunt lapides pretiosos generaliter significare. Quare noster interpres posuit antiquũ, hoc est pretiosum. Alij dicunt, vt Ioannes Reuchlinus re- Reuchl.
fert, præcipuè significare coralia, quam ob causam vertunt: Rubicundiores specie plusquam coralia. Est enim cora-

lium rubicundum, & mirum in modum hæc significatio huic loco conuenire videtur. Nascitur in mari Rubro, & in mari Siculo circa Heliam & Drepanum, sed prætiosius & præstantius inuenitur in mari Oceano septentrionali iuxta Orchadas insulas. Dum est in mari est corpus quoddam molle, sed extractum ex aquis, teste Theop. Theophrasto in tractatione de gemmis, lapidescit. Et quia hoc nomen עצם, significat quoque corpus, vertit Pagninus in Pagnin. Thesauro: Rubuerunt corpore præ gemmis.

¶*Iurgati quippe sunt.* Verbum Hebraicū est נצו, quod significat iurgare, iurgio contendere, litem concitare. Qua ratione ductus Latinus noster interpres vertit, Iurgati quippe sunt. Et septuaginta interpretes ὅτι ἀνήφθησαν, Hoc est, quia succensi sunt. Idest, quoniam ira commoti sunt. Et eodem modo habet trāslatio Chaldaica. Significat etiam inquinare. Eam ob causā Brixia. Isidorus Brixianus vertit: Inquinati quippe sunt. Et ita habet Rabbi Menachem. Et Menac. Pagninus: Quia inquinati erant. Præterea Pagnin. significat volare & egredi. Ideo potest verti: Quia euolarunt. Siue quia egressi sunt. Iere.49. Hoc verbo vtitur Ieremias cap. 49. vbi Moabitarum euersionem his verbis prædicit: Date florem Moab, quia florens egredietur. Acsi dicat: Dicite esse Moab similē flori, cuius pulchritudo subitò marcescit, & celeriter euanescit & consumitur. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Date alteri coronam Moab, quia egrediens egredietur. Vbi Moab est gignendi casus, vt sit sensus. Regnum Moab dabitur alteri, & ipsi Moabitæ egredientur à regia dignitate. Potest rectè verti locus ille: Date alam Moab, quia volans volabit. Acsi dicat: Quemadmodum aues habentes integras alas facilè volant, sic Moabitæ ocyus quàm cogitant, patriam suam amittent, & ab ea volabunt.

¶*Facies domini diuisit eos.* Septuaginta interpretes habent: πρόσωπον κυρίου μερὶς αὐτῶν. Hoc est facies domini pars eorum Hoc est, eos in partes separauit. Quod idē est. Pro facie est in Hebraico פני à verbo פנה, quod significat respicere, & sequi: Deu.31 vt Deut. 31. Quia secutus est Deos alienos. Quod potest verti: Quia respexit ad Deos alienos. Vnde פנים numero tantùm plurali idem est quod facies, sic appellata quòd huc atque illuc respiciat. Ac quia ira in facie seu vultu apparet, sumitur pro ira, vt psalmo 34. Vultus domini super fa- Psal.34. cientes mala. Hac ratione ducti Xantes Pagnin. Pagninus, & Isidorus Brixianus, & Ioan- Brixia. nes Benedictus verterunt: Ira domini di- Benedict. uisit eos. Diuisit autem eos Deus illis iratus, quia ipsi se inter se diuiserūt, & discordiam concitarunt. Si enim amicitia coniuncti essent, permanerent in prospero statu, essentque sine dubio egregia quadā Similitudo. gloria cumulati. Vt enim in corpore ex temperatione calidi & frigidi, sicci & humidi optima fit constitutio, sic in ciuitate ex diuersorum hominum concordia admirabilis conflatur firmitudo, rerumque prosperarum abundantia. Id voluit Vespasianus Imperator in numo suo significare, vbi sculptæ sunt pulchræ plenæque spicæ ex duabus manibus datis simulque iunctis egredientes, ad designandum ex concordia & fide rerum felicium abundantiam dimanare. Id quod Iulius Cæsar significauerat sculpens in numo quodam suo caduceum vnà cum cornucopia. Est enim perspicuum nomine caducei concordiam, nomine verò cornucopiæ rerum prosperarum affluentiam significari. Sed turbulenta Iudæorum dissidia eorum quietem dissiparunt, eosque ex dulci patria eiecerunt.

¶*Lubricauerunt vestigia nostra in itinere platearum nostrarum.* Existimo posuisse Latinum nostrum interpretem lubricauerunt pro insidiati sunt, vt sit sensus: Hostes nostri insidiati sunt vestigiis nostris in mediis plateis nostris, vbi nobis insidias instruxerunt. Pro lubricauerunt est in Hebræo verbum צוד, quod significat insidiari & venari, vt Threnorum 3. Venatione Sup.3. ceperunt me. Et Genesis 27. Cumque venatu aliquid apprehenderis. Hanc signifi- Gen.27 cationem secuti sunt Septuaginta, & modò Pagninus. Rabbi Abraham hunc lo- Pagnin.

cum

cum ita explanat: Non venerunt nisi ad venandum nos in plateis nostris. Vnde ציד significat venationem,& cibum,& lu-
Pro. 12. crum,vt capite Prouerbiorum 12. Non inueniet fraudulentus lucrum.Vel,vt alii vertunt,venationem,aut escam.

¶ *Captus est in peccatis nostris.* Septuaginta interpretes habent: Captus est ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν. Hoc est in corruptionibus nostris. Quod in idem recidit cum editione vulgata, nam peccatum corruptio est, diaphthora enim corruptionem significat & mortem,peccatum etiā gra-
Psal. 17. ue mors est.Ita accipitur psal. 17. Præoccupauerunt me laquei mortis.Et Prouer.
Pro. 11. 11.Iustitia autē liberabit à morte. Ioan
Bened. Benedictus pro,in peccatis nostris, vertēdum putat,in retibus eorum. Nec malē, nam impij Iudęi volentes Christum ligare,ligati sunt, fueruntq; propriis retibus
Esa. 8. illaqueati. De illis dixerat capite 8. Esaias: Erit in laqueum & ruinam habitantibus Ierusalem. Acsi diceret: Christus qui plis Hebræis vitam tribuet ęternam, impios euertet, eo enim illaqueabuntur, &
Pagnin. irretientur. Pagninus & Brixianus vertūt:
Brixian. Captus est in foueis eorū. Populus enim Iudaicus foueas Christo fecit,in quas ipse populus infeliciter incidit, iuxta illud
Psal. 7. Psalmi 7. Incidit in foueam,quam fecit. Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descen-
Psal. 56. det. Et illud Psalmi 56. Laqueum parauerunt pedibus meis; & incuruauerunt animam meam, foderunt ante faciem meam foueam, & inciderunt in eam. Tunc impletū est id,quod Christus Psal-
Psal. 17. mo 17.prædixerat. Cōfringam illos, nec poterūt stare,cadent subtus pedes meos.
Psal. 26. Et Psalmo 26. Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt.
Mat. 28. At Christus dominus resurrexit tertia Dei, & obtinuit nomen, vt Paulus ait ad
Phil. 2. Philippenses 2.quod est super omne no-
Mar. 16. men,& sedet ad dexteram patris Rex re-
Hebr. 1. gum,& dominus dominantium, vt capi-
Apo. 19. te Apocal.19.eum vocat diuus Ioannes.
Ps. 131. Hoc voluit Deus pater Psal.131 his versiis significare. Inimicos eius induam cō fusione, super ipsum autē efflorebit sanctificatio mea. Vel,vt diuus trāstulit Hieronymus. Super ipsum autē florebit diadema eius. Acsi dicat. Nunquā eius regnum marcescet,sed semper erit florens & gloriosum, qđ ęternitas ipsa intuebitur. Itaq; quanto magis nefarij Iudæi clarissimum Christi lumē voluerunt extinguere, tāto gloriosius illud illustrarunt, sibiq; ęternā memoriam dedecoris reliquerunt. Id aliquo modo illis plerumq; accidit, qui viros sapientia & nobilitate præstantes abiiciunt,& virtuti ac gloriæ inuidentes contendunt florē dignitatis eorum infringēre,nominisq; celebritatē obscurare. Sed quemadmodum nonnullę herbę conculcatæ altius crescunt:sic vera,clara, & excelsa virtus quanto magis proteritur, & abiicitur, tanto altius ascendit, & lōgius atq; illustrius propagatur. Verū est enim tritum illud & laudatum prouerbium. Virescit vulnere virtus. Nihil.n.magis cōducit ad eximiæ honestatis gloriam magnificentius illustrandam, q̄ calamitas ipsa. Contra verò,qui magnorū virorū nominis claritati tenebras voluerunt offundere,semper in silētio iacuerūt,propriumq; nomen turpi dedecore macularunt.

Hieron. Similitudo

ORATIO IEREMIAE.

Caput Quintum.

A *Recordare domine, quid acciderit nobis: intuere, & respice opprobrium nostrū. Hæreditas nostra versa est ad alienos, domus nostra ad extraneos. Pupilli facti sumus absque patre, matres nostræ quasi viduæ. Aquam nostrā pecunia bibimus, ligna nostra precio comparauimus. Ceruicibus nostris minabamur, lassis non dabatur requies. Aegypto dedimus manum, & Assiriis, vt saturaremur pane.*
B *Patres nostri peccauerunt, & non sunt, & nos iniquitates eorum portauimus. Serui dominati sunt nostri, non fuit, qui redimeret de manu eorum. In animabus nostris*

afferebamus panem nobis, à facie gladii in deserto. Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis. Mulieres in Sion humiliauerunt, & virgines in ciuitatibus Iuda. Principes manu suspensi sunt, facies senum non erubuerunt.

Explanatio.

Ecordare domine. Postquā diuinus vates Ieremias quatuor superioribus capitib. affectuum plenissimis, deplorauit lamentabilibus vocibus miserabilem Hierosolymæ calamitatem & euersionem, nunc se ad suspiria piasque preces cõuertit, tanq̃ ad excellēs refugium, quo possit diuinum numē Hebręorum scelere violatum placare ac lenire. Vt corpus nisi respiret, viuere neq̃t, sic anima afflicta vt mœrore leuetur, suspiria ad Deum cum precibus copulata effundit. Primò exponit beatus Ieremias Israelitici populi ærumnas, deinde diuinam implorat misericordiam. Ait igitur. Recordare domine, quid acciderit nobis. Hoc est, memoria tene Deus sancte, quę vulnera, quam calamitatem & mortiferā plagam inflixerint nobis Babylonij, qui de nostro interitu, & huius vrbis exitio cogitarunt. Loquitur sub persona totius populi Iudaici, non singula verba ad singulos referens, sed diuersa ad diuersos. In summo, simplicissimo, sapientissimo ac inuariabili Deo nec obliuio propriè esse potest, nec recordatio. Sed per similitudinem quandam ei more humano attribuũtur. Ita Dauid Psal. 12. Vsquequo domine obliuisceris me in finem? Et Psalm. 43. Quare faciem tuam auertis, obliuisceris inopiæ nostræ, & tribulationis nostræ? Et Iob cap. 14. Et constituas mihi tempus, in quo recorderis mei. Et Ieremias 18 Recordare, quòd steterim in conspectu tuo.

Similitudo.

Psal. 12.

Psal. 43.

Iob 14.

Iere. 18.

¶ *Intuere & respice opprobrium nostrũ.* Nimirum oculis tuæ clementiæ. Confert se ad portum diuinæ misericordiæ, constituens remedium miseriarum suarum in piis Dei oculis, q̃bus ille ad eos respicit, qui ad ipsum confugiunt in gemitibus, & lamentis, & molestiis versati. Sumitur.n. aspicere hoc loco pro misereri, quemadmodum psal. 118. Aspice in me, & miserere mei. Et 137. Excelsus dn̄s, & humilia respicit, & alta à lõge cognoscit. Acsi dicat: Humilium miseretur Deus, superbos autem contemnit. Vel, vt quidam vertunt, & alta è longinquo frangit. Hoc est, ex cœlo conterit homines insolētes & arrogantes. Vnde auertere faciem illamque abscõdere est iram ostendere, vt psal. 26. Ne auertas faciem tuam à me. Et cap. Esaiæ 64. Abscondisti faciem tuam à nobis. Videre aũt & intueri est misericordiā ostendere, vt Thre. 1. Vide domine, quoniā tribulor. Et hoc loco, intuere & respice opprobriũ nostrũ. Vnde psal. 78. Facti sumus opprobrium uicinis nostris, subsannatio & illusio his, qui in circuitu nostro sunt.

Ps. 118.

Ps. 137.

Psal. 26.

Esai. 64.

Thre.

Psal. 78.

¶ *Hæreditas nostra versa est ad alienos.* Hoc est, Iudæa maioribus nostris diuinitus data, deuoluta est modò ad Babylonios hostes nostros, qui eā vastarũt, & nos spoliauerũt. Quos alienos vocauit, statim vocat extraneos. Alieni dicũtur, non solũ qui nõ sunt ex eodē genere, & eadē natione, sed qui sunt sceleribus cõtaminati, q̃ moribus & vita sunt à Dei lege abducti. In hac significatione sumũtur ab Esai. 25 de euersione Hierosolymæ ita vaticinante: Posuisti ciuitatē in tumulũ, vrbem fortem in ruinā, domũ alienorum, vt non sit ciuitas. Hoc est, tu Deus ex vrbe munita facies domũ Babyloniorum, qui & fide & actionibus sunt ab institutis tuis separati. Nam pro alienorũ vertunt septuaginta interpretes ἀσεβῶν, hoc est, impiorũ. Possũt hæc Ieremię verba de secũda expugnatione intelligi, quãdo Hierosolyma fuit per Romanos euersa. De qua dixerat dn̄s Iesus Iudæis apud Matth. 23. Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Hæc est vinea illis quõdam locata, quam ob Christi filij Dei mortē amiserunt, quemadmodũ ipse apud Matth. 21. prædixerat. Romani enim florentissimam quõdam vrbem variis lamentabilibusq; calamitatibus afflixerunt,

Esai. 25.

Mat. 23.

Mat. 21.

xerunt, illamque cædibus crudelissimis, & sanguine passim profuso deformauerunt, & templum admirabili religione consecratum flagitiis detestabilibus violarunt. Potest hoc intelligi de diuina lege ad gentes translata, quæ fidem receperunt, ex qua Iudæi nihil habent præter occidentem literam. Nos autem qui à gentilitate, idolorum quondam cultrice, originem ducimus, diuinam legem habemus, ea erudimur, eique operam studiumque nauamus. Est enim diuina lex thesaurus admirabilis, quo Iudæi sunt
Psal. 18. spoliati. Illud Psalmi decimioctaui. Iustitiæ domini rectæ, potest etiam verti: Thesauri domini, seu opes domini rectę. Dei enim pręcepta, & institutiones diuitiæ sunt, & admirabiles thesauri, quibus animus amplificatur, & diues efficitur. Dicuntur autem iustitiæ domini rectæ & iustæ, quia à Deo sunt recto iudice, eosq; rectos efficiunt, qui eas amplexãtur. His opibus carent infelices Iudæi, hac etiam in re infeliciores, quia infelicitatem hanc
Similitudo. suam haudquaquam intelligunt. Vt qui priuatione sensus oculorum laborãt, nulla gemmarum splendidarum pulchritudine mouentur: sic obstinati Iudęi animo cæco, tenebrisque circumfuso, splendorem veritatis, radios in mentes sapientiũ
Sap. 2. mittentis, non vident. Excæcauit enim
Similitudo. eos, vt sapiens ait, malitia eorum. Et quemadmodum qui se longè conferunt, si semel arrepto itinere contrario aberrauerint, quò longius præcesserunt, nõ magis eo tendunt, quo volunt, quàm recedunt, atque fugiunt: sic illi sumpto errore in principio cùm asserunt rectè fecisse, cum Christum Iesum ad cædem crudelissimam vocarunt, quò magis ad veritatem existimant accedere, eò diuersius ab illa separantur.

¶*Pupilli facti sumus*. Non solùm sine patribus in bello occisis, sed Dei consolatione destituti.

¶*Aquam nostram*. Tam acerba tyranni de nos opprimunt hostes nostri, vt nec aquam nostram, nec ligna nobis dent, nisi ea pecunia emamus.

¶*Ceruicibus nostris minabamur*. Minãtur nobis inimici ceruicum percussionẽ, cũ qualibet occasione periculũ nobis capitis ostentant. His verbis immanitatem suam Babylonij declarabant. Si vis aspicere, qualis sit liquor in vase inclusus, Similitudo.
aperis os eius: ita si vis videre, quid sit in hominis animo, audi illum loqui. Verissimum est seruatoris nostri illud, Ex Mat. 12.
abundantia cordis os loquitur. Id Iere- Luc. 6.
miæ quidam vertendum existimant. Ceruicibus nostris impositum est iugum. Potest verti. Ceruicibus nostris ducebamur. Vt sit sensus. Hostes nostri nos funibus collo ligatis captiuos ducebant: minare enim idem est quod ducere. Et hic est germanus sensus.

¶*Aegypto dedimus manum & Assyriis*. Hoc est, cùm abiecti essemus in terra prostrati, auxilium postulauimus extẽdentes manus ad Aegyptios & Assyrios, vt ipsi nos suis erigerent, nobisq; opem & præsidium ferrent. Idem est extendere manum, vt Psalmo 87. Extendi ad te Psal. 87.
manus meas. Ille etiam qui adiuuat, manum dicitur dare. Hinc apud Vergilium clamat ad Aeneam Palinurus: Da Vergil.
dextram misero, & tecum me tolle per vndas. Id voluit Imperator Antoninus in numo quodam significare, in quo est pietas sculpta habens dexteram extensam, & ad adiuuandum porrectam. Et Dauid Psalmo 64. Deum alloquens; Psal. 64.
Tenuisti, inquit, manum dexteram mea. Sed quia manus significat seruitutem, vt Exodi decimoquarto. Liberauit dominus Exo. 14.
in die illa Israelem de manu Aegyptiorum, potest esse sensus: Aegyptiis ac Assyriis promisimus seruitutem, ac obedientiam. Cum arca Dei, in qua fuit diuina lex, esset ad Philistæos translata, cecidit Deu. 10.
idolum Dagon, fueruntque manus eius 1. Reg. 5
confractæ: quia futurum erat, vt cùm euangelica doctrina esset ad gẽtes propagata, caderent idola, eisq; obedientia frãgeretur. Præterea dare manus idem est quod fœdus sancire, vt capite decimo, libro quarto Regum: Da mihi manum 4 Re. 10
tuam, qui dedit ei manum. Et decimo- Ezec. 17
septimo Ezechielis: Ecce dedit manum suam. Quare potest esse huius Ieremię

loci

loci sensus, Fœdus cum illis fecimus, & societatem conflauimus.

¶*Patres nostri peccauerunt, & non sunt.* Maiores nostri admiserunt flagitia, & iã excesserunt ex vita, nos aũt pęnas scelerũ eorũ persoluimus. Idem voluit Deus ca. 20. Exodi significare, cùm dixit populo Israelitico, Ego sum dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrũ in filios in tertiam & quartã generationẽ eorũ, qui oderunt me. Id asseritur etiã capite 34. Exodi, & 32. Ieremiæ. Et 4. Reg. 24. scriptum est, fuisse Hierosolymã euersam propter peccata Manasse, qui multo antea è vita migrauerat. Sed oritur hinc quæstio, nã ca. 14. li. 4. Regum, & 25. 2. Paralipomenon, & Ezech. 8. scriptum legimus, nec filium dare pœnas scelerum patris, nec patrẽ filii. At solues hanc quæstionem, si dixeris, suppliciũ dupliciter considerari, primo sub ratione supplicii pro scelere, deinde sub ratione medicinæ. Primo modo sumptũ non infligitur nisi peccato, vt æqualitas iustitiæ compensetur. Et ita intelliguntur authoritates asserẽtes neminẽ pro alio mulctari. Supplicium autẽ, vt est medicina, infligitur aliquando innocentibus, vt præseruet à flagitio, & virtutẽ tueatur. Et ita intelliguntur loca ostẽdentia, filios aliquando pro parẽtum peccatis mulctari. Sed tunc nec in spiritualibus, nec in æternis, vt diuus ait Augusti. quæst. 8. in Iosue, sed in temporalibus & corporalibus puniuntur. Nisi filii scelera maiorum imitentur, tunc enim & in corpore & in animo castigantur. Id videntur innuere Dei verba cap. 20. Exodi mandata, Visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam & quartam generationem eorum, qui oderunt me. Vbi verba hæc, qui oderunt me, intelliguntur de filiis, qui maiorum maleficia imitãtes Deum odio prosequuntur. Qui autem à parẽtum maleficiis abhorrent, non debent iuxta Ezechielis sententiã propter illa puniri. Ita hoc Augustinus in tractatione contra Donatistas post collationem cap. septimo & in quæstionibus in Deut. quæst. 42. interpretatur.

Exo. 20.
Exo. 34.
Iere. 32
4. Re. 24
4. Re. 14
2. Pa. 25
Ezec. 8.
August.
Exo. 20.
August.

Serui dominati sunt nostri. Hoc est, serui Babyloniorum. Vel hoc dicit propter Moabitas & Idumæos, qui quondam seruierant Iudæis, & in bello illo fuerunt cũ Babyloniis cõiuncti. Intolerandum quippe est videre seruum dominatum obtinere, clauumque reipublicæ tractare. Hinc Salomon Prouer. 30. Per tria mouetur terra, & quartum, quod non potest sustinere: per seruum cum regnauerit, &c. Acsi dicat, Propter tria mala stomachantur homines, & propter quartum se non possunt ab ira temperare. Primum est videre seruum regnantem. Et cap. 10. Ecclesiastis, Est malum, inquit, quod vidi sub sole, quasi per errorem egrediens à facie principis, positum stultum in dignitate sublimi, & diuites sedere deorsũm. Vidi seruos in equis, & principes ambulantes super terram quasi seruos.

¶*In manibus nostris afferebamus panẽ nostrum à facie gladij in deserto.* Id est, cum periculo vitæ nostræ fugientes è ciuitate per solitudinem à facie gladii Babyloniorum asportabamus escas ad comedendũ. Cùm enim se in fugam conferrent portantes victum, seipsos periculis obiiciebant. Vel in animabus nostris, hoc est, iumentis nostris. Sumitur anima pro iumẽto & quacunque bestia, vt Iacobus Vitodurensis in libro troporum ac schematũ ait. In hanc significationem accipitur Gene. 1. Producat terra animam viuentem, hoc est, pecora & iumenta, & cętera animalia rationis expertia. Ita Laurentius Villavicẽtius in phrasibus interpretatur, & multo ante illum eodem modo locũ illum explanauit magnus Basilius in opificio sex dierum, ac Iunilius, & Seuerianus in Genesim. Ita etiam intelligi potest Genesis illud cap. 12. Tulitque Abraham vniuersam substantiam, quam possederant, & animas, quas fecerant in Haran.

Pro. 30.
Eccl. 10
Vitodurens.
Gen. 1.
Villaui.
Basilius
Iunilius
Seueria.
Gen. 12

¶*Pellis nostra exusta est.* Hoc est igne calamitatis combusta, & instar clibani nigrore affecta, & fame dissicata. Ita Iob 9. Pelli meæ consumptis carnibus adhæsit os meum.

Iob 9.

¶*Mulieres in Sion humiliauerũt.* Nimirũ Babylonii eas obscęna voluptate violãtes.

tes. Id prædixerat Deus Iudæis, si eius le-
Deu. 28. gē violarent, cap. 28. Deuteronomii, Vxorem accipies, & alius dormiet cum ea. Et paulò pòst, Filii tui & filiæ tuæ tradentur alteri populo videntibus oculis tuis.

¶ *Principes manu suspensi sunt.* Sensus est, Qui generis nobilitate pstabāt, & principatum obtinebant, fuerunt manu hostium patibulis affixi, & strangulati. Babylonii enim illi nec magnatibus parcebāt, nec senes venerabantur.

Adolescentibus impudicè abusi sunt, & pueri in ligno corruerunt. Senes defecerunt de portis, iuuenes de choro psallentium. Defecit gaudium cordis nostri, versus est in luctum chorus noster. Cecidit corona capitis nostri, væ nobis
D *quia peccauimus. Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrum, ideo contenebrati sunt oculi nostri. Propter montem Sion quia disperiit, vulpes ambulauerunt in eo. Tu autem domine in æternum permanebis, solium tuum in generationem & generationem. Quare in perpetuum obliuisceris nostri, derelinquens nos in longitudine dierum? Conuerte nos domine ad te, & conuertemur, innoua dies nostros, sicut à principio. Sed proiiciens repulisti nos, iratus es contra nos vehementer.*

¶ *Adolescentibus impudicè abusi sunt.* Loquitur de peccato turpissimo contra naturam. Potest tamen verti hæc oratio: Adolescentibus ad molas vsi sunt, vt eas scilicet agitarent. Sensus est, Hostes nostri Babylonii adolescentes Hierosolymæ detrudebant ad pistrinum, vbi frumentum mola transfatili tundebatur. Erat quippe illud infimum officium, iux-
Exo. 11. ta illud Exodi vndecimo. A primogenito Pharaonis, qui sedet in solio eius, vsque ad primogenitum ancillæ, quæ est
Esai. 49. ad molam. Vnde Esaias ad ignominiam & vile munus explicandum, Tolle, inquit, molam & mole farinam.

¶ *Et pueri in ligno corruerunt.* Id est, & pueros vsque adeo onerarunt lignis, vt deficientibus viribus sub illis corruerent. Sed quia locutus fuerat de mola, fortasse per lignum intelligit manubrium ligneū, quo voluitur pistrini mola. Vel ita, pueri in cunis ligneis occidebantur.

¶ *Senes defecerunt de portis.* Id est, nō ferebant sententiam, publica non exercebant iudicia, quæ in portis vrbis fieri solebant, vt Deut. 17. Et iudicium intra por- Deu. 17.
tas tuas videris. Et 22. Ad seniores vrbis, Deu. 22.
qui in porta sunt. Et Amos 5. Constituite Amos 5.
in porta iudicium.

¶ *Defecit gaudium cordis nostri.* Iuxta id quod dixit Deus per diuinum vatem
Amos 8. Conuertam festiuitates vestras Amos 8.
in luctum, & omnia cantica vestra in plā
ctum. Et Iob ait capite 30. Versa est in lu Iob 30.
ctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium.

¶ *Cecidit corona capitis nostri.* Hoc est, ruit regnum nostrum, & fuit ablatum à capite nostro, hoc est, à rege Sedechia, tritū est enim per caput regē significari. Sumitur corona pro regno, quòd sit regum gestamen, dicta, vt nonnulli aiunt, à cornu, quòd pro regno in literis diuinis inuenitur, vt 1. Reg. 2. Sublimabit cornu Christi 1. Re. 2.
sui. Et Luc. 1. Erexit cornu salutis nobis in Luc. 1.
domo Dauid pueri sui. Vel accipitur corona pro honore, vt capite decimono
Iob: Spoliauit me gloria mea, abstulit Iob 19.
coronam de capite meo. Et Ieremiæ ter- Iere. 13.
tiodecimo, Descendet de capite vestro corona gloriæ. Vel sumitur pro filiis, iux-
ta illud Prouer. 17. Corona senum sunt Pro. 17.
filii filiorum. Vel accipitur hic corona
pro diuitiarum abundantia, vt Prouer. 14. Pro. 14.
Corona sapientum diuitiæ eorum. Hę au
tē amittuntur, & facilè euanescunt. Vt Similitu
aqua manibus hausta quanto magis pre- do.
mitur, tanto citius elabitur, sic mundi diuitiæ quāto tenacius restringuntur, tanto procliuius labuntur. Sed quia Ieremias ait, Cecidit corona, existimo esse hoc de templo Hierosolymæ intelligendū, quod fuit euersum in expugnatione Hierosolymæ per Babylonios.

¶*Propterea mœstum factum est in dolo re cor nostrum*. Iusti & impij corda habebant mœrore confecta: sed hoc erat inter eos discrimen & interiectum interuallum, quòd qui erant nefariis sceleribus polluti, turbulentis perturbationibus cōcitabantur, viri autem iustitia, ac pietate cæterisque virtutibus tanquam mœnibus septi, in mediis ærumnis quiete, animiq; securitate gaudebant. Id sentiens Dauid in calamitatibus versatus, Super aquam, inquit, refectionis educauit me, animam meam conuertit. Quod potest ex Hebræo ita transferri. Ad aquas tranquillitatis adduxit me, animum meum sedatum reddidit. Non ait. Ad aquas torrentis, quæ raptim ac turbulenter fluunt, sed ad aquas lenes & tranquillas quietè defluentes. Qui legem Dei violant, sunt perturbati, qui verò illam seruant, quieti. Illud Psalmi 18. Lex domini immaculata conuertens animas, potest ex Hebræo verti. Lex domini perfecta tranquillas reddit animas. Vel ita: Philosophia diuina omnibus numeris absoluta animos quietos efficit.

Psal. 22.

Psal. 18.

¶*Contenebrati sunt oculi nostri*. Hoc est, fuerunt ob nimias vigilias & calamitates & lachrymarum multitudinem tenebris circumfusi.

¶*Vulpes ambulauerunt in eo*. Tanquam in solitudine. Vnde Michæas 3. Siō quasi ager arabitur, & Ierusalem quasi aceruus lapidum erit. Poteris per vulpes homines intelligere versuros & malitiosos. In hanc significationem aiunt sumi Luc. 9. Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos, filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet. Cyrillus vulpes loco illo & volucres vocat malitiosas & astutas dæmonum potestates. Quasi Christus dicat. Cum vulpes, & volatilia in te habitent, quomodo ego in te requiescā? Nulla est enim inter lucem & tenebras societas.

Mich. 3.

Luc. 9.

Cyrill.

¶*Tu autem domine in æternum permanebis*. Sensus est: Periit ac euersa est Hierosolyma, quia mutabilis erat, & corruptioni subiecta: tu autem domine nunquam peribis, quin potius idem in omni æternitate permanebis. Idem cecinit diuinus, atque regius vates Psalmo 101. Tu autem domine in æternum permanes, & memoriale tuum in generatione & generationem. Et iterum: Ipsi peribunt, tu autem permanes. Et paulò post: Tu autem idem ipse es, & anni tui non deficiēt. Docet hic locus omnia esse mutabilia pręter Deum, qui Exodi capite 3. Ego, inquit, sum, qui sum. Et apud Malachiam tertio: Ego dominus, & non mutor. Quare eum sumus amore summo amplexuri, qui nunquam mutatur: non mundi ludibria, non terræ opes & vanitates, non seculi glòriam vanam, & in casu sitam, non ea denique, ad quæ impij auiditate nefaria aspirant, quæ mutantur, & consumuntur. Ad id nos excitat diuus Ioānes, cùm ait capite secundo epistolæ suæ primæ: Nolite diligere mūdum, nec ea, quæ in mundo sunt. Et reddens paulò post huius rei rationem: Mundus, inquit, transit, & concupiscentia eius. Præterit mundus, præterunt regna eius: Dei verò regnum sempiternum est. Id voluit hic Ieremias significare, cùm dixit: Solium tuū in generatione & generationē. Soliū enim Dei thronus eius est, & sedes diuini numinis regia, quæ vigebit memoria omnium seculorum, quam ipsa æternitas semper intuebitur. Id animo percipiens Dauid Psalmo quadragesimoquarto, Sedes tua Deus, inquit, in seculum seculi. Quibus verbis pronunciant regnum Christi sempiternum fore. Id quod postea dixit Angelus: Et regni eius non erit finis. Intelligi autem versum illum psalmographi de Christo, indicat diuus Paulus capite primo epistolæ ad Hebræos. Vbi aspicis Christi diuinitatem, eum enim Dauid apertè Deum vocat, cùm ait: Sedes tua ò Deus in seculum seculi.

Ps. 101.

Exod. 3.

Malac. 3

1. Io. 2.

Psal. 44.

Luc. 1.

Hebr. 1.

¶*Quare in perpetuum obliuisceris nostri?* Ex his verbis constare videtur, non solū ad præsentem illam vastitatem per Babylonios, quæ finem habuit, respexisse Ieremiam, sed ad futuram etiam per Romanos nullum finem habituram.

¶*Conuerte nos domine ad te*. Nimirum

gratiâ præueniente, & diuina inspiratione,& mediis, qnibus ad te homines trahis, & ad gratiam gratum facientem perducis. Sequitur: Et conuertemur. Nō enim poterimus ad ipsum cōuerti, nisi ipse nos conuerterit. Qui est mortiferis labibus pollutus, auersus à Deo est, ad quem fine diuino auxilio conuerti nequaquam potest. Est enim perspicuum, neminem posse de condigno mereri gratiam, & à peccato mortifero ad illam resurgere, nisi per Deum. Id vult hoc loco Ieremias significare. Et capite 31. vbi ait, Conuerte me domine, & conuertar, quia tu dominus Deus meus. Et Dauid Psalmo 77. Spiritus vadens, & non rediens. Hoc est, gratia per flagitium mortiferum amittitur, sed humanis viribus non reuertitur. Vt qui culpa sua in profundum ac irremeabilem lacum ruit, non potest per se ascendere, & extrahi, sed opus est alicuius auxilio: sic qui se in pestilens præcipitat scelus, nequit inde nisi diuina ope adiutus ad Dei gratiam reuocari. Ideo Dauid Psalmo 84. Conuerte nos, inquit, Deus salutaris noster, & auerte iram tuam à nobis. Et Psalmo septuagesimo. Deus cōuerte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus. Et ipse Deus apud Oseam tertiodecimo, Perditio tua Israel, tantummodo in me auxilium tuum. Vnde sponsa Caticorum primo, Trahe, inquit, me post te, curremus in odorem vnguentorum tuorum. Et apostolus capite quintodecimo prioris ad Corinthios, Gratia Dei sum id, quod sum. Et Christus seruator noster apud Ioannem sexto, Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eū. Et 15. Sine me nihil potestis facere. Id intuebatur Salomon, qui capite Prouerb. 2. loquens de via iniquitatis ait, Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur. Quod intelligitur, nisi per Dei gratiam conuertantur. Ob eam causam ouis quæ errauerat, vt Christus ait apud Lucam quintodecimo, fuit ad gregem humeris pii cœlestisque pastoris reducta. Ipse est lux mundi fine cuius lumine non possumus gratiam gratum facientem adipisci. Vt sol quod in se est, lunam splendore suo illustrat, nisi ipsa se in vmbram terræ immiserit, propter terræ interpositionem inter seipsam & solem, sic Christus domi bus nos illuminat gratia sua: si autem nos non illuminamur, non est eius culpæ attribuendum, qui lux est & sol iustitię, sed nobis, qui vmbram quærimus, & eo contempto rerum terrenarum amore flagramus. Et quia ad impii iustificationem exigitur liberum arbitrium ait Deus apud Zachariam primo, Conuertimini ad me & ego cōuertar ad vos. Disponimur enim ad gratiam eidem liberè assentiendo, & cooperando, & inspirationem Dei recipiendo, quippe qui illam possumus abiicere. Itaque cùm dicitur in sacris literis, Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos, libertatis nostræ admonemur. Cū autem dicitur, Conuerte nos domine ad te, & conuertemur, Dei nos gratia præueniri confitemur. Si autem in gratia & virtutibus perseueramus, decimum numerum quo significatur perfectio, ad piscimur. Numerus enim ab vnitate incipit, & in decimo absoluitur. Id videtur diuina scriptura innuere, cùm ait, & primitias & decimas Dei esse: ab ipso enim est, cum ad bonum primò surgimus, & cùm vsq; ad finem perseueramus. Tu autem aduer te, Non ait Ieremias, Conuerte me solū ad te, sed cōuerte nos domine ad te. Cain dicebat Gene. 4 Nunquid custos fratris mei ego sum? At diuinus noster vates omnium salutem cupiebat. Qui aliorum bonum contemnit, non solùm est similis Caino, sed hac in re diuite in inferis sepulto pestilentior. Ille enim dixit Abrahę, Rogo te, vt mittas Lazarum in domum patris mei, habeo enim quinque fratres, vt testetur illis, &c. Andreas non contentus propria salute duxit Petrū ad Iesum, & Philippus Nathanielem. Vt sic cortina trahat cortinam: &, vt Ioannes ait Apocalypsis vigesimosecundo, qui audit, Dicat, Veni. Vnde discipuli bini mittuntur apud Lucam decimo, Et in lege pro primogenito par turturum offerebant, aut duos pullos columbarum. Vbi numero pari charitas designatur. Ita præditus Ieremias dicebat, Conuerte nos domine ad te, &

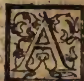
Iere. 31. Psal. 77. Similitudo. Psal. 84. Psal. 70. Ose. 13. Cant. 1. j. Co. 15. Ioan. 5. Ioan. 15 Prou. 2. Luc. 15. Ioan. 8. Similitudo. Zach. 1. Exo. 22. Num. 5. Leu. 27. Gene. 4. Luc. 16. Ioan. 1. Ioan. 1. Exo. 26. Apo. 22. Luc. 10. Leui. 12 Luc. 2.

conuertemur. Ad cũ debemus conuerti, & cõfugere, in quo est salus nostra cõstituta, qui nos in vulnus lateris sui intromittet, qui in calamitatũ eluuione est arca Noe, ĩ cuius latere deorsum fuit ostiũ. (Gene. 6.) Ac non sine mysterio ait fuisse deorsum, quia cùm in Christo sint duę naturę, diuina & humana, in humana vulneratus est. De hoc ostio ait ca. 4. Apocalypsis diuus Ioannes: Ecce ostium apertum in cœlo. (Apoc. 4.)

¶ *Innoua dies nostros sicut à principio.* Idest, instaurat dies nostros, & da nobis tẽpora prospera & felicia, vt olim. Prosequere nos fauore tuo, quemadmodum faciebas, cùm maiores nostros quondam liberasti à dura Aegyptiorum seruitute tempore Mosis, (Exo. 14.) & in terra promissa collocasti tempore Iosue. (Iosue 4.) Desiderabat Ieremias antiquorum temporum prosperitatem, quemadmodũ Iob, cũ dicebat c. 29. (Iob 9.) Quis mihi tribuat, vt sim iuxta menses pristinos, secũdum dies quibus Deus custodiebat me, quãdo splendebat lucerna eius super caput meum. Hoc est, quando me fauore suo prosequebatur.

¶ *Sed proijciens repulisti nos.* Idest, iustè nos relinquens, in exilium & Babylonicã seruitutem eiecisti, quia te flagitiis nostris ad iram, & supplicium mirum in modũ prouocauimus. Perpende. Non ait. Repulisti me, sed repulisti nos. Non propriam tantùm, sed communem deplorat calamitatem: proximos enim sicut seipsum ordinato amore diligebat, iuxta illud Cant. 2. (Cant. 2.) Ordinauit in me charitatem. Quod etiã potest verti: Vexillauit, vt ita dicat, me charitate. Acsi dicat: Charitate sua me Deus ad se traxit tanquam vexillo, quo in bello milites ad Ducem ducuntur.

OBSERVATIONES EX Hebræo in caput quintum.

AQVAM *nostram pecunia bibimus.* Quidam vertunt: Aquas nostras. Sed parũ refert, idem. n. manet sẽsus, & vtraq; trãslatio vera est. In Hebraico. n. est מים, quod nomẽ semper in plurali reperitur, sed aliquãdo in singulari vertitur, aliqñ in plurali. Lingua aũt Hebræa nunquam eo vtitur, nisi in plurali ob duplicem aquam, superiorẽ scilicet & inferiorem, quas diuidit firmamentum, vt 1. Genesis cap. sacra scriptura cõmemorat. (Gene. 1.) Vnde cœlum dicitur שמים xamaiim, ꝙ ibi aquæ sint, iuxta Rab. Iosi sententiam, q̃ multi alij sequuntur. (R. Iosi.) Capite Numer. 24 vbi bis eodẽ versu est hoc nomẽ, priore loco vertit Hieronymus aquã, (Nu. 24.) posteriore aquas. (Hieron.) Ita. n. ait Balaam: Fluet aqua de situla eius, & semẽ illius ĩ aquas multas. Hoc est, erit populus Israeliticus fœcundus, & semen eius magnum accipiet incrementum, instar arborum iuxtà ductus aquarum & fluminum deriuationes. Erit felix, rebusq; omnibus ad vitam necessariis abundabit. Situla est instrũm hauriendi aquam ex puteo, eamq; effundendi. At septuaginta interpretes totam hanc orationẽ ad Christum referunt, ita enim hñt: ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. Hoc est, exibit homo ex semine eius, & dominabitur gentibus multis. Acsi dicat: Christus secundũ carnẽ genus suum ducet ex Israele, eritq; gentiũ dñs. Vnde ei dicit ps. 2. cęlestis pater. (Psal. 2.) Pete à me, & dabo tibi gẽtes in hæreditatem tuam, & possessionẽ tuam terminos terræ. Onchelus ẽt Chaldaicus paraphrastes hoc de Christo his verbis interpretatur. (Onchel.) Crescet rex, qui vngetur de filiis suis, & dominabitur populorum multorum. Vbi priore loco nomine aquæ significatur Christus, posteriore autem nomine aquarum gentium multitudo. Eodem vocabulo vtitur Salomon Canticorum 8. (Cant. 8.) Aquæ multæ non poterunt extinguere charitatem. Idest, ingentes calamitates non valebunt vim diuini amoris restinguere & delere. Et Amos 9. (Amos 9.) Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ. Acsi dicat: Deus vocat sursum ad aerem aquas maris versas in vapores solis calore, qui in eam aeris regionem ascendunt, vbi concrescunt in nubes, quæ in imbres mutatæ super terram effunduntur. Et Esaia 48. (Esa. 48.) Et de aquis Iuda existis. Hoc est, vos ò Iudæi, qui ex

Iuda

F. HECTORIS PINTI, LVSITANI, HIERONYMIANI,

SACRAE THEOLOGIAE DOCT. & in Academia Conimbricensi sanctæ Scripturæ professoris,

IN DIVINVM VATEM NAHVM COMMENTARII.

Omnia iudicio & correctioni sanctæ Romanæ Ecclesiæ Catholicæ subiecta sunto.

Cum licentia Superiorum.

VENETIIS,

Apud Ioannem Variscum, & Socios.

M D LXXXIII.

misit apud eundem Ezechielem trigesimoseptimo, cùm has voces emi sit: Effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. De illa dixerat Dauid Psalmo vigesimosecundo: Super aquas refectionis educauit me, animam meam conuertit. Et Ecclesiasticus decimoquinto: Aqua sapientiæ salutaris potabit illum. Ad has aquas nos inuitat capite quinquagesimoquinto his verbis Esaias: Omnes sitientes venite ad aquas. De quibus ait Ioel tertio: Per omnes riuos Iudah ibunt aquæ. Acsi dicat: Omnes mundi partes rigabuntur aquis euangelicæ doctrinæ, quibus Deum confitentes, & laudantes edent vberrimos virtutum fructus. Est etiam doctrina diuinorum vatum aqua salutaris, sed abdita & obscura, iuxta illud Psalmographi: Tenebrosa aqua in nubibus aeris. Quod Hieronymus, & Augustinus de lectione prophetarum interpretantur. Quare in eorum explanatione cum Mose ingredior nubem, & caliginem, dicens cum diuino, ac regio vate: Reuela domine oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Oportet enim ferre filum diuini fauoris, vt possim cum Theseo Labyrinthum penetrare. Ex prophetis minoribus, quos suscepi explicandos, vnus est Nahum, qui fuit, vt ait Epiphanius in eius vita, de tribu Simeonis, natus Elcesi trans Iordanem. Extitit, vt Iosephus libro nono Antiquitatum memoriæ prodidit, gubernaculum reipublicæ tractante Ioathamo rege Iudah: sed vaticinatus est, teste Hieronymo, regnante Ezechia post decem tribuum euersionem. Vaticinatur de vrbis Niniuiticæ exitio, & vetustate, & de prædicatione Euangelij longè lateq; propaganda. Ostendit mundi prosperitatem, ad quam mortales auiditate incensi aspirant, esse falsam, incertam, & caducam: veram autem virtutem solidam esse, defixamq; radicibus, quæ nulla temporum varietate labefactatur. Hæc & alia huiusmodi in his explico Commentarijs, quos tibi vir clarissimè dedicaui, non vt te illustrent, nec enim aquis Oceanus indiget: sed vt ipsi splendore tuo illustrentur. Tu es enim ille, quem nulla socordia, nulla intemperantia, nulla denique flagitia delectarunt. Nihil in vita expetendum putasti, nisi quod esset cum laude, & dignitate coniunctum. Voluisti sapientiam, & virtutem cum generis nobilitate copulare. Ducis enim genus tuum ab antiquo Syluio Rege Latij, & Albæ inuictissimo. Ab eo ortus est Latinus Syluius, à quo descendit Atis Syluius, qui genuit Capim, & Capis Capetum, & Capetus Tiberinum,

Ezec. 37 · Psal. 22. · Eccl. 15 · Esa. 55. · Ioel 3. · Psal. 17. · Hieron. · August. · Ps. 118. · Epiph. · Ioseph. · Hieron.

berinum, à quo Numitor dimanauit. Omnes hi fuerunt reges authore Raphaële Volaterrano in libro sexto geographiæ. At vt ait Titus Liuius libro primo ab vrbe condita, & diuus Augustinus decimo octauo de Ciuitate Dei, & Eusebius in chronicis, non solùm fuerunt Reges, sed Siluij appellati. Huius Numitoris Syluij nepos fuit Romulus, qui primus Romam mundi caput, terrorem & asylum condidit, & ad amplitudinem perduxit. Ab his clarissimis principibus ducunt progeniem suam Syluij Romani, qui vt Siculus ait Marineus, & antiqua monumenta testantur, se ex Italia contulerunt in Lusitaniam, vbi pro regum suorum honore, & huius regni defensione præclara facinora ediderunt, nomenq; suum immortalitati commendarunt. Quæ tam immemor erit posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur. Hæc est prosapia tua vir nobilissimè, quam tu virtute, eruditione, magnificentia, & publicis beneficijs in regnum collatis, non solùm non obscurare, sed etiam illustrare contendis. Quare tibi debeatur opera mea, maximè cùm ea literis mandauerim in tuo diui Marci monasterio: vnde euocatus sum ab hac insigni Conimbricensi academia ad sacram scripturam explanandam. Vale.

Conimbricæ iiij. Id. Martij. Anno sacrosanctæ Virginis partu. 1577.

Iuda tanquã ex fonte dimanastis. De variis aquæ significationibus vide Arnobiũ
Arnobi. in Psal. 21 & 32. & 73. Cyrillum de incar
Cyrill. natione vnigeniti 26. Cyprianum epi. 13.
Cypria Gregorium Nyssenum de vita Mosis.
Nyssen. ¶ *Ceruicibus nostris minabamur.* Pro minabamur est in Hebræo verbum רָדַף
Thre. 3. radhaph, pro quo cap. 3. Threnorum Hie
Hieron. ronymus vertit percutere: Operuisti in furore, & percussisti nos. Quare poterat verti locus hic: Ceruicib. nostris pcutiebamur. Vel ceruicib. nostris passi sumus per secutionẽ. Significat enim verbũ hoc per-
Psa. 142. sequi, vt Psal. 142. Quia persecutus est ini
Ezec. 35. micus animã meã. Et ca. Eze 35 vbi Deus ait Idumæorũ populo: Sanguini tradã te, sanguis te persequetur. Hoc est, tradam te occisori, qui te persequatur. Vel tradã te populo Israelitico, q̃ te affligat. Erãt enim Idumęi & Hebræi eodẽ sanguine, quoniã genus ducebãt ab Isaac, Idumęi per Esau, Hebræi per Iacob. Hac ratione ductus
Pagnin. Pagnin. in Thesauro vertit hunc locũ, Super ceruices nostras persecutionẽ passi sumus. Et eodẽ modo Septuaginta, Sup collum nostrum persecutionẽ tolerauimus.

¶ *Adolescẽtibus impudicè abusi sunt* Pro adolescentibus est in Hebraico: בַּחוּרִים quod nomen & adolescẽtes significat, & electos. Priorem significa tionẽ sectuus est Latinus noster interpres, alteram Septuaginta, qui habẽt, Electi fletũ assump serunt. Hoc est viri nobilis & magnates
Pagnin. vim lachrymarũ profunderunt. Pagninus
Brixia. habet, Iuuenes ad molendũ tulerũt. Brixianus, Adolescẽtes ad molendum rapuerunt. Sed quia interpres noster per molere & contũdere actum obscœnũ intellexit, posuit, Adolescẽtibus abusi sunt. Nam
Iob 31. capi. 31. Iob, vbi nos habemus, Scortum alterius sit vxor mea, est in Hebræo, Molat alteri vxor mea.

¶ *Propterea mœstum factum est in dolore cor nostrum.* Particula, in dolore, nec est in Hebraico, neq; in Græco, sed est in vulgata nostra editione ad maiorẽ literæ explicationem. Pro corde est in Hebræo לֵב, quæ vox & cor significat & mediũ,
Ion. 2. q̃ cor sit in medio corporis situm, vt Ionę 2. Proiecisti me in profundũ in corde maris. Accipitur pro voluntate, vt Cant 4. Cant. 4.
Vulnerasti cor meum soror mea sponsa. Quod potest etiã verti, Rapuisti cor meũ, siue abstulisti, siue, vt alii trãsferunt, Trãsfixisti cor meum. Alloquitur Deus more humano animã sibi deuotam, quam admirabili amore prosequitur. Et Cant. 8. Cant. 8.
Pone me, vt signaculum super cor tuum. Vbi pro signaculo est in Hebræo חוֹתָם chotam, quod nomen significat sigillum & annulũ, solebãt enim veteres in annuli gemma sigillũ ferre, & quoniam annulo sigillũ imprimebant, idẽ vocabulũ vtrunque significat. Eo vtitur Ieremias cap. 23. Iere. 22.
cũ ait, Si fuerit Iechonias filius Ioacim annulus in manu dextera mea. Et Salomon hoc locó, vbi pro signaculo poteris recte vertere sigillum, aut annulum sigilli. Est enim sensus, Quemadmodũ in digito est annulus, ita sim ego in corde tuo. Vt digitus sigillum imprimit annulo, ita cor tuum mecum, nihil animo cogites, quod non sit sigillo diuini cõsilii sigillatũ. Nec solùm me debes in corde, hoc est in cogitationibus portare, sed etiã in brachio, hoc est in operibus: nomine enim cordis cogitationes sensusq; recõditi, nomine verò brachii opera & acta significatur. Eam ob causam vt dixit, Pone me vt signaculũ super cor tuum, adiecit, vt signaculum super brachiũ tuum. Acsi dicat Christus, Da operã, vt me ponas ante oculos tuos, meque semper in meditationib. & actionibus respicias. Aspicis cor sumi pro cogitatione. Sumitur etiam pro intelligentia, vt ca. 1. ad Romanos, Obscuratum est insipiens cor eorum. Quod cap. 4. ad Ephe- Rom. 1. Ephe. 4.
sios dixit Tenebris obscuratum habentes intellectũ. Furari cor alicuius est eo inscio aliquid agere, vt Genesis 31. Furatus Gen. 31.
est Iacob cor Laban Aramæi, eo q̃ non indicauit ei, quod fugeret. Pro quo vulgata editio habet. Noluit Iacob confiteri socero suo, q̃ fugeret. Et paraphrasis Chaldaica: Celauit Iacob a Laban Syro, & nõ indicauit ei, quòd ipse proficisceretur. Præterea sumitur cor pro anima, vt capite Ieremiæ 4. Laua à malitia cor tuũ Ie- Iere. 4.
rusalem, vt salua fias. Ac eodem modò sumitur

mitur hoc Ieremiæ loco: Propterea mœ-
stum factum est in dolore cor nostrum.
¶*Conuerte nos domine ad te, & conuerte
mur.* Cùm ad Deũ cõuertimur, ipse nos
nos cõuertit, bona enim quæ agimus, mu
nera sunt, quæ Deus nobis impertit. Id vi
Ephe. detur significare diuus Paulus c. 4. epi. ad
Psal. 67. Ephe. vbi citãs versum illũ Psal. 67. Ascen
disti in altũ, cepisti captiuitatẽ, accepisti
dona in hominibus, ait: Ascẽdẽs Christus
in altũ, captiuã duxit captiuitatẽ, dedit do
na hominib. Dauid ait Christũ accepisse
dona ab homini b. Paulus verò ea illis de
disse, & vtrunque verum est: nã dona quæ
Deo offerimus, ipsius Dei dona sunt, iux-
Iac. 1. ta illud Iacobi apostoli, Omne datũ opti-
mũ, & omne donũ perfectum desursum
est descendens à patre luminũ. Et ita nul-
la est inter Psalmogra. & apostolũ discre-
Zach. 1. pãtia. Nec inter Ieremiã hoc loco, & Za-
ch. 1. vt in explanatione ostẽdimus. In qui
bus duobus locis pro cõuertere est in He
bræo verbũ שוב quod cõuertere signifi-
Psal. 22. cat, vt Psal. 2 . Animã meã cõuertit. Signi
Cant. 6. ficat etiã reuertere, vt Cant. 6. Reuertere
Sunamitis. Pro quo codices emendati ha-
bẽt Sulamithis, quæ vox pacificam signifi
Gen. 8. cat, tranquillã & perfectã. Et Gene. 8. Di-
misit coruũ, qui egrediebatur, & nõ reuer
tebatur. Vbi pro reuerteb atur est hoc idẽ
verbũ. Sed quia in hunc incidimus locũ,
operæpretiũ duximus, discrimẽ repugnã
tiamq; loci huius inter vulgatã editionẽ,
& literã Hebræã, quæ modò extat, aperi-
re. Iuxta cõis editionis veritatem coruus
missus ex arca à Noe egressus fuit, sed nõ
reuersus, at exẽplaria Hebræa quæ modò
apparent, sensum contrariũ produnt. Ita
enim habent, ויצא יצוא ושוב Idest & e-
gressus ibat, & reuertebatur. Disparata
sũt, reuertebatur, & nõ reuertebatur. Au-
Eugubi. gustinus Eugubinus episcopus Chisamẽ
sis in annotationib. suis ait deprauatã esse
hoc loco editionẽ vulgatã, delendãque
esse ex illa particulam, non, codices verò
Hebræos veritatẽ continere. Idẽ quoque
Pagnin. ait Xantes Pagninus in epistola suæ no-
uç emissioni prælata. Non possum negare
ægre me tulisse, tam catholicos & erudi-
tos viros fuisse hoc loco in vulgatã editio
nem vetustate veritate & magnificentia
prçstantem tam asperè & immeritò inue
ctos. Nã septuaginta interpretes natione
Hebræi, linguæ Græcæ periti, cum nega-
tione legerunt. Ita enim habent, καὶ ἐξελ-
θὼν οὐκ ἀνέστρεψεν, Hoc est, & exiens nõ est
reuersus. Eodem modo Flauius Iosephus Ioseph.
Iudæus cap. 5. lib. 1. antiquitatum, cuius
ad literam hæc sunt verba, Post paucos
dies aqua àmplius recedente misit cor-
uum, volens cognoscere, si quid etiã ter-
ræ fuisset relictum ab aqua, & ad egrediẽ
dum iam tutum esse videretur, qui cun-
cta reperiens inundantia non reuersus est
ad Noe. Hactenus ille. Illud velim existi-
mes, tempore diui Hieronymi codices
Hebræos hoc loco negationem habuisse,
imò tempore septuaginta interpretum, &
ita Mosem scripsisse. Sed postea Hebræi
aut negligentia, aut malitia, vt versionem
nostram calumniarentur, negationem ex
contextu abstulerunt. Hieronymus enim Hieron.
ex Hebræo vertit, Dimisit coruum, qui
egrediebatur, & non reuertebatur. Et ad-
uersus Luciferianos, Emittitur, inquit,
coruus de arca, & non redit, & postea
pacem terræ columba nuntiat. Et in epi-
stola ad Oceanum, Statimq; columba spi
ritus sancti expulso teterrimo alite deuo
lat ad eum. Vbi per teterrimum alitem
coruum significauit. Nonne vides Hiero
nymum locum hunc legisse & vertisse
cùm negatione? Augustinus similiter to- August.
mo 6. lib. 12. contra Faustum Manichæũ
cap. 20. cum negatione legit, ita enim ait,
Quod post dies quadraginta emissus cor-
uus non est reuersus, aut aquis vtique in
terceptus, aut aliquo supernatante cada-
uere illectus, significat homines in immũ
ditia cupiditatis teterrimos, & ob hoc ad
ea quæ foris sunt, in hoc mundo nimis in
tentos. Et tomo 9. in tractatu 6. expositio-
nis in Ioannem ita ait, Meritò de arca
missus est coruus, & non est reuersus, mis
sa est colũba, & reuersa est. Vbi quid his
duabus auibus significetur, mirabiliter
explanat. Eodem modo legit Ambrosius Ambro.
libro de Noe & arca cap. 17. vbi causam
reddit, cur emissus non redierit. Præterea
Chrysostomus homilia 26. in caput Ge- Chryso.
nesis

nesis 8 apertè cum negatione legit,& interpretatur, asseueranter affirmans nunquam coruum reuersum fuisse. Demum idem asserit glossa Græca per coruum populum intelligens Iudaicum, qui extra ecclesiam mansit, per columbam verò populum gentilem, qui ad ecclesiam confugit. Cùm igitur tot patres tanta vetustate, sanctitate, & sapientia præditi ita legerint, & explanauerint, vt nostra habet vulgata editio, credendum est, eam esse verissimam, Hebræam verò hoc loco deprauatam. Nec mirum, cùm videamus, vt Elias etiam fatetur doctus inter Iudæos, Hebræos codices huius temporis longè à priscis illis veteris synagogæ variari. Id quod perspicuè confitetur Bruno Amerbachius, trium linguarum eruditione celebris, in præfatione in psalterium diui Hieronymi, vbi asseuerat vetera psalterij exẽplaria Hebræa manu scripta à psalterio Venetiis impresso multis in locis discrepare. Sed quid cito recẽtiores scriptores, cùm antiquus Iustinus martyr in libro quem edidit aduersus Iudæos, qui inscribitur colloquium cum Triphone Iudæo, apertè ostendat iam tunc Iudęos aliquibus in locis diuinam scripturam deprauasse, quemadmodum versum illum psalmi 95. Dicite in gentibus, quia dominus regnauit à ligno, vbi voces illas, à ligno, deleuerunt. Et postea, vt Lindanus Dordracenus in libris de optimo scripturas interpretandi genere ostendit, multa commutarunt. Quare iam nunc solida ac pura scripturarum veritas potius est à vulgata editione, quàm à codicibus Hebraicis petenda. Est enim communis hæc nostra editio ab ecclesia catholica meritò approbata, quoniam est vetustissima, grauissima, & integerrima, de cuius laudibus nulla vnquam posteritas conticescet, quã ipsa perpetuitas semper intuebitur. Hæc est diuina ac vera scriptura, quæ vt Salomon ait capite Prouerbiorum 6. lucerna est, lux, vitæ via, correctio & castigatio. De qua ait Apostolus capite tertio posterioris ad Timotheum: Omnis scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum & arguendum. Quare meritò Christus Deus noster apud Ioannem quinto, Scrutamini, inquit, scripturas. Nos has Ieremiæ lamentationes scrutati sumus, & simpliciter pro ingenti tenuitate explanauimus, earum abstrusas sententias & ꝓfunda mysteria illis relinquentes, qui mẽtem à sensibus abducentes, & cogitationem à sensibus abducentes, & cogitationem à rebus visibilibus separantes sapientiam amplexantur, & ad diuinarum rerum contemplationem rapiuntur. Illi se totos ad diuinas literas explanandas conferant propter Deum, cui sit gloria & honor in secula seculorum, Amen.

Elias. Bruno. Iustin. Psal. 95. Lindan. Prou. 6. 2. Ti. 3. Ioan. 5.

Terminantur Ieremiæ lamentationes per Doctorem Hectorem Pintum illustratæ.

LAVS DEO.

PROPHETIA NAHVM.

Argumentum primi capitis.

RAEDICIT diuinus vates Ninę ciuitatis Assyriorum regiæ exitium & vastitatem. Explicat iustam Dei vltionē in Assyrios, & benignitatem erga Hebræos, & de ecclesiæ institutione, & apostolorum prędicatione tandem vaticinatur.

Caput Primum.

A *ONVS Niniuæ, liber visionis Nahum Elcesæi. Deus æmulator et vlciscens dominus, vlciscens dominus, & habens furorem, vlciscens dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis. Dominus patiens, & magnus fortitudine, & mundans non faciet innocentem. Dominus in tempestate & turbine viæ eius, & nebulæ puluis pedum eius. Increpans mare, & exiccans illud, & omnia flumina ad desertum dedu*
B *cens. Infirmatus est Basan, & Carmelus, & flos Libani elanguit. Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt, & contremuit terra à facie eius, & orbis, & omnes habitantes in eo.*

Explanatio.

Nus. Hoc est, dura vaticinatio. Sensus est incipit grauis & aspera aduersus Niniuē prophetia. Onus non solùm calamitatem, sed vaticinationem sæpenumero significat, qua calamitas grauis Dei vltio, & infausta ac infelicia annunciatur. In hanc significationem sumitur ca. Esaiæ 13. Onus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos. Et Esa. 13.
15. Onus Moab. Primo Habacuc, Onus Esa. 15.
quod vidit Habacuc propheta. Et Malac. Haba. 1.
1. Onus verbi domini ad Israel. Prædicebant Mala. 1.
diuini vates ventura supplicia, quia Deus illis ita præcipiebat, & vt homines à vitiis deterrerent, atque ad virtutes excitarent. Deinde quia calamitates illis solent esse grauiores, quos inueniunt incautos & improuidos, de illis minimè cogitantes. Nam vt diuus ait Gregorius homi- Grego.
lia quadam, minus iacula feriunt, quę prę uidentur. Præterea vt Dei iustitiam ostenderent, & viros pios ab impiis vexatos cōsolarentur. Demum vt significarent, calamitates quæ detrimentum interdum hominibus afferunt, vtiles illis esse aliquando. Nam onus naturaliter tendit ad centrum, cùm autem calamitas sit onus, perspicuum est eam nos ad centrum ducere. Ex quo fit, vt quæ fuerit æquo animo tolerata, nos ducat ad Deum centrum illud, ad quod mens virtute prædita aspirat: quæ autem animum perturbauerit, à tolerantia dimouerit, eique desperationem adhibuerit, nos ducet ad terræ centrum, vbi est damnatorum regio constituta, in qua illi acerbis æternisque cruciatibus torquentur. Itaq; calamitas ostendit qualis quisque sit, fortis ne, an fragilis: pius, an impius, firmitate animi, & constante ac perpetua ratione vitæ septus, an inconstantia & mutabilitate insignis, virtutum ornamentis excultus, an scelerum maculis contaminatus. Ea est cribrū diuidens lolium à frumento. Vt in Similitu
torcularis compressione vinū ab acinis se dines.
paratur, sic ī calamitate & tētatione boni

à malis feiur guntur. Eam ob causam dixit Angelus Tobiæ cap. 12. Necesse fuit, vt tentatio probaret te. Vir constans & stabilis in calamitatibus suis ad Deum tanquam ad arcem tutissimam confugit, dicens cum Dauide Psal.24. Respice in me,& miserere mei, quia vnicus & pauper sum ego. Vel vt potest etiam verti ex Hebræo, quia solus & afflictus sum ego. Et cum Paulo Apostolo ad Rom.9. Quis nos separabit à charitate Christi, tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio? Acsi dicat: nihil horum. Mobilis autem & imbecillus quacunque rerum aduersarum procella tolerantiam amittit. De huiusmodi hominibus ait Ecclesiasticus cap.2. Væ his, qui perdidernnt sustinentiam. Ideo ait ipse 27. Vasa figuli probat fornax,& homines iustos tentatio tribulationis. Id intelligēs Oseas 4. Maledictum, inquit, & mendacium,& homicidium, & furtum,& adulterium inundauerunt. Vbi pro inundauerunt potest etiam verti ex Hebræo, diuiserunt. His enim rebus illi qui virtutē singularique constantia sunt muniti, ab illis q nulla vera honestate, nulla solida firmitudine sunt septi, separantur,& cognoscuntur. Accidit enim sæpenumero, vt qui Deum Israelis videbantur sequi, orta tēpestate vela mutent, & sequantur Baal: qui dicebant se de fontibus Saluatoris aquas haurire, se ad cisternas cōferant dissipatas: & qui se antea reipublicæ Christianæ præferebant defensores, in ea postea vt Iudas in cœna, & Sinon in vrbe Troiana reperiantur. Est nanque tentatio veluti lapis Eraclius, verum aurum à falso discernens, quasi ventilabrum paleas à granis seiungens: sicut procella, qua ostenditur, quis in arenam fluxam, quis in lapidem firmum iecerit fundamenta. Ea sępe virtutis simulationem aperuit,& animi fortitudinem constantiamque declarauit. Viri pij in ærumnarum angustiis conferunt se ad pœnitentiam, ad lachrymas, ad preces, impij verò ad conuicia, ad dolos, ad homicidia, ad voluptates. Est quidem calamitas onus, & ita a Nahum hoc loco vocatur, sed quæ homines scele ratos deprimit, non iustos, imò ea ad gloriam cœlestem festinant. Nam vt vela sunt onera nauibus, sed eas faciunt celeriter nauigare, sic afflictiones pondera sūt, sed quæ viris pietatem colentibus ad properandum in virtutum via magnum afferunt adiumentum. Eos qui illis anguntur vocat Christus Deus noster apud Matthæū, cùm ait: Venite ad me omnes, qui laboratis,& onerati estis, & ego reficiam vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Non requiem corporum promittit, sed animorum. Nam corporum quies quam nefarij homines voluptatibus dediti quærunt,& somniant, longè distat à vera quiete. Sic catenis vinctus libertatem, æger sanitatem, esuriens dulces epulas somniat. Sed aderit vltimus dies, qui somnia hæc demonstrabit. Interim calamitates æquo animo toleratæ ad eximiæ virtutis gloriam illustrandam conducunt. Quare diuini vates eas solebant prædicere, & earum vaticinationem onus appellare.

Tob. 12. — Psal. 24. — Rom. 9. — Eccle. 2. — Eccl. 27. — Ose. 4. — Similitudines. — Matt. 3. — Matt. 7. — Similitudo. — Mat. 11.

¶ *Niniue*. Ciuitas est Assyriæ quondam florentissima, Assyrij imperij firmissimū caput. Eam ædificauit Assur, vt capite Genesis decimo proditum est memoriæ. Hic Assur teste Xenophonte in libro de æquiuocis, vocatus fuit Ninus, à quo ciuitas nomen sortita est. Id fuit diuo Augustino perspectum & exploratum, qui cap.3. lib.6. de ciuitate Dei: Ninus, inquit, Beli filius conditor fuit Niniuæ ciuitatis magnæ, cuius ciuitatis nomen ex illius nomine deriuatum est, vt à Nino Niniue vocaretur: Assur autem, vnde Assyrij. Hactenus ille. Xenophō ait hunc Ninum vocatum fuisse à nonnullis Iouem, ab aliis autem Herculem, quem gentes idolorū cultrices in cœlo collocarunt. Vocatur hæc ciuitas ab Eusebio Nisibis, à Diodoro Siculo lib.1. Nina, ab Herodoto libro primo & secundo, & Ptolemæo in descriptione Asiæ Ninus. Quo nomine nuncupatur à Plinio capite 26. libri 6. & a Strabone in principio lib. 16. & à Hieronymo in procemio in hunc diuinum vatem, vbi ait ciuitatem illam tunc Ninum vocari. Meminit huius ciuitatis & regis eius Sennacheribi

Xenop. — August. — Xenop. — Eusebi. — Diodo. — Herod. — Ptolem. — Plinius. — Strabo. — Hieron. — Berosus

Ioseph. nacheribi Berosus Chaldæus, & Flauius Iosephus, qui eum citat cap. 2. lib. 10. antiquitatum Iudaicarum. Niniuitæ ob Ionæ prædicationem egerunt pœnitentiam, vt
Ion 3. ipse Ionas testificatur cap. 3. quamobrem perniciem tunc declinarunt, & à supplicio quod illis Deus minatus fuerat, euaserunt. Sed quia postea fuerunt pestilentibus flagitiis polluti, & in tetra vitia ingurgitati, fuerunt afflicti, victi, & euersi. Prædicitur igitur à nostro diuino vate vrbis Niniuiticæ, totiusque regni Assyriorum euersio, quæ à Nabuchodonosore Babyloniorum rege anno primo imperij sui facta esse putatur. Hoc exitium prædixit To
Tob. 14. bias cap. 14. humanique authores multis in locis memoriæ prodiderunt. At quia
Hieron. Niniue, vt diuus ait Hieronymus, idē est quod pulchra seu ornata, mundus autem à Græcis cosmos, hoc est ornatus & pulcher dicitur, potest accipi pro mundo, de
Boetius quo ait Boetius in consolatione philosophiæ: Mundum mente gerens pulchrum
Tullius. pulcherrimus ipse. Et M. Tullius in libro de vniuersitate: Nec mundo quicquam
Tyrius. pulchrius, nec eius ædificatore præstantius. Et Tyrius Maximus in sermone quid sit Deus, ait, Deum esse pulchrorum pulcherrimum, ac pulchritudinis fontem. Quamobrem quicquid hic dicitur in sensu literali aduersus Niniuē, potest in sensu spirituali de caducis mundi opibus & voluptatibus explicari, vt eas fluxas esse, incertas & interituras intelligamus, ac excelso firmoque animo aspernemur. Qua ratione ducti præparemus nos ad diem iudicij, vbi Deus de Assyriis, hoc est improbis est æternas pœnas sumpturus. Tu verò perpende, & memoria repete diuinam prouidentiam, quia populus Israeliticus impiis se flagitiis contaminauerat, tradidit eum Deus Assyriis. Rursus Assyrios tetris scelerum maculis notatissimos tradidit Babyloniis, qui fuerunt victi à Persis ob nefaria facinora sua, quorum iustas pœnas persoluerunt.

¶*Liber visionis.* Idest, liber vaticinationis, nam vaticinatio dicitur visio ob cer-
Apoc. 1. titudinem & firmitatem. Eam ob causam dictum fuit diuo Ioan. Apoc. 1. Quod vides, scribe in libro. Capite 32. lib. 2. Paralip. scriptum legimus: Scripta sunt in vi- 2. Pa. 32
sione Esaiæ. Hoc est in eius prophetia. Eo
dem modo sumitur primo ipsius diuini Esai. 1.
vatis capite: Visio Esaiæ filij Amos. Et Da
ni. 10. Quoniam adhuc visio in dies. Hoc Dan. 10
est, quia nō modò, sed post longum temporis interuallum hæc vaticinatio com-
plebitur. Et 1. Abdiæ: Visio Abdiæ. Vnde Adb. 1.
diuini vates dicebantur videntes, vt cap.
21. lib. prioris Paralipomenon, Locutus 1. Pa. 21
est dominus ad Gad videntem. Et 9. lib. 2. Par. 9.
posterioris: In visione quoque Ado vidē-
tis. Et apertissimè cap. 9. lib. 1. Reg. Veni- 1. Reg. 9
te, & eamus ad videntem. Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim vi-
dens. Vnde illud cap. 33. libri posterioris 2. Pa. 33
Paralip. Scripta sunt in sermonibus Hozai, potest verti: Scripta sunt in libris prophetarum, nam haaal siue chazal significat videre, & prophetæ vocantur videntes. Qua ratione ducti septuaginta interpretes transtulerunt: Scripta sunt in sermonibus videntium. Et quia Niniue significat pulchram, & visio contemplationē, potest verti totum hoc: Assumptio pulchritudinis, liber contemplationis Nahum. Nisi enim quis assumat veram animi pulchritudinem, non poterit aptè ad rerum excelsarum contemplationem peruenire.

¶*Nahum.* Nomen est huius diuini vatis,
quod sonat, vt diuus ait Hieronymus, cō- Hieron.
solatorem, & rectè illi conuenit, consolatur enim Israelitas, cùm aduersus improbos Assyrios acerrimos eorum hostes vaticinatur. Illi enim iam decem tribus abduxerant captiuas, & reliquas duas grauiter affligebant. Reprehendit itaque impios, pios verò consolatione permulcet, quod est cōcionatoris officium. Spiritus sanctus qui paraclitus hoc est consolator dicitur, qui Christi discipulis perfugium & solatium præbebat, homines sceleratos obiurgabat. Ita enim ait apud Ioā. 17.
Christus dominus: Cùm venerit paracli- Ioan. 17
tus, arguet mundum de peccato. Vbi per mundum homines scelerum maculis notati significantur. Quo tempore floruerit Nahum, non liquet ex diuinis literis, sed

vt

Ioseph. vt in proœmio diximus, Iosephus ait eum extitisse regnante Ioathamo Hierosolymæ, Hieronymus autem ait eum fuisse sub Ezechia rege vaticinatum. At in libro Hebræo de mundi serie, & aliis antiquis Hebræorum monimentis cõsignatum est eum cum Ioele & Habacuc regnante impio Manasse pij Ezechiæ filio floruisse. Sed fieri potest, eum omnium horum regum tempora attigisse. Ac inter Iudæos constare video eam ob causam illum in principio suarum vaticinationum noluisse nominare Manassem, qui tunc clauum reipublicæ tenebat, ne eius regis mentionem faceret, qui se nefariis sceleribus contaminauerat, Dei legem violauerat, vana gentium idola coluerat, & salutaria diuinorum vatũ monita despexerat. Nolebat enim sanctorum virorum consiliis assentiri. Vt quædam inueniuntur tabulæ tam horridæ, & perperam gypso illitæ & complanatæ, vt nec aurum recipiant, nec picturam, etiamsi eius artifex eximius sit: sic quidã sunt homines tam improbi, tam praui moribus imbuti, vt nullam salutarem admittant doctrinam, quamuis eius magister in eruditionis præstantia vnus inter omnes emineat. Quemadmodum ęquũ est eos proprio nomine signare, qui sunt virtute præditi, illustrique laude celebrati, ita decet aliquando hominum pestilentium, ignominiæ maculis insignium nomina silentio præterire. Hæc est causa, quare Seruator noster apud Lucam 16. Lazarum nominauit, diuitem autem purpura indutum qui opipere epulabatur, noluit nomine proprio appellare. Et diuus Matthæus in genealogia Christi Iesu tres reges iniustos, vt ibi obseruauit Hieronymus, silentio prætermisit.

Hieron.

Similitudo.

Luc. 16.

Mat. 1.

Hieron.

¶ *Elcesei*. Ita nuncupabatur Nahum, quòd natus fuisset Elcesi. Fuit quippe Elcesum oppidum in Galilæa, vt Hieronymus, & Epiphanius, & Remigius, & Albertus Magnus testantur. Et videtur constare ex paraphrasi Chaldaica, & ex Rabbi Salomone Gallo. Sunt tamen nonnulli, qui aiunt Elcesæum esse nomen familiæ, & vtraque opinio tangitur à Vatablo. Quatuor in hoc exordio à diuino nostro vate explicantur, primum genus operis, est enim aspera vaticinatio: secundum argumentum, & materia, agit enim de venturis Assyriorum molestiis, & ęrumnis: tertium nomẽ authoris: quartum nomen patriæ, vbi editus in lucem fuit. Sed de inscriptione hactenus.

Hieron. Epipha. Remig. Albert. R. Salo. Vatabl.

¶ *Deus æmulator*. Vaticinaturus de Assyriorum exitio incipit à Dei iustitia, consilio, & prouidentia, ne quis eorum euersionem fato tribuat, aut casui, non eorum sceleribus, & diuinæ iustitiæ. Aemulator sumitur dupliciter, nam imitator virtutis ęmulator dicitur, & qui aliquid cupit, quod aliis dari non vult, & tunc idem est, quod zelotes, hoc est, amator cum consortis indignatione. Ita nos Deus amat, vt velit, vt in eo, non autem in mũdo amorem nostrum collocemus, eique soli diuinum latriæ cultum tribuamus. Alioquin in nos grauiter animaduertit. Eam ob causam capite Exodi vigesimo, Ego sum, inquit, dominus Deus tuus, fortis, zelotes. Et trigesimoquarto: Dominus, zelotes nomen eius. Et apostolus capite vndecimo posterioris ad Corinthios: Aemulor enim vos Dei ęmulatione. Itaque zelotes, siue ęmulator est, qui aliquem amore prosequitur, eiusque hostes affligit, in quam significationem sumitur hoc loco. Vocat se Deus hic æmulatorem, vt ostendat se diligere populum Israeliticum, & de Assyriis eius hostibus supplicium suo tempore sumpturum. Ipse est, qui suorum audit gemitus & suspiria, & in eorum inimicos grauiter animaduertit. Priusquam Nahum vaticinaretur, Deum laudibus effert, celebrat eius amorem in Hebręos illos, qui tunc fide muniti eum colebant, iustitiam & potentiam in mulctandis impiis Assyriis, clementiam & misericordiam in illis ad pœnitentiam vocandis. Docet nos, vt opera nostra à diuinis laudibus inchoemus. Theodoretus per ęmulationem hoc loco iustam Dei iram intellexit.

Exo. 20.

Exo. 34.

2. Co. 11

Theod.

¶ *Vlciscens dominus, vlciscens dominus.* Repetit hæc verba, vt in hominum memoria tenacius imprimantur. Vel vt &

præ-

præſentem pœnam & futuram ab eo indicet inferri. Vel propter & animæ, & corporis ſupplicium. Et paulò poſt eã iterum repetit ad maiorem certitudinem, ne homines ſolam Dei miſericordiam à iuſtitia ſeiunctam cogitantes, laxarent habenas vitiis, animique præſtantiam turpi dedecore macularet. Capite decimooctauo Deuteronomij ait ipſe Deus: Ego vltor exiſtam. Et Dauid Pſalmo 93. Deus vltionum dominus, Deus vltionum liberè egit. Sic Deum appellat, quòd ad illũ pertineat vltio. Ipſe enim ait capite trigeſimoſecundo Deuteronomij: Mea eſt vltio, & ego retribuam eis in tempore. Quẽ locum affert Apoſtolus capite decimo ad Romanos, & ad Hebręos ſimiliter 10. Hic autem vaticinatur Nahum præcipuè, de Aſſyriorum vltione. Nam etſi Deus affligere voluit Iſraelitas per Aſſyrios, tamen quia Aſſyrij eos crudeliſſimè tractarunt, iuſtas pœnas impietatis ſuæ dederunt. Eã ob cauſam ait Deus apud Eſaiam 10. Væ Aſſur virga furoris mei. Et apud Zachariam primo. Ita magna ego iraſcor ſuper gentes opulentas, quia ego iratus ſum parum, ipſi verò adiuuerunt in malum. Ac ſi dicat: Grauiſſimè ſuccenſeo gentibus proſperitate affluentibus, quæ Hebræos afflixerunt, & per ſummam immanitatem profligarunt. Nam tametſi ego iratus ſum Hebræis aliquantulum, eorum tamen hoſtes aſperrimis calamitatibus illos oppreſſerunt.

Deu. 18. — Pſal. 93. — Deu. 32. — Rom. 10 — Heb. 10. — Eſa. 10. — Zach. 1.

¶ *Habens furorem.* Ita vocat diuinæ iuſtitiæ ſeueritatem, vt ſe accommodet mori noſtro loquendi. Eodem modo Deuteronomij trigeſimoſecundo. Ignis ſuccenſus eſt in furore meo. Quare Paulus apoſtolus cap. decimo epiſtolæ ad Hebræos. Horrẽdum eſt, inquit, incidere in manus Dei viuentis. Et Dauid Pſalmo 6. Domine ne in furore tuo arguas me, nec in ira tua corripias me. Quibus verbis Deum orat, ne ad ſcelus ſuum puniendum acerbam ſeueritatem adhibeat, ſed paternam caſtigationem. Iraſcitur enim peccatoribus, iuxta Eſa illud 64. Ecce tu iratus es, & peccauimus. Ideſt, quia peccauimus. Particula enim, &, pro quia ſumitur aliquando. Aſpicis igitur iram, & furorem tribui Deo, non propriè tamen, ſed metaphoricè, q̃a inſtar hominis irati caſtigat. Sed eiꝰ ira non perturbationẽ deſignat, ſed ſcelerum puniendorum ſeueritatem: in illum enim nulla cadit perturbatio, iuxta illud Sapientiæ 12. Tu autem dominator virtutis cùm tranquillitate iudicas. In nobis ira eſt motus animi, quo incitamur & exardeſcimus, in Deo autẽ eſt iuſtitia, & cum placabilitate ſeueritas. Fuerunt tamen nõnulli philoſophi, qui aſſeruerũt Deũ nullo modo iraſci, contra quos ſcripſit Lactantius Firmianus librum de ira Dei, in quo multis rationibus eorum opinionem refutauit. Sed multo vtilior nobis eſt Dei ira, cum nos affligit, vt reſipiſcamus, quam blanda mundi voluptas, vt illaqueemur: eſt enim illa veluti viſcus mollis & ſuauis, ſed qui aſtringit & ꝑdit.

Deu. 32. — Heb. 10 — Pſal. 6. — Eſa. 64. — Sap. 12. — Lactant. — Similitudo.

¶ *Dominus patiens.* Oſtenderat Dei iuſtitiã, modò oſtẽdit eius miſericordiam. Id vnico verſu Pſal. 7. oſtendit Dauid, cũ ait. Deus iudex iuſtus, fortis & patiẽs. Et Pſal. 114. Miſerator dñs & iuſtus, & Deus noſter miſeretur. Pro dominus patiens vertunt nonnulli, dominus tardus ad iram, hoc eſt lẽtus ad vltionem. Solet enim nos ad pœnitentiam expectare. Vnde Paulus Apoſtolus capite 2. epiſtolę ad Romanos. An diuitias, inquit, bonitatis eius, & patiẽtiæ & longaminitatis cõtemnis? Ignoras, ꝙ benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Vocabulo diuitiarum ſæpe vtitur, cùm vult ingẽtem rei alicuius vim & copiam ſignificare. Et Eccleſiaſt. 5. Altiſſimus eſt patiens redditor. Hoc eſt, Deus quidem patiens eſt, ſed impunè te non dimittet. Et diuus Petrus cap. 3. epiſtolę ſuæ poſterioris. Patienter agit ꝑ vos, nolens aliquos perire, ſed omnes ad pęnitẽtiam reuerti. Et ipſe Deus apud Ezechielẽ 18. Nolo mortem peccatoris, reuertimini, & viuite. Vbi primi noſtri parentes in amœniſſimo horto conſtituti in crimẽ inciderunt, ait ita diuina ſcriptura capite Geneſis tertio. Cùm audiſſent vocem domini Dei deambulantis in Paradiſo ad auram poſt meridiem. Aduerte. Veniens Deus ad eos caſtigandos non dicitur currere,

Pſal. 7. — Pſ. 114. — Rom. 2. — Eccle. 5. — 2. Pet. 3. — Ezec. 18 — Gene. 3.

aut festinare, sed deambulare. Non vult in illos repente impetum facere, sed dat eis locum consilij & pœnitentiæ: lenteq; deambulat,& cum sonitu quodam,vt ab illis audiatur. Ac ea quæ cum illis agit,si attento animo perpenderis,iustitiam præ se ferunt cum misericordia coniunctam. Iudex terræ eum qui grauia, & probata furta & homicidia commisit, statim lege ductus morte mulctat. Deus autem cœlestis iudex videns nefaria hominum crimina digna vtraque morte, temporali & æterna, dissimulat sæpenumero,non eos statim occidens. Voluit Deus, vt hæc esset iustitia terræ, quia nihil in illa amittebatur præter terram, cum autem altera amittitur cœlum, immo ipse Deus: instituit eius bonitas legem iustitiæ ex magnitudine diuinæ suæ misericordiæ depromptam, in qua ita distent eius viæ ab hominum viis, vt cœlum à terra. Intueamur admirabilem Dei patientiam & benignitatem, illumque imitantes iniurias nostras toleranter feramus, & appetitiones nostras ad vltionem propensas moderemur. Vt cœlum illud quod philosophi appellant primum mobile,mouet alios cœlos, qui versantur retro contrario motu, ac extimus globus cœlestis, qui reliquos omnes complectitur: sic ratio agitet appetitus nostros, vt aduersus propensionē & procliuitatem suam iuxta ipsius rationis motum & impulsum dimoueantur. Ac ita tolerantiæ nostræ fructum percipiemus. Nam vt Dauid ait Psalmo nono, Patientia pauperum non peribit in finem. Hoc est,afflictionum patientia nō perpetuò frustrabitur,immo remunerationem à Deo tandem recipiet. Hæc est nobis necessaria,vt diuus ait Paulus capi. decimo epistolæ ad Hebræos, vt reportemus ꝓmissionem. De illa ait Christus Iesus apud Lucam vigesimoprimo. In patientia vestra possidebitis animas vestras. Homo nulla patientia munitus similis est scorpioni,qui prouocatus statim pungit: cymbalo, quod pulsatum confestim sonum reddit: vitro,quod percussum mox frangitur. Patiens autem vir Deum, quem hoc loco Nahum patientem vocat,imitatur. Aspicis igitur Deum esse iustū & misericordē, quales nos esse debemus. Psalmo trigesimosecundo ait Dauid. Diligit misericordiam & iudicium. Et 36. Iustus autem miseretur, & tribuet. Et 84. Misericordia & veritas obuiauerunt sibi, iustitia & pax osculatæ sunt. Et Salomon Prouerbiorum vigesimoprimo. Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam. Quemadmodum ex vini & aquæ mistione salutaris potio efficitur: sic ex iustitia & misericordia admirabilis temperatio conflatur. Id voluit natura in apibus ostēdere, quæ aculeum habent, & mel: quoniam iudices & seueritatem debent habere iustitiæ, & dulcedinem clementiæ. Id ait his Prouerbiorum tertio Salomō. Misericordia & veritas te non deserant: circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui. Vbi per veritatem significatur iustitia, quemadmodum per iudicium, vt capite vigesimoprimo Prouerbiorum: Facere misericordiam & iudiciū magis placet domino, quàm victima. Et vigesimoprimo Oseæ: Misericordiam & iudicium custodi. Vt abies procera arbor est recta, sed blanda & mollis: sic verus Christianus rectus debet esse per iustitiā & lenis, ac comis per misericordiam.

[Margin: Similitudo. / Psal. 9. / Heb. 10. / Luc. 21. / Similia. / Psal. 32. / Psal. 36. / Psal. 84. / Prou. 21 / Similitudo. / Prou. 3. / Prou. 21 / Ose. 21. / Similitudo.]

¶ *Et magnus fortitudine*. Nimirùm in compescenda ira. Sensus est. Hæc Dei patientia, & castigationis dilatio non ex fragilitate prouenit, cū Deus sit fortissimus: sed ex misericordia, & fortitudine. Ille fortis est, qui iram cohibet, & ita appetitus domat, vt tanquam in gyrum rationis & temperantiæ ducatur. Eam ob causam vbi Deum patientem vocauit, magnum fortitudine vocat, qui castigationē differt in tempus aptum, & cui nemo potest resistere. Capite Exodi decimoquinto ait Moses: Quis similis tui in fortibus domine? Et Ieremias decimo: Magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine. Ostendit hoc loco Nahum patiētiam esse cum fortitudine coniunctā. Ille est verè fortis, qui tolerantia rerum humanarum munitus tunditur, sed non frangitur, similis adamanti, qui nec ferro comminuitur, nec igne mutatur: nullis enim

[Margin: Exo. 15. / Iere. 10.]

enim ærumnis vincitur, nulli calamitatũ generi succumbit, nullis rerum aduersarum ictibus infringitur, nulla temporum varietate à virtutis cõstantia dimouetur: sed firmus, & immutabilis perseuerat. Quare cum adamante aptissimè comparatur. Hanc animi firmitatẽ tribuit Deus
Izech. 3 diuino vati Ezechieli, cui dixit capite tertio: Vt adamantem & vt silicem dedi faciem tuam. Vel vt potest etiam verti. Vt adamãtem silice duriorem dedi te: facies enim in diuinis literis idem est aliquãdo quod persona & res ipsa. De vi & firmitate, & admirabili adamantis natura, vide
Hieron. Hieronymum in caput septimum A-
Plinius. mos, Plinium libro trigesimoseptimo na-
Pierius. turalis historiæ, Pierium Valerianum in
Rueus. hieroglyphicis, Franciscum Rueum libro secundo de gemmis. Sed ante illos fuit priscis temporibus duricies, ac indomita natura adamantis perspecta. Vnde antiqui à fide alienati Martẽ tunica adamantina indutum fingebant, vt significarent fortitudinem per Martem intellectam, copulatam esse cum firmitate patientiæ, per adamantem significata. Ad
Horat. id alludit Horatius libro primo carminũ ad Agrippam, cùm ait: Quis Martem tunica tectum adamantina dignè scripserit? Et quia constans patientia nunquam
Socrat. vincitur, ideo Socrates in Gorgia Plato-
Plato. nis rationes inexpugnabiles adamantinas vocauit.

¶ *Et mundans non faciet innocentem.* Hoc est, & expurgans à culpa peccatorẽ pœnitentem, non efficiet illum innocentem a pœna: sed cum tempore suo puniet, si ęqualem, omnibusque numeris absolutam non egerit pœnitentiam. Potest verti: Et non solet absoluens absoluere. Subaudi impium, nisi pœnitentiam egerit. Etsi non statim punit flagitiosum hominem, non tamen illum absoluit à supplicio: nam illud de eo tãdem sumit. Acsi dicat: Nullus impius existimet se esse liberam sibi impunitatem assecutum ex Dei dissimulatione: nam differens nõ dimittit. Potest etiam transferri: Et nocentem non ostendet innocentem. Acsi dicat: Iustus est, & personam non accipit.

Capite decimo Deuteronomij ait Moses: Deut. 10
Deus magnus, potens, & terribilis personam nõ accipit. Actorum 10. Petrus apo Act. 10.
stolorum princeps: In veritate, inquit, cõperi, quia non est acceptor personarum Deus. Et Paulus ad Rom. 2. Non est acce Rom. 2.
ptio personarum apud Deum. Idem ait secundo ad Galatas, & 6. ad Ephesios. Est Galat. 2.
igitur sensus. Est quippe Deus patiens, Ephes. 6.
sed ita vt nullum crimen relinquat impunitum, nec sit personarum acceptor.

¶ *Dominus in tempestate.* Subauditur veniet. Ostendit Dei iram, quã erat in Assyrios executurus. Sumitur tempestas pro
furore, vt Psalmo 49. In circuitu eius tem Psal. 49.
pestas valida. Quemadmodum vox domini pro eius vi ac potentia, vt Psal. 28. Psal. 28.
Vox domini confringentis cedros, & confringet dominus cedros Libani. Vbi per cedros superbi principes significantur. Sequitur. Et in turbine viæ eius. Eadem est sententia cum superiore. Acsi dicat: veniet in turbine. Turbo est ventus vehemens in orbem reuolutus. Fortasse per tempestatem & turbinem intelligitur Babyloniorum exercitus, qui Niniuam deleuit. Sed quia Deus hoc ita voluit, dicitur ipse venisse, & hæc omnia fecisse. Potest tota hæc oratio ita verti. Domini viæ in tempestate & turbine. Vt sit sensus: Dominus cùm opus est, castigat vehementer, quis ei poterit resistere, cum eius viæ sint in procella, ac turbine?

¶ *Et nebulæ puluis pedum eius.* Hoc ait, quia viarum domini meminerat. Sensus est. Tanto impetu incedet Deus ad puniendos Assyrios, vt puluis pedibus eius excitatus densas nubes efficiat. Motus contra Niniuitas nubes calamitatum adducet, excitabit pulueris nebulas, quemadmodũ excitare solet exercitus magnus, cùm properat impetu magno, & horribili concursione concitatus. Est ea orationis exornatio, quam Græci vocant hyperbolem, ea vtitur Nahum ad impetum & vim iræ diuinæ exprimendum & amplificandum. Eodem modo Dauid Psal. 17. Psal. 17.
Iræ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando & carbones ignis. Intonuit de cœlo dominus, & altissimus de-

dit vocem suam. Et ipse Deus apud Esaiã 13. Cœlum, inquit, turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem domini exercituum. Et 28. Ecce validus & fortis dominus, sicut impetus grãdinis turbo confringens. Et 2. apud Aggæum, Ego commouebo cœlum & terram, & mare & aridam, & mouebo omnes gentes.

Esa. 28.
Agg. 2.

¶ *Increpans mare, & exiccans illud.* Subaudi, verbo, aut nutu suo. Summam Dei potentiam declarat. Acsi dicat, Deus est ille, qui potest, si voluerit, increpare mare, & exiccare illud. Ita capite nono Iob: Qui dicit Soli, ne oriatur, & non oritur. Vt enim potest præcipere Soli, ne oriatur, sic potest immensum aquarum pelagus siccare, & diuidere. Id fecit Deus mãri Rubro, vt capite decimoquarto. Exodi proditum est memoriæ. De illo loquens Dauid Psalmo 135. Qui diuisit, inquit, mare Rubrum in diuisiones. Et Psalmo 105. increpuit mare Rubrum, & exiccatum est. Et posuit flumina in desertũ, exitus aquarum in sitim. Et Psal. 113. Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis, quia conuersus es retrorsum? Et Esaias capite 51. Nunquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis?

Iob 9.
Exo. 14.
Psa. 135
Psa. 105
Psa. 113
Esa 51.

¶ *Et omnia flumina ad desertũ deducẽs.* Potest verti: Et omnes fluuios exiccans, seu desertos efficiens. Quod in sensu idẽ est. Acsi dicat, Deus est, qui potest, quoties voluerit, omnia flumina exhaurire & siccare, quanto magis ergo Assyrios euertere? Hieronymus & Remigius in sensu allegorico ita hunc locum exponunt, Increpare dominũ mare & exiccare illud, est omnem amaritudinem & salsuginem infidelitatis sua potentia destruere, & arefacere flumina est falsam scientiam extollentem se contra veritatem penitus euertere.

Hieron.
Remig.

¶ *Infirmatus est Basan, & Carmelus, & flos Libani elanguit.* Hos tres mõtes nominatim profert, quia cùm essent fertiles & fructuosi, effecti sunt quondam Deo ita volente steriles & aridi. Hoc accidit tẽpore Eliæ, quando ob pluuiæ penuriam etiam fœcundæ regiones aruerunt. Non enim pluit tres annos cum dimidio. Vide caput 17. & 18. libri 3. Regum, & quintum epistolæ Iacobi apostoli. Hoc dixit Nahum, vt homines præsertim Assyrios à flagitiis deterreret. Nam si Deus potest excelsos & frugiferos montes infringere, euertere, & in sterilitatem redigere, quanto magis homines fragiles & imbecillos? Basan fuit regio Og quondam regis, syluis & nemoribus abundans, quæ cecidit in sortem dimidiæ tribus Manasis. Vide caput vigesimumprimum Numerorum, tertium Deuteronomii, & secundum Esaiæ. Carmelus mons est in Galilea non procul à Hierosolyma in tribu Aser, admodum illustris propter eximium Carmelitarum ordinem religione florentem, & sapientia præstantem. Meminit huius montis diuina scriptura cap. decimoquinto & vigesimoquinto libro primo Regum, decimooctauo posterioris Paralipomenon, trigesimotertio Esaiæ, trigesimosexto Ieremiæ, primo Amos, septimo Michææ. Libanus mons est in fine terræ sanctę versus Aquilonem, cuius cedri sunt admirabilis proceritatis. De illo fit mentio capite Deuteronomii 1. Iudicum tertio, Esaiæ secundo, tertii libri Regum quinto, Psal. 28. & 148. Dicitur autem hoc loco flos Libani, quia florentissimus erat.

3. Re. 17
3. Re. 18
Iaco. 5.
Nu. 21.
Deut. 3.
Esa. 1.
1. Re. 14
1. Re. 25
2. Pa. 18.
Esai. 33.
Iere. 36.
Amos 1.
Mich. 7.
Deut. 1.
Iudic. 3.
Esa. 2.
3. Re. 5.
Psal. 28.
Psa. 148

¶ *Montes commoti sunt ab eo; & colles desolati sunt.* Nõ solũ tres memorati mõtes, sed alii solo Dei verbo contremiscũt, eiusque nutu colles instar niuium liquescunt. Ostendit magnam Dei potentiam. Poteris per montes principes intelligere, per colles verò magnates, vt capite Esaię secundo, Dies domini super omnes montes excelsos, & omnes colles eleuatos. Et Habacuc 3. Aspexit, & dissoluit gentes, & contriti sunt montes seculi, incuruati sunt colles mundi. Hoc est, vidit Deus gentes terram promissam occupantes, quas solo aspectu eiecit. Ac dissipati sunt reges illi idolorũ cultores, & abiecti sunt magnates, & omnes qui dignitate, generisq; claritate alios anteibant. Et Psa. 104. Tange montes, & fumigabunt. Hoc est afflige domine principes, & fumum se esse cogno-

Esai. 2.
Haba. 3.
Psal 104

cognoſcent. Vel vt fulmine percuſſi abeant in fumum, & pereant. Nam Deus ira ſua nomine vultus ſignificata perdere eos ſolet, qui ſuperbia inflantur. Ita Dauidis illud intelligitur Pſalmo trigeſimotertio: Vultus Domini ſuper facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum. Si verò maneat impiorum memoria, vana quidem eſt, & inanis. Regnum Babylonicum mons fuit excelſus, at quid de illo ſupereſt niſi nomen inane? Pharao mons magnus erat, ſed puncto temporis fuit cum exercitu ſuo aquis maris obrutus, cùm nihil tale cogitaret. Multi alij principes fuerunt ex illuſtris gloriæ altiſſimo gradu ad perpetuam ignominiam repente præcipitati. Montes ſicut cera, inquit Dauid Pſalmo nonageſimoſexto, fluxerunt à facie domini; a facie domini omnis terra. Cùm Deus vult, corruunt principes, magni exercitus ſubitò diſſipantur, & viri fortiſſimi ſtatim diſſoluuntur. Adeò infringit vires hominum, vt non poſſint extollere manus ſuas. Id quod nos habemus Pſalmo ſeptuageſimoquinto: Nihil inuenerunt viri diuitiarum in manibus ſuis, vertit Hieronymus: Non inuenerunt omnes viri exercitus manus ſuas. Hoc eſt, nihil viribus ſuis profecerunt, imò nec manus ad aliquid faciendum inuenerunt. Nomen chaiil quod eſt in Hebræo, diuitias ſignificat, & exercitum, & vires. Quidam vertunt Non inuenerunt viri ſtrenui manus ſuas. Pagninus: Non inuenerunt viri fortes vires in manibus ſuis. Flaminius: Non inuenerunt omnes viri fortes manus ſuas. Deus enim qui vires hominibus tribuit, eas aufert, cùm vult. Hunc eundem ſenſum poteſt recipere litera editionis noſtræ vulgatæ, tametſi communiter locus ille explanetur de diuitibus, qui ibi appellantur viri diuitiarum, quòd non ipſæ ſint eorum, ſed illi ipſarum ob auaritiam & cupiditatem, qui exiſtimantes eſſe perpetuò poſſeſſuros diuitias ſuas, nihil earum inueniunt in poteſtate ſua, cum è vita excedere coguntur.

Pſal. 33. Exo. 14. Pſal. 96. Pſal. 75. Hieron. Pagnin. Flamin.

¶ *Contremuit terra à facie eius.* Hoc eſt, concuſſa eſt terra à conſpectu Dei. Deus eſt, qui totum globum terræ poteſt ſolo conſpectu ſuo exagitare. Vel ſumitur terra pro eius habitatoribus, vt ſit metonymia, cùm continens pro eo quod continetur, vſurpatur. Ita Pſalmo ſeptuageſimoquinto. Terra tremuit, & quieuit, dum exurgeret in iudicio Deus, vt ſaluos faceret omnes manſuetos terræ. Ac ſi dicat: Terræ habitatores qui nobis minis, & immani ferocitate terrorem afferebant, ipſi territi ſunt, tantoque metu percuſſi, vt nec os aperirent, ne hiſcere quidem auderent, cùm Deus ærumnas noſtras miſeratus pœnas illis iuſtas conſtituit, noſque de illis glorioſè triumphauimus. Et Pſalmo centeſimotertio. Qui reſpicit terram, & facit eam tremere. Et capite decimo Ieremiæ: Ab indignatione eius commouebitur terra, & non ſuſtinebunt gentes comminationem eius. Cæterùm hæc verba Nahum poſſunt verti ex Hebræo: Contremuit terra ob iram Dei, ſumitur enim ſæpe facies pro ira. Deus eſt, qui poteſt totum orbem terrarum cum habitatoribus ſuis concutere & perdere. Ideo addit: Et orbis, & omnes habitantes in eo. Hoc adiecit, vt hic annotauit Theodoretus, ne putaret aliquis Deum eſſe tantùm Hebræorum dominum, non autem nationum aliarum. De illo canit Dauid Pſalmo vigeſimoſecundo. Domini eſt terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & vniuerſi, qui habitant in eo.

Pſal. 75. Pſ. 103. Iere. 10. Theod. Pſal. 22.

Ante faciem indignationis eius quis ſtabit? & quis reſiſtet in ira furoris eius? Indignatio eius effuſa eſt vt ignis, & petræ diſſolutæ ſunt ab eo. Bonus dominus & confortans in die tribulationis, & ſciens ſperantes in ſe. Et in diluuio prætereunte conſummationem faciet loci eius, & inimicos eius perſequentur tenebræ. Quid cogitatis contra dominum? Conſummationem ipſe faciet, non conſurget duplex tribulatio. Quia ſicut ſpinæ ſe in- C

se inuicem complectuntur, sic conuiuium eorum pariter potantium: Consumentur quasi stipula ariditate plena. Ex te enim exibit cogitans contra dominum malitiam, mente pertractans præuaricationem.

¶*Ante faciem indignationis eius quis stabit.* Sensus est: Cùm ita se res habeat, quis stare poterit coram Deo irato? Eodem modo Malachias 3. Quis poterit cogitare diem aduentus eius, & quis stabit ad videndum eum? Et Iob nono: Deus cuius iræ resistere nemo potest. Et Psalmo 75. Tu terribilis es, & quis resistet tibi? Monemur hoc loco diuinæ iustitiæ seueritatem timere, & flagitia omnia euitare, quæ Deus non est impunita relicturus. Tu autem perpende. Si Deus scyniphibus minutissimis bestiolis sed moles afflixit ac perturbauit Aegyptum, ita vt nec rex nec populus posset illis resistere, quid fiet in fine mundi, quando omnes creaturæ in nos irruerint & impetum fecerint? quando ipse Deus steterit aduersus nos? De illo scriptum est Sapientiæ 5. Armabit creaturam ad vltionem inimicorum. Et paulò pòst: Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Hoc est, mundus ex parte Dei impios debellabit.

Mala.3. Iob 6. Psal.75. Sap.5.

¶*Et quis resistet in ira furoris eius?* Repetitio est sententiæ superioris, sed verbis aliis.

¶*Indignatio eius effusa est vt ignis.* Id est, indignatio eius quæ est vt ignis, effusa est. Comparat Dei iram cum igne, quo scilicet inimicos suos comburit, & perdit. Ostendit magnam Dei potentiam, eiusque iustitiæ seueritatem. Ita Threnorum 2. Effudit quasi ignem indignationem suam.

Thren.

¶*Petræ dissolutæ sunt ab eo.* Lapides ac rupes ab ipso Deo solo verbo franguntur. Perpende quot modis diuinus noster vates homines terreat Deum offendentes, vt veram pœnitentiam agant, ne ab ipso qui potentissimus est, & iustissimus, grauissimè puniantur. De ipso Deo scriptum est capite decimonono, lib. 3. Regum: Ecce dominus transit, & spiritus grandis & fortis subuertens montes, & conterens petras ante dominum. Poteris per petras intelligere dura impi oborum hominum corda. Ait enim dominus Iesus in euangelio, de doctrina sua loquẽs, nomine seminis significata: Aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem. Petra est dura, frigida, impenetrabilis, inflexibilis, & deorsum propensa, quæ omnia cordi obstinato conueniunt. Indurauerunt cor suũ super petram, ait Ieremias quinto: Et Dauid Psalmo nonagesimoquarto. Nolite obdurare corda vestra. Et Iob quarto: Cor eius indurabitur quasi lapis. Sed multi sunt ipsis lapidibus, imò adamantibus indomitis duriores: nam adamas mollitur & lenitur sanguine hirci, cor autem impij obstinati nec sanguine agni cœlestis mitigatur. Hæc omnia dirigit Nahum ad omnes mortales, præsertim ad Assyrios homines effrenatos, sibique præfidentes, terrisque contaminatos flagitiis, de quorum pernicie vaticinatur. Et quamuis hæc dicantur generaliter, fortasse tamen omnia in Ninæ euersione acciderunt. De illius vastitate & exitio poteris videre Iustinum libro primo: Diodorum Siculum libro tertio: Orosium libro primo, & secundo, Herodotum libro primo: Eusebium Cæsariensem in annalibus, vbi ait ciuitatem Ninum fuisse captam regnante in Iudæa Iosia, & euersam regnante filio eius Ioacimo.

3.Re.19 Mat.13. Mar.4. Luc.8. Iere.5. Psal.49. Iob 4. Iustin. Diodo. Orosiu. Herod. Euseb.

¶*Bonus dominus & confortans.* Sensus est, etsi Deus iram suam in homines impios exerceat, tamen pios consolatione permulcet. Clemens est & mitis, dolorem ac luctum abstergens, qui suos ad seipsum in calamitatibus confugientes mirabiliter consolatur. Hoc videtur dictum esse præcipuè propter Ezechiam, qui timens Assyriorum exercitum cinctus periculis diuinam implorauit misericordiã, & fuit consolatione affectus, ac diuinitus liberatus. Vide cap. 18. & 19. lib. 4. Regũ, & 37. Esaiæ, & primi Machabęorum 7. Bonus hoc loco idem est quod benignus. Id quod

4.Re.18 4.Re.19 Esai.47. 1.Mac.7

quod ostendunt septuaginta interpretes, qui habent. Suauis dominus. In hanc sumitur significationem Psal. 72. Quàm bonus Deus Israel iis, qui recto sunt corde. Et 117. Confitemini domino, quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia eius. Tu interim alta mente considera, quemadmodum Deus coniungat cùm iustitia misericordiam, quòd vtranqne mirabiliter diligat. Id animo percipiens Dauid: Quoniam, inquit Psalmo 83. Misericordiam & veritatem diligit dominus Deus. Vbi nomine veritatis iustitia significatur. Poteris per vtrâque intelligere clementiam: nam diuus Hieronymus vertit locum ilum ex Hebræo, Quia sol & scutum dominus Deus. Similiter Pagninus, Flaminius, & alii. Est enim Deus sol sempiternus, mentes piorum suo iucundo & salutari splendore exhilarans & nutriens, errorumque tenebras expellens, Estque firmissimus clypeus, quo virorum virtute præstantium vita protecta, nec violentis rerum aduersarum ictibus à statu dignitatis deiicitur, nec vllis pestilentibus oppugnationibus infringitur & labe factatur. Itaque Deus est suorum illuminator & protector. Sed rectè verterunt septuaginta interpretes, per solem nobis misericordiam designantes, iuxta illud seruatoris nostri in euangelio authore Luca capite sexto. Estote misericordes, sicut pater vester cœlestis misericors est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos. Scuto autem quid aptius significatur, quàm veritas Dei inuicta, de qua diuinus ac regius vates Psalmo 90. Scuto, inquit, circundabit te veritas eius. Sumi autem veritatem Dei pro iustitia indicat apostolus capite primo epistolæ ad Romanos, vbi veritatem opponit iniustitiæ, cùm ait, Qui veritatem Dei iniustitia detinent. Et Dauid Psalmo 24. Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas. Et Salomon prouerbiorum 20 Misericordia & veritas custodiunt regem. Imo omnis Iudex debet misericordiam cum iustitia copulare.

Psal. 72. Psa. 117 Psal. 83. Hieron. Pagnin. Flamin. Luc 6. Psal. 90. Rom. 1. Psal. 24. Pro. 20.

Similitudo. ¶ *Et confortans in die tribulationis.* Permittit Deus electos suos angi calamitate, sed non eos omnino derelinquit, quin potius eis dolorem leuat, & consolationem adhibet. Vt linum euellitur ex terra, & in aquam immittitur, & postea concutitur, multaque perfert tormenta, quousque ex illo excellens vestis conficiatur: sic verus Christianus extrahendus est à terra, ab amore rerum humanarum separandus, & in pias lachrymarum aquas immittendus, donec per multas calamitatum angustias æquo animo toleratas, efficiatur eximia quædam ac pura vestis, cuius exemplo alii induantur. Cæterùm pro confortatus in die tribulationis, poteris vertere, Fortitudo suis in tempore calamitatis. Illis enim solet fortiter opem ferre, qui in acerbis ærumnis versati cœlum suspiciunt, ad diuinum numen pias lachrymas ardentesque preces profundentes, eiusque misericordiam toto animo implorantes.

¶ *Sciens sperantes in se.* Hoc est, approbans, & scientia approbationis & beneuolentiæ eos cognoscens, qui in ipso spẽ suam figunt, ac locant. Eodem modo sumitur capite Exodi 33. Inuenisti gratiam coram me, & teipsum noui ex nomine. Et Psa. 1. Nouit dominus viam iustorum. Et secundo capite posterioris ad Timotheum, Nouit dominus, qui sunt eius. Et Ioan. 10. Cognosco meas, & cognoscunt me meæ. Huiusmodi scientia nouit Deus expectantes ipsum, quorum quidam dicebat, expectans expectaui dominum, & intendit mihi, & exaudiuit preces meas, & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis. Quibus verbis significat æquo animo tulisse dilationẽ præsidii, quod magno desiderio præstolabatur, & eleganter describit vim ac multitudinem calamitatum, in quibus versatus fuerat.

Exo. 33. Psal. 1. 1. Tim. 2 Ioan. 10 Psal. 39.

¶ *In diluuio prætereunte consummationẽ faciet loci eius.* Idest, adueniente exercitu Babylonico cõsumet Deus, & destruet locum ipsius ciuitatis Niniuiticę. Comparat magnum Babyloniorum exercitũ eluuioni prætereunti, omnia exturbanti. Acsi dicat, Impetu illius exercitus perdet Deus Niniuem, eamque cum habitatoribus suis penitus delebit. Eodem modo

de exercitu Sennacheribi ait Esaias cap. 8. Adducet dominus super eos aquas fluminis fortes & multas. Poteris per diluuium acerbam illam vehementemque calamitatem intelligere: vt sit sensus: In magna illa & generali afflictione, quam rex Assyrius illaturus est aliis, ita eum Deus euertet & consumet, vt locus eius postea non inueniatur. Eam ob causam vocat illam diluuium præteriens, non permanens, quia etiam si viros iustos attingat, eos tamen non omnino perdit. Id intelligens Dauid: Verumtamen, inquid psal. 31. in diluuio aquarum multarum ad eum non approximabunt: Ac si dicat: Aquæ ærumnarum in earum eluuione non ita appropinquabunt ad virum iustum, vt eum lædant: incolumis enim euadet, cùm magna aliqua procella, & molestiarum eluuio extiterit. Videtur diuinus vates alludere ad eluuionem tempore Noe, qua impij fuerunt obruti, iusti autem seruati. Eodem modo Esaias. 28. Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos. Fortasse hoc ait Nahum, quia in euersione vrbis Niniuiticæ fluuius Euphrates creuit, eáque obruit ex quadam parte, vt Diodorus Siculus testatur. Visa autem illa inundatione rex Assyrius mandauit se fugæ, quoniam habebat oraculum, tunc esse vrbem illam euertendam, cùm fluminis impetus eam ex parte aliqua deleret. Oraculum autem erat fortasse hæc Nahum vaticinatio. Tunc hostes irruerunt in Niniuitas, totamque vrbem spoliauerunt & vastauerunt. Diluuium in diuinis literis significat calamitatem, corruptionem vitiorum & baptismum. Qua de re vide Gregorium duodecimo moralium capite duodecimo, Basilium in psalmo duodecimooctauo, Arnobium in psal. 31. Tertullianum de baptismo, Philonem de profugis.

Esai 8. Psal. 31. Esai. 28. Diodo. Gregor. Basilium. Arnobi. Tertull. Philon.

¶ *Inimicos eius persequentur tenebræ.* Hostes Dei erunt cæca caligine cooperti. Efficiet Deus, vt tenebræ inimicos suos insequantur. Acsi dicat: Acerbis detrimentis & calamitatibus afficiet Deus hostes suos. Perdet & destruet Niniuam cum ciuibus suis, quos ad exitium & vastitatem vocabit. Tenebris omnia aduersa & infelicia significãtur. Capite Iob. 17. Rursum post tenebras spero lucem. Quinto Esaiæ: Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis. Hoc est, quæremus auxiliũ & leuamen, sed nihil præter molestias & mœrores aspiciemus. Et Threnorum. 3. Adduxit in tenebras, & non in lucem. Poteris per tenebras flagitia intelligere, quæ impium hominem adeò perturbant, vt seipsum non cognoscat. Nec se poterit perfectè videre, nisi vitia reliquerit, labesque animi per pœnitentiam expiauerit. Vt qui se vult in speculo contaminato perspicere, oportet speculum ipsum tergere: sic qui se vult agnoscere, oportet cor suum perpurgare. Ac ita se: imò Deũ poterit videre. Nam vt Christus Deus noster ait apud Matt. 5. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Non autẽ puri sunt corde, quamdiu illud tenebris habent coopertum. Sumi autẽ tenebras pro flagitijs indicat locus ille psal. 106. Sedentes in tenebris, & in vmbra mortis. Et Ioan. 3. Dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem. Et quoniam impij tenebras eligunt, tenebræ eos persequuntur: & in tenebras exteriores, hoc est in æternam inferorum caliginem mittẽtur, vbi erit fletus, & stridor dentium, vt in euangelio Christus dominus testatur.

Iob. 17. Esai. 5. Thren. 3 Similitudo. Matt. 5. Psa. 106 Ioan. 3. Matt. 8. & 22.

¶ *Quid cogitatis contra dominum?* Alloquitur Niniuitas, quos superiore versu inimicos Dei vocauerat. Sensus est: quid machinamini aduersus Deum? Quid excogitatis, vt possitis ab eius euadere vltione, cui nemo potest resistere? Nihil vobis proderit tale consilium. Ita Esaias. 8. Inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum, & non fiet.

Esai. 8.

¶ *Consummationem ipse faciet, & non consurget duplex tribulatio.* Idest, vos cõsumet & perdet statim Deus: illaturus est vobis confestim extrema supplicia: prima oppugnatio vos ita euertet, vt altera non sit opus. Vna afflictione cõsumet vos omnino. Hoc ita euenit: nam Niniuitæ facilè fuerunt à Babylonijs expugnati & interfecti. Existimant nonnulli, vt Hieronymus

Hieron.

ronimus & Remigius referunt, vaticinatum fuisse hoc loco Nahum de inexpectata strage & repentina pernicie exercitus Assyriorum, quando nocte vna Dei angelus ex illis interfecit centum octoginta quinque millia, vt cap. 19. lib. 4. Reg. & 37. Esaiæ literæ diuinæ testantur. Hæc verba: Non consurget duplex tribulatio: possunt referri ad Hebræos iuxta Theophilacti sententiam: vt sit sensus: Vnum exitium nimirum decem tribuum permisit Deus, cùm fuerunt per regem Assyriorum Salmanasarem in eorum seruitutem coniectæ: sed alterum non permittet, nempe vt duæ reliquæ tribus in eorum ditionem per regem Sennacheribum redigantur: nam eius exercitus vna nocte cōsumetur. Itaque faciet Deus cōsummationem, hoc est consumet exercitum Assyriorum, vt non consurgat Hebræorū populo alia altera calamitas. Septuaginta habēt: Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione. Quod tandem habere potest intelligentiam. Vel sensus est: Pro vno eodemque crimine satis punito & iustè atque æquē mulctato, non infligitur à Deo altera pœna. Qui verā agit & perfectam pœnitentiā, à Deo non punitur. Vnde Gregorius Emissenus in homilia de pœnitentia Niniuitarū ait: Ipse dominus loquitur: Non iudicabo bis in idipsum. Id est, quod tu in te seuerus agnoscis, ego propitius ignoscam. Quod tu tristis accusas, ego lætus absoluā: quod tu recordaris in publicū, ego obliuiscar in æternū. Et quia per pœnitentiam tuam præuenisti sententiam meam, recondam gladium meum, ac me tibi ad remunerationū tēpora reseruabo. Id verò quod ait hoc loco Hieronymus fuisse multos temporaliter à Deo punitos, ne punirentur in æternum, de illis tantùm intelligitur, qui inter ipsa flagella pœnitentiam egerunt: vt ait Gratianus de pœnitentia distinctione tertia, cap. Sunt plures. Hæc septuaginta interpretum verba citantur in canonibus apostolorum capite vigesimoquinto, suntque in sacros canones relata distinctione 81. cap. Presbyter.

4.Re.19 Esa. 37. Theop. Emisse. Hieron. Gratia.

¶*Sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum*. Sensus est: Sicut spinæ simul colligatæ in ignem proiectæ statim cōburuntur, sic Assyrij pariter conuiuæ nihil de pernicie sua cogitātes, post cōputationem à Babylonijs obsessi in vrbe Nina expugnabuntur: & in ignem calamitatum missi instar stipulæ aridæ consumentur. Erunt Niniuitæ similes spinis colligatis in fasciculo in ignem coniecto. Quemadmodum spinæ solent pungere: sic Assyrij affligebant Iudæos: sed vt ipsæ constrictæ veluti sicca palea simul incendio absumuntur: sic ferè oēs illi in vrbe conclusi simul facile interficientur, penitusque dissipabuntur. Vide quàm citò impiorum potentia fuerit consumpta, & stipulæ aridæ incensæ comparata. Eodem modo Esaias cap. 1. Erit, inquit, fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum quasi scintilla: & succendetur vtrunque, & non erit, qui extinguat. Esai. 1.

¶*Ex te enim exibit cogitans contra dominum malitiam*. Alloquitur ciuitatem Ninā. Sensus est: Eā ob cām o Nina cæteris, quia ex te exibit Senacheribus cum exercitu magno & crudeli ad delendam Hierosolymā, struens machinas, & consilia iniens aduersus Deū, cogitans de eius sanctæ ciuitatis exitio. At Hierosolyma mansit incolumis, ipse autē per summam ignominiā ex illustri gloriæ excelso gradu fuit præcipitatus. Nam ipse Sennacheribus fidebat armis corporeis, sed pius Ezechias Hierosolymæ rex ad spiritualia arma confugit, hoc est ad preces ad Deū fundendas, quibus impium Sennacheribum repulit ab obsidione, & Assyrios percussit. Hæc sunt arma, quibus viri pij & iusti omnia mala propellunt. Id quod cap. te quadragesimooctauo Genesis dixit Iacobus filio suo Iosephoi Do tibi partem vnam extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo: vertit Onchelus Chaldæus: Quā tuli de manu Amorrhæi oratione mea & deprecatione mea. Non enim legitur aliquando Iacob gladio, & arcu in prælijs vsus fuisse: sed forsitan arma eius fortia contra omnia aduersa piæ ardentésque precationes extiterunt. Cyprianus in epistola

4.Re.18 Gen.48. Onche.

stola prima ad Cornelium: Incumbamus inquit, gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris, hæc enim sunt nobis arma cœlestia, quæ stare & perseuerare firmiter faciunt, hæc sunt tela diuina, quæ protegunt. Hactenus ille. Ad hæc arma confugit Rex Ezechias, quæ Sennacheribus neglexerat. Lege caput decimũoctauũ,
4. Reg. 18.& 19 & decimũnonũ, libri quarti, Regum, vbi videbis pias preces Ezechię, & impias execrationes Sennacheribi, quas ipse per Rabascem ducem suum in Deum proferebat, cùm Hierosolymam oppugnabat. Volebat ciuitatem euertere, & populum à lege veri Dei separare. Ideo sequitur: Mente pertractans præuaricationem. Quare meritò fuit subitò euersus, eiusq; exercitus occisus. Hanc repentinam perniciem impiorum explicant nonnulli de tempore vltimo, de quo ait apostolus ca
1.The.5 pite quinto prioris ad Thessalonicenses: Dies domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cùm enim dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eius superueniet interitus. Et
Matt.25 saluator noster apud Matthęum vigesimo quinto: Sicut in diebus Noe antè diluuiũ erant comedentes & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes, & non cognouerunt, donec venit diluuium, & tulit omnes, sic erit aduentus filii hominis. Sed meo quidem iudicio in sensu literali hoc intelligitur de subita Assyriorum strage in vrbe Niniue seu Nina, vtroque enim nomine, vt diximus, vocatur. Aiunt Nabuchodonosorem ciuitatem illam expugnasse, & in prelio illo infinitam Niniuitarum multitudinem occidisse. Potest etiam intelligi de horribili clade exercitus Assyriorum in castris. Nam vbi Sennacheribus splendidum conuiuium suis parauit, cubitumque discessit, nocte illa venit angelus domini, & percussit in castris eius centum octoginta quinque millia hominum, vt proditum est memorię libro quar
4.Re.19 to Regum. Videns autem hoc Sennacheribus contulit se in fugam, & cum in patria sua coleret vanum commentitiumque Deum suum, fuit à filiis suis crudeliter interfectus. Ditissimus rex erat, sed cupiditate incensus, quanto maioribus opibus circumfluebat, tanto eas ardentius desiderabat. Vt ignis quanto plura Similitudo.
ligna recipit, tanto maiores flammas emittit, sic diues auarus & tenax quanto amplioribus diuitiis abundat, tanto ardentiore desiderio illarum inflammatur. Ac vt Iuuenalis ait: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Iuuenal
Nunquam satiatur cupiditatis sitis. Id voluerunt poetæ significare, cùm fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Tantalum mento summam aquam attingentē, eam maximè cupere, & in medio aquarum siti laborare. Imò solent aliquando ditiores egere & esurire, iuxta illud psalmi trigesimitertii: Diuites eguerunt, & esurierunt, inquirentes autem dominum non minuentur omni bono. Psal.33.
Quare perspicuum est diuitiarum affluentiam non esse in bonis numerandam, præsertim cùm sciamus Sennacheribum ditissimum principem cum multis aliis ei similibus tam infelici fine vitam terminasse. Quod illis non euenisset, si fuissent sapientia pręditi; princeps enim sine sapientia est oculus sine aspectu, sol sine lumine, nauis sine gubernaculo, præco sine voce, auis sine pluma, pastor sine pera, caput sine oculis, cœlum sine syderibus omni lumine destitutum. Similia.

Hæc dicit dominus: Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur, & pertransibit, afflixi te, & non affligam te vltrà. Et nunc conteram virgam eius de dorso tuo, & vincula tua dirumpam. Et præcipiet super te dominus. Non seminabitur ex nomine tuo amplius, de domo Dei tui interficiam sculptile et conflatile, ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es. Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem, celebra Iudah festiuitates tuas, & redde vota tua, quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat in te Belial, vniuersus interiit. D

¶ *Hæc dicit dominus.* Phrasis est diuinorum vatum, quibus suarum vaticinationum

num firmitudinem & authoritatem ostẽdunt. Nam vt diuus ait Petrus capite 1.
2. Pet. 1. posterioris epistolæ suæ: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia: sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. Acsi dicat, non vaticinantur prophetæ ex proprio arbitrio & sensu, sed spiritu diuino permoti, rapti, incitati, illuminati, & impulsi. Vnde colliges eos in errorem incidere, qui aiunt veros diuinos vates instar fistularum sonũ reddentium quem non intelligunt, vaticinationes suas protulisse. Est enim prophetia à spiritu sancto intelligentiæ diuinorum vatum communicata, quamobrem videntes appellantur. Vt autem testificentur certissima esse, quæ prædicũt, aiunt ea dicere dominum, qui verax est:
Nu. 23. nam capite Numerorum 23. scriptum legimus: Non est Deus vt homo, vt mentiatur.

¶ *Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur.* Hoc est, etsi Assyrij hostes tui ò Hierosolyma, perfecti sint robore, fortitudine, & arte militari, atque optimè instructi, & quamplurimi numero, tamen non te expugnabunt: nam nocte vna ab Angelo attondentur, & trucidabuntur. Quanto plures fuerint, tanto plures peribunt. Vocauit Nahum eorum cædem & stragem attonsionem, Esaiam
Esa. 7. imitatus, qui dixerat cap. 7. In die illa radet dominus nouacula conducta in rege Assyriorum caput & pilos pedum, & barbam vniuersam. Vbi per nouaculam cõductam, hoc est optimam, intelligitur diuina potentia, quæ ex Assyriis occidit caput, hoc est regem in ciuitate, & pilos barbæ in castris, hoc est magnates & nobiles, & pilos pedum, hoc est obscuro loco natos.

¶ *Et pertransibit.* Subauditur Sennacheribus. Vidẽs enim exercitum trucidatum reuersus est in patriam suã, vbi fuit à propriis filiis, à visceribus suis interfectus. Vel sic: Et pertransibit, hoc est peribit potentia eius.

¶ *Afflixi te, & non affligam te vltra.* Alloquitur Deus Ezechiam Hierosolymæ regem ab Assyriorum rege vexatum. Vel populũ Iudaicum Hierosolymæ conclusum, qui non fuit postea ab Assyriis afflictus, licet fuerit à Babyloniis oppressus, vt capite vltimo libri quarti Regũ, 4. Re. vl.
& Ieremiæ trigesimonono, & quinquagesimosecundo, & aliis locis literæ diuinæ memoriæ prodiderunt. Iere. 39. & 52.

¶ *Et nunc.* Idest quia citò. Accipitur & pro quia, vt capite 64. Esaiæ: Tu iratus Esa. 64.
es, & nos peccauimus. Et Lucæ secundo: Luc. 2.
Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus.

¶ *Conteram virgam eius de dorso tuo.* Id est infringam potestatem flagellumq; regis Assyriorum, quo te percutere conabatur. Sumi virgã pro flagello indicat Iob Iob 9.
capite 9. cum ait: Auferat à me virgam suam. Et Dauid Psalmo 88. Visitabo in Psal. 88.
virga iniquitates eorum. Et 124. Non Ps. 124.
relinquet dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Ita tuetur Deus viros iustos, vt non permittat eos tyrannide impiorum oppressos longo tempore teneri. Et Esa. 14. Contriuit dominus Esa. 14.
baculum impiorum, virgam dominantiũ cædẽtem populos. Sumitur virga pro potestate, quã Deus tribuit regibus & principibus, qua illi ipsum Deum sæpenumero offendunt. Vt milites accipiebant à Similitudo.
Christo arundinem, qua eum percutiebant: sic nonnulli principes & pontifices, potestate, quam accipiunt à Deo, eius gloriam percutiunt. Cæterùm hoc Nahum loco per virgam intelligunt nõnulli iugum, & per vincula intelligunt colligationes, quibus iugum colligatur. Permiserat Deus, vt pius Rex Ezechias ab Assyriis affligeretur, sed illum mirabiliter liberauit. Eodem modo populus Is- Exo. 15.
raeliticus à solitudine vbi penuria aquæ laborabat, venit Helim, vbi aquarum copiam, & dulces palmarum fructus inuenit. Deus qui nos affligit, ipse si ad illum confugimus, nos consolatur. Id intelligens Moses eum capite trigesimosecundo Deuteronomij inducit ita loquentẽ. Deu. 32.
Videte, quòd ego sim solus, & nõ sit alius Deus præter me. Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiã, & ego sanabo. Et in cantico Annæ capite 2. libri 1. Regum 1. Reg. 2
scriptum

scriptum legimus, Dominus mortificat, & viuificat, deducit ad inferos, & reducit. Et capite tertio Tobiæ, Post tempestatem tranquillum facis, & post lachrymationem & fletum exultationem infundis. Ipsi Tobiæ cæco dixit angelus capite 5. Forti animo esto, in proximo est, vt à Deo cureris. Tobias autem cæcitate liberatus has voces emisit capite tertiodecimo. Magnus es domine in æternum, & in omnia secula regnum tuum, quoniam tu flagellas & saluas, deducis ad inferos, reducis. Et sapiens libri Sapientię capite sextodecimo: Tu es domine, qui vitę & mortis habes potestatem, & deducis ad portas mortis, & reducis. Vnde Dauid Psalmo vigesimosexto: Expecta, inquit, dominum, & viriliter age, confortetur cor tuum, & sustine dominum. Et Habacuc secundo, Si moram fecerit, expecta eum quia veniens veniet, & non tardabit. Iob patienter expectans Deum duplicia bona recepit, vt capite eius quadragesimosecundo proditum est memoriæ. Et Dauid Psalmo trigesimonono expectās, inquit, expectaui dominum, & intendit mihi, & exaudiuit preces meas & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis. Quibus verbis significat se magna animi æquitate tolerasse calamitates, quibus pene obrutus fuerat, fuisseq; tandem à Deo erectum, & in singulari tranquillitate & amplitudine constitutum. Id quod etiam pio regi Ezechiæ contigisse libro quarto Regum diuina narrat historia, & hoc loco Nahum vaticinatur.

Tob. 3. Tob. 5. Tob. 13. Sap. 16. Psal. 26. Haba 2. Iob 42. Psal. 39. 4. Re. 19

¶ *Et præcipiet super te dominus.* Post promissionem liberationis populi Israelitici conuertit se diuinus vates ad Sennacheribum Assyriorum regem, minans ei debitum supplicium. Sensus est, præcipiet Deus angelo suo, vt exercitum tuum in castris decidat, teque affligat, & perdat. Ne existimes non esse diuinum numen, hoc vnum sic habeto, Deum esse & verū, & iustum, quo præcipiente euerteris. Ex rebus illis quibus Deus suum numen ostendit, vna est insignis vltio hominis impietatibus, cæterisque flagitiis famosi. Quemadmodum qui non potest aciem oculorum dirigere in splēdidum solem, videt illum in pelago, sic cùm Deum nō videamus in eius essentia, possumus illū intueri in admirabili supplicio tyrannorum. Ea ratione ductus aiebat Psalmo septimo Dauid: Exurge domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorum meorum, Exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circumdabit te. Ac si diceret: Vtere domine iustitia & potentia tua, declara vim seueritatis tuæ aduersus insignes tyrannos. Ac siquidem rectoribus ciuitatum præcepisti, vt impios mulctarent, præsta, quod aliis faciendum præcepisti. Nā si scelus & furorem impiorum hominum insigni aliqua pœna coerceas, & illustria iustitiæ tuæ monimenta constituas, intelliget cœtus hominum, te bonos tueri, nefariosque punire, quamobrem ad colendum summa obseruantia numen tuum excitabitur.

Similitudo. Psal. 7.

¶ *Non seminabitur ex nomine tuo amplius.* Idest non tibi filii vltra nascentur. Et ita euenit, nam fugiens è castris in patriam fuit à filiis suis crudeliter interemptus die quadragesimoquinto à fuga sua, vt sacra scriptura in libro Tobiæ cap. primo testatur. Potest verti, Non remanebit semen nominis tui vltrà in Assyria: vt sit sensus, peribis tu cum filiis tuis, ex quibus nullus tibi succedet in regno, vel nullus vnquam rex Assyriæ nomen tuum sortietur. Vide caput decimumnonū libri quarti, Regum, & trigesimum secundum libri posterioris Paralipomenon, & trigesimūseptimū Esaiæ. Ait tamen Metasthenes Persa quendam ex filiis Sennacheribi regnum eius occupasse, & quatuor annos post illum regnauisse. Quare nonnulli hoc referunt non ad Sennacheribū, sed ad vltimum Assyriorum regem, quē multi ex historicis Sardanapalum vocāt. Hic se in pyram desperatione ductus cō iecit, irruens in interitum voluntarium, vt Diodorus Siculus, Trogus Pompeios & Iustinus testantur. Et quia fuit deliciis deditus, turpibusque flagitiis contāminatus, ait paulò pòst Nahum: Quia inhonoratus es. Nihilominus tamen Hierony-

Tob. 1. 4. Re. 19 1. Pa. 32 Esai. 37. Diodor. Trogus. Iustinus

Hieron. Remig. Albert. Lyran. Ansem. Vatabl. Hieronymus, Remigius, Albertus Magnus, Lyranus, Anselmus Laudunensis, Franciscus Vatablus hoc de Sennacheribo interpretantur. Ego existimo diuinum nostrum vatem præcipuè de Ninæ euersione, eiusque vltimi regis exitio vaticinatum fuisse: sed hoc loco perniciem Sennacheribi, ob pii regis Ezechiæ, & cęterorum Hebræorum consolationem inseruisse. Nec omnino perspicuum est, quisnam fuerit vltimus Ninæ rex, nam Eusebius Cæsariensis in annalibus duplicem fuisse ait Ninæ euersionem. Euseb.

¶ *De domo Dei tui interficiam, sculptile & conflatile ponam sepulchrum tui.* Verba sunt Dei ad Sennacheribum relata, quorum hic est sensus: Ego te interficiā in æde Dei tui, & in loco sculptilis & simulachri sepelieris. Ac ita euenit: fuit enim occisus in templo Dei sui, vbi auxilium expectabat, & iuxta aram idoli sepultus. Noluit eum populus in regio sepulchro condere, illustrique tumulo mandare, q̄ ei esset molestus & odiosus: sed eum abiectè sepeliuit exequiarum supremiq; diei celebritate destitutum. Tribuebant enim ei omnes crimini cladem exercitus Assyriorum: quamobrem illum inglorium reputabāt. Ideo sequitur: Quia inhonoratus es. Aequum est, vt qui Deum contemnit, ab ipso Deo hominibusque contēnatur, ac ꝑpetua ignominia notetur. Potest tota hæc oratio ita pūctis distingui: De domo Dei tui interficiam sculptile, & conflatile: ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es. Ac tunc hic est sensus: De templo Dei tui succidam idola: nam cùm illud profanatum fuerit, nulla deinceps in eo collocabuntur simulachra. Tu ibi sepelieris, vbi Deo tuo postea nullus cultus adhibebitur. Non honorabunt deos, vbi tu sine honore humo contegeris, ex mūdi gloria in dedecus æternum præcipitatus. Perpende mundi inconstantiam, & casus infelices: eos ignominiosius deiicit, quos altius extollit: eos maximè fallit, quibus suauissimè blanditur. Id animo ꝑcipiens Dauid psalmo 36. Peccatores, inquit, peribunt, inimici domini mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient. Si piorum impiorumque euentus voluerimus alta mente perpendere, aspiciemus illos tandem prosperos exitus consequi, hos verò ex illustri & florente rerum statu in supremas miserias æternosque cruciatus præcipitari. Omni opinioni citius pereūt & euanescūt. Ideo ait pauló post: Vidi impium superexaltatum, & eleuatum super cedros Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuētus locus eius. Pro transiui transferunt nō nulli: transiuit: hoc est periit, & euanuit. Ita habet paraphrasis Chaldaica, & Dauit Chimhi: etiam si Hieronymus & Felix Pratensis in prima verterint persona. Sed eadem manet sententia explicans mundi vanitatem, fragilitatem, & inconstantiam. Quare eum relinquamus, & ad Deum toto animo aspiremus. Id voluit ipse Deus significare, cùm populum suum ab Aegypto seuocauit, dixitq; velle, vt in solitudine, non in Aegypto immolaret. Nemo enim potest, vt ipse ait apud Matthæum sexto, duobus dominis seruire. Ad idem nos excitat diuus Ioannes capite secundo epistolæ suæ primæ, cùm ait: Nolite diligere mundum, nec ea, quæ in mundo sunt. Et diuus Paulus duodecimo ad Romanos: Nolite conformari huic seculo. Et septimo prioris ad Corinthios: Qui vtuntur hoc mundo tanquam non vtantur: præterit enim figura huius mundi. Vbi pro præterit est in Græco παράγει, quod etiam fallere significat. Vt sit sensus: Nolite prosequi amore mundum: nolite eo vt re solida, firma, & stabili vti, quoniam fugax est, & fluxus: & licet figuram habeat boni, fallax tamen est: & suos omni fraude & perfidia decipit. Qui vult lapide fundæ aliquem percutere, & vincere, non accedit proximè ad illū: quin potius ab eo recedit: sic qui volunt mundum ferire & superare, non illum sunt amplexuri, sed ab eo separandi, ab eius dolis, negotiis, vanitatibus, deliciis abhorrentes, omnesque illius impietates detestantes. Dauid vt impium insolentemq; Goliam cæderet, noluit illum amplecti, sed conueniente quo-

Psal. 36. Chimhi. Hieron. Felix. Exo. 14. Mat. 6. 1. Ioā. 2. Rom 12. 1. Cor. 7. Similitudo. 1. Re. 17

gnificatæ non debent terram attingere, sed in cœlum ascendere, & ad diuinum numen aspirare.

¶*Et annuntiantis pacem.* Pro re noua & inusitata posuit apostolos nunciaturos esse pacem, nam antea omnia ferè bellis, discordiis, dissensionibus diffluebant. Et quamuis aliquādo pax vigere videretur, erat plerunque pax mundi, non Dei. Qui mitior videbatur, erat aliquando Adria iracundior, & vt est in prouerbio, beta gammam persequebatur. Doctiores inter gentes docebant inferendum esse bellum quiescentibus, vt eorum veteres illibatasque diuitias in profundum libidinum suarum gurgitem profunderēt. At Christi doctrina est pace, concordia, amore, tranquillitate plenissima. Hanc nobis in testamento reliquit dicens apud
Ioan 14 Ioannem decimoquarto. Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, non quomodo mundus dat, ego do vobis. Et post reditum ad vitam, vt Ioannes ait capite
Ioan.21 vigesimoprimo, & Lucas vigesimo-
Luc.24. quarto, stetit in medio discipulorum, &
Exo. 28. dixit illis, pax vobis. Verbo & actione eis pacem dedit, poni enim in medio signum est pacis. In pectore sacerdotis scriptum erat, Doctrina & veritas, vel vt alia habet versio, Manifestatio & veritas. Et erat hæc litera cincta duodecim lapidibus pretiosis. Christus est veritas, qui
Ioan.14 ait apud Ioannem quartodecimo, Ego sum via, veritas, & vita. Et est doctrina
Psa 103 siue sapientia patris, de qua ait Dauid Psalmo 193. Cum Deo patre loquens:
j.Cor.1. Omnia in sapientia fecisti. Et apostolus capite primo prioris ad Corinthios: Qui factus est nobis sapientia à Deo. Et est manifestatio, quia fuit à Deo patre osten
Tit.1. sus mundo, de quo ait apostolus capite primo ad Titum, Manifestauit autem tēporibus suis verbum. Duodecim autem lapides pretiosi inter quos erat veritas & sapientia, duodecim apostoli sunt. Nonnulli viri docti aiunt per illa verba, quæ erant intra pectorale sacerdotis, significari numen Dei Iehouah. Quid aliud adumbrabat, Deum esse inter duodecim gemmas, quàm Christum inter duodecim apostolos? Ita Cyrillus locum illum Exo- Cyrill.
di interpretatur. Aequum quippe erat, vt Chrsitus, qui pacem docebat, quem Pau Exo. 28.
lus capite secundo prioris ad Timotheū j.Tim.2.
vocat mediatorem inter Deum & homines, se in medio collocaret. Columba in generali eluuione attulit in ore ramum oliuæ, Genesis octauo, ad pacem Gene.8.
nuntiandam, Christus dominus in mundi procella pacem attulit & docuit, ad mundi salutem exprimendam, Eam debent omnes Christiani colere, magnisque laudibus efferre. Vnde apostolus capite decimoquarto epistolæ ad Roma Ro.14.
nos: Quæ, inquit, pacis sunt, sectamini. Ephe. 4.
Et ad Ephesios quarto. Soliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis. Et ad Hebræos duodecimo, Pacem sequimini Heb.12.
cum omnibus. Infelices sunt, qui paci repugnant. Nam vt Dauid ait Psalmo Psal. 13.
decimotertio. Contritio & infelicitas in viis eorum, viam pacis non cognouerunt. Pax vt diuus ait Augustinus de ver August.
bis domini capite 158. est serenitas mentis, trāquillitas animi, simplicitas cordis, vinculum amoris, consortium charitatis. Et secundo de ciuitate Dei, Concordia, inquit, in ciuitate idem est quod harmonia in musica. Cōcordia vt ait apud Sallu Sallust.
stiū Mycipsa, paruæ res crescūt, discordia autē maximæ dilabūtur. Eam ob causam omnes debemus simul ducere remos, esseq; cōcordes, velut ī cratere philotesio, vt vetus monet tritum vetustate prouerbium. Interrogatus à Scipione Africano Tyresius princeps cur Numantia prius fuisset inuicta, postea verò euersa, respondit, Concordia victoriam, discordia autē exitium præbuit. Author est libro secundo Brusonius. Et diuus Cyprianus in epi Bruson.
stola quādam: Concordia, inquit simul Cypria.
iuncta vinci non potest, discordia statim euertitur. Vera est illa Dei nostri sententia apud Matthæum duodecimo, & Lu- Mat.12.
cam vndecimo: Omne regnum in se di- Luc. 11.
uisum desolabitur. Discordia est charybdis bonorum, & vorago, pax autem est bonorum receptaculum, & perfugium. At pax habenda est cum virtutibus, & viris bonis ad verum decus hortantibus, non

non autem cum vitiis,& hominibus sceleratis ad vitia excitantibus,& à vera gloria deterrentibus. Vt enim sal in aquam coniectus nullũ emittit stridorem, quin potius cum illa coniungitur, & in vnum conducitur: in ignem autem coniectus solet strepere & resilire: sic vir pius cum piis concors efficitur, impios autem refugit, atque ab eorũ familiaritate abhorrescit. Ideo ait Christus Deus noster apud Marcũ nono: Habete in vobis sal, pacem habete inter vos. De illo ait diuus Paulus secundo ad Ephesios: Veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis,& pacem his, qui propè. Quod est de vera pace intelligendum: de qua ipse apud Ioannem sextodecimo: Hæc, inquit, locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis. Et apud Matthæum 5. Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur. Hanc denuntiarunt apostoli, quorũ pedes super montes præuidit hoc loco Nahum. Nam etsi loquatur hic de pace Hierosolymæ, præcipuè tamen de pace ecclesiæ, ac mundi redẽptione per Christum vaticinatur. De illo enim omnes diuini vates loquuntur. Quamobrem ipse apud Lucam capite vigesimoquarto incipiens à Mose, & omnibus prophetis interpretabatur discipulis illis oẽs scripturas, quæ de ipso erant. Non solùm doctores catholici, sed etiam Rabbi Salomon Iudæus in commentariis in caput nonum Zachariæ, ait omnes prophetas fuisse de tempore Messiæ locutos. Hæc est Hieronymi, Augustini, Chrysostomi, Basilii, cæterorumque authorum sententia, qui sanctitate & sapiẽtia præditi theologiam illustrauerunt, nomenque suum æternitati commendarunt. Quare non debemus repere humi, sed extolli in sublimè, & in diuinis vatibus Christum quærere, eiusque alta mysteria inuestigare.

Similitudo. Marc. 9. Ephe. 2. Ioan. 16 Matt. 5. Luc. 24 R. Salo. Hyeron Augu st. Chryso. Basilius

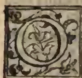
¶*Celebra festiuitates tuas.* Verba sunt pacem annunciantis. Hoc ideo ait, quia cum Hierosolyma esset ab Assyriis obsessa, non potuit proprio ac præscripto tempore pasca celebrari: sed interfecto Assyriorum exercitu celebratum est: ad cuius solemnia vocati sunt, qui erant extra Hierosolymam, & oppida villasque incolebant, ac rura peragrabant. Sed vt hic diuus ait Hieronymus, hoc refertur ad ecclesiam, & ad animas Deum confitentes, vt non cessent Deum pro Christianorũ victoriis laudibus ac votis celebrare. Hieron

¶*Redde vota tua.* Subauditur Deo. Ipse Deus ait capite vigesimotertio Deuteronomii: Cùm votum voueris domino Deo tuo, ne tardes reddere, quia requiret illud dominus Deus tuus. Et Dauid psalmo. 75. Vouete, & reddite domino Deo vestro omnes, qui in circuitu eius affertis munera. Et Ecclesiasticus 5. Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio. Sed quodcunque voueris, redde. Id intelligens Tertullianus cõtra Psychicos Votum, inquit, cùm à Deo acceptatum est, legem in posterum facit per authoritatem acceptatoris. Exinde enim faciendum mãdauit, qui factum comprobauit. Deut. 23 Psal. 75. Eccle. 5. Tertull.

¶*Quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat in te Belial.* Hoc est, quia non permittet Deus, vt transeat per te impius Sennacheribus, nec eius exercitus: quoniã vniuersus occisus est. Belial idem est quod sine iugo, vt videre licet capite Iudicum decimonono. Sumitur autem pro quolibet impio homine, & interdum pro dæmone, vt capite 6. prioris ad Corinthios: Quæ conuentio Christi ad Belial? Vtitur scriptura hoc vocabulo capite Deuteronomii 13. & capite primo, & secundo primi Regum, & aliis in locis. Tu autẽ aduerte, & mundi vicissitudines & mutationes alta mente perpende. Hactenus Hebræi fuerant afflicti, & Assyrii gaudio affecti: contra vero nunc Hebræi gaudio exultant, Assyrii autem pœnas acerbissimas scelerum suorum persoluunt. Mœror iustorum conuertitur in oblectationem, oblectatio impiorum in mœrorem. Ideo ait Christus Deus noster apud Luc. 6. Væ vobis qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis. Et apud Matth. 5. Beati qui lugẽt, quoniam ipsi consolabuntur. Iudic. 19 1. Cor. 6 Deut. 13 1. Reg. 1 & 2. Luc. 6. Matt. 5.

Obser-

Obseruationes ex Hebræo in caput Primum.

ONus Niniuæ. Pro onere est in Hebræo מַשָּׂא nomen deriuatum à verbo נָשָׂא nasa, quod significat ferre & portare, eamque ob causam significat onus & pondus, quam significationem secutus est noster interpres. Id animo per-
Aquila. cipiens Aquila transtulit ἆρμα, hoc est iugum, Significat etiam verbum hoc assumere. Ea ratione ducti septuaginta interpretes verterunt λῆμμα νινευὴ: hoc est assumptio Nineui. Appellatur autem vaticinatio assumptio duplici ratione, prior est, quòd mens diuini vatis assumatur à Deo, vt diuino lumine illustretur, atque ad diuina oracula intelligenda & nuntiãda repiatur. Altera quòd diuinus vates id quòd prædicit, assumit à Deo. Non enim ex sensu suo, & proprio arbitrio, sed spiri-
2.Pet.1. tu diuino permoti ac rapti verè prophetæ vaticinantur. Nam teste diuo Petro apostolorum principe in epistola sua posteriore: Non voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.
Theop. Qua de re vide Theophilactum in primum caput Habacuc, & in hunc locum.
Theod. Harũ rationum priorem affert hic Theodoretus. Itaque diuini vates spiritu sancto agitati & rapti ventura præuidebant. Et hunc mentis raptum appellabant Septuaginta assumptionẽ, acsi dicat Nahũ, Assumpta ac rapta à Dei spiritu mẽs mea præuidit, quæ sunt Ninæ euentura. Ideo ait: Assumptio Nineui. Potest hoc hanc ẽt habere intelligentiam: Assumpsi argumẽtum à ciuitate Nina siue Niniue, vtroque enim modo appellatur, de qua sum vaticinaturus. Præterea nomine oneris calamitas & mœror significatur. Hæc sunt onera, de quibus ait apostolus ad Galatas
Gala.6. sexto: Alter alterius onera portate. Huiusmodi oneribus pressos vocat Christus,
Mat.11. cùm ait apud Matthæum 11. Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. Ad hoc nos hortatur
Psal.54. Dauid psalmo 54. cùm ait: Iacta super dominum curam tuam, & ipse te enutriet. Vel vt potest etiam transferri ex Hebræo: Iacta super Deum onus tuum, & ipse te subleuabit.

¶*Irascens ipse inimicis suis.* Septuaginta habent, ἐξαίρων αὐτὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Idest, tollens ipse inimicos suos. Hoc est de-
Pagnin. struens & delens illos. Pagn. vertit: Iram reseruans inimicis suis. Quæ omnia in eãdem sñiam recurrunt. Pro irascens est in Hebręo verbũ נֹטֵר natar, quod significat reseruare, custodire, & irasci. Si verbum è verbo reddas, poteris vertere ex Hebręo: Reseruans ipse inimicis suis, nimirum vltionẽ. Relinq̃t Deus aliq̃ñ inimicos suos, vt de illis tp̃e opportuno sumat vltionẽ. Eodẽ verbo vtitur Ierem. c. 3. pro quo La-
Iere.3. tinus noster interpres, vt hoc Nahũ loco transtulit irasci, dicens: Nũquid irasceris in perpetuũ? Potest tñ verti: Nunquid reseruabis ppetuò? Subaudi, irã tuã. Ab hoc
Cant.8. verbo est, לְנֹטְרִים, pquo nos habemus custodes, c. 8. Cant. Vinea fuit pacifico in ea, q̃ hẽt populos, tradidit eã custodibus Quæ verba ita ẽt trãsferri pñt. Vinea fuit Salomoni in Baalhamon, quã tradidit custodib. Est quippe Baalhamon locus ppè Hierosolymã, qui sonat: In eo qui habet populos. Vel in planicie populorũ. Hæc vinea est ecclesia catholica, quã verus ac cęlestis Salomon rex pacificus Christus Deus noster ex multitudine populorũ cõgregauit, & apostolis suis tanquã custodibus, cæterisq; pontificibus & doctoribus
Cant.8. cõmisit. Et paulò pòst ait Deus: vinea mea corã me est. Acsi dicat: Eã diligo, & corã oculis habeo. Hæc est vinea, in quã Chri-
Mat.20. stus conduxit operarios, & cõuentione facta misit eos ĩ illã. Deus obligat se nobis conuentione, nos aũt nolumus ei obligari Magna profectò misericordia eius, &
Origen. magna pfidia nostra. Intelligi aũt p vineã ecclesiã catholicam asserit Origenes ho-
Arnobi. milia 17. in Genesim, Arnobius in psal.
Hieron. 79. Hieronymus in c. 15 & 19. Ezechielis,
Ambro. Ambrosius in ca. 10. Lucæ, Augustinus in
August. psal. 127. Gregorius in caput primum, &
Grego.

Georg. secundum Canticorum, Georgius Venetus cantico primo, tomo septimo Harmoniæ mundi, & alij, qui in studia diuinarum literarum toto pectore incubuerunt. Aspicis igitur verbum hoc natar significare custudire, & iram reseruare, & irasci.

¶*Dominus patiens.* In Hebræo est: Dominus אֶרֶךְ אַפַּיִם erec appaiim, hoc est tardus ad iras. His duobus vocabulis vti-
Psal. 85. tur Dauid Psalmo 85. pro quibus editio vulgata vnum habet duntaxat, nimirum, patiens, quemadmodum hoc loco Nahum. Ita enim habet: Patiens, & multæ misericordiæ & verax. Quod potest ita transferri: Tardus ad iras, & multæ misericordiæ & veritatis אף enim significat faciem & iram, quòd in facie cōspiciatur אֶרֶךְ vero significat latum esse, differre,
Prou. 19 & retardare, vt capite Prouerbiorum 19. Doctus vir differt irā suam. Pro quo nos habemus, & rectè quidem. Doctrina viri per patientiam noscitur. Itaque hoc loco Nahum pro patiēte sunt in Hebræo duo vocabula, in Græco autem vnum, sed idem significās, nimirum μακρόθυμος, hoc est æquo, & perseuerante animo fe-
Pagnin. rens. Pro quo in trāslatione Pagnini est, longanimis. Et quoniam vocabulum אף significat etiam nasum, vertunt nonnulli. Deus latis naribus. Hoc est patiens: nā hi qui angustis naribus sunt, impatientes vocantur.

¶*Et mundans non faciet innocentem.* In Hebræo est: וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה ve naccehlo ienacceh. Verbum est נָקָה nacah, quod significat mundare, purgare, expiare, innocentem esse ostēdere, & impunitatem dare. Et ponitur in vtraque parte. Quare rectè transtulit noster interpres. Potest verti. Et mundans non mundat, vt sit sensus. Eos expiat, qui resipiscunt, & pœnitentiam agunt, non resipiscentes autem non expiat. Huic explanationi fauet paraphrasis Chaldaica ita habens: Parcit eis, qui conuertuntur, eis autem qui non cōuertuntur, non parcit. Hoc verbo vti-
Psal. 50. tur Dauid Psalmo 50. pro quo Latinus noster interpres habet, mundabor. Et emundabor à delicto maximo, hoc est à superbia. Vt enim animi submissio est virtutum fundamentū, sic superbia vitiorum. Est enim hæc detestabilis radix, ex qua quamplurima pullulant flagitia, quæ semina virtutū nostris animis innata adolescere non sinunt. Potest etiam hic Nahum locus verti: Et purgans non dabit impunitatem. Seu, Et expians non relinquet impunitum. Eam ob causam verba illa capitis Prouerbiorum vndecimo. Prou. 11
Manus in manu non erit innocens malus, possunt verti. Manus in manu non erit impunitus improbus. Manus in manu idem est quod statim. Acsi dicat Salomon: Ad iudicem pertinet, ne sceleratus homo maneat impunitus, sed statim puniatur. Vel per manum in manu hominem intelligit otiosum, ignauiæ & desidiæ deditum, vt sit sensus. Impius otiosus non erit impunitus. Vel non erit per purgatus. Paraphrasis tamen Chaldaica multò aliter traduxit, ita enim hēt. Qui extendit manum contra socium suū, non erit mundus à malo. Vtitur hoc verbo
Ioel cap. 3. inducēs Christum dominum Ioel 3.
ita loquentem. Mundabo sanguinem eorum, quos non mundaueram. Hoc est, in primo meo Aduentu expiabo, & purgabo sanguine meo, & nouæ legis sacramentis sanguinem, hoc est peccata hominum, quæ antea non abstergebam: nam nec legis veteris cerimoniæ, nec sacrificia gratiā ex opere operato conferebant. Hæc eadem verba Nahum Hebræa inue-
nies capite Exodi 34. pro quibus vulgata Exo. 34.
editio habet. Nullusque apud te per se innocens est. Sed quia verbum hoc significat etiam dissipare, poterat rectè traduci locus hic. Et dissipans non dissipabit. Acsi dicat: Adeò pius & misericors est Deus, vt dissipans non dissipet omnino: castigat enim filios suos sæpenumero, non vt penitus eos perdat, sed vt illos à vitiis abducat, & ad seipsum conuertat. Id animo
perspiciens diuus Paulus capite duodeci Heb. 12.
mo epistolæ ad Hebræos. Quē, inquit, diligit dominus castigat. Et Christus apud
Ioannem capite Apoc. 3. Ego quos amo, Apoc. 3.
arguo,

arguo, & castigo. Hæ sunt huius loci explanationes, si literam Hebræam respiciamus. At septuaginta interpretes habent: ἀθῷον οὐκ ἀθωώσει. Hoc est Innocentem non innocentem faciet, vt sit sensus, Deus eum qui est innocens, aliquando non ostendit innocentem, punit enim eum, acsi noxius esset, quo fit, vt à populo impius reputetur. Magna sunt Dei iudicia, nobisque minimè perspecta & explorata. Ita illud intelligunt magni viri, quod est capiti Sapientiæ 12. mandatum, Ipsum quoque qui non debet puniri, condemnas, & exterum æstimas à tua virtute. Idest, permittis domine Deus, vt iustus damnetur iudicio mundi, existimeturque à virtute tua alienus. Sed locus hic potest ita verti ex Græco: Ipsum quoque qui non debet puniri condemnasse, exterum existimas à tua virtute. Ita namque habet litera Græca, & ita arbitror transtulisse Latinum nostrum interpretem, sed vitio librariorum effectum esse, vt pro condémnasse scriptum sit, condemnas &c. Sensus tamen qui lectioni vulgatæ tribuitur, verus est, similis huic, qui ex verbis septuaginta interpretum hoc loco Nahum depromitur. At interpres Theodoreti Gillius Albinensis nobiscum legit, Mundás non faciet innocentem. Isidorus Brixianus habet, Nocentem non faciet innocétem. Pagninus: Impunè iudicando impunè non iudicabit impios. Alii: Neutiquā impunita scelera dimittens. Ex omnibus his lectionibus nulla est magis secundū veritatem Hebraicam, quàm ea quam exprimit editio nostra vulgata.

Sap. 12.
Gillius.
Isidorus
Pagnin.

¶*Dominus in tempestate & turbine via eius.* Septuaginta habent, Dominus in cōsummatione & commotione viæ eius. Sumitur consummatio pro fine & interitu, commotio autem pro impetu & furore. Sensus est, Ne cadatis animo ô Hebræi à Niniuitis afflicti, nam Deus aduersus illos veniet eos consumendo, ac vi & impetu seueritatis suæ deuastando.

¶*Contremuit terra à facie eius.* Aquila pro contremuit vertit ἔφριξεν, hoc est horruit. Symmachus ἐσείσθη, idest mota est. Potest rectè traduci, Flagrauit terra à cōspectu eius. Quod accidit Sodomæ & Gomorrhæ, quæ vrbes iubente Deo igne & sulphure flagrarunt. Verbum Hebræum quo hic vtitur Nahum, est נשׂא nasa, quod significat leuare & extollere, & incendere, & flagrare, & comburere. Quare poterat verti locus hic: Eleuata est terra à facie eius. Sed quia eleuatio hæc fuit tremor, rectè transtulit interpres noster: Contremuit terra. Significat etiam verbum hoc donare. Quamobrem illud Psalmi 24. Ad te domine leuaui animam meam, potest verti: Tibi domine donaui animam meam. Vel coram te domine tremuit anima mea. Vel ad te domine flagrauit anima mea. Significat quoque ferre & sustinere, vt capite Esaię quinquagesimo tertio. Verè languores nostros ipse tulit. Quod potest etiam traduci: Verè languores nostros ipse combussit, nimirum amoris igne, quo ipse seruator noster nos dilexit. Aquæ enim afflictionum non potuerunt extinguere charitatem, qua pro nobis pendens patibulo flagrauit. Hic ratione ductus vertit Pagninus hunc Nahum locum, Exulta est terra à facie eius.

Aquila.
Symm.
Gen. 19.
Psal. 24.
Esa. 53.
Canti 8.
pagnin.

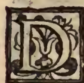
¶*Indignatio eius effusa est vt ignis.* Pro effusa est in Hebræo est verbum נתך nathac, quod significat fundere, effundere, conflare, liquefacere, stillare. Potest esse sensus: Ira Dei liquefaciet Niniuitas, vt ignis ceram. Vel ira eius effundetur velut ignis fulgurum, qui repente à summo ad imum funditur & currit. Ita capite secundo eiusdem Nahum, Quasi fulgura discurrentia. Et Psalmo 17. Misit sagittas suas, & dissipauit eos, fulgura multiplicauit, & conturbauit eos. Eodem verbo pro stillare vtitur diuina scriptura cap. 34 libri 2. Paralipomenon, cùm ait, Magnus furor domini stillauit super nos. Quod poterat etiam verti: Effusus est, vel conflatus est super nos. Et paulò pòst Idcirco stillabit furor meus super locum istum. Et cap. 9. Danielis: Stillauit super nos maledictio & detestatio. Pro conflari sumitur capite Ieremię 42. Cōflabitur in

Nahū. 2.
Psal. 17.
2. Pa. 34.
Dan. 9.
Iere. 42.

Ll 2 digna-

in malum, retributio manuum eius fiet
Iere. 25. ei. Apud Ieremiam 25. ait Deus: Reddam eis secundum opera eorum, & secundũ facta manuum suarum. Et apud Ezechie-
Ezec. 18. lem 18. Vnumquemque iuxta vias suas iudicabo. De illo ait Salomon Prouerbio-
Pro. 16. rum 16. Pondus & statera iudicium do-
Rom. 2. mini sunt. Et apostolus Paulus capite secundo epistolæ ad Romanos: Qui reddit vnicuique iuxta opera sua.

ARGVMENTVM Capitis Secundi.

DESCRIBIT obsidionem & victoriam Chaldæorum aduersus Assyrios, vrbisque Niniuiticæ superbiam, direptionem, & vastitatem.

Caput Secundum.

A *Ascendit, qui dispergat coram te, qui custodiat obsidionem. Contemplare viam, conforta lumbos, robora virtutẽ valde, quia reddidit dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel, quia vastatores dissipauerunt eos, & propagines eorum corruperunt. Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis, igneæ habenæ currus in die præparationis eius, & agitatores consopiti sunt. In itineribus conturbati sunt, quadrigæ collisæ sunt in plateis, aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgora discurrentia.*
B *Recordabitur fortium suorum, ruent in itineribus suis, velociter ascendent muros eius, & præparabitur vmbraculum. Portæ fluuiorum apertæ sunt, & templum ad solum dirutum. Et miles captiuus abductus est, et ancillæ eius minabantur, gementes vt columbæ, murmurantes in cordibus suis.*

Explanatio.

Ascendit, qui dispergat coram te. Postquam diuinus noster vates Nahum ca. 1. Nahũ 1.
vaticinatus est de pernicie Sennacheribi, nunc regni Assyriorum vastitatem prædicit, cuius caput erat Nina, de cuius euersione per Babylonios hoc capite vaticinatur. Ne mireris si interdum dicamus euersionem illam fuisse per Chaldęos, interdum per Babylonios, nam Babylon erat totius Chaldeæ caput, ex quo effectum est, vt Chaldæi omnes vocarentur, etiam Babylonii. Assyrii habebant tunc regnum distinctum à Babylonico, sed postquam Nabuchodonosor rex Babylonius euertit Niniuem, Assyriosque in ditionem suam redegit, ex his duobus regnis Babylonio & Assyrio conflatum est vnum, quod vocatum est Babylonicum. Alloquitur igitur diuinus noster vates Niniuem his verbis, quorum hic est sensus. Aduersus te ò Niniuitica bellum parabit Nabuchodonosor cum exercitu ingente, qui ciues tuos disperget in conspectu tuo. Vel qui villas & oppida tua coram te delebit & dissipabit. Appellatur tyrannus ille dispersor, quia non solum Assyrios, sed alias etiam nationes dispersit & afflixit. Sumitur hoc loco ascendere pro bellum commouere, instruere, & indicere, atque pro inuehi & oppugnare. In hanc significationem sumitur capite Numerorum de- Nu. 13.
cimotertio, vbi Caleb: Ascendamus, inquit, & possideamus terram. Esaiæ Esai. 7.
septimo. Ascendit Rasin Rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ. Et trigesimosexto: Ascendit Sennacherib Rex Assyriorum super omnes ciuitates Iudah munitas, & cœpit eas. Et Deus apud Eze- Esa. 36. Eze. 26.
chielem vigesimumsextum. Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciam ad te gentes multas. Et hoc loco, Nahum: Ascendit, qui dispergat, præteritum est pro futuro more aliorum prophetarum, qui solent vt præteritis, vt rerum venturarum firmitudinem ostendant. Schema est in diuinis vatibus vsitatissimum:

quod Græcè prolepsis, Latinè præoccupatio dicitur, cùm ea quæ sequi deberēt, anteponuntur. Per hunc Nabuchodonosorem, quem Nahum ait irruere, vt dispergat, poteris dæmonem intelligere, qui in nos inuehitur, & impetum facit. Ostēdit nobis diuinus vates eius insidias & tētationes, vt nos excitet ad dimicandum fortiter cum illo, quemadmodū alii

Similitudo. prophetæ facere solebant. Vt diues cogitationem & solicitudinem figit in arcula, ne rapiatur à latrone, nō propter arculā, sed propter reconditum thesaurum in illa, sic viri sapientia & sanctitate præstantes sunt de nobis mirum in modum soliciti, ne diripiamur à dæmone, non tam propter corpus, quod est vas fictile, & arcula fragilis, q̄ propter animam, de qua

2. Cor. 4 ait apostolus cap. 4. posterioris ad Corinthios: Habemus thesaurum hunc in vasis fictilibus. In sensu autem literali de rege Babylonio loquitur Ninam oppugnaturo, acsi dicat, Tu Nina vrbes alias inuadebas, vt eas direptioni committeres, & euerteres, modò autem te inuadet, qui te

Esa. 33. diripiat, & euertat. Vnde Esaias 33. Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? Quæ verba de Sennacheribo, & de eius vrbe Nina intelliguntur. Et ca. vndecimo

Sap. 11. Sapientiæ scriptum est, Per quæ peccat quis, per hæc & torquetur. Efficit Deus, vt impii eisdem cruciatibus mulctentur, quos in viros innocentes parauerant, vt pernicies in ipsorum caput redūdet, quā aliis moliebantur. Aegyptii qui in aqua peccauerunt, in eam infantes Hebræos mittentes, aqua maris Rubri obruti fue-

Exod. 2. Exo. 14. rūt. Qui tres pueros Hebræos in Babylonis fornacem miserunt, fuerunt iisdem flammis combusti: & qui Danielem in foueam leonum coniecerunt, fuerunt ab iisdem leonibus dilaniati. Qua de re ea

Dan. 3. Dani. 6. Dan. 14. poteris videre, quæ in caput Danielis tertium, & sextum, & quartumdecimum obseruauimus.

¶ *Qui custodiat obsidionem.* Hoc est, qui non solùm obsideat te, sed etiam in obsidione perseueret, donec expugneris,

¶ *Contemplare viam.* Aspice viam ô Nina, qua venturus est exercitus hostiū tuorum. Bonum est intueri pericula & labores, ad remedium quærendum: sed oportet oculos in Deum coniicere, qui potest liberare. Hebræi videntes aduersus se ingentes Aegyptiorum copias iuxta mare Exo. 14. Rubrum, timuerunt valde, & verbis asperis in Mosem cōtumeliose īuecti sunt, quia ī periculo illo oculos à colūna euerterunt. Columna nos ducens in cœlum Christus est, ad quem in periculis & calamitatibus nostris debemus oculos extollere: nam qui fieri potest, vt nō cadamus animo, si oculis auersis à columna pericula solum consideremus? Niniuitę fuerunt timore perculsi, & fracti, & victi, quia viam hostibus plenam videbant, ad Deum autem oculos haudquaquàm leuabant. Prudentius faciebat Dauid, qui periculis cinctus aiebat psal. 122. Ad te Psa. 122 leuaui oculos meos, qui habitas in cęlis.

¶ *Conforta lumbos.* Idest, recipe robur, esto animo forti & strenuo. Hoc ait irridens Niniuitas, quia futuram eorū, gnauiam & imbecillitatem præuidebat. Ironia est, & figura illa, quæ Græcè dicitur sarcasmos. Lumbos confortare & accingere est vires sumere, seque magnanimū Hysich. præstare, vt ait Hysichius libro 1. in Leuiticum. In hanc significationem sumi existimo capite Prouerb. 3. Accinxit fortitu- Pro. 3. dinem lumbos suos, & roborauit brachium suum. Et Ieremię 1. Tu ergo ac- Iere. 1. cinge lūbos tuos, & surge, & loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi, ne formides à facie eorum. Et 6. ad Ephesios, Ephes. 6. Estote succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam iustitiæ. Contrarium est lumbos dissoluere. Deinde lūbos accingere significat seipsum ad opus præparare, vt capite Iob 38. Accinge sicut vir lū Iob 38. bos tuos. Hoc est, teipsum præpara ad disputationem. Et Luc. 12. Sint lumbi vestri Luc. 12. præcincti. Id est, estote parati ad mortem & ad diem iudicii. Fortasse in hanc significationem accipitur hoc loco, & tunc non est irrisio, sed consilium, vt sit sensus: Contemplare viam, qua iturus es, idest mortem vniuersę terræ, hoc est omnibus hominibus communē, & prępara te ad illā. De hac via aiebat Dauid

capite

3.Reg.2 capite secundo libri tertij Regum, cùm ad exitum vitæ vocaretur: Ecce ego ingredior viam vniuersæ terræ. Quare debemus nos ad mortem præparare, cogitareque illam nobis imminere. Sed quémadmodum peritus pictor arte perspectiuæ instructus, quæ propè imaginem præcipuam sunt in tabula, ita disponit, vt longo interuallo distantia appareant: ita dæmon nobis oculos intelligentiæ decipit, vt mors quæ iuxta nos est, longè remotissima esse videatur. Hæc est altera huius loci explanatio: Prior tamen videtur literæ congruentior. Simile.

¶ *Robora virtutem tuam valde.* Repetitio est superioris verbis aliis. Sumitur virtus pro fortitudine, acsi dicat: Esto animo forti. Potest accipi pro exercitu, vt sit sensus: Muni, & fortem redde exercitũ tuũ.

¶ *Quia reddidit dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel.* Alii codices habent: Quia sicut reddidit dominus superbiam Iacob, sic superbiam Israel. Sumitur Iacob pro duabus tribubus, quas oppugnauerat & afflixerat Sennacheribus, Israel autem pro decem, quas Salmanasar in Assyriã asportauerat. Sensus est: Tu Niniue euerteris, quia sicut Deus vlciscetur superbiam & contumeliam illatã Hierosolymæ ab exercitu Sennacheribi, ita eam vlciscetur, quæ illata est Samariæ ab exercitu Salmanasaris. Ac ita accidit re ipsa, nam exercitus Assyriorum periit nocte vna, qua interfecti sunt centum octoginta quinque millia illorum, & Sénacheribus se conferens in fugam fuit à filiis suis vita priuatus. Lege caput 19. li-
4.Re.19 bri 4.Regum, & 37. Esaiæ, & primum
Esai.37. Tobiæ. Et Nina ciuitas fuit à Babyloniis
Tob.1. capta, direptioni commissa, & penitus euersa, vt c. 1. ostendimus, & hoc secundo ostendemus. Verbum reddidit ponitur ꝓ reddet, queádmodum alia multa in hoc capite præterita pro futuris. Sumitur hic reddere pro retribuere, vt sit sensus: Retribuet Deus Assyriis iuxta eorum superbiam, dabunt pœnas insolentiæ & immanitatis suæ. In eandem significationem su-
Ruth.2. mitur capite secundo Ruth: Reddat tibi
1.Re.25 dominus pro opere tuo. Et 25. lib. 1. Regum, Malitiam Nabal reddidit dominus in caput eius. Et psalmo 27. Redde retributionem eorum ipsis. Et secundo ad Romanos: Qui reddit vnicuique secundum opera eius. Sumpsit autem Deus supplicium de Assyriorum superbia, quia superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Hanc sententiam inuenies c. 5. epistolæ prioris diui Petri, & 4. epistolæ diui Iacobi. Quare viri sapientes non solum superbiam, animi fastidium, & insolentiam detestantur, sed eorum consuetudinem declinant, quos his vitiis inflatos esse intuentur. Illud psal. 25. Cùm iniqua gerentibus non introibo, traducit Hieronymus: Cũ superbis nõ ingrediar. Acsi dicat Dauid: Nulla hominum superborum vtar familiaritate, quin potius cum viris humilib. necessitudinem & cõiunctionem sanctè colẽdam puto. Quemadmodum apes, vt aiunt, onustæ melle submissius volant, q̃ cùm leuitate ductæ vacuæ feruntur in sublime, sic homines pleni virtute & sapientia humiles sunt, quanto autem magis expertes sunt rerum harum, tanto se altius & arrogantius extollunt. Balsamus pretiosus liquor in aqua positus fundum petit, & hebenum lignum ad imum descendit. Qui volunt cognoscere & expendere casiam fistulam, & herbarum semina, ad harum rerum pondera recurrunt, inanes enim & leues minimum valent, graues autem & ponderosæ plurimum præstant. Idem iudicium est de hominibus faciẽdum. Quanto quis est leuior, elatior, & insolentior, tanto est à vera ac solida virtute alienior, quanto aũt plus hẽt ponderis, humilitatis, & animi abiectionis, tanto est iustior & sapientior. Qui in aquis prosperitatis positus ad ima per sui cõtemptionem descendit, magni ęstimãdus est, qui se verò superbè extollit, pro nihilo putandus. Quare superbiam fugiamus, quę vt Ecclesiasticus ait, odibilis coram Deo & hominibus est. Et iuxta Christi Dei nostri sententiam, qui se exaltat, humiliabitur, qui autẽ se humiliat, exaltabitur. Cõsideremus Sennacheribi, & aliorũ Assyriorum aduersus Hebręos superbiam, & memoria repetamus, quemad-

Psal.27. Rom.2. 1.Pet.5. Iaco.4. Psal.25. Hieron. Similitudo. Aptę similitudines. Eccl.10. Mat.23. Luc.17. & 18.

modum fuerint deiecti, & ex mundi gloria ad ęternam ignominiam præcipitati. Nã vt Deus reddidit superbiam illatam Iacobo sic illatam Israeli, vt hoc loco diuinus noster vates testatur.

¶ *Quia vastatores dissipauerunt eos.* Quia Assyrij euersores afflixerunt Iacobum & Israelem, hoc est omnes Iudæorum tribus.

¶ *Propagines eorum corruperunt.* Hoc est familias, & soboles Iudæorum succiderunt. Non solùm eorum vineas, hoc est ciuitates, sed earum corruperunt propagines. Est quippe propago vitis ad sobolem suppressa. Metaphora est à vineis sumpta, solent enim ciuitates cum vineis

Esa. 5. comparari. Ita capite Esaiæ quinto. Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei. Hoc est Hierosolyma condita est

Esa. 16. in colle excelso, & frugifero. Et 16. de Sabama vrbe Moabitarum loquẽs idem Esaias: Vineam, inquit, Sabama domini gentium exciderunt, & flagella eius vsque ad Iesser peruenerunt. Et filius patrisfamilias extra vineam eiectus, & vita

Mat. 21. priuatus apud Matthæum 21. est Christus Deus noster extra Hierosolymam in monte Caluariæ occisus, cuius vmbram gesserat vitulus immolatus extra castra

Leu. 16. capite Leuitici 16. ad quem alludit Pau-

Heb. 13. lus Apostolus capite vltimò ad Hebręos, cùm ait de Christo loquens. Extra portã passus est, exeamus ad eum extra castra improperium eius portantes.

¶ *Clypeus fortium eius ignitus.* Particula eius refertur ad Nabuchodonosorem regem Babylonis, de quo suprà dixerat: Ascendit, qui dispergat coram te. Describit diuinus vates terrorem, magnitudinem, & velocitatem exercitus Babylonici. Sensus est: Scuta magnatum Nabuchodonosoris ita erunt rubra & perpolita, vt ignem ex se emittere videantur. Hoc faciebant Babylonij, vt Niniuitis incuterent metum & terrorem: eorumque in prælio oculos obcæcarent. Ponitur clypeus pro clypei, singulare pro plurali.

2. Reg. 1 Eodem modo cap. 1. libri 2. Regum: Ibi abiectus est clypeus fortium. Hoc est, in montibus Gelboe fracta sunt, & in terram proiecta scuta Hebræorum, qui fortitudine pollebant. Poteris in his duobus locis per clypeum intelligere regẽ, quia debet esse populi sui clypeus, & protector. Ac ita apud Nahum clypeo fortium significatur Nabuchodonosor Rex Babyloniorum, illo autem loco libri secundi Regum Saul Hebræorum Rex. Sequitur enim proximè: Clypeus Saul quasi non esset vnctus oleo. Acsi dicat: Clypeus hic de quo loquor, est Saul, qui ibi fuit interfectus & contemptus, acsi non esset Rex: nam reges vngi oleo solebant. Ita potest illud Esaiæ intelligi capite 21. Surgite principes, arripit eclypeum. Hoc est, vos ò principes Babylonij surgite è mensa, & occidite regem vestrum Balthasarem. Pro quo alij vertunt: Vngite clypeum, idest alium constituite regem, quoniam Balthasas hac nocte interficiendus est. Illud Psalmi quadragesimisexti. Quoniam dij fortis terræ vehementer eleuati sunt, potest etiam verti: Quoniam principes clypei terræ vehementer eleuati sunt. Debet igitur Rex, ac Princeps se pro populo obijcere periculis, cùm opus fuerit, & nõ solùm præcedere populum, sed etiam se hostibus opponere instar calumniæ nubis, quæ stetit inter castra Aegyptiorum, & castra Israelitarum. Ita se gerere debet erga subditos, quemadmodum pastor erga oues. Non erat huius doctrinæ nescius Aristoteles, qui libro Ethicorum octauo regem ait esse suos instar boni pastoris tractaturum. Et Cyrus Persarum Rex dicere solitus erat, similia esse boni regis, & boni pastoris opera, vt ait Xenophon, & refert lib. 3. Brusonius Contursinus. Iulius Cæsar nõ solebat militibus suis dicere. Facite, sed faciamus. Vt rex apum primus ad labores obeũdos ex alueario egreditur: sic princeps & pontifex debet exẽplo suo alios ad honestos labores excitare. Ob eã causam dicebat Samuel cap. 12. lib. 1. Regum. Nunc Rex graditur ante vos. Et Dauid Psal. 94. non ait. Ite, exultate domino, sed venite, exultemus domino. Et diuus Paulus capite 2. ad Titum: In omnibus, inquit, teipsum præbe exemplum bonorum operum. Debet

2. Reg. 1
1. Re. 15. & 16.
Esa. 21.
Psal. 46.
Exo. 14.
Aristot.
Xenop.
Bruson.
Similitudo.
1. Re. 12.
Psal. 94.
Tit. 2.

bet etiam rex magnos & paruos, statum secularem & ecclesiasticũ inter se coniũgere, vt omnes vna concordia conspirent,& concentum seruent. Eam ob causam eum Esaias capite decimonono angulum populorum appellauit. Quemadmodum vnitas cum omnibus se numeris communicat, sic princeps cum omnibus sibi subiectis: pro quibus se debet ictibus calamitatum obiicere. Est enim bonus princeps & pontifex incus, quam plerisq; variis ac assiduis malleis contundũt. Id animo percipiens Seneca in libro de clementia: Rex, inquit, existimet rẽpublicam non esse suam, sed seipsum reipublicæ. Et Frãciscus Petrarcha in libro de remediis Fortunæ, Rex est seruus publicus. Quã ob causam debet omnibus consulere, omnesq; audire. Id quod scriptum est Psa. 19. Domine saluũ fac regem,& exaudi nos in die, qua inuocauerimus te, potest etiam verti ex Hebræo: Domine saluum fac regem, qui exaudiat nos in die, qua inuocauerimus eum. Quibus verbis Iudæorũ populus à Deo petebat regem, qui eos exaudiret, qui illum alloquerentur. Sed frustra ad ipsum confugientibus præbebit aures, nisi eis iustè & sapienter prouideat. Vnde Psalmographus: Nunc, inquit, reges intelligite, erudimini, qui iudicatis terram. Et Plato quem Penætius Homerum philosophorum vocat, tunc dixit beatas fore respublicas, cũ in eis aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Quem locum Agapetus ad Iustinianũ Cæsarẽ,& ante illũ M. Tullius in epistola ad Quintum fratrẽ, & Valerius Maximus lib. 7. retulerunt. Ne mireris, si aliquando sententias retulero externorũ authorum, nam vt ex apibus mel habentibus & aculeum, colligimus mel, aculeum autem fugimus, sic ex infidelib. authoribus salutarẽ doctrinam percipimus infidelitatem euitamus. Illi enim gubernatoribus rerum publicarum necessariã esse sapientiam asseueranter affirmarunt. Ob eam causam fictis fabulis memoriæ prodiderunt ingentem perniciem terris attulisse Phaetontem Solis filium, cũ impetrauit à patre, vt vno saltem die gubernaret equos, lucemq; terris diffunderet. Non enim tantùm varias mundi oras incendio combussit, sed etiam ipse tandem præceps flagrauit. Voluerunt eruditi homines significare exemplo illo, tunc fore regnorum exitium, cùm illi qui clauum imperii tenuerint, & gubernacula reipublicæ tractauerint, fuerint sapientia destituti, & de publica vtilitate haudquaquã soliciti. Hi sunt gladii, qui rempublicam interficiunt. Contrà verò principes sapiẽtes, publicum commodum curantes, clypei sunt, qui rempublicam tuentur. Ac Deus qui capite decimonono Apocalypsis dicitur rex regum, & dominus dominantium, scutum nuncupatur. Ita enim capite Deuteronomii trigesimotertio scriptum legimus: Qui saluaris in dominio, scutum auxilii tui, & gladius gloriæ tuę. Hoc est beatus es ò popule Israelitice, qui protegeris à Deo, qui est clypeus præsidii tui, & gladius, quo tibi comparatur honor,& nominis amplitudo. Et capite 22. libri 2. Regum, loquens rex Dauid de Deo Dominus, inquit, fortis meus, sperabo in eũ, scutum meum, & cornu salutis meæ. Cùm igitur nomine scuti seu clypei & rex cœli & reges terræ significentur, non est à ratione alienum, vt per clypeum hoc Nahum loco regem Babylonis interpretemur. Habet etiam clypeus alias acceptiones, de quibus videre poteris Origenem in Psalmum 36. homilia 2. Hieronymum in Esaiam 21. Gregorium in cantica 4.& 33. Moralium capite trigesimo.

Margin notes (left column): Esai. 19. — Similitudo. — Similitudo. — Seneca. — Petrar. — Psal. 19. — Psal. 2. — Plato. — Panę. — Agapet. — Tullius. — Valeri. — Similitudo.

Margin notes (right column): Apo. 19. — Deut. 33 — 2. Re. 22 — Origen. — Hieron. — Grego.

¶ *Viri exercitus in coccineis.* Hoc est, equites & milites Babylonii inducentur coccino. Coccum est granum, quod ad purpuram tingẽdam adhibetur. Vnde vestis coccinea colorem sanguineum, & exuberantiam ruboris refert. Erant viri illi coccinati, ne si quis eorum vulneretur, ipse aut eius socii terrerentur viso sanguine. Vel eo induebantur colore, quòd hostium sanguinem sitirent. Ob eam causam mulier illa Apocaly. ca. 17. Apo. 17. quæ significatur Babylon seu mundi confusio, induta erat purpura & coccino, quę statim dicitũ ebria sanguine sanctorũ.

Ait

Veget. Ait Vegetius de re militari, milites quondam indutos fuisse coccineis, vt aspectu rubei coloris ad prælium incitarentur. Et
1.Mac.6 capite 6. lib. 1. Machabæorum proditum est memoriæ, ostensum fuisse elephantis sanguinem vuarum, & mororum liquorem, quo irritarentur ad prælium.

¶ *Igneæ habenæ currus in die præparationis eius*. Id est lora curruum tempore præparationis ad dimicationem erunt rubra & limata, colorem ignitum ad radios solis emittentia. Solebant olim curribus falcatis pugnare, quos equi ferebant. Habenæ sunt lora illa, quæ freno alligantur ad equos regendos.

¶ *Agitatores consopiti sunt*. Agitatores curruum Babyloniorum præ nimia fiducia victoriæ in somnum inducentur. Dormient securi quasi iam capta præda.

¶ *In itineribus conturbatæ sunt quadrigæ*. Scilicet propter earum multitudinē. Sequitur. Collisæ sunt in plateis. Hoc est, tot erunt quadrigæ, vt etiam in locis latis & amplis inuicem collidantur. Volentes reges suam ostendere potentiam, multitudine curruum vtebantur in bello. Pharao attulit aduersus Hebræos sexcentos currus electos, vt cōstat ex capite Exodi 14.
Exo. 14. Loquens Esaias de Babylonicis copiis ca-
Esa. 5. pite 5. Rotæ eius, inquit, quasi impetus tēpestatis. Acsi dicat: Cellerimæ erunt rotæ curruum Babyloniorum. Ea ratione ductus ait Dauid Psalmo 19. Hi in curri-
Psal. 19. bus, hi in equis: nos autem nomine Dei nostri inuocabimus.

¶ *Aspectus eorum quasi lampades*. Erūt Babyloniorum aspectus ira inflammati: prius terrebunt facie, quàm feriant gladio. Vel hoc ait propter armorum vestiumque splendorem.

¶ *Quasi fulgura discurrentia*. Significat Babyloniorum aduersus Niniuitas non solùm terrorem, sed audaciam & velocitatem.

¶ *Recordabitur fortium suorum*. Nimirum Nabuchodonosor, vt eis scilicet subueniat: nam nonnulli ex illis interficientur à Niniuitis. Quod exprimit, cùm statim ait: Ruent in itineribus suis. Sed alij fortiter vrbem aggredientur, & in mœnia eius ascendent ad eam expugnandam. Ideo ait: Velociter ascēdent muros eius. Vel recordabitur Nabuchodonosor fortium suorum, vt eos mittat ad muros capiendos, qui præ nimia festinatione impingent in suo incessu, & ad muros festinabunt. Quidam hoc referunt ad regem Niniuitarum, qui recordabatur suorum, quos ad pugnam excitabat, sed ipsi ruentes in prælio fugiebant ad muros suos, vt inde se possent tueri.

¶ *Præparabitur vmbraculum*. Hoc est, machina ad vrbem oppugnandam. Aiūt fuisse testudinem quandam, sub qua delitescebant, qui muros diruebant, & dissipabant.

¶ *Portæ fluuiorum apertæ sunt*. Describit vrbis expugnationem. Tunc, inquit, frangentur & aperientur portæ illæ vrbis Ninæ, quę fluuiorum appellantur. Vel ita eas vocat, quia per eas instar fluminum solebat hominū multitudo ingredi, egredi, & fluere. Volens Esaias gentium multitudinem & impetū significare, quę erāt ad ecclesiam Christi venturæ, ait cap. 2. Esa. 2.
Fluent ad eum omnes gentes. Fortasse ideo dicūtur portæ fluuiorum, quia iuxta eas fluebant omnes à Tigri fluuio deriuati: erat enim Niniue iuxta Tigrim, authore Mario Nigro, sita. Vel præter Tigrim Marius.
fluebat flumen aliud iuxta portas illas, q̄ fractæ fuerunt. Quasi dicat: Capta fuit Niniuę ea parte, qua fluminibus alluitur.
Iacobus Gœulchelius in libro schematū Gœulch.
per portas fluuiorum intelligit pontes, quia per arcus, & portas pontium ingrediuntur fluuij. Septuaginta habēt: portas ciuitatum. Per fluuium intelligunt ciuitatem, quæ instar fluentis aquæ nunquam quiescit, nec in eodem statu consistit. Vtūtur autem plurali pro singulari.

¶ *Templum ad solum dirutum*. Aiunt templum hoc fuisse idolo Niniuitarum dedicatum, quod vocabatur Nesrach, vt constat ex capite 19. lib 4. Regum, quod 4. Re. 19
Babylonij funditus euerterunt.

¶ *Miles captiuus ductus est*. Hoc est, milites Niniuitici erūt capti, & ad Nabuchodonosorem adducti. Ponitur præteritum pro futuro, & singulare pro plurali.

Tu

Tu autem aduerte, apertæ sunt portæ, & templum cecidit, & milites capti ducti sunt Babylonem: quia cùm sensus nostri q. sunt animæ ianuæ, hostibus ipsius aperiuntur, cadunt omnia spiritualia, & nos qui quondam milites strenui eramus, capimur à dæmone, mundo, & carne, & captiui ducimur in ęternam confusionem.

Ierem.9 Ob eam causam ait Ieremias capite 9. Ascendit mors per fenestras nostras.

¶ *Ancillæ eius minabantur*. Subaudi à Babyloniis. Aiunt nonnulli sumi hic minari pro terreri minis, vt sit sensus: Babylonij victoria inflati terrorem inferēt ancillis Niniuiticis, quas minis insequētur. Sed quia minare significat ducere, germanus sensus est: Puellæ Assyriæ captiuę ducebantur. Et ducebantur habent septuaginta interpretes, & verbum Hebraicum nahag ducere significat, quo hic vtit Nahum. Hieronymus, Theodoretus, Remigius, Albertus Magnus, & alij nonnulli p ancillas hoc loco intelligunt vicos villas & castella. Nā ex consuetudine Hebrææ linguæ oppida ea quæ vrbi regiæ parent, eius ancillæ appellantur. Quod etiā Gęuschelius in libro schematum obseruauit. Sed licèt hoc sit verum, meo tamen iudicio non solùm hoc loco, sed aliis propè infinitis ancillæ in sensu literali pro fęminis sumuntur.

Hieron. Theod. Remig. Albert. Gęusch.

¶ *Gementes vt columbæ*. Non audebunt coram hostibus clamare, & flebiles voces emittere, sed instar columbarum gemēt intra se. Ita capite Esaiæ 59. Quasi columbæ meditantes gememus.

Esa.59.

C *Et Niniuæ quasi piscina aquarum aquæ eius: ipsi verò fugerunt. State, state, & non est, qui reuertatur. Diripite argentum, diripite aurum. Et non est finis diuitiarum ex omnibus vasis desiderabilibus. Dissipata est, & scissa, & dilacerata, & cor tabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus, & facies omnium eorum sicut nigredo ollæ. Vbi est habitaculum leonū. Ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc, catulus leonis, & non est, qui exterreat. Leo cepit sufficienter catulis suis, & necauit leænis suis, & impleuit præda speluncas suas, & cubile suum rapina. Ecce ego ad te, dicit dominus exercituū, & succendam vsque ad fumum quadrigas tuas, & leunculos tuos comedet gladius. Et exterminabo de terra prædam tuam, & non audietur vltra vox nuntiorum tuorum.*

¶ *Et Niniue quasi piscina aquarum*. Quidam totum hoc caput à principio ad hunc vsque locum de euersione Hierosolymæ explanauit. Sed nisi mea me fallit opinio, non de Hierosolymæ, sed de Ninæ expugnatione, & vastitate intelligitur. Nam hoc esse institutum Nahum asseruit ipse primo capite dicens. Onus Niniuæ, & modò asserit, cùm ait: Et Niniue quasi piscina aquarum aquæ eius. Locutus fuerat proximè de militum, ac ancillarum Ninæ calamitate & pernicie, nunc de eiusdem vrbis euersione vaticinatur. De qua Sophonias secundo ita ait. Extendet manum suam super Aquilonem, & perdet Assur, & ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum. Vbi per Assur intelligitur Assyriorum Rex, per speciosam autem ciuitas Nina, quam hic piscinam vocat Nahum. Comparat eum cum piscina, ciues autem eius cum aquis, quos ait ob iram Babyloniorum fugisse. Nam in vastitate illa acerbissima multi ex Niniuitis se in fugam contulerunt. Vt aquæ piscinæ infructuosæ sunt, sic habitatores Ninæ inutiles erant. Ob eam causam non cum aquis fontium, nec fluuiorum comparantur, sed cum aquis paludum & piscinarum inutilibus ad potum, vbi boni pisces non nutriuntur. Dicitur enim piscina à piscibus per antiphrasim, quòd pisces non habeat: etiamsi lacus vbi coercebantur pisces, vocentur piscinæ à Varrone. Sumi autem aquas pro hominum multitudine indicat illud Psalmi vigesimi. Vox domini super aquas. Et illud Apocalypsis decimoseptimo. Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & linguæ.

Soph. 2. Similitudo. Varro. Psal.20. Apo.17.

linguæ. Vt enim aquæ mobiles sunt, hac
Similitudo. atque illac vagantes, sic populus nullam habet firmitudinem, nullam constantiã.

¶*State state*. Hoc est subsistite. Verba sunt, quibus Babylonii Niniuitas fugiẽtes alloquebantur. Sed quia Niniuitæ nec sistere, nec reuerti volebant, adiungit Nahum: Et non est, qui reuertatur. Pro quo septuaginta habent: Non erat, qui respiceret. Verbum.n. Hebraicum vtrũque significat & reuerti & respicere. Describit irreuocabilem Niniuitarum fugam. Fugiebant Babylonios, cùm seipsos potius fugere deberent. Nos autem à nobis ipsis, potiusquã à corporis hostibus fugiamus. Stoici negant fugam cadere in virum sapientem, quem aiunt nunquam esse ab hostibus declinaturum. Idemq; aiũt multi, qui Christiani censentur, asserentes esse huiusmodi fugam inter scelera numerandam. Sed longè falluntur opinione. Iacobum enim omni sapientia & nobilitate præstanti scimus à fratre suo Esau fugisse, & Mosem miris laudibus celebratum ad Madianitas metu Pharaonis secessisse, & Dauidem omnibus virtutum ornamẽtis excultum, vt impii Saulis insidias declinaret, se ad Amalecum contulisse, & in solitudine in foueis & speluncis se occultasse. Magnus Elias mortuorum excitator sese abdidit ob metum Achabi, & mandauit fugæ ob minas Iezabelis, quo tempore centum diuini vates quæsiti ad cædem sese in speluncas apud Abdiam abstruserunt. Diuus Paulus vas electionis Damasci in sporta è mœnibus demissus dum ad mortem quæreretur, fuga vitam quæsiuit. Et Christi discipuli mundi doctores ob metum Iudæorum latebras & recessus cùm opus esset, quærebant. Et ipse magister cęlestis Christus Deus noster apud Matt. 10. Cum persequentur vos, inquit, in ista ciuitate, fugite in aliam. Et ipse in pueritia cum matre sua sanctissima, & diuo Iosepho fugit in Aegyptum. Et postea in ætate perfecta cùm homines doceret, & cœlestem prædicaret doctrinam, insidias Iudæorum, quando opus erat, declinabat. Quare bene possumus fugere hostium iram, & ab hominum cœtu abduci, vt eorum insidias declinemus. Sed cũ opus fuerit mori pro Christo, debemus eius honorem vitæ nostræ anteponere, sanguinem libenter fundere, & omnes mundi cruciatus hilari vultu, alacrique animo propter Deum tolerare. Cùm autem nos ab hominum insidiis abduxerimus, ad Deum debemus confugere tanquam ad arcem tutissimam, qui nos abscondet, & eruet. Illum enim alloquens regius ac diuinus vates psal. 30. Abscõdes eos, inquit, in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. Seu vt etiam traduci potest, à societate hominum. Beatus ille est, quem Deus segregat ab hominum cœtu, & ad solitudinem animique tranquillitatem ducit.

Gen. 27 & 28. Exod. 2. 1. Re. 19 20. 21. 24. 3. Re. 17 & 18. 2. Co. 11 Act. 9. Ioan. 20 Mat. 14. Matt. 10 Matt. 3. Ioan. 8. 10. 11. Psal. 30.

¶*Diripite argentum, diripite aurum*. Verba sunt, quibus Babylonii se vicissim ad prædam hortabantur. Et statim prædixit noster diuinus vates fore, vt Babylonii asportarent in patriam suam vasa multa pretiosa, amplissima spolia, infinitas diuitias. Diximus c. 1. nomine Ninæ intelligi mundum, quam ob causam eius opes, nimirum eloquentiam philosophiam & historiam possumus diripere ab externis scriptoribus, easque ad Dei cultum & honorem referre, Israelitas illos imitantes, qui pretiosa vasa & monilia ab Aegyptiis abstulerunt, quæ diuino numini dedicarent. Etenim ex verborum elegantia, multarumque rerum cognitione efflorescat & redundet oportet oratio. Exod. 12

¶*Non est finis diuitiarum*. Hoc est, infinitæ erãt in ciuitate illa diuitię. Magnę erãt respectu aliarum ciuitatum, non absolutè. Nam magna in exiguo qualiter explicentur, non intelligo. Qui fieri potest, vt in tam parua terra quæ puncto comparatur, magnæ sint diuitiæ, magna gaudia?

¶*Ex omnibus vasis desiderabilibus*. Alii vertendum putant. Onusta erat omnibus vasis pretiosis. Sed omnibus illis fuit spoliata, & propter illa euersa. Perpende, quam parum profuerint Niniuitis diuitię & quantum detrimenti illis attulerint. Similitudo.
Quemadmodum pini nucibus illis onustæ, quas pineas vocamus, percutiũtur sępe lapidibus & iaculis, quod illis non accidit,

cidit,

cidit, quę fructus non ferunt: sic homines quanto ditiores sunt, tanto pluribus contentionibus, & periculis sunt obiecti, quod pateat multa in eorum vita, quę, vt aiunt, Fortuna feriat, quibus pauperes liberantur. At pleriq; mortales auiditate incensi detestantur paupertatem. Ea ratione ductus Seneca eam bonum odibile appellauit. Sed paupertas illa quam maximè laudamus, est voluntaria, qua regnum coelorum comparatur, iuxta illud Seruatoris nostri apud Matthæum quinto. Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnũ cœlorum. Si Niniuitæ diuitias inter pauperes distribuissent, non eas amitterent. Nullus est tutior thesaurus, quã eleemosyna pauperum, vbi diuites possunt opes suas recondere & conseruare. Capite septimo ait Ecclesiasticus: Pauperi porrige manum tuam, vt perficiatur propitiatio, & benedictio tua. Et 29. Conclude eleemosynam in sinum pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo, eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso. Hoc ideo ait, quia dans vnum, saccum habet, quo centum recipit. Nam vt ait Salomon capite Prouerbiorum decimonono: Fœneratur domino, qui miseretur pauperis. Et dominus Iesus apud Matthæum 19. Centuplum accipiet, & vitam eternam possidebit. Et apud Lucam duodecimo. Date eleemosynam, facite vobis sacculos, qui non veterascunt. Et quarto: Date, & dabitur vobis. Hoc debent concionatores diuitibus suadere, & inculcare. Quemadmodum terra sterilis tacta eithara Mineruæ, vt eruditi homines fictis fabulis memoriæ prodidere, produxit oliuam plenam oleo: sic aliquando diuites auari tacti musica diuinorum verborum fructum ferunt eleemosynæ, & pietatis. Et ita à Deo liberantur, ait enim Dauid Psalmo 40. Beatus qui intelligit super egenum, & pauperem: in die mala liberabit eum dominus. Niniuitæ autem non fuerunt liberati, quia auaritiæ & cupiditatis stimulis incitati, non solùm non largiebantur sua, sed rapiebant aliena, & deteriores in dies fiebant. Multi paupertate laborantes ad normam rationis dirigũ: vitam, qui postea diuitiis affluentes remittunt nuncium virtuti. Vt apta & suauis fistula, seu tibia si est vacua, dulcem reddit sonum, repleta autem puluere & terra nihil sonat: sic multi in egestate dulcem virtutum sonitum fundunt, qui cùm postea ingentes consequantur diuitias, omnino obmutescunt.

Seneca. Mat. 5. Eccle. 7. Eccl. 29. Prou. 19 Mat 19. Luc. 12. Luc. 4. Similitudo. Psal. 40. Similitudo.

¶ *Dissipata est, & scissa, & dilacerata.* Nimirũ Nina à Babyloniis, qui eam spoliauerunt, reciderunt, & penitus vastarũt. Pro dissipata est, poteris traducere, nudata est, seu spoliata est, ab opibus scilicet suis. Hæc de vrbe, nunc de ciuibus.

¶ *Cor tabescens.* Describit ciuium Ninæ timorem, mœrorem, & imbecillitatem in vrbis expugnatione. Sensus est, cor eorũ liquefiet vt cera ad solem, genua dissoluẽtur, & præ trepidatione collident sese, renes debilitabuntur, & facies præ nimio dolore, & fumo incendij nigrore afficientur. Idem ait de Babyloniis in eorum pernicie capite 13. Esaias. Esa. 13.

¶ *Vbi est habitaculum leonum.* Ita appellat Ninam, quòd in ea habitassent homines superbi, qui se de robore & fortitudine iactantes seipsos leones vocabãt, & filios suos catulos leonũ. Irrisio est, & ironia Babyloniorũ in Niniuitas insultãtiũ. Vel per leones intelligit oppressores, prædones, grassatores, & tyrannos, & per leunculos filios & famulos eorũ. In hac significationem sumitur leo capite Ezech. 19. Ezec. 19.
In medio leũculorum enutriuit catulos suos, & eduxit vnum de leunculis suis, & leo factus est, didicit prædam capere, hominemq; comedere. Et 4. Iob. Rugitus Iob 4.
leonis, & vox leænæ, & dentes catulorum leonum contriti sunt. Et Prouerbiorũ 8. Prou. 8.
Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populũ pauperem. Et Ps. 7. Psal. 7.
Ne quãdo rapiat vt leo animam meam. Vel vt potest etiam traduci: Ne forte dilaniet vt leo vitam meam. Aliàs sumitur leo pro animi nobilitate, & fortitudine. Quam ob causam Salomon sculpi iussit leones in basibus ædificij. Et in numo Neruæ Traiani claua insidet in capite leo 3. Re. 7.
nis, vbi per clauam robur corporis significatur, per leonem animi fortitudo: quia in

in principe & duce cum viribus corporeis sunt animi vires copulandę.

¶ *Ad quam iuit leo*. Subauditur Nabuchodonosor Babyloniorum rex, qui se ad vrbem illam contulit oppugnandam. Ita
Ierem.4 eum vocat Ieremias c.4. populum Israeliticum alloquens: Ascendit, inquit leo de cubili suo, & prędo gentium se leuauit, egressus est de loco suo, vt ponat terram tuam in solitudinem. Cubile Nabuchodonosoris fuit Babylon, vnde exiuit Iudeam vastaturus.

¶ *Catulus leonis*. Quem leonem vocauit, vocat modò leonis catulum, quòd nō solùm esset tyrannus, sed etiā tyranni filius.

¶ *Leo cepit sufficienter catulis suis*. Hoc est, Nabuchodonosor cepit spolia, q̄ suis filiis & familiaribus sufficerent. Suppeditauit illis diuitias, quas ex prǫda & manubiis cumulauit. Sequitur: Et necauit leęnis suis. Idest, & interfecit Niniuitas, vt illis filias suas educaret. Metaphora est sumpta à leone, qui interficit animalia, vt eorum carnes catulis suis impertiat. Per leęnas poteris eius vxores & concubinas in-
Bizanz. telligere. Nam Michael Bizantius meretrices quasdam corpus ait habere leoninum, vt eas indicet rapacitatem & imperium in amatores exercere. Sed iuxta Corinthum tumulus fuit Laidis petulantis mulieris, cui leęnę simulachrum appositum videbatur.

¶ *Et impleuit prada speluncas*. Hoc est, aulas & ciuitates suas impleuit spoliis.
Esai. 5. Ita Esaias de Nabuchodonosore loquēs: Rugitus, inquit, eius vt leonis, rugiet vt catuli leonum, & frendet, & tenebit prędā, & amplexabitur, & non erit, qui eruat. Totum hoc à verbis illis: Ad quam iuit leo, vsque ad hunc locum potest de rege As-
4.Re.19 syriorum explicari, qui vt c. 19. lib. 4. Regum scriptum legimus, Ninam coluit, & reges multos vicit, & spoliauit.

¶ *Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum*. Subauditur, venturus sum ò Nina. Sensus est: Tu hactenus alias vrbes vincebas, euertebas, & spoliabas, at nunc vinceris, euerteris, & spoliaberis. Dicitur aliquando Deus ad nos venire, cùm nos punit. Eodem modo vaticinans Ieremias capitu. 51. de Babylonis exitio inducit Deū ita loquentem: Ecce ego ad te mons pe- Iere. 51.
stifer, dicit dominus. Appellat Babylonē montem, non quòd esset in monte sita, erat enim in campi planicie, vt ait lib. 16.
Strabo, sed quòd esset excelsis muris mu- Strabo.
nita, vel quod mons esset vitiorum. Aduerte, venerunt Babylonij aduersus Ninam, eius quadrigas succenderunt, & totam vrbem ad vastitatem vocarunt, & Deus hoc loco tribuit totum hoc sibi ipsi, quia sine eius voluntate factum non fuit. Rapuerunt latrones pecora Iob, & Iob 1.
ille dicebat: Dominus abstulit. Abstulit autem, nō quatenus fuit culpa, sed quatenus fuit pœna. Homerus ait dimisisse Homer.
Deum ex cœlo in terras admirabilem ca Macro.
tenam, per quam Macrobius in commentariis in somnium Scipionis intelligit diuinam prouidentiam, & connexionem rerum creatarum cum creatore, qui est prima causa, sine qua nihil fit, qui omnia facit aut per se, aut per causas secundas.

¶ *Succendam vsque ad fumum quadrigas tuas*. Pro vsque ad fumum habent nōnulli codices, Vsque ad summum, sed vitiosè, loquitur enim de fumo igni admisto terribilis incendii, quo Niniuitarum quadrigę absumptę fuerunt. Acsi dicat: Succendam igne fumante currus tuos. Vocabulum enim Hebraicum & Gręcum fumum significat, nō summum. Tu quę fumum vanitatis colebas, vsque ad fumum ignis incenderis. Vanitatem Assyriorum voluit fortasse notare Nahum. Nimia vanitas excludit homines à regno cęlorum. Hoc vult Dauid psal. 23. indicare, cùm ait: Quis ascendet in montem domi
ni, aut quis stabit in loco sancto eius? In- Psal.23.
nocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam. Pro quo poteris traducere ex Hebręo: Qui non extulit in vanitatem animam suam. De illa vanitate loquitur, quę claudit iter ad ęternas sedes mentium beatarum.

¶ *Et leunculos tuos comedet gladius*. Hoc est, & filii tui gladio hostium interficientur. Vel gladium vocat diuinę iustitię seueritatem & vltionem. Ita potest illud

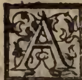
Esai. 1. hid Esaię capite primo intelligi: Gladius deuorabit vos. Sumitur etiam gladius p manu & potestate decimooctauo Exodi,
Exod. 18 vbi ait Moses: Deus eruit me de gladio Pharaonis. Pro quo septuaginta interpretes habent ἐκ χειρὸς, hoc est de manu & potestate. Gladio doloris significatur acerbissima doloris magnitudo, vt Luc. 2. Tuā
Luc. 2. ipsius animam doloris gladius pertransibit. Gladius spiritus est verbū Dei, vt ait
Ephe. 6. sexto ad Ephesios diuus Paulus. De illo
Cant. 3. intelligitur locus ille capitis 3. Canticorum: En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis Israel, omnes tenentes gladios: Lectulus Salomonis est ecclesia Christi, vbi ille dicit quiescere & cubare, quam custodiunt doctores, concionatores, & pontifices animorū fortitudine septi, & verbo Dei muniti. De
Cant. 1. lectulo illo dictum fuerat ca. 1. Lectulus noster floridus. Nam arbores florentes solent ferre fructum. Quibus verbis significatur fidelium in ecclesia propagatio, quam viri sapientes gladio verbi Dei tuētur. Sed gladius hoc Nahum loco sumitur pro cruenta Babyloniorum sica, & comedere pro occidere & consumere, vt
Psal. 77. psal. 77. Iuuenes eorum comedit ignis.
August. Vbi Augustinus, & Cassiodorus, & Petrus
Cassio. Lombardus per ignem intelligunt iram
Lōbard. hostium in bello. Et psal. 78. Quia come-
Psal. 78. derunt Iacob, & locum eius desolauerūt. Hoc est, quia Babylonii interfecerunt Hebręos, & Hierosolymam funditus deleuerunt, quę erat eorum locus. Vbi pro loco quidam vertunt habitationem: Hierony-
Hieron. mus autem & Nebiensis decorum, voca-
Nebiēs. bulum enim naueh Hebraicum omnia hæc significat, quæ omnia Hierosolymę olim florentissimę Iudęorum vrbi conueniunt. De variis gladii acceptionibus vi-
Arnobi. de Arnobium in psal. 9. & 26. Tertullia-
Tertull. num aduersus Iudęos, Aretam in Apoca-
Aretas. lypsim. Basilium in psalmum 7. Bedam
Basilius in Genesim tertio, Philonem 2. allegoria-
Beda. rum.
Philo.

¶ *Exterminabo de terra prædam tuam.* Hoc est, auertam de terra rapinam tuam non enim amplius furta facies, non aliena compilabis. Vel sic: Ego ò Niniue ciues tuos qui viui eua serint ex bello, proiiciam de terra hac in Chaldęam, eruntque prędа Chaldęorum, & in perpetua ignominia versabuntur. Quemadmodū Niniuitæ fuerunt Babyloniorum spolia, sic impii sunt dæmonū prędа, quos Deus tandem de terra relegat in terram damnatorum regionem, vbi æternis cruciatibus torqueantur. Latomus qui lapides ex Similitudo.
cindit, & polit, atque ad ædificii accommodat extructionem, si illos inuenit aspe-
ros & resilientes, nullamque admittentes culturam, relinquit eos, & in locum aliquem vilem proiicit. Sic Deus vult nos bonis inspirationibus ad ecclesiæ suæ sanctæ ædificium accommodare, & perpolire, sed si ei resistimus & obstamus, relinquit nos, & ad infimum quendam proiicit locum, hoc est ad sceleratorum regionem, vbi inepti lapides in æternum cruciantur. De illis ait dominus apud Matt. 8. Eiicietur in tenebras exteriores, ibi erit Matt. 8.
fletus, & stridor dentium. Quidam tolluntur de terra, alij in eorum locum succrescunt. Quidam nascuntur, alij è vita decedunt, terra autem immota manet velut theatrum, in quo hæc veluti comedia peragitur. Id voluit Salomon capite Ec- Eccle. 1.
clesiastis primo his verbis significare: Generatio præterit, generatio aduenit, terra autem in æternum stat.

¶ *Non audietur vltrà vox nuntiorum tuarum*, Idest non audient deinceps oppida tua & ciuitates tibi subiectæ nuntios tuos tributa exigentes, homines terrētes, & Deum execrantes. Hoc fortasse ait propter Rabsacem ducem exercitus Sennacheribi, qui iuxta muros Hierosolymæ diris maledictis verum Deum lacessiuit, vt capite 18. lib. 4 Regum, & 36. Esaiæ literæ diuinæ testantur. Solebant Assyrii 4. Re. 18
nuntiis & præconibus eas vrbes minis, ac Esai. 36.
execrationibus in Deum & homines terrere, quas ad ditionem suam inuitabant. Vel sic: Non audientur posthac voces nūtiorum tuorum opera tua laudantium. Huic expositioni fauet translatio septuaginta interpretum, quæ habet: Non audientur vltrà opera tua.

OBSER-

OBSERVATIONES EX Hebræo in caput secundum.

SCENDIT *qui disper gat coram te.* Pro ascendit est in Hebræo עלה halah, quod verbum ascendere significat, vt Canticorum 3. Quæ est ista, quæ ascẽdit per desertum sicut virga fumi ex aromatibus myrrhæ & thuris. Vel vt potest etiam traduci: sicut columna fumi suffita myrrha, & thure. Vnde holocaustum cuius fumus ascendebat sursum, vocatur Hebraicè holah. Et quia fumus sursum ascendens dissipatur, & euanescit, sumitur hoc verbum pro dissipari, succidi, & euanescere. Sed aliquãdo pro conserere, vt capite 14. Zachariæ: Apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super manũ proximi sui. Hoc est, habebunt amici manus colligatas præ timore malorum, quæ tũc superuenient. Quod potest ita etiam traduci: Apprehendet vir manum socij sui, & ascendet manus eius super manum socij sui. Acsi dicat: Petet tunc homo auxilium ab amico suo; sed huiusmodi auxilium abibit in auras, & instar fumi ascendentis euanescet, frustra tunc petent homines auxilium ab amicis suis: nam præsidium humanum nihil contra Dei consilium valebit. Sumitur manus pro auxilio, vt Deuteronomij decimoquinto. Vt aperias manum fratri tuo. Et tertio libri secundi Regum. Erit manus mea tecum. Quare potest tota hæc oratio Nahum ita verti. Peribit, seu euanescet dispersor coram te, custodi munitionem, considera viam, confirma lumbos, robora fortitudinem valde. Verba sunt diuini vatis, quibus prosequitur exitium Sennacheribi regis Assyriorum, & liberationem Iudææ, de qua in fine prioris capitis vaticinatus fuerat. Continuat vaticinationem suam connectens præsentia præcedẽtibus, acsi dicat: Peribit, & in aerem ascendens sicut fumus euanescet ante oculos tuos ô Iudæa impius ille oppressor Sennacheribus, qui te ad exitium, & vastitatem vocauerat. Tu custodi munitionem tuam: hoc est, ne relinquas Hierosolymam vrbem tuam munitam. Considera viam, qua venerant Assyrij te oppugnaturi, quia non ea venturi sunt postea, quin potius nocte vna interficientur. Eam ob causam recipe animum, confirma lumbos præ timore debilitatos, & esto animo forti, & constante. Hæc potest esse huius orationis intelligẽtia iuxta literam Hebraicam, quæ Sennacheribum cum fumo in ascensu suo deficiente comparauit, iuxta illud Psal. 36. Inimici domini mox vt honorificati fuerint & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient. At septuaginta interpretes multò aliter transtulerunt, ita enim habent: ἀνέβη ἐμφυσῶν εἰς πρόσωπόν σου ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως. Idest, Ascendit insufflans in faciem tuam, eruens de tribulatione. Acsi dicat diuinus vates: Ascendet ad te Christus ô ecclesia sancta, ascendet ex mortuis obruens eum, qui mortis habebat imperium, teque in faciẽ insufflando fauore prosequetur, & spiritum sanctum tribuet. Hoc impletũ fuit, quando Christus Seruator noster post reditum ad vitam discipulis suis apparuit, & vt ait capite vigesimo Ioãnes, Insufflauit, & dixit eis: Accipite spiritum sanctũ. Ita locum hunc Theodoretus interpretatur. Dei insufflatione eius fauor, & gratia significatur. Videns Ezechiel trigesimoseptimo, campum plenum ossibus hominum mortuorum dixit ex Dei præcepto: Veni spiritus, & insuffla super interfectos istos, & reuiuiscant. Et ita factum est. Campus plenus ossibus est mundus plenus peccatoribus, qui ob mortifera scelera mortui dicuntur, sed possunt Dei insufflatione, & gratia ad vitam redire, quemadmodum ossa illa redierunt. Volens Saluator noster Apostolis suis gratiã largiri, insufflauit in eos, qua in re voluit ostendere, vt ibi Cyrillus Alexandrinus obseruauit, se esse Deum illum, qui in creatione primi hominis inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Ac voluit cerimonia illa insufflationis sanctas ecclesiæ cerimonias approbare. Quemadmodum vt liberaretur Hierosolyma, fuit crudelis

Marginalia: Cant. 3. — Zach. 14 — Deu. 15 — 2. Re. 3. — Psal. 36. — Ioan. 20 — Theod. — Ezec. 37. — Cyrillus

desis dominatus Sennacheribi per Deum ablatus: sic vt liberaretur ecclesia, fuit diaboli tyrannis per Christum extincta. Eā ob causam in fine superioris capitis ecclesiæ nomine Iudææ significatæ ob salutē, & Christi gratiam exultanti dictum fuit, Celebra Iudah festiuitates tuas. Ne mireris, si pro obsidione dicam verti posse munitionem, nam in Hebraico est metsurah, à verbo tsur, quod significat obsidere & munire. Vnde nomen hoc obsidionem significat & munitionem. Priorem significationem secutus est Latinus noster interpres, posteriorem Vatablus, Pagninus, & Brixianus. Et quia ab hoc verbo deriuatur nomen tsarah, quod significat afflictionem, traduxerunt septuaginta interpretes tribulationē. Illud est hoc loco aduertendum, caput hoc in Hebraico, & in editione vulgata incipere ab his verbis: Ascendit, qui disperga. Id quòd nos secuti sumus. At iuxta trāslationem septuaginta incipit ab his verbis, Contemplare viam. Alia enim sunt in fine capitis superioris.

Vatabl.
Pagnin.
Brixian.

¶ *Quia reddidit dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel.* Pro reddidit est in Hebræo verbum שוב xub, ꝙ significat reuerti, vt Can. 6. Reuertere reuertere Sulamitis, reuertere, reuertere vt intueamur te. Sulamitis idem est quod Hierosolymitana, per quam intelligitur Iudæorum synagoga, cuius præcipua ciuitas fuit Hierosolyma, quæ Salem fuit quōdam vocata, vt in nostris in primum Danielis caput commentariis apertè ostendimus. In nonnullis codicibus pro Sulamitis est Sunamitis, sed vitiosè ob librariorum & typographorum in curiā. Verba sunt ecclesiæ Iudaicam synagogam ad veram Christi fidem vocantis. Vtitur quater hoc verbo reuertere, quia illā hortatur, vt ex quatuor mundi partibus, in quibus est dispersa, conuertatur ad fidē. Significat etiam verbum hoc reddere, vt Psa. 50. Redde mihi lętitiam salutaris tui. Hoc est, Christi, qui est salutare nostrum, salus & saluator. Non enim mundi, sed Dei gaudium appetebat Dauid. Ita sacratissima Dei genitrix apud Luc. 1. Exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. Vel redde mihi lætitiā salutaris tui. Hoc est, quam mihi solebat afferre spes salutis ob liberalitatem tuā consequendæ. Præterea significat conuertere, vt Psal. 22. Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. Acsi dicat, Iuxta aquam tranquillam spiritus recreatricē educauit me, animam meam ad pristinā quietem suam reduxit. Pro superbia est in Hebræo גאון geon, quod nomen non solum superbiam significat, sed etiā magnificentiam, pro qua sumi potest hoc loco, vt sit sensus: Lætare ô Iudæa, quia peribit Sennacheribus, & exercitus eius, & Nina eius regia vrbs euertetur, & Deus reddet gloriam, amplitudinem & magnificentiā Iacobo, iuxta gloriam, decorē, & maiestatem Israelis. Acsi dicat, Restituet Deus populo Israelitico pristinam dignitatem, quam ei Assyrii abstulerant, & obscurauerant. Ac ita Iacob & Israel pro eodem accipiuntur, nimirum pro Hæbræorū populo. Ita apud Esaiam 9. Verbū misit dominus in Iacob, & cecidit in Israel. Hoc est, vaticinationem hanc misit Deus ad populum Israeliticum, & ita eueniet ei. Et Psa. 113. In exitu Israel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro. Quidam ex Hebræis per gloriam Iacobi & Israelis intelligunt Hierosolymā, vt sit sensus: Quia faciet Deus quiescere Hierosolymā interfecto crudeli Sennacheribo, qui eam grauiter afflixerat. Septuaginta interpretes per superbiam hanc videntur intelligere iniuriam factam in Iudæos ab Assyriis, quam Deus auertit interitu Sennacheribi. Ita enim traduxerunt. Quia auertit dominus contumeliam Iacob, sicut contumeliam Israel. Alii ita hunc locum explanant, Quia castigauit dominus superbiā Iudæorum nomine Iacobi & Israelis significatorum, quos crudeli virga Assyriorum percussit, restat modò, vt ipsa virga in ignem coniiciatur. Hic autem ignis erit ipsorum Assyriorum clades.

Cant. 6.
Psal. 50.
Luc. 1.
Psal. 22.
Esai. 9.
Psa. 113

¶ *Clypeus fortium eius ignitus.* Pagninus habet, Clypeus fortium eius rubefactus est. Septuaginta: ὅπλα δυνάστειας αὐτοῦ ἐξ ἀνθρώπων. Hoc est, arma potentiæ eius ex

Pagnin.

hominibus. Pro ignitus est in Hebræo: מְאָדָּם meaddam, à verbo Adam, quod significat rutilare & rubere. Vnde Adon
Cant. 5. idem est quod rubicundus, vt Canticorum quinto. Dilectus meus candidus & rubicundus, ait ecclesia de sposo loques. Vbi per candorem significat Christi puritatem iuxta illud Sapientię 7. Candor est
Sap. 7.
j.Ioan.1 lucis æternæ. De qua luce ait Ioannes capite 1. primæ suę canonicæ: Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ. Per ruborem intelligit Christi humanitatem sanguine conspersam. Id intelligens Esaias: Quis est, inquit, iste, qui venit de Edon tinctis vestibus de Bosra? Et paulò pòst: Quare rubrum est indumentum tuum? Per Bosra intelligitur terra Hierosolymæ, vbi Christus pro nobis sanguinem suum profudit. Quamobrem potest traduci locus hic Nahum, Clypeus fortium
Pagnin. eius rubicundus. Vel vt vertit Pagninus: Rubefactus, vel rutilans. Vnde odem significat lapidem illum pretiosum, quem rubinum vocamus, licet alii dicant esse sardium. Et adamah terram rufam, & sumitur generaliter pro terra. Ex quo effectum est, vt Adam idem sit quod homo, quòd fuerit è terra formatus. Hac ratione ducti verterunt septuaginta, Et arma potentiæ eius ex hominibus. Nam particulam מְ me, significat de, siue ex, Adam autem hominem. Volunt significare scuta & arma Nabuchodonosoris non spiritualia fuisse, sed corporalia, non ex Deo sed ex hominibus. At de verorum Christianorum armis ait apostolus capite 10.
2.Co.10 posterioris ad Corinthios, arma militiæ nostræ nō carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum. Hoc est, sunt valida per Deum ad omnes dæmonum machinas euertendas & dissipādas. Hęc autem verba septuaginta interpretū hanc possunt habere intelligentiam. Ipsi Niniuitæ præbebant aduersus seipsos arma Babyloniis, ea enim scelera admittebant, propter quæ ab inimicis vincebantur. Peccata eorum erant arma, quibus Babylonii eos traiiciebant, & superabant. Ideo ait: Arma potentię eius, nimirū Nabuchodonosoris, erant ex hominib. Hoc est, homines illa ei præbebant. Eodē modo nos ipsi Turcis cæterisq; infidelibus arma porrigimus, quibus nos interficiant. Relinquamus scelera, & de infidelibus victoriam reportabimus.

¶*Viri exercitus in coccineis.* Septuaginta habent, Viros fortes illudentes in igne. Hoc est, tam audaces, vt putent ludum, se igni ardenti cæterisque periculis obiicere. Temeraria spectacula fortitudinē falso ostentantia iocū putabant. Ita Theophilactus hunc locum interpretatur. At Theop. illud erat temeritas, non fortitudo. Vera animi fortitudo fuit illa; qua muniti Christi martyres nec flammas ignis, nec gladios timebant pro fide Christi, sed mortem contemnentes immortalitatem consequebantur. Tam admirabilis erat eorum virtus, vt pro vno qui moriebatur, multi se morti obiicerent, & ad gloriæ sempiternę decus aspirarent. Quemadmodum cùm exciditur virgultum seu Similia. surculus arboris, cuius radix sana est, atque viriditate firma, pro vno pullulant permulti: & quemadmodum cùm cohibetur parte vna rapidus riuus, funditur variis partibus aqua, sic martyre vno pro Christo vita priuato, alii quamplurimi viri fidem recipiebant, seque ad mortem vltro subeundam præparabant. Iustus, inquit, sapiens Prouerb. 18. quasi leo confidens sine terrore erit. Et Esaias 12. Fortitudo mea & laus mea dominus. Vnde apostolus in epistola ad Philippenses 4. Omnia, inquit, possum in eo, qui me confortat. At Babylonii non in Deo, sed in mundi vanitate temeritateque confortabātur. Quare eorum audacia non erat fortitudo. In epistola quadam ad Hieronymum ait ita Augustinus: Qui vera virtute fortis est, nec temere audet, nec inconsultè timet. Et Hieronymus in Esaiam, Fortitudo ac constantia via regia est, à qua declinat ad dexteram, qui temerarius est & pertinax, ad sinistram, qui formidolosus est & pauidus. Et M. Tullius lib. 1. Officiorum: Probè, inquit, definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt pugnantem pro æquitate. Et Seneca in epistola
Pro. 18.
Esai. 12.
Philip. 4
August.
Hieron.
Tullius.
Seneca.

epistola quadam ad Lucillum: Fortitudo non est inconsulta temeritas, nec periculorum amor.

¶ *Ignea habenæ currus in die præparationis eius.* Pagninus habet: Vt ignis lampadarum currus erant in die, qua præparare fecit currus. Alij traducũt: Quasi ignis lampadarum currus in die præparationis eius. Sensus est: Currus falcati Nabuchodonosoris venientis oppugnatum Niniuem videbantur circumligari igne ardente, qui ex ferro rotarum agitatarum conflabatur. Pro habenis est in Hebræo פְּלָדֹת peladoth, pro quo nonnulli viri docti tædas seu faces interpretantur. Septuaginta tamen transtulerunt habenas, quos & rectè quidem imitatus est vulgatus noster interpres. — Pagnin.

¶ *Agitatores consopiti sunt.* Pro agitatoribus est in Hebræo: בְּרוֹשִׁים beroxim. Berox est arbor quædam, pro qua Hieronymus transtulit abietem capite Esaiæ 55. Pro saliuncula ascendet abies. Et quia ex hac arbore ob eius proceritatem solent fieri hastæ & iacula, ideo beroxim omnia hæc significat. Hac ratione ductus Isidorus Brixianus traduxit: Hastæ abiegnę tremuerunt. Pagninus. Abietes tremuerunt. Alij: Abietes veneno infectæ sunt. Vt significent hastas fuisse venenatas, vt hostes omnino perderet. Nonnulli per abietes intelligũt equites Babylonios, qui ob corporum proceritatem cum altis abietibus comparantur. Ob eam causam septuaginta transtulerunt: Equites eorum tumultuantes. Et Chaldæa Ionathæ paraphrasis, per abietes hoc loco intelligit magnates, & exercitus magistros & duces. Alii vertunt: Hastati consopiti sunt. Et quoniam equites hastati equos & hastas agitabant, rectè & dilucidè vertit Latinus noster interpres: Agitatores consopiti sũt: præ nimia scilicet fiducia. Quod ad Babylonios refertur. At alii hoc ad Niniuitas referendum putant, qui timore inimicorum perculsi fuerunt perterriti & stupidi, ac veluti consopiti. — Hieron. Esai. 55. Brixian. Pagnin. Ionath.

¶ *Præparabitur vmbraculum.* Pro vmbraculo est in Hebræo סֹכֵךְ socec, quod est nomen machinæ bellicæ ex lignis coriisque compactæ, qua vrbium oppugnatores teguntur, quando muros diruunt, ne desuper lapidibus obruantur. Vocatur à Iulio Polluce scepistarium. Septuaginta traduxerunt: Præparabunt propugnacula sua. Pagninus: Præparabitur operimentum ex tabulis pellibusque confectum. Deriuatur à verbo sacac, quod significat adũbrare, operire, protegere. vt psalmo 139. Domine Deus virtus salutis meæ, obumbrasti super caput meũ in die belli. Hoc est, domine Deus fortitudo, in qua sita est salus mea, tu protegis caput meum in tempore belli, tu es mihi loco galeæ, ne ab hostibus percutiar. — Pollux. Pagnin. Ps. 139.

¶ *Templum ad solum dirutum.* Septuaginta habent. Regalia ceciderunt. Alii, Palatium ad solum deiectũ fuit. Quod idẽ est. Nomen Hebraicum est הֵיכָל hacal, qđ aulam significat & templum. Eo vtitur Ieremias capite 7. cùm ait, Nolite confidere in verbis mendacii dicentes, templum domini, templum domini, templum domini. Ter illud nominabant & repetebãt ad maiorem verborum suorum confirmationem. Vel quia ter in anno ad illud ingredi tenebantur Iudæi. Vel quia tres habebat partes, nimirum porticum, corpus templi, & oraculum. Vel ideo ter Dei templum nominabant, vt simularent religionem. Antiqua est in mundo falsa virtutis ostentatio, quæ hypocrisis appellatur. Eruditus artificio simulationis est angelus pictus, qui alas habens non volat, cereos manibus tenens non illuminat, qui videtur cęlum respicere & contemplari, cùm nec illud respiciat, nec contempletur. Primus hypocrita, vt Chrysostomus annotauit, fuit diabolus, qui Heuam in horto amęnissimo fefellit. Cæterùm in diuinis literis templum sumitur pro aula, pro æde idoli, pro templo Salomonis, pro ecclesia, quarum significationum exẽpla passim reperiuntur. Sumitur etiã pro corpore, vt capite Malach. 3. Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quęritis. Hoc est, statim filius Dei assumet corpus humanum. Hoc est templũ illud, de quo ipse dixit apud Ioan. 2. Solui te — Ierem. 7. Similitudo. Chryso. Gene. 3. Mala. 3. Ioan. 2.

te templum hoc, & in tribus diebus exci tabo illud. Ac statim euangelista ostendit locutum fuisse Christum de templo corporis sui.

¶ *Et miles captiuus ductus est.* In Hebraico pro milite est הֻצַּב hutsab, pro quo in paraphrasi Chaldaica est regina. Ac ita
Brixian. habet Brixianus. Existimant nonnulli esse proprium reginæ nomen. Quam ob cau
Pagnin. sam Pagninus traduxit: Et Hutsab regina captiua ducta est. Deducitur vocabulum hoc à iatsab, quod significat astare. Ideo nonnulli transferunt ex Hebręo, Et astãs captiua ducta est. Ac per astantem intelligunt reginam, quòd ad regis dexteram
Psal. 44. solita sit astare, iuxta illud Psal. 44. Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato. Huic interpretationi congruit mirum in modum quod sequitur. Et ancillę eius minabantur. Significat etiam verbum hoc stare. Vnde matsab significat stationem & aciem militum, & ipsos milites. Et aiunt idem significare hutsab. Quare potest verti locus hic, Et acies captiua ducta est. Pro quo Latinus noster interpres transtulit: Et miles captiuus ductus est. Vt sit singulare pro plurali, miles pro militibus siue pro acie militum. Postremò verbum hoc significat substare, & subsistere, quã ob rem nomen hutsab substantiam significat. Ea ratione moti septuaginta transtulerunt: Et substantia reuelata est. Hoc est, opes Niniuitarum apertæ sunt, & eorum reconditi thesauri Babyloniis expositi & direptioni commissi. Sed quia pro, ductus est, in Hebræo est verbum halah, quod significat reuocare, terminare, &
Psa. 101. consumere, vt Psal. 101. Ne reuoces me in dimidio dierum meorum. Hoc est, ne me succidas & interficias in medio ętatis meæ, existimat Rabbi Ioseph Chimhi
R. Iose. hunc versum Nahum hanc habere intelligentiam, Milites captiui mortui sunt.

¶ *Dissolutio geniculorum.* Vocabulũ פִּיק phic, pro quo septuaginta verterunt ὑπόλυσις,
Hieron. & Hieronymus dissolutionem, significat etiam effusionem. Quod huic quoque conuenit loco, nam timentium genua se inuicem offendunt & collidũt. Deriuatur à verbo פוּק, quod significat scindere, dissoluere, ruere, educere, haurire. In hanc vltimam significationem sumitur capite Prouerb. 8. Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à Prou. 8.
domino. Vel vt etiam verti potest ex Hebræo: Et educet voluntatẽ à domino. Hoc est, assequetur à Deo quicquid voluerit, iuxta illud Psal. 144. Voluntatem timentium se faciet dominus. Psa. 144.

ARGVMENTVM Capitis Tertii.

LAMENTATVR diuinus vates Ninæ calamitatem & euersionem, eiusque nefaria scelera, propter quæ erat euertenda. Describit exercitus Babylonici impetum & audaciam, & Niniuitici ignauiam & imbecillitatem. Ostendit spem nostram non in auxilio mundi, qui vana quædam nobis & inania pollicetur, sed in Deo esse collocandã, à quo est vera salus, qui ad seipsum confugientes tuetur & consulatur.

Caput Tertium.

VAe ciuitas sanguinũ, vniuersa mẽ A
dacii, dilaceratione plena, nõ recedet à te rapina. Vox flagelli, & vox impętus rotę, & equi frementis, & quadrigę feruentis, et equitis ascendentis. Et micantis gladii, & fulgurantis hastæ, et multitudinis interfectæ, et grauis ruinæ, nec est finis cadauerũ, et corruent in corporib. suis. Propter multitudinem fornicationũ meretricis speciosæ & gratæ, et habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, et familias in maleficiis suis. Ecce ego ad te, dicit dominus exercituũ, & reuelabo pudenda tua in facie tua, et ostẽdam in gentibus nuditatem tuã, et regnis ignominiam tuam. Et proiiciam super te abominationes, et contumeliis te afficiam & ponam te in exemplum.

Eze. 24. Haba. 2. Esai. 47.

Expla-

Explanatio.

Ae, ciuitas sanguinum. Postquam superiorib. duobus capitibus prædixit Ninę ciuitatis euersionem, nunc ostendit eius causas, crudelitatem, homicidia, mēdacia, fraudes, rapinam, discordiam, libidinem, idolorum superstitionem, veneficia, & incantationes. Ostendit rectam esse diuinam iustitiam, quæ huiusmodi flagitia horribilibus suppliciis affecerit. Tangens autem primam causam: Væ, inquit, ciuitas sanguinum. Hoc est, væ tibi popule Niniuitice, effusor sanguinis innocentis, infinitis cædibus coinquinate. Cùm populus ille multas regiones oppugnaret, multa millia hominum interficiebat, Bellum inferebat quiescentibus, eorum veteres illibatasque diuitias in profundissimum cupiditatum suarum gurgitem profunderet. Sumitur sanguis pro cæde & homicidio,

Psal. 50. vt Psalmo quinquagesimo. Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ. Ita appellat Dauid detestabile homicidii flagitium, quod in cæde Vrię commiserat. Ita locum illum intellexisse videtur Ioannes

Cōpēsis. Compensis, cuius paraphrasis habet: Libera me ab homicidio Deus, ô Deus author salutis meæ. Vel per sanguines intelligit illic diuinus vates omnia peccata, quę trahuntur ex carne, peccato originali infecta. Vnde caro & sanguis, vt ait apostolus capite decimoquinto prioris

j. Co. 15. ad Corinthios, regnum Dei non possidebunt. Hoc est, peccata quæ de carnis & sanguinis corruptione proueniunt. Ita

Augu. Augustinus Aurelius, &

Rufinus Rufinus Aquileiensis locum illum interpretantur. Ioan-

Reuchl. nes Reuchlinus in lexico explicans locū illum inquit, Libera me de sanguinibus, idest de pœna sanguinis. Sciebat enim

Gene. 9. scriptum esse capite Genesis 9. Quicunque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.

Remigi. Remigius Antissiodorensis per sanguines loco illo Psalmi intelligit concupiscentias carnis, quibus Dauid liberari cupiebat. In hunc modum

Ioan. 1. intelligi potest illud Ioannis 1. c. Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex volūtate viri, sed ex Deo nati sunt. Præterea sumitur sanguis pro idolorum victimis, quarum sanguinē infideles fundere solebant. Gloriabantur sanguine animalium, quæ simulachris sacrificabant, de illo loquebantur, in eo spem suam collocabant. Ita intelligitur id, quod ait apud Zachariam Deus c. 9. Auferam sanguinem eius de ore eius. Zach. 9. Hoc est, delebo idolorū cultum, & victimas. Quod statim explicat, cū ait: Abominationes eius de medio dentium eius. Abominationes appellantur nostræ in honorem idolorū mactatæ. Potest igitur sensus horum verborū Nahum esse: Væ tibi ciuitas sacrificiis falsorū deorū dedita. Viri sanguinum dicuntur, qui idolis immolant victimas, & qui alios homines occidunt, vt Psalmo 54. Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos. Psal. 54. Solent enim huiusmodi homines morte immatura decedere ex vita. Et quia vitam longam sibi pollicentur, nunquam explent tempus suum. Quare etiamsi senectute conficiantur, tamen vera est hæc sententia: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos. Poteris per viros sanguinum quoscunque homines intelligere scelere quocunque contaminatos, nam sanguis pro quacunque culpa siue noxa sumitur aliquando: capite enim numerorum trigesimoquinto, Nu. 35. vbi nos habemus, Absque noxa erit, qui eum occiderit, pro noxa est in Hebraico nomen hoc dam, quod sanguinem significat, quo vtitur hoc loco Nahum. Quam ob causam potest hic locus hanc habere intelligentiam. Væ tibi popule Niniuitice, noxis flagitiisque pollute, & stimulis cupiditatis incitate. Vbi ponitur particula, vę, magna designatur culpa, pro qua magna infligitur pœna, vt capite Esaiæ secundo: Væ genti Esai. 2. peccatrici, populo graui iniquitate. Et Matthæi vigesimotertio: Væ vobis scribę & pharisæi hypocritæ. Mat. 23. Ac non solùm de temporali, sed etiam de ęterno supplicio solet intelligi. Aspicis hæc Nahū verba referri ad Niniuem, de cuius euersione vaticinatur. Sed quoniam refert ali-

quando diuini vates cum de re quādam loquuntur, ad aliam transferre sermonem, quæ aliquam habet cum illa similitudinem, vt Psalmo 71. cùm de Salomone, hoc est, de rege pacifico se Psalmographus ad Christum, quem Esaias nono vocat principem pacis, refert: existimo posse dici diuinum nostrum vatem hoc loco raptum spiritu ex Assyrijs vaticinationem suam ad Iudæos transtulisse, & loco Ninæ fuisse Hierosolymam allocutum sed postea ad Ninam reuersum esse. Cùm enim mentis oculis diuino lumine illustratis perspiceret fore, vt Iudæi Hierosolymæ Christum dominum verum Messiam ad cædem crudelissimā falsis criminibus vocarent, eiusq; pretiosum sanguinem effunderent, has lamentabiles voces emisit: Væ ciuitas sanguinum. Ac si diceret: Væ tibi Hierosolyma, deploro scelera, quæ es in Christi morte commissura, propter quæ euertenda es à Romanis, & funditus dissipanda. Meritò eam vocat ciuitatem sanguinum, quia eius ciues innocentis agni sanguinem postularunt dicentes: Sanguis eius super nos, & super filios nostros. Et illum crudelissimè occiderunt. Id vidit spiritu multo ante Esaias, cùm dixit capite primo alloquens Iudæos: Manus vestræ sanguine plenæ sunt. Ezechiel etiam capite vigesimoquarto Hierosolymam eā ob causam ciuitatem sanguinum vocauit bis dicens. Væ ciuitati sanguinum. De sanguinis acceptionibus vide Clementem Alexandrinum 1. Pædago. 6. Gregorium Nyssenum de vita Mosis, Isichium in Leui. 16. Bernardum in sermone in octaua resurrectionis.

Psal. 71. Esa. 9. Mat. 27. Esa. 1. Ezec. 24 Clemēs Nyssen. Isich. Bernar.

¶*Vniuersa mendacij*. Intelligitur de Nina, quæ non solùm multas ciuitates bello crudelissimo euertit, sed multas alias fraudibus, dolisq; in ditionem suam redegit, & mendaciis abundauit. Potest, vt dixi, ad Hierosolymam referri. De Iudæis nomine Ephraim significatis ait capite duodecimo Oseæ. Tota die mendacium & vastitatem multiplicat. Hoc est quotidie auget mendacium, quod est vastitatis, & euersionis causā. Quod discrimen est inter numum verum & adulterinum, hoc est inter veracem hominem & mendacem. Immo multo detestabilius: nam falsitas numi lædit corpus, mendacium verò animum, iuxta illud Sapientiæ primo: Os quod mentitur, occidit animam. Quod est de mendacio pernicioso intelligendum, quo nullum venenum promptius inuenitur: nam venenum corporeum non statim necat, at mendacium perniciosum illico occidit: ait enim Iacobus Apostolus: Peccatum cùm consummatum fuerit, generat mortem. Quod nō de veniali, sed de mortifero intelligitur. Illud est aduertendum, vbi nos habemus hoc loco: Vniuersa mendacij, esse in translatione septuaginta interpretum: Tota mendax.

Ose. 12. Similitudo. Sap. 1. Iaco. 1.

¶*Dilaceratione plena*. Id est, quæ non solùm homines in parte, sed ciuitates dilanias & perdis. Quidam ita interpretantur: Væ tibi ciuitas plena dissidio & diuisione. Ostendit diuinus vates esse vrbem illam euertendam: est enim dissidium, ac diuisio certissimum vastitatis exitiique argumentum. Id ostendit Oseas decimo, cùm inquit: Diuisum est cor eorum, nūc interibunt. Et Seruator noster in Euangelio: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Scribit Pontianus dixisse Zenonem Citicum, honestum ciuium amorē ciuitatem conseruare. Agesilaus, authore Plutarcho, interrogatus quam ob rem Sparta non esset cincta mœnibus, ostendit ciues vnanimes, Hi, inquiens, sunt Spartæ ciuitatis mœnia. Ostendit nullū esse murum concordia ciuium munitiorem, nullam pestem discordia funestiorem. Id animo percipientes Lacedæmonij, vt ait libro decimotertio Athenæus, ante prælium sacrificabant amori, quòd scirent in amicitia & concordia instructorum exercituum salutem & vitam cōsistere in dissidio autem & discordia perniciem. Solet autem diuisio ex insolētia sæpenumero oriri. Nam vt e vaporibus, & exhalationibus terræ fiunt tonitrua, & pluuiæ: sic ex superbia, & arrogantia oriūtur discordiæ, & afflictionum lachrymæ, quæ ex ipsa discordia generantur.

Ose. 10. Mat. 12. Luc. 11. Pontia. Plutarc. Athenę. Similitudo.

¶Non

¶*Non recedet à te rapina.* Hoc est quam diu durauerıs, semper rapies aliena. Significat Iudæorũ auaritiã, & pertinaciã in prædando. Latrones eos vocauit Christus, cũ
Matt.21 dixit: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam speluncã latronum. Potest hoc, vt dixi, in potiore sensu ad Niniuitas referri, qui cupiditate
Eccle.5. flagrantes nullis opibus satiebantur. Nã vt ait Ecclesi quinto: Auarus non replebitur pecunia. Possunt arcæ cupidorum impleri, sed animi haudquaquam. Quanto sunt ditiores, tanto in periculo maiore versantur. At paupertas mitis & voluntaria tuta est, instrumentumq; diuinæ philosophiæ. Eam elegit Christus, & suis tribuit dilectissimis. Scitis, inquit apostolus
2.Cor.8 in posteriore ad Corinthios, gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter nos egenus factus est, cum esset diues, vt illius inopia vos diuites essetis. Et Iacobus capite secundo epistolæ suæ: Nõ
Iacob.2 ne Deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide, & hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se? Et ipse
Matt. 5. Christus Deus noster: Beati pauperes spi-
Luc.6. ritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum. Id intelligens diabolus contendit auferre à multis paupertatem, vt diuitiis affluentes grauibus se operiant flagitiis.
Similitudo. Quemadmodum hostes dant operam, vt impleant & obstruant foueam arcis, quã obsident, & oppugnant, vt eam capiant, sic dæmones laborant, vt vacuam paupertatis foueam impleant diuitiis, quò possint animi arcem facilè expugnare. At viri pii & sapientes paupertatem amplexãtur. Nam vt Salomon ait Prouerbiorum
Pro. 15. quintodecimo: Melius est parum cum timore domini, quàm thesauri magni & insatiabiles. Hoc non intelligentes Niniuitæ vtebantur prædis ac rapinis, vt diuites efficerentur. Sed Dauid spiritu Dei il-
Psal.61. lustratus: Nolite, inquit, sperare in iniquitate, & rapinas nolite concupiscere: diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Vel vt potest etiam verti ex Hebræo: Nolite sperare in iniquitate & rapina, nolite fieri vani, &c. Quibus verbis nos hortatur, vt contemnamus pecunias & opes, ne stimulis cæcæ cupiditatis inflammati alienum diripiamus, & vanitatem amplexemur. Transit enim celerrimè vita, & euanescunt diuitiæ, quibus nõ debemus adiicere animum cùm sint fluxæ, & in casu sitæ, eamque ob causam pro nihilo putãdæ. Tu autem aduerte. Prædicebat Nahum Niniuitis exitium propter eorum scelera, præsertim quia aliena rapiebant, & tamen dicebat: Non recedet a te rapina. Vide quàm difficile sit à peccato discedere. Incidere in illud est facilè, sed ab eo abduci magnam habet difficultatem. Id voluit diuina scriptura significare in Genesi & Exodo, cùm narrauit Gen.46.
Hebræos facilè ingressos fuisse in Aegyptum, sed difficulter inde exiuisse, imò Exod. 5.
non aliter quàm manu Dei. Vnde Latinus poeta cecinit: Facilis descensus auerni, sed reuocare gradum, hoc opus, hic labor est. Cæterum verba hęc. Non recedet Vergil.
à te rapina, possunt intelligi de rapina Chaldæorum, vt sit sensus: Quoniam ò Nina es ciuitas sanguinũ, tota plena mẽdaciis, furtis, & discordiis, eris direptioni commissa, nõ recedet a te exercitus Chaldæorum, donec opes tuas diripiat. Omnes has explanationes recipit locus hic. Vt ex vno stipite arboris diuersi rami variorum fructuum miro agricolarum artificio insiti, procedunt, sic ex vno eodemque loco sanctæ scripturæ, Deo ita ordinante, varii rami distinctorum sensuum aliquando egrediuntur.

¶*Vox flagelli, & vox impetus rotæ.* Describit vim, sonitum, terrorem, immanitatem copiarum Chaldaicarum. Sensus Similitudo.
est: Audietur in hoc exercitu vox siue sonitus flagellorum, quibus equi agitabantur. Olim ante vsum calcarium vtebantur equites flagellis. Et audietur sonus stridentium rotarum curruum se impetu & celeritate mouentium. Nam venient multi ad pugnandum curribus falcatis. Per vocem flagelli potest intelligi vox Nabuchodonosoris, qui erat flagellum, quo Deus gentes multas percutiebat. Eodem modo Attila Rex Hunnorum, qui magnam Italiæ partem vastauit, vocabatur flagellum Dei. Hoc se titulo nomina-

Antoni. bat, vt diuus ait Antoninus parte secunda historiarum titulo vndecimo. Etiam
Rauisi. si Rauisius Textor hoc tribuat Totilę Gothorum Regi, qui Romam expugnauit. Et impius Tamorlanus, quem alij Tamburlanum vocant, fatebatur se esse iram
Sabelli. Dei. Author est Antonius Sabellicus libro exemplorum octauo. Demum Caligula Romanorum Imperator aiebat velle se, vt vniuersus populus Romanus vnicam haberet ceruicem, vt vno ictu illum interficeret. Authores sunt præ-
Eutrop. ter Eutropium Fulgosus libro nono, &
Fulgos. Brusonius libro secundo. Talia portenta
Bruson. tulit olim mundus pro summis principibus. Vel sumitur hoc loco flagellum pro contumelia, quam Babylonicus exercitus iaciebat in Niniuitas, cùm eos vocibus, & maledictis execraretur. Sumi autem flagellum in hâc significationem
Iob 5. indicat locus ille Iob quinto capite. A flagello linguæ absconderis. Vel pro calamitate, in quam significationem sumitur
Psal. 31. Psalmo trigesimoprimo. Multa flagella peccatoris.

¶ *Et equi frementis, & quadrigæ feruentis*. Ponitur singulare pro plurali. Sensus est: Audietur strepitus equorum ferocitate exultantium, & saltantium, ac properantium quadrigarum, & pugnantium equitum, & gladiorum micantium radiis se vicissim tangentium, & hastarum coruscantium, & multorum ciuium tuorum trucidatorum, & eorum, qui ruerint & ceciderint in bello, quorum infinita erit multitudo.

¶ *Equitis ascendentis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ*. Præter sensum quem paraphrasticè exposui, potest hoc ita explanari. In exercitu illo Babylonico contra Ninam parato, equites extollent manibus gladios micantes euaginatos, & hastas rutilantes. Ita enim potest educi ex Hebræo.

¶ *Et corruens in corporibus suis*. Hoc est, in cadaueribus eorum. Ac si dicat: Tanta erit interfectorum Niniuitarum multitudo, vt hostes cadant super illos. Impingent Babylonij in eorum cadauera. Illic perierunt Niniuitæ, & nomina eorum. Tunc impletum fuit illud Dauidis: Periit memoria eorum cum sonitu: hoc est, cum magno clamore, vt in- Psal. 9.
terpretatur Augustinus, quemadmodum August.
fit, quando res prosperæ ruunt, infelicique fine clauduntur. Sustulit Deus impios, & nomen crudelissimæ gentis ad internecionem redegit. Vbi sunt principes illi Assyrij, qui mundum terrebant, sibique vitam perpetuam pollicebantur? Transierunt omnia illa sicut vmbra, & sicut nuntius præcurrens. Quemadmo- Sap. 5.
dum fluuius etiamsi non directò feratur, Similitudo.
sed multis factis anfractibus diffluat, semper tamen currit ad mare: sic vita nostra tametsi multas habeat mutationes, variasque vicissitudines, & cursum suum per varios casus, & diuersa rerum discrimina conficiat, semper tamen ad mortem properat, ac festinat.

¶ *Propter multitudinem fornicationum*. Subaudi, euenient omnia hæc Ninæ: erat quippe ciuitas illa libidinibus obscœnisque voluptatibus dedita. Vel accipitur fornicatio pro idolorum cultu: infinitos enim Deos colebant Niniuitæ, ad quorum cultum, impiamque superstitionem varias nationes prouocabant. Reddit Nahum causam interitus tantæ hominum multitudinis, quia multis, ac vanis idolis cultum, soli Deo debitum, tribuebant, & ipsum verum Deum pro nihilo putabant. Sumi autem fornicationem pro idololatria indicat illud Sapientiæ decimoquarto: Initium Sap. 14.
fornicationis, initium idolorum est. Vnde fornicari idem est sæpenumero, quod idola venerari, vt capite Exodi trigesimoquarto: Ne fornicati fuerint cum Exo. 34.
diis suis. Et paulò post: Ne fornicari faciant filios suos in Deos suos. Et Le- Leu. 20.
uitici vigesimo: Vt fornicentur cum Moloch: Et Psalmo septuagesimosecundo. Psal. 72.
Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te. Huiusmodi sunt Lutherani, qui ecclesia Christi repudiata in hæreses intolerabiles inciderunt, & cum impietatibus suis se copularunt.

¶ *Meretricis speciosæ, & gratæ, & habentis maleficia*. Comparat Ninam

cum muliere pulchra, quæ domum suam patefacit obscœnæ omnium cupiditati, quæ ad turpes voluptates homines inuitat. Illa enim varias gentes ad deorum suorum cultum inuitabat, & veneficiis ad hunc effectum, artibusque magicis vtebatur. Eadem ratione
Esa.1. ductus Esaias capite primo de Hierosolyma loquens: Quomodo, inquit, fa
Ezec.16. cta est meretrix ciuitas fidelis? Et Ezechiel decimosexto: Propterea meretrix audi verbum Domini. Et Ioannes A-
Apo.19. pocalypsis decimonono: Babylonem, hoc est improborum cœtum, & ciuitatem confusionis meretricem magnam appellauit.

¶ *Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum*. Sensus est: Quoniam tu ô Ninna es multorum deorum cultrix, & augurum ac ariolorum fautrix, & vero Deo contempto plurima idola coluisti, ad quorum cultum gentes alias excitasti, veniam ego contra te, inquit Deus, te grauiter puniens, & euertens. Venturi erant ad illam vastandam Babylonii, & Deus ait se esse ad illam perdendam vēturum. Nam illo ita permittente, & ordinante erat ciuitas illa per Babylonios ad exitium, & vastitatem vocanda. De malo
Amos 3 pœnæ ait Amos tertio: non esse malum in ciuitate, quod Deus non faciat. Hæc verba Nahum fuerunt etiam capiti secundo mandata.

¶ *Reuelabo pudenda tua ante faciem tuam*. Id est, fimbrias tuas puluere, & luto contaminatas reiiciam in faciem tuam, vt pudenda tua detegantur; quod est spectaculum mulieri ignominiosissimum. Acsi dicat: Ita te castigabo, vt maneas infamis. Vel ita: ponam ante oculos tuos flagitia tua, vt ea videas, & detesteris. Sic Psalmo qua-
Psal.49. dragesimonono: Arguam te, & statuam contra faciem tuam. Hoc est, conuincam te, & ostendam te tibi, vt tibi displiceas, quod faceres, si te videres. Quod posuisti post dorsum tuum, ponam ante faciem tuam, vt ea videns erubescas.
August. Ita Augustinus locum illum interpreta-
Lōbard. tur, & post illum Petrus Lombardus, qui est doctorum antiquorum veluti echo, & vocis repercussio. Hoc est hominum ingenium, non aspicere flagitia sua, aliena autem inquirere, perspicere, & explorare. Qui portat pondus aliquod super caput, non illud cernit: cernunt autem Similitudo.
alij: ipse autem aliorum onera intuetur. Sic nos non videmus peccata nostra, sed aliorum; ipsi autem non sua, sed nostra conspiciunt. Sunt enim peccata super caput iuxta illud Psalmi trigesimisepti- Psal. 37.
mi: Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me. Quibus verbis significat psalmographus se tanto flagitiorum pondere premi, vt vires illi ferendo pares non habeat. Cùm igitur peccata feramus super capita, ea minimè videmus. Ex quo efficitur, vt non intelligamus, quantum distemus ab illa pietatis & iustitiæ præstantia, quam Deus à nobis requirit.

¶ *Et ostendam in gentibus nuditatem tuam*. Aperiam Chaldæis interiora tua. Significat visuros esse Chaldæos thesauros, & recondita omnia ciuitatis Ninæ. Loquitur de illa, quasi de muliere comprehensa in adulterio, quę solebat coram omnibus spoliari vestibus pretiosis, eiusque maleficia omnibus indicari. Sensus est, afficiam te summa ignominia: nā non solùm tibi, sed aliis prodam scelera tua. Hoc schemate vtitur Esaias capite quadragesimoseptimo, cùm ait: Reuelabitur Esa.47.
ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum. Et Ezechiel decimosexto. Eras nu- Ezec. 16
da, & confusione plena. Et paulò post: Reuelata est ignominia tua.

¶ *Ponam te in exemplum*. Vt scilicet videntes alij dedecus tuum, & pœnas scelerum tuorum, quas daturus es, resipiscant, & repudiatis flagitiis dirigant vitam ad certam rationis normam, officiorumque momenta perpendant. Ita posterioris Paralipomenon septimo: 2.Par.7.
Ponam eam in parabolam, & in exemplum cunctis populis.

Et erit, omnis qui viderit te resiliet à te, & dicet, Vastata est Niniue. Quis com-

commouebit super te caput? Vnde quæram consolatorem tibi? Nunquid melior es Alexandria populorum, quæ habitat in fluminibus? Aquæ in circuitu eius, cuius diuitiæ mare, aquæ muri eius. Aethiopia fortitudo eius, & Aegyptus, & non est finis. Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo. Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem, paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum, & super inclytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus. Et tu ergo inebriaberis, & eris despecta, & tu quæres auxilium ab inimico. Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis, si concussæ fuerint, cadent in os comedentis. Ecce populus tuus mulieres in medio tui. Inimicis tuis ad apertionem pandentur portæ terræ tuæ, deuorabit ignis vectes tuos. Aquam propter obsidionem hauri tibi, extrue munitiones tuas, intra in lutum, & calca subigens, tene laterem.

¶ *Et erit, omnis qui viderit te, resiliet à te.* Idest, itaque fiet & eueniet, vt quicunque supplicium & dedecus tuum aspexerit, refugiat abs te, relinquens scelerum tuorum imitationem, ne similiter mulctetur.

¶ *Quis commouebit super te caput.* Quasi dicat: nemo. Interrogatio affirmans obtinet vim negationis. Non erit, qui doleat vicem tuam, qui ingemiscat in tam graui vulnere, qui mœrore angatur, quod tu dolore opprimaris, & funditus vasteris. Quin potius omnes dicent te esse iusto Dei iudicio punitam, nullumque habebis consolatorem. De Hierosolyma ait Ieremias Threno. 1. Non est, qui consoletur eam ex omnibus charis eius. Commouere caput super aliquem, signum erat commiserationis. Ideo Iob cap. 16. Vtinam, inquit, esset anima vestra pro anima mea, cõsolarer & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos. Non est mirum crudeles Niniuitas non inuenisse, qui eos mœrore leuarent, & solatio aliquo mulcerent: siquidem viri pietate omnique virtute & sapientia præstantes in ærumnis versati nullum aliquando inueniunt consolatorem. Id expertus Ieremias dicebat in prima lamentatione: Ego plorans, & oculus meus deducẽs aquam, quia longè factus est à me consolator. Multi qui in rebus secundis & ad voluntatem fluentibus permultos habebãt amicos, postea iacentes in ærumnis nullos inuenerunt. Mundi amor est veluti sol inter nubes, qui vehementer ardet, sed parum durat, nunquamque stabilis perseuerat.

[Margin: Thren. 1. — Iob 16. — Then. 1. — Similitudo.]

¶ *Nunquid melior es Alexandria populorum?* Acsi dicat, non. Sensus est: Si Alexandria celeberrima & munitissima quondam vrbs Aegypti expugnata fuit à Chaldæis, & funditus euersa quia nõ potuit illis, Deo ita volente, resistere, qui fieri potest vt tu, quæ inferior es, minusq; ad resistendum apta & parata, euadas ab eorum manibus, iramq; diuinam declines? Hæc ciuitas fuit olim vocata No, & ita vocatur Hebraicè hoc loco Nahum, quæ fuit à Chaldæis prius vastata quam Nina. De illius euersione locutus est Ierem. ca. 46. & Ezec. 30. Sed multos post annos ab Alexandro Magno instaurata Democratis architecti opera vocata est Alexãdria. Latinus autem interpres relicto nomine antiquo insueto, quod erat ab obliuione ferè extinctum, illam eo nomine appellat, quod tunc erat notius & celebrius. Eodem modo Moses c. 12. loquens de Abramo: Transgrediens, inquit, ad mõtem qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum, ab Occidente habens Bethel, & ab Oriente Hai. Hoc est ad montem qui erat Orientalis ipsi Bethel. Et tamen locus ille adhuc non appellabatur Bethel, sed Luza: nam nomen hoc Bethel fuit illi postea impositum à Iacob: vt Moses capit. Genesi. 28. testatur: Est autem Bethel, vt D. ait Hieronymus in libro de locis Hebraicis, oppidum situm euntibus Aeliam de Neapoli in læua

[Margin: Iere. 46. — Eze. 30. — Gen. 12. — Gen. 28. — Hieron.]

ua parte viæ duodecimo circiter milliario, vbi ædificata est ecclesia, vbi dormiuit Iacob pergens in Mesopotamiam, qui ei loco posuit hoc nomen Bethel, quòd idem est ac domus Dei. Sed solet diuina scriptura per anticipationem nominibus aliquando vti locorum. Idem fecit interpres noster Latinus capite quadragesi
Iere.46. mosexto Ierem. Deum ita loquentem inducentis, Ecce ego visitabo super tumul-
Ezec.30. tum Alexandriæ. Et Ezech.30. Faciam iudicium meum in Alexandria. Quibus in
Vergili. locis est in Hebraico No. Similiter Virgilius de Aenea loquens ait libro primo Aeneidos: Italiam fato profugus Lauinaque venit littora, &c. Cùm tamen littora illa nondum appellarentur Lauina, cùm Aeneas illic classem suam appelleret. Nã vbi ille vxorem duxit Lauiniam, condidit vrbem in Latio à nomine vxoris Lauinium appellatam. Ex quo effectum est, vt littora illa Lauina siue Lauinia appellarẽ
Liuius. tur. Qua de re poteris Titum Liuium lib. 1. ab vrbe condita videre.

¶ *Populorum.* Hoc est populosa, vt ita dicam, erat enim celeberrima, magnam hominum multitudinem continens, multosque sibi subiectos populos coercens. Paraphrasis Chaldaica habet: Alexandria magna.

¶ *Quæ habitat in fluminibus.* Idest, quæ est iuxta fluuios sita. De illa ait in hunc
Hieron. modum diuus Hieronymus in libro de locis Hebraicis Actuum apostolorum; Alexandria ciuitas Aegypti, quæ quondã No dicebatur, inter Aegyptum Africam
Solinus. & mare quasi claustrum posita est. Solinus capite quadragesimoquinto ait eam esse non longe ab ostio Nili fluminis. Sita est iuxta Nilum & mare & lacum Mareoticum. Ostendit hoc loco diuinus vates eius situs amœnitatem, & munitionem: erat enim natura, situ, mœnibus, & descriptione ædificiorum or-
Iustinus natissima. Vide Iustinum libro vndeci-
Plinius. mo. Plinium libro quinto. Quintum
Curtius. Curtium libro quarto rerum gestarum
Diodor. Alexandri, & Diodorum Siculum in Bibliotheca.

¶ *Cuius diuitiæ mare.* Hoc ait, quia mari multæ pretiosæque merces vehebantur. Sequitur, Aquæ muri eius. Hoc est, aquis veluti muris cingebatur. Vel aquæ eius muros circundabant.

¶ *Aethiopia fortitudo eius & Aegyptus.* Idest, erat Aethiopia fœdere coniuncta cum Alexandria, quæ erat Aegypti metropolis & regia: quare Aethiopia & tota Aegypti regio eidem Alexandriæ opẽ ferebant, eamque reddebant fortitudine præstantem. Sequitur: Et non est finis: Hoc est, cuius fortitudo videbatur infinita. Vel cuius ciues erant infiniti. Septuaginta habent: Et non est finis fugæ tuæ. Idest fugient ciues tui infinitè. Aethiopia sumitur aliquando pro gentilitate, vt Psalmo.67. Aethiopia præueniet Psal.67.
manus eius Deo. Hoc est, festinabit dare manus & obedientiam Christo vero Deo, cuius fidem & cultum acceptura est. Hic autem pro ea sumitur Aethiopia, quæ iuxta Aegyptum est, de qua loquitur Daniel capite 11. Dani.11

¶ *Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo.* Alloquitur Alexandriam, acsi dicat: Africa & Libya tibi opem & præsidium attulerunt. Africa regio est latissima, vna ex tribus præcipuis mundi partibus, quæ ad Oriẽtem Nilo fluuio, ab Occasu mari Atlantico, à Meridie mari australi, ab Aquilone mari Mediterraneo terminatur. At quædam huius Africæ pars dicitur Africa minor, de qua hic loquitur Nahum. Libya etiam pro Africa aliquando sumitur in vniuersum, sed hic pro quadam Africæ parte accipitur, quæ appellatur Mareotica. Qua de re ea poteris videre, quæ in nostris in Danielem commentariis diximus, verba illa capitis vn- Dan.11.
decimi explanantes: Per Libyam quoque & Aethiopiam.

¶ *Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem.* Hoc est, nihilominus tamen ipsa Alexandria capta fuit, & euersa, eiusque captiui ducti sunt in Chaldæam. Nam etsi habebat auxilium humanum, carebat tamen diuino. Ostendit hic locus non esse nobis viribus ac præsidiis humanis nitendum. Aspicis quã parum prosit hominum auxilium contra

Dei

Dei voluntatem, quantique ponderis sit præsidium Dei. Id intelligens Moses ceci
Exod. 15 nit Exodi 15. Fortitudo mea & laus mea dominus, & factus est mihi in salutem. Et paulò pòst: Currus Pharaonis & exerci-
Psal. 19. tum eius proiecit in mare. Et Dauid psal. 19. Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderunt, nos autem surreximus, & erecti sumus. Quare non debemus in mundi auxilio totam spem figere & locare, sed in Deo, ad quem in calamitatibus nostris debemus tanquam ad arcem tutissimam confugere. Hac ratione ductus Iosaphath has ad Deum voces emisit, quę sunt cap. 20. lib.
2. Pa. 20. posterioris Par. mandata: Cùm ignoremus, quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros ad te dirigamus.

¶*Paruuli eius elisi sunt in capite omniũ viarum*. Hoc est pueri Alexandriæ in omnibus compitis fracti, collisi, & trucidati fuerunt. Cùm hostes eos ducere ob teneram ætatem non possent, ad lapides proiiciebant. Id fecerunt Babylonij Niniuitis, sed idem fecerunt Persæ Babyloniis, iuxta illud Psal. 136. Beatus qui tenebit, &
Ps. 139. allidet paruulos tuos ad petram. Cap. 9.
4. Re. 9. lib. 4. Reg. scriptum est: Paruulos eorum elides.

¶*Super inclytos eius miserunt sortem*. Chaldęi super principes & magnates Alexandriæ miserunt sortes, quibus decerneretur, quos quisque captos abduceret. Et omnes fuerunt in cincula coniecti. Hoc Aegypti exitium prædixit Esaias cap. 18.
Esai. 18. & 19. & 20. Ierem. 46. Et Ezech. 29. & 30.
& 19. 20 & 31.
Iere. 46. ¶*Tu ergo inebriaberis*. Redit ad vaticina
Ezec. 29 tionem ciuitatis Ninæ. Sensus est: Tu ô Ni
& 30. 31 na repleberis similibus, vel acerbioribus calamitatibus. Et poculo iræ Dei eris ebria, & in tot ęrumnis versata, vt sensum rationemque amittas. Vult summam Ninæ afflictionem significare. Ita Ieremias
Thren. 3 Thren. 3. Repleuit, inquit, me amaritudine, & inebriauit absinthio.

¶*Eris despecta, & tu quæres auxilium ab inimico*. Illi quos tu amicos tuos esse putabas, in quos beneficia contuleras, ita te in calamitatibus tuis derelinquent, & negligent, vt cogaris ad inimicos tuos cõfugere. Amicus propriam quærens vtili- Similitudo.
tatem, cuius amicitia non in virtute, sed in proprio emolumento consistit, est similis habẽti arculam plenam suaui esca, ex malis cotoneis & succharo confecta, eãque magni facienti, qui postquam escam comedit atque consumpsit, vacuam arcũlam contemnit, & abiicit. Cùm vtilitas amicitiam conglutinat, eadem munita dissoluit, quia solida & vera non erat amicitia. Omni tempore diligit, qui amicus Pro. 17.
est, ait Salomon in Prouerbiis, & frater in angustia comprobatur. Solidæ amicitiæ sunt adamantinæ, quæ autem proprium respiciunt commodum, vitreæ. Sensisse autem Ninam amicorum suorum defe-ctionem etiam Diodorus Siculus lib. 3. Diodor.
testatur.

¶*Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis*. Tam facilè deiicientur in terram omnia mœnia atque propugnacula tua, quàm ficus arbor cum ficis præcocibus, qui excussi statim cadunt, & interdum in os excutientium, & qui eos deuorant & liguriunt. Comparat munitiones Ninæ plenas hominibus cum ficu plena grossis suis, quæ facilè euellitur, & ficus facilè colliguntur.

¶*Ecce populus tuus mulieres in medio tui*. Hoc est, ciues, & habitatores tui erũt in te imbecilli & effœminati animum muliebrem gerentes. Notat eorum delicias, mollem & vmbratilem vitam, cùm danda opera sit, ne quid molle & effœminatum, fractumque fiat. Volens Deus ostendere futuram Iudęorum perniciem: Dabo, inquit apud Esaiam 3. pueros prin Esai. 3.
cipes eorum, & effœminati dominabuntur eis. Fuerunt Hierosolymæ multi vn- Solon.
guentis pretiosis dediti, quod viros non decet. Lacedæmonii expulerunt ciuitate Sparta vnguentarios, eosque Solon in legibus suis phibuit. Author est Athenæus Athenæ.
libro 15. cap. 4.

¶*Inimicis tuis ad apertionem pandentur portæ terræ tuæ*. Inuehitur in homines deliciis deditos, qui hostibus portas vr-

Iere. 9. bium aperiunt. Portæ sunt sensus nostri, quos vitijs non debemus aperire: ne illud Ieremiæ nono dicere cogamur: Ascendit mors per fenestras nostras: ingressa est domos nostras. De his portis Dauid psalmo nono, Qui exaltas me de portis morti. Danda est autem opera, vt anima nostra sit porta illa orientalis, quā vidit Ezechiel, per quam solus Deus introibat. Psal. 9. Ezec 44

¶ *Deuorauit ignis vectes tuos.* Tantus erit impetus incendii, quo ciuitas flagrabit, vt etiam vectes ferrei portarum vrbis liquefiant. Vel ignis calamitatis consumet principes, qui vectes ferrei esse deberent.

¶ *Aquam propter obsidionē hauri tibi.* Hoc est, iam instat oppugnatio: quapropter præpara, quæ tibi erunt tempore obsidionis necessaria. Irridet vanum Niniuitarum laborem, quæsituri erant aquā ad obsidionē, & extructuri munitiones, cùm nihil illis esset profuturum. His verbis ac minis hortabatur Nahum Niniuitas, vt relinquerent flagitia sua, & ad Deum confugerent: sed illi eum audire noluerunt, quòd essent sceleribus irretiti. Similiter Hebræi in Aegypto nolebant acquiescere Mosi eis dicenti, vt inde egrederentur: vt capite Exodi sexto, scriptum est. Et causa quam ibi reddit scriptura, erat propter opus, quod faciebant ex lateribus terræ & paleæ. Eam ob causam peccatores concionatoribus non parent, ideo nolunt ex Aegypto, ex mundo, ex peccato, ex seipsis exire, quia eorum opera sunt terrena & vana ex luto & paleis, non ad cęlum aspirantia, sed terram intuentia. Exod. 6.

¶ *Intra in lutum, & calca.* Vt scilicet inde possis lateres conficere, quibus interrupta murorum reficias. Olim erant muri lateritij, præsertim vbi lapidum copia non erat. At nos ingrediamur in lutum, hoc est, in nosipsos per nostræ fragilitatis considerationem. Et cùm intellexerimus esse nos lutum & terram infrugiferam, deijciamus superbiam nostram, domemus appetitiones, subijciamus & conculcemus omnem nostram vanitatem.

Hac consideratione motus Iob aiebat cap. 10. Memento domine, quòd sicut lutum feceris me, & in puluerem reduces me. Vt ramus arboris quanto onustior est, & plures fert fructus, tanto magis deorsum fertur: ita vir pius quanto virtute & sapientia plenior est, tanto se dimissius inclinat & abijcit. Humilis deijcit seipsum, quia plenus est virtutibus cum sapientia coniunctis: superbus verò se extollit, quia vacuus est illis. At superbus irridetur: humilis vero honorem adipiscitur. Nam vt Salomon ait capite Prouerbior. 15. Gloriam præcedit humilitas. Et 29. Humilem spiritu suscipiet gloria. Et Iacobus apostolus quarto: Humiliamini in conspectu domini, vt exaltet vos. Ideo se homines inflant, & in sublimè ferunt insolenter: quia vani & leues sunt. Nam in rebus naturalibus illæ altius ascendunt, quæ sunt leuiores, illæ autem deorsum libentius descendunt, quæ sunt grauiores. Id licet in elementis videre: nam terra quòd sit grauissima, ima sede semper hæret complexa infimum mundi locum: post illam est aqua minus grauis: deinde aer leuis: postremò altissimū locū possidet ignis, quòd sit leuissimus. Simili modo inter homines qui futilitatis summæque leuitatis sunt pleni, excelsiora loca occupare contendunt: ac quanto indigniores sunt, tanto ad altiores honorum gradus aspirant. Contra verò viri pij ac graues humilitatem amplexantur: & à mundo despiciuntur. Id intelligens diuus Paulus dicebat capite quarto prioris ad Corinthios: Tanquam purgamenta mundi huius facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc. Sed multò aliter se res habet apud Deum: qui ait: Omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur. Lapis pretiosus sua ptè natura inclinatur deorsum: sed peritus gemmarius eum a terra extollit: sic vir humilis se abijcit, sed Deus illum sursum effert. Ideo aiebat virgo Dei genitrix apud Lucam primo, Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.

Iob. 10. Similitudo. Prou. 15 Pro. 29. Iacob. 4 Similitudo. 1. Cor. 4 Luc. 18. Similitudo. Luc. 1.

Ibi

Ibi comedet te ignis, peribis gladio, deuorabit te vt bruchus: congregare ergo vt bruchus, multiplicare vt locusta. Plures fecisti negotiationes tuas, quàm stellæ sint cæli. Bruchus expansus est, & auolauit. Custodes tui quasi locustæ locustarum, quæ considunt in sæpibus in die frigoris: sol ortus est, & auolauerunt, & non est cognitus locus earum, vbi fuerint. Dormitauerunt pastores tui Rex Assur, sepelientur principes tui, latitauit populus tuus in montibus, & non est, qui congreget. Non est obscura contritio tua; pessima est plaga tua, omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te, quia super quem non transiit malitia tua semper.

¶ *Ibi comedet te ignis*. Id est, in munitionibus tuis incendio flagrabis. Loquitur de flamma & incendio vrbis. Nonnulli vt gladios hostium fugerent, inciderunt in flammas, à quibus fuerunt consumpti. Vt pauidi cerui dum iacula venatoris declinant, fortissimis retibus implicantur, vbi capiuntur & pereunt: sic multi vt ab vno eripiantur periculo, in aliud incurrunt. Vnde Latinus Poeta: Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim. Vel sumitur ignis pro ira Dei, vel pro afflictione. Variè enim sumitur ignis, vt videre licet apud Cyrillum contra Iulianum decimo, apud Ambros. quarto Exameron, apud Isychium in Leuit. decimosexto: apud Clementem Alexandrinum 1. stromatum, apud Georgium Venetum cantico primo, tomo quarto, capite septimo, apud Rupertum in Mich. 6. apud Gœuschelium in libro de tropis, apud Laurentium à Villa viceatino in libro de phrasibus.

Similitudo. Vergil. Cyrill. Ambro. Isych. Clemēs Georg. Rupert. Gœusch. Lauren.

¶ *Deuorabit te vt bruchus*. Eodem modo Esaias primo: Gladius meus deuorabit vos, ait dominus. Quemadmodum messis à brucho deuoratur, ita tu à furentibus hostibus deuoraberis. Bruchus est vermis è locustarum genere, sine alis tamen, herbas, & segetes, & arborum frondes arrodens, nihil relinquens viriditatis. Solet multitudo bruchorum in singulari bruchus appellari, vt Psalmo 140. Dixit, & venit locusta, & bruchus, cuius non est numerus. Eodem modo cap. Esa. 33. & Ioelis 1. Figura est syllepsis in diuinis literis vsitata.

Esa. 1. Ps. 140. Esa. 33. Ioel 1.

¶ *Congregare ergo vt bruchus*. Per irrisionem hæc dicuntur. Sensus est: Congrega igitur ò Nina infinitatem militum instar bruchorum & locustarum, vt te possis ab exercitu Babylonico tueri. At peribis profectò. Quemadmodū bruchi infiniti congregantur, similiter & locustæ, sed fugiunt, & veniente hyemis tempestate pereunt: sic vos Niniuitæ etsi innumerabiles estis, conferetis tamen vos in fugam ob hostium metum, sed veniente procella Babylonici exercitus interibitis. Magnates, & custodes tui ò Nina erunt veluti locustæ locustarum: hoc est, erunt infiniti. Quidam has locustas locustarum referunt non ad numerum, sed ad magnitudinem earum, quæ longius volant. Quasi dicat: Longius fugient plebeij, quàm nobiles, qui diuitiis impediti prius occidentur.

¶ *Dormitauerunt pastores tui Rex Assur*. Pastores vocat consiliarios regis, duces, magnates, iudices, magistratus, & omnes, qui rempublicam gubernandam suscipiunt. Deducitur vocabulum hoc Hebraicum à verba ragga, quod pascere significat, cogitare, & consulere. Vnde principes, senatores, & optimates pastores appellantur. Ita eos appellat Esaias capite sexagesimotertio. Vbi est, qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis. Vbi loquitur de admirabili transitu maris Rubri, quando Deus Hebræos cum principibus suis mirabiliter liberauit. Ipse Esaias quadragesimoquarto Regem Cyrum pastorem vocat. Et Ieremias 10. omnes iudices & magnates quibus est iustitiæ munus commissum, vocat pastores. Et 22. Omnes pastores tuos pascet ventus. Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Omnes gubernatores tui dispergentur in

Esa. 63. Esa. 44. Iere. 10. Iere. 22.

tur in omnem ventum. Id est, leuiter & facilè mouebuntur, ac si ventus illos expulisset. Potest ita etiam locus ille explanari: Præsides tui molientur rès friuolas, & vanas. Vel oblectabuntur vanitatibus, ac veluti camaleontes vento sustentabuntur. Vbi vides principes, gubernatores & consiliarios appellari pastores. Sed duo sunt pastores, ad quos alij possunt reduci, alter est Christus pastor bonus, alter dæmon pastor malus, nō autem oues. Sed oues cognoscunt sibilum proprij pastoris, cui obediunt. Vis scire cuius pastoris sis ouis? attende cuius sibilo obedias. Dicuntur autem pastores dormire, quando in republica leges nihil valent, iudicia iacent, maleficia sunt impunita, nullaque est iuris & ęquitatis, quæ sunt vincula ciuitatis, memoria. Tunc dormiunt pastores, quando viri nobilitate, virtute, & sapientia præstantes sunt abiecti, contra verò filij terræ, imperiti, scelerumque maculis inquinati sunt ad honores euecti, & in magnis, illustribusque dignitatibus constituti. Volens ostendere Nahum fore, vt Rex Assyrius præceps rueret in exitium & perpetuum dedecus, satis esse existimauit dicere, dormire pastores eius. Pastores regni appellat pastores regis, quia & regno, & regi debent consulere. Ex somno & desidia consiliariorum, rectorum, magistratuum, ac pontificum dimanat totius regni pernicies, cùm ipsi seipsos pascunt, gregem autem non curant. Illis ait Deus apud Ezechie-
Eze. 34. lem capite 34. Væ pastoribus Israel, qui
Zac. 11. pascunt semetipsos. Et apud Zachar. 11.
O pastor & idolum derelinquēs gregem.
Iere. 2. Et apud Ieremiam secundo: Pastores præ
uaricati sunt in me. Et per Nahum hoc
loco: Dormitauerunt pastores tui. De
Psal. 75. quibus ait Dauid Psalmo 75. Dormitaue
runt, qui ascenderunt equos. Suaui, sed
pestilenti sirenum, hoc est voluptatū can
tu deliniti, ouium pastum pro nihilo pu-
tarunt, seque inertiæ somno dediderunt.
Iudi. 16. Dormiens Samson amisit fortitudinem,
1. Re. 26 dormiens Rex Saul amisit scyphum, &
Iudic. 4. hastam, dormiens Dux Sisara fuit inter-
Ion. 1. fectus. Dormiente Iona orta est in mari

tempestas, dormientibus hominibus venit inimicus homo, & seminauit zizania.
Quare vigilandum nobis est, iuxta illud Mat. 13.
Seruatoris nostri apud Matthæum 26. Vi Mat. 26.
gilate, & orate, vt non intretis in tenta- 1. Pet. 5.
tionem. Et iuxta illud Petri Apostoli capite quinto epistolæ suæ prioris: Sobrij estote, & vigilate: quia aduersarius vester diabolus circuit, quærens quem deuoret. Et iuxta illud diui Pauli sexto prioris ad Corinthios. Vigilate, state in fide, virili- 1. Cor. 6
ter agite. Ait enim Ecclesiasticus 32. Qui Eccl. 32.
vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem. Et Ioan. 1. Apocalyp. Beatus Apo. 12.
qui vigilat. Si omnes vigilare debent, quā to magis Principes, Senatores, Pōtifices, & cæteri pastores, qui clauum regni tenere, & gubernacula reipublicæ tractare voluerunt? Hi omnibus prouidere debēt, & non solùm magnarum rerum, sed etiā exiguarum habere rationem. Quam ob Similitu
causam sunt semper diuinum fauorem do.
imploraturi. Vt in aere innumerabiles sunt atomi, quas domi non cernimus etiam apertis fenestris, nisi solis radio adueniente, domumque intrante: sic multa sunt in vita minuta & exigua, sed digna animaduersione, quæ magnates, principes, & pontifices per se sine luce diuini fauoris non aspiciunt, quæ radio cęlestis gratiæ intuentur. Quare debent diuinum auxilium quærere, & corporis, ac animi oculis vigilare. Leo animalium rationis expertium princeps, nūquam dormit, vt Maneth. ait Aegyptius, aut certè Maneth
parcissimus est somni, vt nonnulli asserebant veteres Aegyptij, qui per leonem vigilantiam significabant: qui magis videntur accedere adveritatem: existimat enim
Aristot. incredibile esse, animal aliquod Aristot.
perpetua vti vigilia. Nec solum apud Aegyptios, sed etiam apud Christianos fuit leo typus, ac signum vigilantiæ. Vn
de non immeritò vt Gaudent. Merula li- Gaudēt.
bro tertio memorabilium annotauit, pro foribus templorum marmoreas leonum imagines videmus appositas. Illis significabāt prisci homines illi: oportere principes, pontifices & sacerdotes vigilare. Debet pastor pluribus oculis abundare,

quam

quam Argus, quem homines eruditi fictis fabulis memoriæ prodiderunt pastorem fuisse multis oculis præditum, sed perperam custodisse Inachi filiam, eamque ob causam fuisse vita priuatum, eiusque oculos caudæ pauonis insertos esse. Oculos enim non videntes nihil refert in capite, potiusquàm in cauda collocari. Ac vt oculi illi nihil prosunt pauoni ad vidē dum, nisi ad vanam rotam faciendam: sic multi nō habent præfecturam, munusq; gubernandi ad vigilandum, sed ad vanitatem suam ostendendam. Volentes poetæ significare esse principibus, magistratibus, ac pontificibus vigilātiam magnopere necessariam, finxerūt regem Aetam tradidisse vellus aureum draconi multis oculis abundanti custodiendum, quòd intelligeret in custodia illius velleris esse regni sui salutem constitutam. At Iason cō silio Medeæ vsus consopiuit draconem, & coniecto in eius oculos puluere quodam vellus aureum diripuit. Vellus aureū est iustitia, quam Rex tradit magistratuū cœtui, veluti multorum oculorum draconi. Sed quid prodest cœtum illū multos oculos habere, si iniectis in illos pulueribus munerum, & affectionis corruptæ consopiuntur. Dormientibus autem iudicibus, prætoribus, consiliariis, & magistratibus, aufertur iustitia, diripitur æquitas, & regnum penitus euertitur, aut saltem labefactatur. Perpende quanti ponderis sint pastorum vigiliæ, & excubiæ.

Similitudo.

Gen. 31. Eximius pastor Iacob capite Genesis 31. Diu noctuque, inquit, æstu vrebar & gelu: fugiebatque somnus ab oculis meis. Principes sunt pastores, vt hoc loco eos vocat Nahum, suntq; custodes populi, vt

Esa. 63. paulò ante eos vocauit. Et Esaias cap. 63. inducit Deum ita loquentem: Super muros tuos Ierusalem constitui custodes, to

Esa. 56. ta die ac nocte nō tacebunt. Et 56. vocat

Iere. 6. eos speculatores. Eodem modo Ierem. 6.

Ezech. 3 & 33. Et Ezechiel 3 & 33. Et diuus Luc. 1. Pasto res, inquit, erant in regione eadem vigilā

Luc. 2. tes, & custodientes vigilias super gregem suum. At nunc nonnulli quærunt magistratus non ad vigilandum, sed ad dormiendum, quærunt honorem muneris, laborem autem eius foras reiiciunt. Adipiscuntur dignitates ambitu conquisitas. Vt polypus induit colorem scopuli, cui adhæret, vt pisces capiat, quibus parat insidias, vt ait libro primo de varia historia Aelianus: sic nōnulli seruiunt tempori, & vt alios decipiant, conformant ingenium suum illorū ingeniis, ac vt eorum acquirant vota, colorem voluntatis eorum imitantur. Scio tamen multos esse, qui non solū non affectant dignitates, sed respuūt illas, quas nullo modo recipiunt, & alios, qui etiam si illas recipiant, inuiti tamē id faciunt, & rectè munus suum gerūt, præclareq; rempublicam administrant. Dant enim operam, vt vigeat iustitia, & religionis obseruantia: perpurgant, & illustrant rempublicam, & ad summam ducunt amplitudinem. Sed accidit aliquando, vt quanto rectior & præstantior est princeps & pontifex, tanto pestilentiores sunt subditi. Quando corpus adeò grauiter & vehementer egrotat, vt virtus naturalis iam imbecilla & oppressa non possit ei opem ferre, nec corruptioni resistere, parum prodest medicina: non solùm enim effectum suum non assequitur, sed etiam corpus tabe confectum eā respuit. Eodem modo cùm respublica est tanta ægritudine & morum deprauatione labefactata, ac corrupta, vt virtus penitus cōtempta & abiecta, nullam iā vim habeat ad resistēdum vitiis, parum aut nihil prodest optimus gubernator: non enim emēdare potest flagitia, tumultus, seditiones, falsa testimonia: quin potius scelerati, ac furentes homines eum ex se expellunt, in illum inuehuntur, & falsa crimina euasi tela iaciunt, & clarissimum lumen extinguere conantur. Id contingit diuinis vatibus, excellentibus pastoribus, Christi apostolis, verisq; apostolicis Athanasio, Hilario, Chrysostomo, & multis aliis, qui præstantibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, nomenq; suum immortalitati commendarunt. Hi fuerunt pastores vigilantes, ab illis dissidentes, de quibus hoc loco ait Nahum. Dormitauerūt pastores tui. Fortasse accipitur hic dormitare pro ignorare, vt cùm dicimus. Bonus quan-

Similitudo. Aelian. Similitudo.

quandoque dormitat Homerus. Vel pro excedere vita, in quam significationem
Chryso. sumit dormitare & dormire, vt ait Chry-
Mat. 25. sostomus, locum illum Matthæi explanās 25. Dormitauerunt omnes, & dormierunt. Hoc est mortui sunt omnes illi ante
3. Re. 2. diem iudicij. Et capite 2. libri 3. Regum:
Mat. 27. Dormiuit Dauid cum patribus suis. Et Matth. 27. Multa corpora sanctorum, qui dormierant, resurrexerunt. Et 15. prioris
1. Co. 15 ad Corinthios: Ex quibus multi manent vsque adhuc: quidam autem dormierūt. Erit igitur sensus verborum Nahum: Migrabūt ex vita ò Rex Assyriæ pastores tui & magnates. Vt sit præteritum pro futuro. Huic expositioni fauet, quod proximè sequitur. Sepelientur principes tui, vt sit prioris explanatio. Ac si dicat: Facilè vincent Babylonij, quandoquidē in principio Belli morientur nobiles tui, & tumulis mandabuntur. Vel ita: Tantus erit pastorum, ac ducum tuorum pauor, vt maneant stupidi veluti dormientes, & quasi mortui, atque sepulti.

¶ *Latitauit populus tuus in montibus.* Hoc est metu perculsus fugiet ad loca aspera, quæ videantur ab accessu hostium tuta, vbi erunt multi dispersi, & in variis locis absconditi. Et non erit Dux, qui eos congreget, & adiuuet: percusso enim pastore disperguntur oues, vt scriptum est
Zac. 13. capite Zach. 13.

¶ *Non est obscura contritio tua.* Id est, nō erit occultus dolor tuus. Loquitur cum Assyriorum rege.

¶ *Pessima est plaga tua.* Vulnus tuū erit grauissimum, summa erit calamitas tua.
Iere. 30. Simili modo Ieremias capite 30. inducit Deum cum populo Israelitico ita loquētem. Insanabilis est fractura tua, pessima est plaga tua. Deus vult homines ad se adducere aliquādo dulci beneficiorū aqua: sed illi magis ea durescunt similes ceræ,
Similitudo. quæ aqua redditur durior. Vidēs autem id Deus, eos liquefacit igne calamitatis, vt aut conuertantur ad ipsum, aut aliis in exemplū proponantur. Id quod fecit Niniuitis. Sumitur igitur plaga hoc loco pro calamitate. Potest sumi pro peccato obliuionis, de quo illud intelligitur Mich. 1.
Mich. 1. Desperata est plaga eius. Et pro quocūq; peccato mortifero, vt Ierem. 10. Væ mihi Iere. 10.
super pessima plaga mea. Et Esa. 1. Vulnus Esa. 1.
& liuor & plaga tumens nō est circumligata. Vnde per decē plagas Aegypti peccata contra decem Dei præcepta significantur. De plagæ significationibus vide Exod. 4.
Origenem homilia 8. in Leuiticum, & 4. Origen.
in Exo. Hieronimum in cap. 1. Esaiæ, Gre Hieron.
gorium in cap. 6. lib. 1. Reg. Basiliū homi Gregor.
lia habita in Lacizis, Augustinum de pla- Basilius.
gis Aegypti 6. homilia, Hysichium in Le- August.
uiticum, Bedam in Exodum, Chrysosto- Hysich.
mum aduersus Iudæos oratione quinta. Beda.

¶ *Omnes qui audierunt auditionem tuā, compresserunt manum super te.* Chryso.
Vel vt alij habent codices, cōploserunt manum super te. Hoc est. Quicunque audierint pniciē tuā, & famam calamitatis tuæ ò Assyriorū Rex, non solū non medebuntur tibi, nec afficientur mœrore, sed etiā gestiēt lætitia, q̄ manuum sonitu & plausu significabunt. Solent enim, qui gaudio efferūtur, plaudere manibus. Vnde Dauid Ps. 46.
Omnes gentes, inquit, plaudite manibus, Psal. 46.
iubilate Deo in voce exultationis. Quibus verbis, apostolorū cętus gaudio exultans ob victoriam adeptam, veramque religionē toto terrarum orbe propagatam, omnes nationes hortatur ad plausum, & gratias Deo agendas, eiusque laudes celebrandas. In hanc significationem sumitur ab Esaia capite 55. cum ait: Omnia ligna religionis plaudite manu, per Esa. 55.
ligna regionis homines intelligens. Et
Threnorum secundo: Plauserunt super Thre. 2.
te manibus.

¶ *Quia super quem non transiit malitia tua semper?* Hoc est, quoniam semper omnibus infestus fuisti, & inimicus. Ac offendens omnes non das operam, vt à te læsi & lacessiti aliquo tuo publico beneficio possint offensionem obliterare. Sed dices: Si Deus sciebat fore, vt Rex ille Assyrius homines affligeret, cur hoc ordinauit. Quia sciebat eos futuros esse tales, vt mererentur affligi ob eorum scelera, vel quia cùm essent virtute præditi, illustrius ob tolerantiam præmium comparaturi
erant. Vt nō est reprehendēdus magister, Similitudo.

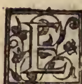
Nn quòd

quòd faciat ferulam, qua pueros castiget: sic nec Deus, quòd homines creet, quos scit impios fore, quibus alios flagellet. Hæc est causa, vt inquit Basilius, quare Deus animalia venenata creauit. Hęc Nahum verba dicuntur Regi Ninæ, & possunt ipsi ciuitati accōmodari. Rex enim & Niniuitæ omnes ob eorum scelera in varias, & horribiles calamitates inciderunt. Illud est aduertendum, impiorum maleficium & immanitatem nonsemper manere, sed trāsire, quam ob causam ait: Super quem non transiit malitia tua semper? Hoc iustos afflictos consolatur intelligere, fluxam esse & caducam impiorum vitam & tyrannidem, illisq; mortuis post se eosdem viros iustos ad gaudiū & tranquillitatem redire. Id intelligens Esaias capite decimoquarto loquens de interitu Nabuchodonosoris, Conquieuit, inquit, & siluit omnis terra: gauisa est, & exultauit. Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani. Vbi per has arbores homines significantur. Aspicis diuinum vatem Nahum terminare vaticinationem suam calamitatibus venturis in regem Assyrium, eiusque ciuitatem Niniuem: nam tametsi Esaias & multi alij prophetę post onera consolentur populum mœstū, & afflictum, Nahum tamen nullam Niniuitis subdit cōsolationem, quia illi idola colebant, & Messiam minimè expectabant.

Basilius.

Esa. 14.

OBSERVATIONES EX Hebræo in caput Tertium.

ECCE *ego ad te, dicit dominus exercituum.* Pro domino est in Hebræo יהוה: nomen Dei quatuor literarum, quod Hebræi vocant ineffabile, aiuntq; significare Deum quodammodo in natura sua. Ac re ipsa illis ineffabile est, quoniam eius mysterium non cognoscunt. Est enim in illo sacrosanctæ Trinitatis sacramentum adumbratum. Vnde in translatione Chaldaica ita scribitur ''' non quòd illud lex vetus silentio prætericit, sed quòd illi cæco furore obstinati errorem cum lacte nutricis suxerint. Locis enim propè infinitis mysterium hoc continetur, quorum vnum duntaxat citabo, qui est Deuteronomij capite sexto, cuius ad literam hæc sunt verba: Deus, Deus noster, Deus vnus est, Vbi ter nominatur Deus ad distinctionem personarum significandam, & vnus esse dicitur ad vnitatem naturæ ostendendam. Ita locum illum explanat Augustinus libro tertio aduersus Maximinum Arrianum, Alexander Summus Pontifex in epistola sua prima, Idacius Clarus in tractatione contra Varimandum, Anselmus Laudunensis in glossa interlineari, Gregorius Nyssenus in libro de cognitione Dei aduersus Iudæos. Theodoretus in libro de curatione Græcarum affectionum secundo, Petrus Galatinus libro secundo de arcanis catholicæ veritatis. Præter hos ita locum illum interpretatur Rabbi Simeon filius Iohai in libro, qui inscribitur Zoar, & Rabbi Menahem in capite sexto Deuteronomij. Pro exercituum est in Hebræo tsebaoth, in plurali à nomine צָבָא, quod significat exercitum. Quare rectè vulgatus noster interpres traduxit: Dominus exercituum. Pro quo Septuaginta interpretes habent: κύριος παντοκράτωρ, hoc est dominus omnipotens. Significat etiam nomē hoc tsaba fortitudinem, & ornatum, & virtutem. Eo vtitur Dauid Psalmo vigesimotertio, cùm ait: Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ, Pro quo Hieronymus vertit: Dominus exercituum, ipse est Rex gloriæ. Itaque idem est dominus tsabaoth, & dominus exercituum, & dominus virtutum. Hæ autem virtutes non sunt illæ, quas morales, aut theologales appellamus, sed sunt fortitudines & exercitus. Per exercitus autem non solùm hominum acies, sed astrorum, & angelorum significantur. Pro angelorū copiis videmus sumi Psalmo centesimosecundo Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius. Vbi per virtutes Dei, eiusque ministros idem significatur. Pro stellarum, & cœlorum ornatu Psalmo

Deut. 6.

August.

Alexan.

Idacius.

Laudu.

Nyssen.

Theod.

Galatin.

Simeon

Menah.

Psal. 23.

Hieron.

Ps. 102.

Psal.32. mo trigesimosecundo accipitur, vbi scriptũ est: Verbo domini cęli firmati sunt, & spiritu eius omnis virtus eorum. Pro Hieron. quo Hieronymus transtulit: Omnis ornatus eorum. Ita appellat diuinus vates solem, & lunam, & innumerabilem syderum tam vagantium quàm fixorũ multitudinem; quibus ornatum vndique coelum insatiabile mortalibus prębet spectaculũ. Aspicis igitur nomen hoc tsabaoth varias significationes habere, quę possunt huic Nahum loco accommodari. Quot Hieron. autem, & quę sint nomina Dei docet Hieron. in epistola ad Marcellam.

¶*Reuelabo pudenda tua*. In Hebraico pro pudendis est nomen שול xul, quod etiam significat fimbriam vestis. Qua Pagnin. ratione ductus Pagninus vertit: Reuelabo fimbrias tuas. Sed sensus est idem. Paraphrasis Chaldaica nodatrix difficiliũ locorum habet, Discooperiam verecunda peccatorum tuorum. Hoc nomine Esa.6. vtitur Esaias capite sexto cùm ait: Fimbriæ eius replebant templum. Pro quo Latinus noster interpres rectè traduxit: Ea quæ sub ipso erant, replebant templũ: volens hac verborum circuitione sensum diuini vatis apertius explanare, qui loquitur de Deo in solio cum maiestate sedente. Erant autem sub ipso non solùm fimbriæ, sed nitor & claritas, quam ob caussam paraphrasis Chaldaica habet, Splendore gloriæ eius repletum est templum.

Pagnin. ¶*Ponam te in exemplum*. Pagninus ha-Vatabl. bet: Ponam te tanquam inquinamentum. Vatablus in commentariis, Ponam te tãquam stercus. Pro exẽplo est in Hebręo ראי roi, quod hæc significat. Septuaginta habent exemplum, quos rectè imitatus est noster interpres. Potest rectè verti in spectaculum, vt scilicet alii te videntes resipiscant, habentes ante oculos propositum tuæ superbiæ & euersionis exemplum. Deducitur nomẽ hoc à verbo raah quod significat spectare, & videre, vt ca-Gen.29. pite Genesis decimonono. Quæ Lia conceptum genuit filium, vocauitque nomen eius Ruben, dicens: Vidit dominus humilitatem meam. Vbi pro, vidit, est in Hebræo verbum hoc raah. Per humilitatem verò intelligitur eius mœstitia, quòd à viro suo Iacobo despiceretur. Ruben autem idem est quod visionis, siue visæ filius. Vidit enim eam Deus oculis misericordiæ dans ei filium, quem ipsa cupiebat. Grata mulier ventris sui fructũ Deo tribuit, eiusque beneficium in nominis filii impositione se recognoscere declarat. Vtitur verbo hoc Dauid Psalmo tri- Psal.30. gesimo, pro quo Latinus noster interpres transtulit respicere, cum ait: Quoniam respexisti humilitatem meam, saluasti de necessitatibus animam meam. Quod potest verti ex Hebraico: Quoniam respexisti calamitatem meam, saluasti de angustiis animam meam. His verbis in calamitate versatus seipsum roborat atque confirmat repetita temporis superioris memoria, quo eum Deus ab acerbis ęrũnis, & periculis liberauerat.

¶*Vastata est Niniue, quis commouebit super te caput*? Septuaginta habent: Exoleuit Niniue, quis eius gratia iter suscipiet? Pro vastata est, in Hebræo est verbum שדד quod significat vastare & pręda-Esai.33. dari. Vnde illud Esaiæ trigesimotertio: Væ qui prædaris, nonne ipse prędaberis? Potest verti: Væ qui vastas nonne ipse vastaberis? Ab hoc verbo est iaxudh, pro quo septuaginta transtulerunt dęmonium, quod animas vastet & spoliet, vt Psalmo nonagesimo. Ab incursu & dæ- Psal.90. monio meridiano. Quod etiam potest verti: Ab incursu, & vastatore meridiano. Vel ab incursu vastatoris meridiani. Hieronym. habet: A morsu insi- Hieron. diantis meridie. Pagninus: A morsu, Pagnin. qui vastat meridie: Translator, quem se- Copens. quitur Ioannes Campensis: A noxa, quæ meridie vastat. Paraphrastes quidã Chaldęus: & caterua dæmonum, qui nocent meridie. Id quod sequitur, Quis commouebit super te caput? hunc habet sensum: Quis tibi condolebit? Et ita habet Pagninus. In Hebræo non est caput, sed Pagnin. quis commouebit super te? At vulgatus noster interpres addidit caput, vt sensus apertior redderetur. Verbũ Hebraicũ est נוד nudh, quòd significat mouere, & auferre, vt capite Esai. vigesimoquarto. Esai.24.

Auferetur quasi tabernaculum vnius noctis. Hoc est, mouebitur quasi tugurium pastoris, quod singulis noctibus de loco
Iere.50. ad locum mutatur. Ita Ieremias capite
Psal.69. quinquagesimo. Moti sunt, & abierunt. Hoc verbo vtitur Dauid Psalmo sexagesimo pro contristari, cùm ait: Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit. Et
Esai.51. Esaias quinquagesimoprimo. Quis contristabitur super te: Quare poterat verti locus hic Nahum: Quis contristrabitur super te? Pro quo Symmachus habet: Quis lugebit cum ea?
Symma.

¶*Cuius diuitiæ mare.* Pro diuitiis est in Hebręo nomen חיל chaiil, quod præter diuitias significat industriam, virtutem, fortitudinem, robur, exercitum, antemurale, & fossam in circuitu murorum vr-
Gen.47. bium. Pro industria sumitur capite Genesis quadragesimoseptimo: Quod si nosti in eis esse viros industriæ, constitue illos magistros pecorum meorum. Pro quo nos habemus, viros industrios, Chaldaica paraphrasis habet, viros fortes. Quæ omnia in idem recidunt. Illud Psal
Psal.83. mi octuagesimitertij. Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus deorum in Sion, potest transferri: Ibunt de fortitudine in fortitudinem, videbitur Deus deorum in Sion. Hoc est, ob admirabilem animi alacritatem inter eundum ad Dei templum vigebunt magis ac magis, & maiores vires in dies acquirent, donec peruenIant ad Sionem, vbi est arca Dei collocata. Vel donec veniant ad cęlum, vbi videbunt Deum, quo æuo sem-
Pagnin. piterno fruentur. Pagninus traduxit: Ibũt de exercitu in exercitum. Sed melius, meo quidem iudicio, poterat vertere: Ibunt de diuitiis in diuitias. Hoc est de virtutibus in virtutes, quæ sunt veræ illæ opes, quæ animum amplificant, & diui-
Hieron. Nebien. Praten. tem faciunt. Hieron. Nebiensis, & Pratensis nobiscum vertunt virtutem. Sed sumitur virtus pro vi & fortitudine. Pro an-
Thre.2. temurali sumitur Threno. secundo: Luxitque antemurale. Quare poterat verti locus hic Nahum. Cuius antemurale mare erat. Vel cuius fossæ erant mare. Habebat enim vrbs illa mare pro fossis.

¶*Eris despecta.* Pagninus habet: Eris abscondita. Subauditur, præ nimio metu. Pagnin.
Alii vertunt, Eris obscurata. Hoc est in obscuro, & silentio iacebis. Pro quo rectè vertit Latinus noster interpres, Eris despecta. Ac eodem modo habent septuaginta interpretes. In Hebraico est verbum עלם halam, quod significat abscondere, despicere, & iniquè agere. In hanc vltimam significationem sumitur Psalmo vigesimoquinto. Cum iniqua Psa.25.
gerentibus non introibo. Pro quo poteris traducere. Cum absconditis non introibo. Hoc est cum hominibus vafris & fraudulentis non communicabo. Pro abscondere sumitur Psalmo 44. Ipse enim Psal.44.
nouit abscondita cordis. Ab hoc verbo deducitur illud, quod est in psalmi noni Psal.9.
inscriptione: Pro occultis filii. Hoc est, psalmus hic continet res arcanas & absconditas Iesu Christi, qui est verus Dei filius vnigena, iuxta illud ipsius domini apud Ioannem octauo, Si filius vos liberauerit, verè liberi eritis. Deriuatur etiam Ioan.8.
à verbo hoc עלמה, quod nomen virginem absconditam significat, quo vtitur Esaias septimo cùm ait: Ecce virgo concipiet, & pariet filium. Hinc עלמות Esai.7.
significat pueritiam, & seculum, vt psalmo quadragesimoseptimo: Ipse reget nos in secula. Pro quo Pagninus in Psal.47. Pagnin.
Thesauro transfert: Ipse ducet nos sicut in pueritia. Acsi dicat populus Israeliticus: Ita Deus nos modò ducet, si confugerimus ad illum, quemadmodum à pueritia, cùm nos eduxit de Aegypto à tyrannide populi barbari. Potest verti: Ipse ducet nos in absconditum. Hoc est ipse Deus noster abscondet nos ab inimicis nostris, tam animi, quàm corporis, ne ab illis offendamur. Vnde Dauid Psal.
16. Quoniam, inquit, abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit me in abscondito tabernaculi sui. Psal.26.
Et Psalmo trigesimo de viris piis loquens: Abscondes eos in abscondito Psal.30.
faciei tuæ à conturbatione hominum. Et octuagesimosecundo. Cogitauerũt aduersus absconditos tuos. Pro quo habemus: Psal.82.
Cogita-

cogitauerũt aduersus sanctos tuos. Nam cum viri pij sint abscondici & protecti à Deo, rectè vulgatus noster interpres cum septuaginta interpretibus vertit sanctos: cui respondet Campensis ita habens: Qui occultè protectioni tuæ concrediti sunt. Illis ait apostolus tertio ad Colos. Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Sed nemo pietatis expers percipit animo ne suspicatur quidem, quàm secura sit eorum vita, qui veram illam iustitiam colunt, quæ in imitatione Christi consistit. Hos tuetur Deus, non quòd in nullis calamitatibus versentur, sed quòd afflicti nulla improborũ hominum vexatione, de tranquillitate animi depellantur. Quare in medijs calamitatibus & ærumnis versati nec calamitosi sunt, nec ærũnosi, nec infelices. Nam quamuis corpore crucientur, non tamen cruciatur virtus, non grauitas, non fides, non constantia: non denique animus ipse, qui virtutum præsidio septus nullo modo expugnatur. Imò nec mortem ita timent, vt propter eam ab itinere recto separentur.

Campe.

Colos. 3

¶*Pessima est plaga tua*. Septuaginta habent: ἐφλέγμανεν ἡ πληγή σου. Hoc est intumuit plaga tua. Intelligunt vulnus illud superbiam esse & arrogantiam, qua Niniuitæ tumebãt: vanis enim opinionibus inflati sese efferebant, & asperos, difficiles, & imperiosos ostentabant. Superbia turgescit, sursum in aerem extollitur. Vnde psalmographus: Superbia, inquit, eorum qui te oderunt, ascendit semper. Solet autem ascendere verborum multitudine & insolentia. Vt tympanum vento plenum longius sonat, quàm si esset re aliqua graui & solida repletum: sic homo quanto est inanior, ventoque superbiæ plenior: tanto est loquatior, ac vanis verbis abundantior. Vnde apud Sophoniam quarto ait Deus: Auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ: Et Dauid psal. 16. Os eorum locutum est superbiam. Sed quemadmodum excelsi montes solent percuti fulmine, quod cœleste dicitur iaculum: sic superbi homines solent calamitate à Deo missa feriri, & diui-

Psal. 73.

Similitudo.

Soph. 4.

Psal. 16.

Similitudo.

ni iudicij percussione prosterni. Id quod Niniuitis contigisse diuinus noster vates testatur.

¶*Compresserunt manus super te*. Septuaginta habent. Plaudent manus super te. Pagninus: Complosuerunt manum super te. Sed ponitur præteritum pro futuro. Verbum Hebraicum est תקעו thacagh, quod cõprimere significat, & plaudere, figere. Eo vtitur Salomon. Pro. 17. Stultus homo plaudet manibus suis. Quod potest verti: Stultus homo figet manus suas. Hoc est pro ære alieno spondebit, & obligabitur. Figere siue dare manum est fideiubere, seque pro aliquo vadem dare. Ita illud intelligitur Prouerbiorum vigesimosecundo, Noli esse cum ijs, qui defigunt manus suas, & qui vades se offerunt pro debitis.

Pagnin.

Prou. 22

¶ *Quia super quem non transiit malitia tua semper?* Pro malitia est in Hebræo רעתך à verbo רוע, quod significat malum esse. Potest esse à verbo רעה quod significat affligere. Quare potest verti locus hic. Quia super quem non transiuit afflictio tua. Hoc est, quis est quem tu non afflixeris? Sed quia hoc verbum rahah significat etiam velle, potest esse sensus: Quia super quem non transijt voluntas tua semper? Hoc est impietas tua: voluntas enim impiorum impia est. Potest igitur nomen hoc רע deduci à verbo רוע, & tunc significat malum: & à verbo רעה & significat voluntatem. Quamobrem id quod ait Dauid psalmo quinquagesimo: Et malum coram te feci: vbi pro malo est vocabulum hoc rach: verti potest: Et voluntatem coram feci: Est enim voluntas propria omnium flagitiorum veluti radix & origo, & in sphæra vitæ nostræ est centrum, à quo exeunt lineæ exitij nostri ad nostræ infelicitatis circumferentiam. Eam ob causam ait Ecclesiasticus capite 18. A voluntate tua auertere. Et Oseas 10. Confundetur Israel in voluntate sua. Et Christus Deus noster in euangelio authore Matth. capite 16. Si quis vult venire post me, abneget semo-

Psal. 50.

Ecclesi.

Ose. 10.

Mat. 16.

semetipsum. Id intuens D. Bernardus: Cesset, inquit propria voluntas, & infernus non erit. Vt lactucæ multæque aliæ herbæ salutares nisi mutent solum, fiunt syluestres, amaræ, & incultæ: sin autem ex vna terræ parte trãsferantur ad aliam, fiunt suaues, iucundæ, & excellentes: sic homines nisi propriam dimittant voluntatem, fiunt flagitiosi, & pestilentes, & barbari: sin autem eam relinquunt, & Dei voluntati parẽt, ab omni contagione impuritatis abstracti, & a seipsis auulsi omne vitæ gubernaculum tradunt diuino numini: ac magnopere curant ne obediẽtiam abijciẽtes animum perturbent, eiusque constantiam à sua sede deijciant. Id voluit Deus significare, cùm dixit Abrahamo Genesis duodecimo: Egredere de terra tua, & de cognatione tua. Quibus verbis ipse statim obediuit. Huius admirabilis obedientiæ exemplum hac in re, & in proprij filij immolatione voluit ipse Deus clarissimis monimentis testatum consignatumque proponere hominibus, vt omnes illud imitandum perspicerent. Noluit Abrahamus sibiipsi, sed Deo gerere voluntatem: Et quia in negotio Bethsabeæ multo aliter se gesserat Dauid, agnoscens flagitium suum ait Deo: Et voluntatem, nimirum meam, coram te feci. Vbi vt diximus, est nomen rach: quod & malum, & voluntatem significat. Eo vtitur Ecclesiastes capite quarto, cùm ait: Multo melior est obedientia, quàm stultorum victimæ, qui nesciunt, quid faciũt mali. Quod potest verti: Quia nesciunt facere voluntatem, scilicet Dei, cui victimas immolant, cui deberent obedire. Reddit rationem, quare melior sit obediẽtia, quàm stultorum sacrificium: quia qui Deo parent, eius voluntatem gerunt, ac in virtutis actionem incumbunt: qui verò sacrificant contra Dei obediẽtiam, ei non gerunt voluntatem, quin potius ipsum offendunt. Regi Sauli contra Dei prę ceptum sacrificanti dixit iustus Samuel, vt est capitis 15 lib. j. Regum mandatum. Melior est obedientia, quàm victimæ, & auscultare magis quàm offerre adipem arietum. Vnde seruator noster apud Lucam sexto: Quid, inquit, vocatis me: domine domine, & non facitis quæ dico? Rationem cur melior sit obediẽtia, quàm sacrificium, reddit diuus Gregorius summus Pontifex, quia per victimas aliena caro, per obedientiam verò propria voluntas mactatur. Hanc propriam voluntatem non occidit rex Assyriorum, ad quem Nahum has voces emisit: Super quem non transiit malitia tua, aut voluntas tua semper? Sed quia Deo non paruit, fuit ab illo grauissimè punitus. Cur Deo non parebimus, cùm Christus Iesus verus Deus & verus homo ei paruerit? De illo ait diuus Paulus capite secundo epistolæ ad Philippenses, Humiliauit semet ipsum factus obediẽs vsque ad mortem, mortem autem crucis. Voluit potius vitam, quàm obedientiam amittere. Ac volens significare, se mortem sustinere, vt patri obtemperaret, emisit spiritum capite inclinato, est enim inclinatio capitis obedientiæ signum. Non solùm Deo, sed etiam hominibus in dignitate constitutis propter ipsum Deum parere debemus. Id negant hæretici nostri temporis, qui nec regi, nec eius ministris, quibus est rei publicæ gubernaculum commissum, volunt obedire. Id videmus modo in Gallia Christianissimo quondam regno: nũc autem Lutheranis, Caluinistis, Zuinglistis, cæterisque huiusmodi pestibus multis in locis pleno: vbi hi hæretici relinquunt & abiiciunt obedientiam, nec summo pontifici Iesu Christi vicario, nec Christianissimo Galliæ regi obtemperantes, nec Deo, nec rationi, cui sunt subiecti lege naturæ. Imò aduersus ipsum pium, iustum, & catholicum regem commouẽt & constant seditiones, concitant discordias, parant bella, edunt strages hominũ catholicorũ. O incredibilem audaciam, o impietatem deplorandam? Falsa libertatis specie cæci ac furentes homines decepti exercent publica latrocinia, & alia impia maleficia, & nefaria scelera: & in perpetua ignominia versantur. Vt in seminibus est causa plantarum: sic huius pestis origo fuit impius Lutherus: cuius hæreses in officina Sathanæ conflatas infiniti

Marginalia (left column): Bernar. — Similitudo. — Gen. 12. — Gen. 22 — 2. Re. 11 — Eccle. 4. — 1. Re. 15
Marginalia (right column): Luc. 6. — Gregor. — Philip. 2 — Ioan. 19 — Similitudo.

finiti homines perditi sequûtur. Et quod est intolerandum, aiunt se obedientiam reliquisse, noui testamenti doctrina maximè instructos. Vbi hoc legistis o hæretici in nouo testamento? Nusquam quidem.
Rom.13 Imò diuus Paulus in epistola ad Romanos contrarium docet: ita enim ait cap. 13. Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: non est enim potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Hæc apostolus: vbi per omnem animam Hebræorum more intelligit omnes homines, quibus præcipit, vt subiecti sint regibus, & publicis magistratibus, quemadmodum præcipit Deus: nam qui illis resistunt, Dei ordinationi resistunt. Quid apertius poterat dicere apostolus?
Ephe.6. Et cap. 6. ad Ephesios: Serui, inquit obedite dominis carnalibus cum timore & tremore in simplicitate cordis vestri, sicut Christo. Et cap. 3. ad Titium: Admone
Tit.3. illos principibus & potestatibus subditos
Heb.13 esse, dicto obedire. Et 13. ad Hebræos:
2.Pet.2. Obedite præpositis vestris, & subiacete eis. Et D. Pet. apostolorum princeps ca. 2. epistolæ suæ prioris: Subiecti estote omni humanæ naturæ propter dominum, siue regi quasi præcellenti, siue ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum: quia sic est volûtas Dei. Et paulò post: Regem honorificate. Serui subditi estote in omni timore dominis, nô tantum bonis & modestis, sed etiam dyscolis. Quod verò dixit: Subiecti estote omni humanæ creaturæ: intelligendum est iuxta materiam, de qua agitur, nimirum de principibus & præsidibus, quibus est obediendum. Nam scholia Græca aiût creaturam ibi ab apostolo sumi pro principatu & potestate. Per dyscolos verò intelligit magistratus prauos, asperos, & difficiles: quibus ait tribuendam esse obedientiam propter
Matt.22 Deum, & regi ac imperatori obtemperan
Mar.12. dum. Id præcepit dominus Iesus in euan
Luc.20. gelio, cum dixit: Reddite, quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo Nonne sunt perspicua hæc testimonia? Quis ea negabit, nisi fuerit tetris tenebris omnino coopertus? Et tamen negant ea Lutherani, quia horribili animi cæcitate, & diabolico furore rapiuntur. Obediuit mare
Mosi, & sol Iosue, & illi nec præsidibus, Exod.14
nec regi, nec summo Pontifici, nec ipsi Iosu.10
Deo volunt obedire. Qui paret, seipsum vincit, & est hæc admirabilis excellensq; victoria. De illa ait Salomon Prouer. 21. Vir obediens loquetur victoriam. Apes
obediunt regi suo, grues duci suo, oues Prou. 21
pastori, mare influentiæ lunę, globi coelestes primo mobili, omnia denique inferiora superioribus, homo est, qui obedire recusat. Quemadmodum aurum paret
malleo, vitrum non item, sic viri humiles Similitu
& sapientes præfectis obediunt, impii au do.
tem superbi & insolêtes haudquaquam.
Vt cera igne calefacta facilè flectitur, fi- Similitu
gurâque, rei cui infunditur, recipit, quod do.
sine igne non facit, sic qui sunt igne diuini amoris incensi, facilè obediunt, & voluntati pręsidû accomodantur. Ipsi enim præsides ministri Dei sunt, & qui illis paret, Deo paret. Ante legis lationem præcipiebat Moses nonnulla Hebræis, quæ illi seruare nolebant. Et Deus dixit illis Exodi decimoseptimo, Vsquequo non vultis
custodire mandata mea? Non dicit, man- Exo. 17.
data Mosis, sed mandata mea. Præsidis mandata honesta & iusta Dei esse censenda sunt. Vnde Christus dominus apud Lu
cam decimo, cùm præsulibus loquens, Luc.10.
Qui inquit, vos audit, me audit, & qui vos spernit, me spernit. Quid est præstantius, quid gloriosius, quàm pro Christo parere hominibus, & propriam voluntatem voluntati præfecti subijcere? Hoc est excellens quoddam sacrificium, & admirabilis triumphus. Multi viri virtutis & sapientiæ ornamentis exculti in Gallia, Germania, & Britannia nostra hac memoria pro hac veritate defendenda, & ecclesiæ sanctæ Romanæ catholicæ obedientia sustentanda fuerunt ab hæreticis interfecti, sed morte illa immortalitatem consecuti sunt in æterna beatitudine, & in hac vita nullas ætas de illorum laudibus conticescet. Qui erunt homines tam inculti, qui eos non efferant laudibus? quæ tam immemor posteritas, quæ illorum decus nô

ęternitatis memoria prosequatur: Felices illi qui Christo Deo nostro, eiusque Vicario Summo Pontifici vniuersali pastori, regibus Christianis, magistratibus, pôtificibus, & præsulibus catholicis obediunt, & pro hac obedientia tuenda, vitâ ab hæreticis priuantur, & gloriam sempiternam consequuntur. Id non efficiunt illi, qui propriæ parent voluntati, qui deprauatos sequuntur appetitus, & amore terreno ducuntur. Quemadmodum impurus amor animam incendit, & studio rerum caducarum inflammat, & in ima ac profunda præcipitat & mergit: sic sanctus amor ad cœlestia extollitur, ad ęterna aspirat, ad immortalitatem exardescit, & animam ad ea quæ immutabili ęternitate côtinentur, concitat & inflammat. Nullus est amor otiosus in amantis animo, semper illum secum ducit, vel ad excelsum, vel ad imum. Anima amore mundi ligata quasi viscum habet in alis: quamobrem non volat in cœlum: at ab impuritate, & terrenis affectibus libera duas alas, nimirum dilectionē Dei & proximi expandit, quibus in cœlum ascendit. Quò enim nisi ad Deum ascendet volando, qui flagrans igne amoris sancti volat ascendendo? Has alas amoris Dei, & proximi desiderabat Dauid, cùm diceret Psalmo 54. Quis mihi dabit pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam? Volare cupiebat ad cœlestem Hierosolymã, quod sciebat se facere non posse, si esset amore cæco voluntateque propria impeditus. Qui enim ea ducuntur, similes sunt Assyriorum Regi, cui diuinus noster vates Nahum dicit: Super quem non transiit voluntas tua, aut vt habet editio vulgata, malitia tua. Vtraque enim litera vera est. Sed inter omnes versiones illa eminet, quam Romana catholica ecclesia tenet & sequitur, quam vulgatam editionem appellamus, quæ veritate, grauitate, integritate, firmitudine, & præstantia omnibus antecellit. Eam ego secutus sum tam in aliis meis Commentariis, quàm in his in diuinum vatem Nahum, qui hic ad honorem Dei terminantur.

Similitudo.

F I N I S.

INDEX AVTHORITATVM SACRAE SCRIPTVRAE,

Quæ in Commentariis in Danielem, & in threnos explanatæ sunt, præter alias, quæ passim citantur: in quo, a, priorem paginam: b, vero posteriorem designat.

24 Po-

Tobias.

74 Dixi

106 Effusa

30 Tua

15 Reli-

Ieremias.

12 Dedi

25 Hos

Epistola

INDEX.

Epistola Pauli Apostoli ad Romanos.

Prior ad Corinthios.

Posterior ad Corinthios.

Ad Galatas.

x Con.

Clauditur Index authoritatum sacræ scripturæ.

INDEX

RERVM MEMORABILIVM ET HEBRAISMORVM,

AC SENTENTIARVM OMNIVM in Commentariis in Danielem, ac threnos obseruatu dignarum Index copiosus.

Aela

Arbor

C.

Cephas

christus

Con-

Deo-

Euan-

G,

Gratiæ

Impij

L.

M,

Manum

N,

Os

Q.

R.

S.

T.

Taber.

V.

vltii.

FINIS.

INDEX AVTHORITATVM QVAE EXPLICANTVR IN COMMENTARIIS in Prophetam Nahum, præter alias, quæ passim inueniuntur.

In quo numerus ostendit folium: a, priorem paginam: b, verò posteriorem.

Matt. 6.

Terminatur authoritatum Index.

INDEX RERVM MEMORABILIVM.

Præte.

FINIS.

REGISTRVM.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ.
Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll
Mm Nn Oo Pp Qq Rr,

Omnes sunt Quaterniones, prǫter Nn, Duerniones, & Rr, Terniones.

VENETIIS,
Apud Ioannem Variscum, & Socios.
M D LXXXIII.

rgu... facta ɔtra illam ratione. ¶A

tia ibi no
icatis vt
autē intē
r ad inte
ncipia f
ico coꝛ